

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y.

---

1 8 2 0.

Negyedik esztendei Folyamat.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I.** Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, melyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet historiai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmértetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennysiség tudomány), erkölcsi tudományokat terjesztének, gyarapítanak, 's tökéletesitenek; a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazták, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírását magokban foglalják;
  - II.** A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, ide Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmértetési és vizsgálatai, 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok, 's Mesterségek előmenetelet, 's ezzel a' köz hasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik;
  - III.** Tudománybeli Jelentések: megtzáfolasok 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezetek, régiségek, jelességek, tudománybeli kérdések, kérelmek, új művek, új könyvek 's t. 'e' félék eránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 2 0.

I. K Ö T E T.

Lehmann & Co. Sculp.
Deaky Pedone

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

شاهزاده محمد

I. É r t e k e z é s e k.

Egy két szó a' Czukkor-elektricitásról.

Minekelőtte erről szóllanánk, azoknak kedvéért, a' kik előtt az elektricitás, a' természetnek ez a' szélesen kiterjedő hatalmas ereje, 's annak tulajdonságai már vagy tsak közönségesen is eléggé esméretesek nem lehetnének; a' mondanókknak könnyebben lehető megértésekre, némelly előesméreteket arról megjegyezni szükségesnek láttam. —

1) Elektricitásnak *) neveztetik a' testeknek az a' tulajdonsága, melly szerint azok, ha a' ter-

---

*) Nevezetét az elektricitás azon mézgától, vagy gyanta nemű testtől vette, a' melly görögül elektrumnak (ἤλεκτρον); Tacitustól (De moribus German. Cap. 45.) glesumnak; a' mai német neve szerint pedig Bernstein vagy Börnsteinnek neveztetik; — mivel a' fellyebb említett tulajdonságok legelőször ezen a' mézga vagy gyanta nemen tapasztaltattak. Thales, Plato, Theophrastus, Plinius, Plutarchus 's a' t. az elektrumnak és turmalinnak (régi neve szerint lyncuriumnak) azon tulajdonságokat, melly szerint azok a' könnyű testeket magokhoz húzzák már tudták. — Ezeknek mindazáltal és más testeknek efféle 's más nevezetesebb electricitási tulajdonságai nem elébb; hanem tsak a' tizenhetedik századnak vége felé kezdettek szorossabb vizsgálás alá vétetni, a' mellyre nézve főképen Guericke Otto, — Gilbert, — Boyle, — Gray, — du Fay, Franklin 's a' t. szerzetek magoknak halhatatlan érdemet — Sokan az elektricitást magyarul ezen szóval mennykövesség teszik ki; de nekem úgy láttzik hogy ez, amannak erejét épen ki nem meríti; e' mellett hibás jelentés is van velle össze kötve;

mészetekhez vonszódó testtel, p. o. az üveg, más testtel is ugyan, leg inkább pedig amalgamával (értzvegyülteből készült kenőttel, v. egy szóval értzkenőttel) békentt bőrrel; — a' Spanyolviasz posztó vagy flanel darabbal dörgöltetnek meg, a' dörgöles ideje alatt is ugyan; főképen pedig a' midőn azokhoz a' meg dörgöltetések után más testekkel közelítünk szikrát adnak és belőlők valamelly kékes fejer, hirtelen el múló, a' testeknek effele erejekhez képest kisebb nagyobb vila-

mivel a' menykövességen, mint állapotot és tulajdonságot jelentő szón; ettől menykő v. mēnkő a' levegőnek tsak akkori állapotja értetethetik, a' midőn abban az elektricitási materia menykőnek neveztetni szokott formában tűnik előnkbe és azzal bővölködik, ennek felette, a' köz-népnek vastag értelme szerint, valóságos hegyes kőnek gondoltatni szokott menykőnek abstractumát foglalja magában. Soha míg tudományok lesznek, legalább a' tudománybeli avagy az úgy nevezeteni szokott mester szavakra nézve a' görög nyelv nélkül el nem lehetünk, a' mint ezt a' világnak legpallérozottabb Nemzeteinek az Anglusoknak, Frantziáknak Nemeteknek nyelvek eléggé bizonyítják, a' mellyekben a' görög nyelvből vett fellyebb említett szavak még mind e' mái napig is megvannak és meg is fognak maradni, mivel sem az élő, sem a' holt nyelvek között egyen sem lehet, fontos és szerentsés rövidséggel olly sok gondolatot egyszerre kifejezni mint ezen; azomban az ezen nyelvből költsönözött szavak a' mint a' kérdésben forgó szó is bizonyítja, sokszor a' dolognak erejét, természetét, és eredetét is magokban foglalják. Sőt a' fellyebb említett legpallérozottabb Nemzetek között való újabb Írók is, Kant, Lavoisier, és mások új Systemájoknak felállításakor, miért költsönöztek inkább a' görög nyelvből mint pedig a' magokéból szavakat?— Talán szükségesebb volna nyelvünk pallérozását ott kezdeni, hogy az idegen nyelvből költsönözött idiotismusokkal ne elneünk, a' midőn ugyan azokat a' gondolatokat, igazi törzsökös hazafi magyarsággal is ki-tehetjük. Illyenek p. o. az igen szokásban levő és már hazafi jussal is megajándékoztatott jól néz ki; a' könyvet fel ütni; Viteznek ütni; láb vizet venni; a' külsőt lehúzni; ezek helyett: Szép v. jó színben van; valamit e' v. amaz Könyvből kikeresni; Vitézzé tenni; lábát megáztatni; a' külsőt az ajtóból kivenni és száraz effelek. Ezek itt tsak alkalmatosság szerint említtetek. — Mászszor ezekről többet,

gösság lövellik ki; — továbbá a' könnyű testeket úgy mint az apró kis darab papirosotskákat, a' fűreszport, pelyhet 's a' t. magokhoz vonják és magoktól ismét el taszítják; — ennek felette, ha azokat az ábrázatunkhoz közel tartjuk, és a' mellett körül hordozzuk valamelly phosphor forma szagot, és ollyatén érzést tapasztolunk, mintha a' képünkön pókhálót húznának keresztül.

2) Mivel pedig a' legkülömbözőbb nemű testen is ezen phaenomenumok hasonló, és ugyan azon egyforma módon tapasztaltatnak, innen azoknak okáttsupán csak a' testeknek tulajdonságában keresni nem lehet. — Erre való nézve a' Természetvizsgálók, egy a' testektől magoktól külömböző azokon el terjedve lévő, felette nagy mértékben elasticitással (rúgó erővel) bíró, finum, láthatatlan és meg fontolhatatlan materiát, az úgy neveztetni szokott elektriika materiát vették fel vagy gondolták ki; — hogy abból mint valamelly kűtfőből a' fellyebb említett phaenomenumokat ki magyarázhassák; ambátor az mind e' mái napig is kétséges, hogy illyen materia valóssággal vané és annak természete miben álljon?

3) A' midőn nem minden testek mutatnak elektricitási phaenomenumokat, ha az üveghez gyantához Spanyolviaszhoz 's a' t. hasonló módon dörgöltetnek meg, innen a' Természet-vizsgálók úgy vélekedtek, hogy eza' materia nem minden testben találtatnék fel. Erre nézve eleintén a' testek elektricitással bírókra és elektricitás nélkül valókra szoktak vólt felosztatni, a' melyek között az utólsóbbakon ollyak értettek, a' melyekben semmi elektriika materia sem vólna, az elsőbb neműekben lévő elektricitás pedig munkásságát csak akkor mutathatná, a' midőn azokban az elektriika materia dörgölés, vagy más eszközök által fel ébresztetnék.

4) Tapasztaltatván azomban, hogy az elektricitás nélkül való testek is elektrizáltathatnak, ha egy vagy más módon elektrizált testtel köttetnek össze; innen a' kik ezeknek felfedezésekkel foglalatoskodtak olyan gondolatra jöttek, hogy az elektrika materiát az elsőbbekkel az utólsóbbak közlenék. — Ebből származott már az eredeti, és közlés által származott elektricitás között való különbség valamint a' testeknek is tulajdon elektricitásúakra, (idioelektrika) és elektricitással körülvétettek (symperelektrika) való felosztattatások.

5) Majd később azomban úgy tapasztaltatott hogy azok a' testek is, a' melyek elektricitás nélkül valóknak tartattak, némelly környúlállások között dörgölés által elektrizáltathatnak, és így nem minden elektrika matéria nélkül valók. — Ennek felette közöttök, és az úgy nevezeteni szokott elektrika testek között, egymás különbség vétetett észre az t. i. hogy ezeken az elektricitások azon a' helyen marad, a' mellyen benne felébresztetik, a' nélkül hogy a' testen tovább terjedne; amazokon vagy az elektricitás nélkül valóknak tartattakon pedig akármelly helyen illettetnek meg elektrizált testtel, az egész testeknek színén mindenütt azonnal egyformán elterjed: — Ezen közben ezek a' vélek közlött elektricitást könnyen magokba veszik, de könnyen is eleresztik; — amazok ellenben magokba nehezen veszik be; — de tovább is meg tartják. — Mellyre nézve ezek, avagy az elektricitással bírók Nemvezetőknek, amazok pedig Vezetőknek (Conductores) nevezetnek. — A' vezetők között legjobbaknak az értzek tartatnak, de ezek is mindazáltal nem mind ugyan azon gradusban bírnak ezen tulajdonsággal; — továbbá az állati simabőrű testek, nevezetesen az emberitest,

a' viz, és jobbára minden folyósságok s. a. t. — A' nemvezetőkre tartoznak az üveggyánta nemű testek, a' kénkö, a' gyapjúból való matériák, a' selyem, és száraz levegő s. a. t. — A' midőn az elsőbb nemű testek ezen utólsóbbakra avagy a' Nemvezetőkre helyheztettetnek, avagy ezeken függesztetnek fel; szigetelt vagy isolát állapotban lenni mondatnak. — Általában azomban tökéletes vezetőknek, vagy nemvezetőknek egy testet sem lehet nevezni. Erre nézve vannak olyan testek is a' mellyek Félvezetőknek neveztetnek; ilyenek már p. o. a' márvány, szarvasfa's a' t.

6) Az elektrika matéria legfőbb tulajdonságai között valónak tartatik, hogy annak részei elasticitásoknál (rúgó erejeknél) fogva, bizonyos gradusig egymástól magok magokat eltaszítják, más testeknek részeit pedig magokhoz vonják. — A' szoros próbatételek által ugyan is úgy tapasztaltatott, hogy valamelly állaskára annak módja szerint felfüggesztve levő megdörögöltetett üveg tső, a' megdörögöltetett üveg tsőt magától eltaszítja; a' megdörögöltetett spanyolviaszt pedig magához vonja; hasonlóképen a' megdörögöltetett Spanyol-viasz a' megdörögöltetett vagy elektrizáltatott spanyol viaszt magától eltaszítja; — a' megdörögöltetett üveget pedig magához húzza. — Ezekből eléggé világos, hogy ezen két testek elektricitásának, egymástól különböző neműnek kell lenni. — Innen eleinten olly értelemben, lévén a' Természetvizsgálók, hogy ezen két testek között mindenik tulajdon különös elektricitással bírna; az egyik nemű Üvegelektricitásnak a' másik pedig gyánta vagy Szurok elektricitásnak neveztetett. — Majd később úgy tapasztaltatván

hogyan az electricitásnak sem az elsőbb neme tsupán csak az üvegnek, sem pedig, a' másik tsupán csak a' gyanta vagy szurok nemű testnek volna tulajdona, erre nézve, ezen két egymás ellenében tétetett elektricitást a' természeti electricitásnak bőségéből és fogyatkozásából kezdték ki magyarázni, és az üvegének *positiva*; a' gyantáéknak pedig *negativa* elektricitási nevet adtak, a' mellyek között Lichtenberg az elsőbbnek, a' midőn t. i. az üveg amalgamával dörgöltetik meg **+** (plus) elektricitási; a' másiknak pedig a' midőn t. i. a' gyanta vagy spanyolviasz gyapjából való ruha darabbal dörgöltetik meg **—** (minus) elektricitási nevet adott, a' mellynél fogva, a' tzelhoz képest határozatlan marad, hogy mind a' kétőnek tulajdonképen való oka mi legyen.

7) Akármint származzanak ezen fellyebb említett két nemei az elektricitásnak a' mellyről egy két szóval a' 9 §-ban fogok tzelomhoz képest szólni, elég az ahoz, hogy e' következendő számos próba tételek által meg állapított regulát úgy lehet nézni, mint az elektricitásról való tudománynak fő törvényét: Valamelly elektrizált test, más elektrizálatlan és velle külömböző nemű elektricitással elektrizáltatottat, magához von; — a' velle egy nemű elektricitással elektrizáltatottat pedig magától eltaszít, és minekutána a' két külömböző nemű elektricitások egymással egyesülnek, az elektrizáltatott testeken többé, az elektricitásnak kevés, vagy semmi nyoma sem tapasztaltatik. Ha á) p. o. szigetelve (Lásd az 5 §. a' vége felé) úgymint selyem szalon két könnyű testetskéket, nevezetesen bodzafabélből tsinált szepességi borsó nagyságú két golybósotkskákat, valamelly állaskára fel függesztünk úgy

mindazáltal hogy azok egymást ériék vagy illes-
sék, és azokat az elektrika machina Vezetőjéhez
(Conductorához) közel tartjuk, úgy fogjuk ta-
pasztalni, hogy azokat eleinten a' Conductor ma-
gához vonja, azután pedig kevés idő múlva magá-
tól ismét el taszítja, mivel ezen esetben a' go-
lyobisotskák a' Conductortól v. vezetőtől elektri-
záltatván az elektricitások azzal egy nemű lett.
A' midőn pedig ezek attól el vétetnek avagy tá-
vol tartatnak, magok magokat is, a' leg közelébb
említett okból egymástól el taszítják és egymástól
szélllyel mennek. Ha —

β') egy selyem szálon szigetelve (§. 5.) függő,
és a' Conductortól el taszított bodzafabélből
való golyóbisotskát, hasonlóképen a' szigetelve
lévő dörgölő eszközhöz tartunk, ettől az magához
vonattatik, és a' meg illetése után, attól ismét
el taszittatik, — majd a' Conductorhoz tartatván
attól ismét magához vonattatik a' mellyekből vi-
lágosan ki tetszik: hogy a' meg dörgölte-
tett testnek, és az ezzel össze köt-
tésben lévő Conductornak, a' dörgölő
eszközzel, mindég egymás ellenébe
tétetett elektricitásúaknak kell len-
ni.

γ') Két külön külön szigetelve fel függesz-
tett fellyebb említett materiájú golyóbisotskák,
mellyek közzül egyiket a' Conductor, a' másikat
pedig a' dörgölő eszköz taszít el magától, ha egy-
más felé vétetnek, egyik a' másikat magához von-
ja, a' melly eléggé mutatja, hogy az elek-
tricitások ellenkező nemű, és a' mi-
dőn az egymással való egyesülés meg-
esett, az elektricitásnak többé azok-
ban kevés vagy semmi nyoma sem lát-
szik. —

8) Az elektrizált testeknek a' hozzájuk közel vitetett elektrizálatlan testekben, az electricitásnak fel oldozására nevezé való munkásságoknak, e' következendő a' tapasztaláson fundáltatott fő reguláját: — Minden test, a' melly valamely elektrizált testhez bizonyos meg kívántató távolságnyira vetik, a' feléje fordúlva lévő végén, azzal ellenkező electricitású foglenni; úgy lehet nézni, mint az electricitási phenomenonoknak ki magyarázásokra szolgáló valóságos generalis, vagy közönséges külsőt. — Ha az elektrizált testhez közel vitetett test, a' vezető testek között való, és izolálva van, ekkor egyszersmind a' tőle el fordúlva való vége vagy oldala ennek amazzal hasonló electricitású lesz en. — Mind a' két nemű electricitása azonban csak addig tart, míg az elektrizált testnek szomszédságában van, és mi helyt attól el vetetik, abban az electricitas is azonnal meg szűnik. — Az elektrizálásnak ez a' neme el osztódásnak vagy fel osztódásnak (distributio) az elektrizált test körül való az a' köz-hizak pedig (spatium) a' mellyben ez a' munkásság meg esik, annak munkássága kerületének vagy atmosphaerájának mondatik. —

9) Az electricitásnak ezen két különböző neveit tapasztalván a' Természet vizsgálók, ezekről az a' kérdés támadott. — Vallyon az electricitásnak fellyebb említett két nevei, két különböző elektrika matériától származnaké, vagy pedig tsupán csak egytől? — Ezen kérdésnek meg fejtésére ki gondolt hypothesisek között mi csak a' két következendő leg nevezetesebbeket említjük rövideden ugymint: Az Unitariusok vagy Franklin systemáját, melly szerint minden electricitá-

si phaenomenumok, az egész földön mindenütt el terjedt felette finom rúgó erővel bíró tulajdon ugyan azon egy matériának a' testekben meg nevelkedő bőségéből, és fogyatkozásából szoktak ki magyaráztatni, a' mellynek részei mindenütt a' hol szabad állapotba vannak, egyik a' másikat magoktól el taszítják. — A' positiva elektricitás ezen Systema szerint az elektrika matériának valamelly testben felesleg való meggyűléseből, valamint a' negativa, annak valamelly testben való megfogyatkozásából, vagy meg kevesebbedéséből szokott ki magyaráztatni. —

10) Az ennek ellenébe tétetni szokott másik nevezetesebb Systema a' Dualismus avagy Dualisták (kettősök) Systemája, a' mellynek fel találója egy Symmer Robert nevű Anglus volt. — Ezen Systema szerint a' testekben lévő elektricitási folyósság, két egymástól különböző elektricitási materiából van össze téve, a' mellyek között az egyik ha csak maga van munkásságban pozitívának, a' második pedig negatívának neveztetik, és innen vette már a' Dualismus is a' maga nevezetét. — A' testeknek természeti állapotjukban, a' midőn azokon az elektricitásnak semmi nyoma sem látszik, mind a' két elektricitási matéria azokban meg kötött állapotban van. — Ha pedig ezen két matériának egymással való egyesülések, egy vagy más mód által felbontatik ezen esetben a' test elektrizálódik, még pedig ha szabad állapotban lévő + (plus) elektricitás közöltetik velle, avagy a' maga természeti — (minus) elektricitásának egy része tölle el vonatik positiva; ellenben ha szabad állapotban lévő — (minus) elektricitással elektrizáltatik, vagy természeti + elektricitásának egy részétől meg fosztatik negativa elektricitású foglenni. Azomban valamelly elektrizált test-

nek + vagy — szabad állapotban lévő elektricitása is, más testnek megkötött állapotban levő, ugyan azon nemű elektricitássát magától el taszíthatja, az ellenkező neműt pedig magához húzhatja, úgy hogy az elektrizálódás ezen fel oszlásnál fogva is meg eshetik.

* * *

11) Az elektricitás tudományáról való ezen közönséges esmereteket a' fellyebb említett tzelből röviden elől adván következik, hogy fel tett tzelunkhoz és tapasztalásunkhoz képest a' Czukkorn elektricitásról szóljunk. — Ezen nevezet alatt értem a' Czukkornak azt a' tulajdonságát, melly szerint az, bizonyos környülállásokban elektricitási phaenomenumot mutat, nevezetesen ha késsel, vagy más kemény testtel vakartatik, vagdaltatik, apróra töretik, üveghez dörögöltetik s. a. t. sőt már ha csak pusztá kezünkkel, vagy újjaink között apró darabotskákra tördeltetik is, mind annyiszor a' mennyiszor ezek így történnek, a' setétben valamelly kékes fejer, hirtelen elmúló gyenge világossággal fénylik; a' mellyet nappal azért nem lehet tapasztalni, mivel a' napnak nagyobb világossága, ezen kis mértékben valót észre vehetetlené teszi. — Ezen phaenomenumot én leg először Pápai Professori hivatalomnak ideje alatt tapasztaltam, a' mellyet kétség kívül mások is a' kik setétben czukrot törnek vagy vágnak sokan tapasztalhattak és tapasztalhatnak; de mivel sem az oda való, sem a' magam physikai eszközeim között olyak, a' mellyekkel erre nézve próbát tehettem volna nem találtattak ez akkor abba maradt, annyival inkább mivel azt csak phosphorescentziának *) véltem. — Egyne-

*) Ekképen hivaltatik némelly testeknek az a' tulajdonsága, melly szerint azok a' setétben világítanak vagy fényle-

hány hetekkel ez előtt úgymint e' folyó 1719-nek Octob. Hónapjának 2-ikán hasonlóképen a' midőn bizonyos vegre éjjel egy darabka czukrot törnék, és a' fellyebb említett világító tulajdonságát tapasztoltam volna, figyelmetesebb rólla való gondolkozásom után olly gondolatra jöttem, hogy annak hihetőképén electricitási phaenomenumnak kellene lenni; annyival inkább, mivel az Erxleben Természet tudományában is (a' Lichtenberg kiadása szerént Götting. 1794) az 524 §-ban annak efféle tulajdonsága egy két szóval futólag említetik. — Mivel pedig ugyan ezen könyvben a' 478 levélen találtató táblátskán, a' melly különbb-féle egymáshoz dörgöltetett testeknek electricitásokat adja elől, a' meg próbált testek között fel jegyezve nintsen: azomban sem Cavallonak, sem pedig Donndorfnak ezen munkájikat (Cavallo Vollständige Abhandlung der theoret. und prakt. Lehre der Electricität Leipz. 1797. — Donndorf Lehre der Electricität Erfurth 1784) a' mellyekben alkalmasint minden meg próbált testeknek electricitassaik fel vannak jegyezve, sok utánna való járásom után is meg nem kaphattam, hogy azokból ki kereshettem volna, — Vallyon a' felyebb említett tulajdonsága a' czukornak electricitásié vagy pedig tsak phosphori, és ha valóságos electricitási phaenomenum, annak az alatólag (positiva) vagy pedig a' tagatólag való (negativa) nemére tartozzoné? erre nézve a' már említett okokból méltónak véltem, hogy ezen részben a' mennyire

---

nek, magok pedig az ilyen nemű testek átáljában phosphorusoknak (világosságot adoknak v. hozóknak) neveztetnek. — Illyenek már p. o. a' rodvesfa, a' rodhadásba indult testek, nevezetesen a' rothadni kezdődő hal, a' krumppli (Solanium tuberosum), a' Bolognai kő, a' tulajdonképen úgy neveztetni szokott phosphor 's a' t.

külső környüállásaim, és szorgos más nemű foglalatosságaim engedtek némelly próbákat tegyek, és azokat legalább azokra való tekintetből a' kik előtt ezek esméretlen phaenomenumok vólnának ezennel közöljem. —

12) A' midőn pedig az efféle kis mértékben elektricitással bíró testeknek meg próbálásokra bizonyos physikai eszközök kívántassanak meg, az ide való Pesthi Universitásbeli Természet tudományá' Nagy erdemű és tudományú TT. Professorának tzelomat és szándékomat jelentvén, nem tsák az hogy azt, azonnal tiszteletre méltó készséggel tellyesítette hanem még a' kisebb nemű és ne talán némellyeknek tsékélységnek tethető természeti erőnek ki tapogatására való vizsgálódásokat is betsülni tudó figyelmetességgel az ahhoz megkívántató próbatételben maga is részt vett. — Minekelötte pedig ezekről szóllanánk, lássunk egy két szóval az ezekre szükségesképen megkívántató két főbb physikai eszközökről úgy mint α) A' mikro elektrometrumról vagy Condensatorról. β) Az úgy nevezeteni szokott elektrometrumról. A' mi az elsőbet avagy a' Condensatort illeti, ezen egy olly physikai eszköz értettetik, a' melly az egymás ellenében tétetett elektricitás két nemének, azon a' tulajdonságán fundálozik, melly szerint azok egymást mintegy meg kötik, a' nélkül mindazáltal hogy egymással egyesülhetnének. — Ezen eszköznek az a' haszna van, hogy ez által, a' természeti, és mesterséges elektritásnak leg gyengébb gradusát is tapasztalhatóvá lehet tenni. — Öszve van téve ezen két részekből. —

1) Egy rozszvezető vagy felvezető materiából (Lásd fellyebb az 5. §. a' vegefele, p. o. márvány-

ból, achatból, chalcedonból, elefántsonthból, vékony firnattzal bekenet Száraz fából, és más efféle materiákból készült lapos, vékony, simára kipallerozott testből, a' melly kásisnak, neveztetik.—

2) Egy hasonlóképen lapos, vékony karika forma értzből való tanyérből vagy fedőből, a' mellyet selyem sínórnál, vagy üvegből való nyelenel fogva, a' basisáról fel lehet emelni, és arra ismét le lehet tenni. Innen látni való hogy ez az eszköz az electrophorustól csak abban különbözik, hogy az allya vagy básiisa fél vezető testből áll. —

Ezen eszköz helyett tsupán csak az electrophorumnak izolált vagy selyem sínóron függő fedőjét is lehet használni, ha az alsó része simán tafotával be vonatik, és azután az, más egyéb básiis nélkül sima asztalra, székre, könyvres. a. t. helyheztesetik, vagy pedig ha csak egy darab damisz, tafota's a' t. (a' mellyek azonban a' fedőnél valamivel nagyobbak legyenek) teríttesetik is le az asztalra, és arra a' fedő osztán csak pusztán tészetik; mivel ezen esetekben az asztal a' reá teríttesett tafotával vagy damiszszal felvezető tulajdonságú básiis gyanánt fog szolgálni. — A' kis mértékben való elektricitásnak megpróbálására mindazáltal az efféle készületes Condensatorok nem igen alkalmasok; mivel a' tányérral közöttesett meg próbálandó testnek elektricitása (ha t. i. a' tányér és asztal között lévő, avagy arra teríttesett rossz vezető damisz, vagy tafota-igen ritka) az asztalnak mint fel vezetőnek természeti elektricitássát nem csak fel óldozza, hanem azzal egyesülven attól el is vezettesetik, következésképen a' próba ideje alatt, főképen a' kis mértékben való elektricitása a' testeknek ha szintén azokban találtesatna is, épen nem tapasztaltathatik.

A' fellyebb említett próbatételekre szükségképpen megkívántató második physikai eszköz, az úgy neveztetni szokott Elektrometrum *) a' mellyel ez vagy amaz testben találató elektricitásnak kissébb nagyobb ereje szokott meghatároztatni, — és az egynemű elektricitással elektrizált testeknek (Lásd fellyebb a' 6. számot v. § t.) azon tulajdonságán fundáldok, melly szerint azok egymást magoktól annál jobban eltaszítják, mennél nagyobb elektricitási erővel birnak. — Ezek valamint sok félek, úgy a' készülétek is sok féle, a' mellyeknek bővebben való elől adások a' mi tzélunkra szorossan nem tartozván, a' kik rólla, valamint a' fellyebb említett Condensátorról is, és ezeknek nemeikről, tulajdonságaikról többet kívánnának tudni, azokat a' Physikai Lexikonokra kéntelenítettünk igazítani.

---

*) Az elektrometrumnak nevezete alatt értetni szokott sokféle készületű eszközök; valamint a' fellyebb említett Condensator, vagy mikroelektrometrum nevű eszköz is, tulajdonképpen ezen nevezeteket meg nem érdemlik; mivel ezekkel az elektricitásnak valósgos nagysága pontosan tellyességgel meg nem mérettethetik, — hanem egyedül tsak a' határozthatatik meg velle, hogy egyik elektricitás a' másiknál nagyobb erejű-e vagy pedig gyengébb. Ezekre nézve az elektrometrumot (elektricitás mérőt, ezekből *ηλεκτρον* sárgás gyanta, gyantai electricitási erő; és *μετρεω*; metior, megmérém) helyesebben lehetne Elektrodektetnek, (elektricitás mutatónak, ezekből *ηλεκτρον*, és *δεικτης* mutató, index) hasonlóképen a' másikat vagy mikroelektrometrumot (kiselectricitás-mérőt) pedig Mikroelektrodektetnek (ezekből *μικρος* külsiny, *ηλεκτρον* és *δεικτης*, kiselectricitás mutatónak) nevezni. — De külömben a' mit egyszer a' régtől fogva való velle élés által mint egy szenté tett szokás, nem tsak a' Polgári társaságokban; hanem még a' Tudományok - Respublikájában is meggyökeresített; attól az emberek nem egy könnyen szoktak el állani, és a' mellett ha szinten az hibás is megmaradni örömet szeretnek.

Ennyit mindazáltal sokféle nemeire nézve, az elektrometrumról megjegyezni szükséges, hogy a' Bennet gömbölyű kis palatzkba vagy üvegbe bezárt két arany-füst leveletskéből készült elektrometrumát, finum próbatételekre, avagy az elektricitás igen kis grádusának megpróbálására, a' leg érzékenyebb, és leg alkalmasabb efféle eszközök között valónak lehet tartani. — Fő hasznok ezen eszközöknek átaljában szólván abban áll, — hogy ezek által a' testek elektricitásoknak két nemét legjobban meg lehet határozni. — Ha ugyan is a' leg közelebb említett Bennet elektrometrumának két aranyfüst leveletskéivel, valamely testnek elektricitássát közöljük; úgy hogy azok egymástól széllyel menjenek (§. 6.); azután pedig posztóhoz gyengén meg dörgöltetett spanyolviasz rúddal, avagy amalgamás bőrhöz, selyemhez s. a. t. dörgöltetett üvegtsővel közelítünk felejek, és a' meg próbálandó testnek elektricitása ezekhez hasonló a' leveletskék egymástól még jobban elmennek, ha pedig vélek ellenkező elektricitású akkor azonnal össze esnek. —

13. A' mi tehát a' próbatételt magát illeti, az ekképen ment véghez. — Legelőször is a' Lichtenberg könnyű és együgyű készületű Condensatorát, vagy mikro-elektrometrumát vévén elől, annak felső tányérára, vagy fedőjére az újjom között kis darabokba tükrot tördeltem, hogy a' tördelgetés által a' czukkorban felébresztett elektricitássát azzal közölhessem, még pedig olly vigyázással, hogy a' kezem vagy ujjom a' tányért meg ne illesse; mivel a' mint fellyebb láttuk (§. 5.) az emberi test is a' jó vezető testekre tartozván a' tányér a' velle közöltetett elektricitástól ez által könnyen megfosztathatott volna. Mindazáltal minden szorgalmatos vigyázás mellett is, a' mi-

dön a' fedő vagy tányér a' basisról felemeltetett, és a' Bennet elektrometrumához tartatott, az elektricitásnak benne legkisebb nyoma sem tapasztaltatott. — Ezután a' Cavallo Condensatorával tettünk próbát, de ennek is épen csak annyi haszna volt, mint az elsőbbnek, melyre nevezve úgy kezdtünk gondolkozni, hogy a' tzuksornak a' dörgölés vagy törés ideje alatt a' setétben láttzó világossága, annak nem elektricitási, hanem csak phosphori tulajdonsága légyen. — A' következő próbatétel azonban a' mint alább mindjárt elől fogjuk adni, minden kétségeskedést elhárítván, látni való, hogy a' fellyebb említett eszközök, kétségkívül azért nem mutattak semmi elektricitást, mivel nedvesek lehettek. — Mellyre nézve főképen ha az idő nem szép és nem tiszta száraz (a' mely az efféle kis mértékben elektricitással bíró testeknek megpróbállásokra elmúlhatatlanul szükséges) az eszközöket egy kevésbé meg kell melegíteni és törölgetni, hogy azokon legkisebb nedvesség, por 's a' t. ne találtasson. — Más nap épen szerentsére szép idő lévén ismét próbát tettünk, és a' fellyebb említett mesterségesebb készületű Condensatorok helyett, a' fellyebb való szám alatt, avagy a' 12 §-ban említett könnyű és együgyű módot vettük elől. — Egy s mán kipallérozott fa asztalra ugyan is, egy darab damisz (Tamis) nevű matéria *) leterítettvén arra az electrophorumnak tányérja szigetelve helyem sinórnál fogva reá tétetett; ezután a' tányér a' mint fellyebb említődött apró darabotskáiban czukkor tördeltetett, hogy ennél fogva az abban lehető elektricitás a' tányérral közöltessen,

---

*) Lásd erről ha tettzik az Europai Manufaktúrák, és Fábrikák mestersegmiveiket (Pesthen 1818) a' 421-ik levelet, a' holott, miből és hogy készittetik? röviden meglehet látni.

a' melly minekutánna ekképen véghez ment, egy ket szempillantásig tartó kézzel vagy újjal való megillettetés után a' tányér a' bászról felemeltetvén, és próbára a' már említett Bennet elektrometrumához vitetvén; a' midőn nem is reménylenék az elektrometrumnak aranyfüst leveletskéi azonnal egymástól szélllyel mentek, és mind addig úgy maradtak, míg azokhoz más testekkel nem közelítettünk, a' midőn ismét öszve estek. — Ezen phaenomenumok több izben egymás után szintén a' meggyőződésig tett próbatételeink után is ekképen tapasztaltatván, ezeknél fogva a' kétségeskedés végképen elűzetett, egyszer'smind pedig világosan megbizonyosodott, hogy a' czukkorban tapasztalható mértékben lévő elektricitás találtasson. — Ha pedig a' bászról a' tányér elébb emeltetett fel, mint sem kézzel vagy újjal megillettetett volna (a' mint az első próba tételkor jártunk) ezen esetben a' tányérban az elektricitásnak legkissebb nyoma sem tapasztaltatott, valamint akkor sem, a' midőn a' sűrű damisz matéria helyett vékony tafota terítetett az asztalra.

14) A' próbatételre elő vett fellyebb említett eszközöknek magyarázatja. — A' simán kipallérozott száraz fából készült asztalt az arra terített damisz matériával együtt, úgy lehet nézni, mint a' Condensátornak basisát, a' melly végre felvezető, vagy roszevető testet azért szoktak fordítani, hogy a' tányérában a' yelle közöltetett elektricitás megmaradhasson és meggyűlhessen. Erre nézve tsak ollyatén tulajdonságúnak kell tehát lenni a' bászoknak, hogy a' tányérjával közöltetett elektricitásnak atmosphaerájában (§. 8.) a' benne megkötötetett állapotban lévő elektricitássa feloldozódhasson, és azzal tsak foglalatoskodjon, úgy

mindazáltal hogy egymással ne egyesülhessenek. — Az asztalnak, és a' tányérnak különböző nemű elektricitásaik, természetek szerint egymással kívánczoznának ugyan egyesülni (§. 7.) de a' közöttök lévő damisz rossz vezető miatt nints elegendő erejek arra, hogy egymással egyesülhessenek, melyre nézve az asztalé vagy a' basisé, a' tányérét csak vonja magához, de úgy szólván meg nem ölelheti, és véle nem egyesülhet, a' mellynél fogva egyszer'smind a' tányérnak elektricitási befogadhatósága avagy capacitása is nevededik. — Tegyük fel p. o. hogy a' tányér 20 rész elektricitásnál többet magába nem vehet, és a' levegőben izolálva vagy selyem sinoron függve, mind addig elektrizáltatik, míg ezen mértéket el nem éri; ha ekkor a' damisz vagy más matéria által félíg meddig szigetelve lévő, és így fél vagy kisebb vezető tulajdonsággal bíró asztalra tétetik, az arra helyezettett elektrometrumnál fogva úgy lehet tapasztalni, hogy a' tányérnak 20 részekből álló egész elektricitása, mintegy 5 részszel kevesebbedik, és így ennél fogva annak befogadhatósága (capacitása) az elektricitási matériára nézve éppen ennyi részszel nevededik, a' melly + (plus) és — (minus) elektricitási öt rész, ezen esetben az asztalnak + vagy — elektricitásával foglalatoskodik, a' nélkül mindazáltal hogy a' fellyebb említett okból egymással egyesülhetnének. A' Condensátornak tányérja pedig azért szokott szigetelve, (§. 5.) az az selyem sinóránál vagy üveg nyelnél fogva a' bázisra tétetni, hogy az azzal közöltetett elektricitás a' bázisról való fel emeltetésekor benne megmaradhasson; mivel ha pusztá kézzel vagy más jó vezető testtel nyúlnánk hozzá, ezek által az elektricitásátói azonnal megfosztatnék, következésképen a' tzelt el érni nem lehetén.

15) A' Czukkor elektricitássának a' Condensator értzfedőjével vagy tányérjával való közlödésének magyarázatja. —

Jóllehet a' testekben az elektricitás felébresztésének legfőbb és legközönségesebb módja a' testeknek egymáshoz való dörgölések által szokott megadni; mindazáltal a' mint a' tapasztalás tanítja, sok testeknek, már vagy csak egymást illetések (a' mint ezt a' Volta oszlopa eléggé bizonyítja), más testekkel gyengén való vakartatások, sőt csak egyszeri megkartazolások, apróra való tördeltetések és száz effélék, a' melyek közzül való ezen tekintetben a' czukkor is elegendőesek arra, hogy azokból az elektricitási matéria kifejtődztethessen. — A' midőn ugyan is a' Condensator tányérja felett a' czukkor apróra tördeltetik, ezen tördögetés által elektrizálódik, és az elektricitása a' tányérral közöltetvén, a' fellyebb (§. 8.) elől adott felosztódásnak törvényre szerint a' tányérnak felső része, + elektricitási; az alsó pedig — elektricitási állapotba tétetik, és míg a' bázison van, az alsóbb oldalán tanyászó — elektricitása az asztalnak vagy bázisnak + elektricitásával foglalatoskodván, nem csak az hogy attól megkötetik, és ennél fogva, a' mint legközelebb a' fellyebb való 14 §-ban láttuk, a' Capacitása nevededik; hanem egyszer'smind nem lévén elegendő sűrű a' damisz matéria, a' bázis electricitása felöldözódásának megakadályoztatására, ennél fogva a' Condensator, electrophorussa változik által; a' melyet a' tányér megilletésének szükséges volta, minekelötte a' bázisról felemeltetnék eléggé bizonyít; mivel a' jó keszülötű Condensator bázisának, csak olyan tulajdonságúnak kell lenni, hogy a' tányérnak capacitását nevelhesse, és abban annak tulajdon elektricitása, a' tányér' elektricitásának atmosphaerá-

ja által (§. 8.) közlés által fel ne osztódhasson. — A' tányérnak tehát míg a' bäsison van kézzel vagy újjal való megilletése minekelötte arról felemeltetnék azért szükséges; hogy a' tányérnak felső oldalán vagy színén tányászó $+$ (plus) elektricitást tölle el vonjam, a' melly ezen esetben a' kezemnek vagy újjomnak — (minus) elektricitással egyesül; egyszer'smind pedig ez által a' tányérral közöltetett, és annak alsó oldalán v. színén foglalatoskodó czukkor elektricitás szabad állapotba tétetik, és az elektrometrumhoz vitetvén arra nézve a' munkásságát és lételét mintegy kijelentheti. — Ha pedig a' tányér a' bäsiről megilletés nélkül emeltetik fel, annak alsó és felső oldalán lévő két ellenkező nemű elektricitása egymással egyesülvén természetí állapotjába tér vissza; következésképen abban a' midön az elektrometrumhoz tartatik az electricitásnak semmi nyoma sem tapasztaltatik, valamint azon esetben sem ha az asztalra terítettett ezzel bäsís gyanant szolgáló tafota igen vékony és ritka, mivel ennek, a' tányérral közöltetett elektricitásnak már csak felig meddig való isolálására is, a' mint megkívántatna elég ereje nem lévén, az alatta lévő basistól vagy asztaltól elvezettetik és azzal egyesül.

16) A' czukkor elektricitása nemének meghatározására való próbatétel. Erre nézve fellyebb a' 12 §. végén elől adott mód szerint tétünk próbát, és azt ekképen határoztuk meg: Egy rúd Spanyol viaszt posztóval gyengén megdörgölvén avagy elektrizálván, az egymástól széllyel álló elektrometrumnak leveletskéihez olly közel vittem, hogy azok a' Spanyol viasz elektricitásának atmosphaerájában essenek, a' midön azok egymástól meg széllyelebb mentek, azután pedig ismét özszebb estek; de csak azon távolsá-

gig, a' meddig azokat egymástól a' czukkor elektricitással elválasztva tartotta; a' melly phaenomenum (a' 6, és 12 §. §. szerint) eléggé megbizonyította ugyan, hogy a' czukornak, a' Spanyol viaszával egy nemű az az negativa elektricitással legyen; mindazáltal hogy erről annál bizonyosabb lehessenek, egy darab mintegy másfélhöz hosszúságú és egy hüvelyk diameterű (átmérőjű) üveg tsőt elől vettem; és selyem keszkenőhöz való dörögöles által egy két rántással elektrizálván, velle meszszeről, a' czukkor elektricitásától az elektrometrumban egymástól széllyel álló aranyfűst leveletskék felé lassan lassan közelítettem (hogy az üveg elektricitásából csak annyit közöljek az elektrometrummal, a' mennyi a' czukkor elektricitásának erejehez képest megkívántatik, és mihelyest az üvegtső olly távolságra vitetett a' leveletskékhez, hogy azokra atmosphaerájánál fogva erejét gyakorolhatta, az elektrometrum leveletskéi azonnal öszve estek; a' melly több ízben tett próbatételek után mindég ekképen tapasztaltván többé arról kételkedni épen nem lehetett, hogy az üveggel ellenkező, avagy negativa elektricitású ne legyen. —

17) Ezek után az elektricitással tapasztalható lépen bíró testeknek fellyebb (az 1. §-ban) elől adott több tulajdonságaira nézve tettem próbát velle. — Azon phaenomenumnál fogva ugyan is, melly szerint már vagy csak egy kis kartzolás, egy kis darabnak egyszeri ketté törése által is rajta, valamelly kékes fejér elektricitási világosságot lehet tapasztalni, úgy vélekedtem, hogy a' testekben az elektricitást felebbresztő legközönségesebb mód avagy a' dörögöles által ezen phaenomenumot, és a' több elektricitási tulajdonságokat is abból sokkal nagyobb mértékben lehetne kifejtödztetni; ezen te-

kintetből különböző testekhez úgymint üveghez, selyemhez, posztó darabokhoz, értzekhez 's a' t. dörgöltem; de sokféle véle tett próbáim után is, a' világosságon kívül, más elektricitási tulajdonságokat tellyességgel nem mutatott, és jöllehet a' próbatételre elő vett darab elég nagy vóltság is; mindazáltal még tsak a' könnyű kis testetskéket, úgymint; a' pelyhet, fűrészpont, apró darab kis papirosotskákat is legkissebbé sem vonta magához, sőt még tsak meg sem mozdította helyekből. — Azomban a' világossága is setétben tsak akkor tapasztaltatott, ha kemény darabos testekhez dörgöltetett, vagy pedig kézzel tördeltetett, késsel vagy más kemény testtel törettetett vagdaltatott 's a' t. — A' mellyekre nézve a' fellyebb említett és öszveséggel más véle tett próbatételeimnél fogva, vélekedésem szerint ezen testnek világító tulajdonsága is, nem annyira az elektricitási matériájától, mint pedig egy más valamelly előttünk ez ideig esméretlen, az elektricitásnál beune nagyobb mértékben találtató, azzal mindazáltal kémiai atyafiságnál fogva szoros egyesülésben lehet, természeti világító tulajdonsággal bíró matériától, hihetőképén a' phosphortól származhatik, annyival inkább, mivel az újabb chemia szerint ez a' matéria a' plánták egy állató részei között valónak tartatik.

18) Mivel azomban a' fellyebb elől adott próbatételek világosan bizonyítják, hogy benne tapasztalható elektricitás légyen, tagadni nem lehet, hogy annak a' világító tulajdonságára befolyása ne vóltna. — Valamint ellenben ha valaki azt vélné avagy állítaná, hogy annak azon esetekben való világító phaenomenu-

ma, a' midőn az késsel vagdaltatik, tördeltetik 's a' t. a' rafinírozásának, avagy tisztítottatásának ideje alatt véle egyesülhetett és benne megkeményedhetett mész részek által olly formán esne meg mint midőn a' kemény kövekhez verettetett vas, atzél 's a' t. tüzet adnak, nagyon eltévedne és a' Mineralogiában való járatlanságánál nem egyebet mutatna; mivel egy az hogy ha szintén ezen végre a' tzuksorban elegendő mész-kő vegyület találtatnék is, mindazáltal ezen ásvány neme, mind kiégetett mind pedig kiégetetlen állapotjában a' felkemény, sőt részszerint a' lágy testek classisára tartozván ha az atzélhoz, vashoz üttetnek, ezekkel mint a' békasó (Kies) kova, és más kemény kő nemek tellyességgel tüzet nem adnak; — más pedig az, hogy ha ezeket, sőt még a' legkeményebb tüzet adó köveket is (ha t. i. arra elegendő erőnk volna) újjaink között szintén itélet napjáig tördelgetnénk is, azokon mindazáltal legkisebb világító tulajdonságot sem tapasztalhatnánk; a' tzuksorban pedig ezen phaenomenūmot a' legkisebb darabnak már vagy tsak egyszeri ketté törésekor is lehet tapasztalni.

19. Ha szintén mind ezek a' fellyebb elől adott elektricitási tulajdonságai a' czukkornak, és azoknak meghatározásokra tett próbák, a' Természet tudománya körül forgalódók előtt ne talán tudva lehetnek is azokra nézve mindazáltal a' kik előtt ezek esméretlenek annyi hasznok lehet, hogy annak elektricitási tekintetben a' következő pontok alatt említendő tulajdonságai felől ennekutánna bizonyosok lehetnek, és azokat úgy nézhetik mint ezen tractatusnak resultatumát vagy summás foglalatját.

α) A' czukkorban az elektrika matéria, ha szintén nem igen nagy mértékben is, mindazáltal tapasztalható és meg próbálhatóképen fel talál-tatik.

β) Ezen matériának két nemei közzül, az e-lektricitássa arra tartozik, a' melly tagadólag valónak vagy negatívának szokott neveztet-ni, és azt több ízben tett próba tételeknel fogva minden kétségen kívül való dolognak lehet tar-tani. —

γ) A' dörgölésének vagy törésének ideje alatt a' setétben kékes fejér gyenge világossággal vi-lágító tulajdonsága mindazáltal velekedésem sze-rint, a' fellyebb említett okoknál fogva kétséges, hogy egészen tulajdon elektricitási matériájától származzoné? vagy pedig a' mint már fellyebb is meg jegyzettem, valamelly más velle szoros ösz-veköttetésben lévő és világító tulajdonsággal bíró matériától? — annyival inkább mivel a' benne igen kis mértékben találtató elektrika matériával ezen világító tulajdonsága egyerányúságban épen nintsen, és sokkal nagyobb mint a' millyennek ahoz képest kellene len-ni. — Egyszál égő vékony gyertyátskának ugyan is, olly nagy mértékben való világossága, mint egy égő fáklyának természet szerint nem lehet. —

Mind ezekre nézve, ha szintén más jobban ki tapogatható tulajdonságait tekintetbe nem vesz-szük is, már vagy tsak a' leg közelébb említett kétséges világító természetére való tekintetből úgy vélem meg érdemelné; hogy azok a' kik hivataloknál fogva is a' természet' titkos erejének ki tapogatásával fog-lalatoskodnak, és a' tsekélységeknek láttzó dolgokban is annak szentségét tisztelni tudják, — ezen phaenomenumnak fel fedezésére azzal szoros-

sabb, pontomosabb próbákat tennének, és azt vizsgálódní szerető figyelmességekre méltónak tartanák. —

Mokry Benjamin,

2.

A' Scythák ró I.

Írta Nagy Solymosi Konez Jósef az Egri Érseki Fő Káptalan Praebendáriussa.

1.

Értekezem, vagy fogok értekezni egy oly Népről: mellyről a' Magyarok előtt tellyes jussal szólhatni. — 'S e' Nemzet figyelmére méltatlanok a' Scythák?

Kikről, a' Görög és Római Írók sokat, 's igen szépen irtak, de e' Történet' Írók' nemes egyenessége, mellynél-fogva akár melly képtelen mesét, ha, szintén az magával a' józan észszel ellenkezett, ha, ön-magok tellyesen máskép' vélekedtek is: nyílt szível elő-beszélnek, rossz, 's épen nem érdemlett gyümölcsöt, fabulás nevezetet temett számokra.

Ez a' sorsa ama' Történet-Írók' nevezetes Fedelmének Halikarnassy Hërodótnak-is, Práy hazafi nagy-Írónkál; a' mi vala hajdan Ktésiás, Plutarch 's Manethóval-is; de a' kiktől e' becses Görög-Íróra lött Nyílak, mérgesben pattantak vissza a' rea-bocsátókra. — lásd Vindic. Herod. ab Abbate Geinozio. Ismét Praefat. Vesseling ad Herod.

Práy, a) azt írja: „Herodótus tanítya, hogy Herkules Scythiába menvén, egy kettős formájú

---

a) Diss. praev. de orig. Hunnorum.

Aszszony-állattól, három fiakat nemzett légyen: Scythát, (kitől erednének a' Scythák) Gelont, és Agatyrset." — Nagy Lélek! nem háborítomé meg áldott poraidat nyugvó csendében? ha mondom: meg vóltál itt csalatva nyilván.

Herodótus e' Mesét elő-beszéli, 's nem tanítja, nem erősíti, ő a) elsőben is a' ScythaNép' ön-eredetéről az' időben ált gondolatit adja elő; melyről, ez a' meg jegyzése: „Nékem a' Scythák, nem hihető dolgokat beszélnek.” — Ezután b) a' Práytól említett 's mosolyodást érdemlő Mesét beszéli, 's így végzi: „Ezt a' Pontusi görögök hírlelik”. — Ugyan e' Tárgyról pedig, a' harmadik véleményt így kezdi: — „Más beszéd-is vagyon, mellyel én különösen egygyezek, 's a' mely így van: — Az Á'siában lakó pásztori Scythák, midőn fegyverrel háborgattatnának a' Massagéták által, az Araxesen át' kelvén, a' Cimmériusok' Tartományába telepedének. c) —

Ezt Pray nemis említi: pedig, a' Scythák eredetéről fel hozott többi beszéd' 's vélemények' közt egyedül ez, a' mellyet Herodótus tanít, állít és erősít 's a' melly természetes, a' józan-ésszel egygyező; tehát a' História' lelke szerént való, 's a' Történetek' sorából épen ki nem szorítható. —

Pray, Siciliali Diodort-is félen teszi azért, mintha ezis ama' képtelen mesét tanítaná, t. i: „Egy földből született övig aszszony 's öröm-alól Vipera Rigyó formájú szüz három magzatokat szülvén, az öregabb vagy-is Scythalett légyen a' ScythaNemzet' törzsök-attya.” —

---

a) L. 4. n. 5, 6, 7.

b) Herod. L. 4. n. 8, 9, 10.

c) Idem. ibid. n. 11, 12.

Holott, e' bal véleményről annyira távol van ezis, hogy a' Scythák eredetéről Herodótnak igen meg tettett Vélemény, inkább állításnak; a) szinten folytatója. — „Az Araxes partaira eleintén csak kevés Scythák telepedtek vala. — Később', a' régi Királyok közül egy hadakozó 's igazgatói tulajdonságokkal jeles Fejedelmet nyervén, a' Haukásusnak valamennyi Tartományait, egész' az Océánig terjedő széles mezőséget, a' Maeótis Tavát és a' többi Birtokokat a' Tanais vizéig; a' magok' Birodalmához kapcsolták”. —

Erről sem emlékezik Práy, csak ama sületlen Mesét idézi fel, mellyről Siciliani Diodor épen a' fenteb idézett helyen így ír: „Exinde fabulantur Scythae Virginem apud se natam ex Terra, cujus forma, cingulo-tenus faeminam, inferius Virginem repraesentarit” — ect. — Mely textus, maga mutattya az egész dolog' sorát. 's Im, a' Réptelenség az Író előtt-is Mese vólt!

Jól tudta Práy, hogy a' Mesén Való nem épülhet, 's Censori Vesszővei sujtá ki a' Történetek' díszes sorából a' Réptelenséget. — De e' Réven, a' hajdani Év díszait, 's Hellász' két Koszorus Fiaiának becses hamvait, fontos Tekintetét sajnós lön illetni! —

C. Claudius Néró, M. Livius Censor-Társát mérészlé notázni, 's Censori Vesszőjével (mint hogy a' Római-nép hajdan kárhoztatta vala:) illete vakmerően. — M. Livius, hasonló rigorról; de nagyobb igazsággal emelvén fel a' Censori vesszőt, leg elől Nérót a' Censort, (mivel hogy hamis tanu-bizonyságot szólt vala ellene) az-után az egész Római Pópulust) mivel ötet, mint ártatlant kárhoztatta, 's mint ollyat, még is consulnak,

sőt Censornak is választotta) a' Maetia Tribuson kívül keményen föbe sujtá, 's adó alá veti.

Nem akar tehát a' Nagy-Író semmit is építeni a' meséken, igen helyyesen! — Kárlön mégis, a' Mesék ártatlan el beszéllőit felen tenni, a' hajdani Scytha-nép eredetét sűrűbb homályba borítani; létét, mint ön idejében vólt: fel forgatni, meg semmisíteni akarni. A' pedig, csak nem bosszontó, hogy jegyzései szerént: e' Nép nagy hí-rű 's czímes Nevezete, még virágzó idejében 's arany századibanis nem egyéb ha' temerdek 's ösméretlen (si Diis placet) Éjszaki Népék' és Nemzetek' közös fedezetttye vala. a)

Jeles hazafi Íróknak ez' állítása, mely ellen fogtam Író tollamot azt láttzik meg mutatni; hogy ő Herodótust maga nem olvasta. — Szokás vala ama' nevezetes hajdani; de szerencsésen ismét fel támadt, 's az ötet meg ölö viszontagságainak immár közepette is diadalommal élő JÉSZUS-Társasági Rend' régibb Íróinál, több tudós Sóciosoktól fakjaikat illető némely fontos Jegyzések' 's jeles Észre-vételek' kikérése, el fogadása. Mint ez; az Inchofer, Schmidt, Hevencsy, Szent-Iványi, Kazi, Péterfy Pázmány, Kézy Bálint és Borgiás' becses Munkáikból nyilván-való. — Én vélném: Práy, az egyenes szível tündöklő Tyról a' hazafi érzésű Magyar és Keresztény Fő-Papi Ur, még el hunyta előtt halhatatlan emlékü Rendjének némely romlott szemü Sóciosra bizá, a' Melpomené szép Musa 's Diodor meg szemlélését, 's így történt Kesőbb' sikámló botlása.

2.

A' jeles Görög-Írók Tekintete, több védelmet talám nemis kíván, 's Hősünktől felen-tett

---

a) Dissert. praev. de orig. Hunnorum fol. 1^oo.

Könyveiket hízdalommal elő-vehettyük. Sőt, Utmutatásaik világító Fáklya gyanánt szolgálhatnak mi-nékünk, hogy bizonyosb aránnyal intézhessük amaz eösz-idők' ezredes Homállya' 's mohosult emléki közt, tévedező lépésinket.

Azonba, valamely népnek törzsök-attyát keresni; még általokis, haszontalan fáradozás; vitatni, többnyire hiában-valóság; feltalálni 's nyilván! a' főbbek közt egy bizonyos lehetetlenség. A' Nilus vize forrásából nem ivott még senki. Hogy pedig a' nép Néptől származzék: mint az első Rómaiak az Albánoktól, a' Karthágóiak a' Faenicusoktól; 's egy Nemzet Népből vagy Népkeből Nemzje, teremtsé magát; a' természetes 's úgy is van.

En tehát Scythä-Priscusé vagy más akár-ki légyen a' Scythä nép törzsök-Attya? nem vizsgálom sem vitatom; de, hogy a' Senaári Mezöken Ásiába leg-elöszer kifejtödött 's megkülönbözött Népke' közt, a' Scythä egy a' leg jelesbek' közül való, 's épen az, mely az Araxes partyaira telepedett a) azt állítom.

1) Herodótus b) azt írja, hogy Scythia' Lakói a' Dárius Hystaspis' Birtokokból való ki-vertetése előtt már ezer-Eszteendőkkel országló Nép és Nemzet voltak. Mely Idő épen a' Moyses *) élet' — idejéig hat-fel.

a) Diodor Sic Bibl, Hist, l. 2. c. 11,

b) L. 4. n. 7.

*) Ez' Izraélita Vezér' 's Prophëta' léte 's élet ideje ellen törő ál-czélú 's gonosz állításit, vakmerő és szemetlen gondolatit voltérnak ösmérem egygyütt a' M' Bazin felelő Toldelekjáról: a la Philosoph, de l' Histoire — Felderült Egyhajlatunk alatt az' idő, mely, az efele szép-eszü rosz' akaróit, titkon öldöklő fanaticus méreg-áruelőit; mint Helvetius, Voltér, Rousseau, Pascal, Candillac, Bayle, 's ezeknek Földünk' körmön font csatlössai, Kritikusink, csalfa Kegyelem- Hirdetőink, Bereke' ültetőink Empiristá-

A' 'Sidó-nép, Rabsága' 70-dik, 's a' nagy
Cyrus Uralkodása' első esztendejében szabadult ki

ink, kik gomba módra tenyésznek köztünk is; sükeresen tudja köpni 's nevetni. — En megjegyzem még is, hogy a' Moyses születését Pétávius a' V. T. számítva 2373-ik esztendőre teszi. Sz. Agoston pedig L. 18. de Civ. Dei. c. 8. azt írja, hogy Moyses született légyen „Regnante Assyriis quartodecimo Saphro, et Sycioniis duodecimo Orthopoli, et Criasio quinto Argivis”. — 'S ezt azért, — hogy ha nevetünk cum ratione nevéssünk. — 'S nem mint idő-szakunk' azon emberi, kiknek eszelős Henyesége nevet mindent vakon ismert; — Szomorú érzéssel fedezem fel: ősmérek a' Magyar-nép közt oly Férfiakot, kik előtt e' szép nemzet művelődésének 's Literaturájának az a' kevés emelkedése is Botrányozás 's Halota! — Keseredve hallottam sokszor ezeknek egyesületeibe, e' Nemzet' legjobb Intézeteit csúfoló 's lenyomó szavakat. Az Erdélyi Múzeum fogytáig csufság volt ezeknél. A' Gyűjtemény Protestánsok Trombitája, 's Konyhán termett magyarság. Ama' Hitünket Vallasunkot védő, nemzetiségünkkel kezét fogó, a' Vallásos érzést emelő böcsös munka, megjelen: az Egyházi Értekezések. Felejtik (mint vélik) az elalelt Gyűjteményt, mérges kígyók módjára rohannak ennek megszületett első Darabjára, még egy szót nem láttak belőle; de felteszik ennek széles Tudománya 's gyönyörű nyelvű Tollu Író, 's Kiadásáról, hogy nem Konyhai magyarság az, mely e' művelt pennából foly, 's ama régi regét kezdik dűdölni dermett tudatlansággal, hogy a' czikarnyás mondatu magyarsággal iratott 's nem értik. — De ez még tűrhetőbb volna, hanem, minthogy ezen Értekezésekbe a' Vallás és Isteni-Tudomány némely Tárgyai a' Magyarok számára magyar nyelven érdekeltetik; csendes vérrel mondhatá egy közülük, a' ki a' magyar nép Tudósival egyetlen Universitásokba kezét fogott 's megesküdt e' Föld-nép közt a' Tudományok előmozdítására. Egy illy Férfi többek melybe hagyásával 1819-tt Karátson hava 2-kán 's mondom ítélve és csendes vérrel mondhatá: „Nolite Sanctum dare canibus”. — A' Vallás és Theologia Tárgyakról nem is kell szólni magyarul”. — Szegény Magyarok! Hát Ti már Ebek vagytok? hát Ti midőn nyelveken szoltok ugattok? részemről: Pelengért kiáltanék az ily' nemzetem' emberire! most csak azt jegyzem meg. Vigyázzatok! értetlen Henyék, dűlyfös Pipások 's Kártyások megrántja valaki a' Leplet melybe burkózva vagytok, 's lezuban a' Firhang, mely alatt lappangotok, hogy lássa e' Nemzet (melynek nevével kevélyek, Földie 's Törvényével szerencsések vagytok, jeles emelkedését nyomni még is 's irigyleni nem szüntőke) kebelet öldöklő Bogarait. — A' Magyarok Pártfogói a' Deák nyelvnek, 's mely szembetűnő 's szemet szűrő igazságtalanság az! hogy e' halottaiban fekvő nyelv sorsosinak némely begott pol-

Babi-

Babiloni Fogságából. a) Vala pedig arany szabadsága' Epokájában: a' Királyok' alatt, ötszázharmincz-két Esztendőig, hat Hóldnap 's tiznapokig. A' Birák alatt: Moyses és Jósue Vezérek után; öt-száz 's egynehány évek-ig. b) Cyrust pedig Dárius Hystaspis hét-nyolcz Esztendővel követte a' Persa Birodalmi Széken 's Kormányon. c) —

De kétségen fellyül való állításom onnan; mert Moyses az égő Csipke Bokrot látta az Hóreb-Hegyen, Világ teremtetésétől számítva: két-ezer-négy-száz, ötvenkettődik esztendőbe, nyolczvan-esztendő korába. — Petav. rat. Tempor. l. 13. 's Dárius a' Scythákat támadta meg, ugyan Világ teremtetésétől számítva; három-ezer négy-száz hetven-hatodik Esztendőbe. ugyan Petav. r. t. l. 13.

De a' Scythák e' Dárius' expeditiója előtt már ezer esztendővel voltak. d) Mely ezer esztendőt ha ama két-ezer négy-száz ötven-két esztendőkhöz, melybe t. i. Moyses az égő Csipke-bokrot látta, adjuk: leszen három ezer négy száz ötvenkét esztendő szám; mely idő számot, ha ki huzzuk ama három ezer négyszáz hetven-hatodik esztendőből, melybe Dárius a' Scythákat meg támadta, marad huszon-négy; melyet viszont a' Moyses nyolczvan esztendejéből, leszen ötvenhat esztendő. Tehát még a' Jethró Juhait sem legelte,

---

gári, mihelyt magyar nyelven jelen meg valami, csak azért, mert magyarul van, sem magas czélját, sem méltóságos Targyát tekintvén; már üldözik 's megölni készek". — — Pfüj semmire kellő Pióczák! — hát az Ecclesiastica, 's a' Morál ezt tanítja? Hasat hizlalo kövér Ebek!!!

a) 1. Esdrae 1. ismét 3 Esdrae 2.

b) Jos. Flav. Antiqu. l. 11-mo.

c) Ctesiás in Excerptis persicis apud Herod.

d) Herod. l. 4. n. 7.

Tud. Gy. I. K, 1820.

még Egyptomi védelem alatt volt Moyses Faraónál 's ötvenhat esztendő, mikor a' Scythák már mint különös Nemzet országoltak. —

2) Krétai Dictys, a) ki Idomenon fő Vezér alatt vitézkedett Priamus ellen, 's a' Szüz szülését ezer száz-nyolczvan esztendővel előzte, Scythia' Fejedelmét 's a' Scythákat írja részesülni a' Trójai háborúba, 's aztis, hogy az Agamemnon Léánya Iphigénia e' Scythá' Király gondviselésére vala bízva, miglen Patroklussal vitézen el nem esett.

3) Amá' Kristus előtt ezer ötven esztendővel élő, 's Dávid Királlyal egy idejű jeles Poëta is Homér b) a' Scythá Nemzetet, ha nem e' görög nevéen-is: dicsérettel említi, 's igen egyenes szívű és Igazságot szerető Nemzetnek nevezi. —

4) Justinus c) u. m: „Leg régiebbnek tartott mindenkor a' Scythák nemzete.” — — Sőt, ha Petavius szerint Világ teremtésétől számítva: az ezer nyolcz-száz kilenczedik esztendőbe az Assyriusok' Arabok', 's Aegyptiusok' Nemzetei már voltak, a' Scythák is Justinus szerint az Aegyptiusok előtt eredvén, minden bizonynyal. —

5) 'S Róma, a' temérdek! még csecsemős volt Priscus Tärquin alatt, mikor a' tanult 's fő Rendü Scythá Anacharsis, szíves barátságban élt Hellász egyik böcs fiával Sólonnal. — Anacharsis ment Athénébe leg előszer: a' hetven negyedik Olimpiásba; tehát Kristus Urunk' előtt ötszáz kilenczven-két esztendővel, 's ekkor még Róma Száz hatvankét esztendő volt. d) — —

---

a) De bello Trojano l. 1. et 3.

b) Iiade 13. 6.

c) Libro secundo.

d) Plutarchus in Solone. — Descricz, actas Scriptor. fol. XI.
Item Petavius l. 13.

Ezek, amaz avult idők' elő-pontyait ha ki nem meritikis egészen, legalább annyira megközelítik, hogy a' Scythák' első eredete 's jelessége iránt a' gyanún jóval is felyül-hatván, kételkedni épen nem lehet; annyival inkább, mert a' népek és Nemzetek' Ásiai első eredetéről a' Könyvek'-Könyve csalhatatlanul bizonyossá tesz' bennünket. Herodótus pedig a) az Ásiában lakó pásztori Scythákat viszi át az Araxesen, 's telepedteti partjaira. — 'S Diodórus Siculus b) épen az Araxes' partjaira telepedett Scythákat terjeszti egy felől a' Tanais vizéig, másfelől egész' az Océánig. Mely-lyek, a' gyanún jóval felyül, bizonyosságnak is bé-illenek.

3.

Scythia Népének, mivel Vadak bőreivel öltözködött, 's azzal földözte Sátorait c) — Asseman, d) Eustáthius Tussatónicensis e) a' Börtől (Συδος) vélik származni nevezetét. — De fontosabb állapot 's nevezetesebb dolog legyen az, mely bizonyos Népnek nevet szerezzen; — sőt olyannak kell lenni, mely nagy befolyásu a' nevet-adó Néphez; 's meg különböztetett fényü a' Nevetnyerőnél.

Nem a' Bőr-Sátorok, inkább a' Scythák Nyí-lai valának Hellénia Népei 's más szomszédok e-ránt a' nagy befolyásu; 's ön-magoknál a' meg különböztetett fényü dolog. f)

a) l. 4. n. 11. 12.

b) Bibl. hist. l. 2. c. 11.

c) Justinus L. 2.

d) In originibus Ecclesiae. — Slav. t. 6.

e) Cap. 103. in not. Dyonis. Fejerg.

f) Graeci cum admirabilem illor. (Scythar) in sagittando Industriam et artem cernerent Sagittariosque audirent dici Scythas, id nominis, toti Nationi contribuerunt Vesseling, ap. Herod. not. 86.

Nyomossabb tehát az a' Vélekedés, sőt Talpigazság, mely, a' Nyilaktól a' jó Nyilazástól származtattya Görög Nevezetét a' Scytha Népeknek. — Ugy is e' görög szónak: Σκυθα, egyenes értelmé ez: Sagittarie, vagy Nyilas. Σκυθαί, Sagittarii v. — is nyilasok. A' pedig bizonyos, hogy e' Népet a' Görögök nevezék Scytháknak a) 's ők magokat magok' nyelvén épen nemis Scytháknak, b) hanem Fehér-Váriaknak nevezték c)

4.

E' Nemzetet, ama' homályos századok álmodozói, sőt némely jeles, de Critica nélkül való Írók is a' Görögtől kapott Nevezeténél-fogva; alig, hogy a' temérdek sokaságu 's külömbféle népek' özönébe nem süllyeztek irgalmatlanul; annyira! hogy bámulni lehessen méltán álmos heyeségeken.

Strabónál, d) utánna Josëphus Fláviusnál: e) az Álánok, Sarmaták, Roxolánok; sőt, mint ama' f) meg jegyzi, az előtte élt Görög Íróknál: „Minden Éjszaki-Népek” —; 'S Pliniusnál, nevezet szerint g) a' Géták, Dákok, Sarmaták 's ezek' Hamaxóbiusi az Aorsok; — az Álánok és Roxolánok; — Ezek' után, Prokópius 's Lazius szerint: Még a' Gotth és Vandalus Népek is; — Sőt, Böyer Szt. Pétervári Professor 's Földink

a) Σκυθαί ὧς Ἕλληες νομασαν. Herodót. l. 4. n. 6.

b) „Propriam apellationem ipsi (Scythae) utique sua lingua norunt”. Niceph. Hist. l. 2. c. 7.

c) Herodotus l. 4. ad init. Melpomen.

d) Geograph. l. 2. c. 114. — ismét — Id. ibid. l. 11-mo cc. 492. 507. —

e) De Bello Jud. l. 7. cc. 23. 27.

f) Geograph. l. 11-mo.

g) Histor. Natur. l. 4. c. 12.

szerént: az egész Német-Nemzet; minnyájon Scythák. — Nem csuda tehát a' Práy Scythákról való Könnyed' vélekedése-is.

Azonba, ha saját szavainak 's tulajdon értelmének kiki leg jobb Tolmáttsa: 1-r) Strábó magát ki magyarázza, ki fejtí, és a' Scythákat a' Sarmatáktól tökéletesen megkülömbözteti. — — Ház helyett u. m. fedett szekerekkel élnek a' Scythák és Sarmaták, 's e' Nemzetek ez időben a' Traxokkal egygyütt laknak". a) — — Ha e' két Nemzet és nép egymástul nem külömbözve semmitis, tellyesen egy vólt? ok nélkül van mondva: „E' Nemzetek" — valamint ezis: — „a' Scythák és Sarmaták etc." — Kemény észre-vételeket tesz' pedig, amaz előtte élt vigyáztalan Görög-Írók felől; kik a' Föld-golyóbissa' minden Éjszaki Népeit Scytháknak és Celtó-Scytháknak nevezték. — „Az ők tudatlan együgyüségé 's mesés vóltok (u.m. több szavakkal) kevés hitelt szerzett számokra." — b) —. Kivánnya, hogy Hellanikus, Herodót, és Ktésziásnak hidjünk: mint Jó-Íróknak. c) 's — meg külömbözteti a' Scythá Népeket egymástól is; nem hogy több Idegenekkel vegyítné, 's zavarná össze. d)

De ha (non concessio dato) ez nem így vólna, Strábó nélkül akkor, e' dologban alig ha tellyesen el nem is lehetünk. — „Sem a' Bastarnákat, sem a' Sarmatákat írja e) maga felől: 's átallyába egy Nemzetet se ösmérünk a' fekete-Tenger felett". — Tehát a' Scythákat sem, holott ezek a' Pontus felett laktak f).

---

a) Geograph. l. 7.

b) Ibid. l. 11-mo.

c) Idem ibid.

d) Id. ib. —

e) Geograph. l. 7.

f) Herod. l. 4. n. 99.

2-or Josephus Flávius Diodórus Siculust, az említett Strabót 's Horodótót követi; ha ennek értelmét el facsarva elég' embertelenül ne említse a' Scythákat a) t. i. e' Nemzet mivel a' Hazá' 's Királyai szeretetéért, magát 's a' magát nem csak igérte, de felis áldozta nagy lélekkel. b) Az okatlan fene-Vadaktul kevésbé nevezi különbözöknek az említett helyen.

Holott, a' Magyarok' eme' nagy Nép' és Nemzet' ez utolsó idők' elfajzott Unokáinál, kibe még a' Scythá Vérnek valamely eredeti cseppe vagy szikrája fenn-van, valóba kész mais Hazája 's királyáért kevésbé különböző értelemben magát fel áldozni. E' nép, maga közt ha fő 's ha Nagyis, nem tartya Nemzete' emberének; ha ezen érzést leg-alább benne nem sajditja. E' Nép mily' rendülhetetlen állandósággal kiáltya: Nincsen Császárunk; hanem Királyunk épen oly forró buzgósággal csatoltya magát ehhez 's bár légyenek közte szép nyelveket el vető, Ásiai díszes ruhájokat gyűlölő, szokásait fitymáló Frakkos', Pendelesek, áruló Philóták, c) bár nagy rész' el fajzott Gor-

a) Herod. l. 2. contra apion.

b) Herod. l. 4. n. n. 17. 76.

c) — Philótás, a' Parménio fia, egy volt a' N. Sándor kedvelt és belsőbb Udvarnokjai között. Ő volt, ki Macedonia' nevelkedő szerencséje közt, legelőször tagadta meg nyelvét nemzetének, 's vetette felre Europai díszes öltözetét. Erről panaszlá Társainak Belon egy Vitéz Macedon Tiszt: „qui non erubescunt homines lingvae suae per interpretes audire”. Curt. l. 6. c. 20. Ezt lépé meg a' Persák' buja puhasága leg elől; de Királyának is ő lön legelső árulója. Nints ma is egy Nemzetbe, nints a' Királyok körül veszedelmesebb ember, mint a' ki ön' nemzetét gúnyolva, vérit undokitya, keveri gyakran minden ok nélkül; Foecunda culpa Saecula nuptias primum inquinaverit, et genus et domos; Hoc fonte derivata clades in Patriam Populumq. fluxit. Horat. Carm. l. 3. od. 5. Nemzeti öltözetét 's Hazája' nyelvét elveti gyűlöli. — A' szorint viseli szívén sorsát az ilyen Fejedelmének is, 's elveti mihelyt levetőre játzik azzal a' szerencsével.

thuák a) dögleletes mérge emészsze becses kebelét; hányszor volt a' Continens Tsudája még is fiui szelid indulattya 's más fénylő virtussival e' szabad Nemzet?

Mikor pedig Jósephus Flávius b) írja: „A' Scythák is u. m. fegyverre kelének, mert azok, kik Sarmatáknak neveztetnek, nagy sokasággal átjövén az Isteren, meg öldösének sok Romaiakat; 's a' ki vélek megütközék a' Consuláris Legatust Fontey Agrippátis meg ölék.” — Nyilván való, hogy csak a' Sarmatákról szól, kikre a' Scytha név: valamint az Al'sátiai és Straszburgi Németekre a' Franczoké; el hatott vala. c)

'S Minthogy Strábó szerint sok Schythák is laktak a' Sarmaták közt, dicsőebb Nemzet is lévén a' Scytha minden szomszédjainál, csudálni nem lehet, ha a' Sarmaták is kaptak és örültek a' jelesebb néven; 's több körültök, köztök lakó népekkel egygyütt a' nagy Scytha Nemzet' dicső nevezetébe merültek. Így hajdan az Angliába költözöt Szászok Ánglusoknak; 's az Aegyptomi Görögök Brancidáknak *) neveztettek.

a) — Gorthuae Gentes quidem Eubaicae sed jam degeneres et patrii moris ignari Curtius l. 4. c. 17.

b) — L. 7. de Bello Jud. c. 23.

c) Plinius hist. natur. l. 4. c. 12.

*) Brancidae Graecus in Agypto populus olim. — Quorum „Mores Patrii nondum exoleverant; sed jam bilingves erant, paulatim a domestico externoque sermone degeneres”. Curt. l. 7. c. 12. E' jegyzése Curtiusnak, felettéb a' Magyarok' szemébe tűnhető. Sőt talám illik is már nagy részt a' magyarokra, legalább illeni fog nem sokára; ha még sem szünik a' magyar oly gondatlanul vesztegetni a' maga édes örökét, ha legkissebb haszon, ha szükség; vagy is értelem nélkül kész minden órában azt feláldozni. — Nem elég volna? hogy Fő-várossaik idegen nyelvet beszólnék csak nem fejenként. Debreczent, Esztergomot, Veszprémet, Váradat, Egret, Szegedet és Vácot vegyük ki; 's vané valamely első rangu Város e' nép közt, mely szólva magyarul? Vármegyéik közül több mint tizenkettő Tótul; 's néhányan felig Oroszul, Ráczul, Görögül, Olá-

3-or) Plinius a) midőn írja: „A' Scytha név félig meddig (usque quaque) át' ment a' Sarma-

hul beszélnek; 's a' többibe Bosnyákok, Zsidók, Czigányok, Serbiusok, Svábok, Szepesi Szászok; melly Vármegyéket igaz szemügyre véven, nem úgy láttzik e', mintha azokból (mint idegen vidékekből) a' Magyar egy főig számkivettettetett volna? — Sok Fő Papok, Nemesek, Ország dolgát Ugyelők idegenséget mutatnak a' Magyar nyelvhez, és sokan (ez az igazság nem betsület sértő!) beszélni sem tudnak, de nem is akarnak!! — Sok olly Püspöki Megyék vannak, mollybe maid egy Magyar Káplán is felesleges. Ugy látizik, hogy ez a' Nemzetnek nem fáj, hogy nem éri a' merget, az ezzel vegyített sebeiket; — meglehet! 's ez annal rosszabb; — Morbi sine dolore sunt periculosi — úgymond a' Medicus. Hány külföldről szakadt Katona Tisztek, Mivmesterek, hivatalt viselőők, és Papok kívánnák a' parányi magyar Indigenákat Tótokká, Görögökké változtatni. — Magyarok! változások nem hernyói változás! — nem lesztek ti ezen uton nemzetiségben megnemesedett pillangók; ki üzi ez a' Magyar kebeléből a' Nemzeti lelket. Ki volna képes karhoztatni e' szent igazságot? — Ki nyomorúlt akar lenni, ne fusson; úgy is az lesz. Én azt gondolnám, a' helyett, hogy ti Magyarok a' Külnyelv, módizás, hiú szokások eránt, mellyek városaitokba tsúsztak, panaszkodtok, igyekeznétek — mint magyar Nemesek — a' hazai nyelvet, viseletet, a' szép, elhagyott honnyi szokásokat virágozásba hozni. Ditsekszenek más szomszéd Nemzetek, mint p. o. a' Német, hogy sokat tanultatok tőle; — legyen úgy; tanulni nem szégyen, tsak Isten, Haza, Fejedelem eránt való szeretetre, hűségre, egyességre tanítson a' Tanító!? — Akármelley eredeti Magyar asztalánál hol hatan beten ülnek, már ott elő jön az idegen nyelv, már ott bizonyosan találtatik egy, ki a' magyar nyelv', Intézet', Törvény', 's Constituó' rovására németül kerepel, szöllyon közibe egy Magyar, védelmezze Hazafitársait, felhevülnek a' Nagy Urak, 's szegény helybe lakol. — Helye lesz talán itt okát adnom, miért irok olly idegen hangon, mintha német, vagy Frantzia ország' közepette esett volna születésem? — azért, mert az illetén Magyarok, kiket érdekel beszédem, dagályos dülyfelf megkülömböztetik a' magyarokat kisedem nemzetemtől, — mellynek nevezetével, bár melly buzgó indulattal viselkedessenek is a' Magyar Nemzethez, 's a' jó vérű magyarokhoz, megelelgszem. Van kis fénye e' Nemzetnek is; ha dagadozó ditsősége mint a' Magyaroké nem ragyog, nem süllýcedez is.

ták' és Germanokra", — felettébb szembetűnő, mi-
csodá értelemmel nevezi másutt már épen Scy-
tháknak a' nem Scytha népeket: t. i. mint a' haj-
dani Vėjens, Gabin, Volsk, Latin, Álbán, Sa-
bin Hesperia népeit; a' Római história később
Rómaiaknak. Ugyanis, a' Germán, és Sarmaták-
ra a' Scythá nemzetnek ha csak a' neve ment át, az
is félig meddig: ama' Népek tellyességgel
nem Scythák; mert ha a' Germán, és Sarmata ere-
deti Scythá legyen, ok', szükség' 's igaztalanul
neveztetett annak, a' mi eredete; következően a'
Görögöknél neve szerint is volt.

De, világosan is megkülömbözteti Plinius
a' Scythákat minden más Népektől: „Az Udinok,
(Herodotnál Budinok) u. m. Scythá nemzet”. —
A' Scytháktól különböző nemzeteket számlálván
tovább elé, azt írja: az Udinok felett pedig
vagnak a' Sarmaták, Utidorsok 's Aroterek b).
— ismét: „az Arimphaeusokon túl már valóságos
Scythák” — c) azok t. i. kikiről Herodótnus d) írja,
hogy a' Regius Scytháktul elpártolván, ez helyre
költöztek, (melly hely a' legrégiebb föld abroszo-
kat, a' Koller ó világ attlássát, az újabb Homon-
naival; 's azon föld abroszszal, mely Allgemeine
Erkunde oder Beschreibung aller Länder J. B.
Sütze dritt. Band. 360-ik lapján áll, öszve vet-
vén: esik Casán-on felyül Szent Pétervár felé a'
Fennok birtokába. Tehát magyarázható: miért

---

a) Histor. natur. l. 4. cap. 12.

b) — — ibid. Sectiont 15-ta.

c) Idem ibid. 14-ta,

d) L. 4. n. 23.

egygyez a' magyarok nyelve a' Fennokéval, a' nélkül; hogy a' magyarokat kellyen a' Lapp és Fenn Nemzetektől származtatni. (De, ha az Arimphaeusokon túl valók a' valóságos Scythák, az innen lévő Géták, Dákok, Álánok, Roxolánok, Sarmaták, Aorsok épen nem; ha némükép' a' Scythia név rájuk hatott is. Így az Orosz Birtokba lévő Kalmukok, Fennok, Rozákok koránt sem Oroszok, holott, minden Oroszok neve alatt jönnek ezek is.

E' Pert azomba legalább a' Sarmatákkal végképpen elvégzi ama' szemmel látott Tanu Herodótus: ki, a) azt írja: „A' Tanais Follyón túl északra már nem Scythia; hanem a' Sarmaták Birtoka”. —

5.

Átallyában, Valakik a' Scythia nemzetről írtak Herodótus ellen, e' pontban: — többnyire keveset, inkább semmit-érők; mert ha érnének, azok; 's azért, kik; 's mivel előtte, véle egy időbe, vagy közel utánna éltek, 's az ő isméréstéhez a' Scythákról hasonló ösméreteket, tapasztalások volt. Ugy de Herodótus előtt e' népről, czél szerént, tudtomra; nem írt senki.

1. Krétaì Dictys és Homërus ugyan emlékeznek ő róllok; de, Hesiod' Otrókócsy szerént, és Hellanikus nem is említik őket. 'S ezek a' Herodótus előtti tekintetre méltóbb Görög Írók.

2. Az hamar utánna következett Itësiás, ki, az iffiabb Cyrus és Artaxerxes a' Dárius és Parisatys veszekedő Fiaik idejébe élt, 's szemmel látott Tanúis: b) a' Scythákat vitézebb Férfiaknak

---

a) Ibidem. II. 21.

b) Xenophon I. 1. h. Graec.

's erősebb nemzetnek írja a' Per'sáknál. a) 'S ha másokban nem mindenkor is, a' Per alatt levő Pontban Herodótussal tellyesen egygyez.

3. Berósus' az Antiókus és Seleukus Nikáner idejebeli Káldeus Írónak eredeti Munkája elveszett, abban a' mi fen van, ha Scythia Priscus-ról szót teszen is az újj Kiadó, czel szerént csak ugyan nem írt a' Scythákról. De ha írt volna 's ellenkezne is Herodóttal, mint romlott tekintetű 's megvesztegettetett Viterby Annius Professor által; b) keveset, talám semmit se is érne. c)

4. Diodórus Siculus egygyez Herodótussal. 5. — Ama' Strabótól megveszszöztetett nevetlen Görög Írók pedig; épen semmit érők. — 6. Strabó, ki a' Keresztény első századnak igen elejéről. — 7. Josephus Flavius, meg — 8. Plinius Secundus; de nem a' Panegyris Írója: a' Vespasian és Títus Császárok' idejebeli, 's tehát több századokkal Herodotus után, élt Írók; az őket megelőző, 's említett nagy nevű; 's nevetlen Görög Írók Könyveit látták kett ségkívvül, 's használták is: mint írásaik be is bizonyították. Tehát nem is több becsűek e' kútfőkre nézve, mint önmagok az eredetiek.

De magokra nézve sem sokat érők, e' Pontban. Mert, a' mennyiben Herodotussal ellenkezni láttának, önnön magok magoknak, pedig a' Per alatt levő kérdés' czélja szerént való, kimerítő 's helyes magyarázói: a' mint fellyebb §. 4. Sub n. 1, 2, 3, bővebben előadtam. — E' felett nem is szemmel látott Tanúk. A' mit, x) Strabó d) maga vall magáról, hogy t. i. ő a' Pontus fe-

a) — In Excerptis Persicis ap. Herod, not. 17.

b) Desericius L. 1. c. 2.

c) Geographiae l. 7.

d) Herod, l. 4. num. 99.

lett egy nemzetet se ösmer, holott a' Scythák épen a' Pontus felett laktak Dél napkeletre. a) y) A' Plinius ideje körül pedig, a' Rómaiak csak hal-lomásból tudtak valamit a' Scytha Nemzetről valamint az Indusokról. b) z) Josephus Flavius eránt, a' maga által irt 's Epaphródhoz intézett élet Historiája bizonyossá tesz', hogy néki is semmi személyes ösmérete nem volt a' Scythák-ról c).

Tehát Strabo, Plinius és Josephus Flávius nem előtte, nem is véle; de sok századokkal éltek Herodótus után; ki a' 443-ik évbe élt Kristus Urunk előtt. — Hasonló esméretek sem volt, se tapasztalások a' Herodotuséhoz, ki személyesen járt a' Scythák között szántszándékkal ösmérkedett vellek 's így szedte az ök nyelve, Ruhája, Földje, szokási 's Törvényeiről való tapasztalásait; d) következőleg semmit seis érnek ellene.

9. Prokópius a' Belizár fő Orvossa, Lázi Farkas Austriának a' 16-ki század Írója, Bëyor Szt. Péter-Vári Professor; meg egy tettzet Diák, Német, Francz és Orosz Írók, firkálók; ama hajdani idők' megöszült 's e' pontra illő Történeteit a' fennebbiektől kölcsönözték; minthogy az Ég alatt másoktul nem is vehették. Tekintetek is e' szerént 's e' pontban, valamég e' Közmondásink igazsága fenn lészen. „Ki mivel nem bír; azzal mást nem öregbít; 's az hol a' mi nincs, azt onnan senki sem veheti”. — Csak annyi Herodotus ellen, mint amazoké; tehát semmi.

Az Herodótus hitelességét olvasója tapasztalni 's becsülni is fogja, 's e' Derék-Író diszeit, a' Helikoni kilencz Szűzek a' mocsoktól örök idő-

---

a) Svetonius in Octav, Aug. n. 21.

b) Ad initium L. de bello Judaico,

c) Pray Epistola responseria,

d) Herod. I. 4. n. 81.

kig fogják óvni. Egyéberánt az emberrel ha egyéb nem is; gyarlósága véle van mindenkör, 's míg ezt, valamely mennyei ecset el nem törli, az ebből származott eseteket is semmi fátyol el nem rejtheti.

Ezekből észre vehetni, hogy Herodótus ellenére semmi Író, semmiféle Tekintet ki nem viheti, 's az értelmesekkel el nem hitetheti, hogy a' Sarmaták Scythia nép lett legyen, ha szintén némellyektől elég álmosan annak neveztetett is. — De — —

6.

A' Roxolánok sem Scythák.

Az hajdani Roxolánok Joan. Boëm. Aubau. szerént a) Ruthenok vagy Rusiánok. — Ujjabb nevek szerént pedig Rutsak; magyarul Oroszok v. Moszák. — A' Ruthenokról Vadián és Volaterránus írják: hogy ama régi Sarmaták Aorsai vagy Hamaxobuusi; ezekről pedig Plinius b), hogy amaz Urok ellen pártott ütött, 's korbáttal elűzött Scythák szolgálától, kikről, Herodótus c) és Justinus d) emlékeznek, és az Á'siában vitézlő Scythák' Feleségeitől származott, romlott vérű, bitang 's elfajult (degeneres) Scythák.—

Midön tehát az Á'siai Sauromaták: a' Scythák' Fiai, 's ama' hajótörést szenvedett bal szerencsájü amazonoktúl erednek e), hogy a' Scytháknak vér szerént való 's törvényes attyokfiai; nyilvános 's ez okon az ök fattyú ivadéki az Aorsok vagy Hamaxóbiusok is, tudniillik az Oro-

---

a) Herod. I. 3. c. 6.

b) — — Hist. nat. I. 4, c. 12. Sect. 24.

c) — — I. 4. a. 3. 4.

d) — — I. 2.

e) Herodotus I. 4. num. 110.

szok, hogy némű némű rokoni a' Scytha nemzetnek, nints miért tagadjuk. — De, a' mennyiben ama' nemes Scytha vért fertéztető Szolgák Unokái, mely szolgálai sorsbélyegét ma is tellyes mértékben viselik az Oroszok 's nékik minden ivadéka — két értelembbe is a) az ök Tudósait 's miveltebb népeit kivévén az egész Birodalomba, melyre nézve e' Rokonság a' mái jó vérű Scythák Unokái előtt, inkább Botrántkozás 's boszontóbb, mintsem kedves.

Az Oroszok' nagy része valóságos Moszkák, a' kik már épen nem Scythák. Herodótus b) a' Xerxes Táborába lévő idegen nemzeteket számlálván elé, c) azt írja: „Sacae quinta-decima portio”, — tudni való hogy a' Per'sák Sákáknak nevezték a' Scythákat d) 's ezek valának a' Plátaei ütközetbe Márdónius mellett a' legjobb 's legvittezebb Lovasok e) a' Moszkákról pedig: — „Moschi undevicesima portio”, — f) 's im' mely nyilván külömbözteti Herodótus a' Moszkákat a' Scytha Nemzettől!

---

a) — Russi, pars multo maxima servitutem serviunt multi quidem et in his Nobiles Joann. Boëm l. 3. c. 6.

— — Russum nec facile cuiquam fidem habere, neque fide dignum esse. — — Scortationes et adulteria apud eosdem omnem superant modum. Joab. Blavius in Geograph. quam inscripsit Magno Czáro Alexio Michailovicz fol. 5 to. Nolim tamen seu credere, seu Inclitae eadem et in Cultura maximis, gressibus progrediente Nationi, nunc v. in posterum appingi, seu appingere, in toto suo Imperio. Si tamen alibi ita observemus et si inter nos, minime tamen illos feriant.

b) Libro 3-tio.

c) Id ibid. Nro 93.

d) Idem l. 7. Nro 63.

e) Idem l. 9. Nro 10.

f) Idem l. 3. Nro 94.

Nem Scythák a' Géták is.

Ezeket, a' Tiraxak közt legvitézebb, 's az igazat szerető nemzetnek nevezi Herodótus; 's írja, hogy Dáriusnak midőn a' Scythák ellen vinné rettentő Expeditióját, úttját elállották, 's meg is ütköztek velle; de szerencsétlenül megverettetvén, meghódoltak a). Tehát a' Géták Tirax Népek. — Úgy de a' Tiraxokat midőn Strabo Geograp. I. 7. b) 's Herodotus nyilván különböztetik a' Scytháktól, ki mondta más is valaha Scytháknak? — A' Tirax népek meg is hódoltak Dárius Histaspysznak c); de a' Scythák e' Persa Monarkát nyilván kikergették, 's pedig csufosan saját Birodalmokból d) annyira, hogy a' 127 Satrapiákat tanácsával vezető Dárius remegő futása közt elhódulván, magának se tudta tanácsot adni, mig nem béérvén az Idantyrus Scythia Fejedeleme kergető Scythái a' szaladó Persa Tábort, nyolczvan ezer napkeletieket konczolának fel iszonyú vérontások közt az Ister partjain e).

A' Géták Nagy Sándor által is meggyőzettek, 's meghódoltak neki is f). De a' Scythákat e' hódító Fejedeleme jól nem is látta Ásiába g); midőn Európába egy egész Fő Vezéri Tábort eltorlók ennek is h). Következőleg a' Géták tellyességgel nem is Scythák. — Valamint

e) Idem I. 4. Nro 93.

b) Idem ibid. — —

c) Idem ibid. — —

d) Idem I. 4. Nro 135.

e) Ctesias in Excerptis persicis not. 17.

f) Freinsheim suppl. in Curt. I. 1. c. 12. a Nro 1-o 7.

g) Curtius I. 8. c. 7.

h) Justinus I, 12. c. 12.

A' Gothusok, Vandalok és Alánok sem.

Az Alánok a) Gotthusok; ezek és a' Vandalok Paulus Diaconus a' hetedik század Írója; Lazius Migrat. Gentium XI., Plinius histor. natur. l. 4. c. 14. Beatus Rhenanus, Prokópius de bello Vandalico lib. 1. cap. 2. Tacitus de moribus Germanorum v. Eutropius rerum romanarum; Bonfinius Dec. L. 1. 2. Desericzky szerint 's ennél L. 1. cap. 5. Germanus Nemzetek. Ugy de ezek tellyességgel nem Scythák. Bár vizsgályuk bővebben. —

Jól tudom, hogy a' Germanok' a' Paenusokkal való első háboru után a' Claudius Marall és Corneli Scipio Consulságok alatt, kik Íkristus előtt 155; 's Róma építésétől számítva 599 esztendőkel váltak romai Consulok; jelennek meg saját nevezettyek alatt leg előszer a' Római Historiába. — Tehát jóval t. i. száz esztendőekkel a' Tacitus e' dologról határozott idő pontya előtt. Ő t. i. a' Julius Caesar Germaniai Expeditiójának idejétől írja eredni a' German nemzetek' ezen nevezetét b). De a' mi meg nem áll; mert Caesar Róma építésétől számítva az 699-ik esztendőbe verte meg a' Germanusokat; 's ugyan Róma' építésétől számítva az 599-ik esztendőbe triumphált Consul Marcell': minthogy Viridomár nevű 's a' Rhenusonn innen lévő German népek fő-Vezérét, az Insubri Gallusokkal egygyütt meg győzte; sőt a' Gallusok' Királyát Britomárt-is, általa személylyes viadalra szállítván vitézenn meg ölte; a' German Nemzetek felett, e' tulajdon nevezettyek' alatt c).

a) Procopius l. 1-o de bello Gottico.

b) Germaniae nomen recens et nuper (temporib, Julii Caesaris) auditum Tacitus de M. Germ, 2.

c) Livius hist. Rom. l. 20. cap. 55.

Tehát

Tehát száz esztendőkkal a' Tacitus e' dologról írt idő pontya előtt. Mindazáltal. —

E' nemzet mint eredeti sok századokkal virágzott pedig mostani lakhelyén, a' nagy Romának születése előtt is; mint Tacitusból gyökeresen gyanithatni. Sőt ha nem Germán Nevezettyek alatt is, már N. Sándorhoz a' Géták és Triballokan vett diadalma után; tehát Kristus Urunk születése előtt 335. esztendőbe a' Persa Háboru előtt, mikor még egész majestással tündöklött a' ropant Pérsa Birodalom, mikor Kodomannus fennyen parancsolta Satrapáinak, hogy a' Filep bolondozó gyermekét jól fel virgázzák, 's bársonyba öltöztetvén arany békóba vigyék hozzá; a) küldött egy nevezetes követtséget, melly Követtség' Tagjainak szép szálas termete' 's komoly elevensége felettébb megtettzván Sándornak, kérdé: „Mitől félnének leg inkább? (vélvén ötet fogják nevezni); de felelének: „Semmitől se igen nagyon, csak az Ég ránk ne szakadjon; egyéb eránt az erős Ferfiak barátságát nagyra becsüllyük”. E' derék németekhez illő, 's nemes egyenességgel ejtett felelet nem tették a' nagyravágyónak; mindazáltal Frigyet köte vélek, 's Háborút soha sem viselt el-
lenek b).

De ám a' Scythákat fegyverrel támadta meg; 's hadakozott vélek pedig minden ok nélkül, mellyen ezek felindulván, 40 Scytha férfiakból álló Követtséget küldének ő hozzá, 's meg is köszönték emberül: „Te! mondának néki; ki a' hegyi Tolvajok zaklatására menni dicsekszel, minden néked meghódolt nemzetek' Zsivánnya vagy, azt se tudjuk ki vagy, honnan jösszsz. — Hogy pedig Te a' mi Nemzetünket ösmérhesd, tudd

a) Brunon. Supplem. in curt. l. 2.

b) Frenish. ditto in l. 1. c. 12. n. 17.

meg! parancsolni sem akarunk; de szolgálai sem leszünk senkinek. — Jöjj át' csak a' Tanais vizén, tudni fogod mely szélesen terjed Birodalmunk; de nem fogsz feltalálni, 's mi fel tégedet akkor, és ott, mikor és az hol akarunk. Mi közünk hozzád?, határid' soha sem bántottuk, — egyéberánt, minket Európa' 's Á'siai Birtokink' Orjeinek fogsz találni, ellenségid vagy Barátid legyünk - é te lásd" a).

Csudálá az Hódító e' Vitéz nemzet' férfúi bátorságát 's látván felemelkedett lelkét megfelemlert, rémülve vizsgálta az áldozat' belső részeit, vigyáz egész ejczaka 's a' Jaxartes partyán az ütközetről lebeszélni akaró Vezérit 's Erigiust így biztattya: „Mig a' Scytháknak csak egy hadi serege van jelen, addig ütközzünk meg; 's a' jövőendő veszedelmet (mely ha történne is mitsoda nemzet által léssen nagyobb dicsőséggel vége életemnek) meg kell előznünk" b).

Meg is ütközött 's Curtius szerint szerencsével; de a' Scythákat meg nem győzte, annál kevésbé ezek néki soha meg nem hódoltak. Külömben, a' Sándor esete után, egész Birodalma elosztódván; Scythiának is, vagy a' Perdikkás; vagy az Antipater osztálya szerint valakinek jutni kelle. — Úgy de 1) ennek legkissebb emlékezete sins ezen osztályokba c). Sőt 2) Plinius is d): elé számlállja a' Nagy Sándor által meghódított népek' 's Nemzeteket; de a' Scythákról mélyen halgat, 's egy perczel sem említi. Mellyek kétszég kívül valová tészik azt, hogy ha Kartas

---

a) Curtius l. 7. cap. 8.

b) Idem l. 8. cap. 7.

c) Curtius Libro 10. cap. 10.

d) Historiae naturalis l. 4. Sect. 17.

(talám Kardos) a' Scytha Király testvér Öttse ellen volt is valami kevés szerencséje a' Jaxartes partyain Sándornak; az nem egyéb: hanem a' Scythák hadakozása módjának, melynél fogva ők az ellenségre való első tüzes rohanás után csak hamar széllyel szóródva vissza repültek, 's bizonyos távulságra öszve szedvén magokat, ha az ellenséges erő az övékhez csak valamennyibe is mérsékelve volt, újra rohantak rá; míg nem megüzték, vagy széllyel tiporták; de ha az ellenséges erő tetemesen haladta az övéket, akkor, az első rá rohanás után eltávoztak a): következése. Az is felettébb véres: annyira, hogy a' Scythák földére helyebb hatni, Sándor nem vélé tanácsosnak b).

Mindazáltal e' kis szerencséje is mely sokba került néki! A' Scytha nemzet' vitéz egyenessége haladó mértékkel szokott fizetni mint a' jó úgy a' gonoszért is c). — Rémítő bosszút is áll a' nagyravágyó Hódítón; mert egy egész fő vezéri Táborát kegyetlenül felkonczolá d), melyet oly érzékenyen is vön Sándor, hogy harmadnapig gyászt parancsolna minden megmaradt Seregeinél e). — Hadakozott tehát Sándor a' Scythákkal 's részint szerencséjével; de sokkal nagyobb szerencsétlenséggel. — A' Germanokkal pedig frígye; de háboruja soha sem volt. — Ellenben

---

a) Herodotus Libro 4-to.

b) Curtius L. 8. c. 7.

c) Livius h. rom. propter oclusam Bibliothecam tempore Expeditionis, accurate citare nequeo; facturum alias, in simili; uti stricti argumentum locus iste faciet, et Justinus l. 12. item Herodotus l. 4.

d) Adunato 30 millium Exercitu (Alexander) Scythis bellum intulit, — Caesus omnibus copiis, paenas temere illati belli gonti innoxiae luit. — Justinus L. 12. c. 1.

e) Idem ibidem.

Véres ütközeteket tartott 's pusztító Háborukat viselt a' nagy Germán nemzet, 's e' tulajdon nevezete alatt a' Rómaiakkal. Kiknek, csak híret hallották a' Scythák; de erejét soha nem érezték. — A' Germanok még Julius Caesar idejébe fegyverrel berontván Galliába, vérengező ütközeteket tartottak a' Rómaiakkal a), 's még nagyobbakat, mikor Julius Caesar Hidat ütven a' Rhénuson, bétört Germaniába; mert rémítő volt a' romlás mellyel illette a' Németeket b). — A' Scythák pedig a' Római fegyvert nem is ösmerték, csak a' híret hallották c).

A' Germanok három Római Legyiót a' Fő Vezérrel, Legátusokkal 's minden segítőkkel (auxiliis) eltörölvén; zavaros Bút és Bánatot okozának Augustus Császárnak; mert akkor kiabálta bódulva: Quintili Vare! redde Legiones quas perdidisti d). — A' Scythák pedig nem Bút okoztak e' jámbor Fejedelemnek, sőt nagy örömmel lépék még: a' Föld gollyóbissa tulsó részéről díszes követtséggel tisztelvén meg ötöt e).

Mind ezekből, ha szintén a' Strabo, Plinius, Josephus Flavius, Beyer, Prokópius Lazi és Práy ellenekre is világos, hogy a' Scythák nem Sarmaták; nem is az ök Aors' vagy Hamaxóbiusi; nem is Roxolánok vagy Russok; sem Géták: annyival kevésbé Germanok: következőleg Gothusok, Vandalok Alánok sem; hanem —

---

a) Tacitus de morib. Germ. 2.

b) Germanos maximis cladibus affecit Caesar Jul. Svetonius in Caesar. 25.

c) Justinus L. 2.

d) Svetonius in Octav. 23.

e) Az Augustus Császár virtussai 's mérséklésének híre a' csak hallomásból ösmért Indus és Scythia népeket is barátságára vonszotta, Sveton. in Octav. 21.

Egy eredeti gyökeres és tulajdon Nemzet.

Egy oly nép, mely eredeti nyelvén beszél, különös nemzeti Ruhát visel, saját Törvényei 's szokásával él; a' tulajdon nemzetiség fényes czím-jét méltán viseli.

1) Tulajdon Nyelvén beszélt a' hajdani Scythia.

Herodótus libro 4. Nris 108, 117. azt írja: hogy, a' Budin és Gëlon Népek; az Amazonok' és Scythák fiaitól származott Sauromaták; jöllehet Scythia' Népétül gyökeresen különbözött nemzetiségek, még sem a' magok tulajdon; hanem a' Scythák' nyelvén beszéltek — 's részint a' Parthusok is a). De ez nem lehetett, ha a' Scytháknak eredeti 's tulajdon nyelvek nem vólt. Tehát 's a' t. — 's ezen Igazság még világosb sötellyes világosságú b).

2) Öltözettye is különös és nemzeti vólt.

Az Androphágok, kikről nyilván feljegyzí Herodótus, hogy nem Scythia Nemzet (*ἔθνος ἑὸν ἰθὺν καὶ σὺδαῶς Σκυθικόν*. Separata natio nequaquam Scythica) a' Scythák' öltözetét 's forma ruháit viselték c) valamint a' Parthusokis egész' elpuhulásokig d). Tehát öltözettyek 's Ruhájok is más nemzetektől különös és tulajdon vólt a' Scythia Népeknek, melyről emlékezik; Herodotus e).
— Így —

---

a) Just. l. 41.

b) Herod. l. 4, Nro 110.

c) Idem ibid. — 106.

d) Just. l. 41.

e) Scythae in Capitibus gestabant Pilca, in acutum erectas atque compactiles, induti femuralibus; nec non arcus

3) Törvénye's szokása is tulajdon és nemzeti.

Az Alazonok, Kallipidák, Neurok, és Mä-lanklenok Nemzetei, bár tellyesen és világosan különböztesse is e' szomszéd népeket Herodótus a' Scytháktul még is e' hajdani nagy és vitéz nemzet szokásaival és nemzeti Törvényeivel éltek a) a' mi viszont nem lehetett, ha a' Scytháknak tulajdon Nemzeti Törvénye's szokása ne legyenek. Tehát s. t. q. e. demonstrandum.

3.

Ujonnán felásatott Római Emlékkö.

A' talált Emlékek, és egyéb Régiségek a' Literatura baráti, 's különösen a' honnyi történetek' kedvelői előtt mindenkor nagy betsben fog-nak maradni; mert azok az Elő-világnak homályos időszakasszaiból vont Történeteknek leg hi-hetőbb, leg biztosabb tanúbizonyságai; 's a' hol a' Történetírásban a' leg szorgosabb vizsgálódás sikertelen marad; hol minden törekedések, elme-feszítések a' kétség' és gyanú buborék habjában el oszlnak: ott gyakorta egy talált, azon időket tárgyazó Emlék elegendő, 's kívánt világosítást adhat. — Én e'szerént kötelességemnek tartom a' Régiségek' kedvelőit egy talán nem meg-vethető Római Emlékköről tudósítani, melly 1818 esztendőben, Május hónapban Pétselt az ottani Cathedralis Templom környékében a' földből ki-vétetett.

Gentiles atque Pugiones; ad haec, Secures Sagares, E' szorul Sagaris Schrellius görög szótárjába azt jegyzi meg, hogy Scythia szó, 's amazon fegyver. Desericius sze-rént nem egyéb ha a' Székely szegercze. Herod l. 4 n. 70 item l. 7. n. 67.

a) Herodótus L. 4. Aris 17, 105, 107.

Ez az újonnan talált Római Emlék egy négyszegű, úgy nevezett vad fejr márvány, mint egy 3 lábnyi magas, Fellyülirással, és Emlémákkal ékesítve. Az Előoldal, mellyel a' hátulsó oldal áll erányba, 1 láb, és 5 hüvelyknyi széles; a' mellék falak valamivel keskenyebbek, szélességjékben 1 lábat tesznek. Egésszen fellül a' köpártázaton találtatik egy medentze, vagy tálforma öböl, melly általmérőjében 11 hüvelyket tesz. Mellette mindegyik szegleten van egy 3 hüvelyknyi mértékű kotzka. Az egész Emlékkő, magas korának tekintetében közel ép, és sérelem nélkül van. A' munka mesterkézre mutat, 's átallyában (a' Fellyül iráson kívül) félig ki emelt.

Az Emlékkőnek elő, vagy homlokoldalán e' következő Fellyülírás találtatik:

Mellynek ez a' megfejtése:

VIRTVTI.	VIRTVTI.
ET	ET.
HONORI:	HONORI.
L. VLIIVS.	Lucius. VlpIVS.
MARCELL'S.	MARCELLuS.
LEG. AVG.	LEGatus. AVGusti.
PR. PR.	PRo PRaetor.
PANNON. INF.	PANNONiae INFerioris
V.. S.	Votum. Solvit.

Ezen Emlékkőnek jobb oldalán látni a' szárnyas Győzedelem Asszonyt (Victoria) egy golyón állva; jobb kezében borostyánkoszorút, (Corona Triumphalis) ballyában egy olajágot tart.

Baloldalán egy Római Vitéz van ki faragva pántzelban, sisakkal, és köpönyeggel. Jobbjában egy lándzsát tart, bal kezével paizsára tá-

maszkodik; a' földön egy meg győzetett Barbarus fekszik, kit lábaival tapod.

A' homlokoldal' hátulján egy Medentze láttatik, melyből két egymásba tekeredett szőlő veszők nyúlnak fel, szőlő - gerézdekkel meg rakva. — Fellyül egy nyúl szemlélhető, mely fekvé egy gerézden rágódik.

Ez az Emlékkő első pillantatban többféle hibás véleményekre adott alkalmat. Sokan a' fellyülrást hibásan magyarázták, 's szennel a' betűknek héanosságát éppen oly hibás betűkkel pótolták ki. Így p. o. L. VLPIVS Juliusnak, és PANNON. INF. Panoniae-nak olvastatott. Ennékem illy Régiségeknek meg fejtésére sem időm, sem esmértségem nintsen; azonba még is fel tett tzelem volt, ezt a' még egészen esmeretlen követ a' Feledékenység' karjából ki ragadni, 's jobb érdemének határoztatását olly tudós Férjfiaknak által engedni, kiknek tiszttyekben áll az illyetén Régiségeket tökéletesen meg vizsgálni.

Bár melly tsekély jelentésűnek láttzik is ez a' kö első pillantattal; még is véleményem szerint a' Római Előkornak egy nevezetes Emléke marad. — Formájára egy Áldozat-Oszlop. (Ara. Opferstock) A' leg több Római Emlékek, mellyek e'korig Magyar Országban találtattak, többnyire Fellyül irások, sirkövek, épület-omladékok, mértföld - mutatok 's a' t; de áldozatkő még kevés találtatott. Már tsak ezen okból is nevezetes ez az Emlékkő. Ezen áldozat Oszlopnak egy Hitoltár (Ara pro voto) formája van, mellyen egy Hadi Vezér nyert győzelem után az égi Isteneknek háladásúl áldozatot tett; mert tsak az Égi Isteneknek tétettek pompás helyeken áldozatok; a' Földi Istenek a' pusztá földön, a' Pokol Istenek pedig tsak vermekben, és földalatti üregekben tiszteltettek. Ezen Áldozat-kövön

találtató öböl arra való, hogy az Áldozat, vagy a' le öletett állatnak vére belététessen.

Maga a' Fellyül írás is a' V. S. betűk (Votum Solvit.) által bizonyítja, hogy ezen a' követön L. Ulpus Marcellus Hadi Vezér hit-fogadását tellyesítette, vagy is: az Isteneknek háladó áldozatot hozott. Hogy továbbá ama' Fellyülírásnak valóban az az értelme légyen, a' miként én meg fejtettem, mindenki helyben fogja hagyni, a' ki a' Római Rövidítéseket (abbreviatura) esmeri. Mindazáltal én nagyobb bizonyság' okáért egy Történetirőt is hozhatok fel, ki fundamentos állításomat támogatni fogja. Ez pedig Katánczy Ur *), ki 249 évek előtt egy Eszéken talált Emlékkövet le írtt, mellyen hasonló Fellyülírás olvastatott.

Az egyik oldalon lévő Győzelem Aszszony (Victoria) egy nagy Győzelemre mutat, a' mit a' többi Emblemák is bizonyítani láttzatnak. Ez a' Győzelem Aszszony egy golyón áll, annak jeléül, hogy a' Győzelem az egész világon el terjesztheti az ő uraságát. Az a' Vitéz, ki a' Barbarust lábával tapodgya, hihetőképben L. Ulpus Marcellust magát képezi. Egész pántzélba van öltözve, fején sisak, oldalán kard függ, vállán köpönyeg (Praetexta) vagyon, melly az ő nagy méltóságát jelenti. A' le aláztatott Barbarus (Idegen) egy Szarmatának láttatik lenni. Ez meg világosodik ezen ábráznak (Figura) a' Trajanus' Tiszteletoszlopával való öszve hasonlításából.

Végre a' Szőlőtőke, 's az annak gerézein nyugalmasan rágódó nyúl az ezen győzelem által vissza állított nyugalomra láttatik tzelozni, melly szerént most foglatatosságait kiki

---

*) Lásd Katánczy — Dissertatio de Columna Milliaria etc. Essek. 1782. pag. 31.

bátorságosan űzheti, 's a' Béke gyümöltseit, meszsze minden ellenséges zavartól — örömek közt élheti.

Az egészből azt lehet gyanítani, hogy ama' meg hódított barbarus népek Pannóniának római megyéiben bé tsapást tettek, kiket azután Ulpius Marcellus meg alázott. És így Ezen Emlékkönek tzellya felől már némü némüképp világosságba volnánk. Most ez a' főkérdés marad még fenn: ki volt t. i. ama' L. Ulpius Marcellus, és tulajdon képpen mikor, melly időben élt?

A' Fellyül irásból kitettség, hogy ő Augustus' legatusa, és Pro Praetora volt; egy fő méltóságú, nagytekintetű Férjfiú tehát. Ő független Hadi Vezér, 's a' Tsászárnak Helytartója lévén mint Pro Praetor, vagy Kormányozó Alsó Pannóniát igazgatta. Propraetoroknak neveztettek, kik a' Tsászár' nevében, Prokonzuloknak pedig, kik a' Tanáts' nevében igazgatták a' Római Tartományokat. Az elsőnek hívatála nagy tekintettel, és méltósággal köttetett öszve, - és pedig annyira, hogy egy ProPraetor minden Magistratus személyek között, sőt maga a' Tsászár után első személy volt. Értemre ugyan a' Konzul (Polgár mester) után valónak láttatott lenni, de hatalomra meghaladta ötöt. Magok a' Tsászárok tisztelettel voltak a' ProPraetorokhoz, sőt gyakorta, kedves Bátyoknak is nevezték őket. Ők fő hatalmú személyek voltak a' Törvényszékeken (Tribunal); az ő Ítlethozások után fellyebb való Apellata nem volt.

Marcellus az ő őseire nézve is egy nagy tekintetű, nemes származású Férjfiú volt; mert a' Marcellusok Nemzetsége egy igen vitéz, 's baj-

noki tettekben nevezetes Nemzetség vala, melly Márstól a' Had' Istenétől nyerte nevezetét.

De vallyon mikor élt ez a' nagy Hadi Vezér? Ennek meg fejtése kétség kívül leg nehezebb. A' Rómaiaknál nem volt szokás az Emlékeken az évszámot ki tenni; azért vannak közönségesen annyi nehézségek, mellyek miatt az illyetén emlékek' idő korát meg határozni nem lehet. — Katánczy Úr úgy vélekedik, hogy Ulp. Marcellus valamivel Markus Aurelius előtt, az az, vagy Trajanus Tsászár, vagy hihetőképpen Hadrián alatt élt: ő az őálítását, melly magába nagy hihetőséget foglal, e' következendőkön építi: Augustus Tsászár minekutánna Antonius' szövetségeseit meg győzte volna, a' Római Birodalmat két részre osztotta. Ama Tartományokat, mellyek Rómához közelebb voltak, 's így a' hadi zajgásoktól is menttebbek maradtak, a' Tanács' (Senatus) igazgató kezére bízta; azokat pedig, mellyek a' Közép ponttól messze, a' Római Világ' határ szélein feküdtek, 's így az ellenségnek, 's a' hadi villongásoknak is jobban ki voltak tétetve, mindenkor a' maga Tsászári kormányja alatt tartotta meg. Helytartók rendeltettek a' Tartományokba, kik közül amazok Pro Konzuli, emezek pedig Pro Praetori nevet viseltek. Pannónia is e' szerint Praetori Tartomány volt, 's egész Markus Aurelius' idejéig az maradt. Ekkor ez az Elosztás változást vett. Pannónia Pro Konzuli Tartomány leve. És e' szerint Katánczy Úrnak igaza van: mert midőn Markus Aurelius után Pannoniába már Pro Praetorok nem voltak, kétség kívül tehát Ulp. Marcellusnak ezen új rendhozás előtt kellett élni. Való az, hogy Trajanus Pannoniában, és a' közeli Dáciában nevezetes hadakat viselt; Hadrián is fényes

győzedelmeket nyert Dácián, a' pártütő Sarmatákat megalázta. Meglehet tehát, hogy Ulp i u s M a r c e l l u s valahol ezen hadi esetekbe részt vett, 's következésképpen, akkor élt.

De ez még mind igen határozatlan, 's ha mindgyárt a' valót tökéletesen el nem érhetjük is, legalább igyekezzünk ahhoz közelébb jönni. Amaz isméretes Munkában: *Historia Augusta Imperatorum Romanorum a C. Julio Caesare usq. ad Josephum Imper. Augustiss.* Amstelaedami 1710. a' 38. lapon e' következendő szovakat találom: *Victi tamen sub eo* (Kommodus Tsászárról van a' szó) *per legatos Mauri Daci, Pannonii, Germani, et Britanni per Ulpium Marcellum ducem vigilantissimum circa ann. 186.* Ki volt ez az Ulp i u s M a r c e l l u s, kit a' Történet itt ditsőségesen említ? Nem lehet e' hitelesen reménylenünk, hogy ugyan az az Ulp. Marcellus légyen, kinek nevét ezen Áldozat kövön olvassuk? ha az, akkor világos a' dolog; akkor az Emlékkőnek időkorát is meghatározhatom, 's magáról Marcellusról is némelyeket közelebből megjegyezhetek.

Hihetőképpen tehát az lesz ama' L. Ulp i u s M a r c e l l u s, ki Kommodus Tsászár alatt a' Britannusokat meggyőzte; de ez a' Marcellus már Antoninus Pius' Tsászár' Udvarán is nagy tekintetbe volt, 's mint hadi vezér a' tsatapiatzon vitézségének több jeleit adta. És így megvilágosodik, hogy ezen Emlékkő Antoninus Pius Tsászár' idejéből származik; mivel az utánna következő Markus Aurelius alatt Pannoniának már nem az a' szerkesztetése volt, mellyre ez a' mi Emlékkövünk mutat.

Ulp i u s M a r c e l l u s e' szerint Antoninus Pius' idejében élt, ki alatt hihetőképpen, mint

alsó Pannóniának Pro Praetora, 145-dik esztendőben a' Gothokat, Alánokat, és Dákokat megverte. Chietiben született, 's ama' Marcellus' fiának, vagy unokájának tartatik, ki Domitian' idejében Ékesenszóllása végett nevezetes volt. — Ő éppen olly híres Törvénytudó volt, a' millyen nagy hadi Vezér. — Mint Törvénytudó Antoninus' Pius Tsászár Udvarában mutatta ki magát, 's irt törvényes munkák által halhatatlanítá emlékezetét; mint Had' Vezér a' két Antoninus, és L. A' Kommodus alatt nagy győzelmeket nyert, mellyeket néki Kommodus Tsászár megirigyle; és mivel a' megnevezett Tsászár kegyetlen természetű volt, ez az irigység Marcellusnak majd életébe került. Katonáihoz feltöbb szoros volt; a' hadi fenyték, 's a' mértékletesség által jeles példákat adott. Az ő munkái ezek: Digestorum Libr. XXXV. — Responsorum Libr. I. — Ad Legem Juliam etc. Libr. VI. *).

Ezen Emlékkőnek rövid körültekintéséből illy következő Resultatumokat lehet kivonni.

1-ör Ha Kr. szül. után a' 145-dik esztendőt (mellyben t. i. a' pártütő Sarmaták megaláztattak) vesszük ezen Emlékkő' készítése idejének, 's mellyet a' legnagyobb hihetőséggel venni is lehet: úgy ez az Emlékkő már 1674 esztendős. — Millyen Régiség ez az Emlékkő! Minekutánna illy véghetetlen idő olta a' Földnek kebelében elrejtve feküdt, most másfél ezred után is beszél hozzánk, 's bizonytságot tesz arról, a' mit a' Történetek' könyve előnkbe terjeszt.

2-or Ama' Praetorok, mellyek időről időre Pannóniát igazgatták, nem mind esméretesek; ez az Emlékkő megmutattya: hogy Antoninus Pius

---

*) Lásd Ludewig Lexicon T. XIX. p. 1206. — Jöchet, gelehrten Lexicon.

Tsászár alatt Alsó Pannóniának Helytartója (Pro Praetor) L. Ulpius Marcellus volt.

3-or Pétsnek Előtörténete a' legrégibb időkbe tartozik. Ha ezen Emlékkő tsak Markus Aurelius, vagy Kommodus alatt állítatott is fel, e' szerént is már Városunk 1633 évek előtt vette kezdetét. De az a' Római város, melly akkor azon a' helyen feküdt, mellyen ma Péts *), már amaz időben is nagy Város volt, kebelébe sok Római Nagyok laktanak, 's következésképpen építetésének is korán, 's bizonyosan a' Keresztény időszám' I. századgyában kellett történni.

4-er Péts, vagy tulajdonképpen a' Péts' térjén feküdt város, bizonyosan egy hires Város volt; mivel az alsó Pannóniának Pro Praetora vagy itt lakott, vagy legalább itt háladó áldozatot tett, 's talán győzedelmét is (Triumphum Castrensem) itt innepelte. Hogy az illetén Solemnitások, (innepi pompák) fontosak voltak, megmutattya az, hogy az illetén Történet több Római városokban, mint p. o. Mursiában is, Emlékkövekkel örökösített **).

5-ör Az áldozat Oszlopok (Ara) vagy benn a' Templomban, vagy többnyire a' Templom' kapuja előtt állítattak fel; hihetőképén tehát ama' helyen, hol most a' Cathedralis templom áll, hajdan egy Római templom volt, a' mit az ott lévő domb is bizonyítani látszik.

6-or Ez az Emlékkő ama' szovak' által Pannon Inf. azt is megmutattya, hogy a' Pétsi megye Alsó Pannóniához tartozott, és hogy felső, és alsó Pannóniának különös Helytartói voltak.

---

*) Ez a' Város a' Rómaiak alatt Sopiana nevet viselt.

**) Lásd. Katánczy — Dissertatio etc. p. 21.

Ezek amaz észrevételek, melyeket ezen újonnan felásatott Pétsi Emlék felől közölni kívántam. Egy illy Emlékkő bizonyosan méltó volt e' tsekély megvizsgálásra, és éppen olly bizonyosan megerdemlette, hogy az enyészet karjából kiragadtassék, melybe omolni (alig hogy napfényre jött) az ő veszedelmes Localitása által viszont gyorsan siet.

Kölesy Vincze.

4.

Baradlai utazás 1818-dik Esztendőben.

Sed prior haec hominis cura est dignoscere terram
Et quae huius miranda tulit natura notare

Corn. Sev.

A' Föld-alatti barlangok, mindenkor nevezetes tárgyai voltak az emberek Figyelmének, 's a' képzelődés azokkal rendszerint valami nagyot, rendkívül valót, szokott öszvé kötni. Önkéntelen borzadás futja végig az el suhanó vándort, midőn a' meg nyílt mélységeket látja setétséggel telve, melyeket félelmes tárgyakkal rakva képzel magának. Azomban inkább belső formáltatások az, mellyel különösen magokra vonják minden figyelmét a' vizsgálónak. A' Természetnek titokban formált művei, 's az alap erőknek szokatlan kifejtődzései, millyeket az illy el rejtett helyek, hordoznak keblekben, erősen hatnak a' lélekre. Ki is láthatná fel emelkedett érzés, 's borzadással elegy gyönyör nélkül, Scotiába a' Fingál pompás alkatú barlangját; melynek bámúlásra ragadó basalt oszlop-rendjei korona helyett edj szigetet hordoznak

fejekenn, vagy a Szlaini csepegő-köves barlangot, melynek vesszős oszlopai olly szépen ereszkednek le a magas kőszikla boltokról? Franco-
niába a Rosenmüller barlangját, melynek üregeiben itt edjmasra tolakodó felhőket, másutt
rendes pyramisokat ábrázolva áll elő a csepegő-
kő; Hollandiába a híres Maastrichti barlangot,
mellynek fővénykő réteges üregei, csudás laby-
rintokat formálva, messze be nyúlnak a föld alatt;
Badenbe a Häseli Lidércz barlangot, melly olly
sok formákban öltözött oszlopokat turt magában;
Krainba, a Magdaléna barlangját, melynek táto-
gató mélységét hosszú síkatorok s boltozatok
váltják fel; s más több ilyen barlangokat, mel-
lyeknek mindenikében más más módon gyakorlot-
ta mesterűjjait a Természet? Méltán ezek mellé
lehet tenni Hazánkknak edj igen nevezetes ritka-
ságát, az Agteleki barlangot, vagy az úgy neve-
zett Baradlát, melly amazoknak akár nagyságára,
akár belső formáltatásának sokféleségére nézve
nem enged; s ha amazokban meg elégedést lel
a figyelmes vándor, it sem kevés bámulással szem-
lélheti csudás műveit a természetnek, melly mint-
egy elrejtve a föld meghatalmazott birtokosá-
nak szemei elől, a setét üregek mellyiben új vi-
lágokat hoz elő. —

Hazánk ezen ritka barlangjának meg látása,
's a természet munkás erejéről való új esmeretek-
nek óhajta, már régóta czélomba lévén azt ez
esztendő őszi szakaszában néhány barátimmal vég-
re hajtottam. Ennek elő adása, mellyek az erről
való esmereteket néminémüképen nevelni ohajtom,
itt következik. —

Fekszik ez a barlang, Gömör és Torna Vár-
megyék határain, s öszveköttetésben van a mint
mondják, s könnyen meg is lehet engedni, a
Sziliczei edjes, de nagy öblü jeges barlangal.

Agte-

Agteleknek, melynek határába van, Geographiai szélessége $48^{\circ} 23' 5''$ hosszúsága pedig $38^{\circ} 12'$. Mi estve felé értünk ki az utolsó útunkat határozó erdőtől, 's azonnal szemünkbe tűnt, az ide már közel, velünk csak nem által ellenben fekvő kopasz hegy, melly magában zárja ezen földalatti labyrintot. Ezen hegy csekély magassággal bír, 's laposan el terült formája nem nyújt alkalmat nagy képzeletkre. A' több mellette fekvő magasabb hegyeknek sorából szinte egészen előre nyúlik, 's azokról meg is különbözteti magát, nem csak néminémű külön szakadása, hanem külső öltözte által is. Amazok ugyan is, noha sok el szórt nagy meszes köveket hordoznak hátokon, fákkal mindazáltal, ha mind ritkásan is, meg vagynak rakva; ez szinte csupa kőből formált, 's annál fogva majdnem tiszta kopasz oldalain, alig láttat kéthárom középszer nagyságú fákat lengeni. Imitt amott apró cserjéket lát az ember, mellyek a' hegynek béhorpadt hajlásait sűrűn befedik. A' hegynek eleje köfal módjára fel emelkedő sziklai által edj szép homloklapot ad, mellynek üreges hasadásai közül sűrű cserjék, 's már néhol jó nagy gallyakat bocsátó sokszor kórhadtt törzsökök bújnak ki. Balkézre edj előre nyúló, 's mintegy támasz oszlopot ábrázló szárnya a' hegynek, nagy és sűrű cserjével van prémezve. Jobbkézre a' hegy eleinek jó messze ki nyúló szikla-falai alatt, edjes nagy kőszikla darabok fekszenek a' hegy alatt lévő parton, 's cserjével vagynak körülveve. Ezen az oldalon, a' hegy közepivel edjforma arányban nyúlik el edj hosszú part, mellynek hátán végig fekszik Agtelek faluja. Felette ismét kopasz, távolabb magassabb, 's erdővel fedett hegyek emelkednek fel. Már magok ezen tárgyak szép kinézést nyújtottak távolról a' Baradlára, mellyet közlől még több szépségekkel birni reménylettünk. —

A' hegy előtt mindenik oldalán jó messze terjedő, 's apró halmokat által futó, utóbb erdőkkel határos szántó földek fekszenek, mellyeken mi keresztül utazván, egyenesen a' hegynek szirtos arca elibe siettünk; nem azért hogy szándékunkat most mindjárt végre hajtsuk, mivel úgy is ez nap már arra elég idő nem lett volna, 's még több jó barátinknak le érkeztek után is várnunk kellett, hanem csak újság kívánásunk néminémű ki elégítése végett. — Szekerünket tehát a' hegy aljába meg állítván, a' barlang bé menetelének meg látására siettünk. A' már közellévő hegy előttünk állott most egész mivóltában, 's kellemetes tekintete igen gyönyörködtete bennünket. A' kinyúló hegy a' bé menetelnek helyénél, mintha egyszerre el vágódott volna, darabos fal médjára jelenik meg. Roppant nagyságú majd előre csüngő, majd hátra vonuló szöke szikla darabok, mellyeknek nyilási, 's csorbái közül sűrű cserje bokrok függöttek ki, tették a' Prospectnek fő vonásait. Nevelte ezeknek bájját, a' le felé haladó Nap, melly a' bérczek hátamegűl halványas arany mázzal öntötte bé a' körülünk lévő tárgyakat, 's kedvesebb színt adott a' szirtokról lefüggő lomboknak, mellyek közt egy gyöngye szellő suhogott, 's felénk fuvallotta le sárga 's veres színnel játtzó leveleit. Felettek két vagy három halál jósoló kivik kóválygott. A' szikla-oldal előtt fekvő päsít-part tetejébe fel menván is, még semmit sem láttunk, mivel a' barlang száját szörnyű nagy szikla darabok takarták el. — A' Hegynek homlok lapját formálló kőszirtok, ennek szinte közepin egy szögletet formálnak az által, hogy edj szikla-fal előre ki nyúlik. Ezen szöglet előtt a' Föld be horpad, úgy hogy itt már lefelé kell menni, 's ekkor tűnik az embernek szemeibe legelőt a' barlangnak szája, mellyhez ismét bellyebb

kell edj kevésbé menni. — A' Nap már szinte el-
tűnni készülvén, a' barlangban nem láttunk egye-
bet setéttségnél. Alólról hives szellő fuwallott re-
ánk, 's vagy két denevér kiki reppent a' világra
felénk, melly edj kis borzadást okozott bennünk,
képzelvén előre ezeknek melly csend lakta világ-
jokat. Edj darabig még gyönyörködtünk, a' kö-
rül fekvő erdős környéknek tekintetiben, majd
meg a' bérczek ormain le csúszó Napnak le men-
tét szemléltük, melly még edj két sugárokat lő-
vellett a' szomszéd hegyek homlokára, 's végre
el rejtette magát szemeink elől. — E' szép tár-
gyakkal ez napra meg elégedvén a' faluba si-
ettünk, hogy éjszakai szállásunkról gondoskod-
junk.

Másnap jókor reggel el érkeztek a' szomszéd
faluban hált társaink, 's öröm lármájokkal minket
is fel vidítottak. Leg első gondunk az volt most
már, hogy jó vezetőre akadhassunk, de szeren-
csétlenségünkre a' rendes vezető, a' ki pedig leg-
jobban esméri a' meg nézésre méltó tárgyakat,
nem volt itthon; kénytelenek voltunk tehát edj
más embernek vezérlésére bízni magunkat, ki kü-
lömben ígérte, hogy szint olly hiven fogna szol-
gálni. El készülvén mindennel, különösen edj
pár szövétnekkal és sok gyertyákkal, jó kedvel
indultunk a' föld-alatti útra. Az idő nem volt olly
szép mint tegnap, fellegekkel tarkálva lévén az
Ég, mellyek megül csak néha néha bukkant elő
a' Nap. — Mintegy tiz óra tájban meggyújtot-
tuk szövétnekeinket, 's e' mellett mindenikünk
edj edj gyertyával fel készülve útnak indultunk.
A' Barlang torkolatja, csak nem edjforma 3—4
lábnyi szélességű, 's az allja aprós kő darabok-
kal hintve van, noha a' mennyre lehet ezek a'
két oldalra vagynak hanyva. Már edj két lépés-
nyire kezd a' barlang torkolatja fel felé emelked-

ni, 's kissebb nagyobb nyílásokat formálni. Utunk jó darabig lejtősen vitt lefelé, úgy hogy utóljára jó magasán láttzott hátunk megett a' barlang szája, melly osztán csak hamar el tűnt előlünk. Le érvén ezen lejtőről itt mindjárt egyenes földön, 's nagyobb részint jó úton mehettünk. Érzetük már ezen rövid haladásunk alatt, hogy a' levegő sokkal hivesebb a' külsőnél, de a' mellynek mértéklete osztán mindég egyforma maradott. Ezen háránt sikátor forma nyílás, itt azonnal edj meg lehetsz térű üregbe terjed el, de a' melyben azon kívül hogy egy tágas helyen állottunk, mellynek rendetlen kövekből álló falaiban új nyílások látszottak, semmi nevezetős nem tűnt szemeinkben. — Edjmást fel váltása az üregeknek ezentúl folyton folyva való volt, de a' mellyek leg többször csak más forma menetek által különböztek egymástól. Oldalt csak nem mindenütt le omlott iszonyú nagy köveknek halmai feküdtek, mellyeket sokszor körül kellett kerülnünk. Néhol az üregnek alacsony böltja közel ment el ezen kő halmok felett, majd meg hirtelen fel emelkedvén magas böltözetben ment által. — Leg első, a' mi figyelmünket meg érdemlette, edj pataknak árka volt, melly mindjárt a' barlang kezdetinél, a' rajta fel állított hidacska által jeleli ki magát. — Ebben rendszerint edj tiszta csermely szokott folydogálni, de a' melly mivel a' körül belől fekvő völgyekről leszivárgó esső víznek köszönheti nagyobb részint eredetét, sokszor ki szárad, mint most is; ekkor osztán csak imitt amott marad némelly jelensége a' pataknak. — Edj szűk öblű üregben edj felette nagy ki terjedésű, 's lapos kő darab ajánlotta magát szemeinknek, mellyet a' vezető szavai szerint, ország-táblájának neveznek. Kormos földokkal borított lapja, tele van írva neveikkel. — Ezentúl már imitt amott láttuk a' csepe-

gő követ, apró csapokban ritkásan le csüggni, 's odébb odébb mindég több több mennyiségben, 's nagyobb formákban. Edj magassabb üregben pedig már, különös munkájára is akadtunk a csepegőkőnek, melyet a' rajta szembetünő, külömbkülömbfele gothusi figurákat ábrázló Kristályokról Zsidó-óltarnak neveztek-el a' lakosok. Ilyen nemű szép munkáira a' természetnek ezennel számosakra akadtunk. — Úgy tettett azomban, mint ha már itt minden élet meg szünt volna. Halálos csend, és setéttség uralkodott mindenütt. Csak a' tartós életű béka jelentette néha magát szökdellése által, az üregeknek nyirkos gödreiben.

Rissebb nagyobb, de edjmással tágas nyílások által közös üregeken menvén által, egyszerre edj iszonyú nagy üregre akadtunk, mellynek magas bóltjára csak homályosan süttött szövétnekeink világa. Ezen borzasztó tágas hely látása, Miltont juttatta eszemben, ki talám ilyen helyről vehetett alkalmat azon ideára, melly szerint a' Poklot el vesztett Paradicsomában így írja le:

A Dungeon horrible on all sides round
As one great furnace.

Par. lost. Book I. v. 64

„Edj irtozatos tömlöcz, kerekded
„Mintegy nagy kemence, minden oldalon.

E' magas gondolatokat szülő helyből, több csavargós utakonn mentünk elébb, mellyeknek hiv le írását nehezen közölheti olyan, ki csak egyszer járt e' setét világban. — Mennél tovább haladtunk elébb, annál szebb alakokban öltözve lépett szemeink eleiben a' csepegő kö. Az üregek bóltjai, már ottan ottan sűrűen voltak ellepve kö csapokkal. Oldalt 's előttünk szebbnél szebb munkái ál-

lottak a' természetnek, mellyek közzül nem tudta az ember, mellyikre függessze inkább szemeit. Az üregek allya néhol kődarabokkal hintett, másutt egészen csepegő kőből formált, mint az úgy nevezett virágos kertben, hol puszpáng allekat ábrázoló csavargós falacskákat láthatni. Leg többnyire pedig nyirkos, néha sárga, több helyeken fekete földel van bé fedve, és pedig néhol olly egyenlően, hogy kivált az úgy nevezett nagy Szalába széltiben lehet rajta tánczolni is, mellyet fáklyák világánál több izben cselekedtek a' mint mondják, az Agtelki Ifjak, sőt a' nagyobb számmal öszve gyűlt látogatók' vidám serge is; kik még ezen felül ágyú 's puska' lövésekkel is szokták magokat mulattatni, melly itt iszonyú nagy hangjával meg reszketteti a' barlang boltjait.

Jó távol be hatottunk már a' barlangban, midőn egyszerre, edj nagy hegy állotta utunkat, melly egymásra halmozott óriási nagy kővekből állott 's mellyen keresztül ment az előtt az út. Hallván a' vezetőtől, ki ezt Mória hegynek mondotta, hogy ennek tetején edj meg tekintésre méltó üreg van, mellyet a' benne lévő sokféle oszlopokról kis Paradicsomnak neveznek, én látni ohajtottam, de társaimat rá nem birhattam e' terhes útra. Szándékomat azomban meg változtatni nem akarván, gyertyám társaságába neki indultam magam egyedül, bizván a' vezető szavaiban, ki azt mondotta hogy célomra hamar el jutok. Társaim alól meg állottak. Új tárgyat látni ohajtásom nem vétette hamar észre velem, mi veszedelmes legyen útam e' meredek kő halmozta hegyen, 's csak akkor éreztem hogy fáradni kezdek, midőn már jó darabon meg másztam a' hegynek szörnyű kőveit. Gyertyámnak gyenge világa csak homályosan terjesztette fényét utamnak gigászi kő darabjaira, mellyek fekete színűek voltak, mint a'

Mekkai Káaba. Már jó darabig mentem fel, 's még sem láttam semmit 's nem is gondoltam, hogy még csak közepe körül vagyok. Társaimnak szavok, csak homályosan hallattzott, noha a' barlang' falai a' szónak hangját nagyon emelik. Vissza nézven reájok, szövetekeiknek világa nagyon meg kisebbedve 's távol, magok pedig törpéknek láttottak. Meg borzadtam, hol vagyok; útamat mind az által folytattam, 's végre csak ugyan fel értem a' tetejébe, de már ekkor társaimat nem láthatam; a' tőlök fel jövő világ nagyon szűkön láttzott még edj kevéssé a' barlang' falain csillamlani. Önnön gyertyám igen gyengén oszlatta körültem a' setetséget, hamvát pedig el nem mertem venni, ne hogy életem veszedelmével kelljen vissza mennem. Még darabig kellett nagy köveken keresztül, lejtőssen befelé mennem, az előttem fekvő öbölbe; míg végre a' le irtt helyre el jutottam. Gyönyörködve néztem itt, ezen nehéz helyre rejtett kincseit a' barlangnak, a' sok formájú oszlopokat, 's álló képeket ábrázló darabokat, melyek itt sűrűen állottak egymás mellett, 's hasonlítottak edj le csonkázott erdőhöz. Társaimnak semmi nesztét nem hallottam. Körülöttem mély csend uralkodott. Itt 's ott cseppent le edj két kövér csepp vagy a' mélységben, vagy edj darab köre, mély sokszor különös visszhangot adott a' közelebb ki csúcsosodott kő lapokon. Ezen borzasztó setétséglakta paradicsom, 's a' körültem fekvő setét világnak mély halgatása, nem gyönyörködtete sokáig. — Azon fel emelkedett érzések, 's magas gondolatok helyett, melyek Brydonét az Aetna tetején annyira el foglalták, lábai alatt látván néma halgatásban feküdni a' természetnek egész pompáját; engemet ezen el zárt helynek szűk sphaerája, magamban szorított inkább vissza, 's annál nagyobb erővel ébresztette fel

bennem a' kül-természethez vonzó érzéseimet. Körül néztem még egyszer ide jövém tárgyait 's ezzel le siettem ez al-világi hegyről. Nem sokára hallottam társaim lármáját, melly kedves érzéseket okozott bennem, 's majd magok is, noha még távol, szemembe tűntek. Meg pillantván űk is engem a' sziklákon gyertyámmal le felé ereszkedni, örömmel kiabáltak felém 's hozzájuk leérvén olly szívesen fogadtak, mintha ezer veszedelmek között jöttem volna szerencsésen elő.

Vezetőnk innen ugyan csak ezen hegynék oldalán vezetett fel bennünket. Az út, a' mennyire a' rendetlenül egymásra halmozott nagy kövek engedték, igen meg van itt könnyítve, mivel lépcső formára vagynak el egyengetve a' kövek, 's oldalt fogódzók vagynak, mellyeknek nagy hasznát veszik az utazók, mivel a' lépcsők a' nedvesség miatt, melly résszerint a' kövek között szivárog ki, résszerint a' bółtozatról csepeg le; sárosok és síkamlók szoktak lenni. — Sokszor edj darab kő lábunk alól ki simúlván borzasztó robajjal omlott le az oldalt fekvő mélységben, mellynek tetején szövétnekünk világa csak homályosan ömlött el. Ezen különös hegyről le érvén, ismét nagy üregekre akadtunk, mellyekben új meg új munkáira akadtunk a' természetnek. — Az üregeknek bółtjai, kivált az oldal-falaknál sűrűen rakva vółtak csepegő-kő csapokkal, mellyek itt ott a' barlang alljára le futottak, 's számnélkül való termeteket állítottak elő, — mellyeket a' lakosok sokféleképpen neveztek el. — Így már edj kevésé fel emelt helyen, az előre nyúló bółtról le ereszkedő csepegő-kő oszlopok, edj régi ízlésű beszálló-széket ábrázolnak, mellyben az utazók mulattságból fel is szoktak állni. — Az út ezennel lassan lassan ismét felfelé kezdett emelkedni, a' Mória hegynék erre terjedő része miatt, mellyet

csak nem egészen megkerültünk. — Nevezetes ezen tájon az úgy nevezett Fejér-kő, már meszsére ragyogó fejérségéről, 's iszonyú keménységéről, mivel a' vezető szavai szerint, több erős karú emberek, haszontalan igyekeztek belőlle csak két darabot is törni. — Innen fellyebb lépdelvén ismét edj szép zugjára találtunk a' barlangnak, melyet a' vezető Királyi Palotának nevezett. — Valóban nem is lehetett álmélkodás nélkül látni a' nem magas bólozatot tartó külömb külömbféle oszlopokat, melyek néhol sűrű rendjeik által egész rejtek helyeket formáltak. Itten van azon kémény formalyuk is, mellyen le kellett ereszkedni az előtt, midőn a' Mória hegyen vitt keresztül az út. — Mutatott ezen rejtek helyben, vezetőnk edj patak-árkot is, melly most a' szárazság miatt kiapadott. — Edj szűk nyíláson belehetett nagy bajjal mászni azon kis üregben, mellynek oldalán edj más nyílásból leszokott a' patak omlani, 's ekkor látni lehetett a' pataknak egész folyását. Képzeltük melly szép lehet ez tavasszal, midőn a' bővmértékben leömlő víz, lerochan az üregben; 's itt új akadályra találván az üreg kivölgyelt, majd feldúzosodott alljában tatókozva zuhog bellyebb melly útjában. — Van itt a' kö-alljnak edj repedésiben edj szép kis forrás is, melly valóban különös, mivel ez az egész hely fel van emelkedve.

Ezen szép helyből, edj ajtó nagyságú rejtek nyíláson kellett leereszkedni, hol ismét új világ nyílt szemeinknek. Nem győztük eléggé bámulni a' sokféle alakokban öltözött csepegő követ, melly felül a' bólozaton majd vastag csapokat, majd megöldalt földre lenyúló oszlopokat 's falakat formálva, másutt a' földről felemelkedő obeliskusokat ábrázolva tűnt szemünk eleiben. Néhol az öszve csoportozott csapok, hó-fejérségek

kel a' többiek között kiválva edj edj koronát formáltak a' báltozaton. Épségbe azonban ritka helyen vagynak a' csepegő kőnek ezen productumai, mivel a' szám nélkül itt járó utazók sokszor mulattságból is leszokták azokat tördelni, 's hajtingálni. — Sok helyeken pedig magoktól is leszakadnak a' már nagyra nevedett kő-csapok. — Innen van hogy többnyire minden nagyobb kiterjedésű helyen élet és romlás egyszer'smind láttatik a' figyelő lelket foglalatoskodtatni. — Itt edj alkató erőnek titkos munkája láttatik a' Föld kebléből felemelkedni, melly rendes oszlopaival edj régi rejtekes Gothus alkotmányt ábrázol; amott a' báltozatról leomlott nagy kő-darabok, 's ezeknek hézagai közt a' leszakadott csepegő kő darabjai hevernek, 's edj össze omlott épületnek dűledékeihez hasonlítanak.

Általában a' csepegő-kőnek, illy bészart alakokban elő állott darabjait, semmivel sem lehet jobban össze hasonlítani, mint a' víz omlásoknál elő állani szokott jég-szobrokkal, mellyek majd magány állásban, majd másokkal össze futva, százféle formákban alkotott figurákat adnak elő, mellyeknek üregei közt mély mormolással csúszik alá a' jég fedél alól kiszabadult patak.

Edj meglehetősen tőrű üregben, azon oszlopra akadtunk, melly az egyenes földel bevont lapon szabadon áll, 's Országunk Nádor Ispányának emlékezetire szenteltetett, midőn 1806-ik esztendőben, ezen barlangot jelenlétével megtisztelni méltóztatott. Felső része, a' befelé menőkre néző oldalán megsimittatván, arra nagy betűkkel edj Chronogramma íratott, melly most is a' maga eredeti mivoltában áll. A' múlt esztendőben ugyan ezen helyen edj szép győzelmi kapu állított fel, fenyőfa gallyakból a' Ferdinánd Ő Fő Hercegsége tiszteletére, ki is tavalyi Magyar-

Országi útjában a' Baradlát is meglátogatni méltóztatott. Távolabb, a' barlang bellyebb részében, emlékezetire is, edj hasouló oszlop választott, ki de a' melly már több más szomszéd kövekkel áll öszve köttetésben, 's ugyan csak esztendő számot jelentő deák emlék-írással felékesítetett.

A' mi figyelmünket a' sok különösségekkel rakott Üregeken át-vándorlásunkban a' többek felett magára vonta, edj második hegy volt, melly az éléhbenivel csak nem edjforma alkatású, de kisebb volt, 's mellyet vezetünk Hórebnek nevezett. Az út ennek is az oldalán vitt, 's lépcsőkkel és fogódzókkal volt itt is elkészítve. — Ezt megvizsgálni nem lévén már kedve senkinek közülünk, követtük ezen oldal útát, melly a' hegynek túlsó részén nagyon meredek volt. — Óldalt borzasztó mélységek feküdtek, mellyekben edj-nemmelly közzülünk, köveket gördített alá, mellyek edjik körül a' másokra csapódván, nagy hányódások után csendesedtek el. — Ezen hegy-óldali úton leereszkedvén, ismét más üreg nyílásra csavarodtunk. — Az üregeknek egymással való közlése az egész barlangon által, legtöbbször folyton folyva megy, de néhol szűk nyílásokon is kell a' következő üregben által menni. — Sokszor elő találtuk a' barlang elein kezdődő patak' fővenyes árkát is, mellyben néhol az öszve gyűlt víz, edjedj kis tócskát formált, mellynek tiszta vizét, csak fáklyáinknak vissza vert világáról vehettük észre. Ez a' víz, ha kivált nagy eső esik oda ki, annyira megszokott nevekedni, hogy egész üregeket el borít, 's ha ilyenkor valaki vólna oda be, könnyen oda szorúlhatna, 's veszedelembe lehetne. — A' barlangnak szebb darabjai közzül való az úgy nevezett nagy óltár is, melly roppant elő-lapjának ékes formáltatásával, 's kü-

lőmböző figuráival a' mesterkezeket is felül múlni láttatik. Edj helyen kellemetes meglepéssel mulattatott a' vezető bennünket, midőn épen egy szép helynek vi'ssgálásába foglalatostkodnánk, fellépván edj kö-halomra, hol edj széles csepegő-kő oszlop más mellék-oszlopokra támaszkodva, az alljtól egész a' tetőig emelkedik fel, ezeknek előre nyúló lapjait, edj más darab kövel kongatván, mivel azok a' körüllevő falak által is segítettve, néminémű harang csengéshez vető hangot adtak; a' minthogy ő ezt csak ugyan haragnak is nevezte. —

Ezen csepegő kövel nagy mértékben bíró üregeken által, tördeltük itt 's ott a' lefüggő kö-csapokat, mellyek közönségesen töredékenyek; a' vékonyabbakat szabadon lehet kézzel is tördelni, sőt a' vastagabbakat is edj kis megszorított erővel; más darab kö segedelmével pedig a' legvastagabbakat is meglehet csonkítani. Mennél nemesebb, tisztább azomban a' csepegő kö, annál keményebb öszveállású. A' barnásabb színű darabokból könnyebben lehet törni, de vagynak imitt amott czukor fehérségű oszlopok, mellyekből ha ki törni akar, sem erejét, sem béke-tűrését ne sajnálja. Illyen a' fellyebb említett fehér kö is. — Bámúlva néztünk edj más illy tisztált csepegő kö szobrot, melly mintha emberi kezek által állított volna fel, magánosan emelkedik fel edj üregnek közepén. Ragyogó fehér külsője 's középszerű fa-dereknyi vastagságával szép arányban lévő magassága különösen magára vonja a' szemet. Oldala nem sima, ha nem valamint a' több csepegő kö daraboké kigyós hajlással habzó, melly által, annál inkább foglalatostkodtatja a' gyönyörködő lelket. Vezetőnk szava szerint bizonyos nagy Uraság szembetűnő summát ígért azoknak, kik ezt kertinek ékességére onnan ki hozzák, de a'

mellynek jó móddal való kivivését a' barlangnak terhes útján sem a' csepegő kő nehézsége, sem ezzel öszve kötött töredékeny volta nem engedné. — Mennél nagyobb figyelemmel vizsgálja az ember a' barlangba lévő tárgyakat, annál szebbekre talál. Én edj felemelkedett kis téren, edj olly pyramis forma alkatmányra akadtam, mint a' hogy a' Római csinos kútföket, mellyek az építő mesterségnek mint meg annyi remekei, rajzolni szokták, 's mellyen szinte még a' köröskörül kibugyogó víz leömlését is láthatni. Másutt nagy álló képeket ábrázló formák leptek elő, mellyek hőszin fejjérségekkel 's a' világnak elszéledt sugarait csillám ragyogásokkal vissza adó öltözetjekkel bámulásra ragadtak. — Az illy szembetünő helyek többnyire mindenütt számtalan nevekkel vagynak tele írva, mellyeket az útasok oda felmetszettek. — Sok helyeken öldalt az öszve tódúlt csepegő kő falak által formált csavargós üregek közt, új nyílásokra, 's roppant barlangokra akadtunk, a' mellyekben való belépéstől eltévedéssel ijesztett a' vezető bennünket. Ilyenkör osztán megelégedtünk azzal, hogy belé kiáltottunk a' nagy üregben, melly rengő hangal zúditotta vissza reánk szavainkat. —

Átaljában a' mi utazó Karavánunk egész örömmel követte mindenütt a' vezetőt; 's a' fáradtságról, vagy megunatkozásról senki sem panaszkodott; sőt úgy tetszett mintha a' földi dolgokról elfelejtkezve mulatozott volna lelkünk a' Természetnek ezen elrejtett helyekben elő hozott mester-mívein. Ennél fogva meglepő volt, edj alacsonyabb üregben értünkkor a' vezetőnek azt jelentése, hogy a' barlang ezen ágának határát elértük. Ezen végső üreg semmi nevezetes tárgyal figyelmünket magára nem vonta, azon kívül, hogy köröskörül a' hol csak ollyas hely van, falai

feljegyzett nevekkal hemzsegnék. Akár merre forduljon a' vi'sgáló, szám nélkül való, 's külömb-külobmbféle nevek tűnnek a' szem eleibe. Különösen lehet olvasni sok helyen az 1808-ban erre keresztül ment, 's a' barlang megnézését is el nem mulató Muszka Tiszteknék neveit. Ferdinánd Ő Kir. Fő Hsege is a' múlt esztendőben egész eddig jött volt a' barlangnak megtekintésében, mellynek bizonyoságául az utolsó üregnek edjik oldalán is, edj világosabb helyen fel van jegyezve neve. Mi is feljegyzettük neveinket némelly még itt 's ott talált szűk helyekre, 's ezzel vissza felé fordultunk már külömben is végi felé járó szövétnekeink erre intvén bennünket. — Az egészet össze véve szólván, úgy láttzik, hogy a' Természet, mester újainak bámúlásra méltó műveit, a' barlangnak közép üregeiben szórta volna el, 's a' két vég-rész mindég kevesebb kevesebb mértékben vett volna részt benne, úgy hogy a' vég pontoknál csak nem semmi jeleire sem találni azoknak. — Azomban a' barlang' üregei itt tellyességgel nem szűnnek meg. Edj nagy tö, mellynek tükre, a' fáklyák' világánál a' barlang' nyílásain keresztül csillámlik, megakadályoztatja az utazókat a' tovább menetelben. Ki tudja még ezen túl mi távolságra nyúlnak bé az üregek, a' föld' gyomrába, 's mi új csudákat rejtenek magokban?

Edj köz-föld falat körül kerülő út vitt belé az útba vissza, mellyen jöttünk. Vissza menet, meg annyi gyönyörrel néztük végig az egyszer által futott barlangokat. Én el-el maradtam ottan ottan társaimtól a' barlang falainak minémüségét vi'sgálni, 's úgy találtam hogy ezek is mind mészkőből állanak, de a' mellyet első tekintetre nem mutatnak, mivel külső felületek sárgás agyag forma mázzal van bévonva. — A' boltozat sok he-

Ilyen réteges kemény agyagból álló formát mutat, de ez is minden bizonnyal olyan természetű mint az oldal-falak. — Az egész barlangon keresztül, a' csepegő-kőnek több nemeit lehetne öszve-szedni, mellyek közt edjik nemesebb a' másiknál. A' barlangnak falai, 's boltjai állanak a' leg alsóbb nemeből a' csepegő-kőnek, 's ezután következnek a' le csepegés által elő állott darabok, mellyek közt különböző tisztaságúakra találni. Ezek közt a' leg alsóbb neműek mocskos sárga szín felülettel, a' leg tisztábbak pedig czukorfehérséggel bírnak, 's ezen utólsók ezen kívül ragyogó csil-lám külsőjökkel már távolról ki jelelik magokat a' több darabok között. Illy tiszta darabokra azonban nem mindenütt, 's a' csapok közt igen is ritkán akadni, mivel ezek többnyire az elsőbb neműek. Ha ketté töri az ember őket, törések ragyogó szálkás, 's láthatni hogy körkörös rétegű reszekből állanak, mellyek ugyan azon edj darabba világos, meg setét színűek. — Figyelemre méltó dolog az is, hogy többnyire, minden csap a' közepén csöves. — Igen szép látni ezen csapoknak formálódásokat. Elsőben hasonlók minden tekintetben edj lúd pennához, hasonló fejérek és üresek hanem gyenge öszve állásuk. Külsőjök mindig nedves, melly által lassan lassan formálódnak a' rétegek; belső csöveken által is mindig foly a' kövé válandó nedv, 's ez által neveledik hosszaságok. Midőn már a' csap hosszásas, a' külső felületen le folyó nedv elebb fagy kövé, mintsem végig folyhatna, 's innen szarmazik kúp formájok. A' hol azonban a' nedv bő mértékben folyt az egymást eltoló nedv-mázak által kissébb 's nagyobb szobrok formálódnak, mellyek az alljat öszve köttetesben vagynak. Ha a' boltozat igen magas, akkor az edj helyre bőv mértékben lecssepegő nedv által felálló oszlopok állnak elő az all-

jon, melyek a' legszembetűnőbbek, 's néhol magas sűgár termetekkel, igen szép látományt nyújtanak a' szemnek. Az ilyenek közt találni már a' legtisztább darabokra. Ez a' különös kö-nedv szembetűnő mennyiséggel sohol sem foly; csak itt ott hallani az üregek oldalán edjes lecepegeéseket, 's a' még egészen meg nem állapodott darabok oldalain lehet érezni lefolyását. Ugy látuk ennél fogva, hogy az itt elő állott remek darabjai a' formáló természetnek, sok esztendők', 's talám századok' munkái. Hogy ez azomban némelly idő szakaszokban bővebb mértékben foly, igen lehetséges. Különös figyelmet érdemel az is, hogy a' csepegeő-kőnek fellyebb említett első kijövései, ha a' fáklya világa rájuk hatott, mint a' jég elolvadtak, a' régibb vékony darabok pedig elpattogtak 's porlódtak. — A' megállapodni kezdő csapoknak külső felületek sárgás mázzal vonódik be, 's az ilyenek többé keveset, vagy semmit sem nevelkednek, a' hogy láttatik, hanem mások búznak elő mellettük. — Bámúlva néztük még edjszer azon iszonyú kőszikla hegyeket is, melyeknek oldalain vitt útunk keresztül. Ugy láttuk mintha ezen hegynek gyomrában, melly a' barlangot rejti magában, valaha borzasztó változások történtek, 's az alól megnyílt mélységek öblit a' felülről leszakadt rettentő szikla darabok temették volna be. — Lehet sok helyeken is látni jeleit a' leszakadásoknak az üregek boltjain. Kijutásunkhoz nem messze edj oldal repedésben szép tiszta forrás lévén, abból mindnyájan ittunk. A' víz hideg 's jó, de kevéssé agyagás sós ízű volt. Mellette belyebb szokott folyni azon patak, melly már többször említődött, 's melly mikor el nem apad, edj más távolabb fekvő völgyön Jólsva-főnél szokott elő jönni. — Nem mentünk innen sokáig, midőn a' barlang száján betolódo világos-

ság

ság örömmel töltött be mindenkit közülünk, 's ha tudni 's látni vágyásunk olly vidám kedvre ragadott bennünket bementünkör, kétszeres mértékben öntötte el szívünket edj kedves érzés az élet adó világosság látására, kivált midőn ki értünkör az edjforma setét szín tárgyak helyett, szemeink előtt feküdt, a' természetnek edj kis szép színekkel járó Panorámája nem lehetett illy érzésekre nem fakadni:

Mi boldogság látni az Egek' kék bóltját,
'S a' messze terjedő tájas kellemeit;
Az érkező reggel rózsáit 's pompáját,
Az el tűnő Napnak fel lövelléseit?
Mi öröm szemlélni távol homályában
Bujdokló falukat, 's kékellő bérczeket?
Az el széledt nyáját a' lombok alljában,
'S a' mi mind ennél több látni embereket!

Azon kedves érzést melly ezen szempillantásban elfogott ismét Miltonnak eszembe jutása nevelte különösen, kinek érzékeny panaszát, mellyel a' Világossághoz irtt Hymnusában szemei világától 's egyszersmind a' Természetnek szép tárgyaitól való meg fosztódását kesergi, meg nem álhatom, hogy ide ne írjam, 's különösen azoknak kedvéért, kik az eredetinek hasonlithatatlán energiáját érzik, tulajdon szavaival is. — Így szól ő a' többek között:

— — Az esztendőkkal vissza térnek,
Annak szakaszi; de nem tér nékem vissza
A' nappal, vagy az éj' 's reggel' édes érkezése,
Vagy a' tavaszi virágnak 's nyári rózsának,
A' nyájaknak, a' csordáknak, 's az Isteni képű
embernek látása.

Hanem a' helyett felhő 's örökké tartó setétség

Vesz engem környül, az embereknek kedves társaságától.

El szakasztatva, 's az esméretnek szép könyve helyett;

Nekem edj tiszta fejér adódott, melyben

A' természet munkái rám nézve ki óltva, 's ki törölve vagynak,

'S a' bölcsességnek edj útja örökre bezáródott!
tulajdon szavai ezek:

— — Thus with the year

Seasons return; but not to me returns

Day, or the sweet approach of ev'n or morn,

Or sigh of vernal bloom, or summer's rose;

Or flocks or herds, or human face divine;

But cloudinstead, and ever during dark

Surrounds me, from the cheerful ways of men

Cut off, and for the book of Enowledge fair,

Presented with an universal blank

Of Nature's works, to me expung'd and ras'd;

And visdom at one entrance quite shut out.

Parad. lost. B. 111. v. 40—50

Három óra volt délután, mikor ezen alsó világból elő érkeztünk. — Meg jegyzésre méltó a' barlang útjáról, hogy az 1806-tól ólta jó és könnyen jár hass. Az előtt a' barlang külső szája olly szűk volt, hogy csak nem hason kel etett belé mászni, 's ennél fogva felette bajos, most pedig ajtónyi magasságú a' bemenetel, 's bátran lehet mindenütt járni. A' lemenetelnek alkalmatlan volta is felette meg könnyebbítetett, az által hogy a' külömben kő darabokkal borított helyeken, a' kövek két oldalra vagynak hányva. Le er vén pedig a' hosszú leereszkedőn, innen kezdve az útt mindenütt lapos és többnyire tiszta, 's ennél fogva minden alkalmatlanság nélkül való; nagy lehet tehát csudálni ha ottan ottan elő kelő As-

szonyságok is meg látogatják a' barlangot. Legalkalmatlanabbak az utak, a' többszer említett helyeken, noha itt is a' mennyire lehetett lépcsők vagynak fogódzókkal csinálva. A' sokszor elő esavandó patakon pedig mindenütt hidak vagynak deszkából fel állítva. Mind ezeket ugyan a' barlangnak kivált az idő szakaszoknak különböző természet szerint igen is bőv mértékben ki szivárgó nedve el szokta emészteni, és pedig kevés idő alatt, de a' mellyeket a' gondos fel vigyázók, kivált nagy tekintetű látogatók találkoztakor, megszoktak újítani. Illyenkor osztán ki is szokták világosítani az egész barlangot, mellynél már szebb nézet nem lehet. Ekkor a' leg magashb bóltozatú üregek is egész mivóltokban jönnek elő a' setétség kebléből, 's azt képzelné az ember, hogy valamely pompás Katakombák öblibe jár, midőn látja az itt 's ott égő gyertyák fényitől csillám öltözetbe ragyogó óltárokat, 's kép-szobrokat. Így történt ez a' két Királyi Herczegek itt jártokkor, kiknek Tek. Gömör Vgye mennél kevesebb alkalmatlansággal öszve kötve kívánta meg mutatni ezen föld-alatti birtokát.

Nevezetes még, és sokféle véleményekre alkalmat nyújtó jelenet a' barlangban az, hogy nem messze a' be menetelhez edj fekete földű üreg' allján, jó távolságra menő be nyomásokat mutatnak, mellyekről azt tartják hogy szekér-kerek nyomások volnának. Reá nézve az igaz, hogy tökéletesen olljak, mivel mindenütt egyforma három lábnyi távolságra vagynak. Townson Anglus Utazó is, ezen véleményt hihetőnek találja. Azomba az ő magyarázatja, mellyel ezen vélekedésnek hihető voltát támogatni igyekszik, nem helyben hagyható. Mert miért hoztak volna be, olly iszonyú terhes munkával a' mint Townson Úr mondja ezen mély rejtekben szekereket, nem láthatni,

annyival inkább mivel leg hitelesebben itt csak üldöztetett, vagy szerencsétlen emberek kerestek menedék helyet; kik inkább csak életek meg maradásairól gondoskodtak, 's kiknek sem módjok sem idejek nem lett volna, illy óriási munkának végben vitelére. Inkább elfogadható tehát a' Bartholomeides Úr vélekedése, melly szerint ezek csak taliga kerek nyomások, melyeket az itt bújdokló emberek széllyel szedve bé vihettek, 's azokon holmijeket edjik helyről a' másikra hordhatták. Noha így is igen különös dolog hogy azon nyomások, olly régtől fogva itt illyépségben meg maradnak, haneha azt veszi fel az ember, hogy azok a' puha 's azután kövé vált agyagba maradtak meg. —

A' vezető szavai szerint, ezen Barlangnak több ágai vagynak, mellyeknek megjárására az ő állatása szerint több napok kivántatnának. Mindjárt a' mint bé megy az ember a' barlangban jobb kézre esik az úgy nevezett csontház, balkézre edj sokkal nagyobb ág fekszik, mellybe már a' barlang bellyebb résziből lehet felmenni. Ezen ágba van a' denevér barlang, melyben ezen setéség lakosí bújdoklanak. A' mi illeti a' barlangnak meleg mértékletét, ez körül belől hétszer hidegebb mint a' külső levegője, a' mint az itt tett próbatételekből bizonyos. A' vízben még $\frac{1}{2}$ grádussal áll leljébb a' Reaumur meleg mérője, melly talám onnan származhatik mivel a' bellyebbről fel buzgó izzet még kevesebbé érdekelheti a' külső meleg, mint a' barlang levegőjét. — Nem kevés figyelemre méltó a' csepegő kőnek azon orvosi tulajdonsága is, hogy a' friss vágásokra, sőt más sebekre is vakartatva, 's kivált az első esetben eczetes ruhával borítva, minden más szereknél hamarább forraszt, 's gyógyít, — a' mellyet ugyan az ő meszes természetéből külömben is le-

het gyanítani. Az egész hogy ugyan is mész nemű kövekből álván, annak hézagai közül mész résztskéekkel meg terhesedve szivárognak alá a nedvességek, mellyek osztán a' csepegő követ formálják.

Ezen barlangról több vélekedések forognak az emberek' szájában de a' mellyet többnyire az e' tájon lakóknak beszédjeiken, 's más régi mende-mondákon épültek. Vóltak is több nevezetességek, mellyek erre alkalmat nyújtottak. Így már a' Denevér-barlang, melly a' bemenőnek balkézre esik köfállal vólt régen elrekesztve a' többtől, mellynek valami maradványát most is láthatni, sőt a' múlt század közepe táján még szekrényeket 's csizmákat is találtak vólt ottan. Kéttségen kívül való tehát, hogy itt az ellenséges időkben laktak vólt. Hogy pedig épen ezen üreget választották ki az itt bújdoklók annak oka különösen az lehetett, hogy ezen üregben a' báltozat' edj repedésén által, friss levegő tolódhatott bé. Most ezen barlang télen által nagy számú denevérek tanyája, honnan el is neveződött. A' másik nevezetes barlang, a' bemenőnek jobb kézre esik, 's ezt csont-háznak nevezik az idevalók, azért mivel az allján nagy rakás ember csontok' maradványi hevernek, nóha már nagy részint iszappal és földel betemetve. Erről a' közönséges vélekedés az, hogy ezek a' régi háborús időkben ide rejtezett, 's utóbb éhség miatt meghóltaknak csontjai. De igen helyesen jegyzi meg Bartholomeides Úr a' maga Gömör Vgyéről irtt derék munkájában, hogy az éhség miatt meghóltak nem edj rakásba, hanem inkább imitt amott szoktak elhúlni, a' honnan leghihetőbb az, hogy a' vagy pestisben, vagy ellenséges kezek által elveszett embereknek testeket, edj a' hegynek lejtőjén különben is találtaté nyiláson ide behányták, ennél alkalmasabb Mauzoleumot úgy is azon célra nem találhatván:

A' mi a' barlangnak eredetét illeti, midőn az ember látja belől csak nem mindenütt a' nagy bomlásokat, 's a' leszakadásoknak nyilvános jeleit, lehetetlen nem azon vélekedéssel lenni, hogy ezen hegyeknek gyomrában egykor a' belső tűz melly különben is a' meszes hegyekben nem ritka dolog, nagy munkákat vitt végben. Nem újság az sem, hogy a' Földből egyszerre hegyek emelkednek fel, mellyeknek belső részek, illy által meg által üregektől marad, míg más változások nem történnek. Itt azonban a' leszakadásoknak jelei azt mutatják, hogy az hegy nem egyszerre vette eredetét az üregekkel. Barth. Ur azt állítja, hogy a' Baradla az előtt sokkal elebb kinyúlt az Agtelki mezőkön, 's ezt azzal igyekszik megmutatni, hogy a' barlang szája előtt fekvő völgy a' Baradla bérceével edjforma arányban nyúlik el, holott a' többi völgyeknek egészen ellenkező menetelek van; Továbbá, hogy az hegy a' bemenetelnél olyan mintha egyszerre el volna vágva; — 's ezen régi földindulás által megrázott 's elnyelt bérce maradványának tulajdonítja a' barlang szája előtt lévő halmot, 's az azon fekvő iszonyú nagy köveket is. Innen a' mai barlang lyuka, csak a' régi béomlott barlang' üresen maradt felső részei volna. —

Ezen Barlangnak, több számos megnézői közül *) nevezetes amaz Édes Hazánkról olly jó emlékezettel lévő derék Ánglus Townson, avagy csak annál fogva is, hogy munkájában ennek is edj szép leírását adta, mellyből a' barlangnak akkori állapotját is láthatni. Ennél fogva sokan reményelem örömmel veszik ezen leírásnak magyar világ eleibe lépését, melly az eredetiből öltöztetve itt következik:

---

*) Lásd a' Tud. Gyűjt. 1812. VI. Köt. I. go.

„Ez a' barlang a' közönséges vélekedés szerint több merföldekre kiterjed a' hegyek alatt, 's több napok kívántatnának az egésznek megnezésére. A' szája edj száz ötven labnyi magas meredek oldal' allján van edj tömött, réteg rendetlen meszkő-hegynek, melly keletre és nyugotra terjed el, nyugoti oldalán. Ezen bemenetel körül belől hat labnyi szélességű, de olly alacsony hogy jó formán lekellett hajlanom, hogy bemehessek. Edj kis távolságra meredeken mentem le, 's ekkor edj szörnyű magas bóltú üregben találtam magamat; ez különböző helyeken öszve kötetesben van, más barlangokkal és nyílásokkal, 's ezek ismét másokkal. Némellyek ezen üregek közül edjmás felett vagynak, mellyekben sok helyeken meglehetős patakokhoz jutottam; edj nagy üregben vezetöm, nagy kő darabokból formált hegyen vezetett által, mellyek hihetőképén a' bóltozatról omlottak le: edj helyen edj keményhez hasonló lyukon kellett lemennem; 's ekkor edj üregben vezettettem, hol a' bóltozatról olly vastag csepegő kövek csüngöttek le mint a' derekam; másutt olly helyekre tetettem figyelmessé, hol az oldal falak, a' legkülönösbb Gothusi művek módjára voltak felékesítve. Nehol a' csepegő kövek, olly sűrűen voltak edjmáshoz szorúlva, hogy ha csak néhány suknyira elszakadtunk volna is edjmástól, könnyen elveszthettük volna edjmást. Itt megavúlt csepegő-kövek szakadtak le nem bírván önnön terheket, 's elszórva feküdtek az alljon, amott pedig edj születő csepegő kő bújt ki épen a' lételre. A' legkülönösbb üreg az volt, melly úgy tetszett mintha nem rég állott volna elő; az oldalak és különösen a' bólt, úgy láttzott, mintha csak mostanság váltak volna el, 's így volt ez hihetőképén is, mert én azt tartom, hogy nagyobb részi ezen üregeknek, a' kö-

szikláknak beomlása által származott ; sűrű és igen fehér csepegő kövek csak itt találtattak. Minekutánna három vagy négy óráig vándoroltam körülbelől ezen borzasztó setétségbe, 's elértem volna ezen üregeknek edjik arányban lévő végét, úgy gondoltam, ideje lesz ki menni, 's vezetőmnek intettem hogy térnénk vissza. Minekutánna a' mint mi gondoltuk, edj úton vissza térünk volna, edj helyen többé semmi kimenetelt nem találtunk, de a' vezető bizonyosnak tartotta, hogy nem tévedtünk el. Nekem úgy tetszett mintha merő azon sziklákat esmértem volna el, melyeket épen most hagytunk el, 's melyek tovább mentünket megakadályoztatták; de a' vezető vártig állította, hogy jó arányban van. Szerencsénkre felírtam volt a' puha agyagba nevemet, azon barlangnak allján, mely utunknak határa volt; látván ezt a' vezető, mintha a' villám járta volna keresztül, ide 's oda futott, 's nem tudta hol van, és mit kezdjen. Én biztattam, ne féljen, hanem inkább nyugodt szívvel igyekezzen bennünket ezen labirintból kifejtödztetni. Mint-hogy a' fa melyet lámpás gyanánt égettünk, már csak nem elfogyott, és mivel nekem eszembe nem jutott, mi közel legyünk a' másik vezetőhöz, kit oda felhagytunk, mivel fával meglévén terhelve, a' kényes forma lyukon le nem jöhetett; sem pedig a' falubeli lakosok, kiknek tudtokkal lévén a' barlangban lételünk, minden bizsonnyal elő vettek volna minden eszközöket segítségünkre, ha rendes szokáson túl maradtunk volna ki, magam sem kis nyughatatlanságban voltam szabadulásunk eránt, 's nem is ok nélkül; aludtak volna el fályaink soha innen ki nem tudtunk volna találni, sem pedig reményünk nem lehetett volna, ha vezetőnkel valami történt volna, hogy bár mennyi világítóval is magunktól innen kiverekedjünk.

Minekutánna addig kószáltunk volna , míg már fáklyánk szinte elaluvó felben vólt, edj nagy csepegő köre akadtunk, mellyből megjegyzésre méltó fehérségeért, edj darabot mellette jártomha leütöttem. Vissza szedvén elmémben miként állottam, midön rá ütöttem, tüstént útba igazodtunk, 's egy kevéssé odább menvén , kiáltottunk a' másik vezetőnek, 's attól új fáklyákat vévén, 's így minden akadály nélkül folytattuk visszafelé utunkat. Illy tökéletes tévelygő kert, mint néhol ezen üregek, bizonyosan nincsen egyebűtt, hanem hasonló barlangokban; széles kinyílt menetelek egyszerre szoros lyukakká (cul de sacs) lettek, a' mi útunk pedig hol fel hol alatt, a' leg behonyoltabb üregelt munka közt (grotto-work) keresztül kasúl ment. Én erősen állítom, hogy ha valaki edj hóldnapra való világgal és élelemmel ki volna is készítve, nem volna képes innen kitalálni. (Most ezt nem lehetne állítani). A' barlang alljának földén, vezetőim nekem bizonyos benyomásokat mutattak, mellyek a' mint ők mondták, szekér kerekék nyomai vóltak. Én azt véltem, hogy egyszerre felfedeztem a' hibát, megmérvén a' két kerekék nyomainak távolságát különböző helyeken; de megcsalattattam; a' nyomak mindennütt egyenlő távolságra vóltak. Azt nem állíthatom, ha vallyon ezen nyomások, millyeket csak a' barlang elő részin tapasztaltam, valóban szekér nyomai legyenek é? Ha a' barlang szájának alljáról a' föld elháríttatott, nem látok benne, semmi lehetetlenséget, hogy több emberek segédeme által ennyíre vitessen illyes valami. Tudni való, hogy ezen barlang a' háborús időkben rejtek helyül szolgált a' felénkeknek 's szerencsétleneknek, 's alkalmasbb rejtek helynek lenni már lehetetlen. — Én azt igen hihetőnek tartottam, hogy én vóltam az első Angoly utazó, a' ki ezen

szörnyű barlangot megvizsgálta, de Korabinszky Ur azt mondja (Lexicon von Ungarn. p. 6.) hogy az olly csudalkozásra méltó hosszaságú, hogy a' Londoni Királyi Társaságnak két tagjai, kik néhány esztendőkkel ez előtt a' társaság által Magyarországban küldettek; ennek 's más ritkaságoknak megvizsgálására, három napi bent maradások után sem tudták sem végit érni, sem pedig valami nyílásra akadni. —

Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793. By Robert Townson L. L. D. F. R. S. Edinb etc. etc. — Illustrated with a map and sixteen other copper-plates. — London Printed for G. G. and J. Robinson, Paternoster — Row 1797. 4-o Chap. XIII. pag. 313—317.

A. B. P.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Az 1819-ik esztendei Tudományos Gyűjteménynek Altnézése, Foglalatja és az abban dolgozott T. T. Írók Feljegyzése, a' Magyar nyelv előmozdításának szükséges voltáról közbevetett némelly gondolatokkal, és a' Redactionnak Jelentésével együtt.

A' Magyar Literatura kifejtődését figyelmes szemmel tekintőnek örömmel 's biztató reménnyel telik el szive, midőn látja, hogy a' Nemzetnek Tudósabbai, Jobbai, számos Egyházi 's világi Nagyai a' Nemzeti Literaturának pirosuló haj-

nalát nem csak kedves megelegedéssel nézik, hanem hazafiúi lélekkel elő is mozdítják. A' Nemzet virágának ezen tiszteletre méltó rész vétele, mellyet hazafi Iróink' iparkodásaik eránt mutat, ezeknek leg szebb 's ekkoráig majd nem egyetlen egy jutalmok; de mivel épen a' legszebb a' legnemesebb, a' hazafi érzéshez leg illőbb jutalom, leghathatósabban is gerjeszti fel az Íróknak nemes lelküéseket 's ösztönt ad arra, hogy igyekezeteiket még annál forróbb buzgósággal szenteljék a' Hazai Literaturának. —

Örökös nevet szereztek magoknak, örökös háladatosságra méltók azon jeles Hazafiak, a' kik a' Tudományos Gyűjteménynek, ezen már most állandóbb időkre meggyökerezett, a' Nemzeti Literaturára nézve kimerithetetlen hasznú Nemzeti Intézetnek első indítói 's mintegy alkotói valának; — örökös nevet szerzett magának 's örökös háladatosságra méltó azon T. T. Hazafiak közt a' több jeles munkáji által is eléggé esmert Tudós Hazafi Fejér György, akkori Pesti Universitásbeli Professor, most Királyi Tanácsos és a' Győri Kérületben a' Tudományok és Oskolák Királyi Igazgatója, — a' ki azon jeles Intézetnek legelső javaslója, sürgetője és Redactora volt. A' mi ebből a' Tudományok' gyarapítására, 's ez által a' Nemzet boldogságának, fényének, ditsőségének előmozdítására hárámlott ekkoráig és hárámlolni fog jövendőben; — azt mindazon halhatatlan jó emlékezetű Ferjiaknak köszönhetjük, a' kik, szemek előtt forogván a' többi, már ez előtt elkezdett, ehhez hasonló Tudományos Intézeteknek szomorú kimenetelek' 's nem bizhatván e' Nemzet állandó írás 's olvasás kedvéhez; bátorzkodtak annyi sokfele e' Nemzet tetemes kárára benne uralkodó gyűlölségnek magvait kiirtogatni, megvív-

ni annyi sok Nemzeti megrögzött hijánosságokkal, bal szokásokkal 's előítéletekkel 's küszködni illy véghetetlen külső és belső akadályokkal. —

Nem is volt háládatlan a' minden szépre, nagyra termett, de még fájdalom ki nem fejlett Nemzetnek a' Tudományokat kedvellőbb része; mert az ő szorgalmoknak gyümölcstét, az ő eszeiknek művét tiszteli 's betsületben tartja, — a' Tudományos Gyűjtemény napról napra nagyobb előmenetelt nyer 's nem csak jeles Irókkal, hanem buzgó, állandó olvasókkal is ditsekedhetik. — Szíves örömmel vettük több tudós és tsinos izlésű a' külföldi Literaturában is jártas Ferjfiaknak Leveleiket, mellyekben a' Tudományos Gyűjteménnyel való megelégedéseket jelentik, 's annak a' Nemzeti Literaturába hathatós befolyását igazságosan megesmerik, sokan szóval nyilatkoztatták ki azon betses hajlandóságokat, mellyel a' Tudományos Gyűjtemény eránt viseltetnek.

Ezen ítéleteik a' dologhoz értőknek vigasztalásunkra szolgálnak 's új ösztönt adnak ha erők néha lankadna is; jutalomra számot nem tartottunk, nem is fogunk tartani soha. — Ha ugyan azok, a' kik a' dologhoz értenek, és a' kiket épen az ő szelidségekről 's szemérmességéről megszoktunk esmerni egyben vagy másban viszsza tetszéseket is adják tudtunkra, ez csak annyiban fáj nekünk, a' menyire érezzük hogy tudós és helyes várákozásoknak emberi gyarlóságunk miatt tökéletesen meg nem felelhettünk; — de kedvetlenül nem veszük sőt barátságos, jó akaró intésnek tartjuk, hogy hibánkat jövődöben elkerülhessük. De a' melly háládatos szivességgel fogadjuk a' valóságos Tudósnak barátságos tanácsát; annál kevesebb tekintetre tartjuk méltónak némelly neveletlen tudatlanoknak a' mentskolódásait, a' kik csak hogy tetsző mentségek legyen,

hogy a' Tudományos Gyűjteményre 's úgy tekintve önön neveltetésekre, megvilágosításokra, sőt megemberesítésekre 14. ftot fel nem áldoznak, semmivel sem elégesznek meg, a' nélkül hogy olvasták, vagy néha a' Tud. Gyűjteményt csak fel is vágták volna.

De el felejtkezünk azon mindennapi 's ezen szép hazára, azon szép ősi szabadságokra nem méltó emberekről ne hogy azon örömről, mellyet a' Tud. Gyűjteménynek gyarapodásából érezünk, megzavartassék; a' belátó olvasók pedig nem fogják rossz néven venni ezen kis eltávozást, tudván azt, hogy a' legszemérmetesebb emberben is mérséklett önön érzésnek kell lenni 's ennek illetlen megsértése, kedvetlen hűrt penget meg, és hogy abban azoknak ízléséhez kelle magunkat alkalmaztatnunk, mert különben nem értenék: fordulunk inkább azon józanon gondolkodó 's más Nemzetek Literaturájokban is jártas hazafiakkoz, a' kik ezen Intézetnek igaz érdemét megesmerik, de egyszerűsmind annak tökéletesítésére szolgáló észrevételeiket sem halgatják el. Számos jeles Íróink törekedtek azon, hogy ezen Gyűjteményt kedvessé, hasznossá 's betsessé tegyék, a' Tudományoknak több nemeiből készültek nem kevés helyes Értekezések, több honnunkban kijött könyveknek vizsgálataik, a' külföldi Literaturának hazánkat illető némelly czikkelyei és számos Tudománybeli Jelentések közöltettek az olvasókkal, 's több Tudósoknak ítéleteik szerint is mondhatjuk, hogy ezen Intézet több oldalúságára, nyomosságára, velősségére, részre hajlatlanságára nézve napról napra előbbre megyen 's bizonyosságot télesen arról, hogy a' Magyar Nemzetnek is jobb része nem akar hátrább maradni a' Tudományok dolgában a' többi Europai képzett Nemzeteknél. De hogy a' múlt 1819-ik esztendőben abban foglalt

tárgyakat annál jobban lehessen által látni 's azok is, a' kik az 1819-iki folyamatot még meg nem szerezték magoknak, annak foglalataival megismertetessenek; kötelességünknek tartottuk ezen rövid Áltérzést 's Foglalatot ide rekeszteni; — 's azon T. T. Íróknak neveiket, a' kik betses munkájik által ezen Gyűjteményt gyarapították tökéletes háladatosságunknak tsekély jeléül itten feljegyezni:

Az 1819-ik Eszt: Tudományos Gyűjtemény XII. Köteteinek Áltérzése 's Foglalatja: az azokban elő adott tárgyaknak rende szerint.

I-ör É r t e k e z é s e k.

A. Philologia (Nyelvtudomány)

1) A' Magyar Vers szerzés mesterségéről, Gróf Teleki László által I-ö kötet. lap. 17.

2) Bertalan Pap által 1508-ik Eszt. Magyar nyelvre fordított Biblia, Cseresznyés által. III. Kötet lap. 75.

3) Külömböző Vélekedés a' Recenziókról, Jólsvai Bandi által (álnév) V. kötet lap. 54.

4) A' palótzokról, Szeder Fábian által VI. Kötet lap 26.

5) Jegyzések az egyes gondolatokban és Aforizmomokban írásról, Kis János által VI Kötet lap. 70.

6) Van nyugovó V. a' magyar nyelvben is, Beregszászi Nagy Pál által VII. Kötet lap 91.

7) Javallás a' magyar nyelv bővítésére nézve, Ercsei Dániel által VIII. Kötet lap 47.

8) Rövid rajza a' Gömöri Dialectusnak, B. S. által IX. Kötet lap 56.

9) A' ts. és cs. tz. és cz. betűkről B. S. által IX. Kötet lap 62.

10) Orthologus és Neologus nálunk és más Nemzeteknél, Kazinczy Ferencz által XI. Kötet lap. 3.

B. Philosophia (Ész tudomány).

1) A' nevelésbeli Fenyíték minéműségéről, Pucz Antal által VII Kötet lap. 58.

2) Új tanítás-mód Bell és Lankaster szerint, Kis Pál által XI Kötet lap 35.

C. Historia.

1) A' Magyar Országai Arany Szabadság kezdetéről, Horvát István által I. Kötet lap. 63.

2) Hol történt IV-ik László a' Kunok által véghez vitt megölettetése, B. K. által I. Kötet lap 66.

3) A' Hierarchia története a' IX-ik és X-ik Században, Horváth János által II. Kötet lap 3. III. Kötet lap 3. IV. Kötet lap 3.

4) Kolonits Siegfried története, Báro Mednyánszky Alajos által II. Kötet lap 75.

5) Arad Vármegye régiségei közé számlálható halmokról, Peretsenyi Nagy László által II. Kötet lap 80.

6) Nyitra Vármegyei Irókról, Báro Mednyánszky Alajos által III. Kötet lap 45.

7) A' Vas és Szala Vgyei Tótokról, Bitnitz által III. Kötet lap 59.

8) Galanthai Gróf Esterházi Károly Egri Püspök élete, igaz Tisztelőitől, V. Kötet lap 3.

9) Az Eperjesi, Abrugybányai és Varasdi Könyv nyomtató műhelyekről a' XVI-ik Században, Horvát István által V. Kötet lap 76.

10) Péter Magyar Királynak származása 's rokonsága felől, Kriebel János által VI. Kötet lap 46.

11) A' Poprád partjain fekvő's meg jegyzés-re méltó némelly Városokról, Falukról, és om-ladékokról, Melczer Jakab által VII Köt. lap 3.

12) Körner élete, B. L. J. által, VII. Kötet lap 75.

13) A' Berzeviczyek Nemzetségének elő ide-je F. S. által VIII kötet lap 57.

14) Közönséges észrevételek a' Nemzeti Cha-racternek megítélésére, különösen pedig a' Ma-gyar Nemzetről hozott némelly Itéletekre, Thaisz András által IX. Kötet lap 32.

15) Báthory Sigmondnak eddig esmeretlen Emlék pénze, J. ***) által X. Kötet lap 3.

16) A' Társaságról M. J. általa' X. Köt. lap 66.

17) Az időszámításnak az ember teremtésé-től fogva való öszveszedése, Nyiry által XI. Kötet lap 27.

18) A' Nemzetiségről, Gömbös Antal által XI kötet lap. 43.

19) Fűsz János Evangelista emlékezete, Krüchten József által XI Kötet lap. 72.

20) A' magyar Literatúrának menetele, Ko-vács Sámuel által XII Kötet lap. 3.

21) A' Szombathelyi Királyi Lyceum esmérte-tése B. S. P. által XII Kötet lap 13.

22) Magyar Országnek és nevezetes Helységeinek Né pessége T. J. által XII Köt. lap 24.

23) A' Nemzeti Csinosodásról, Horváth. Jó-sef Elek által, XII. Kötet lap 41.

24) Kun László Magyar Király öletéséről. Horvát István által XII. Köt. lap 67.

25) Fűsz János Evangelista Hang Szerzemé-nyei, Krüchten József által XII. Kötet lap 79.

D. Törvénytudomány.

1) A' Vár örízet törvényes köteleességéről Magyar Országban, Najmajer Ignáts által IV. Kötet lap 36,

2) Eszrevételek a' Magyar Országi Vár tartás törvényes köteleességét védő Értekezésre, Horvát István által IV. Kötet lap 73.

E. Orvostudomány.

1) Biosophiai felelet Márton István Professor-nak a' Tud. Gyűjt 1818-ki VI Köt. 122 lapon tett 3-ik Kérdésére, Bódogh Mihály által VII Kötet lap 64.

2) Felelet ugyan azon kérdésre, Rátz István által X Kötet lap 42.

F. Természet és Művésztudomány

1) A' napról napra kevesedő pénz miatt miként segíthet magán a' Magyar mezei gazda, Bárány Pásztor Menyhárd által I-ső kötet lap 56.

2) Hód Mező Vásárhely Városának rövid Rajzolatja, Nagy Ferentz által II Kötet lap 34.

3) Magyar Juh Jászol és Juh számozó mester-ség, Kisszántói Pethe Ferencz által V. Kötet lap 32.

4) Arany Idka, Bányász tekintetben, Csaplovits János által V Kötet lap 45.

5) Parád leírása több tekintetekből, Fáy András által VI Kötet lap 3.

6) Az 1816-ik Eszt: Januarius 29-ik és 30-ik napjain történt fergeteknek leírása, Gorove László által VI Kötet lap 57.

7) Az úgy nevezett Tisza virágzásának leírása, Gorove László által VIII Kötet lap 3.

8) Az idő változásról, Nagy Imre által VIII Kötet lap 22.

9) A' Meteor kövekről, Rang Ferdinand által VIII Kötet lap 66.

10) Utmutató az Uradalmak 's Uradalmi Gazdaságok igazgatása módjára, Kisszántói Pethe Ferentz által IX Kötet lap 3.

11) Töredék a' Fűvésztudományról , Tóth Pál által XI Kötet lap 65.

G. Mennyiség tudomány (Mathesis) a'

Haditudománnyal együtt.

A' Tudománynak ezen ágazataiból Munkákat várunk Hazánk Tudósaitól.

H. A' Szép Művektudományok

1) A' kép írásról , annak gyakorlásáról és betségéről; B. P. által II-ik Kötet lap 58.

II. Literatura

A. A' Hazai Literatúranak szakasza alatt megismeretettek és megvizsgáltattak e' következő könyvek.

1) Topographia Oppidi Miskoltz Historico Medica, Auctore Samuele Benkő, Philosophiae et Medicinae Doctore, I. Cottus Borsod Physico Ordinario. Denuo edita cura Josephi Szathmáry Medicinae Doctoris, Miskoltzini Typis Michaelis Szigethy Caes. Reg. Priv. Typographi Ann. 1818. 8. 94 oldal. B-h által I-ső Kötet. lap 66.

2) Pesthini , Typis et sumptibus Joan. Thomae Trattner: Compendium Juris privati Hungarici, elaboratum per Antonium Grúsz , AA. LL. Philosophiae ac Juris universi Doctorem , per I. Regnum Hungariae Partesque eidem adnexas Jur. Causarum Fori utriusque Advocatum, et hoc tempore in Regia Scientiarum Universitate Hungarica Pesthiensi Cathedrae Juris Privati Hungarici et Stili Curialis Supplementem 1818. 303. l. nagyobb 8-ad retben (5 f. V.Cz.) Thaisz Andrász által I. Kötet lap 74.

3. Horvát Adám. (A' Tétényi Leány Mátyás Királynál. A' régi kis világbéli Magyar Erköltsek, és észnek példája, Vig Jatek formában. Pesten Trattner Tamás János betűivel 1816 T. által II. Kötet lap 83.

4) Caroni, et Sestini Tudós Olaszok által készített Lajstromok Gróf Viczay Mihálynak nevezetes Hedervári pénz Gyűjteményiről J *** által III Kötet lap 82.

5) Alber János a' kegyes Oskolabéli Renden lévő Áldozó Pap, a' Zsidó nyelv, Sz. Írás magyarázat mesterségének Tanítója, és a' Kir. Pestti Universitásnál a' Theologiai Kar öregebbike, a' múlt 1817 Esztendőben Trattner János Tamás betűivel Pesten kibotsátotta azon munkáját a' melly ezen Czim alatt (Institutiones Hermenevticae Scripturae Sacrae Veteris Testamenti etc) már esméretes Sz. J. Th Doctor által IV. Köt lap 101.

6) Grammatica Italica complectens Regulas lingvae Italice copiosis exemplis illustratas, exercitiisque plurimis, Dialogis, selectis Italici sermonis exemplaribus, et collectione Vocum maxime necessarium ad usum adductas per Ludovicum Sehéts in Regia Scientiarum Universitate Pestiensis Linguae et Literaturae Italicae Professorem publicum. Pestini Typis Joannis Thomae Trattner 1818. N. N. által V Kötet lap. 85.

7) Bártfai Levelek, írta Döbrönte Gáborhoz Erdélybe Gróf Desöfy József 1817-ben S. Patakon nyomtattatott Nádaskay András által 1818 közép 8-ik rétbén. — T. J. által VI. Kötet lap 77.

8) Budae Typis Regiae Universitatis Hungaricae Epitome Institutionum Juris Hungarici privati 1819. 344 l. nagyobb 8-ad rétbén (4 fl. V. Cz) Grúsz által VII. Köt l. 102.

9) Martini Schvartner, Bibliothecae Reg Scient. Universitatis Pestanae Custodis Primi, et

Professoris Diplomaticae, Introductio in rem Diplomaticam Aevi intermedii praecipue Hungaricam. Cum Tabulis V. Aeri incis. Editio secunda auctior et emendatior. Budae Typis Regiae Universitatis Pestanae. MDCCC II. Előszéde XVI oldal. Maga a' munka 403 oldal nyoltzad-rétben, Horvát Ist. által VIII Köt. lap 70. IX Köt. lap 65. lap 72. XI. Köt. X. Kötet lap 83. XII. Köt. lap 89.

10) Az ifjú Szószóllók gyűlése a' nyelvek ügyében Moháts mezején. Egy dramatizált beszélgetés szabad Jambusokban, felváltva 24. lantos Odával. Az 1814 zavaros időkhez alkalmaztatva. Irta Czinke Ferentz, jádzottá az Akadémiai Ifjúság Pesten. Aug. 8. 1819 Quaipelaquis (Álnév.) VIII Köt. I. 108.

11) Amicum Foedus Rationis cum Experientia seu Philosophia crisi Recentissima deducta per Joannem Imre Archi-Dioecesis Agriensis Praesbyterum AA. LL. Philosophiae et SS. Theologiae Doctorem. Typis Trattnerianis 1818. m. 8. 204 lap. IX Kötet lap 89.

Ezeket kívül közöltettek:

12) A' Hesperus nevű folyó írásban 1818-ik eszt. kinyomtatott Értekezések 's Tudósítások, mellyek vagy Hazánkfaitól beküldettek, vagy Magyar Hazánkat érdeklik. Thaisz András által II. Köt. I. 92.

B. A' Külföldi Literaturának szakasza alatt közöltettek, megesmertettek, és megvisgáltattak:

1) Burger (Johann) Von den Ursachen der gegenwärtigen Wohlfeilheit, von den Folgen, welche diese haben dürfte, und den Mitteln ihnen vorzubeugen. Nézd a' Hesperus múlt 1818 Eszt. 38. számát T. J. által I. Köt. I. 82.

2) Országok állapotjairól irt Tudományok, Pósfay János által II köt. I. 94.

3) Elegyes foglalatú Irások, Pósfay János által II Köt. I. 95.

4) Travels from Vienna through Lower Hungary: with some remarks on the State of Vienna during the Congress in the year 1814. by Richard Bright M. D. (Utazások Bétsből alsó Magyar Országokon keresztül, Bétsnek a' Congressus alkalmatosságával való állapotját illető némelly Jegyzetekkel 1814-be Bright. Richard Orv. Dr. által). Edinburg 1818. — XVIII. és 642. l. ezen kívül a' toldalek CII. l. nagy negyed réthben, több metszesekkel és föld abroszokkal T. J. által III. Köt. I. 93. IV. Köt. I. 105.

5) Finnische Sprachlehre für Finnen, und Nicht-Finnen, mit Beziehung auf die Aehnlichkeit der finnischen Sprache mit der Ungarischen, und einem Anhang von finnischen Idiotismen und Vergleichen der finnischen und ungarischen Etymologie, mit einem Auszuge in dieser Sprache verwandter Wörter. Verfasst von Johann Strahlmann Probst der Südkexholmschen Probstei, Ober Pastor zu Walkjärwi und der Kaiserl. finnischen Oekonomischen und Bibel-Gesellschaft in Abo Mitgließe. St. Petersburg, gedruckt bei M. C. Iversen 1816. 8. Ajánló Levél I. Sándor Orosz Tsászárhoz és Finnlandiai Nagy Herczeghez 4 oldal; a' Rönyv Tartalma 2 oldal. Előszó V. oldal, maga a' munka 252 oldal; ezeket az Előfizetőknek neveik, és a' nyomtatásbéli hibáknak jöbbításai követik 12 oldalon Horvát István által V. Köt. I. 96.

6) Amerika' jelen való állapotjának megismerése. Kivonása, az 1819 Eszt. Jenai közönséges Tudományos Ujság. (Jenaische Allgemeine Li-

teratur Zeitung) 1. 2. 3. és 4. számainak. Thaisz András által VI. Köt. lap. 85.

7) Feljegyzése azon Könyveknek, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattatak, vagy legalább Magyar Országot illetik, és a' Lipsiai Literatúrai újságban 1817. Eszt. recenseálva, vagy is tudós megítéléssel előhozva találkoznak, Rumy Károly által VII. Köt. lap. 109.

8) Ziska (Fer.) és Schottki (Jul. Max.) Oesterreichise Volkslieder mit ihren Singeweisen gesammelt. Pest. Hartleben báltj. 1819 nagy 8. lap. 288. J*** által VIII. Köt. l. 111.

9) Feljegyzése azon Értekezéseknek, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Orsz. illetik, és a' Hálai Gazdaságbéli Újságban (Landwirtschaftliche Zeitung, oder der Land und Hauswirth, herausgegeben von Schnee, Halle bei Hemmerde in Schwetschke) 1818. Eszt. találkoznak (528 lap. in 4-o) R. Gy. által IX. Köt. l. 100.

10) Feljegyzése azon Értekezéseknek, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik, és a' Hálai Gazdaságbéli Újságban 1819 Eszt. Januarius, Febr. Mart. és Majus hónapokban találkoznak. R. Gy. által IX. Köt. l. 104.

11) A' Ráczy Nyelvről Vidényi J. (Álnév) által X. Köt. l. 99.

12) Feljegyzése azon Könyveknek, mellyek a' Chronik der Österreichischen Literatur nevű Tudományos Újságban az 1819-ik első félelcsztendőben elő fordulnak, és vagy Magyarok által irattak, vagy Magyar Országot érdeklik, Thaisz által XI. Köt. l. 106.

13) A' Magyar Literatúra betsületének megmentése. Kivonás a' Hesperus nevű folyó Írásnak

1817-ki 62-ik és 63-ik Számaiból, Thaisz András aital XII. Köt. I. 100.

III. Tudománybeli Jelentések.

Ezen Szakasznak tziel szerint való gyarapításában, melly Megtzáfolásokat 's Igazításokat, Eredeti okleveleknek kivonásait, Jutalom teteleket, Jutalmaztatásokat, Találmányokat, Intézeteket, Előleptetéseket 's Megtiszteltetéseket, Kihalt Tudósok' és Írók' emlékezeteket, Régiségeket, Jelességeket, Új Könyveket 's t. e'f. foglal magában, fáradoztak több Tudós Hazafiak, különösen pedig közöltettek az Olvasókkal 91 Eredeti Okleveleknek kivonásaik, 90. Trattner János Tamásnál, és 154 más Könyvnyomtatóknál készült Könyvek, mellyek közül 80 Magyar, 100 Deák, 42 Német, és 2 Horvát nyelven irattak.

Azon T. T. Uraknak a' kik a' Tudományos Gyűjtemény előmozdításában hazai buzgóságtól vezéreltetvén részt vettek, 's azt betses munkájok által gyarapították, neveik betű rendszerint háldatoságunknak jeléül, ezennel közöltetnek az olvasó közönséggel:

Balla Károly, Bitnitz, Bódogh Mihály, Csaplovits János; Cseresznyés; Ertsei Dániel; Fáy András; Fabriczy Sámuel; Forgó György; Gebhárd Ferencz; Gorove László; Grúsz Antal; Gyurikovits György; Georch (Etre Rarchai) Illés; Gödör Lajos; Gömbös Antal; Horvát István; Horvát János; Horvát József Elek; Hrabovszky György; Illósvai Illósvay Sámuel; Jankovits Miklós; Jokay (Asvai) Ferencz; Kazinczy Ferencz; Kis János; Kis Pál; Kováts Sámuel; Kriebel János; Krüchten József; B. Lakos János; Leiden József; B. Mednyánszky Alajos; Melczer Jakab; Mihákovits József; Mispál Gergely; Nagy (Beregszászi) Pál; Nagy Ferentz; Nagy Imre; Nagy (Pere-

tsenyi) László; Najmajer Ignácz; Nyiry; B. Pásztor Menyhárd; Pethe (Kisszántói) Ferentz; Perger János; Pósfay János; Pucz Antal; Raisz Károly; G. Ráday Gedeon; Rang Ferdinand; Rátz István; Rummy Károly; Szeder Fábán; Szemere Pál; Szent Miklós (Primóczi) Aloyz; G. Teleki László; G. Teleki József; Tesslér László; Tót Pál; Thaisz András; Trattner János Tamás; Vitkovits Mihály.

Azon feljegyzett 61 T. T. Íróknak 's azoknak is, a' kiknek neveiket sajnálva meg nem tudhatuk, ezzel jelentjük háladatos köszönetünket.

Nemzeti Literaturánknak szerentséje még most olly lábon áll, hogy magának is gyámolóra szüksége vagyon 's így az Író munkájának érdemes béréről nem is álmodhatik; tsupán csak önön érzésében, hogy Hazájának boldogságát kötelessége 's tehetsége szerint előmozdította 's a' Tudósabbaknak helybehagyásaikban találhatja fel jutalmát. De ki is dolgozna érdemlett bérért midőn a' Haza boldogságáról szó vagyon? Ki is fizetné meg magának emberiségének legbetesebb részét, mellynek kifizetésére a' Világ minden kintsei elégtelenek, — Hazája' szeretetét, szívének nemességét? A' mi megfizethető, — eladó; a' mi megjutalmaztatható, annak betse vagyon, de érdeme nintsen: vagy érdem, jutalom nélkül; vagy jutalom érdem nélkül! — A' vagy nem dítsekedhetünk e, hogy ott állunk, a' hol Görög Ország virágzóbb korában állott, midőn egy babér koszorú legnagyobb jutalom vala? — De nem állunk ott, még régibb a' mi állapotunk; — koszorút nem adhatunk; mert Olympiai játékaink nintsenek, nintsen a' hol magát a' Nemzet kijelentse: 's Görög Orzágnak fényéből nem jutott reánk egyéb, hanem a' Spartai gazdagság.

Vegyék tehát a' T. T. Írók szives köszönetünket azon legnagyobb jutalom gyanánt, melyet a' Hazának hatalmában vagyon, 's ez legyen nekik nemes ösztönül, hogy a' jónak előmozdításában fáradhatatlanul előlépjenek. De ha ugyan azon szent jónak nevében, melyet hogy napról napra nagyobb sikerrel előmozdítani akarnak hazafi Íróink, megvagyunk győződve, tsekély kérésünkkel járulhatunk a' T. T. Hazafiakhoz; azon teljes bizodalommal kérjük, mellyel hogy erántunk is viseltessenek óhajtjuk: méltóztassanak Értekezéseik tárgyaiknak választásában arra figyelmezni, hogy azok tudósak, de ne épen transcendensek, tsupán tsak némelly individualis phantasiákban fenn lehetők, szárazok, homályosok, — a' Tudományok mostani állapotjokhoz alkalmaztatottak, tsinos tollal, de ne épen tzikornyásan, oskolai piperekkal 's haszontalan, minden öszve illés nélkül rakásra halmazott szószaporításokkal teljesen, hanem inkább kevés válogatott, a' magok helyén szükségesképen álló szavú, férfias méltósággal, — 's a' Tudósokhoz és a' Tudományok' méltóságához illő szelidséggel írva, és a' mi legtöbb, köz hasznuak legyenek, — minden esetre pedig, minden tekintetben magyarul irattassanak. Gondolatokat óhajtunk mi, nem szókat; — mert akar melly szép szó se pótolhatja ki a' gondolatnak hijánosságát, — új vagy hasznos újítással elő adott, köz hasznú, a' józanabb köz vélekedéssel, a' mennyire azt a' Tudományok szabad lelke megengedi, megegyező de azért nem épen mindennapi gondolatokat. Nisi utile sit quod feceris, vana est gloria; azért kár írni tsak azért, hogy írjunk, tökéletes előre való

meggondolás, előkészület, belső meghívás 's kedv nélkül, — kárholmi iskolai Thémákat felvenni 's azokat ugyan tsak *Occupatio* formán kidolgozni, kár olyan igazságokat sok szavakkal bebizonyítani akarni, melyekről senki se kételkedik. — Mennyi köz hasznú, gyönyörű tárgy vagyon mindenütt körülöttünk! — A' Természet, a' Természet, — a' mi természetünk, — mindennek a' természete, — a' mi szülő anyánk 's mindennek szülő anyja, — és kútfeje, — az el vagyon hagyattatva, míg haszontalan speculatiók után kapkodunk, — 's szemlátomást bosszút áll fel sem vétetéseért! — De tsak szent ihletéssel kell nyúlni az ő fátyolának feltakarásához. — 'S ész, te józan ész! te az Istenségnek setéségünkben nekünk vezérül adatott szikrája 's ti leghivebb szolgálja *Logica* (gondolkodás Tudomány), *Mathesis*, *Geometria* (mennyiség és nagyság Tudomány) nem vagytok e' érdemesek a' mi szorgalmunkra? — De tsak ne tsupa száraz iskolai *Thesisek*! —

Valóban igen nagyon sajnáljuk, ha néha, a' mi mindazonáltal igen ritkán történik, a' T. T. Íróknak kívánságaikat tökéletesen nem teljesíthetjük; ez nem onnan származik, mintha érdemeiket illendően nem betsülnők, hanem innen, hogy beküldött munkájok egy vagy más tekintetből ezen Gyűjtemény gazdaságához nem alkalmaztatható. A' munka azért igen jó, igen szép lehet, de nem ezen helyre való 's illő hogy mindennek egy bizonyos megállapított kiterjedése, egy bizonyos megállapított rendtartása legyen.

Óhajtanók továbbá azt is, hogy kiki legalább ugyan azon egy Értekezésben, ugyan azon egy *Grammatica* és *Orthographia* szerint írna 's ne tarkázná azokat minden lapon; — nem hihető mennyire árúlják el magokat az által az Írók, hogy nem dolgoztak elegendő szorgalommal,

melly mindenkor egy bizonyos nemű megvetése az olvasó Közönségnek: ez pedig azt nem érdemli. Egy szóval mindenkor szemei előtt kellene az Írónak azon tiszteletet tartani, mellyel az olvasó Közönség, ez alatt a' legtökéletesebbeket, a' legképzettebbeket gondolván, 's önön maga eránt, mint a' ki munkája szerint azok által megfog ítéltetni, tartozik; akkor ritkábban hibázná el az annyira szükséges illendőséget.

Illő volna azt is meggondolni, hogy ezen Gyűjtemény Nemzeti, Tudományos Gyűjtemény, 's tsak az foglalhatna helyet benne, a' mi a' Nemzet, a' mi a' Tudományok méltóságához nem érdemetlen; illő volna azt is meggondolni, hogy ez nem egy napi Tünet; hanem ha a' Mindenható erő e' Nemzet eránt kegyelmes lezend 's ez maga magával gondolni fog, ezen Gyűjtemény több esztendőök múlva is olvasgatni fog. — Nintsen e' tehát hathatós ösztönünk arra, hogy az a' mit bele irunk, a' mit benne a' késő maradék hasznára elteszünk igaz és velős legyen. Örvideni fogunk tehát, ha jövendőben, a' mi néha megtörtént bizonytalan hitekkel 's más haszontalanságokkal nem fogunk kísértetbe hozatni, valóságos tudománybeli történeteknek 's más tudománybeli Jelentéseknek közléseit jövendőre is kedvesen fogjuk venni, örvideni fogunk, továbbá ha némelly elő hangú Íróink meg fognak bennünket egy kevésbé kimélni 's nem fogják kívánni, sőt, a' mi megtörtént, fenyegetődzve parantsolni, hogy még alig készült, 's ált sem olvasott elme szüleményeket azonnal kinyomtattassuk. — Minden Intézetben kell egy bizonyos rendnek lenni 's mi azt megtartani igyekszünk, de sokszor megzavartattunk ilyen fenyegetődzések által. Igaz az, hogy kinek kinek legszebbnek, legokosabbnak látszik tulajdon magzatja; — de e

pen a' Tudósnak kellene okvetetlen szemérmetesnek lenni. Lehetnek olyan esetek, a' mint a' rend magával hozza, hogy némelly Értekezés, úgy a' mint beküldtetik, azonnal kinyomtattatik, — másra ellemben sokkal későbbre kerül a' sor; mert a' Redactionnak, melly arra ugyan szorosán figyelmez, hogy a' régebben beküldetett munkák elébb nyomtatassanak ki, igen sokra kell vigyázni, igen sok tekinteteket tetszemős gyermekek gyanánt ápolgatni, ezen mindent igen könnyen roszra magyarázható környürlásokban, — de főképen arra kell tekintettel lennie, hogy az olvasók igen kükülbömb kükülbömbfélék, 's így a' mennyire tsak lehet a' darabok megválasztásában, a' Kötetek öszve szerkeztetésében kinek kinek inyéhez, izléséhez, tudományához, léptsőjéhez, polgári állapotjához, nemzetéhez, akaratjához, kívánságához sőt kapitzához is kell magát alkalmaztatnia. Könnyü az olyan Redactornak, a' kinek egy forma állandó és már egy más-hoz szokott Közönsége, bizonyos 's jól fizetett Irói vagynak; de nekünk — 's esedéznünk kell minden szorgalmunk mellett mintegy Alamizsnáért, hogy a' Nemzeti, tehát a' magok Literaturájokat előmozdítsák, hogy magok magokkal, hogy gyermekeikkel, hogy késő maradékaikkal jót tegyenek; — hogy érdemes fiai legyenek az ő Öseiknek, a' kiknek haza szereteteket, nemes lelküéseket 's bamúlásra méltó áldozataikat a' Haza boldogságáért, annyiszor ditsekedve — és méltán emlegetik, — hogy mint Nemzet lakhasák azon boldog országot, mellyben ditső Eleik nemes tetteik által halhatatlan érdem oszlopokat emeltek magoknak a' háladatos maradék és az igazat megesmerő Külföld szívében, hogy idegen szájjá nép gúnyolva ne tiprodjék azon sírdombokon,

mellyekben azon Hősöknek hamvaik a' halhatatlanság hajnala eleibe szunyadoznak! —

Helytelen és igazságtalan tehát azon vád, hogy azon Gyűjteményben sok gyenge darabok vétetnek fel 's azért tökéletes kedvességet nem nyerhet.

Helytelen; — mert ez épen irányunk szerint, szántszándékos akaratunkkal történik, hogy gyengébb darabokat is felveszünk. A' Tudományos Gyűjteménynek nem az iránya, hogy az olvasó mulattassék 's feleslegképen üres idejét annyira mennyire töltse 's unalmát ölje; — hanem hogy ez által a' környül állásokhoz képest Írók, — Olvasók neveltessenek, képeztesse. — Azért kedvesen sőt törömmel fogadtatnak el gyengébb darabok is a' kezdő Íróktól, (— és majd ki nem az Magyar Országban, legalább a' magyar nyelvre nézve?) hogy Censori keménység 's Dictatori kevélység által el ne ijesztessenek, sőt inkább a' szíves kedvezés által további napról napra jobb tapesztalगतásokra bátoritassanak. — Valljon meg nem érdemli e húsz esztendeig tartó fáradságunkat, valljon ki nem fizette e magát a' Tudományos Gyűjtemény, ha tsak egyetlen egy jó Író is nevelhet a' Haza ditsőségére, a' ki különben örökösen halgatott volna? — Nyúljunk kebelünkbe, — esmerjük meg ezen igazságot — 's tiszteljük a' szent tze! — Azért ha valamit gyűlölünk, gyűlöljük az uralkodni akaró hangot a' Tudományos Gyűjteményben; — ne tsak egy kettő lakjék abban éjjel nappal, ne tsak egy kettő tárogassa benne a' maga tudományát: hanem álljon ez nyitva kiki előtt, egy forma Jus-sal egy forma szabadsággal, valamint az Isten háza szegény 's gazdag előtt nyitva áll, 's valamint ott kiki szabadon öntheti ki szivét a' Mindenható valóság előtt; — úgy közölje kiki, tegye

le kiki itten gondolatját, ha tsak gondolat, mint egy Nemzeti tárházba, a' Nemzeti Literaturának tárházába, a' hol vagy maga, vagy más szükségéhez képest azt feltalálhatja 's hasznára fordíthatja.

Helytelen tehát azon vád; mert a' Redactio, a' mint már feljebb mondatott az olvasó Közönség külömbféleségéhez kénytelen magát alkalmaztatni. A' mi egynek tetszik, másnak nem tetszik, és viszszont — 's mi hogy még ezen kérdés is támadhat, valljon az elolvasott munka rossz e, vagy pedig a' mi ízlésünk. — Azért

Igazságtalan 's erőszakra töelőző, azon vád; mert azt akarják, hogy az Írók, ne az egész Közönséghez alkalmaztassák magokat, hanem tsupán tsak ő hozzájuk; — ők az egész Nemzet organumai, ők az ő eszének gyámatyai: — valóban nagy kevélység! —

Igazságtalan tehát azon vád; mert kit akarnak az által vádolni? — A' Kiadót. — Az tsak olyan munkákat nyomtathat a' millyeneket a' Redactiótól kap. — A' Redactiót? — Az tsak olyan munkákat adhat sajtó alá, a' millyeneket az Írók beküldenek. — Az Írókat tehát? — De kik az Írók? — Riki a' ki írni akar és tud; — tehát az egész Nemzet, — tehát ön magok is. — Nem igazságtalanság e tehát az egész Nemzetet vádolni, s különös vádolni ön magokat? — Miért nem írnak hát jobbat, mi szivesen fogadnók el? Igen de midőn közönségesen vádolunk magunkat gondolatunkban kihagyjuk; — ők a' magok munkáját jónak tartják, tsak a' többit gyalázzák: — de hiszen úgy van azzal más is; 's ki leszen közöttök a' Bíró? — A' ki pedig vádol 's még nem írt a' Gyűjteménybe, önön restségét, vagy alkalmatlan voltát vádolja; — azt mondani, hogy tudna, ha akarna, — egy az, hogy nem akarni a' jót

gyalázatos, — más az, hogy akarni és tudni nem mindegy: — sokat akarunk, — sokat láttatunk magunknak, néha másoknak is tudni, a' mit nem tudunk; — tegyük tapasztalást, 's meggyőződünk! —

De ha valóban sok gyenge darab'is volna a' Gyűjteményben; valljon meg nem érdemli e a' Nemzeti Literatura, a' Nemzet tökéletesedése ezen tsekély áldozatot? — Itten érdemes volna bővebben is értekezni; melly 'szükséges a' hazai nyelvnek tökéletesedése, elő mozdítása, 's mondani, — sokat, — mondani azt is, hogy csak a' magyar Literatura Literaturánk, — a' többiből miénk csak a' gyalázat, a' ditsőség a' Külföldé, — hogy míg magyarul nem írunk a' Külföld előtt legalább eredetiségre számot nem tarthatunk, hogy csak mázolt copiáji vagyunk az idegen remek művek másolatjainak, — hogy tudományunk a' Nemzetbe nem mehet által, tehetetlen és holt; — de mind ezeket más időre hagyuk. — Illő volna ditsérni a' Kiadó hazafiúságát, szólni a' Tud. Gyűjteménynek érdemeiről a' Nemzeti Literatura e-ránt; — de minthogy a' ditséretnek annyira elvesztegettetnek, főképen némelly folyó Írások által, csak hogy rossz árúk 's magok vevőket kaphassanak: a' ditséret gyalázattá vált. Azt mindazonáltal el nem halgathatjuk, hogy óltóbb könyvet a' Tudományos Gyűjteménynél gondolni se lehet, hogy 14 ftot majd nem a' XII. Kötethe lévő papíros is meg ér, hogy a' német folyó Írásokban is, tisztelet betsület az érdemeseknek, igen sok haszontalanságok vagynak 's a' Tudományos Gyűjtemény eredetiségére, szerénységére, velősségére nézve sokaknál jobb, mellyeket még is drága pénzen kapkodva veszünk. —

Végre szükségesnek tartotta a' Redactio magát kinyilatkoztatni, hogy nem mind az, a'

mi a' Tud. Gyűjteményben kinyomtatatik egyszer'smind az ő vélekedése, 's hogy sok van olyan, a' mi az ő vélekedésével ellenkezik. A' Redactio az Írók szabadságát szentül tiszteli; azért olyanokat is felveszen, mellyek az ő gondolkodásával egyenesen ellenkeznek, tsak józan ész mutatassanak: mert mindenkit ki akar halgatni, ez által sülvén ki, gyarapodván és erősödvén az igazság. Tsak a' gondolatoknak szabad feltserélése, közlése, torlása szülhet igazságot; azért kedvesen veszi, ha az ő legszentebb igazsága is illendően megrostaltatik: mert ha az, a' mit igazságnak tart, valóban igazság meg fog az ellenkezés által róla még jobban győződni 's az igazban erősödni; — ha nem való igazság, sietni kell azon, hogy az ártalmas véleményt minél előbb nyakáról lerázhassa. Szóval nintsen olyan kedves, olyan szent vélekedése, mellyet jobbal fel ne tserélne; — sőt ha valamelly ekkoráig még tántorithatatlan igazsága volna is, mellyen egész boldogsága épülne, annak ellenkazójét is kedvesen hallaná 's olvasná: — mert megvagyon győződve emberi gyarlóságáról 's ki állhat neki jót, hogy épen ezen igazságban tsalhatatlan? — Minél több befolyása legyen valamelly vélekedésünknek boldogságunkra; annál szorosabban kötelességünk azt vizsgálni, nehogy Juno helyébe felhőt öleljünk.

Thaisz András.

K ö n y v - v i s g á l a t .

Physiologia medicinalis, Auctore Michaële a' Lenhossék Med. Doct. in Regia Scientiarum Universitate Hungarica, quae Pestini est, Physiologiae et Anatomiae subl. Professore p. o. I. I. Com. Strigoniensis, et Simegiensis Tabulae Judic.

Judic. Assessore, Reg. Britann. Scient. Societatis Göttingensis Correspondente, Societatis Physico-Medicae Erlangensis Activo, et Imper. Regiaeque Academiae Medico-Chirurgicae Josephinae Vindobonensis Honorario Membro. Vol. IV. Lap. 548. Physiologiae specialis Pars Altera Pestini Typis Joannis Thomae Trattner 1812. in 8-vo Maj. *)

Az érdemes Szerző rendszeréhez képest ezen darabban látjuk az állati életet, mellynek szembe-tünőbb jele a' mozgás. Igaz hogy széles értelem-ben még a' titkos-életű dolgok is (cryptobiota) mozoghatnak, a' mennyiben alkotó részeket fen-tartják, vagy pedig felsőbb erő által egészen má-suva helyheztenek; de itt azon mozgásról van beszéd, melly által az élet-erő az organismuson kívül mutatja magát, — ('s azért azon inashusok-nak mozgások, mellyek a' vér-forgásra, táplálás-ra dolgoznak, a' harmadik Darabban van elő adva) mellynek egyik eszközlője (factora) az agyvelős alkotmányhoz tartozó érzőinek. Az első Czikkely-nek első Szakasza van az inashusos mozgásról kö-zönségesen. Ebben az ingerelhetőségnek termé-szetéről igen helyyesen így végzi a' Szerző elmél-kedését: praetermissis variis de principio irrita-bili hypothesibus, mechanicis aut chemicis vel Galvanico-electricis legibus superstructis — musculorum contractilem vim a peculiari eorum organisatione et singulari virium primitivarum informatione, — repetemus.

Én is azt tartom, hogy az ingerelhetőség tsak az inashusszálak alkotásokban fundált módo-sittása az életerőnek, 's a' mint eltévednénk, ha Rob. Whyttel, Lorryval ezt az érző-erővel egy-nek tartanánk, éppen úgy hibáznánk ha másokkal minden alkotmánynak (értem a' Systema muscula-re, — nerveum, — cellulosum 's a' t.) különbfé-

*) Lásd Tud. Gyűjt. 1817, II. Köt. I. 129.

Tud. Gy. I. K. 1820.

le erőt tulajdonitanánk. Tsak az az észrevételem, először az egész szakaszra nézve, hogy ez a' közönséges elmélkedés a' Specialis Physiologiának ebben a' darabjában nem egészen a' helyén van; és másodszor, hogy a' Szerzőnek ezen szavait: ut „adeo energia carnum eadem se habeat proportionem cum processus reproductivi gradu, et motus intensio” a' 7. l. sem elmélkedéssel, sem a' tapasztalással meg nem tudom egyeztetni. Gondolkoztam ugyan, hogy talám belső erejét (intensio) érti itt a' Szerző a' reproductiónak, de így sem tudtam ezt az ingerelhetőséggel egyenes tekintetbe tenni, sőt megfordítva, mennél nagyobb a' reproductio, mint a' titkos életű állatoknál p. o. a' polypusoknál: annál kisebb az ingerelhetőség. Ha az inashusból egy darab elvágatik, nehezen vagy éppen nem nő az vissza; de a' retzés-szövet (textus cellulosus) mellyben irritabilitást nem találunk, ha elvész is kipótlódik.

A' második Szakasz szól az önkényes mozgásokról különösen. Az egyenes állást lelki karakteréhez képest testi alkotása szerént is a' több állatoktól megkülönböztetve, tsak az embernek adta a' Természet. Valamint az állás az örök matematikai törvények szerént akkor erős, ha a' testnek axisa (tengelye) parallela azon lineához, melly a' nehézség pontjából függőleg huzatik le a' test basisára, 's ha ez mennél szélesebb: úgy az ülés, fekvés, járás, futás, ugrás, uszás, repülés, tsuszás mennyire történik a' mechanica törvénye szerént, példás érthetőséggel leírja a' Szerző.

A' második czikkelyben a' szóra (vox: Stimme) szükséges részek, ezeknek alkotások, maga a' szó mint a' lehellés resultatuma (loquela: Sprache) mint a' hangnak már nemesítése, a' szabadságnak szüleménye böltselkedve elő adatnak.

Tsak azt nem tudom, hogy minekutánna a' Szerző olly szépen megkülömbözteti a' beszédet a' szótól, ezen sorok után „lingva tamen hactenus praecipua est pars, ut ea quocunque modo laesa aut per morbum mutata, vitiosa plurimum reddatur loquela, paralyisi vero adfecta, — — — a p h o n i a sequatur” a' 80. l. miért nem írta inkább alalia (ab a neg. et λαλα loquela).

A' harmadik czikkelynek tárgyaúl vagynak azon érzőinek, és azoknak munkásságok, mellyek az önkényes mozgást kormányozzák, ehez képest az agyvelőt az ebből származó 12. pár érzőinakkal, a' hátgerintz velőt mint az agyvelőnek folytatását le írva látjuk. — „Est autem (medulla spinalis) medullae oblongatae continuatio, incipiens infra corpora pyramidalia, excurrens usque finem vertebrarum dorsalium, et desinens tuberculis duobus — gangliis haud absimilibus. a' 122. l. Felsőges sikere a' két Wenzel, Loder, Sommering, Reil. Autenrieth fáradozásainak!! A' hátgerintz velő, 's az ettől származó érzőinek egy alkotásúak (ki vévén hogy az érzőintsomók isolalják) az agyvelővel: mitsoda sugár jön az állati Magnetismusra? mitsoda világosság háromol az orvosi Tudománynak gyógyító részére? midőn látjuk melly öszve köttetésben, és tekintetben (relatio) vagynak az organica életnek érzőinai, az állati életet kormányozó érzőin renddel. Fellenegős kérdések támadnak itt az agyvelőnek a' Lélekkel való öszveköttetéséről, és a' Gall tudományáról: melly nagy ítéllettel forog itt a' Szerző, midőn mindazon külömbféle állitmányokat, mellyek Cartestől fogva Sömmerringig fel vétettek, félre tévén az éles eszü Burdachal (Karl friedrich Burdach Physiologie §. 585.) „Etsi (a' 99. lapon: igitur materialium theoriae, quae rationem e materia, rationis incapace, exponere contendit,

haud subscribamus, nec idealismum sequamur, qui actiones corporeas per ideas, a corpore natura abhorrentes peragi docet, dualismum, relativum tamen, non vero absolutum, seu eum, qui spiritum et materiem vinculo perpetuo juncta statuit, pro exponendis sensiferis muneribus, seu potius pro illustrando mutuo animae et corporis commercio, quod physiologiae exigit scopus, sequemur." És ehez képest tovább azt mondja: Denique pronunciavit cel. Kant „cum ratione nos insanire” ubi de animae sede quaerimus siquidem anima, ut locum sui determinet, semet ipsam ut intuitus objectum, quod extra illam existat considerare debere, id quod contradictorium est. a' 184. l.

A' Gall tudományáról való elmélkedését pedig így végzi; a' 200. l. Concedimus quidem, facultates mentis et animi dotes a' congenitis partim proprietatibus multum dependere: verum encephalus totus, et universum systema nerveum, ipsaque externi sensus organa, Systema praeterea gangliorum at quaevis fere reproductiva organa proportionem, corporea et dinamica qualitate suo concurrunt modo ad energiam psychicam et moralem hominum characterem, quod quidem vel ipsa satis ostendit temperamentorum consideratio.

Az én vélekedésem szerint nem dönti el az ember szabadságát a' Gall tudománya, sőt megállapítja: hajlandósága lehet valakinek egy vagy más vétetre, de éppen a' nevelésnek, az erköltsi érzésnek kell azt meg győzni. Határtalan szabadsága, és lelki tehetsége az embernek nints!—

A' Negyedik Cikkely van az érzésről. Szerentsésen forog itt a' Szerző azon fő pontból men-
vén ki, hogy valahol érzőin van, ennek tökélettségéhez képest érzés is van.

A' coenaesthesia (testközérzés) vagy is az a' tehetsége az állatnak, mellynél fogva a' maga testet, és annak állapotját tudja, leg alsó gráditson áll, az érzőinastsomók alkotmányához leven kötve, ugymindazon által, hogy ez a' közérzés is emelkedhetik a' leg felsőbb gráditsra. Melly szépen meg lehet így fogni azon bűhajosnak látszó tüneteményeket, mellyeket az állati magnetismusról hallunk, — a' mint ezt a' Szerző a' Tudományos Gyűjtemény' 1817. X. Kötetében is ezen intézetnek díszére honnyi nyelvünkön éppen ugy mint az előttem lévő munkában elő adta.

Ugy kell ennek lenni, hogy bizonyos feltételek alatt, mellyeknek szorös meghatározások a' jövőendő századoknak marad! egyik érző-in a' másikat ki pótolhassa: hogy a' tapintás által a' vakok a' szint megkülömböztetik, a' siket némák látás által a' hallást ki potolják, a' magnesi-álomban lévőek szemeket be hunyva is olvashatnak, mikép történhetnék külföldben? „singulare est phaenomenon, quod somnambuli vel oculis sint clausis vel apertis immobilibus tamen et insensilibus, digitorum autem apicibus et scrobiculo cordis, si objecta visibilia tetigerint, vel ei regioni admota fuerint, discernant. et (” a' 275. l.

A' test közérzéssel rokonos a' tapintás. — Ennél fel emelkedettebb már a' látás, hallás, szaglás, ízlés. Ezeket illy rendel adja elő a' Szerző a' leg nagyobb pontossággal le írván az érzésekre szükséges részeket, semmit el nem mellőzve e' felsőbb sőt az öszve hasonlító anatomia-ból a' mi világosságot ad. Azt eránta való tiszteltlenségnek ne vegye a' Szerző, ha itt azt jegyzem meg, hogy ezen érzéseket is a' tökéletesség tekintéből kellett volna rendelni, 's Burdachnak ezen szavait maga előtt tartani: Die Cerebralsinne zerfallen in zwey Classen, und bilden da

durch einen Gegensatz gegen einander. Nämlich Geschmack und Geruch geben den niederen Sinnen ab, Gehör und Gesicht den höheren.

Az ötödik Czikkelyben a' Léleknek tehetségeit terjeszti előnkbe a' Szerző, a' mint maga mondja § 550. nem ugymint Metaphysicus hanem mint a' ki a' Lelket a' testtel egyesülve tekinti; de szinte át háгна igért határán midőn ezt mutatja: „a materiarum indole animam abhorrere penitus et dictas (naturam immaterialem, libertatem absolutam et immortalitatem) ei convenire dotes, 503 l. ha ismét vissza nem lépne a' tapasztalás térfére ilyen szókkal: „cum corpore autem conjuncta suprema haec vis — — physiologiae est objectum”. 504 l. Itt híven meg maradva irt a' Szerző az önnön tudásról, észre vételről, képzelődésről, emlékezetéről, az értelemről, ítélletről, az akaratról, az indulatról, és végre a' hatodik czikkelyben az aluvásról, és az álomról. Szabad legyen nekem ezen észrevételeimet közre botsájtani, a' ki különben az egész munkáról úgy érzek, hogy ez minden gondolkodó embernek hasznos, nekünk pedig orvosoknak el kerülhetetlen szükséges.

Pr. Cs.

B. Külföldi Literatura.

Ueber den Ursprung und die verschiedenartige Verwandtschaft der Europäischen Sprachen; Von Christian Gottlieb von Arndt. Herausgegeben von Dr. Ludwig Klüber. Frankfurt am Main. 1812. XVI. és 393. l. nagy 8-ad rét, —

A' szép-izlésű J e n i s c h 14. Europai régibb és újabb nyelvek össze hasonlításának, de kivált a' nagy tudományú Adelung Mithridates

szének kijövétele után, mennyire felel meg ezen Munka (melly, a' mint az előszóból (XIII l.) látjuk, ez előtt egy negyed századdal készült és most minden változtatás nélkül a' Szerző akaratja ellen jött ki) a' közönséges nyelv-tudomány mostani állapotjának, újabb kivánságinak, ítéljék meg a' külföldi Tudósok, kiket a' dolog közelebbről illet. A' Visg. ezen Gyűjtemény tzeljához képest, tsupán annál állapotodik meg, a' mit az érdeemes Szerző, kinek a' Catharina Császárné parantsolatjára elkezdett nagy összehasonlító Szótár elkészítésében, kivált a' mi a' második kötetet nézi, nagy része volt, a' mi honni nyelvünkről különösen mond. —

Arndt Úr a' Magyar, vagy is az ő különös, de semmi bizonyos talpköven nem épült helyesírása szerint, Magyar nyelvet a' Tsud vagy Fenn nyelvtör'sökhöz számlálja, és e' részben Adlungnak állításától, ki azt egyveleg nyelnek tartja, a' Visg. tökéletes megegyezésével különbözik. — Ezen véleményjét, mellyet az e' részben tett ujjabb vizgálatok után, könnyű lett volna igen nyomos okokkal támogatni, tsak igen állitolag emlegetvén, a' régen szélesen kiterjedt, de napról napra mind keskenyebb határok közé szoruló Tsud nemzetséget, következésképen a' Magyarokat is a' régi írónak tulajdonképen való Scytháiktól származtatja, nem tsak nevezeteiknek, nyelveiknek, — a' mennyire a' Scythákét némelly tsekély maradványaikból esmérjük, — és szokásaiknak nemünemű megegyezése miatt, hanem főként azon körülállás tekintetéből is: hogy a' Scythák a' régi történetek szerint mindég jobban jobban északfelé nyomattak, épen azon környékekbe, a' hol találtatnak ezen nemzetségek a' mai időkben. (158. l.)

Ezeknek előre hotsajtása után, a' Szerzőnk a' több Tsud nyelveket egészszen elmellőzven, ált megyen a' Magyar nyelvre. Itt közönségesen megjegyzi: hogy a' Magyarok ősi lakhelyeiből, a' régi Scythiából, különösen Mayiából, — Ma, úgy mond ő, a' Tsud nyelvek nagyobb részébe Földet, Országot jelent, — ki tolatván, számos vándorlásaikban, valamint ujj Lakhelyökben több mindenféle nyelvekből számos szavakat költsönöztek, mint a' Tatárból (itt több más Ásiai nyelveket méltábban lehetett volna nevezni) a' Tótból, Németből és Latánból. Mellyre nézve, vélekedése szerént, nem tsudálkozhatunk, ha a' Magyar nyelv a' több Tsud nyelvekhez nem hasonlít jobban, mint valósággal tapasztaljuk; a' minthogy a' Magyar nemzet minden más Tsud nemzetségektől nagyon és betsületére-váolag különbözik. (142. l.)

Nyelvünk belső természetének és tulajdonságainak hővebb kifejtésében nem ereszkedik A. Úr, hanem nyelvünknek a' több Tsud nyelvekkel való hasonlatosságának némünemü megmutatására (144 és 145 l.) például felhoz mintegy harmincz szavakat, mellyek már Gyarmathinak esméretes munkájában is elő fordulnak. Itt mindazáltal nem a' mi helyesírásunkat, hanem a' kimondást vévén sinormértékül, mint: Vis (Viz) Esyscht (Ezüst) főként a' Debretzeni kiejtést látszik követni, mint: Vir (Vér) Ilet (Élet) Lilek (Lélek); de némelly szavainkat egészszen is megrontja, mint: Tjel, (Tél) Kje, (Kő) Van (Vén). Ezen szótárotskát azon megjegyzéssel fejezi be: hogy ha nem kívánunk nagyobb hasonlatosságot, mint némelly kétségen kívül atyafias Frantzia 's Deák szavak között, úgy a' magyar szavak nagyobb részét feltaláljuk eggyik, vagy másik Tsud Dialektbe; ezen állítás valóságát mindazáltal méltán kétségbe hozhatjuk. —

Ez a' veleje azon kevés Leveleknek, mellyek ezen munkába honni nyelvünknek vagynak szentelve, és ezzel a' Visg. is befejezhetné rövid tudositását, ha eggy olly állításra nem akadott volna, melly hazájáért és honni nyelvéért buzgó szívét mély aggodalomba hozta. Erre az olvasót, és ha lehetséges lenne az egész hazát figyelmetessé tenni, hazafi-kötelességének tartja. A' Szerző ugyan is előre botsájtván, hogy hazánkban három fő nyelvek találtatnak, ugy mint: a' Magyar, Német és Tót; azt veti utánna: „hogya a' leg ujabb „tudositások szerént a' Német nyelv mind jobban „jobban terjed; a' Magyar divatja inkább apad, „mint nevededik; a' Tót pedig tsekély pártfogása „mellett is még mind a' leg kiterjedettebb (?) Kérdés marad tehát hogy ezen három eggy más ellen hartzoló nyelvek közül idővel mellyik nyomja el a' más kettőt”. (143. l.) „Ezen kérdés,” így folytatja tovább ezen tudositását eggy későbbi jegyzetben (325 l.) „második Jósef uralkodása, „alatt eldöntve lenni látszott, de már most ujra „feleledett. Minden nemzet szereti a' maga nyelvét; minden nyelvnek meg vagynak a' maga különös szép tulajdonsági; mindegyik nyerhet „nagyobb míveltséget, tökéletességet; mindegyiknek különös befolyása vagyon azon „nemzet Karakterére, melly azt beszéli. „De egy nyelvnek uralkodása, 's megmaradása, „valamint minden földi dolog, számos ugy nevezett történetektől füg(!). A' magyar nyelv „eggy nem igen számos nemzetnek nyelve, melly „azon felyül mindenütt németekkel és tótokkal „vagyon vegyülve 's körülvéve. Minden Magyar, „ki helyheztetése, születése 's esmérési által meg „külömbözteti magát, németül ért és beszél. Sokan e' mellett el-is felejtették anyai nyelvöket „(!) és mind nyelvökre, mind szokásaikra nézve

„németek lettek (!!!) Az Országglásban és felsőbb „Törvénykezésben nintsen bevéve sem a' magyar „(P) sem a' Német nyelv, hanem a' Deák uralkodik (!) melly a' nemzet nagyobb része előtt es- „meretlen 's a' t. Mind ezen környülállások nem „a' legkedvezőbb jelentésűek a' magyar nyelvre „nézve (!!!) Egyébb aránt mindazáltal azt sem „tagadhatni, hogy eleitől fogva sok olly dol- „gok történtek, mellyeket az előtt tsak kevés esz- „tendőkkal senki sem tartott lehetségeseknek”.

Ezen Környülállások közül némelleyek ezen munka írásától fogva, valamennyire meg-változtak és a' magyar nyelv sötét egén, a' hajnal keresztül kezdett, ugyan a' hazafiság segítségével rontani, de még is szívfájdalommal kell megvallanunk, hogy azoknak nagy része még hazánk mostani állapotjára is illik; a' hazafitalanság veszedelmes sötétsége még koránt sinsz elosztatva, meg győzve. Ha a' Magyar nyelv ösi hatalmát nyilván és törvényesen helyre álitotta's megállapította — is; a' Német, nemzetünk között alátamosan nem harapodzott kevésbé el, a' megvetett Tót előbbeni állapotját makatsúl megtartotta, és a' büszke Deák, mellytől a' többek leg kevesebbét látszanak tartani, még most is uralkodik rajtunk. — Sok fáradhatatlan ügyekezetek, sok hazafi törekedések, számos és hatalmas akadályok elhárítása kívántatik, míg a' Magyar nyelv tulajdon honnjában kétségbe nem hozható jussaiba helyheztetik. De minél nagyobbak, minél hatalmasabbak a' hatráltató környülállások, annál fénylőbb, annál érdemesebb a' ditsőség! Megmutathatjuk és mutassuk—is meg egy kitsiny, gyenge számú, de hazafi iparkodásiban erős, tsüggedhetetlen nemzet nemes munkálkodása által, hogy kevés idő alatt megtörténhetik az, a' min Szerzőnk ez előtt eggynehány esztendőkkal kételkedni látszott. —

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Észrevételek azon közmondásra *sub rosa* (Rózsa alatt):

Az 1819-ki Tudományos Gyűjtemény VI-ik Kötetébe a' Bartfai Levelek Czimje alatt azon szóknak megvizsgálása jön elő, mellyeket Gróf Désöfy Úr a' Magyar nyelvnek tulajdonává tenni igyekezett.

Minekutánna a' Recensens több szokat helyeseknek talált, másokat jegyzéseivel követett volna, ezen ellenvetéssel fejezi vizsgálatát, hogy Gróf Désöfy Úr azon közmondást *sub rosa* igen szolgálai módon adta volna elő azon magyar szóval *rózsa* alatt.

Az alól irt annyival kevesebb just tartott magának ezen helytelen ellenvetésre felelni, mennyivel inkább gondolta, hogy Gróf Désöfy Úr a' Recensent igaz útra vezérteni fogja, és az alól irttól egy tudománybeli háborút eltávoztat; — de midőn az azólta kijött Kötetek ezen Recensiora feleletet magokba nem foglalnak; azért bátorodik az alól megjegyzett, a' ki a' Hazájától 's feleitől távol vagyon ugyan, de azt épen azért annál forróbban szereti, a' már említett Recensent megigazítani, hogy épen ezen szolgálai módon ált fordított szó *Rózsa* alatt azon Deáknak *sub Rosa* logikai értelmét tökéletesen kimeríti. Melly állításnak megbizonyítására szükséges ezen közmondásnak Historiai eredetét megvizsgálni.

Azon Hazánknak szerentsétlen időszakaszában, midőn az részre hajlások által szaggattatott, nagyravágyó szerentse-flak és indulatos nyughatatlanok által szüntelen való forrásba tartatott, 's az Uralkodó Háznak intézete rosza magyaráztatott vagy elesmértetett, Hazánk Nagyai között egy romlást hozó össze-esküvés támadott, mellyet tsak Hazánk őrző anygala távoztatott el.

Ezen párttűtő félnek fejei valának Veselinyi Ferentz Nádor Ispán, és Zrinyi Miklós Bán, mind ketten tüzes, bátor

és szerentsés bajnokok öszveköttetésben a' Császári Udvar legnagyobb ellenségeivel, a' Versaillesi, Krakkói, Velenzei, és Konstantinápolyi Cabinetekkel. Mind a' kettőt az őket őrző fatum a' dísztelen haláltól megszabadította. Még a' pártütésnek kitörése előtt végezte pályafutását Zrinyi a' vadászaton 1664. esztend. November 18-kán. 1667. esztendőben Martius 28-kán pedig meghala Veselinyi rövid ideig tartó betegeskedése után.

Az ő halálok által az öszveegyesülés némelly más nagyra-vágók kezeikre került, kik minden állhatatosság, minden igazi nyájasság nélkül Planumaikba meg nem egyeztek, és hasonló mérész tselekedetekre nem születtek.

Nadasdi, Zrinyi Péter, Rákoczy, és a' nyughatatlan nagy tettek után szomjúhozó 's zenebonás Frangepan tartották ezen meszire kiterjedő szövetséget öszveszerkeztetve. Tulajdon romlásokra társaságokba fogadták Gróf Tettenbachot, Stajer Országnak Helytartóját.

Ezen szövetségnek titkos intézetei kívántak egy biztos helyet az öszvejövetelre. Ezen célra Nádasdi lakhelye Pottendorf nézetett ki. Itt koholtattak planumok, küldettek 's elfogadtattak Levelek, 's szemmel tartatott innen a' Péts Ujvárosában tartózkodó Császári Udvar. A' Nádasdi Cabinetjébe egy nagy stukaturai Rózsa alatt, hol az öszveesküdteknek arannyal és ezüsttel ált szőtt Zászlójok lobogott volt ezen öszvejövetelnek táblája, 's innea vette ezen köz mondás sub Rosa eredetét, melly aunyival esmeretesebb lett, mennyivel azon szövetségnek intézetei Európának sok részeibe hatottak, és nem sokára a' mint tudva van felfedeztetvén, a' Hazát, és vigasztalhatatlan Familiákat fejedelmi sarjadékoknak fejeitől megfosztották.

Ez azon Recensiónak megigazítására. Gróf Désöfy Ur midőn azon hiv és szóbeli áltfordítással élt, Historiai tudományát bizonyította be, és én csak azért tartottam tanácsosnak a' Recensens hibáját szó nélkül nem hagyni, ne hogy talan valamelly külső szó bennünket, a' tulajdon Hazánk történeteire tanítson, mellyeknek előttünk kedveseknek kell lenni, leginkább azon időszakaszokból, mellyekben a' szerentsétlenségnek karja Hazánkat leginkább nyomta: ezen szomorú időpontok bővebb tudományt nyujtanak, mint a' csendes időszakaszoknak történetei, 's hasonlóak tulajdon életünk

emlékezetéhez: mert a' Nemzeteknek is vagynak öröm 's gyász napjaik, valamint az egyes embereknek.
Spatóban Dalmatziában 1819. Nov. 19-kén.

Trattner Rároly
Cs. K. Kapitány,
és Genie Director Spatóban.

2. Jutalom Tételek.

A' múlt 1819-ik eszt. nek első Hötetében a' 98-ik lapon közre bocsájtott kérdésre; Mennyiben, és hány úton, 's módon részesül a' Magyar Nemesség, a' Birodalmi teher' viseletében? mind ez ideig csak egyetlen egy felelet küldetvén be, valamint egy részről a' Jutalom-tévő érzékenyül veszi, hogy ezen Hazánkat közelebb illető fontos Tárgy Tudóssaink részvételét, 's figyelmét egészen nem érdekelhette, úgy más részről, egy jeles Tudósunknak benyújtott felelete által már alkalmatosság adatván az Igyekezőket arról bizonyosokká tennünk, hogy bár melly nehéznek tetszék, Lehetetlen azonban nem legyen a' felelet, buzgón ohajtja, 's bizodalmassan várja a' Jutalom tévő, több Nemzete' ditsőségét szerető Tudós Társainak a' ki tett kérdésre még ezentúl beküldendő feleletjeiket. Mellyre nézve ámbátor részéről elegendőképen sem köszönheti, sem betsülheti kérdésében kinyilatkoztatott részvételét azon Érdemes Tudósnak, ki betses feleletjét legelsőben benyújtani méltóztatott, annak megítéltetésére mindazonáltal azért, hogy csak egyetlen egy vala, szükséges lépéseket nem tehetett, hanem úgy, a'mint érkezett bépetsételve a' T. G. Redactiojának által adta, azzal a' kéréssel, hogy azon Érdemes Buzgó, és Tudós Hazafi nyilvánosságosan megkérlettessék, ne sajnálja munkáját (ha önnön tetszése szerint azt időközben megvizsgálni, vagy gyarapítani is nem kívánná) a' jövő 1820. esztendei December Holnapjáig ottan hagyni, a' meddig tudniillik ne talántán több feleleteknek beérkezését, még Nemesseinknek Hazánk Szerzőjének, 's Fentartójának, el nem hűlt Hazafui Buzgósága reméltethet.

J***.

7. J u t a l m a z t a t á s o k.

Hogy Ő Cs. 's Ap. Királyi Felsége a' Magyar Literaturának virágzását nem csak semmi módon nem akadályoztatja, sőt hathatós pártfogása által előmozdítani igyekszik, 's kedves Hazánkat is, mint édes gyermekét olly szeretettel ápolgatja, valamint a' többi örökös Tartományokat, annak abban is újabb példáját adta, hogy T. T. Márton Józsefet, Bétsi Professort, a' kinek érdemei a' Magyar Literatura körül annyira esmeretesek, hogy itten azoknak előszámlálása felesleg való volna, az a' körül tett fáradságaiért egy arany piksisel megajándékozni 's egyenesen a' Magyar nyelvnek további tökéltetésére serkenteni méltóztatott, melly felső serkentésnek következtében most újonnan egy tökéltetesebb Magyar - Német Szó-könyvet ír, 's ezt a' Nemzet méltó pártfogásának ajánlja. Ebből is világos, hogy csak a' Hazától 's a' Nemzet Nagyainak, Nemeseinek, tehetősebb polgárainak háasfúságoktól függ a' Nemzeti Literaturának nagyobb fényre hozása; sőt erre áldozat sem szükséges, csak teljesítse kiki a' maga kötelességét 's igyekezzék a' maga tulajdon tökéltetességén, ez által azt leghathatósabban fogja előmozdítani: azért ha magunkat azzal mentegetnők, hogy a' Literatura feljülről nem segítetik, jöltévő Fejedelmünk eránt némelly részben igazságtalanok 's háládatlanok lennénk.

Th.

4. T a l á l m á n y o k.

Campmüller Ur által Pest és Buda közt a' Dunán fából építendő Hidnak Modellja, melyet közönséges megtekintés végett Pesten 1819-ki X-her napjaiban a' Hét-választó Fejedelmek Szálájában kitett.

Előre által láthatta volna Campmüller Ur, hogy Modelljának a' nyilvános kitérés útján tzeljút el nem fogja érni, és ha ezen útát készakartva választotta, hogy a' Publikumnak, vagy a' dolgot értőknek vélekedéseiket megtudhassa, igaz marad, hogy most minden Critikát kell elszenvednie, és mint hogy a' nélkül is a' Publikum Enthusiasmusából semmi haszon

3 reá nem háromolhatik, ennek természetesen nem lehetett más következése, hanem hogy az ő Pixiséét elveszítse.

Magam is sok Censoroknak vállalkon keresztül, melyek közül legtöbben a' Kaptafát elhagyták, hogy ezen mesterség művét tudományosan megítélhessék, csak messziről láthattam ezen modellt, a' festések mellett csak kevés Urakat szemléltem, kik közül egyik Mathematikai Terminológiával ezen munkát Recenseálta, és minekutánna bém bizonyította volna, hogy a' fának ereje a' mértéknek csak egyszerű proporciójába, a' viselendő teher ellenben Cubice nő, azért a' Hid erőségének a' modell erőségéhez képest úgymint 1:63. a' viselendő Tehernek pedig mint 1:250047 kellek lenni, következett, hogy Belidor és más nagy emberek értelmek szerint semmiféle fa IV 20 ölnél tovább nem terjeszkedhetik? mindazonáltal ezen matematikai bém bizonyítások mellett is, vagynak Árva Vármegyében több Hidak, melyek 40 öltre terjednek, Orazsín mellett Abaúj Vármegyében volt egy 50 öles IV, Pétervár mellett pedig a' Néván keresztül áll egy 170 öll hosszágú IV. De mind ezen Hidnak lehetséges vagy lehetetlen felépítését illető ellenvetések és okok előszámlálásával foliántok telnének bé, a' mi a' fáradságot meg nem érdemlené. De midőn mind Campmüller Urnak mind az illető Kormány-Székeknek ezen költséges és mérész Projectumot az ő végbehajtása előtt minden tekintetbe Critica alá botsátani szükséges, azért a' kisebb költségeket sajnálni nem kellene, hogy az ő Előterjesztése rézre kimetszetessék, és egy nyomtatott leírásával a' Költségeknek elő adásával együtt közönségessé tétessék, fogadom azt, hogy akkor kevesebb, de annál helyesebb ítéletek fognának megjelenni, mert az írásba az emberek vi-gyázóbbak, mint a' beszédbe.

Ámbár azon Hidnak Campmüller Ur Ideája szerint lehetséges végbe viteléről semmiben sem kételkedem, még is meg-vagyok a' felől győződve, hogy minden fundamentom építésének a' föld színéhez az építés helyén mérsékelve kell lenni: — ezen kérdés támad tehát ha valljon Campmüller Ur a' Duna alját az építés helyén elegendőképen megvizsgálta-e? hogy a' merész láda elsúlyasztásának szerentsés kimeneteléről bizonyossá tétethessék. De azt olly Előterjesztésnél a' hol már annak végre hajtásáról van szó előre is fel kell tenni vagy

pedig ezen építésnek módja az Ideának minden megsértése nélkül megváltoztathatik.

Azon Idea Pest és Buda közt egy erős Hidat építeni nem új, már erről a' meg holt Balla is Pest Vármegyének Földmérője, ha nem hibázok, ilyen Czimű munkát: De possibilitate Pontis operis arcuati inter Pestinum et Budam irt; a' mellett az ő Ivjeinek szerkesztésekben is semmi újat nem találok, sőt hiszem, hogy a' bóthajtásnak Theoriája szerint a' 3 vagy 4 Czolnyi Czövek darabokból össze szerkesztetett Ivek erősebbek lennének. — A' Hidnak kétös emelete csak haszontalan 's kőtséges gyermeki játék, mellynek okvetetlen el kell maradni, 's a' helyett jobb lesz a' hidat szélesebbre tsinálni, hogy a' Szekerek a' szükség idején egy oldalon is ide 's tova mehessenek, a' minek a' ne talán szükséges reparatio miatt meg kell történni. Egyébaránt reménylem, hogy Campmüller Ur ezen felületes, 's legalább egy dutzet fejeken keresztül, futólag tett észrevételeimet, annak fogja venni, a' minek én kívánom, tudniillik annak behizonyításául: hogy az ő projectuma nem a' Publicum, hanem a' dolgot értők Itélő-székek eleibe való, és hogy megkímélhette volna magát attól, hogy a' maga Theoriáját véres verejtékkel az Idiaták ellen védelmezze.

Raisz Károly.

Holm Ur, a' Feroer szigetek egyikében Lelki oktató, a' hegyek közt több más nevezetes ásványok mellett valóságos nemes Opálokra is akadott, mellyek a' Magyar Országiaknál kissébbek ugyan, de épen olly szép és különböző színeket jádzanak, E' kép tehát ezen ékes kő többé kikötőleg nem tulajdona hazánknak. Az eddig talált darabok a' Kopenhágai Muzéumnak küldettek által.

T. J.

5. I n t é z e t e k.

A' Romáromi Cs. Hir. priv. Assecurans Társaságnak eredete 's mostani állapota.

A' Romáromi Császári. Királyi Privilegiáltt Assecuráns Társaság kezdődött 1807-dik Esztendőben 9-dik Februáriusban.

ban. — Ennek Fundátora, és Előmozdítója volt, ugyan Komáromban lakozó Nemes-és Vár Bogyai Csepy Sigmond több Tekintetes Vármegyék Tábla Birája, és Országunk illetes Ungyészsze; ki is, hogy annyival nagyobb accurátiába, és bizodalomba hozhassa ezen Társaságot, három Esztendőig egymásután viselte dítséretessen a' Directorságot. — Ezen Társaság áll egy Compromissionále Judiciumon; úgy hogy azt a' Tag-Társ tartozvan subscribálni, magát a' harmad napi elég-tételnek, minden praerogatívákrol le mondván, ipso facto alája veti. Ezen compromissionále Judicium pedig áll, a' Vármegye, és Város Localis Fő Biráiból, a' Centralis Directióból, és két Actionarius Assessorokból. Ezen Birákat regulázzák az úgy nevezett, és mostan is fenn álló 27. Punctumokból álló Articularis Törvények; és ezek által administráltatik az igasságnak ki szolgáltatása mind magokra, mind pedig más Idegenekre nézve. Ezen Privilegiáltt Assecurans Társaságnak áll a' Fundusa 200,000 forintokba, mellyek is Originális Obligatiókban, a' Competens Jurisdictionálnál Intabuláltva léven, a' Társaság két kultsos Vas Ládájában van helyheztetve. Ezenkívül pediglen, azon Capitálisnak az Interesse, es az Assecuráltt Hajókból bé jött, és Esztendőnként bé jövő Tariffális pénz, melly öszvesen, mostan circa 32,000 forintokat tészzen, fent marad a' Cassában dolgozó pénznek.

Leg nagyobb tárgya, és kötelessége ezen Társaságnak, Országunkban minden Hajókázható vizeken, a' Hajós kereskedést elő mozdítani, úgy annyira, hogy, ha a' szegény Kereskedő utolsó garassát is belé rakja a' Hajójában lévő Gabonába, és azomban Assecuráltatja, honnét? meddig? — tehát, sem az Isteni Gondviselés ellen, sem Actionárius Tag-társai ellen nem panaszkodhatnak; mivel a' Tariffális Competentia szerént, onnét addig, annyi Summában mint Assecurálta (mellyről azonnal Firmát vagy Bizonyság Levelet a' Directiónak Subscriptiója és Petsétje alatt kap kezéhez), három napok alatt a' meg történt vizsgálás után, ha nékie tetszik, ki fizettetik, Ezen Társaságban levő 200,000 forintok, el vagy-nak osztva 400. Actiákra, — 1 Actia tészzen 500 forintokat: a' ki tehát hány Actiákat vállal magára, ugyan annyi után húzza a' Hasznot, vagy szenvedí a' kárt. — Ezen Társaságnak, mellynek párja az egész Csaszári Királyi Birodalmában Felső-

ges Urunknak nintsen, — vagyon a' Centrális Directiója Komáromban, és ez áll, egy Directorból, Secretáriusból, Cassirerből, és Cancellistákból. Ezen Directionnak vagynak még más meghitt Biztossai, úgymint. Mosonyon, Baján, Canálisi-Monostorszegen, és Török Betsén, úgy hogy, ezen Biztos Uraknál megtett Assecuráció is, hasonló Firmákkal vagy Bizonyosság Levelekkel securisáltatik.

Öröm virágzással vivén ezen Társaság a' maga dolgait, a' fellyebb tisztelt Fundátor Urnak továbbhi gondos munkasága után, Felségesen Uralkodó Fejedelmünk egy, és 3 firtály. Esztendő múlva, az az, 29-dik Novembris 1808 Császári Királyi nevezet alatt Privilegiálni is kegyelmesen méltóztatott; melly Privilegium Diplomatice expedíáltatván, annak a' Petsétje két fejű sassal tizmeresztetett meg, illy körülötte lévő írással; Császári Kir: Privil: Komár: Assecur: Társ Petsétye, a' mint ezt ide ragasztván, ki nyomva is lehet látni: ezenkívül pediglen a' Cancellariának külső ajtaja felett ugyan ezen Petsét, Tzimeres nagy formába díszesebben lélevén festve, a' köz Magyar Kereskedés számára ékeskedik. — Ezen, Felséges Urunknak különös Kegyelmet meg érdemelni kívánván, megmutatta a' Társaság, hogy mind Királyának, mind Hazájának, igaz hív Jobbágya, és szolgálja kíván lenni, a' következő 1809-dik Esztendőbeli szomorú Frantzia Háboruban, midőn az el sanyarodott Armádia számára, igen rövid, és tsak 3. Hónapi terminusok alatt, az Országban fekvő aerariális Magazinumokat, egy Millio három száz ezer mérő étellel töltötte-meg; és az óltától fogva is mind e' mai napig virágzásban lévén, semmit el nem mulat a' köz Jónak előmozdításában a' Társaság részéről fenn álló Directió; kinek is mostani Directora, Nemes és Vitézlő Molnár Mihály Ur a' Secretáriussa Nemes és Vitézlő Szabó Lajos Ur Tábla Bíró és Hites Ügyész, Perceptora Nemes és Vitézlő Vasvári Nagy Sámuel Ur; első Cancellista Nemes Nyikos László, a' második vácat: kiknek is mindnyájoknak, betsületes fizetések lévén a' Társaság dolgát híven és ditséretessen viszik, és minden Esztendőben, a' magok véghez vitt dolgaikról Januariús Hónapban Generalis Gyűlést tartván, az Actionárius Tag-Társ Uraknak pontról pontra mindenekről számot adnak, a' midőn minden Actionárius Uraknak szabad akaratjukra hagyatik, a'

Társaságban tovább is megmaradni, avvagy abból ki lépni.
Homáromban October 14-ik napján 1819.

S. R.

6. Elölépések, és megtiszteltetések.

Nagy Méltóságú Báró Vécsey Miklós Szathmári Fő Ispány
Ö Excelentiája tekintetbe vévén T. T. Beregszászi Nagy Pál
Úrnak részint Külföldön, részint a' Hazában szerzett Littera-
túrai érdemeit; azzal jutalmazta meg ötét, hogy m. e. Decem-
ber 13-ik 's több napjain N. Hárolyban tartott Szathmár Vgye
köz Gyűlésén a' Rendeknek nagy meglegedésével Tábla-Bíró-
vá nevezte ki.

Ez a' Tüdös hazánkfia ugyan csak az, kit Ns. Szathmár
Vgye Tisztviselői, — utóbbi Pesten 1815-ben nyomt. Disser-
tatio philologica nevű munkájáért, ez előtt 3. eszt. ezer két-
száz forinttal tiszteltek meg saját erszényeikből, mely Summát
a' Gyűjtő Úr mostani igen érdemes Al-Ispánja ezen megyé-
nek, küldött által fentebb nevezett Hazánkfiának.

Sz. Gy.

7. R é g i s é g e k.

Lőcsén 1819-ik Ezstendőhen az idevaló Plebanus új Kri-
ptára szükségét látván, ezt a' nagy Templom mellett lévő
Sekrestye alatt ásatta; de mivel a' hely szűk volt, egy a'
belső Templomhoz tartozó kőfalnak fundamentomát által lyu-
kasztatván, egy réz koporsóra, mely két Lakattal bévolt
zárva, akadt, mellyet nagy nehezen kinyitván egy más belső
fa Koporsóban egy nagy fehér szakálú és bajuszú férfi talál-
tatott. A' bajusz, és a' szakál mezítelen a' koponyán feküdt,
— teste pedig egy selyem, térdig érő, sinórokkal és selyem pa-
szomántokkal kiczifrázott Attila Dolományba volt öltöztetve,
mellynek újai a' vállá alatt egy részint Lengyel és Török for-
mára felváltak vágva, — a' ruha egészen szép épségbe talál-
tatott, csak a' háta, mellyen feküdt rohadott el, de a' test a'

mennyire a' ruhával bévölt takarva, el annyira porrá lett, hogy még a' legkisebb tsontocská sem találkozott, holott a' többi csontok a' mennyire a' selyem ruhával nem voltak bétakarva megmaradtak, — melly dolog annál emlékezetesebb, mivel tudjuk hogy a' csontok a' földbe 300, 400 Esztendeig is egészen megmaradnak. — Mi ennek a' külöbségnek az oka? úgy látszik, hogy a' selyem ruha, mert a' kaponya; melly selyembe nem volt takarva megmaradt.

A' Templomba ugyan ezen az által vert köfalon, egy követön ezt az írást olvasni:

Memoriae

Generosi et Nobilis Dni Gregorii Tribel de
Jarisch in Dwanovicz, viro virtutis
splendore clariori quam ut alienum Lumen
desideret

ac

Generosae Dominae Catharinae Schillingiae
Uxori ejus omni matrimoniali laude
cumulatae

Quorum

Haec prid. Cal. Sextil. An. Chr. Cl^o I^o XC II
aetatis KLIIX

Ille prid. Id. Martias an. Chr. Cl^o I^o XCV.
aetatis L

Beata morte pacatiss. orbita. Reb. Humanis
sunt exempti

cum

Martino filiolo

Ao. Cl^o. I^o. XXCIV. Id. 1. Xbr. Nato, IV. Non. Xbr,
mortuo

Hic in spem Resurrectionis quiescentium

Posit. et Consecr.

Raisz Károly.

8. J e l e s s é g e k.

1. Báró Zack Úr, égisgáló Levelezésének hetedik füzetében azt állítja, hogy a' muszka Birodalom kiterjedése hihetőleg nagyobb a' hold egész száraz részénél, feltéven, hogy

ezen egitestben mint a' mi földünk, a' tenger az egész terület két harmad részét foglalja el. — A' hold általmérője ugyan is $4911\frac{1}{2}$. mértföldet következés-képpen egész területe $1,252,630\frac{1}{2}$. négyszeg mértföldet teszen; ennek harmad részét vévén a' szárazholdra marad $417,543\frac{1}{2}$ négyszeg mértföld, már pedig a' Muszka Birodalom kiterjedése, ide nem értvén Északi Amerikának ehez tartozó részeit, az 1818. diki össze számlálás szerint $479,486$. négyszeg mértföldre megyen. —

2. A' világ történeteiben a' leg régibb időktől fogva olly nevezetes Ganges folyó vizének eredetéről és kútféjéről mind eddig semmi bizonyost sem tudtunk. A' Hindúk, kik ezen folyó vizet, melly nagy fél szigetjüket napnyugottól napkeletig szinte egészszen keresztül hasitya, szentnek tartják, azzal régi Mythoxszaiknak legnagyobb részét szorossan össze kötik, és azt eggy nevezetes köszikláról az Alakanauda vizével való össze folyásáig; örömostebb Baghiratinak nevezik, — azt mesélik rolla, hogy annak tiszta, életet adó, és boldogító vizei eggy rémitő nagy tehén főnek torkából ömlenek ki. — Mennyibe adhattak a' helybeli környüállások ezen mesére alkalmatosságot kinyomozni eddig nem lehetett, a' Hindúk, szent helyeikhez, mellyek a' Ganges partjain kivált kútféjéhez közelebb egymást erik, semmi idegent közelíteni nem örömost engedvén, és különben is ezen hegyes 's alig lakható vidékekben az utazás nagyon terhes, veszedelmes és majd lehetetlen lévén, A' Bengali uralkodás ezen nevezetes tárgy felvilágosítása végett 1807. be kiküldötte volt Webb Kapitány Urat több társaival, de ezen fáradságtalan utazók minden ügyekezeteik mellett sem hathattak a' Gangesnek, vagy a' mint itt neveztetik Baghiratinak partjain Kadjaninál tovább; ezen szigorú helységnél kénytelenek voltak a' rossz út miatt megfordulni (nézd Asiatic researches XI. Dzir.) Ezeknél 1817-be szerentséőbb volt Hodgson Kapitány. Ez ugyan is Eyriés és Maltbrun Urak által, 1819-be ujra folytatni kezdett utazások annalja szerint eljutott a' Ganges kútféjéig, melly Kadjanin több napijáró földel felyül, Gangotritól, az utolsó lakható helytől több anglus mértföldre esik. Itt ezen folyóviz nagy sziklák között eggy alacsony barlangból rohan ki, mellyen eggy 300 lábnyi, több izben hullott, örökös hó

maszsza fekszik, úgy hogy az egészek nagyon távolról valami hasonlatossága égy téhen fővel. Rettenetes nagy jég tsapok függöttek le az említett iszonyú hó-falon és nagy hó darabok estek le minden felől, úgy hogy Hodgvon Urnak alig vala ideje a' folyóviz kiterjedését megmérni. Ennek a' mint a' hó alól kijön közép szélessége 27. láb, leg nagyobb mélyisége 12. hüvelyk legkisebb pedig 9. — Múltán gyanítja Hodgvon Ur, hogy ezen helyen, mely a' tenger színén 12,914. lábbal nagyon felyül, legelőször jelenik meg a' Ganges, ennek háta megett kezdődvén a' Himalaga örök hóval fedett hegyei, mellyek Hindostánt Thibettől elválasztják. — Hiába ügyekezett a' szorgalmatos Angoly utazó még tovább-is hatni, a' hó sokasága, mellyben minden nyomton elsüllyedezett, életet veszedelembé hozta. —

T. J.

9. K é r d é s e k.

Mivel a' Causának, (Ursache) magyarul talán szülő oknak, a' Ratióval, ész okkal (Grund) magyarul talán való feltételezéséből 's összevegyítéséből, mind a' Tudományokban ' mind a' közönséges életben igen sok hibás következtetések származnak, úgy hogy az emberi előítéleteknek, balvélekedéseknek, babonaságoknak, esztelenségeknek legnagyobb része majd nem ezen kűtfőből származik; midőn tudniillik az tétetik Causának, a' mi nem Causa 's a' Ratiónak, a' mi nem Ratio 's olyan következtetések húzatának, mint ezen deák köz mondás: baculus stat in angulo; ergo pluet: „ nagy szél fúj; tehát felakasztotta magát va- „ lakí: véres tejet ad a' téhen; mert kiszedték „ a' fetskéket”, 's számtalan e' félék, mellyek talán a' Tudományokban még gyakrabban uralkodnak, mint a' közönséges életben; — ezen tárgy a' gondolkodó embernek legfőbb figyelmére méltó: azért szükséges szorosán, kimerítve és tökéletesen érthetőleg meghatározni: Mi a' Causa, mi a' Ratio? Mi a' sarkalatos, könnyen megismerhető különbség a' kettő között? Mi a' legbizonyosabb criteriuma annak, hogy valamelly tünetnynek ez a' Causája, az a' Ratiója 's nem egyéb és viszzont? Hogy különbözik a' princí-

pium Causalitatis a' Rationis sufficientis principiumtól? Millyen ellenvetései 's kétségei voltak Humenek; helyesek e' azok 's hogy lehetne mind a' kettőt magyarul leghelyesebben kitenni? Erről egy kimerítő tudós de egyszer'smind popularis 's azért köz hasznóbb Értekezést óhajtanánk Hazánk' jeles Tudósaitól. —

Th.

10. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

1) Stibor Vajda. Eredeti Hazai Drama Négy Fel-Vonásban, Irta Kisfaludi Kisfaludy Károly. 1820. m. 8 120 lap.

2) Historia Pragmatica Regni Hungariae Compendi. proposita a Glycerio Spányik e CC. RR. Scholarum Piarum AA. LL. et Phil. Doctore, in Lyceo Episcopali Vaciensi Historiae Universalis, et Pragm. Regni Hungariae Professore 1819. med. 8. 612 lap.

3) Schutz in Gefahren bey Wagenfabrten, oder solche Einrichtung der Wägen, mittels welcher die durch das Ausreisen der Pferde geschehende Unglücke beseitiget werden, Was als ein, der Menschheit nützliches und nothwendiges Werk, gezeichnet und beschrieben zur allgemeinen Kunde giebt, dessen Erfinder und Verfasser Karl Machay von Makai, pensionirter Hauptmann. 1819. 8. mit 4 Kupfer 64 lap.

4) Trauer-Hymne an der Gräfl. I. E. der Hochgebornea Frau Barbara verwittwete Freifrau von Orczy gebohrne Gräfin von Berényi, Stern Kreutz-Ordensdame, auch Ausschuszdame des wohlthätigen Frauen-Vereins zu Pesth, der Hochgebohrene freyherlichen trauernden Familie dargebracht als Opfer ungeheuchelter Verehrung von I. G. Schildbach. 1820. 4. 4 lap.

5) Pannonia. (Zeitschrift.) drittes Vierteljahr. 1819. in 4. 104 lap.

6) Oda Szentkirályi László Úr Ö Nagyságának Ts. Ns. Pest, Pilis, és Solth törvényesen egyesült Vármegyék' Első Al-Ispányjának Nádor Ispányi Helő Mesterségre lett Emeltetésekor Dec. 12-ik Napján 1819. 4. 8 lap.

I. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Mokry Benjamin. A' Czukornak electricitásáról. I. 3.
- 2) Rontz Josef, A' Scythákról. I. 27.
- 3) Kölesy Vintze. Ujjonnan felásatott Római Emlékkö. I. 54.
- 4) A. B. P. Baradlai Utazás 1818-ik esztendőben. I. 63.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

- 1) Az 1819-ik esztendei Tud. Gyűjteménynek Áltérnézése, Foglalatja és az abban dolgozott T. T. írók Feljegyzése 's a' t. I. 90.
- 2) Könyvvizsgálatok: Lenhossék Mich. Physiologia medicinalis etc. Vol. IV. Physiologiae specialis Pars Altera. I. 112.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Ueber den Ursprung und die verschiedenartige Verwandtschaft der Europäischen Sprachen, Von Christian Gottlieb von Arndt. I. 118.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. 113 l.
  - 2) Jutalom Tételek. 125 l.
  - 3) Jutalmaztatások. 126 l.
  - 4) Találmányok. 126 l.
  - 5) Intézetek. 128. l.
  - 6) Előlepek és Megtiszteltetések. 131 l.
  - 7) Régisegek. 131 l.
  - 8) Jelessegek. 132 l.
  - 9) Kérdések. 134 l.
  - 10) Trattner János Tamásnál készült Uj Könyvek. 135 l.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1820.

II. KÖTET.

Pannhódy de Jászai.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

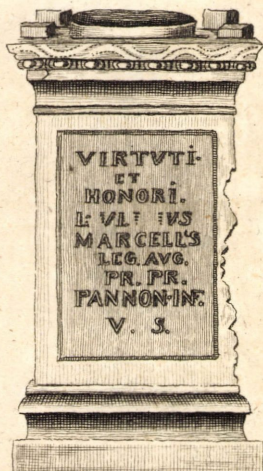
P E S T E N ,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével

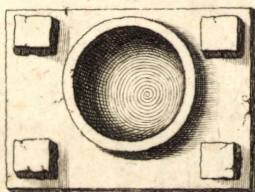
Elő Rész.

Hátulso Rész.

Felső Tábla.

Jobbról.

Balról.

Keskeny Rész.

Egy régi, s Létsett 1818^{ik} Eszt. Ki-ásatott. Romai emlékek ábrázolása.

I. É r t e k e z é s e k.

Mathematikai Értekezések.

A' Föld' minéműségéről, és ehez alkalmaztatott
Geographiai Mappák készítéséről .

Geographiai Mappák, mellyek a' Földi Planetánk (Telluris) gömbölyű-Formájú (Sphaeroidalis figurae) részeit ábrázolják, készítése' módjában, hogy a' Természetet kitsinben, és maga valóságában ki jelentsék, nem tsekély Figyelemmel lehetünk, ha bár a' békességben virágzó, mind pedig háború terhei alatt hervadó állapotunk politikai sorsával öszve kapcsolt illy Geographiai-Mappák hasznait tekéntsük.

Illyen p. o. Magyar Ország', vagy e' nagyobb részeinek a' Természet' Fekvésével leg jobban megegyezhető Mappája, mellynek tökéletesítése minden igaz Hazafinak méltán szíven Fekszik.

Földünknek több illy részetskéji öszve rakásából nagyobb részek: Europa etc. eredvén, szükségképpen illy Földünk' részetskéjinek az egészre nézvest nagy bé Folyási vagynak.

Szükséges tehát az egész föld' gömbölyűsége természeti abroszának jó öszve-köttetése végett a' részetskék' határjait a' leg pontossabb (leg accuratussabb) emberi tehetséget el érő mód szerint

a' Világ részeihez, hajlatjaihoz bizonyos nagyság mellett valóságát, és formáját alkalmaztatva jól össze egybeztetni, és a' szerént mappára tenni. Mindezeket a' Mathematikai Tudomány tsupán viheti véghez.

De mivel ezen Tudomány a' tehetségének határozatlan lelke és ki terjedése szerént mindenekeket, mellyeket szemlélünk, vagy gondolattal birhatunk tsalhatatlan igazságával nagysági mennyiségében objectumúl vévén, határ nélkül vagyón; következik, hogy a' Mathematico — Geographiai munkák készítésében is az emberi tehetségnek határ nélkül kell lenni; az az: szüntelen a' mathematikai tökéletességre törekedni: miképpen tudni illik a' nagy Természet' titkait fejtegetni? miképp' Földünk lakhelyét valóságban meg ösmérni tudhassuk? —

Érdemes tehát, hogy minden Földi lakó (Incola Telluris) a' Földet, mint Lakhelyét, ha bár a' valóságos Természeti alkotását nagyságban vizsgálni mindegyiknek tehetsége nem lehet, kitsinben szemlélje, és meg ösmérje: de szükség, hogy elő-ítéletektül nem foglaltatván, józan elmésegedelmével, mifele talpkövön illeten Lakhelyét' ösmértető Geographiai-Mappa építtethetik?, vizsgálja, és magát bizonyossá tegye:

1-ör Hogy a' Föld gömbölyü (spheroidalis Figurae) a' tengelye körül a' világ' üregében forog.

2-ör A' Föld' nehezérül, (gravitas); Forgásárúl; ezzel össze kaptsolt új erőről (vis centrifuga); mind a' két erőtlől származott Föld' formájárúl álltalyában; meg bizonyodása ennek próbatételekkel.

3-ör Hasznai az előbbenieknek; készülétek; és röviden elő adott módok, miképpen a' Föld' részeinek Természeti nagyságát az Eg' hajlatjai-

hoz alkalmaztatva meg mérni, és erről Geographiai-mappát készíteni lehessen.

Mellyek az Értekezések tárgyai.

1-ször A' Föld' gömbölyűségéről.

Lakhelyünknek, Földi planetánk gömbölyűségét, ha bár az Ég-hajlatjaival egyező grádusok' régiebb, és ujjabb több Nemzetek' jelesbb Férjfiái által tett, és az emberi tehetséget majd tsak nem fellül hatni látszó legtokélletesebb méréseket sem vizsgáljuk, minden természetes józan eszű ember bőven láthatja, és bizonyíthatja, valamint a' róna sík Földön járó, úgy a' Tengeren hajókázó is, hogy a' magossabb objectumok leg főbb teteje előszer, közepe ezután; legottan pedig allya is tokélletessen látszatnak: mellyek' hátra-hagyásával ugyan azok' részei meg Fordított arányban (in ratione inversa) látszattnak. Ujra meg ujjak az előbbi közelítés' módja szerint ötlenek szemeikben; úgy, hogy egy világ' része felé szüntelen utazván, több hajókázók már a' földet meg kerülnék és oda jövének vissza, a' honnend ki indultak. *)

---

*) Anglusok, Frantziák, Niederlandiak, és Portugiesisek már 300 Esztendőktől fogva a' Földet többször, mint 25-ör meg kerülték. Portugiesiai Magellan Ferdinand volt az első, ki 10 dik aug. 1519. Sevilliából Spanyol Országból flottájával ki indult maga tulajdon élete' vesztével ugyan a' Phillippinai Szigeten: de még is egyik Victoriai nevű hajója, mely szüntelen nap-nyugat Felé evezett, 7-dik Sept. 1522-kben szerentséssén Sevilliánál Sz. Lukás kikötő helyénél újra vissza tért. Több ilyen nevezetes körül evezést tettek: u. m: Drake, Dampier, Anson, Byron, Wallis, Carteret, Bougain ville. — Leg nevezetesebb Föld meg kerülő volt azon halhatatlan Angoly Tengeri Kapitány, James Cook, ki többször illy emberi természetet méltán borzasztó Utazást, a' nagy Mathematikai Tudományát, Férjfiúi, 's katonai ki mondhatatlan nagyszívűséget, és nemesi érzéseit tsupán a' közjó, és Világ' Polgártársai hasznára szentélyén, tulajdon élete' fel áldozásával a' setétséget világosságra hozta.

Földünknek újabb alkotása Után a' tudományok' ösméretére nézvest még a' sötétség' idejének örvényében élő emberek ugyan sok hal vélekedésekben lévén, a' Földet tányérformájú síkságnak, mások hoszszasnak, négy szegűnek némelyek tartották; a' napot pedig a' Földet körül vevő tengerből (Oceanus) fel kelni gondolták; ámbátor pedig ezek együgyű, és a' fellebb lévő Tudományokban nem olly jártossak lennének: de még sem mulasztották el a' nagy Természetnek szép alkotásában, és rendében álmélni; a' tiszta Est szakákhan a' Csillagzatokat szemlélni, de mozgások' Törvényeit ugyan nem tudván, még is a' jobban világoskodó Égi Testekben gyönyörködni.

Látták ők ezeket rendessen felkelni, és el múlni: de tapasztalták azt is, hogy el távozással, vándorlásokkal már Országokban újabb Égi Testek látszatnak, és a' régiek el tűnnek.

Igy tehát, mivel mentül tovább menének, mind újabb csillagzatokat az Ég' boltozattján, mind a' Föld', Tenger' síkságán u j Tartományokat szemlélnének; a' Földet már nem egyenes tányér; hanem gömbölyű Formájúnak szabadon gondolhatták.

A' régi Görög Böltségek között Thales, Anaximander, Parmenides, Pythagoras etc. a' Föld' gömbölyűségét tanították; kik előtt már régi időkben a' Chaldaeusok, Phönitziaiak, és Aegyptombéliek, kiktől a' Görögök Tudományos ösméretjeiket veszik, hihetőképben földünket golóbis Formájúnak tartották.

De ha tudományos Észre vételöket vizsgáljuk, leg közönségesebb, és leghamarébb meg győződő bizonyítója ennek az Hóld' fogyatkozása, melly a' Föld' árnyékából; az az: a' naptól jövő sugároknak Föld által való el Fogattatásából ered.

Ezen Föld' árnyékja szüntelen gömbölyű, akár északi, akár deli, akár rész szerént, akár egész az Ecclipsis; mivel pedig a' Nagysági Mennyiség' Tudománya *) (Mathesis) Törvénye szerint tsupán csak golyóbis Formájú test árnyékja minden helyheztetésben egy rendű, 's karikás ábrázatot mutathatna: ellenben pedig a' meg világosítatott Tányér, Cylinder etc. metszett részétül jövő árnyék tsupán akkor, a' midőn a' világosítás sugárjai a' karika metszésére (Sectio Circularis), 90° gradus alatt egyenessen ötlenek, illy némű karika formát adhatna; külömben pedig a' világosítás' sugárjainak más rendű ötlésében az illy testek' árnyékja külömb, 's külömbféle ábrázatot szemünk' eleibe tenne; e' szerént a' Matematikai igazság a' dolgot egyszerre fel világosítván, bizonyítja a' föld' gömbölyűségét.

Mindezekon fellyül látjuk, hogy a' Föld körül utazó, tsupán a' Matematikai igazságok által vezéreltetett Tudós Férjfiak a' Világ' Tengersé járatlan, és ösméretlen utjain több ezer mértföldnyikre minden Elementumok' dühösködése között a' Sphaeroidalis gömbölyű Formájú tenger' hátán tsupán illy fel tétel mellett, hogy a' föld gömbölyű, szerentsésszen utazhatnak, a' Tengernek fel háborodása által sok mértföldnyikre el vettetvén,

---

*) Dugonits Úr Tudakosságnak uezeti. Meg kell azonban vallanom, hogy a' Matematikában sok nevezetek (Termini technici) Görögül vagynak, mellyeket egyes, új magyar szokra fordítani talán lehetne ugyan, de szokatlanul hangzana, és nem olly könnyű értelműek volnának azok előtt, kik Deák, Német, Frantziá etc. nyelvekben tanultak. — Mivel pedig még minden pallérozott Európai Nemzetek a' régi görög neveket, mellyek sem a' nemzet, sem a' Tudomány' díszet bé nem homályosíthatják, meg tartották, hasznossabbnak láttam az élő Tudomány' lelke', 's valósága' világosításában, mint sem újjan koholt értetlen holt nevek' zavarjában munkálódni.

külömben hogy tudná meg mitsoda Éghajlat alatt
vagyon, mi a' Fejpontya, (Zenith)? ha tsak a'
Föld' gömböltségét Calculussában nem vévén, az
álló csillagokat (fixae stellae), vagy a' napot a'
magosság' mérésére segítségül nem venné? hogy
kormányozhatná utazását az úgy nevezett Loxo-
dromische hajlás, vagy is csigás línea szerént,
ha tsupán a' szüntelen Föld, és Eg' látása mellett
bizonyos nem lenne, hogy a' Föld golyóbis; mert
az egyenes földön egy fél mértföldnyi magosságú
hegynek 400 mértföldnyire látszatni kellene, még
akkor is a' látó szeg (ang. Opticus) messze látó
tső által, 4 minután fellyül látszatna, ha hogy
a' föld' párája (Die Krümmung, le miráge) a' né-
zést nem hátráltatná: de a' mint tudjuk, ez 20
mértföldnyire a' föld' gömbölyűségén már elenyé-
szik; ámbátor kellene még egy grádusnyi nagy-
ságra látszatni. — Hogy lehetne tovább magos-
ságát a' Geographiai szélességnek, és Fejpontot
venni az egyenes földön, midőn egy álló csillag
a' másiktúl sok milliom mértföldnyi távolságra va-
gyon? midőn a' földnek látszóató Kőre tangensén
sok milliom mértföldnyire a' Világ' üregében illy
fel tétel mellett ki kellene menni, hogy a' Zeni-
thet el lehessen érni? mellyet tsak gondolni is
képtelenség (absurdum)

Gömbölyű tehát a' Föld, mellyen oldalúl,
és alúl, vagy is lábbal felénk fordulva emberek
lagnak, melly a' Mindenhatóságtúl az emberi gon-
dolkozás fellül ható mód szerént alkottatott föld
természeti kettős erők következésében a' világ'
vég nélkül való üregében rendes, és egy arányú
mozdulással (motu aequabili) forog.

2-or A' Föld' nehéz, és futó erejé-
rül, forgásárúl, és ezek' következési-
ben eredett formájárúl, próbatételek-
kel lett meg bizonyódásárúl.

A' Föld' neheze (gravitas, die Schwere) a' nagy Természethen a' mi emberi elménknek meg foghatatlan, 's csudálatos mód szerént alkottatt: de a' lett alkottatása' némelly rendes Törvényeit tudjuk; minekutánna erejének csupán, minden föld' részén meg állapodható létünket is köszönhetjük.

Ezen föld' neheze minden környékén a' látható valókat, magnesi tulajdonság-ként magához vonván, olly lineában, melly az álló horizon pontjával 90° alatt a' föld közepe pontja felé indul, és azért egy föld közepe felé induló, vagy hajtó Erőnek (Vis centripeta, Centripetalkraft) nevezetik, csupán helyheztethette; ez az erő a' földi Planetánk földjét, és vizét, a' nagyságához képest el enyésző hegyein, és völgyein kívül, egyedül rendes, és leg alkalmatossabb gömbölyű formájára alkothatta; mert nem más különben, csupán illy erő által a' Viz a' földel jöhetett egy mértékű arányban (aequilibrium) melljét a' nagy Newton meg mutatott. — Ezen emberi elmét felül ható nehézkedés, mellýnek törvénye szerént a' leg kissebb eső csep is a' szabad levegőből gömbölyű formában esik le, tartóztathatja egyedül a' Földi planetánkat szabadon a' világ' üregében lebegni, vagy is uszkálni a' nélkül, hogy nagyságából veszejtsen; melly erő által sem egy fővénye a' földnek, sem egy csöp a' Tengernek nagyságából el nem enyészhet.

Ezen nehézkedés' törvénye szerént alkottatt föld, ha hogy a' tengelye körül 24 órai forgásban nem helyheztetett, hanem nyugovó állapotban megmaradott volna, minden köreinek pontjain a' közepétül egy-arányi meszeségben, és egy mértékű arányban maradott, és a' golyóbis formáját tökéletesen megtartotta volna: de minekutánna az Astronomia Észrevételei, és igazsá-

gai a' föld' tengelye körül mindennapi 24 óra alatt tartó megfordulását bizonyosnak állították, tüstént azon gondolat ötlött a' józanabb gondolkozású emberiség' eszébe, hogy ezen fordulással össze kaptsolt új fordító a' föld tengelyétül egész környékéjig ki ható, vagy is futó erő (vis centrifuga — Flug, oder Fliehkraft, Centrifugalkraft) a' föld nehézkes erejét, valamennyire megkevesíthetné, melly szerént az alkottatás után talán még lágy föld' formáját a' tengelye körül való forgása miatt valamennyire megváltoztathatná.

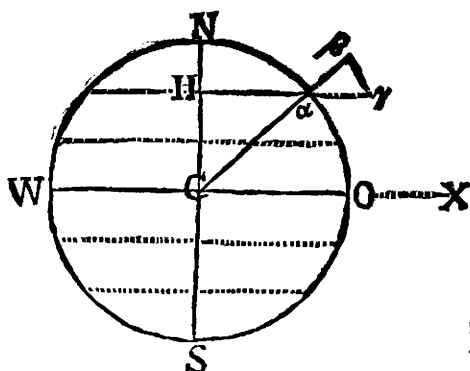
Lássuk tehát, és fejtegetssük, mi féle arányban vagyon a' futó erő a' nehézség' erejével? a' föld' fordulását mi bizonyíthatja? és a' formáját?

A' futó erő a' sebesebb fordulással öregbedik, melly vagy a' fordulásnak rövidebb idejéből, vagy pedig a' fordulás tengelyétül nagyobb távolságra, mind egyéb testek, midőn a' fordulás' ideje tudniillik egykorú nagyságnak, eredhet. Ezen utóbbi eset a' földünk nagyobb, 's kisebb körei 24 óra alatt való megfordulásánál helyet talál.

Midőn a' föld, vagy akárminémű illy alkotású gömbölyű test forgásban tétetik, a' futó erő által minden kör a' tengelyétül 90° alatt kíván elszakadni, annál inkább mennél nagyobb a' körök fél által mérője, sugárja, (radius), úgy, hogy ezen elválás' ösztöne az aequatornál legnagyobb; a' Polusoknál $= 0$, melly szerént a' futó erő a' föld' sugárjaival egyenes arányban vagyon (in ratione directa semidiametrorum Telluris).

Ellenben a' nehéz erő mindenütt a' föld körén egyenes szög alatt a' föld' közepe felé veszi igyekezetét, és tartóztatja a' futó erőtül származható föld szét-szakadását: mind a' két erő az aequator alatt egyenes szög alatt, de egymás eránt

ellenkezőképpen; a' többi parallel köröknél pedig kissebs, és nagyobb szög alatt dolgozik. Légyen tehát szabad erről látásban is gondolkodni:

O-nál a' futó
erő ox felé; a'
nehéz erő pedig
xo-felé dolgozik;
 α -nál emez $\beta\alpha$ fe-
lé, amaz pedig
 $\alpha\gamma$ felé veszi az
erejét. Hogy ha
tehát az ox és $\alpha\gamma$
olly arányban,
mint $Co : H\alpha$ va-
gyon; ezután

$C\alpha\beta$ huzatódjön, valamint $\beta\gamma$ $C\beta$ -ra 90° alatt; α -nál
 a' futó erőnek nagysága a' nehézség erejéhez ké:
 pest a' Mathesis törvényéből megvilágosítatik.
 Co: $H\alpha = O\alpha$: $\alpha\gamma$. és $C\alpha$: $H\alpha = \alpha\gamma$: $\alpha\beta$ azért Co:
 $C\alpha$: $H\alpha^2 = O\alpha$. $\alpha\gamma$: $\alpha\gamma$. $\alpha\beta$. vagy Co²: $H\alpha^2 = o\alpha$:
 $\alpha\beta$.

Mivel Ox , és $\alpha\beta$ a' futó erő a' nehézkedés erejéhez képest O és α -nál jelenti; következik tehát, hogy a' nehézkedés' megkevesítése illy tengelye körül forgó földnek olly arányban vagyon, valamint a' parallel körök' sugárjainak quadratumjai; Tovább: mivel a' sugárok, valamint az aequator eltávozás, vagy Geographiai szélesség Cosinussai a' Polusok felé kevesednek; lészen tehát aequatortól pólusig a' nehézkedés' megkevesítése hasonló arányban, valamint a' Geographiai szélességek Cossinussainak quadratumjai.

A' Föld forgásával öszve kaptsolt futó erő által a' nehéz erőnek pólusoktól aequator felé jobban, 's jobban meg kell kevesedni ezen előbb ki tett igazság szerint; ha tehát több parallel

körökön tett valóságos próbák által ezen nehézkedés erejének fogyatkozását változó, 's közökhöz hasonló módon ki hozzuk, így a' földünk forgása is meghiőnyodik.

Ezen érdeemes dolognak astronomiai, és physica, megvisgállását a' Párisi K. Academia 1671. Eszt. egy nagy eszű Férjfiúra Richer Urra bízta, ki az aequatortól $4^{\circ} 56'$ távúlságra Cayenne nevű szigetben astronomiai secundumos órával próbákat téven azt találta: hogy minden nap 2 secundummal kevesebb mozgást tenne a' függője (pendulum); kéntelenített tehát $1\frac{1}{4}$ lineával megrövidíteni, úgy hogy 430, 32 Párisi lin. hossza legyen, melly szerént a' szükséges számot valóságban kiverje; ugyan illy képpen megigazított Astron. órájával vissza térvén Párisban melly $48^{\circ} 50'$ Éghajlati magosságban fekszik, újra azt találta, hogy 2 secundummal frissebb volna mozgása, valámig 440, 57 Parisi lin. meg nem hosszabítván, valóságban a' föld forgás idejét ki verné: mellyből azt tanuljuk, hogy Cayenben kisebb a' nehézség' ereje, mint Párisban, vagy is aequatortól Pólus felé öregbedik, mellynek a' fent mutatott mod, és józan elme szerént nem egyéb az oka, mint a' földnek tengelye körül 24 órai megfordulása. Ugyan ezen állítást több Astronomusok, és Természet visgállók által külömbféle grádusokon tett próbatételek böven bizonyítják.

Richer Urnak próbatétele után Newton, és Huyghcus figyelmetessé lettek, hogy a' föld' forgásával tudni illik öszve kaptsolt futó erő nem tsak a' nehezkedés' erejét az aequator alatt meg kevesítené, hanem még ezen erő, a' fordulás' következésivel a' föld is az aequatornál jobban fel puposodva; az az: a' környéke a' közép ponttúl nagyobb távúlságra volna, mint a' Pólusoknál. E-

zen nagy emberek megmutatták a' Hydrostatica Törvényeiből, hogy a' megfordulással a' föld' részei, de főképpen a' tengerek nem előbb egyarányú mértékben jöhettek volna, ha csak a' Pólusoktól aequatorig minden Parallel körökön a' sugárok' nagysága a' tengelyétől nagyobb távolságra nem esett volna; melly szerént a' föld nem valóságos golyóhis, hanem a' pólussainál öszve nyomott, laposabb gömbölyű formára (in sphaeroidalem figuram) alkottatott. Sőt még a' mely gondolkozások által már az akkori próbatételek következtetésében ki hozták, hogy a' föld' tengelye hosszának 229 nagyságú részek esnek, midőn az aequator által-mérőjét 230 ilyen részek illetik *).

Ezen nagy emberek állításait kívánták ezután Astronomusok, 's Természet' titkait vizsgálók valóságos mérésekkel bizonyítani, melly szerént a' föld' aequatorja púpos, pólussai pedig lapos legyen-e?

Ezen Természet' titkának megfejtésében a' Francia Országló-szék örökös emléket szerze magának, melly a' 17 Század közepétől fogva te-mérdek költséges áldozatokat tett. Legfőbb Matematikusait külömbféle részeire földünknek kiküldvén, hol az Éghajlatjaival megegyező földi grádusokat valóságban, és az emberi leg-főbb tehetséggel vetekedni látszó szorgalommal megmérnek, és nánd ebből, mind pedig a' föld' nehézkedése öregbedéséből aequatortól Pólusig a' föld valóságos formáját, általmérők' külömbö-

---

*) Ugyan ezt egyéb égi testek is bizonyítják: Jupiter, melly 10 óra alatt megfordul, tengelyének hossza az aequator' által mérőjéhez olly arányban vagyon = 13:14. A' se-bessebb fordulása miatt még jobban meglaposodott, mint a' Föld. Mérté Cassini 1691. —

Marsnak tengelye — aequator általmérőjéhez, mint 15:16.
Angoly híres Astronomus Herschel Ur bizonyítja.

zését, és nagyságát megtudnák; a' Francia, 's Angol nemzet' példájára több nemzetek is követték, és Tudósait több részeire országjaiknak, úgy Külföldre is küldötték. A' Mérések olly mathematicai eszközökkel (instrumenta mathematica) történtek, mellyek a' föld' tudományos Lakói által lett jutalmi kérdés feloldásával legjobbaknak találtattak; a' mérő nagyság, a' hőmérő szerént (Thermometrum) megjavítván, melly szerént a' levegő' változásainak mind aequatornál, mind Pólusok felé különböző befolyásait megtudhatni, az Europai, és egyéb Nemzetek' mértékjeivel a' legnagyobb pontossággal olly arányba vetetett, hogy akármelly nemzet illetén Éghajlatjaival egyezlő különbféle nagyságú mértékekkel földünk grádusai, mérését különbféle helyeken tenné, ezek nagyságát másikkal hasonlítva egy pontban megtudhatni.

Déli közön (In meridiano) tett némelly Grádusok' valóságos mérései Frantzia öllyben (Tois)

Helyek' nevei	Tudós Férjfiak nevei	Közép széles- ség		Gradus hossza Toisban
		0	1	
Peru Amerikában	Bouguer 's a' t.	0	30	56753
Rómánál Olasz Orsz.	Boscovich	43	1	56979
Kistelek M. Országban	Lesganig	45	57	56881)
Béts tája Ausztriában	dtto --	48	43	57026)
Francia Ország —	Cassini	44	33	57048
dtto —	dtto —	46	14	57040
dtto —	dtto —	47	28	57071
dtto —	Picard	49	23	57074
dtto —	Cassini	50	27	57092
Hollandiában —	Snellius	52	2	57145
Angliában —	Norwood	53	0	57309
Lapplandiában	Maupertius	66	20	57404

*) Báro Vega szerént,

Érdemes megjegyezni a' Frantzia Nemzet által azon kimondhatatlan pontossággal véghez vitt Grádusok mérését. Dünkirchentül egész Barcellónaig Spanyol országban, melly $9^{\circ} - 40^1 -$ és $25''$ téssen. — Ennek az hossza calculáltatott 551584, 72 Toisza; — mellyekbül közép számú Pólus magosságára $= 46^{\circ} - 11^1 - 58''$ esnek egy Grádussa 57019, 5 Toisok. Ezen munkát két igen érdemes, és Tudós Tagjai a' Nationál Institutumnak Mechain, és De-Lambre Urak végezték olly pontossággal, hogy a' mérésükben, valamint az Ég-hajlatjai magosság vételében is még tsak egy Secundumnak bizonytalanságában sem maradtak, Calculussaiban minden kigondolható emberi tehetség' eszességével, mint pedig vigyázzattal dolgozván.

Megbizonyodik ezen figyelemre méltó minden mérésekbül az, hogy a' föld a' polusoknál öszve nyomott; az aequatornál pedig kipuposodott; az az: hogy a' föld tengelye rövidebb, mint az aequator által-mérője.

Richer Urnak ideje után szüntelen voltak a' Természet vizsgálói, és mérői munkálódásban a' Secundumos Függők mozgásábül-is, mellybül a' Föld Forgását az előbbenyiek szerént meg bizonyodva láttuk, a' Föld formáját meg tudni, vagy olly nagyságú függők hosszát vévén melly szerént a' Föld forgása idejét mozgása valóságban kiverné; vagy pedig egy hosszszaságú függővel több helyeken a' különböző mozgás számábül (minthogy a' mozgás szám quadratumjai egy időben meg-fordított arányban vagyön $=$ a' függők hosszával) a' valóságos Függők hosszát ki keresvén — Ezen munkák' tökéletesítése végett több éles elméjü Észrevételek, Nagy-hegyek, Levegő - változásainak különböző befolyásai különös számban vétettek.

Hogy a' Secundumos Függők , mellyek a' Föld fordulása' idejét ki-verjék , a' nehéz erő meg kevesítettébül eredett meg-rövidítettét aequator felé nagyobb mértékben tapasztaljuk? mintha a' Föld golyóbis formájú volna , melly a' nehéz erő nagyobb meg-kevesítettét , következésképpen a' Föld aequatorja' fel — puposodását bizonyítja? lássuk a' következőkben.

Hughen a' felsőbb Mechanikában ezen törvényt bizonyít: hogy $\frac{1}{2}$ hossza egy függőnek , melly a' secundumjait valóságban ki veri , egy nehéz test minutum secundum alatt tett esete hosszával olly arányban vagyon , valamint egy kör-által mérőjének quadratumja , a' kereke nagysága quadrátumjával.

Ha tehát $D : P = 113 : 355$
és Bétsben Liesganig szerint a' függő hosza 440,
56 Parisi linea

aequator alatt pedig — dtto 439, 10 — dtto
Bétsben lészen $12769 : 126025 = 220, 28 : y =$
2174, 07 -- *)

is aequator alatt — dtto : — dtto = 219, 55 : Z =
2166, 87.

a testek esete egy secundumban

Valamint tehát a' testek esete , ugy a' Függők mozgása-is a' nehézkedés következése; a' nehézség ereje ehez-képest Bétsben , az aequator alatt valóval olly arányban lészen = 2174, 07:

---

*) Bärö Véga Logarithmus Könyveinek 2-dik Kötetében Leipzig 1814 a' Bétsben lévő Secundumos függőnek hosszát 440,562 Parisi Lineára határozza , mellyet Betsi mérték nagyságra reducálván így szől: In Wienn ist nach dem Wiener Fuss die Länge des Secundenpenduls = 452,739 Linien , da der Barometer auf 28 W. Zolle steht , und das Reaumurische Thermometer auf $+ 10^0$ weiset.

Die Beschleunigung der Schwerkraft (der Weg , den ein freyfallender Körper in 1. Secunde Zurücklegt) ist in Wienn = 15,51512 Wiener Fus,

2166, 87 = 220, 28 : 210, 55 = 440, 56 : 439, 10; az az; valamint a' Függők hosza, mellyek egy arányi időben egy arányi mozgást tesznek.

A' dolog' további fejtegetési végett: légyen A. a' nehéz-erő, ha a' föld forgásban nem volna vagy is a' mostani állapotjában a' Polusoknál, a' hol a' futó erőtől semmit sem szenved; L. légyen ehez ellő Secundumos Függőnek hossza; C. pedig egy másik nehéz erőt, b Geographiai szélességben, mellynek függőjje hoszát l jelentse; ismét γ légyen egy β Geographiai Szélességben lévő nehéz erő, mellyet illessen egy λ alatt lévő Secundumos függő hossza; lészen tehát az előbbenyi szerént.

$$L: l = A: C$$

$$L: \lambda = A: \gamma; \text{következésképpen}$$

$$L - l: L - \lambda = A - C: A - \gamma; \text{mivel pedig}$$

$$A - C: A - \lambda = \cos 90^\circ - \cos 6: \cos 90^\circ - \cos \beta$$

$$A - C: A - \gamma = \cos b: \cos \beta; \text{azért tehát}$$

$$L - l: L - \lambda = \cos b: \cos \beta.$$

Ha tehát ezen arány szoros mértéke a' valóságos mérésekkel öszve nem ütt, úgy a' föld gömbölyűségének a' golyóbis formátul valamenyire való eltávozása megbizonyodik.

Ennek megvilágosítására szükség a' Secund. függőnek hoszát fel-találni, ha a' Föld forgásban nem volna, vagy a' mostani állapotjában a' polusok alatt. Ehez képest kívántatik a' futó erőnek nagyságát az aequator alatt a' Föld sugárja' nagyságának részében meg tudni, melly a' Föld sugárjából, (radius) és a' forgása idejéből fel számíthatatik. Ez a' Nevton, és Trigonometzia' Törvénye szerént a' Föld gömbölyűségének olly kised szeg hajlatjá, mellyet 1 secundumban fordúly, fordított sinussának (sinus versus) menysiségével ki-jelentetik.

Minthogy pedig a' futó erő külömbféle Geographiai Szelességekben olly arányban vagyon, valamint a' Szelesség' Grádussai Cossinussainak négy szegei (quadrata); e' szerént annál jobban meg-tudatik a' nehézkedés meg-kevesítése — Hogy ha tehát ez a' valóságos próbák által ki húzott nehéz testek' esetének bizonyos időbéli nagyságával össze adódik, így megtudatik azon nehézkedés, vagy-is eset' nagysága, melly szerént egy nehéz test a' nyugovó Földre, vagy is most: a' Polusoknál eshetik.

$$\text{melly szerént } 360^{\circ} = \frac{1296000''}{23 \text{ óra } 56^1 3''} = 15,04'' = \frac{86163''}{3''}$$

= olly hajlatot jelent, mellyet az aequator alatt földnek bizonyos pontja 1 Secundumban téssen. — Ha tehát Klügel Ur szerént egy aequatori grádust = 57247 Toisza számlálunk, leszen ezen hajlatnak a' fordított sinussa = 37602264-ed része a' fél által-mérőnek; az az: a' fél által mérő részeiből 7,44 Linea = a' futó erőt az aequator alatt jelent *).

Véven Párist példájúl, a' hol főképpen szorgos figyelemmel a' függők próbái tetettek, mellynek $48^{\circ} 50^1$ a' Geographiai Szelessége', a' Cossinusok' quadrátumjaihoz aequator alatt, és Párisban = nem külömben a' 7,44 Lineához az aequátornál lévő futó erőhöz képest leszen 4-dik prop. Párisban = 3,22 Lineában a' futó erő, melly azon nagyságot mutat, menyire Polústúl Párisig a' nehéz erő a' futó erőtül meggyengített; ha tehát ezen 3,22 Lineák a' Párisban próbák által kihuzott nehéz testeknek minden secundumi esetéhez = 2174.07 Lineához hozzá adatnak, leszen = 2177,29 = $15^1, 1'', 5,29''$ az az:

---

*) Böde Berliui Astronomus szerént: Anleitung zur algemeiner kenntniss der Erdkugel.

= a' nehezek' esete a' Polusoknál; vagy is: ha a' föld nyugovásban volna.

Ezen Pólusoknál lévő testek' esete az aequator alatt lévő esetbül, a' hol egy Secundumban = 2166,87'' + 7,44 a' futó erővel aequatornál öszve vévén, lenne csupán csak = 2174,31 Lin. = 15 láb, 1 Hüvelk, 2,31 pont; mivel pedig $2174,31 < 2177,29$, ebbül világossan következik, hogy a' Testek esete Párisban nagyobb minden Secundumban, mint kellene lenni, ha a' föld golyóbis volna; hogy ott a' nehézkesedés nagyobb, és a' futó erő kisebb; az az: hogy Páris a' föld közepéhez közelebb vagyon, mint sem ha a' föld golyóbis lenne.

Mivel pedig ez minden szélességeken hasonló arányban tapasztaltatik, a' miut a' mérések bizonyítják; ehez képest a' földi Planétánk Polusainál öszve nyomott; az az: a' Tengelye rövidebb, mint az aequátor általmérője.

Newton szerint tehát a' Polusoknál lévő testek esetét az aequatori futó erővel olly arányban számolhatjuk = $2177,29 : 7,44 = 292,6465 : 1$; rövidebben = $293 : 1$; melly szerint az aequatori futó erőt, a' hol a' föld fordulása legsebessebb, 293-szor fellül halladja a' nehéz erő; úgy, hogy ezen bölts intézetébül a' Mindenek-Alkotójának még itt is sem egy csöp vize, sem fövénye Földünknek el nem szakadhat.

Halley szerint: a' Hold' meszesége' Cubussának föld sugárjaiban = $L^3 = 60^3$ és a' föld quadrált forgása' idejének = $\frac{1}{2} = 24^2$ sokszorozásából; ezeknek pedig a' sokszorozott sugár Cubussa = $l^3 = 1^3$, es a' Hold' kerülése' idejének (órákban) quadratumja = $D^2 = 656^2$ által lett felosztásából calculáltatik =

$$= \frac{L^3 \pm 2}{D^2 1^3} = \frac{60^3 24^2}{656^2 1^3} = 289$$

E' szerint is az aequátor alatt minden testek 289-er inkább igyekeznek a' föld közép pontja felé indulni, mint sem a' futó erőtől elragadtatni.

Az előbbiek következésében a' Secund. függőknek külömbféle szélességekben tapasztalt külömböző mozgásából még azon arány is, melly szerint a' föld tengelyét az aequátor által-mérőjével megállapítani lehessen, calculáltatik. Newton utánn Le-Seur, és Jacquier szerint:

A' nehézkedés' öregbedése aequatortól Pólus felé hasonló aránybaa vagyon, valamint a' Geographiai szélességek sinussainak négy szegei, melly szerint a' secund függők hossza is hasonló arányban nevededik pólus felé; aequatornál a' secund függőnek hossza 439,10''; Párisban 440,57; leszen tehát 439,10 + 2,59 = 441,69'' a' secund. függők hossza Pólus alatt, Pólusnál 2,59 Lineával hosszabb, mint aequatornál; — mint-hogy pedig a' nehézkedés ereje megfordított arányban vagyon, a' föld közepe távulságival; következésképpen a' föld tengelye az aequator által mérőjével vagyon = 439,10 : 441,69 = 439,10 : 44169 = 191 : 192. — Mallet' secund. függője, és de la Caille Gradus méréséből = 199 : 200; ha tehát ezek' közép számát, a' de Maupertius grádus mérésének következésében kiszámolt aránnyal 177 : 178 öszve vévén, a' közép számot kihuzzuk, leszen: 199 + 191 : 200 + 192 = 195 : 196.

ez után

$$\frac{195 + 177}{2} : \frac{196 + 178}{2} = 186 : 187.$$

Ezen arány' következésében Klügel Úr igen híres Mathematicus a' sphaerodialis calculussát teszi, melly szerent a' Grádusok' valóságos meréseivel helyessen megegyezvén, a' földünk' nagysága megtudatik.

	Toisen
A' föld gömbölyűségének közép számú	
sugárja. — — —	3271589
Geographiai szélességnek közép grádussa.	57100
Aequator alatt lévő gömbölyűség sugárja.	3251249
Pólus alatt lévő gömbölyűség' sugárja.	3303045
Földi aequatornak fél által mérője.	3279991
Földnek fél tengelye. — —	3262447
A' kettő közt lévő arány. —	187 : 186
Földnek közép sugárja. — —	3275790
Mennyisége egy grádusnak az aequatoron.	57247
Közép föld kerületén lévő grádus mennyisége. — — —	57173,5
Egy Geographiai mértföld; az az: $\frac{1}{15}$	
része egy közép arányú grádusnak.	3811,6
Sphaeroidalis föld meridianus környéke. —	5393
Geogr. mértföld	
Aequator környéke	5407 dtto dtto
Közép arányú környéke	5400 dtto dtto
Általmérője $113.5400 = 1718,9$	dtto dtto

355

Négyszegű mennyisége a'

föld hátának $1718,9.5400 = 9,282060 \square$ dtto
 Föld' Testi nagyságú foglalatja $= 2659,310190$ dtto

Illy nagyságban alkottatott Lakhelyünk, földi Planétánk a' tengelye körül mindennapi megfordulásán kívül a' világ üregében Ellipsis formájú útját végzi a' Nap' körül 365 nap — 6 óra, 9 minuta, 12 secundumokban; az az : a' naphúl nézvén ezen idő alatt a' Syderalis utjával 360°

gradusokat az Ég boltozatján végezi *), és újra az előbbi álló-tsillag eránt jelenik meg; úgy hogy ezen Ellipsis útjának egyik tüzhelyét, (Focus, Brennpunkt) a' nap foglalja el; — a' föld pedig e' szerént ezen Elliptica útjában egy arányi időkben nem egy arányú hajlatokat végezhet; hanem szüntelen a' naptúl földünkhez huza-tott Linea, vezeték sugár (radius vector) egy arányi időkben egy arányi mennyiségű foglalatokat a' föld Ellipticus formájú utjából szakajt el. —

Midön földünk' illy felséges Teremtetésének szép rendjében, és titkajiban álmélkodunk, midön földünk, és e' Részei' nagyságát bizonyos arány mellett kitsinben, és legnagyobb emberi tökéletességgel készítve szemléljük, melly nagy hálaadás futja el lelkünket a' Mindenhatóság eránt; hogy a' Föld', melly a' Világ' vég nélkül való üregében véghetetlen nagyságához képest, mint egy fővény a' tengerben csak elenyészik, lakója is tsekélységéhez képest olly elmével fel-ékesítetett, melly segedelmével miat tulajdon lakhelye' minémüségét megösmérni, mint pedig lakásán véghetetlen fellül a' nagy Természet' titkait fejtegetni tudhassa.

V. J.

2.

Karpathi Vándorlások.

* * *

Ha igaz, hogy az embernek legjobb Örömei nem a' jelenlétben, — a' mely mindég csak egy percz, — hanem a' múlt és jövendő idő-

---

*) Bode Astron.

ben, az emlékezés és a' reménység' országában teremnek, es virítanak: úgy azt lehet mindenünknek javasolni, hogy öröm napjait, — ezek pedig a' legboldogabb ember' életében sincsenek igen sűrűn elhintve, — egy jegyzőkönyvbe írja be, melynek olvasásával azokat, valahányszor kedve tart, újra által elheti.

Én, mióta ismét a' Karpatus allyán lakom, legfőbb öröm napjaim közé számlálom azokat mikor a' Karpatusra felmehetek.

Ille terrarum mihi praeter omnes
Angulus ridet; —

ámbar nem lehet felőle mondani:

Ver ubi longum, tepidasque praebet
Juppiter brumas; —

Sőt éppen ellenkezőtt: de ugyan azért, ha mi szegény karpatallyai lakosok kénytelenek vagyunk, annyi fergeteget, árvizet, dért' kényünk ellen is elszenvedni, mellyel a' Karpathus bennünket látogat, miért, ne vennénk legalább azon hasznát itt való lakásunknak, hogy természetünknek szépségét mennél többször lehet, csudáljuk, a' melynek látására a' külföldiek olly messze földről hozzánk utaznak?

E' jelen való egy pár lapot a' fellyebb említett jegyző könyvből mások is talán nem minden rész vétel nélkül fogják olvasni, mivel úgy is tagadni nem lehet, hogy még Berzeviczy, Bredeczky Genersich 's többeknek, részint tudós részint elmés előadásai után is, — a' mi nem mind egy, — a' Karpathus mind eddig talán a' külföldben ismeretesebb mint a' Magyar hazában. *)

---

*) A' Karpathusnak legújabb és legkörnyálálásosabb leírását egy Wahlenberg nevű Svéd Tudós hírlelte ki, a' ki 1813-ban itt járt. Nem, tudom, mit vétett neki a' Sze-

I. A' Kolbachi Völgy. — 15-dik Julius.

Bár elmúlt is már életemnek poétai Szakasza, — azon Szakasz, a' melynek szépségét Schiller az ő Ideáljaiban ily bájos színekkel festette: megmaradt mindazon által nekem is az ott említett vigasztalás, a' Barátság. — Mi tette a' a' mai napot oly széppé? Az, hogy azt veled töltöttem, én Pyladesem, kedves S!

A' reggel legelső sugárral együtt indultunk Poprád várossából; a' Karpathus' csúcsai elejinté ragyogtak a' kiderült ég' tiszta fényében, de alig érkezünk vala el a' Szaloki fürdőben, 's már is elbújtak sűrű felhők alá, és az esső is kezdett csepegni. Ettől el nem rettentve, a' fürdőben hagytuk szekerünket, 's bátran neki mentünk a' Kolbachi völgynek.

Bajos volt a' lemenetel; a' sűrű és magos fűmiatt, a' melyet az esső szünet nélkül áztatott. A' mint leereszkedtünk, volt a' völgy öblébe, az alá görgő Kolbach' partján, megállapodtunk egy szép vízomlás előtt; de itt annyi nagyobb csudák közt, ennek még csak neve sins, bár egyebütt akár mely legszebb vidéknek is díszül szolgálhatna.

Azon roppant kőszálaknak irányában, a' melyek a' kisebb Kolbach völgyét a' nagyobbikétől elválasztják, egy hid, a' nagyobb, 's egy másik a' kisebb Kolbachon vezet által; kevés lépésnyire a' hidakon alól, mind a' két patak egyesül. Egy keskeny és meredek gyalogút, a' mely Trepp-

---

pesség, hogy munkájának előbeszédében azt mondja felőle, hogy az, „Tera inhospitalis et latronibus atque barbaris plena.” Egy érdemes hönnyi Tudósnál készen mondatik lenni ezen rágalmazásnak meg czáfolása, de azt ki nem nyomtattatja, mivel elegendő, előre fizetőket nem talál. Így a' külföldiek akár mi rosszat mondhatnak felőlünk, és mi halgatunk.

chen; (garáditska), neve alatt a' kösziklák közé szorúlva, fel felé vonódik, örzi itt a' kis Kolbach bemenetelet.

Mindjárt a' garáditska felett eljutánk ama leghíresebb vízómláshoz, a' hol a' patak, két szorosan egy más mellett feltornyosodó kösziklák közé szoríttatván, menydörgő Zuhogással függőleg, (perpendiculariter,) mintegy harmincz ölnyi magosságról lebukkan. Egy temérdek kő fekszik alatta; ezt hihetőkép a' víz, midőn századok előtt magának erre utat tört, a' felső boltozatról lemosta és az örvénybe hömpelygette. A' vízómláshoz oly közel lehet állani, hogy az ember a' széllyel fetszenő porszemayi vízcseppektől jóformán megázik, és ha a' napbelé süt, lábai alatt szívárványt szemlél.

Itt állapotunk meg kedves S. emmel, 's majd a' hánykódó habokra, majd ismét a' körülöttünk emelkedő kőszirtekre tekintvén, a' melyek lassan, lassan a' széllyel oszló ködökből kibújkáltak, emlékeztünk, távol levő kedveseinkről, — egy két ró'saszájú leányka is volt köztök — emlékeztünk Bécsben, Posonyban 's T. on egymás' társaságában eltöltött óráinkról, a' melyek, mint itt a' patak tajtéka, úgy eltűntek. —

A' Kis Kolbach' völgye, melybe, a' mint mondtam, erre van a' bemenetel, innét egy órányi távolságban, még egy más, sokkal magasabb, de sokkal kevesebbé romantikos vízómlást mutat; ezt tehát most az időnek rövidsége miatt meg nem nézhetvén, leszállottunk a' gráditskáról, 's a' nagy Kolbach' völgyébe útunkat vettük azon vízómlás felé, a' mely az ide való német Dialectusban Z i m s n e k, az az, szitának nevezetik. Itt is a' patak, — de nem a' Kolbach, hanem egy más apróbb, a' Szaloki Tető' egyik, csúcsáról függőleg leömlik, 's mint egy szitán keresztül, alig látható cseppekre osz-

lik: a' kinek kedve van, fejét Karpathi vízzel áztatni, szinte a' viz' alá állhat. Közbevetetlenül a' vízomlás alatt egy nagy rakás hó fekszik, a' mely alól a' víztől kiöblítetvén, olyan bázaltat formál, hogy egy néhány ember alatta mint egy szalában sétálhat. Ezen hóbázalt nem tudom, nem tartozik e' a' Kolbachi völgy' legszebb tüneményei közé; két ízben, 1818. és 1819. esztendőben, 's mindég Júliusban voltam nálla, 's mind kétszer a' hóbázaltot megtaláltam.

Innéthaza térvén, elvezettem barátomat azon helyre, a' melyet az itteni lakosok m'ó'sár-nak neveznek. *) Itt már mind a' két Kolbach egyesülve nem annyira, vízomlást, mintsem inkább vízomlások Systemáját formál, mert ha az ember jól választja néző pontját, hát vagy hét egymást nyomban követő vízomlást egyetlenegy tekintetbe foglalhat. Egy nagy elméjű, 's kimívelt és finom ízlésű Dáma, a' kivel szerencsém volt akkor a' Kolbachi völgyben lenni, midőn Ő Császári Királyi Herczagsége János Austriai Főherczeg azt jelenlétével díszesítette, a' m'ó'sár nevezetű vízomlások' szépségétől való elragadtatása közben megvallotta, hogy sehol a' Karpathusban ennél szebbet nem látott, pedig látta a' Karpathusnak csak nem minden nevezetes részeit; S. Barátom pedig

---

*) Mely kevés ízléssel birjanak az ide való parasztok a' természet' felséges szépségére nézve, abból lehet mérsekelní hogy ezen egész gyönyörű tájban nem találunk egyebet megjegyzésre méltónak két kis lyukaknál, a' legalsóbb vízomlás mellett lévő kőben, a' melyeknek egyike m'ó'sár a' másika pedig tekenő formát mutat. Erről azt mesélik, hogy a' Karpathus' környékének meg népesítése előtt, a' vad asszonyok, a' kik itt az erdőseget lakták, benne gyermekeiket fürösztették; Az idegen, a' ki magát paraszttal ide akarja vezetetni, ne beszéljen soha nékik a' vízomlásról, mert ők azt nem értik; hanem mondja meg nékik azt, hogy a' m'ó'sarat és a' tekenőt akarja látni, 's azonnal oda vezetik.

a' ki a' Rajna Schafhauseni bukkánását is látta, azt merte kimondani, hogy bizony ezen, Kolbach-i omlásokat nem adná érette. Miller Képiró a' mo'sár vidékét festette annak hátulján óriásként álló fekete kőszalakkal együtt; de vízomlást soha sem kellene fejteni, mert a' mi legfőbb benne, a' mozgás, a' zuhogás, a' szüntelen, 's mindég más más formába változó habok' hánykódása, csak ugyan nem tartozik a' képirás' országába.

Édesen borzadó csudálkozással eltelve távoztunk el ezen bájoló helytől, 's száz megszázsor visszatekintvén a' mo'sarra, ballagtunk a' fürdő felé. Emberül megázva, a' mint voltunk, valóban jól esett az ebéd. — „Cressa ne careat pulchra dies nota!” így kiáltánk fel a' poharak' zengésénél, 's ittuk, a' tudva lévő ró'saszájú leánykáknak egészségét. Eljen a' barátságunk, és, „proveniant medii sic mihi saepe dies!”

* * *

II. A' Szaloki Tető. — 1-ső Augustus.

Ille potens sui
Laetusque deget, cui licet in diem
Dixisse: Vixi; cras vel atra
Nube polum pater occupato,
Vel sole puto: non tamen irritum
Quodcunque retro est, efficiet, neque
Diffinget, infectumque reddet,
Quod fugiens semel hora vexit.

Tegnap reggel testvér öcsém, váratlan szobámba toppan: azért jöttem, úgy mond, Löcséről, hogy holnap veled menjek a' Szaloki Tetőre.
*) — Rövid az élet; nem kell azt hosszas tanács-

---

*) Ez a' Karpathusnak ama teteje, a' melyen a' Királyor' neve alatt csmérletes kőszikla találtatik; de ez még más-sze vagyon a' tetőtől.

kozásokkal 's kétségeskedésekkel vesztegetni: elmentünk tehát éjszakára a' Szaloki fürdőbe. *)

Reggel negyedfél órakor felnyitám' szobám' ablakát; látám az égnek egyik részén Jupitert, a' másikon a' Pléjásokat csillogni: kelj fel, mondek, szép az idő, fel megyünk a' Szaloki Tetőre.

Kivántunk volna már az erdő felett lenni, mikor a' nap felszálland. De a' nap megelőzött, 's midőn az első dombra felértünk, már ő a' láthatáron, állot. Ott, a' Treppchen', által ellenében, legelsőbbben állapodtunk meg, 's belé néztünk a' Kolbach' völgyébe. A' jól ismért vízómlások mint meg annyi fehér lineák ragyogtak a' fekete kősziklák között — a' térség' falui felett még a' hajnali köd fejezlett, — gyönyörű volt a' reggel.

Azon tornyokként emelkedő kőszalak' gerinczen, a' melyeknek lábait a' zúgó Kolbach mossa, nem valami gyalogúton, — mert már ez itt nincs — hanem többnyire egy körül a' másakra ugrálva, sokszor kősziklákon, kapaszkodva, járdaltunk a' Szaloki Tető, vágyásunk' célja felé. Az út felette fárasztó; régen járom a' Karpathust, de hasonló elcsüggedésig érő lankadást soha sem tapasztaltam; tizszer is visszatérő félben voltam, de ezt az öcsémnek csak más nap vallottam meg, és ő visszont énnékem.

Már az út közepén megszűnik itt minden vegetatio, még a' Pinus pumila is; a' kopasz köver

---

*) Ezt inkább Millenbachi fürdőnek kellene nevezni, mert Millenbach' helységének határában vagyon. Schmeck'snek is hívják; de ezen név, valahányszor hallom, bosszont, 's mindenképpen méltó a' számkivetésre; mert valóban ezen szép fürdőben, melynél romantikusabb fekvésű az egész Szepességen nincs, — még Szmerd'sonka sem, — az ember nemesebb nemű örömelésre talál, 's nem szorúl csupán az ételre, italra.

ken már az ember Lycheneknél egyebet nem lát. A' zúgolódó emberi életnek semmiféle hángja ide többé fel nem hat; a' Kolbach' zúgásán, a' hordtyogó egerek' (mus marmota) magános süvöltésén kívül, semmi felben nem szakasztja a' néma hallgatást.

Jó magosságot értünk volt, midőn egyszerre látánk messziről a' Popper' tavát, mint egy égszín Saphirkövet, a' zöld környékben ragyogni.

Italiam, Italiam, laetus conclamat Achates: de kis idő múlva új okunk volt az álmélkodásra, mikor az öcsém, a' ki mindég előre volt, hirtelen egy meredék kőszál' fokán megállott: „Ah, itt a' Kolbach' forrása! Valóban, a' nagy Kolbach' völgyének hátulja, amphitheátrumképpen rettentő kőbástyáktól körül fogva, az ő tíz vagy tizenegy tavaival, havas gödreivel, zúgó csergetegekkel mint valamely földi abrosz kiterítve fektüdt lábaink alatt — úgy látszik, hogy egy ugrással oda érne az ember, de a' part' magossága mintegy 400. ölnyi lehet.

A' szomszóságtól kínozva, egy hórákához, vonúltunk, — mert már itt nincsenek források, — és midőn, jól lakunk hóval, egyszer csak hallunk, emberszót. Felszóllalunk mi is, 's im akadunk négy Szaloki pásztorokra, a' kik kérdésünkre, hogy itt mit csinálnak? azt felelik, hogy feljöttek körül nézni magokat, 's hogy már alig száz lépésre van a' Szaloki tető, melyre két rajta lévő kőrakástól könnyen reá fognánk esmerni. Be hirtelen felpattantunk ennek hallására! Minden fáradságról elfelejtkezvén, új erővel neki mentünk, 's egy két minutum múlva, mi is a' Szaloki tetőn körül néztük magunkat.

Dél felé egy végetlen táj kiterült előttünk, — szám nélkül való városok és faluk voltak a' térségen elhintve; a' sok Karpathi patakok, a' mel-

lyekbül a' nap' tiszta fénye vissza sugárlott, mint meg annyi ezüst pántlikák keresztül húzódtak a' sokféle zöldséggel hímes mezőkön, 's egy optika ámulás által, a' mely a' térség távolabb levő részeit a' szemnek úgy képi mint fellyebb emelkedetteket, vissza a' Karpathus felé látszattak folyani. Észak felé, lábunk alatt volt a' Kolbach' völgyének már említett hátúlsó része, a' Lomniczi, és Eisthali *) Tetők mint valami fenyegetődző Óriások oldalt állottak, egyébbaránt pedig a' sok temérdek hegyek közzül, Gallicianak csak igen kicsiny része látszik ki. Azt mondják, hogy innét látni Krakó' várossát is; én azt nem tudom, de nem is foghatom meg, hogy mehet valaki ide fel a' végett, hogy Krakót lássa; megvallom, hogy azon felséges tárgyak' sokasága mellett, a' melyek itt az embernek fantáziáját nem annyira elfoglalják, mint elnyomják egy olyan hangyaboly mint Krakó várossa, eszembe sem jutott.

Innét nézve, már az egész táj csupa térségnek látszik, mind az, a' mi nem Karpathus, minden kisebb hegyek és halmok egészen elenyésznek a' szem előtt, és a' Szaloki fürdő már egy niveauban vagyon Késmárk' várossával, bár egy-nehány száz öllel magosabban fekszik is. Én ugyan a' Tetőn semmiféle szédülést nem éreztem magamban, de most nem tudom azon szörnyű magasságot, mely mellett minden más magasságok semmivé lesznek, valamely titkos borzadás nélkül fantáziám elejbe hozni. A' levegő nem volt egészen tiszta, sőt lábunk alatt egy sűrű felhő is vonult össze, 's azt, nem minden rezzenés nélkül a' Tető felé láttuk közelgetni, de alig borított el bennünket fél-fertályig, 's azonnal lassanként eloszlott, az alsó vidékre pedig, a' mint az ré-

---

*) Jégvölgyi.

szenként a' ködből a' verőfénybe kibukott, igen igen gyönyörű kilátást nyitott.

A' pásztorok' mondása szerint a' legfelsőbb Tetőn találtunk két köbül rakott piramisokra, (mert még a' Tető sem mutat'élő kősziklát, hanem egymásra halmazott kőtöredékekből áll), ezen piramisoknak egyikében egy csupor el van rejtve, a' me ybe az ide feljött emberek, emlékirásokat szoktak rakni. Mi azokat elolvastuk, 's magunk is ezt tettük melléje a' Schiller' Alpesi vándorából:

Und unter seinen Füßen ein nebellichtes Meer,
Erkennt er die Städte der Menschen nicht mehr.

Kilenczedfél órától fogva, mulattunk a' Tetőn egészen tíz óráig, 's akkor osztán ama' pásztorok' nyomain, egy keskeny és felette meredek völgyben, a' mellyet onnan alól nem is látni, lebocsátkoztunk a' Tető alján fekvő három tóhoz, onnan pedig a' fürdőbe siettünk, a' hol készen várt az ebéd, 's egy derék társaság, a' ki nem győzte hallgatni utazásunknak elbeszélését.

Ez nem volt dies sine linea; emlékezete élni fog lelkemben, míg lehellek. És Te, kedvesem, kit barátomnak választottam volna, ha a' természet annak nem teremtet volna is, akár mely messzire is elválasszon a' Sors kenneünket egymástól, akár napfényben, akár borult ég alatt folyjanak napjaink, el ne felejtkezz a' mai napról, 's meg ne szűnj szeretni bátyádat!

* * *

III. A' zöld Tó. — 14-dik Augustus.

Kivel óhajthatna az ember inkább a' Karpatusra járni, mint annak legelső és egyik legelmesebb leirójával, az ő házabélicével, 's keves

kiválogatott esmerősseivel? Erre a' szerencsére ma tehettem szert, 's azért a' mai nap minden bizonnyal legfőbb, elfelejthetetlen örömnapijaim közzé fog tartozni.

Reggel Kakas - Lomniczról indúltunk el a' Lomniczi tető' allyán fekvő majorok felé. Ezek az ő nagy réteivel együtt, még kevés esztendőkkel ez előtt, egy sűrű fenyvesnek közepette, ábrázolták a' Helvetziai Alpesi gazdaságnak képét; de már most a' pusztulás' képe elkedvetleníti az utazót, mert az erdő a' majorok körül nagyobb részint ki van vágva, 's palingenéziáját várja egy hosszas Proportionalis Pernek kimenetelétől.

Innét az útasnak útmutatóul szolgál az úgy nevezett fehér fal, azon völgynek torkában, a' mely a' Karpathus granit havasait, 's nevezetesen a' Lomniczi Tetőt 's az ahhoz kapcsolódó patkány hegyet, (Ratzenberg) annak szomszéd, már mészkőből álló ágazatitól választja el. A' völgyben folydogáló fehér víz, (das weisse Wasser, Albula) itt a' két országnak határa, és a' fehér fal nevezetes a' Geologus előtt mint ama Herkules' oszlopa, melyre a' granitnak Non-plus-ultrája vagyón írva.

Egy jó gyalogut a' fehér víz' hol jobb, hol bal partján vezet a' zöld Tó felé, a' mely a' fehér faltól közel három óra járásra fekszik a' völgy' hátulsó öblében. Elejinte kedvező volt az idő; de nem sokára az eső kezdett esni. A' Lomniczi Tető sűrű fellegfátyolba öltözött; —

Terribilem picea tectus caligine vultum,
Barba gravis nimbis, canis fluit unda capillis,
Fronte sedent nebulae, rorant pennaeque sinus-
que. —

— A' Dámák, a' kik velünk voltak, kegyetlenül áztak meg, 's végtére még szerfelett szeren-

rencséseknek tartották magokat, hogy a' zöld Tó' partján, egy kősziklának bolthajtása alatt, egy kis menedéket találhattak.

E' szomorú állapotban biz itt ma nem sok szépet volt látni, kivéven a' sok vízomlást, a' mely szemeink alatt a' nagy essőtől mint valamely vará'sló' pálczája által, egynehány perczek alatt kilenczre szaporodott. De nem is volt csuda; hiszen maga az ég is csupa víz omlás volt, 's csak az a' jó, hogy a' víz bennünket el nem seprett.

De voltam én itt máskor is már kétszer, 's nevezetesen egyszer Beudant Úrral, a' Párisi Királyi Minerál kabinet' egyik felvígyázójával, tudok tehát a' Zöld Tóról több szépet is mondani. A' Karpathus' legmagasabb Teteji, a' Lomniczi, Eisthali, *) 's a' t. fél circulus formában körül veszik azt a' keskeny völgyet, a' melyben a' Zöld Tó, meg egy más kissebb Tó is fekszik. Nem ritka a' Tó körül, mind a' hegyeken, mind pedig a' völgyben is a' hórakás, a' tóban pedig számos világos zöld foltok mint meg annyi Smaragdok csillámlának. Ezen foltok fenekén, az ember egyebet nem talál tiszta hószén fejer fővénynél, a' melyből a' kristály tisztaságú víz felbuzog. Mi okozhatja pedig a' tó zöld színét? arról sokféle a' hypothesis; a' körül álló tárgyak nem igen okozhatják, mert azok nem zöldek, hanem feketés hamuszín kőszalak, meg az ég; e' szerint tehát a' Tónak vagy feketének, vagy kéknek kellene lenni.

A' völgyet ketté hasítja egy alacsony hegygerincz, a' mellyen túl megint más egynehány

---

*) Mind ekkoráig a' Lomniczi Tető tartatott legmagasabbnak, de a' fellyebb említett Sved Vahlenberg detronizálta, azt állítván, hogy a' megette álló Eisthali Tető még egynehány öllel magasabb volna, a' mely mellett valóságos Jég-hegyekre is, (Gletscher,) talált.

Tó találtatik, úgymint a' fehér Tó, a' fekete tó, 's a' t. Amaz jóval nagyobb a' zöldnél, de nincs olyan mély, mert a' közepén is kilátni belőle a' köveket, a' vize is lágy meleg, és rossz ízű annyira, hogy valóban megérdemli az album Stagnum' nevét, a' mellyel neveztetik a' régi Oklevelekben.

Nem lévén ma semmi reménységünk, hogy az idő kiderüljön, útnak kellett indúlnunk, a' legnagyobb essőben ugyan, de még is víg kedvvel. Az ember sok bajt könnyen eltűr, mihelyt megteheti azt, hogy nem bosszonkodik rajta, de nevet; ezt pedig itt könnyű volt megtenni ily jó társaságban. Nem sokára a' nap-is kimutatta ábrázatját, 's útoljára meglehetősen időben, csak hogy nagyon sáros úton vissza érkeztünk a' fehér falhoz onnét meg a' majorba, 's onnét meg haza. A' Dámák, gondolom, sokáig fogják emlegetni a' mai essőt, de a' szép vidéket is, a' melynek mind azon kedvetlen környülállások mellett is, tökéletes igazságot szolgáltatottak, azt feltéven magokban, hogy majd másszor jobb időben látogatják meg. Mely idvességes szándékot magam is tellyes szívemből alá írok, most pedig az Olvasótól elbúcsúzom.

F. S.

3.

Lehet e' a' Mivek-tudományát (Technologia) bizonyos Rendszerben (Systema) elő adni, és illő e' ilyen tudományú előadásban azt nyilván tanítani.

Még akkoron, a' midőn II. Jósef Tsászárnak mindenre li terjesztett villám figyelme, 's mun-

kássága, a' közönséges Oskolákat is tárgyúl vette, és azokban tanított Tudományokat nem csak megszorította, de újjabb és az előbbtől különböző Rendszert azoknak előadására rendelt, több Tudósaink önként, a' régi Görögök útmutatásoktól gerjesztetvén, az egész Tudományi Mindenség valóságos Rendszerinek (Systema Encyclopeediae) kinyomozásában, 's fel állításában dolgoztak. Többek közül kettőt említek: B. Pronay Gábort eő Exc. ki ezen ditső czellyát az Analytica (Felosztó) és Kovachich Márton Urat, ki Synthetica (Öszve állító) módon és úton tárgyaikat el érne igyekeztek: de mivel mind kettőnek fáradságos, és több irott kötetekre menő szorgalmai, napfényre nem derültek, megbántások nélkül azt vélhettyük, hogy eők is, mint többen előttök, ezen pályán el eredett külső Tudósok, az egész Rendszeri szerkesztetésben óhajtott czellyokat tökéletesen el nem érhettek; *) érdemesek azomban, és méltók írásaik további fentartásra, mivel a' későbbi igyekezőt nem csak buzdítani fogják, de a' már fel talált sikeres nyomdokokra vezérteni, sok fáradságot, izzadást és időt vele megkiméltetni.

---

*) Ezen Tudományi Rendszert, mely által Pláto, és Aristoteles állítása képpen, a' Tudományok nem csak egymástól függenek, de egymásban úgy öszve szöve találtnak, hogy egyik a' másiktól eredvén későbbben ismét az előbbenibe be folyon, a' hajdani Tudósok Encyclopudianak nevezték a' Görög Κυκλος (kör-kerek) szavat választván jelszónak. Világos ebből mennyire távoztak azoktól, az Időnkbeliek, kik az Encyclopedianak valóságos, és tulajdon értelmével egészen vissza élnek, mivel nem csak tudományos szerkesztetés nélkül készült tárházait, hanem a' betűk (Alphabet) rende szerint folytatott tudományos szótárokat is, Encyclopedia címre méltattnak. A' Betűk vagy is Alphabet Rendinek, Tudományos okát még eddig senki sem adhatta, és azért, ezen csak pusztá akarát, néma eset, vagy vak történetből származott betű Rend, Tudományos szerkesztetés (Rationalis et Philosophicus Ordo) nem lehet, és így semmi képpen az Encyclopediai értelemre nem vonatthatatik.

Én a'koron épen a' Böltsekedés (Philosophia) Tudományának, szántam volt tudos szorgalmamat, 's azért mások' példájára magam is a' Tudományi Mindenség Rendszerének (Systema Encyclopediae) ohajtott fel találására törekedtem, Oktatómtól arra tanítatván, hogy a' Tudományok képzete, és formája a' Rendszert, olly annyira meg kívánná, hogy e' nélkül, bár mely tárgyról és bár miképpen elő adott oktatás, a' Tudomány valóságos nevét nem viselhetné. Méltán felakadtam tehát másik akkori betses Oktatómnak Tüdós Mitterpacher Lajos Technologiai Tudomány előadásában, mellyben halmozott Tárgyaknak zavarodását, említett okból nem szivelhettem: említettem azért nem egyszer nekie tapasztalt gyönyörűségemet Linné munkáiban, és azon tökéletes Rendszeriben, mellyben az egész Földi természetet, nemekre, fajokra osztván, és szerkesztetvén elő adta, ollyan ohajtással, hogy a' mit Linne a' Természetben, azt valaki más a' Mivek Tudománnýában hasonló szerentsével már egyszer eszközlené. De azóltatól fogva édes reményemnek tellyesítését sikeretlen várom, midőn már 40. esztendőnek folyta után is a' Tudományt azon rendben a' Magyar Universitásban elő adattni tapasztalom, eképen szerkesztetve léven az egész esztendőre ki rendelt Tárgyak.

1. A' Festés	10. Porcelán
2. Az Olaj	11. Tükör készítés
3. Tobák	12. Eczet forralás
4. Viasz Fehérités	13. Salitrom főzés
5. Mész égetés	14. Czukor
6. Hamuzsir	15. Szurok és
7. Serfőzés	16. Tégla égetés
8. Bőr-készítés	17. Kenyér Sütés
9. Üveg	18. Keményítő.

nyilván ki tettzik ebből, hogy itt érdeklett Tudományos Tárgyak tökéletes Rendszerben elő nem adatnak, következésképpen hogy illy formában elő adott Technologia, valóságos Tudomány nem is legyen.

Arra tehát hogy a' Technologia is a' többi Rendszeres és valóságos Tudományok körében emeltethessen, nem haszontalan, hanem valóban szükséges minden Próbátétel és igyekezet. En ré szemről bátor törekedésemnek közönséges helyben hagyását nem remélhetem, még is elégséges jutalmát fáradozásomnak már abban is lelmi fogom, ha másoknak, 's kivált e' tudományi karban jártassabbaknak, figyelmét ébreszthetem:

A' Tudományok' mindensége Rendszerit (Systema Encyclopediae) két talpköre állitván, egyikre a' subjectivum Tudományokat, másikkra az objectivumokat helyhez tettem. Technologiát az az a' Mivek Tudományát az utóbbiak közé számláltam, és azt a' Természeti Ismélet és Foglalatosság harmadik ágának rendeltém úgy, hogy ezen osztály I. Ága a' Természet Esméretét (Historia Physica) II. Ága a' Termesztést (Oeconomia) és III. a' Termesztményeknek mű által eszköz lendő elkészítését (Technologia) tárgyzazza; — Melly három ágazatokat a' Böltselkedésnek (Philosophiának) mostan rendelt három esztendeire alkalmaztossan felosztani lehetne, mivel valóban első a' Természetnek Esmérete; ezt követi a' természet szabási szerint eszköz lendő Termesztés, és végső a' Termesztményeknek szükséges tzelra léendő elkészítések.

A' Miveket olly rendel, mint Beckman János Technologie, oder Kentniss der Handwerke, Fabriken und Manufacturen Erfurt 1777. 80. 87. kinyomtatott könyv-

vében elő adta, vagy b. e. Apátúr Mitterpacher tanította, annyi, mint valamely Testnek némely tagjait különleg festeni, a' nélkül hogy ezen Tagok össze szerkesztetvén, a' Testnek valóságos állatyyát, és képzettyét elő adják, felette szükség tehát illy tsonkúl elő adatott Tudományt Tökélletesíteni; bizonyos Rendszert felállítani, 's ennek rendszabásait tellyesíteni, hogy a' Technologia Tudományi méltóságra felemelkedhessen.

A' Technológiában elő adott Mivek, mind a' három különös Természeti Országokból veszik tárgyakat, mellyek vagy különösen az Állatok, vagy különösen a' Növények, vagy különösen az Ásványok Országából lévő szerekből állanak, vagy pedig vegyest kettőjőkből, sőt némelyek mind az három Országbeli szerekből össze állítatnak. Lehetne tehát ezen tekintetben valamennyi miveket ennyifele nemekre felosztani, és illyen Rendszert alkotni, hogy tudniillik az I. Rendben azon Mivek elő adattassanak, mellyeknek tárgyai egyedül az Állati Országból II. Rendben mellyek a' Növény Országból, és III. Rendben, mellyek az Ásványok Országából egyedül vétetnek. IV. Rendben helyezettetnének az Állati és Növényi Országokból közösen használó szereeknek Mivei, V. Rendben a' Növény és Ásványok, VI. Rendben az Állati és Ásványi szerekből egyesített Tárgyaknak Mivei VII. Rendben pedig olly Mivek, mellyeknek munkálása mind az három Országbeli szereket közösen megkívánnya.

De koránt sem láttzik alkalmasnak, annál inkább tökéletesnek az illyen szerkesztetés, melly tsupán a' foglalatosság minémüségét, nem pedig annak végtárgyát, vagy inkább kútforrását, talpkőnek állittya. Valamennyi Tudományoknak, 's emberi Tökéletességeknek egyébb tzéllya nem lehet, mint az embernek boldogulása; innent ered-

nek ki minden vágyódásaink, és ismét ide arányzanak, 's vissza térnek, minden igyekezeteink, hogy ne legyen tehát az Ember azon arány, melyen a' külömbféle miveknek, mint annyi boldogító igyekezeteknek Rendszere ne állitasson, 's gyökerezzen.

És valóban az Emberi I. Táplálásra, ételre, 's italra II. Fedezetre 's Ruházatra III. Bátorságot, könnyebbiséget (commoditas Bekwemlichkeit) Hasznót, és gyönyörűséget szerző Foglalatosságokra, 's ezen három fő Nemekre valamennyi Miveket tökéletesen felosztani, sőt ezeket ismét más fajzatokra 's ágazatokra elszerkeztetni lehet. Kiki örömmel tapasztalhattya, hogy természeti rend szerint, és a' józan okosság helyben hagyásával itt a' Szükséges a' Hasznos előtt, ellenben a' Gyönyörű, és Szép, a' hasznos után fog taníthatni, és azon szemet szűrő zavarodás, melyet a' Technológiának mostani rendtartásában, egy rendszerint gondolkozó elme sem szivelhet el fog háritatni. Nem fog tudniillik mindennek előtt a' Festés, melly tsupán gyönyörűségre szolgál, a' szükséges példának okáért a' Kenyérsütés előtt melly a' sorban majd a' legutolsó, elő adatni; a' Serfőzés, nem a' Bőr készítés — a' Czúkor főzés, nem a' Szurok égetés mellé ragasztatni, sem az Eczet forralás, a' Tűkör tsinálás mive mellé helyheztenni; hanem mindennémű Mivek bizonyos természetes, és okkal készített Rendszer úttyán egymást követni.

Sem hely, sem idő engedi, hogy én ki ezen Rendszernek kútforrását ki nyitottam, azon számtalan és külömbféle Miveknek Nemeit, Fajjait, 's Ágait, végig szerkeztessen: a' ki ezen Tudománynak szíves baráttya, és útmutatásomnak kedvellője léend, könnyen végre hajthattya ennek tel-

lyesítését, 's bizonyossan velem együtt óhajtani fogja, hogy ilyen hasznos Tudománynak nem csak egy vagy két ágát a' hosszasan le folyó esztendő alatt, hanem az egész területét bár sokkal rövidebben halgathassa — sőt nem csak magát a' Mivek és Mesterségek módját, alkotását, de azoknak rövid történetét is, fel találását, 's gyarapítását, Plinius, Panciroll, Polydor, Beckman *) Busch **) jegyzeteik szerint előre megismerhesse, 's tanulhassa, 'nohatalán ezt nem előbb, mint akkor valahára, midőn a' Tanúltság Története (Hist. Litteraria) méltónak ítéltetni fog a' közönséges Oskolákban leendő bé hozásra — remélhetem.

J***.

4.

Péter Magyar Királynak származása 's rokonsága felől.

(Lásd Tudom. Gyűjt. 1819. VI. Köt. 3. Tzik. 46. lap.)

Hazánknak egy Királya sem volt, kinek származása felől olly' különböző vélekedéssel lettek volna a' történet írók mint a' Péteré felől: hogy az Annya Gizela, a' Sz. István Király testvére lett légyen, abban közönségesen megegyeznek; hanem az Attyára való nézve egyik Német, másik Olasz, majd más ismét más eredetűnek mondja. A' sokféle Írók sokféleképpen írnak: és a'

---

*) Beyträge zur Geschichte der Erfindungen Leipz. 1782. 8-o

**) Busch G. L. B. Handbuch der Erfindungen. Eisenach b. Viedekind 1802—8. IV. Th. — der 2. 3. u 4. B. in zwey Abtheilung. gr. 8. az ára 10 fl 30 x. Conv. p.

dolog valóságát olly' szövevénybe burkolják, melyből kifejtteni a' legtudósabbaknak is munkát ad, gyakran pedig a' legnagyobb munka is sikertelen. Jóllehet Túrótzi a) Ranzan b) Réva c) Eccard d) Katona e) és mások Pétert a' Burgundiai Vilhelm fiának, és így Németnek állítják: én mindazonáltal, össze vetvén a' történet írók' előadásait, ötöt Velentzei születésnek, és így Olasz származásúnak tartom. Ugyan is

1. Cornides f) elég bőven elő adja e' tárgyról való vélekedését; és hathatós okokkal megmutatja, hogy Péter a' Burgundiai Gróf fia nem lehetett. Azomban

2. Túrótzi is azt mondja „Petrum Alamanum vel potius Venetum” mely szavaival inkább Velentzeinek mint Németnek nevezi. Katona ugyan azt véli, hogy Velentzeinek azért nevezetett, mivel az Attya Venetiát és Longobardiát bírta. Sőt

3. Eccard is, ki a' Német származtatás mellett van, a' Péter Attyát (kit Ottó Vilhelmnek mond) Albert Olasz országi Király fiának, és így tsak ugyan Olasznak vallja: azt állítván, hogy Vilhelm nevezett Attyának halála után leve Henrik Német Tsászárnak mostoha egyszer'smind fogadott fiává, és ekképpen Burgundiai Gróffá.

a) Chronic. Hungar. Part. II. cap. 34.

b) Epitome Rerum Hungar. Jud. IX. Tenuit post eum (Stephanum) regnum Petrus, suus ex sorore nepos. Huic pater fuit Wilhelmus, natione Germanus etc.

c) De Monarchia et S. Corona Regni Hung. in Centur. 1. Stephano Regi Petrus Alemannus Stephani ex sorore Gisela nepos, filius Guilielmi Burgundiorum Ducis, successit.

d) Hist. Gen. Princ. Sax.

e) Historia Crit. Regum. Hung. Stirp. Arp. Tom. I. pag. 478,

f) In Genealogia Regum Hungaric.

Eccardot ugyan, azzal táfolja meg Cornides, hogy István Király Gizela testvérének nem Otto Vilhelm, hanem Otto Urseol Velentzei Vezér vala a' férje. A' honnan

4. Pálma a) így ír: Gisela Hungara, filia fuit Geisae Ducis e Sarolta Transsilvana conjugae, soror S. Stephani Ottoni Vrseolo, Venetiarum duci, collocata, ex quo Venetiis in lucem edidit Petrum, ab Hungaris a loco natali Venetum appellatum. Ezt bizonyítja

5. Brunner b): Pater (Emerici, Stephanus) moriens Petrum sororis suae filium, inter Venetos natum, heredem scripsit. Nem különben

6. Kéza c): Petrum Venetum, filium sororis suae cuius pater dux fuerat Venetiarum. Hasonlóképpen

7. Dandul d): Otto Vrsiolo defuncto patre, praesse coepit anno D. N. I. C. MIX. — erat quippe annorum fere XVIII. dux; quo tempore filiam Geisae regis Hungarorum, et sororem S. Stephani successoris duxit uxorem.

8. A' Mölki Kronika e): Primum tractavit (Stephanus) de substituendo Rege pro se; Petro videlicet sororis suae filio, quem in Venetia genitum, ad se vocatum, jam dudum exercitui suo praefecerat ducem, deinde monuit illos paterne fidem orthodoxam servare.

9. Hermann' Kronikájában ezt olvassuk f): Stephanus Vngarorum Rex, — Petrum sororis

---

a) In Notitia. Rerum Hung. P. I, pag. 246.

b) In Annalibus Boicis Part. II. Lib. 5. ad annum 1038.

c) Simon Keza, in Chronico Hungarico,

d) In Chronico Veneto Lib. IX. cap. 3. apud Muratorium Scriptorum Rerum Italicarum Tom. XII. pag. 235.

e) MS. Mellicense. Pray. Annal. Part. I, pag. 40. sub f.

f) Hermannus Contractus ad annum 1038. kit T. Világ Benedek Ur, a' Magyar Századokban (XI. Sz. 92 lap.) Görtsös Hermánnak nevez.

suae filium, de Venetia natum, pro se regem constituens, obiit.

10. Alold ezt írja a): Adalbertus Marchio nuptias fecit cum Alhaide, quae fuit filia Guilelmi Comitis Pictaviensis et Giselaë sororis Stephani — huius Alhaidis frater erat Petrus. Ezen író t ugyan, bár ő a' Péter sógorának Albertnek udvari Papja vala, Cornides megzfolyja; hanem annyiban még is tanúságul szolgálhat, hogy legálább Pétert nem Németnek mondja.

Végezetre ide járúlhat a' Velentzei Kronikának azon bizonyítása is, melly szerént az ő akkori Vezéröknek Magyar Hertzegasszony felesége vala b). Azomban Gebhardi c) Fessler, Engel d) és mások is, Péternek Olasz eredetét állítják; sőt Katona is, bár ő a' Német részre hajlik, kétkedését megvallja.

Már most tsak az a' kérdés, hogy ezek közül kik és miért érdemelnek hitelt? Megengedvén azt, hogy a' történettel egygy idejű, vagy az ahhoz legközelebb élt írók hitelesebbek a' későbbieknel, e' következendők kész feleletet adnak.

Kéza Magyar Pap, a' XIII-ik századbéli, és így Túrótzinál Ranzánál, kiket Eccard követ, régibb író volt. — Dandul Velentzei író lévén az oda való történeteket tudhatta, és azoknak jól végire járhatott. — A' Mólki Kronikának ugyan nem tudatik az írója, hanem Stilingus még Carthuitiusnál is régibbnek mondja e). — Her-

---

a) In Chronico ad annum 1021.

b) Lásd Tudom. Gyűjt. 1819. VI. Köt. 49 lap.

c) Ludewig Albrecht Gebhardi. Geschichte des Reichs Hungarn.

d) Geschichte des Ungrischen Reichs 1. Theil. — Ezen darab hátulján lévő genealogiában a' Sz. István leány testvére után ez olvastatik: Gatte, Otto Urscolus Doge v. Vene. dig." —

e) In vita S. Stephani §. XVII.

mann született 1013-ik, meghalt 1054-ik esztendőben a), és így a' Péter körülállásait jól tudhatta: azomban a' mi hitelességét erősíti, Német léttére (mivel Svéciai Gróf vala) Pétert nem Nemetnek, hanem Olasznak állítja; a' mit, ha nem úgy lett volna a' dolog, Nemzete magasztalásának elmellőzésével nem tselekedett volna. — A' későbbi írók pedig, a' mennyiben ezekkel megegyeznek, hasonló hitelt érdemelnek.

De lássuk már azon ellenvetéseket is, melyeket azok támasztanak, kik Péternek Német származását hiszik.

1. Ha Péter Olasz nem pedig Német születés volt, kiűzetetésekor miért nem az Olaszokhoz szaladt inkább, mint a' Német Henrikhez? — Felelem

a. Már ekkor az Olaszoknál semmi atyafija sem volt neki: annál fogva azokhoz nem is szaladhatott; mivel Attyának halála után az Anyja, ő vele együtt, még Imre Hertzeg' életében, István Királyhoz jött lakni b).

b. Ő nem is egyenesen Henrikhez, hanem a' sógorához Alberthez futott c), a' ki, nem akarván magát vaktába a' dologba avatni, vele együtt Henrikhez ment d).

---

a) Bouginé I. Röt. 444. lap.

b) Palma in Notitia Rer. Hung. pag. 246. Hacc (Gisela) demortuo Ottone marito, seu sponte sua, seu fratris invitatione in Hungariam cum filio reversa, tranquillam aliquandiu vitam egit; at postquam unicus fratris filius S. Emericus obiit etc.

c) Aloldus ad annum 1040. Idem (Petrus) dum Ungari ab eo ad Ovonem, sua lingua Abam deficiunt, regno privatur. Fugit vero ad Adalbertum, cuius levir erat, sive frater uxoris. — Hermaonus Contractus ad annum 1041. Primo ad Marchionem — Adalbertum sororis suae maritum profugus venit, indeque ad Regem Henricum veniens, pedibusque eius provolutus veniam, et gratiam imploravit etc.

d) Pray. Annal. Part. I. pag. 45.

c. Henriknél is Albert vetette magát közbe Péterért, és leginkább ennek kérésére ígérte meg, hogy Királyságába vissza fogja állítani a).

II. Ha Henriknek Péterrel atyafisága nem volt, miért fogta fel ennek ügyét?

Hogy sem Péternek sem Henriknek tselekedeteiből atyafiúi szeretet nem tettszik ki, mutatják e' következők.

aa. Péter alig lépe a' thronusra, mindjárt a' Henrik országának (Bavariának) széleit rablotta égette és lakosaitól pusztította b). A' mi atyafitól nagy hidegség lett volna. Sőt

bb. Bratizlávnak a' Tsehek vezérének, Henrik ellen folytatott háborújában segítségül vőlt c).

cc. Henrik is midőn Pétert vissza akarta állítani, látván a' Magyaroknak idegenségeket, nem őtet, hanem egy másik Magyar Hertzeget, ki a' Tseheknél vala számkivetésben, ültete a' thronusra; de a' kit Aba d) Henriknek elmenetele után Tseh országba mindjárt vissza kergetett e).

- a) Otto Frisingensis quum de Henrico scribit Libr. VI. C. XXXIII. Petrum Regem eorum, ab Ovone regno fraudulenter pulsum, intercessione Alberti Marchionis, cuius levir erat, exulem suscepit. — Bonfinius Decadis II. Libr. 2. Id potissimum Imperator (Henricus) affectabat, quod Alberti efflagitatione Ducis Austriae, qui sororem Petro conjugarat, ei ultro receperat, se omnino Petrum in Ungariam restitutum.
- b) Hermannus Contractus ad annum 1039. Petrus Rex Ungariorum hyeme terminos regni sui (Henrici) invadens, praedis, incendiis, et captivitate depopulatur.
- c) Idem ad annum 1040. Henricus Rex, Boemiae Ducem bello petit, sed multis proceribus, et militibus in praestratione silvae citra, et ultra occisis vel captis nihil dignum efficere potuit. Petrus quoque Hungarorum Rex eidem Duci contra Henricum regem auxilia mittit.
- d) Aba másképpen Sámuel; Lambertnél Uban; Hermannál 's más külföldi iroknál Ovo: Gebhardinal Obo: A' Béla nevtelen irojánál Oba: Bonfinnál (Dec. II. Libr. 2.) Albuinusnak is találom.
- e) Hermannus Contractus ad A. 1042. Subactis partium illarum Hungariis, cum Petrum recipere nollent, quemdam

dd. Midőn másod ízben ismét Aba ellen fordult volna Henrik, megelekedvén a' drága ajándékokkal és egyéb ígéretekkel, a' nélkül hogy Pétert vissza állította volna haza tért, és Abát a' Királyságban meghagyta a). De

ee. A' Magyaroknak önnön kérttekre, és IX-ik Benedek Pápnak ösztönözésére harmadszor is öszve gyűjtván seregét, Pétert tsak ugyan a' Királyi székbe tévé b). Mindenek felett pedig

ff) Henriket legjobban indította az az ok, hogy Péter mind magát, mind pedig az egész országot néki ajánlotta c).

III. Ha Péter Olasz volt, miért hívták Alemannusnak Teutonicusnak? — Én úgy tartom, hogy ezen nevezet tsak azért ragadt reá, mivel Magyar országot, a' Német Tsászárnak hatalma alá adta és adófizetőjévé tette; és így ezen név mint egy esmertető jele vala az ő Némettől való függésének. Melly országhoz való jussát Henrik mind addig fel is tartotta, míg Salamon Király nem lépe a' thronusra, a' mikor arról önként lemondott d).

IV. Ha Péter' Attya a' Velentzei Otto, István Királynak sógora volt, miért nézte behunyt

---

alium ex illis (Hungaris) item apud Boemannes exultantem ducem eis constituit, quem tamen Ovo statim post discesum regis (Henrici) in Bohemiam repulit.

a) Palma in Notit. Rer. Hung. Part. I. pag. 293.

b) Idem ibidem pag. 296.

c) Idem ibidem pag. 291. Petrus se unacum regno Hungariae Henrico III. Caesari, imperioque Romano fiduciarium obtulit: quae praecipua causa fuit, quae Henricum III. permovit, ut bello et difficili, et sumtuoso Petri causa se se implicaret.

d) Palma Notit. Rer. Hung. Part. I. pag. 305. Salamone postea in solium Hungaricum evecto, Henricus IV. Caesar cunctis in Hungariam juribus A. 1063. renunciavit, neque eadem unquam deinceps recuperavit.

szemmel annak elüzettségét ; és Otto is miért nem inkább a' Sógorához futott?

Ha meggondoljuk hogy István Királynak elég dolga volt a' Keresztény Vallás terjesztésével, nem különben a' szomszéd Németekkel (a' Henrik atyával Konráddal) és Tsehekkal, kiktől több ízben háborgattatott ; nem tsudálkozhatunk rajta, hogy miért nem segíthetett sógorán, és hogy Otto is miért látta nyugodalmasabbnak magát egy görög Klastromba megvonni.

Vélekedésemnek illetően előadására Guberniumi Consiliarius Kriebel János Úrnak a' fentebb említett Tudom. Gyűjteményben a' 3-ik szám alatt lévő értekezése szolgáltata alkalmatosságot: a' mit annyival is szívesebben tellyesítettem, mivel a' tisztelt Úrnak Magyar Ország' Históriájának kidolgozásában való buzgó fáradozását örömmel értettem. Lelkesíttse is a' Magyarok' Istene az ilyen köz jóra törekedő Polgárokat, hogy bátor szívvel és részre nem hajló lélekkel futhassanak azon pályán, mellyet a' feltett tziel kíván.

Sebestyén Gábor.

5.

**Győr' Ostromlásának Napló könyve
1809-ik Esztendőben irta Hohenegger Lőrincz Istenes Tudományok Doctora és Rákos Mező Város' Plébánosa.**

A' Te gondoskodásod oh Attya mindeneket kellemesen kormányoz, és rendel. A' Bolcs. Könyv. 14. 3. és 8.

Örökké emlékezetes — talán minden múlt és jövőendő esztendőknél emlékezetesebb volt, az Au-

striai folyó irásokban, a' sorssal tellyes szerencsétlen és szerencsés 1809-ik Esztendő. A' Szerencsétlenség esztendeje volt ez, mert olly nagy áldozatok, nagy lelkiösen és örömmel rakattak a' Haza' óltárára mellyek fájdalom! nem olly ki menetellel koronáztattak a' millyent érdemelte; és még is szerencsés esztendő is volt ez; mert a' bámuló világnak megmutatta, melly csodákat tehet az egyesség, és a' polgári egyakarat; melly erős a' szeretet' kötele, a' jó és szeretett Fejedelem, és hiv nép között; mert a' győzhetetlenség Nimbuszát, az el részegült és döllyfös Vitéz' fejről le szakasztotta, mert meg mutatta: hogy Austria mindeneket fellől hallad ha akarja. — Ezen esztendő nagy tettei, elefantcsont véső vesszővel vannak bévésve a' történetek' táblájában, ők a' halhatatlanság' könyvében, és mennyire való keresztényiek voltak az élet' könyvében is fel jegyeztettek. Mi ezek rajzolását, ékesenszóllóbb, és tudosbb férjfiaknak engedgyük által. Mi — csekélyebbek — csak a' csekélyt, és éppen azért magában nagy tetteket jegyezőnk fel, mellyeket a' Hazához és Királyhoz valószeretet szült, mellyek férfias érzekkel tétettek, vagy jámbor készséggel viseltettek. — Győrnek ostromlása fontos toldalék az, azon időbéli napi történetekhez. Itt következik ez, olly férjfiutól meg írva kí itt szemmel látó bizonyosság és szánakodó rész volt, ki félelem óráit az ágyúk durrogása alatt jegyezte fel, és keveset vagy semmit sem akart változtatni napló könyvében sem reménye sem félelme várakozván a' meg váltás órájára, melly akkor ugyan még nem hanem későbbben ütött, és a' nagy jajt — adná az Ég! — örökké tartós boldogsággá változtatta.

Győr hajdan a' kereszténység' erős védlő bástyája a' török pusztító hatalmának vivó bástyája egy-

egykor henyeség vagy hívtelenség által, a' fél hold' vas igája alá vettettvén, nem sokára ismét a' Schvarzenberg' és Pálffy hősi hátorságok által meg szabadítottván *) — Győr melly egykor első rangbéli erősség volt, millyenné a' természettől és mesterségtől teremtetett, Jósef Császár' parancsoló intésére felényire meg fosztott erősségétől, egy ha nem nyílt is, legalább magát nyomorútan védő város lett. Talán soha sem sejdétette az a' többiben olly böles Uralkodó, hogy egykor, hogy nem sokára, egy ellenség, egy Franczia Győr előtt fogmegjelenni, és hogy akkor kívánatos leendene ha ő nékie egy ő meg ujult erősség előtt kell megjelenni. Történt — mert mi nem történt a' mi napjainkban a' mi ez előtt lehetetlenségnek látszott? — Már 1805-ik Esztendőben szaguldozott az ellenség közel a' Győr' kapuihoz — 1809-ikbe megjelenik ő ezek előtt. A' szerencsétlenség közelebb jött, rövid volt az idő Montekukullinak régi plánja választatott, Győr körül egy bésánczolt sátor vonattatott mind azon által az idő rövidsége, a' történetek törekedése alig engedte meg, hogy egy része végbe vitetődgyék, és azon fellől azon rész, mellynek fenn kellett volna az ellenséget tartóztatni melyről váratott; de az ellenség ellenkező részről jöven nem tartóztatthatta fel. A' vár meg jobbittatott a' mit sietséggel meg lehetett jobbitani. Báró Oertl Főhadnagy a' fő tisztikarból (Staah) igazgatta az egészt, Pechy ezerekes kapitány a' Genie seregéből vár vezérre (Komenzáns) neveztetett — A' fel állott Nemesség a' harczra vágyakodva öszve gyűlt Győr előtt, de még

---

*) Lásd erről a' nemes Gróf Majlát értekezését ez alatt a' Czim alatt: a' Győr' vissza vétele az 1817-iki esztendei Archiv névű folyó írásban.

keveset volt gyakorolva, a' polgári katonaság csak nem egészen rendbe szedve méltó Főtiszti karból lévő Tisztól Gróf Aichelburgtól vezéreltetett, legjobb szellemtől a' belső rend fenntartására, volt lelkesedve, a' nép reménnyel tellyes hazafiui indulattól, enthoszszal tellyes az Asperni szabaddított harcz után, távolról sem álmodván a' dolgok' rettenetességét mellyek nem sokára következtek, — mindazon által bátor és elszánt volt a' nehezségek' elviselésére, a' nagy' tette, és a' maga polgári érzéke meg bizonyíttására még a' nyomorúságok olvasztó kemenczében is. — Ez volt Győr állapottya — és polgárainak indulattya mikor az Asperni ütközet történt. És most következhetik Győr ostromlásának naplója.

Junius 2-ikán melly Ur' nap után való nap volt elérkezett ő Császári Magassága Fő Herczeg Palatinus Győrbe körülvéve tündöklő késéraitól a' felkelt Nemesek' fő hadi szállására, kiknek ő volt Fő Vezére, és a' Püspöki Várba szállott. Ugyan azon nap nagy esata történt a' szélső vigyázók között a' Posonyi ország utonn. A' Nádor Ispány kinyargalt főtiszti karjával Eöttevény felé melly első pósta Győrből, estve ismét visszatért, és a' következendő napokon az Insurgensekből néhány osztályokat rendre vizsgált (mustrált). Erős és bátor férjfiakból állott ez, hanem még — ki vévén néhány Vármegyét, mellyek közt Győr, Gróf Ferraris Zichy Zászlós Főhadnagy tüzi hevessege által felgyulladván, kiváltképpen megkülömböztette magát — nagy részént nem volt felruházva, 's annál kevesebbet a' fegyverben, egészen gyakorolva. — 'S így maradt kölcsönös vilongások, és dolgok' felelmes várakozása, között mellyek itt történni fognának, egész

13-ik Janusig. Ezen a' napon el érkezett ő Császári Magassága János fő Herczeg, az Olasz

Hadi sereg fő Vezére, Győrbe, reggel 8 órakor Nádor Ispány' Fő Herczagsége' kísérésével, ki testvérjének eleiben nyargalt. Az Olasz hadi sereg öszve huzta magát Győrben és körül, ezt nyomba követte a' Franczia Eugenius alatt. Több Granatéros Zászló ally (batalion) le telepedett (campirn) a' fő piaczon, és a' Város' Utczáin. Lehetett itt látni minden fele fegyverű vitézeket, kik mindnyáján izmosak és batrak voltak, és lelkesedve a' legjobb szellemtől, csak az akarattyok ellenvaló dicséretlen hátrálástól, és a' nehéz hosszú utazástól el lankadván, nyugodalmat kívántak. De ebben nem volt részök. — Déli két órakor egy igen heves csata történt a' lovasság között. Nagy sokasság tolongott a' város kapun ki, hogy láthassa azt a' ritka és véres néző játékot. A' nap világosan és rekkenőn sütött, láthatni volt a' villogó kardokat, mellyek messzéről mint a' villámlás tündöklöttek, és hallani lehetet az agyúk' durrogását. Néhány golyók, igen közel a' majorokhoz repültek, és az éretlen kíváncsiságot el rezgettették. Többek azok közül azon nap emlékezetére, 's egyszer'smind, mint győzodelmi emlékeztető jelek a' polgároktól haza vitettek, kik távolról sem sajdították, hogy azokból rövid napok alatt százak fognak szóratni békes lakheljeikre — Mind a' két rész a' mint látszott meg tartotta állását, és készült a' holnap el kerülhetetlen véres csatára. Estvélyi 8 óra felé megszűnt a' hadakozás. Sok meg sebesítették hozattak a' Városba. Egy Hohenlóhe vasas regementyéből való Tiszt, ki ámbar csipőin megsebesítettén lovát még sem hagyta el, két közlegénytől kísértettén éppen a' kapunál vízért könyörgött, hogy szájpaddlására ragadt nyelvét felfrisséthesse. Száz kezek termettek tüstént szolgálattýára és enyhítésére, erősítő bor nyújtatott nékie, ő vett egy poharat és a' Király

egésségiért ivott mondván: most Isten' nevében az ispotályban, és ha az Égnek tetszik Királyomert a' sirba is. — Igen fájlalom hogy nem tudom mi lett azon derék bajnokból. — Egy köz legény a' jeles Ott Huszárok közül hozatott be ezután, egy két kerekű talyigán, mind a' két lába elvult löve's csak nem lelketlen. Örömmel segítettünk volna rajta ha itt a' segítségnek helye lett volna. Hanem itt nem lévén egyebünk a' mély szánakodásnál, és egynehány könnyeknél, melyek a' mint Collin mondgya még a' férjfiut sem gyalázzák meg. — Estvélyi alkonyodáskor, a' két ellenséges hadi sereg' őrzők tüze meggyújtatott; a' francziáké a' Mefői halmokon és a' Csanaki völgyekben égtek; által ellenében a' mieink, Nyúl és Nagy Barát közt Szabad hegy felé; közepete fekete homályosság nyugodott, és mély sirhalmi csend, komorúl jövendölvén: hogy holnap ezerek fogják ott sirjokat fel találni. Ez felséges de egyszer'smind borzasztó látás volt. Setét elő érzések lebegtek lelkeinkben; a' mi félelmes gondoskodásunk nagyobbodott akkor, mikor mi későn éjjel — mert ki gondolná hogy mi akkor aludtunk — a' Fő Herczeg Nádor Ispány fő kvártély mesterét Gomez Generálist, ki által ellenünk lakott a' hadi tanácstól vissza érkezni, 's tisztos ősz fejét csóválni láttuk, és azon gyanus szavakat hallottuk melyeket adjutansának mondott: nem így, nem mehet, nem is megy a' dolog" — Azonban Nugent Generális — János fő Herczeg Kvártély mestere — úgy volt hire hogy ezen éjjel vagy a' következő reggel, a' következő napi hadiplánt le rajzolta — az éjj csillagos, és kellemes volt és csendesen múlt el valamint a' dél előtti idő is, a' 14-ik Juniusnak, mert mind a' két rész ki nyugodott a' hosszas utazás nehezségeitől és a' tegnapi véres munkától, és erőt gyűjtött a' mái sok-

kal véresebb napra. — Déli két órakor el kezdődött igaz hogy őszve nem hasonlitható az Asperni es Ragrami ütközettel, de a' hadi könyvekben és az 1809-ik Esztendei történeteiben mindenkor emlekezetes Györi ütközet. — Hiszen maga a' ditső Austriai, ha most nem győződelmes is, de dicsőséggel koronázott hadi sereg vezére a' Györnel lévő gabonás házat, klassikusi, és a' Stajeri Ország' őrzőkatonaságra nézve örökké emlekes allynak nevezte. *) Mintegy 70 egész 80.000 hadakozott mind a' két részről, és mind a' két hadi sereg egyenlő erőben lehetett. De ha a' testi erő egyenlő volt a' szellemi erővel melly a' gépelyt intézi és vezérli, úgy fájdalom! nem volt ugyan az. A' franczia seregek ittak, tellyesek győzedelmi hiedelemmel, látván a' sok nyereséget mellyet nem magoknak hanem a' Bavarus és Austriai Testvéreiknek köszönhettek — a' mieink sem voltak bátortalanok — mert voltak a' mi bajnokaink csüggedtek? — mindazonáltal megaláztatva a' szomor sorstól melly őket hátráltatta az ütközet' leforgása alatt és a' hátrálásra kényszerítette; azon fellől el fáradtak és el lankadtak, csak nem futva kényszerítették engedni, olly ellenségnek, melly elől soha sem futottak, mellyet ők olly sokszor vissza vonásra hozott. Hogy nagyobbgyék az egyenetlen éránlát, a' mi seregünk sok részekből állott, és azért a' tellyes egyetertőség, mellyet mindenkor de különösen a' veszedelem napján kellett volna megbizonyítani — lehetetlen volt — A' Magyar fel állott Nemeség melly a' hadi sereg' egy harmad részét tette, állott, a' mit Magyar Országtól várhatni lehetett — bátor és harczolni vágyó, de a' mint mondatott keveset gyakorolt, és az ágyúk durragásánál nem elég-

---

*) Lasd Archiv 1812 Martiusi csomót.

ségesen próbált seregből. És ha az lett volna is, de lovai a' harcž' zenebonájához nem szokván nem engedelmeskedtek az urok' és lovaglójók' zablájának. És mit használ a' vitézi bátorság hadi gyakorlás nélkül? — Illy kevés kedvező jelek közt kezdődött el a' csata. Ez volt a' Marengoi ütközet' esztendei napja, fájdalom! ez sem volt örvendetes jelenség. Hiszen tudva vagyom hogy Buonaparte mind Vallenstein, és más rémséges fia i a' szerencsének, a' csillag magyarázatának, a' kedvező és nem kedvező csillagokra való tévelygésnek, és előre jelentéseknek ámbár az ép értelem ellenére hódoltak — a' véres csata elkezdődött *). Én, és más jó barátok fel hágtunk a' káptalan templom tornyába, innét szemléltük a' messze látó csökkel fel fegyverkezett szemekkel, a' nagy szomor játék szint. A' franczia sereg Csánaktól, Mefőtől, és Gyirmóttól előre nyomult az Austriai sereg ellen. Itt az azomban — a' mint mi az Isten bocsássa meg! szíves örömet éreztünk — egy ál ágyú sáncztól (batteria) melly a' rábán állittatott fel, érdekeltetett, és a' bal szárnyán olly keményen meg gyengéttetett, hogy kéntelen volt magát siettséggel vissza vonni. A' mieink bal szárnya a' Nyuli és Nagybaráti hegyekre támaszkodott, a' jobb szárny egész győri majorokig nyult, a' középpont Szabad hegy megett állittatott. Itt volt az a' hely, hol a' derék Stajer Országi őrző katonaság, egy nagy életes házat melly Sz. Benedek szerzetéhez tartozik — melly sokáig látszatott golyokkal ált luggatva erős vivó bástyává változtattak, és az ellenség' dühét, testeik,

---

*) Ez itt egy külrendbélitől következésképpen mint az magában is értetődik és a' napló könyv' tárgya kívánnya, nem hadiasan (stategisch) hanem csak imigy amugy fog leírattni, és a' mind ez messzéről az idegen szemlálásának kitetszett.

mint hatalmas gát által, feltartotta és összezúzta, és mind második Thermopilásnál igaz hogy idegen földön — és talán éppen azért hiresebb — de szövetséges testvéreikért, egy Fejedelemért, egy Országért magát fel áldozta a' szép és halhatatlan halálnak. Ott nyugosznak tetemeik ezen jeles Ország' őrző katonáknak el temetve a' lekonczólt ellenség' halmai alatt meg siratva és áldva minden hazafitól és nemestől, és magától a' felséges Vezértől is csodálva; békkel és gyengéden ha hőni földön nem is, de még is testvéri tájon. — Ott hol illy férjfiak viaskodtak a' csata leghevesebb 's véresebb — hanem tüzes és véres volt ő mindenütt, mert mindenütt derék bajnokok küszködtek. — A' mieink balszárnynon majd előbbre nyomult, majd ismét lassan és mérsékelve, vissza mozdult — az ágyúzó sereg majd mind villám előre repült mindenhova a' hol szükséges volt, majd ismét vissza — a' középponton leg kegyetlenebben dühödött az ütközet, ennek egy részét megvilágosította iszonyú lángja a' meg gyulladt Szabadhegy falvának — jobb szárnyán kevésbé, de még is mindenkor elég kemény volt. Igybőmbölt az ágyúk ropogása több órákig, így durrogott a' puska sokáig, így villámlott és öldöklött a' vas, így tartott a' csata változó szerencsével egész estvélig, a' mikor végtére — mint nekünk látszatott, a' mi jobb szárnyunk legelőször vagy egyszerre a' ballal engedni kezdett, 's így a' középpont meg fosztatott, ereitől és a' seregünk hátrálni kénytelenítettett. Nem rendetlenül hanem helyesen vonta magát vissza lassan és tisztesen Gönyű, Sz. Ivány, és Sz. Márton felé, mellynek tövén későn estve véres csata támadt, de ez nem a' győzelem hanem a' hátrálás miatt történt, és ez sem volt részünkre szerencsés. Éjjel mind a' két hadi seregek le huzódtak Komárom felé, és

és el tűntek szemeink elöl. *) A' Francia' tartalek' seregnek egy része Győr előtt maradt, és még azon éjjel el foglalta a' majorokat, és igen barátságtalanul lakott ő ott, és magához ragadta egy csata után mellyben némely külső városi polgárok kevés sereggel elegyedve voltak kik a' Rábán álló hidon az ált menetelt nem akarták engedni — az által járást az újvárosban, és ezzel össze ragasztatott Püspöki helységben Réfaluban. Előtte való nap már mutogatták magokat az ellenségek, a' dunaágának tulsó partyán a' hasonlóképp Püspöki helységben Réfaluban, és így Győr minden felé bé volt rekesztve. Estve az el veszett csata után bezárattak a' Város' kapui az örző sereg a' bástyára költözött, és a' Vár vezére védelemre készült. Oh! már többé nem láttunk Ausztriai tábori tüzet, a' Francziáké Szabad hegytől fogva egész a' hegyekig égtek; az éjj tiszta és csillagos volt, mind az el múlt, mindazonáltal fekete elő érzések, és komor álmok zavarták tiszta fénnyét. Ezeknek nem sokára be is kellett tellyesedni. — Késő estve mikor a' város bé volt zárva ki nyargalt még két Huszár a' kis ajtón a' fejérvári kapunál ló eleségért. Egy francia Huszár eleibék akadt. Ők Huszárok módgyára két felől körül fogták, úgy hogy többé ki nem szabadul-

---

*) A' közelebbit, és talán helyesebbet a' Győri ütközetről megolvashatni a' kettős hadi sereg hirádsáikban vagy más katonai munkákban. A' szerző — idegen lévén a' hadi tudományban — nem akarta nem is akarhatta plánja szerént leírni a' Győri ütközetet, hanem Győr' ostromlását. Azonban úgy véli valamint a' hadakozó erő, úgy a' veszteség is meglehetősen egyenlő, sőt a' Francziáké nagyobb is volt: mert ezernyen feküdtek halva a' csata piaczon, és ott rakásonként békapartattak; több ezer sebesek Sopronban és más helyekre vitettek. Mi részünkről sok derék férfiak estek el a' reguláris Seregből és a' Vitéz Insurgensekből, kik között Gróf Festetics is nagyon ki Sz. Mártonban fekszik eltemetve.

hatott. Ezt látván magyarul kegyelmezésért könyörgött, mert fájdalom! ez egy magyar szökevény volt. Ezt halván iszonyú káromkodást szórtak erre a' gyalázatosra hogy szomorú árulója lehetett hazájának, nem messze a' temetőtől darabokra vagdalták. Egynehány ezer Insurgensek kik Meskó Generális alatt a' város előtt lévő bé sánczolt táborba hagyattak, hogy a' Posonyi ország utat szemmel tartsák, ezen éjjel vissza vonták magokat tulajdon erejekkel 's nem tudódott hová; a' Francia követek azt erősítették hogy fogságba estek; hanem mi esmérven a' Francia kérdésenységet, 's azért csupa szavoknak nem hitünk sem becsületeknek. *) (Sur honneur)

15-ik Januariusban reggel megjelent az első francia Követ és az erősséget felkivánta. A' Vár Vezére Pechy Fő-Kapitány, rövideden, és meghatározva megtagadta az által adást. Ő egy általában kevés szavu és kevés főhajtású férfiú volt; olly férfiú ki magát komolyságába zárta és hajthatatlan vas érzékű volt. Mondatik róla hogy: az utolsó rettenetes éjjben midőn köröskörül minden lángba volt, és ő néhány elcsüggedt lakosoktól kérettetett hogy alkura lépjen (capitulállyon) lakonikus módon ezt felelte fontosán: az én ruhám még nem ég? A' város lakosi elhagyták a' felső lakhelyeiket melyek kiváltképpen ki voltak téve a' veszedelemnek, és magokat jobb vagyonaikkal a' bástya boltokban (kazamáta) vonták vissza, mások pinczékben és egyéb földalatti boltozatokban. Én keveske vagyonkámat egy kamarácskában

---

*) Mi esmértük embereinket és igazunk volt: mert későbbben kitudódott hogy ez a' derék csapat a' Francia Sereg háta megett, melly azon fellől egy részét a' Vice Király podgyásszának és más szép prédát ragadott el a' Franeziák-tól. — Veszprém felé szerencsésen magát vissza huzta és ismét a' mi hadi Seregünkhez kapcsolta.

rejtettem el, hol is midőn a' ház a' lángok' prédája lett épen megmaradt, és az ellenség bėjövetele előtt a' Karmeliták' temploma sirboltyába vitetett. Fél esztendő múlva tűrhetős sérelem nélkül vontam ismét a' világosságra. — A' közepszerű erősségű és tágasságú Kármeliták' Klastromába, nagy sokaságú külömbféle idejű és állapotú emberek vették magokat. Egy vén siket asszony ült ott szokás szerént, egy szuglába palaczk bor mellett, egyik kezében tobákos börbönczét másikkban imádságos könyvet tartván. Ha az ágyúzás elkezdődött — mert ő az ágyúk dörgését sem hallotta — sokszor öszve szokta kúcsolni kezeit és mondani: No hála Istennek! hogy egyszer ismét csendesség lett. És hogyha a' tüzelés megszűnt, és mindenütt halgatás volt akkor még gyakorta mondotta: oh! Istenem! melly kegyetlenül lövöldöznek ismét — a' minn a' körülálók minden félelmek mellett nem tartóztathatták magokat a' nevetéstől. — Nyolczadfél órakor elkezdett a' franczia ágyú sáncz (batteria) melly Majorokon túl állittatott fel jádszani, és lövöldözte a' Várost. Egy új és füleinknek szokatlan muzsika volt ez! messzéről ugyan hallottuk a' golyókat bugni, hanem azt a' mi fejünk felett repülő és durrogó pattanást, az elrepedt gránátok iszonú sziszegését még nem esmértük; ez gyötrelmesen metszette füleinket. Fiatal's még a' veszedelemmel meg nem hitt emberek itt, ott kiugrándoztak rejtek-helyeikből, a' hol magányos golyókat hullani láttak és ezeket mint prédát sebesen vissza vitték magokkal. Ez olyan jó kedv volt melly elmúlt midőn zápor eső gyanánt estek a' golyók. Én felmentem egyszer ezen reggel a' ház' fedelére hogy megláthassam a' közelfekvő faluban a' tüzet; ekkor egy golyó repült, az általellenben lévő házban, melly nagy lyukat vágott a' cserepes födén.

lenn. Egy minutum mulva a' házi szolga kidugta ezen a' lyukon a' fejét hirtelen körül nézegetett, és azt mondotta: ez nem sokat tesz, — és egyszerűen vissza vonta magát. — Szerencsénkre többnyire ált repültek a' golyók a' városon a' Duna' ágába, vagy az általellenbe fekvő Réfaluba, melly is ezek által meggyúlladt és nagyobb részent elégett. A' város is szenvedett ugyan de még sem égett benne. Az ágyúzás 10 óráig tartott. Ekkor megjelent a' második Követ hogy bennünket megintene hogy komolyság lett a' fenegedözésből és ismét felkerje a' Várost. Ez ismét megtagadtattott. 11. órakor egy új ágyúzás kezdődött el, és egész déli 2 óráig tartott, melly alatt az ebédhez való izlés elmúlt. Két órától fogva egész ötödfelig csend volt. 5-kor elkezdődött ismét az ágyúzás és tartott némely közbenvetésekkel egész éjji két óráig, melly idő alatt nem is lehetett gondolkodni az álomról. A' Város sokat szenvedett de még most sem égett.

A' következő 16, 17, 18, és 19-ikén estek ugyan némely lövések hanem semmi új helyes (formalis) ágyúzás nem következett. Oh! elég szerencsétlenség volt az reánk nézve, hogy bezárva, megfosztva az arany szabadságtól, elszakadva a' mieinktől, nem lévén esmeretes az ő, és azoknak a' mi állapotunk, mert lovagok héjával voltunk a' felvételesméretre (recogniscirung). Félelmes bizonytalanság és a' jövődő dolgok aggodó várakozása melly a' félelem által nagyobbodik, hiszen ez gyötrelmesebb mind a' még olly szomor bizonyság. — Franczia csapatok — ezt mi toronyból és magasabb épületek fedeleiről szemléltük — mozdultak, és nyomultak lefelé Komáromba; néha hallatott messze az ágyúk durrogása, vagy úgy véltük hogy halljuk, tele volt minden azzal az örvendetes hírrel: hogy Ján os

Fő Herczeg ismét előre nyomúlt, vagy hogy Károly Fő Herczeg közelélt, a' Vár' ostrom alól való felszabadittására; vagy hogy barátságos seregek' érkeznek Pápáról szabadittásunkra. Így jártak keresztül kacsúl az ellenkező hírek, melyek közül egyike hihetlenebb volt a' másiknál. És még is a' sokaságtól, sőt még a' pallérozott féltől, 's én nem szégyenlem megvallani hogy közülünk is némellyektől hitettettek; mint ha egy sereg boldogsága és talán az egész birodalom sorsa, egy Város kedviért megzavartatnék, melly az ellenséget csak feltartotta oda vetette, és melly a' politika és a' had tudományok' mérő serpenyőiben nem sokkal több volt nullánál; de ilyen az ember! csak magát tartya fontosnak vagy legalább fontosabbnak mint akármí, ő mellette, és hogy ha reménnye kötele el szakad azt véli hogy egy szalon is erősen tarthattya magát. — János folytatta plánját, Károly felfegyverkezett az ellenség' elfogadására, és mi most mind ez előtt bészárva maradtunk; de ezekben a' napokban türhető volt állapotunk, és félelmünk nagyobb volt mind veszedelmünk. A' midőn minden esendbe volt a' Vizi-kapu is megnyittatott, duna víz szereztetett be, nem lévén háborgatva az ellenségtől, mert ez csak nem egyetlen egy iható víz Györött, mellyet venni kell. Sőt még kis vásár is tartatott, Szigethől és az egy részent elégett Réfaluból csajkákon főzeléket hoztak eladni. Mi magunknak — előre vigyázóbban mind a' rövid látású sokaság — főzeléket és baromfiat gazdagon és kenyeret eléggé beszereztünk; borba bőségünk volt, mert pinczében laktunk, hanem a' vizünk igen elfogyott, és marhahúsunk igen kevés, vagy semmi sem volt. Mindazonáltal semmi fogyatkozást sem szenvedtünk annál kevésbbé szűkséget. Igaz hogy ezereknek nem volt olyan

dolgok, kik vagy előre nem gondoskodtak vagy a' kik szegények voltak hogy magoknak minden szükségest bé nem szerezhettek. Azonban ha az ostrom tovább tartott volna, minékünk is száraz konyhánk lett volna. — 16-ikán mivel szűke volt a' marhahúsnak egy pár ló vágatott le a' Katonaság' számára, és a' legénységnek belőle kettős rész adatott. Polgárok is ettek ebből és nem undorodtak ettől az szokatlan eledeltől. — Ugyan ezen nap estve egy derék sáncz-ásó (sappeur) ki a' Vár Vezérnél parancs hordó volt (ordinacz) kiűtött egy kis sereggel (detachment) a' Fejérvári Rapun, és egy Vásáros bódét, a' sáncz környékén (Glacis) meggyújtott, melly puskásainknak a' bástyán alkalmatlan volt. Megette az ellenségek rejteztek el valamint más kisebb bódék mege is, mellyek sietségben nem szaggattattak el; sőt egy kőből rakott Vásár' — és Vám' házban csak nem bésánczolták magokat mint egy erős vívó bástyába. A' mi embereink derekasán lövöldöztek reája a' bástyáról, hanem nagyobb részent ujancz katonák lévén csak vaktában lövöldöztek oda. Sokan a' fákat is ellenségeknek nézték. — Némely polgárok a' puskás seregből (Schützenkorps) kik bástyán a' katonákkal öszve kapcsolták magokat, élesen és igazán eltalálták; de mivel igen esméretesek voltak alapjaik, kéntelenek voltak házaikba vissza térni; mert az ellenség egy Követ által avval fenyetődött, hogy őket arra az esetre ha béveszik a' Várt úgy fogna tekéntení, mint hadi foglyokat; és a' Vár' vezére — tiszteletére legyen mondva illy bajt elakart távoztatni a' Város' Polgáritól.

17-ikén Reggel kiűtött ugyan az a' derék sáncz-ásó — fiatal virágzásában lévő legény — a' Kienmaier Huszárokból és egy osztály gyalogokból álló kis sereggel, ugyan azon a' Rapun rész-

szerént hogy a' többi bódét is meggyújtáná, részént az ellenséget megvizsgálná, és ha lehetséges lovaknak takarmányt is hozna (fouragiren). Ez volt utolsó menése, ez volt az ő halálos menése. Ezt ő előre sajditotta. Előtte való estve házi-gazdájától, egy Festőtől komor, és fájdalmas bucsút vett, arany óráját örök emlékül adta nékie arra az esetre ha elesne. Nem igen örömet — mint hire volt — adott a' Vár Vézére erre a' vakmerő, és veszedelmes lépésre szabadságot. — Az ő tüzi hevessége előre ragadta őtet, nem igen sebesen követte a' sereg' egyik része, a' másik gyakorlatlan lévén a' harczban, ingadozott és késett, abból a' vásáros bódéból halálos golyók repültek reája, mellyén mély és a' testén több sebeket kapván lerogyott a' Sz Sebestyén szobránál, 's kiadta Vitéz lelkét. Egy német zsoldos — szegény gyalázat! — avval dicsekedett nyilvánon a' Város bévetele után: hogy ő tette rajta a' halálos lövést. A' kis sereg sietve vonta magát vissza megzavarodván hős vezetője elestén. Az ő teteme az ellenségtől egy követ által vissza kéretett ki vitézségét az által mutatta meg hogy a' Vitézeket becsülni tudta, 's kiadta; és ha nem csalatom a' Kármeliták sirboltýába temettetett el. Sok könnyek hullottak szép szemekből a' vitéz emlékezetére.

18-kán Vasárnapon — egy néző játékot szemlélttem melly hathatós és ki olthatatlan benyomást okozott bennem. Egy szép délután volt, de későbbben igen rekkenő, és a' széllel álló égiháborús borúlatok, elhomályosítottak. Mivel a' tüzelés megszűnt széllel mentek némely bátrabbak a' városba hogy baráttyaikat felkeresnék, mások a' bástyára hogy messzebbre kiláthassanak, az ellenséget szabad vagy felfegyverkezett szemmel megtekénthessék, és a' védelmező intézetet

láthassák, a' félékenyek sokasága elbújt dokatos lyukaiba, vagy legalább a' házat őrizte. — Én is — nem lévén a' legbátrabbak, sem a' legfélyékenyebbek számából — jártam a' bástyán közel egy óráig. Innét látszatott a' dunán meglehetősen messzeségen egy megterhelt hajó, melyet onnét az ellenség éppen elhárítani készült. Egy höm alatt menydörgött reája a' mi ágyunk, hogy azt fenekén megfúrhasa, és az ellenséget ha lehetséges a' prédával elsülleszthesse, és ugyan azon pillanatban dörgött az Ég is felettünk. Egy fekete égiháboró gyült össze melly magát ebben a' szempillantásba szét ontotta. A' hajó ált' luggatva ugyan de ált' nem furva az ellenségtől kivonatott a' lövő léniából. Az ágyúk ropogása halgatott, hanem a' felső dörgés még tartott. Itt ismét mint egy égen megírt jegyen megesmértem hogy az Isten az igazi dörgő, az emberek pedig csak nyomorú kontárok, és hamis pénzverők.

19-iken Estve egy új Követ jelent meg a' Bécsi Kapunál, hanem onnét a' Fejérvári Kapuhoz igazítottatott hol a' Vár' Vezér véle beszélgett. Ő ismét a' Várt kérte fel, és ismét eligazítottatott. Mi az egész éjjt felelmes várakozásban töltöttük el, felvén hogy az ellenség fenyegetődzését tellyesétteni fogja azonban csendesesen elmúlt; hanem

20-ikán Reggel 7 órakor kérdezte ismét egy új Követ: hogy nem adgyuk-é még magunkat meg? mellyre ismét megtagadó felelet következett. Már meguntuk szívünkől a' sok követet, csak nem könnyebben leheltünk, és azt véltük alakos bölcseségünkben, hogy az ellenség bennünket fenyegetések által ijesztgetni akar, és békeességben elfogna takarodni ha mi nékie erős alhatatosságunkat szegezzük, vagy hogy valahol valami fontos dolog történt, az egyik vagy a'

másik seregnél a' mi ötet kényszeréttené a' vissza vonásra; vagy fogyatkozást szenved az ágyúban vagy puskaporban, és más több ezernyi finom mesék a' dolgok' tudatlansága által, mellyeket az ámító maga megcsalás és a' balgatag remény koholt. Mert regék voltak ezek különösen az utólsó. Az ellenség ki a' múlt napokban az ostromló sereg' nagy részét az előre nyomuló hadisereg után küldötte, és csak egy szemmel tartó csapatot hagyott a' Város előtt, most ismét megerősítette magát, a' nagy ágyúkat és puskaort magához vonta, gyújtó golyókkal (bombi) is felvult készülve, és csak igen hamar kellett éreznünk ezek szomor hathatóságát. Nem tudom mit éreztünk a' közben vetett fél békes napokban? Némely újság levelek estek kezünkbe, ezek nem csak magányosoktól, hanem egész sokaságtól nyilvánon az utczákon olvastattak, sött elnyelettek lehetne mondani: de nem sok örvendetést foglaltak magokban. A' Vár Vezére azonban azt a' tanácsot adta: hogy a' város' utczái szalmával, és trágyával megrakassanak, hogy a' golyók hathatósága meggátoltassék a' palló-kön — és azt a' parancsot közölte; hogy minden gyúlható materia a' padlásokról eltakaréttassék. Az első itt, ott megtörtént, a' másik nagy részént, de nem mindenütt. — 8 óra után új ágyúzás kezdődött melly különbözött az előbbenitől. Számos golyók gránatokkal, és itt, ott kisebb gyújtó golyókkal vegyest repültek, a' csalóka remény tébolyodásból, olly félelmesen felriasztott 's nyomorgatott városba. A' bombizás szakadatlanúl és dühösen tartott egész 10 óráig. Most támadt az első gyúlladás a' Városba, 4 házok égtek el a' Káptalan dombján. Ezek elégtek a' nélkül hogy mi pinczénkbe tudtuk volna hogy tűz vagyon. Ez támadt és hamuvá lett, és csak nem senki sem nyűj-

nyújtotta kezeit az eloltásra. Hogy egyszer csendesebb lett esett ez értésünkre akkor néztük a' szomor romladekot. A' mi barátunk háza ki velünk a' pinczében volt ezekkel együtt elégett. Ő semmit sem tudott erről, és midőn megtudta, oda sietett megtekénteni, hálát adott a' Mindenhatónak hogy csak a' ház égett el, és az ő idős anyja melly a' ház' örje vala megmenekedett. Egy más Barátomnak az én derék és tanult tiszt társomnak Fabchichnak elégett kis házával együtt válogatott Könyvtárának egy része. Ennek elvesztése fájdalmasabb volt mint kis házáé, ez tette meg nehéz betegsége talpkövét, melly őtet nem sokára ágyba vetette, és a' sirba vitte. Gyengéden nyugszik ez az egyenes szívű és szorgalmas férjfiu — és meg is érdemlette ezt — az a' jámbor fiu is régen fekszik a' sirhalomban és — itt a' szemeim előtt! — mert második volt elöttem tisztemben — itt készítették nekik sír, és egy együgyű emlék tétetett melly még gyakort hálás könnyűkkel áztatik, itt nyugszik ő nyájától és azoktól kik esmerték megsíratva 's megáldva — adatek e' szebb nyugalom egy jámbor fiunak, jó ember, és hív lelkipásztornak? — Bocsánatot ezért a' czéломtól való eltávozásért, ez szívem' belső ömledezése volt; az érzékeny érteni fogja és becsülni. — Most ismét vissza azon napok' történetére. — A' Káptalan dombja — melly közvetetlenül a' Káptalan uradalma alá vagyron vetve, és a' többi város részétől egészen független — legtöbbet szenvedett, sok golyók repültek a' Káptalan' templomra, és tornyára, még többek a' nevendék házba és a' Káptalanbeli Urak házaikba; hanem a' Városban is mindenütt nyomai látszattak a' bombizásnak, hol többet hol kevesebbet, és csak igen kevés házak maradtak épen. A' lövöldözés közben közben tartott mind-

azonáltal 10 óra után egész $\frac{1}{2}$ 1-ig gyengébben; ez majorokból jött egynéhány ágyú sánczból, és egy másból melly Szigetbe a' töltés mellett készítettet, és ezek keresztbe tüzeltek a' nyomorúlt városra. — Délután halgatott az ellenségi tűz a' mienk még tartott különösen Szigeth felé, melly szembetünő károkat okozott az ellenségnek. Több pattantyusok agyon lövettettek, egynéhány ágyúk haszonvehetetlenné tétettek (demontérozattak), és az úgy nevezett Juh-kertek (Schafgarten) megett a' hosszú hídnál melly Újvárosból Majorokba vezet, egynéhány puskaaporos szekerek a' levegőbe vettettek, ez által egy pár ház gyulladt meg. Az volt hire hogy az Olász Ország Vice Király ki azért jött Győrbe hogy az ostromló intézetet megszemléllye, a' felveteles méretnel (recognosciren) nem igen távol volt attól a' szerencsétlenségtől mellyben élete veszedelmbe forgott. Ezt az Isten őrizte meg; mert micso-da állapottya lett volna a' szegény városnak ha a' Napoleon mostoha fia, a' hadi sereg kedvence ö előtte vesztette volna el életét? — Abba a' Vendégfogadóba az említett kerteknél egynéhány ellenséges katonák csúsztak, és az ablakból az által ellenében fekvő sánczot vizsgálták. Ezt észrevette egy derék pattantyús — reájok erányozván ágyúját elsütötte; a' golyó egyenesen az ablakon ment be közibek, és olly rossz helyre talált menni, hogy sokáig még az után a' vér, és velő' nyomai a' falakon és fedélen látszattak. — Egy más pattantyús észre vette hogy főbb rangú Tisztek kik között volt maga a' Vice Király is a' Majoroki Egyház' tornyába, hova őket a' helybéli Plebánosnak kellett vezetni, felmentek, hogy onnét a' Vár' erősségét láthassák. Ő egy pár golyót küldött oda olly egyenesen és hatalmasan hogy az egész sereg nyakrafőre a' kes-

kény lépcsőn csak nem lerohant. — A' Réfalusi templom' tornyában is hasonló felvétel esmérőket (recognoscentem) vett észre egy harmadik pattantyús, és egynéhány jól oda igazított golyók által őket elűzte. — Egy negyedik szabadságot kert tisztyétől, hogy egy franczia lovast ki a' sáncz' környékén ide 's tova nyargalódozott, és mintegy gunyolta a' Várost, letisztíthasson lováról: Nem érdemli meg a' semmirekellő a' lövést azt felelte az". Azonban még is megengedte neki minekutánna ismésétve könyörgött ezért a' pattantyús. Ekkor elsütötte ez, és egy hõm alatt szabadon futott el onnét a' paripa, és az éretlen kérkedő a' porba hevert. — Egy ötödik elszélesztett egy szempillantatban egy jól alkalmaztatott kártács lövés által — fájdalom! nagy fogyatkozás volt a' kártácsból — az Újvárosi széles utcán büszkén utazó (masérezó) lovag csapatot. — Tisztelet és dicséret az Austriai pattantyúságnak melly első Európában és a' Világon! Ó mi nálunk kicsinyben azt bizonyította meg, a' mit nagyban olly gyakor és dicsőségesen megmutatott! Mi nekünk — ha nem csalamot — csak 14 nagy részént vas ágyúink voltak; de ezek megsokasodtak a' derék pattantyúsaink ügyes kezeikben. Ezek a' legfontosabb helyekre állíttattak fel, és mindég ott használtattak, ha szükséges volt, gyakort a' bombizás alatt, a' kevésbé fenyegetődző helyről más veszedelmesebb állásra vonattak, és igaz hogy kevés de kiválogatott férjfiaktól igazítottak. Az ellenség alig hitt szemeknek mikor az általadás után csak olly kevés ágyút talált, õ három annyira tartott számot, és sok ideig abban a' tévelygő vélekedésben volt, hogy egynéhány elásatott. Hanem ezért a' derék pattantyúsok duzsan és pompássan vendégeltettek, a' jeles polároktól. Mivel állásokat soha vagy igen ritkán

hagyhatták el, azért ha egykissé béke volt, étel és ital bőven vitetett nekik a' bástyára. Ők nem vetették azt meg, derekassan ittak a' magyar borokból. Ők sokáig fognak Győrre emlékezni, de a' Győriek sem fogják őket egy hamar elfelejteni. — Éjjel 11 órától fogva — mert valamint az ebédi csendet megtagadták tőlünk, úgy az éjjelit is irigyelték, és úgy tetszet mintha éppen ezeket az élesztő órákat választották volna szorongattatásunkra — egész 2 óráig reggel ismét egy új, és csak nem félelmesebb ágyúzás kezdődött. Számptalan vas — és mint híre volt nagy kő golyók is gránátokkal és kisebb bombikkal vegyest repültek a' városba, és nagy pusztítást okoztak. A' házak mindenütt hol többet hol kevesebbet szenvedtek; tűz is támadt hanem kezdetében szerencsésen megfőjtatott. Ezen és a' múlt napon már egynéhányan elvesztették életüket. Néhány pattantyúsok, és napszámosok az ágyúknál, a' Vár' őrző-katonaságból a' bástyán, egy városi test-őrző ugyan ott, lövettek agyon, mások megsebesítették, és több békes városi lakosok nagyobb részént szegényebb sorsuak, kik kevésbé védhették magokat nagyon vagy gyengén sértettek meg. — Egy a' Fő tiszti Karból lévő Tiszt, az ostromlóknál, a' Bünden Nemetek közül, siralmas halállal halt meg ez alatt az idő alatt — a' mint ezt az általadás után hallottuk. — Ő sejtét éjjben kiment az őr sereget (piquet) megtekinteni, melly a' Majoroki hosszú utcában, az ostromlott város Sándor környéke felé állított fel. Erős szél fúvott; általellenében az őr kiáltott nekik: ki vagy? a' szél elkapta a' hangot. Minnekutánna semmi felelet nem következett tüzet ad és leterétette — sorsos a' mély homályban — tulajdon vezérét a' földre. Ő magától közönségesen megsirattatott, mert egy a' legvitézebbek

közül való volt, és a' mi több igazság szerető hős volt.

21-ikén Reggel az a' hír terjedt el közönségesen a' városban, hogy már közel vagyen az ostrom alól való kiszabadításunk, és szorongatásunk vége. Ez csak üres hír volt mind a' többi. Azt hallottuk, és láttuk, a' mit hallani és látni kívántunk, olly balgatag a' sokaság és olly könnyen hívő ha arra kél, hogy maga magát megcsallya. Egy az éllésre ügyelő tisztségnél (Proviantamt) lévő ember az utczákon fel's alá futkozott, és tellyes torokkal ezt kiáltotta: „a' Károly Herczeg jön? egy más nem! „János Herczeg jön vissza? egy harmadik: nem! mind a' kettő egyesülve a' kapu előtt van? seregesen kiáltották ezt utánok sokan bögvé, jaj lett volna annak a' ki kételkedett volna ezen, rosszúl lett volna dolga. — És még is ez a' nap volt a' szegény városra nézve legszomorúbb, és legveszedelmesebb. — Délelőtt béke volt, széli, és sirhalmi csend uralkodott a' következő ostrom és halál előtt. Délután 3 órakor egynéhány magányos lövések estek, azután ismét béke volt egész estve közel 10 óráig. Ekkor ellepett bennünket, a' legirtóztatóbb és legfélelmesebb bombizás, ehhez hasonlítva a' többi csak előjárték volt a' szomor játéokban és csak bevezetés a' nagy fordulatra (catastrophe) Esső gyanánt jöttek minden felől szakadatlanúl a' golyók, gránátok, és közbe közbe gyújtó golyók is (bombák). Egy lágy csillagos éjj volt, az égés és tűz által világos és sugáros nappá változtatott. Oda fenn egy jó Atya uralkodott, és gyengéden mosolyogni látszott a' sok ezer esztendő nap képében az undok egyenetlenségű világra, a' háladatlan fiaira, kik ide lent egymást főjtogatták és szórták ellenséges dühösségű tévelygésben. Elfördithatta való-

jában a' felséges Atya az alatti fiairól szomor-
arczáját, és a' vak és megrontó bódultságnak e-
reszthette; mellyből valahára, hosszú és véres
esztendők mulva feleszmélkedni, és végtére bé-
kességre és testvéri szeretetre vissza térni kén-
szerítetttnének. — A' szép és legbarátságosabb éjj,
legundokabb legveszedelmesebb éjjé változott reánk
nézve, soha sem fogjuk azt elfelejteni, utóbb is
sokszor vissza fordúlt ő nekünk félelmes álmok-
ban, és még most is gyakor fel riaszt bennünket
áljunkból. A' béke Istene azt nem akarta, hanem
az ember a' dühös had' fia vakmerően és ellensé-
gesen vágott bé a' teremő boldogító plánjába—
Mindgyárt a' bombizás kezdetekor tűz támadt az
életes (proviant) házba vagy a' Püspöki lakásban?
nem lehetett szorosan meg határozni, talán mind
a' két helyen egyszerre, mert szorosan voltak
össze kapcsolva, és el hatalmazott gyúlható sze-
rek által tápláltattván, és a' meggyulladt pontra
szüntelen igazítottatott lövő Időzések által öregbét-
tettvén, keményen megállithatatlanul semmivé té-
vén mindent köröskörül. Egy ember sietve futott
fel 's alá az utcákon a' mi pinczénk mellett is,
és egy rettenetes hangon mellyet soha sem felej-
tek el, kiáltotta ezt a' szívet mészárló és félelmes
szózatott: tűz van tűz van! de egy kéz sem moz-
dult, egy láb sem indult. Nem lehetett az oltás-
ról és a' lángok' meggátlásáról gondolkodni. Ment
az ágyúzás még iszonyúbban dühösködött és a'
segéttöt szemlátomási és szempillantati halállal
fenyegette. Egy fecskendő vitetett házunk mellett
és éppen ekkor egy golyó két felé szakasztotta a'
nagy gyűrűjét, 's így kéntelenéttetett meg álla-
ni. Más golyók a' lovakat sújtották le házunk e-
lőtt egy szobor mellett. Számithatatlanok estek
a' Nevendék házba, és az ott álló Káptalan béli
urak' lakásaikba, és éppen ennyi az alsó városba.

A' Háptalan temploma szembetünően kevesebbet szenvedett — egy golyó a' Maria oltáránál esett le a' nélkül hogy kárt okozott volna. A' Püspök' vára, az életes ház, a' nagy Praepostság és a' háptalan domb' nagyobb részént elégett, 's szakadatlanúl rohant innét a' láng a' Várasba, hogy ott nagyobb szerencsetlenséget terjesszen. Körülöttünk mindenütt lángok lobogtak. Mi el voltunk szánva hogy még az égő házat sem hagyuk el, sőt hogy még az alsó boltozatot is a' pénzébe vezető ajtót melyben elvultunk rejtezkedve védekezni fogjuk, és a' szükség' ideiben mivel viz nélkül szűkölködtünk borral is meg fognánk fojtani a' lángot. Azonban annyira még sem jött a' dolog. Mindég mélyebben vonta magát le felé a' tűz és mindenütt új táplalmányt talált. Senki sem akart de nem is lehetett oltani, mert mindenkinek kedvesebb volt élete — a' mint illendő — jó szágánál, és az öldöklő golyók még sűrűbben és fenyegetődzve repdestek ide. Az ember engedett az isteni erőnek, henyélve és bámulva szemlélte elenyészni munkáját. Csak kevés emberek, kiknek hidegebb vérök, könnyebb érzékök, vagy bátorságok volt — ki ítélheti azt meg? — bátorkodták a' fenyegetődző halálnak ellent állani. Ezek között több Nevendék Papok voltak. Egy ezek közül — ki akkor tanítványom volt — Nemecskay nevű meg érdemli itt a' meg nevezést — sebesen futott mikor a' tűz támadt a' gránátok' esseje alatt az életes házba, és egy néhány katonát kik ravaszúl el rejtették magokat, serkengetett, hogy mentenék meg azt a' mit lehetne; maga több lovakat szabadított meg, mellyek máskint az istállóban megégtek volna. Egy férjfiás érzékű asszony, ebben a' rettentés éjjben a' gollyó essőben, égő házak közepete fenn állott a' maga háza' tetején, el rendelte, és biztatta az embereket az oltásra

és a' házát szerencsésen megtartotta. — Egy más nem kevésbé vitéz asszony olly nagy bátorságú volt, hogy midőn egy gránát a' szobájába mellybe ő bé ment hogy valamit megszabadíttson, repült, és ott el durrant ő a' földre vetette magát, és a' darabokat felette repülni hagyta, a' nélkül hogy valami sérelmet okozott volna nekie. — Így dühösködött a' tűz kívülről, 's csak gyengén viszonyoztatott a' mieinktől, és így dühödött a' tűz belőlről egész 3 óráig reggel 22-ik Juniusban. Ekkor valahára béke volt, olly béke melly a' sirbalmihoz hasonlított. Üresen és el égve állott a' ház, némán és hangosan, panasz nélkül benne a' polgár, ekkor láttuk nagy és legszebb részét a' városnak omladékba és hamuba feküdni, ekkor láttuk a' jámbor és tiszteletre méltó Püspököt magalakása romjain csendesen 's magát Istenre hagyván, ülni; ekkor láttunk munkás kezeket, a' jó szagok' szomorú maradékát a' tüzes hamuból kivájni; ekkor hallottuk az anyák' mardosó kiáltását gyermekeik' után, a' gyermekeik' nyöszörgését szülőik után, a' barátok aggódó tudakozását kedveseik után is — mi mindenütt iszonyúságot, és pusztítást mindenütt, és mindenütt a' legmélyebb fájdalom 's kétségben esés' hangját hallottuk. Ez olly tekéntet volt melly le irhatatlan, mellyet látni kell de le írni nem lehet. Én részemről láttam 's ekkor hideg borzadás fogott el — azon szoba' homlok' elejét mellyben egyház' 2-ik emeletében laktam, ez a' többiekkel el égett, 's egy golyótól ált volt luggatva melly azon hely közepén repült hol ülni és dolgozni szoktam. Én meg számláltam kedveseimet fejenként, de hála az Egnek! egy sem hibázott.

22-ikén Délután egykővet érkezet és a' várost végtére fel kérte. Az volt először hire, hogy a' vár vezér és tanács közt hosszas tanácskozás után

elzigazittatott, félelem és gyötrellem közt vártuk ismét az új bombizást. Hanem másképp volt elvégezve az isteni gondviselés tanácsában. A' Várvezér tanácskozott a' Püspökkel, felsőbb papi és világi méltóságokkal, kik hozzá mentek; és kérték volna ötöt hogy alkura lépne; mert a' hosszabb ellentállás, gyümölcstelen és veszedelmes lenne. És ez világos volt! A' Város mindeneket és többet tett, és szenvedett, mint sem tőle várni hatalom adatott. Ő áldozat lett az egész boldogságáért, ő el rendeltetését hogy az ellenség egy ideig fenn tartóztassék tellyesétette, hosszú ideig nem tarthatta magát. Ő nem volt többé erőség hanem csak sietve megerősítettetett 's szegényen fel fegyverkeztetett hely. Ezt által látta a' komor és komoly Vár' vezér, és minekutánna kötelességét és hecsületét jámborúl tellyesétette reá allott az alkura; kiváltképpen azért mivel az életés-ház füstbe ment, és érezhető fogyatkozás lett a' puskaaporban (munitio); a' lovaság annyi volt mint a' semmi, és a' gyalogság nem sokkal több 1500 embert újancz katonákat nagyobb résznél számlált, holott a' tágos erőség fedezésére 10.000 ember is alig lett volna elegendő. — Estve azt az örvendetes vagy szomorú? hirt kaptuk: hogy a' Vár-Hadnagy és az ostromlók között egyesség kötöttetett, mellynek ereje szerént ha holnap estvélyig nem érkezne szabadított sereg, azonközben a' város egyik kapuja közösen mind a' két résztől el foglaltassék — és holnap után a' Város által adassék. A' vár őrző seregnek szabad legyen minden tisztelettel ki költözni — kik egész ki váltásig hadi foglyok leendenek — a' Város' polgárok' jószágai 's minden törvényei védelmeztessenek. — Reggel nagy ágyúzás hallatott — hihető Komáromból és csalló közből — vagy hallatni tetszett, több ellenséges csapatok az Nap a' hegyekről Város

alá a' Dunán által Réfalu megé takarodni látszat-
tak. Ezek az ellenség csapattyai voltak mint későbbben értettük, kik a' János Herczeg mozdulását követték, ki minekutánna Komárom fel volt készítve 's fegyverkezve az erős ellent állásra, Dunán által Posony felé vonta magát. — És mi — mert az ember csak örök álmodozó marad — még mindenkor a' fel szabadittásról álmodoztunk, és tápláltuk mind a' gyermekek bábjaikat — és hiszen egész éltünkben gyermekek vagyunk — még mindenkor azt a' hiu reményt egész utolsó óráig, ha mindgyárt egy Deus ex machina szabadittana is megbennünket, akár melly csoda által. — Egész éjjel és más napreggel még pislogott a' tűz a' hamuba; még itt ott lángolt, a' Püspök' Várába, és az életes házba még égett, és csak sok erőltetés által lehetett itt el óltani a' tüzet. Síralmasan és nyomorúltan égett el a' Püspök' várában a' kapus, egy jó tisztes öreg. Midőn a' torony tellyes lángba volt fel ment vagy küldetett nem tudom miért — ekkor reája omlott az elolvadt harang' tüzes masszája, és testét egész csontig el égette. Ő egy szánakodásra méltó életet élt még egész más nap dél felé. Fájdalmainak ki mondhatatlanoknak kellett lenni mert könyörgött — másképp pedig Istenfelő volt — hogy löjjék agyon, hogy a' kétségbe eséstől meg szabadittassék. — Én — háborodva — ennek bizonyysága voltam. Ekkor könyörült a' békes Isten — a' balgatagok halálnak nevezik őtet — rajta, és abban a' tartományba vezette hol többé semmi fájdalom sincs.

23-ikán reggel 9 órakor egy Francia. Ezeredes Kapitány 10 tisztektől kísértettvén a' Városba bé jött. Ezek voltak az első ellenségek mellyeket közélről láttunk, igen kellemetlen vendégek voltak ők, nem igen örvendhettek valami barátságos el fogadáson. Ők szállást rendeltek,

fel irták a' vár' gyűjteményét (Vorrath), savanyó tekéntetet mutattak hogy olly keveset találtak, sokkal kevesebbet mint a' mennyire számot tartottak; az után reggelit vettek és ismét ki takarodtak, nehezen késérték őket áldás kívánások. Ők azt erősítették, hogy ha ugy tudták volna a' Város' állapottyát, mint most, semmi, vagy legalább nem olly tiszteletes egyezésre léptek volna véle. Ekkor dagadt mellünk nemes önnbees érzéstől, és nagy hazafiságtól, nem bántuk meg hogy olly sokat szenvedtünk, sött büszkélkedtünk abban, hogy erőnk felett olly sokat tettünk, és az ellenségnek tiszteletet parancsoltunk és azon is hogy közöttünk semmi áruló, semmi kém sem találtatott. Most azonban az ellenségtől többé nem fenyegetettvén ki jártuk magunkat a' Városban, fel kerestük Barátinkat örültünk az édes ismét látáson a' hosszú és felelmes el válás és veszedelem után, vigasztaltuk magunkat az el múlt szenvedéseken, és a' jövődökre edzettük magunkat. — Estve egy Francia, és Austriai Granatéros osztály állott ki a' Fejérvári Kapunál. Egy Francia és Magyar Granatéros közösen őrt állottak a' bé tömött kapu' hidgyán. A' Francia ámbár győzdelmes volt még is a' földre szegezte szemeit mind a' meggyőzettetett, és alig merte néha alattomba, a' setét barna, bajszos, ölnyi magasságú ellenkező felét meg tekénteni. Ez fel 's alá járt erős és büszke lépésekkel, vad és ránczos ábrázatot mutatott a' másíknak, és néha ollyan kegyetlen szemeket vágott nekíe mintha által akarta volna őtet lökni szikrázó szemével.

24-ik Juniusbán végtére, Keresztelő Sz. János napján, reményünk' utolsó napján, szorongattatásunk utolsóján, szolgaságunk' elsőjén, déli 4 óra után következett a' mieink' kimenetele és a' Francia csapat' bėjövele. A' szomorú köl-

tűzést, — melyet bástyáról számtalan lakosok sokan ugyan gondatlanul, mi bánatos szívvél, könnyező szemekkel, a' jövődjő jajok' felelmes elő érzettel néztük — elkezdette egy kis csapat a' megmaradt derék Kienmaier, és Ott Huszárok-ból, ezek előtt menvén a' Vár Vezér, ezt követte egy Insurgens osztály, ezután egy kis sereg sánczások és pattantyusok — kik rövid kardgyokat mérgekben látván a' közelgető fogságot, a' hidon csak nem darabokra tördelték — egy pár ágyúval és égő kanótokkal — mert ez a' tisztelet az általadás alkujában kivolt kötve a' derék pattantyúsoknak — a' panaszos sorokat Jelachich Ferencz és Vakássovich gyalogsága zárta bé, mind öszvesen 1500 ember, mindnyáján felső és alsó fegyverben voltak, és minden katonai becsületjelekkel, végtére a' podgyászszos szekerek mentek. A' sáncz környékén a' Fejervári kapu előtt a' Francia ostromló sereg legelől a' lovasság volt állittva, ez előtt ment (defilerozott) a' mi Vár-örző katonaságunk, melly ott a' fegyverét lerakta, és azután tovább vitetett a' hadi fogságba. — Az volt hire — hanem ezért nem vállalhatok kezeséget — hogy az alku nem, legalább pontosan nem tartatott meg, és hogy a' mi katonáink abban a' Stajer Vitéz ország' örző katonáktól megörökösített gabonás házba Kis-Megyeren bészárattak sokan az által szökésre vetettek sött kényszerítették sokan undok alkalmatlanságot szenvedni kén-telenéttettek. Igen szeretném a' Francia név' becsületére, melly Buonaparte alatt olly gyakorta bémocsokoltatott, és az emberiség' tiszteletére, tudni, hogy a' hivség és a' hit megtartatott-é? — A' mi seregünk' kitakarodása után Francia csapat költözött bé hadi muzsika zengése alatt, — melly távolról sem volt hasonló a' mienkhez, nekünk azonfello mind a' halotti Mise hangzott

— elő vitetvén a' Romaiak után majmozott Sasai-
 ik. A' hadi Vezér Lauriston — ki az ostromlást
 igazgatta — Grenier — egy nagy név! — Sor-
 bier a' pattantyusok fő igazgatója, ki a' Vagrami
 ütközetnél rettenetesen munkálkodott. — Vignol-
 les, Serras, Guillaume, és mások vezették azt.
 Többé már nem emlékezem hogy közöttök volt e'
 Charpentier, kiről mondatott: hogy ő mind fő
 kvártély mester az ütközet napján nem felelt meg
 egészen a' Vice Király várakozásának és azért
 kiesett a' kegyelemből. Ugy volt hite hogy ha
 az ő rendelkezései cél irányosak lettek volna, mind
 a' két Herczeg a' hadi sereg nagy részével elfo-
 gattatott volna. De egy Ausztriai Herczeg nem
 hadgya magát a' fogságba hurczolni — ezt meg-
 bizonyította egyszer Ulmánál a' Vitéz Ferdinand
 Herczeg midőn magát hősi bátorsággal szerencsé-
 sen által törte az ellenségen. — Guillaume Fő
 Vezér — fájdalom! a' sereg' Fő vezérévé nevez-
 tetett. Ő egy rossz hírű ember volt — egy Bur-
 kus szökevény — de meg is bizonyította ponto-
 san ezt a' becsstelen hírét. Ő olly durva, telhetet-
 len, vérszopó volt, valamint ellenben a' Vár Ve-
 zér Báró d' Henier szeléd, jó indulatú, és ba-
 rátságos. Az első mindenkor rablással fenyegető-
 zött, az utolsó csak a' békeségről akart hallani.
 Az első erőszakosan nyomorgatott bennünket és
 sokat kicsikárt, az utolsó megelégedő, és maga
 mérséklő volt. Az első gonosz lélek volt, vala-
 mint az utolsó nemesebb értelemben ember. Azért
 áldás az utolsóira, és — de még sem! nem átok
 az elsőre ámbár igen megérdemlené — az a' ki-
 vánság reája: hogy jobbullyon meg, ha még az
 élők' országába mulatoz. Mi mind a' kettőt követ-
 tük a' messzeségben is a' lélek' szemeivel. D'Henie
 a' bitangló elűzése után Lajostól — ki maga is
 emberséges és jó az emberséges vitézeket meg-

tudta becsülni — hegyelembe vitetett, és fontos foglalatosságokra alkalmaztatott. Guillaume, ki az éjszaki kiírtó háborúban, ámbár az Oroszoktól megfogattatott még is érdemetlenül kiszabadult, új öszveesküvést támasztott, valamint már Buonaparte alatt is indított, mert ő nyughatatlan és ravaszsággal tellyes szellem volt, — és talán már megtalálta tetteinek bérét. Az ő neve feledékenységbe van, és az emlékezete — nincs áldásba. — Alig takaródott bé az ellenség és szállást foglalt tüstént elkezdődött a' terhes megkívántások' (requisitiók) misége, melly ő nálók törvényes alkattá lett. Ez annyira ment — hogy mindent egyszóval megmondgyak, — hogy a' számhatatlan szükséges, 's nagyobb részént a' fényűzéshez (luxus) tartozandók is megkívántattak, sőt még tők is. Mi ezt a' terhet viseltük, mert meg nem változtathattuk, adtunk, 's fizettünk, addig még adhattunk, 's fizethettünk; a' többiben azt kívántuk hogy vendégeink a' hegyeken túl, vagy Spanyol országba lennének, a' miről ők soha sem gondolkodhattak has csikarás nélkül. Szívünkben — az Isten tudgya! — hivek maradtunk Királyunkhoz, és egy száj sem lett árulója, ámbár az volt hire: hogy a' Habsburgi Fejedelmek megszűntek országolni.

25-ikben Az Eugenius Vice Király, test-örzöivel béköltözött a' városba, és a' Bezerey Tanácsos házába szállott. Gróf Fontanelli Fő hadi Vezér az által ellenünkben lévő Balogh Prépost házába ment. Nagy sokaságú Fő Vezérek a' Fő tiszti Karból követték ötet. Pesgett minden helyen a' külömbféle ruházatú katonaság tarka elegységgel. A' testörző Granatérosokat csinosoknak találtuk, legidegenebbeknek tartottuk, a' testörző könnyű lovasságot a' csúf lófarkokkal, a' Huszárok a' mieinket csak együgyűen, és nyo-

morúltan majmolták, mert Huszárnak csak a' Magyar termett, a' lovaglásban igen távol voltak azoktól, és semmi sem állott helyesen testeken. — A' Vice Király asztala fényesen és pompásan volt megteretve hanem az úgy is értetődik a' mi köleségünkön. Ez új megkívántatást okozott nekünk ismet. Estve török muzsika volt lakása előtt, nem akart ez a' mi füleinknek, melyek jobbbhoz szoktak, tetszeni. Későbbben játékszin is adatott, olly nyomorúltan mind azt a' szükség engedte; és a' francia tisztektől nem a' darab hanem a' kíváncsiság miatt — a' szépek' kedvéért számosan meglátogattatott. — A' naphözben csónakokból álló hid vettetett a' Dunán Réfalunál, ezen sok csapatok mentek által. Illyen hidunk ott sem az előtt, sem az után nem volt; pedig ez valóban igen szükséges volna; mert a' folyamon az áltmenetel nyomorú csajkákon nincs veszedelem nélkül; mert már sokan vesztették itt élteket; de itt külömbféle részvetelek (interesse) forognak, melyeket igen nehéz megfejteni.

26-ikán Szaporodnak a' megkívántatások mérhetetlenül, és csak nem meggyőzhetetlenek. Az adók is közelgettek. Mind a' kettő behajsztatására követség rendeltetett, mellynek feje volt a' Ráptalan Prépostya és a' Vice Ispány. Ez ollyan tisztelet mellyet senki sem irigyel nekik. A' mi vendégeink, a' mint látszik minden módosággal, és ezer: pardonnez moi (kegyelmezz nekem) leakarják bőrünket fülünkön húzni. Az ő — mondgyuk ki a' dolog' valódi nevét — rabló alkattyok szerint, későbbben a' Benediktinusok pinczéje mellyben közel 4000 akó bor taláztatott tisztán kiüresített, és a' Püspöki pincze nagy bővsége, mind az adóhoz való pótlás nyilvánosságosan elkótyavetyéltettek, hozzá értvén hogy a' polgárok csürjök, pinczójök és erszénnyök, ah-

hoz képest nem kevésbé keményen ezekkel együtt vitettek. Én is elvittem az én keveskémet, ellehet gondolni melly készséggel? — Gróf Narbon Fő hadivezér van itt úgy hallatik, hogy Győr' és az elfoglalt Magyar Ország' részének Kormányozójává neveztetett.

27-ikben Mi ma reggel 9 órára a' Narbon Fő vezérhez hivattattunk meg. A' Város papi és világi törvényes személyeknek mind megkellett jelenni. Ő írásból sok kézhadarásásokkal ékes deák beszédet mondott, mellyben csak az volt a' nagy kár hogy mi a' szóllót, idegen, és éles ejtése és szokatlan kimondása miatt egészen meg nem érthettük. Hanem ez nem nagy kár volt. Ő dölýfös, és hirt okádó volt urára és mesterére nézve megalázó mi reánk nézve. Ez az egyébbcránt jeles világi ember — ki Lajos' udvarába palleroztatott, és nékie közelről vérrokona, a' mint ezt egész ábrázattyának szembetünő hasonlatossága a' Lajossal mutatta — a' többi közt azal a' lázasztó kiejtésel élt: estote sani! mintha mi eddig nem lettünk volna eszünkön. Ő ezt arra az elfajúlt buzditásra (proclamatio) erányozván tette mellyet mindenikünknek tulajdon kezével mély meghajtással kezünkbe nyomott. A' buzditás nem volt éppen rosszúl írva, de foglalattya annál rosszabb volt. Ő felzendülésre buzditott bennünket, és elpártolásra a' mi jó és a' szerencsétlenségben is kettősen drága Királyunktól — ez olly hívás mellynek mellünkben a' legméllyebb boszuság' és irtózás', csak csupa vissz' hangja zengett vissza. — Nem látta-e ez a' rövid szemű erőszakos uralkodó (tirannus) hogy valaha illyen fegyvert maga ellen fog lehetni fordítani? hogy — ha a' régi tisztos Ausztriai háznak roskadni kell, az ő újonnan sült szabad urasága (Dynastia) ez után igen hamar fog lerogyini? hogy a' dölýföség

fősség magát elébb vagy utóbb de bizonyosan megbosszulja, hogy a' vissza fizetés' napja elébb vagy utóbb de bizonyosan el fog jönni? — Mi ezt a' dibdábot zsebünkbe dugtuk hidegen, vállainkat halgatva ugyan de elegendő értésre adással vontuk. A' mi ábrázatunkon — mert sok szavakat váltani nem volt tanácsos — a' hajdani böcs hadi Miniszter könnyen láthatta, hogy mi inkább ide haza maradunk mint Rákos mezeire mennyünk egy Király' választására — melly minden esetre csak Királyocska mind a' Kafarnaumi, és egy Francia teremtés lett volna. — Ő mindazonáltal igen nyájosan eresztett el bennünket, és egész lépcsőig kikésért sok meghajtások, és némely arany ígéreték között. — Az után a' Vice Királyhoz vezettettünk bé a' meghalgatásra (audientia). Az elő szobában — ez reggeli 10 óra után volt — éppen akkor vettek magokhoz a' tisztei egy hathatós reggelit (Dejeuner à la fourchette), a' tele tálok és a' magyar borok mellett igen jó kedvek volt. Nem volt finom, a' Város' minden tisztviselő személyeit mellyek között legelső volt az ősz és tisztos Püspök ezek között az emberek között hosszas ideig hagyni várakozni, kik tekintetbe sem vettek bennünket; ettek, ittak és ujjongattak mintha itthon lettek volna, és közel nem lettek volna becsületes emberek. — Végtére elő bocsáttattunk. A' Vice Király egész uniformjában, a' kótyagos kalapját hóna alatt tartván egy asztalnál állott. Ez valóban egy pompás ha mindgyárt nem nemes gyönyörűségű még is kelemetes ember. A' Püspök kezdte a' beszédet Franciaúl, az után folytatta Gróf Stahremberg Kanonok kinek huga — egy Olasz Nagyhoz menvén férjhez — Udvari Dáma volt az Augusta Herczeg Asszony nál. A' Vice Király igen hízelkedő emleztést tett róla, csak hogy ket értelem-

ben azt tette hozzá: „még igen melegen ragaszkodik az Austriához”? Ez bátyjának és nekünk mindnyájunknak dicséretünkre válik. Egyébként rövideden de nyájosan beszélt. Mi sok üres reményekkel eleresztettünk. Az odakín valók még most is vitézen ettek 's ittak, nem köszöntek bennünket nem is fogadták el köszöntésünket, és alig méltattak egy pillántattal. Mi azzal vigasztaltuk magunkat: hogy ámbár ők nekünk az ilendő tiszteletet megtagadták is, még is tekéntethen vannak előttök asztalaink és boraink, és hogy sokáig fognának arra emlékezni, melly jól él az ember Magyar országban. — Azonban nem akarok, nem is halgathatok el egy szép vonást, melly a' Vice Király erkölcsi jelenek tiszteletére válik, 's megérdemli hogy a' feledékenységből kiragadtassék. A' Győri ütközet után a' Kis-Barráti faluba, melly éppen a' harcz-mezeje mellett feküdt és különösen a' Plébános házába — ki egy derék és érdemes ember — igen nagy számmal vitettek a' megsebesítettettek, kik nagyobb részént tisztek voltak. Ő barátságosan fogadta őket, ámbár ellenségek voltak, emberiesen, és kegyesen bánt vélek, a' mint ezt egy embertől, Lelkipásztortól várhatni lehetett. Enyhétette őket a' menyire lehetett, segítséget nyújtott nekik a' hol lehetséges volt azokat pedig a' kiknél ez haszontalan volt vigasztalta végső óráikba. Ez értésére esett a' Vice Királynak minekutánna Győrbe szált volna, és tüstént egy más Egyházi személy által ezen érdemes Plébánosnak szembetünő summát, és a' mi még felsőbb értékű volt, a' maga, és az emberiség köszönetét adatta.

28-ikan Reggel befogattak a' Vice Király szekerei, mi nem tudtuk miért? Az volt hire hogy Chasteller, vagy Gyulay, vagy mind a' ketten ide közelgetnek Pápáról, és mi így nem sokára

megszabadulunk az alkalmatlan Vendégeinktől. Mi még eddig sem lettünk okosabbak, még mindenkor csodát reménylettünk onnét fellől, hogyha emberek nem segíthetnének. — A' Kormányozó azt a' parancsot adta: hogy reggel 5 órakor minden ház egy embert állíttson, az erőség, a' mindhallatott lerontására, hanem valóban a' mint mindigárt ki tetszett ezek' fel állítására, és sokasítására. A' következő napokon fáradhatatlanul dolgoztatott itt. Későbbben a' Vagrami ütközet, és Znaimi fegyvernyugvás után, midőn maga a' Buonaparte sasrepülése módgyára Győrben megjelent, és éppen olly gyorsan ismét el tűnt, új erősegek vettek fel a' várban, és előtte, hanem az után ismét semmivé tettek, és a' bástya' egy része — valamint Bécsben, Gréczbe, és Brünbe — pajkosan és döllyfösen a' levegőbe vettetett. Így ösztönözte maga, az a' vitézségtől meg részegült bitangoló, a' népek' igazságos haragját, és a' sors vas és öszve zuzó kezét maga tulajdon romlására. Ő megtalálta a' mit keresett, igazságosan tétetődött véle, és az örökké való jutalmazás — a' régiektől Nemeszisznek neveztetett — már ide lent is igazságosan mutatta meg magát — Ezekben a' napokban, bé csuszott az a' bátor pattantyús — Fogel — ki magát ki szabadította (ranzionérozta) mint sánczásó — paraszt foszlányba hogy az ellenség munkáját meg vizsgálhassa. Sok polgároktól jól esmértetett ő hanem még sem — de mondgyam - e még azt? — árúltatott el egytől is. Ő azt állította hogy ha a' Várost a' mind reményli, nem sokára a' mieink vivni fogják, olly nagyon fognak ágyúzni, hogy vagy nem sokára fel kell adni magát, vagy egy kő sem maradna a' kövön. Ez olly vigasztalás volt, mellynél a' szegény polgárok, a' hallást, és szemeik világát elvesztették. Azonban még is felette jól megvendé-

gelték, és minekutánna minden erőseget szorosan meg vizsgált volna, ismét barátságosan ki eresztették a' kapun.

29-ikben a' munka a' várba erősen folytatódott, mi félelemben és rettegésben voltunk, mert most által láttuk mire czéloztak. Azonban a' vendégeink vigan voltak, mi a' mind illendő volt, viseltük a' költséget. Ő náluk az ég hegedűkkel volt meg rakva, mi öröместebb Misereré-t — énekelünk volna. Ők gyönyörködtették magokat mi nálunk, 's nekünk szerencsénk volt azt ki fizetni. — Azonban lassan lassan hozzá szoktunk — mert hozzá szokik az ember, vagy legalább végtére kénytelen a' tömlöczhöz, és a' békókhoz is és azért nem igazságtalanul nevezte egy valaki az embert szokó állatnak — a' városban bajos vendégeinkhez. Egynéhány — de valóban kevés — lakosnák még módosaknak és legkedvesebbeknek találták őket. — Történetből egy rangbéli asszonyságot látogattam meg, melly egy Francia fő rendű tiszttel bizodalmasan ült egy török kanapén: ők egy szót sem szóllottak. A' Francia csak a' Francia morgást (Jargon) esmérte — mert a' hiu Franczok azt hitték hogy az egész világnak meg kell tanulni kedvéért Franciaúl — az asszony csak németül beszélt. Én a' mennyire lehetett magyarázó, és közben — járó voltam. A' dáma kimérhetetlen volt vendége' dicséretében, és nem mondhatott elegendőt magasztalására, melly jeles maga viseletű és módos lenne. Ekkor nem tartóztathattam meg magamat már ettől a' kis csintalanságtól, kérdezvén tőle, hogy miképpen jött volna erre a' meg győződésre? — — — Délután öszve akadt vélem a' fő piaczon egy Francia könnyű lovas, ki magyarul könyörgött, hogy a' Várost mutogatnám meg nékie. Én — ennek a' szökevénynek a' vezetés helyett szívesen adtam volna egy

Nóta bené-t — de ez nem volt tanácsos ebben az állapotban. Én elegendőnek tartottam; ötöt egy néhány utcák meg mutatásával céljához vezetni, és sietségben keménylecz két (pirongást) adni, mellyet ő hidegen, és érzéketlenül vett fel. — Estve sétálni mentem egy jó barátommal a' bástyán. Itt egy Bünden németre akadtunk, ki az ágyúk mellett őrt állott. Ez a' nyomorúlt ember tetőtől fogva talpig mért meg bennünket, és gunyolva mondotta: „ez is azokból az ágyúkból való mellyeket töletek vettünk el. Tüstént feleltem nékie igazságos fel háborodásba:” igen lehetséges, mert nekünk hála Istennek elég ágyúink vannak; de ti mostanságig egyet sem hordoztok veletek, 's azért egyet sem zsákmányolhattunk töletek. Én sietve hátot fordítottam nékie, ő egy pár irtóztatos káromkodást szórt utánam. — Már korábban egy tudóska olasz — ki valamit a' virgilből hallhatott — a' bástyán egy jó barátomnak, a' mi — most az ő erősekkie mutatván gunyolva ezt mondotta: sic vos non vobis velle-ra fertis oves; mellyre nékie az tüstént ezt felelte: sic vos non vobis fertis aratra boves. — Ezen a' napon és —

30-ikán sok Franczia osztály ment által a' dunán a' hajókon álló hidon Csallóközbe. Mindnyáján a' János Főherczeg' seregét követték 's az után siettek a' Vagrami ütközetre. — Ezen a' napon néhány meg fogattatott parasztok hozattak be, a' Csallóközben fekvő Zámoly nevű faluból, ők egy Franczia csapatot melly vélek rosszul bánt széllel ugrattak 's egynéhányat közülök kegyetlenül a' dunába vetettek, ezért meggyújtatott a' falu, 's a' parasztok' vezérei halálra ítéltettek; egyszers' mind kemény és fenyegetődző fel buzditás bocsájtatott ki a' kórmányozótól, hasonló erőszakos lépések el távoztatására. A' parasztok a'

sorsukra el voltak szánva rettenthetetlen bátorsággal és mérges ábrázattal tekintettek az őrző katonára. Hanem a' nagyérdemű Püspök ki magának semmit sem kért, könyörgött életökért, és Narbon elegendő emberséggel bírván meg kegyelmezett nekik. Ő egyáltalában — nem számálván néhány megbocsátható gyengeségeit — nem csak finom hanem jó ember és barátságos ember is volt, ki velünk az ellenségi nyomorgatást, ellenségi gúnyolást — ez keserűbb mind az ellenségi sanyargatás, — soha sem érezte. Ha mind azon által valami történt a' mi el maradhatott volna, úgy az nem volt az ő, hanem a' körülötte levők munkája; és azért közönségesen tiszteltetett és közönségesen gyászoltatott midőn olly szerencsétlen véget ért Torgauba. És azért ha már egyszer az ellenség kezébe kellett esnünk, úgy jó volt az ő kezébe esnünk. Gyengéden nyugodgyék tehát hamva!

1-ső Juliusban utazó levelet (passust) kerestem és nagy nehezen kaptam. A' békes Muzák halgattak a' fegyver lármás zenebonája alatt, a' tanítás erőszakosan elvégeztetett; — a' Nevendék ház és az Akademia katona házokká (kaszárnyákká) változtattak — a' mi munkasági körünk bé-volt zárva. — Születésem' helyére Sopronyban kíváncsoztam óhajtvá, hogy láthassam mi történik ott, és hogyan folynak dolgaik olly sok drága szíves Barátimnak?

2-ik Juliusban, lerázván lábaimról a' port, és elhagytam a' szegény az ellenség' vas igája alatt nyögő Várost; szabadabban leheltem a' szabadon; keservesen tekintettem vissza, olly sok jókra benne, és méllyen sóhajtozván mellemben: az Ur' gondviselésében ajánlak benneteket, az Isten legyen néktek kegyelmes! kiáltottam vissza,

Az is volt ő! ámbár hosszú, és nehéz szenvedések után, mert a' kit szeret azt ő megpróbált. A' szabadság' napja csak sok borongó napok után jött fel nekik. Azt a' rettenetes veszedelmet hogy tulajdon testvéreiktől ostromoltassanak, és semmivé tétessenek elfordította a' béke Istene a' jó várostól, a' Bécsi béke által. Ő megfiadva lépett ki hamvából, és tisztán jött ki a' nyomorúság' olvasztó kemenczéiből. Ő azt a' nagy nyereséget szerezte magának, hogy ő egyike a' leghivebb városoknak, ez által lett ő drága gyöngy az Ausztriai Korona' Városok egyesületében; ilyen érdeme mellett, melyet a' Király az atya a' Királyi székben megesmért és a' haza érdeme szerint méltatott illy dicséret mellett, elefelejtette, el is felejtette szenvedéseit.

* * *

Eddig még magamról és állapotomról ez alatt a' félelmes idő alatt, és individualitásomról röviden szóllottam, mert a' magányos elvész az egészbe, és alá megy; és én soha sem akartam azt helyben hagyni, ha az Írók tulajdon drága lönjöket mindenütt a' sokadalomra viszik — mindazonáltal még egykét esméreteket rólam, és a' körülöttem lévőkről engedgyenek 's meg is engednek ezen értekezés' olvasói. — Én sok esztendőig asztali társa voltam ama Nemes és ember szerető Gróf és Hanonok Stahrembergnek, ki a' Város' és Ország' legérdemesebb férjfiain közé számláltatik. Az én tiszti társom az akkori Istenes Tudományok' tanítója Benedikt, egy eleven és merész ember; és engem' a' Plébániában megelőző, egy jámbor ifjú Miskey, voltak velünk. A' napok hónapoknak tetszettek lenni, az éjjek még hosszabbak és rettenetesebbek voltak mind azok; mert a' csend nekünk megtagadtatott, az éjj,

néző-játtéka volt az ellenséges tűznek és a' mi szorongattatásunknak. Mi a' napokat, és éjszakákat közönségesen a' pinczében töltöttük. Az utolsó rettenetes éjjel is midőn körül belől minden tűzben állott, itt feküdtünk együtt és ébren voltunk. Ez a' legijesztőbb éjj vala mellyre soha sem fogok borzadás nélkül gondolni; és még is ezen éjjel is szunnyadtam egy két óráig, mert a' fáradtság' és lankadság elnyomott, és a' természet kívánta adóját. Virradtakor láttuk a' siralmasságot szülő éjj' iszonyú utóbbi fájdalomát, — és óh! illy nehéz szenvedések után csak az a' vigasztalás a' kétségbe esés' vigasztalása maradt hátra, hogy t. i. az ellenség' kezébe esünk, ki ha ember is, még is csak mindenkor ellenséges.

Hála az Isteni gondviselésnek! én, és az örökségben lévő barátom Miskey egy nagy veszedelemtől menekedtünk meg. — Egy délután volt — halgatott a' lövöldözés — az ágyú nyugodt — a' tűz csak pislogott — a' béke látszatott szeléd szárnyát a' nagyon megsanyargattatott Városra ismét kiterjeszteni. Ekkor elmentem barátommal a' közellévő Nevendék házba, — hová magokat, Káptalanbéli Urak, és más Papok vonták mint valami erőségbe; — hogy láthassuk: hogyan legyen dolgok szenvedő testvéreinknek? és nem hibáz-e belőlök valami kedvenczünk? alig láttuk őket ismét, és örültünk az ismétlítésnek, újra harsogott az ágyúk' dörgése, és a' golyók ismét szerteszéllal bűgtak. Mi siettünk pinczénkbe. Hátunk megett, igen közel, lecsapott egy golyó egy szegletköbe, 's egy részét elszakasztotta. Ha a' szegletkö nem lett volna, úgy mind a' kettőnket elsodorta volna. A' szegletkö volt idvességünk! Nem! — a' mi idvességünk az volt, a' ki azt a' követ oda állította — nem! az volt a' mi idvesség-

günk, a' ki a' követ teremtette, ki a' köfaragónak olly erőt adott, hogy a' követ formálhassa — az Isten volt a' mi idvességünk! — azért egyedül nékie dicséret es dicsőség!

És így tehát befejezem napló könyvemet, azzal a' kinek nevében kezdettem; és kitől mindenneknek kezdődni 's végződni kell — az Istennel, ki mindent jól, és bölcsen vezérel, mindent a' mi javunkra fordít — ki még a' szenvedésekből is örömet teremt, ki mindent szerencsés végre fordít, korán vagy későn, ide lenn vagy oda fenn!

A' Te gondoskodásod óh atya! mindeneket kellemesen kormányoz és rendel *).

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Programm über die Zergliederungs - kunst von Balthasar Kieninger, Magister der Chirurgie, und Geburtshülfe, Prosector der Anatomie an der Königlichen Hungarischen Universität der Wissenschaften in Pesth. Pesth gedruckt bey Job. Thomas v. Trattner 1820. — az ára 1 fl. V. Cz.

Mennél ritkébbak Hazánk' Literaturájában az illy' foglalatú munkák, — annál nagyobb készséggel, 's örömmel igyekeznek azt Rec. a' Tud. Gyűjtemény érdemes olvasóival megismértetni. —

Áll e' betses kis munka a' Méltóságos Pfisterer András Cs. R. Tanácsos Úrnak, Magyar Ország Fő Orvosának — ajánló Levelén kívül, melyben e' munkát mint Anatomiai Tanításainak bevé-

---

*) Kár hogy ezen betses Naplókönyv, a' mint látszik dictatott 's azért az Írónak hibája által sok hibák jétettek, melyeknek mind egyikét megjobbitani nem lehetett.

zetését adja elő — 53. lapokból, mellynek rövid foglalatja ez:

Minekutánna a' Tűdos Szerző a' Természeti Tudományokat, Astronomiát, Mechanicát, Physicát, Chemiat szembetűnő jelességeik szerént méltatta volna; által megy a' 2. l. az Anatomia (Test bontzolás Tudománnya) dicséretére, mellynek Le Cat szavai után „köszönhetjük a' világra „való szerencsés be lépésünket, Életünk napjai „fájdalmak nélkül való töltését, — 's a' halálnak, „a' mig lehetséges tölünk való eltávoztatását, a' „midőn ez az, melly az Orvosi Tudomány' tanulásában vezető egyenes pályát ki mutatja. —

Az Anatomiát tudományos értelemben határozván, mint azon Igazságok' foglalatját, mellyek a' bontzolás által az emberi Test alkotásáról felfedeztettek — a' 3. l. szóll a' Tűdos Szerző az Anatomia kezdetéről, 's annak eredetét Hartman, Haller, 's más híres Irók után az élelemre szánt Barmok, 's az áldozatra rendeltetett Emberek' felbontzoltatásában, — 's a' Halottak' hébalzsa-mozásában hihetőnek vélvén megengedi ugyan, hogy ez a' régi Egyiptomiak előtt nem volt egészen ismeretlen; de méltán kétségbe hozza másoknak azon állítását, hogy az már ott tökéletességre vitetett volna; — Ugyan is Herodotus, ki az ő találmányaikat szorgalmasan feljegyzí — Anatomusszaikat nem említi, 's egy olly Tartományba, hol csak nem minden Állat Istenségnek tartatott, 's hol a' holt Testet illetni véték volt, nem lehet az Anatomianak virágzó állapotját képzelní.

A' Görögök voltak, kiknek e' részben is leg többet köszönhetünk, 's Pythagorás' Iskolája e' Tudományban sok szép felfedezéseket tett az állatok bontzolása által. Különös említést érdemlenek Alcmaeon, Empedocles, Anaxagoras *

a' t. — Tudósan ítél a' Szerző az 5. l. az Aesculap familiájáról, 's Hippocratesnek Anatomiai ismérteiről a' nagy tudományú Gruner vezérlése után, és Erasistratust, 's Herophilust érdemek' szerint méltatja. — A' 6. l. a' Hippocrates után élő Anatomusokat számlálván Dioclest, 's Karystuist említi, — e' kettő ugyan egy, 's a' német nyelv' természete szerint Diocles von Karystus kellett volna a' Tudós Szerzőnek tenni lásd Sprengel pragmat. Geschichte der Arzneykunde 1. Th. 8. 299. —

Aristoteles, Erasistratus, 's Herophilus mellett a' 7. l. említést érdemlett volna Praxagoras, Herophilus Tanítója, ki az életér, 's Vérér között lévő különbséget legelőször tanította, mely Találmány, minden ő előtte az Anatómiában tett találmányokkal fel ért. Galen de different. puls. l. IV. p. 42. Sprengel pragm. Geschichte der Arzneykunde 1. Th. p. 364.

Ugyan azon lapon Erasistratust, 's Herophilust említvén, 's a' Ptolemaeusoktól ezeknek a' holt Testek' bontolására adott engedelemről szólván, méltán kétségbe hozza, hogy a' halálra ítélt Gonosztévőknek elevenen való bontolását engedték volna, 's képzett érzését szépen kimutatja, azt javalván, hogy ha az illy halálra ítélt embernek valami különös seborvosi betegsége volna — emberi érzésű, 's tapasztaltt Seborvosnak — nagy hasznot ígérő újj operatio próbálása végett adódna által, 's ha az operatio szerencsés lenne VIII-dik Károly 1474-ben tett példájára Kegyelem adódjon a' Vétkesnek. —

A' 9. lapon a' Celsusig (bis auf den Celsus) magokat az Anatómiában érdemesített Férjfiak közt hibásan említi a' Tud. Szerző Archigenest, Aretaeust 's a' t. mert ezek Celsusnál később éltek, — Celsus ugyan is Augustus Császár Uralko-

dásának vége felé élt I. Haller *Boecae medico-practicae* T. 1. Bernae 1770. p. 162. — Archigenes pedig Rómában Trajanus alatt orvoskodott. 'S Aretaeus kinek élet ideje nem egészen bizonyos, hihetőleg Archigenes idejében élt. L. Sprengel pr. G. d. A. II. Th. S. 67. 81.

A' 13. Században valamint más Tudományok, úgy az Anatomia is Olaszországban kezdett műveltetni. — Mundinus volt az első, — ki kézi könyvet adott ki e' Tudományra nézve — melyben a' Csontok tudományára legkevesebbet tehetett, mert VIII. Bonifacius Pápa 1300. különös edictummal megtiltotta a' Csontok' kifőzését. 'S hogy is lehetett volna az Anatómiának sok újj Találmányokkal gazdagodni, holott a' babonáságnak ezen Századjaiban, a' holt Testek eránt megsérthetetlen tisztelettel viseltettek, 's még V-dik Károly Császár Salamancában a' Theologusok' vélekedését kérte, ha vallyon jó lelki ismerettel megengedhetné é a' Halottak' felbontzolását a' Test alkotása ismerésére nézve? Még is szerencsére e' kérdésre az említett Facultás jóvá hagyással felelt. — De mind ezen jóvá hagyás mellett is nehezen bódogúlhattak e' Tudomány' Barátjai. — Westphal András későbbben bátor Királyi engedelemmel bírt, — 1745-től 57-ig esztendőnként csak egy Testet bontzolhatott. — 13 l.

A' halhatatlan Van Swieten Bécsben jövevelekor az Anatómiát elhagyatott állapotban találta. Senki sem bátorzkodott a' holt Testet, vagy esett marhát illetni, mert az a' Hóhér, 's Nyúzólk tisztének tartatott. De e' nagy Férjfinak könnyű lévén a' nagy Császárnétól e' régi hibás előítéleteknek eltörlését megnyerni, ezen Tudomány az Austriai Birodalomban is jeles Intézetek által nagyobb fényre hozatott. —

A' 14 l. a' 30-dikig rövideden emliti a' Tudós Szerző a' XVI-dik Századtól óta élt nevezetes Anatomusokat, kik nevezetes Felfedezéseik által magokat érdekesítették. A' 30 l. említést érdemlettek volna még: különösen a' kis agyvelő vizsgálásában magát halhatatlanná tett Reil (+ 1813.); — a' nagy hirű Gall kinek bár az agyvelő külső formáján épített véleményyei még meg nem erőssítettek is; de az agyvelő ismertetésében való érdemei közönségesen megismértettek; a' Frantzia Orvosok' diszsze a' Tudományokra nézve hamar elhalt Bichat, „ki mint valamelly „hirtelen megjelenő Égi Tünemény, világos sugárokat terjeszte maga körül, kinek közönséges „Anatómiája olly gazdag újj dolgokkal, olly szerencsés újj Combinatiókban, hogy akármelly „követőjének nehéz lesz, őt elérni, 's csak nem „lehetetlen felül múlni”. L. J. F. Meckel's Handbuch der Anatomie Halle 1815. 1-ster Band. S. 8.

E' szerint a' Tudós Szerző az Anatómiának' Históriáját elő adván, által megyen annak hasznára, és szépen megmutatja, mennyire szükséges légyen ez a' Philosophusnak, különösen a' tapasztaláson épült Lélek' Tudományban, ne hogy Cartesiussal, 's másokkal olly hibás vélekedéseket állíttson, — mellyek a' Testnek nem valóságos, hanem képzelt alkotásán épülnek. —

A' Biráktól, 's Igazság kiszolgáltatóitól annyi Anatómiai Tudományt kívánni, hogy kétséges esetekben a' Halottnak halála' módjáról, vagy a' Sebnek halálosságáról ítélhessenek — a' midőn illy esetekben magok a' Törvények is hitet Orvosoknak, és Seb-orvosoknak tanácsba hívását rendelik — kívánni talán sok volna: de a' midőn azoktól, — kik egykor Polgár társaik' életéről, 's halálokról ítélnék, igazságosan meg-

várhatni, hogy fundamentomos philosophiai különösen anthropologiai ismeretekkel felruházva legyenek, ezen Tudományoknak pedig az anatómiával szoross egyben köttetése van, óhajtható volna, hogy legalább annak közönséges alapjával megismérkedjenek.

Mi hasznos legyen a' Mechanicusnak, 's különösen a' Festőnek, Euler, Vaucanson, 's a' minden dicséret felett lévő Buonaroti Angelo példájával bizonyítja, ki Reald Columbus híres Anatómusnak meghitt Barátja, 's Vasari bizonyossága szerint az Anatómiában 12. Esztendőig tanítványa volt. — Blumenbach; Knochenlehre p. 78.

A' 35. l. szól a' Tudos Szerző az Anatómiának az orvosi Tudomány minden részeivel, főképen pedig a' Physiologiával való szoros egyben köttetéséről, úgy hogy az egész Physiologia a' Nagy Haller szavai szerint nem más, mint a' megjelkesített anatómia (anatomia animata). — A' 37—41. l. előadja rövideden, melly világosságot nyújt az anatómia a' Vértörzés, Lehellés, emésztés, táplálás, 's Nemzés, Ingerelhetőség, 's érzőtehettség helyesebb megfogására, 's magyarázására. — A' 41—49. l. értekezik az anatómiának a' Dietetikában, mellyben a' többek közt a' ruházatoknak p. o. az aszszonyi Vállaknak abból megítélhető ártalmas voltát megmutatja, — Pathologiában, 's Therapiában való nagy hasznairól. — A' 49. l. fontosán állítja, melly elmúlhatatlan legyen annak tudása a' Seborvosnak, ki ennek fundamentomos értéke nélkül a' legártalmasabb Tagja lesz a' köz Társaságnak. — Maga a' tulajdonképen való Test-bontozás, és abban való gyakorlás, a' részek helyesebb ismeretén kívül a' seborvosnak azon nagy hasznára lesz, hogy a' kezét könnyűvé teszi, — onnan a' leg nagyobb A-

natomusok H í r z e l bizonyossága szerint legjobb Operatorok-is voltak 52. l.

Sajnálni lehet — hogy ezen jeles kis munkában némely nyomtatásbéli, hibák találatnak, mellyek közzül Rec. a' Grammatica ellen valókat elmellőzván, csak a' nevekben ejtett nevezetesebbeket jegyzi fel: Alcmeon (Alcmaeon) 4. l. Diemerbröck (Diemerbroeck) 8 l. della Torte (della Torre.) 15 l. Tryander (Dryander) 15 l. Vaucanson (Vaucanson) 33 l. Bounarota (Buunarota) 34. l. Okes (Oken) helyett 's a' t.

Óhajtandó volna, hogy a' nyomtatásbéli tisztaságban az Angolok, 's Frantzok' dicséretet érdemlő példáját követnénk, kiknek nagyobb munkáikban is alig lehet egy két e' fele hibát észre venni.

T. K.

B. Külföldi Literatura.

Némelly Itéletek a' Magyar Országi folyó Írásokról, mellyek a' Bétsben kijövő: Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode nevű folyó Írásnak 1819-ik esztendei 128-ik Számában foglaltatnak.

A' múlt 1819-ik esztendei Tudományos Gyűjtemény' XII-dik Kötetének 100 lapján tett ígéretem szerint örömmel közlök ismét némellyeket a' Külföldieknek Írásaikból, mellyek Magyar Országot érdeklik, 's kérem T. Hazámfiait, hogy ha a' kár melly Külföldi folyó Írásokban, vagy Könyvekben is olyanokat, mellyek kedves Hazánkat, akar melly tekintetben is erdeklik, olvasni fognak, azokat feljegyezni 's a' Tud. Gyűjtemény számára a' környülállásokhoz képest megküldeni ne terhelteessenek.

---

*) De egyszer'smind tiszta, jól olvashető, és hibátlan Héziratokat is kellene küldeni.

A' Red,

Valamint az egyes ember szívbéli nevelésének 's erköltsi jóságának legtsalhatóbb jele az, ha minden embernek sőt a' maga ellenségének is valódi érdemét nem csak kaján 's irigy szemmel nem nézi, az ártatlant, gyengét nem csak nem rágalmazza, sőt valódi érdemét minden alkalmatossággal és szívesen megesmeri; úgy valamelly Nemzet valódi nevelésének, egy bizonyos nagyobb léptsőre hágott tökéletességének legbizonyosabb mérője az, ha a' maga Nemzetiségét és mind azt a' mi a' magáé 's nem rossz betsűli ugyan; de azomban más Nemzetnek igaz betsét is megesmeri és örömet megvallja 's örvend azon, hogy ez is szorgalmasan halad vele egygyütt a' tökéletességnek pályáján. A' Hazafiúság, Patriotismus szép, illendő 's kötelesség is; de a' közönséges Nationalismus, Nemzetiség ezen értelemben, nem csak nem szép, hanem egyszerűs mind káros is. Vólt ez előtt kevéssel majd nem minden Nemzetnek azon hibája 's talán némellynek vagyon most is, hogy egyebet semmit se betsült, hanem tsupán csak azt, a' mi az övé, sőt a' maga hibáit is az önszeretet által megvakitva tökéletességek gyanánt az egekig emelte, vagy tsekélységekbe, mellyek a' Nemzeti bélyeghez nem is tartoznak, nagy érdemet helyezett; ellemben vak vólt minden más Nemzetnek érde mei eránt, azt gyalázta, útálta és gyűlölte, sőt annyira is mentek majd nem minden Nemzetek, hogy a' magok erédeteket az Istentől, vagy legalább valamelly nagy hősöktől származtatták, más Nemzetekről pedig közönségesen azt állították, hogy vadak és Zsiványoktól, vagy más kóborló Tsoportoktól vették származásokat. Erre példákat előhozni szükségtelen volna. Most úgy látszik, hogy a' Nemzetek lassanként ezen legártalmasabb hibától, vagy már is megszabadultak,

vagy

vagy azon vannak, hogy megszabaduljanak; 's ez lenne a' mostani Századnak, ha egyéb semmi sem is, legnagyobb érdeme. Azon Nemzeti gyűlölséget szegény Hazánk is bőven tapasztalta; mert nem volt 's nem is lehetett olyan alávalóság, mellyel azt a' Külföldiek, főképen folyó Írásaikban nem illették volna; de most, ámbár még nemmelly szolgálai lelkek patzkáznak rajtunk, megismerik már némelly jobb hitű 's érdemű Férjfiak 's folyó Írások azt, hogy a' tökéletességnek pályáján mi is haladunk, sőt vannak olyan jó szívűek is, a' kik igyekezetünket ditsérik 's előlépéseinken szívekből örvendenek. — Ezek közül legelső helyet érdemel a' Párisban kijövő *Revue Encyclopédique, ou Analyse raisonnée de Productions le plus remarquables dans la Litterature, les Sciences et les Arts* (Encycpédiai Áltnézés, vagy okokkal támogatott felrészeltetése a' Literatura', a' Tudomány' 's Mesterség' legjelesebb műveinek) nevű 1819-ik esztendei folyó Írás, melly a' Magyar Literaturáról 's főképen Tudományos Gyűjteményünkről okosan meggondolt ditsérettel emlékezik. Ezt szóról szóra közleni fogjuk T. Olvasóinkkal; de előbb a' Természet rendét követvén, lássuk millyen Ítélettel vannak a' mi legközelebbi szomszédink, a' mi Sógoraink, 's mivelünk ugyan azon egy Fejedlemnek hívei, tudniillik az Austriai Nemetek a' Magyar Literaturáról.

E' Bétsi Folyó Írás: *Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*, mellynek Kiadója Schikh János, Redactora Bernard R. J. 1819-ik esztendei 128-dik számában, a' Magyar Országban kijövő Folyó Írásokról e' következőket közli Olvasóival:

„Pest. A' Magyar Országí idöszaki (periodisch) Irások mind nyelvekre, mind tárgyokra nézve, kétfélék: magyarok és németek, politikaiak és nem politikaiak, vagy is tudományosok”.

„Politikai Folyó Irás négy adatik ki, minden héten kétszer egy egy ivnyi, a' Szebeni Újságot kivévén, melly tsak fél ivnyit ád. Az egyik magyar, a' három német. A' magyar, tudniilik a' Magyar Kurir*) sokat olvastatik, a' toll folyó, a' nyelv tiszta. A' Posoni Újság a' Neuwiedi Újságnak utánnyomtatványival is kedveskedett Előfizetőinek; azólta, hogy az megszűnt, ezen Újság mellé egy egy ivnyi Mulattató Levél (Unterhaltungs-blatt) rekesztetik. A' mulatság gyönyörű dolog. Ref. tehát örvend, ha magát valaki ezen levelek által mulatja; mindazonáltal megvallani kénytelen, hogy azoknak nagy sorában áll, a' kik azokban unalmat találnak mulatság helyett. A' Budai Újság, melly magát hasonlóképen sokáig táplálta a' Neuwiedi Újságnak utánnyomtatásával, most közhasznú Leveleket (gemeinnützige Blätter) ád, azólta, hogy az Élők és Halottak Beszélgetéseinek Írója az utóbbiakhoz által ment. Ezen Levelekben sok hasznos mellett, sok haszontalan és nevetséges is áll, főképen a' versek sánták, mellyek itten a' Közönségnek kitalaltatnak, 's mellyek semmiképen nem közhasznúak, hanem ha úgy, hogy például szolgálnak, miképen nem kell költeni. A' rejtett szavak baráti bő aratást lelnek. A' folyó beszéd vizes, lankadt, javítatlan.**) A' Szebeni Újság keveset jelent”.

---

*) A' Magyar Kurir Bétsben adatik ki, nem Magyar Országban, Magyar Országban 's nevezetesen Pesten a' Hazai 's Külföldi Tudósítások adatnak ki, Th.

**) Ezek nem igazságos vádák.

Th.

„Nem politikaiak: a' Kassai héti Levél, (Haschauer Wochenblatt) egy velőtlen Időírás, melly kilentz hónapi keservesen tartogatott élete után el hala. Hogy eltűnt, azt kétség kívül senki se sajnálja, mint azon kevés Szerzők, kiknek most nintsen útjuk, mellyen képtelen lelki szüleményeiket a' világba küldhessék. A' Stoa Lelke jelentetett ugyan, de hogy látta e ezen lelket valaki, azt Ref. nem mondhatja, 's úgy látszik, hogy ez Kisértet volt, melly az előknek szomszédságától tartott. Pannoniának mulattató Levélnek kellene lenni. Minden Critikán alól vagyon”.

„Magyar nyelven három rendbeli Levelek adatnak ki. A' Mezei Gazda *) sok figyelemre méltót foglal magában, de nyelve tzikornyás, 's szerentsétlen új szavakkal teljes. Erdélyi Muz eum, egy betses, a' szép Tudományoknak szentelt folyó Irás, melly a' tudós D ö b z e n t e i n e k (D ö b r e n t e i n e k) Redactiója alatt bizonytalan időszakokban kötetenként jelenik meg. Az Értekezések világossággal teljesek, nyomosak, különbfelék. Ennek hosszú életet 's állandó virágzást szívünkből kívánunk. **) Tudományos Gyűjtemény, (Gűjtemény) ezen név alatt jelenik meg Pesten Trattnernél három esztendő óta egy Időírás, mellynek hathatós 's bőhasznú befolyása a' Magyar Literaturára szembetűnő. A' Redactiót egy Tudósokból álló Társaság vette által. Minden hónapban jelenik meg egy Kötet: tudós Értekezések, tudományos Jelentések és Recensiók felváltva iktattatnak. Ezen Folyó Irás

---

*) Nem lévén elegendő Előfizetőji egy esztendő előtt meghala.

**) Mi is; de fájdalom! nem lévén elegendő Előfizetője, a' Magyar Literatura' 's az emberiség nagy kárával megszűnt. Ezen eléggé nem ditsérhető, betses Munkának kijött Kötetei Pesten' E g g e n b e r g e r Rönyvárosnál találtatnak.

egyszer'smind a' Tudósoknak tsata piatzok, mellyen Literaturai hadaikat ki kartzolják. Ez magában igen jó, de tsak azt sajnáljuk, hogy még némelly bajnokok nem tanúlták, hogy a' Tudományos kimagyarázással úgy is lehet élni, a' nélkül hogy az illendőségnek határai által hágatassanak".

Mi is részünkről kedvesen veszük a' Külföldieknek rólunk hozott Itéleteiket; de valamint hízkeldest nem kívánunk, úgy arra is kérjük, hogy azok igazságosok és az illendőséggel megegyezők legyenek.

Theisz András.

- 2) Verneux és Friéville Uraknak, Párisban Colnet Könyvárosnál kiadatott, Journal des Voyages-uk 1819-ik esztendei Augustusi Füzetében az Europai Tartományokról a' következő Statistikai áftnézés foglaltatik:

Európának kiterjedése téssen 153,529 geographiai mértföldet (15-töt számítván egy gradusra) és így Europa a' Föld' száraz részének $\frac{1}{16}$ részét foglalja el. Né pessége 180,000,000-ra tétetik, melly szerint egy négyszegű mértföldre általában 1177 lélek esnék; de ezen általános szám különbéle tartományokra nézve igen különbözik úgy, hogy p. o. Hollandiában 4550, Russiában 447, Svécziában 362, Norvegiában pedig tsak 118. lélek jut egy □ mértföldre.

Európát 17 különbéle eredetű 's származású népek lakják: 1) olly népek, kik a' latánból származott nyelveken beszélnek (Olasz, Spanyol, Francia, Oláh Országokban, Portugalliában 's egyebütt) 's tesznek öszveséggel 61.000,000.

2) Német eredetű népek Német országban 's azoknak leányaik Angol, Dán, Svéd országokban, Norvegiában, Hollandiában 's e.; tesznek mindöszve 54.000,000.

3) Szláv eredetűek Russiában, Lengyel és Cseh országokban 's még több Europai tartományokban elszéledve; mindöszve 46.000,000.

4) Nemzetségek, kik a' Czeltás-gallus (Celtisch-Gallische) nyelvet beszélnek Éjszaki Skocziában és Irlandban; összeséggel 3.720,000.

5) A' kik Török 's Tatár nyelven beszélnek, tesznek 3,500,000.

6) A' Magyarok 3.250,000 de kétségkívül a' Moldva, Oláh, és Bosnyák Országokban 's Bessarábiában lakozókon kívül.

7) Görögök 2.100,000.

8) Finnek (Finnlandban, Laplandban és az Esthek, Livek 's egyebek között) 1,800,000.

9) Népek, kik a' Kimri nyelven beszélnek (a' Walesi Herczegségben és Éjszak-nyugati Franciaországban); mindössze 1,610,000.

10) A' kik a' Baski nyelvet beszélnek (a' Pyrenaeusok' két oldalai), tesznek 630,000.

11) Az Arnauták és Albánok (az Adriai tenger' Keleti partain) tesznek 300,000.

12) A' Máltaiak, kik a' Czinczár, Olasz, Francia és Arabs nyelvekből keveredett nyelven beszélnek, tesznek 80,000.

13) A' Czirkaszszok vagynak 8,000,

14) A' Szamojedok 2100.

15) A' Zsidók egész Európában szélt oszolva tesznek 2,061,000.

16) Czigányok hasonlóan elszéledve vannak 540,000.

17) Ürmények vagynak 150,000.

A' Katolikusok tesznek egész Európában összeséggel 100,000,000.

A' Protestánsok, különféle Vallásuak, mindössze 42.000,000.

Minden Szakadat (Secta)-beli Görögök együtt 32,000,000.

A' Mennoniták 240,000; a' Methodisták 190,000; az Unitáriusok 50,000; a' Kvakkerok 40,-

000; a' Herrnhutok 40,000¹; a' Mahomedánusok 2.650,000; a' Zsidók 2.061,000.

Dr. F.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Tudományos Torlás, vagy is az 1818. Esztendőbeli Tudományos Gyűjtemény X-dik Kötetében a' 73—86 lapig T. J. Úrnak vádjaira való barátságos felelet. Irá Szeremts Várossának Plébánossa Kassai József 1818. 2. Novemb.

A.

K ö z ö n s é g e s F e l e l e t e k .

I. Megvallám Grammatikámnak 13. lapján, hogy mindenben tökéletes Grammatikát tőlem nem kívánhatni.— Én előttem leghaszonvehetőbb vala a' Révai' Grammatikája, én arra törekedém, hogy az enyém haszonvehetőbb légyen a' Révaiénál. Az utánnam következő Grammatikusok arra szepelkedjenek, hogy az övék haszonvehetőbb légyen az enyémnél, így lassan lassan tökéletességre megyen a' Magyar Grammatika. (Lásd a' Grammatikámban az Előszót a' 18—21 l.)

II. Sok jót adhatnak még a' Grammatikámhoz a' tudós Grammatikusok; de én is már sok jó újj észrevételt adhatnék hozzá, ha a' második kiadásra szert tehetnék, a' mint jelenitem a' 459 lapon. Bővíthetni Grammatikámat a' Szem-ügyre adott feleleteimből is, nem különbben a' T. J. Úr' vizsgálására mindjártt következő feleleteimből is.

III. Sok hëzagot bélehetne tölteni a' Grammatico-Criticum Lexiconom-ban helylyel-helylyel elé hordott Grammatikai jegyzeteimből. Illyenek mindenik betűről való jegyzéseim; a' kitsinyített szókról való jegyzéseim; a' Magyar Etimológiáról való jegyzéseim 's a' t. Mert nekem eltökélett

szándékomban nem vala különös Grammatikát írni, hanem csak Grammatikai jegyzéseket Szó - Könyvemhez adni; de az utó szóban (457 l.) kijelentett okból, hogy Szó-Könyvemmet Trattner Mátyás Ur vissza küldé; látván, hogy azon temérdek Lekszikonnak szigorú jóvedelmemből való kinyomtatására e-légtelen lések: hogy legalább valamely része iparkodásom-nak világot láthasson; eggy nyáron ezen Grammatikát készítém *), és azt magam költségemen adttam volna ki, Mézté-násom nem találkoztván.

IV. Ámbár Grammatikámnak törvényjeire, és szabásaira nézve nem látok semmi változtatni, és jobbitani valót; de a' rendszerében lehetne eggy-néhány változtatást tenni; a' mint ezt meg is valloim Grammatikámban a' 23. és 24. lapon **). Hanem eggy-szerre bajos sokat változtatni. (Omnis mutatio repentina periculosa). A' második kiadásban. 1) Az Ortografiát a' Syntaxis után lehet tenni. 2) A' Hang-mérséklést egészen kihagyhatni a' Grammatikának osztályjából, azt egészen a' Póézishoz rendelvén. 3) Mivel nálunk az artikus az a' v. az eggyedül, melly a' mint Erdősi észre-veszi inflecti nescit. (Gramm. 164 lap.) azért azt a' Beszéd' hajlíthatatlan részei közé 1-ső helyre helyeztethetnők, 2-dikra az Elöl-utóljárókat, 3-ra Az Eggybefoglalókat, 4-re a' Közbe-vetőket. Az Adverbiumokat ***) a' T. J. Ur'

*) A' mint már fennebb emlitém az elő-szóban;

**) Böltsen írja az Állati Mágnesség' Bèvezetése az 1-ő lapon, hogy „Minden rendszer (systema) ha soká áll, mint a' Semlyék megbúzkodik, és szüksége vagyon valami elmés zür-zavarra, melly a' megposkadást akadályoztassa” Eschenmayer után Orvos D. Kováts Mihály Állati Mágnesség Pest 1818.

***) „A' vizsgáló az eml. helyen 79 l' nem az adverbiumoktól „hanem a' részesülökről, vagy participiumokról szoll, „amazok a' Beszédnek külömböző Részei és így nem ma-„radhatnak el, ezek eredetökre nézve az igékhez, termé-„szetökre nézve a' mással-értökhöz tartozván, különös „Beszéd részeknek nem tekintethetnek és a' régibb Gram-„matikusok által hibásan számláltatnak azok közzé.

Red,

kedve szerént kihagyhatnók, mert úgy is azok részént név szók, mint ma, teg-nap, hol-nap, tavaly, melyeket hajlitunk, p. q. má t, tegn apot, tavalyt 's a' t. részént utóljárókkal szerkeztetett szótskák, p. o. utól, elől, hátul, mind-éltig, jól, rosszúl, 's a' t. melyek a' hajlithatatlan utóljárók miatt nem bajlanak 5) Az utóljárók közül kilehetne vetni a' na k-ot, mivel úgy is harmadik eltésnek formálója.

V. A' nyomtatásban igen sok gänts történék, a' melyeket ki sem gyözék rakni, mert a' Kéz-iratom tsak egyszer vala leírva sajtó alá, és a' kinyomtatott Grammatikából néhány ívet tsak akkoron láték, mikoron a' nyomtatékokért Patakra rándulék, és ott nem napolhatván tsak sehtében füzém össze a' tetemesbb nyomtatási gäntsokat. Nem tsuda hát, ha valami kimarada is. Így marada ki ö v é j e e ez helyett övéjé a' 115. lapon, és tulajdonítanók ez helyett tulajdonitanánk a' 33. lapon. — Az én Kéz-iratomban Táblák sem valának, hanem a' nyomtató a' maga esze után nyomtatá táblákra a' példákat, nem akarván azokat apró betűkkel nyoltzad. rész levelekre szorítani, ámbár alkalmasabb lett volna így táblák nélkül. — A' 3-dik részben a' helyes-írásról elvagnak vétve a' szabások' titulussai is, és felül írássai; de a' dolog' veleje nintsen elvéte. A' 36-ik lapon jól vagyon a' felülírás: Első szabás, de 2-r a' 46-ik lapon kell írni: Második szabás 3-r a' 48-ik lapon az 1-ső sorba kell írni: Harmadik szabás, 4-r a' 48-ik lapon a' 24 sor felett a' IV. szám mellé kell írni Negyedik szabás, 5-r az 50-ik lapnak első során II. szabás helyett kell írni. Ötödik szabás, 6-r az 52 lapon a' 20 dik soron a' III. szabás helyett kell írni. Hatodik szabás, 7-szer az 59-ik lapon a' 3-dik soron az V. szabás helyett kell írni. Hetedik szabás. És a' 32-ik lapon a' 17. soron a' Jegyzet szó mellett az I. számot el kell törölni. — 8) a' 199 lapon a' 22-dik sor után a' 6) számot el kell törölni, és felül írni: Második szabás; mert az Első szabás kezdetik a' 184-dik lapon, a' hol a' 3. §. alatt a' közönséges Arany-szabás helyett kell írni: Első szabás, mely tart a' jegyzetekkel együtt a' 199 ik lapiglan.

Ezek meglévén elenyészik a' T. J. Urnak azon ellenvetése mely szerént azt írja, hogy olyanokat tők a' jegyzetekbe, a' melyek nem oda tartoznak.

B.

K ü l ö n ö s F e l e l e t e k .

A z I. R é s z r e .

1. §.

A' Visgáló helyben nem hagyja, hogy tsak 23 betüt' latározzék meg, és a' betük' számából a' kettős betük, és hoszszú magokban hangzó betüket elmellőzém.

F e l e l e t .

A' kettős betükön érti a' kettős mássalhangzókat; mert kettős magokban hangzók nálunk nintsenek. Kettős mássalhangzók: sz, ts, tz, zs. Hoszszú magokban hangzók: á, é, i, ó, ú, ö, ü, 's így még 11 betüt kívána a' T. J. Úr a' 23-hoz, az az 34 betüt. — De ezekkel a' betük' számát szaporítani helytelenség lenne; mert 23 betü között megvagyók az s, t, z, ha tehát az s betüt a' z-vel össze fogom, a' t betüt a' z-s-sel, v. z-vel és a' z-t s-sel: ki nem reked az sz, ts, tz, zs a' betük' számából; mint a' 4 húrú hegedűn két hűrt fog össze a' hegedűs néha, valamelly különös zengésnek, és hangítsálásnak előadására, azért még sem szaporítja a' hűrok' számát 5-re, vagy 6-ra, vagy többre. A' hegedűs egy hűron vastag, vékony, és éles hangot csinál az újával azon egy hűrt nyomkodván, úgy az egyes a, e, i, o, u, ö, ü betüket hol élesen ejtjük húzással, hol pedig életlenül hagyjuk húzatlanul. Azért nekünk sem kell a' kettős mássalhangzókkal, és húzásos magokban hangzókkal a' 23 betüt többre szaporítani. Általán fogva a' Németnél is vagynak kettős mássalhangzó betük, p' o. ß, melly eggyez a' mü sz betünkkel és a' tz, melly annyi, mint a' nálunk a' tz még is ezekkel nem szaporítják a' betük' számát az okos Német Grammatikusok (Lásd Gottschedet, és Osterlammot).

2. §.

'Az egyes betük' kiejtése, melly által határozottatik meg a' helyes olvasás, a' Szerző által egészen elmellőztetvén, ezen részben nagy hízag támad.

F e l e l e t .

Mivel Magyaroknak magyarul irok; az egyes betüket miképen kell kiejteni, azt elő magyar tanító' szájából kell megtanulni, nem írásból. Magyar Grammatikát Diákul irvánna. Diak betükhöz, Németül irvánna a' Német betükhöz hasonlí-

tottám volna. Egyébarányt az eggyes betűkről eleget írok Szó-könyvemben, 's így ezen részben semmi hégaz nem támad.

A' II. R é s z r e.

3. §.

A' Hang-mérséklés a' Helyes Olvasásnak tsak egygy Külö-nös része lévén; avval egygybe Köttethetett volna.

F e l e l e t.

Minden tudós Grammatikus megkülönbözteti a' Helyes Olvasást (Orthoepia) a' Hangmérsékléstől: (Prosodia) azért én is egygybe nem szűröm, és nem zagyválom. A' Prosódiát két részre osztják: Grammatikai, és Poétikai Prosodiára. Én a' Poétikai Prosódiát nem tanítom, nem az én tárgyam, mert a' Poézis különböz a' Grammatikától. A' Poétika Prosódiát velősen ki dolgozá Tudós, 's Tiszteletes S. Pataki Professor Vályi Nagy Ferentz Úr, 's nem sokára világot fog-látni. A' Grammatikai Prosódiát én igen röviden Révai-ként adám-elé. De azt Ketsélysege miatt inkább a' Poétika Prosodiával össze kaptsolhatnók, 's így a' Beszédnek 1-ső része lehetne a' Helyes olvasás, 2-dik a' Szóhajlítás, 3-ik a' Szók-el-helyeztetése, 4-ik a' Helyes írás. Azért írja a' T. J. Úr, hogy a' helyes írást Kár vala a' Szerzőnek a' 24. l. ki jelentett meg-győződése-szerént, az eddig való Nyelvtanítók' helytelen szokására nem hajtván, a' szóhajlítás-után, nem tenni.

A' III. R é s z r e.

4. §.

El nem hitetheti magával a' Visg. hogy az idegen tulajdon neveket is magyar betűkkel kelljen írni,

F e l e l e t.

Ha az idegen tulajdon neveket a' Magyar írásban nem kellene Magyar betűkkel írni, abból az következnek, hogy tehát a' Zsidó tulajdon neveket Zsidó, a' Görögöket Görög, a' Diákokat Diák, az Oroszokat, Orosz, a' Németeket Német betűkkel kellene, a' Magyar könyvbe írni. Így pedig nevetségesen bé tarka-barkáznók a' Magyar írást. Ezt senki a' tudósok közül, nem követi p. o. nem írjuk Jóseph ez helyett

Jósef, nem írjuk Philip, v. Philep, ez helyett Filep. *) 's a' t.

5. §.

T. J. Úr abban meg-nem egygyezhet Velem, hogy az ősz-szókban a' Szerkeztető részeket egy Közbe vetett vonással kelljen el választanunk, még akkor is ha azt a' bővett szokás tiltja, p. o. mint ezekben: re—á, gyök—ér, Had-nagy.

F e l e l e t.

Én nem tanítom azt, hogy általában minden' ősz-szó-közé vonáska jöjön, hanem azt írom a' 66, és 67 lapon, hogy nem rossz szokás az—is, ha az ősz-szók-között vonás nélkül üres Helyetske hagyatik így: re á, gyök ér, Had nagy 's a' t, mert sem nem egy töszó, sem nem származék szó re á, sem gyök—ér, sem Had-nagy; más utóljáró re, más á, más gyök, más ér, más Had, más nagy, csak a' töszókat, és származékokat, és romlott őszszókat kell össze írni hézag, és kötő jel-nélkül. Ennél fogva jó: re-á, vagy re á, és nem jó reá, mertt re á egy szónak gondoltatván, fel-akadhatna valaki Nyelvünknek azon közönséges törvényében, melly szerint semmi tö szóban, és semmi Származékban a' Vastaghang össze nem jöhet a' vékonygyal (Lássd Grammatikámat a' 29, és 70-ik laponn) Azért a' re-á szót én kezdem így írni. A' gyök—ér szót már több tudós Magyar így írja, mint Dugonits András, Veszelszki Antal, Görts Illés; mert gyök meg rövidült származék győ igéből, m. h. l. gyöve dék—ér, az élő fának aljából ki győvő erek, ki sarjazó eretskék. Gyök szakasztott olyan szó, mint ok (causa); ok hasonló — lag nem tö szó, hanem származék ó (cavet) igéből, mint ha lenne O vadékból, (cautio) ovadékból megrövidítve lön ok, mint szinte a' Diákban is Causa származik Caveo-ból m.

---

*) „A' meg magyarosított tulajdon nevekről kétség nem lehet, itt a' változhatatlan tulajdon nevekre nézve kételkedett a' Visgaló; ha Newton, Johnson, Rousseau helyet nem írhatjuk Nyuton Zsonzn, Ruszszó, épen írhatjuk Xerxes, Cicero helyett Kszerkszesz, Cziezeró vagy Tzitzeró —

h. l. Cavissa ebből caussa, m. r. causa, azért caute anynyit téssen, mint Magyarul okosan, Causa úgy ered Caveo-ból, mint Paveo-ból paussa, m. r. pausa; mert a' ki megretten, megijed, meg félemlik, az meg hökken, az piheg, és pihen, azért pausa anynyit téssen, mint magyarúl pihe-nés. Mint ő-ből ered ok, gyöböl gyök, úgy ró-ból ered rok magyar szó ezen Erdélyi öszszóban: Tanó-rok. Lássd erről Szabó Dávid' Hissded szó tárját. Ró-ból ered rova-dék, v. Rováték, m. r. rok, innét Tanó-rok, mint egy tanító rováték fa, melly tanítja, hogy azon mező, melly körül illy fák állittatnak, tilalmas legyen. *) A' ki a' Magyar, és diák származtatásnak, mesterségét nem érti, vagy tsak Kontárosan érti, ezen származtatásokat soha alá nem írná. Mivel hát két nem romlott szóból való gyök-ér: jól iratik így, mint jól iratik így ok-levél. — Had-nagy szó felől pedig kár szót tenni is; ha Nagyatyá szót még Páris Pápai is kötő jeggyel írja, miért nem kell Had-nagyot kötő eggyel írni? — — Lásd Gyök szóról Horvát Adámot, Magyar Magog Pátriárkáról. Pest. 1817. 366 lap.

A' IV. R é s z r e.

6. §.

Hár vala a' személyi Név-mások' számát ezekkel: mindnyájunk, mindnyájatok, és mindnyájann **) szaporítani; mivel ezek értelmökre nézve inkább mással érthetők, mellyek tsak birtokos állapotban, 's többes számban használtathatnak.

F e l e l e t.

Az nem való, hogy én mindnyájan szót a' Személyi név mások közé számlálom; (115 l.) mert mindnyájan szó nem ragasztékos, hanem mindnyájunk, mindnyájatok, mindnyájak! ragasztékos szokat számlálom a' személyi név-mások közé. Valamint ámbár magam, magad,

---

*) Ezen az úton a' Tök (testiculus) gyök-erére is Könynyű re-á akadni.

**) „Hogy itt nyomtatásbeli hibából áll a' vis'gálatban mindnyájak helyett mindnyájan könnyű által látni.

mag a, mag un k, mag a tok, mag a k ragasztékos szokat a' 165 lapon a' név- mások közé számlálom; de mag a n ad-verbiumot nem mendum név-násnak. Tehát kár lett volna mindnyájan szoval a' személyi név-mások' számát szaporítani; de nem kár mindnyájunk, mindnyájatok, mindnyájak szavakkal; mert nemzetünk ezekkel úgy él, mint mü, tik, ök személyi név-másokkal, és nem mint közönséges ragasztékos nevekkal, a' mint szembetünőleg megmutatám a' 155, és 156 lapon; mert ezen szólás: mindnyájunknak meg kell jelennünk, tsak anynyi, mint mind mü nékünk meg kell jelennünk 's a' t.; ha pedig tsak közönséges hirtokos név lenne a' T. J. Ur-ként, kellene mondani: Mindnyájunknak meg kell jelennie', a 3-dik személyben. Mind-nyáj szóban mind mással érthető, nyáj pediglen magában érthető; de valamint mag' szó magában érthető ragaszték nélkül, még is a' ragaszték név-mással' teszi azt, úgy noha mind-nyáj ragasztékatlanul tsak kettős név, de un k, tok, ak ragasztékkal név-mássá válik, és En név másnak többese helyett gyakoroltatik. Ezt pedig nem tsudálhatja az okos Grammatikus; mert a kar szint' úgy ige is p. o. valamit akar (vult aliquid), és azután Egygy be foglaló is (Conjunctio) (292 l.) 's így valamint a kar szó egygyr egygy része, másszor más része a' be-szédnek, úgy mag, és mindnyáj-is ragasztékatlanul tsak név, ragasztékosan pediglen név-mással.

7. §.

Hogy a' jelentő mód' jelenvaló üdejének egyes 2-dik személyét a' ragasztékatlan tselekvő formában kettős sz-szel kelljen írni, arról a' Visg. nem győződhetik meg.

F e l e l e t.

Meg győződik arról a' Visg. hogy te, le, ve, hi vi s, t. eff. tö igeik. *) Már pedig a' tö igeikből ragasztékatlan formában egyes második Szemely léssen a' jelentő módban as sz s z, es sz s z-nek hozzá járulásával. De te igehezz ha tsak

---

*) Mint von sz on igeiben von tö ige, sz on tsak végezet, úgy teszen, véssen, hiszen viszenben is te, ve, hi, vi tö ige; szen pedig végezet.

esz járúlna, lenne tész, le-ből lesz, ki-ből hisz, vi-ből visz. Sem-ki pedig ezt így nem mondja hanem két sz-szel így: tésszsz, lésszsz, vésszsz, hiszsz, viszsz, mert tesz, lesz, vész, hisz visz nem második, hanem 3-dik személy m. r. — — Lásd a' 187 lapot 2) Lésszsz-helyett mondják lésszesz, itt is Két sz-vagyon le gyök-ér mellett. — 3) Más dugasz, dobasz, más dugaszsz, dobaszsz. —

8. §.

Azt írja a' Visg. hogy a' 190 lapon én azt állítom, hogy jobb így írni, 's szólani: ütttem, vetttél, süttt, mint ütötttem, vetettél, süttött, és az ütttem, ütttél nintsen a' közönséges nyelv szokásként.

F e l e l e t.

A' T. J. Úr a' 6 §-ban először fogja re-ám, a' mi nem való, a' mit nem tanítok, most másodszor hasonlólag a' 8 §-ban valótlánul azt fogja re-ám, hogy én így tanítok írni: Süttt ez helyett: Süttött, holott a' 190 lapon világosan tanítom, hogy a' 3-dik személy ott, ett, ött végezetű, p. o. adott, ütött 's a' t, következőleg: süttött is, nem sütt — Kivévéen egygyedűl, ha az ige' gyök-ere j, l, n. r. mással hangzón végződik, p. o. ezekből fej, fáj, lel, kel, men, ken, ver, nyir, nem leszén fejt, fájott 's t. eff. hanem fejt, fajt, lelt, kel, ment, kent, vert, nyirt. Az 1-ső és második személyben az ott, ett, ött végezetnek, o, e, ö betűje meg marad valahányszor a' gyökér két mással hangzón végződik Vált, Tált, Varr 's a' t, melylyekből leszén Váltottam, Táltottam Váltottál, Táltottál 's a' t; de ha a' gyökér egy mással hangzón végződik, az o, e, ö ki marad, p. o. látott-ból leszén láttam, láttál, nem látottam, látottál, így sütttem, ütttem, süttél, üttél 's a' t. Ha jobb láttam, láttál, mint látottam, látottál, miért lenne jobb süttöttem süttöttél mint sütttem süttél, mint hogy sütttem, süttél mind Erdélyben mind Magyar Országban gyakoroltatik, de látottam, látottál sehol sem? — — De az írásbeli ékesség, és a' szép hangzás tartalmazják, úgy mond T. J. Úr, a' t-nek kegyetlen háromszorozását. A' ki mondásban csak két mással hangzó zeng. De az írásban három mással hangzó sokszor össze jő egy származék magyar szóban. p. o. maga a' Visg. — is így ír ezen vizsgáló írásában. Kelljen,

nem pedig Keljen; mert keljen Kel igéből származik, kelljen pedig kell-ből. Ezt is így írja a' T. J. Úr: Utólsóbbnak. Ha kedvetlen a' t-nek sütttemben háromszorozása, miért nem kedvetlen kelljen, és utólsóbbnak írásában a' három mással hangzónak egyyüvé írása? — Három t illy formálag jó össze ezekben — is: Esettel (cum caso, seu cum eo, qui cecidit) mert Esettel másat téssen (cum casu). Így kár vallotttal, vásotttól'st, eff. A' Tseh nyelvben négy mássalhangzó is össze jó, p. o. Trsz't, Prsz't 's a' t, És a' Németben: Schwerdt, Schrecken.

9. §.

Azt írja a' Visg. hogy a' rendetlen igék' hajtogatásában jobb lett volna a' Révai által törtt úton járni, mint a' régiebbekkel setétségben tétovázni.

F e l e l e t.

Mivel a' Visgi semmi okát nem adja, miértt lett volna Révaival tartanom, mint a' régickel, azért a' pusztá mondás feleletet sem érdemelne. De hogy valamit még is feleljek, azt mondom: hogy a' ki a' Grammatikámban a' 246—257-dik lapig a' rendetlen igékről hozott világos törvényeket megtanulandja, az a' rendetlen igék felől setétségben nem fog tétovázni.

10. §.

Azt írja a' Visg. hogy azon különböző hangokat, melyek által az Ország' különbözőféle részeiben az oktalan állatok szokta a' köznép magához tsalogatni, a' vagy elhajtani, mint magokban semmit sem jelentő hangzatokat, közbevetők közé soha sem számlálta volna.

F e l e l e t.

A' Visg. Grammatikámnak III-dik részét a' Helyes írást Visgálván, vagy magyarosbban szólván szemlélvén ezeket írja „Révaiból tudjuk, és maga a' Szerzőnk is „több helyen el esméri, hogy nyelvünkben „minden hajlításbeli, és Szerkeztető végezet. (Helytelenül írja a' végezeteket rugasztékoknak a' Visg, mert a' ragasztékokon tsak azon szótskákat értik a' Grammatikusok a' melyeket diákul nevezünk suffixa pronominalia p.

o, om, em, od, ed, öd, a, ja, unk, tok, tek, ak, ek, ök, az illyeket pedig: ság, ség, abb, ebb, aszsz, eszsz, ik, at, et 's a' t. Végezeteknek nevezjük, és mivel ezen ragasztók, és végezetek többnyire meg vagynak rontva, elvagnak fatsarítva, már ma egyenként, és magányos véve nem értelmes szók azért ezeket a' fő szókhöz tévén kötő jeggyel nem élünk, nem írjuk kez-em, kör-ság, hanem kezem, kórság): „különös szó, mellynek er-
„telme nagyobb részént elveszett ugyan, de „részszerént ma is megvagyom”. Ha tehát az efféle végezetek: nak, nek, at, et, ság, ség 's t. ef. ma is részént értelmes szók, részént bajdan értelmes szók válnak, jöllehet már értelmök elvesze: hát hogy mondhatja a' T. J. Ur, hogy azon hangzatok, mellyek által az oktalan állatokat össze híják, vagy elhajtják, semmit sem jelentő hangzatok lennének? — Általán fogva ezek részént a) hang szók, természetes hangot követő szók (voces onomatopoeicae) mellyek minden nyelvben legjobb szók, p. o. tizt! Puly! Puly! Kats! Kats! Tass! Tass! Pi! Pi! Tyu! Tyu! Tzib! Tzib! Vezs! Vezs! 's a' t. vagy b) ön-kényes szók, mint p. o. Hi! Hott! Hőki Hó! Tsá! Kuss! Pissz! Tsinu! a' mint tsalják magokhoz a' kotsisok a' tsikót a' Hegy-alján, Tzirus! a' mint a' tsikót Posony Vármegyében édesgetik magokhoz a' mezeiek. — Vagy d) tsavarított szók, mint p. o. Bibus ebből Libus, vagy liba, Baka be! ebből vakarj be, takarodjál be — vagy e) más nyelvekből költsönözött szók, p. o. ök! ökötském, ezen Olasz szóból óka, melly ludat tézen vagyon véve, a' vastag hangú óka, vékony hangú öke szóra változtatván, Tsiba eggyez a' Toltos Hibaj szóval, Katztz németes, a' kotsisok németesen hátráltatják, hőköltetik a' lovat így szólítván: Tz uruk! 's a' t. — Értésemre esék, hogy némelly Uri asszony-ságoknak Grammatikámnak ezen része, mellyhen megmondom, hogyan kell össze-hini a' tyúkokat, pulykakat, kátsákat, kátsákat, retzéket, rutzákat, tsibéket, tzibéket, tsirkeket, pizselléket, még jobban tetszik, mint a' többi mélyseges okoskodásból álló reszek, — — Kár lett volna tehát ezeket a' közbevetők közé nem számlálni,

A z V. R é s z r e.

11. §.

Az V. [részt, melly a' szó-helyheztetést (Syntaxis) adja elé, a' Visg. fitymálja, azt mondván, hogy az én Grammatikám' ezen része meg nem felel a' Visgáló' kívánságának, és várakozásának; sőt a' Magyar szó helyheztetést olly tisztán, 's kimerítve sem adom elé, mint Pereszlenyi, vagy Márton József. — Ezen állítását öt féle okkal igyekszik bizonyítani, *) mert, úgymond, 1-ör a' 2 §. a' 4 szám alatt a' Grammatikám ezen részben azt tanítja, hogy így kell szólni. Tolnai Gróf Festetits; Galanthai Gróf Eszterházi 's t. e'f. már pedig ez hibás helyheztetés, mert a) a' közönségesbb nyelv szokás szerént nem mondjuk Tolnai Gróf Fesztetits; hanem Gróf Tolnai Fesztetits, b) A' Tolnai nevezet nem a' Grófra; hanem Fesztetitsre vitetik. — Mert 2-szor a' 346 lapon azt erősitem, hogy magam, magad 's a' t. tsupa névmássa, és jól van mondva magam lovam 's a' t. holott ez valóságos magában érthető Mag birtokosan véve, 's névmási értelemmel felruházva, Nem jó tehát magam lovam, mint hogy nem jó: agyam velőm, szemem világom. — Mert 3-szor ezen elől utóljárókat: ki, fel, el, le 's a' t. ga' 275 lapon hibásan nevezem tsupa előljáróknak. — Mert 4-szer az artikulust **) mikori használásáról szóló szabások' másodikánál a' 341 lapon meg nem jegyezém, úgymond, hogy midőn a' tulajdon nevek közönségesebb értelemben vétetnek, mint egy nem béliékké által változnak, akkor magok' elejükbé megkívánják az artikulust, p. o. a' Tzitzerók, a' Horátiuszok mindég ritkák lesznek. — Mert 5-ször a' 353,

---

*) „Ezen öt okok]a' Visgálás értelme (szerént (nézd 21. l.) a' „dolgot nem meritik ki és csak ugyan annyi példák annak „megmutatására, hogy a' Szerzőnek a' szöszerkeztetésre „adott törvényei nagy részint hibások, a' dolgot nem merítik ki, annak (vele)jében nem hatnak, és nem elegendé „határozottak. Red.

**) Talám az artikulusnak jó neve lenne Név-elő, mert a' nevek' elejébe fogjuk azokat p. o. a z ember, a' fa. Ez olly szó mint Nég-y-elő a' Hegy-alján.

és köv. lapokon erre a' kérdésre: mikor kell az igékben ragasztékos formával élni? rövidebben, és világosabban feleltem volna a' régiakkal így: Akkor kell a' ragasztékos formával élnünk, mikor a' tárgy, mellyről szól, megvagyon határozva. — Ha tehát megbizonyítandom, hogy ezen ötféle ellenvetésében T. J. Urnak egyben sinsen igaza, abból nyilván fog következni, hogy T. J. Ur Grammatikámnak ezen 5-ik részét méltatlanul szólja. Hogy pedig így legyen a' dolog, megmutatom a' következő §-okban.

12. §.

Először nintsen igaza az 1-sőben; mert 1) közönségesbb nyelv-szokás a' Gróf, Báró titulust a' helységektől vett titulus után (praedicatum után) helyeztetni, 's mondani: Galanthai Gróf Eszterházi; nem pedig Gróf Galanthai Eszterházi; Tolnai Gróf Fesztetits, nem pedig Gróf Tolnai Fesztetits. Így mondják: Nagy Szalatnyai Báró Fischer, Négyesi Báró Szepesi, nem pedig Báró Nagy Szalatnyai Fischer, Báró Négyesi Szepesi 's a' t. Hogy pedig Nemzetünknek ez a' közönséges nyelv szokása, ha tovább nem megyünk is, tsak a Nemzeti Kalendáriumból is világosan kitűnik. — Hogy ne mondhassa a' T. J. Ur, mintha az én Grammatikám után indultt legyen a' Kalendárium írói az 1800 esztendei Nemzeti Kalendáriumot veszem-fel, a' mikor még én a' Grammatikám' írásáról nem is álmadék. Ime ott az Eggyházi, és világi méltóságok között, ezeket olvashatni: Németh Ujjvári Gróf Battyáni József. Kollegrádi Gróf Kollonits László, Sz: Királyi, és Kraszna Horkai Báró Andrási Antal, Galanthai Gróf Eszterházi Pál, Monyoró Kereki Gróf Erdődi János, Erdődi Gróf Pálfi Leopold, Vasonkői Gróf Zichy Ferentz, Keresztszegi Gróf Csáky József, Mihálydi Báró Splényi József, Mura Szombathi Gróf Szapári Pál, Széki Gróf Teleki Sámuel, Székhelyi Gróf Majláth József, Tóth Prónai Báró Prónai László, Horompai Gróf Brunszvik József, Csábrághi, és Szitnyai Gróf Kohári Ferentz, Hallerkői Gróf Haller József 's a' t. Lám ama' jeles Halotti Bezzédben is, mellyet Fő Tiszteletű Egri Kanonok, 's Magyar Mézténás Nováki József Ur Egerben 1799-ben monda, nem mondatk Gróf Galanthai Eszterházi Károly, hanem Galanthai Gróf Eszterházi Ká-

roly. Hogy némelly hibásan a' nyelv szokás ellen így is szól: Gróf Tolnai Fesztetits, az tsak annyit nyom, mint mikor a' tudatlan így is szól: Andrási Gróf, ez helyette Gróf Andrási. — A' ki de Eadem, p. o. Illésházi, arról így szólunk. Illésházi Gróf Illésházi. Nagy Károlyi Gróf Károlyi. A' ki pedig így szólana T. J. Ur' kivánságaként: Gróf Illésházi Illésházi, az olly hibásan szólana, mint a' ki ez helyett: Uram Tisztartó Uram! mondaná: Tisztartó Uram Uram! Azért a' Magyar Kurirban, 20-dik Novemberi ez idei tudósításokban, a' 331 lapon olvassuk: Méltóságos Révai Bárá Révai, nem pedig Bárá Révai Révai. Tehát első oka a' Visgálónak nem helyes. — De a' 2-dik sem állhat meg, mintha azért kellene így szólani: Gróf Tolnai Fesztetits, mivel a' Tolnai nevezet nem a' Grófra, hanem Fesztetitsre vitetik; mert a' Tolnai nevezet Gróf Fesztetitsre vitetik, arra a' Fesztetitsre t. i. a' ki egyszer'smind Gróf is, tenni így: Tolnai, Gróf Fesztetits, mint ha lenne: Tolnai Fesztetits, és Gróf Fesztetits. — Miért kell előbb tenni a' prédikátumot, vagy a' helységtől való nevezetet, mint a' Gróf, és Bárá titulust? Mert prior tempore potior jure, és a' potiorifit denominationközhönségesebben előbb kapja valaki a' helységtől való De nevezetet, azután nyeri pedig a' Gróf, és Bárá titulust, p. o. Almási Ignázt Ur előbb lön Zsadányi, és Török Szent Miklósi, azután lön Gróffa, azért előbb kell tenni a' Zsadányi, és Török Szent Miklósi titulust, azután a' Gróf titulust, annakokáért így kell titulálni: Zsadányi, és Török Szent Miklósi, Gróf Almási Ignázt. — Ezekből által láthatni, hogy jól írák a' Grammatikám' ajánlásában: Nagy Szalatnyai Bárá Fischer István; jól írák a' könyvem homlokára: Méltóságos, és Fő Tiszteletű Négyesi, Bárá, Egri Hanonok, Magyar Métnénás Szepesi Ignázt Ur, (a' Négyesi szó után vonást tévén) mert ennek ez az értelme (Optimus interpret Verborum quisque suorum) Méltóságos, és Fő Tiszteletű Négyesi Szepesi Ignázt Ur, Bárá Szepesi Ignázt Ur, Egri Hanonok Szepesi Ignázt Ur, Magyar Métnénás Szepesi Ignázt Ur. (A' vezeték, a' keresz, és Ur név legutoljára megyen). Így megyen az Ajánlás' elején is a'

titulua' rendje, m. h. I. Fő méltóságú, kegyelmes, Nagyságos, és Fő Tiszteletű: Nagy Szalatnyai Fischer István Ur, Bárb Fischer István Ur, Batskai Örökös Fischer István Ur, Egri Érsek Fischer István Ur, Fő Ispán Fischer István Ur 's a' t.

13. §.

Másodszor nintsen igaza a' másodikban. A' T. J. Ur feljebb a' 6, és 8. §-ban kétszer fogott reám olyanokat, a' miket nem tanítok, itt harmadikszor így tselekeszik; mert nem való, hogy én tsupa név-másnak mondom magam, magad szót, nem mondom, hogy tsupa, hanem csak hogy Mag név szó ragasztékosan név-más gyanánt koszpitoltatik, úgy hogy Mag annyi, mint medulla, magam: medulla mei; de már illy ragasztékosan annyit téssen, mint enyém, úgy hogy magam lovam annyi, mint én lovam, az a' ló az enyém, és valamint képtelen szólás én lova, úgy képtelen magam lova. — Mikor Mag szót tsupa névül gyakoroljuk, akkor birtokosan mondjuk: magom (semen meum), a' 3-dik személyben magva, v. magja (semen ejus) név-másul pedig az első személyben magam, nem pedig magom, és a' 3-dikban maga, nem magva, különbségnek okáért, — Azon ellenvetésnek, melyet Révaiból felhoz a' Visgáló, hogy úgy nem jó magam lovam, mint nem jó agyam velőm, szemem világom, már a' Grammatikámban a' 347. lapon a' szeme' szörét kiszedém. Hiszem ha magam lova jó lenne, akkor ez a' szólás is jó lenne. Magam megyen; mert valamint lova, úgy megyen a' 3-dik személyben vagyon.

14. §.

Harmadszor nintsen igaza a' harmadikban. A' 6-ik 8-ik, és 13. §-ban háromszor fogott már reám olyat, a' mit nem tanított, itt most negyedikszor is azt mivelj velem, azt fogván reám, hogy én ezen elől utóljárok: ki, fel, el, le tsupa előljároknak nevezem *); holott világosan megmondom, hogy hol előre, hol hátra tétetnek.

---

*) „A' Visgáló (nézd 82. l.) nem azt mondja hogy Kassay Ur „ezen szótskákat előljároknak tartja, hanem hogy Nyelv-„tanító Könyvének 275. lapján előljároknak nevez i; de

15. §.

Negyedszer nintsen igaza a' negyedikben. A' Visgáló a' 6, 8, 12, és 14 §-ban már négy ízronban fogott reám egyet mást, a' mit nem tanítok, most ötödikszér méltóztatik azt reám fogni T. J. Ur, a' mit én ingyen sem tanítok *). Tsudálkozom a' T. J. Uron, hogy azon 2-dik szabásnak végét a' 343 lapon meg nem szemlélé, a' hol épen azt jelentem, mondván: hogy a' tulajdon nevek (nomina propria) megszenvedik magok előtt az artikulust, midőn a' többes számban vagynak **). p. o. A z Almásiak 's a' t. Már pedig ehhez hasonló szólások ezek T. J. Urnál: A' Tzitzerók, a' Horátziusok.

16. §.

Ötödször nintsen igaza az ötödikben; mert én tökéletlenül nem akarék azon kérdésre felelni. Megmondám a' 354. lapon, hogy némellyek a' feltett kérdésre úgy felelnek, mint a' Visgáló; de ugyan ott szembe tűnőleg megmutatom, hogy az tökéletlen felelet.

17. §.

Végre a' Visgáló gyalázja; legalább nem ditséri a' Megszerzésben a' 460. lapon a' gyakorlatul elé hozott példákat, és azt mondja, hogy azok az én ízlésemet nem ditsérik; de okát nem adja miért.

„egyébbaránt is fő ellenvetése ahban áll, hogy arra nem
„ad törvényeket, mikor kell azokat az ige eleibe, mikor
„utánna tennünk. Red.

*) A' Rá-fogást, diákul Calumniának nevezi. D. Kováts Mihály Állati Mágnesség 78 lap.

**) „Hogy ezen törvény nem határozza a' dolgot olly tökéletesen meg mint az, melyet a' Visgáló javasolt kitetszik, ezen mondásokból: Almásiak hazánk sok részében talál-
„tatnak, nem minden időkor szül Révaiaikat, 's a' t. A'
„tulajdon nevek tehát midőn többes számba vagynak nem
„mindég szenvedik meg az artikulust; hanem akkor midőn valamelly közönségesebb értelemben vétetnek, e'
„részben mintegy nembeliekké változnak által, és ezeknek természetöket veszik fel”. Red.

F e l e l e t.

A' meddig valaki a' maga mondásának okát nem adja, addig azt mások mende-mondának, és szó-fia beszédnek tartják. Én nem tudom miért nintsenek azon példák szája' ize szerént T. J. Urnak. 2) A' kötött, és költött Magyarságra furtsa négy példát adok, mellyek közül az 1-ső, 2-dik és 3-dik papos, a' negyedik világi; de ártatlan, és azok mind elmés, mind pedig nem hibás versek. No az 5-ikben a' Száldobosi Pap János Uréban vagynak me trum-béli gántsok. De mivel a' tartalma furtsa; és annak Szerzője maga személye szerént ajánlá nekemazt a' kinyomtatásra, betsületből elfogadám. De a' második kiadásban kilehet rajtta adni. Vagy talám azért nem tesszenek ezen Versek, hogy Leoninusok. De előttem a' Leoninus vers legszebb. Horváth Ádám ama' Nagy Póétánk ditséretes izléseként is a' Leoninus Versek a' legszebbek, mert azt írja. „A' mit a' Leo Barát' verseiről, Leoninusokról olly gúnyolódva mondanak ma; épen az lenne az énekes vers szépség' törvényje”. A' Magyar Magóg Pátriárkától fogva I. István Királyig Horvát Ádám Pest. Trattner János Tamás' betűjével 1817. 386. lap. A' mit T. J. Ur ellenül vet, hogy a' Jegyzetek' írásában valamit elvéték, már arra megfelelőek feljebb a' közönséges feleletek között az V. szám alatt.

B é f e j e z é s.

Végre az én legérdemesebb Mézténás Uramnak ditséretes emlittetését, 's magamnak is helyel helyel Nemzetem előtt nem gyaláztatásomat háláadatos köszönettel veszem T. J. Urtól.

2. I n t é z e t e k.

Az Aradi Játékszinben, melly a' némelly szép vonásai által esméretes 's az Újság Levelekben is megditsért Herschel Arad Mező Városában lakozó Zridónak házában vagyon Udvarhelyi, Vandza, Vaudzáné, Udvarhelyiné, Várad, Megyeri Szétsai 's több Játzó Urak és Aszszonyok külömbkülömbféle Theatrális Előadásai sőt Operájk által is kellemetesen mu-

lattatják az Aradi néző Közönséget; 's a' mi igen nevezetes két hétig magyarul egy héten német nyelven adják mutatványaikat. Valljon melyik Actor a' vjlágon, a' ki ennyi nyelven játszon?

P. N. L.

Ezen 1819—1820 Oskolai esztendőben a' Kolosvári Ref. Collegiumban az alsó 8. deák oskolákban tanulnak 380; a' felsőbb Tudományokat pedig 184-en, kik közül 24 Theológiát, 72 Törvényeket, a' többben pedig philosophiai Tudományokat tanulnak. A' felsőbb Tudományokat öt rendszerént való Professzorok tanítják, kik közül egyik Theologiai Tudományokat, a' másik Törvényeket és Politikát, a' 3-dik Physicát, Mathesist és Természeti Historiát, a' negyedik Historiát, Görög és Római Régiségeket és ezen régi nyelveket, az 5-dik Philosophiát és Statistikát 's a' t.

---

3. Elölépések, és megtiszteltetések.

A' Helvétziai vallástételt követő Fő Tiszt. Superintendencia, az igazgatásban állandó sinor mértékül tartván előtte, hogy nem az időt, hanem a' valóságos érdemet kell megjutalmaztatni, és hogy az ifjubb, de tudományoknál, magok helyes viseleteknél fogva megkülönböztetett Predikátorokat olyan hivatalokba kell tenni a' mellyekben, a' jövőendő nagyobb hivatalokra és igazgatásra előre formálódjanak és készítődjenek, Duna Patai Predikátor Nagy Tiszt. Dobos József Urat a' mult 1819-dik esztendő Januarius 29-dikén tartott Gyűlésben Generalis Vice Notariusnak ki nevezte, meghagyván egyszersmind a' rendes Censori hivatalban: Ugyan ezen Gyűlésben rendes Csornak kineveztetett Tiszt. Matoltsi László Ur a' Kétskémethi Ref. Ekklezsia második Predikatora.

---

4. Kihalt Tudósok és Írók.

Alig állott be ezen most folyó esztendő 's már is gyászt hozott a' Magyar Literaturára, az által, hogy a' halál Hazánkat több jeles Tudósoktól és Íróktól megfosztotta, és ha ezen szerentsétlen kezdetből sokaknak szokások szerint az egészre lehetne következtetést húzni ezen most folyó esztendő egy a' leg szerentsétlenebbek közzül való volna; mivel a' tudós Írók elhalása mindenkor Nemzeti veszteség, mert csak ezek segítik, a' mint a' Hazai 's Külföldi Tudósítások Írója igen helyesen mondja, az élő Nemzetek' virágzását 's ugyan ezek tartják fenn a' kihalt Nemzetek emlékezetét. Fájdalommal jelentjük tehát a' Hazának azon több rendbeli veszteségét. Ugyan is:

Sáros Patakról jelentik e' következendőket, mellyek már a' Magyar Kurirban is az olvasó Közönséggel közöltettek: „A' mi Oskolánk olly halotti-tiszteletet tarta tegnap egyyik Tanítójának, a' millyen még azon 28q eszt. alatt, a' miolta fenn áll. egynek sem jutott. Tisztelendő és Nemes Vályi Nagy Ferencz, Exeg. Theológiát, Ecclesiái Történeteket 's Görög Literaturát tanító Professor Urnak életét példátlan munkássága Január. 15-dikén eloltotta; 's társai 's Collégiumnak nagy érdemü Vice-Curátora. Tek. Fáji Fáy Ferencz Ur, érzették, mivel tartoznak a' a' kedves Megholt cránt. Teste Január. 19d. csak énekszóval, de rész szerint a' Professori Kar, rész szerint tizenkét fekefébe öltözött nemes ifjak, rész szerint a' Megholtak tanítványai által vitetett-ki, mind a' mellett hogy az idő igen kedvetlen volt, a' Héjceze szomszédjában fekvő temetőbe. A' pompás tisztelet tegnap, Január. 3od. adatott-meg, jelen lévén már ekkor azon Uraságok, kik a' Seniori számadásnak megtekintése és a' Censurák' tartása végett mind a' két Rendből kinevezettek. Dél előtt a' hely' Predikátora 's egyszersmind Oskoláknak Professora T. Láczy József Úr mondott a' Templomban egy szivrc-ható Beszédet az Evangéliomi Századosnak e' szavai szerint: Bizony ez az em-

ber igaz vála, 's valakik a' Megholtat ismerték, bizony-
ságok, hogy ezt a' nevezetet 'teljes' értelemben érdemlette.
Ez után a' Dogm. Theol. Professora T. Somosy János ke-
lefel Oratiojával, a' Tanitói Hivatal fontossága és
méltósága felől; melyre ismét azt mondhatjuk, 's azon
nagyítás nélkül, melyet a' fájdalom szokott hasonló esetek-
ben sugallani, hogy ezt a' kötelességet hivebben, buzgóbban
Tanító soha sem teljesítette. Dél után a' Megholtak legked-
vesebb barátja, Physic. Professor Tek. Kézy Mózes Ur a' nagy
Auditoriumban mondá el deák nyelven dolgozott Előgiomát,
mellyet maga a' nagy Heyne is örömmel magáénak fogott vol-
na vallhatni; keresett virágok nélkül, igazán Római szépség-
ben. Ez a' három Beszéd nyomtatva lesz, 's kötelességnek tart-
juk a' Tudományok' barátjait előre figyelmetesekké tenni meg-
jelenésekre. A' Publicum gyönyörűséggel olvasta ennek a' nagy
és mély tudományú Előjárónknak deák Verseit: azzal fogja
ezt is.

Prof. Vályi-Nagy Úrnak érdemei ismeretesebbek, "mint
hogy azokról bővebben szólni kellene: de azt kevesebben
tudhatják, hogy ez a' nem csak tudós és munkás, hanem sze-
retetre is igen méltó férjfiu a' legpéldásabb és a' legszerencsé-
sebb férj, a' leghivebb atya, a' leghivebb barát, 's szent fed-
telenségű, semmi mocsokkal meg nem szennyezett ember volt;
's igazán Keresztyén, a' név' felséges értelmében, 's mind a'
theoria, mind a' praxis által. A' mi Tanítóink igen szűken fi-
zettetnek, 's az ő élete nem oda volt erányozva, hogy pénzt
gyűjtsön, 's házanépét jó karban hagyja, 's így bővségben,
sőt csak könnyen is, épen nem élt; és még is soha sem szó-
litotta-meg úgy szűkölködő, hogy vele erszényét megosztani
kész nem volt volna, ha azt kölcsönrel kelle is boldogítani;
tanácsával, fáradságával pedig legterhesebb 's legsietőbb fog-
lalatosságai közt is segéllette, 's ámbár Tanitói hivatala ne-
ki ritkán engede ürességet, sok betegek, sok guta által meg-
súlytottak neki köszönik egésségeknak, életeknek visszatéré-
sét. 'S hány tanítványa vallja azt, hogy ha az ifjúság' legve-
szedelmesebb megtévedeseiben, ő nem volt volna vezére,
barátja, atyja, örökre elvesztette volna magát. Ezt vallá ha-
lála előtt kevéssel egy férjfiu is, ki Patakot néhány eszt.
előtt hagyta-el, 's most bejött, a' hiv Tanitót meglátogatta,
előtte térdre esett, 's sirva csókolta kezét.

Hitvесе Nemes Oláh Susánna Asszony, 's fiai Ferencz és József, az már Patvarián, egykori tanítványánál Tek. Aszalay Sámuel Urnál, Eperjesen, ez még Oskolánkban, 's leánya Johanna, mély fájdalomaik között enyhülést találnak annak látásában, hogy az ő Kedveseket az Oskola és annak Elöljáróji 's közönségesen minden Jók, kesergik. A' helyszűk volta miatt itt csak azt jelentjük, hogy Magyar, Deák, Görög nyelven irt Verseinek Gyűjteményét, saját kezével tisztán leírva és öszvekötvé, Polyhymnia nevezet alatt fogja venni a' közönség, és hogy a' Homér' Iliásának fordítása, saját kezével írva, egészen kész, nyomtatás alá pedig, nagyjában, már lemásoltatott. A' Megholtak világos akaratja szerint mind ezeknek nem szabad másként nyomtatatni mint a' hogy azt maga hagyá a' Hézírásban, 's illő, hogy akaratja tiszteltessek. Bár Nemzetünk' Nagyjai érzenek, melly fényt von az ránk, hogy az Írást hexameterekben fordítva mi is bírjuk, 's nagylelkűek segélleni méltóztatnának a' kiadást, és a' tovább semmi fizetést nem vonó özvegyet 's terhekkal hátra-hagyott háznépet. Schillernek terhekkal hagyott gyermekeit még Erdélybön is segítte Wesselényi; mert a' ki egész életét másoknak szentelte, ritkán hogy birtokot, 's számot tarthat a' Jók köszönetére."

Kolosvárból e' szomorú tudósítást vettük : „Holosvárt holt meg 8-dik Január. Felső Almási Biró Ferentz, a' kolosvári Ref. Collegiumban 25 esztendőktől fogva a' Romai és hazai Törvényeknek és a' Politikának rendes Profeszszoza, Ns. Maramaros, Beregh, Ugotsa és Szathmár Vármegyék Tábla Birájok. Helyében resolváltatott Tunyogi József Ur, ki elébb is az Oskolákban szerzett törvényes Tudományát az Erdélyi Mgs. Királyi Táblán nevelte, a' hol is a' szokott Rigorosumot igen ditséretesen kiállotta, azután vagy 4 esztendő-től fogva a' Felső. Hormányszéknél szolgált, most már Pestre, és onnan Bétsbe, fog menni, hogy magát ezen tételre annál inkább tökéletesitse".

A' Késmárki Evangelicum Lyceum is elvesztette egyik nem csak legjelesebb Tanítóját, hanem a' maga Jöltévőjét, támaszát, a' Tanulók Atyokat, bölts nevelőjüket 's a' maga nemében egyetlen egy Rectorokat T. T. Potkoniczky Adámot a' ki a' Tudományoknak 's az emberiségnek kipótolhatatlan vesztetett.

gére Hésmárkon Január 25-kén az élők közül, a' kiket Ő több tekintetekben eltetett és táplált, kiragadtafött. Többet felölelni, nekem még most a' fájdalom és keserűség nem engednek, mert ő nem csak Tanítóm volt, hanem Nevelőm, Tanácsadóm, Barátom, Jöltévőm 's számtalanok azon Jótetemények, mellyekkel Neki 's az Ő emlékezetének tartozom.

TT. Palóczi Horváth Ádámnak haláláról is a' Hazai 's Külföldi Tudósításoknak 14-ik Számokban a' következők jelentetnek: „Nem kételkedünk, hogy Érdemes Olvasóink szomorúan fogják érteni azon gyászos hirt, hogy Nagy Bajomban Tek. Palóczi Horváth Ádám Ur, több Ns. Vármegyéknek Tábla Birája, a' Külső-Somogyi, és Felső-Baranyai Holvetika Vallást követő Egyházi Megyék Világi Igazgatója fő-gyulladásban és vérhányásban Január. 28-ikán munkás életét 61-ik esztendeijében elvégezte. Ő korán által látta, hogy az Európai mostan virágzó Nemzetek csak a' Görög és Diák kútfőkből merített szépségekkel kérkednek, 's azért a' patakokból soha sem merítgetett, soha másolókat nem másolt: hanem az eredeti kútfőket tellyes mértékkel itta. Csak ugyan-mind Verses, mind Folyó írásaiban olly eredetiség is látszik, mellyet más Iroinkban nem igen találhatni. Fő érdeme a' Boldogultnak, hogy a' Nemzeti nyelvet vig énekekkel gazdagította, mellyek az országban szerte szélt ismételtesek, 's egyrészen Holmi nevű munkájában is megtalálhatnak. Nagy tekintet érdemel a' Légrövidebb Nyári Éjszakájais, mellyben ezen Tudós Mathematicus (mert Földmérőnek mondani ötet, a' ki a' Mathesisnek minden ágait igazán tudta, megalatsonyittas volna) az Astronomiai ismereteket kellemetessen előadta. Az ő Kisded Statistikája, mellyet a' Falusi Iskolák számára irtt, nagy haszonnal taníttathatik. Rudolphiássában mind historiai, mind poetai talentumait kifejtette. De kiváltképpen historiai bő olvasását ditsősséggessen megbizonyította Magog Patriarcháról irtt nagyobb munkájában, melly a' Magyar régiségekre kellemetes fényt vonhat. A' Tényi Leányka nevű dramalizált munkája mindenkor gyönyörködtető olvasás leszén, és a' Tudományos Gyűjteményben, vagy Hasznos Multságokban közöltetett Recensioji, és apróbb versei, az ő szép tudományának és elmésségének, elenyészhetetlen bizonyosságai lesznek, mellyek között kiváltképpen Csokonainak védelmére, ugyan annak nevében, irtt

versezetje különös figyelemetességet érdemel. Vannak ezeken kívül írásban más Diák és Magyar tudós Munkái, melyeket még a' kedvező idő Nemzetünk javára napfényre hozhat. De csak a' fellebb említettek is elégségesen megmutatják, hogy ő hasznos Nemzeti Író volt, 's ő róla elmondhatni: A' Haza az, a' ki kárát nem felejtí."

Ez alkalmatossággal megújítva kérjük tudós Hazánkfiáit, hogy a' kihalt valóságos Tudósoknak 's jelesebb Íróknak Életírásaikat a' Tud. Gyűjtemény számára küldeni ne terheltesse senek; mert valóban méltók azon elhunyt Hazánkfiái, a' kik a' Haza ditsőségét nagyobb fényre hozták, hogy a' feledékénységnek éjtszakájától megmentessenek, a' nélkül is csak annyi betsülésre méltó a' Nemzet, a' mennyire a' maga Tudósait, Íróit, Joltévőit betsületben tartja,

Th.

5. J e l e s s é g e k.

Báró 'Sennyei János.

Midőn a' gondolkodó ember elszomorodva nézi, mint vagy az emberi nemzet a' maga hajdani vadabb erejéből 's tisztaságából alább meg' alább, 's az alacsony Énség (egoismus) 's a' pillongás' nevetséges vágyja mint öli-el a' szívnek minden nemesebb érzéseit, 's a' városi kicsinosulás mint süllyeszt-el bennünket a' vétkek' és esztelenségek' minden nemei közé; hogy midőn régibb korainkra tekintünk-vissza, nem lehet el nem borzadnunk: elbúsulásunkban annak látása nyújt vigasztalást, hogy a' Természet mindég hasonló marad magához, ha munkájában hasonlatlannak látszik is, és a' mit egyszer a' szám által teve, most egyes, de annál nagyobb példák által teszi. A' maszlag' elbódításában sem holt ki bennünk a' Hőtelességhez vonzó hűség 's a' Nagynak szeretete; és ha a' régibb idők a' magok' Hőseikkel dicsekedhetének, a' mi korunk is nevezhet egy Esterházy Károlyt, Batthyáni Ignázt, 's azt a' nem csak tiszteletet hanem szeretetet is érdemlő Szepesit, kit Fejedelmünknek igazsága Egri Kánonok-ságából, mellynek gazdag jövedelmeit a' Nyír egyházi szép

és nagy Templom' felépítésére, az Egri Lycéum' Bibliothesa-jának öregbitésére, a' szegények' felsegélésére és sok nagy reményű ifjaknak tulajdon asztalánál és szemei előtt nevelésekre 's Literatúránk' gyarapítására elvesztegeté, egy eszt. alatt elebb ugyan Kis - Préposttá teve, majd az Erdélyi Püspökségre emelt; a' mi korunk is nevezhet egy Széchényit, egy Festeticset, egy Teleki Sámuelet és Lászlót, 's két Marciabánt, örök diszeit századunknak. 'S azon nyolczszáz eolta, mellyeket Nemzetünk Európában töltött, volt e Dietánk, melly úgy jegyzette volna ki magát fényes hazafisága által, mint a' melly, kevés napok alatt, úgy rakta-fel halmozott áldozatait 1808. a' Haza' oltárára, hogy ezt a' pénzeten Nemzetet a' pénz es Angol is kénytelen vala tisztelettel tekinteni.

Zemplény a' maga Birtokosai közt eddig is dicsekedheték Mélt. Báró 'Sennyei János Cs. K. Kamarás Urral, ki a' jót sok jeles tettei által segítette: de ez a' tiszteletet érdemlő Hazafi, most, közelitvén kimúlásának ideje, nevére elhalhatatlan fényt von, hasonló a' Naphoz, melly reggeltől fogva estiglen jöltevő szelid fényben ragyogott, 's csak épen elenyészetekor tör-elő sugárzó özönének egész nagy fényében. Maradéka egyikik legrégibb és legnevezetesebb házainknak, nem fecsérlette-el külföldi haszontalan járkálások 's a' még haszontalanabb külföldi lakás 's a' cifra élet által gazdag birtoka' jövedelmeit, hanem bölcs meglegedésben 's csendes nagyságban élven jószágai közt, 's a' mit mások nyugtalanul keresnek, soha nem álitván, azért gyűjtött, hogy boldogíthassa a' 'Sennyeiek' utolsó sarjadzataikat, kikre, maga atya nem lévén, ősi birtokai szállani fognak, hogy a' Hazát, 's annak segédet-kívánó fiait támogathassa.

Pesti és Bécsi Újság leveleink már elhirdeték egy részét annak, a' mit ez a' nagy Hazafi tenni szándékozik, elhirdeték a' Vármegyének hozzá intézett Részönetét. Mi azok helyett Levelét közöljük itt, mellyre az említett Részönet válasz volt:

„Tekintetes Nemes Vármegye! Végső, meghatározott és „változhatatlan Rendelésemet itten bezárva bemutatván, alázatos tisztelettel arra kérem, hogy ezt a' Leveles-Tárba betétni, 's halálommal felnyitván Generális Gyűlésében fel-

„olvastatni, 's egész kiterjedésében atyai fő hatalommal végre hajtatni méltóztassék.”

„Tekint. Nemes Vármegye! örömmel eltelve emlékezem „azon boldog időkre, mellyeket első ifjúságomtól fogva ezen „Tek. Nemes Vármegye' kebelében eltölteni szerencsém volt. „A' nyugalom', csendesség' és meglegedés' gyönyörűségeivel élvén, vallyon jól-folyt életemet 's a' még hátra lévőket, tehetném e mással egyebbel édesebbé, mint azzal, ha a' Tek. „Nemes Vármegye' eránt viseltető buzgó tisztaletemet még életemben megbizonyítom, 's az örökös háladatosságot maradekinnak is kötelességül teszem? Illy czélból 1) Tizezer forintot úgy fundálok, hogy a' jövő 1820 eszt. Május 28-dik napjától fogva ennek interese esztendőnként a' Tek. Nemes „Vármegye' cassájába folyjon, 's ebből a' segedelemért folyamodó szerencsétlenek segitessenek; valamint 2) ismét tizezer forintot, mellynek interesét halálom után Successoraim rendelkezéscimnél fogva, hasonlóképen esztendőnként tartoznak befizetni, 's ez fele részében az Elméjekben meghaborodtaknak, más felében pedig az árváknak gyámolítására minden „Vallásbeli külömbség nélkül forditassék. Minthogy pedig a' „Sennyeiek' defectusával az egész Legátum a' Tek. Nemes „Vármegye öröksége 's tulajdona lenne: alázatos tisztelettel „arra kérem, hogy mint Atya és örökös, rendelésemre felvigyázzni, azt időről időre teljesíteni, 's mind engemet mind „successoraimat kegyességében 's barátságában megtartani méltóztassék. Örökös tisztelettel maradván Bélyben Novemb. „12-dikén, 1819.”

Képviselője szóval jelentette, hogy végső akaratja felől még most többeket jelenteni nem engedi a' tilalom; de a' Rendek megértették, hogy itt szertelen nagyságú 's bölcs végzések forognak szóban; olly végzések, mellyekhez hasonlókat még nagy számban nem láttunk. Nem elegendvén meg tehát, hogy a' jótét a' már ismert Levél által köszöntessék meg, kiküldék második Al-Ispánunkat, Tekint. Magyar-szógyém Szógyéni Ferencz, Báró Wécsy Pál és Szirmay Antal Táblabíró, Szent-Iványi Károly Fő szolgabíró, Szikszai János Vice-Fiscális és Buzogány Ferencz Esküdt Urakat, kik Bélyben Decemb. 5-dikén megjelentek, a' tisztelt Betegnek nemes szándékát megköszönték, 's tőle az egész Megye' nevében búcsút vettek, A' vízi-kórságban sinlő Méltóság felöltözve evett Ven-

dégei, közt, 's ez reménységet nyújt, hogy töle még nem mingyárt fosztatunk meg. *) Hogy az ég hátra való napjai szenvedhetőkke tegye, 's könnyü elszunnyadás által kapja-közzülünk, ezt velünk együtt minden jök öhajtani fogják.

A' nagy tetteknek az a' következése szokott lenni, hogy másokat felfervernek elfásulásokból, 's hasonló tettek' tételére intenek. Szüljön a' nagy Nemzet több 'Sennyeieket ! Ennek példaja is bizonyítja, hogy a' szív csak ott dicsőítheti megmagát, a' hol a' fej a' bolondságok' minden nemeitől tisztán maradt-meg.

---

6. Ú j K ö n y v e k.

1) *Memoriale meum, ut ira exulet, charitas augeatur. Dilectis in Christo. Tyrnaviae, Typis Jelinek. 1819. Haec dum pro meo usu connotavi, nunc priusquam a vobis dividerem, pro vestro etiam et posteritatis vestrae usu typis edi curavi B. Emericus de Perént. m. p. Sede A. Episcopali Strigoniensi vacante Vicarius Capitularis. 8-o 42 lap.*

2) *Carmen, quod Adm. Rdo. Domino Josepho Maffey, Seminarii Assumptae in Coelos B. M. V. Spirituali, dum Sacrum Presbyteratus sui Jubilaeum ter fauste recoleret, Alumnii ejusd. Seminarii devotionis filialis contestandae ergo Anno 1818. Die 25-a Januarii dedicarunt. Tyrnaviae Typis Jelinek. in 4-o pag. 7. vers. elegiae.*

3) *Funebre Carmen, quo dulces olim suum decus ac praesidium, Illustrissimum ac Rdissimum Dnum Josephum Nejedly, Elect. Eppum Dulmensensem, Abbatem B. M. V. de Iván, Cathedr. Eccles. Nittrien, Praepositum Majorem die 22. Aug. 1816. pie mortuum amarissime deplorat charissimus eidem Poeta Andreas Géczy c. S. P. Tyrnav. Typis Venc. Jelinek. in 4. pag. 4. (Eleg).*

---

*) Fájdalom! már megfosztattunk! Ezen nemes lelkű Jóltévőnek életéről 's haláláról bővebb Tudósítást kér

II. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) V. J. A' föld minémüségéről, és ehez alkalmaztatott Geographiai Mapák készítéséről. I. 3.
- 2) F. S. Kárpáthi Vándorlások. I. 22.
- 3) J***. Lehet e' a' Technológiát bizonyos Systemában elő adni. I. 34.
- 4) Sebestyén Gábor. Péter Magyar Királynak származása 's rokonsága felől. I. 40.
- 5) Hohenegger Lőrincz. Győr ostromlásának Napló Könyve 1809-ik esztendőben, I. 47.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

- 1) Kieninger Balthasar. Programm über die Zergliederungskunst. I. 89.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Némelly Itéletek a' Magyar Országi folyó Irásokról, melyek a' Wiener Zeitschrift für Kunst 's a' t. nevű folyó Irásnak 1819-ki 128-ik Számában foglaltatnak. I. 95.
- 2) Európának Statistikai Áltnézése Verneux és Friéville által kiadatott Journal des Voyages nevű folyó Irásnak 1819-iki Augustusi Füzetéből. I. 100.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. I. 102
  - 2) Intézetek. I. 118.
  - 3) Előlépések és Megtisztteltetések. I. 119.
  - 4) Rihalt Tudósok és Írók. I. 119.
  - 5) Jelességek. I. 124.
  - 6) Új Könyvek. I. 127.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 2 0.

III. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATINER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével

I. É r t e k e z é s e k.

A' Magyaroknak nem die Ungarn, hanem die Magyaren új elnevezése a' Németek által, valóságos Philologiai téveledés.

A' XVIII. Század alkonyodásával felkapván némely Német írók, a' Magyaren elnevezést, annyira megszáditették újságával a' Tudóskák, de leginkább a' Belletristák, — Journálok, és Statistikák kohlóinak izgadozó Izléseket, hogy az, a' ki Nemzetünket e'képen nem emlitené, vagy jegyzené, a' Tudományoknak mostani állapotjával elő nem lépettnék szinte közönségesen ítéltetnék. — A' jelen időre illő fejtegetés tehát, és a' mint szomszédjaink számtalanszor említik Ein Wort zu rechter zeit, azt vizsgálás alá venni, legyen é józan Philosophiai, és Philologiai oka, vagy pedig a' szép izlés nyert é valamit vele a' Németeknél, hogy elhagyom a' tőlök századok óta használt die Ungarn nevezetet, bennünket önnön nyelvekben die Magyaren elneveznek.

Illyen változtatás eredetét két kútfőből származtathatom: tudniillik elsőben, a' később felkapott Történeti Véleményből — másodszor a' Nemzeti Idegenségből, vetekedésből, vagy is

tulajdonképpen irigy bánatból (*Eifersucht*). Múlt századnak két hanyatló tizedjeiben élt, a' Történet Tudományának tagadhatatlan nagy Hösse, de maga képzeletiben megátalkodott, előadására nézve pedig Taubman, Schurtzfleisch, Gundling, 's t. i. Tudományi Aristarchok, ne mondjam Gúnyolók illő követője, a' Magyaroknak pedig (kiket Európának honnyi Nemzetei között nem színel) rágalmazó Ellensége Aug. Ludw. Schlözer, híres Göttingai Oktató, ki az ő baráttya Jos. Eberhard Fischer után legelső tagadta meg a' Magyaroknak a' Régi Hunnoktól volt származásokat — mint hogy pedig az Ungarn vagy a' mint hajdan íratott *die Hungarn* deákul *Hungari* nevezetnek hangja jobban a' Hunnokra illik, mint sem magokat *Magyarnak* nevező Nemzetre; a' Nagy hírű Professor véleményyre inkább hajlanak, szájától függő Tudós Tanítványi, és *die Ungarn* nevezetet, a' *Magyaroknak* többé tulajdonítani nem színelék. Schlözernek és Tanítványinak állítása, színessen, de mohón is elfogadtatott a' Német, és Tóth Nemzetektől, mivel ez által a' Nagy Hunn Nemzetnek Vitéz Tetteit a' Magyaroktól eltulajdonitattva szemlélték — és azokat, a' kik az ő kebeleekben, ezer esztendőknél fellebb ható Birodalmat helyheztek, — Európában legálthatatossabb constitutiót emeltek — úgy, mint tőlök vétkesnek magyarázott hatalmasság' büntetése díjában — már *Vadontsoportozó népekre* (*wilde Vorden*) legyaláztatva kedvessen erzették. — Emberi gyarlósága volt ez úntalan minden egyéb világi Nemzeteknek, hogy a' kiktől meggyőzettek, azokat alacsonyítani, kissebbíteni sőt lehetőségek szerint nyomni kívált ha tettekkel nem lehetett, szóval, szájról szájra bocsájtott boszúló ingerlésekkel, vagy írásban jegyzett indulataiknak kifeje-

zésénél is iparkodtak. — Illyen természeti indító okokból nem lehet ezt az *Idegenekben* tsudálni — mint inkább megvetni, sőt igazi jussal gyűlölni nem kevés számmal magokat ki külömböző *Hazafiakban* (neveket szégyenköre függeszteni nem kívánom) kik Schlöczzerrel pusztán csak vallásbeli közösülés végett, 's annak oktatói auctoritássa miatt kezét fogtak, 's önnön Nemzeteknek józan ok nélkül való gyaláztatását elfogadván, sőt helyben hagyván, mind itthon, mind külső nemzetek előtt könyveikben vitatni igyekeztek; megmutatták valóban, hogy a' Vallási Pártolás nagyobb náluk a' hazafiui buzgóságnál, és eztet amazért feláldozni készek légyenek. — De hálla az Egeknek, nem árthattak ezek átallyában mind e' napiglan a' Magyaroknak, ezen veszély, és századokig tartó viszontagságok között buzog most is, minden Igaz hazafinak, jó polgárnak és hiv jobbagynak szívében a' Nemzeti büszkeséggel együtt fenálló Vitézi Ditsőség — eö úgy othon, mint a' külső és idegen Nemzetek körében érzi egyaránt magát abban szerentsésnek; — és többi nemzetek előtt azzal felmagasztaltattnak hogy Magyar: nem máskép, mint ez előtt a' világ győző Frantz, a' ki nemzetéről kérdettétvén negédessen felele, j'ai l'honneur d'etre François, fő betsnek és szerentsének tartván hogy Francia. — Ezeket tekintetbe vévén, könnyen elhihettyük hogy Schlözernek mohón, és csak nem közönségesen a' Német nemzetről felkapott véleményye, és azon öröm fogadás, hogy a' Hunnok Nagytettei a' Magyarokra semmi ditsőséget nem ruházhatnak, megszüntették az újjabb Tudóssaknál a' die Ungarn nevezetet, és azt die Magyaren-re által változtatták.

Mindazonáltal ezen most előadott környü-
lások a' józan Critika szabásai szerint, nem ele-
gendő Philosophiai okok, hogy a' Nemzetek ed-
dig szokásban volt, és tőlök gyakorlott nevezet-
től dic Ungarn elállyanak. Egy Szerzőnek Vele-
ményre, és az eö merő Auctoritássának bár száz
ezer követői, egy Tanúnál többet nem nyom-
hatnak: azt kívánni, és vitatni tehát, hogy ez
nyolcz száz esztendeig fenálló traditiót — száz
számot fellül halladó belső és külső Szerzőknek
(kivált az olyanoknak, a' kik vagy egy időbéliek
a' Történettel, vagy nem messze azon időtől el-
tenek) tanubizonyosságait megsemmisítse, nagy
vakmerőség ne mondjam esztelenség, akkoron,
midön még nagyobb része a' Tudósoknak meg
nem győzettetvén előbbi, és az új Véleménnyel
ellenkező itéletben megmaradott, következtetés-
képen ez, koránt sem Philosophiai ok az dic Ungarn
nevezetnek elváltozására, annál is inkább mivel
a' dic Ungarn és Hunnen nevezeteknek hangjok,
annyira különböznek, hogy az előbbi által, sen-
ki az utóbbat tudniillik a' Hunnokat nem értheti,
sőt inkább egy különbb Nemzetnek képzelete
benne gerjesztetik. És így a' dic Ungarn előbbi
nevezet, Schlöcer új véleménynek fogamatossá-
gát valamint nem gátolhattya, úgy nem is eszkö-
zölheti, következtetés-képen a' nevezet változtatása
szükségtelen.

Visgállyuk tovább miképp ellenkezik ezen
változtatás a' Philologiának józan szabásá-
val. Mind azok, kik a' régi Történetekben mé-
lyebben bétékintettek észre veszik, hogy a' Nem-
zetek sikeres Esméretét, a' nevezettyeknek, és
Lakhelyeiknek változása tette bizonytalanná a' ré-
gi Történetekben: hogy ugyan azon egy Nem-
zetnek különb nevezetjei vannak, noha egy ér-
telmet jelentenek: másképp nevezik tudniillik azok

önnön magokat, másképen a' szomszédjaik őket. Állításomat tagadhatatlanná teszik főképpen a' Napkeleti Nemzetek, hogy ugyan azon egy Nemzetnek, három vagy négyféle nevezete lévén, némely Történet jegyzők által, annyi külömb, és külömb Nemzeteknek hibássan tartattnak. Méltó szabása tehát a' Philológiának hogy minden Nyelvben állandóúl megtartassanak azon jegy szavak, mellyek már divatban jöttek, és midőn tulajdon, — az értelmet elegendőkép kifejező — szavak vagynak akkoron a' másik nyelvnek jegyszavai be ne fogadtassanak, és az előbbeniek elhagyása mellett ne gyakoroltassanak, — a' mit a' beszéd Tökéletessége, és egyszer'smind Fő ékes-sége a' Tisztaság (Puritas Sermonis) méltán megkíván. Ha tehát a' Német nyelvben a' die Un-garn szó, a' Magyarokat nyolcz száz esztendő óta mindenkor jegyzette, — ha ezen jegy, a' Német nyelvben bevett, gyakorlott, és tulajdon ige — valóban a' Philologia józan szabási ellen azt megváltoztatni okossan nem lehet die Magya-ren nevezetre, melly tsupán és egyedül magyar ige vagy is világossabban, magoknak a' magyaroknak, önnön nemzeteket jegyző, tulajdon ígé-jek, — melly idegen ígét a' Német nyelvben a' nélkül hogy annak tökéletessége meg ne sértes-sen, józan észszel úgy beiktatni, és gyakorlani nem lehet, mint a' Németeket Deutschok-nak, Lengyeleket Polákoknak, az Oláhokat Rumunyo-knak, Tóthokat Szlávoknak, 's a' t. a' magyar beszédben elnevezni.

A' Németh nyelv Philológiájának fő mestere Adelung, sem isméri a' Magyaren ígét, holott minden Europai Nemzeteknek nevezettyét, híres Classicus munkájában Grammatisch - Critisches Wörterbuch der Hoch-deutschen Mundart Leip-zig. 1774—86. V. Köt. 4. rész. elő adja, és tu-

dományi észrevételeivel világositván fejtegeti. Hanem a' magyart nem máshol, mint a' der Ungar Pl. die Ungarn-izben említi, és nevezi. Az ígét inkább a' deák Ungarustól, hogy sem a' Tóth U h e r t ó l származtattya ugyan azért én is nem die Ungern a' több Protestans íróktól felvett szokás szerint, hanem die Ungarn nevezetet jobbnak itélem, és előttem is mindenkor nagy Erdemű Adelungnak tisztelettel hódolok, még pedig annyira, hogy az eő tekintete, és Auctoritása mellett, a' Magyarren nevezetet, a' Német beszédből, úgy, mint idegen ígét, egészen kihagyattatni kívánom.

Melly új változtatást azomban, ha homlok hanyattan a' Philosophiai okok, és Philologiai józan szabások, végtére nagy érdemű Adelung tekintete ellen, az újjító Tudósok pusztán Aristarchi merészséggel tovább is folytatni meg nem szűnnek, hasonló jussal tőlök megkívánhattuk, hogy Hazánkat nem már Ungarn, Ungerland, hanem vagy Magyarren-ra, úgymint Pohlen, Westphalen, Saxen — vagy Magyarreich-ra úgymint Frankreich, — vagy éppen Magyarland-ra úgymint England, Liefland által változtassák.

Nyert e' hát valamit a' Német beszéd szépsége ezen új változással? éppen semmit. A' Beszéd szépsége, és kellemetessége a' Harmonia; ott harmonia nem lehet, hol egy idegen hang (a' mit a' Magyarren szónak kiejtése a' Némettől megkíván) a' többi sokszor előforduló, és hasonló hangok közé vegyekedik. Hozzá járúl hogy az illy hang, az eő idegenségét, első tekintettel elárúllja, és így az egésznek harmoniáját felbontja inkább, hogy sem eszközli. Ha pedig már a' múlt Században, a' Deák Frantz és Olasz ígék a' német nyelvből a' beszéd kellemetessége, és szépsége végett számkivették, — ha a' Macaroni-

ea (Olasz deák) versezetek — a' Deutsch-Französisch
Költemények megútáltattak — ha Wieland kelie-
metes tollát is, a' csoportozott Olasz, Spanyol,
Frantz vegyelt ígék a' józan Critika előtt szeplő-
sitik éppen feltenni nem lehet, hogy egy eredet-
tiképen napkeleti nyelvnek idegen hangja, t. i.
a' Magyarán ige és nevezet, a' Német nyelvnek
legkissebb kellemetességet szerezhessen, 's annak
szépségét legtskélyebben is eszközölhesse.

J***.

2.

Rövid Értekezés egy Hidvárrúl (de
Munimento Pontis), melly a' Pesti
Duna Parton a' régi Római AQVIN-
CVM, a' mostani ó-Budának által
ellenében állott, és némelly VIN-
CENTIA névvel meg-Külömböz-
tetett Téglákrúl, mellyek az em-
litett Hidvárnak Omladékaiban ta-
láltattak. MDCCCXX.

Öt esztendeje hogy egy Józsefvárosbeli Pe-
sti Polgár, kinek Göttersdorfer Jakab
vala neve, a' szántóföldjén, melly az úgy neve-
zett Szépítő-Bisztosságnak (Verschönerungs-
Kommission) téglá vetőjével határos, tavaszi ve-
tés alá szántatván, az ekével holmi Különös nagy-
ságú és vastagságú téglá darabokat hányatott-ki,
's látván, hogy ezek nem mostani időbéliek vol-
nának, mélyebben ásatta-meg azon darab földet,
és ime egy római Kőfalra talált, melly egy tö-
kéletes négyszeget formálván; egészen a' Duna-

partyáig terjed-el, hosszúsága 100 lépés, szélessége ugyan annyi. A' falnak leg-felsőbb része egy hármás (triplici) téglá sorbúl állott, öt ezer egészeket szedetett-ki az említett Polgár. Találtattak közöttök némellyek ezen fel-írással VINCENTIA, némellyeken Kutya nyom, másokon Borjú nyom látszható. Tsekély vélekedésem szerint ezen Kutya és Borjú nyomokat nem azon bizonyos római mértékeknek mondhatni, mellyek palmus romanus név alatt ösméretesek, mert ezen palmus, a' mennyire azon téglákon láthattam, mellyeket az Istenben boldogúlt Tüdös Apát, és Nagy-Váradi Kanonok Schoenvisner István Ur ira-le és rézre is metszete *) inkább emberi kézhez hasonlít. De valóban melly könnyen történhetett, hogy a' mi fellebb említett Tégláink még lágy és nedves állapotban lévén, némelly Kutyak és Borjúk szaladtak által rajtok, és lábaikat némellyekbe be-nyomták, ezek a' többi ép Téglákkal a' kemenczébe vettetvén ki-égettettek, és az építés közben a' falba rakatták. — Azon téglák közül, mellyeket fenn említettem Schoenvisner Kanonok Ur **) irt-le, némellyek ezen fel-írással különböznek a' többiektől: „LEG. II. ADI. P. F. az az: Legio secunda Adiutrix pia fidelis; másokon ezen szavakat olvassuk: COH. VII. BR. ANT. az az Cohors septima Britannica Antiqua (ezen utólsók tudtomra tsak a' Nemzeti Museumban találtatnák) melly Magyarázatomról alább bővebben fogok szólni. — Tudva való dolog az, hogy a' Római Legionárius katonák békesség idejében gyakran dolgoztak, hol kanálisokat ásván, hol uta-

---

*) L. R. Abb. et Canon. Magno - Varadinensis Stephani Schoenvisner Opus de Ruderibus Laconici et Caldarii Romani etc. Part. II. Cap. II. pag. 110.

**) Ibidem pag. 110 et sequentibus.

kat tsinálván, szőlőket plántálván, (a) hol erősségeket 's vég váratokat építvén (Munitiones) (b). Illyenkor bé-vett szokások vólt, a' Legiónak, vagy Cohorsnak, mellynek Sasa (Áquilája) alatt vitézkedtek, számát, 's nevét vagy főbe faragni, vagy téglákba nyomni és ezeket építés közben a' többi materiálék közé keverni; úgy történt tehát VINCENTIA fel-irással meg különböztetett Téglákkal is, melly név alatt az a' Cohors értetődött, mellyben szolgáltanak azok a' katonák, kik az említett Hidvárt (Munitioem Pontis) építették.

Mert ha valaki azt állitaná, hogy VINCENTIA név alatt egy helység, vagy Colonia lappang, nagyon elhibázná tsekély vélekedésem szerint a' valódiságot, minthogy a' Kőfalaknak kitérjedések, és az, hogy szinte a' Duna vizének színére (libella) ereszkednek-le, bizonyossá tesznek bennünket arról, hogy nem más lehetett az említett Kőfal, mint egy Hidvár (Brückentopf) Tête de pont. Hasonlóképpen hal vélekedésben lenne az, a' ki VINCENTIÁT Romai Legiónak lenni állitaná, minthogy tudós Hazánkfia, már több ízben említett Istenben bődögült Schoenvisner István Apát és nagy Váradi Kanonok Úr, és a' Magyar Királyi Universitas könyv-tárának vólt Praefectusa (c) azon munkájában mellyet az Ó-Budai határon lévő meleg ferdőnek omladékairól irt, egynehány római téglákat, és kiváltképpen sok köveket emleget, mellyeken tsak az első, második, negyedik és tizedik Legiónak nevei fordulnak elő; de

a) RR. Schoenvisner. Antiquitates Sabarienses. Lib. 10. pag. 124.

b) P. Julii Caesaris Opera, quae exstant ex emendatione Josephi Scaligeri. Trajecti ad Rhenum 1718. Lib. III. pag. 45.

c) De Ruderibus Laconici, Caldariiue Romani etc. Budae. in fol. min. 1778. pag. 101-a usque 106-am et a pag. 157-a usque 195 inclusive.

a' józan okosság szerint úgy kell vélekednünk, hogy annyi köveken csak valahol VINCENTIA nevű Legiónak is meg-kellene jelenni, ha olyan nevű Legió valamikor Ó-Budán (Aquincumban) vagy akárhol Pannoniában tanyázott volna; a' ki ezen tárgyban bővebb útmutatást kíván, olvashatja Dio Cassiusnak, Római Irónak, Munkáját, (a) ez Augustus Császártól fogva egész Alexander Severus Idejéig elő számlálja a' Római Legiókat névenként, de sehol se szólt VINCENTIA nevű Legiorúl. Vannak a' Nemzeti Museum Kertében Maximinus Thrax Császártól, és még később időbéli kövek is, mellyek jobbra Ó-Budáról hoztak által, és ott ásattak-ki, de egyen sem jön elő VINCENTIA Legió, sőt maga ez a' név sem fordul elő.

Az első és második Legiónak tulajdon neve vala *Adiutrix pia fidelis* ritkábban *Severiniana*, *Septimius Severus* Császárról, kiről sokan hiszik, hogy ő volt első a' ki a' most nevezett két Legiónak *Aquincum* nevű és némelly alább fekvő Coloniákat rendelte álló kvártélynak; szintűgy *Gordianának* is neveztetett ókor ókor a' második Legió, harmadik *Gordianus* Császár nevéül, a' ki eránt különös tisztelettel viseltetett. A' negyedik Legiónak tulajdon neve vala *Flavia*, *Vespasianus* Császár *Flavius* elő nevéül, a' tizediké pedig *Fulminatrix*. VINCENTIA nevét pedig az eddig elő számlált fontos okokra nézve nem Legiónak, de *Cohors* nevének állítom lenni; ez pedig vagy tulajdon neve vala azért, mert gyakran győzte az ellenséget (a *vincendo*), vagy a' *Tribunus* Oberster nevéül, kinek Kormányozása alatt tett hadi szolgálatot, hasonló példát hoz elő a' már több ízben említett

---

a) Vide eius Historiam romanam, pág. 186-edit Hamburg.

fő tisztelendő Tudós Schoenvisner István Úr, (a) egy téglát jegyezvén-meg ezen fel-irással: COH. VIII. BRE. MAX. Cohors octava Breucorum Maximi az az: a' nyolczadik Cohors, melly egy Breukusok nevű Pannoniába lakozó, Nemzethűl állitódott - fel mint segéd sereg (Cohors auxiliatrix) és Maximus Tribunus Obester alatt tett hadi szolgálatot, kinek nevéül Maximának hivatott. Emlékezetre méltó, hogy a' két hires Geographusok Ptolemaeus és Strabo (b) a' Pannoniai vad Nemzetek között; mellyek a' Rómaiak idejében Pannoniában tanyáztak a' Breukusokat is elő számlálják. A' mi pedig azon állítását illeti a' Tudós Apát Úrnak, hogy a' Breukusok serege segéd sereg vala; erősíti ezt Tacitus (c) Római Irónak mondása, a' li a' következő Nemzeteket számlálja elő a' Római segéd seregek (Cohortes auxiliares) között úgymint Batavusokat, Tenchterusokat, Bructerusokat, Breviusokat, Chaucusokat, és Frisiusokat.

Emlitettem ezen Munkátskámnak elein egy római téglát ezen fel-irással: COH. VII. BR. ANT. mivel pedig se a' tudós Schoenvisner Úr, se Ratanesics Úr a' Magyar Országban talált római Régiségekről szóló munkájikban, se más Régiség-írókban nem találtam éfféléket, az alkalmatosság magával hozván, ezen téglának fel-írását tsekély ítéletem szerént meg-magyarázni iparkodom. Tészen tehát az említett fel-írás: Cohors septima Britannica antiqua; gyanithatóképpen ezen Cohors nem más okból hivatott Britannikának, hanem

---

a) De Ruder. Lacon. et Caldarii Romani. Cap. 117 pag. 116. 116. et 17.

b) Geogr. L. II. C. 16,

c) Annales. lib. XX,

mivel egy darab ideig Britanniában tett hadi szolgálatot, és a' vad Barbarusok ellen vitézül viselte magát, valamint Septimius Severus Császár némi pénzén Britannicusnak hivatik azért, mivel a' Britannusokat Angolyországban meggyőzte 209-dik Esztendőben Kristus Urunk születése után; vagy hogy tsupán olyan Romáiakból állott, a' kik Britanniában, Angoly országban, születettek; Antiquának pedig azért hívták, mert a' Legióknak és így tehát a' Cohorsoknak számát is igen megsaporították, a' Rómaiak már Augustus Császár alatt, (a) és idővel is, kiváltképpen Trajanus idejében; és így a' régi Cohorsnak Antiqua vala a' neve, a' töldalék seregé pedig Nova.

A' mi római tégláink, melyek az említett Hidvárnak omladécai között találtattak, három szerte nagyobbak a' mostaniaknál, és a'hoz képest vastagok, igen kemények, és finomúl kiégettek annyira, hogy ha külsal veregeted, olyant szóllanak, mint egy ezüst tsengető. A' haszonvehetőknek számok, melyeket a' bontás közben el-nem tördeltek, a' mint mondám, mint egy 500-ra megyen, a' falaknak magoknak, melyek faragott kőből állanak 's melyek meg nem bontattak kemény öszve ragadások miatt, vastagságok hét lábnyi, tavasz tájban, midőn a' Duna jege el-oszlik, és a' viz igen meg-árad, találnak némellykor a' falnak leg-alsó részében hol ótska vasat, hol némelly ezüst és réz pénzeket; magam is olly szerentsés valék hogy két római rézpénzt, találhattam 1815-dik Esztendőben, az igen megapadott Dunának mentében: az egyiknek fellül ez a' fel-írása, CONSTANTINOPOLIS. azután lát-

---

a) Schoenvisner de Ruderibus Laconici Caldariiue Romani cap. IX. pag. 199.

szik a' nagy Constantinus képe sisakos fővel, a' válla felett látszik a' Királyi pálcza, más felül áll egy szárnyas győzelem Isten-Aszszonya (Victoria) jobb kezében paizsot tart, bal lábával egy hájónak orrát (proram navis) tapodja, legalul ezen betük állanak S. M. R. A. némely Régiség Irók így magyarázzák: Signata moneta Carthagina in officina monetaria quarta. Meg kell jegyeznem ezen alkalmatossággal hogy a' Nagy Constantinus Császárnak uralkodása alatt verettek azon pénzek, melyeken hol Constantinopolis, hol Róma Városa nevét olvasuk, az utolsókon a' hozzá adott Rómulus és Remussal, kik a' farkas tsötsét szopják, a' közönséges római pogány vélekedés szerént. Hibáznak tehát azok, kik azt gondolják, hogy azon pénzek melyekről most szóllottunk és a' melyek Róma fel irással vannak megkülömböztetve, a' Római Respublikának, köz-társaságnak, idejébül valók lennének. A' másik pénznek egyik felül ez a' felirása: CONSTANS P. F. AVG. Constans Pius Felix Augustus. Constans Császár, a' nagy Constantinus Császár fiának melly képe (Protome), a' feje gyöngy koszorúval vagy on felékésítve; a' mellyen pánczél látszik; a' tulsó részén ez a' felirás: VICTORIA. D. D. AVCC. C. Q. NN. Victoria Dominorum Augustorum Caesarumque nostrorum. Két Győzelem Isten-Aszony egy másnak által ellenében áll, mind egyik borostyán koszorút tart jobb kezében, közöttök egy fiatal borostyánfa áll. Leg-alul ezen betüket olvasni. B. SIS. az az: Sisciae in officina monetaria secunda signatus, a' mint sokan, és talán nem ok nélkül, gondolják.

A' mostanában említett Hidvárnak Omladékaival túl balra, és jobbra jó meszetske, az úgy neve-

zett Ördögmalma táján, a' szántóföldekben imitt amott látni hol melységeket, hol dombokat, mellyek nem a' természetnek munkáji, hanem kétségkívül római helységeknek dűledékei, gyaníthatóképpen a' Contra Acincum név alatt ösméretes helységhez tartozhattak. Némelly Magyar Iróink, nevezetesen az Istenben bődögült Fő-Tisztelendő Pray György Úr azt állítja, hogy ezen nevezetes Contra-Aquincum vagy Acincum (a' mint nevezi) ott lett volna helyheztetve, a' hol most a' Szent János Kápolnája áll és némelly roppant falaknak dűledékeit láttjuk a' Duna mellett; de tudós Engel Kerestely azon Munkájában, mellyet ezen nevezet alatt adott ki: *Geschichte des ungrischen Reichs* más értelemben van ezen falak felül, ő Bertrandon de la Broquiere Utazónak, a' ki az úgy nevezett jó Fülöppnek, (Philipp le Bon) Búrgundiai Hercegnének első Lovász Mestere volt, a' Szent földről visszajöveletekor Húsvét után 1430 esztendőben Magyar Országban keresztül folytatott utazását közlőívén, német fordításban adja elő, én viszont magyarul terjesztem elébe az érdeemes Olvasó Közönségnek.

Igy szöll tehát az említett Lovász Mester (Minekutánna Húsvét Ünnepeit Nándor Fejérváron töltöttem volna) „Nándor Fejérvárnál a' Dunán költöztem által; ez ekkor igen meg volt áradva és vagy 12 mértföldnyi szélességű lehetett, még soha sem látták, a' mennyire emlékezhettek, az ottan lakozók, olly szélességben. A' nagy vizek miatt egyenesen Buda felé nem folytathattam, hanem Penseis *) falu felé vettem útam, egy olly sik térségen keresztül, mellyhez hasonlót még életemben nem láttam, és minekutánna egy folyó-

---

*) Pancsovát érti itt az Utazó.

vizen kompon (en bac) mentem volna Keresztül Beurquerel *) a' Rasciai Déspota Uradalmához tartozó Városba érkeztem, a' hol két más foljóvizeken egy álló Hidon mentem keresztül Beurquerelről (tulajdon szavai) Verchet **) egy olyan Helységbe jutottam, melly, mint a' fenn említett, a' Rasciai Despotáé. Itten a' Tisza folyó vizén költöztem által, és Segadingbe (Szeged Városát érti) érkeztem."

„Ezen az egész térségen, mellyen keresztül jövék két kisdéd, egy pataktúl körül vétetett erdőskéken kívül, egyetlen egy élő fát sem láttam, a' föld lakosai tsak szalmával, vagy náddal (roseaux) tüzelnek, mellyet az folyó vizek partaikon és számos mótáiraikban bőven találnak; a' kenyér helyett vékony pogácsákkal élnek (gateaux tendres) de ezekkel se nagy mértékben (mais ils n' eut ont pas beaucoup à manger)." ***)

„Szeged egy nagy, minden kerítésnélkül való, Város (ville champêtre) vagy on benne egyetlen egy hosszú útsza, melly vélekedésem szerint egy mértföldnyire (un lieu) terjed hosszában. Fekszik egy termékeny, 's mindenféle eleséggel (denrées) bővelkedő tájékban; a' lakosok sok darukat, (grues) és vad Ludakat (outardes) fogdosnak össze, egy egész Piaczot teledes tele láttam ilyen madarakkal, de igen tisztátalanul készítenek húsokat, és tisztátalanul szokták meg enni. ****) A' Tisza vizéből temérdek halat fognak ki,

*) Beeskerekről vagy on a' szó.

**) Vervetz értetődik.

***)) Ebből a' tettszik ki, hogy akkori időben, mint mái napig azon tájéknak lakosai többnyire, kukoritzza lisztből tsinált pogácsákkal élnek, mellyeket ők malainak hívják.

****) Ugy látszik, mintha az érdemes Utazó a' franczia Konyhához szokván 's a' magyar keményebb konyhával nem elégedhetvén meg, haragból azt tisztátalannak mondotta volna.

sehol se láttam még oly vastag és nagy testű halakat, mint itten.

„Nem különben sok eladó tsödörök találtatnak itten, de igen értelmesen tudják őket zabozni, és tanogatni, különös dolog illyetén lótanogatást nézni. Bizonyossá tettem hiteles személyek által, hogy ha valaki 3000, sőt ha 4000 Lovat akarna is össze venni, a' Szegedi piacon meg-szerezhetné. Azomban olyan óltsók, hogy tiz Magyar forintért egy igen szép paripát lehetne venni.”

„Azt beszélték nekem, hogy a' Császár Szeged Varóságát bizonyos Püspöknek ajándékozta légyen. Magam láttam ezen Fő-Papot, midőn Szegeden valék, úgy látszott nekem, mintha nagyon tágas lelki esmérete volna (homme de grosse conscience) *) A' Karmelitáknak (Cordeliers) szép Templomok vagyon a' Városban, magam is Missét halgattam benne.”

„Szegedről Pestre érkeztem, egy elég tiszteességes, kerítés nélkül való Városba fekszik a' Duna mellett Budának által ellenében. Szegedtől egész Pestig a' föld róna és termékeny; számtalan marha (jumens) tsoportokat szemléltem utamban, ezek magokra hagyva legelnek a' mezőn, mint még annyi vadak, onnan vagyon, hogy oly nagy számmal találtatnak az effélék a' Szegedi Vásárban”.

„Pestnél által költöztem a' Dunán, és Budára jöttem minekutánna Nándor Fejérvárról való elutazásomtól fogva hét napokat töltöttem volna el.”

„Buda, Magyar Országának Fő Várossa egy sokkal hosszabb mint szélesebb magasságon fekszik. Napkeletről a' Duna, nyugotrúl egy völgy

---

*) Talán nem hívta ebédre az említett Püspök érdemes Utazónkat.

keriti-bé a' Várost; Dél felé egy roppant Kastély vagyon építve olly formán, hogy a' Város kapuiát magában foglalja; ezen kastélyt a' Császár kezdé építeni; merem mondani felöle hogy, ha egyszer el-készül, igen nagy és szép lesz. Ezen részről a' falakon kívül igen szép meleg feredők vagynak. Ezeken kívül még más meleg feredők is vagynak napkelet felé, de ezek nem olyan hasznosak és jók".

„A' Várost Németek kormányozzák, nem tsak a' köz Igazság, és Kereskedés dolgában, de a' külömbféle Mesterségekre nézve is. Igen sok Zsidókat is látni ottan, kik Francia Országból üzettek ki, bizonyos Clays Davion, Arrasi Kereskedő emberre is találtam itt, a' ki némelly Mesteremberek közül való volt, kiket Zsigmond Császár Francia országból magával hozott. Ezen Clays a' szobák falait ékesítő mester volt (il travaillait en haut lice").

„Budának környékei kellemetesek, és a' Város kerülete mindenféle étellel és gyümölcsökkel bővelkedik. Különösen fehér Borok is teremnek itten, mellyek egy kitsinyt tüzesek (ils ont peu d'ardeur) a' mit a' sok meleg feredőknek, és a' kénkön keresztűt folyó vizeknek tulajdonithatni: Budához egy mértföldnyire (a un lieu) találhatik Szent Pál Remetének teste melly egész épségében maradott-meg."

„Budáról Pestre tértem vissza, itten 6 vagy 8 francia familiákat találtam, mellyeket a' Császár ide küldött, hogy Kastélyának által ellenében egy magas tornyot építenének, avval a' szándékkal, hogy itten egy lánczot erősítetne meg, mellyel a' Duna folyóját el zárhatná. Azt vélhetni, hogy ama' hires Burgundiai tornyot akarta például venni, melly l' Écluse nevű erősség előtt áll; de nem hiszem, hogy szándékát ezen helyen

teljesítenie lehessen mivel hogy a' folyó igen nagyon széles. A' Curiositás engemet is reá vett hogy a' fenn említett tornyot meg tekinteném; magassága akkoriban már 3. ládsány volt, és körülötte sok faragott kövek heverték; de a' dolog abban maradt, mivelhogy a' mint nekem beszélték, a' francia Kőművesek kik a' munkát kezdék, meg — haltanak; a' többiek pedig annyit nem értettek, hogy az építést folytathatták volna."

„Pestnek sok Ló Kereskedője van; a' kinek, 2000. jó Lóra szüksége lenne, itten meg szerezhetné. Istálló számra adatnak-el; egyet, tíz lóból állót, 200. forinton meg-lehet vásárolni. Láttam több illeten Istállókat, holott 2 vagy 3 Lovak az egész summa pénzt meg-érték. Ezen lovak többnyire Erdély Országának azon hegyeikből hozatnak, mellyek napkeletről veszik körül Magyar Országot. Magam is egygyet vásároltam, melly igen futós volt; majd valamennyien ezen tulajdonsággal birnak. A' Tartomány a' hol neveltetnek, igen hasznos reájok nézve; de az a' hiba vagyon benne, hogy egy kitsint akaratosok, (d'etre un peu quinteux) különösen nehéz őket patkolni, sőt olyanokat láttam mellyeket patkolás közben erővel földre kellett rántani (dabattre)".

„Az említett Erdélyi Hegyek arany és jó só Bányákkal bővelkednek, egygyik egygyik a' Királynak esztendőnként 100,000. Magyar forintot hoz-be. Az Arany Bányákat a' Király bizonyos Seigneur de Pruss'nek és a' Mathi-kói *) Grófnak engedte által, avval a' le kötelezéssel, hogy az első az Erdélyi Határszéleket, az utóbbik pedig Nándorfejevárat őltalmazná, a' Törökök ellen. A' Só Bányák' jóvedelmeit a'

---

*) Mathaeus de Thallész,

Királyné magának tartotta — meg. Ezen Sót szép kő formára vágják-ki a' Bányából, egy egy kő egy lányi hosszú, formája négyszegű, felső része még is egy keveset gömbölyű. A' ki ezen só köveket nem ösmervén kotsin meg-látja; Köveknek lenni vélné. Mozsárban szokták öszve tördelni, az öszve törött só meg-lehetősen fejer, izére nézve pedig finomabb és jobb, mint valahol kóstoltam légyen”.

„Mig Magyar Országon keresztül utaznék, több izben olly kotsikra találtam, mellyeken 6 söt 8 személy is ült, és tsak egy Ló volt be fogva. Ország szerént való szokás, ha hosszú utra készülnek, tsak egyetlen egy Lovat befogni. Minden kotsinak hátulsó kerekai sokkal magasabbak az elsőknél. Vannak itten ollyan kotsik, mellyek a' közönséges hazai szokás szerént fedettek, igen szépek és olly könnyűk, hogy a' mint látszik, az illyen kotsit kerekestül egy embervalain el-vihetné. Mivelhogy a' föld többnyire mindenütt róna, a' Ló majd mindenütt koczoghat. A' nagy síkságát ezen földnek abbúl is ki-vehetni, hogy szántás közben igen hoszú Barázdákat szántanak”.

„Egész Pestig szolga nélkül útaztam, itten fogadtam meg egyet, ez egy Franczia köműves, és születésére nézve Braybúl; a' Sómme folyóvíz mellől való volt”.

„Budárúl vissza térvén, a' Maylandi Követel a' Nádor-Ispányhoz mentem udvarlásra. Ezen Tiztség olly nagy rangú, mint egy Császári-Helytartóé. A' Nádor-Ispány eleintén igen nyájasan fogadott, mivelhogy ruhámra nézve töröknek lenni vélt, megértvén azután, hogy Keresztény vólnék, egy keveset hidegebb lett erántam. Azt mondták nekem felöle, hogy szavának nem nagy hitelt lehetne adni, és hogy ígéreteit nem

mindég szokta bétellyesíteni. Ezzel szokták általában vádolni a' magyar nemzetet, és a' mi engemet illet, megvallom, hogy a' mennyire a' Magyarokat, kikkel társalkodtam, (que j'ai hanté) megösmérhettem : személyemet inkább Törökre mint magyarra biznám *).

„A' Nádor-Ispány koros ember, ez, a' mint beszéltek nekem, ugyan azon személy, a' ki Zsigmondot, akkoriban Magyar és Cseh országnak Királyát, megfogván, bezárta, és továbbat egyességre lépven vele, a' fogságból felszabadította. — A' fia éppen jelenlétemben egy szép magyar Dámát vett vólt el feleségül. Láttam őtet egy Lándzsa viadalban (dans un joute), melly a' honnyi szokás szerint kitsiny lovakon, és alacsony nyergeken tartatott. A' hősök (vitézek) tsinosan voltak öltözve, rövid, de erős Landzsákkal lévén felfegyverkeztetve. Illyen viadalt nézni igen kellemetes; ha a' két vitéz egymást Lándzsájával megéri, vagy mind a' kettőnek, vagy egyiküknek a' Lovárúl lekelletik esni. Így nyilvánvalóképpen azok ösmértetnek meg, a' kik leg-erősebben ülnek a' nyeregben”.

„Illyen Harczok vagy Viadalokban, mikor arany ostornyél a' Diadalom (Győzelem) Jutalma (quand ils joutent à l'estrivée p'our des verges d'or), mind Lovak, mind nyergek egyenlők, és a' sors szerint járnak 's páronként harcolnak mindég egy ember a' másik ellen. Ha egy vitéz lovárúl leesett, a' nyertesnek el kell a' viadal piaczárúl távozni, és többé nem szabad néki viaskodnia”.

„Budán azt mondá nekem a' Maylandi Követ, hogy Herczegéhez indulni fogna; magam pedig

---

*) Ebből is nyilván kitetszik, hogy sok halvélekedésekkel vólt tele a' mi útazonk.

Clays Dávioutul ajánló Leveleket vittem Bétsbe. Budárul Thiatébe jöttem (Tatára), egy kerítés nélkül való városba, a' hol, a' mint nekem beszéllek, a' Király örömet tartózkodik; innen Janitzba, németül Janébe *) a' Duna mellett fekvő városba jöttem. Azután egy másik város mellett mentem el, melly egy Duna szigetén fekszik, és mellyet a' Császár a' Burgundiai Herczeg Udvari emberei egyikének ajándékozott; ha nem hibázom, Renier Pot vala neve. Azután Bruton (Prukon) mentem keresztül, melly azon folyó viz mellett fekszik, a' melly Magyar Országot Austriátul elrekeszti. A' folyó, (Laita) egy motsáron foly keresztül, a' hol egy hosszú, de keskeny töltést tsináltak. Ezen hely egy nevezetes Határ ör; megvagyok arról győzve, hogy szinte kevés emberekkel lehetne védelmezni, és Austria részéről éppen el is lehetne azt zárni. Bécsbe öt napi útazásom után érkeztem meg”.

Eddig mennek a' mi útazónknak tulajdon szavai. Egész útazásá leírását Bertrandon de la Broquierének azért közlöttem, mivelhogy abból Magyar Ország nagy részének akkori állapotját, különösen Szeged' Pest' és Buda' Városoknak nem csak belső 's külső formájokat, de a' nemzeti tsinosodásnak léptsőjét is, vehettyük észre, melly a' lakosok élete módjok leírásából különösen tetszik ki. A' Lovakról szólló részét útazásának a' mi Szerzőnknek kiváltképpen csak azért fordítám le, mert Szeged és Pest Városoknak a' kereskedésnek ezen ágazatában való virágzásának nyilvánvaló tanúbizonysága. — De hogy Contra Acincum Római Coloniának helyheztetésére vissza térjek, elegendőképpen meg van vitatva,

---

*) Gönyő.

hogy igazi hollétéről, (de eius situatione vera) semmi bizonyosat nem mondott semmiféle Régiség író, mi se mondhatunk, mert még eddig semmiféle Római Monumentumot se nem láttam, se nem olvastam olyanról, mellyen valami bizonyos útmutatás fordúlna elő Contra-Acincum fekvéséről. Mind addig, még ilyenre nem akadunk, tsupa vélemény marad minden iparkodásunk, helyheztetése megmutatásáról.

Azt tartom, nem helytelen leszén még itten egy pár szó a' hires Aquincum nevű Római Colóniának hollétéről. Fő Tisztelendő, több ízben említett jeles és tudós Hazánkfi, Schoenvisner Apát és Nagy Váradi Kanonok Ur a) jelesen vittattja, és sok római kövek, mellyekkel a' nemzeti Museum méltán ditsekszik, nyilván való tanúbizonyosságai, hogy a' hol most ó Buda, kamaralis mező Város áll, régenten a' Rómaiak alatt egy hires, Aquineum nevű, Colonia állott, éppen által ellenében az általam le — irt Hídvárnak. — Ebből is ki tettszik a' Rómaiak szemességek, és okos előre látások, mert éppen azon a' helyen leg-könnyebb Hidat építeni, minthogy ó Budához közel esik egy nagyobb Sziget, ehez megint egy másik kisebb, (melly tsak 1817-dikben tűnt el a' nagy árvizek által) ebben az utolsóban meleg ferdő is vólt; három kö-garadits vezetett-le a' vízbe, (ez talán Török munka vólt) így tehát egygyik szigethől a' másikig sokkal könnyebb vala Hidat építeni, mint alább, vagy felebb, a' hol egészszen szabad a' Duna folyásában. Ebből tetszik ki, mi végett tsinálták a' Rómaiak ezen Hidvart) tudniillik, hogy a' most em-

---

a) Vide eius Commentarium Geographicum in Romanorum iter per Pannoniae ripam, a Taurano in Gallias in 8-o Budae A. 1780. pag. 196. 198. 200. 201. Vido quoque Parergon ad opus praelaudatum pag. 290.

litett Hidat a' Dunán innen tanyázó Barbarusok (vad Nemzetek) úgy mint Sármaták és Quadusok ellen óltalmazták. Tudjuk már Julius Császár Irásiból a) hogy a' Rómaiak minden Hidat egy végvár (Munitio) által szoktak volt védelmezni, és erősíteni; abban Katona őrizet tanyázott vagy szüntelen, ha örökös vala a' Hid, vagy ideig óráig, méglen a' Hidra szükségek volt a' Rómaiaknak. Gyaníthatóképpen a' VINCENTIA nevű Cohors tanyázott az említett Hidvárban; hogy pedig ezen Cohors a' második Római Legióhoz tartozott, (ad Legionem secundam Adjutricem piam fidelem quod spectaverit,) tsekély vélekedésem szerént mondhatni, mert hogy Aquincum nevű Colonia, a' hol most Ó Búda áll, vala a' most említett második Legiónak örökös tanyája, arról a' sokszor említett Schoenvisner Apát és Nagy Váradi Kanonok Ur győzött-meg tökéletesen nem csak minket Hazafiakat, de a' Külföldi Tudósokat is. b) Mivel pedig, a' mint fellebb említém, a' mi Hidvárunk egyenesen általellenébe esik Aquincumnak, az okossággal meg egyezni látszik az az állítás, hogy abból a' Legióból szállították által a' Hidon a' Katonákat annak őrzésére, melly legközelebb vala a' Helyhez, ez pedig, a' mint elebb vitattam, a' második Legio volt. — Vegyék édes Hazámfiak ezen rövid értekezésemet jó néven, kívánom szivemből, hogy gyenge iparkodásaim a' Hazánk' Régiségei némű nemű fel-világosításokra, és így talántán az érdemes Olvasó Közönségnek köz-hasznára is szolgállyanak. Ez a' Szerzőnek

---

a) Vide C. Julii Caesaris Opera, quae exstant ex emendatione Josephi Scaligeri. Trajecti ad Rhenum, apud Julium Wandewater. 1718. De bello gallico lib. IV. pag. 65-a.

b) Lássad az ő Commentarium Geographicum in Romanorum iter per Pannoniam etc. pag. 84 et se. 99.

szent céllya, ennek el-érésében keresi nyugal-
mát boldogságát.

H. A.

3.

Mezőlaki Uradalom.

Kivonás Pápa Mezővárosról értekező topographiai Historiá-
nak Kézirataiból *).

Minémű nagy érdemeketszerzett légyen Bo r-
bála (született Castilion) Grófné, — Gróf
Esterházi Kazimír', Zólom Vármegye'
Főispánnyanak Özvegye, Csillag Keresztes, —
Austriai Udvari Dáma Ő Excellentiája, a'
nemzeti, és mezei Culturának előmozdításá-
ban a' gazdaság' több ágai által az emberiség' ja-
vára: arról a' Baranya Vármegyében fekvő
Dárdai Uradalom, a' Mezőlaki, Veszprém
Vármegyében, 's a' Gáthai (Gattendorf) Jóság
Mosony Vármegyében tsalhatatlan bizonysa-
gok **).

Az ő Attyának, Castilion Generalisnak
halála óta kormányozza ő a' Veszprém Várme-
gyében fekvő, diszes Pápa Mező Várossal szom-

*) Ezen Mezőlaki Uradalomról tett rövid Jegyzések, a'
Veszprém Vármegyében fekvő priv. Pápa Mező Vá-
rosnak általam szerkesztetett Topographiai Historiájához
toldalékkul ragasztatnak.

**) A' millyen nagy ezen Nemes Asszonyságnak lelke, 's a'
mint ezen tekintethen ő az Asszonyi Magyar Nemesség-
nek Koronáján igaz gyöngyképpen tündöklék: éppen olly
szelid az ő szíve is, melly mindegyik szegény, és szeren-
tsétlen eránt szánakodásra, jöltévségre hajlandó. — Ter-
jessze a' Mindenható az ő drága életét Jobbágynak,
minden alatt' valóinak javára számos évekre!

szédos Mezőlaki Uradalmat, *) melly a' Mezőlaki Falút, Mátyusházi, Belső-Aszszonyfai, Külső-Aszszony Fai, Szent-Péteri, Szélmezei, Kámondi, Sávolyi pusztákat, 's a' Békási Falúnak harmad részét foglallya magában, 's mellyhez a' Pápai Kastély is tartozik. Ezen Uradalomnak jobb szerkesztetése, szépítése, ki terjesztése, az Uradalmi allodialis Gazdaságnak tzelérányos meg nagyobbítása, és javítása, — a' Szélmezején, Kámondon, Asszony Fán 's a' t. lévő Motsároknak ki szárítása letsapolása különösen szíven feködt; 's az emberi jótéteménynek háladatos Baráti valaha hamvait ama' nagy érdemekért, mellyeket magának ezen mezei jószág körül szerzett, örömkönnnyekkel fogják meg áldani.

Nem lehet fel számítani mind ama' költségeket, mellyeket ő e' jelenvaló gazdasági tárgyakra fordított. Tsupán a' Baranya Vármegyében Fekvő Dárdai Uradalomra tett javítás költségek két millió Forintokra szaladnak. Ő az ő tzelérányos intézetei által az Uradalmi jövedelmeket, mind a' Mezőlaki, mind a' többi Uradalmakat kétszeresen meg szaporította: mellyet igen könnyű volna megbizonyítanom, ha hozzám illendő volna; a' régi, 'és mostani Uradalmi jövedelmek között nyilván való egybehasonlítást tenni. A' fáradhatatlan, méllyenlátó Aszszonyság Sávolyon egy Fejötét (Svejczerey) állított, bé hozta a' meg

---

*) Amaz Olvasókra nézve, kik Magyar Ország' Dynastiájával kevésbé esmeretesek, szükségesnek tartom meg jelenteni, hogy Mezőlak hajdan a' Zambói Nemes Familiához tartozott. Ezen Familiának Őse Zambó Miklós volt, ki a' Magyar Történet könyvben is nevezetes, mivel ő I. Lajos, I. Mária, és Sigmond Királyok alatt 1382 esztendőről 1405-ig Rintstár mesteri, 's Posony Vármegyében Fő Ispányi hivatalt viselt. Ő Mezőlaktól vette Praedicationát, 's maradékira is által botsájtotta.

nemesített Juh, és lótenyésztetést, több tsatornyákat temérdek költségen építtetett. Ezen Gazdasági tárgyak bőveki elő adást érdemelnek.

A' Grófné a' Mátyúsházi pusztán egy nagy Ménest tart mellynek számára a' leg nagyobb pajták, istállók, 's a' leg jobb takarmány rendelkeztek. Ez a' Ménes nem tsekély betskű, 's valóban az illy nemű Hazai Intézetek között egy Fő helyet érdemel. Mindazonáltal annak tartása igen, igen költséges, 's néműnemű tekintetben az ottani Gazdaságnak is ártalmas; mert ezek a' lovak dologra egyátallában nem használtatnak, 's még is a' jó legelőknek, réteknek egy nagy része, igen sok téli takarmány, nagy tselédszám, sok téres épületek áldoztatnak reájok. Az itt nevelt Lovak különösen szépen formáltak, tartósak is, 's egy hazabéli igen betskű Fajtot képeznek. Nagyön kétséges mindazonáltal még is előttem, hogy a' Grófné Aszszonyságnak ez a' Ménes valóságos hasznot hozzon, 's úgy hiszem, hogy állandóságot egyedül az ő igaz liberalis gondolkodása' módgyának köszönheti.

A' Sávolyi pusztán egy a' mezei gazdára nézve nem kevésbé nevezetes, a' maga nemébe szép Tehén tsorda találattik. Ez egy egészen tulajdon nagy Fajtú marha, mellyhez szebbet, 's hasonlóbbat egyedül Nyitra Vármegyében, Butsánba, Báró Fay Urnak jószágán találattam, 's ez a' nyáj egészen tulajdon nevelése. Ez a' Tehén Faj a' körül fekvő környéken igen kerestetik, és sokaknál ki pótollya a' másként kedves, de rendkívül drága Mürzthali — Tyroli — Svajtzi marha Fajokat, 's vissza tartattik sok különben külföldre vándorlott pénz.

A' Grófné leg nagyobb igyekezettel, állandó meg határozással folytatta az ő kezdetbe vett tzellyának végre hajtását; úgymint az álló vizek-

nek, iszapoknak, mofsároknek ki szárítását, 's le tsapolását, mellyek a' Mezöläki Uradalomnak egy szembetünö nagy részét borították; ez által nagy Földtöereket meg nyert, mellyek előbbi iszapállapottyokban mind ember, mind marha hasznára el veszve valának.

Hogy az álló viz le tsapoltasson, melly a' Belső Asszonyfai, Szent Péteri, Szélmezei Pusztákon szembetünö mofsárt hagyott, az Atsádi, Csajtorjai és Görsöni megyék mellett egy csatornya huzatott rajtok keresztül, melly hosszában mint egy 4100 öles, 's a' Marczaltői Tsatornyába vág.

Az Uradalomnak nyugoti része, melly vas Vármegyével, nevezet szerént Hógyész, Gents, és Keszö falukkal határos, 's a' Szélmezei, Kámondi pusztákból, 's a' Békási falúnak részéből áll, az előtt egy igen széles Mofsártó volt *),

---

*) Az egész Marczali Mofsár, melly Megyernél veszi kezdetét, hol a' Vas, és Szala Vármegyék határai öszve ütköznek, a' Martzal folyónak hosszában elterjed, mellytől nevezetét is veszi, egészen Marczaltónál a' Rába folyónak öszve folyásáig mint egy 6 mertföldnyi hosszaságban; — szélességeben — Vas, és Veszprém Vármegyében mint egy 600, egész 1600 ölnyre terjed, 's így borítja el ezen Vármegyéknek egy szembetünö részét. Ez a' Mofsár ez előtt egészen víz alatt feküdt, a' Martzal folyó egyéb patakokkal magára hagyattatott; a' megáradt vizek, mellyek semmi gőzöktől sem tartattak fel, minden alacsony helyeken kiöntöttek, 's a' régi Mofsártavon kívül még nagyobb mofsárokat, tavakat, iszapárokat formáltak, hol sem ember, sem állat nem járhatott a' feneketlen mofsár miatt. — Az ártalmas, dögleletes kigőzölgések, mellyek az illy sok bűdös, rothadt vizektől erednek, szomorú, és egészségtelen lakhellyé változtatták az egész tájékat. Illy sok álló, rothadt víz egyszerűsmint számtalan bogár férgeket (Insectum) nemzett, mellyek nyáron, és ősszel embernek állatnak felettébb nagy terhére vannak. Az embernek a' sok bogártól, szúnyogtól nem volt éjjel, nappal nyugalma; a' marha pedig még többet szenvedett a' temérdek közönséges Bagótsól (Rosbreme). Ennek a' nagy Mofsárnak egy része kivagyron száradva, a' másikat víz borítja. A' kiszáradt része egy szembetünö térséget foglal el; mert Marczaltónál a'

melly a' lassú Marczal és Bitva folyókból származott, 's az Uradalmi határból közel két ezer holdat el foglalt. Hogy ez a' Motsár ki szárítasson; a' Békási határon egy mély, és széles tsatornya ásatott, melly Rámondon, és Szélmezén keresztül egészen a' Görsöny mellett lévő Tapoltapatakig terjedett, mint egy 4000 öl hosszúságban. Ezen tsatornyába eresztetett a' Bitva patak. Azután a' lassú Marczal egy szint úgy hosszú terjedésben egy széles árok által tsavargásaiból egyenes ágyba eresztetett, jobb le folyása szereztetett, 's a' Rába folyóba bocsátatott. Szükséges volt több melléksatornyákat és árkokat ásni; ez a' szép, és hasznos munka nagy költséggel hajtattott végbe. — A' szomszéd földes Uraságoknak különös betsülettyekre szolgál, hogy ezen ő nekik is szintúgy hasznos, és szükséges dologra segéd kezeket nyújtották. Hihetetlen, melly nagy költségeket áldozott legyen Gróf Amade Antal Ő Excellentiája, — még a' Marczaltői Uradalomban a' Vizek a' motsárokból, iszapokból, 3 nagy viz árkokon a' Rába folyóba eresztetett, 's a' Dunával öszve kaptasztatott. Hegedüs János, Soprony Vármegyének Földmérője egy nevezetes Hydraulicus (Víz művész) volt, ki az emberiség' szerető Földes Urnak intézettye szerint ezen felettébb fontos dolgokat tökéltre vitte. Az ő Ideája szerint 3 tsatornyák ásattak, hogy ezekben a' Martzal; és Tapolca vizébe eresztessen. Egyik tsatornya egészen a' Malomsokig terjed. Ezek mellett még több mellék tsa-

---

déli sarkon veszi kezdetét, a' Vas Vármegyei részen Várkeszön, Egyházkeszön, Gentsen, Högyészen, Szergényen; a' Veszprémi részen Alsó-Felső Görsönyön, Szélmezén, Rámondon, Békáson, Csobotházán, Gergelyin, Külső-Vathon által vonódik, 's dél felé egész Belső-Vathig terjed.

tornyákat is huzatot. Melly tökéletességre vitt javítás által az Uradalom birtokos Ura az előbbi kevés értékű Uradalomnak jövedelmét leg alább 100,000 forintokra emelte. — Illy áldással sarjadosott a' szorgalomnak, tzeleányos munkásságnak gyümöltse! — Az intéző Grófné most az ő munkás életének estvéjén nyugalommal, és örömmel nézhet vissza ezen szép munkájára, 's az ő Méltóságos Familiájának háladása fogja ötet a' sirban követni! —

Mindazonáltal nem lehet tagadni, hogy a' Természetnek ezen rendetlenségei nem egészen haszon nélkül voltak; mert ezek a' kinyomakodott vizek a' Mezölaki Uradalomba, 's a' véle határos helységekbe a' Veszprém, és Vas Vármegekben két gazdag terméket (Productumot) hagytak vissza, mellyeket még sokáig haszonra fordíthatnak. Ama' temérdek gyeptözeg - árkokat (Torfgruben), és nádbokrokat (Rohrgebüsche) értem. Minden előbbi vízzel borított, vagy még most is iszapos, helyeken, úgymint a' Szélmezei, Kámondi Pusztán, 's a' Békási határnak egy nagy részén temérdek sokaságú gyeptözeg (Torf) található, melly setét, gyakorta szurok fekete színű, égő részekkel tele van, hamar meggyúl, 's a' meleget sokáig megtartya. Ez a' gyeptözeg láthatóképpen plántákból áll, mellyek amaz előbbi motsáros tájakon termettek. A' motsárnak kiszáradtával ezek a' plánták is elszáradtak; ez a' gyeptözeg minden esztendőben a' plántákból élt, mellyeket a' Tél esztendőnként megölt, 's a' jövő nyár egy nyálbörre száríta, annyira meg nőtt, hogy most meglehetősen magosságot ért. Ha ez a' hasznos tűzi állatek kiásattatna, mennyi öl fa kémmeltetne meg esztendőnként annak használása által; midőn mindenféle tüzelésre, úgymint: tüzhelyre, fűtésre, téglapalinkaégetésre, sörfőzés-

re, szappan főzésre, fazekasnak, 's más fa emésztő munkákra haszonnal, 's az erdőknek nagy megkéméllésével fordíthatatik, midőn tsak kevés fával kell alá gyújtani, 's erős, tartós melegsége vagyon.

Gyurikovits György.

4.

Rómának viselt Dolgai.

Rómának kezdetét az emberi emlékezet csak úgy meséli, mint a' többi. Az örök idő minden kezdetet olly vastag felleggel borított be, hogy annak sötétségébe emberi tudomány világosságot nem vethet. Minden emberben van hivalkodás nevének felemelésére, mellyet szemérmessége még is mérsékel, hogy a' többiek' irigységének tétetvén ki tárgyúl, magát nevetségre ne tegye ki. De egy egész Nemzetnek csoportra gyűlt hivalkodása Orca-pirúlást nem szenved, és magának szemérem nélkül hízelkedik. Valamennyi Nemzet e' földön kezdetéről emlékezik mind Isteneivel dicsekszik. A' Fő Vezérek, és Uralkodók a' pogányok' idejében mind Isten fiai. Ki Naptúl, ki Holdtól, Jupitertúl, Márstúl 's a' t. származik.

Róma az igaz Istent nem ösmérvén, reá fogja Romulusra, hogy Márstúl származott, és hozzá teszi még hogy Farkas szoptatta. Vedd fel már a' régi tudatlanságnak részeg értelmét, melly lehető eset' képében a' józan okosságnak gyalázatnyára illy rémitő csudát szül, hogy Romulusnak egy felől Isten legyen az atya, másfelől szuka Farkas az anyja vagy Dajkája. Ezt Róma még is a' világnak emlékezetében kihirelni nem szégyen-

gyenlette, melly esztelenséget ezer Író hirdetett utánna.

Romulus egy mezőre kiáll, nagyot kiált, hogy minden gonosztévők oltalma alá szaladjanak. Így Országának fundamentom Oszlopát bűnben teszi le egynehány Tolvajjal kezdván el Hazáját építeni, melly végre a' világot elnyeli. Miért szenvedték a' törvényes, és hadi erőben lévő szomszéd nemzetek, hogy egy mennyei Mársnak földön bitangoló fia a' gonosztévőket hatalmok alól kivegye, és Határaikat egynehány Haramiával tőlök elfoglallja? Erre sem Livius, sem Fabius Pictor meg nem felelnek soha. Ha most valamelly Atila, vagy Czézár fiának mondott bujdosó Vezér a' Hortobágyi Pusztákon kiabálná: hogy ide jöjjetek Haramiák, Gonosztévők e' földet elveszem itt, és külön Országot csinállok számotokból! könnyen gyanítható, hogy Debreczen Várossának hatalma hamarább rajta ütne, mint sem a' Győzedelmes Gonoszok szárnya alá gyűlhetnének.

Hadd járjon! mind ezeket így kell vened kinodban, mivel próbáid mások nincsenek. Okoságságod csak ezt mutatja, hogy nem igaz; de mi hát igaz, nem mondhatja, mivel te tegnapelőtt lettél; e' pedig ezer Esztendőket foglal magában. Csak ezt hiszed, hogy kezdődött Róma is, mint más Ország; de nem tudod: Hogy, és mikor?

A' gonoszok össze gyűlnek három ezerezen mintegy, de mind nőtelenek. Feleség kellene, nincs. A' Szabinusoktól kérnek, kik felelnek, hogy Haramiáknak Tolvaj-tenyészetre Leányaikat nem adják. Ezen feleletet a' Krónika ki nem teszi, de ha nem adtak Leányokat a' Szabinusok; elkerülhetetlenül ez okon cselekedtek, mellynek nagyobb világosítására én kiteszem.

De csalárdsággal él Róma, Játékra híván ki a' Szabinusok' Leányait, elragadják őket, és feleségül veszik. Telt e' három ezer Szabinus eladó Leány oda menni Játékra, és ha telt; akart e' menni Anya apa, bátya nélkül? ne kérdjük. Mind ezen mesés esetek, és álmódott dolgok csak arra valók, hogy az emberi emlékezet magát valaminek megvethesse, és elindúlhasson egy olly Országnak, Nemzetnek ösméretében, vizsgálásában hol a' világi mindenféle Törvény és Uralkodás módjának tükörei feltaláltatnak, mellyekben az ember magát, ügyét, természetét, felemelkedését, esetét, bűnét, érdemét, igazságát, gonoszságát megilletődéssel, álmélkodással, néhol örömmel, 's azon kívül írtózással nézheti. E' népnek esetei soha sem fognak szűnni az emberi Nemzetet izrül izre oktatni; mivel e' Földnek színén sehol illy Nemzeti, Királyi, és Császári Theatrum nem volt egygyütt.

Rómának dolgai közt annak kezdetében is kiteszik mindenütt, hogy eseteit akkor írták, mikor már ott Tudomány, Bölcsesség, Törvény, Erkölc és Vitézség volt. Nehéz olly gyűlevész, tudatlan Népről feltenni, hogy magát első lépéssel olly tanúlt modra vehesse, mint Róma cselekedte. Lássuk hát már Romulust, kit Uralkodásának nyomdokin követvén, fontoljuk, ha vélekedésemet lehet e' művei közt gyanítani.

Könnyen ki nézhette Romulus, hogy a' keze alá szaladt gonosztévők Törvény, Osztály, alku, az az határ nélkül lévő Hatalmat magokon szenvedni nem fognak. Kéntelen Népét az Uralkodó Hatalomnak részessévé tenni. Nagy csoportokra, Társaságokra osztja a' sokaságot; hol apróbb czéheket csinál, mellyeket rend-igazgatás alá veszen, hogy akarattya értelmekkel hamarabb eggyesülhessen. Megosztja a' Határt, egy részt

hagy az oltári szolgálatra, költségekre, mássát az Ország' közönséges szükségeire, a' többit a' Lakosok közt osztja el, száz személybül össze szedett Királyi Tanácsot állit. Az utolsó, vagy véget szakasztó Itéletet a' Községnek hagyja meg, de úgy, hogy a' fő Tanács által kellessen annak helyben hagyatni. Vigyázz, melly titkos, és okos móddal lopja el Romulus a' tudatlan sokaságtól rontó Hatalmát, Uralkodóvá láttatván azt tenni. A' Tanácsba való vállasztást magának hadja. Ő általa helyheztenek oda, 's néki köszönik. Mutatni kellett a' népnek, hogy Te Uralkodol; de ellenben meg kellett az Ország dolgait tudatlanságátul, dühösségétul szabadítani, és zürzavar elméjét, fergeteges indulatait a' Fő Tanács' Böltsességével, és tapasztalásban rögzött okosságával mérsékelni.

A' Tanács mindig biroi székben ült, Országos dolgokon okoskodott, vizsgált, ítelt, Törvényeket szerzett, melly foglalatosságok újjal mutatták, hogy tapasztalásra, tudományra, okosságra, egy szóval országló értelemre van szükségek. A' község szántott, vetett, hadakozott, és Hazának különös gondjában foglalatoskodván az Országlásra tartozó értelmet magábül kihagyta. Csak akkor eszmélt, ha szöllitették. A' Fő Tanács pedig mindig abban foglalatoskodván, elméjét, okosságát, Tudománnýát kiterjesztette. Nézd, hogy vá lasztja az Országlás uttyára tétetvén önként magátul a' Népet két felé. A' kézzel dolgozó sokasság parasztá változik, noha Királyi Itélettel bir. A' vezérlő Tanács pedig a' Nép' végzéseitül függvén, hivatalánál fogva nemessé, Urá, gazdagá, 's következésképpen hatalmassá lesz.

Még akkor a' Király nem lehetett személyében a' néptül megkülömböztetve, külömb hata-

lom úgy, mint az egész Ország, azért rendeli, hogy a' község' Itéletét a' Tanátsnak kell helybehagyni, mellynél fogva bétellyesedésre, vagy végrehajtásra jöhessen. Most egész Ország csínál Törvényt itt mi köztünk, melly addig nem jöhet erőre, míg a' Király helybe nem hagyja. — E' szerént nagyobb az Uralkodó, mint az Ország, mellynek minden módon felibe emeltetett. Mivel természetihez ragadt mintegy az embernek, hogy mihent oda jut, hol parancsolhat, ellenvétést azoktól, kik hatalma alá rendeltettek, ne szenvedjen. Romulus is az erre segéllő módokrúl nem felejtkezik el. A' Fő Dolgoknak meghatározását, a' Hadi Fő vezérséget, az Ország-gyűllésének egybe vevését, a' Fő Papságot magának tartja. Tedd hozzá a' Tanátsnak értelmét, mellyet kezén forgatott, és kisül, hogy Romulus népét a' szabadságnak leplével fedezvén, alatta hatalommal uralkodott. De mivel az Uralkodó vágyódást, és annak természetét semmi sem hoszontja inkább, mint ha az alatta valóknak kell kedvezni, hizelkedni azért, hogy a' maga tettzésének eleget tehessen. Végre a' Fő Tanáts iránt való figyelmetességet Romulus is megúnta. Az egygyű népet könnyű szembekötve vezetni, de a' Tudósokat nehéz. Vagy ne csinállj Országló Tanátsot; vagy ha csinálsz, szemedet rólla le ne vedd. Mert a' Tudósok utánok szokták húzni a' Tudatlanokat. Azok előtt, kikkel játékokat egygyűt tanulod, kevés titkod lehet. A' Gazdagság, Hatalom, Bíróság, Rang, Fő Nemesség, az emberek' verében kevelységet és erköltsi méltóságot szűlnék. Szikrát ne hánny reá, mert lángot vet.

A' köz igazságnak kiszabó hatalmát, a' Hadi erőt, vallás' dolgát Romulus magának tartotta. Test őrzését személlye körül tizenkét Bajnok viselte, melly dolog Királyi rangját különböztette.

Ezekhez vett fel végre Háromszáz Férjfit, felegyalogokból, más része lovagokból állott.

Hogy a' Királyi Tanács és község között a' szakadás, villongás, titokban forró gyűlölség elfordítassanak, Romulus minden Lakosnak meghadja, hogy magának a' Tanácsban közben járót és ügyét védelmező attyát válasszson. E' szerint minden szegénynek pártfogója lévén az Uralkodó hatalom közt a' költsön kötelesség, szolgálat a' fejeket tagjaikkal szoros kötésbe vette. Ezen rendelés volt, mondják, Róma' felemelkedésének egyik oka. Elhiszem, hogy mikor egyik Lakosnak szomszédjával volt pere, vagy bűnös esete, akár egyben másban való szüksége, a' Pártfogók szolgáltak. De, ha az egész községnek boldogulása fordult elő az egész Tanácsnak, vagy Nemességnek rövidségével, a' Pártfogók' védelme elenyészésre jött. Az ezen rendelésre következő idők megmutatták, hányszor jött a' község a' Tanátsal ellenkezésbe.

De míg még a' Nép társaságának kezdetében tellyes szabadsággal élt; míg Király volt Királya alatt itélvén, az ilyen védelmek, nem hiszem, hogy fejében megfordúlhattak volna. Előbb kellett a' reá szorulásnak, tapasztalásnak jönni, melly által a' segéllő eszközökre gondolni szoktunk. Minden Törvényt szükség csinál, mellyet tapasztalás mutat ki. Nem lehetett kezdetben mindjárt a' népnek szorongattatása. Romulus maga csak olyan hatalmú Uralkodó lehetett Embelein, mint most egy Földes Ur, vagy olyan sem. Szembetűnő volt még a' keze alá futott sokaságnak személlye iránt való szolgálattya, ő általok lévén a' semmiségből valami. Egész maga viseletében kellett a' köszönetnek magát mutatni. Más tekintetben is nem lehetett a' népnek egész testéből száz embert kivenni úgy, hogy azoknak vér-

ségek, rokonságaik a' nagy szám közt ne maradtak volna, kik csak olyan erőben lehettek ott-hon, mint más a' Tanátsban. Inkább hiszem, hogy ezen rendelés akkor lett, mikor már a' fő Tanátsnak tagjai, és azoknak maradékjai lassan lassan Ràng, Hivatal, Birtok, Tudomány, és nemesség által megkülömböztettek. Az az: mikor a' község nagyon alá esett, és a' Birák nagyon felemelkedtek. Mikor a' Patriciusoknak és Plebeusoknak nevek hallatott. De ezen rendelés Romulusnak tulajdonítatik, melly noha híres, de még is annyira semmit sem tett, hogy Rómának községe mindég szükségben, elnyomattatásban élt akkor is, mikor egy fő nemes ember arra elég tehettséggel birt, hogy éhségeket tíz ezer asztalon elégitse meg.

Több ízben vetette már meg némelly nemzet minden mesterségét azon, hogy magát egyyenlőségre hozza; de ebben való küszködésével csak a' Lehetetlenségnek szolgált örökös bizonyágtételül. Hogy a' földet művelő sokaság, mester ember olyan állapotba helyheztessen, akármelly tekintetben is, mint az Uralkodó Tanáts, és annak tagjai, a' legnagyobb lehetetlenség. Törvény alá vett Ország, kézi munka, és vezérlés nélkül nem lehet. Eggyik főre, másik kezekre, lábakra marad. Már minden rendet egyyenlővé tenni, annyit mutat, mintha embert akarnál csupa lábbul, vagy csupa főből formálni.

A' Törvényes szabadsággal élő köz Uralkodásnak legnagyobb vigyázása az legyen, hogy annak Tagjai egymást igazsággal vegyék: hogy az Országnak természet szerint lévő állapotja kit hová rendelt, ott a' Törvénynek reá tartozó védelme személyyére, vagyonnyára nézve kiszolgáltatassék: hogy a' köz Jónak romlására eggyik rész a' másikat el ne nyomhassa, az az: el ne vehes-

se a' gazdag a' szegénytől kevés élelmét, mellyel magát táplállja. A' mennyire élete szabad, személyes hatalom által Lánczra ne tegye, és rajta kegyetlen, igazságtalan ne lehessen. De azon igyekezni Rómában, hogy Lukullusnak csak olyan ebédje legyen, mint a' kapusnak, nevetség. Mihent a' Naggya az Apraját tekintetbe nem veszi, előbb utóbb ő maga fordul a' fejére. — Hasonlásba jönnek a' Tagok a' fővel, és magát mindenik megvérzi, de nem abbúl áll, hogy az ember vagy mind Itélő Biró, vagy kézi mives legyen; hanem hogy mindenik igazsággal álljon a' maga során. Romulusnak Törvényei közül nevezeteseek — ezek: Megengedte a' Férjfiaknak feleségeiket magoktól elvetni, mi több, meg is öletni nem a' nagyobb tekintetű vétkekért, de csak ha Bort ittak is; Ellenben az Aszszonyoknak semmiféle világi eset ne szolgáltatathatott reá elég okot, hogy férjeiktől elválhassanak. Megengedte, hogy a' szüléknek gyermekeiken határ nélkül való hatalmok lehessen, és azokat mint vásári Barmokat pénzen raboknak három izben is újra meg újra eladhassák, megölhessék.

Állapodjunk meg itt Olvasó! vedd eszedbe, hogy Rómának és az emberi Nemzetnek viselt dolgait nem mesélni akarom előtted, hanem okokkal kívánom felfedezni, mellyeknél fogva az embernek erkölceit, ösztöneit, eszes és eszetlen állapottyában újjal mutogattjuk ki. Tudod, hogy a' Historiának a' Philosophia, Statistica, Politica, és maga a' Természet' Törvénye, mind Testvér atyafia, hogy is irjad az emberi cselekedetet, hogy értelmekben mind ezekre ne nehézkedj? Minek irsz Historiát, ha csak meséllsz? Ugy kell írni az eseteket, hogy Olvasók által az Embernek és Világának ösméretében hölcselkedhess is; hogy

okosságunk sorsunkat a' Régiek' hibáinál fogva megjavithassa.

Romulus megengedvén az Atyának gyermeket halálra vetni, a' természetet, és annak ösztöneit önnön magok által rémülésbe hozza. Az Atyának világra szült önnön testében, és vérében hogy lehessen halált, gyilkosságot Törvény által ültetni? alig lehet olyan erkölcstelen gyermeket gondolni, kiért szüleiknek szívek ne fohászkodjon. Micsoda Törvényszerző az, ki olyan nevelést csinál, melly szerent az Atyák kintelenek legyenek gyermekeiknek hóhérul is szolgálni? Hogy lehessen a' Természetet reá kinszeríteni, hogy maga tolljon magának kést a' szívére? Nem elég-séges a' Haza' Törvényye a' halálos bünt halállal büntetni? Szülékre kell hagyni gyermekeiknek megölettetését? Hadd járjon! Ha Brutus a' fiját megölette, de nem mint atya, hanem mint Rómának Fő Bírája öletett meg a' Törvény által egy olyan Polgárt, ki Hazájának szabadsága ellen fegyverfogásra magát az ellenségnek esküvéssel kötelezte. Megölette volna e' a' gyermeki erőtelenségért, mellyekben a' gyermekek szüleiknek házokban szoktak ellenek vétteni?

Ez az atyák által való gyermek gyilkos Törvény csak a' Természetet gúnyolta, de egyéb-
 iránt haszontalannak kellett neki lenni. Soha sem hiszem, hogy Rómának idejében mig tartott, három négy példát szolgáltatott volna, annyira uralkodik a' Természet az Atyákon gyermekeik iránt. Más nemű kegyetlenség a' Tudomány nélkül élő vad emberen hatalmaskodhatik, de a' gyermek' szeretetét benne el nem törölheti semmi. Nem Tudományból és Mesterségből szereti az ember magát, 's a' maga vérít, hanem ösztönből. Az Oroszlánnak se vallása, se Philosophiája, de ha gyenge kölykeihez nyúl szájával szag-
 gat.

A' tehén felüt, ha szilaj, megellik, 's borjához közelítesz.

Mit szóljunk hát már arról is, hogy egy házas ember fiainak, leányinak édes Anyyokat megöletethesse? és osztán annak gyalázattyaival vérevel beborított gyermekeivel mint Atya élheszen, és tőlök szeretetet, hívséget várhasson? Micsoda bünt követhet férje ellen el aszszonnya olyant, mellyért megölhesse? Talán ha rajta kívül idegen szerelembe bocsátkozott? Nem elég itt az Elvállás? De ha az is mellé rendeltetett volna ez útálatos és magában felállhatatlan esztelen Törvénynek, hogy ellenben a' Feleségek iránt hit-szegésben esett Férjfiakat a' Tanács öletesse meg; kétség kívül e' kegyetlen szabadságot, és részeg hatalmat a' házas emberek mértékletes értelembe vették volna.

Itélljed, melly vad ostobaság és feneség lepte ekkor a' világot Róma körül. Mérjed a' meszszeséget mostani értelmünk és azok közt, akár mit mondjanak mai erkölceinknek manéros romlása ellen, de csak ugyan hozánk képpest az ilyen Törvényekkel élő emberek fene vadak voltak.

Törvény volt Hazánkban is, hogy a' férjfi Feleségét, ha idegen szerelembe esik, hóhér által megöletethesse, pert támasztván ellene. A' Férjfiaknál volt minden törvényes hatalom, és fegyver; az aszszonyok pedig gyengeségekre maradtak, mellynél fogva a' hatalmas rész a' gyengét halálra ítéli, ha kedve ellen cselekszik. Hát téged kibüntessen, ha hitetlenkedel? Senki! Oh ez esetben a' dolog különös. Mulatságos végezés olyan ügyben ítéletet hozni, mellyet senki sem védelmez. Ha a' Törvény minden Férjfit, Aszszonyt megölet, kinek társán kívül valaki más is e' világban szemébe tűnik, egynehány esztendő

alatt minden Országban elmúlnak a' Vásárok, és a' Világ embereiből, Aszszonyaiból kifogyván csak állatokra marad.

Azon kérgező Tűz, mellyet férjfi és aszszonyi nemünk közt a' Természet tenyészésre gerjesztett fel, olly erő, hogy ellene testben élő embereknek köszködni igen alkalmatlan dolog, és reá a' Törvények is csak háttal forognak. Mójses' Törvényeiben látod, hogy a' hős parázna megölettesen: de azért szent Dávid Betsábét csak magához huzza, férjét jó moddal elvesztetve, egy felől véle hál; más felől bűne' bocsánattyáért esedezik. Sehol sem mutatják Törvényeink magokat olly szomorú és elpusztult állapotban, mint a' Házassági hívségnek kötéseiben; Noha ez első szentség és a' társaságbéli életnek Fundamentom oszlopa.

Némelly Császárok, Királyok, hogy nős paráznaságba ne essenek, úgy veszik fel, hogy három, négy száz feleséggel vagy ágyassal is öszszenősznek. Már ennyi aszszony közt egy férfi esztendőről esztendőre csak elpepécselhet úgy, hogy több ne jusson eszébe. Salamon Király nevezetessen soha reá nem érhetett volna minden bűjaságával is, hogy kétszáz ágyas és három száz feleség közül hős paráznává lehessen. Rémitő Tudósítás egy embernek kívánságairúl! És ha olly Könyvben nem adatna elő, mellynek igazságai kétkedést nem szenvednek, a' természet' során el nem hinném.

Állitják némellyek, hogy a' Római Országló értelemnek Romulus lett volna fundamentoma. Igen! a' mennyiben Rómát ő fundálta; de hogy Cicero, Czézár, Seneca, és Scipio elméjeket, tulajdonságaikat Romulustúl vették volna, ki a' gyermekeket attyával öleti, és háborújában botokkal csak nem pofózkodik, nem könnyen hihető dolog. Csak ollyan, mintha állitanád, hogy az Eszkuriált

*) annál az embernél fogva építették, ki legelőször zöld ágakból kunyhót támogatott össze, mivel azon kezdettek az emberek Házat építeni. Inkább kiszem, hogy Romulus mindég külső Háborút keresett, hogy zürzavar belső dolgainak zenebonaitúl menekedhessen, és lármás népének nyughatatlan elméjét olly tárgyakra függeszsze, mellyek tüzének emésztetni való eszközöket hánnyanak, és a' kis Határt nagyobbra terjeszszék ki. Akkor Olasz országnak Lakosi apró csoportokban telepedtek meg ki itt, ki ott. Egy Város kettő három együtt külön szabadságot tartott, 's országot formált. Romulus szakaszonként veszi őket, 's egymás után foglallja, hódíttja. A' kikkel pedig még ki nem kötött, azok csak nézték. Ha akkor Olasz Országnak Tartományai, mikor Romulus közüllök egyre támadt, mind ellene rohantak volna; a' Világ' Urainak kétség kívül kezdetikben kell vala elmúlni.

A' Szabiniaiakkal Róma még is kedvetlen törésre jött. Tátzius győzedelmeskedvén a' Városba is beüött. Kéntelen lett Romulus ezen Szabinusok' Királyát maga mellé Uralkodó Társnak venni; és népe közül százat a' Tanátsba bevinni. Tátzius lerontotta volna Rómát, mondják, ha az ázszyonyok meg nem engesztelték volna, kiket a' Szabiniaiaktúl rablottak magoknak a' Rómaiak. Tátzius hat esztendő múlva meggyilkoltatván, Romulus magát úgy módolta, hogy mellé Szabinus Király Társ több ne vállalstasson. Rómának felemelkedése egy részben szomszédjainak esztelenségéből származott, kik el nézték, hogy őket egymás után meghódoltassa. Péter Pállt megveri, együtt kezét fognak, és letten Jánosra mennek,

---

*) Eszkuriál véghetetlen Királyi Udvari kastély Spanyol Országban.

meggyőzik. Péter, Pál, János Ferencznek fordulnak, meghódoltatják, elébb odább erejek mindig sokasodván a' Római nevet felemelik, és a' világot elnyelik.

Európában ha ez Uralkodó csak foglalás végett szomszédjára ütött, az utolsó időkben a' többi mind ellene támadt, hogy győzelmeivel hatalmát öregbítvén, őket végre elne borítsa. Róma meggyőzött szomszédjaival népének számát szüntelen szaporítván már negyven hét ezer katonát állíthat, ki Romulus ezekhez bizik, és az emberi Vágyódásnak szokott úttján hatalmának kiterjesztéséről gondolkodik. Az erő szívét kevelységre emelte fel, és benne maga meghítséget szült. A' hatalom a' körül álló veszedelmeket mind elfedezi, és vakít. Magán kívül mindent megvetéssel néz, és soha egyik a' másiknak példáján nem tanul. Ó! ebben hibáztak ott, mond; de nem úgy csinálom én, mikor ő is felfordul, válat vonít, és ezt feleli: Ki hitte volna? Hozzá fog Romulus is akkor, hogy Tanátsát ne tekintse, és szabad akarattal uralkodjon. A' Tanátsbeli Férfiak titkon ellene esküsznek, 's Romulus közöttök elsikkad. Midőn a' köz hír hollétét kérdezné, a' Tanáts kiadja, hogy elragadtatott az Eggekbe. Egymás után Uralkodtak a' Tábla Bírák, de a' nép e' sok Urat megúnván, magának ismét Királyt tett Numat.

5.

Javallat a' Tselédek', és Alattvalók-
nak neveléséről, és Oktatásokról
1819.

— — — — Viam insiste domandi
Dum faciles animi juvenum dum mobilis aetas.

Virgilius.

Megirattak, sok Rend, Kor; és Rangnak nevelésbeli ágozattjai néhány Tudósoktól, kik Szíveken hordgyák a' Nevelést, ezt az Emberiségnek köz haszonra való kívánattját. De, csak mellösleg érdeklették, a' Szolgák, házi Tselédek, a' köz terhet viselő Alattvalóknak belső kimívelését; vagy is, hogy olyan Sinor-mértéket, rendszabást béhosztak volna, melyeknél fogva, az illy jámbor felekezetünk, kiknek természetek a' jóra saját ártatlanságokból hajlik szép szó után, magokat hasznos, és a' köz- tárgyra kívántató polgárokká, midőn már atyák, és gazdák leendenek, érzékenyül tehetnék volna; vagy jövődöre készülhetnének saját indulatokat kifejezni. Én ezek eránt Tapasztalásomból, (a' ki tiz, 12 Esztendő Tselédet tartok). Következendő feltételeimet javaslas képpen elő adom.

2. §.

Előre botsátom: hogy a' Vagyonos Gazdák, Tisztek, nagy Urak, mennyi kárt, mennyi hátra maradást, sött mennyi szégyent naponként szenvednek? a' rossz, durtság, vasfejű, nyakas, rakontzáltan szolgák miatt! a' Nagy Úrnak szégyen, ha Tselédje minden gántsokkal vádoltatik — a'

Tisztnek veszedelmes, és betstelenség a' rossz szolgálata; a' Gazdáknak, földmivelőknek, és Mestereknek káros, hátráltató, az elfajultt, 's engedetlen szolga! Ha az Urat vendége, barátja előtt a' gonosz inas, poroszló, vagy Hajdú truttolja; gyalázza, vagy otthon nem léteben károsítja minő keserves bosszankodás attól, 's az által rövidséget látni, kit táplálsz, ruházol, 's házodban megbízik? Kit jövődében hív szolgálattáért megjutalmazni is magadban feltetted?

Ha a' Tisztviselőt, ha a' jámbor szántóvetőt, Tselédje; Ostorossa, Bojtárja — dolgában késleti, azt tékozolgya, vagy az üdőt elhenyéli? Ha az Alattvalók nem hívek, nem engedelmeseek, nem jó kedvből teszik kötelességeket? például — ha egy kotsis ezer forintos Párját megront! ha egy szolga a' háznál gondviseletéből tüzet, gyúlladást szerez! ha egy Bojtár, Ostoros, egy pár marhában aluszékonysága, vagy közös szándéka által ellopát, megbénít, elrongál, vagy italán, vagy éhtelen, vagy megvetve hágy; és az által gazdája maga is elkénszeredik!

3. §.

Ezeknek mi az oka? egyedül a' neveletlen, tanítatlan Tselédeknek elhagyatása, 's az ezekkel való Nem-gondolás. — Fogadd bé, ha nem jó, majd eltsapom! mást helyébe keresek! Ez nem elég így gondolkodni: szükség tehát őket nevelni, és még kisedésegektől őket oktatni. — Ezt láttam Öss-atyáimtól, ezt hagyom Utóimnak. Mint a' Gyermekeket még böltsőjében kel nevelésre venni, hogy azután felserdültt korában a' gyenge vesszőt hajthassad; 's így igaz marad, hogy a' jó atya, jó fiu; a' jó fiú jó polgár; a' jó polgár jó házas-társ;

a' jó házasok igaz, 's legjobb alattvalók.

4. §.

Láttam előbenieknél : hogy az árva, vagy szegényebb sorsú Nevendékeket a' betsületes Gazdák majd tsetsemős, majd siheder, majd gyerkötze, majd felserdültt korokban felvévén, előbb azokat — Isteni félelemre ! azután tolfosztás, liba, majorságbéli gondviselés; tovább Ökör, Ló, Juh etetés, itatásra, azután Eke mellett ostorosnak, ló-hajtónak; vagy kertbe, mezőn kapállónak, vagy istállóban ló tisztításbéli foglalatosságnak végezésére kényszerítették vagy is magok kézenfogva, kalap, nadrág, szűr, dokmány, tsizma 's a' t. tett ígéretek mellett dolgok' tellyesítésére atyai kellemmel ingatták, és ösztönözve szoktatták, munkában nem hivalkodásban édesdeden nevelték. Ebből a' szolga fiúból, por-gyermekből lett azután a' hív, munkás, gyors, igaz szolga ! a' szolga, borjút, malatzot, toklyót, tsikót ajándékban nyervén magának idővel egy pár ökröt, 's a' t. segedelmi tőke és magló barmot nevelt; 's majd mint leendő, 's kiházásitandó Legényből Gazda lett ! Így a' szolgállók, Belsők; Inasok, Poroszlók, Uraik vagy Asszonyaik mellett a' jóban öregbedvén kifejtődtek.

5. §.

Tehát azt hozom ki Előadattaimból : ha a' mostani Nép szaporodásában, vagy ezen tsinosabb világban erre a' Gazdák; Urak; Tisztek reá nem érnek : de még is több szolgálkban, Alattvalókban, 's Gyarmatokban szűkölködnek, arra bírják a' helységek Elöljáróit, hogy az öregebb Gazdák, tapasztaltt férfiak, Vasárnap, ünnep, Szün-nap

Tél, vagy esős, zivatar üdőkben a' Nevendéket össze-gyűjtven, Dél-utánként, nékiek effele ügyelésekről — Letzkéket, Oktatásokat, és megmutató — Gyakorlásokat előadva felmondjanak, őket oktattván példájokkal serkentsék a' Nagyobb községek pedig, mint Szarvason T. T. Tessedik Sámuel Ur tselekedett, paraszt-művű Oskolát nyissanak, és ezekről az ő Kisdedjeiket árvaikat, vagy sok gyermekű szegény atyáknak fiait; Zab-gyermekeket tudósítván oktassák; vagy Tanító — mestereik, Notáriussaik, házi Tiszteik, és Öregebb Szólgák; Legénnyeik által ajándékkal édesgetven a' leendő haszonvehetőkre intsek. Meglesz üdövel (egyszerre a' fát sem vágják le) hogy belé szokván a' Gyakorlásba az illy Kisdedek Reménységet holdog Jövendőre, és Előmentelre nyújtandanak. Nem említem, a' nagy Keszthelyi Georgikont! a' betses Ó — Vári Gazdálkodást; a' G. Hunyadiak, és egyéb méltóságoknak Intézeteit; kik, ha nagyobbban is, tsak ugyan illy kisebbekre, útmutatásul szolgálnak, hogy aprókban is Követhessük.

6. §.

Nevezetes Tzikkelyt itt adok a' falusi Nevendékeknek, kik más Előkelők sarjadozásainál sokkal többen vannak, azért reájok a' Tekéntet is nagyobb lehet — mint a' kik közül válalkoznak a' városbéli Szólgák, és Tiszteknek, Mestereknek, jobb értékű Vagyonosabbaknak inassai, Szekeressei, Béressei. Ezeket a' Tanító — mesterek minden héten az ahoz értő jó Gazda fiaai által — a' Lovaglás, azok körül, kefélés, marha tisztogatás — valamint Szántás, Vetés, Boronállás, Marha-kéméllés, itatás, étetés, Bé-ki-fogás, Szerkesztés, 's több illyenekre tanogathatná — he-

ten-

tenként. versent-futás; Gyeplüzés, nyergelés, kantározás — Ekék felkészítése, Boronállás, Asztag, Kazal rakás, Szérű — tsinálása 's más ilyenek eránt Próbátételeket előmutathatna. Tudván, hogy Országunkban, ezeka' mi Fabrikáink — u. m. Búza, 's más Gabona; Marha; Bor; Méh; Juh, tenyésztés! ezek több Milliomokat Szorgalom, jó bánás, öregbítés, Nemesítés által hozott, és hozand Magyaroknak mint Anglia minden Tengeri —hajó-merüléssel, Barbareszk foglalással járó reménykedő Nyeresége!! Ezekre a' jámbor alatt valók Nevendékeiket; már is — Étskán kertészkedést, Soborsinban Hajó, tutályon való Só, és Fa-hordásban Faragásokat; Sikulán — a' híres Sikulai piros alma óltást, Káposzta termesztést; Glogovátz, Mátsa, Pankota, Szent Márton helységekben a' sok Dohány ültetést — Ns. Megyénkben a' Földes-Urak gyakoroltattván reá szoktatták. Miért ne lehetne mindenütt illy Szorgalombéli Ösztönnek Divattyá? Tsak a' ditső Haza Attyai akarják — Szentül tárgyok tellyesedhetik, és hiv, gyors Alattvalókat saját háznak készíthetnek —!!!

7. §.

A' Népre nézve két Elevek szükségesek, hogy ennek az Isteni félelem — és a' Szorgalmatosság felhevítve készíttessen. Az Első minden Fökhöz való engedelmesség, és hűsége a' Hít, Vallás, Szentegyház arany lántzú Kötelessége által gerjeszti, 's titkoson hódíttya. A' második, mind azt megszerzi, a' mire véges Élete, 's törekedése az Embernek ez árnyék Múladoságban fakadhat minden más kára nélkül való Hasznoknak utól-érésében! Ez az, a' Szerentse Kereke, melyet a' Szorgalom forgat! Láttuk!

hogy a' hol azon első Valóság számkivettetett; ott az Erkölt's Romlás nyomban érkezvén, ez a' Tetsző — Szép! ez az alakos okosság Finnyája, hol Sátort vertt, ott ezer Rajjal kirohanó Métély, és édes Ragadozás annyira el-árad: hogy az már nem férhetvén Bőriben — a' Kormány Gerendélyét is hemzsegetve elálja, és ha dülhatná, az ő Szű-tojását belé fűrván, törekedne a' gyémánt erősségű Oszlop falakat, a' Törvény's, Igazság bástyáját hanyatt-homlok buktatni!

Innen azon Siralom kezdett fakadozni sok Éven;

— — — Hinc illae Lachrimae —

Graecia Barbarie lento collisa duello.

Mert valamint a' Politicus két pontra tétel: hogy többet tesz, mint szál — hogy Jelen érez — Jovendőre néz — úgy a' Nép hasonáltal ellemben, mellősen Piátó Timéussa szerént: Az örök Gondviselést, mint az Istennek elhatározott tökéletes Elméjét; a' Szükséget, és fátumát mint segédjeit elhitettvén; megvalhasa Senekával, hogy a' Főnek, 's így az Isten után Fejedelemnek, vagy Urának tartozó Engedelmesség a' tellyes Szabadság! mellyre Hit által kiforró Félelemmel Kénszeríthetik, és ez, a' Korlát között megálló arany szabadság! Ezekre a' Népet gyakran emlékeztetni Kelletik Paedagogussaik által, hogy az ő futosó gondolattyát elfoglaló Munkára nógattasson a' jó Intések, és Ketsegtetések édes fonalanál fogva.

8. §.

A' Szorgalom pedig nem eszközölthetik külömben, ha tsak a' Gazdák magok példát nem adnak a' jó szokásra, a' leendő haszonra, és ba-

rátságos oktatásra azon Félész alatt, hogy vénségek tsak dolog által Koronásztatik, és mint ők, valahára Szólgáik is vagyonos Gazdák, Türedemből folyó álhatatossággal, bizonyára lesznek. A' Gazdák pedig azt az öregebbektől tanúlták, midőn munkájoktól szüinvén gyakor Oktatásokra figyelmeztek így Dió-hajba tévén Javallatomat, minden falusi Oskolákbéli előadások után, Szün napokban, a' Tselédek Rendszabásait kellene felolvasni, — elébb figyelmetessé; azután gyakorolná szükséges volna tenni a' Nevendékeket — hogy Szolgai, Jobbágyi, vagy Inassi, vagy Hajdúi, vagy akármelly Hóteleségbéli tellyesítésre kedvet vévén, 's ezen jó Rendelésben megerősedvén, mikor arra jönnének, hiven, tudva gyakorolhatnák felvett Letzkeiknek gyümölsét.

Peretsenyi Nagy László.

6.

Philologiai Kérdés:

Igaz é, hogy a' Magyar Nyelvben két tagadás nem tészem állitást, hanem tsak tagadást?

A' Deák nyelvben esmeretes éz a' Canon: *Duae negationes faciunt Affirmationem.* A' honnét éz a' mondás: *non ignoro*, megfelel ennek: *Scio, probe novi.* *Non nemo* annyi, mint *aliquis.* Az illyen kettős tagadásban, mikor az helyén áll, még néminémű beszédbeli ékességet is vesznek észre a' Grammaticusok, vagy legalább, az állításnak nagyobb erejét és hathatóságát, p. o. *nihil non tenet a vi*, nagyobb erővel bír, mintsem ez: *omnia*

tentavi. Így a' magyarban is: nints, a' mit el nem követtem, sokkal hathatósabb, mintsem ez: mindent elkövettem. Kivált ha a' kettős tagadást kérdésbe tesszük nagy indulattal: nemde nem előre megmondottam e' mind ezeket? sokkal hathatósabb, mintsem ez: mind ezeket előre megmondottam. Illyenkor megállj ez a' Canon minden nyelvben: *Duae negationes fortius adfirmant.*

Hogy két tagadás egy állítást tégyen: ez nem a' Deák, vagy más nyelvnek rendszabásától függ: hanem magában a' beszédnek, 's kimondásnak Logikai igazságában fundáltatik; mert ott az egyik tagadás megtagadja a' másikat, úgy hogy ebből állításnak kell származni szükségesképpen. És így, igen nagy beszédbeli helytelenség (*Sprach-Unrichtigkeit*) volna az, ha valamelly nyelvben két tagadás nem tenne egy állítást, hanem csak egy puszta tagadást jelentene; mert az illyen nyelv a' szókérejének Logikai igazságát nyilvánossággal megsértene.

Ezzel a' tetemes hibával, 's helytelenséggel vádoltatik a' mi magyar nyelvünk. Beregszászi Úr így szól: *Zwey Verneinungen machen in Persischen, wie es im Lateinischen der Fall ist, keine Bejahung, sondern sie verneinen nur noch staerker. So verhaelt es sich mit Zwey Verneinungen im Magyarischen. Z. B. Ö sem mit nem ád — senki sints itthonn eigentlich: ille nihil non dat — nemo non est domi. Lásd ueber die Aehnlichkeit der Ungar. Sprache mit den Morgenuelaend. pag. 174.*

Hasonlóképpen szól Verseghy Úr: *Ex quo apparet, regulam Latinorum in Hungarico non obtinere, quae ex duabus negationibus adfirmationem consurgere docet. Analyt. Part. II. §. 197.*

Ha egy értelmes idegen tanulja nyelvünket : nem botránkozik e' meg ebben ? és ez a' mi egyeb-
aránt igen törvényes, igen consequens, mindenre
nagy pontossággal figyelmező, és a' beszédbeli
tisztá világosság, 's egyenes igazság ditséretével
nagy mértékben bíró Magyar nyelvünket, nem
fogja e' a' kettős tagadással való visz-
sza élésénél fogva, beszédbeli helytelen-
séggel, 's Logikai hamissággal vádolni ?

Grammaticusaink — a' kik sokszor a' kákán
is tsmót keresnek, és még a' hajszálat is az una-
lomig hasogatják, kár, hogy a' kettős tagadás
természetének, erejének, 's jelentéseinek kifejte-
getésébe jobban bé nem ereszkedtek. Legalább
az én tudtomra, még azt eddig közölők senki
nem tselekedte. Hogy itélt legyen a' kettős taga-
dás formulájiról az egyetlen egy Révay ? azt én
nem tudhatom, mivelhogy az ő Syntaxisa, nem-
zeti Literatúránk nagy kárával, még mind eddig
is csak kézírásban hever. Mig tehát Révay szavát
valaha meghallanánk : tegyük próbát a' kettős
tagadás természetének kifejtésében ; hogy ha le-
het, az inconsequentianak, 's Logikai hamisság-
nak vádja alól, ditső Anyai nyelvünket felszaba-
dítsuk.

Úgy lehetne gondolkodni, a' mint én is gon-
dolkodtam először, hogy a' kettős tagadás nem
egyéb nálunk, mint egy erős és hathatós taga-
dás, (negatio energica, cumulata) és hogy az
ilyen rakásra halmozott tagadás formulái, mint
p. o. én soha nem láttam, se nem hal-
lottam ilyen dolgot — egyenesen a' ma-
gyar nemzetnek beszédbeli nagy tűzére, 's ener-
giájára mutatnak. És valósággal úgy látszik,
hogy az ilyen halmozott tagadás által, semmi

helytelenség nem történik a' beszédben. Mert valamint az Állításnak, úgy a' Tagadásnak is van kisebb, és van nagyobb grádusa. A' hathatós állítás kedvéért, az állító szók egymásra halmoztatnak akármelly nyelvben is, p. o. a' Deákban: ita certe est! revera ita est! omnino verum est! 's a' t. És így egy tüzes characterű nemzet nem tselekeszik képtelenül, ha az erős és hathatós tagadás végett a' tagadó szókat egymásra halmozza; mert ott tulajdonképpen nints két tagadás, hanem van a' tagadásnak két különböző grádusa. Az egyik szó, a' tagadásnak tsak közönséges ideáját nyomja ki: de hozzá járulván a' másik, erőt ad az elsőnek, és felemeli a' tagadást annak felsőbb gráditsáig. Erre a' kérdésre: kisegített rajtad nyomorúságodban? lehet így felelni: senki! — de rendszerént így felelünk: senki sem! és itt már kettős ereje van a' tagadásnak. Mit adtak hiv szolgálatodért? semmit! — de rendszerént így felelünk: semmit sem! és ez annyi, mint ne nihil quidem, vagy a' mint a' betűs számvetésbe szóllunk: minus nihilo. A' régi metaphysica úgy tanított, hogy kétféle a' sem mi: nihil Privativum et negativum. Az elsőnek megfelel a' semmi: a' másinak a' semmi sem. Egy olyan pontosság, mellynek mássát egy Európai nyelvben sem találjuk.

Így gondolkodtam először. De jobban megfontolván a' dolgot, által kellett látnom, hogy ez tsak színlett mentségül szolgál az egymásra halmozott tapadás' formulájának. Mert ámbár az erős állítás kit három állító szót is egymásra halmozhat: úgy de az erős állítás mivoltából az erős tagadásra okoskodni nem lehet. Ugyan is, az állító szók, valóságot jelentő gondolatot (idea positiva) nyomnak ki mindenkor; és így e-

zeknek egymásra halmozásával, a' gondolat mértéke, és az állítás hathatósága valósággal nevedik. De a' tagadást jelentő szóknak nem így vagyunk dolgok. Itt az utolsó, nem hogy adna valamit az elsőhöz: sőt inkább annak erejét eltemeti és eltörli; a' honnét egészen ellenkező gondolatnak kell kijöni a' kettőből, úgy hogy a' két tagadás szükséges képpen egy állítást téveszen, valamint a' betűs számvetésben is: *Dno signa negativa dant Plus.*

Ez a' Canon tehát: *Duae negationes adfirmant*, mind Logice, mind Algebraice olly igaz, olly hatalmas: hogy ezt egyetlen egy nemzeti nyelvnek is, semmi szín alatt megrontani nem szabad. Nohát, ha a' magyar nyelvet a' Logikai hamisság vádja alól kiakarjuk menteni: azt a' kérdést kell megfejtenünk: ha vallyon a' mi tagadó formuláinkban, valósággal két tagadás vagyunk e' egymás mellett? vagy pedig nincsen? A' pontos nyomozás megfogja mutatni az utólsót.

A' kérdés megfejtésének kulcsa ez: hogy a' Tagadás kétféle, úgymint: egész v. tellyes Tagadás, és Féltagadás. (*Negatio totalis v. plena, et Semiplena, v. Seminegatio*). Mind a' két memű tagadást jelentő szótskák találhatunk a' Magyar nyelvben; és jó szerentsénk, hogy azok a' Deák nyelvben is többnyire megvagyunk, mert különben nem könnyű volna ezt a' különbséget némellyekkel megértetnünk, másokat pedig annak valóságáról meggyőznünk. De most — a' mire példát látunk a' Deákban: már az szent és tagadhatatlan.

A' féltagadás még magába nem tagad egészen: hanem csak kétségessé, s bizonytalanná teszi a' gondolatot, és közelítetteti azt a' tagadáshoz. Az illyen féltagadást jelentő szó, nem csak elfo-

gadja az egész tagadást jelentő szót: sőt inkább szükségesképpen felveszi azt maga mellé, és a' kettő együtt ad a' kimondásnak olyan tagadó erőt, a' melly tellyes és tökéletes. Innét van a' Magyar nyelvben az a' sok úgy lát-szó kettős tagadás; de a' melly velósággal nem kettőt: hanem legszorosabban véve másfél tagadás, (negatio sesquialtera) avagy a' kétséges gondolatnak, egész tagadás mértékére lett emeltetése.

Kár volt ezt Grammaticusainknak figyelemre nem venni; holott szemeikkel láthatták volna, hogy tökéletesen így van ez a' Deák Nyelvben is. Igaz, hogy a' Magyar Nyelv, gyakrabban él a' Deáknál másfél tagadó formulákkal, úgy hogy mind azokat szórol szóra Deákul ki mondani nem lehet: de a' Deáknak minden e' féle szóllás formájit, szórol szóra ki lehet Magyarul tennünk; és ez az össze hasonlítás nyilván meg mutatja, hogy az ilyen formulák mind a' kit Nyelvben egy természetűek, p. o.

Non noscitur vlli	Non fui vllibi
Nem esmeri senki	Nem voltam sohol
Non dedit quidquam	Non videbisme vspiam
Nem adott semmit	Nem látsz engem sehol
Non est in domo quisquam	Non discedam vsquam
Nints a' házba senki	Nem megyek sehova
	Non hoc demonstrabis vnquam
	Nem mutatod azt meg soha.

A' tojás a' tojáshoz nem hasonlóbb, mint ezek a' tagadó szóllások formáji egymáshoz, a' Deák és Magyar nyelvben. Ezek a' példák a' kérdésben lévő tárgyat egészen meg világosítják, és meg mutatják azt, hogy az ilyen tagadó formuláknak ugyan azon természete, törvényje, ereje és jelentése van mind a' két Nyelvben; meg mu-

tatják azt is, hogy itt koránt sínts két egész tagadás egymásra halmozva: hanem a' féltagadó szótska, az egész tagadóval egyesítette, ketten tesznek egy olyan tagadást, melly az egyszerű tagadás mértéket fél grádussal szaporitván, másfél mértékűvé, és annál fogva erősebbé, 's hathatósabbá tétetett.

Ez eddig olly világos, mint a' napfény, úgy hogy nem is kellene többet szóllanunk a' meggyőződésre; de a' felvett tárgynak bővebb világosítása végett, szükség fel mennünk a' tagadást jelentő szótskák' eredetére, és azoknak erejét, 's jelentését ki nyomozván, az egész tagadókat és a' féltagadókat meg kell különböztetnünk, hogy így a' másfél mértékű tagadásnak egész mivoltát igazán fel vehessük. Végére szükség leszsz, Nyelvünk törvényje ellen ejtett némelly hibákat, és a' kettős tagadással akár a' közbeszédben, akár az írásban ápasztaltt nevezetesebb vissza éléseket, meg jegyezünk, és azoknak meg orvoslására útát mutatnunk.

1. Minden egész tagadónak törzsöke a' Nem, melly is egésztagadást jelentő szótska — Particula plene negativa. Deákul: Non. p. o. Nem adom. Nem láttam.

Ennek eredetéről így lehet gondolkodni. Már készen volt az első személynek ez a' neve: én. Az eredeti ember, a' mit magáénak tartott, p. o. egy rakás gyümölcst, vagy egy nyilat, vagy más fegyvert: tehát arra reá mutatván, kemény hanggal, így szóllott meg kettőztetve: én én! ebből lett: enem, később enyim, és önnön. Abból a' hajdani enem-ből, el kapván az első betű, származhatott a' meg tagadó Nem, mert az ember a' maga jószágától minden mást el tiltott. Mig a' nyelv igen szűk volt, elég volt a' britokosnak a' maga jussának meg mutására

hagy hatalommal azt kiáltani. e n e m ! — hoc meum est! Bővülven pedig a' nyelv: más más Verbumak találtattak: de az eredeti tagadó n e m, örökre meg tartotta characterit: n e m a d o m ! — n e m e n g e d e m ! azután által ment mindenféle tagadás jelentésére: n e m láttam, — n e m hallottam, — n e m eszem.

Az egészttagadó N e m-től. származtak.

a. A' tiltó N e — particula prohibitiva — melly maga az egészttagadó N e m, meg tsonkitva. p. o. N e bántsd! n e nyúlj hozzá! nyilvánssággal e' helyett: N e m bántsd! n e m nyúlj hozzá! — ki vettetvén az m, mind a' könnynehségért és szebb hanguságért; mind azért, hogy a' tiltó hatalom, melly sebes hanggal jár, az együgyü tsendes tagadástól meg különböztesék. Ezt a' tiltó szótskát a' Deák nyelv is azon módon meghagyni jónak találta: n e t a n g e, n e m e t u r b e s ! *)

---

*) Ezzel a' tsonkitott formával: N e, igen sűrűen él a' magyar, és a' különböző öszve köttetésekben más más mesterséggel — a' mi n e m kevés munkát ad az idegennek. A' tilalom kétféle: egyenes és melleleg való — prohibitio directa et indirecta. Egyenes tilalom van ezekben: n e m o n d a z t ! — e l n e v i d d ! Illyenkor a' tiltó szótska mellett lévő Verbum, mindég a' Parátsoló módban áll, vagy az azzal egy erejű Conjunctionknak Jelenváló-jában p. o. n e bántsuk a' más jussait. Melleleg való tilalom van az illyenekben: meglássuk, hogy másnak kárt n e t é g y ü n k. Illyenkor a' Deák is ezen módon szól: Videant Consules, n e q u i d R e s p u b l i c a d e t r i m e n t i c a p i a t.

Ez a' kérdező: hogy n e ? Deákul: q u i d n i — mindég tsonkitott formával jár p. o. hogy n e tudnám? hogy n e láttam volna? Sőt valamikor a' hogy, mintsem hogy mellett Coniunctivusba áll a' Verbum: mindég tsonkitott formával tagadunk. p. o. n e m hiszem, hogy a' titkot e l n e á r l n á d. Kissebb dolog, mintsem hogy azt végbe n e v i h e t n é d. Alig hiszem, hogy most kárt n e t e t t é l v ó l n a. Meg n e m á l h a t o m, hogy k i n e k i á l t s a m. Deákul: q u i n, mintegy q u i n o n. De ha a' hogy után a' Verbum Inducativusban áll: akkor n e m tsonkitjuk meg a' tagadót p. o. miért mondd, hogy

b. Sém, melly ebből húzódott össze: is nem, is ezzel szükségből fel is tserélődhetik, p. o. semmit sem adott, annyi, mint semmit is nem adott, vagy nem adott semmit is. Deákuk: nec, neqve. Ez, a' meg választani való tárgyakat, 's a' beszédnek különböző tagjait, tagadással meg osztó Szótska — Partic. disjunctiva plene negativa. p. o. Sem enyim, sem tied. De áthat magába is, mint: még ma semmit sem ettem, melly annyi, mint: még ma nem ettem semmit is.

c. Se, melly ebből húzódon össze: is ne, és ezzel szükségből fel tserélődhetik. És így a' tiltó ne szótskának analoguma. Szolgál a' beszéd több különböző tagjainak tiltólap való meg osztására. — Partic. dissinctive prohibitiva. p. o. ezt se bántsod, azt se bántsod! melly annyi, mint: ezt is ne bántsod, azt is ne bántsod, azt is ne bántsod, azt is ne bántsod! Ezt a' Deák csak ezzel teszi ki: nec, neqve, és így a' Sem-től megkülömböztetni nem tudja.

d. Nints, tellyesebben: nintsen, annyi mint nem is van. Tudjuk, hogy az i a' képmény magában hangzókkal is össze tart, úgy hogy ezt így is mondhatta volna a' Magyar: nintsan:

én nem vagyok — nem valék — nem voltam — nem leszek igaz barátod?

Igy tehát, a' különböző indulat, és a' szóknak más más helyhez tetése, most tsonkitott, majd nem tsonkitott tagadót kíván. Ez valóba nagy finomság a' beszédben, és nem tsuda, ha az ilyeneket nehezen veheti fel az idegen a' mi nyelvünkben, mert erre nem igen látott példát a' maga anyai nyelvében. E' részben a' Deák legjobban közelít hozzánk: de a' magyar nyelvnek minden e'béli subtilitassát utól nem érte.

Még azt is meg kell jegyezni, hogy mind a' két formával élhetünk az ilyenekben: Hát mi, nem lennénk e a' szegénynek pártfogói! — vagy: Hát mi, ne lennénk e a' szegénynek pártfogói!

de erőt vett a' nintsen. Ezt a' Deák egyszóval ki tenni nem tudja, hanem kettővel: non est. Így többnyire minden más nyelvek. A' honmét az idegennek, szokni kell ehhez a' jeles rövidítéshez: nints módomban benne — nints lelkemnek hova lenni. Az idegen örömet így mondaná: nints van, és meg nem akarja fogni, hogy ez valóságos contradictio.

e. Sints. Analoguma a' nints-nek; mert ebből lett: is nints, és ezzel szükségből felszerűldhetik szolgálni a' különböző tárgyaknak, 's beszéd tagjainak megválasztására, p. o. Kenyerem sints, borom sints, pénzem sints, mély annyi, mint: Kenyerem is nints 's a' t. De álhat magába is, mint: Senki sints itthonn.

Több egésztagadónk nints ezen hatnál: Nem ne, sem, se, nints, sints; és látni való hogy az öt utolsó a' nem-től vette eredetét, mély ott lappang mindenikbe, és ugyan azért ezek más egésztagadót soha nem bontsátanak magokhoz. A' Deákban is minden egész tagadóban ott van a' non; leg alább az egy n betűben ki mutatja magát.

II. Minden féltagadónak törzsöke a' Se, mély nem egyéb, mint egy vissza fordúlt és, v. is. Minden tudja, hogy az és, az együve tartozó valóságok, 's gondolatok öszve foglaló kötele — copula Positivorum adfirmans — mély mindig állító erővel bír, p. o. én, és te, és ő, a' kertbe voltunk; mélyből a' sebesebb kimondás végett, egy kis változtatással ezt formálta a' nyelv szokás: én is, te is, ő is, a' kertbe voltunk. Ennek ellenkezője a' vissza fordúlt se, mély az állítást felfüggesztvén, azt eltörölni készül, 's tagadásra hajlik: de még magába csak fél tagadó lévén, rendszerént egész tagadónak se-

gedelmére szorúl, és úgy leszsz egy erős, vagy másfél mértékű tagadóvá.

Ugyan ez a' se, a' különböző tárgyakat, 's gondolatokat, mellyek ugyan azon kimondásban egymás mellett állanak, egymástól külön választja, és azokat tagadólag számlálja elő, p. o. még ma, se nem ettem, se nem ittam. Se ma, se tegnap nem láttalak, melly annyi, mint: is ma, is tegnap, vagy: ma is tegnap is nem láttalak. Illyenkor a' se nem egyéb, mint: Particula Disjunctorum Seminegativa; és egészen más eredete, 's más ereje van, mint annak, a' mellyről szözlötünk az egész tagadók' classisában.

Ebből a' féltagadó se-ből származtak, és féltagadó természeteket alhatatosan megtartják e' következők:

a. Semmi. Valamelly bizonytalan dolgot, vagy egybe foglalva minden dolgot, féltagadólag jelent, és a' lételből kirekeszt. Ennek megfelel a' Deákban, koránt sem az egész tagadó Nihil: hanem a' féltagadó quidquam, mint oda fellyebb láttuk példában. Ez a' szó rá nézve megtsalja szemünket, mintha benne volná az egész tagadó sem. De a' dolog nem úgy vagyon: hanem az, e' kettőből forradt össze: se — mi! megfordítva: mi — se = ens vllum; de az erős kimondás és az indulat megkettőztette az m-et, és így leszsz semmi.

Származhatott a' semmi ebből a' nagy indulattal kérdezőből is: 's a' mi? — mint szoktuk mondani: 's mi már az! quid hoc rei! az illyen kérdés a' dolog betsét igen megalatsonyítja, és azt közelítetteti a' semmihez. És valóba; mikor a' magyar indulattal támad meg valakit: szereti a' kérdését, apostrophált 's-en kezdeni, p. o. 's hát osztán! 's te mit akarsz. Ezt nevezhet-

jük megvetést és megtámadást jelentő 's-nek, 's contemptus, v. aggressivum addatur: Így lett semmi ember, ebből: 's e' mi ember? quod genus? quale est hoc hominum genus!

Akármellyikből támadt legyen a' semmi: de az eredetkor jól tudták azt a' mi őseink, hogy az tsak nagy mértékű oltsárlást jelent, de még nints benne a' tökéletes nihil. Ugyan azért ahhoz, mint tsak feltagadóhoz, minden ke-
rek is tellyes értelmű kimondásban hozzá kötöt-
ték az egész tagadót, és tették azt a' nyelvnek törvényjévé, p. o. az a' dolog semmit sem ér, vagy rövidebben néha: ez a' dolog mit sem ér. Hoc non valet quidquam. Semmi do-
logba meg nem bántalak. Ne okozz semmi kárt. Tsak a' felelő hagyja el néha, per Ellipsin: mit hoztál? semmit.

b. Senki. Valamelly bizonytalan személyt, vagy egybe foglalva minden személyt, feltagadólag jelent, és ki zár. Ennek megfelel a' Deákban, nem az egész tagadó Nemo, v. Nullus, hanem a' feltagadó vllus, v. quisquam, mint láttuk példában. Erről is azt hihetnénk rá nézve, hogy benne van az egész tagadó sem: de való-
sággal ebből lett: semmi ki, vlla persona; mert hajdan mind az érzéketlen dolog, mind a' személy tsak mi, valami, semmi vólt — mint ma is mondjuk: semmi embert nem látok; későbbben támadt pedig a' személyt megkülömböztető tisztes ki, valaki — senki.

Ennek a' szónak igaz eredetét és erejét, tudták őseink a' kezdetkor; és ugyan azért ahhoz, mint tsak feltagadóhoz, minden tellyes és bezártt értelmű kimondásban hozzá kötötték az egész tagadót, és azt a' nyelvnek törvényjévé tették, p. o. senki sints a' házba, v. nints a' házba senki. Senkit se bántsz, v. ne bántsz

senkit is. Tsak a', felelő szől néha megtsontkitva; p. o. ki van ottbenn? senki!

c. Soha. Bizonytalan, de nagymértékű időt, vagy minden időt, féltagadólag jelent, és ki zár. Ennek meg felel a' Deákban, nem az egész tagadó nunquam, hanem a' féltagadó Vnquam, v. villo tempore, mint láttuk példában. Származott e' kettőből: se — ha, az egyforma hangúság kedvéért soha. Ez a' szó: Ha, időt jelent, mint látjuk ezekben: ha Isten világ! quando coeli! néha = némelykor, v. némely időben, minden ha = mindenkor, valaha = valamikor, ollyha a' régieknél = ollykor, harmadéha, negyedéha = ez előtt három, négy esztendővel. *)

---

*) Ez az újmódi szólás formája: három, négy esztendő előtt, valóságos Germanismus. Az igaz magyar így szól: ez előtt három, négy esztendővel, rövidebben pedig: harmadéha, negyedéha, mintha volna: harmadik ha, negyedik ha. Ezt a' szót: harmadéha, ezen módon mondja a' magyar köz rendnek több mint fele része, és ez így legjobban van mondva. De minthogy a' magyar ajakak, az ő alkotások szerint hajlandók arra, hogy a' tsendes lehellettel járó h betűt megkeményítsék, és azt a' többek között v betűre változtassák, a' mit a' nyelvtudósok A colicum Digammának neveznek: ismét sokan így is ejtik ezt: harmadéva, negyedéve. Majd ismét az egyforma hangúság kedvéért, melly nyelvünknek egyik hatalmas törvényje, így is mondják: harmadéve, negyedéve; sőt még egy pótoló (paragogicum) l betűvel is megtoldják azt, és leszsz: harmadével, negyedével, ennek formájára: ez előtt három, négy esztendővel. Ez eddig mind egymásból foly, és nyelvünk törvényjei szerint, igen consequens. De mi lett a' dologból? Ezt az utolsó formát: harmadével, negyedével, ott találván későbbi nyelvtudossaink a' Hazának egyik vidékén: elfelejtkeztek a' többi, sokkal hatalmasabb formákról, kivált az elsőről, a' mellyben lévő ha, az egész ideát legjobban ki nyomja és ki fejti. De ők erre nem ügyelvén, rá fogták, hogy ennek a' szónak igazi formája ez: harmadévvvel, negyedévvvel, ámbár észrevehették volna, hogy a' kik ezeket a' szokat így ejtik is. Soha ezekben a' v betűt nem kettőztetik. Egyik hibás vélekedést követte a' másik; mert abból ismét rá fogták; hogy tehát ennek a' szónak:

A' Soha tsak féltagadó lévén, mindég felveszi maga mellé az egész tagadót, p. o. Ez még soha sem történt. Soha nem láttam ilyen dolgot. Ne tselekedd azt soha. Nemzetünk' joviális szava járása ez: Soha napján — meg adom soha napján. Erre a' kérdésre: mikor? így is felelünk tagadólag: semmikor sem.

d. Bizonytalan helyet, helybe nyugvást, helyből helybe: mozgást, féltagadólag jelentenek, és ki zárnak ezek: Sehol, v. sohol — seho va, v. soho va — sehonnan, v. sohonnan, melyeknek eredete világos. Meg felelnek a' Deákban ezeknek: vllibi, vspiam, vsquam. Mind ezek tsak féltagadók lévén, fel veszik magok mellé az egész tagadókat, p. o. nem tálatatik sohol. Nem megyek seho va. Sehonnan, v. Sehonnet nem j ő segedelem. Szintén így él ezekkel a' Deák Nyelv, mint láttuk példákban.

Ezek tehát nálunk a' féltagadók: semmi, senki, soha, sehol, seho va, sehonnet. Mind ezeknek a' féltagadó se adott eredetet, és azokkal a' maga természeté meg osztván: min-

---

Év, annyit kellett hajdan tenni, mint Esztendő, és igen örültek, hogy egy régi magyar szót halottaiból feltámasztottak. Most már ezzel a' korts szóval, legjobb Íróink is szeltire élnek — sőt, hogy annak nemes származást adhassanak: a' Deák a' evumból kezdik annak eredetét lehozni. De hijába szépítjük — mert ez a' szó valósággal egy vigyázatlanságból lett eltévelyedésnek, és azon épült hibás okoskodásnak köszöni a' maga lételet egyedül. Meg volt igen is hajdan, meg van ma is nálunk az Év szó: de soha nem tett, 's nem is tesz egyebet, hanem azt a' kedvetlen érzést okozó dolgot, a' mit a' Deák így nevez: pus, sanies. Innét: éves kelevény, az elnevezés' okát minden látja.

Nagy tanúság arra: hogy a' magyar nyelvényomozók, soha ne ragaszkodjanak egy különös vidéki szóllás formájához: hanem a' többit is, még a' hibásnak tiszókat is, nagy figyelemmel kihalgassák és megtadakozzák,

deni-

deniket egész tagadóval kell értetnünk, és ketten tesznek osztán egy erős, vagy más fel mértékű tagadást. A' féltagadás még magába nem tökéletes tagadás.

Ezen kettős Classificatióban találják az egész — és féltagadó szótskák laistromát, szoros meg különböztetéssel. Látjuk azoknak eredetét is, a' mellyre szükség figyelmeznünk, nem etymologiai elméskedéshől: hanem azért, mivel hogy mindeniknek igaz értelmét, erejét és jelentését, leg inkább annak eredetéből lehet által látnunk. Vegyünk fel egy példát. A' *Se* kétszer fordul elő: egyszer az egész tagadók, másszor a' féltagadók Classisában. De a' kettő között igen nagy a' különbség. Mert az első Classisba meg választva tiltó ereje van annak — *Particula disjunctiva prohibitiva* — melly ebből a' két szóból eredett: *is ne*, a' honnét ezzel szorultságból *fi* is tserélődhetik: p. o. ezt *se* bántsd, azt *se* bántsd, annyi mint: ezt *is ne* bántsd, azt *is ne* bántsd. Ebbe tehát mindig benne van az egész tagadással tiltó *ne*, a' honnét képtelenség volna így szóllanunk: ezt *se ne* bántsd, azt *se ne* bántsd.

De a' második Classisban, egészen más eredete, és annál fogva más ereje van a' *Se* szótskának; mert ott nem egyéb az, mint a' különböző tárgyakat féltagadással meg választó szótska — *Particula mere disjunctiva, semi negativa* — melly most csak a' tárgyaknak, 's beszéd részeink meg szaggatására szolgál. Ezt a' vissza fordított és, v. *is* — ből vette eredetét, és azzal szomszétságból *fi* is tserélődhetik, p. o. *Se barátodat, se ellenségedet meg ne sértsd. Se a' dióhoz, se az almához ne nyúlj!* melly annyi, mint: *ne nyúlj a' dióhoz is, az almához is.*

És így, a' két S e között való különbséget, 's mindeniknek igaz erejét, leg inkább felvehetjük az ő eredetekből; és azt is által látjuk, hogy az első, mint egész tagadással tiltó, soha nem bocsáthat magához másik egész tagadót: de a' második, mint a' beszéd részeit csak feltagadással meg osztó particula, mindég szükölködik egész tagadó nélkül. Hogy a' magyar, egy ugyan azon betükből álló szótskának két különböző erejét, illy szoros Lógikai pontossággal meg különbözteti: ez az ő nemzeti Nyelvének méltán ditséretére szolgál.

Meg jegyzést érdemel Nyelvünkben az is, hogy a' szóknak más más rendi szerént, más más szabást adunk a' tagadó formuláknak, ugyan azon ki mondásban, p. o. senki sints a' házba, vagy nints a' házba senki — de nem jó volna: sints a' házba senki — semmit sem ér, vagy nem ér semmit is. Ez a' különbség finom mesterséggel van alkotva, és bizonyos törvényre halgat, a' mint vagy az egész tagadó, vagy a' feltagadó áll első helyen, és vagy az egyiken, vagy a' másikon nyugszik az accentus, a' vagy a' tagadás' ereje — és ezt a' magyar soha el nem téveszti.

Meg van az a' szabadságunk is, avagy tsak a' közbeszédben, hogy a' feltagadó mellé, vagy egésztagadót, vagy tsak másik feltagadót teszünk, a mint jön a' nyelvünkre — mert két feltagadás, egy egész tagadást teszen. p. o. soha se láttam, vagy soha sem láttam. Semmit se ettem, vagy semmit sem ettem. Se hova se megyek, vagy se hova sem megyek. De meg kell vallani, hogy ez tsak könnyebbség kedvéért engedődhetik meg; mert ha szorossan vesszük a' dolgot, mindég jobb a' feltagadóhoz egész tagadót tenni, melly meg tetszik, ha az

ilyen formulákat fel hasogatjuk, vagy analizáljuk, p. o. ez a' kimondás; semmit se ettem analizálva csak egy hajszállal tesz többet ennél: Semmit is ettem. De már ez: Semmit sem ettem, annyi mint semmit is nem ettem, v. nem ettem semmit is.

Könnyebbséget és szebbhangúságot (Euphonia) keres abba nyelvünk, hogy, ha a' Sem szótskát Consonánszon kezdődő szó követi, örömet ki verjük az m betűt, hogy a' két consonans össze ne ütközzék; ellenben ha a' Se szótskát Vocalison kezdődő szó követi: örömet oda szúrjuk az m betűt, hogy a' hízag ki pótoltsék. De így osztán könnyen meg eshetik, hogy a' tagadó formulának igazi típusától el távozzunk, és azoknak törvényjét meg rontjuk. Így támadnak a' hibák, 's viszsza élések, mikor a' feltagadó se, az egész tagadó sem-nek tétetik helyébe, és viszont; avagy mikor két egész tagadó áll egymás mellett avagy végre, mikor egy egész tagadó mellett a' feltagadók, szükségtelenül rakásra holmoztatnak. Lássuk ezeket példákban.

1. Jól szóllunk e, mikor így mondjuk? Se feje, se fekete. Se láttam, se hallottam. Én se voltam, te se voltál a' templomba. Se ülhet, se álhat. Se ettem, se ittam. Az ilyenek, csak el mennek a' köz beszédbe minden vám nélkül: de valósággal csak el vetve, 's vigyázatlanul vagy-nak mondva, és a' Crisist ki nem állják, azért, mert a' feltagadás magába még nem tellyes tagadás, hanem csak közeli-tés ahoz. Így kell hát egész tagadással szóllanunk: Sem feje, sem fekete. Én sem voltam, te sem voltál a' templomba. Se nem láttam, se nem hallottam 's a' t.

2. Jól szóllunk-e, mikor így mondjuk? sem látója, sem hallója nem vagyok. Ez nem jól

van mondva; mert így két erős tagadás jön össze, a' melly egy erős állítást tesz. Hanem így kell: se látója, se hallója nem vagyok. A' Bibliába nem jól van fordítva Ján. 9: 3. a' vakon születettől: sem ez nem vétkezett, sem ennek szüléi nem vétkeztek; mert itt két egész tagadás lévén együtt, az lesz az értelme: ez is vétkezett, ennek szüléi is vétkeztek. Mondják hát: ez sem vétkezett, ennek szüléi sem vétkeztek, vagy: se ez nem vétkezett, se ennek szüléi nem vétkeztek.

3. Legképtelenebb, mikor némellyek így szólnak: még ma nem ettem semmit se. Nem megyek sehova se. Nem láttam senkit se. Nem voltam sehol se. Itt a' féltagadók egymásra halmoztatván az egész tagadó mellett: két egész tagadás támad belőlök. Illyen forma ez is: még ma se nem ettem, se nem ittam semmit — e' helyett: még ma nem is ettem, nem is ittam semmit.

A' nagy indulat kimentheti az ilyeneket: soha életembe — se nem láttam, se nem hallottam ilyen dolgot, mert itt ezen szók után: soha életembe: — nagy Pausa van, melly a' kimondást két részekre osztja.

„4. Római és Németes szabású, de nyelvünk természetével ellenkező szóllás formája az, a' „mellyel némelly nevezetesebb Íróink élni kezdek, p. o. Ennek az embernek sem erköltségben, sem viseletében az ő rangjához illendő pallérozódás láttatik. Hasonló volna ez is: Sem theatrumba, sem bálba megyek. Mert az ilyen kimondásokban, Nyelvünk természete szerint, a' Tagadásnak éppen a' Vezér Ígét kell érdekelni. Így kell hát ezeket Magyarúl mondani: Ennek az embernek se erköltségben, se viseleté-

„ben nem láttatik az ő rangjához il-
lendő pallérozódás. Se theatrum ba;
se bálba nem megyek”.

Így tehát, a' kettős tagadás' természetét al-
kalmassint. kifejtegettük. Megmutattuk, hogy a'
mi tagadó formuláinkban soha nints valóságos,
hanem csak úgy látszó kettős tagadás. Által lát-
tuk, hogy az ilyen nemű tagadásoknak, a' mi-
néműek a' Deák nyelvben is találatnak, ugyan
azon ereje, és törvényje van mind a' két nyelv-
ben.

Száraz vizsgálódás ez, valamint minden
Grammatikai. De egy nevezetes bal vélekedésre
figyelmeztetni a' Grammaticusokat: nem volt méltan-
atlan tárgya a' jó igyekezetnek. A' Tagadás' for-
muláji igen fontos részét teszik a' beszéd' alkotá-
sának, a' hol a' Logikai pontosságra vigyázni kel-
letik. Ha itt hibáz a' nyelv: tetemes dologba hi-
báz. Mi azt igyekeztük megmutatni, hogy a' ma-
gyar nyelvnek tagadó formuláiban, nem hogy va-
lami helytelenség, inconsequentia, vagy Lógi-
kai hamisság találatnék: hanem inkább különös
szép mesterség és Lógikai pontosság láttatik a-
zokban. Ez a' betses resultatum, megérdemel egy
fél órai figyelmetes olvasást minden igaz Ma-
gyartól.

K. J.

7.

Szombathelyről, Mursella Városon
keresztül Győrre vezető hajdani
Római útról.

Veszprém Vármegyében fekvő Lovász Pato-
nai erdőnek Tömörd nevezetű részén, az Udvar-

noki Pusztá szomszédságában még 1792. esztendőben, egy ölnyi mélységben, téglával rakott sírvermet fedezett, de kiásatván a' Földes Uraság majorjában vitetett egy alabastrom forma kőből készített boríték, és emlék kőtábla, mellynek 5. hüvelyk vastag $4\frac{1}{2}$ láb hosszú $2\frac{1}{2}$ láb széles volt területtye, ilyen betű jegyzettel *).

CL. CALONIO AN: XXV SCRI.
B. MVRSEL. HIC SITVS EST
ET CLAVDIO NIGRINO. ANN.
LXXXV ET VLP. FINITAE AN LX.
CLAVD CALLONIA. OB NEMOR
FRATRIS. ET PARENTIBVS VIVIS F. C.

---

*) A' Római birodalom határ váraihoz Magyar országon keresztül vonatott utak felfedezésére a' Tudós értekező valódi okokkal támasztott véleményei által új és eddig senkitől sem tapasztaltatott fényt nyújtott, de azonban az emlékirás valósága, vagy talán inkább csak az olvasásnak fogyatkozása a' régiségekben jártosok kétkedését el nem kerülheti. A' kő írásnak csak ezen bizonyos értelmét vehetni ki: CLaudio CALONIO ANNorum XXV. — — ET CLAVDIO NIGRINO ANNorum LXXXV. ET VLPiae FINITAE ANnorum LX. CLAVDia CALONIA OBMEMORIAM FRATRIS PARENTIBVS VIVIS Fieri Curavit. Mjt jelentenek az első, és második sorban ezen betűk S. C. R. J. B. MVRSEL HIC SITVS EST — azt senki sem értheti, vagy magyarázhatja — sem a' kő írásnak egyéb értelmével. Össze szerkeztetheti — kivált a' hic situs est ide nem illő olvasást. De különben Mursella említése által sem lehet azonnal bizonyítani, hogy a' kőnek találása helyén Mursella város állott; mert a' kő írás azt is jelentheti, hogy a' ditsőült Mursella Városhól eredett; a' mint hogy ennek feljegyzése szokás volt a' Római sír kövekben. Gruterus több olyan sír köveket elő állitt a' mellyek Német, 's Frantzia Országban helyeztettek, és reájok vésettetett DOM. AQVINC az az hogy Aquincumi Házból, Magyar országi Városhól származtak; kellene azért hát Aquincumot, a' mi mostani Ó Budánkat azon tartományokba helyeztetni? Illy indító okokból, és a' tudós Értekezőnek a' hasznos Tudományok terjesztésére langoló buzgóságától méltán reménylhetni, hogy e' kő írásnak lehetséges valódi olvasását újabban felvalólni, és Tudós Társaival közleni fogja.

J***.

Ezen követ azért tartom nevezetésnek, mivel Antoninus útas könyve szerint a) a' régiségek buvári még maig sem tudták meghatározni Sabaria (Laziusnak Savaria, Pircheimer vélekedése szerint pedig Salaria) és Arhabona, az az Szombathely, és Győr között hol feküdt legyen MURSELLA. Ezen Mursellai Könek — 1-ör itt lett helyheztetéséből, és taláztatásából, — 2-or Antoninus, Severus, és több Császárok pénzeinek ezen határban gyakori taláztatásokból — 3-or az Udvarnoki nevezetből, és — 4-er helyheztetésből — 5-ör a' lineának azon tűrhető egyenességéből, a' melly vagyon Udvarnoki pusztán által Arhabona, és Sabaria (Győr, és Szombathely) között, ismét — 6-or az Antoninus mérésével megegyező távulságból Mursellának, vagy is a' mostani Udvarnoknak, a' régi Arhabona (Győr) fekvésétől, végre — 7-er az ezen lineában Derecskén, Narápon, Simonyiban, és Sitkén taláztatott Romai maradványokból azt hozom ki, hogy MURSELLA valaha ezen a' helyen vólt, és hogy Antoninus Sabariából Arhabonára ezen a' helyen ment keresztül, következésképpen nem kénytelenítetem Nagy érdemű Tudós Schönvisner Úrral egyet érteni, a' ki Antoninust Szombathelyről Győrbe Peresztegen, és Árpáson keresztül hordozza, holott ha tsak ugyan Árpásnak akart volna menni, bizonyossan a' keményesen, még most is fen álló tsinált uton ment volna, és nem került volna Peresztegnék. — Hasonló ezen kerengéshez azon út, mellyen Antoninust Szombathelyről Mesterinek (Mestri néptől e', Szönvisner szerint? vagy a' Saagh heggyen Bélától megtelepített mesteremberektől neveztetett? nints meghatározva).

a) Vetera Romanorum Itinera, S. Antonini Aug. Itinerarium C. Not. Vartorum curaate Petro Wesselingio Amst. 1735. 4.

Egerszegnek, Tapolcza főnek, Öskünek, és Venczének viszi Budára. Ugyan is a' Veszprém Vármegyei Tapolczafő Egerszegtől nem öt mért-földnyire esik, sőt a' többi hárommal négy szegget téven, míg Mesteriből Egerszegnek menne Tapolcza-főre, addig egyenesen Mesteriből Tapolczafőre menvén, ki is alhatná magát. Itt tehát Veszprém Vármegyei Tapolczafő helyett, Szala Vármegyei Tapolczát kell tenni, mint hogy az első éppen nem lehetett Antoninusnak Egerszegről Öskü felé útjában, és a' Veszprém Vármegyei Tapolczafőn Kazai Sámuel Debreczenyi Patikás előadása szerint talált Veszprémi (Rhispinianus) Praetortól adatott kenő Asszony Diplomáján kívül semmi egyéb Római nyom nem található, és tsupán a' hasonló Tótos Teplicza neve miatt Szala Vármegyei Tapolczával fel nem tseréltethetik úgymint a'hol régi roppant épületeknek dűledékei, és kőből készült fürdő helyeknek omladékai még most is szembe tűnnek, és reá nem csak a' mai Tapolczafő, de minden körül belül lévő helységek előtt a' Római CAESAREA név legjobban illehet, és legméltóbban tulajdoníthatatik.

Zs. J.

8.

Győr Vármegyei Írók, a' kik nyomtatásban kisebb vagy nagyobb munkákat, adtak ki.

1. B e l s ő k.

Ambschell Antal Győri Posoni Kánonok 1779 — Badó János Sz. Mártonfi 1085 —

Balog Sándor Györifi, Györi Kanonok 1780 m. h. 1810. — Szeniczai Bárány Pál Fel = Pétzfi, Varsádi Evang. Pred. és Senior 1787 m. h. 1806 — Barna János Györifi Jesuita 1730 m. h. 1731 — Bernát József Györifi Karmelita Barát Professor 1729 m. h. 1756 — Biró Dávid Györifi Piarista 1770 — Botzor Pál — Csapó József Györifi Debretzeni Fő Orvos 1756 m. h. 1799 — Csepi József Györifi 1775 — Csereti Mihály Györifi Nemes = Kéri Evang. Pred. és Senior 1693 m. h. 1743 — Deák Sigmund Györifi Soproni Kaptalan Káplánnya 1815 — Doslern Károly Györifi rendes Orvos 1777 — Enessei Enessei György Tábla = Biró 1791 m. h. 1801 — Feltinger István Györifi Mihályi Plébános — Friesel József János Györifi rendes Orvos 1769 — Ifjabb Gömöri Dávid Györifi rendes Orvos 1765 — Gömöri István Györifi rendes Orvos 1777 — Pálházi Göntz Miklós Györifi Nemes Vitézlő rend. Evang. Predikátora és Superintendes, 1619 — Halmi István Györifi Szoboszlai Ref. Pred. Heigel Ferentz Györifi, ugyan Györi Theologiai Prof. Hima István Bezfi Koltai Evang. Pred. 1808 — Hollósy Eged Sz. Mártonfi Pannonhegyi Benedictinus 1802 m. h. 1808. Horváth András Pázmándifi Téthi Plébános 1805 — Horváth György 1765 — Horváth József Györifi Piarista 1802 — Hoszik Győr Vármegyei Védenyi Plébános Moson V. — Kisfaludi Sándor Téthifi Tábla — Biró Wespriemi Püspökség Praefectura 1805 — Kováts Pál Szécsényfi Pannonhegyi Benedictinus m. h. 1803 — Liedemann József Sigmund Györifi 1771 — Lövei Balás Györifi ottani Evang. Pred. és Consenior 1687 — Matkovich János Törvénytudó 1790 — Szemerei Matkovich Pál Királyi Tanácsos, Kerületi Tábla Elölülője 1893

— Miskolczi Ferentz Győrfi ottani Seborvos 1724 — Mollik Tobiás Győrfi Pannonhegyi Benedictinus, Universitásbeli Theolog. Professor. — Molnár János Apát és Szepsi Kánonok 1760 — Nagy András Győrfi — Nagy György Ötevényifi rendes Fő Orvos 1740 — Nagy István Bezifi Sz. Lőrinczi Ev. Pred. és Superintendens 1790 m. h. 1812 — Nagy János Győrfi, Trajectumi Kis — Pap 1726 — Negyedes Pál Győrfi ugyan Győri Pap 1800 — Németh Ádám Bönyifi Fel — Pétzi Evang. Predikátor 1779 m. h. 1795 — Pillich János Ferdinánd Győrfi rendes Fő Orvos 1748 — Raab Ferentz Mihály Győrfi rendes Fő Orvos 1756 — Nagy Megyeri Rajts Péter Győrfi Sopronyi Magyar Evang. Predikátor, elsőbb Prof. és Oskolák Igazgatója 1788 — Ráth Mátyás Győrfi ottani Evang. Pred. és első Magyar Hirmondó 1780 m. h. 1810 — Ráth Pál Győrfi és rendes Fő Orvos 1803 — Róka János Győrfi Diákovári Kánonok 1775 — Rotter József Győrfi Győri Káptalan Káplánnya m. h. 1816 — Salamon István Téthifi Vitebergai Kis — Pap 1729 — Sartorius János Győrfi Nemes Csoi Evang. Pred. 1725 m. h. 1756 — Schedius Lajos Győrfi Tábla-Bíró, Pesti Prof. 1787 — Sökk János Győrfi Királyi Udvari Agens 1780 — Sikos István Győrfi ottani Evang. Pred. 1796 — Szarka János Réthifi Soproni Conrector 1772 m. h. 1786 — Szombati József Bönyifi Pest Vármegyei Orvos m. h. 1815 Temléni Remigius Győrfi Debretzeni Plébánus m. h. 1786 — Torkos András Győrfi Ottani Pred. 1693 m. h. 1737 — Torkos János Győrfi rendes Fő Orvos 1756 — Torkos János Enesseifi Bétsi Udvari Agens 1791 m. h. 1817 — Torkos János Justus Győrfi Komárom és Esztergom Vármegyék Orvosa

1724 m. h. 1770 — Torkos József Győri Soproni elsőbbs. Pred. 1740 m. h. 1791. — Torkos Mihály Győri Modori első. E. Pred. és Superint. 1783. — Tzetter Fel — Pétfi Orosz — Pétervári réz — metzö 1790 — Vásonyi Sámuel Győri Tsikvándi Pred. 1789 m. h. 1797. —

II. K ü l s ő k.

Affalter József Győri Kanonok. — Alakszay Tamás József Győmörei Plébános 1793 m. h. Moldáviába — Alapy János Dulczinai Püspök és Hét-személyes Törvény-szék ülő 1775. — Ballai György Királyi Tanító 1785 — Baráth János Győr Vgye Jegyzője 1758. — Berta György Hevesi Historiák Professora a' Győri Akademiában 1793. — Bognár Pál Győri Prókátor 1770. — Bossányi Farkas Győri Jesuita 1723. — Csapó János Győri Prókátor. — Czinnár Maurus Szakoltzaifi Sz. Benedek Szerzetébéli Physices Prof. Győrött 1811. — Deák Kálmán Győri Ref. Pred. 1567. — Deseritzi József Nyitrai Győri Prof. 1738. — Dimitriovics Athanasius Győri azután Bétsi Görög Pap 1775. — Dömén József Ferentz Kanonok és Prof. 1786. — Erdély József Apát és Vátzi Kanonok 1783. — Foitsik Román Kármeliták Provinciálissa. — Frank György Nagy-Szombatfi Győri Megye Gener. Vicariussa. — Georgievits Áron Győri Görög Pap 1801. — Gorup Ferentz Győri Nagy Prépost 1669 körül. — Gömöri Dávid Rosnyófi Győri Fő Orvos 1733. — Gregoriantz Pál Horvát Országfi előbb Zágrábi, azutann Győri Püspök 1670. — Groll Adolf Morvai Győri Püspök 1734 m. h. 1743. — Guzmits Izidor Pannonhegyi Benedictinus Győri Theolog. Profess. 1811. — Herman József Győri Kanonok 1759. — Hevesy Sámuel

Győri Ref. Prof. 1749. — Hollósy Mihály Győri Kánonok és Gener. Vicarius 1777 m. h. 1818, — Horváth Péter Jászberényi Pannonhegyi Benedictinus Győri Gymnaz. Direktora m. h. 1811. — Hrabowszky Sámuel Kun-Tapló-tzaifi Téthi Evang. Préd. és Superint. 1771. m. h. 1786. — Jegenyei József Kolosvári Győri Piarista Prof. 1746. — Kapeller Jaroslaus Austriai Győri Piarista 1723. — Kaprinai István Érsekújvári, Jesuita Győri Prof. 1753. — Károlyi Lőrincz Győri Nagy Prépost 1747. — Komáromi Pál előbb Győri azután Szemerei Ref. Préd. 1750. — Kováts László István 1747. — Kutasy János Győri Püspök 1594. — Laddiver Illyés Zsolnai Győri Rector és Prof. 1674 körül. — Ledai Lenárt Oszlání Bars V. Győri Piarista Prof. 1734. — Lenth István Győri Kánonok 1747. — Lisztius János Győri Püspök 1573. — Máár Péter Győri Ref. Pred. Kis Kun-Szent-Miklósfi 1805. — Magdeburg Joakim Brandenburgi Győri Evang. Préd. 1566. — Székhelyi Majláth Antal Kereskenyífi Hont V. Győri Kánonok és Apát 1767. — Maracsó Anselm Pannonhegyi Benedictinus 1739 m. h. 1741. — Matusek András Győri Kánonok és Scopiai Püspök 1695. — Meltzer Károly Megyebéli Pap 1775. — Szerentsi Nagy István Győri Ref. Préd. 1781 m. h. 1789. — Nagy János Fővényi Győr Vgyei Szolga-Bíró 1806 m. h. 1808. — Nagy Vintze 1740. — Németh Mihály Sövényházi Plébános 1792. — Nemtsani Adolf Aranyos-Maróthfi Bars V. Győri Kánonok 1722. — Perlaky Gábor Tolna Sz. Lőrinczi Szemerei Ev. Pred. 1805. — Putz Antal Nagy Bajtsi Plébános 1797. Réthy András Nyitra Galgóczi-fi Görög Nyelv Tanítója a' Győri Academ. 1818. — Revai Miklós Nagy Szent Miklósfi Toron-

tál Vármegyéből Győri Piarista Prof. 1777. — Szlavnitzai Sándor István Tábla-Bíró 1792. — Báró Schwendi Lázár Feő Vezér Győri Com-mendans 1574. — Sebő Mihály Győri Kánonok 1756. — Sommer Filep Morva Miklósvárfi Győri Püspök Titoknokja Piarista 1740. — Somogyi Dániel Zsákfaifi Sz. Mártoni Feő Apátur 1776 m. h. 1801. — Somogyi Elek Minorita. — Spaeholtz Győri Várbéli Katona Orvos 1761. — Jerebitzi Stehenits János Győri Kánonok 1734 m. h. 1769. — Svastits Ignácz Sz. Miklósi Plébános. — Szánthó András előbb Győri azután Sokorú-Kajári Ev. Préd. 1673. — Szántó István Győri Jesuita 1776. — Szarka József Posonyfi Győri azután Universitásbéli Physices Prof. — Szeder Fábán Csább Hont V. fi Pannonhegyi Benediktinus és Győri Gym-taz. Direktor. 1818. — Szentmiklósi Timotheus Győri Ref. Préd. 1791. — Taxonyi János Győri Jesuita 1740. — Telekesi István Győri Kánonok és Prépost 1682. — Szászki Tomka János Folkusfalvaifi Turócz V. Győri Rektor 1729 m. h. 1757. — Tóth Sipkovits János Téthi Evang. Préd. és Superint. 1721 m. h. 1746. — Tsuzi Tseh János Losontzfi Győri Ref. Préd. és rendes Fő Orvos 1723 m. h. 1732. — Tóth József Lóósifi Sopron V. Győri Seminarium Vice Praefectusa 1812. — Vida István Tápi Plébános 1747. —

J e g y z é s e k.

I. Kinek kinek a' Hazáját, a' mennyire megtudhattam, oda hagytam p. o. Gróf Amade Antal Ó Excellentiáját Veszprém Vármegyéhez, Fő T. Novák Feő Apát és Takács József Urakat Zala Vármegyéhez 's a' t.

II. A' mostani Rajzolat az előbbenieknél annyival tellyessebb, hogy nem tsak azon esztendő-t tettem ki, a' mellyben kezdette kiki Írói Pályáját, hanem a' boldogútlakra nézve halálok esztendőjét is, a' mennyire megtudhattam. Hasonlót kívánok tenni a' hátra lévő N. Vármegyékkel is. Fehér Vármegyéhez a' leírtakon kívül 32-öt tettem Jegyzésbe.

III. Némellyeknek neheztelések esett értése-mre, hogy kihagyattattak. Azt készakartva ugyan senkivel sem tettem, ki lehet pótolni a' Toldalek Tudósításba, mint tselekedtek Veszprémi és Horányi Tudós Hazánkfiái.

IV. Miólta Sopron és Vas Vármegyei Íróinkat kezem alól ki—botsátottam, akadtam az ólta magam is némelly oda valókra: meg se szünöm a' hátra-lévőket mindegyre Jegyzésbe tenni, sőt kérem bizodalmassan azokat, a' kik valami hézagot látnak munkámba, azt kegyessen pótolni, 's a' köz jóra szolgáló morsalékjaikat velem közleni méltóztassanak. Non vincimur quando offeruntur nobis praeclara, sed instruimur!

Hrabovszky György.

II. L i t e r a t ű r a.

A. H a z a i L i t e r a t ű r a.

1.) K ö n y v - e s m é r t e t é s.

Erköltsi Heresztény Oktatások különösön a' fenyítő Házakban Raboskodóknak remélhető megjobbításokra. A' K. Lyceum Betűivel 1819-ben l. 396. 8 rét.

A' Felséges Austriai Háznak érdemei az emberiség eránt tagadhatatlanok; szembetűnő főké-

pen azon állandó igyekezete, hogy az elnyomat-
taknak, szegényeknek, 's szerentsétleneknek sor-
sát ha nem is egyszerre jóvá, leg alább tűrhető-
vé tegye. Eltörölvén az örökös szolgaságot 's Job-
bágságot 's a' szegény földmivelőnek állapotján
jóval könnyítvén; most tovább terjeszkedik az ő
Atyai gondoskodása 's már a' gonosztévőket, a'
fenyítő Házakban raboskodókat is jó emberekké,
hasznos polgárokká 's jó erköltsű Keresztények-
ké akarja tenni. Valóban Isteni gondolat! nem
csak büntetni, nem csak bosszút állani a' gonosz-
tévőkön; hanem az ő erköltsi megjobbitásokról
is gondoskodni 's vissza adni az emberiségnek
annyi sok elveszett tagjait, a' mire e' jelenvaló
Könyvben foglalt oktatások törekednek, melly
egyszersmind Felséges Urunk böltseségének Ta-
nú Bizonyosága, hogy azon Oktatásoknak össze-
szerkeztetését olyan Férjfiúra, úgy mint az akko-
ri Erdélyi Püspökre 's mostani Esztergomi Érsek-
re 's Magyar Ország Fő Papjára, Rudnai és
Divék Ujfalusi Rudnay Sándor Ő Her-
tzezségére bízta, a' kiben az Isteni lélek mun-
kálódik, mind fejében, mind szívében. 's a' ki
mint ama jó Pásztor kész az emberiség javá-
ért életét is fel áldozni.

E' könyvben az Erköltsi Oktatásokat
meg előzi egy 36. lapból álló Római nyelven írt
Pásztori Levél, mellyet minden hizelkedé-
sen kívül a' mostani Század' diszének lehet mon-
dani. Foglal ez magában 1) az utóbb magyar nyel-
ven bővebben elő adott Erköltsi Oktatásoknak fog-
lalatjain kívül, számos szép intéseket az alsóbb
rendű Papsághoz, mellyek egy általjában a' mi
Idvezítőnk lelke szerint vagynak írva 's nem egye-
bet, hanem tiszta ember szeretetet minden vallás-
beli különbség nélkül lehellenek. Például ezt hoz-
zuk elő. „Cum vero probe teneamus, Auditori-

um, cui sacrae hae exhortationes maxime destinatae sunt, simile esse sagenae missae in mare ex omni genere piscium congreganti, atque ex omnibus hic in Transylvania seu receptarum seu toleratarum Religionum asseclis conflatum, id solite cavimus, ut planum ipsum, adeoque etiam dictiones juxta illud conformatae, iis circumscriberentur limitibus, ne quidpiam in eas se insinuet eorum theoreticorum dogmatum, quibus ab invicem dissident sectae christianae, sed una eademque omnibus Christianis communis; in Decalogo nempe fundata, et in Evangelio uberius explicata Doctrina moralis ubivis sola regnet, quam Catholicus non minus ac Reformatus, Evangelicus, aut Unitarius, imo Judaeus etiam et Graecus non modo sine offendiculo, sive vi conscientiae illata, sed etiam cum maximo fructu, modo intelligat, et velit, audire possit.”

Azon 28. Erköltsi Oktatások, mellyek e' Könyvben foglaltatnak 's tiszta magyar nyelven irattak, a' gonosztévőknek majd nem minden neméhez vagynak alkalmaztatva; az ő plánumok a' három legelső oktatásokból tetszik meg, mellyeknek ezek foglalatjaik: I) „Az Embernek, büntetés nélkül is fedhetetlen életet kellene követni annak meggondolásából, hogy: I. Ember, II. hogy Polgár, III. Leginkább pedig annak meggondolásából, hogy Keresztény.

Azon tiszta felebaráti szeretetet, mellyet a' Pásztori Levél lehell, lehellnek ezen oktatások is, — itt legelső szempontnak vétetik az ember mint ember 's az ő rendeltetésének felséges voltából, a' természetes okosságból vétetnek indító okok az ő megjobbítására, azután következik a'

Pol-

Polgár 's itten a' Polgári Társaságnak haszna az egészre és így ő reá nézve is adatik elő, 's abból vétetnek indító okok. A' harmadik tekintet az embernek felségesebb erköltsi rendeltetése, avagy az, hogy ő Keresztény, de itten semmi különböző ágazatokról, semmi sectákról nintsen szó, tsak az Istennek szent és örökké való, a' mi Idvezitőnk által kijelentett erköltsi igazságairól, mellyek lehetetlen, hogy minden embernek szívében beóltva ne legyenek. Nem törekednek azon Oktatások azon, hogy valaki hitbeli ágazatjait megváltoztassa, hanem egyedül azon, hogy az emberi Társaságnak, jó erköltsű, jó tselekedetű tagot nyerhessenek; azért olvashatja ezeket valóságos épüléssel minden Keresztýén 's nem Keresztýén valláson lévő 's óhajtani lehet, hogy ezen köz hasznú könyv minél több embernek kezén megfordúljon, 's ha minden Keresztýén Tanítónak szavaiban ezen tiszta felebaráti szeretet, ezen valóságos Kristusilélek uralkodna; akkor soha se lenne a' Keresztýén vallásnak ellensége, és ha ezen lélek egyszer közönségesé lészen: akkor megvagyunk győződve, hogy bételjesednek az Írás szava: és lészen egy Pásztor és egy akol.

De bizonytságot téssen egyszer'smind ezen Könyv arról, mennyire örvendhet a' Haza, hogy egy olyan felséges gondolkodású, egy olyan dítsó érdemű Férjfiút, mint a' feljebb tisztelt Érsék 's Hazánk Fő Papja Ö Hertzegsége, a' magái közé számlálhat; — és valóban örvend ki ki, örvendünk mi is, mellynek tsekély jeléül nem tartottuk felesleg valónak egy Tiszttségben lévő Literátorunknak hevenyében készült Verseit, mellyek különben a' napfényt talán soha se látták volna, mint egy előre küldött jelt, ide reszteni:

Post publicationem Invitatoriarum per Cel-
sissimum Principem Primatem Alba Carolina
ditto 8-ae Februarii a. l. Illmo Domino Personali
exaratarum in Consessu Tabulari 3-a Martii in-
terventa.

Audio, quod Primas-jam Princeps, qui prius et quâ
Nobilis in veteri Stemmata gemma fuit,
Scribat ab Ausonio sibi missa Insignia Patre;
Hortari tempus — Munus adire paret;
Istrograni stabilem se Sponsae figere sedem,
Hungariaeque novam condere velle Sion;
Post decimam sextâ die Mensis in ordine quinti,
Quâ petimus Divi luce Joannis opem,
Sint duo Festa cupit, cum Sacro quippe profanum,
In Templo, atque Domo, quam Comitatus habet.
Tunc, rogat, ut veniant Tabulae dignissima Membra,
Et pergant Festis addere grande decus.
Heu! cur Hebdomada non fit res tardius unâ,
Dum Leges patriae Jura silere jubent;
Pompae tunc posset Tabulae pars major adesse,
Et coram illustrem condecorare diem.
At Vates celso pro Principe Numen adoro,
Ut regat incolumis Pastor Ovile diu;
Et quae jam dudum concepit mente subactâ,
Possit ad effectum ducere cuncta suum.
Sic, quas haud potuit Sacras Barkóczius Aedes
Moliri in Clivo, (mors cita rupit opus):
Ducet Alexandri Primatis Zelus in altum,
Et statuet summo magna tropaea Deo.
Tunc erit Hungarici Majestas reddita Templi,
Illa Patrum Sêdes, atque superba Sion!
Si Deus omnipotens mea vota, precesque secundat,
Primas Hungariae mox stupor orbis erit.

Adja a' Mindenható, hogy a' mi nagy remé-
nyünk be is teljesedjen és az emberiségnek 's Ha-
zánk javára sokáig virágozzék! —

- a) Könyv-vizsgálat. Az emberi kötelességek rajzolatnya rövid erkölcsi oktatásokban. Készítette Benesik József, a' Törvények' Doktora és Szabad Királyi Bazin Várasának Plebánossa, Posonban, Belnay Örökösseinek betűivel. 1818. 8-ad rét. 247. lhp.

Ama' fáradhatatlan tudós, a' ki a' húsz esztendei izzadásba telt illy című közhasznú könyvét: *Repertorium Juris publici, privati, et criminalis Hungarici*, 's a' t. készül közrebocsátani, adta ki ezen Munkát, elsőben németül, 1817-ben, *) aztán, midőn már a' vele való köz megelégedés el vala hiresztelve, egy esztendővel későbbben, magyarul, melly három Szakaszra, és mindenik Szakasz több Oktatásra van felosztva.

Az első Szakasz a' teremtésnek különösen pedig az Embernek vég céljáról szóll, és az Istenhez, önnön magunkhoz, és másokhoz való kötelességeinket foglalja magában I. Oktatás a' teremtésnek vég céljáról közönségesen, és különösen az emberéről értekezik. II. Az Istenhez való kötelességekről. III. A' magunkhoz való kötelességekről közönségesen. IV. A' maga tökéletesítéséről, és különösen az elme kimíveléséről. V. A' szívnek és akaratnak kimíveléséről. VI. A' másokhoz való kötelességekről közönségesen, és a' mások szeretetéről. VII. Mások megsértéséről. VIII. Mások jobbitásáról, 's tökéletesítéséről. IX. A' különös kötelességekről. — Az atyafiak — elöljárók — alatt valók — és hasonlókhöz való kötelességekről. X. A' jótévőkhöz való kötelességekről. XI. A' barátságról, és a' barátok eránt

---

*) Grundrisz der menschlichen Pflichten. Ein moralisch-praktischer Unterricht für die Jugend und für Erwachsene; als Beitrag zur Beglückung der Einzelnen und der Gesellschaft. In kurzen Lehrsätzen verfasst von Joseph Benesik, Doctor der Rechte, und Pfarrer der König. Freystadt Bösing. Presburg, 1817. gedruckt bey den Belnayschen Erben. 8-o 216. S.

való kötelességekről. XII. Az ellenségeskedésről, és az ellenséghez való kötelességekről. XII. A' szomszédokról, és az ahoz való kötelességekről. XIV. Az ismeretlenek, szerencsétlenek, csonkúltak, szegények, özvegyek, árvák, tudatlanok, tévelygők és rabokhoz való kötelességekről. XV. A' halálról, és a' halottakhoz való kötelességekről, XVI. Az okatlan állatokhoz való kötelességekről.

A' II-dik Szakasz A' hivatalbeli kötelességekről szól. XVII. Oktatás A' hivatalbeli kötelességek' eredetéről. XVIII. A' polgári társaság' eredetéről, és annak Fejedelméről. XIX. A' Fejedelem jussairól. XX. A' jobbhágnak az ő Fejedelméhez való kötelességeiről. XXI. A' bírák és előjárók köt. XXIII. Az alatt valók köt. XXIV. A' Papi hivatalról és annak Rőt. XXV. A' katona rend' eredetéről, és annak köt. XXVI. A' földmivelő' köt. XXVII. A' mesteremberekről 's mindenféle művek, és csinálmányok' készítőiről 's az ő kötelességeikről XXVIII. A' kalmárokról, 's az ő köt. XXIX. A' Tisztviselők köt. XXX. Az orvosok' köt. XXXI. Az ügyésről, és annak köt. XXXII. A' napszámos köt. XXXIII. A' házastársaságról, és a' házastársak' köt. XXXIV. A' férj köt. XXXV. A' feleség' köt. XXXVI. A' szülők' köt. XXXVII. A' gyermekek' köt. XXXVIII. A' tanítók', 's nevelők' köt. XXXIX. A' tanítványok köt. XL. Az Ur' és Aszszony' köt. XLI. A' cseléd' kötelességeiről.

A' III-dik Szakasz a' kötelességek' végzésére indító okokat foglalja magában. XLII. Oktatás az észről, és a' Religioról, mint a' kötelességek' tellyesítésének indító okairól. XLIII. A' jó erkölcsökről közönségesen. XLIV. A' bölcseségről. XLV. A' szorgalmatosságról, vagy az időnek, és Istentől vett erőnek okos használásáról. XLVI. Az igazságról. XLVII. Az igazmondásról, és egyenességről. XLVIII. Az álhatatos-

ságról. XLIX. A' mértékletességről. L. A' megelégedésről. LI. szelídségről. LII. Az alázatosságról. LIII. Az adakozásról, és szánakodásról. LIV. A' halgatásról, vagy kevés szóllásról. LV. A' társalkodásról. LVI. A' büntető törvényekről.

Valamennyi Oktatásban bőven megvan minden, a' mi a' tárgyhoz tartozik, és az olvasó az értelmes és egyszer'smind gyönyörködtető előadásból, mulatva, minden fáradság nélkül kitanulja kötelességeit, és szívére veszi azokat mind a' Sz. Írásbeli bebizonyítások, mind egyéb röviden előhordott fontos okok miatt.

A' számos valódi és régi közmondások, melyektől annyira tartóztatják már magokat Íróink, hogy azokat csak a' köznépre látszatnak egészen bízni, még jelesebbé teszik a' Munkát, főképp mivel mindenhol igen helyesen vannak alkalmaztatva. Lássuk a' XLI—dik Oktatást a' cseléd kötelességeiről: „Ne szégyenlyed, hogy szolga vagy: Bizony különböző tekintetben mindnyájan szolgák vagyunk. Egyébképpen a' szolga is talál, kinek parancsollyon, valamint az Urnak is van Fellyebbvalója, a' kitől függ, 's a' kinek tartozik engedelmeskedni. — — a' ki kicsinyben csalást követ (el,) nem irtózik az megcsalni nagyobbban is, mihelyt módot, 's alkalmatosságot talál reá. A' ki ökröt lop, talán csak egy varró tűn kezdette: — — A' ki szolga, nem Úr: azért minden kötelességeidet végezd szorgalmasan annak idejében. — — Ne morgolódgy, mikor valamit parancsolnak. A' kinek szekere' farkán ülsz, annak nótáját kell halgatnod. — — Dologért tantyák a' szolgát; azért szorgalmatosságoddal, 's hív szolgálatoddal érdemeld meg a' te bérédet: — — ne csudáld, ha Urad a' bért is csekélyebbre szabja. A' minő a' szolgálat,

ollyan a' fizetés. — — Azután a' sokszor változó cseléd ritkán szokott ruhás lenni, azért mondgyák: Sűrű gazda, ritka köntös." 's a' t.

A' mi az Orthographiát illeti, felvett írás módja mellett mindenütt álhatatosan megmarad a' Szerző, ki vévén, hogy a' hosszas ü betű az Előszóban két ponttal és ékkel, az egyéb Munkában pedig két ékkel van jelelve. A' Stilusban tiszta és szemen szedett magyarság uralkodik általjában mindenhol úgy hogy ezen Munka a' mellett, hogy a' legjózanabb morált tanítja, literatúránknak is szép előmozdítására szolgál, és így tudós Szerzője' érdemét kettőztetve emeli.

B. Külföldi Literatura.

Némelly Itéletek a' Tudományos Gyűjteményről, mellyek a' Párisban kijövő Revue Encyclopédique, ou Analyse Raisonnée des Productions les plus remarquables dans la Littérature, les Sciens et les Arts nevű Folyó Írásnak 1819-ki Januariusi Kötetében foglaltatnak,

Volt egy idő, nem tagadhatjuk 's azon Vitéz Hazánkfiyai, a' kik 1793-dik esztendő táján Frantzia Országba béhatottak, bizonyosságot tehetnek arról, mellyben a' Magyar Nemzet Frantzia Országban Culturájára nézve majd nem tsak azon szakaszba tétetett; mellybe némelly Afrikai vadabb Nemzetek, — vólt egy idő, mellyben tsudálkoztak a' Frantziák, hogy az oda betörő Vitézeinkben emberi érzés vagyon 's azok hasonló jó nevelésűek, mint akarmelly más Culturájáról annyira megditsért fiai. De ezen vélekedés nem igen látszhatik tsudálatosnak; hiszen ők majd nem soha sem, vagy igen ritkán jöttek öszveköttetésbe velünk, 's a' mi szomszédink, a' kiktől felő-

lünk való esmérteiket szedték, majd nem a' leg-
újabb időkig Irokezoknak kiáltottak ki bennün-
ket: a' mellett azt is meg kell vallanunk, hogy
azon időktől fogva, mellyekben a' Magyar Nem-
zet a' Frantziákkal szorosabb szövetségben állott,
a' Magyar Nemzet a' maga javára igen nagyot
változott. — Ha tehát a' múlt vérengező háborúk
egyéb hasznát nem tettek is, legalább meges-
mertették a' Nemzeteket önön magokkal és más
Nemzetekkel is 's eloszlatták a' balvélekedések-
nek, az előítéleteknek számtalan dögleletes kö-
deit, mellyek a' Nemzetek esmérteit sűrűen fe-
dezték; ha nem is volt egyéb haszna annak, hogy
a' legközelebbi múlt háborúiban számosabb Fran-
tzia hadi foglyok szálitattak Magyar Országba,
legalább ez volt, hogy érzették a' Magyaroknak is
de főképen a' szép Nemnek a' szerentsétlen, fog-
lyok eránt való felebaráti szeretetét, nyájassá-
gát, szívességét 's több mint pusztá könyörüle-
tességét, mellyet a' Frantziáknak ditsőségekre
legyen mondvá, számos Frantziák 's főképen a'
szép Nem bebizonyítottak a' mi hadi foglyaink
eránt.

Most helyre állítatván az áldott békeség,
Literaturánkra is fordítják azon szíves barátink
figyelmeket, a' kikkel sok tekintetben költsönös
természeti hajlandóság 's hasonlatosság is öszve
kapsol bennünket. Kedvesen veszük azon Nem-
zetnek figyelmét, melly, a' mi őtet magát illet-
te, minden időben nagy volt 's még gyengébb
Uralkodói alatt is el nem veszthette soha a' maga
Nemzetiségének fellengezőbb Ideálját, kedvesen
veszük azon Nemzetnek figyelmét, mint olyan-
nak, mellynek érdemei a' Tudományok Országá-
ban halhatatlanok, a' melly tehát érdemes Bíró
Literaturánknak megítélésében. Örömmel közöl-
jük tehát Hazafi Olvasóinkkal azon keveset is,

melly az említett Revue Encyclopédique nevű munkában felvagyon jegyezve 's szóról szóra e'képen következik: *)

*) Revue Encyclopédique, ou Analyse Raisonnée des Productions les plus remarquables dans la Littérature, les sciences et les Arts. Par MM. Amaury-Duval, Andrieux, de l'Institut; — Année; — Barbié-Dubocage, de l'Institut; — Bally, D. M.; — Barbier, Conservateur de bibliothèque, du Roi; — Béranger; — Michel Berr; — Buchon; — Cerbied; — Champollim — Fizeac, correspondant de l'Institut; — Degérando, Al. de la Borde, de l'Institut; — Derché; — Descuret; D. M.; — Desmarests; — Duckett; — A. Dufrayer; — Ch. Dupin, Emeric — David, de l'Institut; — Esquirol, D. M.; — Ferry; — Francoeur; — Fourrier, de l'Institut; — Heiberg; — Henrichs; — Jomard, de l'Institut; M. A. Jullien, de Paris; — Kératry; — Kraft; — de Lacépède, Langlès, Lanjuinais, Lemercier, de l'Institut; — Llorente; — H. Lasalle; — Lenormand; — Lepileur; — Magendie, D. M.; — A. Mahul; — A. Métral; — Naudet, de l'Institut; — Nicolo — Poulo; Orfila; — Palissot de Beauvoir, de l'Institut; — Parent — Réal; — Pariset, D. M.; — Piquetpal, D. M.; — Pougens, de l'Institut; — Raymond; — Rey, de Grenoble; — Salfi; — E. Salverte; — Sauquaie — Soulligné; — Schwaugiensers fils, de Strasbourg; — Thierry; — L. Thiesse; — Verdier; Warden, ancien Consul des Etats — Unis d'Amérique, etc. Paris, au Bureau de la Revue Encyclopédique, Rue de Choiseul, Nro 3; Baudouin frères, Libraire de la Revue Encyclopédique, Rue de Vaugirard, Nro 36. Janvier 1819. 1er Volume 1-re Livraison. p. 179. Autriche et Hongrie;

Depuis 1817, il paraît à Pesth, chez Trattner, un journal littéraire intitulé: Tudományos Gynjtemeny (Tudományos Gyűjtemény) (Magasin scientifique) rédigé par M. George Fejer, professeur de dogmatique à l'Université de Pesth, avantaugusement connu par des ouvrages philosophiques, tant en latin qu'en hongrois. Ce journal, quoiqu'il soit borné à la seule Hongrie, obtient un succès extraordinaire. Ses principaux collaborateurs sont: M. M. Kazinczy, de Jankovich, Horval, (Horvát), Lenhossék, Tomtsányi, Kolcsey (Hölcsy), Rummy, Thaisz, (Thaisz), et l'éditeur lui même. On y trouve sur la philosophie, sur l'histoire, la topographie, la statistique, la jurisprudence la médecine, la physique, la philologie, les mathématiques, et sur la pédagogie des articles fort intéressans, qui prouvent que la Hongrie ne reste pas en arrière dans le progrès de la civilisation, qui distinguent notre siècle. Mais, on y trouve aussi, dit le journal littéraire de Leipsick, quelques articles, entre autres ceux de M. Folnics, directeur d'une maison d'éducation de demoiselles.

„1817-dik Esztendőtol' 6lta megjelenik Pesten, Trattnernél egy Tudományos Folyó írás, ezen név alatt: Tudományos Gyűjtemény, redigálva Fejér György Úr a' Dogmatikának Professora által a' Pesti Universitásnál, a' ki ditséretesen esmeretes az ő latán és magyar philosophiai munkái által. Ezen Folyó írásnak, ámbár tsupán tsak Magyar Országra vagyón szoritva, rendkívül való előmenetele vagyón. Az ő fő dolgozó Társai Kazintzy, Jankovits, Horvát, Lenhossék, Tomtsányi, Kölcsey, Rummy, Thaisz Urak, és a' Kiadó maga is. Találatnak abban a' Philosophiáról, Historiáról, Topographiáról, Statistikáról, Törvény, Orvos, Természet, Nyelv, Mennyiség és Nevelés tudományokról figyelemre méltó darabok, mellyek bebizonyítják, hogy Magyar Ország nem marad hátra a' Civilisátiónak azon előmenetelében, melly a' mi Századunkat megkülömbözteti. Találatnak mindazonáltal abban, azt mondja a' Lipsiai Tudományos Folyó írás, né-melly darabok, a' többek közt azok, mellyeket Folnesics Úr, egy Leány' nevelő Háznak Igazgatója Budán, írt, mellyek igen szembetűnő ellenkezésben vagynak a' többi dolgozó Társak' nagyobb részének munkájival. Folnesics Úr minde-nek felett megtámadja Pestalozzinak nevelése módját, és Kántnak Philosophiáját, a' honnan ő származni hadja mind azon szerentsétlenségeket,

---

les à Bade, (Bude) qui forment un contraste frappant avec les travaux de la plupart des autres collaborateurs. M. Folnesics attaque surtout la méthode d' éducation de Pestalozzi, et la philosophie de Kant, d'où il fait dériver tous les malheurs, qui ont accablé l' Europe, depuis la fin du dernier siècle. Depuis le commencement de 1818. les articles, avant d'être insérés, sont soumis à la révision d'un comité composé de littérateurs distingués de l' université de Pest; aussi, n' y trouve-t-on plus rien qui blesse trop ouvertement l' opinion publique, ou qui puisse offenser des individus.

mellyek Európát a' múlt századnak végétől fogva elborították. Az 1818-ik esztendőnek kezdetétől fogva az Értekezések, minekelőtte beiktatnának, biztatnak egy a' Pesti Universitásnak legjelesebb Literatoraiból álló kiválasztottaknak vizsgálások, ra; ezért nem találhatik abban semmi olyan többé, a' mi a' közönséges vélekedést igen világosan sértené, vagy a' mi megboszszonthatná az egyes személyeket".

Mi óhajtanók, hogy a' Pesti Universitásnak érdemes Tagjai ezen Nemzeti Intézetben olyan részt vennének, mint a' millyent nekik a' feljebbi Czikkely tulajdonit.

Thaisz András,

III.

Tudománybeli Jelentések,

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Újj-észrevételek ezen közmondásról sub Rosa; feleletül a' folyó Esztendei Tudományos Gyűjtemény 1-ső Kötetének 123. 's köv. lapjaira. —

— — hanc veniam petimusque, damusque vicissim.

Közmondások, példa beszédek, mellyek nem a' tiszta Jónokosság minden nyelvekben megegyező szabásain, hanem egy különös történeten, vagy régi szokáson épülnek, — minden nemzetnél fordulnak elő és gyakran a' nyelvek legszébb sajátosságai közé tartoznak. Illyenek, hogy mindjárt honni nyelvünknel állapodjunk meg: még hátra a' Fekete Leves; pórul jární 's a' t. — Ezek azon nyelvben mellyben credtek, a' hosszas szokás által, könnyen érthetők lettek, a' nélkül hogy a' nemzet nagyobb része azon történetről

vagy szokástól, mellyen épülnek, megemlékezne, avagy azt csak valamennyire — is tudná. —

De épen mivel érthetőségeket, helyes — voltokat eggyedül a' tartós nyelvszokásnak köszönhetik, más idegen nyelvekbe csak igen ritkán, és akkor — is a' leg-nagyobb vigyázattal tétethetnek által. Egy egészen új szó, melly a' nyelv törvényeihez kepest formálva, a' kitesendő képzet értelmének megfelel, már könnyen érthetősége által — is elveszti kedvetlenségét; de egy több esmérletes szavakból összeszerkesztett közmondás, melly csak akkor lesz érthetővé, ha az idegen nyelvhez, vagy a' történet írókhoz, a' porral meglepett Kronikákhoz, régi foliántokhoz folyamodunk; mellynek eredetét, helyes-voltát és a' jozonolosság szent szabásaival való megegyezését csak hosszas magyarázatok, tudós értekezések után, és még akkor — is csak hozzávetőleg mutathatjuk meg; — mindég kedvetlen, a' nyelv érthetőségét felzavarja, a' nyelvek közönséges Filozofiájával, mellyet a' nyelv — művelésben mind untalan szemünk előtt kell tartanunk, ellenkezik, és új honjában, valamint az előbbiben, csak a' hosszas vele — élés megerősítésének hozzájárultával lehet helyes.

Illyen, a' mint mindjárt bővebben meglátjuk, az előttünk lévő kifejezés-is. Ezért bátorzkodtam annak magyarra fordítását hibáztatni, és észrevételemet, a' Bártfai Levelek vizsgálásában, a' magyar olvasó község, mint az ujítások természetes bírója, eleibe a' Vizsgálatokhoz illő Rövidséggel terjeszteni, szabadon ugyan, de a' nélkül hogy azokat akárkire is erővel tojni kívántam volna. Mihelyest titkainkat magyarul, nem csak némelly könyveinkben, hanem a' közönséges életben — is Rozsa alatt fogjuk egymással közleni, én leszek legkésebb magamat a' bevett nyelvszokáshoz alkalmaztatni.

Legyen ez elég ítéletem mentségére: lássuk már most ezen szöllásnak eredetét, mellyre minket Trattner Károly Ur a' magyar történetekből kívánt tanítani. Ezt állaposan és a' legbizonyosabb kűfökből kifejteni csak azért is kötelességemnek tartottam, hogy az idegenek tsupán a' hazánkat illető tárgyakban való jártasságunkat, és a' külföldi tudományos fáradozásokkal való esmérletlenségünket szemünkre, ne vessék, és így megbotsáthatatlan egyoldalúsággal ne vádolhassanak.

Jóllehet ezen szöllás sub Rosa a' klaszszisos Latány nyelvben nem fordul elő és a' régi Rómaiak előtt egészen

eszméretlen volt; *) — annak még is eredete a' Görög és Római Mythológiával szoros összeköttetésben vagyon, — A' Ró'sa ugyan — is, cza' legkellemetesebb virág (Φέριστος ἄνθος) hogy az enyelgő Anakreon szavaival éljek — a' tavasz ékessége (Εἰάροσ μεγῆμα) a' halandók gyönyörűsége (Βροτῶν χαρῆμα) és az Istenek lehelete (Οεῶν ἄημα); — a' régi Görögöknek, költőik által teremtett mythósszaikban olly nevezetességet nyert, hogy a' Rómaiak, a' gyermek Görögöknek megüszült majmolói, annak üdnepéül egy különös napot szenteltek. **) A' széles tengernek két hullámjai közül legelőször kibujván a' mennyei Aphrodite, vele együtt származott ró'sak közt jelent meg, mellyeknek eredeti fejér színeket, gyenge lábát egy tövisben megszurván, tulajdon vérével festette, veresre. ***) E' kép' a' legszebb virág, a' szépség legfőbb ideáljának (Venusnak) általa pedig a' szerelemnek (Erosznak) és a' testi kellemeknek (a' Khariteseknek) volt szentelve ****) idővel pedig színe miatt az elpiruló szemérem symbolumává — is lett, *****) Dea' tiszta, nemesebb szerelem, mindég szemérmetes és csak a' titok fátyola alatt szeret munkálódni. Hogy tehát Venusnak tsalfaságai az egész világ előtt tudvá ne legyenek, a' szótalan Harpokratest egy Rosa ajánlásával kívánta meg nyerni a' pajkos Amor, magának ez által épen annyit használván, mint vigyázatlanabb anyjának. Így a' szerelemnek virága, az ifjú szemérmetesség viritó képe, egyszer'smind a' komoly halgatásnak symbolumának is nézetett

---

*) Nolténii Lexicon latinae linguae antibarbarum. — Coelenii sylvia minus probatorum, insolentium, soloecorum, barbarorum et semibarbarorum commutatorum in latina. —

**) Jacobi Sponii Rei antiqu. selectae quaest. apud Joannem Poleno in novis suppl. ad Thesaur. Antiqu. Rom. et Graec. Tom. 4. p. 546.

***) Josephus Lanzonus de coronis et unguentis apud Sallengre in novo Thesauro antiqu. Rom. T. 3. p. 703.

****) Idem ibidem p. 699. et 701.

*****) Idem ibidem p. 713.

*) Azért fügesztette azt a' gondos házigazda vendéglő asztala felibe; barátjait annak untalan tekintete által a' vig poharazás közben mondott gondatlan beszédek' barátságos titokban tartására emlékeztetni akarván; a' mint mind ezeket röviden és kellemesen a' Latány Költő így fejezte ki:

Est Rosa flos Veneris, cujus quo furta laterent,

Harpocrati Matris dona dicavit Amor.

Inde Rosam mensis hospes suspendit amicis;

Convivae ut sub ea dicta tacenda sciant.

Ezen utolsó szokás adott a' Külföldi Tudósok véleménye szerint, a' kérdésben lévő közmondásra alkalmatosságot **). Hogy a' Nádásdiak Pottendorfi Kabinetjében, hol a' Leopold Császár ellen össze eskütt felek gyülekezeteiket tartották egy nagy mészből vágott Rósa ékesítette volna a' boltozatot, kétségbe hozni nints szándékom; de ez tsupán a' már keletiben levő közmondás megerősítésére szolgált, és talám az által is okoztatott. Már a' híres Justus Lipsiusnak tanítványa, Lucca i Laurentius Jósef, ki a' 16-dik század végén és a' 17-dik elején következésképen az említett összeesküvés kiütése (1670) előtt élt, a' sub Rosa szóllás módját a' Görög Mythologiából származtatja és annak első használatát a' Németeknek tulajdonítja ***).

A' Bártfai Levelek Vi'sgálója.

2. Eredeti Oklevelek kivonásai.

Noha ugyan ezen betses folyóírás első kezdetétől fogva a' hazai Litteraturának elé mozdításában oly nagyok voltak érdemei, hogy azokat ki nemzeti igyekezetünknek igazságos Birája akar lenni, — légyen ez bár külföldi — kérdésbenn

---

*) Innen magyarázhatjuk meg némelly szerzeteseknek elnevezéseiket, mint: *fratres roseae crucis*.

**) Grosses vollständiges Universal Lexicon. Leipzig 1742. Rosa szó alatt 32. Dar, §50. 1.

***) Josephus Laurentius de conviviis veterum; apud Gronovium in Thesauro Graecar: antiquit. Tom. 9. p. 180.

nem hozhattya: még is nem lehet az igaz hazáinak, szívbéli öröm nélkül tekinteni azt, hogy akkor a' midőnn szokás szerint a' Külföldi folyóirások üdőjártával tsüggedni, 's érdeklődésből veszteni szoktak, a' mi Tudományos Gyűjteményünk nem csak maga valóságából nem vesz, hanem évről évre gyarapodván, szép tzellyához bátor lépésekkel közelitt — a' Nemzeti Litteraturának szeretetét tudós hazánkfiaiban ébreszti — az elől ítéleteket kémélő kézzel irtogattya — egy szóval gondossan felvigyáz, hogy Nemzetünk a' többi Európai kimivelt Nemzetek előmenetelektől a' Tudományokban el ne maradjon. —

Ha ki eddig is kételkedett, hogy ezek így vágynak, megolvassván a' Gyűjtemény múlt esztendei 8-ik Kötetét, ebbéli állításomnak tökéletes igazságát, minden részben tapasztalhatta. — Ime! — magyar nyelven készült tudós értékezt olvasunk; az említett Kötetnek 120-ik Lapján, egy oly tudós Hazánkfiaul, kit a' Külföld Német nyelven készült véltős munkáink, már rég olta esmér. — — De más felől, ki nem láttya? 's ki nem örvend? hogy számos szép Okleveleink, mellyek Századoktul olta, privátusok Szekrényeikben dugva, a' molyoknak és egereknek szolgáltuk eledelül — megtörettetvén a' sötét üdökrül reánk báramlott elő ítelet, — elhagyván rejtek helyeiket, — a' történet, de kiváltképpen, az ujjonán születendő Diplomatikánknek kimondhatatlan hasznokra, akkor botsáttattnak közre — a' midőn a' boldog — 's békesség arany kalásszával régolta megáldott, sem a' Tatár dulása, sem a' Török szomorú birodalma által, a' Tudományok gyarorlásában nem gátoltatott, Austriában, tudós Kurz Ferentz érzékenyen panaszolkodik: a' régi — 's nálók tsupán a' történet és Diplomatika hasznára, nem pedig Jussok védelmekre szolgálható — Okleveleknek haszontalan, 's elő ítélettel tellyes titkolások ellen *). — — De nem tzelom az illyes elő ítelet okainak fejtegetésében botsátkozni, sem itt a' Magyar Diplomatikáruul értekezni — ditséretessen elkezdette a' másodikat, egy tudós hazánkfia, ugyan az említett Kötetnek 70-ik Lapján kitül tellyes bizodalommal reménlheti a' háza, hogy nem tsak mély belátással kezdett értekezését vé-

---

*) Oesterreich unter Kaiser Friedrich den II-ten von Franz Kurz. Erster Theil Wien 1812. 8. Vorrede S. 5-7.

gig folytattya, de üdövel, a' homályban béburkolt Diplomatikánkat is tökéletes világosságra hozza — követni akarom tsupán T. T. Jankovich Miklós, és Mednyánszky Alajos Tudós hazánkfiainak ditső nyomdokit — 's első lépésemmel — azoknak kik az illyeket kedvellik, vagy ne talántán használhatják tsekély gyűjteményemből 6 eredeti Okleveleknek kivonásaikkal kívánok kedveskedni. — Igérvén hogy nem tsak tsekély gyűjteményemnek azon részét, mellyet Diplomatikus jellesegeire vagy más tulajdonságaira nézve közhasznúnak fogok itélgni, üdörül üdöre a' mint t. i. ezt egyéb foglalatossá-gim megengedik ezen folyó-írás által közre bocsátom hanem az olyakat, legyenek ezek bár Deák, bár Magyar nyelven készültek melyeket foglalattyokra nézve, érdemeseknek tartok egész kiterjedésekben is közleni fogok — ha ez egycberánt a' T. T. Redactionnak tetszésére fog lenni. — Hogy azomban Leveleim kivonásait, ne tsak a' történet író (ha némely jeleségeket foglalnának magokban), hanem hazai Diplomatikánk is — melynek hajnala most kezd derülni — használhassá, úgy vélem nem hibázok, ha Okleveleim rövid kivonásain kívül azoknak Diplomatikus tulajdonságait is, — a' forma — Petsét — Papiros — kiadás módja — 's egyebekre nézve megemlittém, a' mennyire t. i. ezeket tsekély tapasztalásim meg-bírálni engedik — több helyet foglalnak ugyan az ebbéli észrevételekkel megbövitett kivonásaim, de felül haladta kétségeimet azon meggyőződés, mely szerint tudom, hogy minden igaz hazafinak, nem kevesebbé fekszik szíven hazánk Diplomatikája (mely nemzeti alkotmányunkal oly nagy öszve-szövetkeztetésben vagyon) mint a' Történet. —

1260—1262.

Béla Király: minekutánna Ponith Biró (Comes) Gergely Itharus fia részére (a' Fehérvári Káptalan előtt, fizetendő 20 markákban). Henrik Ország Birája ítélő Levele által megmarasztaltatott volna, oly formán: hogy ha a' Sz. Mártonyi Oktávákra le nem fizeti az említett Sommát: két annyiban büntettessen, az említett Ponith Biró azomban, az Ország Birája Levelét nyilván áll-levélnek lenni állittván; a' kérdéses Levél kiadója a' Király eleibe midőn ez a' Biroság helyén-tılne ideztetett, 's ott tovább is annak igazságos voltát lelki-esméretére állittotta volna — hogy a' Perlekedő Felek tzi-vo-

dásinak serény végétt vesse (*jurgancum controversias celerī volentes sententia terminare*) e'képpen ítelt: Hogy a' Pünkösdi Oktávákra az Al-peres Ponith Biró, Gergely Ihárus fiának; részszerént testvére elfogattatása miatt részszerént pedig büntetésül, hogy az Ország Birája ítélő Levelét áll Levélnek álitani bátorzkodott egyszerre harmintz markakot fizetni tartozzon, ha pedig ezt nem tellyesittené, Gergely Ihárus fia Ponithi Biró birtokában (*possessio*) béhelyheztessem, 's ha ezután sem akarna eleget tenni birtoka a' Fel-peres örökségévé vályyon.

Ezen Oklevél mely Vaskánn adatott ki *) nyilva (*patenter*) pargatentre vagyon írva — a' Petsétet mely tojás formájú, 's a' hátára volt nyomva, az Oklevel két kis vágásain ált húzott hörötske (*corrigia*) tartotta — melynek darabkája most is látható — formájára nézve szélessebb mint hosszu, —

Jelességei 1) Hogy már Béla üdejében a' biroság előtt kérdésben hozatott oklevelek, bizonyos rendszabások, vagy is az akkori Diplomatika szerént íteltettek meg. 2) Hogy azon időben a' Király in sua Curia mely Bárókból állott, az igazság ki szolgáltatásában személlyesen részt vett.

1262.

Megkérettettvén Béla Király Hozma Buken Biró (*Comes*) fia által az eránt, hogy azon vételét, melynek erejével Hektortúl Péter fiátul, bizonyos Belez **) nevű vagyont (*Praedium*) az említett eladó atyafiainak meg egygyezésekkel, örök áronn meg vásárlott, *Privilegiális* Levelével meg erősíteni méltóztatna, 's ugyan e' végre az említett esedező két rendbéli Levelét mutattván elé, a' Nyitrai Káptalannak, az elsőt ugyan *memorialist*, melyben a' zálogos vétekrül tétetik bizonság, a' másodikat pedig Függő Petsét a-

---

*) Vaska horvát falu Verötze Vármegyében fekszik Kapintzéhez közel nem messze a' Drávátul, és a' Dráván túl fekvő Somogy Vármegyei Dráva Sz. Mártonyi falutól mely mai napig is a' Vaskai Apátornak birtokában vagyon. —

**) Belez tós falu Nyitra Vármegyében fekszik a' Bodoki Járásban, kis Dovožán és Szeptentz Ujfalu között földes Urai Szennyesy 's több Uraságok,

Iatt, mely az el adó atyafiainak, meg egygyezésekkel történt örök el adást bizonyította — mind ezeknek meg vizsgálások után, igazságosnak találván az esedező Rozma Buken Biró fiának kérését, a' Belezi vagyom (Praedium) örök el adását, e' jelen való, 's kettős Petséttye alatt ki adott Privilegialis Levele által, örök üdökre meg erősítte.

Ki adatott Privilegialis, formában, pargamentre vagyon irva melynek hossza nagyobb mint széle — a' Petsét zöld és sárga kevert selyem fonalakonn függött, mellyek a' bé hajtott alsó szélén, tett kis vágásokon vagynak ált húzva — a' Petsét azomban már el vesszett az írásnak első bötüje. B. nagyobb szorgalommal ki vagyon tsinosított.

Jelességei 1) Hogy a' Belezi vagyom (Praedium) zálogban való vételéről a' Nyitrai Káptalan tsak memorialis Levelet adott. 2) midőn később örök áron adatott el ezt ugyan azon Káptalan függő Petsét alatt készült Levelével bizonyította: 3) Hogy a' vevő Rozma Buken Biró fia mindezek után is birtokának tökéletes meg erősítésére a' Király Privilegialis Levelét szükségesnek tartotta. 4) hogy azon üdöben ha valaki örökös vagyomját kívánta el idegeníteni, a' közelebb való atyafiaknak meg egyezések, nem tsak szükséges volt, hanem hogy ezen meg egyezésnek ki jelentésére, a' Káptalan előtt meg jelenvén név szerént az el adó Levélben fel jegyztettek.

1276.

G. Bán és Somogy Vármegyei Fő Ispán, úgy nem különben János Isép fia, Quaznai Rozma, és Wgra Birák (Comites) kik a' Király parantsolattyából, a' Latrok Tolvajok, és egyebb Gonosztévők, megitélések, úgy más ügyeknek elintézések végett a' Somogyországban (ad districtum Symigiensem) jöven, 's jelesen Somogy Vármegyében Gergely Ihárus fia, az eránt téven előtők panaszt, hogy Miklós és István Bagen fiai, sem azon 120 márkákat (melyben a' Király ítélete szerént megmarasztaltattak) lefizetni, sem pedig bizonyos számú tanúkkal hiteket a' Fehérvári Káptalan előtt (ugyan azon ítélet szerént) letenni nem akarnák ily ítéletet hoztak a' gyűlekezetben jelen volt nemessekkel edgyütt: hogy ha a' fent említett ítéletnek a' panaszlott felek eleget tenni tovább sem akarnának Gergely Biró (Comes) fel Peres,

Pertold Biró mint Királyi ember által az al Peresek Báár *) nevű birtokában bevezettessen, 's ezt mind addig birhassa, míg a' nékie ítelt 120 márkák ki nem fizetődnek.

Ezen Oklevél mely Somogyvárott adatott kinyilva (patenter) pargamentre vagyon írva — a' Petsétet mely kerék formájú, 's a' hátára volt nyomva, az Oklevélnek két kis vágásain ált huzott bőrötske tartotta, mely már elesett — ez mely mint egy Tallérnyi nagyságú, a' Bané és Somogyi Fő Ispányé lehetett, voltak ezenfelül három kisebb petsetek, hasonló mód ált huzott közötskékre nyomva, ezek úgy vélem a' többi megnevezett Biráké voltak formája szélesebb mint hosszú.

Jellességei. 1) Hogy a' tizenharmadik században, a' Somogyság (Districtus Symigiensis) nevezete már keletben volt, 's ezen nevezet, mely még a' 17-dik és 18-ik századbéli Oklevelekben is sokszor elé fordul, nem valamely Provincialis szokásból származhatott, a' mint ezt eddig sokan vélték, hanem hogy kétséggivül Somogy Vármegye — része volt a' Somogyi Distriktusnak, mint hogy ezt amattul világossan megkülömböztették, az Oklevelet ki adó Birák, — 2) Hogy ezen időben Nemes Somogy Vármegye gyűlései Somogyvárott **) tartattak, mely abból tettzik, hogy az Oklevél, az Ítélet tartása üdejen öszve gyült számos Nemességről emlékezik. 3) Hogy az akkori bíróság midőn a' feleknek, a' hit letételt tette kötelességül, ebbéli ítéletét maga végre hajtani nem szokta, hanem őket e' végre a' legközelebb való Káptalanhoz utasította.

1276.

Gergely Iharus fia részéről Istvánszolga (serviens) Csesi Mátyás Biró (Comes) részéről pedig Adorjan solga megjelenvén a' bíróság előtt, 's István elé mutattatván ugyan e' bíróság és a' Somogy Szent Egyedi Monostor ítélő Levelét, mely szerént Hulpachi István mint Nádor Ispányi ember az említett Monostor bizonyágával ki voltak küldetve Mátyás

---

*) Kis Báár falu Somogy Vármegyének Igoli Járásában fekszik Fiad és Mocsokád között.

**) Somogyvár magyar falu Somogy Vármegyének Kaposi Járásában közel N. Lakhoz Földes Ura Mgos Gróf Szechényi Lajos.

Gyürky *) nevű birtoka (possessio) Gergely Birónak leendő által adása végett, ezek azómbann azt jelentvén, hogy ugyan a' bevezetés napján Csesi Mátyás Biró ellent mondott, az említett Mátyás Adorján nevű szolgájának kívánságára ily ítélet hozatott: hogy Ura Gyürky (így) nevű birtokát a' fél böjt quindenájában (in quindena media quadragesimae) tizennégy a Somogy Szent Egyedi monostor előtt le fizetendő márkák, kal, meg válthassa 's ha ezt el mulasztanná, két annyinak fizetésebenn büntetessen.

Ezen Oklevél ki adójának az akkori Somogyi Al Ispánt tartom az esztendőnek száma ugyan ki nem tétetett, de még is, minthogy más Oklevelek szerint, Gergely Iharus fia, es üdöbenn 'élt, a' fent ki tett esztendőt lehet alittani mint ki adás üdejét — ki adatott zárva (clause) a' Petsétet mely az Oklevél jobb szélére volt üttve, két kis vágásonn, ált huzott közötske, tartotta mely most is látható, 's kerék formájú lévén, az említett Ispányi lehetett széle nagyobb mint hossza —

Jelességei 1.) Ezen, de más számtalan Oklevelekből is láttzik, hogy a' biróság által hozatott Ítéleteknek végre hajtásokra, ki küldetett személyek mellé, Ráptalanok vagy Monostorok küldöttyei is szoktak adatni bizony s á g t é t e l végett *) 2.) Egy bizonyos 's meg határozott üdje jön elé a' Biróságnak melyről eddig még kevesebbet tudtunk mint az Oktávákról t. i. a' fél böjt quindenája (quindena mediae quadragesimae) mi lehetett ez? — 's mibenn különbözött az Oktáváktól? — ennek 's a' régi és közép korú Diplomatikánk sok más jelességei meg fejtésit tudós hazánkiai munkásságoktól, 's az üdötül kell várni. —

---

*) Szöllős Grörök mező város Somogy Vármegyének Kaposi Járásában, lakossai magyarok, földes Ura néhai Mgos. Jankovich János Septemviralistának örökössei.

*) Sőt nem csak az ítéletek végre hajtásokra, hanem majd minden birói intézetekre szükséges volt a' Ráptalan bizony s á g , úgy mint; Perbenn való Ideztetésre, határozásra, tanúk vallatására, birói meg íntetésre, bé iktatásokra 's a' t.

1276 — 1290.

A' Somogy Szent Egyedi Monostor László Király Babutona költ *) 's Karpádi János Arach fiának részére ki adott be iktató parantsolattya (mandatum statutorium) következőkében — a' reá bizattaknak miképp lett teilyesítettésérül így teszi jelentését: hogy ki küldvénn Mátyás Királyi emberrel szerzetes társokat, ezek a' meg ajándékoztatott Karpádi Jánosnak, az Iktató Levélben megnevezett Somogyi Várnak Wene nevű földét (terram Wene vocatam) minden ellent mondás nélkül (nemine contradicente) által adták, a' szomszédok jelenléteben pedig meg járvánn határait, a' mennyire szemmel mérhették, négy eke alá valónak tartják (usui quatuor aratorum sufficere) tapasztalták ezen felül, hogy Delről a' Somogyi vár Zomajomi **) jobbágyaival, napkeletről ugyan azon vár Tardosi ***) jobbágyaival északról pedig Kopus falu ****) földjeivel határozz.

Ki adatott zárva 's pergamentre vagyon írva, a' Petsétet mely gömbölyű formájú, 's az Oklevél két bé hajtott széleire volt nyomva, két kis vágásokon ált húzott bőrötske tartotta — a' zöld viasznak némely maradványai máig is láthatók: a' fel nyitás az Oklevelenn tett vágások által történt, a' bőrötske pedig mely a' Petsétet tartotta még most is ép — az esztendő szám ugyan ki nem tettetett, de az írás módja, 's egyebb

*) Falu Sopron Vármegyében Kapuvárhoz közel.

**) Zomai vagy is a' mai Szomajom népes Falu Somogy Vármegyének Kaposi Járásában lakossai magyarok és németek Földes Ura Herczeg Eszterházy Miklós fekszik a' Kapos mentiben.

***) Tardos a' fent említett Szomajomi helységnek diverticulum.

****) Kapos falu úgy vélem a' mai Kapos Ujlak lehetett, — Kapos vár nem mert e' közt és Szomajom között még azon időben, két népes helység felüdt; úgy mint Kapos mérő és Tholka i következőképpen ha egy felül a' Wene Föld Szomajommal határozott, másfelül a' mai Kapos várral nem határozhatott földes Ura B. Pongráte

tulajdonságai össze hasonlítottván más Oklevelekkel Kun László üdejére mutatnak. —

Jelességei 1.) Hogy Somogy Királyi Vár lévén, ennek földeivel ajándékozta meg a' Király Kurpádi Jánost, a' Levélben azombann Örök birtokot nem emleget, hanem csak ily formán szől: "assignet dict-o Arach possidentam,, sokat különböznek e szovak Bela Privilegialis Levelenek szovaitúl, melynek erejével a' Belezi vagyomnak örök birtokábann megerősitti, Rozmát Buken Biró fiát az 1262-ik esztendőbenn. mert ott a' Király imigy szől: "c idem Comitum Cosme et suis heredibus, confirmamus perpetuo et pacifice possidentum,, — — nagy lehetett tehát 's volt is a' különbség a' haereditás (vagyom vagy Praedium) és a' Possessio (birtok) úgy nem különbönn a' vagyomok vagy haereditás, és a' vár földek vagy possessio birtokossai között — valaminthogy e' mai napig is e' két különböző szovakat, vagyomos — birtokos — értelmekre nézve össze Zavarni nem lehet, 's hakezeket a' régi és közép korú Diplomatikábann 'nem különbözteti — vagy különböztetni nem tudja bizonynyára setébbenn tapogat — 2.) hogy Zomai vagy is a' mai Szomajom, úgy Tardos vagy is a' mai Szomajomnak Tardosi Diverticulum, úgy nem különben Wene nevű föld a' Somogyi Királyi Várhoz tartozó földek voltak, a' mellyeket az említett várnak Jobbágysai birtak (Jobbagiones Castri Symigiensis) 3.) az el ajándékoztatott Wene föld előbbeni birtokossa Chertu az iktató Levélbenn csak imigy emlittetik: "in qua prius Chertu residebat,, — — mag nélkül történt halálárul szó sints, sem arról hogy ha még életbenn volt miképp vesztette el birtokát — — innét azt hozom ki hogy a' Vár földek (possessio) különböző természetűek lévén, a' vagyomoktól (haereditas Praedium) midőn ezeket szabad volt el adni, el ajándékozni, holt kezekre bocsátani — vagy Szent — egyházakra hagyni, *) 's csak vagy nota, vagy crimen lesae 's a' t.

---

*) bizonyította ezt Szent István Király II-ik Könyvének Ötödik tizikelye — de általlyábann a' vagyomok (Praedia) és birtokok (possessio) közt lévő nagy különbséget, Kálman Király I-ő Könyvének huszadik és huszonegyedik

által lehetett el veszteni, 's következésképpen tökéletesen szabadságában állott, a' kinek tulajdona volt, avval mint tulajdonával innye szerint banni — amazok t. i. a' várföldek (possessio) a' most szokásbann lévő egyéb módokon kívül (úgy mint nóta, crimen 's a' t.) még más utóna is jöhettek 's jöttek is vissza a' Király kezébe *) 's el ajándékoztatások után is megtartották, a' várföld természetit 's nevezetit, birtokosai pedig várszolgainak, vagy várjobbágyainak nevezettek, jelesen pedig a' Somogyvári Királyi Vár ezen Oklevélbenn említett Jobbágysai: Jobbagiones Castri nostri Symigiensis, 'de Zomoin, Turdos, et Wene. —

1279.

A' Fehérvári Ispótály Örző keresztes Vitézek Monostora, Oberthi Devecher kérelmére M. Nádor Ispán **) e' következő Levelének adta ki hiteles mását: M. Mi Nádor Ispán tudtara adjuk 's a' t. hogy azon Pert, mellyet Simon Bacha; Gergelynek fia, Usoth Petke, 's Fuki Simounak több atyafiai, Oberthi Devecher Bíró ellen, Miklos az említett Simon testvére meg ölettese miatt bíróságunk előtt akartak kezdeni, személylyessen megjelenvénn az illető Felek, 's az all Perest a' vádtal önként felszabadittvánn meg semmisítették; kötelezvénn magokat, Bacha Simon 's a' meg öletettnek több Atyafiai, hogy ezen egyezesről szölli nyitva ki adatott Bírói Levelünket, Szent István Király üdnepe után következő harmad. nap, a' Fehérvári keresztesek Monostora által 10 Márkák büntetése alatt meg fogják erőssíttetni minket pedig, mint Birót, és Pristaldusunkat ki elégíteni, Költő Buda felett 's a' t.

szikelyei még nagyobb világosságra hozzák, mely oly nagy volt, hogy ugyan Rálmán Király II-ik könyvének 75-ik szikelye engedelmebül, szabad volt birtokot (possessio) még ZSIDONAK is pénzenn vásárolnia szikelyi. —

*) Ki voltak vétetve ezeknek sorából a' Szent István által ajándékozott birtokok (possessio) mellyek Rálmán Király 1-ő Könyve 20-ik szikelye szerint. firul fira maradtak, 's így kétség kívül a' haereditásokkal egy természetűek lehettek.

**) Máthé.

Ki adatott Zárva Szent István Király üdnepe után harmadnap, a' fent említett Monostor által, a' Nádor Ispán birói intézetének következésébenn, a' Petsét formája, mely az oklevél külső szélére volt nyomva hosszas felnyitattott, a' börtöskének melyre nyomva vala a' Petsét, elvágásával, a' viasz Petsét börtöüből már semmi sem láttzik. —

Jelességei 1.) A' Nádor Ispány ítélő Levél kiadás módjából mely ily formán vagyon, az eredeti Oklevélbenn 'Datum supra veterem Budam azt gyanittom, hogy a' Biróság Ó Buda vidékenn, szabad ég vagy Sátor alatt ült öszve 2.) Hogy a' proclamata Palatinalis Congregatio már ekkor keletbenn volt. 3.) Hogy az említett Itélő Levélbenn az illető félnek kötelességül tétetett, hogy ezt Káptalan Levele által erőssíttesse meg ezen meg erőssított Levél pedig zárva (clause) adatott ki az említett Monostor által 4.) már ez időbenn szokásbann volt a' mai birság (birsagium) mely ezen szovakból világos: "nos autem tamquam Judicem, et nostrum Pristaldum, Symum et sui cognati placare tenebuntur. „ —

(folytatása következik)

M*** L****.

3. Új j T a l á l m á n y o k.

1. Eusebiusnak az idő számlálásról irt megbetsülhetetlen munkája tsak némelly, több Görög és Latány írónál találató töredékekben szállott reánk. Ezeket a' tudós Scalliger nagy szorgalommal öszsze szedegette, de a' valóságos olvasás megállapítása és a' hézagok kipótlása körül tett minden fáradozásai, tsak arra szolgáltak: hogy az eredeti munkának elvesztét annál sajnósabban érezzük. Ez mostanában valamennyire kipótoltatott egy derék, a' negyedik században készült Örmény fordításnak feltalálásával. Doctor Zobrah János Úr ennek egy szorgalmatosan leirt mását szerezvén Constantinápolyban, azt Velentzébe áthalozta és a' Szent Lázár Monostorába le tette, minekutánna azt tulajdon kezével lemásolta volna. Ezen másolathból készült azon déák fordítás, mellyet Mai Urnak segítségével ily tzm alatt adott ki:

Eusebii Pamphili Chronicorum Canonum libri duo, opus ex haicano codice a Doctore Johanne Zohrabo Collegii Armeniani Venetiarum alumno diligenter repressum et castigatum. Angelus Majus et Joannes Zohrabus nam primum conjunctis curis latinitate donatum, notisque illustratum additis graecis reliquiis, ediderunt. Mediolan 1818. in folio. —

A' Velentzébe maradott első másolat is kiadatott egy Deák fordítással Velentzében 1819. — Ezen munka egy igen nevezetes acquisitio a' tudós világra nézve, azért is kötelességünknek tartottuk azt olvasóinkkal közlenni. —

2. Moyseuvre mellett, a' Meurthe-i departamentben 208. lábnyi méjségre, kősóra akadtak, mely úgy látszik egy nagy kiterjedésű eret formál, és az ezen vidékben találtató sós-forásoknak kútfejeül szolgál. A' szükséges ásások már elkezdődtek a' dolog bővebb felvilágosítására. —

3. Ross Kapitány Úr, az Angoly Admirálság parantso-latjára a' Baffiu öblének és az itten gyanított észak nyu-gotti tengeri áltmenetelnek meg vizsgálása végett sok vesze-delmek között tett útjában, mely a' mint Olvasóink az Ujj-ság levelekből tudni fogják, a' község várakozásinak nem fe-lelt meg, több helyeken talált egészszen sötét veres hóra, mely a' vidéket több mértföldnyi kiterjedésre, és hol két, hol több, sőt 10 lábnyi méjségre egészszen elborította, és ezen északi vidék egy formaságát valamennyire változtatta, Már maga az említett, utazó kezdé gyanítani, hogy ezen új tűnemény egy eddig esméretlen növevénynek tulajdonítat-hatik. A' dolognak mindazáltal bővebb vizsgálása végett, ezen különös hóból több palatzkokat hozván magával, és több Londoni és Parisi tudósok között kiosztogattatott. Abban hogy ezen szint több a' hóval össze elegyedett apró golyots-kák, vagy hojagotskák, melyek nagyobb részint veresek, de kevés számmal fehérek is, okozzák mindnyájan megegyeznek; de ezen testek természete eránt a' vizsgálódások különböző vélekedésekre nyújtottak alkalmatosságot. Wollaston Ur valamelly tartozkodással azoknak allati természetet tulajdonít, Caudolle Ur pedig a' havasi növények közé számlálja. De Bauer Ferentz Ur probatétélei és tapasztalásai által, úgy látszik, szinte egész bizonyosságra hozta, hogy ezen go-lyotskák, vagy hojagotskák, melyek csak a' legjobb nagytói

zerek által különböztethetnek meg, a penész vagy gomba növényeknek azon neméhez tartozik, mely a gabonát szokta megrontani és *Vredo foetida* uzó alatt esméretes. Szerkeztető részeik egészszen megegyeznek. Bauer Ur olly szerentsés volt, hogy ezer apró növényeket szaporodásokban is szemléltette; egy ragadó olajos nedv, melyet kiizadtak, újj hojagotskákat szült; ezek mindazáltal színetlenek voltak, mint a' hóban találtattak némellyike, a' további szaporításra is alkalmatlanok lévén, Felemelkedő bémulással, és véghetetlen tisztelettel telik-el minden egészséges elme a' teremtes tsudainak tekintetében; és olvasóink sem fogják e nélkül halhatni, hogy ezen több mértföldnyire nyúló és több lábnyi méjségű hó mennyiségek, mind olly apró elő növényetskékel vagynak meg rakva, mellyek közzül két millio öt száz hatvan ezer fér el egy négy szeg hüvelyk helyén. Bauer Ur ezen újj növénynek *Vredo nivalis* nevezetet javasol.

T. I.

Locatelli, híres Mekánikus és Professor, Paviában 1819. Martius 19-dikén a' Ticino vizén, közönséges próbát tett az általa kigondoltatott új hajóval, mely el nem merülhet, és minden vitorla, minden evedző és minden gőz-masina nélkül a' vizen ide 's oda, fel's alá járhat. A' Próbátétel a' nagy sokaságú gyülekezetnek nagy tetszésére esett ki. Hat embernek kell a' hajóban lenni, kik annak mesterséges műszerét mozgásba tegyék. Másfél annyi terhet rakhatni rája, mint maganyom: mert nagyobb üresség van benne, mint a' közönséges kereskedő-hajókban. Mindenfelé gyorsan fordúlhat, 's jóllehet találója tsak folyóvizekre és tsatornákra szánta: még is tavakon és tengereken is használhatni.

Schortmann, Buttelstedti Földes Ur a' Weimari Nagy Hgségben egy új muzsikai eszközt talált fel, mely a' muzsika kedvellőjinek figyelmeket különösen megérdemli. Az eszköz hasonlít egy hosszszas négyszegű íróasztalhoz, mellynek alsó felében fuvó vagyon, ebből egy széltsatorna vezet a' közepében lévő széltartóhoz (Windlade), mellyek mind tulajdon új találmányi Schortmann Urnak, a' mennyiben az eddig az Orgonákban szokásban lévőktől egészen különböznek. Az eszköznek felső felében találatnak különbféle nagyságú, felényire szénne égetett (Halbverkohlt) farudatskák, mellyek egy közönséges hangzófenékhez (Resonanzboden) vagynak

kötetve, és a' szélnek rájuk vitele által mozgásba tétetnek s hangot adnak, melly a' Chlarinetnek, Fagótnak, Hornnak, Oboának, Hegedűnek és Bögőnek (Kölöncello) kellemetes hangaikat mind egybe foglalva hallatja. Különösen tsudálhatni a' hegedű és bögő hangot, melly épen olyan, mintha az ezeken az eszközökön vonó által gerjesztetnék. Ezen eszköznek szintügy, mint más közönséges Klavirnak, billegőji (Tásten) vagynak 's octavájira nézve is avval megegyez; a' miben tehát minden Klavirt felül halad, a' hanga és az, hogy a' rajta játszó tsupán újjainak gyengébb vagy erősebb rányomások által, a' nélkül, hogy mutációkat kellene nyitogatnia, a' pianissimót, fortét, fortissimót, crescendót és decrescendót leg-tökéletesebben adhatja.

1819-dikben tett próbát Londonban Kéndal Rárol Ur az általa megjobbitatott Úszó-masínával, melly levegővel töltött bőr öltözet. Kéndal Ur segédével együtt 20. minutum alatt 1 1/2 Angol mértföldet ment fennálva, és pedig a' habok ellen, és egy beléje kapaszkodott ifjút, ki a' próbát önként kiakarta állani, a' vizen által a' szárazra vitt.

D. F.

4. I n t é z e t e k.

1. Erdélyi Magyar Tudós Társasság.

Harmintz esztendeig tartó háborúságok után Európának beállott tsendességében, leg kellemetesebb fénnel jderülni látszatnak napjaink, hogy Nemzeti Nyelvünknek elő lépését, terjedését, 's virágzását serényebb buzgósággal, fogamatossab módokkal eszközöltetni tapasztalljuk, mint sem ez előtt a' mostoha időkkal küszködő Eleinknek ezt mivclni szerentséjek lehetett. — Vajha azon tagadhatatlan igazság, hogy a' Nemzetiség fen tartása (melynek talpköve az Anya nyelv) úgy a' Fejedelmi, mint a' Polgári Hatalom, és Ditsőség meg állapításon egy aránt szükséges légyen, minden ember színét átallyában el lépne, elméjét megvilágositanná, 's meg világositván hevitenné, és gerjesztenné! — de leg inkább a' ditső Magyar Nemzetét!!! Nem le-

het ennek józan tellyesítésében semmi akadály — sőt leg igazabban kívánhattya a Magyar eztet, több nyelvel élő lakosi között is önnön Hazájában: nem tsak azért, hogy maga szerette, építette, annyi Századok által fen tartotta Polgári Alkotmányt, de azért is hogy az eő Nyelve tsak magányos, és elszigeteltetett Európának számos Nemzetei között, melly ha itt nem miveltetik, a' szomszédok nyelvvel nem másképmint az edes vízzel folyó frís Patakok a' sós tenger özönében, tourogván össze vegyeledik, és Nemzetiségével együtt el enyészni kéntelenítetik, holott egyéb hazánkban használt és gyakorlott Német h, Tóth, Rác z, Oláh, nyelveknek ki miveltetése az illy Nemzeteknek tulajdon honnyokbaa naponként tellyesítetik, melly környüállás miatt ezek Nemzetiségeknek el enyészete iránt úgy, mint a' Magyarok távulról sem rettenhetnek.

Méltó figyelemre ébresztette tehát, és díszes hazafiúságra buzdította ERDÉLY, ez a' Nemzeti Ditsőségnek, Mivelésnek, és szorgalomnak bctses Lakhelye Magyar Hazánkat azzal, hogy közönséges óhajzással a' Királyi kormányzéseknek belátása, és szemmel tartása alatt kebelében Magyar, (Nyelv mivelő) Társasságot fel állítani el tökélet, mely eránt már meg határozott szándékát a' birodalmi kormány székek által, szinte a' Felséges Fejedelem színe cleibe terjesztette, Már a' múlt 1819. észtendei Julius Havának kilenczedikén költ Udvari Parantsolat azt rendelé, hogy a' Társasság üléseibe a' Királyi Kormányzék (Excelsus Gubernium) mindenkor egy biztost kiküldjön, és az Ülések' Jegyző könyvei, a' Felséges Udvarnak felküldtessenek, — De utóbb azon ész. September 10 napjáról intézett K. parantsolat a' Társasság Rendszabásainak felküldetését, és vi'gálását megkívánván, a' már folyamothban volt ülések tartását felsőbb határozásnak megküldéséig fel függesztette. Mellyre nézve eloszlottak ugyan mostanában a' Tudós Társak egymástól, de mivel a' Birodalmi és Udvari Kormányzések illő ditsérettel, és ajánlással eő Cs. és K. Felség végső kegyes el-határozására be nyújtották egyedül a' köz jóra czélozó Törekedését ezen Intézetnek, tellyes reménységgel viseltetnek, hogy eő Felsége is által látván tiszta lelkü igyekezeteket, mely nem akar semmit egyebet, csak az Anyai nyelv mivelését, és hasznos ismérteknék a' Tudományos munkák ki adása által terjedését, Atyai szív-

vel ezen Intézetet helyben hagyni, erősíteni, sött serkenteni fogja.

Egy aránt Attya EÖ bár külömb és külömb nyelven beszéllő hiv jobbágyainak — már ez előtt több esztendőekkel a' Cseh regementekhez küldött parantsolatiban meghívánta, hogy azoknak tisztei a' nemzeti Cseh nyelvet még tanulván, köz katonáknak oktatásakor, azzal éllyenek. — EÖ Generalis Mariassinak, ki tulajdon ezrediben az idegen Tiszteket Magyar, és Tóth nyelvek meg tanulására serkentette, 's kötelezte, rendelését, Felséges helyben hagyással méltoztatta, és tetzésének ki nyilatkoztatásával el fogadta. Adja a' jó Isten, illy édes reménynek mennél előbb leendő tellyesítését! vidámitsa — boldogítsa a' Nemzeti disznek, 's Ditsőségnek előmozdítására hathatóssan törekedő Hazafiakat — nevellye ez által benünk is szeretett Fejedelmünkben helyezettetett birodalmunkat hogy az 1808. esztendei Ország Gyűlés VIII-ik Czikkelyiben törvényessen erősített Intézeteit a' Magyar Nyelv terjesztése, 's előmozdítása iránt, Hazánk Naggyai és Rendei által közelebb tellyesíttetni fogja. !!

J***

Az 1786-dik Eszt. 4-dik Dec. eltörültetett, és 1802-ban, 25-ik Apr. vissza állítatott Sz. Benedek rendje 39 áld. Papot számlált kebelében a' vissza állításkor, kik közül 18 Esztendő alatt 31-en haltak meg, és csak nyolczan vannak még életben, úgymint: Novák Chrysostom Sz. Mártonyi Fő, és Horvát Pál Tihani Apát Urak; Mollik Tóbiás, Debretzenyi Ambrus, Farkas Fülöp, Kubovits Remigius, Doszlern Edmund, és Borsó Gerard. Ezek most is különbféle hivatalokat viselnek.

Az idei Schematismus szerént az egész Szerzet 179. Személyből álló; kik között a' Sz. Mártonyi Fő, Tihani, és Bakonbéli Apát Urakon kívül, 89 áld. Pap. 28. professus, 46 nem professus Clericus, és 13 Novitius vsgyon.

Theológiát Sz. Mártonban 4-en tanítanak. A' Posenyi Aca-
demiában a' História, és a' Györíben a' Mathésis Professora,
és az Exhortátor a' Szerzet tagjai. Ugyan Györűt a' Szerzet
Collégiumában 4 Professora van a' Philosophiának. A' nyolcz
Gymnásiumban 54-en foglalatoskodnak, a' Szerzet' különös
hivatalait 21-en viselik, ketten Tábori Káplányok, a' 21 Plé-
báni közül 18-at magok kormányoznak, a' hármon még nem a'

Pendhez tartozó Papok vannak kitéve: Theológiát a' Bécsi Pazmaneumban 3-an, Sz. Mártonban 19-en, és Philosophiát Győrött 39-en tanulnak. Bakonbélben Repententián 9-en, és Novitiusok Sz. Mártonban, a' mint fellyebb is mondva vólt, 13-an vannak, összesen: 179. Ezek közül ötven a' Theologia és heten a' Philosophia' Doctorai.

A' Sz. Mártonyi Fő Apátságban 12. Plébániában van 15713. Kath. 1085. Aug. Val. 1018. Helv. val. 3. Ó hit. 10. Zsid. A Bakonbéli Apátságban két Plébániában; 1658. Kath. 516. Aug. val. 1. Helv. val. 4. Zsid. A' Tihani Apátságban 6 Plébániában 2489. Kath. 1685. Helv. val. 43. Zsid. A' Dömölki Apátságban egy Plébániában: 726. Kath. 241. Aug. val. 17. Zsid. Valamennyi Plébániában: 20586. Kath. 1842. Aug. val. 2714. Helv. val. 3. Ó hit. 114. Zsidó. Összesen a' lelkek száma mind a' négy Apátságban: 25,259. 1131-el több mint taval.

S. F.

5. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ő Cs. Kir. Felsege méltóztatott a' mi kedves Literátorunkat, a' Physiologianak ditséretes kiadóját T. T. Lenhossék Mihályt, több T. N. Vármegyék Tábla Biráját és a' Pesti Magyar Királyi Universitásnál a' Physiologianak és felsőbb Anatomiának Professorát, ugyan azon Tudományok Professorává a' Bétsi Universitásnál tenni. Fájdalmassan esik ugyan tőle való megválásunk, de örvendünk egyszer'smind érdemlett előléptetésén, 's reményljük, hogy bennünket továbbá is betses emlékezetében meg fog tartani.

Th.

T. T. Argau Máthé, a' Tudományos Gyűjteményben tudós dolgozó Társunk, a' ki a' Magyar nyelvnek gyökeres eszmérétéről 's ekesen szollásáról nevezetes Sz. Kir. Esztergom Városában Plebanusnak nevezetett ki.

Th.

A' közelebb múlt 1819-ik esztendő folyta alatt, az Erdélyi Nagy Püspökségből, és abban e' következő Elölépések történtek.

Minekutánna Nagy Méltóságú Püspökünk, Rudnai, és Diócsig közeli Rudnay Sándor Úr ő Excellentiája, három esztendő le folyása alatt, ezen kiterjedt Püspökséget minden ré-

szeiben törvényesen meglátogatta; — számos Templomokat Szentelt: több mint 40,000-t a' Bérmálás Szentsége által az Hitben megerősített; és más egyéb az Hitvallásra, a' nevédek Papság, és Ifjú Szerzetesek tökéletesebb nevelésére, nem különben a' kölső Iskolák és Navelő Hazakra nézve, mint azoknak Fő Igazgatója, háládatos, és halhatatlan emlékeztetre méltó dolgokat mivelte volna; Cs. Kir. Felsőges Fejedelmünk Kegyelmesen méltóztatott Ő Exját Herczegi, Esztergomi Erseki, és Magyar Or. Primási Fő Méltóságra felemelni. — És így 60 esztendő alatt Erdély maga Püspökhjei közzül, (Herczeg Batthyáni Jósef, és Gróf Kolonics László után) az harmadik Erseket, és második Primást adja Magyar Országának.

Ezen nagy lépés által megüresülendő Püspöki Széket adta Ő Felsőge Mélt. L. Báro Negyesi Szepessy Ignätz Egri Prépost, és Kanonok Úr Ő Nagyságának; ki egyéb Apostoli buzgóságához méltó dicseretek között, mint a' Tudósoknak és Tudományoknak Pártfogója, és a' Szegényeknek attya nagy bizodalommal, és reménységgel váratik. — Nehai boldog, és nagy emlékezetű Püspök Grof Batthyáni Ignätz 1781-ben jött vala bé az Egri Fő Tiszt. Káptalanból Erdélybe; és így 39. esztendő fordulója alatt második Ignätz Püspököt van Szerencsénk elfogadni a' Tisztelt Egri Káptalanból!

De ily felmagasztaltatásoknak alsóbb grádicsai is vannak. — Az Erdélyi Fejérvári Káptalan, mely egy a' Magyar Korona alatt a' legrégebbek közzül, más nagy Káptalanok diszeszerént Szent Mihály arany Keresztes Káptalani Rendével megtiszteltetett. — Ezen nyakból függő, 13. egész arany nehézségű tisztes Jel áll: egy viola színre üttetett, fehér párkányozatú Spányol Keresztből, melyet a' Magyar Korona fedez, és belső négy szegleteiből kirugó Sugárokkal fénylik: közepének pedig fehér kerek paizsán vagyon Sz. Mihály Arkangyalnak, mint ezen Káptalan választott Pártfogójának képe ily körrülírással: Scutum Capituli Albensis Transilvaniae. Másik oldalán ezen paizsnak Ő Felsőgek neveiknek első arannyas égybekötött betűi: F. I. C. A. ilyen szókkal karimázva: Gratia, et Clementia Augustorum. Függ az egész Jel viola színű; Fejér Széjjű hahos pántlikán, melynek viselesével örökre mind mostani, mind pedig jövődöbéli valóságos tagjait ezen Káptalannak kegyelmesen megdiszesíteni kívánta Ő Cs. Királyi Felsőge, Velenczében, Febr. 26-án 1818-ben Költ Fel-

séges Dip'omája által. — A' Fő Tiszt. Ráptalanbeli tiz számból álló érdemes Uraknak, ezen jeles Rendet különös fényeségű pompával, és beszéddel, a' múlt August. 15-én maga az újjonnan kinevezett Ersek, és Primás Ő Herczege aggattat fel.

Az ekképpen megdiszesített Ráptalannak nagy érdemű Nagy Prépostja, és Szerencsi Sz. György Apátja, Püspöki Generális Vikárius Mélt, Fő Tiszt. Fangh István Ur, Dulciniai választott Püspök nevezetével tiszteltetett meg. Fő Tiszt. Kánonok Szabó János Ur, Királyi Tanácsosnak, Kolos - Monostori Apátnak nevezetett, és a' Fels. Kir. Fő Igazgató Tanács mellé, az Egyházi, Tudományos, és Fundationalis ügyekben Referensnek tétetett. — Kinek helyébe, Fő Tiszt. Kánonok Ivaly Károly Ur Kolosvári Plebánusnak, Kolosi, és Dobokai Fő Esperestnek, és a' Kolos - Monostori Országos Archivum Gondviselőjének iktattatott.

Tiszteltetbeli Kánonok, és a' Szebeni Kir. Árvák nevelő Házának Igazgatója, Fő Tiszt. Knechtl Adám Ur, Egeresi Apátnak. — Máros - Vásárhelyi Plebanus, és Kerületi Fő Esperest, Fő Tiszt. Horváth Pál Ur, Meszesi Sz. Margit Apátjává nevezetettek.

Tiszteltetbeli Kánonokságra emeltettek, és bé iktattattak: Fő Tiszt. Tamási Jó'sef Ur, a' Püspöki Cancelláriának Directora, és Theologia Doctora. — Schlauf Sebestyén Ur Zalatnai Pléb. és Fejérvári Kerület Fő Esperestje. — László Mihály Ur, Gyerygói Esperest, és ottan Sz. Miklósi Pléb. — Eschenbach János Ur, Szebeni Pléb. Dékán, és Fogarasi Esperest; ki azután Sz. László Szebeni Prépostja nevezetével is megtiszteltetett. — 'Sombori Jó'sef Ur, Székely - Udvarhelyi Plébánus, és Fő Esperest. — Cseresnyés András Ur, a' Károly - Fejérvári Püspöki, és Országí Könyvtár Gondviselője. — Kápdobó János Ur, Erzsébet városi Pléb. és Esperest. — Mártonfi Kristof Ur, Szamos - Újvári Pléb. és Szolnoki Esperest:

Ezeken kívül sokan Felséges Fejedelmi meglegedés, és kegyelem Decretumaival, mások ismét Fő. és Al-Esperesti, nevezettel, és Hivatallal becsültettek meg Egyházi, és Tudományos érdemeiknek vigasztalására. — Mindezek pedig, valamint egy reszről nagy Püspökünk Fő-pásztori buzgó gondol.

kodásának, úgy más felől az uralkodó Apostoli Királyi Felség Kegyelemességének emlékezetes Tanúbizonysági maradnak,

S. I.

Elmondotta 1809-ik esztendőben Decembernek 1-ő napján Fő-tiszt: Greshkovits Ignácz Egri Kánonok Ur, a' Ns. Ráptalannak Dekánja; midőn Ttes. Ns. Hevess Vármegye Rendei a' Múltóságos Erdélyi Püspök, Bárá Negyesi Szepesi Ignácz Urtól leendő el-butszuzásra nálla megjelentek Egerben.

Múltóságos, és Fő Tisztelendő született szabad Bárá, választott Püspök Ur!

Tökéntetes Nemes Hevess, és Külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyéknek Rendei egy testben fényes színben; de szomorodott szívvvel jelennek meg előtted Múltóságos Ur! A' fényes szín azon igaz örömnünknek jele, melyet érzünk az Erdélyi Püspöki székre lett fel-magasztaltatásodból; de a' melly tölled leendő el-válásunkal lévén öszve foglalva, szívünket belső fájdalommal tölti-el egy szeramind.

Ha nem ismernénk szemérmetességedet, könnyen elé szám-lálhatnók azon jeles tetteidet, melyek fel emeltetésedet érdemed szerént eszközölték: emlitenők a' Negyesi, és Nyiregyházi templomokra, a' Miskóltzi Minoriták Nagy oltárának építésére majd nem a' tékozlásig tett Költségeidet, a' megyebeli Könyves tárnak részszerént rendbe szedésére, részszerint új Köttettekkel lett meg bővítésére éjjeli és nappali fárado-másid mellett sok ezerekre menő Ki-adásaidat, a' megyebeli 's Különössen Egri szegények intézetének mellynek Feje valál gyarapítására, 's virágoztatására ismét több ezerekre telő ada-kozasodat. — Vellünk fel-szállalhatnának, a' megyebeli, minden árváknak, és özvegyeknek háláadatos sziveik, kiknek za-varrodt bajait, mint Elölülő búzó munkássággal igazgat-ván, 's ki tisztitván Könyvező szemeiket meg törlötted — De ha mi mind ezeknek elé számlálása után el-halगतnánk-is fel kiáltanának Eger várossának minden uttzái, melyeket mint hiv, 's fáradhatatlan Plebánus körül járván azokban, a' bete-geket fel-kerested, testiképpen ápolgattad, lelkiképpen vi-gasztaltad. Öszve hangzó szavakkal kiáltanának T. N. Borsod Vármegyének minden Districtusai, melyekben Fő-Esperestsc-get visolva már Al Esperesteket, már Plebánusokat iktattál

be,

be, 's azokat heljes oktatásiddal formáltad, a' hitben, és erköltségben erősítettél — Ha még ezentúl igaz hazafiúi szeretetedről szólni akarnánk, nem csak Nemes Gömör, Szabolcs, Borsod, és Hevess Vármegyéknek; hanem az Ország Gyűléseinek jegyző Könyveiből-is, ditsőítésedre sokat előbordíthatnánk; de szemérmességédnek megkémélléséből elhalgatjuk mind azokat. Ennyi érdemeidnek sugárjai elrejtetve nem maradhattak, ki hatottak azok annak az Apostoli Fejedelemnek uralkodó székéig, a' ki az Egyházi Méltóságokat nem az azokat hajhászó, hanem kerülő férjfiaknak szokta osztogatni, és valamint a' szaladó grátiák több kedvességet szoktak nyerni, úgy te-is mennél inkább rejtelkedtet, és Nemes tetteidet titkoltad, annál inkább tündököltél, azok elannyira, hogy mérő serpenyőbe helyhezíttetvén, és igen igen nyomosoknak találattván a' meg üresült Erdélyi Püspökségre segítettél-fel tégedet, vagy-is hogy igazabban szóljak, az imádandó Isteni gondviselés buzgó lelked foglalatoshodására Nemes Hevess és Borsod Vármegyéknek határjait keveselvén egy oly méltóságos pöltzra emelt-fel, mellynek fontossága, munkás lelket, nagy talentomot, és igaz papot kívánt. Maga az Erdélyi Nagy Fejedelemség talám éppen illy buzgó egyházi Fő pásztor után sohajtozott, úgy mint a' melly valaha Báró Stoikát, és Gróf Battyánit ezen Ns. Káptalanból nyervén ki, örömmel várhatta már te benned harmadik Püspökjeit.

A' mennyit nyer Érdély Ország annyit veszünk mi, mert szívünknek bánkódására jeles Papunktól nagy hazánkfiától, és szíves barátunktól fosztatunk meg. — Szabad legyen még csak azt kívánni, hogy Hazánknak véd angyala szerentsésen hordozzon. Késér téged Méltóságos Ur! a' Ttes Rendeknek hozzád viseltető szeretete, az árvák', 's özvegyeknek háláadatosága, az Egri bivek imádsága, minden szegényeknek Könyhullatásai, végre mindnyájunknak azon óhajta, hogy adjon a' Mindenható ezen szinte oly terhes, mint fényes hivatalhoz virágzó egészséget, minden fel tételeidnek szerentsés előmenetelt és hosszú életet. — Emeljen az Isteni Felség még magossabbra, hogy talám valaha Országunknak téged óhajta váró kebelébe vissza repülhessél, és véllünk nagy lelkednek miveit még hathatósabban éreztessed.

Addig pedig magunkat mind közönségesen, mind fejenként Püspöki kegyelmeidben, de egyszer'smind el felejtethetlen barátságodba-is Hevess Vármegyének tagjai lévén heves-séggel ajánlyuk. Elj szerentsesen.

A' Meltóságos Püspök Ur a' Ttes Rendek által váratlanul lepettetvén meg szokott nyájasságával rövideden azt felelte, hogy igen háláadó szívvvel, és meg érzékenyülve veszi a' Ttes Ns. Vármegyének iránta mutatott szeretetét, és nem tudja mi által érdemlette meg eza' különös megtiszteltetést. Ő a' maga tsekély voltát, és tehetségeinek kevésségét leg jobban ösmervén azon ditsóságére tárgyaló kifejezésekre magát méltónak nem tartja, mert a' mik a' Szószólló Ránonok Ur által nekie érdemek gyanánt tulajdonittatnak, azok tsak kötelességének be teljesítései. Ő azon tsekély áldozatokkal a' Felséges Ur Istennek, a' kitől ingyen vett mindent, tartozott — Akár ki is az ő helyjében, és rangjában azt, vagy talám többet tseledett volna. Ugyan azért tsak a' Ttes. Rendeknek Kegyessége nagyítja, vagy nagynak nézi azon tetteket — Az Erdélyi Püspöki székre lett fel-emeltetését se maga érdemeinek, hanem a' Fels. Uralkodó különös Kegyelmének, és Partfogói hatalmas közben járásoknak tulajdonítja — Ő a' Ttes Rendeknek szivességektől, 's iránta kímutatott bizodalmos szeretetjéről soha sem fog el felejtkezni, de a' Nemes Vármegyétől sem akar el-szakadni, hanem mindég részvevő tagja mint eddig vala, ugy ezután is óhajt maradni, a' miben lehet szolgálatait ezentul sem fogja megvonni. Itt lakására, 's neveltetésére kedvességgel fog vissza emlékezni. Ajánlotta végre magát a' Ttes Rendeknek további emlékezetjébe és barátságokba.

Melly kedvesség nyert ki fejezéseket háromszori éljen kiáltásokkal rekesztették be a' Ttes Rendek, kiket öszveségesen eggy gazdag ebéddel más nap a' Meltóságos Püspök Ur megvendégelt,

G.

6. Kihalt Tudósok és Irók.

E' folyó esztendei Január 27-kén ki múlt ez életből T. T. Berta György a' Philosophiának Doctora, a' közönséges és

Magyar Ország Pragmatica Historiájának Professora , a' Philosophiai Tehetségnek öregebbike a' Győri Királyi Academianál , ugyan azon Academia Könyvtárának Őrzője és a' Könyvek' Megvi'ssgálója.

Th.

Az' emberiség , a' Haza , az Ekklesia , de főképen a' Vátzi Egyházi Megye igen érzékeny kárt vallottak Meltóságos és Fő Tisztelendő Gróf Bissingen — Nippenburg Ernesztnek Jaszszai felszentelt Püspöknek , Vátzi Nagy Prépostnak és Generalis Vicariusnak halála által , a' ki Vátzon Martius 12-kén 70 esztendő's korában e' földi életét az örökké valósággal feltserélte. A' megbóldogúlt azon emberek közül való volt , a' kik akarmelley Nemzet közt lakjanak , annak Nemzetiségét tisztelik , 's annak betsületére válnak ; a' meg bóldogúlt is Magyar Országban lakván , a' Magyar nyelvnek leg buzgóbb tisztelője 's a' Tud. Gyűjteménynek legszorgalmasabb olvasója volt , és igen sok tekintetekben betses lészen sokaknál az ő áldott emlékezete.

Th.

Szomorúan jelentjük egy Tudós Hazánkfijának , úgy mint Nagys. Cs. Kir. Tanácsosnak , az Orvosság Doctorának , 's a' Pesti Universitásnál az Orvosság Professorának és az Orvosi Facultás öregebbikének , Stipsits Károly Ferdinándnak halálát , a' ki Pesten Martius 25-kén 66. esztendő's korában e' világból ki múlt.

Th.

A' halál közönségesen többre , vagy kevesébbre valóságos gyászt hoz ; igen ritka eset lehet , hogy senkire se , 's akkor is kérdés , valljon ez a' meghóltnak , ha tudná , kedves , vagy kedvetlen volna e' és közönségesen , azok is a' kik részvételt tettetnek , hátok megett nevetik az egész dolgot ; mert a' holt nem érdemes a' közönséges részvételre 's ez a' mitmutattak , a' Convenientia által kívántatott : de ha egy érdemes Férjfiú , a' ki az emberiségnek 's Hazájának használt is , 's jövődöben is használt volna , életének virágában ki ragadtatik közülünk ; akkor közönségesen érzük a' veszteséget , ha az Asszonyok szokása szerint nem sirunk is. Illyen vala veszteségünk , midőn Februarius 21-kén Mohorán T. N. Nograd Vármegyében TT. idősb Nemes Varbóki Plachy Jánosa' Magyar Hazafiúságnak , az egyenes 's nyájás szívűségnek nagy veszteségére életének nem egészen 39-dik esztendejében , mintegy barátságos karjaink közül

guta ütés által kiragadtatott. A' megbóldogult 19 esztendeig volt T. N. Nógrád Vármegyének Ügyvédje 's ezek közt 14 esztendeig Fő Ügyvédje, most pedig, mintegy öt esztendőnek előtte másoknak engedvén által ezen hivatalt, mint Tabla Biró mindenkor fő részt vett a' közönség dolgaiban. A' megbóldogultnak, mind igaz latán, mind tiszta magyar ékesen szollása eléggé esméretes, 's mind a' mellett is, hogy igen fiatal korában nem tsekély hivatalba lépett, az ő maga viselete 's szép tehetségei többre is érdemesítették.

Th.

---

7. J e l e s s é g e k.

Egy még most- is életben lévő Angoly Pap Lee Samuel, szegény szüléktől nyervén életét egy falusi Oskolában tanult olvasni, írni és számvetni. Életének 12-dik esztendeiben Attya egy Átshoz adta, hogy ezen Mesterséget megtanulja. Itten a' tudományokhoz való vonszódás a' gyermeknek semmi nyugodalmat sem engedett, és nehéz foglalatosságaitól meg maradott Oráit fő ohajtásának, a' nyelvek tanulásának szentelvén, minden emberi segedelem nélkül, magától megtanult Deakul, Görögül, 'Sidoul, valamint a' Chaldäai, Syriai és a' Samasita nyelveket. Ezen említett hat nyelvekre mind öszve ugyan annyi esztendőket fordított. Ennél mind azáltal még nem állapodott meg, hanem mesterségét oda hagyván és a' tudósok sorában lépven még megtanulta a' Német, Frantzia, Olasz, Arabs, Persiai, Aethiops, Kopt, Malay, Bengaliai, Sauskrit és így öszszeséggel, anyai nyelven kívül, 16 nyelveket mind egygyütt 14 esztendő alatt. A' vas szorgalomnak illy bämülasra méltó foganatja minden tudósuk új erőt nyujthat nehez fáradozásaiban.

T. J.

---

8. K é r e l m e k.

Egy felsőbb Hivatalban lévő Tudós Hazánkba a' Magyar Vezeték Neveknék származására nem tsak figyelmetessé tett

bennünket, hanem ezen ide rekesztett származtatásokat is közölte velünk.

A' Magyaroknak jelentő Neveik származtak, vagy az Allatoktól vagy állatok birá- vagy Mestorségektől. sától.

Sárkány	Juhos	Kováts
Medve	Ökrös	Lakatos
Farkas	Barmos	Bognár
Bárány	Ketskés	Asztalos
Róka	Varjús	Ats
Szarvas	Méhes	Faragó
Őz	Solymos	Molnár
Nyúl	Hollós	Pintér
Sas	Galambos	Korsos
Galamb	Csukás	Farkas
Kakas	Darvas	Szűts
Veréb	Verebes	Szabó
Varjú	Lisztes	Varga
Holló	Dinnyés	Tsismadia
Rigó	Hangyás	Takáts
Für		Szakáts
Kárász		Öttvös
Hangya		Aranyász
Szünnyog		Gombkötő
Darás		Csizar
Pajor		Kerekes
Gölya		Vedres
Póka		Varró
Szarka		Szizgyártó
		Csapó
		Tagló
		Hömives
		Olvasztó
		Kádár
		Kádas

vagy a' vidékektől. vagy a' Termesztménéktől vagy a' Börnek szienétől

Erdős	Paprika	Fehér
Bokros	Hagyma	Fekete

Berkes
Virágos
Mezei
Riti
Hegyi
Völgyi
Kövi
Vizi
Zöldi
Nagybázi

Kökény
Rósa
Bogyó
Sáfrány
Konkoly
Bimbó

Barna
Szőke
Vörös
Kormos
Setét
Piros

vagy az Értzektől és más tárgyaktól

Atzél
Vas
Réz
Patko
Rosda
Tőke
Csupor
Szél
Viasz
Palatzk
Csillag
Tisza
Péntek
Beöthi
Kasza
Borda
Dér

Vér
Ország
Hajnal
Sátor
Doka
Csőke
Bot
Botka
Horog
Gánts
Hajnal
Bitó
Cser-tő
Bársony
Farsang
Pásit

vagy a' Muzsikától

Hegedűs
Dobos
Trombitás
Sipos
Czimbalmos
Énekes
Dallos
Dudás

vagy a' Katonaságtól vagy a' Hivataltól vagy a' Testnek al-
kotásától.

Hajdú
Labantz
Kuruts
Lovas
Huszár
Katona
Zsoldos
Kardos
Puskás

Pap
Barát
Frater
Kántor
Mester
Bíró
Deák
Porkoláb
Tornyos

Vastag
Vékony
Fejes
Nyakas
Torkos
Csontos
Nagy
Kis
Balog

Bárdos	Vigyázó	Sánta
Szekeres	Vámos	Hajas
Sütő	Hidas	Kopasz
Nyerges	Dekány	Sima
Vasas	Remete	Darabos
Vitéz	Harangozó	Bodor
Kapitány	Kapus	Fodor
Kalauz	Vetsernyés	Csorba
Pántzély		Csonka
Fegyveres		Kövér
Győző		Száraz

Apró
Markos
Szakállas
Bojtos

vagy a' Minémüség- gektől	vagy a' foglalatosságtól	vagy a' Polgári állapottól.
Ördög	Bornemisza	Borbély
Angyal	Tántzos	Beretvás
Jó	Ugró	Kalmár
Vig	Palotás	Mészáros
Pogány	Tolvaj	Boráros
Hemény	Pribik	Bako
Erős	Forgó	Szántó
Boldog	Tsintalan	Cseplő
Sebes	Súgó	Kultsár
Lassú	Füstös	Kérli
Szomor	Rideg	Vadász
Beszédes	Szivos	Halász
Hamar	Lökös	Madarász
Nyári	Deli	Gombos
Szeles	Ember	Keresztes
Bujdosó	Bőjtös	Gazda
Rab	Tiszta	Pásztor
Szabadon	Hosszú	Hajós
Nemes	Magas	Révész
Bálványos	Nehéz	Lovász
vagy a' Tisztségtől	vagy a' Pénztől	vagy a' Nemzettől
Király	Forintos	Török
		Olasz

Császár	Pénzes	Magyar	Talián
Hertzeg	Bankos	Rún	Czigány
Vajda		Német	Zsidó
Pór		Lengyel	Orosz
Ispány		Tóth	Szász
Komornyik		Erdély	Székely
Zoltán		Bosnyak	Rácz
Esküt		Oláh	Görög

vagy a' Hereszt nevektől:

Jankó	Antal	Samson
Fülöp	Pál	Tomka
Mártony	Domonkos	Petbeő
Orbán	Bálint	Pongrácz
Tivadar	Sebestyén	Jósa
Simón	Lukács	Sötér
Balás	Bető	Bentze
Moritz	Matyók	Czirják
Sándor	Bogdány	Dániel
Agostony	Sámson	Izsák
Demény	Elek	Bögyisló
Domiány	Kelemen	Szanisló
Demeter	Bera	Latzi
Jósika	Illés	László
Gyenes	Boldisár	Vintze
Salamon	Katus	Döme
Descő	Borbus	Vazul
Imre	Andor	Basilus

Mivel ezen gondolat, a' Magyar Vezeték Neveknék származásokat kikeresni, ha nagyobb tökéletességre vitetik, nem csak szép, de hasznos is lesz, azon tisztelt Férjfiú pedig sok nagy foglalatú hivatalbeli Munkáji miatt ennek tökéletesítésére reá nem ér; kéretnek Tudós Hazánkiai, hogy azon gondolatot tökéletesen kimeríteni ne terheltessenek.

Th.

9. Gazdaságbéli Meghívás.

Valamint a' sok, és mindenféle gyönyörű gabonának Országunk a' hazája, úgy a' kenyér sütést is olly előmenetellel űzik szüntelen aszszonyaink, hogy ebben a' pékeket mái nap is fellyülhaladják, mint a' kenyér' szépségére, mind jó ízére, mind pedig tápláló erejére nézve. Ezt az egyéb nemzetbeliek is bizonyítják, kik hazánkban utazván, a' Rév - Romároni, Heccskeméti, Debreczeni 's a' t. piacon árult híres kenyeret magasztalják.

Azonban ezen mindennapi eledel készítés olly terhes, hogy az, a' ki annak könnyebbitését szerencsés találánya által eszközlené, az emberi nemzet' javának legnagyobb előmozdítói közül lenne. Kiki átlátja, hogy nincs fárasztó munka, melly a' fejérszemélyt annyira, és olly időnek előtte kivenné erejéből, mint ez a' foglalatosság, főkép a' eselédesebb házaknál, hol gyakorta, és néha mindennap elékerül a' kenyér sütés, és az többnyire ugyan azon egy szolgálónak tisztje.

Azonkívül ki nem tudja azt, hogy a' kenyérsütő személy, nem csak mivel meleg helyen dolgozik, hanem magában a' dagasztásban is annyira veritékezik, hogy a' homlokáról és karjairól leesepegő izzadtságból elegendő keveredik a' kovászbába, a' melly izzadtság, ha leginkább egészségtelen személyénnyit árthat mások egészségének. —

Elháríták ugyan már ezen alkalmatlanságot némelly külföldiek machináik által, mellyek pékjeiknél nagy haszonnal dolgoznak; mindazonáltal költségesebbek és mesterségesebbek lévén talán azok, mintsem hogy azokat nálunk a' köznép is megszereshesse, vagy maga magának elkészíthesse; ugyanazért szívesen meghívattatnak a' mechanában forgott honnyi gazdáink, ha ezen végre a' publicummal valami együgyű alkalmas Machinát közölni méltóztatnának. Elegendő jutalmul fog nekik szolgálni azon szíves meglegedés, melly azon tapasztalásból fog eredni, hogy az emberi nemzet egy részét a' súlyos és veszedelmes teheről örökre felszabadították.

---

10. Ú j K ö n y v e k.

4) Beszéd, melyet Tekéntetes Nemes Bars Vármegyei Sz. Benedek Várossában, Ezztendőnként tartatni szokott ájtatosság alkalmatosságával, Szent Iványi Szent-Iványi Imre, Besztercei Megyebéli Oszlány Városkának Plébánusa, es több Tek. Ns. Vármegyének Tábla Birája 1818-dik Esztendei Pünkösöd havának 3-dik napján mondott. Nagy-Szombatban Jelinek Wentzel betűivel 1819. 4-ed rét. 12 lap.

5) Nagyságos, Fő Tisztelendő Strajter József Úr Réwi Prépost, Esztergomi Kanonok, a' Sz. István első Magyar Királyról nevezett Papház Fő Igazgatója' Tiszteletére, háladatos szívvel ajánlák, ugyan azon Papház' Nevendékei. Bőjt más havi 19. nap. 1819. Nagy-szombatban, Jelinek Wentzel betűivel. 4-ed rét. 6. lap (Elegia).

6.) Trauungsrede bei Gelegenheit der doppelten Vermählung der Fürsten Alfred von Windischgratz mit Fürstin Eleonore von Schwarzenberg, und des Fürsten Eduard von Schönburg mit Fürstin Pauline von Schwarzenberg, gehalten von Fürsten Ernst von Schwarzenberg, Bischof zu Pristin, Erz-Dechante von Schoszberg, des Graner Erz-Kapitels Dommherrn. Tyrnau, bey Wenzel Jelinek 1817. 4-o 7 Seite.

7) Oda Celssimo ac Rdissimo Dno Principi Ernesto Joanni Francisco de Paula in Schwarzenberg, Duei Crumloviae, El. Episcopo Pristinensi, Metropolitanarum Colon. et Salisburg-Cathedralium vero Ecclesiarum Leod. et Passav. nec non Metrop. Eccl. Strigon. Canonico, et A. Diacono Sasváriensi, Die 12. Mensis Januarii An. 1818. Onomastieum suum feliciter celebranti dicata. Cecinit Alexius Rakovszky. in 4-o p. 3. (Sapphic).

8) Gesang zum Namens-feste des Hochgebohrnen Hochwürdigsten Herrn Herrn Nicolaus Grafen Csáky von Keresztoszegh, Erb-grafen von Zipsen, Probst von Csöpöfő, der Metropolitan Kirche von Gran Cantor und Dommherrn. Gewidmet von Joseph Prúnyi, Doktor der Theologie, und Studien Präfekten des Marian Seminariums zu Tyrnau am 6-ten December 1818. Tyrnau mit Jelinek. Schriften. 8-o 6 S.

9) Das Leben und der Tod Jesu ein Muster des Lebens und des Todes seiner wahren Verehrer. Eine Predigt gehalten am Charfreytage 1817 von Michael Stertzel Predigtaunts.

Vikár der Evangelischen Gemeinde in Tyrnau. Tyrnau gedruckt bey Wenzel Jelinek. 8 o 15. S.

10) Nexus Papae cum Catholicismo. Opusculum Anno 1816 Lucernae apud Helvetios editum, e germanico nuper hungarice, nunc latine editum. Tirnaviae typis Jelinek. 1817. 8-o pag. 23.

11) A' Pápa a' Katholicismusra avagy Anyaszentegyház közönséges voltára nézve. Nagy Szombathban, Jelinek Ventzel' betűjivel. 1817. 8 ad rét. 24 l.

12) Ode Illustrissimo ac Rendissimo Dno Francisco a Paula Comitj de Nádasd, Perpetuo Terrae Fogaras, I. Cottus Comarom. Perpetuo Comiti, Abbati S. Salvatoris de Sexárd. E. M. Strigon. Canonico, Antiquissimi Seminarii S. Steph. Regis Hung. Cleri junioris Rectori, ac penes Metrop. S. Sedem Strigon. Matrimonii et Professionis Relig. Defensori etc. Dno gratiosissimo d. d. d. ab uno e Praefectis Studiorum 1818, dum onomasticam recoleret diem. Tyrnaviac, Typis Jelinek. in 4-o p. 4. (Sapphica).

13) Tisztelet koszorú, melyet Nagy Méltóságú és Fő Tisztelendő Négyesi Liber Báró Szepeszy Ignác Erdélyi Püspök Ur Ő Méltóságának, a' Bölcselkedés' és a' Sz. Theol. Doctorának Fő Pásztori hivataljába tellyes hatalmú bé lépése Ünnepeén bemutatott nagy Jótévőjéhez való háladatosságból Báán Péter, a' Hegyes Oskolák Szerzetes Áldozó Papja és Nyitrán a' Szentséges Theologia' Halgatója. 1820-dikban. Nagy Szombathban, Jelinek' betűivel, 4-ed rét. 2. lap. (Dact. Alcaic).

14) Üdvözlése Felséges Tsászári és Apostoli Király, ditsőn uralkodó Első Ferentz kegyelmessebb Fejedelmünk Szül. Napjának 1820. Esztendőben Februarius hónap 12-dikén Tek. Nemes Arad. Várm. által tartatva bemutatott, Peretsényi Nagy Laszlo Szolga Bíró által Aradon, 1820. folio, 4. pag.

15) Szives Részvétel azon közönséges örömben, melyet a' Virtuśnak 's valódi érdemeknek tisztelői éreznek azon, hogy Császár és Király Ő Felsége Nagy Méltós. Szilassi és Pilissi Szilassy József Ő Nagyságát Septemvirális Assessorsággal méltóztatott megtisztelni November 22-kén 1819. 3. Komáromban, özvegy Weinmüllerné betűivel. 8. lap.

16) Magyar Példa Beszédek és Jeles mondások: Öszveszedte, és megvilágosította Dugonics András. 2 Rész. 3 maj. Szegeden, 1820, 652 pag.

17) Szibenliszt Mich. Instit. Juris Naturalis, Tom. 1-us Jus Naturae extrasociale complectens. 8 maj. Jaurini. 1820. 247 pag.

18) Egyházi Értekezések és Tudósítások, 1820. Második Hötet, 8 maj. Veszprém. 212 pag.

19) Verbőczy, Első Rész. 2-dik Czikkeljének magyarázata. 1820. 8 maj. Veszprém. 128 pag.

20) Blaskovits Jos. vollständig theror. — prakt. Unterricht zur Seiden- Cultur für den öster. Kaiserstaat, mit besondern Rückblicken auf das Königreich Ungarn, 8, Wien 1820. 200 Seiten.

21) Proseuticon quod A. R. D. Mathiae Stark Parocho Eperiesiensis tempore Installationis modulatus est P. E. T. Die 20 Maii 1819. 4-o 4 lap.

22) Méltóságos Geleji Makay Antal Úrhoz Besztertzei Megyés Püspök Ő Nagyságához mely tisztelettel szölo úgymint Új Esztendő szerentsező Versetskél egy hív legkissebb Háp-lánynak 1820. Besztertze Bányán, Nyomtatott Stefáni János bet. 4-o 4 lap.

23) Magyar Országi Selyem tenyésztés módja, melyet köz haszonra készített Tavurnay Ferentz, T. Ns. Szathmár Vármegye Selyem Tenyésztésének Inspectora Nagy Károlyban. Nyomt. Gönyey Gábor. bet. 1820. 30 lap.

24) Emléke azon Napnak, a' melyben Fő Tiszt. Protits Zachariás Ur, a' Napkeleti Anyaszentegyház Aradi Püspök Megyéjében lévő Tóth-Várad Esperest Tek. Ns. Arad Vármegye Táblabir. neveztetvén a' Megyei Jegyző Rönyvbe iktatatott's felesküdt Dec. 16. 1819. Aradon, Nyomtatott Michek Antal, Cs. Kir. pr.¹ Rönyvnyomtató bet. 1819. fol. 4 lap.

25) Vetekedés a' közös Szittha Honnos Magyar, és ehez tartozó felekezetek közt az ő minden Tulajdonságok eránt. Irta Peretsényi Nagy László T. Ns. Arad Vármegye Szolgabirája. Aradon Nyomt. Michek Antal bet. 1820. m. 8. 120 lap.

11. Trattner János Tamásnál készült Ú j K ö n y v e k.

7.) Hymaenon, quod dum Spect. ac Perill. D. Florianus' Ambrózy de Seden, Compl. Incl. Comit. Tab. Jud. Assessor,

Spect, multisque generis sui virtutibus Nobilitatam Virginem Catharinam Beniczky de Eadem, sibi vinculo Matrimoniali jungeret, pia mente cecinit Cultor sincerus Samuel Stech, Eccl. Aug. Conf. Addict. Sz. Péteriensis V. D. M. Anno Descendens, terras Coelosque regens Jupiter, Fors — — — dilige svasit. 4. 1820. 8 lap.

8. Nemzeti Ujság, melyet Hazai's külföldi Tudósításokból irtt's kiadott Kultsár István, 1819. Második Fel Esztendő 4. 416. lap.

9. Hasznos Mulatság Második Fel Esztendő, 1819. 8. 416. lap.

10. Moses Mendelssohns sämtliche Werke Achter Band. Enthält die Psalmen 1819. 12. 360 lap.

11. Programm über die Zergliederungskunst von Balthasar Kieninger, Magister der Chirurgie und Geburtshülfe Prosector der Anatomie an der Kön. Hungar. Universität der Wissenschaften zu Pesth. 1820. m. 8 64 lap.

12. Dissertatio inauguralis Medica de Chlorosi, quam annuentibus Magn. D. Praeside et Dir. Spect. D. Decano ac Cl. D. D. Profes. pro Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Celeb. Universitate Hungarica Pestiensis publicae disquisitioni submittit Stephanus Breznay Hungarus Zempliniensis. 1820. m. 8. 40. lap.

13. Shlabikár prirozenau a welmi lehkan Nawhu k etenj obsahngieh etc. — 8. 54 lap.

14. Ausweis über die in Militair Jahre 1819. durch die Privat-Aushilfs Kassa des K. K. Pesther Militair-Invalidenhauses in Empfang genommene und verwendete Gelder. 1820. 4. 16 lap.

15. Eine Antritts-Predigt, gehalten am vierten Advents Sonntage, den 19. Dec. 1819. in der Kirche der Evangelischen vereinten Ofner und Pesther Gemeinde A. C. von Joh. Joseph Kalchbrenner, Prediger der genannten Gemeinde. 1820. m. 8. 24 lap.

16. Dissertatio inauguralis Medica de Dysenteria ejusque Speciebus, quam Josephus Hamrak, Hungarus Scepusiensis, annuentibus Magn. D. Praeside et Dir. Sp. D. Decano et Cl. D. D. Professoribus, pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in Alma ac Celeberrima Universitate Pestinens.

publicae Eruditorum disquisitioni submittit. 1820. m. 8. 41 lap.

17) *Materia Tentaminis ex Jure Patrio et Criminali*, quod Comes Jos. Waldstein de Wartenberg exhibuit Pesthini Mense Februario Anno 1820. m. 8. 32 lap.

18) *Dissertatio Inauguralis Medica de Helminthio intestinalibus hominis*, quam annuentibus Magn. D. Praeside et Directore, Sp. D. Decano ac Cl. D. D. Prof. pro Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Celeberrima Univ. Hungarica Pestiensis publicae disquisitioni submittit Joannes Posonyi, Hung. Nyiregyháza Szabolcsensis etc. m. 8. 1820. 52 lap.

19) *Dissertatio Inauguralis Medica sistens Ophthalmobioticam*, quam annuentibus Magn. D. Praeside et Dir. Sp. D. Decano ac Clar. D. D. Prof. pro Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Celeb. Universit. Ung. Pestiensis publicae disquisitioni submittit Eduardus Samuel Bartsch, Hung. Cibinio Sárossen. etc. 1820. m. 8. 28 lap.

20) *Dissertatio inauguralis medica sistens Descriptionem Plantarum Epiphylospermarum Hungariae et Provinciarum adnexarum*, atque Transylvaniae indigenarum quam annuentibus Magn. D. Praeside et Dir. Sp. D. Decano et Clar. D. D. Prof. pro Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Celeb. Univ. Hungarica Pestiensis publicae disquisitioni submittit Josephus Sadler Hung. Posoniensis etc. m. 8. 1820. 36 lap.

21) *Halotti Beszéd Mélt. Ludányi Bay Ferentz, Cs. Kir. Udvari Tanácsos és Leopold Jeles Rendjének kis keresztes Vitéze és a' Fels. Hét Személyes Tábla Köz Birájának eltemetése alkalmatosságára készítettett Domby Márton, Tabularis Ugyész által* 1820. m. 8. 16. lap.

22) *Dissertatio inaug. Medica sistens Enteritidem*, quam annuentibus Magn. D. Praeside et Dir. Sp. D. Decano et Clar. D. D. Professoribus, pro Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Celeb. Univ. Hung. Pestiensis publicae disquisitioni submittit Leop. Emericus Manovitz Hung. Canicha Szaladiensis. etc. 1820. m. 8. 24 lap.

23) *Verzeichniss derjenigen Bücher, welche am 15, 16, und 16-ten März lauf. Jahres sammt andern mehreren lateini-*

sehen, deutschen, ungrischen und französischen Büchern, mit-
telst Licitation verkauft werden in Evang. Pfarhofe neben
der evang. Kirche. 8. 1820. 24. lap.

24) Klélia, avagy Vihnyének Emlékezete. Irta Szendrői
Aszalay József, a' Kir. Magyar Cancellaria' Udvari Concipista.
1820. 12. m. 132. lap.

12. J o b b i t á s o k.

E' folyó 1820-dik Esztendeji Tudományos Gyűjtemény
2-dik Köttetében levő Mathematikai Érteke-
zéseknel történt nyomtatásbeli hibák' helyre hozása.

lap.	Sorb.	hibák helyett	olvasd
4	18	Erdemes tehát, hogy etc.	Erdemes, hogy etc.
ditto	27	Spheroidalis	Sphaeroidalis
5	33	Bougain ville	Bougainville
6	34	meggyőződő	— meggyőző
8	14	(Die Krümmung le mi- rage)	(Die Krimmung, le mi- rage)
ditto	29 és 30	gondolkozás	— gondolkozást
10	20	nagyságnak	— nagyságú
11	2	Kissebs, és	— kissebb, 's
ditto	12	Ox	— OX
ditto	19 és 20	CO: Cα	— CO. Cα
12	2	közökhöz	— Körökhöz
ditto	34	a' fordulás	— 's fordulás
13	35	Merte Cassini	— Merte Cassini
14	19	Déli közön	— Déli - körön
ditto	25	Liesganig	— Liesganig
ditto és 20	34 és 27	Maupertius	— Maupertuis
15	8	Grádussa	— Grádusra
16	22	is aequator	— és aequator
ditto	27	aequitor	— aequátor
17	1	210,55	— 219,55
ditto	18	A—C: A—λ=Cos 90°—Cos 6:	A—C: A—γ=Cos 90° — Cos b:
ditto	32	Trigonometzia	— Trigonometria
19	31	$\frac{1}{2}$	— $\frac{1}{2}$
21	6	Toisen	— Toisok
ditto	23	9,282060 □ ditto	— 9,282060 □ Geograph: mertföldek
ditto	29	2659,310190 ditto	— 2659,310190 Cub. ditto
22	24	utann	— költ Veszpremben V. I.

III. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) J***. A' Magyarok hibásan nevezetnek a' Németek által die Magyaren. l. 3.
- 2) H. A. A' Pesti Duna partján a' régi Római Aquincum által ellenében felállott hidvárról. l. 9.
- 3) Gyurikovits György. Mezölaki Úradalomnak leírása. l. 26.
- 4) — Rómának viselt dolgai. l. 32.
- 5) Peretsenyi Nagy László. A' Tselédek' és Alattvalók' neve-
lésekről és oktatásokról. l. 45.
- 6) K. J. Igaz é, hogy a' Magyar Nyelvben két tagadás nem
tészen állitást, hanem csak tagadást. l. 51.
- 7) Zs. J. Szombathelyről Mursella Városon keresztül Győrre
vezető hajdani Római útról. l. 69.
- 8) Hrabovszky György. Győr Vármegyei Írók, a' kik nyomta-
tásban kisebb vagy nagyobb munkákat adtak ki. l. 72.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

- 1) Könyv- esmertetés. Erköltsi Keresztény Oktatások
különösen a' fenyítő Házakban Raboskodóknak remélhető
megjobbításokra. l. 72.
- 2) Könyv- vizsgál. Benesik Jós. Az emberi kötelessé-
gek rajzolatja rövid erköltsi oktatásokban. l. 83.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Némelly Itéletek a' Tudományos Gyűjteményről, mellyek
a' Párisban kijövő Revue Encyclopédique nevű Folyó Írás-
nak Januariusi Kötetében foglaltatnak. l. 86.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. l. 90.
- 2) Eredeti Oklevelek' kivonásai. l. 95.
- 3) Találmányok. l. 103.
- 4) Intézetek. l. 104.
- 5) Elölépések és Megtiszteltetések. l. 109.
- 6) Rihalt Tudósok és Írók. l. 114.
- 7) Jelességek. l. 116.
- 8) Kérelmek. l. 116.
- 9) Gazdasághéli Meghívás. l. 121.
- 10) Új Könyvek. l. 122.
- 11) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. l. 124.
- 12) Jobbitások. l. 127.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 2 0.

IV. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Nagy Győr Jelességei.

1. §. Nemes, szabad Hazánk' fő városainak hajdani állapottyát nyomozni, viszontagságait megvilágosítani, történeteit közölni, méltó 's érdekes dolog. Azok' tükörében a' Nemzet eredetét, kifejtődését, 's tulajdon fennállását szemléli; polgári mivoltát, munkáit, érdemeit illendőképp' érzi, 's becsüli. E' dicső foglalatosságnak is néhány jeles példáit adta már a' Tudományos Gyűjtemény: Székes Fejérvár, Vác, Sáros Patak, Visegrád, M. Vásárhely Városok' leiratit előterjesztvén. Bátorkodom azért én is N. Győr Városára vonni a' tudós Haza figyelmét, 's annak eredetét, emlékezetre méltó dolgait, nagy embezeit, hiteles jegyzetek után, egybeszedve röviden lerajzolni.

2. §. A' földünk' szélességének $47^{\circ} 51'$, 's hosszúságának $35^{\circ} 42'$ alatt fekvő, tágos sík térségnek közepén vegyül Rába, 's Rápcza bama vizével a' kis Dunába. Ennek köszöni N. Győr eredetét. Hogy Rába több ágokon szakadott légyen hajdan is, a' Duna öblébe, ama itt is, amott is két ölnyi mélségre találtni szokott sár-iszapok, nád, 's káka gyökerek, békateknyők, 's t. e. f. bizonyittják. Egyik ága a' mostani Bécsi kapún belől a' vízi kapúig tartó horgason, a' B. Sternek mostani háza előtt futván le, az úgy ne-

vezett káptalan' dombját, mellyen a' Püspöki templom, 's residentia fénylik, a' Kanonokok' hajléki a' Cs. K. életes házzal épültek, békerítette; 's nem csak halászatra tette alkalmatossá, hanem természeti erősséggé is formálta. (Lásd Győr'városa jegyzetét igen régi írásból n. 1).

3. §. E' helyheztetése termékeny mezejének gazdagságival egygyütt, hogy idején korán lakosokat édesített legyen kebelébe, nincs kétség benne. De ki ütötte fel legyen itt először sátorát? Kik emeltek legyenek e' büszke dombon első hajlékokat? Az ősrégiség' sűrű homályában, a' hiteles emlékek' fogyatkozása miatt, senki eddig ki nem tapogathatta. E' tájnak első lakosi Brennensok voltak e'? kiket Plinius (Hist. nat. l. II) az e' vidéken tanyázott népek' fejeinek vall; vagy pedig a' Cythnusok? Kiket ide helyheztetett Ptolomaeus (Geog. l. 2. c. 15), 's kiknek nevét maiglan fenntartya a' szomszéd Csalóköz 's deák neve (Schönvisner Antiqu: et Hist. Sub. p. 16); hiteles tanúságokból mind eddig bizonyosságra nem lehetett hozni. Ezen eldödi népek, hogy lakhelyöknek vájott, medenceze formaságától neveztetek legyenek, Panonoknak, Dio Cassius' tudósításából (De Orig. Celt. ind. Geog.) igen hiteles. Ezeket a' régi vitéz Celta-Gallusok hódoltatták meg Justinus szerént (Epitome l. 24 c. 4); őket meg a' szomszéd Bojok, vagy Bojoárok forgatták ki birtokokból Tarquinius Priscus Római Király' idejében K. Sz. előtt 590-dik eszt. ben (Liv. Hist. l. V. c. 19). Nyilván tehát ezen első lakosítól vette N. Győr, Paur, Geur, Gewr, Geor, Jenor, Györ, magyar, 's Naur, Jaurum, Javarinum, Jaurinum deák nevét, 's népesülését. *)

---

*) IV. Bela alatt 1247-ben fordul először a' Janrinum név elő; az előbbi oklevelekben Geor, Geur, Gewr, Jewr. Jaurum

4. §. Midőn Kr. Sz. előtt 170. eszt. ben Cassius Polgármester' hadikövete, Lucius Anicius, Illyricumból Pannoniába bécsapván (Jorn. de regn. success. c. 54. Liv. l. 43. c. 1.) a' Rómaiak e' szerencsés földet lakosinak irigyleni kezdették; 's utóbb Octavianus Aug. Császár alatt R. Sz. előtt 34. eszt. kel a' Pannonok' erősségeit erőhatalommal megvévén vitéz seregeiket Péncs nevű Vezérök alatt szétvervén. Baton Királyokkal egygyütt meghódoltaták (Dio. Hist. l. 57. p. 762), 's a' hajdani szabadságokra vágyódókat Siberius, Octavianus Cs. mostoha fia, több ízben megvervén, eladattatván, végre R. Sz. előtt 8-dik eszt. ben egészen le csépelte, (Vellejus Pater. l. II. c. 2. p. 118) Győr más formára változott, 's nevezetessé lön. T. i. a' Rómaiaknak ama bölcs szokások szerént, mellyel az elfoglalt tartományokban a' folyóvizeket felpartoltatni, a' határhegyeket erősíteni, 's őrállókkal megrakni; a' pusztá tanyákat lakosokkal megszálltatni, az utakat jó lábra állítani; a' földnépet törvények, szokásaik, és culturájok által szelidíteni el nem mulatták (Plin. Hist. nat. l. m. c. 24): Győr is a' Galliából Illyrikumba, Vindoronából, Jaurinumba vezető utban esvén, katonai szállás (Statio, mutatio, mansio), 's ennél fogva Római lakhely (Municipium) lön Arrabona név alatt.

5. §. Bizonyos ez több féle maradványaikból: ilyen I-ször a' Rómaiaknak Pannonia szélein tett

---

's egyszer Javarinum olvastatik. A' helybeli Háptalan régi pecséttyén is Si. Cap. Geuriensis áll. Hogy Gourú, v. Gore lett volna első neve, nincs nyoma. A' N. Váradi Háptalan' Protocollumában (Ritus explor. Veritatis de a. 1235) olvastatik ugyan villa Gourú, és Villa Sz. Marton. De Győr értetike alatta? Nem hibás e az írás? Kétséges. Scaurunum neve se bizonyodhatik meg. Ravennástól IX. Százodban Arravona név alatt emlittetik. L. Geogr. p. 1.

utazások Jaurunumból (Zemlinből) Galliába, a' XXX-dik ezered' (Legio) álló helyéig; mint a' M. A. Antonius Cs. uttyából, melyet utólszor T. Wesseling adott ki megvan jegyeztetve. Ott távul-léte Szönytől (Bregetium) XXX. ezer; Ó-Budától (Aquincum) LXXXI. ezer; Béctől (Vindobona) LXXX. Szombathelytől (Sabaria) LXXII. ezer lépésnyire jegyeztetett fel illy kö irással: Ad mures, ad statuas in medio Arrabona (L. Schönvisner Comm. Geogr. 1. prior p. 118). E' név alatt emlékezik róla e' régi Földleírás is: Notitia Dig. Imperii Occid. „Equites Promoti Arrabonne (ott.) Illyenek II-szor e' Györött taláztatott emlékek irások is:

a). IMR. CAES.

TRAJANO.

HADRIANO.

AVG. P. M. TRIB. POT.

XXI. COS. III. IMP. II.

L. AELIVS. CAES. FIL.

TRIB. POT. COS. II.

PROCOS. XV VIR. SACR.

FACIVND.

Lásd Schönv. Comm. Ceog. P. poster. p. 113.

b). VICTORIAE AVGG.

NN. ET. LEI. I. ADI. P. F.

P. MARCIVS. P. FILIVS.

SEXTIANVS EPHESO.

PP. DD.

c). DEDICANTE EGNATIO.

VICTORE. LEG. AVG. C. PR.

ET. CL. PISONE. LEGATO.

LEG. V. IDVS JVNIAS.

A. P. R. CET. MAXIMO. COS.

Lásd: Laur. Kárslyi Spec. Ecd. Jau. p. 2.

Illyenek III-szor más kő emlékek is: a' Fő Templom' jobb oldalában lévő arczkép, melly diadalmas koszorújára nézve valamellyik Római Császáré látszatik lenni; de vallyon Hadriáné e, ki itt táborozott (Schönvisner l. III. c. 5. p. III); vagy. I. Valentiniané, ki e' környékben halt meg. guta ütésben (Soer. Hist. Eccl. L. IV. C. 30), bizonytalan: mert a' felírása oda van. A' mű kö-zépszerű. A' T. Pankotai Jósá Jósef', Tábla Bá-ró Ur' pincze földében is találatott az idén egy Római koporsókő; de minden felírás nélkül, szá-mos ugyan Római téglákkal egygyütt.

6. §. De ez a' Rómaiaknál esmérletes Arrabona nem feküdt a' mostani helyén, a' Györi domb-és Kis Duna mellékén, a' Rábavíze torkolattyánál, hanem bellebb délszakra, a' mostani Kálvária hegye megett, a' Rábának idefolytában; melyért is a' Rómaiaktól Arrabona, (Ad Rabona nevet viselt, 's ezt német nyelven mainapiglan fenntartya (Raab Rabau). Tudjuk a' Város' leveles tárházában lévő jegyzetből. Onnét ásattanak ki a' fenn említett emlék kövek az egy'utólsón kívül. Sőt a' maig élő lakosok jól emlékeznek reá, hogy csak negyven egynéhány esztendők előtt is még a' jelentett helyen Arrabonának helyén falaiból elég téglák, 's kövek ásattattak ki. Csak a' XIII-dik Százodban mozdíttatott el álló helyéből, hogy a' Györi erősségben telepíttessék meg: mint az elő adandó Királyi levél bizonyítani fogja Helye maig holtvárós nevet visel.

7. §. Vallyon a' Györi dombot kőfallal azon Rómaiak erősítették e' meg? Erre semmi bizonyost nem felelhetek. Ha ők építették fel, hihe-tő, hogy ez M. A. böles Császár alatt történt: mert erről tudjuk, hogy a' Quadok és Marco-mannok ellen a' Duna innenső partyaít várókkal

(castellis) megerősítette, 's a' pártos Avidius Cassius ellen Syriába menvén XX. ezer hadi népevel azokat megrakta (L. Schönvis. l. III. c. VI. p. 190.) Minekutánna a' Római birodalom' meghanyatlásával, IV. Századtól kezdve, a' Hunnok, Gothok, Longobárdok, Avarok, Frankok, és Morvák váltva Pannónia Urai lettek: az akkori jegyzetekből Győr' dombjáról semmi bizonyost nem tudhatni, egyéb azt: hogy nagy részt vett nyilván ama vérvesztegető háborúkban mellyek róma földén dühödtek. Vallyon az Avarok' kilencz Hágánai (németül Hring) közzül, mellyek szint annyi ke-
rűletekben tulajdon chágánnyaik alatt elvoltak osztva (L. Ann. Boic. l. IV. p. 333.), egyik nem feküdt e Győrnél? Ezt se tudhatni. Bizonyos az, hogy N. Károl Cs. és Frankok' Királya Onafustól fogva szint' idáig nyomta az állhatatlan Avarokat) L. Eginh. in vita Car. M. és Regino ad A. 791.). A' belső visszavonásaik által elgyengült Avaroknak, kilencz esztendei haszontalan erőlködésök után, tökéletes meghódítatások, és Pannoniából Noricumba költöztetésök által, ez csak nem egészen elpusztulván; nyilván ama városok közzé, mellyeket N. Károl felépíttetett, 's Bojokkal, Slavokkal megnépesített, és új életre hozott (l. Suppl. Ann. Fuld. ex Pythaco ad Ann. 804. Calles Tom. I. Ann. Austr. P. III. p. 305.) méltán számlálhatni Győrt is: *) mivel másképp a' Morvakkal szüntelen tartott háborúk, 's azoknak Pannoniában Rába torkolattyától kezdve egész Szávaig üzött pusztítások' ellenére (L. Suppl. Fuld. ex Pyth. l. c.), a' Magyaroknak Svendibáld Cséh és Morva Király ellen Arnulf Császár' védelmére

---

*) Sz. Iványi azt bátorodik vallani, hogy N. Károly a' keresztény hitre kényszerített Avarok' számára Győrött templomot is építtetett (Miscell. de SS. Reg. Hung. ad diem 28. Jan.).

892. eszt. ide érkeztek (Ann. Fuld. 's Reg. I. c.), 's 894—900-ig itt letelepedtek után (L. Const. Porph. de Adm. Imp. c. XL. Luitpr. I. II.) olly állapotban nem lelte volna azt István első Magyar Király, hogy várát a' körül belől lévő megyének fejévé, 's Püspöki lakhellyé változtatná (L. Ditmár chron. I. IV. p. 16.) *).

8. §. Ha bár még Otto Cs. idejében, 's így K. Sz. után ezeredik esztendő előtt rendelé is Sz. István, Ditmár' említett tanúsága szerint, Győrré a' Püspöki Széket; de hogy abba 1009-ik előtt valakit léptetett volna, nincs semmi nyoma. Igen hihető, hogy ez utól említett idő tájban nevezte ki Sz. István az első Győri Püspököt: mivel 1009-ben nevezte ki a' Pécsi 's Weszprémi Püspököket is, 's a' szomszéd Weszprémi megyének elhatároztatása megkívánta a' Győrinek is elrendeltetését (L. Pray Hierarch. Hung. Pan. 1. p. 359.). A' Püspöki templomot a' Győri dombon, úgy látszik, hogy azon Apostoli Király csak 1033-ban készíttetheté el, sok más templomok, Apáturságok, 's monostorok' építtetésével ellévén foglaltatva: mert 1033-dik esztendő jegyeztetett ama Győri templom' Duna felől való oldalán réz fődél alatt, 's réz rámaokban függő kő-táblára, melly elő adja, miképp' mutatá bé Sz. István a' menybe magasztalt Magyarok' Nagy Aszszonyának azon Sz. egyházat. Mind ugyan a' mű

---

*) Kézai Simon (cap. 2.) és Thuróczy Ján. (Chron. P. I. C. II.) azt adják tudtúl, hogy Árpád Pannonia elfoglaltatásában Győrig (Rába és Rápcza torkolatjáig) hatott; innét a' több részének meghódítását Vezérre bízta. L. Magyar Könyv. Tár. Mol. Ján. III. Könyv. Béla Kir. Not. c. 59. — Thuróczy (P. II. c. 28.) azt is említi, hogy István még mint Vezér 998. eszt. ben a' pogány és pártot ütött Kupá Somogyi Vezér holt testének harmadik részét a' Győri Rápura szegeztette, mellyből bizonyos, hogy ekkor tehát Győr Vár és nevezetes hely volt,

maga, mind a' reá jegyzett szám az 1460-dik esztendőre mutat: de feltehetni a' jegyzet' Szerzőjéről, hogy azért írta azon kö-táblára az 1033-diki esztendőt, mivel valamelly régi, már elvesztett oklevelben olvasta, vagy más hiteles írásból bizonyosan tudta T. Schönvisner' ítélete szerint, ki e' kö-táblát rajzolatban elő adta Szombathelyi régiséginek végén, 's L. VII. C. III. p. 247. fejtette. *).

9. §. Hogy Győr a' Magyar Királyság' kezdetekor már nevezetes város volt légyen kitetszik onnét is: mivel itt forgottak, 's tartózkodtak a' Magyar Királyok. Itt adta ki Sz. István a' Pécsi Püspökség' fundationalis levelét (Pray. Hier. H. I. c.); itt lepte meg III. Heorik Aba Király' feleségét, gyermekeit, kincseivel egygyütt (Alold. ad A. 1044.); innét igazította vissza I. András Király azon Henrik Cs. terhes hajóit, mellyeket ennek testvére Gebhárd, Ratisbonai Püspök idevezetett (Thur. Chron. P. II. c. 43.); itt lakott, 's itt lépett egyességre Salamon Király is, az itt tartatott Gyűlésben Geyzával, 's Lászlóval (Bonf. Dec. II. L. 11.). A' Győri domb ha bár a II. és III. Henrik Cs. ellen folytatott hadakozás közben megerősítettett is (Thur. I. c. c. 35.); de idővel sokat szenvedett, kivált midőn a' Tatár pusztítás' alkalmatosságával II. Fridrik Austriai F. Herczeg, minden ok nélkül más felől Hazánk' felső részébe becsapván, Győr várára rohana; 's az ezen igazságtalanságon felboszonkodott körülbelől felkelt Nemessek azt a' benne tartózkodott

---

*) Valamint a' Győri dombot Püspöki székkal, úgy Győr városát (villam regiam Hospitum) Prépostsággal diszesítette Sz. István, Sz. Albert bérnálásban keresztattyanak tiszteletére, ki a' Keresztény hitnek vér-tanúja lőn. Ez élete vége felé történt, a' Győri hagyományok szerint, a' Prépostság' funda, levele nincs többé fenn. —

Németekkel egygyütt egészen felégették, 's a' Tatárok elől feldúlták; úgy, hogy ezektől a' Sz. Márton Hegyi Vár' meg nem vehetése után üresen találatnék (Roger. C. XXXIII. p. 513.). A' Győr városa pedig ez úttal tőlök elpusztítatott (Bonf. Dec. II. l. 3.). Hogy a' vár ismét felépült, onnét látni való, hogy IV. Béla itt adta ki a' Sz. János Jerusalemi (Melitai) Vitézinek adomány levelét 1247. eszt. ben (Apud Schmidt Epp. Agr. Tom. I. p. 165.); de a' régi város többé nem; hanem a' Vár' napkeleti mellékére szállítatott által. Ennek a' Fő Ispányon, Püspökön, Kánonkokon, 's ezeknek embereiken (halászaikon, vadászaikon, szekereiseiken, 's t. ef.) kívül nem voltak több lakosai V-dik István Király' idejéig. Ez költöztette ide a' régi Győr' polgárait (Hospites Regios), 's az említett Püspök, és Káptalan' embereivel egyesítette 1271. eszt. ben a' vár' őrizetére, jeles szabadságok', és adományok' fejében; a' mint ez III-dik András Király által megújított, 's erősített V-dik István okleveléből, mely a' Győr Városa leveles tárában fenn vagyon, nyilván kitetszik. Szóról szóra így következik *).

---

*) Andreas Dei Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex Universis Christi fidelibus praesens scriptum inspecturis Salutem in Domino Sempiternam. Ad universorum Notitiam tenore praesentium volumus pervenire, quod Johannes Judex Ivánka, Paulus, et Joannes Filius Chuk Cives Jaurinenses ad nostram accedentes praesentiam exhibuerunt nobis Privilegium Domini Stephani Illmi Regis Hungariae Fratris nostri Charissimi clariae memoriae, super Libertate ipsorum confectum petentes a nobis cum Instantia, ut nos ipsum Privilegium Regis Stephani ratum habere, et nostro Privilegio dignemur confirmare, cujus quidem Privilegii Tenor talis est: Stephanus Dei Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, omnibus Christi fidelibus praesentes Litteras inspecturis Salutem in omnium Salvatore, Sicut in multitudine Gentis (Hadnak) Regum gloria, et honor

Ezen alkalmatossággal vezettetett Rábának azon ága, mely a' Bécsi Kapunál befolyt, az Erősség' eszak napkeleti melleke körül (Győr Vá-

attenditur in gubernando, sic in Conservationibus munitio-
tionum Regni Defensio, et Subditorum multiplex commo-
dum procuratur. Hinc est quod ad Universorum notitiam
tam praesentium, quam posterorum harum Serie volu-
mus pervenire, placuisse nobis, et placet Hospites no-
stros de Jaurino ad Castrum transferre Jauriense perman-
suros, de cactero in ipso Castro, in illa, et eadem li-
bertate, qua Cives, et hospites nostri Albenses gratu-
lantur, exemptos nihilominus á Judicio Jurisdictione
Potestate, et Judicata Comitum Jauriensis, et Curialis
Comitis sui perpetuo, et pariter expeditis, ita videbitur,
quod Villicum, quem de Castro voluerint, eligant inter
se, quem electum nobis praesentabunt, et nos ipsis con-
firmabimus, qui omnes Causas ipsorum tam majores,
quam minores debeat, et possit judicare, et si idem
Villicus Justitiam querulantibus facere recusaret, non
Hospites, sed Villicus ad nostram praesentiam juxta Reg-
ni Consuetudinem evocetur. Absolvimus et eosdem, et
expedimus a Solutione dimidii fertonis, quam ratione
Terragii Comiti Jauriensi Solvere debebant annuatim,
juxta Continentiam prioris Privilegii nostri de qualibet
mansione. Praeterea concessimus eisdem liberum Forum
tam in Castro, quam exterius quotidie celebrandum ubi
Comes Jauriensis, et ejus officiales, nullam penitus Juris-
dictionem poterunt exercere, hoc solum, et Specialiter
in praesentibus declarato, quod Tributum Fori, quod Die
Sabbathi in villa Jauriensi celebratur, Comes Jauriensis
percipiet plenarium, quemadmodum percepisse dignosci-
tur usque modo: Adjunximus etiam, et conjunxi-
mus populos Episcopi, et Capituli Jaurien-
sis, in eadem Villa communita cum iisdem Hos-
pitibus residentes, hospitibus nostris memoratis, ut in
omnibus, et per omnia eadem perfruantur Libertate, qua
hospites nostri gratulantur memorati, eo salvo quod Ter-
ragium seu Censum Debitum Villicus eorundem, in octa-
va Pentecostes Episcopo, seu Capitulo Jauriensi prove-
niens ab eisdem hospitibus persolvi faciet ex integro,
prout existit consuetum. Caeterum statuimus, quod hos-
pites nostri Jaurienses nec in ipso Foro, nec alias infra
Limites Regni nostri de suis propriis mercimoniis, ali-
quod Tributum solvere teneantur. Adhuc ut pro aedificiis
reparandis Virgas, et Palos habeant, et pro agricultura,
ac pro Curiis Terram habeant ampliolem, contulimus
eisdem Hospitibus nostris quandam Insulam cum suis po-
pulis in Danubio usque occidentem ex opposito Castri
Jauriensis adjacentem cum suis nemoribus, pratis, et pa-
riter Piscaturis, Contulimus et eisdem Terram Castri Jau-
riensis Malomsok vocatam ultra Danubium usque Zámely

rosa régi irománnya szerént n. 2.). Azon vár 1277-ben Ottocar Csehi Királytól reá rohanással elfoglaltatott ugyan, de még az esztendőben Kun

---

existentem, quam primitus dederamus simul cum omnibus Utilitatibus suis, et Pertinentiis Universis. Dedimus insuper ipsis hospitibus nostris quendam Vacuam Terram Monasterii Zerphel Terendöjül vocatam juxta Rabam existentem cum omnibus Utilitatibus suis, ita, ut de ipsorum medio, malignorum Cavillatio amputetur, quosdam Populos Castri Jauriensis quinque Ponderum Solutionem, et quosdam populos Castri Zolga Györ hospites, et mansiones Regalium Tavernicorum Populos, et Cruciflorum Domus hospitalis S. Joannis, nec non Populos de Vico S. Adalberti, ac alios etiam Populos Communes, cujuscunque Conditionis, qui inter ipsos hospites nostros residebant, eisdem hospitibus nostris conjunximus. Ita, quod de caetero pristinae Conditionis ipsorum immemores, in ipso castro resideant, et nobis in Libertate eorundem hospitum nostrorum Servire teneantur. Statuimus etiam, quod omnes mercatores usque Austriam in Hungariam descendentes, et de Hungaria in Austriam transeuntes mercimonia sua in Castro deponant Jauriensi ad concambium faciendum. Statuimus insuper, quod nullus Baronum nostrorum Descensus super ipsos facere audeat, vel praesumat violentos. Statuimus etiam, quod Hospites de novo ad ipsam Villam Jauriensem more hospitum nostrorum venientes, nullus molestare audeat, vel praesumat. Adhuc, quia Paupertas ipsorum Hospitum Jauriensium nobis exstitit evidenter, de libertate Civium Albensium hoc solum excipimus, quod Nobiscum, vel cum aliquo alio Barone nostro exercituare nullatenus teneantur. Concessimus insuper et provide duximus ordinandum, ut omnis Controversia de eorum medio excludatur, portum? lotum sibi habeant, et habere possint liberum in Danubio, ut? igitur haec ordinatio per nos rationabiliter facta optineat robur perpetuae firmitatis, nec impösterum Casu Temporum valeat, per quempiam in irritum revocari, praesentes concessimus Litteras per appositionem dupplicis Sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus Magistri Benedicti Orodien Ecclesiae Praepositi, Aulae nostrae V. Cancellarii dilecti, et fidelis nostri. Anno ab Inearnatione Domini Millesimo Ducentesimo Septvagesimo Primo. Regni autem nostri Anno Secundo. Nos itaque ipsorum Joannis Judicis, et Civium Jauriensium justis petitionibus favorabiliter inclinati, quia inspeximus ipsum Privilegium Regis Stephani non abrasum, non cancellatum, non abolitum, nec in aliqua sui parte vitiatum, tenorem ejusdem de Verbo ad Verbum praesentibus inseri facientes, dictum Privilegium ratum, gratum, et acceptum habentes, autoritate praesentium innovamus, et innovando confirmamus, dupplicis

László alatt Polan, 's Hís Tamási Ricolf Szepesi Grófok által vissza szereztetett (L. Wagner. Anal. Seep. P. I. p. 109.).

10. §. Új Győr Városához különös kegyelemmel viseltetett N. Lajos, polgárait szabadságokkal megajándékozván 1361-ben, melyeket a' Ráptalan is elismért 1384-ben (mind kettő megvan a' városi leveles - tárban). Ersébethnek, Albert Cs. és Király' öszvegygyének menedékül szolgált; ő itt lépett I. Ulászló Királlyal, személyes öszvejövetele után, egyességre; itt is halt meg (Dugloss. L. XII. p. 770.). Győr vára, ama siralmas Mohácsi ütközet után I. Ferdinánd Cs. és Király' méltatlan Kapitánnyától, Lamberg Kristóftól 1526-ban feldúlattatván, 's elégettetvén, Zsákmányúl a' Törököknek hagyatott (L. Istvánfi L. X.). De Ferdinandtól alkalmas fekvésére, 's természeti erősségére nézve újonnan helyre állítatott, 's bővebben megerősített Salm Miklós Vár igazgató által (L. decretumát a' Vármegye leveles tárában). 1566-ban tűz által szerfelett megrongáltatván (Istvánfi l. c.) az Ország' rendének több izbéli kérésére (de anno 1566. art. 12. 's a' t.) Maximilián Cs. és Királytól új étellel, 's erősséggel ajándékoztatott meg, mint a' Bécsi Kapun látható 1567-diki felírás bizonyítja. *) 1594-ben

---

Sigilli nostri munimine roborantes. Datum per manus Venerabilis Viri Magri Theodory Praepositi Albensis, Aulae nostrae Vice Cancellarii dilecti, et fidelis nostri. Anno Domini Millesimo Ducentesimo Nonagesimo quinto, Sexta Mensis Aprilis, Regni autem Anno quinto.

*) Ez alkalmatossággal kezdett a' Győri külső Város, a' Bécsi út' mentében, megnépesülni, mely most is új város nevet visel. Benne 1638-ban, volt Győr Várának V. Kapitánya Gr. Zichy Pál építtette a' kerekded templomot, mely most elhagyattatva áll. A' Szigeti Püspöki rész, még később kezdett népesülni; az előtt téglavető hely volt a' Vár' falainak. Kápolna építtetett benne az 1733-4-diki Pestis után Sz. Rochus' tiszteletére. Legkésőbb

20. Sept. Gr. Hardegg Ferdinánd, és Perlín János Fő Kapitányok hitetlenségéből Sinan Török Vezérnek 600. Vár örökkel feladatott, 's Olasz születésű Ali Basára bizattatott (Istváni I. XXIX. Oertelius Part. 1. p. 166. 's k.) *). Tőle 1508. eszt. 22. Martiusban Rudolf Cs. és R. alatt, előbb esztendei híjános próba után, hadi fortéllyal, 's véres küszködéssel Schwarzenberg Ádolf, 's Pálfi Miklós Vezérek alatt vissza vétetett (Bizony-sága a' 30 lépésnyire bérugtatott Kapu darab a' Fő Templomban, 's az emlékezetére veretett pénz a' Város tárházában). Azon Schwarzenberg Ka-pitány által megtisztított 's erősített várnak 1025-én lesülledett bástyája, 's 1056-ban felgyűj-tás által károsodása Széchenyi György Győri Püspök' költségén halhatatlan Montecuculli Fő Vezér által helyre állítatott, 's a' Fejérvári Kapu felől, honnét a' mieink a' Törökre bérohantak

---

népesült meg Győrnek Majorok nevű bástyája. III. Károl utolsó esztendeiben telepedtek meg benne a' Camillanusok a' mostani Plébánia bázban.

- *) A' Törökök a' Püspöki Templomot földdel feltöltötték, 's reá hadi machinákat helyheztek; kápolnáiban pedig fegyvereket és puskaort tartottak. Ekkor a' Várbeliek illy Török és Magyar Passusnál fogva bocsáttattak ki:

EH mehemet passa Istennek io
akarattiból tereok Csaszarnak Ucsere
es iorwnll beglerbege

LS, LS. (két Hold)

fogagjwnk az my hitiönkre tisztessegwnkre az en attiam-mal serdarral eö nagauat egietembe így bogj myde bantas nekwl szepten elbocsatwnk mynden hoszad tartozokual egieteben Isten akarattiból hitemnek Ura es igazs nagiok es az teok passak es Jantsar Aga feleöl myndenek feleöl feleliönk

---

Megvan a' Város tárában eredetiben; a' török íráson az arany porzó most is fénylik. Az is mondatik, hogy a' vár feltöl-tetésére minden Győrre jött Szekeresnek egy kosár földet kellett vala magával hozni. A' Kálvária dombnak befele nyúlt része még előbb a' Vár' feltöltésére fordított, Innét van a' Győri Várnak temérdek nagy feltöltése.

több sánczokkal, 's más készülétekkel megerősített; mint a' felette fénylő emlék-írás valósítja. E' szünet nélkül folytatott erősebbítések által olly tökéletes állapotba helyeztetett az, hogy rajta Szobieszy János Lengyel Király is elbámult, a' Töröknek Bécs alól elverettetése után ide vévén uttyát. Több izbéli Német őrzőinek elárultatásától (Müller János!), 's a' Kuruczoknak leselkedéseitől megmenekedvén, II. József Császártól az erősségek számából kitöröltetett, s' védelem készüléteitől, ezeknek elkötyaveteltetése által, megfosztatott 1784-ben. A' Vár' Komendánsának lakhelyét G. Zichy Ferencz Püspök vette meg, 's residentiának építtette. (Ekkor a' Kapu pénz (Sperx kr. is) megszűnt). A' magára hagyatott Vár 1800-ben 22. Jun. a' Franczia erő hatalomtól megvétetvén, a' felfuvalkodott Napoleon Cs. parancsolattyára minden szegletein csúfosan megrongáltatott. A' város, melly a' Királyhoz és Hazához tartozó hivségnek szeplőtelen tüköre lévén, időről időre vitézsége által több több érdemeket szerzett magának, Felséges M. Theresia Királyné által 1743-ben ösi, Királyi polgári jussaiba helyeztetett, 's az 1751-diki Ország' Gyűlésében a' Szabad Királyi Városok' számába fogadtatott; a' mint Törvény-könyvünkől tudni való *). Csak a' Györi domb hagyatott eredeti Uraiknak birtokában.

---

*) Eddig a' Város (Civitas non Oppidum) a' Háptalannak eredeti szerződésének fejébe esztendőnként két dām Vadat újesztendőnapra adni, és Sz. Mihalynapkor hordfít Védembe felvitetni tartozott csupán. Ezen adózásából is, a' Dombon kívül vólt három házok' árrával egygyütt, 17. ezer forintok lefizetésével felszabadúlt. (A' város tárában fenn lévő írás szerint Nro, 2).

11. §. A' Győri Püspöki Széket birták e' nevezetes Férjfiak.

I. (tudtunkra) Modestus. 1009-1051. — Az 1037-ben költ Bakonybéli Apáturság' foundationalis levelében előfordúl neve; az 1046. 24. Sept. ben történtt keresztények', 's Püspökök' öldöklötésétől megmenekedett.

II- Miklós. 1052—1064. András Király' Notáriusa.

III. Desiderius. 1064—1096. Nagy Orator, és békeltető.

IV. Harduinus. 1097—1110. Kálmán' követe Rogeriushoz Siciliába Busilla jegyeséért.

V. I. György. 1111—1115. Jelen volt az 1113-diki Nemzeti Zsinaton Esztergomban.

VI. Ambrus. 1115—1118. Tanú Acha levelében, ki Sz. Mártonyi Déda Apátornak jószágot, adott.

VII. Gervasius. 1119—1134. Tanú az Esztergom-melléki Apáturság' javainak megerősítésében II. István által.

VIII. Pál. 1130—1140. Tanú a' Demési Apáturság' fund. levelében II. Béla alatt.

IX. Zachaeus. 1142—1149. Tanú a' Sz. Mártonyi Apátnak Sanestől ajándékozott birtokában.

X. Isheg. 1150 — 1155. Tanú az 1150-diki adomány levélben.

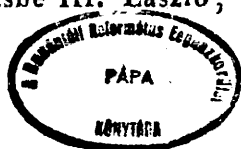
XI. II. Gervasius. 1156—1179. Követ volt Barbarossa Fridrik. Cs.hoz Ratisbonába II. Geysa alatt. Jelen volt az Esztergomi Zsinaton 1169.

III. István K. és Lukács Eszt. Érsek alatt.

XII. Mikulini, v. Mikuvinyi. 1181—87. III. Béla alatt Tanú több oklevelekben.

XIII. Ugrinus. 1188—1207. Követ volt Leopold Fő H.hez Bécsbe III. László, Imre Király'

Tud. Gy. IV. K. 1840.

fiának holt tetemiért 1205.ben. Kalocsai Érsek lévén, Sajónál a' Tatárok ellen veszett el.

XIV. I. Péter. 1207—1218. II. András Királyt Jerusalembé kísérte, 's ott is halt meg.

XV. I. Cosmás. 1219—1223. Jelen volt az 1222-diki Ország' gyűlésén, mellyen II. András a' magyar Nemesség' szabadságát megállapította. Ő fogadtatá Györre a' Dominicanusokat.

XVI. Gergel. 1224—39. Ennek idejében, 1230. esz.ben sülledek el Fertő tavában e' helységek: Fekete tó, Jákobfalva, Förrthó, Sár völgye, Konder völgye.

XVII. II. György. 1240—41. Ezen esztendőben Sajónál a' Tatárok ellen vitézül harczolván megölettetett. Hires Tudós volt.

XVIII. I. Benedek. 1243—1244. IV. Innocentius Pápától erősített meg.

XIX. Artolf. v. Artulf. 1244—1253. Tanú a' IV. Béla Királytól Jerusalemi Vitézeknek adatott ajándék levélben, 's a' Thuróczy Apáturság fund. levelében 1252-ben.

XX. Homodeus, v. Omodeus. 1254—1262', Jelen volt az Esztergomi Zsinaton IV. Béla R. és Benedek Érsek alatt Esztergomban 1256. A' Sz. István templomát Györött megújította.

XXI. III. György. 1263—1267. A' IV-Béla R. és ennek Fia István között békeltető volt Pósonyban 1263-ban.

XXII. Farkas Mester (Magister Wolfgangus) 1268—1270. V. István Király' V. Cancellarius volt.

XXIII. Dienes. 1271—1283. Az Esztergomi Gyűlésen jelenvolt IV. László R. és Lodomerius Érsek alatt.

XXIV. András. 1290—1293. Jelen volt az Esztergomi Zsinaton III. András. R. és Lodomerius Érsek alatt 1292-ben.

XXV. II. Benedek. 1294—1296. Jelen volt 1294—96. az Esztergomi Zsinalon III. András K. és Lodomerius E. alatt.

XXVI. Theodorus. 1296—1303. Ez irta alá a' Győriek' szabadságait. V. Cancellarius lett. A' Révfalusiaknak szabadságot engedett.

XXVII. II. Miklós. 1308—1318. Jelen volt azon Ország' Gyűlésén, mellyen Robert Károly Királyt választott, az Udvardi Zsinaton Gentilis Card. és Tamás Érsek alatt 1309-ben, 's a' Kalocsai szövetségben 1318-ban.

XXVIII. I. Colomán. 1318—1320. Tanú a' Hieronymiták fundationalis levelében, melly Győrött találtatik.

XXIX. III. Miklós. 1321—1336. Alávan írva ama 1336-diki oklevél alá, mellyben I. Károly Cselelén Jánost, Királyi házán Szahi Felician által elkövetett gyilkosság' megbosszúllóját, megjutalmazta. A' Jenői (Tuskevári) Paulinusok' monostorának ő volt fundatora 1331-ben.

XXX. II. Kálmán. 1338—1345. I. Lajos koronáztatásán jelen volt.

XXXI. Wilhelm. 1345—46. A' Révfalusiaknak privilegiumait megerősítette.

XXXII. III. Kálmán. 1346—375. A' Szombat-helyi Ispitált Minoriták' klastromává fordította. A' Győri Káptalannak nagy jótévedője volt.

XXXIII. II. Péter. 1375—78. Ez is gazdagbbitotta a' Győri káptalant.

XXXIV. Guilelm. Frater Guilelmus 1379—85. Ez is dézsmát engedett a' Káptalannak.

XXXV. Dedrichmai János. 1387—99. Ez vette meg a' káptalan dombján lévő mészárszéket a' helybéli volt Birótól Mihálytól.

XXXVI. I. Ferencz. 1400—1.

XXXVII. II. János. Tanú volt ama kötésben mellyel Sigmond Cs. és K. a' Szepesi Városokat

a' Lengyeleknek 37. ezer ezüst márka pénzen elzalogosította. Ez eránt támodott perben követ volt Kanisai János Esz. Érsekkel. Mivel evvel egygyütt a' XIII. Benedek törvényes Pápát elesmérni nem akarta, Sigmondtól tömlőczre vettetett 1401—18.

XXXVIII. I. Kelemen. 1419—21.

XXXIX. III. János. 1421—22.

XL. II. Kelemen. 1423—37. A' Posonyi Diétán Sigmond alatt jelen volt 1435-ben.

XLI. III. Benedek 1439—44. Erzsébet Királyné Cancellarius. Jelen volt, midőn a' Bozini Gróf a' magyar Koronát Erzsébet Királynénak áltadta 1439-ben. Hogy ez magát I. Ulászló ellen védelmezhesse, a' Győri várt és várost neki ált engedte. Részt vett Fiának Lászlónak koronáztatásában is 1440-ben Sz. Fejérvárott. Ugy látszik ez volt első Győrvármegyei Fő ispányis egyszersmind (Enesei Ant. et mem. Jau.).

XLII. IV. János. 1445—46. Ő idejében német Örök voltak Győr' várában, kiket Örzsébet kért ide III-dik Fridrik. Cs.tól.

XLIII. Ágoston. 1447—66. Követ volt Rakelsburgba Fridrik. Cs.hoz béke kötés végett 1447; utóbb Olasz Országba azon Cs. hoz 1452-ben IV. László Királyért és a' magyar Koronáért; végre Prágába Mátyás Királytól Vincze Váczi Püspökkel egygyütt, hogy Podiebrád Györgyöt Cseh Királynak koronáznák 1458-ban. Ő váltotta vissza a' Győri várt, 3000. aranyokon.

XLIV. Gonoszlói Csupor Demeter 1467—80. Ez alatt csaptak be 1470-ben először a' Törökök Mura közbe, 's szinte Rábáig szaguldoztak.

XLV. Nagy Luchai Dóczy Orbán. 1483—86. Mátyás Király' Tárnok-mestere, 's leg hívebb embere. Idővel Egri és Bécsi Püspök. Az Iskolák, 's Tudományoknak nagy baráttya 's a' Tanulók-

nak nagy jótévéje. Bizonyos, hogy Fő Ispány is volt a' következőkkel egygyütt.

XLVI. Erdödi Bakocs Tamás. 1486—93. Ez vezeté bé II. Ulászlót Prágából Magyar országba 1490-ben. Személyében Maksz Császárral békét kötött 1491. Fő Cancellarius lett 1493. Utóbb Egri Püspök, Esztergomi Primás, Romai Cardinalis. Tudós és tudományokat szerető ember volt. Ő ujjította meg 1487-ben a' Püspöki várt, vagy is residentiát: a' Templom' falában lévő emlék-kő tanúsága szerint.

XLVII. Erdödi Bakocs Ferencz. 1494—1509. Az előbbinek Testvére. Nem külömben tudós és nyelveket értő Püspök volt. Korona őrző—helytartó lett. Az 1498. 1500. 1504-diki Diétákon II. Ulászló alatt jelen volt.

XLVIII. Felső Szelestey Gosztonyi János. 1510—1525. Az 1514-diki Ország-Gyűlésen II. Ulászló alatt jelen volt.

XLIX. Paksi Balás. 1525—26. A' Mohácsi ütközetben 1526. 24 Aug. sok más Püspökökkel, 's Zászlós Urakkal oda veszett. Halála után az üres Püspökséget jószágaival egygyütt erő hatalommal el foglalta, 's birta Laki Bakich Pál a' Testörző Huszárok' kapitánya, 's ennek Öröke Péter, Protestans 1530-dik esztendeig.

L. Ujlaki Ferencz. 1530—1554. A' Győri Püspöki Széknek búzgó helyre állítója. A' Király' hely- tartója (Locumtenense) lett, 's utóbb Egri Püspök.

LI. Gregoriánczy Pál. 1554—1565. A' Rónyi jószágot I. Ferdinánd Cs. és Kától olly kötés alatt szerzette a' Győri káptalannak, hogy az Iskolának gondját viselné. Az idejébéli magyar dolgokat summásan leírta. Ő szerezte vissza a' Szombathelyi Püspöki jószágot.

LII. Zacharias Delphinus Cardinalis a' Győri Püspökség' Gubernatora volt 1566—1572-ig. A' Szombathelyi Uradalmat, 's számos dézsmákat elzálogította; mellyért is kénytelen volt e' Püspökségről lemondani.

LIII. Liszthy János. 1573—78. Ez volt első Győr vármegyei Fő Ispán az újabb időkben, ki- nek fényes beiktatását a' Vármegyének jegyző- könyve előmutathattya. Belső titkos Királyi Tanácsos; és Fő Cancellarius lön. Rudolf. Cs. és Királyt nyugodalomba késérvén az 1578-diki Di- eta után Prágába, itt halt meg.

LIV. Dráskovith György. 1578—1587. Még mint Pécsi Püspök a' Tridentumi köz Gyűlésen I. Ferdinánd Magyar Király' nevében jelen volt, 's hatalmas beszédet tartott. A' Zágráhi Püspök- ből választatott Kalocsai Érsek, és valóságos Győri Püspök lévén, Szombathelyen Zsinatot tartott; ide Vasvárról ált szállította a' Káptalant. Idővel Fő Cancellarius, Banatus' Praefectusa, és Romai Cardinalis lett.

LV. Herencsinczy Péter 1587—1590. Követ volt Lengyel országba Maximilián Austriai Fő Herczeg kiszabadítása végett a' Radloni fogság- ból. Fő Cancellarius lön.

LVI. Rutassy János. 1592—96. Pálffy és Nádasdy Zászlós Urakkal Rudolfhoz követségül kül- detett a' hadi segítség' sürgettetése végett a' Törökök ellen. Ő idejében került Győr elárultatás- sal Sinán Fővezér alatt Török járomban. Rákosi jószágán kénytelenített lakni; a' helybéli Kápta- lan pedig Sopronyba költözni. Kalocsai és Esz- tergomi Érsek, Fő Cancellarius, 's végre Királyi Helytartólön. A' Sz. Mártonyi Apáturság' jószá- gait is birta.

LVII. Hetesi Pethe Márton. 1598—1605. Rákosról ő jött vissza lakni; a' Törököktől meg

fertőztetett, 's élés házzá fordítottatott Templomot megújította. Kalocsai Érsek, és V. Király lön. A' káptalan alatta 1600-dikba tért vissza. 1604.ben Forgách Ferencz Nyitrai Püspöknek, 's Kispapjainak menedék helyet adott Bocskay István ellen.

LVIII. Napragy Demeter. 1607—19. Sz. László' feje Kaponyáját Váradi's Erdélyi Püspöki Székéből ő hozta ide; a' Győri templomot fel ékesítette. Kalocsai Érsek lett.

LIX. Lőpes Bálint. 1619—25. Nevezetes ki nyomtattatott magyar egyházi beszédiről, 's négy utolsó dolgokról írt munkájáról. Kalocsai Érsek-ké neveztetett.

LX. Dallos, v. Dallocz Miklós. 1623—1630. F. II. Ferdinand' Király' engedelmeből ő helyhezteté bé Györré a' Jesuitákat; a' pap nevelő házat 25. ezer foréntok' letételével ő fundálta. Az 1625-diki Diétán Art. 51. Judex Appellationum lön.

LXI. Kis Sennyei Sennyei István. 1630—35. Jelen volt az 1630—5-diki Diétákon. A' Sz. Ferencznek Szűz Máriáról neveztetett Szerzetesit Szombathelyre ő szállitá.

LXII. Trakostyányi Dráskovith György 1635—50. Jelen volt az 1638. 47. 48. 49-diki Diétákon. A' Nagy Szombati nemzeti Zsinathan ékes, hathatós beszédet tartott. Eleintén sok vádoltatásra adván okot, élete végén a' Dominikánusoknak, Jesuitáknak, Clarissa Apáczáknak, Seminariumoknak, 's familiájának nagy jótévéje volt, ő idejében 1645—6-ban itt lelt menedék helyet az Eszterházy Miklós Nád. Ispán által Posonyból ide hozatott korona a' feltámadttak ellen.

LXIII. Püski János. 1651—57. Mint választott Kalocsai Érsek lépett a' Győri székbe. II. Ferdinánd alatt a' határok' elintéztetésében biztos

volt. III. Ferdinánd alatt jelen volt az 1651. Ország' Gyűlésen.

LXIV. Széchényi György. 1658—1685. Előbb Pécsi és Weszprémi Püspök volt. Jelen volt az 1654. és 1662-diki Diétákon. Az Istenes és iskolai Szerzeményeknek hasonlíthatatlan jótévője: a' Szombathelyi templomot ő építtette, a' Sopronyi Dominikanusokat ő fundálta; a' Győri Fő templomot megújította; a' Jesuiták collegiumát megépíttette; az iskolákat, és convictust felsegíttette. Kalocsai Érsek, 's Esztergomi Primás lett. Köz jóra ötödfél milliöm forintoknál többet adakozott.

LXV. Gróf Kolonicz Leopold. 1685—95. Előbb Melitai Vitéz, Vár- főkapitány, Császári Kamrás, Utóbb Nyitrai, Neustadti, 's Győri Püspök. Tárnok mester, Kalocsai Érsek, Esztergomi Primás és Cardinalis lett. Követ volt Maksz Bajor Választó Hercezeghez. Bécsnek a' Törökök végső agyarkodása ellen erős Istápja, nagy lelki Pásztor.

LXVI. Christianus Augustus Saxoniai Herceg. 1695—1725. Előbb vitézkedett a' Törökök ellen; mint Győri Püspök a' Carmelitákat, kiket Szelepcsényi Card. fundált, Györré befogadta 1697-ben. Móricz és Fridrik Herceg testvéreit a' katholika hitre térítette. Esztergomi Primás, és Római Cardinalis lett. Követ volt Ratisbonában a' német Birodalmi rendekhez; ott is halt meg. A' Herczegi méltóságát az Esztergomi Primások örökévé tette. Bölcs és egyházi fenytéket fenntartó fő Pásztor volt.

LXVII. Gróf Czinczendorf Fülöp Lajos. 1726—1732. Ő helyhezteté bé a' Győri Sz. Orsola rendén lévő Apácákat; ő állítá fel a' nyomtató műhelyt, jeles privilegiummal. Az oltári Szentség tiszteletére III. Károly Királytól építtetett Röké-

pet ő szentelte fel 1731-ben. Ezen kép a' Káptalan dombjának vízi kapú felé dülő részén azon helyen áll, mellyen az erőszakoskodó katonáktól a' beteghez vitt Szentség öszvetapódhatott. Jelen volt az 1720-diki Diétán, és a' XII. Relemen Pápa választatásán mint Cardinalis. A' Proteštansoktól sok elfoglalt templomokat vissza szerzett. Boroszlói Érsek, Romai Német bírodalmi Herczeg, és Cardinalis lett.

LXVIII. Groll Adolf (a S. Georgio) 1733—43. Az Austriai Piaristák' rendéből. Híres Tanító, nevezetes Concionator, napkeleti nyelvekben jártos Sz. Írás Magyarázó, 's azon T. Rendnek Generalissa volt. Sok templomokat, plébaniákat építtetett megyéjében. Első volt, ki a' szegény Plébánusokról megemlékezvén, nekik esztendőnként 6000 foréntokat adogatott. Zsidó és deák nyelven tudós munkákat bocsátott közre.

LXIX. Gróf Zichy Ferencz. 1743—83. A' Győri fő templomot ez emelte mostani fényére; a' nevendék papság' házáat felépíttette; a' mostani Püspöki residentiát, melly előbb a' vár igazgatók' lakhelye volt, F. Maria Theresia Királynétól 33. ezer foréntokon megszerzette 's felépíttette. A' Győri Királyi Akadémia épületére is ő tétette a' felső emeletet, hogy a' főbb iskoláknak is alkalmas helyök legyen. A' szegény Plébánusoknak a' hat ezer foréntokat kiosztogattatta esztendőnként. Ő alatta rettenetes föld-indulás érte Győr városát 1763. 23-dik Juniusban, mellynek jövendőre eltávoztatásául minden Sz. László napján ennek kaponyáját ájtatosan körül hordoztatni parancsolta. Ő alatta töröltettek el a' T. T. Jesuiták, Győrött 1773-ban Aug. 13-kán. Ő volt Szombathely várának utolsó Ura és Püspöke, melly 1777-ben különös Püspöki Székké változtatott. A' Szombathelyi Káptalan helyett a' Sop-

ronyit nyerte ki M. Theresiától 1780. 24. Apr. Másodszori új misézésének alkalmotosságával azon Felséges Királynétól Sz. István, vitéz, rendének nagy keresztyével tiszteltetett meg. Ő utánna egyik Püspök se tehetett többé szert a' Győri Fő Ispánságra.

LXX. Fengler József. 1787—1802. Az előljárójától adatni szokott 6000 foréntokat a' szűkölködő Plebánusoknak kiosztogattatta.

LXXI. Vilt József. 1806. 6-dik Jun. 1814. 5-dik Octob. Ditton híres Angolnak munkáját a' keresztény hit' Istenségéről önnön költségén ki nyomtatta, 's elosztatta. 1811-ben Jubileumi misét tartott. Sokat szenvedett Győr ostromoltatása miatt.

LXXII. Schwartzenberg Ernest Herczeg, Krumlóvi Vezér. Püspöki Székébe lépett 1810. 24-dik Mart. Tizenkét szegény, 's jó igyekezetű Tanulóknak a' Seminariumban ebédet adatni rendelt. Éllyen szerencsésen!

(Lásd bővebben Práy, Schönvisner, Károlyi és P. Romanus' munkájikban).

12. §. A' Győri Püspöki megye ez időben számlál két Háptalanokat: a' Győrinek 14. valóságos, 's 5. tiszteletbeli; a' Sopronyinak 5. valóságos és 1. tiszteletbeli tagjai vannak. Azokon kívül számlál 1. valóságos és 7. tiszteletbeli Apáturokat; hat valóságos 's egy tiszteletbeli Prépostokat; 7. Fő 's 10. Al-esperestségeket; 227. Plebániákat, 3. Altariákat, 76. Káplánságokat, nyolczféle Szerzeteseket, és 15. szerzetes házokat; 441. Egyházi papokat, 235. Szerzetesseket, 44. Apáczákat; 261,548. Katholikusokat, 68,535. Protestánsokat, 200 ó hitű Görögöket, 9735. Zsidókat; mind öszve 340,018. lelkeket. Az idei Püspöki Schematismus szerint.

13. §. Győr Városának különös disze Fő iskolája is. Ennek eredetét, ha csupa vélemények

után bogározni nem akarunk, István I. Magyar Királyunknak kell köszönnünk, ki alattvalójának a' keresztény hit' mennyei fénnjét felderítvén, a' polgári megvilágosodásra is kaput nyitott. T. i. az általa szerzett Püspökségek, Káptalanok, 's Apáturságok egyszer'smind iskolák is lettenek, mellyekben az olvasás, írás, énekelés, 's deák nyelv' eleji Prisciánus szerént tanítottak. (Lásd. Mabill. l. de Stud. Mon. Mart., Schoch l. de bon. Eccl. Sect. 1. c. 27. Sect. II. cc. 3. 25. Katona Hist. Crit. R. H. T. 1. p. 154.). Ezt bizonyította a' maiglan fenn lévő Iskolás Kánonok (Canonicus Scholasticus) neve is. Hogy a' Győri Püspökök valamellyik Kánonok által a' serdülő ifjúságot folyvást oktattatták, 's gyámolították, tagadhatatlan ama szoros egyességre nézve is, mellyben állanak az Iskolák a' Religióval, mellynek buzgó szolgálói voltak: másképp' honnét vettek volna e' légséges Papokat? Ezt nyilván tudjuk Nagy Luchai Dóczy Orbán Győri Püspökről, kiről Hunyadi Mátyás' idejében Bonfinius (Dec. 1. l. 1. p. 4.) valia, hogy a' Tanulók kedvellője, 's jótévője volt, és sok iskolai nevendékeket tápláltatott. Ha bár e' kegyes gondviselés nélkül szűkölködött is a' Győri Iskola, midőn a' gyászos Mohácsi veszedelem után Bakics Pál az üres Győri Püspökség' jószágait igazságtalanul magához ragadta; de csak hamar helyre állottak annak Gondviselői. Ujlaki Ferencz. 1530-ban Győri Püspökhé lévén, ennek minden jussait nagy buzgósággal vissza szerezni iparkodott; 's ennek követője Gregoriáncz Ferencz *) 1559-ben I. Ferdinándtól a' helybeli Kánonokoknak Kóny helységet olly kötés alatt szerzette, hogy az Iskoláknak gondját viselnék. De minekutánna Austria, és

*) Ez felbb Gregoriánczy Pál nevet visel az LI. Szám alatt.
A' Redact.

Európa elővását, a' Győri erősséget elárultatással a' Törökök 1594-ben megvették, 's az iskolai épületet valamint a' Templomot éles-házzá, kaszárnnyává, 's más e'felévé fordították, ha bár mindjárt negyedik esztendőben Schwarczenberg Adolf, és Pálfi Miklós hadi fortéllyal, 's vitézséggökkel azt vissza szerzették is, de az Iskolák úgy megrongáltattak, hogy csak ama hazai literaturánkra nézve halhatatlan érdemű Jesuita szerzetnek Magyar országba behozatása, 's Györré is béléptetése után kaphattak erős lábra.

14. §. Ez az érdem Dallos Miklós Győri Püspök' hervadhatatlan koszorúja. E' nagy lelkű, tudományokat 's köz jót valóban szerető Hazafi pástorkodásának mindjárt második esztendejében 1626-dikban a' Jesuitákat ide behelyhezteté *) 's Erkelyi Ferencz Wespzprémi Püspökkel egygyütt 12. ezer foréntokat, akkor időben' szép summa pénzt letévén, az 1548-diki Posonyi Diéta végzésének. Art. XIII. erejével, Pázmán Péter, Magyar Primás és Római Cardinális' közbenjárása által a' Lébenyi, 's Wespzprém völgyi üres Apáturságok' jószágait a' helybeli iskolák' felállítására, 's tartására II-dik Ferdinandtól megszerzette. Maradandóságok végett Kis-Sennyei Sennyei István, és idősb Dráskovith György, Győri Püspökök azon végre 33 ezer tőke pénzt tettek össze, mellyet Széchényi Pál, Győri Nagy Prepost, előljárójinak példáját követvén, több ezer foréntokkal nagyobbitott: az iskola-házat utóbb, felemelvén még egy fogásra tágította Gróf Zichy Ferencz Győri Püspök. (A' Háptalan Protocolluma szerént). A' nagy érdemű Jésum' társaságabeli

---

*) II. Ferdinánd Cs. és K. 1626. 5-dik Aug. szöllő, és a' Város tárában fenn lévő rendelése szerént azon Város a' Jesuita collegium és iskola számára haz helyet ingyen adott,

Szerzetesek' tartására pedig, a' többször magasztaltt idős Dráskovith György 1650-dikben 's ennek követője Püski János 1652-ben jeles tőke pénzt tettek le; mellyet a' példa nélkül adakozó Szechenyi György, mint Györi Püspök, 50 ezer foréntokkal szaporított. Legnagyobb jótévőjük Ión N. Gorupp Ferencz, Novi Püspök, és Györi Ránonok 1662. és 1670. eszt. ben a' Perkáta, 's Tápe jószágok, 's Sz. Ágathai pusztának birtokával őket meggazdagítván. Lakhelyöket (Collegiumokat) mellyet Dallos Püspök kezdett, Szechenyi György díszesen, 's tágosan felépítte, a' Györi Ránonokok által 11,440. foréntokkal megsegítettén. 'S ne hogy valaminek híjjával legyen e' fontos szerzemény, ugyan azon dicső Püspök 33. ezer foréntnyi summa pénz' fejében Convictust is szerzett melléje, 's a' Mathovics' fundatióját 5000. foréntokkal nevelte. A' Jesuiták templomát Acsádi Ádám, mint Györi Ránonok, emelte mostani fényére. (A' Káptalan, 's Város protocollumából).

15. §. Hogy már 1630-dikban beállottak a' T. T. Jesuiták alatt a' Györi Iskolák, bizonyossá teszik ennek jegyző könyvei. Az alsóbb tanulmányokat hat osztályokban, rendin, 's különös buzgósággal adták elő: I. volt a' Parvistáké, II. a' Principistáké, III. a' Grammatistáké, IV. a' Syntaxistáké, V. a' Poétáké, VI. a' Rhetoroké. A' Tanítók csak alsóbb osztályokban több esztendőki gyakoroltatássok után lejtették a' felsőb-
bekre; 's huzamos tapasztalású Elöljárók által igazgattattak. A' hazai literaria Históriaának felvilágosítására ide iktatom az Austriai Magyar Jesuita Provinciának lajstromiból azon érdemes Férfiaknak neveit, kik elejétől kezdve a' Györi iskolákat igazgatták, a' M. Paintner Mihály Novi Püspök, 's Királyi Tanácsos, hajdan itt nagy érdemű Fő igazgató Urnak jegyzeti szerint:

- 1630—35 Szeghy Ferencz.
1636 Holovitus Ádám.
1637—8 Thuróczy Illés.
1639—41 Gulielmi János.
1642—43 Pulinx János.
1644 Ismét Guilelmi János.
1645 Richardi Hieronymus.
1646 Rosnerus György.
1647 Káldi Ignátz.
1648 Jörgeter Ferencz.
1649 Paulus Hellesfeni Pál.
1650 Sassi János.
1651 Seiz Jakab.
1652—3 Teibl Károl.
1654 Siechten Daniel.
1655 Tissinger János.
1656 Galgóczy Ferencz.
1657 Bekecs Pál.
1658 Camel Daniel.
1659 Dolar K. János.
1660 Steidl János.
1661 Sámbar Mátyás.
1662 Saymondt Lajos.
1663—6 Galgóczy Ferencz ismét.
1667 Dietrichstain Fridrik.
1668 Grabl Fülöp.
1669—71 Elwanger Ferdinand.
1672 Kneiszl Sebestyén.
1673 Kausich Fülöp.
1674 Szunioghy György.
1675 Kecskeméthy János.
1676 Kun Ferencz.
1677 Kopp Lőrincz.
1678 Callovius Antal.
1679 Kneissel Sebestyén.
1680—4 Schenk Kristóf.
1685 Szily Gábor.

- 1686—8 Szkala Ignátz.
1689 Lango Domonkos.
1690 Jurkovich János.
1691 Elevenkuti András.
1692 Scholdan Henrik.
1693—4 Szily Gábor.
1695 Schweiger Engelbert.
1696—8 Scherbákl Maksz.
1699—701 Rászonyi István.
1702—4 Csete István.
1705 Csetkó István.
1706 Schretter Károl.
1707 Ambler Tamás.
1708—9 Abegra Ferencz.
1710 Grin Ádám.
1711 Frank Boldis.
1712 Prentaller János
1713 Tallián Miklós híres Concionátor.
1714—5 Buzzi Péter.
1715—9 Taxoni János.
1720—21 Mindszenti Imre.
1722—23 Szendrey András.
1724 Bakay Gábor.
1725 Födisch Ferencz.
1726 Kungg János.
1727 Sümeghy János.
1728 Buchmayer András.
1729—30 Recheisen Ferdinand.
1731 Spelhoffer Maksz.
1732 Görgei Imre.
1733 Mechtler Ferencz.
1734—5 Gabon Antal.
1736—7 Kolb István.
1738—40 Mossoni János.
1741—46 Holzman K. János.
1747—8 Fodor Mihály.
1749—50 Csécsi Ferencz.

- 1751—2 Preindl Márton.
1753—4 Klaus Ignátz.
1755 Fonovics János.
1756—7 Puchperger Márton.
1758 Loska György.
1759 Klaus Ignátz.
1760 Jabroczy Pál.
1761 Szluha Nep. János.
1762 Hübner Mihály.
1763 Koválszky Ferencz.
1764 Koller Ignátz.
1765 Nagy István.
1766 Kaeskovics Bálint.
1767 Hübner Mihály.
1768 Sipek János.
1769 Gottgeisl János.
1770—1 Csapodi László.
1772 Roy Márton.
1773 Adámi Nep. János.

Azon érdemes Al-tanítók' neveit, kik e' megnevezett Igazgatók alatt foglalatoskodtak, olvashatni a' Győri Iskolák' Protocollumiban.

16. §. Idővel a' nagy érdemű Jesuita szerzet itt Győrött a' főbb tudományokra is kiterjedett. Mindenekelőtt ugyan az erkölcsi, vagy is Casualis Theológiára; egy két Tanító alatt. Ennek első igazgatója és egyszer'smind oktatója 1715-ben volt Buzzi Péter; azután a' Logika is kezdett taníttatni 1719-ben ugyan egy vagy két oktató által; első volt Tallman József. Utóbb ezekhez járult az egyházi törvény, és Polemika (Jus Canonicum et Controversiae fidei) az előbbinek első Tanítója volt Ertl Tamás, a' másodiknak Hávor K. János 1745-ben. Ezen esztendőben kezdette először tanítani a' Dogmatika Theológiát Nedeczky László 1747-ben első volt, ki a' Physicát Győrött tanította Milkovics László a' Meta-phy-

physikával egygyütt. Ez időtől fogva a' Theologiát (Dogmatikát) tanították ketten, a' Jus Canonicumot és Controversiákat is ketten; a' Physicát Metaphysikával egygyütt, és Logikát is ketten rend szerént. Az Ethika's természeti törvény kezdett taníttatni 1754-ben Muszka Antal által a' Physikával egygyütt (A' Metaphysika a' Logikával ragasztatott össze). A' Mathesis 1762-ben adatott először elő Gottgeiszl János által. Mindezekhez járult a' Hermeneutica és Egyházi Historia 1767-ben idősb Horváth Mihály Tanító által. Ezen becses fő iskolák' igazgatójait, 's oktatójait rövidség okáért itt meg nem nevezhetem. Lásd az említett Szerzetnek jegyző könyvét.

17. §. E' Hazánkra nézve tagadhatatlanúl legjelesebb, 's különös érdemű Szerzetnek 1773. 10. Aug. eltöröltetése után a' már keletbe jött tudományok külömbféle egyházi, rendbéli, Exjesuita 's más Szerzetes és világi oktatók által folytattattak. Áldott emlékezetű Anyánk' Maria Theresia által, még 1769-diki 14. Decembri Végzésének erejével 1776-dikban 6-dik Novemberben az Országos öt Királyi Akademiák' rangjába beiktattatván a' Győri Akademia, az új Tudományi Neveltetés rendi szerént (Systema Studiorum generale, abban azon Tudós férjfiak kezdettek tanítani, kik megvizsgáltatásokra (concursus) nézve e' hivatalra méltattak. Igazgatása egy Fő Igazgatóra, ki egyszersmind minden Dunán innen eső Iskolák' felvigyázásával is megbízott; Aligazgatóra, ki egyszersmind a' Győri fő Gynnasium' Directora lön; és egy Nemzeti Iskolák' Inspectorára. A' Tudományok három karokra osztattak fel: Theologiai, Juridikai, és Philosophiai Facultásokra. Mindenikében négy négy rendszerént való Oktatók láttak' a' hozzájuk tartozó tanulmányokhoz; kikhez egy rendkívül való (Sup-

plens) járult. 1785—6-dikbán Felséges József Cs. parancsolattya Pécs Városába kéntelenítettven költözni a' Győri Academia, a' Theologiai Kar' megszűntével, 4-dik Novemberben fényesen bé helyheztesztetett. Itt rendeltetett a' többi Tanítókhoz még egy új, ki a' Magyar nyelvet 's Literatúrát rendkívül tanítaná 's valamellik karban Supplens is lenne egyszersmind. A' mostani fényesen Uralkodó koronás Fejedelmünknek 1792-ben Nemes Szabad Királyi Győr Városa Akademiájához ragaszkodását avval bizonyította, hogy Ő Cs. K. Felségeknél szüntelen esedezett annak vissza szerzése végett; ezt az Ország' Gyűlésein is sürgette; annak vissza helyheztesztésére kívántató minden költségeket önként megajánlotta. Igazság szeretete által indíttatván Felséges Urunk annak vissza költöztetését parancsolta 1801. esztendőben. A' becses Királyi Város a' fő Iskolai épületet önön költségén ki ujjíttatta; az Akadémiához tartozó Szereket, könyveket 's t. a' f. a' Tanítók házi eszközeikkel egygyütt, hajóin fel hozatta, és a' Tanítók' felutazására 2500. forintokat kész volt fizetni. Itt az ujjabb 1806-diki Hazai Neveltetés' rendi szerént az eddig volt Tanítókhoz járult egy Keresztény Tudomány Oktatója 180 $\frac{4}{5}$, 's egy Görög Nyelv-Mester is 180 $\frac{8}{5}$ .ben (A' Római és Egyházi Törvény' Tanítóji bé nem állíttathattak). 1813 ban F. Királyi rendelés által meghatároztatott, hogy azon esetre, ha ezen Királyi Akademiában a' Philosophiai korból valamelly tanító hivatal ki ürülne, azt a' Sz. Benedek rendén lévő Sz. Mártonyi Szerzetesek tartozzanak bétölteni. Mult 1819-diki eszt.ben a' Magyar nyelv és Literatura Tanítója rend szerént valónak hirdettetett ki. (Az iskolai protocollumokból).

18. §. Igazságtalan lennék, ha ezen fényes, 's közhasznú hivatalokban forgott Férfiakat mel-

tó említés nélkül hagynám. A' Győri Királyi Akadémia első Fő-igazgatójává rendelé Felséges Anyánk M. Theresia F. M. Niczky Christóf Fő-Ispánt, belső Titkos Tanácsost, akkori Hetes Tábla egyik Assessorát, utóbb Ország Biráját 1776-ban. Ennek helyébe léptette F. József Cs. Pécssett F. M. Birodalmi Gróf Széky Teleky József Fő Ispánt 1784-ben. Holta után F. Ferencz Cs. és K. rendelkezésből követője lön 1793-ban F. T. Novák Chrysostomus, az eltöröltetett Sz. Benedek' rendéből Bakonybéli Apátur. Eme Hazánkban legidősb, 's igen érdemes Szerzetnek Uralkodó Fejedelmünk által vissza helyheztesével 180¹/₂-ben Novák Chrysostom. Sz. Mártonyi Fő Apáturrá nevezetvén, Fő-igazgatói hivatalába lépett F. T. Rausch Ferencz, Posonyi Kánonok 1802-ben. Minekutánna ez Káptalannya kebelébe visszazavonta volna magát, fényes hivatalával megtiszteltetett F. T. Páintner Mihály Antal Ratóthi Prépost 1804-ben, ki a' N. Méltóságú Magyar K. H. Tanács' kebelébe, 's Novi Püspökségre emeltetvén 1816-ban, üres hivatalát Fejér Györgynek, a' Hit tudománnya egykori oktatójának a' Pesti K. Universitásnál, juttatta 1818-dik eszt. ben. Aligazgató lön mindjárt a' Jesuiták' megszűntével F. T. Apfalter József, Győri Kánonok, ki egyszersmind a' Királyi Akadémia helytartói Igazgatójának nevezetett 1776-ban. Azon Királyi Akademiának Pécsre költözésével hivatalába lépett T. H. Hersching Daniel Pécsi Kánonok; az ittvaló Gymnasium Directora lett F. T. Majláth Antal, utóbb Kánonok; kit e' hivatalban követett F. T. Balog Antal, utóbb Győri kánonok és Sz. Alberti Prépost. Az Akademiának Pécsről Győrré visszatérésével 1802. ben annak Aligazgatója lön (hoszas üresülte után) N. T. Hübler János, a' Szombathelyi Liceumban Physicának, oktatója, 1808, ki

már 1818. 12. Juniusban hivataláról le mondván, mult esztendőben, Aug. 22. meg halt. Az óta hivatala ismét üres. A' Királyi Gymnasium Directorai lettek a' Sz. Benedek rendéből: 1802. F. T. Mollik Tobiás, 1807 Taucher Ágoston, 1810 Horváth Péter, 1811 Raczkó Ferencz, 1812 Szeder Fábán, 1815 Barta Imre, 1814 Szabó Dávid, 1817 ismét Szeder Fábán, 1820. Phoenix Farkas. — A' nemzeti iskolákra egész Győri kerületben ügyelt 1776. F. T. Somsich János helybeli Kánonok; 1786. T. Vitéz Imre; 1806. N. T. Schrader György, ki második esztendővel utóbb a' N. M. Helytartói Tanács mellett lévő literaria Commissióhoz lépett elő. Hivatala megszűnt, a' fő Directorsággal özvekapcsolatván — a' fizetés' kémélléséből. — — A' Theologiai karban folytatták a' tanítást F. T. Teuffel Cajetan Győri Kánonok, és Péchy Mihály Német Gencsi Plébánus 1774-5. a' Dogmatikában; kiket Concursus' érdeme szerént felváltott Keller Antal, Dogmatika és Patrologia Professora; utóbb Győri Kánonok 1776—84. A' Moralis Theológiát és Pasztoralist az Eloquentiával egygyütt F. T. Majláth Ant. utóbb Győri Kánonok 1776—1784. A' Hermeneuticát Simon Péter, Csornai Plébánus 1774-5. Concursus után Zázio András, Praemonstratensis, a' napkeleti nyelvekkel egygyütt: 1776—1784. A' Jus canonicumot: Keller Antal, ki utóbb a' Dogmatikát, mint Újvárosi Plébánus 1774-5. Concursus által; Kovács Rupert Sz. Benedek rendéből Concursus után is 1774—1784. Az egyházi Történeteket Concursus által kezdé tanítani N. T. Krammer Ferencz az Esztergomi Érseki megyéből 1776—1781. Őtet követte N. T. Mollik Tobiás 1782—4, ki 1770-diktól kezdve Theológiának rendkívül való Tanítója volt, helyébe lépett 1782-ig Prandhueber Győri megyebeli Pap. A' nevendék Papságnak 1784. ben

rész szerént Pósonyi, részszerént a' Pesti Seminariumba takarodásával az egész Theologiai kar megszűnt. — A' Törvényes karban tanították: Barics Albert a' Politikai, 's Finánzia tudományokat 1776. Sax Mihály 1778. Hofman Ignác 180 $\frac{5}{6}$. Béke Farkas 180 $\frac{8}{9}$. A' Természet' törvényét: Markovics Mátyás 1776. Hirsch 17, — Raab Pál 180 $\frac{7}{8}$. Szibenliszt Mihály 18 $\frac{10}{11}$. A' hazai törvényt, először mint rendkívül való Tanító, Kelemen Imre 1776. a' Római törvénnyel egygyütt; Pécsi Ernest 179 $\frac{4}{5}$, Bognár József 180 $\frac{1}{2}$. Az országok' Históriáját (Statisticam cum iure montano) kezdette 1779-ben Auer Nep. János. 1800. Molnár János. 18 $\frac{11}{12}$ Kmethy András. A' Philosophiai karban: a' tanítást folytatták, a' Mathesist: 1774 Kelcz Nep. János, Exjesuita. 1776. Rajnis József Exj. 177 $\frac{6}{7}$ Rausch Ferencz Exj. 1778. Makk Sebestyén Piárista 1779. Gruber József; 1782. Hadalyi Károl. 1786. Branischa József. 1815. Bresztyenszky Albert Sz. Benedek rendéből. — A' Physikát 1774. N. T. Nagy Boldizsár Exj. 1778. Domin József Exj. 1792. Szarka József. 1808. Varga Márton. 1811. Gröber Lőrincz. — A' Logikát és Metaphysikát 1774. Fridrichkeit János Exj. 1776. Szunerics Márton Exj. 1792. Dellling János; 1795. Wladimir Mihál Kalocsai megy. Pap. 1796; Krájner József — Werner József. — A' Historiákat: kezdette tanítani 1776-ban Trenka Mihály Exj. 1797-ben Csonka Nep. Ján. 180 $\frac{3}{4}$ Berta györgy; ki e' folyó esztendő Jan. 27-kén meghalt, hivataltá üres. — Az Etikát különösen tanította 1774-6. F. T. Somogyi Leopold, mostani Szombathelyi Püspök; e' tudomány utóbb a' Metaphysikával egyesítettett. — A' Magyar nyelvet és literaturát tanították: 1792-ben Molnár János. 1800. Hoffman Ignác. 1806. Bradekker József. 1808. Pongracz János. 1810 Fessel Sigmond. A' Görög nyelvet

1809. Réthy András Eszt. Érsekségbeli Pap — A' keresztény Tudományt 1804. N. T. Mollik Ferencz elébb Szigeti Plébánus, most Sopronyi Kánonok. 1818. Bresztyenszky Albert, 1819. Pendl Aloysius Sz. Benedek rendiből. Exhortatorok ezek előtt voltak: Majláth Antal, Balogh Antal, Fridrichkeit János, Ambschell József, Vasvári Kánonok 's Rajnis Josef. Rendkívül tanítók voltak a' Theológiában: Mollik Tobiás, Prandhueber Fülöp. A' Törvényekben: Horváth Ignác. A' Philosophiában: Kollencsics Bernárdin, Sz. Ferencz rendéből Minorita. Ezek után e' hivatal a' nyelv' mesterekre háromlott. (Az iskolai Protocolumokból)

19. §. Hogy a' Györi királyi Akademiának díszét minden hozzá járandókkal nevelné a' F. Szerzőnéje M. Theresia, az eltöröltetett Jesuiták' gazdag gyűjteményéből annak elősegítésére alkalmas könyvtárt ajándékozott 1777-dik eszt.ben. Kár, hogy ez Pécsre költözése közben, 's a' Francziáknak Győrött dúskáskodássok által nagy fogyatkozást szenvedett. Mostanában 1118. darabokból áll több jeles Atlásokon, 's föld-abroszokon kívül. Györ' díszére, 's nevének halhatatlan dicsőségére F. T. Balogh Sándor, helybéli Director, 's Kánonok, könyv- és Asvány-Gyűjteményét olly feltétel alatt hagyta a' F. T. Káptalannak e' végre épített házában, hogy az köz haszonra megnyitassék (!) Áll 5762. darabokból egy fundált Felvigyázónak Gondvisélése alatt. Ugyan ő Felvége a' Királyi Akadémiához, a' nemes ifjak' neveltetésére, egy Convictust is rendelt, a' Széchenyi Györgytől fundált Györi és Sopronyi Jesuiták alatt volt szerzeményeket egyesítván 1777-ben. Ez 1784-ben F. József Cs. által megszüntetvén mind eddig vissza nem állhatott. Mindezekhez járultatta a' dicsőített Fundatorné a'

könyvisgáló hivatalt is 1777-ben, melly maiglan a' K. Academia mellett fenn vagyon (Az iskolai Protocollumból).

20. §. Különös jelessége Sz. K. Győr városának az is, hogy nem egy könnyen dicsekedhetik akár melly Magyar Város olly számos derék Tudósokkal, 's Írókkal, kivált honnyi nyelvünkön, mint ő. Azok' kedvéért, kik idővel talán a' Tudós Pannonia (Pannonia Docta) emlékezetét megírni fogják, előterjesztem itt ama becses Ferjfiak' neveit, kik Győr' kebelében élvén, tudtomra, esméretesek lettek.

I. A' M. F. T. Györi Püspökök közzül: 1, 2, Két Dráskovith György; az egyházi zsinatokban tartott, 's kiadatott beszédjeik által nevezetessék. 3) Gregoriánczy Pál: az idejebéli történeteket summáson megírta, mellyek Bél Mátyástól kiadattattak. 4) Lépes Bálintnak magyar Prédikátiói mai napiglan híresek; nem külömben a' négy utolsó dolgokról irtt elmélkedései. 5) Groll Adolf, kiadott Talmud Zsidó, és deák nyelven illy című munkát: a' Tanú és Doktor; 's a' Zsoltárok' fejtegetését deákul. 6) Schwarzenberg Adolf Herczeg. Oratio inauguralis. Méltán ide számlálhatnám azokat is, kik Királyi Vice, és Fő Cancellariusok, vagy Követek voltak 27. számmal.

II. A' F. T. Kánonokok közzül: 1) Ananias V. Cancellarius volt II. István alatt. 2) Telekessy István, a' Györi Káptalan' régiségeit jegyzette fel. 3) Matussek Ant. Gróf Széchényi György halálára beszédet adott ki. 4) Szini Zsebő Mihály, híres Orator, Győr' vissza vételéről 1756. beszédet nyomtattatott. 5) Károlyi Lőrincz: Speculum Ecclesiae Jaurinensis. 6) Somogyi Leopold, mostani Szombathelyi Püspök, magyar és német Prédikációk. 7) Apfaller József, Egyházi beszéd. 8) Majláth Antal: Liber moralis Unicus, és több-

féle beszédek, énekek. 9) Balogh Sándor, Versek. 10) Frank György: *Introductio in Hist. Ecclesiasticam. Humf. Ditton de Divinitate religionis Chr. ex Anglico.* 11) Paintner Antal Mihály: több izbeli beszédek, Zahagne, 's t. m.

III. A' N. T. Jesuiták közzül: 1) Thuróczy János. 2) Hevenesi Gábor. 3) Hevenesi Elek. 4) Keri Ferencz. 5) Kazy K. Ján. 6) Schmidt János. 7) Prileszky Keri. J. 8) Csete István. 9) Csécsy Fer. 10) Klausz Ignác. 11) Piaczevich Jak. 12) Milkovich Mih. 13) Fodor Mih. 14) Szegedy Mih. 15) Preindl Márt. 16) Müesserth Chris. 17) Muszka Ant. 18) Pintér N. 19) Vajkovics Imre. 20) Szluha Nep. J. 21) Adány And. 22) Illés Ján. Erd. Püspök. 23) Bedekovics Casimir. 24) Splényi Xav. Ferencz, Váczi Püspök. 25) Kácskovich Bálint. 26) Horváth Mich. 27) Plathy Mátyás. 28) Schmidt Lőr. 29) Paar Jós. 30) Molnár K. Ján. Szepesi Rán. 31) Sipek Ján. 32) Taucher Fer. 33) Szegedy Ján. 34) Kolb Istv. 35) Koller Jos. 36) Koller Ign. 37) Csapodi Lász. 38) Pupihoffier Ágost. 39) Piller Leop. 40) Miterpacher Laj. 41) Adámi Nep. J. 42) Pintér Jós. 43) Schmidt Mikl. 44) Korbélyi Ant. Tudós munkáik' előszámláltatása messzire vinne, 's csak azon M. F. T. Paintner Püspök Úrtól telhetnék ki, ki neveiket közölni méltóztatott.

III. Az egyházi Papok közzül: 1) Rausch Fer. Exj. 2) Domin Jos. Exj. 3) Trenka Mih. Exj. 4) Rajnis Jos. Exj. 5) Pauer Ign. Exj. 6) Krammer Fer. Prof. 7) Bélik Pál Pl. 8) Fábsich Jos. Pr. 9) Feltinger István. Pl. 10) Heigl Fer. Pr. 11) Hohenegger Lőr. Pl. 12) Horváth And. Pl. 13) Horváth Jós. Pl. 14) Hoszik For. Pl. 15) Juranics Gy. Káp. 16) Kis Pál nev. 17) Kovács Jos. Pl. 18) Réthy And. Pr. 19) Rotter Jós. Pl. 20) Schwastics Ign. Pléb. 21) Szarvas Mih. Kisp.

22) Tót Jos. V. Rect. Munkájik részszerént esmeretesek, részszerént egyes beszédekben vagy versekben állanak.

IV. A' Sz. Benedek' rendéből: 1) Novák Chr. Fő Apát (Vindiciae). 2) Taucher Ágoston Ap. (de Parvulis). 3) Horváth Pál Ap. (Versek). 4) Kovács Rupert (Közmondások). 5) Mollik Tób. (Theol. írások). 6) Hollósi Egyed (Kincsem adta). 7) Bosnyák Ben. (imáds. Könyv.). 8) Kietráiber Felix (imád. Könyv németül). 9) Froelik Fark. (Theologia). 10) Brestyenzky Alb. (Mathesis). 11) Guzmics Isid. (Theol. 's t. f.). 12) Horváth Pét. 13) Pór Sándor. 14) Czinar Maur. 15) Szárnyai Zoënard. 16) Szeder Fáb. 17) Gácsér Leo. 18) Pellermann Hieron. 19) Wekerle Godfrid. 20) Horváth Timot. 21) Kovács Márt. Ezek Verseket, beszédeket, t. e'f. adtak ki.

V. A' T. Piaristák' rendéből: 1) Makk Sebest. Mathem. 2) Révay Mikl. híres Phil. és Poéta.

VI. A' Praemonstratensisek' rendéből: Zário András. Theol.

VII. A' Kármeliták' Szerzetéből: 1) P. Romanus a S. Venantio (Syllabus Praesulum Jaurinensium). 2) P. Dominicus. deák versek.

VIII. A' Világiak közzül: 1) Barics Albert Prof. 2) Berta György Prof. 3) Beke Farkas Prof. 4) Enessey György Táb. B. Antiquitates, et memorabilia Comitatus Jaurinensis. Czigányok' Historiája. 5) Fessel Sigm. Prof. 6) Horváth Mátyás T. B. 7) Gyömörei Dávid Orv. Dr. A' Pestisről írt munkájáért Mária Theresiától megneemesített. 8) Hadali Károl Pr. 9) Kelemen Imre Prof. 10) Markovics Mátyás Prof. most Budán Assessor. 11) Nagy András Inzsénér; első volt, ki Győr Vármegyét lerajzolta, 's rézre mettszette. 12) Szarka József Prof. 13) Sziebenliszt Mihály Prof. 14) Sax Nep. Ján. Prof. 15) Schopf Ferencz

Város Fő Notariususa, ki a' Várost illető irományokat velem közlőtte. 16) Takács József, Fő Notarius Győr Vmben. 17) Úri János, híres Orientalista Győrött tanult. 18) Varga Márton Prof. 19) Vitéz Imre Inspector. 20) Zarka Károl T. B. 21) Györgyi Pál Győri V. Ispán. Ezek közül ki tudományos munkát, ki beszédet vagy verset bocsátott közre.

21. §. Ezekkel dicséretesen vetélkedtek az Augustana és Helvetica valláson lévő T. Prédikátorok és iskola mesterek is, kik önnön bėjelentésök szerént így következnek:

I. Az Evangelikusok között:

1) Áts Mihály (idősb) a' XVII-ik század' vége felé N. Győri Evangy. Prédikátor. — Már Tubingában tanulttában írtt egy Theologica Dissertatiót 1660. Még most is esméretesek 's kézben forgók következő nyomtatott Munkái:

a) Boldog halál' szekere. Argentoratumb. 1700 és Lötsén 1708. 12.

b) Arany Lántz (Imádságos Könyv). Lötsén 1706 és 1708.

2) Áts Mihály (ifjabb) az Előbbi' fija; a' N. Győri Evang. Gymnasium' Rectorja a' XVIII-ik Század' elején. A' Következendő Munkákat bocsátotta közre:

a) Dissertatio historico-theologica de Catechumenis. Argentorati. 1700. 4.

b) Törösi István' fija Bálint felett mondott halotti Beszédje és Versei. 1708. 4.

c) Magyar Theologia, avagy az igaz és idvezséges Hitről való keresztényi Tudomány, melly b. e. König Fridr. János szerént kiadatott. Bartfán. 1709. 12.

d) Gerhardi János a' kegyességnek mindennapi gyakorlása. Bartfán. 1710. 12.

e) Theses miscellaneae pro Examine autumnali, oblatae M. Joanni Schwarz Superintendenti et Ministro Eperjesiensi. Bartphae 1709 d. 30. Sept. ventilatae.

f) Catalogus lectionum aestivarum in Gymnasio Bartphensi.

3) Szászki Tomka János. Vólt egy ideig a' N. Györi Evangy. Oskolák' Rectorja, kinek mint nagy eszü 's tudományú férjfiúnak, amaz elhíresedett Bel Mátyás Posonyi Ev. Rector, és utóbb 1719-ben Predikátor, sokat köszönt. Kiadta: Introductio in orbis hodierni Geographiam etc. Francofurti et Lipsiae. 1750. 8.

4) Torkos András. A' XVIII-ik Század' elején a' N. Györi Ev. Gyülekezet' Tanítója. Több köz-kedvességet nyert Munkái között nevezetesebbek:

a) Engesztelő Áldozat, mellyben regveli és estvéli, Sátoros és Köz-Innepekre tartozó, minden szükségben, Úr vatsorájához való készüléskor, betegségben és e' világból való kimúlásnak idején Istenhez botsátandó Könyörgések vannak. Hálában. 1709.

b) A' Czedrus-fának siralmas esete. Halotti Tanítás Ték. N. N. és Vzlő Telekesi Török István Zászlós Urnak, Egyed, Szent András és Sobor Helységek örökös Urának Emlékezetére. Lipsiában. 1725.

c) A' mi Urunk J. Krístusnak Újj Testamentoma, Görög nyelvből Magyarra fordítva. Wittembergában 1736. kiadta fija.

5) Torkos József. A' N. Györi Ev. Gyülekezetnek 1749-dikig, azután a' Sopronyi Ev. Ekklesia' Tanítója, a' ki egyszer'smind leírta és

kiadta ditső emlékez. Maria Trézsia Cs. és Királyné' megkoronáztatása' innepi szertartását.

6) Vásonyi Márton, a' N. Györi Evang. Gymnasium' Rectorja és Szentegyházi Diakonus. Töle vagyon:

a) Franke Hermann Szent Irás szerént való Élet' reguláji. Magyarúl Hálában. 1711.

b) B. e. Kortholt Christian Sulyos Papi Terhe. Németből Magyarra. Jénáb. 1726.

7) Ráth Máttyás 1783-ik esztendőtol fogva 1810-dikig a' N. Györi Ev. Gyülekezet' Tanítója. Esméretesebb munkáji közül valók:

a) Magyar Hirmondó (első Ujjság Magyar nyelvenn) Posonyb. 1780—1782.

b) Első Isteni-tisztelet' Rendje. Györ. 1783. 8.

c) Bútsuztató Versek, mellyeket néhai Fő Tiszt. T. és Nz. Perlaki Gábor Ev. Superintendens Ur' eltemettetése' alkalmatosságával mondott. Györ. 1786.

d) Egy istenfélő, jó és gondos Anyának és Nagy-anyának Vatai Borbálya's a' t. életében, halálában és holtá után való Vigasztalásai. Györ. 1785.

e) Keresztyén Fehjér Népnék való Imádságos Könyv. 1-ő Darab. Györb. 1788.

f) Frohe Aussichten treuer Bürger in die feyerlich angetretene Regierung ihres Erbkönigs bey Gelegenheit der Krönung Leopold des II-ten in Preszburg gehaltene Predigt. Preszburg. 1790. 8.

8) Fő Tiszt. T. Kis János Úr, Superintendens. 1793-ik esztendőtol fogva 1796-ig a' N. Györi Ev. Oskolák' Rectorja. Külömb külömb-

féle kötött és kötetlen beszédben készült és sok fordításokban álló Munkái közül esmeretesebbek:

a) A z ö Versei. Kiadta Tek. T. Kazinczy Ferencz két Kötetben. Pesten.

b) 'Sebbe-való könyv' s a' t. az 1797 és 1799. esztendőkre. Posonyb. 12.

c) B. Knigge az Emberekkel-való társalkodásról. Györb. 1798.

d) Több halotti Elmélkedései, egyenként kijöttek különböző időben és helyeken.

e) A' Magyar Nyelv' terjedéséről írtt' s megkoszorúzott Munkája.

f) Gróf Gvadányi József' Világ' közönséges Historiájának VII-ik VIII. kötetje. Posonb. 1805. 1809.

g) Erkölcsei oktatás az ifjabb asszonyok' számára. Anglusból ford. Posonyb.

h) Meiners kristófnak oktatása, miképen kellessék az ifjaknak haszonnal dolgozni s a' t. Németből. Györb. 1798.

i) Görög és Római Mythologia.

k) Tengeri Utazások. Pestenn. Több kötétekben.

l) Regveli és estvéli Áldozatok. Imádságos könyv. Sopronyb.

m) Horatzius' levelei. Wieland jegyzéseivel. Két Darabban. Sopronyb. 1811.

n) Ifjúság' barátja. Több Darab. Sopronyb.

o) Diktumos-könyv iskolai Gyermekek számára. Sopronyb.

p) Számos Szent Énekei a' N. Györi Ev. új Énekes Könyvben. Györ. 1811.

g) Németh László. 1797-től fogva 1806-kig, mellyben meghalt, a' N. Györi Ev. iskolák' Rectorja. Közvilágot látott munkái közül valók:

a) Schlötzer Aug. Laj. A' világ ,
Történeteinek tudományára-való ké-
szület. Németből Magyarra. Sopronb. 1795.

b) A' nevezetesebb Europai Ország-
gok' leirása. Sopronb. 1795. 1-ső Darab.

c) Deák Grammatika Magyarúl írva.
Győrben.

d) A' Görög Declinatiók' és Con-
jugatiók' formáltatásának Tabellája.
Györb. (Magyar ország' Statisticája tőle kézirat-
ban maradt).

10) Tiszt. T. Síkos István. 1810-ik
Eszterdőtől fogva N. Györi Ev. Prédikátor. Ki-
nyomtatott munkái közül valók a' következők:

a) A' megbúsult szívnek keservei.
N. Tiszt. T. Gámauf Sámuel Úr, Sopr. Ev. Préd-
ikátor és Senior' halálára. Sopr. 1796.

b) A' Sopronyi Mú'sák' nehéz pa-
naszsza. Fő Tiszt. T. Hrabowszky Sámuel Úr',
Dunántúli Evang. Superintendens' elhunytára.
Bétsben. 1796.

c) Az igaz érdem' megjutalmazta-
tásán vigádozó Magyar szívnek Öröm
Tapsa, Fő Méltóságú Gróf Széchenyi Ferencz
T. N. Somogy Várm. Fő Ispányságba lett béiktá-
tása' alkalmatosságával. Sopronyban 1798.

d) N. Tiszt. T. Perlaki Dávid Fő
Esperes Úr' véletlen halálára (egy) Szent If-
jancz. Veszpr. 1802.

e) N. Tiszt. T. Wietoris Jonáthán
Hamvainál a' Hál'adatosság. Sopronyb. 1804.

f) T. T. Szakonyi Mátyás Úr Hitves-
se', néhai N. N. Bodzai Rozalia Aszszony' végső
szavai. Veszprémb. 1805.

g) Egy szeretett Jegyesnek Tomka-
házi Tomka Susánna Kisaszszonynak össze-

kelése, bútsuzása és hazavitetetése, (halotti Bútsuztató). Veszprémb. 1804.

h) A' Jövendők egy Halandónak halhatatlan szemei előtt felvontt kárpiton túl. Fő Tiszt. T. Nagy István, Túl a' Dunai Ev. Superintendens Úr' praedikátorsága' 50-ik esztendejére. Sopronyban. 1805.

i) N é h a i T e k. N. Nz. és Vitézlett B. Bódai Mihály Úr', a' fényes és N. Méltóságú Zichy Grófi Familia' törvényes Dolgaiban volt Directorának 's a' t. bútsuzó szavai. Veszprémb. 1807.

k) Első Tanítás 's a' t., mellyel a' N. Györi Ev. Gyülekezetbe beköszöntött. Györb. 1810.

l) Gróf Gvadányi József Világ' közönséges Históriájának folytatott IX. Része. Posonyb. 1811.

m) Wohlge-meinte väterliche Ermahnung zur frühzeitigen Gottesfurcht, für die Jugend. Raab. 1810.

n) Több Szent Énekei a' N. Györi Ev. Gyülekezet' Új Énekes könyvében. Györ. 1811.

o) Szükségben segítő Tábla a' vízbe fuladtakra, megfagyottakra, akasztottakra nézve 's a' t. Györben. 1812.

p) Adám' Halála. Egy szomorú Dráma a' Messias' Éneklőjétől. Györ. 1812.

q) A' Temető és annak virági, 's a' t. N. Györ. 1818.

11) Zatureczki Sámuel Úr, a' Nagy Györi Ev. Gyülekezet' Kántorja 1783-ik esztendőtől fogva. A' Hannoverai Német Catechismust fordította Magyarra, 's alkalmaztatta.

12) T. T. Szűts István Úr, most a' Teti Ev. Gyülekezet' prédikátorja; 1785-ik esztendő

körül a' N. Györi iskolákban a' legkisebb tanuló'k Tanítója. Kinyomtatott munkái:

a) T. T. Stretskó György, Posonyi Ev. Rector Úr' nevenapjára írt Versek. Posonyban. 1788.

b) Erköltsi és elegyes Versek, lefordítva Gellert, Hagedorn, Kleist, Kionegh, Hölty munkáikból. Posonyb. 1791.

c) Herfort és Klarika, Németből. Pest. két kötet. 1792. 1793.

d) Azoknak számokra való Imádságos Könyv, kik az Úr' vatsorájával méltán élni akarnak. Sopronyb. 1800.

e) Nagyságos Kisfaludi György, Obristlieutenant Úr' kedves egyetlen Egygyének 's a' t. utolsó szavai. Szombathely. 1802.

f) Több Szent Énekei a' N. Györi Ev. Újj Énekes könyvben. Györ. 1811.

g) A' szép Lélek. Fő Tiszt. T. Kis János Úr Ev. Superintendensé lett választatása' alkalmatosságával. Györb. 1812.

13) Tiszt. T. Gödör József Úr, a' Philosophia' Doctora, az 1819-től fogva a' N. Györi Ev. Oskolák' Rectora. Készítette 's kiadta:

a) Specimen novae Interpretationis Paulli Epistolae ad Galat. III. 20. Jenae. 1818.

b) Isagoge historica in Pericopas Evangelior. et Epistolar. Jenae. 1819.

14) T. Schedius Lajos Úr, Böltselkedés Doctora a' Kir. Pesti Egyetemnek egygyik Tagja, Professora és több Ts. Ns. Vgyék Táblabírája által kiadatott nyomtatásbeli Munkák: úgy-mint:

a) Nagyobb Munkák:

Literärischer Anzeiger für Ungern. Pesth 1798 und 1799. 4.

Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur. 6. Bände. Pesth. 1802—1804. 8.

Compendiaria Graecae Grammatices institutio, in usum Seminarii Patavini olim edita, nunc novis curis emendata atque aucta. Budae, 1818. 8.

b) Kissebb Íratok:

Plan zu einer ungrischen gelehrten Gesellschaft für Naturkunde, Ökonomie und Medicin. Pesth 1802. 8.

Geschichte der Posten in Ungarn; in Crusius topogr. Postlexikon, IV. Theils 1-ter Band. Wien 1804. 8.

Die Schule der evangel. Gemeinde A. C. in Pesth. 1816. 8-

Über die vom wohlthät. Frauen-Verein in Pesth gegründete Erwerbs-Anstalt, oder das Versorgungs-Institut für arbeitsfähige Arme, Pesth, 1818. 4.

c) Fordíttások:

Domin's Beschreibung der electrischen Lampe. Aus dem Latein. übers. von L. v. S. Pesth 1799. 8.

Taylor Systema generale Stenographiae ad latinam linguam accommodavit J. C. Danzer, (teutonico tamen sermone editum in latinum translulerunt L. Schedius et A. Halitzky). Pesthini, 1802. 8.

(Alex. Kisfaludi) Patriotische Worte an Ungarns Adel. Aus dem Ungr. übers. von L. v. S.—Ofen 1809. 8.

d) Elöljáró Beszédek más idegen munkákhoz :

Zur ungr. Übersetzung des berühmten Romans von le Sage, der unter dem Titel erschien: A' Sánta ördög; elme futtató Könyv. Pesten, 1803. 8.

Zu Horányi Scriptorum Ordinis Scholarum piarum. II. Part. Budae 1808—9. 8.

Zu C. A. Grubers Vanina Ornano. Pesth, 1811. 8. — und andere.

e) Több külömbféle Kéz-íratok, Értekezések, és Recenziók :

In Zach's geographischen Ephemeriden, in der (Hall.) allgemeinen Literaturzeitung, in den vaterländischen Blättern, in den ungrischen Journalen: Urania, Vátzon 1794. 8. — Tudományos Gyűjtemény, etc.

II. A' Reformátusok közzül:

1567-ben Deáki Kálmán a' Győri Belső városban Superintendens, két mellette lévő Prédikátorokkal.

1576-ban Sibolti, elébb Szentzi azután Győri Prédikátor. Ezt Molnár Albert, mint tudós Prédikátort 's egyszer'smind Kereszt atyát is nagy figyelemmel halgatta.

1586. Szentzi Molnár Albert, kinek érdemei és Írásai esméretesek, itt Győrött tanult 12. Esztendőskorában.

1618. Pálházi Göntz Miklós a' Győri Nemes Vitézli Rendnek Prédikátora és Superintendens. Írt egy Könyvet Reihing Jakab Jesuitának illyen Czimű Könyvére: Muri Civitatis Sanctae.

1682. M o t s a i I s t v á n, kinek Prédikátorságában kezdődött a' még most is meglevő Matri-
cula.

1705. T ö l y h i I s t v á n, Prédikátor.

1723. K a s z a K e l e m e n, Prédikátor.

1723. C s u z i C s e h J á n o s, Csuzi Cseh Jakabnak elsőben Losontzi, azután Debreczeni Prédikátornak fia, a' ki egyszer'smind Orvos Doktor is volt. Ez hat esztendőket töltvén itt a' Prédikátorságban: lemondott egy ideig, és eljárta Európának nagy részét azon Szönyi mostrom Bicornporcum Virgineummal, mely 1701-ben született. Írt egy Imádságos Könyvet ily Czim alatt: Isten eleibe felvitetett Lelki áldozatok, melly holta után Győrben 1736-ban nyomtattatott ki.

1714-ben S z e n t g y ö r g y i S á m u e l, ki 1729-dikig Prédikátorkodott itt, a' mikor Diaetalis Pap is volt.

1719. G y ö n g y ö s i K i s M á r t o n P r o c a t o r, ki a' Pesti 1719-diki Religiónalis Commissionának minden munkáit leírta, és nálunk kéz-írásban vagyon.

1732. K i s P a t a k i J á n o s Prédikátor.

1738. M o l n á r I s t v á n, a' ki Prédikátornak Kis Pataki helyébe hozatott.

1746. K o m á r o m i S ü l y e P á l, Superintendenzialis Fő Nótárius, ki Superintendensnek is választatott, de fel nem vállalta. Sok szép Jegyzései vagynak írásban az Ekkle'siák viszonytagságaikról.

1749. C s o k o n a i L á s z l ó, Prédikátor.

1779. C s a p ó J ó ' s e f, később Debreczeni Orvos Doktor. Írt füves Könyvet.

A' Vallásbeli közönséges gyakorlás 1749-ben való megszűnése után, mely 34 esztendőig és 41. napokig tartott, első Predikátorrá lett:

1785-dik Esztendőben Szerentsi Nagy István, ki adta a' Magyar Concordantiát; és némely Prédikázióit is.

1791-ben Szentmiklósi Thimotheus, most. Ettei Prédikátor. Katedrai Gyűjteményt bocsátott világ eleibe.

1792. Váásárhelyi Sámuel, most Csonkai Prédikátor és Esperest. Sok voxok mentek reá, a' mostani Superintendens választásakor.

1808. Nemes Nagy János Győr Vármegyei Szolga Bíró. Virgilius Aeneissét Hexametekbe magyarra fordította, és nálam kéz Írásban megvagyón.

1801-től fogva Már Péter, kinek némely Prédikáziói már kivagnak nyomtattattva. Több Írásai pedig még kéz Írásban vagynak.

A' többieket láthatod: Czwittinger, Horányi, Bod, és Wallaszky tudós Íróinknál.

22. §. N. Győr városának mostani népessége téssen, ha Réfalut, Pínyédet, 's Szabadhegyet ide nem számlállyuk is: 16,118 lakosokat, az egyházi, katona személyyeken, 's a' tanuló ifjúságon kívül. Közzülök: 12,677. kat. 2747. akat. 139. ó hitű; 555. Zsidó.

Vannak köztök:

Arany mivesek	4	Czirkalomműves	1
Ácsmesterek	5	Enyvfőző	1
Ácslegények	75	Esztergálos	6
Bábsütők	5	Fazekas	27
Bognárok	7	Ferdős	2
Borbélok	12	Festő	3
Borostakötők	2	Fűrészmetző	4
Csismadiák	115	Fűsűs	6
Csismafa csináló	1	Gombkötő	14
Csiszár	2	Gyűrűmíves	1
Czinöntő	2	Halász Mester	9

Hajós	23	Nádmézzel sütő	1
Harangöntő	1	Nyerges	5
Harisnyás	14	Órás	6
Hentes	7	Orgonacsinaló	1
Rádár	18	Ötvös	2
Kalácssütő	5	Paplany varró	1
Kalapos	9	Parrókás	1
Kártya csináló	1	Patikás	3
Kavés	3	Pék	7
Keményítő készítő	5	Poszománt csináló	1
Kenyérsütő	19	Posztós	3
Kemény tisztító	1	Posztónyirő	1
Képfaragó	2	Révészmaster	1
Képiro	4	Rézmíves	2
Kertész	8	Rézöntő	1
Késmíves	1	Sarkantyús	1
Kesztyűs	4	Seborvos	1
Kolompáros	8	Sendelező	1
Kocsis	16	Serfőző	3
Kosaras	1	Serétöntő	1
Kötélgyártó	5	Supperok	14
Könyváros	1	Szabó, magyar	44
Könyvkötő	4	Szabó, német	36
Könyvnyomtató	1	Szappanyos	5
Kőmíves mester	3	Szegmíves	1
Kőmíves Legény	57	Szemorvos	1
Kőszörűs	1	Szerszámmíves	1
Kővágó	1	Szifjártó	4
Kovács	12	Szitakötő	4
Krepincsináló	1	Szücs	29
Lakatos	13	Szűrszabó	10
Lisztáros	14	Takács	32
Molnármester	54	Taligás	23
Musikus	14	Timár	9
Mészáros	28	Tobákos	9
		Trombita csináló	1

Varga német	113	Szép tudományok'	
Varga magyar	23	Mesteri	12
Üveges	5	Orvos Doktorok	5
Zuhoncsi	3	Napszámos Férfiak	784
Materialisták	10	— Asszonyok	103
Kalmárok	100	Polgári tiszték 's	
Kereskedők	33	cselédek	141
Vendég fogadók 's		Szerzetes Férfiak	39
Korcsmárosok	90	— Apáczák	21
Sajtosok	7	Egyházi Személ-	
		lyek	18

N. Győr városa számlal a' belső városban 581. a' külsőben 572. a' majorokban 235. a' Szigetben 323, öszveséggel 1711. házakat; mellyek közzül némelleyek jelesek, és kétemeletűek is. Epületei között emlékezetre méltó az 1701—3-ban Fejérvári kapún felemeltetett tornya, melly XXXII ölnyi magasságával minden másokat felül hallad, órával és lakásokkal. Győr 54. lábnyommal fekszik alább Posonynál, 's így a' közép tenger felett magassága 256. nyom. A' Duna esése Béctől Győrig 163. lábnyom, mellynek áradási miatt a' Rába, 's Rápcza folyók gyakran vissza nyomódván, gyakor kiöntése ellen olly számos, és költséges töltésekkel, hidakkal, felemelt utakkal, védelmezi magát a' Város, millyenekkel az egész Austriai birodalomban, Velence városát kivévén, egy se dicsekedhetik. Portája 20. Adót fizet 15, 657. forintokat.

23. §. Győrrel a' töle neveztetett Vármegye, és Királyi Iskolai kerület olly szoros egyességben vagyon, hogy azokat éréntés nélkül nem hagyhatni.

1-ször. N. Győr Vármegye a' múlt esztendei Köznép' öszveiratása szerént foglal magában: I. Sz. K. Vst. 2. mezővst, 78. falukat, 35. pusztá-

kat; 9774. házat, 87,677. polgár és nemtelen lakosokat; 7422. nemeseket; öszveséggel 95,000. lelkeket; kik között 15. eklésiákban, 's 36. filialisokban 12,650. Evang. 5100. reform. 147. óhitű; 753. Zsidó, a' többi Katholikus. 28⁷⁵/₁₀₀ □. mértföldnyi kiterjedéséhez képest egyre egyre esnek 2897. lakosok, 's így Magyar országnak legnépesebb Vármegyéje. A' N. Vármegyének parancsolattýára homokos részei szaporán nevedő fákkal beültetettvén, már szép és haszonvehető erdőket (pagonyokat) mutatnak. A' 220,585. hold haszonvehető földéből 102,685 hold Szántó, 8831. Szőlő, a' többi legeltető, 's kevés résznyire erdő. Derék csinált utai vannak: Bécs, Hedervár, Buda, Soprony, Fejérvár, 's Weszprém felé. Portája 58. adója 45,415. forént. Fő Ispánnyai ezek vannak tudva: Homburgi Gróf Wolfger, a' hies Hedervári, most Viczay familiának feje (lásd Be-lae R. Not. Cu. 1. R. 15. Thur. chr. P. II. c. 9) I. István Király idejében. György 1137: II. Béla alatt. Márton 1209. Miklós Ország' Birája 1213. Hector. vagy Héder János 1228. 1231. Moricz (Pincernarum Magister) 1244. Pocki Oliverius (una Judex Bissenorum circa Rabam) 1267. László 1291. Rozgon István (una comes Albensis et Temes.) 1437. Ezek után a' Györi Püspökök viselték e' hivatalt örökösen Gróf Zichy Ferenczig. Jósef Cs. Gróf Zichy Károl ő Nagy Méltóságát, mostani Ministert, léptette ezen igazgatói hivatalra 1790-ben; kinek helytartója most M. Gróf Zichy Ferraris Ferencz önnön fia. Mint személyes érdemeikre mint vitéz őseikre, G. Zichy Pál és István Györi Vár' Kapitánnyaira nézve a' Zichy nevet ők igen tiszteletre méltóvá tettek.

II. A' Györi Királyi Iskolai fő igazgatás kiterjed a' Dunán tulsó Kerületben, 's Nemes Bács Vármegyében, a' helybeli K. Academián kívül,

a' Szombathelyi Lyceumra, 's Győrött a' Sz. Benedek' rendének, Baján a' Sz. Ferencz' Kapist-ranus Jánostól elnevezett Szerzetének Philosophiai iskoláira. Számlál 18. Gymnasiumokat, mellyek-hez járula' Högyészi al-iskola; 's 3 fő, 16 al nemzeti, 452. katholikus 3. zsidó reguláltt trivialis iskolákat. Ezekben az idén taníttatnak 32. második 56 első esztendőbeli Juristák, 187. Physikusok, 204. Logikusok, '4725. Gymnasisták, 4193 Normalisták. 1216. Leányok, 484 rajzolás tanuló, 45,672. Trivialisták. A' Tanulóknak nyilván való ajándékok osztatnak jutalmúl: Óvárrott Nunkovics' fundatiójából, Sopronyban Eszterházy Herczegéből; Tatán G. Eszterházy Miklóséből, Fejérvárott Kohnéből, Győrött a' T. Városi Tanács' jótéteménnyéből. Convictorok vannak Tatán, 's Óvárrott a' T. P. Piáristák alatt; Georgikumok Keszthelyen, 's Óvárrott. Légyen szabad e' tudósításom' bérekesztéséül kívánnom: vajha Pest, Posony, Kassa, Debreczen, Lőcse, Nagy Várad, Nagy Szombat, Soprony, Pápa, 's más jeles városaink jelességeit is, a' helybeli Tudós Hazafiak megesmértetnek' velünk! hiteles tudósításoknál fogva Literaturánk kívánhatóképp' tökéletesülne.

Y.

2.

Folytatása a' Mathematikai Értekezéseknek.

III-or Hasznai az előbbenyieknek; készültek, és röviden előadott módok, miképpen a' Föld részeinek természeti

nagyságát megmérni, 's a' Föld közeinek grádussait az Éghajlatjaihoz alkalmaztatva, Geographiai-Mappát készíteni lehessen?

1) Az előbbenyiekből megbizonyodva láttuk: hogy a' Föld gömbölyű formájú, a' tengelye körül forog; hogy a' nehéz erején kívül, melly a' szét-szakadását hátráltatja, a' mindennapi forgásában még egy futó erővel is bir, melly a' nehéz erővel össze kapcsolva a' föld' forgása következésiben a' valóságos golyóbis formáját valamenyire megváltoztatta; úgy hogy a' Polussainál össze nyomott, az aequatorjánál pedig ki puposodott; ezt hogy ha az hasonló alkotású, és forgásban lévő Égi-Testek sem bizonyittanák-is, nyilvánosságossá teszi: 1-ör a' Függőknek különböző Geograph. Szelesség grádussain különböző arányban tapasztalt mozgása; az az a' nehéz' erőnek nagyobb meg kevesítése aequatornál, mint sem ha a' forgásban lévő Föld golyóbis formával birna. 2-br a' valóságos Földi Grádusoknak a' Déli körökön az Ég hajlatjaival egyezőleg, történt mérései, mellyek szerént a' szelességek grádussai aequatortúl Polus felé öregbednek; az Hoszszak' grádussai pedig hasonló arányban jobban, 's jobban Éjszak felé kevesednek. Láttuk végre, ezen mérések' következésiben, a' Föld gömbölyűségének különböző sugárjait, a' Föld tengelyének nagyságával millyen arányban lehet venni? a' föld kerületén lévő grádus közép mennyisége, és ennek $\frac{1}{5}$ része, a' közönséges életben olly gyakran elő-forduló Geographiai mért-föld miképp határoztatik meg? valamint altalyában a' ki terjedése, és nagysága Földünknek? melly a' minden-napi meg-fordulásán kívül, minden Esztendőben a' szokott Elliptica utját a' nap körül a' 'világ' végheteiben üregében rendes, 's

az emberi észti álmélkodásra gerjesztő mozdulásával végezi.

Mind ezek melly szükségesek a' Földünk ösméretére ! ha bár altalyában a' Föld alkotásáról, és minémüségerül nagy-messzeségben csupán gondolkodunk ! mennél inkább azoknak, kik Lakhelyünk' alkottatása rendjében, és titkajiban közelébb, és nagyobb figyelemmel gyönyörködni ; sőt még kitsinben-is a' Természti nagyságát szemlélni, és a' világ részeihez alkalmaztatva Geographiai mappán abrázoltat meg ösmérni kíványuk !

Valóban szép ki látások, és az Emberi Lélek' diszességéhez illő dolgok ! ha a' Nagy Természetnek alkotását, és leg-szebb rendjét, álmélkodva vizsgáljuk ! nem-e illőbb dolog ez egy Lélek tulajdonságival fel-ékesített emberiséghez ! melly a' sok politikai Tudományok' birásával talán büszkélkedik, és maga tulajdon Lak-helyét nem ösméri ? a' midőn tellyes figyelmét olly csekély dolgok', gyenge emberi mivek' csudálására, vagy szempillantati mulató mulandóságokra egész Lélekkel szenteli, mellyek a' csudálható Természet' nagy, 's titkos alkotásának leg-kissebb részéhez lépest is csak el-enyésznek, és = o lesznek. Nem érdemelhet e' meg azért egy időt, hogy a' Természet alkotását vizsgálni, hogy a' Föld' mint Lak-helye' minémüségét meg-ösmérni, ki terjedését nagysági menyiségben venni, és errül készített Geographiai Mappán Lak helye különös fekvését bé látással, és józan itélettel szemlélni tudhassa ? melly hasznokat láthat illyen munkákból a' békeségben virágzó politikai állapotjára nézvest ? ha nem-is emléttem melly szükségeket a' Föld járatlan ; 's ösméretlen útú Tengerein ? úgy a' haború terhei alatt nyögő Sorsában tapasztalhat, hogy Tactico-Strategiai, az Ellenségét meg-győző plá-

numot ki gondolván, Hazáját, 's vagyonyát meg menthesse? Sőt Ellenségét meg verhesse? mind ezeket jó Geodaetica munkák' segedelmével végezheti.

2) Földünket meg-ösmértető Geographiai Mappák a' Nagysági mennyiség Tudománya (Mathesis, Μᾶθος) segítségével készítettnek: mely a' részei, es ugyan Geodaisia által kisebb részeit földünknek a' Theoretica-Geometriának törvényei szerint leg-helyesebben papirosra tenni; 2-or Egyenes három szegű Tudomány (Trigonometria plana) által nagyobb részeit Földünknek, Geographiai Hoszakát, 's Szelességeket és 3-or Gömbölyűs három-szegű Tudomány' (Trigonometria Sphaerica) segítségével a' leg nagyobb részeit Földünknek, Tengereknek és Ég hajlatoknak meg mérni, és erről Orthographica, Centralis, és Stereographica Projectiójú Mappákat készíteni tanitt.

Ugyan-is egy Orthographica projectiojú Mappa eredetét képzelhetünk: a' midőn a' nézés igen mesze lévő távolyságról, és egy forma menetelű parallel lineákban a' Földi Planétankra ötlük, és a' Földnek vagy közepén vagy közelebbi részén által-menő, és a' nézéssel 90° alatt egyezlő meczésének perspectivica sik Táblájára a' Föld' hajlatjainak Grádussai pontjait által teszi; a' nézés lineának közepe, a' Projectionnak közép pontja, valamint ez, úgy a' Földnek két végső pontjai meg-tartják a' meczés egyenességén is a' végső pontokat, de a' közép nézés lineának pontjától mind a' két felé a' parallel nézés' lineáknak egymástól lévő tavolysága jobban 's jobban kevesedik; az az: a' Grádusok nagysága a' közép ponttól olly arányban, kisebbedik, valamint 0 túl egész 90° Grádusig a' Sinusoknak nagysá-

gai öregbednek. — 2-or Centrális projectiojú Mappa: ha a' nézés a' Föld közép pontjától vétetik, és ettől a' Föld környékének valami pontjára p. o. Budára etc. egyenes lineasugár huzattatni gondoltatik, melly a' Projectiónak közép pontja; ezen föld sugárjának felső pontján (u. m. Budán) egy Tangentialis linea huzatodván, ugyan ezen linea szerént lévő meczés perspectivica Tábla gyanánt szolgál, melyre a' Föld közép-pontjától a' Föld környékén keresztül a' Grádusok által tétettnék — Ezen egyenes Perspectivica Táblán a' Grádusok, és ezek részei a' közép ponttól két felé jobban 's jobban öregbednek, és pedig olly arányban, valamint a' Föld közép pontjától vett Grádusoknak Tangensei — Ezen okból 50° 's 60° Gráduson fellül nem igen helyes illy projectióval élni. 3-or Stereographica projectiojú Mappa ered: (ha a' Földet egy kevés idejig gondolatban üresnek képzeljük, valamint az előbbenyieknél is) a' midőn a' nézés azon helynek, mellynek horizonjára a' Geographiai munka reducáltatik, mint p. o. Weszprém etc. vagy Balatonnak síkságára etc. (mellyekről később) a' Föld Lábpontjából a' Föld közép pontján keresztül gondolatban húzandó legnagyobb meczésű kereke Tábláját keresztül hatja egész a' Föld túlsó részén lévő környékének pontjáig, és Grádussáig. Akkoron az igazi horizonja lészen az egész munkának azon meczés, melly a' Föld közép pontján keresztül megyen, és Stereographica vetésekkel a' ketsinben le-teendő Föld része természeti pontjainak fekvését ábrázolja; a' néző pont lészen a' Nadirja; a' meczett Föld tetején levő pont pedig lészen a' Zenithje ezen föld közepén által menő horizonra, és illy nemű projectiora nézve — Na-

dirtúl Zenith felé huzatott linea az igazi horizon körinek, és a' Projectionnak tengelye.

Ezen Stereographica Projectionál a' közép nézéstül két felé a' Grádusok, és ezek részei olly arányban öregbednek, valamint ezeknek a' fel Tangensei (*Angulus in centro constitutus, duplus est Anguli, verticem in peripheria habentis, a duabus chordis efformati, ac eidem arcui Cruribus insistens. Mathes. Elem.*) Ezen projectionnak e' többek közt még azon értéke is vagon, hogy a' Déli körök, és a' parallel körei az aequatornak egyenes szeg alatt, valamint a' valóságos Természetben, egymást hasitják.

A' két első módok, úgymint: Orthographiai, és Centralis Projectiók Astronomiára nézvest legjobban használhatók; Stereographiai Projectio pedig igen alkalmas Geographiai mappákra nézvest.

Mind a' három Systémájú Orthographiai, Centralis, és Stereographiai Projectiók álltalyában három neműek lehetnek, vagy Poláris, vagy aequatorialis, vagy pedig horizontális: 1-ő Poláris projectiójú, hogy ha a' fej-pont, vagy a' horizontális projectionál a' Tangentialis pont egyik polust teszi; következésképpen a' Projectionnak Táblája vagy az aequátornak, vagy ezzel lévő parallel körnek a' meczése. 2-ik aequatorialis Projectio, midön a' Zenith, vagy a' Tangentialis pont az Aequátornak egyik pontját teszi: akkor a' Projectionnak Táblája egyik Déli kör' meczésének egyene. 3-dik Horizontális Projectio, midön a' Zenith, vagy a' Tangentialis pont aequátor, és pólus közt fekszik, úgy, hogy a' Projectióji Tábla az igaz horizonnak, vagy ezzel lévő parallel meczésnek egyenességet teszi.

De mind ezen projectiójú Geographiai Mapák elégtelenek egy földünk Tengerein utazónak;

mert Ez a' midőn a' Világnak egy része felé , egy bizonyos Compas sugárjának hajlatja , vagy is a' Szél-menetele szerént p. o. N.N.O. N.O.—O.N.O. etc. utaz , által vágja a' gályája' mentével minden Déli köröket bizonyos egy korú nagyságú szeg. alatt (sub inclinatione aequalis anguli) ugyan ; de a' föld gömbölyü lévén , olly hajtott lineát útjával végez , melly Loxodromische Lineának neveztetik: Ezen minden szél hajlatja szerént vehető útja tehát a' Hajókázónak a' leghelyesebb , 's legkönnyebb módon a' Tengeri mappán előre kijelölve légyen: de mivel ezen Loxodromische Lineák (Rumbs, Windlinien) mind a' három Orthographiai Centrális , és Stereographiai projectiókon , hajlottan , és a' Polusok felé csigás menetelben (úgy mint a' föld' valóságos gömbölyűségén) jelennek meg , igen nagy terheket látna az Hajó' Vezére , hogyha a' Mappán kijelölt csigás (Spiralförmig) Lineának menetelét szüntelen számolni kénteleníttetnék. Különös Tengeri Mappák tehát készíttetnek , mellyeken mint a' Déli , mint pedig a' parallel körök lineáji 90° alatt egymást hasítva , egyarányú parallel menetel szerént jelennek meg ; mivel pedig a' föld' gömbölyűségén , pólusok felé a' parallel körökön lévő hoszak' grádussai a' Geographiai Szélességek Cosinussainak arányában kevesednek : ezen Tengeri Mappákon tehát a' Meridiánuson lévő szélesség' grádussai polus felé , a' mellette lévő és mindenütt Aequatortól Pólusig álltalyában egykorú 's parallel meszszeségben menő Hoszaság' Grádussaihoz képest olly arányban öregbednek , a' mellyben a' Sinus totus: a' Geograph. Szélesség Cossinussához vagyon. — Légyen tehát egy Parallel körnek a' Geographiai szélessége $= \beta$; lészen ezen parallel körön lévő grádus hosza , a' mellette lévő

meridiánus grádussával olly arányban , valamint
 $\text{Cos. } \beta; 1; \text{ avagy } \frac{\text{Cos. } \beta.}{\text{Cos. } \beta.} \frac{1}{\text{Cos. } \beta.} = 1 : \frac{1}{\text{Cos. } \beta.}$

mivel pedig a' Cosinusok megfordított arányban
 vagynak a' Secansokkal, léssen $= 1 : \frac{1}{\text{Cos. } \beta.}$

$= 1 : \text{Sec. } \beta;$ az az : hogy a' Cosinusok a' Geographiai Szélességek' öregbedésivel a' Radiushoz képest éppen olly arányban kissebbednek, valamint a' Secansok öregbednek; következésképpen :
 $\text{Cos. } x : 1 = 1 : \text{Sec. } x.$

Illy Tengeri Mappán tehát, melly nyöllő meridianus, és egyarányú, 's parallel menetelű hosszaság' Grádussaival készítették, a' loxodromischí Lineák, a' Szelek' hajlásai már mint egyenes lineák jelennek meg, a' mellyek szerént a' Tengeri Vezérek kimondhatatlan hasznokkal útazásaikat igazgatják.

Ezen hasznos feltalálást köszönyük egy igen híres Niederlandi Geographusnak, Gerhard Mercatornak 1550-dik Eszt.ben, és Eduard Vrieth Anglusnak, ki későbbben ennek Theoriáját világosságra hozta, és Londonban ki adta.

Mint ezen, mint pedig a' fellül elől számlált Projectiók tekénteteire nézvest több Tudós Férjfiak munkájikkal örökös emléket szerzének maguknak *).

*) Hofr. Mayer Gründ. u. a. u. d. P. Geometrie 4. Th. Erlangen 1804.

Klūgel Geometrische Entwicklung der Stereographischen Projection, Berlin.

Lambert Beyträgen zum Gebrauche der Mathemat. Tit. 3. S. 105. bis 199.

Kerstens 7-ter Theil der Mathematik.

Rästner Dissertatio Mathem. et Physic. etc, etc, etc.

3) Illy orthographica, Centralis, és Stereographica Projectiójú munkákat végezheti egy a' Mathesis Tudományában igen jártas férjfiú ki a' Nagy Természet' elrejtett titkajit is, mellyeknek léteérül, vagy lehetőségérül a' Lélek nagysági menyiségben gondolkodhat, objectumúl veheti, és csalhatatlan Törvények 'szerént fejtegetvén, a' valóságára jöhet: de illy az én gondolkozásommal az egész Földi Világon igen kevés vagyon, kit igen szoros értelemben Legfelsőbb Mathematicusnak (sublimis Mathematicus) nevezem. — 2-or Legjobb Matematikussaink az úgy nevezett É g v i s g á l l ó k, 's m é r ő k, (Astronomi, Astrologi); mert Ezeknek hivataljuk, hogy a' felsőbb matematikában jártossak legyenek, mellynek calculussai segedelmével az Égi Testek' mozdulását, utját, 's idejét vizsgálják, 's mérjék, és a' Természetben jövendő titkos eseteket csalhatatlanúl világosságra hozzák, annál inkább a' Földre nézve a' Geographiai Hajlatokat, arányát, nagyságát, és formáját menyiségben vegyék. Ezektül várunk Orthographica, Centralis astronomiai, és némellykor Stereographiai projectiójú Geographica munkákat is; ezektül a' Mathesisnek véghetetlen kiterjedése szerént az emberi életben szükséges dolgoknak szoros kiszámolását 's a' t. — 3-or Stereographiai projectiójú munkákat a' föld feléjérül, és nagyobb részeirül; vagy pedig kisebb részeirül a' földnek, Geographica mappákat készítenek a' föld' Természeti alkotása' vizsgálóji, és mérőji (Geographi, Geometrae, Trigonometrae, Ingenieurs) rendes értelemben vévén; mert nem értek ollyakat, kik a' Mathesis tanulásának keserű fáradságaibul részt nem vévén, méltatlanul még is az édes gyümöltseit szedik, azon tudományos Nevekkel vissza élvén practicus nevek alatt

alatt hibás munkáikkal Magyar Hazánkban e' Tudomány' böcsét homályosítják: — de mit is várhatunk olyanoktól, kik ezen mély Tudomány-nak árnyékját sem ösmerik? kiknek a' keskeny határú, 's ködhez hasonló tehetségek nagy hamar elenyésznek, és $= 0$, leszen? Nagyobb belátással legyünk tehát e' Tudományos dologban, és a' Mathesis Tudományát ne olly csekély horizonban nézzük, mintha a' Mathematicus Föld-mérő szüntelen földet mérne, és már ezentúl a' Lélek tehetség határja el lenne zárva; ez méltatlan lenne, és a' czéljának meg nem felelhetne; mert e' Tudománynak lelke a' Calculus, a' mérték nagysága csupán a' Nemzeté: valamint a' Frantzia egy lábot 144,00; Austria 140,13 részekre (Báro Véga szerint) határozta, mellyhez magát a' Föld-mérő a' Bázis nagysága vételeben alkalmaztatja: de e' nélkül is, ellehetne, ha önön maga a' Természet nagyságát bizonyos arány szerint hasonlóság mellett kitsinre veszi Euclides szerint: (Figurae similes sunt, ut quadrata laterum homologorum) a' Mathematicus Calculus tehát a' valóságban történt mérésekkel olly különbségben vagyon $=$ valamint a' Lélek tehetsége a' testel. — Midőn azonban a' Geodaetátul, Opticustul, Trigonometrátul, Geographustul, Hydraulátul, 's Hydrotectustul, Mechanicustul, Architectustul 's a' t. Geodaetikai, Optikai, Trigonometriai, Geographikai 's a' t. munkákat, mellyeknek Talp-köve legyen a' matematika, várunk, és midőn mind ezek' józan értelmét, a' Geometra tehetségében concentrálódottat feltalálni kívánjuk, szükség: hogy ez Mathematicus Föld-mérő légyen szorossabb értelemben, hogy Theoretica, és Practica Mathesis' részeiben tanult, a' felsőbb Mathesisben jó belátással, calculusaiban, és munkájiban rendes itéletü légyen;

de főképp sok esetek zavarjában a' feltalálás tehetségével birjon. (Ezen tehetséget a' Frantzia ki meritve nevezi : Genie, onnénd Ingenieur; vallyon kiérdemelheti meg ezen nevet *)?

4) Mind ezen elől számlált Lelki tehetségek' tökéletesítéséhez csupán közelíthetünk; mert ámbátor a' Mathesis csaihatatlan igazsága a' tehetségének határozatlan Lelke, és kiterjedése szerént ugyan mindeneket, mellyeket szemlélünk, vagy gondolattal birhatunk, mint nagysági mennyisége tárgyát a' legnagyobb tökéletességgel vizsgálja, és valóságára juthat **): de az emberi tökéletlenség miatt némelly tárgyakban a' tökéletességhez tsupán közelíthetünk jobban 's jobban, vagy is határ nélkül; azért az emberi tehetségnek mint a' Geographica Mappák, mint egyéb mathematikai munkák' készítésében határ nélkül kell lenni, az az: Szüntelen a' tökéletesítésre törekedni; az örök Mathematikának törvényei valóságát ide nem értvén.

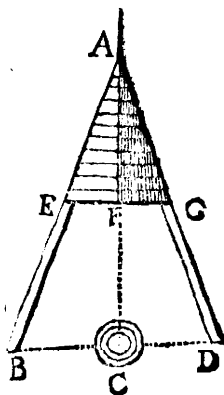
---

*) Delambre, és Méchain Urak, Frantzia Ingenieurek, kik a' Frantzia Ország Grádussai mérésében olly nagy Ész', éles belátások', feltaláló Lélek', és kimondhatatlan figyelem' példájával dolgoztak, Europa, és a' Föld-lakóit álmélkodásra gerjeszthetik, menyire mehet az emberi tehetség' tökéletesítése? Delambre munkájakat 3 Köttetű könyvekben leírja: Base du Système métrique décimal ou Mesure de l' Arc du Méridien entre les Parallèles de Dunkerque, et Barcellone. — Paris 1806—1810.

**) Butte Dr. Ur ezen Tártyban így jegyzi: in Grundlehren der Arithmetik des menschlichen Lebens etc. nevű könyvében. — Landshut, 1811. — S. VIII. Endlich, im Laufe der Jahrtausende, reißt die Wissenschaft, wenigstens auf einigen Punkten, dem Eintritt in das Stadion ihrer höheren Vollendung. — Es ist die Wissenschaft in Zahlen der dieses Glück unter den ersten zu Theil werden muss, schon darum, weil nur die mathematische Klarheit und Konsequenz siegen kann über die ungeheueren, opake Leiblichkeit moderner, für Wissenschaft geachteten Wissens. — Diese Wissenschaft, eine Tochter des Himmels etc, etc.

5) Földünknek részetskéji , Országok , és ezek nagyobb részeinek Geographiai felvétele előtt szükséges : azon Tartományban készítettendő Triangulatio helyeit megvizsgálni , 's elegendő ösméretet fekvéséről szerezvén "olly magos helyeket , Hegyek' tetejét , Tornyokat , 's szembetűnő tárgyakat pontok gyanánt szerezni , mellyek' össze kapcsolásából egy Tzigonometriai háló készíthessen ; főképpen pedig egy 's két Talp-lineát (Basis) kikeresni , melly a' nemzet' nagysági mértékével igen pontosan megmértetvén , az egész Ország' Triangulációjára alkalmatosan szolgálhasson.

6) A' mi a' Trigonometriai Pontokat illeti : ezekre legalkalmasabbak azon régi magos váraknak tornyai , mellyek szabadon , és tetők nélkül állanak : mert a' Templomok' tornyai anyibül alkalmatlanok , hogy mérő-eszközzel a' közepén megállani nem lehet , külömben az excentricitást szüntelen számolni kellene ; más az : hogy a' kiállítás akadályoztatik a' Szeglet-Oszlopok által. Természetes pontok , úgymint fák nem alkalmatosak ; mert nem tsak hogy valamenyire egyenetlenek , de a' midőn a' Geographus oda mén , ezeket gyökerébül kivenni , és újra vissza tenni nem lehet. — Legalkalmasabbak tehát a' hegyek tetején 30'—40' lábnyi fenyőfákbul , az alacsonyabb helyeken még nagyobb magosságyira , és 4 vagy inkább 3. a' földben mélyen leásott lábakkal Pyramisokat felállítani ABD. Ezen Pyramisok tetejétül A felényijig E. F. G. deszkákkal kiszegelve , 's minden három szegi tető fele fejr , és barna füstékkal bémázolva legyenek.

Illy állitványok a' czélnak megfelelnék; mert mint mesze, Telescopiumokkal 6, 's 7 mértföldnyire ellátszatnak, mint pedig mathematicai Eszközzel a' közép pontján C megállani, és az alsó fele E. G. B. D. szabad lévén, meszire látni, 's Triangulatiót tenni lehet.

Ezen Pyramisok teteje az allyában levő ponttal tökéletesen megegyezzen; e' végre a' Pyramis tetejében A. vékony, 's gömbölyű érczből készült, és a' legfőbb tetején hegyre kimenő tsúts tetetessen, melly függő által az allyán levő, 's földben leásott márvány kő, vagy ércz táblán különös szorgalommal megjegyzett ponttal C. megegyezzen: Ezen pont több közép ponti közőkkel (Circulis concentricis) körül vétessen, hogy az idő viszontagságai, és egyéb törtenehető esetek ellen jobban megőriztessen.

7) A' közelebb levő Pontjaira nézve a' Tartománynak, az úgy nevezett 2-dik, 's kisebb Triangulációra egygyes fenyők is 7° — 8° öles hosszúságuk, 2, és $2\frac{1}{2}$ ölnyre leásva, függő mellett felállitva, tetején fák ágaival környös-körül felbokrositva nézés tárgyul igen hasznossan szolgálhatnak.

8) Jeleknek nem olly alkalmatossak a' négy szegütesti (Parallelipedi) állitványok, valamint Frantzia Ország némelly méréseinél használtattak, azon okból; mivel a' nézéssel ezen Test tengelyét (radius visualis per axem objecti transiens) eltalálni nehezebb: ugyan ezen okból a' világosság Phásessaival öszve kapcsolt görbébb világossítás miatt a' nem valóságos nézés sugárjainak szegét (ámbátor ez igen csekély) megjavítani szükség lenne

9) Történnék azonban olly tünetmények, hogy nyári napokban az egész földi horizon remegő, reszkető állapotban (in Statu oscillanti; tremulo)

vagyon, melly a' föld párájának (die Kummung, le mirage) neveztetik, úgy hogy a' mesze lévő tárgyak remegő állapotban vagy egészen a' levegő üregében felemeltetnek, vagy a' csalattatott nézésre nézve a' földi horizon alá nyomattatván, a' föld párájának tündöklő zavarjában eltűnnek.

Ezen bizontalan, sőt hibás munka elkerülésére jobb a' sötét Éjtszakákban tűz világosítása által a' Hegy tetőkön lévő Triangulatio pontjait venni: de a' közönséges tűznek bizontalan lobbogása lévén, e' helyett jobbak olly nemű világok, mellyek parabolisi tükrökkel lévő mētseknek (Lampen mit parabolischen Spiegeln, Réverbères) neveztetnek; mellyek Anglia, és Frantzia Országok méréseiben használtattak. Illy nemű világokat tehát a' Trigonometrica pontok tetejében tenni szükséges azon Éjtszakai idő szakaszban, a' midőn a' Trigonometra observatiójit tenni szándékozik. — Illyen világok legalkalmatossabbak; minthogy meszsze, és tetszetőssen világittanak, 's a' nézőre nézvest pontossan; mert bizonyos az: 1-ör hogy egy parabolisi Tükör a' meggyújtott világot csupán egy keskeny huzásban, több mért földnyikre a' néző felé fordítva, látszatóul a' focussában vissza veri: 2-or Egy sokkal kisebb által mérőjű világ éjtszakai sötétségben sokkal tisztább, és bizonyosabb nézésre gerjeszti a' szemet, mint sem sokkal nagyobb általmérőjű a' nap-világja által megvilágosított sötét test; mellyből tehát az a' következés: hogy néha a' föld párájátul eredhető bizontalanság' elkerülése végett, bizonyosabb a' Réverbères világjai mellett a' nagyobb távolyságú Trigonometrica pontok hálóját készíteni.

10) A' közben esendő helyek' meszeségei, az úgy nevezett 2-dik Triangulatióban nappal is kicaculáltathatnak; mert már itt az egy, 's két se-

cundumok' bizontalansága nem olly veszedelmes, sőt nem is tetszhető az egészre nézvest.

11) A' Réverbères világokkal tett Triangulatio azon terhekkel jár: hogy minden világositandó pontnál egy értelmes embernek kell lenni: 2-dik akadály: hogy ámbátor ritkábban sokkal, mint nappal, de még is némellykor ezen Réverbères világok az éjtszakai pára miatt remegő állapotban tapasztaltatnak. — Valamint ezt Delambre Úr bizonyítja: Base du Système metrique. Vol. I. p. 29.

12) Végre még egy Észevétel: 'A' Trigon. Pontok helyheztetése allytalyában leg-helyessebben esik, ha az Égnek üregében, athmosphaerában látszatnak; mert így helyheztetések' határjának tengelyét a' leg élessebb látás segedelmével, mérhetjük: azonban a' Föld, erdő, bozót, vagy egyébb hasonló színű alkotmány hátúrúl, a' látást kétségessé teszi úgy hogy olly Trigonometriai jelek, mellyek az Ég-boltozatját nézettekhor bírják; valamint a' Hegy tetőkön lévők, leg-alkalmatossabbak.

13) Ezen Pontok meg-határozása után szükség egy, vagy két, igen alkalmas helyeken, de külömb részeiben azon fel-veendő Tartománynak Talp-lineáját; Básist, mellynek hossza a' Tartomány nagyságához alkalmaztasson, különös pontossággal a' Nemzet' mértéke nagygya szerint meg-mérni — Illyen mi nálunk a' Bétsi-öl; Frantzia országban pedig a' Tois: — Külömbség a' Bétsi, és frantzia mérték közt ezen arányok szerint vagyon = Bé: Fr. = 140,13: 144,00 (Báráró Véga szerint).

Bétsi: Frantzia = 140,117: 144,000 (LaLande, és P. Hell szerint)

Bé: Fr. = 140,12: 144,00 (Liesganig Dim. Grad. p. 18)

Bétsi : Francia = 100000 : 102765 (Pasquich Astronomus)

Mind ezen arányok között Pasquich Úr Astron. Torony Directorának, kitül személyessen kapni szerentsém volt, az arányát legpontosabbnak tartom; mert $\log. 100000 + \log. 144000 - \log. 102765 = y$; és $y = 140,1255$ — Így tehát a' többiekkel majd hogy száz-ezeredik részetskében-is meg-egyezz, melly kitsinségére nézve elenyészik, és = 0 lészen — Ezen arány szükség a' Monarchiák 's országok mappáji össze kötéte végett, melly Bétsben, valamint több Nemzetek mértékjei valóságos nagyságukban fel jelölve tartattnak.

A' Bázis mérésére érczből készített, egy 's két öles, vagy Tois hoszaságú rudak, pertikák vétettnek: Az Érczeknek tulajdonságát a' Természet' tudományából ösmérjük; hogy meleg által szétt-terülnek, 's hideg által pedig valamennyire össze - vonódnak: jól-lehet ezen változás olly csekély, hogy az egészre nézvest alig 0,00001 tenne; mind azon által rész szerint a' pontosságban előre való meg-nyugtatás véget, rész szerint hogy ezen egy 's két hüvelyk Bázisban eredhető külömbözés a' nagyobb Trinangulatióban, és Grádusok méréseiben enyhány ölekre szaporodhatna; ezen okból szükséges a' pertikákat meg-javítani (rectificare) hogy minémű befolyása lehet a' melegnek? 's millyen a' hidegnek; szükség tehát szorgalmas, és több próbatételeket tenni előre az idő minéműségéhez alkalmaztatva, Barometrum magossága mellett, 's hév mérő (Thermometrum) szerint, Mind ezen próbatételekből, millyen a' legnagyobb 's legkisebb ki-terjedése az ércz pertikáknak, kell a' közép számot ki-húzni.

14) Fel-kell minden Nemzeti valóságos mérteken jelelve lenni: hogy millyen volt az idő befolyása, midőn nagysága fel jeleltetett, valamint a' Betsi ölon, ugy a' Frantzia Kir. Academiától Betsben küldött Frantzia Toisnak pertikáján felvan jelelve, hogy midőn e' mérték Párisban által tetetett milly' magosságban volt a' Barometrum, és a' hev merő hány grádust mutatott?

15) Ezen nemzeti mértékek le vétele tehát, és az ércz pertikákra való által tétele, 's fel osztása a' leg-nagyobb szorgalommal történyen, az idő befolyása számoltasson; a' hev-mérőnek allya, golyóbissa olly nemű — rectificált ércz kupával, hogy annál inkább az időnek, különböző befolyását jobban mutathassa, be-huzattasson.

16) Mind ezek meglévén a' Básis' mérése, melly alkalmas helyen §. 5. 13. választatott, kezdődik. A' Básisnak két végső, a' közönséges Föld horizonján kevésnyire jobban fel-emelkedve lévő, 's egymáshoz látszó pontjai, a' Földben le ásott érczen, vagy kövön jelentessenek meg, valamint az (6. §) megjegyzi; melly pontok tetején épüljenek olly nemű Pyramisok, valamint ugyan a' 6-ik §. magában foglalja.

Ezen két pontok között lévő Básis egyenességét, hogy szoros értelemben az egyenetlen föld hátán egyenes linea huzatódjon, ki jelölni terhessebb, mint talán első gondolattal erről itélünk; mert 1, 's 2. mértföldnyi távolságban a' közben lévő tárgyak talán szemeinknek egy vertikális lineában látszattak elsőbben, a' midőn később mérő eszközök által az egyenes lineától több láb, sőt ölnyre el távozni tapasztalván, gyakran megcsalatkoztunk — Az egyenesség ki-jelölése tehát a' leg-jobb szeg-mérő Eszközzel, és mesze látó csővel történyen: két vagy három, közben lévő, 's nagyobb távúlságra egymástól eső pontok

Éjtszaka Réverbères (§ 9.) által leg-nagyobb pontossággal az egyenességben jeleltessenek; ezek közt lévő pontok pedig az éjtszakai haj (§ 11) elkerülése végett nappal is ki-jelöltethetnek. Az egyenesség vertikális látására vékony, 's gömbölyű fenyő szálak szolgálnak.

A' válóságos mérés elkezdődik egygyik ponttól a' másik felé szüntelen egyenes, és horizontális lineában. Illy mérésnél több értelmes Férjfiaknak kell lenni, kik a' pertikák egyenességét vezetik: némellyek ezek változkodására, számára 's öszve egyeztetésükre ügyelnek; mások pedig a' horizonra, az időnek különböző változásaira hev-mérték szerént vigyáznak, és mind ezen Eszrevételeiket különös Jegyző — könyveikben iktatják — A' regveli hidegebb levegő a' mérő Pertikák' porosítassát jobban öszve szorítja; a' délutáni fel-melegedett levegő pedig valamenyire megtágitja. A' mindennapi munkának végzése történik egy Földben le-ásott ércz cylinder sima tetején húzott igen vékony lineával.

Illy figyelmes méréssel a' Lineának közepe felé jutván, ezen fel-Básis nagyságából Trigonometriai Calculussal a' körül lévő dombossabb helyek' pontjait fel-venni, és ezen pontokból a' legvégső Básis pontját előre ki-számolni lehet; melly a' hátra lévő mérés tökéletességét bizonyítani fogja; ugyan is a' hátra lévő Básisnak fele, melly Trigon. Calculus által már ki számíttatott, az előbbenyihez hasonló szorgalommal megmértetvén, a' munka tökéletességét bizonyítja.

Fölösleg a' többszöri mérés, mellyből a' közép számú nagyság kihúzatik, ámbátor az Auctorok javasolják; mert ha az első munkát a' legfőbb emberi tehetségem, és tökéletességem' segédelmivel végeztem; ha a' fel-mértet bázisból a' másik fel-básist Calculussal ki-húzván, ezt a'

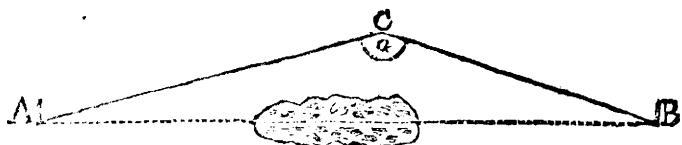
valóságos méréssel is megegyezni láttam, mért kétségeskedjek tovább a' valóságon? mért a' másodszeri talán, nem-is olly rendessen végzett mérést, a' leg-jobbál öszve zavarván, a' valóságtól valamenyire el-távozzak? ha pedig az első hibás, következik, hogy a' másodikkal öszve zavart mérésnek közép száma-is hibás.

Midőn tehát minden ki-gondólható, 's a' legfőbb tökéletesítésre czélzó figyelemmel a' Bázis mérése végeztetett, fölőslég a' kételkedés, és a' többszöri mérés.

Mind ezeken fellül e' Tárgyban lévő észrevételek, mellyek a' terhes véghezvitelét érdeklik, a' Mathematikában fáradozóknak hagyatnak.

Érdemes e' Dologban olvasni a' Frantzia Geographusok által Frantzia országra nézvest igen pontosan véghez vitt Grádus méréseket: Base du Systeme métrique Vol. 2. p. 31. sqq.; nem külömben a' Császári 's Királyi Austriai General-Staabnak Győr 's Rév-Komárom közt lévő tájnak Déli részén különös eszességgel. 's szorgalommal véghez vitt Bázis mérésekről Ő Császári, 's A. Királyi Felségéhez adott Relatiojokat: Militair Zeitschrift 1810.

17) Történhetik az elől számlált esetekben:

hogy némelly posványos helyek miatt ω , a' Bázisnak két végső pontjai A, és B. közt lévő egyenes linea meg nem mérettethetik; illy esetben tehát a' két melléki egyenes lineák AC, és CB, és $\angle ACB = \alpha$ különös figyelemmel mérettetnek: melly nagyságok szerént a' Trigonometricus Calculus által kiszámittatik:

$AB = \sqrt{AC^2 + CB^2 - 2AC \cdot CB \cdot \cos. \alpha.}$
 a' Básisnak az hossza.

18) Végre egy Észrevétel : mint a' Básis mérésére, mint Trigonometrica munkákra legalkalmatosabb olly idő szakasz, mellyben a' meleg, 's hidegnek nagyon egyenetlen változásai akadályokat, vagy kétségeskedést (§. 9.) nem okoznak; mert a' ködös, nedves idő, a' föld párája a' nézést akadályoztatják; a' hives levegőnek igen hertelen lett felmelegedése, és újra meghidegülése a' hőmérő grádussait hertelen megváltoztatván, a' mérték nagyságában kétséges változást okozhatna (§. 13.).

Téli. idő legalkalmatlanabb; mivel hideg, ködös, nedves, és havas; ámbátor midőn száraz a' Tél, a' hőmérő változásaira nézvest, legrosszabb nem lenne. — Legkétségessebb idő a' Tavasz, midőn még a' föld színén lévő fagy, és ennek hidegebb kigőzölgései (exhalationes) a' napnak valamenyire melegebb ötlésű sugárjaival küszködnek: ekkor támadnak szelek, változó idők, vagy hertelen hideg, vagy meleg, és a' gőzölgésektől eredett, levegőt, 's föld' színt elborító ködök látszatová lesznek. — A' Nyár legalkalmatosabb volna, úgymint legszárazabb része az Esztendőnek; de az akkor uralkodó remegőpárak e' munkára nézvest számtalanszor haszontalanná teszik. — Legrendessebb, és álhatalosabb idő a' nyár vége, és az ősz eleje Augustus közepétől October közepéig; mivel a' nyárnak melege megelőzven, száraz földel, és legtisztább levegővel kedveskedik. Ezen idő szakasz tehát mint a' Básis mérésre, mint Triangulációra nézvest legalkalmatosabb.

(Folytatása következik.)

Vizcr István,

3.

A' Római Számok.

Az ember keze, tenyere és újjai több találmányokra adtak alkalmatosságot. A' Chiromanticusok azt tartják, hogy egy linea is embernek a' kezén nintsen ok nélkül. A' tenyér vonásaiból jövővendöltek a' varázslók. Ennek hajlásaiból készíte magának az Eggyügyűség olyan Napórát, melyet a' hüvelyk és mutató újjak közzé fogott szalma vagy fű szál árnyéka mutatott. Ennek ízei szolgáltak némelyeknek, mint Robinzonnak, kalendáriomúl annak megtudására, hogy mellyik holnapnak vagy 30, mellyiknek 31 napja. Újjaikon vetették fel a' régiek, mint még ma is sok babonások, hogy ezt vagy amazt jó lesz é tenni vagy nem: ezért mondja Ovidius Libr. II. de Pont. III. 17 et 18.

*At reditus jam quisque suos amat, et sibi quid sit
Utile, sollicitis supputat articulis.*

A' kéz újjainak segíttsége által kezdték az emberek a' számvetést is; a' minthogy még ma is, kik abban nem eléggé jártasok, újjaikon vetnek fel valamit a). Mintegy a' természettől vonatta-

---

a) Az újjaikon való számvetés, nevezetesen a' sokszorozás, igen szép találmány, és haszna vehető is. A' ki a' kétszer kettőt (Tabulam Cebetis) az ötször ötig tudja, a' többit az újjaín könnyen kitsinálhatja. a p. o. azt akarom megtudni, hogy 6-szor 8 mennyi? újjaimon így vetem fel: elsőben is befogván mind két kezeimen lévő újjaimat, egyik kezemen a' 6-ot, másikon a' 8-at tsinálom ki; melly végre ötön kezdem a' számlálást, (mintba t. i. már az 5. újjomat egyszer olvastam volna), és így ötre még egy újjomat sem emelem fel. Öthöz hogy 6 legyen kell 1, hogy pedig 8 legyen kell 3. Egyik kezemen tehát 1, másikon 3 újjomat emelvén fel, a' sokszorozó, a' 6, azon a' kezemen lessz mellyen 1, a' sokszorozandó pedig, a' 8, azon,

tünk, hogy újjainkon számláljunk. Mikor beszélünk is, újjainkra szedjük a' beszédet, kivált az okokat, hogy először, másodszor 's a' t. még pedig leginkább a' balkezünkön szoktuk ezt véghez vinni, a' jobb kezünkön lévő mutató újjunkal illetvén azokat. Bédá azt mondja, hogy a' régiek százig a' bal, százon felyül pedig a' jobb kezezen olvastak: a' honnan midőn valaki az ő életének esztendeit a' jobb kezén számlálta, annyit tett, hogy már ő száz esztendőn felyül van. Így érthetni meg Juvenálisnak ezen sorait. X. Sat. 249.

Felix nimirum, qui tot per secula mortem
Distulit, atque suos jam dextra computat annos,
Quique novum toties mustum bibit.

Ujjaikon számláltak tehát a' Rómaiak is: sőt hogy a' számok jegyeit is ujjaiknak természeti helyheztetéseikből vették nagyon hihető. Ugyan is: midőn ujjain olvas az ember, hasonlóknak látja azokat az egyenes húzásokhoz; és így a' leírásban is hasonló jegyekkel kellett azokat ki fejezni, I I I I I. Ha pedig minden ujjainkat egyszerre ki egyenesítjük, tapasztalni fogjuk, hogy valamint a' hüvelyk a' mutató ujjal, úgy az öt ujjak is együtt véve, a' V—hez hasonló formát

---

mellyen 3 újjom van felemelve; mert az 5, mint mondám, mindegy alatta értetődik: és így a' két kezemen együtt véve 4 újjom van felemelve, a' többi pedig bé van fogva; még pedig egyik kezemen 2, másikon 4 újjam van befogva. E' meglevén, a' befogott újjakat egymással sokszorozom (a' mi 5-ször 5-nél mindég kevesebb) 2-szer 4=8. A' felemelt újjak pedig mind tizest jelentenek; és így a' 4 felemelt újjakból lessz 40: e'hez hozzá adván az elebbeni 8-at, kijön a' 6-szor 8 t. i. 48. — Ha a' 8-szor 9-et akarom megtudni, egyik kezemen 3, másikon 4 újjaimat emelvén fel, (mellyek az 5-nek 8-ra és 9-re való pótolekei), a' befogottakat egymással sokszorozom, a' mi mostan tsak kettő, mert 1-szer 2 tsak 2: a' 7 felemelt újjak pedig 70-t téven, a' summából kijön a' 8-szor 9, t. i. 72. Így a' többi is — és ez az, az úgy nevezett Regula pigrí.

ábrázolnak; sőt a' hüvelyk ujj tövétől a' többi ki terjesztett ujjak hegyein keresztül, a' kis ujj tövéig húzott linea is a' V-hez hasonlít; és ekképpén az Ő t a' V-vel, melly mintegy summája az ötször vett egynek, nagyon következőleg íratik le. Ennek értékét (valor) pedig, az egynek egyszeri vagy többszöri utánna vagy elébe való tevése által, mind nevelhetem, mind kevesíthetem IV. VI. VII. 's a' tt. Ha már két V—t hegygyel öszve fordítok, származik a' kétszer öt, az X, az az a' Tíz: és ebből IX. XI. XII 's a' tt. Továbbá ujjaimon, valamint az elébb az eggyeseket, ha mostan a' tízeseket számlálom akképpen, minden ujjra egy egy tízes esik, és a' széllyelebb terjesztett ujjaknak, az elébbeni V-nél széllyelebb nyíló L formája lészen, melly az ötször vett tízet, az az, az Ő t vent méltán jegyezheti. Innen könnyen formáltathatik XL. LX. LXX 's a' tt. Két ilyen L-et ha öszve tészek, meg készül a' Száz jegye E, a' mit kerekdedebben és könnyebben így írhatok le C vagy; $\mathcal{C}$; innen XC. CX. CXX. 's a' tt. A' két öszve fordult C közzé ha egy V—t, az az ötöt írok, példázván ezzel, hogy mindeniket ötször kell venni, az Ezer ekképpen íratik le $\mathcal{CV}\mathcal{C}$, vagy kevés változtatással M: elválasztván pedig a' V. szárait egymástól $\mathcal{CII}\mathcal{C}$, ennek fele $\mathcal{I}\mathcal{C}$ vagy D, az az Ő t száz lészen; a' minthogy az ezret és az ötszázat régenten így $\mathcal{CI}\mathcal{C}$, $\mathcal{I}\mathcal{C}$ írták a).

-
- a) Priseianus véleménye szerint (a' VI-dik században) a' V, ötöt azért jegyez, mert az u a' magánhangzók között ötödik betű, és ebből lett a' V. a' Mille első betűjéből lett az M, a' Centuméből pedig a' C. — A leiat o (a' XVI-dik században) azt mondja, hogy az Egy jegye I, onnan származott, mivel a' régibb Rómaiak a' számolásban egyenes veszőtlisékkel éltek, vagy rovásokra metszettek; a' többi jegyek pedig ebből formálódtak: egyébaránt a' Római jegyeket a' Görög jegyekből származtatja in Lib-

Ekképpen tehát a' Római számok jegyei egyenes húzásokból, és szegeletes vonásokból állottak mind addig, míg idővel a' sebesebb írás könnyítése végett, kerekebben nem formálták azokat: és az ilyen részént egyenes, részént hegyes vonatokból álló nagyobb betűket nevezik a' Diplomaticusok Capitális betűknek. A' Száz jegyenek, a' C-nek, elő adott származását elegendő bizonyítja Apollinárisnak Fehérvárott találtatott, 's most a' Nemzeti Museumban őriztetett Sír kövén lévő Capitális C (E), melly valóságos ket öszve fordított L-ből áll a).

Ezen számokból származott az úgy nevezett Chronostichon vagy Eteostichon, az az olyan vers, mellyben a' hét számító betűk (I. V. X. L. C. D. M.) esztendő számra telnek ki. Illyen Ovidiusnak ezen pentametera:

HaeC faCies TroIae DuM Caperetur erat.

Ebből az MDCCCII-dik esztendő telik ki, a' mikor Sz. K. Debretzen Városa tsak nem egészen porrá égett a). — Van még egy különös neme az illyen versnek, mellyet Caballától, a' régi Zsidó Papok titkos mesterségétől Caballisticus versnek hívnak. Ez nem annyira közönséges mint az elébbeni, hanem annál mesterségesebb. Ez a' Zsidók és Görögök számolás módjaik szerint készűl; mivel ebben is minden betűnek az Alphabetum rendje szerint megvagyon az ő tulajdon értéke, ekképpen:

---

ris Parergorum Juris s. obiter dictorum. Lugd. 1538. — Huet pedig (a' XVIII-dik században) azoknak valóságos eredetüket az újjakon való számlálashoz helyhezteni illy' tizimű munkájában: Huetiana ou pensées diverses de M. Huet. Paris. 1722. melly halála után nyomtatott ki.

a) Tadm., Gyűjt. 1819. Köt. X. 1. 92.

A=1	G=7	N=40	T=100
B=2	H=8	O=50	U=200
C=3	I=9	P=60	X=300
D=4	K=10	Q=70	Y=400
E=5	L=20	R=80	Z=500
F=6	M=30	S=90	

A' J az Í-vel, a' V pedig az U-val egy értékű. E' szerint a' betűk 500-ig mennek fel. Melisa^{eu}s nevű Egyházi Szolgának tiszteletére írott remek Deák versek között, a' 37-dik lapon, illy' Caballisticus vers találtatik:

MITRA PEDUMQUE DECET MELISAEUM
 220   574   117   390
 DONA LABORUM!
                             95   383

Ezeket öszve summázván kijön az 1770-dik esztendő, mellyben az említett versek készültek.
 a).

Sebestyén Gábor.

4.

Az Esküvés' valóságos Megfogásáról és Erköltsi betségéről.

I. Az Esküvés' Megfogásáról.

Felette fontos dolog valahára már az Esküvés', valóságos megfogását megállapítani.

a) Illyen Caballisticum íródott a' Mária Therézia koronáztatása alkalmatosságával szellyel szórt emlék pénzről is. Lásd Schwandtnerii Scriptores Rerum Hungaricarum etc. Vindobonae, 1746, Tom. II. pag. 537.

Közönségesen pompás Erősítés az Esküvés. De a' polgári Erősítést, melly mera obtestatio, minémű p. o. a' Zsidók' Erősítése a' Fejekkel, Szakállokkal, Jeruzsálemmel 's a' t. — továbbá a' régi Rómaiak Erősítése per sceptrum, per majestatem Imperatoris, per Romulicam, Capitoli hunc tecta *) — nem különben, a' Keresztyének Erősítése a' Beülségekkel, Bibliával, Szakramentumokkal, Tisztségeikkel 's a' t. szükséges megkülönböztetni az áhitatos Erősítéstől, az az: az Istenséggel való Erősítéstől. Hogy az Esküvéshez adversatio religiosa mindenkor megkívántató legyen, abban megegyez minden Nemzet, Vallás tudó, és Bölts, azonban az Esküvésnek valóságos Meghatározásában külömböznek egymástól.

Az Esküvés, az Isten' Meghívása a' Boszszúállásra, az Igazságtalanság Történetében. A' Zsidók' Értelme szerint, tehát valóságos juramentum execratorium p. o. az Isten süljeszzen engem' a' Föld Gyomrába, ha Igazat nem mondok; Datan és Korah után, az Isten foszszon meg engem' az örökké való Boldogságtól **) 's a' t. Mindazáltal az Esküvésnek illy Megfogása, rész szerint elvetemedett Béelegyes az Isteni Gondviselésbe, rész szerint pedig Természet ellen való, mint hogy az Embernek lehetetlen a' maga Boldogsága' kívánásáról lemondani, végtére az Esküvésnek effele Megfogása a' Hitszegést elemozdítja, mivel felette sok Peldánk vagynak arra, hogy az Isten meg nem büntette a' Hitszegőket úgy, mint azt, az Esküvéseikkor magoknak kívánták, a' mi a' vádolt

*) Vegetius de re militari II, 5. Digest. XII. tit. 11. l. 33.

**) Bodenschaz Kirchliche Verfassung der Juden Theil. II. Seite 383.

zsidó házasságtörő Aszszony Átokvizével is éppen úgy vala.

Valamivel elébb való az Egyházi tanátsnak ezen Magyarázata: *Iusjurandum est invocatio Dei tanquam testis veri et vindicis, si sciens fefellerit* *). Ezen Magyarázat felig Ciceróé, (*Iusjurandum est affirmatio religiosa teste Deo. Cic. de Officiis III. 29*) részszerént ismét a' zsidó Rabinoké (ezen Hozzáadás nevezetesen: *vindicis si sciens fefellerit*). De méltán kérdezhetni, minémű Boszszuállást lehet az erköltsi (morális Világrendtartása mellett az Istentől megbizonyítani? Ama Magyarázatban előretévődik az Isteni Boszszu állásról való zsidó-rabinusi Megfogás.

Eredetiebben gondolkodott ugyan Michaëlis a' Göttingai Profeszszor, az Esküvésről azt mondván, hogy az Esküvés olly Eléadás, melly által az Igazság kimondódik, 's annak kezességül az Isten segítségére hívódik! Michaëlis Moral § 50. Azomban ezen Eléterjesztésnek is éppen úgy vagynak Fogyatkozásai, mint az Egyházitörvény Magyarázatjának: mivel az Esküvés nem Segítségre Hívása az Istenségnek, hanem inkább az Istenségre való Utalás, Michaëlis az Isten Helybe hagyása nélkül Kezest állitt előnkbe, ha pedig az Esküvő hitszegő lesz, meg nem határozhatja, miképpen fogja azt, az Isten megbüntetni.

Illyen Fogyatkozásai vannak a' régiebb Természet törvény Tanítók Magyarázatainak is, p. o. a' Bétsi Profeszszor Martini **) így szóllott:

*) G. L. Böhmeri juris canoniei ed. ult. § 339, 332.
Meiszteri principia juris criminalis § 460.

**) Caroli Antonii de Martini positiones de lege naturali Cap. XX. posít 554.

„est contestatio, qua ad vindictam di-
vinam sub conditione falsiloquii
moralis provocamus” Ez mái napig is
megismétlődik több Katholikus Akademi-
ákban és Evangelikus Gyimnáziumokban a’ Ma-
gyar Hazákban.

Az újabb Képzelődő Törvény tudók és Er-
költs tanítók szerint, nem egyebb az Esküvés
olly Igéretnél, melly a’ Felsőség által az Ország-
polgáraitól kikérődik, és just ad az Erköltsi be-
tseiknek Bizodalmára *). De illy formán semminé-
mű Elmélkedésbe se vevődne az Esküvés fontos
Tselekedetekor a’ Vallás.

A’ józan Okossághoz, Erkölts tudományhoz
és Valláshoz legillőbb Magyarázata ezen követ-
kezendő lehetne az Esküvésnek: az Esküvés, az
Igazságnak szabados és személyes Erősítése az I-
sten előtt, a’ ki az Hazugságoknak igazságos
Megbüntetője, **) az Esküvésnek ezen Megfo-
gása Következésében.

1. szabadnak ’s nem erőltetettnek kell lenni,
tehát nem lehet se *juramentum meticulousum*, sem pedig *vi extortum*, annak követke-
zőleg Ön meggyőződteséből, a’ Lélek’ tellyes
Nyugodalmával ’s olly Állapotban kell megtörtén-
ni, mellyben a’ Lekötelezés nem kívülről, hanem
belülről származhat. Nintsen tehát ott Helye az
Esküvésnek, a’ hol az Ember meglepve, megtsal-
va, vagy meg erőltetve vagyon. Ide való Jo-
su a Esküvése a’ Gibeoníták ellen, a’ kikötet el-

*) Schmidts Lehrbuch der Sittenlehre Giessen 1799 S. 233.
Grolmanns Magazin für die Philosophie des Rechtes. Buch
1. Stück. 2.

**) Leginkább közelített a’ mi Magyarázatunkhoz Ammon :
mondván; az Esküvés szabados és személyes Erősítése
valamelly Tselekedetnek, vagy pedig természeti és er-
költsi lehető Igéretnak Erősítése, az Isten előtt, a’ ki
bölcsen és szentül kormányozza a’ Világot. Ammons reli-
giöse moral. Güttingen 1800 o. 234.

ámtították, (Iosua 9) — továbbá a' Római Tribunus plebis Manilius Esküvése (Cicero de Officiis III cap 30) melyet belőle a Haramiak kitsikarták. Az Esküvésnek azért kell szabados Erősítésnek lenni, mivel az Igazság ki nem tsikarhatódik; a' ki tehát azt Eröltetés Tárgyának tartja, annak nintsen Megfogása az Igazságról. Így ha az Esküvésnél az Akaratnak nem vala Szabadsága, azon Esküvésnek Megtartására nintsen semmi Lekötelezés.

2. Az Esküvésnek személyes Erősítésnek kell lenni. Más helyett senki se esküdhet meg. Nem lehet tehát in alterius animam; vagy per procuratorem, a' mint azt a' Törvénytudók mondják, megesküdni. Ezek tsak Szóllás módok vagy is Beszéd formák, mert helyettem senki se ígérhet,

3. minthogy az Esküvés valami Tselchedetnek Megerősítése, tehát az, *iuramentum assertorium*. Ide számláltathatnak mindennemű Tanúesküvések és Tisztiesküvések. Az ilyen Esküvéseknek Lehetőségére szükség képpen megkívántató, hogy az Esküvőnek illendő Tudománya legyen az illető Tárgyról. Az Erkölt tudomány nem esméri Igazságnak a' Vélekedés esküvést p. o. azt ha valaki engem' Jakobinusnak vagy pedig Istentagadónak tart, sőt tulajdonképpen még az Igéret esküvést sem. Hogy az Igéretes-
küvés *) megengedhető lehessen, tehát arra főképpen megkívántató, a' természeti (fizikai) és egyszersmind az erköltsi (morális) lehetőség is, mert: — *iuramentum nequit esse vinculum iniquitatis*. Decret. Greg. L. II tit.

---

*) Illyenek a' Hivatal-vagy Tisztiesküvések, Hódulás esküvések, Szolgálat esküvések, és a' Fejedelem esküvések az Országlásaiuknak Elején.

24. cap. 18, nevezetes Példákat hoz elé erre való nézve, úgy mint: II-dik Péter Aragoniai Király megesküdött arra, hogy ő bizonyos Pénzt, melyet az Attya igen könnyüre veretett, még valami kevés Időig Folásban hagyja, hogy az által némellyek Hasznot hajthassanak magoknak. Azt II-dik Innotzentzius Pápa megtiltotta, mivel *vinculum iniquitatis* vala, pedig helyesen, minthogy a' Királynak azon Tselekedete erköltsi Tsalárdság volt.

4. Az Esküvés, Erősítés az Isten, és az ő böls Világ igazgatása előtt, mivel az Esküvő azt igéri, hogy nem Tréfából, hanem olly komolyságból adja azt elé, a' mit mond, minéműből igazán tudja, hogy az Isten az Igázságnak és Boldogságnak Kútfeje légyen. Az Esküvés nem *Imprecatio* tehát, sem pedig a' Boldogságról való Lemondás; mert azt soha se tselekedheti az Ember. A' szántszándékos Igazságtalanság önnön magától szükségképpen ártalmas belső Következéseket von maga után, a' Dolgoknak erköltsi Rendtartása szerént. A' Bibliában pusztán is elé fordul ez a' Szóllásmód: „Esküszöm „az Istenre.” Genes. 24, 3. A' Kánoni-Törvény már a' tizenkettedik Században megállapította, ezen még mostanában is Szokásban lévő Beszédformát: „*Sic me Deus adjuvet, et haec sancta Dei Evangelia*”. (Decret. P. I Dist 63). A' Vallás békesség vagy Religió békesség után 1555 egész Német Országban Szokásba vevődött éppen ezen Beszédforma. Ezeknél jobbak volnának illy szóllásmódok: Esküszöm az élő, az az valóságos Istenre. — Az Istenre és az ő Szavaira. — Az Istenre és az ő Gondviselésére. — Az Istenre és az ő Ítéletére.

II. Az Esküvés' Erköltsi betséről.

Az Esküvés' Erköltsi-betsét eleitől fogva forgatták a' Filozófusok. Az Esküvésnek Használta-

ását, úgymint, a' Hitszegés' Megójjására illetlen, Tzélra nem vezető és haszontalan Eszközt, továbbá úgymint, a' Vakbuzgóságnak vagy Babonáságnak Szüleményjét, úgymint az Isten ellen való Vétket és Valóságos Káromlást, végtére úgymint, az emberi Szabadságra és emberi Társaságra nézve, ártalmas Tselekedetet, megvetettek.

A' Stoikusokról is *) azt mondják, hogy az Esküvést már ők is megvetették volna. Az újabb Időkben pedig Kant' Morálistái a' megrostáló Filozofiának vizsgálódó Okai által igyekeztek az Esküvést, úgymint haszontalan és veszedelmes Tselekedetet megvetni, és a' Lehetőségig ki is irtani **). Ezen Filozófusok, a' többi Ellenkezőkkel ezen Okokat hozzák fel az Esküvés ellen;

1. A' kötelesség' és Igazság' kimondására, tehetetlen minden Megerősítés. (Ez a' Kant követőinek Főfogása). Ez igaz ugyan, in abstracto mindazáltal in concreto vagynak erősítő Indítóokok a' Kötelesség' Megeszmértetésére, ezek közé való pedig az Esküvés. Ez kitetszik onnan, mivel a' Törvény-székeknél gyakran tapasztalhatjuk, hogy a' nyakas és makats Emberek egyszeribe másképpen beszélnek, mihelyt nekik az Igazság' kimondására megkellett esküdni, mint-

---

*) Hogy már a' Stoikusok is éltenek az Esküvéssel, előhozza Antonin III, 5. Epictetus Enchirid. 31, 5. Ezen Helyek annak Bizonyítására hozódnak fel ugyan, hogy a' Stoikusok az Esküvést megvetették volna, azomban Antonia csak azt tanítja, hogy a' Fedhetetlennek szükségtelen az Esküvés — Epictet pedig az, hogy azt Esküvést kerülni kell, a' mennyire lehet. — Ellenben azt írja Pythagorás arany Mondásainak Elején: *σεβειν ορκον* az Esküvés nélkül.

**) Láthatni Kant' kemény kifejezéseit az Esküvés Megenged-
netősége ellen, az ő Erköltst tudományjában (Tugendlehre) 179 L. Pörschkének az ő követőjének pedig, a' Morál-
ba való Bèvezetésében (Einleitung in die Moral.) 248 l.

hogy már akkor azok a' Dolgot felette fontosnak megesmérik.

2. Az Esküvés káromló és erkölstelen, sőt elvetemedett Dolog is, az Igazság' kitudására az Istent a' Halandók' Tselekedeteire utalni. De így tilalmas volna mindennemű Gondolatunk az Istenre, melly a' kötelességeinket tárgyozná. Kitsoda mérészelheti ezt megerősíteni? midőn az Esküvés, az Isten eránt viseltető Mely-tiszteletünknek és az ő szent Parantsolatai Hívésének, sőt Igazatmondván az ő Gondviselésének és Világ-kormányozásának Hívése. Erre való nézve a' Bíró azt mondhatja a' megkínált Megvesztegetéskor. „El nem fogadhatom, mert Esküvésem ellen van.

3. Az Esküvés vak-buzgóságos, minthogy az Esküvéssel a' Természet' folyása ellen közvetlenül öszve-kaptsoltatik az Isteni Büntetésnek Megfogása. — De az Esküvés tsupánn tsak azok előtt vak-buzgóságos, a' kiknek arról helytelen Megfogásaik vagynak. Ezek az Esküvésnek feljül eléadódott helyes Megfogására útasítódnak.

4. Az Esküvés haszontalan: mivel gyakran történnek hamis Esküvések. De *abusus non tollit usum*.

Az Esküvésnek Megengedhetőségéről a' következendőket szükséges megjegyezni: Okosann felvéve nem lehet az Esküvésnek egyéb Tzélja, mint ott az által az Igazságot megesmérni, a' hol más Eszköznek nintsen Ereje, és nem is használódhat p. o. Inquisitióknál, Processzusoknál, Békesség-kötéseknél és Tiszt-viselőknél. Az Esküvésre magános Személyek is sokat hajtanak. p. o. Lelkiesmérési Házasságoknál, melly olly Személyeknél szokott megtörténni, mellyek Török Tartományokban laknak, a' hol keresztyén Hit-tanítók nem találkoznak, kik az Eggyesítést véghez-vihetnék. Gyakran fontos kereskedés

dolgokban egyedül az Esküvés lehet azon egy-
gyetlen egy Eszköz, melly Bizodalmat serkent-
het. A' vissza-élés az efféle Történetekben esik
meg az Esküvéssel.

1. Ha az Esküvés' kitsikartatik ; a' mi haj-
dan Frantzia Országban, a' Baszaillban ártatlan-
núl szenvedő Foglyokkal megtörtént, megigérni
kértelenítettven, hogy a' közönség előtt legkis-
sebbet se nyilatkoztatnak ki soha, a' mit abban
szenvettek. Ezen Eröltetést sokszor a' Törvény-
székek is elkövetik, midőn valamely Tanú' Val-
latását az Esküdtetésnél kezdik, minekelötte neki
azon Tárgyat tudtára adnák, melly miatt az Es-
küvés történik.

2. Ha tsekély Tárgyak miatt esik meg az Es-
küvés p. o. apró Adósságokért. Ez gyakran élé-
jön ott, a' hol a' juramentum calumniae
elefordúl. Bizvást mondhatjuk, hogy némelly
Törvény-tudók úgy tekintik az Esküvést, mint a'
Zsidók azon Esküdtető-formáikat, mellyekkel az
Igazságot kibájolni igyekeztek.

3. Ha olly Igéreteket tettünk, és azokat
Esküvéssel megerősítettjük, mellyek a' közönsé-
ges Gondolkozás-móddal és a' meghatározott Lek-
isméret kötelességgel ellenkezők; ilyenek p. o.
az Esküvések az Éretnekek' kiírtására. Ide szám-
lálódhatnak az Esmértető jelekre való Vallás eskü-
vések, mellyeknek betűszerént való Foglalatját
magok a' Lekötelezők éppen úgy nem hiszik,
mint a' Lekötelezettek *).

---

*) A' Vallás-tanítónak nem kellett a' közép időben egyéb
Hitet letenni, a' Pápa crántvaló Hódulás esküvésnél. A'
Reformálás után pedig egyedül az Esküvés in re-
sionem Doctrinae kívántatott meg. — Noha annak
bizonyos Vallás-tzikkelyekről nem kellett volna közvetet-
lenül tanítódni, mindazonáltal az még is tovább kiterjesz-
tetődött kevés Idő múlva főképpen in formula con-
cordiae.

4. Ha olly Személyeket esküdtetünk meg, kik nem esmerik megkívántatólag azon Törvényregulákat, mellyeken az Esküvés épül, és ahoz nem is alkalmazhatják illendőképpen magokat, p. o. ha akarnók, hogy az Ajtatóvágtalanokat vagy Betsteleneket a' Gyermekek ítéljék meg.

A' Hitszegést perjurium némelly Törvény-tudók a' pusztá megszegett Igéret-esküvésre *juramentum promissorium* szorítják, és azt hamis Állítás esküvésnek (*juramentum assertorium sive affirmatorium*) vagy pusztán hamis Esküvésnek (*juramentum falsum*) nevezik. A' Hitszegés, az esküvő Erősítéskor lévő Tsalárdság által (*dolus*) leghelyesebben magyarázódik meg, az tehát hamis Bizonyításból, vagy a' fogadott Igéretnek Bénemtellyesítéséből, vagy kétszínűségekből, vagy Szabadkozásokból és Kifogásokból, vagy Mentegetésekből (*calliditas in juramento*) vagy végtérjesuita Elme vissza-tartásokból áll. Helytelenül szorítják a' Kánonisták a' Hitszegést a' pusztá Igéret-esküvésre *). A' hamis Tanú esküvés több Történetekben sokkal nagyobb Büntetést érdemel, és erköltstelenebb is, mint a' feltört Igéret-esküvés, így p. o. ha valaki Boszszuállás' Vágyódásból az Ártatlan ellen hamisan Tanú-esküvést tesz, olly annyira hogy miatta az ártatlan meg is ölettetik, az nagyobb Büntetést érdemel, mint a' Katona, a' ki az Elszökése által, feltörte az Igéret-esküvését. Ezen megszegett Igéret-esküvésnek mentegetésére még sokkal többet mondhatnak, mint a' hamis Tanú-esküvésére, mivel az Igéret-esküvésnél könnyen sokkal többet lehet ígérni,

---

*) Ezekre utálván: Cic. de Officiis. III, 29, 32, de Leg. II. 9. — Böhmer principia juris canon. §. 339. Meisteri principia juris Criminalis. §. 254. Jus canon. Decret. Greg. I. II, tit. 24. Cap. 19.

mint tulajdon Hibánk nélkül is megtartani, p. o. némelly Hivatal- és Tiszti esküvéseknél. A' hamis Allítás esküvésekre olly tsalogatók lehetnek, a' kellemetes Ingerlések, mint a' hamis Igéret-
esküvésekre. — Mindennémű Hitszegés Gonosz-
ság, mert az:

1. Az Istennek és az ő Igazságának tselekedeti Megtagadása. Lehetetlen, hogy a' Hitszegőnek Vallása vagy is Religiója légyen.

2. A' Hiteszegő megtagadja az ő erköltsi (morális) Tzélját. Másképpen tselekszik és másképpen beszéll. A' Hitszegés, a' legzabonátlanabb Önnön kedvelésnek Bizonyosága, az le alázza az Embert, és felháborgatja az erköltsi Világrendtartást.

3. A' Hiteszegő gonosztévő az Ország ellen, mellynek Bátorsága és Boldogulása Hűség nélkül fen nem állhat. Ezen Tekintetből tehát megbüntetheti az Ország a' Hiteszegőt.

Rumy Károly György.

5.

Hazafi - gondolatok a' Magyar nyelv ügyében.

1) Midőn más érdemes Hazafiak, anya nyelvünk szerelme hevétől indítván, buzognak gyarapításában, engem a' mellett a' hideg nem lel, nem fagyok meg. Egy felől némelyek elő nyomulását ha tekintem, kik a' Magyar ujitott, vagy ujjonnan felvett szókat, rostájokban felvévén, azokat szemellik, azt mondom, a' szándék jó! Tiszteletnek kell a' ferdő viznek lenni, hogy abból több motok ne ragadjon ránk, mint volt, azért azt

tisztétjük attól, a' mi nem oda valót látunk abban, és nem elegyítjük Fertővel. De ha jó a' szándék, bár a' lépések is a' szerént jók volnának, ki nyílt, messze látó, nem bē hunt szemekkel. Balaton mellett a' földnep még mikor hátrább voltak minden elmét élesítő tanulmányokban, már is formáltak új szókat; valamint máshol is. Illy új szó lett köztök p. o. a' Porhajtas. Ezt ha vesszük, és a' hol szőlők nintsenek, ott a' föld nép azt gondolja, hogy port-hajtást, és nem porba vessző-hajtást kell érteni. Sőt még ott se tudják mi legyen, hol szőlő hegyek ugyan vagynak, hanem ezt az elősegítés módját, a' szőlő mivesek nemértik. Most hat ennek esmérete nevével egygyütt ide a' Dráva vidékire, 's itt ismét nevezni kezdik porhajasnák. Már most azon rostálló tisztos Férfinak keljenek ki ellenek tázolásikkal, hogy e' nem helyes nem egyenes, nem jól formált szó, bizony azok egész hahotájokkal nem törődve, fel veszik egymás közt boroskantsójokat, és nevetve ezt fogják mondani: „had nevéssenek bennünket „kik a' dologhoz nem értenek, értetlenségek mellett, herpeljék a' vizet, mi pedig éljünk a' porhajtas levével. — Még az öreg Apám is annak nevezte; hogy ne volna jó szó, midőn jobban „ki nem mondhatom.” 'S így midőn az egygyü pórnépnek, szabad szükségéhez képest, új szókat faragni, hát a' tudományos Férfinak nem e' ? A' vagy ki tiltja meg hogy ezek megne kereszteltessenek ? ezt már Pál elmondá ! Az atyától a' gyermek, ha valamely dolog nevét halja, nem betsmérez, nem igasságtalanítja, bē veszi, megtartja, tovább terjeszti. Vagy csak azért e' rosszszabb annál a' tudományi gyermek, hogy tudományi Atyát kitorván maga lehessen totum fac ? Vagy csak azért ellenkezik e' némelyeknek bölts jó találmányokban, sőt

munkájokban, hogy megmutathass: hogy ő kíványa ugyan szóval a' Haza javát, akarja boldogságát, de, tselekedetével ellenzője, le rontója. —

2. Vagynak helyel közzel némelly Gyülekezetekben, más nemzethől felvett olly nép — lelki — oskola Tanítók, kik hosszas gyakorlások után sem tiszta, tsunya magyarok, és olly hibásan beszélnek, hogy beszédeket nemérteni, ha nem tsak rá kell érteni. Kivált a' hol egyik sem magyar, hibásan tesz fel valamit a' lelki Tanító, még több hibákat ejt abban leírásközben az oskola Tanító, azon hibákkal kell a' gyengé Magyar gyermekeknek mindeneket megtanulni 's elől adni, hogy sokszor mind a' szülők gyermekeiket, vagy ezek által a' Tanítókat, mind a' gyermekek magok is, nem tudhatom magokat-e vagy tanító-jikat megnevetik; ha nem nyilván, magokban. És ha jobban mondja ki a' tanuló gyermek, viszsza, rosza igazítatik jól kimondása. Az illy tanítók által, midőn a' Magyar nyelvnek nyaka szegik tsipeje kifitzamodik; sinlődő betegségben esik, hanem halálos veszedelmes ágybannyögődik. Azt a' hibás ejtéseket kimondásokat magába szopván a' gyermek, még vén korában is azt fogja jónak helyesnek tartani, 's az abban való megrögzésután, nagy munka által se tisztulhat ki mind azokból. Mire nézve kérnénk alázottal, a' Nagy Érdemű Egyházi fővigyázókat, akármely felekezeten legyenek is azok, hogy a' hol így vagyon a' dolog, leg alább az egyik had lenne született magyar.

3) A' főbb iskolákban, egyik leg szebb foglalatosságok, mind a' Tanítóknak mind a' tanulóknak, hogy a' Stylus nemeibe gyakoroltassanak. A' végre vagyon a' Deákban Syntaxis ornátájok Rhetoricájok. A' magyarban nem lévén,

megelégesznek azzal, hogy jól helyessen essen, irások kimondások. De hogy tsinossan, kelleme-
tessen, fényessen essen magyar beszédek, és ho-
gyan, ezekben még igen kevés gyakorlások. Azért
ez az én szives kérésem, e' minden igaz Magyar
Hazafié, hogy az arany almát, nem tzen, hanem
leg alább ezüst tányéron feladni 's fel adatni, tö-
rekedjenek. Vagyok abban a' jó hiszemben, hogy
mind a' két Nemes Magyar Hazám előtt, ez által, nem
csak hirt nevet fognak magoknak minden tanult
és tudományos embereink nyerni, hanem ma hol-
nap, a' szerént is fognak tekintetni, betsültetni,
's meg is jutalmaztatni. 'S ez az iparkodás ma hol-
nap legszebben legjobban megfogja maga magát
jutalmaztatni.

4) Nem teszünk azzal kárt se magunknak, se
Felséges Koronás Fönknek ha Hazánkban, nem
csak a' magyar, hanem a' Tóth, Horváth, Németh,
'Sidó, Tzigány is magyarul beszél. Sem azzal
sem az egyik sem a' másik nagy nemzetet meg
nem sértjük, ha kíványuk, hogy a' külföldi, köz-
tünk tanyázó más nemzetekből való lakosok, ha
szeretik Hazánk productumit, oltalmazó törvé-
nyit; szeressék nyelvünket is, és magyarizáltos-
sanak. Követésre méltó példát nyujt itt ez által
e' vidéken, Tisztelendő Rákoczy Antal Zákányi
Lelki Tanító 's e' Táj Esperestje. Hat esztendő
előtt, míg ő a' megnévezett helységbe nem ért
igen kevesen tudtak magyarul a' Horváth nyel-
ven beszéllők. Már most majd fele; még a' meg
lett férfiak és aszszonyok is jól beszélgetnek nyel-
vünkön. Minthogy ő vele, ámbár lehetne, de
más nyelven nem beszélhetnek. 'S ugyan ezt a'
szép intézetét terjeszté ki a' Dunántúli Evang.
Conf. Tartók, megboldogult elfelejthetetlen em-
lékezetű volt Superintendensek is, Fő Tisztelen-
dő Tudós, Ns. és Ns. Nagy István Úr, a' Ts,

Ns. Tolna Vármegyének tisztelt Assessorá, midőn a' németh Gyülekezetekben, a' magyarizáltatás véget magyar iskola Tanítókat helyheztetett.

5) De ha valakitől, az Újság-íróktól kívátnatnék a' meg méltán, kik magyar nyelven adogatják ki heti híradásikat, hogy mindenek felett törekedvén azon lennének, miként hogyan menél tisztább tsinosb kimondásokból álló szóbeszédbe foglalhassák hirdetményiket, melly által nyelvünk legjobb leghivebb dajkái nevelői lehetnének. Mert ha tsak közbeszédbe foglalják legszebb újság leveleiket is, tsak közönséges az, ha nem megvetetett is: de ha szép, kellemetes írás módba foglalnák a' legközönségesebb dolgokat is, nagyobb fényt kellemetességet vennének fel azok magokra. Még eddig senmi panaszuunk se lehetett ez ellen, a' Bétsi magyar Hír-mondó vagy Kurir Újságok Íróira, minthogy ők voltak egy oldalról a' magyar Literaturának elől mozdítóji. Tsak bár utánnok is ollyak állanának fel azoknak helyekben, kik legelsők lévén abban, mint jó Kormányosok szolgálnának másoknak útmutatásúl. És az által nem tsak újság Leveleiket hanem magyar nyelvünket is megkedveltetnék az olvasó publicummal.

6) Reménylem a' sem lenne sikertelen dolog ha Hazánk minden különössebb részeiből azokat a' rideg szókat egyben szedvén, mellyek tsak ott vagynak oda haza, megküldeni, egy már előbb arra kiválosztott és rendelt tudós Hazánkfiának. A' tzélt pedig legközelebről elérnénk, ezt a' drága terhet, ha valamely szép igyekezetű tudós Hazánkfia, önként magára vállalván, ezen megbetsülhetetlen intézetéről, különösen a' nép Tanítókat tudósítván, azokat meghivná, hasonló szóknak egyben gyűjtésére, s ő néki megküldésére. Melly nagyobb részén meglevén, abból egy

különös új szótárt elkészitene, 's azután a' ki-nyomtatás által ismét azokat, ország szerte szét közönségesitené. Tsak hogy a' szók jól megvá-losztassanak, és tsak a' magyar eredetűek ma-rasztassanak meg. Én náлом már ilyenek mint egy százon felül készen állanak, és óhajtvá váro-koznak egy olly nagy Érdemű Hazánkfiának el-fogadására. Ez által is czeipelkedő honn nyelvünk sokat nyerne fényesebb polczra való lépésiben. „De mindeneknél könnyebb dolog lenne, ha va-„gyon oly szótár, melly még azokat a' provin-„cialismusi szókat is magába foglalja, (minthogy „vagyon ha jól emlékezem Szabó Dávidnak is „illy elkészített munkája) abból azon szókat „mellyek magyar eredetűek kiszedni, kinyomtat-„ni, 's ezt még az oskolákban is felvévén a' „magyar nyelv tanításához kaptsolni”.

7) A' nyelv gyarapításának egyik fő része a' szó, másik a' hang ejtegetése lévén, valamely fá-rodhatatlan munkát szorgalmatos gyakorlást ki-ván amaz, ugyan azt kell erre is fordítani. Gon-dolnám, hogy a' kik a' musikához legjobban ér-tenek, és a' hármónice való éneklés módját jól tudják, azok erről jobb ítéletet és tanítást adhat-nának nyelvünk természetéhez képest. De mint-hogy én azokban járotlan vagyok: azért magam is azt ollyaktól kívánom tanulni, kik ebbe mások felett legjobb mesterek lehetnek. Tsak ezt a' szí-ves kérésemet fogadja el 's vegye szívére valamely kedves Hazámfia, hogy arról való útmutatását vagy előbb vagy utóbb közölje velünk betses írá-sába.

Így midőn még a' szárnyos állatok közül is a' legkellemetesebb előttünk, melly legszebben tudja hangját ejtegetni; valjon magunkról elfe-lejtkeznénk é P Midőn lakó hajlekinkat, kertje-inket, ruházatunkat a' módihoz alkalmaztatva tsi-

nositjuk, nyelvünkkel nem gondolnánk e' ? Midőn mindenfélekép kívánunk ember társaink kedvébe lenni, valjon nyelvünk durvaságával utáltotnánk e' meg más egyéb nemzetekkel mi magunkat. Frantz, Olasz, Angol, Németh, nyelvek kisimításával nyitottak magoknak ajtót kaput más idegen országokba, más idegen nemzetek kedvébe való bélépésekre, 's a' dicsőség polczára való felhágásokra; valjon nem érdemes e' velek kezefognunk ? nem magyar, nem nemes, valakinek anyanyelve nem kell; ki más idegen nyelvet jobban kedvel; ki tulajdon magyar nyelvét nem törekedik minden lépén nyomon, szebben és jobban ejtegetni, 's hangzatni, ki nem igyekszik annak jelét adni, hogy noha más nyelveken is tud ő szólni, beszélni, 's írni; de legjobban legszebben, és legkellemetesebben még is anyanyelven, még a' kösziklákot is megtudja lágyítani, 's indítani.

Boros István.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-visgálat.

Az állati Mágnesség MÉRŐ-Serpenyűje (nyője); szerzé Dr. Kováts Mihály Pesten 1818-ban 8-ad Rét, két Darab: az I-ső Serpenyű, a' Professor Eschenmayer Úr állati Mágnességről írt munkájának magyarra való fordítása, 174 Lap a' II-dik ugyan annak megvizsgálása, és megtárgyalása. 256. Lap.

Midőn a' Külföldi Tudományos Újságok ezen Természet tudálatos Tünetményének, az állati Mag-

Mágnességnek Történeteiről közönségesen már csak úgy írnak, hogy annak többé nem a' lételet, 's valóságát, hanem még sok tekintetben homályban fekvő esméretlen környül-állásait, elrejtett okait, és munkás vagy munkátlan eszközeit vizsgálják, rostálják; — midőn az arról írott igen sok és nevezetes munkáknak száma már megsza-
porodott volna; — midőn azon kézfogás és mester-
ség, melly az állati Mágnesség eszközöltetik, nem csak folyamatban hanem már Systemában is véte-
tett volna; — midőn Berlinben a' Felsőbség nagy jutalmat (300 aranyokat) ajánlott volna annak, a' ki az állati mágnességről legtökéletesebb mun-
kát készítené; és utóljára, midőn a' sok tiszte-
letet érdemlő nevezetes Írók bizonságai után, an-
nak lételéről, és valóságáról már csak igen ke-
vés ember kételkedék: éppen akkor jelent meg
Prof. Eschenmayer Úr állati Mágnességről írt mun-
kájának Dr. K. M. Úr által való megtzáfoltatása.

Figyelmetességet okozott az olvasó, 's ma-
gát az állati Mágnesség iránt interessáló Publicum
előtt ezen megtzáfolásról tett ígéret; 's annyival
inkább várta annak telyesítését, mivel már ma az
állati Mágnesség nem egy bimhójából most fejlődő
gyenge plánta, hanem meggyökeredzett erős fia-
tal fa, a' mellynek kiírtására már nem elégséges
a' nem-hívésnek, a' kinevetésnek, a' tsufolásnak,
rágalmazásnak, csak a' gyenge tsirákat megfony-
nyasztó hideg dere; hanem megkivántatik a' bi-
zonyos tapasztalásoknak, a' sokszori próba-téte-
leknek, és tsalni nem akaró tiszta jó következteté-
seknek állandó készüllete.

Lássuk mennyire felel meg ebbéli várakozá-
sunknak az állati Mágnesség Mérő - Serpenyője;
mellynek első része egészen fordítása a' Prof. Es-
chenmayer Úr munkájának; a' második része is nem
egyéb, hanem egy fullánkös Recensio, és nagy

részent az elsőnek előhordása, midőn némely helyet nem csak a' tzikkelyeket hozza elő, hanem az első Serpenyőből egész lapokat szórúl szóra újra le ír, 's azok alá teszi a' maga megtzáfolását, néha csak két három rendben: ezt előbb már megtzáfoltam, ezt felyebb leültettem, erre nem tartozom felelni 's a' t. — Ha valaki csak futólag belé tekint is ezen munkába, leg ottan, és különössebben ezen két Tárgyak ötlődnek szemébe: 1-o az ebben való magyar szóllásnak és írásnak módja, a' Litteratura, és Orthographia; 2-o Magának a' munkának Tárgya az állati Mágnesség megrostálása, megtzáfolása, vagy meg nem tzáfolása; tehát az én vizsgálódásom is ezen két Tárgyakra oszolván szólnok először az itten talált, de nem keresett, magyar szóllás és írás módjáról. Másodszor az ígért, de nem telycsített, állati Mágnesség megtzáfolásáról.

Először: Minekutánna a' M. Litteratura egy néhány Tizedeken által kitetsző előmenetellel kezdett a' nemzetben gyarapodni, elsőben mindjárt erőltetés nélkül való értelmes tiszta magyarsággal sokan írtanak, a' kiknek munkájok olvasgatott, a' nemzetben kedves volt, mint Bárótzí, Pétzeli, Szabó Dávid, Czirjek, Gyöngyösi, Kisfaludi 's a' t. esméretesek lettek; ha valamit magyar szóval nem tudtak egészen kifejezni, akkor megtartották 's megmagyarosították a' nyelvben azon idegen szókat, mellyek a' dolgot legjobban kifejezték, és így az Olvasó közönségnek nagyobb része az egész munkát mindenütt akadály nélkül olvashatta, érthette. — Nem soká azután az a' vélekedés támadott némelyekben, hogy a' magyar nyelv igen szegény, szűk, és elégtelen, hogy azon nagyobb munkák irattassanak, 's ennél fogva újj szókra volna szükség; hozzá kez-

dettek az új magyar szók tsinálásához, és elsőben egy kis tartózkodással, okoson, az analogián építve kezdettenek új szókat béhozni, de azután zabolátlanul kinek hogy tetzett, furták faragták a' M. nyelvet, koholták a' sok' idéetlen 's érthetetlen szókat, és ezen szó faragásában való buzgókodások egész a' dühödésig emelkedett, mellyel némelyek M. Könyveiket eltöltvén, elijeszték a' M. Könyvek olvasásától az olvasó közönséget; úgy hogy ma egy Vásárban valamely új M. Könyv megjelenésével azt kérdezik elebb is, vallyon mellyik magyar nyelven vagyon írva a' Munka? a' régin e', vagy az újjan? mert az újjra még sok mesterek kíváncsiak, hogy arra a' nemzetet megtanítsák; és így az olyan munka nem az Olvasó közönségnek egy része, hanem az egész Olvasó közönség előtt érthetetlen, haszonvehetetlen lévén; ilyen tekintetből itten egy nevezetes Uri Háznál is, a'hol eddig az új M. Könyveket minden Vásárokon szokták vala megszerezni, most az iránt kezdettenek megunkozni.

Nagyon megkülömböztette magát Dr. K. M. Úr is, az eddig való Íróktól itten az új szók faragásában, a' nyelv és M. Litteratura formálásában, 's különösen a' mit még eddig semmi, sem idegen, sem M. Könyvben soha se tapasztaltam; az eddig való helyes írás módjának, Orthographiának változtatásában; formált újjonnan új, és legalább előttünk eddig hallatlan szókat is, mellyeket csak azon melegen minekelötte Mérő-Serpenyőjében vetette volna, hogy vallyon kiályák é a' közönséges vizgálást és próbát, nagy számmal felvett, és azt gondolván, hogy már az eddig esmérletes fordításoknál fogva elegendő jussa volna a' Nemzetben nyelv-tanítóirangot öltözni magára, azokkal könyvét eltöltötte, és csak

nem majd érthetetlené tette; a' honnan majd minden lapon több kevesebb Clausulák találtatnak; és az I. Serp. 11-dik Lapján éppen 11. olyan Rekeszték vagyon, a' mellyekben az előttek álló M. újj szók deákul magyaráztatnak.

Legelsőbbben is az írás módja (Orthographia) érdemli a' megvizsgálást; a' rendnek végén a' hol a' szók megtörnek többnyére Consonans az utolsó Betű, mint p. o. Kisirt-ettről Kov'-áts Ur, Tudomány-ok, Mindenség-ének 's a' t. — Ugy látszik hogy az ilyen írás módjában a' Szerzőnek az vólt a' Tzélja, hogy a' Törsök-szók a' hozzá ragadó szótskáktól; 's az elhajlásoktól inkább kitessenek, elválasztathassanak; de csak ugyan az ilyen megszakasztások, mint erőltetett, és nem könnyen, nem egymásból folyó hangok nagyon kedvetlenek a' fülnek, szokatlanok a' beszédben, és mivel semmi Nemzetnél, semmi nyelvben, a' menyire tudom, ez nintsen folyamatban, úgy azt gondolom hogy a' M. Nemzetben is nagy betse nem fog lenni, és a' M. nyelvben lábra nem fog kapni. — Az ilyen Törsök szók külön szakasztása is rosszúl hangzik, de éppen a' M. nyelvnek szép Hangját megzavaró rendetlenség az, midőn némely vocalisoknak fejében szükségtelen accentusokat szurkál, mint p. o. ebben vagy amabban, úgy írja é-ben vagy a-mában; ama eme helyet amá emé; a' lassan lassan helyet lassán lassán idegen hangokat akar behozni.

De ezen Orthographiai ujjítások 's aprósá-gok önként el enyésznek, és kevesse érdemlik a' hosszas feszegetést, több meg vizgálást érdemel azon ujj magyarsághoz szoktatni akaró beszéd módja, mely a' Mérő Serpenyőben oly igen kitetszik; — Ez kényes Tárgy, mert az ujj szó Faragók, és azoknak oltalmazóji nagyon kikelnek

ha ellenek valaki mérészel írni, ellenben a' nyelv érthetőségét betsben tartó tiszta Magyar Írók, méltán kívánhatták, hogy el nem található, esméretlen ujj szókkal kivált nagy mértékben az I-rásnak érthetősége meg ne zavarodjék.

Lehet ugyan az ujj dolgoknak esméretével ujj szókat bé hozni a' nyelvbe, és az éppen elkerülhetetlen is, de mi szükség azt erőltetéssel valamely ujj magyar hangú szóval jelenteni? tsak azért hogy láttzattassunk Puristáknak, 's azomban a' dolgot érthetelenné tégyük; holott az idegen nyelvből költsönözött szó hamarabb és jobban ki fejezi a' dolognak értelmét, Igy p. o. Ha valaki a' musikát annak szerszámit Klárinettot, Hoboát, Flautát, Ghitart 's a' t. hogy el-kerülje ezen idegen de már érthető és meg polgárosított szókat, ujj magyar szókkal így akarná ki fejezni: Tiszta-hangu, magos-hangu, Pengetyü, 's a' t. nem tsak hogy semmit nem nyerne véle, hanem már az eddig értett dolgokat érthetelenné, és magát, a' méltó nevetségre ki tenné.

Igy különös tekintetet érdemelnek az eddig magyarul esméretlen Tudományoknak Mathesisnek, ujjabb idegen Találmányoknak, Mesterségeknek, azoknak szerszámainak le írásai, a' hol nem tsak meg engedhető, de szükséges az idegen ujj dolgokat jelentő ujj szóknak a' nyelvben való bé hozatala, a' mint ez minden időben, és minden nemzeteknél melyek a' Culturában lassanként előre haladtak megtörtént, és ma is meg történik.

A' Provincialismust is, vagy bizonyos helyen bé vett, szokásban lévő szóllás formáját és különös szavakat el halgatom; de az írásban foglalt közönséges dolgokról való Historiai elő-adásban folyó beszédben, midőn valaki keresve keresi az ujj szókat, abban helyhezteti betsét írásának, hogy az ujj és bajosan érthető, vagy éppen ért-

hetetlen legyen; már ezt el-halगतni, anyival kevésbé helyben hagyni nem lehet.

Dr. R. Úr ezen munkájában ezen ujj szokás szerént megrakta sok érthetetlen szókkal írását; némelyeket ugyan öszve köttetés által formál mint nagy — szerszám jártó Mechanicus, Tudomány mindenségbeli Universitásbeli, de másokat éppen szokatlanokat, 's ezen kisebb magyar Hazában legalább, hol magunk hizelkedése nélkül 's talán a' közönséges vélekedés szerént is méltán hiszszük, hogy anyai nyelvünkön jól beszélünk, írunk és értünk, hol még minden elsőb nagy Házokban-is a' Magyar - nyelvet beszéllek, szeretik, egészen érthetetleneket hord ele; milyenek a' sármiv, alakosság, szellet, anyag, ábrándozás, epetselés, leg sül, monnon, monal, kög, Csürök, koráts, Himség, Kanaf, Jukok, levegű, szered, meder, Ujjtoboz, Mámorosság, Csiszol, Hangáts, Czinkosság, 's a' t. De miért kell a' meg-visgálás, vagy próba helyet kisírtet, a' Virtus helyet Himség, a' materia helyet Anyag a' Belek helyet Jukok a' Patika helyet szered, a' Pléh helyet levegű, a' musikus helyet Hangáts, holott az elsőbket minden magyar érti, még a' köz emberek is, az hátulsókat senki sem.

De nem akarok az ilyen érthetetlen szóknak hoszszu Listát készíteni, a' ki olvassa a' könyvet, ott majd minden lapon láthat olyat, meg lehet hogy némely szók némely vidékeken talám folyamathan is vagynak, de egy Írónak kötelessége nem egy Vidéknek, hanem az Egész nemzetnek írni; Tsak azt jegyzem meg, hogy most Dr. R. Úr nagyon eltávozott, mind az Orthographiában, mind pedig a' dolgok elé adásában azon írása módjától melyel ifjabb korában jó magyar-

sággal helyesen fordította vala Hufelandnak Macrobiotikáját; Ezen Hufeland régen a' fordításban Wilhelm volt, most egyszer Wilmány, másszor Wilmos Dr. K. Úrnak; De hová megyen az újj szók faragásával kinlódó vesződés? hogy még a' tulajdon - neveket is megváltoztassa, magyarosítsa és majd érthetatlenné tegye; nem könnyen lehetne kitalálni, hogy (II. Serp. 19 Lap.) VIII. Intze Pápa és I. Miksa Császár, VIII. Innocentius, és I. Maximilián Császárt jelentse; — Menyire távozott el Hufeland fordításától ennek egy bizonyossága azon Citatiója, melyet a' II. Serp. 29 lapján elé hoz Hufeland fordításából; ottan nintsen hire is az ábrándozásnak, epetselésnek, apródnak, 's a' t. olvassa öszve valaki a' kettőt, mindjárt meglátja a' külömbiséget, holott nem szabad a' Citatióban, a' mely éppen kiis vagy on punctumozva, tsak egy szóban is eltávozni a' citált irástól, mert külömben hitelét elveszti a' citáló. De Dr. K. Úrnak úgy lázik elég az, hogy ha a' szók nem is, legalább a' dolog valósága közelit egymáshoz a' citatióban.

Én ugyan ezen észrevételekkel nem akarom a' szükséges, helyes, az analogián épült, vagy már polgárosított, mindenektől érthető újj szavakat a' nyelvből kirekeszteni, mert magam is élek azokkal; sem az olyanoknak béhozatalát akadályoztatni, tsak az újj szó faragásbéli viselkedtséget hibáztatom, a' melyben ma sokan erőlkedve keresik a' nyelv iránt való érdemeket; annyival is inkább, hogy a' M. nyelv természetét nem a' szavakban kell keresni, hanem azoknak különös Regula szerént való hajtásokban, öszveköttetésekben, a' Syntaxisban; — Árpád bajosan érthetné meg mostani Magyar nyelvünket a' szókra nézvé, de azt gondolom úgy találná mint régen, a' Syntaxisra, és Grammaticara nézvé; —

Akár mitsoda idegen szók vétessenek fel a' M. nyelvben, midőn azok a' M. nyelv reguláji szerint változnak, öszve köttetnek, hajtának, kipótoltatnak, éppen akkor már megmagyarosodtak.

De nem kell hirtelen árvíz módjára elborítani a' nyelvet esméretlen újj szókkal, mert az által mind a' kifejezésbéli értelem meghomályosodik, mind a' nyelvnek nemzeti méltósága tekintete kissehbedik; — Az újj szókkal úgy van a' dolog, mint az idegen vándorlókkal; ha egy városban egyenként egymásutánn több idegenek telepednek meg, azok észrevehetetlenül lassanként megpolgárosodnak, a' több városiakkal öltözetikre, szokásaikra, rendtartásaikra nézve egyekké lesznek; De ha ugyan azon városban nagy tsoportal nagy számú idegenek egyszer'smind akarának megtelepedni akkor a' városnak méltó nyughatatlanságot okoznának, 's nem ok nélkül lehetne tartani attól, ne hogy ezen nagy számú idegenek az eddig való rendet, szokásokat 's a' t. megzavarják.

Igasságtalan az a' vád is, hogy most a' M. nyelv igen szűk és elégtelen volna a' jó izléssel való írásra; melynek hogy ha volna is valami helye a' tudományos és mesterségi leírásokban, de nintsen semmi a' Historiai elő adásban, és folyó beszédben; sőt még a' kötött beszédben is melyik nyelvben való Poetával nem lehet egyben hasonlítani egy Kis-Faludit, Csokonait, Gyöngyösit 's a' t. A' ki olvasta a' jó magyarsággal írt Historiákat, jó Teatralis Darabokat, 's hogy a' régiebbeket elhalgassam a' Bétsi M. Kurirnak (Dr. R. Ur szerint magyar Futónak) tiszta magyarsággal írt napi Ujságait; a' Prof. Márton Jósefnek M. Grammaticájában levő szép elő adásokat, jó fordításokat; Prof. Budai Esaiás derék munkáit, megítélheti, hogy a' M. nyelv a' folyó beszédnek,

's a' történeteknek elé adására éppen olyan alkalmas, mint akár mely más idegen Német, Olasz, Frantzia, 's a' t; — A' K. Catechismusra tett Recensiók után készült, 's magánál a' munkánál betesebb Feleletek, Philosophiai értekezések; Prof. Sárvári és Köteles Sámuelnek erköltsi philosophiai írása, 's némely más tudományos M. munkák ebben a' részben is a' nyelvnek alkalmas voltát bizonyítják. — Nem halgathatom el egy Erdemes Magyarak Fő Tisztelendő Superintendens Kis János Úrnak szép magyarsággal írt munkáit, kivált azokat melyek a' maga pennájából folynak, és azon hasznos Intézetnek, a' nevezetes utazások Tárházának Szakasszaiban némely mellette lévő segítőktől különböznek. Ezen Litteráturát tárgyazó megjegyzések ma anyival szükségesebbek, mivel attól lehet tartani az ilyen nagy számú, és szokatlan újjíttásokra nézve, hogy egynehány Tizedek mulva még a' mi értünkre, a' Magyar a' Magyar írást nem fogja érteni.

Másodszor: A' mi ezen Megvizsgálásnak második Tárgyát illeti, ez áll a' Prof. Eschenmayer Úr állati Magnességről írt munkájának Recenziójában, megczáfolásában, vagy meg nem czáfolásában; ez a' Fő Tárgy, és ez teszi itten is az legelső és legnevezetesebb pontot. — Ez a' II-dik Serpenyő; nem fordítás hanem original, és ebben tetszik meg Dr. K. Úrnak, a' Tudós Férjfiak, a' közhasznú nevezetes újj Találmányok, Intézetek iránt való gondolkodása; De sajnálva kell mondani, hogy ezen Tárgyban sem én, sem más részre hajlás nélkül való értelmes Olvasó, a' II. Serp. iránt kedvező itélettel nem lehet.

Ugyan is Dr. K. Úr megeztödvé, megerősödve a' maga régi Oskolai Tanulásának változ-

hatatlanoknak képzelt Principiumaiban, mind azt valami ozokkal tsak messzünnen is ellenkezni lá-
tznék, minden további mélyebb megvissgálás
megfontolás nélkül hazugságnak, hibás véleke-
désnek, tsalfaságnak kiáltja, és minekelötte ré-
gen beszitt Principiumait az újjabb és bizonyos
tapasztalásoknak Pröba kövén megtisztította völ-
na, hozzá kezd egy olyan nevezetes Targynak
megtzáfolásához, a' mely éppen a' tapasztaláson
fundálódik; de a' melyről Dr. K. Úrnak úgy lá-
szik soha tapasztalásai nem voltak, a' mint azt
maga se erősíti. Valamelly dolgot tsupán azért
mivel tsudállatos, újj, és különösnek látnak, 's
eddig való gondolkodásunk módjával, megrögzött
régi principiumainkal meg nem egyez, meröben
tagadni nem lehet. — Valyon mikor érik meg az
emberi Nem arra, hogy az első gyenge nevelés
által bényomatott akár vallásos, akár másféle hi-
bás principiumok ne szárodjanak úgy a' Lélek-
hez, hogy azok onnét ki ne töröltethessenek?
valyon mikor lehet a' Lélek az igasságnak egy
szabad és könnyen mozduható Thermometruma,
hogy azt az elő itéletek, és hibás nevelésbéli
principiumok a' Nullhoz ne szegezzék?

Minden tapasztalásbéli készület nélkül hozzá
fog tehát Dr. K. Úr a' tapasztaláson fundált állati
Mágnesség megtzáfolyásához, recenseálásához; és
Eltéveszti azt az illendöseget és mérsékletességet
is, melyel egy Szerzőnek a' maga vélekedését,
ha azok bizonyos igasságoknak tetzenek is ö né-
kie, mindenkor tsak mint vélekedést egy kis tar-
tözkodással, nem maga ditséretével: ezt ugyan
megtzáfolám, ezt ugyan leültetem,
ezt agyon tsipelém, szólyon ha tud,
's a' t. kell elő adni. Egy Író sem szeresheti ma-
gának azt a' tekintetet, auctoritást, hogy véle-
kedését más éppen azért elfogadja, mivel azt il-

Iyen erősségekkel támogatja: Bé nem veszem, helybe nem hagyom, nem hiszem, vissza vetem, arra nem tartozom felelni, 's a' t. mert ezek, és tsak ilyenek többnyire a' leg-erősebb 's meggyőzőbb argumentumai.

De annál több azon gyalázás melyel ezen nevezetes Természet Tüneményének az állati Mágnességnek vizsgálóit, sok nagy nevű régi tudós híres embereket mostanig, és különösen Eschenmayer Urat kissebbitti, a' mint azt alább laponként megfogom mutatni; Hiszem Prof. Eschenmayer Úr senkit Phylosophiai szép munkájával meg nem bántott, előadásaiiban nagy mérsékletiséget, vélekedéseiben tartózkodást mutatott, mért nem lehetett volna azokra éppen olyan illendőséggel felelni? — A' részre nem hajló író azt könnyen elnézi, ha más ellenkezőleg gondolkozik, elhalgatja ha vélekedését más el nem fogadja, és azt az időre bizza, melly a' vélekedéseket is megérleli;

El felejtette továbbá Dr. K. Úr azt is, hogy kinek, és ki előtt beszél? midőn magyarul írunk az Olvasó közönségnek és a' Nemzetnek írunk; a' Nemzet pedig egy olyan tiszteletet érdemlő nagy Mátrona a' kihez mindenkor tisztelettel kell szólni; a' ki előtt ugyan lehet, és kell is bátran hízelkedés nélkül beszélni, de megfontolva és illendőleg, minden alaton kifejezéseket, közmondásokat nem lehet érdemes munkába belé iktatni, a' nélkül hogy az illendőséget meg ne bántuk; Erről elfelejtkezvén Dr. K. Úr mindjárt az elő-szavának kezdetében. VIII. Lap. midőn Prof. Eschenmayer Úrnak Mágnesi megvizsgálását említi azt írja látzik, igazán kire bízták a' hájat? ama paraszt köz-mondás szerint Ebre bízták a' hájat. — II. Serp. 125 lap. mást beszél, mint Bodóné mikor a' Bor ár-

rát kérik, másutt: Eschenmayer Ur fogadott Procátor; az effelek a' Szerzőnek méltó kisbeiséget, az Olvasónak unalmat nem ok nélkül okoznak.

Szályunk már alább a' dologra: — Ezen meg-
táfolásnak kemény fundamentomot akar vetni
Dr. K. Ur, és a' II. Serp. 3-dik lapján legelőbb
a' Definitiot keresi, 's az 5-dik lapon a' Böltses-
séget (Böltselkedést Philosophiát) veszi segítsé-
gűl; De nem tudom melyik philosophus kíván-
hatja azt az 5-ik lapon, hogy elsőben a' dolog-
nak természetét, minéműségét, az az Definióját
adjuk, és azután mutassuk meg annak lételetét;
mintha éppen azt kívánná az ilyen Philosophus,
hogy elsőben a' napnak és világosságnak Termé-
szetét, minéműségét határozzuk meg, és azután
győzzünk meg másokat arról ha vagy on e' nap,
vagy on e' világosság? Hány ezer esztendőűl fog-
va tudják az emberek, hogy vagy on nap, vagy on
világosság, a' nélkül hogy annak természetét még
ma is tudnák, vagy hogy valaki nékiek definiálta
vólna. — A' Természeti Tűneményekben, a' hol
áll az állati Mágnesség is, sokáig semmit sem tud-
tunk az okokról tulajdonságokról 's a' t. későbbre
próbálgatjuk, keresgéljük hogy azokat megtalál-
hassuk, de azoknak lételetét azért nem tagadhat-
tyuk; ki tagadhattya a' világosságot, Galvanis-
must, electricitást, értzi-mágnességet, Északi
fényt, futó tsillagokat, 's a' t. azért hogy annak
okait, minéműségét, tulajdonságát bizonyosan
meghatározni nem tudjuk. — Ha a' mult nyáron
1813-ban Erdélyben M. Vásárhelyen lett vólna
Dr. K. Ur. láthatta és halhatta vólna Definitio
nélkül, egy kellemetes és tiszteletet érdemlő szép
Kis-aszszonynak G. L. J—nak mágneses állapotját,
abban való mint egy a' földi dolgokon felül emel-
kedett magossan járó gondolatait, megváltozott

szóllása módját, és böls beszédeit; láthatta volna azon tsudállatos és majd képzelhetetlen bajokkal; minden orvosságok nélkül kevés idő alatt, tsupa mágneses kézfogások által való meggyógyulását, most is láthatná minden nap egy más Kisasszonynak B. J—nak mindenkora' mágneses kézfogások által, mely álomban való merélését, a' ki noha még magossabb léptsőre a' Mágneses álomban nem emelkedett, de a' kiben még is oly bizonyos és tiszta a' *Dynamica actio* a' *Magnetisálatónak* a' *Magnetisálatottra* való befolyása, és hathatóssága, hogy azt tsak kevés okossággal bíró embernek is meg nem esmérni lehetetlen. — Itt hiában veti elé Dr. K. Ur az 57. lapról azon gyenge kifogást a' maga *philosophiájából*, hogy két betű nem név, és ha meg nints nevezve a' személy, ott a' dolog hitelt nem érdemel; mert én a' józan *Ethicából*, és a' *Prudentia medicából* azt mondom, hogy a' betegség *Historiájában* a' nem közönséges Személyeknek neveiket elég kijelelni és azt nem illik kinevezni, anyival is inkább midőn azon tapasztalás nem titokban és magánosságban, hanem sok tiszta ítéletű érdemes Tanúk előtt esett, és esik meg. — Hiában lármáz mind ezek ellen, hogy hazugság, tsalfaság, lehetetlenség, boszorkányság, Isten-tagadás; és pag. 24. hogy az ördögösök, boszorkányok, kisírtetek, mind egyek a' mágneselőkkel, mert ezek azért mindenkor emberséges köz hasznú embereknek, az igasság igasságnak fog maradni. — De még sokkal inkább fog boszankodni Dr. K. Ur az ámttásról, megtsalásról panaszolni, ha alább ezen Tud. Gyűjteményben beiktatandó nevezetes négy *Magnetisálatott Betegeknek Historiájiban* látni fogja, hogy a' tsudállatos mágnesi aluvast nem tsak a' mágneselő személy, hanem annak substitutumuma egy darab *magnetisálatott*, és a' beteg melyére függeszte-

tett Tükör darabotska, mindenkor éppen úgy elé hozza, mint maga a' Magnettisáló, úgy hogy a' beteg nappal 2. 3.'s néha több órákat egymás után mélyen aluszik, a' nélkül hogy éjtzakai álma az által legkissebbet is szenvedne.

Lehet tehát a' Természeti Tüneményeknek lételeét Definitio nélkül is megtudni, definiálgassa a' kinek gustussa van hozzá; Itten elsőbb a' Tünemény; az után jön annak tudományos megvizsgálása, Definitioja.

De különös képzelete vagyon Dr. K. Urnak magáról a' Philosophiaról is; és azt nem úgy tekint mint az Okosságnak 's értelemnek a' dolgok egybe köttetésében 's megítélésében való tehetséget, hanem úgy nézi mint egy Symbolicus vagy Törvényes könyvet, a' melynek tzikelyei, és magában a' §-okban változhatatlan 's kötelező igazságai vagynak, a' honnan mindenkor így citál: Halyuk mit mond a' Böltesség, a' Böltesség ezt tanítja, a' Böltesség ezt mondja, a' Böltesség helybe nem hadja 's a' t. (akarja mondani a' Böltselkedést, Philosophiát) és mindenkor a' régen ez előtt fél századdal tanult Heineccius §-ait az unalomig citálja; lásd 50. 55. 57. 57. 58. 67. 67. 68. 110. 116. 128. 131. 131. 132. 138. 140. 155. 157. 167. 168. 184. 215. 216. 252. lapokon; mintha az egész philosophia nem az értelemnek józan szabad, és megfontolt egyeztetéseiben, ítélet tételeiben, hanem tsupán tsak ezen könyvnek, a' Heinecciusnak tzikelyeiben volna befoglalva.

A' II-dik Serpenyőnek mindjárt az elején a' 6-ik lapon megigyekezik mutatni, hogy az egész Mágnesség tsalás, annak létele nintsen megbizonyítva, és az egész Mágnesség tsak semmi, 's azt mint semmit nem tartoznék tovább táfol-

gatni! De azt a' semmit valóban nem kis munkával a' Plátó Democritus és Leucippus idejétől fogva Paracelsuson és Stahlon keresztül Mesmerig, 's azon alól igyekszik a' jelenvaló Időkig lehozni, azoknak az embereknek a' kik ebben valami részt vettek mindenütt való gunyolásával, és az olyan nagy tüzzel hogy ha mint régen VIII. Innocentius Pápa a' Boszorkányok megégetésére Bullát adott vala, mely által 6500 emberek, tsak magában Treviri Fejedelemségben megölettetének; úgy ha most az akkori Institor Imre helyett Dr. K. Ur, nagy Inquisitornak tétetnék a' magnetisálók ellen bizonyossan nem tsak 6000. hanem 60,000-ret is megégettetne.

Hözelebről elragadtatik a' Magnesség megtáfolásában, és azon érdemes Külföldi Tudóst, Prof. Eschenmayer Urat, 's velle együtt, minden más magnetisálókat kezd alatonítani; mint valamely hitvány személyt, úgy szölliája meg Eschenmayer Urat: Édes Philosophiae Professor Uram kegyelmed (lap. 59.) megesküött ellensége Professor létére a' józan Böltsességnek (10. lap.); már a' 9. lapon elkezd az Isten-tagadó, Materialista, szitkolódzó nevezettel fenyegetni Eschenmayer Urat, és azt folytatja pag. 13. 35. Hazugnak 46. 56. 59. tsalónak nevezi, azután azt mondja Eschenmayer világos valóságos sült materialista 69. hogy ő Atheus materialista, telyességgel mindenféle vallás ellensége, kisírtetet estündért hívó 78. 80. tudatlan 72. a' Magneselés Kristus tagadás arianismus 92. 93. Eschenmayer magyaráz a' fanatismussal atheismussal, arianismussal, materialismussal telyes metaphysicából 116. 134. 175. 176.

190. 191. 200. 205. Végre az állati Mágnesség Tudománya Isten-tagadásból, minden névvel nevezendő vallás tagadásból, Kristus tagadásból lélek tagadásból, Anyagosságból származik 254., maga pedig Eschenmayer a' többivel egygyütt fanaticus, hazug tsalóka Péter, amitó 124. sem phylosopiát sem Orvosi tudományt nem tud 41. 42. tsak jószántából és könyörületességből felel Dr. K. Ur Prof. Eschenmayer Urnak, hogy ötet tsuffá ne tegye 133. Eschenmayer szemtelen 165. mételyes 172. eszén kívül van 187. Eretnék 198. rontya az erköltsött és kárt tésszen 204. két színű 205. boszszontó, tsaló, Sophista, patvarkodó nem Bölts 215. malitiosus, Birságot érdemel, vagy a' tudatlanság vagy az erkölts telenség lévén az ok. 236.

Valyon nem a' Német Országi Tudósoknak és az ott virágzó Tudományoknak köszönheti é M. Ország 's Erdély minden Culturáját? valyon nem ezen szomszédos és közellyebb lévő Tartományokból sugározott e' bé? a' látni akaró szemekben a' tisztább gondolkodásnak, és értelemnek világossága? Ezek sokkal többet tettek reánk nézve mint az Anglus, Frantzia, Belga Tudósok; ezek nélkül hol állanánk most? a' tudatlanságban és setétségben; valósággal háládatlanság idegen és a' tudós Világ előtt esméretes derék embert illy szavakkal illetni; ezt ha az idegenek megtudják, betsület nem tudó durva magyaroknak nem nevezhetnek é bennünket?

Ezen alkalmatossággal gondoltam vólt hogy megmagyarázzam Dr. K. Urnak, hogy mi az A-theismus, mi az Arianismus, vagy a' mint másutt
szól

szól a' Socinianismus? mert ezen szókat értelmük tudása nélkül mint gyűlölségeseket igen bővön hajigálja a' magnetisálókra; az elsőt most elhalgatván, Dr. K. Ur azt se tudja, úgy látszik, hogy az Arius és Socius velekedése után most illendőbb névvel neveztetett Unitaria Keresztény Sz. Religio, ma Erdélyben minden jussokra nézve egy a' 4 recepta törvényes Religiók közül; Az a' név ma tisztességes; sok derék okos értelmes, a' Király és Haza iránt érdemes jó Hazafiaknak neve. — Miért igyekszik ezt a' szomszéd M. Haza előtt gyűlölségesé tenni; 's az által a' magyaroknak sok jó igaz attyokfiai ellen való Hidegségét nevelni! — Tsak az idő és hely tartóztat meg tehát ezen tzelomtól, ne hogy ezen akaratom ellen nagyobra nőtt, 's még is a' dolgot egészen ki nem meritő vizsgálódásom könyv formára nőjjön.

Igen sok volna még a' mit helytelen táfolásában méltó felfedezéssel elérkezhetnék Dr. K. Urnak, ha nem sietnék most legalább bévégezni ezen vizgálást. — Tsak ugyan még egy nagy bizonyító erősségét Dr. K. Urnak el nem halgathatom; 29. lap. egy Philosophusnak mint Eschenmayer Ur, a' vak hitet akarja nyakába kötni, és azt mondja, hogy Eschenmayer Ur mind ezeket hiszi és valja, holott kellene azt tudni, hogy a' philosophiában nintsen vak Hit, ha meg nem győződés; és tsak egy *αυτος εφη* rest Philosophus veheti be a' meggyőződés nélkül való Hitet erősségnek a' ki vagy nem tud, vagy restelli oda felemelkedni a' honnan a' dolgoknak egybeköttetését a' Logikai igasságokat által lássa megítélje, és azokról magát meggyőzhesse; — Ezen Hitet olyan sokszor emlegeti: Eschenmayer, a' Magneselők, Mesmer egész Hadja, Paracels, Leucip, Democrit azt hitték,

azt hiszik; ez az ő Hiteknek, Vallásoknak ágozatja 's a' t. hogy az nem tsak egy philosophiai munkában; de egy mesés Historiában is sok volna, és ezen Hittel majd mindenütt Demonstratio helyett él; ki ne unna az olyan philosophiai munkát, a' hol 22. 23. 24. 24. 24. 26. 27. 28. 48. 49. 55. 71. 75. 77. 79. 81. 89. 91. 105. 107. 192. 182. 205. 225. mind tsak a' Hitet hozza elé, sőt 111. lap. káromkodással, eretnekséggel fenyegetődzvén pag. 112. 113. a' feltámadást a' Sz. Írást veszi fel segítségül 1. hess. 5. 23. itt még a' megavult öreg vitringából is bizonyitt. Szép tsalhatatlan philosophiai erősségek, tsalhatatlan megbizonyítások!!!

Azon ellenvetése hogy némely Társaságok, 's Királyi Commissiók ítéllete Mesmer idejében, 's a' Mágneselés kezdésében mint a' Párisi is, hogy nem vólt kedvező az állati Mágnességnek, az semmit sem bizonyitt a' Mágnesség ellen, mert a' nevezetes újj Találmányoknak mind az a' sorsok, hogy azok ellen töbnyire még a' nagy emberek is kikelnek, noha azután megszegyenlik magokat; nem ez volt é sorsa közelebről a' védelmező Tehén-Himlőnek is? ma azok a' Commissiók is még az átkori egyik Tag, Jousieunek, a' Commissio ellen beadott Protestatiója mellett másképpen itélnének.

Így, tehát jöllehet valami köszönetet érdemel Dr. K. Úr a' II-ik Serp.ben is a' hol némely Literaturai esmereteket közöl; Demecrit, Leucipp, Rosa-keresztesek, Boszorkányok Paracels 's a' t. történeteit adja elé; de úgy még is, nem tsáfolta meg tehát ígérete szerint Dr. K. Úr semmiben is Prof. Eschenmayer Urat, és a' mágneselőket, hanem tsak akarta:

Reméllem hogy ezen sok helyen talán élesebb, de nem szántszándékoson sérteni kívánó,

hanem csak az igasságot nyomozó megvizsgálást, maga Dr. K. Úr is, a' Tudományok, 's igasság szeretetének nem pedig megbántásnak fogja tartani; mint hogy elkerülhetetlen ilyen esetben úgy oltalmazni az igasságot, hogy az azzal ellenkező magát illetve ne találja; — De akár hogy legyen is a' dolog, bizonyos az hogy a' személyes Respectusokat mindenkor fel kell áldozni a' köz jóért és az igasság szeretetéért; elmult már az a' gyermeki idő nem csak a' Tudományokra, hanem még a' Litteraturára nézve is, melyben a' félénkség, az Írónak felettébb való kedvezés által, a' dolognak és az igasságnak kárára dolgozott; már ma az Írónak gyengeségei elnézettetnek ugyan, de a' hibák kitétetnek, a' rágalmozások és alatsonittások pedig érezhetőbben megtzáfoltatnak; És ezen tsendes természetű vizsgálódó, akármilyen személyes tekintettel legyen is a' Szerző iránt, mindazáltal ezen munkának hibás és alatsonító vóltát, mind a' maga, mind a' mások betsülletének oltalmazásából el nem halgathatya, 's reméli hogy több surlodás talám nem ébreszti jobban fel, ezen újj, és még gyakorlásban nem hozott ilyen írása módját; sem pedig a' Természet ezen tsudállatos Tüneményének az állati Mágnességnek betsülletet érdemlő, 's a' köz nép vélekedésén felyül emelkedett derék vizsgálói minden helyes ok, és kihívás nélkül, meg nem támadtatnak, nem kissebbitetnek.

D. G.

B. Külföldi Literatura.

Jegyzés Báró Hormayr által 1818-ik Eszt. kiadott Uránia
nevű Zseb-Könyvre.

(Lásd Tud. Gyűjt. 1818. I-ső Köt. I. 103.)

Az 1818-ik Esztendőbeli Uránia nevű Zseb-Könyvet, Betsben lakó Báró Hormayrnak, a' Szép Augsburgi Hölgyről, Welszer Philippináról 's az ő Férjéről, Ferdinand Austriai Fő Hertzegről írott Históriai Értekezet-is ékesíti. A' Rútfolknek esmérete, éles ész, fényes írás mód, és a' Felséges Austriai Császári Ház, ezen az Uralkodók és Nemzetek Históriájában legnemessebb, és legbiztosabb Fejedelmi Ház eránt lángoló szeretete, igen betessé teszik, valamint minden Historiai munkájit, úgy ezen munkáját is Hormayrnak; de ezen lealatsonyító kifejezés: semmiből lett, (parvenu) melyet mint valamelly Historiai nevezetes szót Magyar Ország legditsőségesebb Királyának, Corvin Mátyásnak nevéhez ragaszt, nem illik a' Nagy Hunyadi János Nagy Fijához. Egy semmiből lett szerentse finak éppen olyan kevésbé nevezethetik ezen Fő érdemű Uralkodó, valamint a' Nagy Rüdolf sem azért, hogy minekelötte Római Császárnak választatott volna, nem egyéb csak közönséges Habsburgi Gróf volt.

Hunyadi János a' legérdemesebb nemes lelkű Hős a' Magyar Történetekben, és ilyen nagy érdemek mellett a' legbetsületesebb 's minden ön haszon keresés nélkül való ember, a' ki tsak valaha a' maga nagy tettei által ilyen nagy érdem léptsőre emeltetett, azon Országokkal felérő Hivatalában, mint Magyar Orzágnak Fő Vezére, azután Helytartója, legközelebb való méltósággal birt a' Királyi Tronushoz. Jó erköltsiség Nemes lelkűség és országos érdemek, nem pedig

a' vak történet és a' szerentsének esztelen kedvezése (semmiből lett) tettek olyan betsessé és szükségessé a' Haza ezen egyetlen egy nagy lelki megszabadítóját, 's kipótolták az ő nyomosságok által azt, a' mi nekik az Idő mértékéből hibázott, midőn az ő legközelebb való Nemzetiségének azonnal azon fő léptsőt jutatták, melyet különben egy hosszú Ős Seregnek meg kell előznie.

Magyar Ország akkor szabad választású Ország vala; a' Tronus László Királynak halála által megüresedett; és a' jól gondolkozó része az Ország Képviselőinek emlékeztvén Nagy Attyának nagy tetteiről megkínálta sokat ígérő Fiját az Ország Koronájával. Vagy talán ditsőségesebb lett volna az akkori környűl állások közt, midőn a' választás szabad volt, azt egy Tronuson született Külföldinek által engedni? Igaz ugyan hogy ezen választásnál pártok valának, de Rúdolfnak is voltak ellenkezői; a' kiket egyébbaránt is közönségesen minden választásnál fel kell tenni. Végre a' mi Szilágyinak törekedése Unoka Gyermeke mellett, az volt a' Papának befolyása Rúdolf mellett is.

Hogy Mátyás harminzkrét esztendei kipótolhatatlan uralkodása által az ő Tronusra lett emelésének betsületére vált, 's bebizonyította azt, hogy tsak ugyan Uralkodásra született, arról kiki, mind a' közönséges Historiából, mind pedig Magyar Orzágnak történeteiből meggyőződhetik. Voltak neki ugyan hibái-is, de ezek belyegei és motskai valának az ő idejének. Azt is, elhisszük, nehezen szívelheti az Austriai Német, hogy egy Magyar Király a' maga Residentziáját egész Bétsig vitte előre; de miért tette ezt? arra ismét a' Historia elegendő feleletet ad.

De egyéberánt is (mellesleg legyen mondva) soha se kellene Magyar Országról kemény ítéletet hozni, a' nélkül, hogy arra az állás pontot ezen Nemzetnek előbbi történeteiből válasszunk. Hogy p. o. a' Tatárok járása, hogy a' győzni szokott elfoglalóji a' Byzantini Császári Nagy-Birodalomnak az ő szünet nélkül próbált ország felforgatásokkal egész a' Renuisig nem hatottak, — ki gondoskodott, ki vigyázott, ki áldozott azért századokon keresztül, vagyonával és vérével egyéb, mint a' Magyar? — A' mi későbbben a' culturának és keresztyénségnek azon ellenségei ellen mozdítatott, ez tsupán tsak az idő nyereségnek következése volt, mellynek szárnyai alatt, azaz: Magyar Országnak véd szárnyai alatt a' Civilisatio az ő erejét, és intézeteit kifejtette, de a' kor is tsak ugyan mindég Magyar Ország maradt a' vérengező tsatáknak piatza.

Végre soha se kellene az Austriai Nyelvhösöknek azon rész vételről elfelejtkezni, mellyet a' Magyaroknak Rúdolf, az ő azon veszedelmes elhatározó tsatában, a' March mezején, a' hatalmas Ottokár ellen nyert győzedelmeért, köszönhet; a' melly rész vételt, a' mint az egész világ előtt tudva vagyon a' Magyarok a' Nagy Maria Teresia Uralkodásának kezdetén, ambár kötelesség szerint, megújítottak. Sokat lehet ugyan Magyar Országról, és Magyar Ország ellen mondani, és egyetlen egy józan ítéletű, el nem fogott, vizsgálódó esmerője az idő lelkének se fogja jóvá hagyni, ha némelly tudományos bogaratskák por felleget magas havasoknak tartanak; de Magyar Ország' történeteinek érdeme Europa történeteiben annyira nagy és bém bizonyított, hogy a' maradékoknak az ő ditső őseik végett sokat jóra kell magyarázni, sokat elnézni, és sokat megengedni.

Quis non — sanguine pingvior
Campus sepulcris impia proelia
Testatur,
Quae caret ora cruore nostro.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Jegyzet egy Recensiora, mellyet J... Úr a' Tudományos Gyűjteménynek 1818-diki 12-dik Hötetében a' 91-dik eskövetkezendő lapokon Herczer Jób, Convent. Minorita által lett Barclái János Paraenesisse magyarrá fordítása felett a' Publicummal közöltt.

Valamint a' nyelvhez minnyájunknak, a' kik azt beszéllyük Jussunk vagyon közönségesen, úgy mindennek egyenként véve. Valamint méltán ki áthatunk az ellen, a' ki a' minnyájunknak közös Jussal birt nyelvet rongálni mérészlené, úgy Jussunk vagyon a' nyelv Élő Eszközinek, az Iróknak, midőn büntelenül meg támadtatnak gyámolításához; sőt szoros kötelességünk légyen; mert ha tsak a' megtámadtatásnak, és nem a' gyámolításnak is lesz helye, sok szép elmékbe ki fog aludni, a' nyelvet tsinosító tűz; ki lankad az írásra ébresztő szükséges Ösztön.

Litteraturánknak, tsak most kezdett tökéletesíteni kívánása, leg nagyobb buzgósággal olvastattya velem a' ma hasznos, és meg bethűhetetlen Tudományos Gyűjteménynek a' Recensiokat foglaló részét; de még többnyire úgy találtam: hogy a' Recensiok, vagy az Elöl ítélettül, mely a' munkát erdekli, vagy az indulattal, mely az Irót sérti telleyesek. Igen kevés Irónk is találtatott még, a' ki fáradozásának érdemlett dítseretét a' Recensensektül meg nyerhette volna. Azért méltán fájlatlan, hogy Litteraturánkat nem még virágjába, hanem tsak bimbojába, olly viszontagságok tsipkedik, mellyek

a' gyümöltre leendő, ohajtott ki fejlődését, akadályoztat-
tyák.

Mit tesz Recenziót írni? Annak Reguláját örömmel venné az olvasó magyar Publicum, ha azt egész bővségével ki merítve valamely Tudósunk ki dolgozná; hogy valamint az okos Critica bizonyos Regulákon, mint Fundamentomon épül, és a' Criticus ezen bizonyos Regulák szerint ítélvén, hibásnak többé nem mondhatik; ugy bizonyos Törvények szerint menének végbe a' Recenziók; 's így azon Recenziót fognákn helyesnek tartani a' mely a' Theoreát jól használta a' Praxisba. Ez az oka, hogy olly időtlen Recenziokat kell olvasnunk, melyeknek nagy részt tsak azért fogják fel a' Recensensek, hogy Neveik a' valamitsket Irók számára még is fel kapjon.

A' Recenziónak Regulái közzé tartozni láttzik a' ma Rhétoricai Törvény „Quis, Quid, ubi, 's a' t.” Mert tsak ugyan ezeknek helyes alkalmaztatása tehet valamely könyvről ítéletet; mint felelt meg az Iró fel vett tárgyának, hasznosan e vagy hasztalanul fáradozott? A' Herczer Job magyarra fordított Barcláját Recenseáló J... Ur nagyon is lázik ezekre figyelmezní; Mert a' 91. 92. 93. 94. és 95-dik lap tsupán ezekkel vesződik, de olly fellengezve, hogy nehezen találni el, mit akar mind addig miglen sajnálkozását világossabb szavakkal kinyilatkoztattya a' 96-dik lapon hogy Herczer Job a' már két száz esztendőktől ki adott, és a' Romai Catholica Hitet védelmező Barclájnál, hasznossabb könyvbe nem tudta magát foglalni. Azonba kár volt ezen annyira törődni a' Recensensek. Mert magyarázó volt egy Szegény szerzetes, a' kinek a' mostani izlésü uj könyveknek, de a' mellyek a' Barclájénál, a' magok Nemében tan nem velősebbek, meg szerzésére nehezen van tehetsége; a' ki a' Szerzeti szegenységet Önn kedvelve vállalta. Magyarázott egy könyvet, mellyet nekie a' Klastromi szegenység kezébe adhatot; de nem hasztalanul fáradozott, mert magyarázott egy könyvet a' melybe a' R. Catholica Hitnek igazsága pontosan elől adatik egy arról tökéletesen meggyőződött Barcláj által; de a' kinek erősítő okai még a' magyar világot nem látták; igazságtalan tehát a' Recensens, mert sajnálván a' ma nagy Barclájnak az egyedül magyarul Tudókkal, és olvasókkal való meg Ösmértetését, betsmérclvén egy szorgalmatos, nyelvünket szerető, egyszersmind Hitenek igazságát elől terjeszténi kívánó Ferfiúnak fáradozását; Gyalá-

za e' mellet az egyedül magyar nyelven értőket és beszéllőket, mint ha olly buták volnának, hogy Barclájnak fontos munkáját olvasván, abból semmit sem értenének; holott engedgye meg a' Recensens, hogy édes Hazánknak vannak sok olly Fiai és Leányi, a' kiknek a' szerentse nem engedte, hogy az idegen Nyelveket megtanulhatván a' munkákat azokon olvashatnák; Ambátor szep elnebeli tehettséggel bírván, magyarul megértsek, és hasznosan olvassák a' Religiót szep színben elől ádo, es védelmező egy Könyvet, akár egyebet. Regyesebb vélekedeset kerik tehát ki a' Recensensnek az egyedül tsak magyarul beszéllőkről a' Jedjzö, es emlekezteti hogy a' bölts Logica a' tsupa újsagokon való kapkodást es a' betses régiség az újj világgal való meg ösmértetésének, ki pusztítani kívanasát, Újjsag Etöl - itéletének (Praejudicium novitatis) nevezi. A' mi a' Recensio Nevet érdemli az a' 96-dik lapon azon szavakkal kezdődik „a' szerző magyarsága 's a' t.” be éri a' Recensens a' tizenkét sorokat egy 's a' többivel végezni; holott itt lehetet várni a' Recensiót, vallyön szép magyar színbe, es a' Szerzőnek gondolatyával meg egygyezőleg, vannak e' minden igazságok ki téve? de ebbe nem akart be vágni a' Recensens, mivel talán maga is megbánta már midön „fordítani” rosszszul állittya a' „vertere” Deák szót; ez pedig annál szembe tünőbb mennél kevesebb helye vagyon a' Recensióban; mert Barclájt „által tette” a' magyarázó, nem „fordította” nem is vélem hogy sok pártfogói legyenek a' kik erősségül „tolmátsolt” könyveket hordjanak fel, hanem minnyájan „fordítottak”.

H. A. P. R.

2. Ú j j T a l á l m á n y o k.

Girardin Ur mintegy huszonöt esztendőktől öltä orvoslőszer gyanant el a' menykő-szerrel Párisba, külömbkülömbféle chronicus nyavalyák ellen. Az Igazgató-Szek 1805-től fogva Kommissariusokat nevezet ki az ő módjának megsezméléésére, kik ennek szerencsés mentét bizonyíták; kevéssel ez előtt a' szép Tudományoknak Királyi Társasága, a' legnagyobb tisztelettel emlekezett ő röllä, 's fáradozásinak folytatására bá-

tarította, Niorthan szinte mostanába edj eset történt, mely az ő orvosló-szerének erejét felette nevezetes módra erősíti. Edj bizonyos R. Ur több esztendők óta, balkarjában a' legfájdalmasabb Rheumatismus miatt szenyvedett. Midőn ő edj zivatarban, bal oldallal edj nyitott ablak mellett ülne, közel hozzá lecsapott a' ménkö. A' megrázattatás miatt, ő leese székejéről, 's midőn igyekezné magát felszedni, észrevevé kimondhatatlan öröme, hogy karja meggyógyult. Minthogy ezen borzasztó természet ereje Girardin Urnak jeles Elektrometerekkel való ügyes vele-bánása által, cél-erányosan vezettetik, a' Szenyvedők ez által a' legbizonyosabb gyógyulást reménylhetik.

B. P.

Stockholmban egy Owen nevű Angol Mekánikus olly Kotsikat és Szánokat készít, mellyeknek egyikükén 12—15 ember fér el, 's mellyek lovak helyett gőz-masínak által hajtának. Leiratásukat 's rajzolatukat a' Svéd K. Akademiának mutatta he 's találmánya szerint szándékozik rendes pósta-kotsikat, mellyek még Svécziában hibáznak, állítani, a' mire az Országlastul privilegiumot kért, és nyert is.

Egyiptomban egy Baffi nevű Anconai Kémikus, ki a' Basának egyik Puskapor-fabrikájában Felvigyázó, új módot talált fel, melly szerint a' földből a' Salétromot nem, mint eddig szokták, üstökben főzi; hanem kipárolgatás által krisztallizáltatja. Már 300. mázsa illy módon készített salétromot adott által a' Basának 's ez neki fél milliion Frankot ígért, ha Salétromának szint' olly hasznát vehetni, mint az előbbeni módon készítettetnek.

1819-ki Novemb. 2-dik napján volt szerentséjük Párisban Deving és Jumelle-né aszszonyságoknak egy általuk feltaláltott Kotsinak rajzát a' Királynak bemutatni, melly Kotsi, lovak nélkül, Vitorla által hajtván egy óra alatt 30. lieut halad.

Dumont Ur azt találta, hogy a' friss gyümöltsöket, p. o. almát, tseresnyét, körtvélyt, szőlőt 's t. e' f. szén-savannyal töltött üvegekbe rakván, sokáig úgy eltarthatni, hogy sem színük sem ízük meg nem változik. A' szén-savanyt szén-savanyas, mészföldből gáliczkő savany által fejthetni ki.

Dr. F.

3. I n t é z e t e k.

Különös figyelmet érdemel Méltóságos Lomniczai Skerlecz József Cs. K. Hamarás Urnak Vass Varmegyében Szombathelytől félórányi meszszeségre fekvő Bogát nevű Jöszágán már elkészült Borszesz (Weingeist) Fabrika, melyben a' Szesz leeresztése melegített Viz-gőz által megyen végbe. Ámbátor a' gőz erő-miveléstől (Dampfmaschine) már előbb némely esméretekkel hirtuk, mindazonáltal ezen gőz készüllet, az által vonta különösen magára figyelmünket, hogy általa a' letsepgesztés tsoda sebességgel eszközöltetik, 's e' mellett a' nyert szesz távol minden alkalmatlan szagtól, tisztasága, erője 's jó ize által magát megkülömbözteti. En magam szemmel látó tanu voltam az első Probatételkor, midőn ötödfél minutum alatt finom 34 grádustűtő bor-szesz folyt. E' mellett megjegyzésre méltó, hogy egy egy cső által, minden minutumban egy Posonyi itze, következendőképen egy óra alatt hatvan itze szesz foly. Ha tehát mind a' három csőn, melyek a' készülleten vagynak egyszerre eresztetik, könnyen beláthatni, mely sok ilyen szesz készül 24 óra alatt, holott a' szesz égetés mellett, a' Ser-főzés is menetelben vagyon. A' kifőzött külömbfele törköly (moslyék) pedig millyenségére és menyiségére nézve 100 darab szarvas, és 250 darab sertvéles Marhának hizlalására igen is elég lenne.

A' fára nézve nagy gazdálkodással intézett, egyetlen egy tüzelés melegíti a' készüllethez tartozó nagy edényeket és a' Fabrika épületének felső emeletében mesterségesen alkalmasztatott rézzel borított szárító helyet.

Ezen gőz készüllettel az első Probatétel Bétsben, az azt készítő Mechanicus Lux János György Urnak (ki született Magyar Szepes Varmegyéből) nyilván tartott, és mint tudva vagyon, minden a'hoz értőktől ezen alkalommal is szinte olly helyesnek találtatott, mint már előbb a' Cs. K. Polytechnicum Institutum tudós Igazgató Prechtel Cs. K. Tanácsos Ur, és Tudós Professor Meisner Urtól általában tzel-arányosnak ítéltetett. Maga Eő Cs. K. Magossága János Fő - Hertzeg is méltóztatott azt megtekinteni, mely belátással megvizsgálni, 's kegyelmes megelégedését a' Szerző Urnak kijelenteni. Eő Cs. és K. Apost. Felsége pedig kegyes lehotsátkozással fogad.

ta Melt. Lomniczai Skerletz Josef Urtól benyuitott, 's már a' Fabrika épületének homlokára helyhezet következő felirast:

FRANCISCO SECVNDO AVGVSTO, POLYTECHNICI
INSTITVTI FVNDATORE GVBERNANTE, CVRA IO-
SEPHI SKERLETZ HVNGARI NOBILIS SVRREXI.

Ezen tsekély Jelentésből is eléggé láthatni, mely különös 's jótévő' befolyással bír a' közhasznú Cs. K. Polytechnicum Institutum nem tsak Bétsre a' Fő Városra, hanem általjában és különösen a' Cs. Kir. Birodalomnak egyes Tartományaira is.

Mivel a' nálunk felálított gőz készület mind a' ide való tágos 'szép vidéknek tetemes hasznót hajt, mind általjában a' nemzeti iparkodásnak különös diszére válik; kötelességemnek tartottam, ezen nemzeti időszaki írásban azt másokkal Tudományos Gyűjtemény által megesmértetni, annyival inkább, mivel új példa arra, hogy a' Magyar (ezen némelly idegenektől tsak félig miveltnek gúnyolt nemzet), szép tehetségei által a' hasznos találmányokat, mindszaporítani, mint illő betsben tartani tudja.

Schelle Jakab Cs. K. Pöstamester.

A' Pozsonyi Királyi Akademiában Tanuló Ifjúság 1820-dik esztendőben.

Polgári allap. nézve   Hitvallásokra nézve.
Mág. Nem. Polg. Szab. Job. Kat. Ev. Ref. Gör. Zsid
I. T ö r v é n y   T a n u l ó k.

II-ik esztendőből.	86	1	55	9	17	4	55	21	8	2	—
I-ső esztendőből.	68	—	39	18	8	3	64	1	2	1	—
Summa	154	1	94	27	25	7	119	22	10	3	—

II. Böltsekedés Tanulók.

II-ik esztendőből.	77	2	31	22	12	10	75	—	1	1	—
I-ső esztendőből.	108	1	49	21	23	14	109	2	2	1	1
Summa	185	3	80	43	35	24	177	2	3	2	1
Öszvesség.	339	4	174	70	60	31	296	24	13	5	1

Szlemenics.

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

Nagy Leopold a' Hegyész Oskolabéli Szerzetes a' Józán Tudományok, és Bűltsekedesnek Doctora a' Vaezi Püspöki Lyceumban a' Természet Tudományának, és Mézei Gazdaságnak Tanítója, a' K. Süket-Nemák Intézetében a' Heresztény Tudományok Magyar-ázoja 18 1/9 2/6 Oskolai esztendőre a' Püspöki Lyceumban a' Magyar Nyelv', és Litteratura Professorává neveztetett.

5. Kihalt Tudósok és Irók.

E' folyó esztendei April, 6-kán megfosztattunk a' Halál által ismét egy jeles reménységű hazafi Tudóstól; azon nap tudniillik kiszóllított az élők sorából Pesten életének legvirágzóbb korában T. T. Grűsz Antal a' Szép Mesterségeknek, a' Philosophiának és Törvénynek Doctora, a' Pesti Kír. Magyar Universitásnak Tagja, ugyan abban negyedfél esztendő óta a' Hazai Törvénynek supplens Tanítója, hites Ügyvéd és a' C o m p e n d i u m Juris privati Hungarici érdemes Szerzője. A' megboldogult született Egerben Julius 6-kán 1794-dik esztendőben, Atya volt Grűsz György, Annya pedig Szombathely Mária. Nyílt szíve, barátság' szeretete 's szíves adakozása minden esmerősei előtt kedvesé tették őtet; de egyszer'smind okoztak, hogy megszorodott özvegyét 's három kised gyermekét a' jó szívu Hazafiak' gyámolításokra ajánlani kötelességünknek tartjuk.

Th.

6. J e l e s s é g e k.

Néhai, minden tiszteltetésen feljűl való Gróf Tolnai Festetics Györgynek érdemei az emberiség 's Haza eránt olyan nagyok, hogy ő felőle tsak egy kis ideig is elfelejtkezni a' legnagyobb háládatlanság lenne; méltó ő arra, hogy háládatos emlékezetünkben örökké éljen 's hogy könnyekkel teljen

meg szemünk, valahányszor tőle lett megfosztásunk eszünkbe jut: az ő áldott emlékezete tehát és ama hasonlóképen a' Hazának tetemes veszteségére kimúlt Pálóczi Horváth Adámnak emlékezete tökéletes Jussal megérdemlik azt, hogy ezen egynehány sor Versek, mellyeket velünk a' nagy lelkű Gróf Reszthelyi Georgiconának nevéndéke T. J. közölt itten, mint a' Nemzet Repertoriumában helyt nyerjenek:

Halotti Versek, mellyeket Horváth Adám Ns. Zala Vármegyei Tábla Bíró Ur, és Magyar Ország Orpheussa a' meghalálozott Tolnai Gróf Festetics György Ur Eö Excellenciája halotti pompája alkalmatosságával béküldött:

A' midőn Gróf Festetics György életének vége lett;

Pörbe szált a' föld az Eggel a' ditső Halott felett:

Miért irigyled, mondá, nekem halhatatlan Egygyemet,

'S tiltod? hogy tovább is élve diszesítsen engemet,

Hogy világozjon sokaknak, hogy tanítson százakat,

Hogy hogy éljenek haszonra, 's boldogítsák Hónnyokat.

Mellyre mond az Ég: enyim ő, égi volt, és égi lesz,

Eddig engedtem te néked, 's hát ezen túl mit keresz?

Nem becsülték őt' eléggé, míg vezér csillag vala,

Hődbe vonta fénnyt a' gög, és Irigység Angyala.

Most midőn az égi tűz - szesz, tűz helyébe vissza tért,

Eltűnésével tanuld meg, még jelen volt, mennyit ért.

A' Dicsőség Templomából egy nagy Angyal közbe szólt:

Halhatatlant semmiségbe nem rekeszt bé semmi bört,

'S bár ha földbe megy, porrá lesz teste, minthogy föld neme,

Számos századon keresztül fog ragyogni érdeme.

A' ditső Lélek tekintvén ez felelésre le

Igy szóll gyámolitottihoz, mint az Angyal felele:

Által estem a' halálon, de nem gyáva lelkehén,

Itt ezer Nagyok sorában, ott Fiamban élek, én.

A' Magyar lelkű Horváth Adámnak Verseiben az is nevezetes, hogy ő mindenkor a' Prosodiára szorosán vigyázott, a' minek ezen Versek is bizonyágai,

Th.

A' Ganges eredete.

Már 1808-ban követte Kapitány Webb (linek a' Himalaya több csúcsainak felmerését köszönyjük) a' Ganges mentét, a'

Dhouni völgytől fogva Cadjaniig nem messze Reitalhoz. Ezen utóbbi körülbelül harminczöt két három emeletű fa épületekből álló helybül, (melynek északi szélessége $30^{\circ} 48'$) indult el Kapitány Hodgson 1817-ben 21. Májusban. — Május 31-kén eljutott a' Ganges forrásához, túl Gangautrin, 's látta edj szörnyű jégge fagyott hó massa lábainál, melly függőleg 300. lábnyira emelkedik fel — edj alacsony bőlthől elő jőni a' sziklák közt a' folyamot. Századokig kellett ezen hóhegynék lassú összevgyülés által formálódni, mert rétegeket lehete benne látni, mellyeket minden esztendő lerakott. Szörnyű jég darabok csüngtek le ezen csudás hó falról, a' folyam forrás felett. — A' Gangautri Bramin, edj tanulatlan hegy-lakos, ki Hodgson Urat kísérté, azt mondá hogy ezen jég darabok a' Mahadéva hajai, mellyekből a' Ganges ki foly, a' mint a' Schastasok mondják. Ezen eredethez egészen hozzá illőnek találja Hodgson Ur a' tehén-szaj (Gangautri) nevet; a' hóbóltnak épen illendő magassága van a' folyamot ki bocsátni. — Hó darabok hulltak le mindenfelé, 's Hodgson Úrnak épen ideje volt, hogy a' folyamot megmérje. Közép szélessége 27 láb; legnagyobb mélysége 18 czoll, melly néhol kilenczizig tiziz kisebbdik. Tele buzgó igyekezettel, vizsgáldósit folytatni, próbált bellyebb hatni, de kéntelenítteft vissza térti, többször belé sippadván a' hóba, melly egyszer a' többek közt egész nyakáig ért, 's minden azt mutatá, hogy alól szörnyű mélységű üregek vagynak. — Hodgson Ur úgy találta, hogy azon hely hol a' Ganges a' hó alól, előjön, 12.914 lábnyira van a' tenger felett; a' Himalayanak pedig edj csuccsa, mellyet ő Sz. György csúcsának (Dickof St. Georg) nevez, 23,240 lábnyira.

A. B. P.

7. Ú j K ö n y v e k.

26) A' Nap Országa, mellyet Méltóságos Szilasi és Pillisi Szilassy József, ő Ts. Kir. Fels. Udv. Tanácsossának, a' Fels. Hét személyes Fő Törvényszék egyik Tagjának, és a' Túl a' Dunai Helv. Vallástetelt tartó Fő Tiszt. Superintendentia Fő Curátorának, ő Nagyságának, mint kegyes Úrnak tisztelettel ajánl Sebestyen Gábor 1820. Találhatik Pesten Kis és Egerbenberger Könyvárosoknál, Debretzenben a' Nemes Collegium Könyvtár Orzöjenél és Pápan a' Szerzőnél. Ara 45. xr, Vez.

VI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Y. Nagy Győr' Jelességei. I. 3.
- 2) Vizer István. A' Geographiai Mappák' készítéséről. (Folytatás). I. 56.
- 3) Sebestyén Gábor. A' Római Számokról. I. 76.
- 4) Rummy Károly György. Az Esküvésnek megfogásáról és betéséről. I. 80.
- 5) Boros István. Hazafi gondolatok a' Magyar nyelv ügyében. I. 90.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- vizsgálat.

- 1) Kovács Mih. Az állati Mágnesség MÉRŐ Serpenyűje. I. 96.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Jegyzés Báró Hormayr által 1818-dik Eszt.ben kiadott Uná-nis nevű Zseb-Könyvre. I. 116.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. I. 119.
  - 2) Ujj Találmányok. I. 121.
  - 3) Intézetek. I. 123.
  - 4) Elölépések és Megtiszteltetések. I. 125.
  - 5) Kihalt Tudósok és Írók. I. 125.
  - 6) Jelességek. I. 125.
  - 7) Új Könyvek. I. 127.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 2 0.

V. K Ö T E T.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Felelet' a' Tudományos Gyűjtemény'
mult 1818-ik esztendei II-dik kö-
tetében tett kérdésre: vallyon a'
C. Cz, és Cs-sel, avvagy a' TZ és
Ts-el élés egyez e' meg jobban a'
Nyelv' Philosophiájával?

Becses, nagy tudományú Tudósaink' vetélke-
dő törekedése, hogy nemes, szabad Nemzetür-
ket hazai nyelvünk' műveltetésénél fogva ama pol-
gári lételre, 's dicső fényre magasztalják, nel-
lyel mások dicsekszenek, napról napra több és bő-
vebb jelek által tetszik ki. Ennek nyilvánosság
tanúsága eme búzgó részvétel is, mellyel a' mult
esztendei Tudományos Gyűjtemény' II-dik köteté-
ben tett, helyes írást illető, kérdésre: Vallyon
a' C. Cz, Cs-sel, vagy a' Tz, és TS-el élés egyez-
e meg jobban a' Nyelv Philosophiájával? tizen-
ketten feleltenek. Ezen dicső vetél-pályára kilé-
pett Hazafiak literaturai Culturánk' kívánságától
búzdittatván, jeles bizonyosságát adták annak is,
hogy a' feltett czélra közöttünk nem a' kézség,
sem az erő, hanem csupán az alkalmatosság fo-
gyatkozik.

A' fennforgó kérdéshez a' Vetélkedők, mint
előre látható volt, nem egyezőleg szóllottanak;

öten a' Cz és Cs-nek tulajdonították a' helyességet; hárman a' tz, és ts, mellett viaskodtak, egy a' C. és Cs-nek fogta pártját; egy a' cz és cs-sel való írást védelmezte; egy a' Cz és Cs, vagy tz, és ts. betűk helyett új betűk' választatását kívánta; egyik végre azt vélte, hogy a' cz. és cs, vagy tz, és ts-el írás mindegy legyen.— A' látó-pont eránt se egyeztek meg minnyájan: némellyek a' kijegyzett nyelv' Philosophiájára semmit, vagy keveset ügyelvén, önnön tekintetők szerént tették fel a' helyes írás' dolgát. E' különbség ellent nem állhatott a' kérdés' kifejtődésének, sőt inkább kedvező alkalmatosságot nyújtott az okok' öszvevetésére, az ellenkezések' megczáfoltatására, melyet is némellyek derekasan telyesítettek.

Ezekre nézve: Kié az elsőség, a' koszorú, a' jutalom? Ha a' jutalomra érdemesítendő feleletnek ki fogás nélkül valónak, és minden hijánosságtól mentnek kellene lenni, azt valóban egyiknek se lehetne tulajdonítani: mert illy tökéletességre senki se tett szert. De ezt egy tudós társaság se kívánnya a' felelőtől, az olly felelőt is jutalmára méltattya, ki a' kérdést tulajdon látó helyéből felvévén, fontos, kielégítő okokból megfejtí; mások' feleletét tudománnya, és helyes okoskodása által meghalladja, 's leginkább közeli a' tökéletességhez.

E' tekintetből vizsgálván a' feleleteket, a' feltett kérdést leghelyesebben megfejté azon Tudós Hazai Irónk, ki e' tisztességes jegy alatt rejtezkedik: „Hattyuk közt gágog a' lúd is. Virgil. Ezen ítéletemet több Tudós, és dologhoz értő Férfiakkal közlöttem előre, most az egész tisztelt Magyar tudós közönség elejbe terjeszteni bátorodom. Szabadságot vettem magamnak néhány észrevételeimnek, megkülömböztetve, közbevetésekre is, melyek he-

lyes írásunk' eligazítására szolgálni látszattanak. A' jutalomra érdemesített felelet így szól:

— — Hattyuk közt gágog a' Lúd is. Virgil.

Kérdés: Mellyik jobb és helyesebb, cz, vagy tz. kettős betűjelekkel élni é, az egygyes vagy gyöke c. betű helyett? — t. s. vagy c. s. betűkkel é, az eggyé olvadt kettős Cs. helyett, a' Magyar írásban?

Ezen Kérdések' eligazításában, rövid Értekezésemnek nem czélja, a' Magyar helyes írás módját egész kiterjedtségében hosszason vitatni, és előadni: csak a' feltett kérdésben forgó szegény C. betűnek, és eggyetlen egy leányának Cs-nek ártatlan ügyöket szándékom ebben felfogni; és az ellenek némely állorczás, és idegen szinnel kendőzött betűk miatt, és kedvéért, teljes erővel kikelt rossz akaróiknak, méltatlan üldözéseik, balítéletjeik, sőt már számkivetésre is lett kárhoztatásokkalól — (Joh. Tsétsi Observ. Orthogr. Grammat. Leuschoviae 1708. Reg. 1. Nro 2. — Kassai József Magyar nyelv tanító köny. Patak 1817. 28-dik lap — és mások) ha lehet felszabadítani, 's örökös ősi jussaikba vissza iktatni. Kiknek ügyöket már egyszer, ez ujj időkben, méltó tekintetbe vévén Hazánk' egy nagy érdemű Litterátora, régi becsöket felemelni, folyamatba tenni, dicséretesen elkezdette vala, míg némely fondorkodók vele ezen jó igyekezetet is félbe nem szakasztaták; melly cselekedet ellen Gróff Dezsöffy méltán buzog (Tudom. Gyűjt. 1818 II-dik Kötet, 70. lap); 'Tudós Grammatikusunk Versegi Ur pedig arra eggyet-sóhajt! (Epit. Inst. Gr. Tom. 1) A' mit, hogy annál értelmesebben folytathassak, és sikeresebben előadhassak, a' következő Megjegyzések' és Észrevételek' vezetéken kívánok teljesíteni.

1) Mindeneknek előtte megkell jegyezni, hogy itt a' hangejtés' és kimondásnak helyes, vagy helytelen volta vitatódni nem fog, hanem csak az, hogy a' kérdésben lévő betűjeleknek melyike helyesebb, régibb, a' nyelv kenyjével egygyezőbb a' Magyar írásban?

2) Hogy a' gondolatok, szók, beszédek, nem csak az egygyütt egy időben élő emberekkel, a' fülek segítsége, vagy a' hallás által — hanem a' töllünk meszsze, és társaságunkon kívül esetekkel is, sőt a' még jövődő maradékokkal is közöltethessenek, a' szemeknek szolgálataja, vagy a' látás által; mivel az írás nem a' fülnek, hanem a' szemnek szól, taláztatott fel az Írás mestersége. Melly végre a' Nemzetek külömbkülömbféle látható Jeleket gondoltak ki, és vettek fel melylyeket mi Magyarok Betüknek (Betűjeleknek) nevezünk; melylyek a' nyelvnek sokképen változható mozgatása, emelgetése, forgatása által a' szájból az ajakak között kiesett sok, és külömbkülömbféle, hangokhoz képest, kinél többek, kinél kevesebbek; és ezen betű jelekből rakattatnak ki a' szók, a' szókból a' beszéd 's a' t.

3) A' mennyi féle a' Nemzet 's a' nyelv a' föld kerekiségén, csak nem annyi félék ezen betűjelek is; vagy a' gondolatok' másokkal való közléseknek jelei, 's eszközei.

4) Akármelly Nemzet' nyelvéhez képest, azon egy hang' látható jelének kitételére az írásban, elég egy betűjel; és azon egy hangnak kijelentésére, több jeleket eggynél tartani, nem csak szükségtelen, (ens' sine necessitate) hanem még okosság ellen való is; 's csak zürzavart, homályosítást okozna, szerezne, a' nyelvben 's az írásban.

5) Egy okos nyelvben is tehát, két — annyi — inkább több — ugyan azon egy hangot lát-

hatólag kitevő betűjelek nem lehetnek az írásban zavar és homály-okozás nélkül: ámbár megtörténjen gyakran, hogy a' hangejtés vagy kimondás szerént nagy hasonlatosság légyen két különböző betűk hangjaik között: mint nyelvünkben a cs. és a' t. s. között mikor azok egymás mellé esnek; a' c. és tsz. tz, dsz — az sz. és z. között; melyekről alább különösen és bővebben.

6) Az honnan látni való, hogy a' betűk' és szóknak kiírásában, a' fül tökéletes ítélő bíró nem lehet a' csupa hangejtés és kimondás után halgatván; hanem a' szemnek és az okosságnak szorosabb ítéletje alá kell azt neki bocsátani (2 Szám).

7) Hogy Ős eleinknek, a' több Ázsiai nemzetek' szokássokként, ilyen saját nyelvökhöz alkalmaztatott Betűjeleik ne lettek volna, ez egy olly dolog, melyet általjában tagadni bolondság — vitatni haszontalan időtöltés lenne. De hova lettek el azon betűk, vagy betűjelek? azt bizonyosan nem tudjuk. Annyit tudunk, hogy minekutána egyszer eredeti Honnjaikból, a' Keresztények közzé napnyúgotra mind jobban jobban kinyomultak, közöttök megtelepedtek, sőt lassan lassan keresztyénekké is lettek: a' Napnyúgoti, avvagy Deák Keresztyén Anyaszentegyháznál divatban volt Római Deák betűket költsönözték és vették fel; azokat melyek nyelvöknek kényjéhez nem illettek, közüllők ki hagyván, mint azly. magán hangzót, az ae, oe. kettősöket, és a' g. x. más-sal hangzókat; azokat pedig melyek nyelvök tulajdonsága szerént, azok közt nem találtattak, hozzá adván. Illyen már a' K. k. melyet kétség kívül a' szomszéd görögökéi közül vettek; ha ugyan Urunk születése' 400-dik esztendeje után kezdettek ősünk a' Deák betűkkel élni. Mert még mind ez ideig megtaláljuk a' Tudósok' Abécés Táb-

láikon a' Deák betük között is a' K. betüt, Urunk születése előtt 714. esztendőök óta, az ő írásaikban : Kájus , Kája , Kaput , Karissimus , Karissima , Kandidatus , Kalendae , Kastrá , Karthágo , Karcer 's t. effélékben — Illyenek a' nyelvökben találtatott lágy hangu betük 's. szók ejtésire 's. ki mondására töllök szükségesnek ítéltetett, két mással hangzókból össze házasított, 's eggyé olvadt kettősök cs. zs. sz. — Illyenek a' görög eredetű ugyan, de a' Rómaiaktól hazafi jussal megajándékoztatott Y-lon által meglágyított gy. ly. ny. ty. (Gy. Ly. Ny. Ty); mert az y. nem betű magában a' Magyaroknál, hanem csak az említett kemény mással hangzók' kényeztetése' 's lágyítása végett felvett jel segéd, vagy szolgál, és némely Uri vezeték nevek' végére tett czifraság az i. helyett; mint az Arabiai számok között az o. melly nem jelentő szám magában, de még is igen hatalmas szolgál. — Illyenek az o. és u. magán hangzókból nyelvökbéli hangjokhoz, a' régiéknél ugyan eggy elejekbe, vagy fölökbe tett e. betűvel vékonyított (eo. eu. vagy oe ue), de már ma csak két pontocskával (ö. ü) megkoronázott ö és ü. magán hangzók. Ugy hogy ez által lett nekik elválalt, és nyelvökhöz igazított Hét magán hangzó betűjelök: a. e. i. o. u. ö. ü. (A. E. I. O. U. Ö. Ü) — — — — 7.

Tizenhét mással hangzók: b. c. d. f. g. h. k. l. m. n. p. r. s. t. z. j. v. (B. C. D. F. G.

H. K. L. M. N. P. R. S. T. Z. J. V) — 17.

Három mással hangzó kettössök cs. zs. sz.

(Cs. Zs. Sz.) — — — — 3.

Négy lágyított mással hangzójuk gy. ly.

ny. ty. (Gy. Ly. Ny. Ty) — — — — 4.

Összeséggel „31.

De gyökér vagy törzsök betűjök nints több 22-nél; úgymint az a. e. i. o. u. magában hangzók; és b. c. d. f. g. h. k. l. m. n. p. r. s. t. z. j. v. mással hangzók; a' többiek ezekből származnak az özsze - házasítás, és a' lágyító jel által; mellyeknek hajdan az ő elveszett saját betűik között kétségkívül szintűgy eggyes jeleik lehettek, mint a' többieknek; de mivel a' Római nyelvben ilyen lágy hangok nem voltak, azokat eleink kétfőnek egybekötése által igyekeztek alkalmaztatni nyelvökhöz.

A' hosszú és rövid hangú magában hangzók, különös betű nemeknek, formájokra nézve, nem tartatódhatnak, mivel azokat egymástól csak egy kis vonásocská különbözteti. Mindazáltal a' kinek tetszik az ilyen hosszú magán hangzókkal szaporítani a' Magyar betűk' számát, felviheti azokat ezekkel 38-ra, a' Betű Köztársaság' minden kára és sérelme nélkül. A' Törököktől köztünk maradt Dzsida, Dzsigon, Handzsár, Findzsá, négy nevekben a' dzs. hang semmi különös figyelmet nem érdemel.

8) Ezekkel a' betű jelekkel, nincs olly szó a' Magyar nyelvben, mellyet ki nem lehetne írni, és tisztán 's világosan kimondani: de ellenben mind ezek egy általjában szükségesek is, a' Magyar nyelv természeti kényjéhez és tulajdonságához képest.

9) Ezek közül egynek sem volna szabad, de nincs is szükség reá, hogy más szolgálatot tégyen, mint a' mire Eleinktől felvételtek és rendeltettek; avvagy egynek közülök, a' másikkal törzsökös jussába a' helyes írásban, törvénytelenség nélkül avatkozni nem lehet; ámbár a' hangejtésben és kimondásban, kivált a' köz nép nyelvén, gyakran úgy hallattassanak egygyeknek lenni némelly betűk hangjai, hogy különbséget a'

fül közöttök hirtelen nem — vagy nehezen — tehet, (5. 6. Szám) mivel ez a' keveredés és cserebere, utóbb is elkorcsosítaná 's megzavarná teljességgel mind a' nyelvet mind az Írást.

Illyen nagy hasonlatosságot vehetünk észre p. o. a' tsz. dsz. tz. dz. betük' össze jövételek, és a' c. betű hangjaik között a' kimondásban ezen igében, Játszom, játszol; jádzok, jádzaszsz; játszik, játszunk; jádszanak, jádszottam. Ezekben és a' hasonlóknban a' tsz. tz. dsz. dz. a' c. betű lárvájában mutogatják és hallatják magokat a' füllel a' hang ejtésben, mintha így volna írva: játczom, jádczol 's a' t. De a' mint már felebb (6. Sz.) mondtam, a' fül csak maga ebben bíró nem lehet, szükséges a' szem és okosság is. Hasonlók ezekhez: metszem, tetszem látszik, övedzem, evedzeni, evedzkél, 's t. ef.

Így játszik sokszor az sz. a' z-vel: ásztatom, szárasztja, aszt, köszte; ezek helyett áztatom, száraztja, azt, közte. — Két száz leányt. — Két szász leányt, egy fejezlovon nyargalni látni, igen nagyon különböznek egymástól, ámbár a' fül, a' szápora kimondás után, alig talál benne különbséget.

10) A' helyes hangejtésre, és tiszta kimondásra keveset ügyelő, de a' nyelv kényjében is tudatlan és gyakorlatlan köznép, valamint némelly vidékbelieknek is különözéseik a' közönséges beszédben, nem lehetnek a' helyes írásnak allapjai; különben igen félre vinnének azok bennünket gyakran, 's annyira elvetnének a' szók' gyökereiktől, hogy alig lehetne rájjok akadni; a' melyektől pedig közönséges zavarodás, és gyöker homályosítás, sőt gyakran elvesztés nélkül, messze távoznunk nem lehet; nem szabad, de nem is bátorságos.

Ha jó és helyes ez a kimondás: fely ül, fellyebb — már ekkor meg kell engednem hogy ezeknek gyökerek nem fel — hanem fely. Ha pedig a' gyökér fel — akkor amazok is felül, felebb-nek mondódnak és íródnak. Közönséges a' köznép között az efféle megrövidített kimondás is: Metczek vele, metczetek vele, ezekből mit teszszek vele, mit tesztek vele; már ezen igének oda van a' hallás után a' gyökere, melly ez volna: metcz — e' helyett: mit teszsz. Metszek, metsz, a' fül után metczek, metcz: e' két különböző értelmű példában egygy a' gyökér ige, ha a' fül ítéletén megnyugszom; pedig messze van egymástól a' quid agit — és a' secat. — Hasonlók a' köz nép ezen kimondásaik: adcza, hodeza, tudcz, futcz, étczaka, napatszaka, kétczer, hatezor, nyolczor 's t. ef. ezek helyett: addsza, hozdsza, tudsz, futsz, éjtszaka, napatszaka, kétszer, hatszor, nyolczszor.

Némelly vidékeken a' Tisza pusztásabb helyein így köszön a' köznép: Décsértessék a' Jézus Kresztus! — Rába közben közönséges ez: Kied, iédes sziep Uram! 's más eff. e' helyett Ked, édes szép Uram. De ki volna olly oktalán, a' ki minden effélékben, a' hangejtés és kimondás után halgatna és tántorodna a' kiírásban? — Nem szokatlan ez más élő nyelvekben is. A' Pór német így ejti többek között ezt: Wo woll'mer wieder zamkommen? e' helyett: Wo wollen wir wieder zusammen kommen? — de kivált a' Franciáknál igen közönséges; p. o. Burdó, Odkolon, Sapó: ezek helyett: Bourdeaux, Eau de Colon, Chapeaux 's a' t. De nem írnak a' hang ejtés után.

11) Igaz ugyan hogy a' gyakorlatlan nyelvnek, a' nyelvünkben felebb előhordott, 's több azokhoz hasonló betűs szókat, tisztán és értelmesen kiejteni valamennyire nehezezske, de azért nem lehetetlen; a' kiírásban pedig éppen semmi akadály. Ha ezeket: átszököm, játszom, jádzik — ha figyelmezek nyelvemre, 's hirtelenkedve nem szaporázom — tisztán 's értelmesen kitudom ejteni: miért nem lehetne szintűgy ezeket is: metszem, metsz, látszik, tetszet, metszőkés, szelidithatsz, szaporithatsz, adhatsz 's a' t. kimondani? csak a' gyakorlás, még gyermek korban való rászoktatás és vigyázat a' hijja. *)

12) Az ebbeli vigyázatlanság, gyakorlatlanság, és pallérozatlanság okozta már azt, hogy a' tsz. dsz. tz. dz. egygyes mással hangzó betűinknek össze jövedeleik némelly szókban, kivált a' szapora beszédűek, és a' köznép' szájokból, c. hangot adnak a' füleknek; 's a' szem' is, és az

---

*) A' Tudós Felelő itt elő nem adta a' Nyelv' Philosophiájának, melyre utasított, fundamentumát, és fő törvényeit. T. i. hogy az Írás a' szónak, a' betű a' hangnak szint oly tulajdon jele, mint a' szó, és hang az értelme 's érzése. Azért szükség, hogy a' betű, valamint minden jel, a' Gondolkodás tudomány szerént, 1-ször Kijelentő legyen; az az, oly egészen, mint csak lehet, az Írás a' szót és hangot mind foglalattýára, mind tartományára nézve, elő terjessze. 2-szor El'atározott legyen; az az: valahány hang-cikkely találtatik valamelly nyelvben, szint annyi különös betűji legyenek; egy-ugyan azon betűvel két vagy több különböző hang-cikkely ne jelentessék. 3-szor Rönnyű legyen: az az: egyik hang' jelét a' másikatól, mennyire kitelhető, minden nehézség, és tévedés nélkül meglehessen különböztetni. A' tökéletesség' legfőbb grádicsán áll az az Írás, mely mind ezen törvényeknek telyesen megfelel: Illyen a' számoknak eme kijelentése: 1, 2, 3, 's a' t. E' törvényekről bővebben szoll a' Semiotica, melyről a' Külföldi Tudósok értekeztenek: u. m. Maas, Bardili, Schulze, Krug, 's a' t. róla a' hazánkban, tudomra, senki se írt még az egy Ember kimiveltetése' Szerzőjén kívül (Lásd Gondolkodás tudomány. 143. §.) Melly tudomány nélkül hogy Írásunkról nem végezhetni, bizonyítja a' tapasztalás.

okosság' tisztjekben való restes eljárások miatt, észrevehetetlenül az írásba is bécsúszni engedték, míg nem osztán hosszú idő alatt a' c. helyett, valóságos állorczába öltöztvén, tz. kettős mással hangzóvá nem változék, 's az igazi c-ét örökös jussából kiküszöbölé, két szolgálatot vévén magára; sőt a' mint mindjárt megfogjuk látni, harmadikat is. (9. Szám ellen). Nem azon okból fosztaték tehát meg a' szegény c. ősi jussaitól, hogy ő idegen betű volna (*Littera peregrina*), mint ötet Versegi Úr is, a' többek között Tsétsi után eltándorodván, így találá nevezni (*Epit. Inst. Gram. Tom. 1. pag. 9. §. 7.*); mert ezen állításnak ellene kiált a' Magyar nyelvben számtalan, c. betűn kezdődő végződő, 's középen álló, még pedig eredeti gyökér szóknak is Tábora — Őseink által a' Rómaiaktól elvált, 's vele hosszú ideig tisztán való élése. És ha a' C. idegen (*peregrina*) betű volna, így valamennyi betűink vannak, mind olyanok lévén azokat is; mivel mind a' Deákoktól (Rómaiaktól) kölcsönöztettek. De különben is, minthogy ez a' kettős mással hangzó tz. betű (a' c. helyett) a' hang ejtés után halgatva, inkább a' t. és sz. össze jövetelekből származik, és így nem is helyesen élnek szolgálatjával az ötödik kedvelők és védők, mivel e' szerént inkább tsz-nek kellene egy c. betűvé vagy hangá olvadni, hogy sem tsz-nek — azomban mint hogy eredete csak történetes, és csak a' köznép hang ejtése és kimondása után kapott labra, 's lopta bé magát alattomba a' Magyar betűk társaságába az írásban, — de még ezeken kívül háromféle szövetkezés' és közösködésből is veszi származását: nem csak lárvás, hanem törvénytelen ágyból is szakadt fattyú betű. Melly okon sokkal inkább méltóbb az örökös számkivetésre a' C-nél; nekünk pedig okosabb írásainkban a' c-ét

tisztibe vissza fogadni, a' több igaz testvérjeinek társaságába.

13) Mert ha régi Öseink, a' Deák betűk elválásakor, nem látták 's tapasztalták volna nyelvünkben az eggyes és gyöker C. hangnak tökéletes megegyezését a' Római szájból kijött c. hanggal a' c. és szókbán, és ígékben: bizonyoson gondolkodtak volna valami más betű jelről; vagy ennek az ő nyelvök kényjéhez 's természetjéhez való alkalmaztatásáról, valamelly össze házasítás, vagy mellé adott segéd jel által; mint cselekedtek a' g. l. n. t. betűkkel, mellyeket meghagytak ugyan saját formájok' 's tulajdon deák hangjaikban, eggyezvén a' nyelvünkbeli szóknak azon betűkön ejtett hangjaikkal; de látván hogy azon betűkön még némely szavaink légyenek valamivel gyengébb, lágyabb 's kényesebb hangúak is, mellyek azok által egész helyességgel ki nem ejtődhetnek, ezekre különös betűket, nem csináltak, hanem csak lágyítottak rajtok, a' már felebb (7. Szám) említett 's szolgál jel által, azt mindenkinek melléje vetvén. Így lett a' cs. zs. sz. kettősöknek származások is, a' már elválalt deák gyöker betűkből lett össze házasítás által. Valamint tehát a' felebb írt mással hangzó kettős, és lágyított gyöker betűket, az össze kötés után is formájok', nevök', és nemökben megtartották, csak éles, erős, hangjokból 's erejeből vévén el valamicskét: úgy bizonyoson feltehetjük, hogy ha az eggyes C-nek hangjával, erejével, meg nem elégedtek volna, inkább a' c-nn segítettek volna valamit, ama' többiekkel való bánások' hasonlatossága szerint, mint sem hogy helyette egész újj, még pedig kettős betűt, és olyat mellynek már a' nyelvben más szolgálat is mutatódott ki; és a' melly ezen okból botránkozás' és

zavarodásnak lesz vala idővel okává és szerzőjévé (4. 5. 9. 10.) — Ugyan is

14) Észrevehetjük ha szemesen vizsgáljuk, a' Könyvnyomtatás mestersége feltaláltatása után való Századokban, a' közelebbi múlt Század' közepe tájáig körülbelől, hogy azokban, kivált a' régibbekben; csak elvétve találunk tsz, dsz, vagy dz, betűt össze jöni, hol azoknak szükségképen kellene lenniük, hanem helyettek tz. (= c.) áll. Például: Láttzik, láttzatik, mettz, tehettz, mehettz, indithattz, adtz, evetzkél, tettzin 's t. illyek; ezek helyett: Látszik, látszatik, metsz, tehetsz, mehetsz, indithatsz, adsz, evedzkél, testszin. Mellyekben, és más hasonlóknak már elveszett, kiben a' gyökér, kiben a' származtató ragasztékok; vagy legalább meghomályosodtak. (10. 12. Sz.)

15) Melly hiba, a' Magyar nyelv kényjét 's természetét helyesen nem értő, 's csak a' szájból kiejtett hangra figyelmező Írók és Könyvnyomtatók által csuszott be írásunkba; még pedig leginkább a' német könyvnyomtatók által, kik eleinte ezen mesterségöknek gyakorlása 's folytatása végett Országunkba vagy önként bėjöttek, vagy behozattattak. Mert ha a' német nyelvben a' t. z. betűknek össze tételeket megtekintjük, 's annak Német szájból kiejtett hangját figyelemre vesszük, fogjuk tapasztalni hogy a' mi tsz. dsz. tz. betűinknek össze jövételekből származott hangok, avval tökéletesen megegyeznek: mint setzen, sitz, spitze, netz, schatz, schätzen, stutzen, witz, metzeln, metze, hitze, götze; valamint a' Magyaránál ezekben, és más hasonlóknak a' köznép, és más magokra nem vigyázó szájából: mettzeni, láttzani, feltettző, vettz (seminas) láttz, adtz, 's t. e'f. de ezek amazokkal sok-

kal megegyezőbb hanggal esnek ki a' szájból, mint sem a' toll kiirhatná.

16) De különben is miért kellene minekünk szükségtelenül, az alattomos utakon bécsúszott korcs betűkkel szaporítani elegendő betűink számát, mikor az egy legtisztább hangú, legeggyűgyűebb, nyelvünkben legkisebb dísztelen 's kelletlen hangot nem adó, az Írás' vagy nyomtatásban, sem pedig a' kimondásban semmi zavarodást nem okozó c. betűnk, több deák testvérjeivel együtt, szolgálatunkra készen van (4. 8. 12.)² Mert hogy Versegi Úr saját szavait, 's jeles megjegyzését ezen tárgyra nézve magamévá tegyem: „Az ellenkező fél is kéntelen megvallani, „hogy a' régieknek szokásától, a' kik tz. helyett „deák c. betűvel éltenek, nincsen helyes okunk „eltávozni; mivel a' c. szinte olly Deák betű mint „a' többiek, mellyek Ős-eleinktől a' magyar hangoknak jelentésére felváltattak, 's mellyekkel „még most is élünk”. (Az igaz Poétáról írt elmélkedéssének előjegyzéseiben).

Ezeknek — Cap. (kihérélt bika, vagy bak kecske) cinege, cenk, cipő, comb, kemen-ce, medence, cica, cicus, cicfark, cirköles, konc, cincár, kocog, kacagány, cukor, cáfolni, Vince, Kucuk basa, Icik Zsidó, cicele, cenci, Ferenc, Mancsi, Lukrécia, Vénécia, Francia, Sicilia, malac, köcöle, kölönc, Cédrus, Ciprus, ecet, cudar, cövek, acél, tücet, cél, cédula, ceremoniá, cimbalom, — 's több számtalanoknak, mivel eshetne szebb, kellemetesebb, 's csinosabb kimondással a' tz-vel mint az eggyes c-vel? én nem tudom: mind a' kettővel való hang csak a' c, mellyet füleim éreznek, hallanak; okosságom a' c-ben semmi dísztelent nem lát, sőt zavarást homályosítást távoztatónak tapasztal-

pasz-

pasztalja; szemeim egy kis gazdaságot is látnak benne, mert a' mit amabban két betű jellel írnék le, itt azt egy betűjellel végezem; Öseink szokása pedig mellette harczol: mi tartóztathatna tehát beennünket írásunkban vele élni? *)

17) Hasonló csintalanságot követ el a' T. betű még tovább az s. betűvel is, valamint cselekedett a' felebbek szerint a' z-vel, mellynek szorosan melléje esvén, magát mint egygy kettős más-sal hangzóban örömet, sőt erőszakkal is igyekezik avval egygyé tenni; hogy így nem csak a' c-ét ősi — hanem annak egygyetlen egygy leányát is a' cs-ét anyai- örökségéből kiforgathassa az egygyforma hang jussán, 's maga ülhessen annak is helyébe (az 5. és 9. Szám ellen); meg nem eléged-

---

*) A' Felelőnek okaihoz, mellyeket a' tz-vel élés ellen felhordott, járul eme Nyelv' Philosophiáján épült észrevétel is: a' Helyes írásnak meghatározottnak szükség lenni (fel-lebb 11. Szám alatt); már a' tz-vel írás határozatlan: mivel az hol kettős hangú, 's elválasztandó, p. o. ezekben: átzuhan, átzúz, 's t. e'f. itt a' tz valóságos kettős, és elválasztandó jel, ezekből állván öszve: átz-zuhan, átz-zúz; 's így is választatván el, midőn a' sor' végén ketté szakasztatik. Hol pedig egy hangú és elválaszthatatlan, p. o. ezekben: ka-tzer, gön-tzöl, 's t. e'f. Az olvasó tehát kivált a' tanulatlan 's idegen el nem tud igazodni rajta, vagy csak nehezen, vallyon egydvé tartozzék e a' tz, vagy elválasztható legyen; a' mi a' nyelv' Philosophiájának harmadik törvényével, a' könnyűséggel ellenkezik. Mind ezen törvénytelenések megszűnnek, ha' az egyes és elválaszthatatlan németh 3. hangnak kijelentésére fordittatik a' cz, 's irattatik: ka-cz-ér, gön-czöl; a' kettős és elválasztható hangnak kifejezésére pedig a' tz hagyattatik, és irattatik: a-tzuhan, át-zözzen, 's a' t. Méltó itt azt is tekentetbe venni, hogy a' 4. hang' kijelentésében a' cz. diplomatika betű; az ok és adomány levelek' sérelme nélkül a' cz t-z-vel fel nem cseréltetthetik sok nevekben: p. o. Barkóczi, Cziráky, Czohor. Klobusi-cz-ky, Ni-cz-ky, Pongrácz, Revi-cz-ky, Vass de Cze-ke. Ha pedig ezekben eredetiségükre nézve cz-vel élünk, másutt pedig tz-vel; szertelen anomaliát hozunk be Orthographiánkba; a' mi oktalanság volna. Ezen anomalia is megszűn, ha a' németh 3. hang cz-vel jelentetik ki.

vén Eleinktől néki adatott becsületes 's - jával nyert jussával; melly ügyben társul vette itt is maga mellé a' d. közélről való rokonját. De hogy

Elsőben is a' hang egységéről, vagy egygyformaságáról szólljak, itt valóba nagyon tévelyegnek a' jó T. és D. rokonok. Mert mikor ők természeti rendszerént az s. betűvel összevetődnek, ezen esetekben mind a' Nevekben, mind az Igékben csak a' gyökér szók után tétetni szokott összevetésekben, és származtatásokban szükséges ragasztékokkal ság, ség, sa, se, jönnek történetből össze (in compositis et derivatis); de egygy testé — 's kettőből elválhatatlanul egygyé olvadtott betűkké, soha nem lesznek, sem a' vigyázattal lett hangejtésű beszédben, sem az írásban, mint ez a' természeti és igazi kettősökben meg van; ámbár a' gyakorlatlan és szapora nyelvről neminémű cs. hang adódjon is által a' fülnek. Kettő — Két, ez egygy magában érthetetlen, vagy meghatározatlan (adjectivum) gyökér szó; hozzá téven a' ség ragasztékot, leszsz belölle kétség (dubium) magában érthető szó (substantivum); de itt a' t. s. egygyé nem olvad a' nyelv törvényje és természetje szerént, hanem a' megszaggatásban (toglasban, Syllabizálásban) mindenkor elválnak egymástól, így: Két-ség, nem pedig ké-tség, nem is kets-ég, annyival inkább sem két-tség vagy kéts-tség. Hasonló az eset az Igékből származtokban is; ebből: Lehet, a' ség ragasztékkal leszsz Lehetség; feltagolva Le-het-ség; de épen nem le-he-tség, vagy lehets-ég, annyival kevesebbé Lehet-tség vagy Lehets-tség. Mert már annyira ment a' dolog, hogy sokaknál nem csak írásaikban, hanem még a' nyomtatásokban is, a' ság, ség, sa, se ragasztékoknak helyes és törvényes vóltokkal keveset gondolván, azok helyett tság, tség,

t s a, t s e ragasztékokat vették fel (10. Sz. ellen)
a' mire ezer a' példa:

Vadtság, szabadtság, szelidtség, rövid-
tség, mulattság, nevettség, segittség; se-
gittse, tudósítsa, elégittse, intse, mentse,
öltse -- ezek helyett: vadság, szabadság,
szelidség, rövidség, mulatság, nevetseg,
segitség; segítse, tudósítsa, elégítse, in-
tse, mentse, öltsa.

De már ezek szülöttség, veszettség, meg-
hittség, romlottság, 's más ezekhez hason-
lók igen jók és helyesek; mert ezek az Igék-
nek elmúlt idejektől, mellyek két tt-be vég-
ződnek, veszik származásokat; született vagy
szülött, mellyhez járulván a' ragaszték leszsz
szülött-ség; így a' többiben is veszett-ség,
meghitt-ség, romlott-ság. — Mellyeket nem
azért adok így szaggatva elő, hogy őket így
irattatni kívánnám, hanem hogy ezen meg-
szaggatáshoz óhajtanám, hogy minden ki-
szoktatná nyelvét a' hang ejtésben, és ki-
mondásban, a' mennyire azt a' folyó beszéd
kényje, és a' nyelv-forgatása kinek kinek en-
gedik.

Nyilvánvaló bizonyysága ez annak hogy a' t.
s. — d. s. egymásmellé esett betűk nem igazi
ágyból szakadt kettősök, és cs. kettössé soha sem-
mi állorcza alatt nem lehetnek; mert az igazi cs-
ben, a' c. és s. betűket olly szorosán özsze adta
és kötötte még a' régi ősz időkben a' természet,
a' szokás, és nyelv mozgás a' hang-ejtésben, hogy
őket elválasztani egymástól, megszaggatni, le-
hetetlenség érthetetlenítés nélkül; valamint ellen-
ben amazokat el kell szakasztanunk egymástól
hogy megértsük.

Másodszor. A' t. s. d. s. betűk ha mikor
egymás mellé esnek is, soha azon egy szótagot

egymással nem formálnak, mint az igazi kettősöknek cs. zs. sz. szokássok 's természeti tulajdonok. Mellyre nézve az Írások' és nyomtatásokban, a' soroknak végeiken szükségesképen elkell nekik egymástól válniok, és eggyiknek a' sort bévégezni, bérekesztetni, a' másikának pedig az következő ujj sort kikezdeni, mint a' többek között ezekben: tehetség, rövidség — ha már történe ne hogy a' sorvégére esne a' tehetség, vagy rövidség, de egészen ki nem férne, ekkor a' sor végére esik a' tehet — vagy rövid —, által vite tibe pedig ujj sor kezdeni a' ség: Nem tehe — tség, rövi — dség. Így ezekben: bolond — ság, bont — sa, önt — se, tekint — se, zöld — ség, indit — sa. Nem így az igazi kettősök; nem válnak, nem szakadnak ezek el, sem végén, sem kezdetén a' sornak, mint Ka — sza, tör — zsök, kecs — ke mega — szott, szere — csen, csi — cseribersó; nem kas — za telrát, nem is törz — sök, vagy szerec — sen. 's t. e' f.

Harmadszor. Ezen két megjegyzésből önként foly ez a' következés, hogy a' származtató ragasztékoknak, az Írás — és nyomtatásban is, változniok kellene, ha a' ts — vel, cs-helyett való viszsza élés tovább is megmaradna; és a' ság, ség, sa, se helyett, tság, tség, tsa, tse ragasztékokat kellene nyelvtanító könyveikben fel venni a' Grammatikusoknak; mivel minden említett helytelenségeknek eggy oka a' t. s — nek uralkodása, 's uralkodássa helyes voltának elesmérése, 's csak nem közönséges bévétele. Ekkor fogna osztán a' lehethől származni lehetség, segít-ből segittség, setétből setéttség, mulatból mulattság, szabadból szabadság; az inditból inditt a, az építből épittse, törvényes helytelenséggel.

18) Azt vesszük még továbbá észre nyelvünkben, hogy a' cs, zs, sz, kettős mással hang-

zók, (valamint akarmeltyik egyes mással hangzónak is szokása és tulajdona az) a' görög vagy deák lábakra szabott hangmértékű magyar versekben, soha csak egy elöttök álló rövid magánhangzót is (vocalist) fel nem emelnek, vagy hosszú taguvá nem tesznek, hanem egy általjában rövidnek maradnak, ha csak a' kettős mássalhangzót, más vagy kettős vagy egyes mássalhangzó nem követi: és így ők egészbelő becsők, erejők' 's tulajdonságjokra nézve, csak' olyanok, mint akarmelty egyes mássalhangzók, noha két betűjelből álljanak 's irattassanak ki. P. o. Csecebecse, ezen szóban két cs. előtt vagynak magánhangzók, 's mind a' kettő rövid szótag. Így ezekben is: dicső, ecset, becses, makacs, locsol, facsar, kicsiny, kapocs, a' cs —, ozsonna, uzsora, pizseg, zsuzsánna, kasza, tavasz, szakasz, ravasz, bornemisza, a' zs és sz-előtt valók, mind rövidnek és őket a' kettős betűk éppen nem emelik poétai fokra.

Még a' többi y—lonnal meglágyított kettősök- is, gy. ly. ny. ty. ugyan ezen tulajdonságúak, 's ő közzülők sem emeli fel, vagy meg nem hosszítja csak egy sem, az előtte való rövid magánhangzót; ha csak más mássalhangzó nem követi őket. Például: Magyar, vagyunk, egyenes, helyes, hüvely, menyasszony, enyelgek, konya, tunya, kutya, szatyor, atya, anya, nyavalya 's. t. éf. És csak ezek az igazi magyarnyelvbeli lágyított hangú betűk; és ez az ő természeti megesmértető és meg különböztető egykülönös és bizonyos béllyegjek, melly által a' fattyu lágyultaktól megkülömböztethetnek, és megkülömböztetnek.

De mivel a' fattyu ts. ds. csak a' származtatásokban ragasztékokban, 's hajtogatásokban ke-

fűlnek elő, és az eredeti gyökér szókban, sem elől, sem derekon, sem hátul elő nem állhatnak a' nélkül, hogy a' felebb több helyeken említett helytelenségekbe ne keveredjenek : azért ezen megjegyzésre nézve is amazokkal ellenkezőleg, hol össze jönnek, meghosszszabítják az előttök való rövid szótagot mindenütt ; sőt hogy lárvájok a' hangejtésre nézve annál észrevehetőlenebb légyen a' fűlnek, meg is töldják még egy lógó vagy vezeték t — vel hangjokat ; segít — segítse, segítettse, nemzet — nemzetség, nemzet-tség, szabad — szabadság, szabad-tság : Bizonyos jele az annak hogy ők ezen épen különböző, sőt egyenesen ellenkező természettel bírván, mint sem az igazi kettősök : sem azt a' nevet, sem a' velek való élest ezen szolgálatban nem érdemlik.

Mert, hogy itt mulólag, mint feltett' célomra szorosan nem tartozó tárgyat, ezt is egyikét szóval érintsem, valamint a' C. és cs. betűk állorczáikba öltözött fattyu kettős seink vagynak (12. 17. Sz): úgy valami előítélettől már előre elfoglaltatott, 's. a' csupa hang ejtés után tántorodott, különben Tudós Grammatikussaink, 's Litteratorink csináltak a' mai időkben, több lágy hangu betűket is, a' felebb említetteken kívül, (csekély belátásom szerint nem igen helyesen) és azokat Könyveikben is nyilván mutogatják, — mellyek előtt a' rövid magánhangzók mind hosszúkká lesznek a' poétai lábak és lépések alá, de a' mellyek, valamint amazok, méltán fattyúknak tartatódhatnak, mivel hogy nem igazi és természeti uton 's módon látszatnak származtagnak lenni, hanem a' j. gyökér betűnek saját jussából való kivetköztetesse által, mikor ő tudniillik a' d. t. l. n. gy. ly. ny. ty. betűk után esik, valamely

szóban; melly által a' j. saját személyjebeli különös és tisztes szolgálataiból ki pöczköltetik, helyjébe ülven a' gy. ly. ny. ty. (4. 5. 8. 9. Szám ellen)

Melly esetben, bár akárminth kiáltson elle-ne a' hangejtés és a' fül: de a' szem és okos-ság előtt a' kiírásban el nem tagadhatják, hogy más jussába avatták légyen magokat, a' j. betü' nem kis sérelmével, gyalázatjával, a' nyelv' finnyás kényje megrontássával, a' gyökereknek meghomályosításával sőt néha megsemmisítésével, 's más botránkozásoknak okozásával — Ebben az igében a d o k, a d s z, ez a' gyöker ad (d a t); mellytől származnak a d j, a d j o n, a d j u n k, a d j a t o k: de ezeket, még pedig vitatások mellett állitva, így írják, 's írni javallják: a g y g y, vagy a g g y; a g g y o n, a g g y u n k, a g g y a t o k; melly szerént már a' gyöker nem lehet a d, hanem a g y. (egy hasonló gyöker szónk más is van a' Nevek között: a g y. (caput, cranium), Ehez képest a' Jelentő mód első személyjének kellene lenni a g y o k, a' másodikban a g y s z. Ha pedig így írjuk a d g y, a d g y o n, a d g y u n k: ekkor megmarad ugyan a' gyöker a d épségben, de a' j. a' származtatásokban g y — vé változott; ki tudja micsoda okból? hanem: ha a' fülnek csalárd ítelete után; mint a' következő példákban bővebben láthatni. Vad, az ő vadja — vadgya. Pétervár-radján, Péterváradgyán. Szalad, szaladj, sza-ladjunk; szalaggy, szalaggyunk. Engedj, en-gedjete; engedgy, engegygyetek. Esküdj; es-küggy. Kel, kelj, keljünk; kelly, kellyünk. Fe-lelj, feleljete; felelly, felellyetek. Ülj, üljön; ülly, üllyön. — Teljes, teljesség; tellyes, tel-lyesség. Hely, az ő helyje; helyye. Mely

(pectus) az ő melyje; melyye. Menek, mensz, mén, menj, menjünk; menny, mennyünk. Izenj, izenjetek, izenny, izennyetek. Vizözön, Mózes vizözönje; özönnye, Szelemen, szelemenje; szelemenye. Honn, honja; honnya. Mutatja, hozatja, hozatjuk; mutattya, hozattya, hozattyuk. Bot, botja, állat allatja, akarát, akarattja; bottya, állattya, akarattya. Eczet eczetje, felelet feleletje; eczettje, felelettje. 's t. éf.

Mellyekben, a' mint láthatjuk, a' dj. mindenütt dgy — vé, sőt két gy — vé is — az lj, lly — az nj, nny — a' tj, „tty. kettős lágy betűkké változtattatnak, az Öseleinktől nyelvökhöz alkalmaztatott négy lágy kettősökön kívül (4. 5. 6. 7. 8. 9. Sz.) — De miért kelljen a' j — nek éppen a' fent irt betűk után ezen változást szenvedni, holott sok más ezer esetekben a' maga kirendeltetett helyjében és böcsében változás nélkül meghagyattatik (némelly kevés kivételek mellett); de még a' kimondás és hangejtés is kellemetesebben esvén általa: még ezen kérdés felett nagy a' villongás Litteratoraink között, és foly mind e' mái napig a' miatt a' feketetintás tollháboru a' Jottisták és Antijottisták között; egyikik Fél viaskodván a' hangejtés mellett, a' születéssel és származással nem gondolván; másik pedig a' születés és származás mellett a' hangejtésre nem ügyelvén. Mellyik Fél fog nyertes lenni? az idő meg mutatja. Hanem ha úgy fognak vele bánni, mint bánt Cicero a' H. betűvel, mint ezt rólla megjegyzi Kalepinus, szótárjának 634-dik lapján a' H. betűre (Basileae 1605. fol) az hol így ír: „Ante Ciceronis tempora, ut ipse in Oratore testatur, solis vocalibus addebatur a-

„spiratio, non autem consonantibus, quorum
 „etiam pronuntiationem ipse aliquam: diu se
 „fuisse sequutum fatetur. Quin ego ipse in-
 „quit quum scirem ita maiores loquutos es-
 „se, ut nusquam nisi in vocali, aspiratione
 „uterentur, loquebar sic, ut Pulcros et Ce-
 „tegos, Triumpfos et Cartaginem dicerem:
 „aliquando, idque sero, convitio aurium
 „quum mihi extorta veritas esset, usum lo-
 „quendi populo concessi, scientiam mihi re-
 „servavi — De térjünk vissza közelebbi czé-
 „lunkra.

10. A' C. betűjel' szolgálatjának régiségét a'
 Betű köztársaságban mind a' Deákoknál, mind
 hajdani eleinknél már felebb, de csak mulólag,
 érintettük: de közelebb szólnán a' dologhoz, hogy
 nyelvünkön kelt Írásainkban is, mióta azt a' De-
 ákoktól elválalták öseleink, valóba szokásban lett
 légyen, azt erősíteni láttatnak mind a' C. mind
 a' cs. betűknek Századokon által a' Magyar Kézi-
 ratokban fenn maradott, és hűségesen megtarta-
 tott eredeti Deák formája — Ugyan is:

a) Ha meg tekintjük ama' T. Hazánkfiya saj-
 novics Ur által, a' Lappok nyelvöknek, a' Ma-
 gyar nyelvhez való néminémű hasonlatossága' meg-
 mutatásául egy Értekezéssében felhozott kézirat-
 beli Temetéskori Beszédet a' 12-dik Századnak vé-
 ge — vagy a' 13-diknak eleje tájáról, abban nyil-
 ván láthatjuk a' c. és cs. betűkkel való éléssét az
 akkori Kornak. Ebben az Eleje felé élő fordúl
 több ízben ezen szó Gyümölcs. 1-o) és mend pa-
 radisumben volov gimilciétől — 2-o) tilutoa
 wt ig fa gimilcetul. — Tovább a' közepe táján 3-o
 es bulscassa w bunet. A' vége felé: 4-o) bulsa-
 sa w bunet — 5-o) Zoboducha wt. — Ugy lát-
 szik ugyan hogy ennek írója született Magyar ne-
 hezen lehetett; de értett 's tudott is annyit hogy
 gondolatjait az akkori, bárdolatlan időhöz kés-

pest, magyar betűkkel magyarul írásba tudtatni. És a' két első példában: gimilciectől, gimilcetul, meg esmérte a' Deákoktól kölcsönözött c. betűnek akkori szokásban volt helyességet, és a' vele való élést. Abulscassa, bulsassa igék is = bocsássa, hasonlót mutatnak, csak hogy az s. a' c. elibe van téve meg fordítva, de csak ugyan úgy látszik, kellett ennek ő előtte tudva lenni hogy c. betű kívántatik a' cs—hanghoz. Itt van még Zoboducha = szabadtisa. Ebben ugyan az igazi cs-nek semmi helyje nem volna; mind az által a' hang után figyelmeztvén az Író a' ts. helyett ch-ét kívánt, írni, nyilván való jeleül annak, hogy még akkor nem volt esméretes a' t. s. cs—helyett; és annak, hogy a' cs. hangot a' c-től esmerte származni.

b) Az említett Temetési Beszéd ideje után mintegy 200. esztendővel írta le valami Jámbor, de már sokkal magyarabb Magyar Író Sz. Margit életét; melyet T. Práy György Történet I-rónk talált Kézirathan, 's kiadta illy Czim alatt „Vita S. Elisabethae viduae — nec non B. Margaritae Virginis, quarum illa Andr. 11, haec „Belae IV. Hung. Regum filia erat — Tirnaviae Anno 1770. Az első Deak, de a' második Magyar kéziratból nyomtattatott, meg tartatván benne az akkori egész Írás módja szükségesen. Ebben az egész 125. lapokból negyedréthben álló Életírásban, nem talál az olvasó csak egytetlen egytz-vagy ts. betűt a' c. vagy cs. helyett; hanem a' c. maga valóságában íródik, némely keveseket kivévén, mellyek hol c. hol ch-val íródtak. Például lássunk eggynehányat: Herczeg, Hercegné — Lelki dimele, dimele óltó bódog azzon — nagy ceteurtek, cheteurtek = nagy csötörtök — Lecke nyölcz — Vacy Pyspek — zent leurinc — Frater Vince, Soror Lucia, — Cecilia — Harmyc, har-

myc nyole, kilenc — garadic, garadichon — ky Pinter es alc vala = álc, ács — lanchokkal megkeuteuztetven — pinche, palcha, orcha = pincze pálcá, orca — Figyelemre méltók e' következők: myképen tecchik vala; ecchaka; engemet megvigazthac ha akarod = tetszik, etszaka, vigasztalhatsz. Mellyekben láthatni hogy tsz-jö össze, mellyeket a' mai tz-és Irók így írának tetszik, etzaka, vigazthatz, a' hang ejtésre halgatván; a' mi Irónk is azon hangejtésre ügyelvén c. vel írja, sőt cc-vel, mert a' tz. annyival inkább a' tz. előtte teljességgel esméretlenek voltak. Így cilcium, provincialis, processio, prédikacio, disciplina, penitencia, tuncella; 's több százak effélék.

20) Hogy pedig a' cs. kettős betűnk a' C-től vegye származását, azt Kálepinus a' felebb idézet Szótárjában, a' C. betűre tett jegyzésében ezekkel bizonyítja. „C. medium est inter G. et ch. „Dum profertur extremæ lingvæ pars, antiores dentes percudit, fitque ex eo repercussu obtusior sonus, Diversæ regiones diversimode pronunciant; aliae ita proferunt, ut magis ad sonum s. videatur accedere; aliae vero nihil de sono G. admixtum habent — Megkell jegyezni, hogy Kálepinus Olasz Tudós lévén, az idejebeli Olaszok hangejtéséhez alkalmaztatja itten a' G. és Ch. között való hangját a' C-nek, melly már ekkor a' Nemzet szájában a' Magyar Cs. vólt. Cesare = Csézare (Caesar) Piacere = piacsere (placere); Imperatrice = Imperatricse; Pacifico = pacsifico (pacificus) — Mellyet szépen világosit Leibnitznek egy levele (Epist. ad divers. Lipsiae 1734 p. 408. 409) mellyben többek között így ír: „Les bottes, telles que les Hongrois ont coutume de porter, sont apelles cismes a Vienne, selon la prononcia-

„tion italien, c' est a dire tsismes (németesen irván) ki; mellyben a' Francia végezetet, magyarral cserélvén fel, lesz belölle csizma, vagy a' többesben csizmák.

Még az oláh nyelvben is, melly a' Deáknak másik leánya, vehetjük azt észre, hogy a' Deák C-ből formálták az ö-miénkhez hasonló — Cs. hangjokat: Fácse fok (fao vagy facias ignem, focum); Aducse ápá (adduc, v-adfer aquam) Depács (da pacem)

Másodszor. Ha Diplomatikussaink irását, a' régibb ok — és Adomány Levelekben — és a' régi történet íróinkat, sőt a' könynyomtatás feltaláltatása után is jó darab ideig a' nyomtatott könyveket, megtekintjük, feltaláljuk azokban, hogy a' ch. betűjel tette a' cs. helyett a' szolgálatot. Nem ujjság az régi Iratok' sőt Könyvekben is, a' csak, csoda, csuda csalán helyett ezeket, chak, choda, chiuda, chalán olvasni. Zabólch első Magyar Kapitányjainknak eggyike, maga nevét ragasztotta eggy Vármegyénkre, melly a' Magyar szájból mind e' mai napiglan cs. hanggal ejtődik ki: Szabólc V-megye; valamint Chanád = Csanád. Közönségesek a' régi Familiák Adomány leveleikben az effele nevek; Chaky, Forgách, Draskovich, Zichy, Péchy, Chaty, Chanádi, Chaplovich, Chiapó, Georch = Csáki, Forgács, Draskovics, Zicsi, Pécsi, Csáti, Csanádi, Csaplovics, Csapó, Görcs. 's a' t.

Harmadszor. Bizonyítják ezt régi eleink saját példájokkal, némelly Deákoktól vett, 's még ma is fenn álló szavainkban, hogy ők a' C. betűtől származtatták a' cs-ét, kevés lágyítással: Cseresznye, Császár, Szerecsen, Cserfa, Csicseri-horsó, Palacsinta, Csatorna — ezen Deák szóktól: Cerasum, Caesar, Saracenus, Cerrus, Cicer, Placenta, Cisterna — Lássuk most:

Negyedszer, miképen élvele a' Sz. Margit életirója: Choda, cuda, chodalatos — Erkeulch; erkeuchetlenség — dichirni, dychy irni. — Ez zent zuz kere soror Agnest hogy euncky segellene chynalny egy kapchat, melly kapchaban belül — Karachon-Geurek Chazar lejanya — dycheuséges, paranchol — Vachora, Ur Vachoraya — Nagy Zombatnak vechernyeiklen = vecsernyéglen — Terdenek kalacha (kalácsa) megdagadott — Zent Margit azzonnak egy euchche (öcsce), euchchcevel, euccheinek. — Márcialis tanulchival (tanácsival) — vallanak chongya (csontja) ky mene helebeul — Kench, Kenchesláda — Kuch (kulcs, kőcs), kezey enzve kucholva — chonka; chal, kichin — Gyogecha (gyogyitsa); zabadech (szabadéts); megehnyche (megenyhitse); ezen három utólsókban nincs ugyan a' cs-nek helyje, de a' hangra ügyelvén az Író inkább kívánta azokat ch = cs-vel írni ki, mint ts-vel; mellyet teljességgel nem esmert, mint cs—ét. Látjuk ezekből hogy c-től származtatták, mások is, őseleink is a' cs-ét, és hogy úgy is éltek vele, csak ezzel a' különbséggel hogy a' ch-át kötötték össze eleinten, és sokáig az volt keletben, míg utóbb s-et nem adtak mellé az h. helyett; de valamint ts-vel, úgy ts-vel nem éltek a' c. és cs. helyett. Utóbb csusztak ezek bé, a' mint fellebb láttuk *).

---

*) A' Felelőnek számos okait, mellyeket a' cs mellett, 's a' ts ellen elő adott, a' Nyelv' Philosophiájának fő törvényei is bizonyították: a' helyes írásnak kijelentőnek, határozottnak, és könnyűnek kell lenni (Lásd 11. Szám alatt). A' ts se egyike se másika nem, midőn ezen Olasz c hang' előterjesztésére fordították: a' ts ezen együgyű Olasz c. hangot ki nem jelenti, hanem inkább eme többes nemeth ts ch hangot: mint ezen szavakban: barátság, rutság, bontsad, 's t. c'f. látni való. A' ts, az említett hangnak kijelentésére fordítatván, határozatlan is: mert a' ragasztékos, és formáltt igékben többes és elválasztható: mint ezekben: barát-ság, rút-ság, bont-sa, és valóban így is

21) A' cz. kettősről kellene még valamit szólni: de ha a' c. törzsök betű egy magában is elég alkalmas (8. 16. Szám) a' felebb mondottak szerint, minden szavaink hangjának, mellyekben a' c. elő fordul, helyes kiejtésére, már magától is elolvad a' z. a' c. mellől, a' helyes írásban is; 's más nem lenne mellette, szükségtelen valónál; mellynek szaporitását az okosság tiltja. (4. Sz.)

22) A' mennyire én tudom, még eddig tz-nek ügyét senki oly buzgón fel nem fogta, hogy okokkal és erősségekkel igyekezett volna annak a' c. felett való helyesebb voltát vitatni, 's megálapítani kívánni az Írásban, T. Kassai József Uron kívül Magyar nyelv tanító Könyvében, két magyar szóknak, magyar gyökér szókból lett származtatások által. Mellyeknek megítélésére, hadd szolgáljanak még ezen Értekezésnek bérekesztéseül, a' következő két Jegyzések:

Első erőssége a' tisztelt Tudós Urnak véte-
tik a' Harmincz szótól; mellyet a' Harm, és
Tiz két gyökekből származtajván, a' tz-nek a'

---

választatik el a' sor' szakadékein; az eredeti, és származott igékben pedig egyes, és elválaszthatatlan: u. m. ala-
cson, szerecsen, becses = ala-cson, szerecsen, be-cses.
Azért nehéz, és tévesztő is: a' tudatlan és idegen el nem igazodhat rajta, vagy csak nehezen, vallyon és hol kel-
lessék a' ts betűt együvé vennie, hol se? Nyelvünk Orthographiájának kimivelésében pedig, nem lesak a' tudós,
hanem a' tudatlan és idegen olvasókat is tartozunk illendő tekintetbe venni; mind ezen törvénytelenések megszűn-
nek, ha a' kettős és elválasztható (tsch) hangnak kijelen-
tésére a' ts-ét fordítottuk, az egyes, elválaszthatatlan
(Olasz c) hangnak elő terjesztésére pedig a' cs. betűvel
élünk; 's írjuk: barát-ság, rút-ság, bon-tsa; ellenben:
ala-cs-on, szere-cs-en, be-cses, 's a' t. Ide járul ismét ez
a' tekintet is, hogy c diplomatika betű sok nevekben: p.
p. Ber-cs-ényi, Cs-áki, Csernovics, Forgács, Szer-cs-ényi,
Toldalagi de Nagy Erce, 's a' t. Ha pedig ezekben ere-
detiségökre nézve cs-el élünk, másutt pedig ts-el, szü-
ségtelen anomaliát hozunk bé Orthographiánkba. Ezen
anomalía is megszűn, ha az Olasz c hangot cs-el jelen-
tyük ki.

magyar nyelvben 's írásban való szükséges voltát állítja, a' c. helyett: így okoskodván: Három tiz, össze huzván Harmtiz; a' t. és i. betűkkel helyet cseréltetvén, lesz Harmitz; a' szebb hang kedvéért a' tz. elibe tévén az n. betűt leszsz Harmintz; már pedig a' Tiz három betűi között nincs c. hanem tz; a' mint ez a' Harmintz' származtatásából nyilván van: tehát a' Magyar Írásban nincs c. hanem tz. Én ezen egy példából (ha mindjárt hiba nélkül való volna is) az összeseges egész nyelvre meghatározó következtetést hozni nem mernék; annyival inkább, mivel minekelőtte a' Magyar Írásba c. helyett bécsuszott volna a' tz. már az előtt mintegy 200. esztendővel, a' 30-at, Harmicnak írták eleink c. betűvel (19. Sz.). Azomban, egyfa nem erdő.

Második erősség a' tz. mellett Páriz Pápai Szótárjából ezen név Ketz el, Ketz ej, Ketz el y — (mellyet némelly vidékeken így is ejtenek Röcz öle). — Erről azt jegyzi meg a' T. nyelv tanító, hogy Kassa Vidékjén a' Köznép az Előkötöt (Kötő, Kötény) nevezi Ketz elének; 's ennél fogva származtatja azt ezen gyökér igétől Köt, a' régieknél Ket, hasonló elmefuttatással, mint a' másikat, mind addig rakosgatván és forgatván a' betűket, míg végre egy Ketz ele nem készüle belőle. Mellyre ezeket jegyzem meg:

Páriz Pápai a' Ketz elét Deákul Supparum lineumnak teszi ki; Németül fordítva: Ein überhemd; Sommerkleid der Weiber.

Kirschius a' Deák Supparumot így nevezi németül: Ein leinerner Kittel; Brüstgen; Mieder; Unterhemd.

Az öreg Kálepinus így: Supparum, vel Supparus — „Genus togae levis et angustae, „inde dictum, teste Varrone L. IV. de Lingva „lat. quod supra induatur; quemadmodum sub-

„cula quod subtus induatur. Utánna tétetik a' német neve: Ein leicht, eng, aber lang Oberkleid; Kittel — Lengyelül: Czuha — (melly némelly magyar vidékeken is hallatszik ma is Cuha, Csuha, czula, czeleczula) — Magyarul: Felső zwek (=szük:) köntös.

A' subuculára ismét azt jegyzi meg Kallépinus: intima vestis, quae fere ex lino fit, „ita dicta quod ea subtus induamur. Németül: Ein üntherhemd. Lengyelül: Koszula. Magyarul: Dolmány: így világosítván azt Varro szavával: „Posteaquam binas tunicas habere coeperunt, instituerunt vocare subuculam et indusium.

Mindezekből nyilván kitetszik, hogy a' Supparum (a' Ketzelének deák neve Páris Pápainál) és a' Subucula, igen egyet jelentenek akár férfi, akár asszony öltözet nemének tartjuk azt; de Kötöt, (kötényt, előkötöt) csak ugyan egyik sem jelent: következésképen a' ketzele, vagy köczöle, a' köt vagy ket gyökér igéből ezen okból épen nem származtathatik. Leg hihetőbb, csekély ítéletem szerint ez, hogy ezt vagy a' német kittelből, vagy a' Lengyel koszulából csinálhatták a' Magyarok, ha ugyan nem eredetű Magyar szó találna lenni. És lehetett olyan forma öltözet vagy köntös neme, mint ma az asszonyok gyöles — karton — vagy akármi gypott — söt selem — matériából is készült, szűk 's bokáig érő felső nyári köntössök (überrokkjok mai vad magyarsággal). A' férfiaknál pedig, mint régi öseinktől viseltetett térdig érő Dolmány jól testhez szabva; avagy mint Magyar Papjaink szőr, 's selem matériából, vagy posztóból is készült bokáig érő hosszú dolmányjok (reverenda) mellyeket régi eleink; papjaink, asszonyaink csak az egy szál alsó ingre (íme ümög) szoktak vőlt magokra, öltetni, míg a' t. betűvel együtt

e. helyett, a' Lájbli, Pruszli, 'Rekli, és 'Mieder, azoknak alájok nem búvtak, 's el nem hatalmaztak közöttünk. — Mert mind a' kétféléhez igen közel jár mind a' Ketzeli, mind a' Köczöle név; mind a' kiírás, mind a' kimondás; mind az említett Tudósok által leírt köntös nemére és nevére nézve. És a' mennyire vagynak: Christianustól, Keresztény vagy Keresztyén — Sebastiantól Sebestyén; Augustintól Agostan; Dúzendtől Tüczet; Zúbertől Csöbör; Band, 's Bandlitol Pánt és Pántlika; Zeigertől Czégér; Incarnatiótól Karácson; Pentekostetől, Fünköst; Diaconustól, Dékán; Abbatiszszától Apácza: csak anyira van Kítettől a' Ketzeli; Kossulától a' Köczöle; és ha azoknak elfogodására, 's nyelvökhöz való alkalmaztatására szabadságok vólt Eleinknek: az ő saját c. betűjökkel való kiírása is szabad kényjektől függött; Kecele, Köcöle *).

Y. és Trattner János Tamás.

2.

A' Meteor Kövekről.

(Legelső Ertekezés, mellyet egy Hazája boldogságát szerető Magyar Szép a' Tud. Gyűjt. számára beküldött.)

A' Tudományos Gyűjtemény mult 1819-ik esztendei 8-ik kötetje 66-ik lapján, az ugy nevezet

*) Ha megbizonyodnék is az, hogy Kecele, a' kö t gyökér szótól származott legyen, ebből nem következnek több, hanem hogy a' gyökér szónak megkeméltetésére irattassék Köczöle; de belőle távul se következik az, hogy a' nem származott igékben is, mellyekbe csak a' német nyomtatás, és írás' módja csúsztatta bé a' t betűt, ts vel éllünk, és onnelkül írjuk atzél, etzet, 's a' t. De bihetetlen, hogy megbizonyodjék: mert nyelvünk öle,

Meteor kövekről bé iktatott tudós Jegyzését Rang Orvos Doctor Urnak, figyelmetessen meg olvasván, lehetetlen, ha bár Nememhez illetlennek találják is a' Tudósok, *) azon kevésből álló vélekedés ellen, hogy észrevételeim az Olvasó közönséggel ne közöljem. —

A' Meteor Kövek, mellyeket a' tudatlan köz-nép máig Menykönek hiszen, hogy a' régibb Világban is esméretesek voltak Gilbertnek historiai ellene mondhatatlan állításán, és időről időre való megmutatásán, az Olvasó bátran épithet. Hogy ezek kavats földből, kénköből, Nikolból, és vashból állanak össze, a' Chémiai vizsgálás kételkedésen kívül teszi.

Chladni Tudós Ur állítása, hogy régtől fogva láttak, az ég hézakjába, olly messzeségre, a' mennyire a' földünk Levegője nem terjedhet, tüzes golyobisokat, mellyek el tűntek a' nélkül, hogy e' mi földünkre estek volna, láttak más setét testetskéket is a' Hold, Pláneták, és csillagok környékeikbe, 's az, hogy a' Természet nagy hézakjába a' világ eredeti ki — formáltatásától, fent maradtak némely testetskék, mellyek sem egy, sem más systemához vagy világ Rendhez nem tartozván, e' nagy Házba kóborlanak és ha valamely Plánetához közelitnek attól fel szivatnak, és a' sebes le esés által midőn a' Levegőt össze nyomják, meg gyuladnak, 's így olly testekké változnak, mellyeket a' Meteor kövekbe látunk, — gondo-

---

e le ragaszték nélkül szűkülökdi. — Vajba Tudósaink, kik a' Magyar Helycsírás' regulázásán dolgoznak, ezentúl méltó tekintethe vennék a' Nyelv' Philosophiáját; kettős örömünkre szolgálna feltett hazafiúi jutalmunk!

- *) Nem tsak nem fogják illetlennek találni Hazánk Tudósai; sőt megvagyunk győződve, hogy minden Hazafi örvendni fog azon, ha Hazánk Szépei, ezen Nemzeti Intézetben nagyobb részt veendnek.

A' Redactio.

latnak csupán jó. — Kepler, Hugénius Newton Bölcs Ég vizsgálók, kiknek Neveket a' késő Századok is emlegetni fogják, a' hozzá vonzó erőt minden Plánétában, és a' Testekben a' nehézség Törvényét meg állítván, igaz marad az, hogy semmifele test egyik Plánétától a' másikig nem köborolhat, mert a' vonzó erőtől huzatattván, a' nehézség Törvénye szerént, akarmi módon való el készülése után, ha bár egy kevés ideig, valamely erős szélről, bizonyos messzeségre hajítás-sal is, le esik bizonyosan azon Plánétában melly-nek körébe készült.

Hogy a' világ eredeti formáltatásából fent maradt valamely részetskékre lehetne ezen Meteor Kövek formáltatását vinni, igen csudálatos vélemény és inkább talán csak álmadozás. — Hogy a' világ bizonyos Materiából, vagy Chaosból állat volna is öszve, előttem ugyan megfoghatatlan — nagyon Emberhez illő gondolat is, az egész Mindenség szerző Okáról, azt állítani, hogy a' világ elő szollítására bizonyos materiára lett volna szüksége: — meg fejthetetlen marad mindenkör az a' kérdés, hát a' Chaos vagy a' Matéria ki által? és miből készült? a' felelet erre is csak az, a' mi világ alkotására, hogy azt amaz vég-hetetlen Mindenhatóság bölcs tétzése formálta. — Matéria nélkül való lévén a' világ formáltatása, azon setét testetskék fent nem maradhattak; ha azok csak ugyan az Ég-visgálók által tul e' mi földünket határozó levegőn szemléltetnek, vagy a' Hol mint leg közelebb való Plánéta atmospherájához tartoznak, vagy valamely Bujdosó Csillag részetskéi lesznek.

Doctor Rang Úr Véleményében, a' világ kezdetében elől állal külömbkülömbféle testekből, az okoskodás erőltetve is rosszul huzza a' következtetést. Hogy most is, minekutánna a' természet nem

nyugszik (a' mint Doctor Ur véli) támadhatnak az erők mivelése által, a' földi Levegőnek leg szélső határaiban, sőt azon túl is, olly testek, melyeket mi Meteor Köveknek nevezünk — Ki nem áthatja a' rostálgatást. Az Ujj tekintetet sem érdemelhető szigetek támadása valóban, mint a' Doctor Ur gondolja, nem valamely ujj készítménye a' vagy munkája a' bölcs Természetnek, hanem bizonyos nagy erő által, a' Föld történt mozdulásának szüleménye, valamint Hegyeknek, szigeteknek, sőt egész Tartományoknak is siralmas elpusztulása, és a' föld gyomrába örökös bé rohanása is egyedül annak tulajdonithatik. — A' mi Földünk természetes melegsége mutogatáson felül lévén, a' melegség ennek gyomrát, mint vizet a' tűz mozgásba hozza, hol nagyobb erőben bir melegséggel, ennek külsőjét fel is tolja vagy ki dudorítja, mint a' viz a' forrás által a' tűz mellett lévő edényben felfelé tolódik. Ez a' fel dudorodása a' föld színének melly mindenkor a' Tengerbe leg tétzhetőbb lehet, kezdete a' vélt ujonnan teremtdőt Szigeteknek. — Bár akarki mit állítson nem vitatom; én csalhatatlanul hiszem, hogy Ujj Világ vagy Ujj Készítmény a' Természetben nem álhat elől, és nem is lehet ebből valamely rész semmivé, ha mindjárt a' részek, az egész érzése nélkül változást szenvedhessenek is: bátor azon okból ezen utóbbi állítás mellett kardoskodjanak is némellyek hogy sok Csillagok, mellyek pedig mind annyi világok nem láttatnak már ma, mellyek a' régi időkben fel tettek, mivel azok által a' cél el érődven semmivé tettek értelmem azért győzhetetlen marad. Ez a' minden világok világa olly egybe kötetésben lévén eggy mással, mint az Ora kerekei, csak eggy is el nem mulhat, az egész veszedelme nélkül, és ujj is hozzája már nem járulhat az egész öszve bom-

lása nélkül. A' természet Alkotója bölcsességével ellenkezne is talán mind untalan ujjabb meg ujjabb dolgokat teremteni, ha bár Bode Berlini híres Csillag vizsgáló is állítsa, hogy még most is és különösen a' Teremtésnek legszélső határain az ő intésére Ujj Napok állanak elő a' magok határjaikkal, és környékeikkel egygűt, és legelőször jelennek meg a' világ néző piatzán. A' képzelhetetlen kezdet, első szempillantásában, kész volt olly tökéletesen minden, hogy ehez már több nem is járulhat, és az ellenkező álitás, nekem ugyan úgy tetszik, amaz Fő Bölcsesség sértése nélkül nem is álhat meg.

Az a' gondolatja is Rang Urnak, hogy az erők minekutánna testi formákba öltöztek a' vonó erőt a' savanyú szer, rugó erőt pedig az éghető Levegő képzí, 's ezeket a' Levegő utolsó határainkon is találni, lehetséges hogy az Electrico Gálvánica bé fojás által, ottan, ottan a' Meteor kövek, meg foghatatlan képen erednek, edgy cseppe sem teszi a' tudni vágyó Esméretet gazdagabbá, csak Logikai bizonytalanságokkal, a' Lelki tehetséget terhelvén, az e' tárgyról bővebben való gondolatra készteni.

Illyen Meteor Kövek, minden ki tapogatás után is, soha nem találtattak a' hideg öv vagy a' 47 grádus felett, és Annal der Physic 1815 Jahrgang sem említi hogy az északi hideg Tartományakba találkozozt volna ilyen kö. Ennek bizonyosan természeti okának kell lenni, hogy ezek csak a' meleg öv alatt vagy attól egynehány grádusnyira szoktak az Emberek szemében akadni, és a' minden tapasztalás után mondhatom, az illyen Kövek Télnek idejében soha nem hullásakat; már a' két vélemény szerént pedig, a' hideg öv alatt, úgy mint a' Meleg Tartományokba, Télen csak úgy, mint Nyáran ezek hullásának kellene

tapasztaltatni. Ezekből de még inkább az illy Meteor kő szorgalmatosan való figyelmetes meg tekintéséből, csekély Véleményem az, hogy ezen Meteor kövek, a' mi Földünkben fel emelkedet por szemek és igen apró követsetskék, mellyeknek egymáshoz vonó erejek lévén ott fent öszve csomósodnak, és a' Levegő szélső határában szüntelen lévő szelektől forgatván, végre vagy nehézségek Törvénye szerént, vagy már nagyobb darabban öszve verődven a' szelek ereje meggyőzések miat le hullanak. Az hideg öv alatt, hol a' Föld színe örökös hóval és jéggel fedeztetik, már soha semmi por, vagy Követske fel nem emelkedhetvén, miképen készülhetne ott ezen kő? sőt a' mérseklött öv alatt is tél idején nagyon ritkák lévén a' por fellegek, mellyekben lévő kövecskék pedig szolgálhatnak csak materiálul az illyen M. Kövek készülésének, hullani nem tapasztaltathatnak. — Azon kövecskék, mellyeket én legalább ezen köbe szemlélek, a' mi homokainkban lévő igen apró Kövecskékhez hasonlók, és azok igaz nemei. Ezek igen ritka Tűnemények lévén, a' felsőbb Levegő akkoriban bizonyos ragadó nedvessége, vagy enyves gőze által (a' mint Doctor Uris helyessen gondolkozik) ragadnak öszve, nem lévén mindenkor illy enyvességgel el telve a' Levegő, ezek sem készülnek minden por fellegből. Mi okból tetzhető lángal hulhassanak alá felé, azt azok, kik a' természet Tudományában jártasok méltán sebes jövése által a' sűrűbb Levegő öszve nyomásának tulajdonithatják. — A' Jég Tárházában miképen készülhetnek azon Lúd tojásnyi Jégek, mellyeket pedig az Emberi Nemzet rémlésére gyakrabban szemlélhetünk egész ellene mondhatatlansággal meg magyarázni nem tudjuk, még talán az emberi Gondolkodó Okosság ezen igen ritka Tűnemények miből léteket, és készü-

lések okát, ellene mondhatatlanul , a' későbbi Századoknak szemek elébe fogja terjeszteti , a' mikor majd késő Unokáink bizonytalan okoskodásinkat , és véleményünket ezen Meteor kő felől bámulni fogják , mint olly csekélységről való vetélkedésünket , melly már ő előttök kétséges kérdésbe sem jöhet. —

Ha Hazám Tudósai ezen a' Természetben valósággal nem kis tekintetű Tűnemény , bővebb és helyessebb magyarázatjára , csekély értekezésem által fel indítatnak , eleget tenni tudni vágyó Lelkünknek az lesz , legfőbb nyereségem , nem is reménylhetvén , hogy Nememhez , ki az illy Tudományban ritkán jártos éppen talán nem is illhető czáfolgatás forma gondolkozásomért valaki minden erejéből meg támadna. — és ha Tudósai Nemzetemnek csekély iparkodásom miat arra az áldot gondolatra jönnek , hogy néha néha a' szép Nem Gyönyörűségére is valamit ezen Hazánkban (oh fájdalom) még csak edgyetlen , egy Tudományos Gyűjteményünkben írni fognak , melly talán ezt a' még Dél színre sem ért Létele előtt való el mulásától leg inkább menteni fogják — boldognak magam állitom , és Nemem Nevébe Tudósainknak itten előre érette köszönetet tészek. A' szép nem is kedvelli a' Magyar Nemzeti palérozódást — az ő tudni vágyó Lelke kész repülni bár ha szárnyai erőtelenek is , az Okosság szélfő határáig , de azon mély tudományú deákos recensioneálásokból , mellyek Lelke gondolkozó országán mindenkor túl járnak , mi tanulmányt vehet ? hát azok az Ujszókat kovácsolók , és teremtlők ellen , kik minden igazság nélkül , örökség szerént több Századok olta reánk maradott igaz magyar szavainkat számkivetésben üzni szándékoznak , 's koholt Szavaik Franczia , Olasz , 's más módi kapára ütvén erővel csak azért akarják nyakunkba

tolni, mint a' Mester Ember mivét, mert az Párisi, és Londoni, ellen indítatott, de soha el nem határozható Perlekedések Tudósainknak ugyan mi Gyönyörűséget adhatnak a' szép Nemnek? — Az olvasók száma melly most illy nagy Nemzet szégyenére alig 600-ra megyen, bizonyosan úgy nevedezni fog — melytől pedig egyedül fűghet ezen Gyűjtemeny állandósága, és csupán az mentheti meg, hogy a' Kassai Muzeumot, Orpheust, Mindenes Gyűjteményt, érdemes előit, minekelőtte a' déli pontra jönné, el ne menjen köszönteni a' semmiség vissza nem térhető orszagába. — Egyébb aránt vélekedésem a' M. Kövekről míg a' józan okosság és tapasztalásnál fogva ellenkező azzal nem mutatódik meg tartom, és meg őrizem, annyiban csak ugyan vigyázok magamra hogy ezt ne mondhassák Tudósaink „Nézd meg ki vagy? és Lételed határát által ne hágd soha. —

Hajdatsi Hajdacsy Therésia.

3.

A' Duna Köhidjai szemlélése.

Van egy bizonyos határ, mellyet a' tapasztalás mutat ki, mennyire lehessen a' Theoriát a' Praxissal haszonnal egyeztetni? és a' mellyen túllépni szabad ugyan a' találásra tehetős elmének; de olly uton, a' melyen ha a' kéttés jövőendőbe magának nyaka törik, más kára nélkül történjen. De valyon ezen szempontból néznek e' azok, a' kik így okoskodnak „Ha Traján tudott a' Dunára Köhidat építeni; még pedig ott, hol már Tisza, Száva, Dráva, 's több vizek benne folynak; 's ha

Ratisbonnál a' másik Köhid ma is áll, miért nem lehetne Pest, és Buda között állítani? ki fogtetszeni, ha mind a' két Hidakat röviden lerajzolom: távol legyen hogy illetlen célból, — mert a' mérés tehetösségre mutat 's a' jó szándék dicséretes mind a' mellett is, hogy egy Dunára való Köhidhoz mindent a' mi szükséges csak alkalmaztatni kell a' feltaláltakból, de nem feltalálni.

Tett ugyan ezekről emlékezetet Néhai T. T. Balla Antal isméretes Földmérőnk ilyen czimű Munkájába: *Disquisitio an Pons Lapideus operis arcuati inter Pestinum et Budam absque metu intolerabilis Danubii exundationis navigationisque impedimento solide erigi possit? per Antonium Balla 1784.* De céljához képest csak melleseleg 's rövidebben, mint a' menyit Traján hidja alkalmas helyéről elő lehetett volna hozni: mely okból fő czélom először is a' tapasztalásból röviden.

Traján' Hídja szemlélése.

Azon temérdek mivek közt, melyek a' világot oktató Rómaiakat halhatatlanítják, egy oly erős, költséges, pompás, és hasznos alkotmány, mint a' Dunán volt Traján' Hídja, mind köz szolgálatjára, mind a' Mesterségek dicsőségére nézve, nem utolsó helyet fogott. Melynek szemlélése nem csak az emberi tehetőséget bámultatja: hanem a' tapasztalásról mutatja ki, hogy az, jól csak úgy, és addig eszközölhető, míg a' természet törvényei a' tehetőséget megengedik; 's az emberiség' kárára nincsenek intézve: innen pedig Hónnunk javára, olyan a' milyen követkekezést von.

Czélomhoz képest itt szükség először a' Hid helyét meghatároznom. Dio Cassius Libr. LXVIII. Cap. 15. így szól. „Interim Trajanus Pontem „lapideum in Danubio faciendum curavit etc. Ejus

„Pontis Pilae sunt XX. ex lapide quadrato, singulae praeter fundamentum altitudine pedum CL. latitudine pedum LX. Distant inter se intervallo CLXXX. pedum: suntque fornicibus devinctae. Quis vero sumtus in istud opus factos, quis modum non admiretur? quo singulae Pilae in fluvio magno, et aqua verticosa, soloque limoso defixae sunt, cum cursus ejus fluminis alio averti non potuerit? Latitudinem vero fluminis dixi, non quod majorem non occupet (nam alicubi duplo, triploque major restagnat) sed quod angustissima, Pontique faciundo, iis in locis aptissima (???) pars hujus sit latitudinis. Quanto autem magis illic e spatioſo stagno descendens, ac rursus in majus stagnum procedens in artum concluditur, tanto et rapidius fit; ut id quoque ad difficultatem structurae Pontis tendat. Ex quo Trajani magnitudo animi intelligi facile potest. Pons tamen nobis, nunc nulli amplius est usui (nec enim transitur) sed exstant Pilae ejus, quasi ea tantummodo de causa factae sint, ut constet ex iis, nihil esse, quod humano ingenio effici non possit. Hunc Pontem Trajanus fecit metuens, ne Danubio congelato, Romanis, qui transillum essent, bellum inferretur, ut eo casu posset per Pontem copias facile traducere. Sed Hadrianus contra metuens ne barbari, oppressis custodibus Pontis in Alyſiam facile transirent, superiorem ejus struem disturbare jussit”. Mely előadásában Dio Cassiusnak, hogy kevés igaz van több, mint az, hogy a’ Hidat csak ugyan Traján építtette a’ Dunán; az utánna következett Hadrianus pedig annak tetőjét lebontatta, a’ következőkből megtetszik.

Köz vélekedés ugyan is hogy Traján Hídja Orsován és a’ Béke szigetén felül Crebennél ott

állott; a' mely hely ma, mint minden szoros hely Vaskapunak (Demyrcapi) neveztetik. Melyre az adott alkalmatosságot; mivel itt a' Duna oly keskeny, hogy a' ki a' Belgrádi, és lentebbi Dunát látta, alig hitetheti el magával, hogy ily keskeny helyen, annyi tenger víz elfolyhasson. Azomban a' Hoemus hegyek közé szorulván itt a' Duna, két által ellenbe lévő partjain, a' vadon kősziklák ormai, mint valamely régi bémohodzott omladékok a' Dunára hajolnak. Közöttök pedig a' partoknak az egész Dunán egyenesen keresztül a' megszaggatott kőszirtek, mint valamely oszlopok lappanganak, és víz fogyttal, azon kívül hogy örvényeket támasztanak, nagyobb vagy kisebb darabokba, a' víz sodrás által mutogatják tetőjüket: úgy hogy nagy szárazságkor csak két helyen lehet által menni a' hajócskákkal, úgymint a' Duna jobb partjától, a' közepe felé mintegy 7. ölre: ehhez pedig helyebb mintegy 12. ölre. A' lappangó kőszirteket tehát, mellyek szép rendel állják keresztül a' Dunát Hidoszlopoknak, a' két parton bécsüngő sziklákat pedig Hídszárnyaknak lenni, könnyen bévehetette a' köz hír. Mellyet Dio Cassiusnak, ki ezen helyen gondola hogy volt a' Híd, mint Historicusnak követni annyival kevésbé kellett volna, mivel kérdezésködés után, kitanulhatta vala, hogy efféle kőszirtek, nem csak Crebennél fogják a' Dunát így keresztül, hanem ezen felül három helyeken; alább pedig a' nagy Banul Szigetnek előtte 's utánna mindjárt. De valamint Historiája előhozott részét csalárd hirből szedte össze: úgy az alább előhozandókból az is bizonyos, hogy a' Hydraulicát sem úgy végezte, mint Damaski Apollodór. Mert

Marzili ki minden figyelmét ezen tárgyra fordította, megmutatja, hogy Traján Hidja ott volt, hol Mysiába vagy a' mai Serviába Nagy hit

vára (Tetislan) van közel a' Timok völgyéhez: Oláh Ország felől pedig a' Duna bal partján ennek ellenébe Orsován alól 5. Olasz mértföldel Csernek és Severin közel fekszenek. Ő mint szemmel látott Tanú lerajzoló a' Duna ottani két partjain fekvő Hidszárnyakat, a' Dunával és a' környékkel együtt; 's említi azt is, hogy midőn a' Duna kicsiny, a' vízbe lappangó Hidoszlopok a' vízszint sodorják, 's ezen törtt habzás, egyik parton lévő omladéktól a' másikig rendbe látszik az Oszlopok felett keresztül a' Dunán. Sőt a' Dunából szedett ki mészből 's négy szegű igen nagy téglákból össze állott oly romladékokat is, melyek a' lecsonkúlt Hidlábakból hullottak alá. De még nagyobb bizonyosságul lerajzoló a' régi Római csinált utakat is, mellyek a' Duna itteni két partjain, mint központokon, összejönnek. Nevezetesen a' Duna bal partján lévő Hidszárnytól Csernek felé látszik egy régi Római út, mely odébb Oláh Orzágnak több ágakra szakad. Ugyan ezen hidszárnytól Orsovának megy, a' másik út, mely itt a' Banátnak 's Mehadiának ismét szét vág, 's mely a' Duna mentébe néhol ma is használható. A' Duna jobb partján pedig Plankuczának vitt a' régi csinált út, a' hol Dyrrachiumnak 's Taurunumnak két felé eredt. Sőt noha a' Tájffekvéshez képest maga is elegendő lett volna ezen egy út, ugyan ezen Duna jobb partján fekvő Hidszárnytól fel felé ment még egy út, melly Taurunum vagy is Beligrádnak rövidebb útja volt, de az erdős és barlangos Hoemusok miá annál veszedelmesebb.

Minekutánna tehát Marzili mind az emberi kéz által csinált két által elleni Hidszárnyak, és a' Dunába csönkúlt Hidlábak: nem különben az ezekből lehullott malteres romladékok meggondolásából; mind a' Római csinált utak ottani összevágásokból: sőt a' Crebenni Vaskapunak azon

vizsgálásából, hogy a' csüngő Kősziklákra borúlt Hoemusok oda utat nem is engedtek volna; de különben ha mint az Alpesseken itt is út vágott volna, annak semmi nyoma nincs, megczáfolja Dio Cassius fundamentum nélkül való állítását; kétségenkívül teszi egyszer'smind Traján Hidjának Tetisla és Csernek között voltát. Most tehát lássuk a' Dunának azon fekvését, melyen ezen erő alkotmány mintegy diadalt von.

Belgrádtól Rámáig, mely ide mintegy 10. magyar Mértföld, bal oldala a' Dunának, hol fél mértföldre hol többre vagy kevesebbre folyvást meg van lepve vízenyős lapályokkal, és nádas, csuhés, vagy kákás rétekkel, 's ingoványokkal, melyekbe a' Duna feles árját szokta kiönteni. Rámától fogva pedig Orsováig, mely ide mintegy 14. M. Mértföld hegyek közé lévén szorulva a' Duna, a' Hajósokat, nem csak a' két parton meredő Hegyek borzasztják, hanem azon több helyeken lappangó kőszirtek is, melyek jelenségei annak, hogy a' Duna elszaggatott hegy-torlatokon zuhog által, 's egyik parti hegy a' másik általellenivel kősziklák által egyesül a' vízfennékn. Orsovától pedig hasonló hegyek között folyván, mintegy $2\frac{1}{2}$ Olasz mértföldnyire alább ismét által fogják a' lappangó kőszirtek, melyekbe apadáskor való üttödése a' csattogó viznek, és víz-esésnek ha a' szemeknek néminémű játékot ad; a' fülekbe borzadást gerjeszt. Ezen általfogó kőszirtektől mintegy fél Olasz mértföldre fekszik a' nagy Banul Szigete, mely a' Dunafolyást ismét kezdi feltartani, annyival inkább mivel ezen alól mindjárt, a' Dunának jobb oldala még van fészkelve hét apróbb szigetekkel; bal oldala pedig a' szigetektől fogva keresztül a' partig lappangó szirtekkel. Itt már a' folyóvíz mind inkább szélelebb terjeszkedik a' Traján hidjáig, mely

ide közel állott: a' hegyek kezdenek távolabb esni; de a' két part, ámbár lapály térnek lásson is, oly magos, hogy azt semmi áradás el nem öntheti. Itt tehát az annyi szoros helyen megzavart, öszve szorúlt 's felakadozott Duna 443 ölre terjeszti ki magát; 's szélessége mélység nélkül nyeli el a' nálánál sok helyeken háromszorta keskenyebb, de mélyebb árkokból ömlő vizet: Mely szét öntődés, a' vízfolyást természetesen úgy ellassítja, hogy az alig látszatik mozgni. A' Duna feneké egyenlő, örvénytelen, iszap nélkül, tiszta fővénnel, és kavicsokkal bélepve: mélysége pedig minekutánna az áradás magosságát a' víz szélessége levonja, a'mint Marzili az Oszlopoknál megmérgette, általjába mindenütt és mindég mintegy 3 öl.

Ezt a' helyet választotta tehát ama nagy Művész Damaszkzi Apollódor *) Hid építésre legalkalmatossabbnak: noha elmellőzván az akkori Politikai okokat a' Historiából, Rámán felül a' sok apró szigetekre, mellyek szakadozva fogják keresztül a' Dunát, úgy látszik könnyebb lett volna talán a' hidépítés? de azért e' hogy ezek közt sokkal mélyebb a' Duna? vagy hogy a' Jégnek előtte semmi törő vagy ellentálló akadálya nem volt? ('s természetes hogy az utóbbinál fogva) azt elhagyta.

Itt állott tehát, ily széles, lassú 's alacsony Dunán, ama szép Épület, melyről Procop. Lib. IV. Cap. VI. de aedific. Just. és Lips. de Magn. Rom. Imp. pag. 447. állítják, hogy a' Hid két szárnyain két várak is voltak; melyek közül a' Mysiai vagy is Serviai Pontisznak, az általellení

---

*) Procop azt állítja, hogy Julius Lacer volt a' Hidépítő; de Fabrett, p. 100. megmutatja, hogy ez nem a' Dunán, hanem ezután két Esztendővel a' Táguson épített hidat,

pedig Theodorának neveztettek, 's ezekből őriztetett a' Hid, mint a' Római Birodalomba való menetelnék kulcsa. — De Marzili az omladékokból a' Hid szárnyakkal le is rajzoló; és a' parton még álló Hidszárnyakat megvizsgálván úgy találta, hogy egy Hidláb 3. öl szélességű 6. öl hosszúságú volt: az Oszlopok száma 23-at a' Boltozatoké 22-tőt tett: egy Oszlop pedig a' másikhoz XVII. ölre volt: Hossza a' Hidnak 443 ölre nyúlt: magosságát pedig, számot vonván a' Hidlábok fundamentomától, Boltozat' és a' Plán' vastagságától 48. lábra teszi; melyből kivonván a' Boltozófák magosságát 6. lábot, mindenik köoszlop 42. lábnyi magas volt, vagy is 7. öl. Dio Cassius ugyan a' magosságot 150. lábra teszi, mely 135. Párizsi láb volna, vagy is 22. Bécsi öl, de a' part magosságának megtekintése, ezen helytelen állítást képtelenné teszi: annyiival inkább mivel e' szerént, számot vonván a' víz fenekétől, 's partokat meghaladó magosságtól még $10\frac{1}{2}$ öl magosság maradt volna a' hid tetőjig: mely szerént egy Hidszárnyánál, minden öl magosságra csak 3. öl csapinósságot (Planum Inclinatorum) vetvén, 40 és $\frac{1}{2}$ öl hosszúságú utat lett volna szükséges építeni, mellynek semmi nyoma nints 's még ekkor is igen meredek lett volna a' terhek vivésére.

Mindenik oszlop terméskövekből volt összeállítva, úgy mindazáltal, hogy az köröskörül bé volt a' végre különösen égetett nagy Téglákba foglalva. Egyik Oszlop pedig a' másikhoz foglaltó gerendákkal boltoztatott: 's így állott ezen Architecturái Remek, mely a' hidat bámulásig pompássá tette; mint ennek rajzát Márzili Tom. II. Tab. 10. et sequ. et Proc. de Aedif. Just. elő adják, és megérdemlette nem csak azon Kőbemet-szett Felírást, mellyről Timon p. 94. emlékezik:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE.
F. NERVA. TRAIANUS.
GERMAN. PONT. F.
INDUSTR. PATER. PATRIAE.

az az

IMPERATOR. CAESAR. DIVI. NERVAE.
FILIUS. NERVA. TRAIANUS.
GERMANICUS. PONTEM. FECIT.
INDUSTRIUS. PATER. PATRIAE.

hanem azon Rajzészlopot is, a' mit Leo Petr.
Eques készített ily felirással:

PROVIDENTIAE. AVG. VERE. PON-
TIFICIS. VIRTVS ROMANA
QVID. NON. DOMET.
SUB. IVGVM. ECCE. RAPITVR.
ET. DANVVIVS.

mind az emlék-pénzeket, mellyek közül egyre
egy felől Traján képe; más felől Pons Trajani
Danuvius volt nyomva 's a' t.

Ha már ezen Hidnak fekvése tekintetbe jő,
úgy látszik többet kell tulajdonítani a' természet-
nek, mint az Építő mesternek: 's kevesebbet a'
mesterségnek mint a' helyválasztásnak. De ma-
gát a' bölcs építő a' természethez al-
kalmaztatja: nem pedig ezt magához. Ugyan
is

Ha felvesszük a' Duna jegét, ezen hidnak
nem árthatott: „Mivel Belgrádtól Új-Palánkig,
a' hol kezdődik a' hegy szorulat, a' Duna jege
ha lement; ott vagy felakadt a' lappangó kőszir-
tekbe, és ekkor a' Duna viz a' bal partján hol fel,
hol egy Mértföldnyi Ingoványaira kinyomult:
vagy öszve zúzva a' hegyek közé tolódott, és a'
sebessebb 's mélyebb viz azt, a' több helyeken
lap-

lappangó szirtekbe öszvetörvén, mire Orsovához ért, apró Darabokra szakadva egy könnyen fel nem akadhatott többé : itt pedig nem messzire az általfogó lappangó szirtekbe, 's odébb a' nagy Banul, nem külömben 7. apróbb szigetekbe, 's ezeknek éppen mellette a' Dunát keresztül általfogó lappangó szirtekbe, 's az itt lévő vizesesen szélyelzúzódván, a' szoros helyről tágosra ért jég, hogy az elterült vizen álló Hidlábak közt minden akadály nélkül mehetett, könnyű általláthatni.

Azomban még mind ezen kedvezései mellett a' természetnek, nem romolhatott volna e meg ezen Hid, talpköveinél a' hosszas víz-mosás, vízszint pedig a' jég által? bizonytalan; mert hogy sokáig nem állott azt tudjuk; de hogy míg állott, volt e' azon évek közül csak egy is hasonlitható az 1775-ik Esztendőhöz? hallgatnak a' Historiák. Melly után következik

A' Ratisboni Köhid szemlélése.

Bavaria valóban dicsekedhetik a' Ratisboni Köhiddel, de csak úgy hogy a' mellett legkissébb Jussa sincs, Hazánkfiait, Hónni Dunánkon Hid-építés nem tudásával vádolni, mert a' Ratisboni Köhid, melynek hossza 470 lépés lévén *), négy szegű kemény kövekből 16. Oszlopokon, 15. Boltozatokkal áll, öszve nem hasonlitható a' Pest és Buda közt követelendő Hiddal. Ugyan is

A' fent nevezett Hónni Földmérőnk $2\frac{1}{2}$ lábat vevén egy lépésre, $195\frac{5}{6}$ öl hosszúságra teszi ezen hidat, mely csak nem annyi mint a' Pesti Duna szélesség: holott köz tudomány szerént lévén a' dolog, nem szükség elszámítanom azon fo-

---

*) Leupold. Theat. Pont. §. 196.

lyóvizeket, melyek Ratisbontól Pestig folyván a' Dunába, ezt idáig legalább 4. akkorává teszik. A' honnan ha ott is középszerű a' Dunapart mint itt, természetes dolog, hogy az áradás csak negyed résznyi lévén, a' kiöntéstől félni nem lehet. Továbbá

A' Hydraulikai Principium szerint a' viz' erője, annak magossága nem pedig szélességéhez képest növen, következik, hogy a' Bavariai Dunahíd negyedrésnyi erőszakot sem szenved, mint a' Pest alatti szenvedne. Sőt

A' Duna Ratisbonnál sebes lévén, ezen sebesség azonban a' hid elébe állított vizimalmokkal az oszlopokat mérsékelve ostromolja, vagy ritkán fagy be, vagy ha felül befagy is, alól a' viz sebessége, koránt sem engedi, hogy oly szörnyű vastagságú jég támadhasson mint Magyar Országba. — Ezek így lévén:

Pest és Buda közt a' Duna-szélesség 230 öl. a' Magosság a' Medrén 6. 7. öl. a' part közepeszerű: a' viz nagyságához képest sebes: a' Déli és Eszaki szelek által igen nagyon felzavarható: a' jég igen vastag: nem messze Pest alatt a' Csepel szigete, mely előtt nyúlik a' Sz. Gellért Hegy felé egy hosszú zátony: 's a' viz medre csavargó. — Mennyivel erősebb tehát Pestnél a' 7. öles, mint a' Csernezi 3. öles Duna? következésképpen ha minél magosabb az oszlop annál erőtlenebb, még pedig a' külön nagyságú folyó-vizekbe, nem csak a' magosság, hanem a' folyóvíz mélységéhez és így erőjéhez képest is, mennyire lehessen ahhoz bizni? kivált ott, a' hol az Oszlop, csupán csak oly jégtörőre biztatatik, mint a' milyentről alább lesz szó; tudniillik a' mely csak általtába törheti öszve a' Duna jegét, de nem kivétel nélkül minden Esztendőbeli Jegét, 's azt is a' Hy-

draulicai Számvonás szerént csak szűken, nyilvánosságos.

Mellyeknek előre bocsátása után tegyen maga ítéletet mindenki, ha valyon azért hogy Traján épített Hidat, a' szélessebb Dunán, Pest és Buda közt meg engedik e' avagy csak javasolják e' a' környülállások a' Köhid építést? a' hol így szabadjában is Esztendőnként kiöntéssel fenyegetődzik, 's gyakran ki is önt a' Duna; 's nem tanácsosabb volna e ezen veszedelmes próbát a' Fekete Tenger felé külső Országba ott kezdeni, hol a' Duna országunk Fő Városait elboritással nem rettegtetné?

A' Hydraulicába való avatkozással, minek utánna néhai Balla Antal Ur erről könyvet adott ki **). Sem az időt nem töltöm, sem hasztalanokodni nints szándékom anyival kevésbé, hogy az én czélom csak a' tapasztalás elő adása volt: mert azok kik ezen Tudományban jártasok, tudnak nálam nélkül is össze-hasonlítás tenni a' víz magosság, szélesség, sebesség, 's az Oszlopok által leendő vízfogásból eső vizezés, a' partok magosságából 's több effélékből vont közép szám kikeresése után következtetést vonni, — 's azonban úgy is csak ott lennék, hol voltam, mert más a' Theoria, más a' Praxis. Csak azt engedjék meg nekem azok, kik a' valódi Érdemet becsülni tudják, hogy a' fent tisztelt Hazánkfia okoskodásához a' 44-dik lapon ezen kérdést tehessem amit ugyan ő más helyeken maga is felvesz, de itt kihagyott midőn a' Duna árját veti „Miért nem vette számba a' Dunajegét is? mert azon kivetés, a) mely a' Mechanica azon Principiumára épül, hogy az Ék

---

*) Lásd a' fentemlített Disquisitiót.

a) Ugyan ott a' 17. lap.

által, valamely tárgy anyiszor metsződhetik vagy vagódhatik el, a' hányszor az Ék magosságának fele a' hosszaságába b'e foglaltatik: valamint talán nem állhat itt meg azért, mert a' Dunajege gyakorta több egy láb vastagságnál, a' mely nagyság ott vétetődik fel; és az erő a' jég vastagságától mérettetik: úgy ide vetendő lett volna. 'S talán ekkor nem 1. láb. 2. Ujj lett volna a' Duna áradás „s nem oly könnyen mondta volna ugyan azon lapon” pontem etc. ut praemissum est, etc. erigi posse, manifestum est” 's a' következő lapon még inkább meg erősítette volna a' mit mond. „Quamvis rostra columnarum acutum ferro armatum cuneum desinentia experimento praemisso potenter glaciem dissecare (?) comperirentur: nihilominus si quandocunque inopinata tandem glaciei contorsio circa pilas contingeret, (eveniret !!) fluvius in tantum intumesceret, ut structura pontis molem incumbentium aquarum non amplius sustinere, sed vel in Uno, vel in altero loco disrumpi, et facto prius minimo hiatu in magna parte brevi dissolvi posset (!!!) Quo in casu

Exitiale diluvium urbibus eo majus immineret, quo validius et diutius, vim aquarum incumbentem Pontis structura sustineret etc. De hogý magának is kevés reménysége volt előre a' Hidépítés ajánlásához ezen valóban magát Értő Földmérőnknek, megtetszik könyve első lapjáról, a' hová ezt tevé. „Prudens futura praevidet, nec „se temere fluctibus immittit”.

Engedjék meg végre minden tisztelt Hydraulicus Urak, kik tudományokbéli számvetésökkel, kevesebbre nem vethetik a' Duna árját, mint a' fentisztelt Balla Antal, ha a' feltett kérdést csak az Esztendőök viszontagsági magyarázhatják 's fejthetik meg, hogy kéresemmel még egyszer

figyelmetesekké tegyem, azon szokatlan és rendkívül való időváltozásra melyly mint 1775-ben legalább egy században egyszer előfordulhat, és ha ekkor a' szabad Duna olly szörnyen kiáradt, vegyek fontolóra hát az elzárandó Duna, nem kétszereztetné e meg a' szörnyű kiöntést a' jégtörök ellenere is: 's nem hármaztathatja e' meg az azt követő jajt: roppant károkat, és a' méltó átkot azon végezvén beszédem a' mint kezdtem, és a' mit Nemzetünk értelmes Hydraulicussai, nem csak a' Pesti Dunahidra nézve, hanem máskor is mindég szemeik előtt tartottak: hogy van egy bizonyos határ, melyet a' tapasztalás mutat ki, mennyire lehessen a' Theoriat a' Praxissal hasznossal egyesíteni.

Balla Károly.

4.

I d y l l e.

(vagy a' Pásztorköltés.)

„Vagy használni, vagy gyönyörködtetni a' karnak a' poeták; vagy egyszersmind kellemes és hasznos dolgokat írni” — így a' poetákról Horátr, és ez, ugy vélem, minden íróra illik, mint szintén az olvasó is vagy mulatságot, vagy tanultságot keres, vagy mind a' kettőt egyszersmind. — Szükségeink határozottak lévén, elménknak ellenben és szívünknek vágyai kimeríthetetlenek, igazat mond Euklides, *) hogy tanultságunkra kevés számú könyvekkel meglegészünk,

---

*) Reise des jüngern Anacharsis. A' Bécsi kiadásnak 7. köt.

számtalanokat kívánunk mulatságunkra. Azonban nagyon csalogdnék, ha ki a' mulató könyveket csupán mulatóknak, és semmiképen sem oktatóknak lenni hinné: szerencsétlen író az, legyen verse-lő, legyen prosaista, a' ki minden oktatás, ne-mesítés nélkül mulat; sőt kérdés, ha az ilyen mulathat e. Elme, 's szív az bennünk, a' mi mu-latságot vadász, de úgy, hogy az első derítetni, a' második nemesítetni is kívánjon egyszersemind. Megtévedt az az elme, melly a' valóságos derült-ség helyett csak száraz feszegetések paradoxiaiá-k után kapkod; megromlott az a' szív, melly csak a' hánykadó kegyetlen szenvedelmeknek, az ala-csony pulya érzelmeknek, az ezer mesterséggel öszveszövétt kabaláknak áll nyitva. Az, a' ki csu-pán csak az elmét derítő könyvekkel foglalatos-kodik, lassanként a' hideg speculationak örvény-jébe merül-el; a' csupa ideáknak körében bolyong; az érzelmek benne szenderegnek; a' szívet hideg-ség környékezi, az emberiség' szelleme tehetet-lenné lesz. Tapasztalt dolog, hogy a' fenelmélke-dők legemberibb maximáik mellett is többnyire hidegek, érzéketlenek; valamint a' rosszra úgy a' jóra is in praxi indulatlanok. Ez a' hidegség a' természettől volt e' belék öntve, még minek-előtte a' speculationak adnák magokat vagy in-kább a' végetlen mély elmélkedés szülte legyen azt; vagy a' mi hihetőbb, a' természeti hideg részvétlenséget keményítette a' folytán folyta-tott elmélkedés, lássák az emberi természetnek vizsgálóji. —

A' szívet mulatva képző, nemesítő könyvek, ítéletem szerint, emberre nézve, a' legbecsesb-bek. A' kereskedő, a' gazda ember örvend, ha a' kereskedésről a' gazdaságról jól kidolgozott köny-vet olvashat: mert nyereséget vár belőle keres-kedésére, gazdaságára nézve a' kormányt vezetőket,

a' theoretikus philosophusok örvendnek a' mélyen beható politikus philosophikus munkáknak, mert benne új planumokra, új elmélkedésre találnak materiát. Ezen tárgyú könyvek tehát, ha jól készülnek, nyereségnek tartatnak, mert jó gazdákat, kereskedőket, philosophusokat, politikusokat formálnak. A' hívképző könyvek jó embert formálnak; 's így annál becsesebbek, annál kívánatosabbak, mennél kiterjedtebb tárgyuak, mennél nemesebb célzásuak. Csak az a' kár nemünkben, hogy magának kiki elég embernek tetszik, de soha nem elég gazdagnak, nem elég elmésnek; és hogy többnyire kiki inkább külsőképen látszani mint belsőképen lenni akar: azt akarom mondani: árnyék után kapkodunk, 's a' valót feledjük.

A' szívképző tudományok között méltán helyt foglal a' historia, mellyben a' különb korú, nemű, rangú embereknek szép, jó nagy; rút gonosz, alacsony maximáikat, tetteiket, 's ezeknek következéseiket olvasván, azoknak tiszteletekre, követésekre, vagy utálatjakra, 's kerülésekre gyűladunk. De hogy a' historia ezt a' szép célt elérje, ne legyen hideg száraz, izetlen leírás; ne foglalatostkodjék többnyire csak a' dühös ütközeteknek, szomorú pusztításoknak, kegyetlenkedéseknek borzasztó jeleneteik körül; ne legyen az uralkodás; nagyravágyás' bosszuállás' képtelen példájának magasztaló kürtölője; ne emelje egekig a' hódítónak véres tetteit, ki a' pusztta névért, vagy egy darab földért ezereket vitt az áldozatra! Sőt inkább ezeket 's az ezekhez hasonlókat csak a' megutáltatás végett érentvén terjesszeki magát szép szóllásának minden erejével az ártatlanság' igazság' emberszeretet' példájának szívreható rajzolatára. — Aristides, az igaz, Antoninus, a' jámbor 's emberszerető férfiak példájik-

nak gondos, bő, kellemetes rajzolatjok ezerte több hasznót hajt az emberiségre, ezerte nemesebb mulatsággal foglalatostkodtatja az olvasónak lelkét, mint a' hódító Macedónak véres tetteiről, irtóztatós győzödelmeiről; vagy Themistokles mesterséges fortélyairól, ártalmas elmésségeiről nagy pazarral irt volumenek. Ezeket legfőbb csudalom, midőn amazokat mélyen érzem szívemben, 's ha az emberiségnek egy szépen festett példája könyükre fakasztja szemeimet, könyüim ezerte becsesbbek fognak lenni, Darius' elrablott gyöngyeinél. A' ki tehát historiát irván a' szívnek nemesítésére is akarja figyelmét terjesztetni — 's bár ezt kiki kötelességének lenni tartaná — az az erkölcsi tulajdonságokat, az emberiségnek szelid kegyes kharakterét fejtegesse bővebben, mint a' vad, borzasztó jeleneteket, melyeket soha törtéteknek lenni nem akarnánk; amazokra hagyott szép példákat iparkodják ékes szóllásával szivre hatókká tenni. Ha itt 's ott elragadtatván önérzésétől a' valónak határját által találja is hágni, ne rettegje a' hideg kritikusoknak embertelen vádjokat, kik majd a' fantasta, rossz historikusnak billyegével fogják nevét alacsonyítani akarni; hiszen tartózkodás nélkül nagyítják mások a' győzödelmeknek fényjekeit, a' nélkül hogy nemes czélból tennék ezt; mennyivel inkább teheti ezt az, a' ki az emberi szív' nemesítésének szent céljából vette tolla alá a' mult időknek történeteiket? Naggyá lett ebben Fessler, kinek historiai rajzolatjai hathatósbban munkálnak a' jótól még nem épen idegen szivre, mint a' tündér világnak álmodt regéi, vagy a' philosophiának száraz törvényjei. A' ki ötet követi, nem fog veszendő magot vetni.

A' szívképző művek közzé méltán számláltatik az erkölcsi Román, és a' válogattabb Dram-

mák, ha a' poetának elegendő tehetsége, valódi akaratja van szíveket képzeni. Az akarat szabad; a' tehetség függ az emberi természetnek, 's karaktereknek helyes ismeretektől; a' nyelvvel való szabad, józan, könnyű éléstől, de leginkább az önerzéstől: „Si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi”. A' Románokról és Drammákról, minthogy nem célom rólok különösen szóllanom, legyen elég azt feljegyznem: hogy sok Román viseli az erkölcsi, vagy szívképző nevet, de — „nimium ne crede colori”, kigyó lappang a' fűben. Többet jóval többet érnek ugyan a' mi időnkbeli Románok és Drammák, mint az előttünk lefolyt két századnak csengő lovagrománjai, bozorkányos, lidérczes, ördögös regéji, de úgy látszik, mintha minden felfordult volna az új világban: most többnyire egy földenfutó kereskedő, egy csavargó muzsikusz, egy mindent próbált, 's mindenből kihűlt világfija, egy hiú szerelmetességű, csábító; egy hűtlen házastárs; gyakran egy gyilkos, és valóságos zsvány a' Románnak, Drammának hőse, főszemélye; még pedig a' legkedvezőbb előadással, 's ha nem mindenkor dicsérettel is, csak ugyan igen nagy kémmelléssel, mentséggel. A' nagyobb rangú, vagy tisztes hivatalbeli személyek ellenben, kiknek első tisztjek a' nemzeti derűtséget, és nemesítést előmozdítani, gyakran úgy jelennek meg, mint alacsony gonosz lelkűek: a' Minister felfuvalkodott, kemény szívű, rossz lelkű; a' bíró igazságtalan, személy-válogató; a' pap alattomos, tetető, 's ha nem nyilván gonosz is, de védője orgazdája a' gonoszszágnak. Jól tudom én azt, hogy egyikét tett még nem teszi embert gonosszá, 's hogy gyakran az ártatlan jó indulatu ember is megbukik; azt is tudom, hogy nem minden Minister ember szerető, nem minden bíró igazsá-

gos, nem minden Pap Istenfélő kegyes életű ember: de: his non erat nunc locus. Historikusban, kinek kötelessége a' dolgot úgy adni elő, mint történt, fájdalommal ugyan, de neheztelés nélkül olvasom az ilyeneket; de poetában, kinek épen ellenkező a' kötelessége, t. i. a' dolgot úgy adni elő, mint annak lenni kellene; nem szívelhetem, sőt nem olvashatom, hogy egyszer'smind kharakterét gyanúba ne hozzam.

A' magyar szíveknek képzetekre egy időtől fogva sok részint fordított, részint eredeti munkák készülnek. A' Drammák legkevesebb számmal vagynak még nálunk, 's ez nem csuda: mert ezeknek nem adatott meg még a' főérdem: a' Játékszínek, mellyekben egyedül vesz lelket a' Drama, nehezen kelnek lábra a' magyarnak Magyar hazájában. Az Erdélyieknek, Miskolcziaknak, Váradiaknak, 's Fejérváriaknak nemes igyekezeteik, és nagy lelkű Kulcsárunk' állhatatos unszolásai megfogják talán tehetni, hogy a' Drammák számosbban 's nagyobb gondal dolgoztassanak.

Végre az Idyllék, mellyekről bővebben értekezni e' jelen czélom, mennél természetesebbek, annál hathatósbbak a' hivekre; és annál szükségesebbek, mennél előbbre halad a' cultura, mennél inkább eltávozik valamelly nemzet ártatlan, együgyű természetes eredeti kharakterétől, mellyet ottan ottan a' szelíd, őszinte, tiszta, csendes érzékenységgű természetnek kellemetes rajzolásával a' szövevényes lármás világnak elborító gőzéből felserkentni, 's eredetiségét felélesztetni szükséges, ne hogy egészen kitöröltessék a' mesterseggel tanult, tetetéssel és fortélllyal táplált indulatokkal tele kebelből. „Oh melly szép vagy te természet! — így kiált fel az érzékeny Gessner egygyik Idylléjében, — „melly igen szép vagy te

még leggondatlanabb miveidben is. Ismeretlen az előtt a' legtisztább gyönyörködés, a' ki tunya érzéketlenséggel mégyn el a' te szépségeid mellett; a' kinek zabolátlan indulatok, 's álörömek által elvetemített lelke ezeket el nem fogadhatja. Boldog a' kinek semmi pirotságot nem rettegő szíve ezeket érzi". — Kazinczy Ferencz Fordítása a' 211. l. Legyenek erről a' pöesisnek ártatlan neméről a' következő czikkelyek tölem a' honni Litteraturának szentelve.

I. I d y l l e.

Az Idyllista, vagy szorosbb értelemben a' pásztorköltő a' pásztort ezt a' természet' egygyű fiát, most egy hűves pataknak zöldellő partjára, majd egy százados tölgynek árnyékába ülteti; 's ott most érzékeny szerelmeit, majd a' legelőnek kellemeit, vagy nyájának játékait daltja vele; majd ismét kettőt öszvevezet, 's éneversengésbe elegyíti őket, birót hivat, 's a' nyertessel elemelteti a' kitett jutalmat. — A' pásztorenek korán megzendült a' Görögöknél, kiknek Theokritjek, Moskhusok, 's Bionjok elég ismeretesek; de mint Anakharsisban jegyeztetik, nem nagy kedvet találtak a' Görögök előtt. A' Romaiaknál Virgil Theokritet követi el-annyira, hogy nem csak a' neveket, 's képeket, de gyakran a' szavakat is, és egész szóllásmódokat belőle vette: láthatni ezt különösen a' 3. 5. 8. 9. és 10. daljaiban öszszevetve Theokrit' 1. 2. 3. 4. 8. 11. Idyllionjaival. Az a' különbség a' kettő között, hogy Theokrit minden allegoria nélkül állítja elő egygyű embereit; Virgil ellenben a' pásztorköntös alatt Főszemélyeket, jeles polgárokat rőjtöget, különösen az 1. és 9. a' 4. és 10. daljaiban *). A' régieket, különösen a' szívkepésben,

*) Virgil allegoriájiról méltó megjegyezni, a' mit Heyne már megjegyzett, hogy ámbár némelly eklogájiban az allegoriák

jóval megelőzte Gessner, kiről méltán mondja Heyne, hogy őtet a' Görögök vagy magokenak lenni hittek, vagy a' Nemeteknek irigylettek volna. T. Kazinczy Ferencz Úr ennek fordításával is, 's valóban mester kézzel tett fordításával szép ajándékot nyújtott a' hazai litteraturának. Vajha Gessner Idylljei minden fiataljainktól olvastatnának, minekelőtte szívek még nyitva áll a' termé-

---

tagadhatatlanok is, nevetségesek csak ugyan azok a' grammatikusok, és magyarázók, kik minden sententiában, sőt minden szóban elröjtött értelmet keresnek, pedig sokszor a' contextusnak ellenére. Például vegyük az 1. eklogában az Amaryllis, és Galathea asszony neveket, melyek alatt az allegorizáló magyarázók Romát és Mantuát akarnak értetni; melly értelem azonban tüstént elvész, mihelyt a' 37. verset vesszük figyelem alá: „Mirabar quid moesta Deos Amarylli vocares! — — Tytirus hinc aberat”. Ha Amaryllis Roma, illy fonák értelmet ad a' vers: Csudálom, mi okból szomorkodnék Róma; 's ime most tudom igaz okát: Tytirus Mantuából Romába utazott. — Rajnis a' fonákságot észrevette; és hogy mind ezt elmellőzze, mind pedig az allegoriát megmentse, Amaryllis helyett Galathea-t irt: „Nem tudtam, mi okon sirnál, Palathea! — — Tytirus elmentén búsultál”. E' szerint ez a' nehézség ugyan eloszlott, de ujak, az elsőnél semmivel sem kisebbek támadtak: mert a' 31. vers szerint: „Postquam nos Amaryllis habet, Galathea reliquit”, nem Tytirus hagyta el Galathea-t, hanem megfordítva; pedig Virgil Mantuából Romába utazván maga volt az elhagyó; ha pedig Galathea hagyta el Tytirus-t, ki várja tőle, hogy utána siránkozzék; hogy almáit a' fán függve hagyván elértesse? — De Tytirus felelete sem egyez meg az előbbiekkal, hol Galathea-ra hárítja minden szerencsétlenségét, 's most még is szánakodva szól róla: „Quid facerem”? Mit tennék? az az: sajnálom ugyan Galathea-t, de különben nem tehettem, hogy szabadságomat visszanyerjem; ez valóban Amaryllist, az új kedvest, 's nem az elutáltat illeti. Végre ha Virgil a' neveken allegorizálni akart, az allegoriát okosan eleitől végig megkelle vala néki tartani, 's a' tulajdon név helyett folyvást idegennel élni; pedig a' 20. versben, 's a' 27-ben Romát ír; és ámbár Mantuát nem nevezi, az antithesis, melyet a' két Város között tesz a' 21. versben, nyilván mutatja, hogy ő a' várost városnak, 's nem asszonyszemélynek akarta eklogájában nevezni. — Jóllehet tehát Virgilius sok helyen allegorizál, az allegoriát azonban csak a' fő tárgyra kell érteni, 's nem minden körülállásokban keresni; melly utolsó magyarázás Virgil bucolikáját egészen megfosztaná kellemétől.

szetnek, 's emberiségnek; sőt vajha olvastatnának még azoktól is, kiket már a' hiú örömek elragadtanak; talán orvoságul szolgálnának a' vesztő mótely ellen. — Az Idyllisták között ki nem hagyhatjuk Faludi Ferenczet, a' ki ámbátor eggykét pásztorénekében az allegorizáló Virgilt követte, különösen az 1. és 6-ban, leírásának természetes egyszerűsége Theokritéhez közelebb jár.

2. E l n e v e z é s e.

Idylle (εἰσυλλιον) kisded kellemetes képet, rajzolatot jelent, következésképen a' pásztorénekre csak szorosbb értelemben alkalmaztatik, tágosbb értelemben minden más jól talált leírásokat, rajzolatokat jelenthet. Majd nem hasonló értelmű az ekloga (εκλογη) melly az etymológiára nézve válogatot gyűjteményt jegyez. Az elsővel Theokritnek, a' másodikkal Virgilnek pásztor énekeik neveztetnek, kétség kívül a' későbbi grammatikusoktól, mivel a' régiek inkább a' dologról magáról, mint a' titulusokról gondoskodtak. Lásd Heyne de carm. bucolico. — Szorosbb értelmű a' σχολικον, melly már magában Theokritben gyakran előfordúl, különösen a' Μῆσαι σχολικαι, mezei Musák. Virgil a' maga pásztor Musáját Sylvestrisnek, erdeinek nevezi (Ecl. I) Ezt Rájnis parasztdalnak fordította; melly kifejezet nem lehet izetlen a' Magyarok; ítéletem szerint nagy különbség vagyon a' Musae ruricolae, vagy rusticae, és a' parasztdal között. Okát épen nem látom, mert ez a' különben igen szerencsés, de felette önkényű fordító meg nem tartotta az erdeit, melly valamint a' versben szépen hangzik, úgy a' dolog természetével inkább eggyez: mert ámbár a' pásztoroknak tulajdon legelőjek a' mező, még is inkább kedvellik ők az erdőt 's azért tulajdon Istenek is az erdei Pán. —

Faludi pásztorkölteményjét pásztorénekeknek nevezte; Kazinczy fordításában meghagyta az Idylle nevezetet.

3. E r e d e t e.

A' pásztorkölteménynek eredetéről különféle vélekedéssel vagynak a' grammatikusok: mások az aranykornak szülöttjévé teszik azt, mellyben még omnis tulit omnia tellus; mikor még a' fiatal ember nem minden gond 's baj nélkül eredeti ártatlanságában, csendes nyugalmaiban szelíd érzéssel dalhatta annyának a' tele keblü természetnek kellemeit. Mások Arkadiának mosolygó ligetin keresik az első pásztormúsát. Sokan a' Lacedaemoni pásztoroknak, vagy inkább földműveseknek adják az elsőséget; kik midőn a' Persiai háború miatt megfélemllett szűzek Dianának áldozni elmulasztának, pásztorénekekkel tisztelék az Isten-asszonyt. Mások Siciliát tartják a' pásztorének első helyének, mellynek bércei között született legyen Daphnis, a' legszebb pásztor. Tetszik nékem e' kérdésről Heyne' ítélete: „Kár így szólni ő — hogy a' tudós férfiak meg nem gondolják, hogy más a' pásztor vers, mellyel a' pásztor-emberek, valamint most, úgy az emberi életnek mindjárt kezdetén hosszú napjaikat rövidítették; és más az, mellyel az elmés férfiak a' mezei életnek javait, és kellemeit bizonyos móddal, 's mesterséggel rajzolták. Az első kétség kívül azok között a' régiek között volt divatban, kiknek életük a' polgári nagyobb társaságokat megelőzte *).

---

*) „Volt az az idő, így szólni Euklides, mikor a' nyáj nem a' szolgáknak gondviselésekre bízott. Magok a' tulajdonosok vették azt által. Ezt a' történet bizonyítja, mellyből látni, hogy az ember előbb pásztor volt, mint földműves. Bizonyítják ezt a' Róttók, kik minden kicsapongásaik mellett is gyakran a' régi szokásokat megőrizték, Endymion,

Végre később, talán többeknek próbáik után, kik közzé Stesichorus méltán számláltatik, volt egy elmés férfiú, Theokrit, ki midőn látná, mennyi kecséi légyenek ennek a' durva, és tudatlan versnek, és mennyi kellemet, 's édességet fogna nyerni, ha egy kis mesterség járulna csinosításához; a' pásztorversnek e' nemét kitalálta; melly régi tulajdonát megtartaná ugyan, de simítva, 's csinosítva, mérték és szabások alá véve".

4. K ö r e.

Ha a' nevezethez szorosan ragaszkodunk, 's a' pásztor költést csupán annak határjához fészítjük, úgy találjuk, hogy a' pásztor embereknek életek fog egyedül annak kis világa lenni, 's ebben a' virágokkal himzett rétek, az árnyékos erdők barlangjaikkal, forrásaikkal, ligeteikkel az egygyetlen scénák. De a' tapasztalás után különben kell a' dologról itélnünk: ugyan is ez azt mutatja, hogy közönségesen nem a' név határozza meg a' dolgot, hanem inkább az emberek, nemzetek' egygyezéseken megállapított szokás függeszti fel a' névnek értelmét, most többet, majd kevesebbet akarván általa mondani, semmint magában foglal; most kiterjeszti, majd beszorítja a' szónak értelmét. Ezt bizonyítják majd minden tudományoknak nevezeteik. Az is gyakran megtörténik, hogy az egyszerű nevezet többet foglalván maga alatt, a' nemesebb tárgytól veszi eredetét. Így a' görög *ῥακολικον* ha az etymológiára tekintünk csupán csak a' tehenesnek énekét jelenti; holott Theokritnél is, Virgilnél is a' ju-

---

a' pásztor, Dianától kedveltetett; Paris Ida hegyén őrzé attyának, Priamus Királynak juhait; maga Apollo Admet Király nyáját legelteté". — Ide adhatjuk azokat, miket a' 'Asidok' szent könyveikben a' Patriarchákról olvasunk.

hászok, kecskések nem különben énekelnek, 's énekeltetnek. — A' szónak szoros értelme adott tehát alkalmat némelly tudósoknak, hogy a' pásztorköltést csupán a' pásztoréletre szorítsák, mellynek egész foglalatja az erdő, mező 's a' tavasz gyönyörjei lennének. A' tevelyedés nyilván van a' mondottakból, 's abból is, hogy Theokritnek Idylléjiből kevés fog maradni e' szerint a' beszorítás szerint, még kevesebb az újabb Idyllistákéból. Helyes erre Engel' törvényje: Mind azt a' költeményt az Idyllék közé számlálni, melly olly embereknek kharakterjeiket, erkölcsjeiket, esetejeiket, érzéseiket, cselekedeteiket rajzolja, kik még semmi rendes társaságba nem leptek, vagy legalább kiknél valami nagyobb polgártársaság-beli egybekötésről semmit nem tudunk; hol minden egyes familia egyedül magától függő, a' szomszéd barátságon kívül egyéb egyesülést nem ismér. Ide adhatjuk azokat az énekeket is, mellyek vagy mezei, vagy erdei Isteneket, vagy magát az egyszerű természetet egyszerű természetességgel édesen adják elő. Gessner' szirt-patakjában nincs egy emberi személy is, nincs tavasszában, Isteneken kívül, 's ezek is nem énekelve, nem munkálva hozatnak fel. — E' szerint Faludinknak III. éneke a' Tavas z; V. Klorinda; VIII. a' Tündérkert; IX. a' Hajnal; XV. az Erdő; XVIII. Phyllis; mind tárgyakra, mind leírásokra nézve valóságos Idyllék, pásztori költemények; mellyeket ha a' Kiadó Révai a' hat tulajdonképen nevezett pásztorénekekhez rendelt volna, Faludi Ferencztől öszveséggel tizenkét valamint egyszerű 's természetes úgy édes pásztorénekekkel dicsekednénk. És mért nem dicsekedhetnénk így is? Vagy talán az egyszer hibáson ejtett ítélet minden időre megfosztja világától az igazságot? — Egy új kiadás, mellyre Faludi

mun-

munháji méltán just tartanak, a' botlást helyre hozhatja. — Ha ki még is, a' pásztor eneket szoros értelemben vévén, el nem hitetheti magával, hogy azok közzé nem pásztor enek is jöhetnek, segítsen magán, és adja az ilyeneknek az Idylle nevet; vagy ha ez a' szó idegensége miatt fülét sérti, nevézze mezeieknek, vagy erdeieknek.

5. F o g l a l á t j a.

Azt is megkívánják némellyek, hogy az Idyllékben a' természetnek csupán csak kellőzetes részei, bájló jeleneti énekeltessenek; az éghajlat, melly alatt a' természetnek ezen egyszerű fiai élnek, mindég tiszta, szelíd, mosolygó legyen, vidéke kies, termékeny; magok az egyszerű emberek ártatlanok, vigkedvűek, boldogok; szóval, hogy a' pásztoréletnek csak ártatlan boldog részét énekelje a' költő; rosszságait ellenben, suljait, szerencsétlenségeit messze kerülje. De ez a' kívánság ellenkezik magának a' dolognak természetével; vannak ugyan is a' természetnek, bár mellyik részét tekintsük is a' világnak, kedvetlen szomorú borzasztó részei is; nincs olly éghajlat, mellyet ollykor komor fellegek ne borítnának; maga a' vidék bár mi kies, bár mi termékeny legyen is az, néha csak ugyan vannak rajta kedvetlen jelenetek is. Magok a' természetnek szabad, független fiai is, ámbár mentek a' polgári életnek gonoszságaitól, terheitől, szükségaitól; nem azok a' természetnek közönséges bajaitól, gyötrelmitől, indulatosságaitól. — Ugy de mind ezeket a' kedvetlen kepeket a' poetának kötelessége elmellőzni, és embereit nem a' millyenek, hanem a' millyenek lehetnek, a' millyeneknek kellene lenniük, rajzolni. — Nincs mit ellene mondanom, csak hogy a' hihetőségnek határján túl ne léptesse a'

költő szabad inait; sőt a' dolgot mennél természetesebben adván-elő, a' képeknek helyes változtatásokról meg ne feledkezzék; melly annál szűkegesbb az Idyllében, mennél szűkebb annak világa, mennél eggyügyűebbek tárgyai 's festései egyformábbak. A' mindég tiszta eget borulat nélkül, mosolygó tavaszt, szomorú tél nélkül, édes érzelmeket keserű gyötrelmek nélkül, boldogságot szerencsétlenség nélkül, daloló költő hamar unalmat szerez az olvasónak; mert az emberi természet valamelly titkos vonzódásból előbb kíván a' fájdalmas szívvel, a' szerencsétlen lélekkel keserni, 's csak azután a' felvidámitottal, boldogítottal örvendni; mélyebben érzi a' szomorú eseteket, mint a' boldog, víg jeleneteket; és ámbár fáj neki a' szomorú eset, de ez a' fájdalom édesbben bájló minden örömmel, 's a' megvidulás sokkal hathatósbb, melly a' kiállott szenvedéseket követő boldogság érzéséből ered, mint sem ha az eleitől végig környékezi a' költemény' hőset; maga az ártatlan szív, 's a' jótévő lélek nagyobb fényben tündöklék, ha ravasz, irigy, hálatlan keveri magát a' játékban. — Légyen tehát a' pásztor világnak éghajlatja többnyire tiszta, szelíd, mosolygó; vidéke kies, termékeny; többnyire csak kellemetes tavasz hintse szagos virágait, 's a' gazdag ősz nyujtsa édes gyümölcsseit; vígan járja a' pásztor a' virágos réteket, a' bársonyos mezőket; gyenge szellők lengjenek mellette, fellette nyájasan énekelve repdezenek a' könnyű légnek madarai; nyája hizalmasan folja a' harmatos füveket: de néha fekete borulat is emelkedjék az égen, mellynek most borzasztó csendje, majd süvöltő fergege, szikrázó villámi, retentő dörgései némitsák — el a' csevegő madarakat; szent rémüléssel töltsék-el az eggyügyű jámbor lelkeket; hogy a' zivatar után vígan lépjenek-ki

a' barlangba röjtöztek; a' terebélyes tölgyesből a' félekeny juhok ujra szélledjenek a' megirisült legelőre, 's örvendjen minden az új természetnek, 's áldja az alkotót. A' kies, termékeny, hűves csermelyű vidéket olykor kietlen meddő és szomju vadon, vagy pusztá váltsa — fel, mellyben el-tévedvén egy szerencsétlen utas a' könyörületesszívnek hálálhassa jótévőségét; a' nyárnak izzú heve, vagy a' télnek kemény jege lépjen váltva a' szelíd tavasznak, 's a' gazdag ősznek helyébe, 's gátolja a' vidámságnak kiömlését, 's az utánna vágyást tegye hevesbbé. A' legelő asszúlehet olykor; 's a' nyájt betegség is látogathatja: komor ilyenkor, kedvetlen a' pásztor, de aggodását panasszát csak lágyon közli a' süket természettel, reménységét váltig le nem teszi, bizván Isteneiben, kiket ártatlan tiszta szívvél imád.

Ezek az Idyllének tárgyról közönségesen vannak mondva; különös egyes tárgyai lehetnek mind azok a' jelenetek, mellyek a' természetben, az 'ártatlan szabad életben előadhatják magokat. Ilyenek az időnek minden részei, a' mezőnek erdőnek minden kecséi; mellyek minthogy, mindenkor ugyan azon egyek, nem csuda, ha a' legjobb pásztorköltők, a' nélkül hogy egymást ismerték, egymástól költsönöztek volna, azoknak rajzolatjaikban gyakran igen megegyeznek. Például szabad legyen fel hoznom Faludi, 's Gessner énekjeiket a' Hajnalról:

F a l u d i.

G e s s n e r.

A' szép Hajnal mihent ha- Szép reggel idvezlégy ne-
sad kem!

Mindenek megújulnak, Ifju nap idvezlégy!

A' setétség gyorsan sza- Ama' setét hegy bércein
lad,

Erdők megvidámulnak. Villámlik már tüzed.

Harmatgyöngyét hulló- 'S már a' patak vizén ra-
 gatja gyog.
 Arany haja szálain, 'S a' harmat' gyöngye-
 in :
 Aranyhaját lobogtatja, Vidámság tér 's szelíd ö-
 Alabastrom vállain. röm
 Közzénk vissza veled.
 Piros rózsák mosolyog- A' rózsá ölbén hált Ze-
 nák, phyr
 Kinyitják kebeleket: Felébred szárnyra kél
 Rozmarintok illatoznak 'S elkésett alvó társait
 Ujítják leveleket. Hintálva költi — fel.
 Révai kiad. 41. l. Kazinczy Ford. 172. l.
 A' Hajnal. Reggeli Dal.

Látni itt az ideáknak hasonlóságokat a' nél-
 kül hogy vagy csak követésnek is lehetne eggyi-
 két mondani. Több hasonló képeket, leírásokat
 találni Virgil és Theokrit között, de itt nyilván
 kitetszik, mint már fenemlítettük, hogy Virgil
 sok helyen igen is szorosan követte a' Görögöt.

6. A' személyeknek neveik, 's tulajdon- ságaik.

Ha a' pásztor—költőnek kötelessége olly em-
 bereket énekelni, 's énekelteni, kik távol a' pol-
 gári életnek szövevényes módjától, távol minden
 külső erőszakoskodásnak suljaitól a' szelíd termé-
 szetnek mosolgó keblében, kevéssel megelégedve,
 szabadon töltik napjaikat; fő gondjának kell len-
 ni magát a' jelenlévő polgári életből az embernek
 eredeti független korába által tenni, 's ebből ven-
 ni mind neveket, mind kharaktereket. Sokat vesz-
 tene kelleméből, eredetiségéből a' pásztor-költe-
 mény már csak a' most szokásban lévő nevek által
 is; a' Jankó, Bertók; Ruzsinka, Baris kereszt-
 neveken van valami különös, a' mi a' költeményt

izétlenné teszi. Ezeket tehát egészen 's örökre kihagyván a' pásztorénekből tartsuk meg a' pásztor világnak tulajdon görög neveit: Daphnis, Tyrsis Meliboeus legyenek pásztoráink, Amáryllis, Galatea, Phyllis pásztorleányink.

Nem különben a' kharakterek is csak a' független életnek ideajiból vétethetnek: legyenek ezek többnyire ártatlanok, eggyügyűek, de egyszersmind természetesen elméssek, jó szívűek, barátságosok, szánakadók; szemérmesek, kivált a' lyány személyek; kevéssel megelégedtek, igazság szeretők, munkások, Istenfélők. Ezek közzé a' szép tulajdonságok közzé keverhetni némű némű természeti hibákat is, és vétkeket: irigységet, féltékenységet, dicsekedést, haragot, babonát; de mértékletesen, hogy veszedelmes, gonosz szerzedelmekké ne váljanak.

Jónak véltem néhányat ezen tulajdonságok közül példákban mutatni: Theokritnek V. Idylléjében Komatas és Lakon minekutána egymást elég csipősen gunyolták volna, megeggyeztek végre abban, hogy versent énekeljenek; bírónak választják Morsont, a' favágót; 's nézzd! az eggyügyű pásztorok még egymás ellen felgerjedt haragjokban is melly igazságszeretők; „Ne, kedves Morson, így szóllítja a' választott bírót Lakon, ne kedvezzen nekem a' te ítéleted, de Komatasnak se fogd pártját ellenem”. És Komatas: Tedd ezt, a' Nymphákra kérlek, tedd ezt velünk, Morson; Komatasnak ne hizelkedjék a' te ítéleted, de Lakonnak se kegyelmezz”. — A' háladatosságnak, szivességnak szép példáját adja Virgil első Éklogájában, hol Tytirus a' nyert kegyelemtől elragadtatván a' hálának érzésével tele szívét önti ki jótévője eránt; egyszersmind a' szerentsétlen Meliboeus' keservén megindulván, néki ejeli szállást, 's vacsorát ajánl egész szivességgel.

Meg kell azonban vallanunk, hogy mind Theokritnél, mind Virgilnél beszéllők lévén inkább a személyek, mint cselekvők a szép tulajdonságoknak példái ritkébbak, mint Gessnernél, kiben minden munkáló élet; nála az öregség a fiatal, és gyermek kornak tulajdonsági a legtermészetesebb esettel vannak festve. Daphnisa a 11. lapon nem csak azért szereti Phyllist, mert szép; az olta szereti ezt kimondhatatlanul, miolta a megkárosodott fiatal Alexist érzékeny részvétellel két legjobb kecskéjinek általadásával segítette; és hogyan segíté!? „Midőn Alexis sirt örömében, te is sirtál örömedben, o Phylli, hogy segíthetél rajta”. — A szegény Amyntus, ki csak öt juhott hajtott a legelőre, szép tettének jutalmául a Dryastól nem egyebet kért, hanem hogy a szomszéd Palémon, ki aratás olta sinlett meggyógyuljon: melly kérés méltóbb volt a jutalomra az első tethnél; a minthogy — „az Istenek nem is feledék az igazat”. — A szivességnek, ’s jótévőségnek több gyönyörű leírásait találjuk ebben az emberszerető költőben: Alexisnek tette — a 152—54. l. — és belső öröme, mellyet szeretett attya előtt is nehezen tudott felfedezni, méltán fakasztá az öreget e szép felkiáltásra: „Oh már örömmel kelek sirbe! mert kunyhómban hűséget, ’s isteni félelmet hagyok magam után”. — Az Istenekhez való háladatosság legérzékenyebben adatik elő Palémonban a 40. l. és az ősz reggelében a 104. l. hol egyszer’smind a viszont szeretetnek, a házi élet boldogságának gyönyörű képe tündöklök, — Hát a gyermeki hűség, szeretet, melly természetesen, melly gyengéded vagyon rajzolja Daphnisban, és Kloeiben! Beteg a két gyermeknek attya, szomorú, lecsüggedet annya; koszorút fűzve találja kis hugát Daphnis, ’s látta könyűji mint eggyesülnek a virág’ harmatjával.

Daphnist nem mulatja már báránkjának bizelkedése, nem galambjának csipkedése. „Szegény atyánk, így szóll, ha ő meg hal, én is meghalok”. Kloe a' fűzött koszorút, és még valamit, a' minél semmit inkább nem szeretett — egyetlen kis madarát készül Pannak megáldozni: mert sokszor mondták, úgymond, szülei, hogy jó az Isten, 's meghallja a' kegyes könyörgést. Példáját követi Daphnis is, és a' legszebb gyümölcsel rakott kosarát, 's kedvelt galambját hozta el az áldozatra. 'S könyörgések! melly érzékeny, melly gyermeki! De Pán is Istenhez illő módon jutalmazta a' gyermeki hűséget. — A' lányi hűség, szemérem, felénkség legszebben van festve Glycerében; kinek fogadása, 's Nikiat' megtérése be gyönyörű példa sok elcsábítottnak, 's csábítónak; nem különben a' ferdő Daphne, és Kloe valóságos képei a' lyányi kharakternek.

De valamint a' természet nem mindig kedvezve mosolyg felénk, hanem olykor olykor komor képével borzaszt; úgy fíjainak tulajdonik sem mindenkor ártatlanok, szelídek; néha néha itt is találunk foltokat. Az irigység gyakran megzavarja kedveket: Theokritnél irigységről vádolja Komatas Lakont az V, Idyl. Virgilnél neheztel Mopsus hogy Menalkas hozzá hasonlóvá teszi Amijutást; és neheztelve mondja: „Vagy bizony ő nem fél, hogy Phoebus rajta kifogjon”. 'S utóbb: „Halljad, úgymond, dalomat, 's annakutána velem bizvást vetekedjen Amyntas”. Talán meg sem nyugodt volna bosszus lelke, ha Mopsus bizelkedésre nem eresztette volna le magát, azt mondván: hogy ő valamint az olajfánál a' fűzfát 's a' t. úgy Menálnál kevesebbire becsüli Amyntást. — Faludinál irigyli Mopsus, hogy Menalkás' éneke tetszett Thyrsisnek; 's ő is énekelni kezd; de úgy járt, mint többnyire járnak az iri-

gyek — kigúnyoltatott. — Nem különben a' dicsekedés is gyakor tulajdonok: Theokritnél Komatas azt mondja maga felől, hogy őtet a' Musák inkább kedvellik, mint Daphnist, a' pásztorok' Felistenét; Lakon pedig Apolló' kedvezésével dicsekszik. Legbővebbek szoktak lenni magok dicséretekben, midőn szerelmeket ajánlák. Theokritnél Polyphem, Virgilnél Korydon mindent felhoznak, hogy magokat szeretetre méltóknak lenni megmutassák. — A' féltékenység sem kicsiny a' szerető pásztorokban, 's a' megvetett, vagy megvetettnak vélt szerelem nem távol jár a' kétségbeséstől. Gessnernél eleven színnel festetnek a' féltékeny Alexisnek mardozó gondolatjai, hasonlók Bakacs Elekéhez Kisfaludyban; csak hogy ebben durvábbak, mint abban; 's a' vég siralmash. Illyen Theokrit Daphnisa, és Polyphemje; Virgil' Korydonja, és Gallusa; Faludi' Alkonja: kik egész a' kétségbesésig, 's halálig szeretnek.

Ezek fő tulajdonságaik a' pásztorköltés' személyeinek, melyeket hogy jól fessen a' Költő, a' természet legyen szüntelen előtte; ettől soha el ne távozzék, még akkor se, mikor a' darabosságokat az aesthetikai ízhez simítván némelly képeket az emberi nemnek csinosb korából vizs által a' pásztor életre; a' miben Gessner volt a' legszerencsésb.

7. K ü l s e j e k .

A' pásztorköltemény' személyeinek belsejekkel tellyességgel eggyezni kell külsejeknek. Lakások nekik távol a' népes városoktól egy alacsony ugyan de tiszta kunyhó, melyet egy aggtőlgynek, vagy diónak zöld boltozatjai árnyékosnak; előtte a' díszes udvar, 's körüle egy virágos és gyümölcsös kert, melyből ki a' tágos me-

zön, a' függő halmokon kolompulnak, bögnek, mekegnek a' szarvas marhák, a' selymes juhok, a' szakályos kecskék, közel a' hűves erdők, a' csergő patakok, a' setét barlangok, 's az ormos bércek. A' hajoallal fejtí meg Phyllis a' nyájt; 's a' pásztor neki eresztí juhait a' harmatos legelőnek; a' déli hév ellen árnyék alá tereli; maga addig itt egy hegynek árnyékos oldalában, fúja hét hangú sípját, 's Ekho felelgetve adja vissza a' hangot; ott egy terebélyes tölgy alatt versent énekel kettő; máshol a' forrás' zöld partján, a' hűs ligethen nyájaskodik az ártatlan szerető pár. Alkonodtkor tele tölgyel ögyeleg vissza a' jó lakott nyáj akla felé. A' frís tejet, a' tiszta sajtot egy pásztorlány vagy hölgy viszi a' városba; 's örvend a' csekély jövedelmet megvinni agg szüleinek. — Eledelek a' nyáj 's természet' adományi: tej, túró, sajt; lágy gesztenye; a' puha berkenye. Öltözetjek: a' ferfiaknak a' legegyszerűbb, többnyire juhbőrből, melly egyszer'smind ágyat is ad nekik; Faludi új inget, tiszta gatyát, új bocskort, 's csákót is említ; jobbjobban a' görbe pásztorbot, mellyre gyakran támaszkodnak; vállokról függ a' viásszal öntött furuglya; 's egy mesterségesen kivájt, 's kimetszett kobak. A' pásztorlánynak testét lepel fedi; hajának aranyszálai most a' szélnék eresztve repdeznek, majd virágokkal ékesítve egy csomóba fonódnak; kezében többnyire kosárka, vagy tökhajból készült csésze virággal, vagy gyümölcsessel tele; tükre a' patak' tiszta vize, melly gyakran hízelkedve adja arczának mássát. — Vannak nekik innepeik is, játékaik és tánczaik.

8. Mythológiák.

Valamint nevetségés volna az a' Költő, a' ki költeményjének személyeit a' most élő pásztorem-

herék közzül venné, és ezeknek tudatlanságokat, durvaságokat fordítná tárgyaúl; úgy szinte fel-fordultság volna töle pásztorait a' keresztény val-lásba avatni, 's a' mythologiai Istenségek, ge-niusok helyett az egy igaz Istent, az angyalokat, 's ördögöket vinni által költeményébe: mert va-lamint a' keresztény religionak lelke nem engedi magát költeményé tétetni; úgy a' régi mytho-logiában van valami, a' mi a' poezist lelkesíti. — Meg van a' poesisnak, különösen a' pásztor köl-teménynek a' maga világa; ebből kell a' poetá-nak mindenét származtatni. Ez a' világ a' régi regés kor, mellyben a' mezők, ligetek, hegyek, völgyek, források, folyamok meg mind annyi szentségek tele Istenségekkel. Ezek közzül 'külö-nösen a' pásztori költeményhez tartoznak: A p o l - l o Musáival, mint az ének' szerzője, és meste-re; de különösen mint Admét' gulyájának pász-tora. Számára borostyánt, hiáczintot nevelnek a' pásztorok; gyakran meglátogatják az ő templo-mát, melly ragyogó oszlopokon állván magasan üti fel magát borostyán ligetéből a' kékellő ég-be. — P h o e b u s is másra bizván szekerét, fé-nyes székéről leszáll, 's szállást kér az erdőktől, 's kedvét leli a' pásztoroknak énekléseikben. D i - a n a Phoebusnak huga arany puszdrával járja a' ligeteket, 's ejti a' vadakat; meglátogatja a' pász-torokat, 's örül a' vadkanfejnek, és a' szarvas ágos szarvainak; védője a' szüzességnek, 's a' szerencsétlen szerelemnek. — P a n a' sipnak fel-találója, a' nyájnak gondviselője, kit a' pászto-rok sipolva követnek, 's holtok után sipjokat né-ki ajánlák. Erythria' tiszta vizü forrásánál szo-kott déltájban nyugodni; 's ekkor a' pásztorok nem mernek a' forrás felé közelíteni, mert illyen-kor kedvetlen haragos; különben víg, nyájas, és nymphavadász. Szentek néki, különösen az erdők.

== Sylvanus nem különben az erdőket, különösen a' völgyeket kedvelli; szeret egygyütt sipolni a' pásztorokkal. — Aphrodita, vagy Venus Erosszal, vagy Amorrall, 's amorettjeivel; ki Adonist a' szép pásztort, 's vadászt szerette. — Demeter, vagy Ceres az érett kalászosokkal, 's buza virágokkal koszorúzott Istenasszony, kit innepi vendégséggel tisztelnek a' gazdák Thalysia név alatt. — Ezekhez járúl a' Nympháknak nagy serege: az Oreadesok, Dryasok, Nayások, Napaeák, és Nereisek; 's ezeknek kedveltjeik: Adonis, Narcyssus, Daphnis, Hylas; Satyrok, és Faunok az öreg tömlős Silennel. — Nagy tiszteletben tartatnak a' pásztoroktól: Priapos, Proteus, az édes énekű Amphyon, a' híres metsző Alcimédon 's Orpheus. — Szentek előttük különösen: Aetna, Haemus, Athos, Rhodope, 's Kaukasus hegyek; Peneus, Anapos, Akis, Alpheus folyamok, mint a' Musáknak, és Nympháknak mind annyi lakhelyeik.

9. Szóllás módjok.

Éghajlatjokkal, természeti tulajdonságaikkal, egyszerű szokásaikkal a' pásztor költemény' személyeinek egyyezni kell szollásmódjoknak is. Egygyűű ártatlan magzati ezek a' természetnek, ilyen legyen tehát beszédjek is; gyenge, szelíd indulatuk öök; beszédjek se legyen tehát felette heves, vagy durva; még ott se, hol a' harag, vagy fájdalom önti — ki magát. Az egygyűű beszédőtől azonban szorgosan meg kell különböztetni az alacsony, mocskos beszédet; illyent a' természet' szabad, tiszta, csinos fijainak vétek nélkül nem adhat szájokba a' költő. — A' ki jó, édes pásztorköltő akar lenni, az a' természetet kérdezze — meg, és az előtte borostyánt érdemlett köl-

tőket olvassa szüntelen. Kikből én itt a' szállás-módnak némelly nemeire példákat írni nem tartom haszontalan fáradságnak.

Szokások a' pásztoroknak, minekelőtte énekjekhez kezdjenek, meghívni a' Musákat:

„Kezdjetek o Musák, o kezdjetek erdei dalhoz;

„Aetnai Thyrsis szól, Thyrsisnek szózata hangzik.”

The o k. I. I d y l.

Szeretnek ők a' természetben mindent személyesíteni, 's az állatoknak, 's lelketlen tárgyaknak emberi indulatokat tulajdonítani: így Theokrit Daphnist megsirattatá az állatokkal:

„Ötet farkassal pardúcz ordítva kesergék,
Néki az erdőkben könnyét hullatta oroszlán”.

Így Virgilius' Tityrusát!

„Erdők, források, szőlők, fák vissza idézték”.

Szeretik az antithesiseket, vagy is az ellentételeket. Faludi Ferencznél Thyrsis és Mikon az V. Énekben a' Világnak megfordultságáról versent énekelvén majd nem csupa antithesisekkel élnek:

Büdös már a' rózsza, méreg az orvosság;
Zászlót emel, dombol a' gonosz ravaszság;
Fejér már a' holló, fekete a' hattyú,
Másnak örökébe száll a' hitván fattyú.
Megfordult a' játék, több a' vak a' hatnál:
Többet nyom egy lator latban hat jámbornál.
Nincsen már kelete a' finom aranyrak,
Vagyon ellenében a' rosdás salaknak! 's a' t.

Legszebbek az ilyen ellentételek, midőn valamit lehetetlennek lenni mondanak; vagy midőn

már annyira mentnek lenni mondják a' dolgot, hogy a' lehetetlenség is lehetővé lett, vagy legalább hihetővé.

„Hidd el azért a' szarvas előbb megyen égre legelni,
„S tengerek a' halakat víz nélkül szárazan hagyják:
„Hogy sem az ifjúnak képét valahára feledjem”.

Virg. 1. Ecl.

„Már azt is elhiszem, szántó vizen arat,
„Bárány farkast kerget, a' nyúl ver agarat:
„A' tél rózsákat hoz, a' nyár kemény jeget,
„A' mord éjszaki szél izzasztó meleget:
„Métely júhnak, dér virágnak,
„Horog hálnak, tör madárnak
„Darázs méhnek; aszály rétnek”.

Az ismételés igen gyakor nálak. Ez gyakran csak néhány szavakban történik; néha egész sententiákban; néha ugyan azon egy sententia öt hat vers után egész végig tétetik.

„Pásztori dalt mondj Daphni, 's te légy énekben az első,

„Daphni te légy első”. — Theok. 9. Idyl.
„Akkor mellyén dölök-el, és sirok” — így szól
„Daphnis Gessnernél — „ő pedig felcsókolja szememből a' könnyüket. — Én pedig — felel Kloe
„— felcsókolom szemeidből a' könnyüket.” — Így:
„Hallod e Kloe? — kérdi Phyllis — „neked mindég karodon ez a' kosár? Karomon ugyan — felel Kloe — „mindég a' karomon ez a' kosár, kedves Phyllis.”

Theokritnél ez a' sententia:

„Kezdetek o Musák, o kezdetek e dái dalhoz”
Virgilnél ez:

„Mondj velem o kedves sipom! mondj Ménali
verset.

Gessnernél im ez: „Jajduljatok utánam szirtfalak!
„szomorúan zengjen vissza énekem a' partról és a'
„ligeten! — Annyiszor ismételtetnek, valahány-
szor uj értelem adja-elő magát az énekben.

A' hasonlítások és egybevetések az előtttek
forgó természetből véve igen kedves nekik.

„Éneked o pásztor kedvesbb a' cserge pataknál.”
Theok. I. Idyl.

„Olyv édes nekem dalolásod drága poeta!
„Mint fáradt testnek puha pázsitos hanton az álom”!
Virg. V. Eclog.

„Mint az eresztett méz olyv édes éneked.” Falud.
III. É.

„Dalotok édes mint a' méz; kedvesen foly mint a'
„patak; kívánatos, mint a' rózsa ajkak' csókja”.
Gess.

Az egybevetések gyakran lépcsőről lépcsőre men-
nek. Így
Theokritnél: „Kecske zanótnak örül, a' farkas
kecske után megy;

„Darv csak ekét nyomoz: én epedek szerelemben
utánad.

X. Idyl.

Virgilnál: „Árt sok eső érett gabonának, farkas
akolnak,
„Északi szél fáknak; nekünk Amaryllis haragja”.

Élnek környülrásokkal is, mellyek nem an-
nyira keresett mesterséget, mint tudatlanságot,
vagy feledékenységet árulnak el. Így Theokrit
azt akarván mondani hogy Hylás soha el nem sza-
kadt Herkules' oldalától ilyen környülrással él

„Öt soha el nem hagyá, vele járt a' déli időben,
Vele, fejei lovain mikor Eös Zevs' palotáját
Látogatá; vele volt, mikor a' bús gyenge madar-
kák

Vissza-tekintgettek fészkekre". XIII. Idyl.

Virgilnél a' III. Dalban Ménalkás a' többi között
arra nézve is dicséri bükfa poharát, hogy :

„Két kép van közepett: Konon, és (neve nem jut
eszembe)

„A' ki eget, 's földet bottal picziny helyre leirván,
„A' szántók' 's aratók' üdejét rajzolja mutatta."

Hasonló környülrást tetet Faludi Korydonnal a' II.
Énekben: „A' furuglyát pedig adá — mi a' neve?—

„A' ki egy nagy turót ebédre megeve.

Eggyügyü, természetes sententiákat is; köz-
mondásokat, olvasunk a' pásztorkölteményekben.

„Mert mi hiú legyen is bár a' csók, édes azért az".

Theok. Idyl. III.

„— — — — Mind fejtől kezdünk öregedni,
„Innen az arcra leszáll a' nagy kor rendre, 's
fejünket

„Őszbe takarja: tegyük valamit, míg engedi a'
kor."

XIV. Idyl.

„Győzetlen a' szerelem."

„Keljünk-fel: nem jó árnyékban késve heverni,

„Bár mi nemes fa alatt: árt a' veteménynek az
árnyék."

Virg. X. D.

„A' szerelem elüzi az álmot." — „Az ártat-
lanság' nyugta csendes." — „Vajmi boldog, a' ki
mással sok jót közölhet." Gessner.

Legindulatosb, leghevesb az epedő szerelem-
től elnyomott pásztornak beszédje; ő ekkor gya-
kor felkiáltásokkal, szomorú megszóllításokkal
fordítja keserves beszédét most kedveséhez, majd
Istencihez; most vele kesergő nyájához, majd az
érzéketlen természethez, fűhez, fához, erdőkhez,
hegyekhez; folyókhoz; végre magamagához is
az elkeseredett természet' gyermeke; 's ekkor
duplázza fájdalmas hangjait Ekkhó, a' szerentsét-
len Nympha. Az ilyen keserves panaszra többnyi-
re maga a' poeta nyit ajtót. Így Theokrit I. Idyl-
lionjában Daphnis' szerencsétlen esetét énekelvén
ízigy szóllítja a' Nymphákat:

„Hogy Daphnis epedett, Nymphák, hol voltatok
akkor?

„Peneus' édeniben? vagy Pinduson? — Mert
sem Anapor

„Nagy folyamát nem laktátok, sem az Aetna' vi-
lágos

„Bérczeit, a' szentebb vizein sem uszátok Akis-
nak”.

Hasonló Virgiliusé a' X. Eklogában.

„Melly ligeten, melly berkekben mulattatok ak-
kor

„Najadesek, mikoron Gallust elnyomta szerelme?

„Bennetek sem Pindusi, sem Parnasszusi bérczek

„Nem késleltettek, sem az Aoni Hipokréne!”

Megszóllításokkal, felkiáltásokkal, keserű
panaszos kérdésekkel tele van különösen Theokrit'
Daphnisa, Amaryllise, és Polyphemje. Virgil
Korydonja, és Gallusa. — Theokritnél a' szeren-
csétlen kecskés a' többi között így panaszkodik:

„Ah kedvelt Amarylli te már barlanggal arány-
ban

„Nyug-

„Nyugván kedvesnek nem szállítsz ! engem utálsz e?
 „Most ismerem Erost ; ő haj könyörülni tudatlan,
 „Öt erdön nevelé, 's szoptatta kegyetlen orosz-
 lán. —
 „Haj mit szenvedek én ! 's még is panaszimra sü-
 ket-vagy.

Virgilnél Korydon , ki a' bükfáknak homályos
 ernyei közt egyedül járván e' durva beszédjét sok-
 szor hasztalanul közlé erdőkkel hegyekkel :

„Oh te te,irgalmatlan Elek ! versimre nem indulsz”!
 Polyphem hosszú panassza után így szállítja magát:
 „Ah Kyklops, Kyklops ! hol jár vesztében eszed már?
 „Vaj nem okosb volnál, kosarat fonogatni ha mennél,
 „S a' galy' gyengéjét kis bárányidnak aratnád ?
 „Élj vele a' mit birsch, szaladó árnyékre mit ásítsz ?
 „Még lelhetsz egy más Galatéát,'s szebbet emennél”.
 És Korydon Virgilnél :
 „Ah Korydon , Korydon ! mint tompúl éle eszednek !
 „Nemde hogas szilfán szőlődnek vesszeje félig
 „Metszve vagyon ? Valljon nem jobb e tenéked a-
 kármí
 „Hasznost kákóból fonnod, vagy gyenge vitlából ?
 „Bár ez Elek téged megvessen, másra találhatsz”.

Ezeket nem annyira azért írtam , hogy taní-
 tsak, mert a' poetának legjobb mestere maga a'
 természet, 's a' régi 's későbbi remek példányok;
 hanem inkább hogy másokat ugyan a' pásztor köl-
 teménynek olvasására, másokat (ha egy lesz is,
 elég lesz) kiket a' költői tűz hevít, egy derék
 eredeti pásztorkölteménynek teremtésére buzdí-
 tsak. A' pásztor költeménynek haszna, kü!önösen
 s' fiatal szivekre nézve, ítéletem szerint, felette
 nagy; abból tanulja a' természetet, mellyet kü-
 lönben hideg vérrel tekint, ismerni, szeretni, 's

mélyen érezni, mellynek egyszerű virágos ösvényén indulván, legbátrabban lepdél *).

G. L.

5.

A' Plántáknak és Gyümölcstöröknek Virágok által való megneemesítésök módja.

A' Plántáknak, és Gyümölcstöröknek megneemesítése módját különböfeleképpen próbálták sokan: a' sokféle próbák, sok hasznos találmányokra vezettek; ilyenek a' közönségesen ismert oltás, szemzés, sipolás, ház asítás, 's a' t. De mind ezen módok, nem tsak hogy nagy bajjal hajtának végre, hanem sokszor a' várokozásnak sem felelnek meg. — Sokkal együgyűebb, és bizonyosabb módok vannak ezeknél, a' Plánták megneemesítésére, és ezen módokat önként a' természet adja kezünkre: ő mutatja természetkéjeiben a' következéseknek bizonyos voltát, ő a' végrehajtásnak együgyű eszközeit.

Vannak t. i. minden Plántáknak Nemző részeik, és ezen Nemző részek a' Virág kehelyben vagynak elrejtve. A' Him Nemző részek mindjárt a' virág kehelyen belül állanak, és a' virág kehelynek belsőszine körül vagynak elrendelve. Ezek egy vékony szálkátskából állanak, melly fölött egy kis fejetske van; ezen pedig a' virágnak tellyes kifarmáltatásakor por; mind ezen

---

*) Ha Hazánk Tudósai a' Poesis többi Nemeit is tudományosan kidolgoznák, kedvesen venné

három különös részeit a' Him Nemző tagoknak a' Botanicában Filamentum, Anthera, és Pollennek nevezik. A' Him Nemző részekről körül vétéve, a' Virág helynek közepében áll a' Nyöstény Nemző rész: ez többnyire tsák egy egyes, egyenessen felálló, a' virágnak nagyságához képest, majd vastagabb, majd vékonyabb szálla tsó, ilyen tsövek sokszor többek is vagynak: az ő részei következők, 1) A' Tojás, vagy Tojástartó (Germen, ovarium), melly egy, vagy több rendszerént a' Virágtsó (Thalamus) fölött fekvő mag, ezen mag fölött a' Szálka emelkedik fel (Stylus); a' Szálka fölött pedig a' Bélyeg, vagy Ajak (Stigma) a' mellyen a' virágnak kifejtődésekor rendszerént valamelly nedvesség (Latex) szokott lenni.

Mind azon kis szálla forma részetskék tehát, mellyek tüstént a' Virág kelyhén belül, annak oldala körül láttatnak Him Nemző részek; azon Szálka vagy vastagabb ágos tsövek pedig, mellyek a' virágkelyhének közepében a' Him Nemző részekről körülvétéve láttatnak, Nyöstény Nemzőrészek.

A' Nemző tagoknak előszámlált részei közül ollykor ollykor vagy egyik, vagy másik hibázik, és ekkor a' virág magtalan: így, hogy ha a' Him Nemzőtagoknak fejetskéje (anthera) hibázik, akkor az heréltnek mondatik; ha ezen fejetske nem poros, akkor a' virág megromlottnak hivatik. Ha a' Nyöstény Nemző tagok közül a' Tojás, vagy Tojástartó hibázik, a' Virág magtalan; ha pedig a' Szálkának fején nyálkás nedvesség nints, a' Nemzőtag hibás, és úgy a' Virág hasonlóképpen magtalan.

A' megterhesítés következő módon megyen végbe: A' Him Nemző Tagnak fejetskéjén, lévő por a' Nyöstény Nemző Tagnak fejetskéjén

lévő nedvességre vitetik, onnan pedig a' Szálkán belül lévő tsön egész a' tojás tartóig leeresztetik, a' hol a' tojástartónak megterhesítése végbe megy. A' Pornak, vagy is a' him magnak által vitélet és így a' tulajdonképpen való közösülést a' természet külömbféleképpen viszi végbe: mert vagy tsupán a' szél által eszközli, vagy a' bogarak, és más külömbféle módok által; a' bogaraknak t. i. testeik rendszerént szőrössek, 's így azok, a' midőn a' méz keresés végett a' Virág helybe ereszkednek, azon port testökre felszedik, 's a' Nyöstény Nemző Tagok nyálkás nedvessége körül forogván, arra leteszik, melly által az megterhesittetik.

A' szél vagy bogarak által a' him mag sokszor más nemű plántákra vitetvén, azok is az idegen magtól megterhesítetnek, és úgy erednek a' Plánták országában sokszor találtató rendetlen növények (Misgeburten)

A' Természet Tudósok régen figyelmetessek voltak a' Plántáknak Nemző okaira, 's ugyan azért a' midőn ők a' Plántáknak megneemesítése módját ezen úton keresték, tsak a' természetet segítették az ő műveiben elő. Olasz országban régen ismeretes a' nyöstény Nemző tagoknak, más nemesebb Plántának Him nemző tagjai által való mesterséges megterhesítése módja. Le metszik tudniillik, a' szépen kifejlett alma, vagy körte, vagy akármelly más plántának virágát, és arról a' Him nemző tagok' porát, a' megneemesíteni kívánó Fának, vagy plántának Nyöstény nemző tagjaira hintik; ez által a' tojástartó nemesebb magtól fog gyümölsöt, és a' következesek a' reménységet mindenkor meghaladják.

A' Gyümölsőknek és virágoknak ezen könnyű megneemesítése módja alig tudódott ki, hogy az Francia, és Angol Országokban is elhatalma-

zott. De mivel az ágoknak lemetszetése, a' fá virágoknak egyenként való behintetése, és ezen módnak minden esztendőben szükséges bajos megújvittása káros is (a' fákra nézve, melyekről az ágokat lemetszik) vesződéses is volna, hamar ismét abban is hagyták volna, ha más szembetünőbb hasznait nem látnák. Az ilyen módon meg-nemesített gyümölcsöknek magvak tudniillik sokkal tömöttebb, és nagyobb, melyekből azután, a' mint azt a' sok rendbéli tapasztalások bőven bizonyítják, olyan plánták származnak, melyeknek gyümölcseik a' meg-nemesített gyümölcsöknek első sorába tartoznak. Ha az ilyen meg-nemesített plántának virágjaival ismét más már különben is nemes plántának virágai megterhesítettnek, az ő gyümölcseik, és az azokból származott plánták, a' szokott rendet bizonyosan felül haladják.

Hazánkban leginkább a' szőlő nemekre nézve hozhatna ez nagy következtetéseket: mert a' fellebb írt mód szerént megterhesítetvén a' szőlő virágok, azokból külömbféle eddig ismeretlen fajtajú igen nemes szőlő fürtök származnának, melyeknek magvaikat elültetvén, az azokból sarjadzott plántákkal hamarjában egész hegyeket lehetne beültetni *)

Mind ezekre, valamelly a' Természet tudományai-ba nem eléggé jártas ember nékem azt az ellenvetést tehetné, hogy mivel a' nyöstyény Nemző részeknek megterhesítése olly könnyű, és mivel azt a' természet külömbféle, kevéssel előbb

---

*) A' halhatatlan érdemű Hészmárki Professor néhai Podkowitzky Adám még a' mult században nemesítette az elő adott módon virágait 's ez által a' virágoknak több Nemeikben igen szép 's tsudálkozásra méltó külömbféléseket hozott elő.

elő számlált módokkal segíti elő, miért vallyon nem láthatni a' természetben illyes megneemesített gyümölsőket és plántákat? — Ezen nehezség elenyészik, ha meggondoljuk, hogy felre tévén a' természetben előforduló illyes egyes eseteket, ő a' plántákat a' levegőnek', 's világosságnak külömbféle helyheztetési szerént külömbféle helyekre alkotja, úgy hogy egy, és ugyan azon helyen, vagy tájon ritkán fogunk, többféle Plánta nemeket látni, hanem mindenkor, a' mint azok vagy a' napot, vagy világosságot vagy hegyet, völgyet, árnyékot 's a' t. szeretik, e' szerént elhelyheztetve találni, nemző porok tehát nem egy könnyen keveredhetik, más plánta nemeknek nemző nedvességekkel öszve: de hogy az még is öszvekeveredik, és ez által a' plánta nemeknek előttünk is már ismérletes sokféle változásai, és fattyú növényei erednek, az valamint az emberek, úgy a' plánták országában is kétségen kívül van.

Ezen módnak használásában mindazáltal vi-
gyázni kell azon Plánták Nemző részeikre, melyek Linné Botanica, Classificatiojának 21, 22, és 23-dik Classisába tartoznak, vagy is a' Monoeciák, Dioeciák, és Polygamiák közé: mert ezeknek Nemző részeik nintsenek ugyan azon egy virág kehelybe helyheztetve: hanem vagy a' hímek különös virág kehelyben, a' nyöstényektől megválva, mindazáltal egy virág bokron, mint a' Monoeciákban; vagy mind him, vagy nyöstény nemző részek egy virág bokron, mint a' Dioeciákban; vagy felváltva két nemző tagú (hermaphroditi) Virágok, him és nyöstényekkel egyveledve, majd ugyan azon egy, majd külömbféle megváltt bokrokon, mint a' Polygamiákban. Ezen Classisbeli plántáknak sokszor himjeiket, vagy nyöstényeiket egészen más vidékeken, sőt gya-

korta egészen más Tartományokban is kell keresnünk, és úgy mesterséges megterheltetésök, 's az által nemesítésök módját nagy ügyel hajjal eszközölnünk. — Legkedvetlenebb eset pedig e' történetben az, hogy éppen sok fa nemek vagynak ezen Classisok' sorában: mint p. o. a' Divó, Mogyoró, Fűzfák, 's a' t. Vigyázni kell tehát a' him és nyöstény Nemző Tagok' megkülömböztetésére ezen plántákban, hogy egyiket a' másik helyett ne vegyük. Könnyen meglehet pedig a' nemző pornak (pollen) jelenléte, vagy jelenléte által tudni, melyik légyen him vagy nyöstény virág.

Töltényi Szaniszló.

5.

Az Oktalan állatokon való kegyetlenkedés.

Alacsonyító é ezen dologról szót tenni az embernek, vagy hogy (méltán) szó tétetődhetik róla, az szolgál alacsonyására? könnyű eltalálni. Napról napra emelkedünk a' Tökéletesedés' szárnyain, úgy hogy alig van felesleg képzelhető a' mindenben, melybe már kóstolásra be nem nyomta volna fogait az emberi kíváncsiság. Még a' felett is csizakodnak a' vakondok, hogy minő a' kert' Ura, és melyik esméri közülök jobban? ebből oztán eleitől fogva az csirázott ki, a' mi prüszkölő-port eresztett magából, úgy hogy feszalgések közt ledörsölték azon esméretségnek módjáról a' piperét, hogy valódi méztelenségében láthassák a'. — lehetetlenséget: látták is mindenkor egy kissé, mert

látni képzeltek; míg végre úgy is mindennapivá válván, megént más, és meg meg más oldalra akarnák fordítani. A' világi igazság — a' Törvény volna még az az egy, melly foghatólag adja a' vezér veszszőt a' követni akaró vaknak kezébe; csak hogy. — — — Ezredek ólta hasogatják, bonczolják, 's tömik azt halomra a' Nemzetek! Gondoskodva van a' Törvény' élével mindenről, úgy hogy még a' nyelvnek is csak bizonyos kiszabott kóták szerint szabad mozogni, és a' szemnek elseperve kell látni mind azt maga előtt, mellyen ezen kell nélkül a' kényesebb gyomor felémelyedhetne. A' természeti együgyű érzékenykedés megsajnáltattya az emberrel ama szegény madárkát, melly egy fergeteges esőben kézi ernyő nélkül kénytelen a' szabad ég' alatt kuczorogni: és a' pällérozottság jött e' valaha annyi leereszkedésre hogy a' gyámoltalan oktalan állatok' hóhérlása ellen csak egy szót is irt volna valamelly Törvénykönyv' egyik levelének párkányára — nem tudom.

Millyen kedvetlen és valóban vért háborító dolog az, ha ollykor egy külömben oktalan állatnak Istene (az Ember) amaznál oktalanabb baromma változik! Szinte könnyet facsar szemeimből, midőn néha egy szegény Ló, vagy ökör, csak azért, mivel talán egy lépéssel többet tett, mint sem tettett volna a' rendet kívánó hajcsárnak (ki maga sokszor a' rendnek nevét is alig esmeri) irgalmatlan ütéseként kénytelen elnyögni; vagy a' nélkül hogy a' szükség kívánná, csupa embertelen feszalgésből szinte a' falra mászásig verettek. Hát még midőn a' képzelt szükség elé áll? Láttam az ökröt bögni jármában, midőn az elállott szekérét ki nem bírván, két kutya ember sílappal és Vas villával állott oldala mellé — láttam a' Rányát, Denevért 's a' t. elevenen kapukra ki

szegezve, hol napokig vergődven, az éhnek kinyai sorvasztották öszve, el annyira, hogy tulajdon begyét szaggatva maga magának akart eledeleül szolgálni — némelly állatocskát meg fogván, bévarják, vagy szurokkal becsepegtetik a' hátulfelét, 's úgy eresztik ismét szabadon. Már micso-da dolog ez?! — Nagy hahotával hallottam egy Pásztort elébeszélni: miképpen ő néha komor 's unalmas órájában elevenen lehúzta bőrét a' báránynak, 's úgy bocsájtá el meztelen; 's kihinné, hogy azon inség' szüleményének még legyen annyi ereje, mellyel (kipihenvén egy kissé a' metélésnek fájdalmát) elszaladhasson? 'S midőn sehol helyét nem leli — midőn társai is öszve zavarodva futnak az illy esméretlen forma előtt; akkor hóherai csipőjökre tett kezekkel kaczagnak, míg bele nem fáradván, alig tudják aztán elfogni, hogy megöljék — botokkal verik agyon. És ez mulatság?! Boldog a' pallérozott városi ember, a' ki megundorodhatik ezen, mert Neveltetésének jobbságán örül — a' nélkül hogy eszébe jutna, melly kevésbe különbözik e' pontban azon neveletlen fél emberektől.

Van egy csoportya az emberiségnek, melly valóban megfelel nevének — a' Mészáros-ság. Nevetséges igazán illy gondolatra jöttem, mivel hogy már csak ugyan szükséges tagjaivá lettek ezen emberek a' saját kényünket élémozdító Egésznek: dehát azon czélnak elérése kedvéért szükségképpen nagyobb barmokká kell e' ezen embereknek lenni, mint az, mellyet a' Vágóra hurczolnak?! kik csak úgy tekintik mesterségeknak tárgyát, mint valamelly lelketlen szert, mint a' Szűts, Szabó, Csizmadia 's a' t., kik arra igazíthatják a' metelő szerszámot, a' merre tettzik: ám de ezeknél nem jajdúl el a' bőr sem a' posztó; amott pedig a' munkára kitett matéria szintén ol-

Ilyen teremtettt állat, mint az abból dolgozó Mes-
ter, azon tökéletesebbséget kivéve, melyeket
századok kezeiből nyervén az Ősök, Szülői által
bele szivárogtattak.

Kik csak kicsinyt esmerik is ezt a' Felekeze-
tet, már szükségtelennek veszik óbégatásomat: 's
még is nevetséges érzékenykedésem' csúfjára mon-
dom ki, hogy — a' napokban elkeseredve fordúl-
tam el, midőn véletlen egy remeket csináló Mé-
száros Legénynék pompájára bukkantam. A' föl-
dön hevert a' már egészen elkínzott teremtmény,
még a' bögéshez se volt ereje, csak fájdalmától
facsart víz folya szemeiből, és zihálva kivetett
nyelvét egy szelindek tartotta fogai között —
öszve hasogatott fülein nem tudott már mit fo-
gni, 's párázata véres orrán rágódó ebeknek hom-
lokát deresítette. Ennyire ment a' 19-ik század'
józanodása? hová lett? vagy volt é még eddig
természetes erkölcsi ember? Ezen kínokat ama
gyámoltalan áldozatnak egy Előkelő' tisztele-
tere kellett kiállani, mert szokás bizonyos Urak'
házai előtt az illy inségre választott Marhákat
marczongoltatni — és ez tisztelet tétel! Midőn
kinyában öszve rogy vala, akkor dorongokkal ál-
lanak melléje, 's ha ezen irgalmatlan ösztön által
felkelne, akkor ismét hasra rántják a' készen ál-
ló ebek, melyeket már az előtt ártatlan és an-
nyok után bögédező borjúkon tanítanak a' véreng-
zésre. 'S még is innepi nap! diadalom! tisztelet
tétel! a' minőt csak azok érdemelhetnek meg, ép-
pen kikhez én felakarnék kiáltani, hogy töröl-
jétek ki a' fertelmességek' Kalendá-
riumából e' gyalázatos innepet! hú-
zassa le ott házatok előtt a' diadalom'
Hőseit, és a' tisztelet tételt pótolják
tok vissza érezhetőleg. De kinevettetik
az illyen kiáltó; pedig mit tehetek én arról,

hogy huszon ötödik évemben se tudott még embererebbé edzeni fősvény Prometheusom! Miért kell meglenni az illy undorító pompának? El van é benne érve még e' barom emberek' célja is? Vadítani, 's dühösíteni akarják. Bizonyára kevés ideig szikrázik szeme a' pipérés ökörnek, 'mert könnyei eloltyák, 's még közel sem ér a' Vágóhoz, midőn fájdalmai már minden erejétől megfosztották. Vagy a' nép gyönyörköd tetésére? gyalázat száljon az illyen gyönyörűségre, ha az! pedig még is megnyílnak mindenütt az ablakok, 's kihinné, hogy többnyire a' gyenge, szelid, vért is alig nézhető Kis-Aszszonykáknak tornyozatos fejei ötlenek ki? megszívják ugyan fogacskáikat — szent természet te el nem nyomattathatol! — 's az útzabeli kóres is eljújantya magát. Lelkemre mondod meg nem álhatom, hogy a' jó Eckhartshauzen' szavait ezen szintén ide nem illő helyre is csavarjam: „Oktalan emberi faj, melly egymást „töri rakásra, midőn egy szerencsétlen áldozatot a' Vesztő helyre visznek, holott akkor az útzáknak ürességeknek kellene lenni”.

Ember, ki természeti elrendeltetésedet sejtet, 's annak meg is kívánsz felelni! Szép esmer-ni a' 'Teremtés' kaptsait, de szebb azzal vissza nem élni tudni — Ember, kinek hatalom, ha csak egy morzsányi van is kezeid között, vágj elébe ezen embertelenségeknek! a' Természet, mellynek te is gyümölcse vagy, könyörögve szállal fel! — Ha már ezen eldurvult érzésű embereknek dühödt barom kell, válaszsza-nak dühödtet; de ne kényszerítsék azt lelkiséget megbetstelenítő módokkal azzá. Elég légyen annak gyomrunkért életét veszejteni, minthogy már a' Föld' minden szüleményeinek csak ugyan határtalan hatalmú Emész-

tőivé lettünk. (Helvetiusomként, legszorosabb tekintetbe véve, nem lehet okát látni, miért tartsa a' Természetben az ember magát egy szabados — privilegiált — valaminek, a' midőn minden elhitése Fellyebb valóságáról csak az ön'szeretetén épül) Tehet arról az az oktalán állat, hogy az öröktől való morzsák neki barom formában állottak össze? és nézzük meg magunkat, hogy mennyivel volnánk különbek, ha a' 'Természet' együgyű ösvényén elvettetve most négy kézlábon legfellyebb ha legálnokabb ragadozó állatokká értünk, 's az ősz mesteriség nem nevelt volna kétlábra állított mesterséges ragadozókká — emésztökké lenni! — Miért szolgáljon vigságra kinyaival a' barom? főképp azon barom, melly az emberrel együtt szedi az adakozó Föld jóteteményeit, melly huzamos fáradozásaiért csupán az egy sovány szalmájára számolhat. A' Mérszárosi feszelgést a' Városi Tanácsnak csak egy Parancsolatja is helyre hozhatná — leg alább csak annyira is, hogy bectelen kedvtöltéseket ne fitogassák közönséges útzákon — ha pompát akarnak, felczifrázhattyák szint' úgy Marháikat, de azoknak keserves bőgések helyett hangozzon inkább egy csoport Muzsikás' Nótája: fogadom, hogy az ép ökör jobban elbolondul a' lármában! — Dehát azon magányos kerületekben, a' honnét esztendőben ha egyszer jön haza — megmosdani — a' Nyájász? ki fog ott a' nem szabadnak foganatot adni? Senki. Vagy még is! bár melly durva legyen is az állatiság azon emberekben; de ritkán fülhat meg benne a' gyermekkori tanítás. Ha az örökké valóság' Kapussai olly rettentőleg feltudják előttök a' Pokol' tüzét lobbantani, hogy félelmekben nyálokot is alig nyelik; nem volna e' ez a' tárgy érdemes arra, hogy elemozdítására leg alább egy szikra abból ki je-

leltessen? A' kezdete igaz hogy vontatva menne; de hát egyszerre simúlt e' ki a' világban számtalan otrombaság? Mennyit rikólthatott egy Las Casas míg egekig nyuló tenyerét egy morzsával kéntelenített zsebébe dugni! — A' Vetők elenyésznek, és csak az utóbbi nemzés arat — De hát azért ne vessünk e' ??? Intessenek a' Szülők, és ezek intsék nevendékeiket, kiket a' későbbi évek ismét szülőkké és Intökké érlelnek. Ne vegye az Anya kedvező kacajjal, ha virgoncz gyermeke egy ürgének kisütögeti szemeit, vagy egy czombba félig behasított madárkát megént szárnyára bocsájt. A' Természet' Geniusa susogjon az illy Intőnek megelégedett szíve körül, ki mesterséges létével nem élt vissza a' természet' kinyára! kinek következendői álmélkodni fognak azon hogy illyes valamit még tiltani kellett régi időkben!

Egy éhelhaló se vette olly háláadatossággal a' neki nyújtott eledelt, mint én azon neszt, hogy csak egyet (valakit) is érdekelhettem ezennel! Nagy Mélységemben elenyészik kiáltásom, vajha a' ki egy kissé fentebb áll ismét fellyebb kiáltaná, hogy feljuthatna a' Tetőre. De lesz e' ott sikere? Ott is inkább gyógyíttatik a' veszni tőrő Czédrus mint a' hitvány Reköttye — azt is csak győzzék!!!

Íj. K. I.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Adalberti Ant. Bresztyenszky Benedictini Pannonii Lectiones
Academicæ, ex Mathesi applicata in usum suorum Audi-
torum conscriptæ. Jaurini, Typis Leopoldi Streibig, 1819.
in 8-vo VI. 160 lap.

Honni fő iskoláinkban a' philosophiai pályá-
nak második esztendején az alkalmaztatott nagy-
ság tudománynak előadására csak egy óra en-
gedtetett minden héten, melly idő alatt mind a-
zon egymástól különböző tudományoknak, mel-
lyek annak közéhez számláltatnak, helyes és ve-
lős esmeretekre szert tenni akarni egy kevéssé
nagyobb kívánság, mint — hogy Kaestnerrel
szólljak lásd *Anfangsgründe der angewandten
Mathematik Vorrede der ersten Ausgabe* — az
institutiokat, pandectákat, hozzájuk mellékelvén
helyel helyel a' codexet 's novellákat; a' régi
romai köztársaság' változásainak, erkölceinek 's
törvényeinek történeteiket ezen köz nevezetben
„római törvény” együtt foglalva ugyan annyi idő
alatt megtanulni törekedni. Rövetkezőleg az ezen
tudományt tanítóknak vagy csak az elő esmeretek-
re kell határozni tanításaikat, vagy — a' mi he-
lyesebb 's a' felsőbb rendelkezésekkel megegyező —
a' sok ide tartozó tudományokból néhányakat ki-
választván, azokat úgy előterjeszteni, hogy álta-
lok azon czelnak, mellyért a' nagyság tudomány
tanítatik, elérése könnyebbitessék. — Ezen néző
pontból vizsgálja Rec. e' munkát, mellynek Szer-
zője tanító a' Királyi Győri Akademiában és tag-
ja azon érdemes Szerzetnek, mellynek fiai visz-

sza állításokkor a' magánynak részes unalmait a' serdülő magyar ifjúság' tanításával okosan felerősítették 's így az elmélkedő élet neméből kilépven valóságos munkálkodó polgárokká alkottattanak.

Elő beszédében kijeleli a' Szerző munkájának célját, melly az hogy tanítványait a' terhes és előmeneteleket inkább akadályoztató, mint előmozdító irkálásoktól megmentse, — felszámolja a' kutföket is, úgymint: Ambschell, Eytelwein, Horváth, Kaestner, Lorenz, Poppe, Vega 's más híres Mathematicusok' és Physicusok' munkáit, mellyekből a' hasznára valókat kiszemelvén, azokat alkotmányos rendbe helyeztette, — szöll utóljára methodussáról, hol e'képen fejezi ki magát: „Methodo graeca per definitiones, axiomata, postulata, hypotheses, theoremata, problemata — — — non sum usus, ut totum systematicum atque harmonicum acquiras, quod dicta methodo vix obtinetur.

Tehát a' Szerző az akademiái ifjúság' irkálása ellen buzgólkodik, Rec. ezen dologra nézve két esetet különböztet meg: vagy t. i. a' tanító előadandó igazságait tanítványainak pennára mondja, vagy ezek tanítójoknak valamelly kézikönyv' utmutatása szerint adott fejtegetéseit jegyezzetik. Az első mód magára a' tanítóra nézve illetlen, kihivatalának becsét nem érezvén, azt illy csekély foglalatosságra alacsonítja; a' tanulókra nézve pedig felette káros; hijába is fejtegeti a' tanító ottan ottan, a' mit leíratott, nincs annak semmi sikere, mert jól esik ugyan az írónak megpihentetni kezét, de a' közbejövő magyarázatot gondolattal késérnie alig lehet. A' másik mód szükséges eszköznek látszik Rec. előtt az ifjúság' előmenetelére: maga a' kimivelt férjfiú is

minden törekedése mellett ritkán képes egy egész oráig figyelmét úgy lekötöni, hogy a' beszéllőt gondolatjával nyomban követhesse, csak tartós gyakorlás által emelkednek a' Parlamentumi szölkök 's törvényszéki bírák ezen tökéletességre, menynyivel nagyobb nehezséget kell tehát ebben éreznie az eleven képzelődésű ifjúnak? Ellenben irogatván a' tanuló figyelmét a' tárgyra függeszti, tanítójának képzeteit tulajdon 's önnmagának értelmes szovakba öltözteti, gyakorolja e'képen írásmódját és elmésségét, az oskolába való szorgalmatos járásra kényszerítetik, és kéziratjának első elolvasása 's kiigazítása hasznos ismételés gyanánt szolgál, nem könnyen láthatni olly két ellenkező tüneményt, mint két különböző oskolának hallgatóit, mellyek közül egyikben irnak leczkevételkor, a' másikkban pedig nem: midön az ebben tanulóképein csak a' dologgal nem törődést, aluszékonyságot vagy elmerülést igen is világos színekkel festve láthatni; akkor az elsőnek hallgatóit a' nagy figyelem, a' lélek' reávetése 's mint egy erőlködése bilyegen és előmenetelek is ezen iparkodással egészen megegyező. Így gondolkodik Rec. azon esetről is, midön a' tanító, nem lévén kiszabott alkalmatos kézikönyv, maga készít kéziratot utmutatóul tanítványainak 's ennek vezérlése szerint adja oktatásait. Az, illy kéziratok, ámbár tökéletesen jöttek is ki szerzőjikknek kezeikből, a' többszöri lemásolás által sok hibákkal beszennyeztetnek, honnét igen hasznosan cselekszik a' tanító, ha a' megkívántottak nélkül nem szökölködven, kéziratját sajtó alá bocsátja. E' képen igyekezett a' Szerző is tanítványainak használni, azokat ezen kézikönyvvel megajándékozván.

A' jó kutfök jó használása nagy érdeme az oskolai kézi könyvet írónak; de vigyáznia kell, hogy

hogy midőn az előadatandó tudományra, ennek kiterjedéséhez képest, nagyon is keves idő engedtetett, csak a' legszükségesebbeket, csak mellyek tanítványainak esmereteikhez alkalmaztathatók, azokat szedegesse ki és szoros alkotmányos rendben terjessze elő. A' Szerző híres vezetőket választott magának, bár csak a' dolgok megválasztásában nagyobb szemességgel foglalatoskodván mind azokat elhagyta volna, mellyek bővebb 's felsőbb esmereteket kívánnak, mint a' millyenekkel gazdagítva járúlnak tanítványai az alkalmaztatott matematika tanulásához. Mind ez időig nálunk a' philosophiai pályának első esztendejében csak az elementaris tiszta nagyság tudomány adatott elő úgy hogy a' görbe lineákról való tanítás jobbra csak az elő esmeretekre és azoknak közönségesebb tulajdonságaikra határozottatott, mint erről bizonytságot tesznek az iskolai kézikönyvek, sőt maga a' Szerző is ezen könyvében midőn a' bizonyítások' valódiságára megkívánt geometriai kitételeket a' jegyzetekben vitatgatja, (lásd p. o. az 54, 65, 67 lap.) ezen kívül idője sincsen a' tanítónak, ha akarná is nevedékeit azok bővebb esméretére oktatni; következőleg az alkalmaztatott nagyság tudományból is mind annak el szükség maradnia, mi a' felsőbb matematikai esmereteket megkívánja, ha csak tekinteten és nem okoskodáson, épült tudományt nem akarunk tanítani. E' szerint ki hagyathattak volna a' Szerzőnél a' 62, 63, 64, 65, 66, 67 §§-ok, mellyekben a' parabolát befutó mozdulat' tulajdonságai fejtegetetnek, továbbá az ellipsisben forgó mozdulatnak törvényeiről szólló 78, 79, 80 és 81 §§-ok. Még azon szándék sem igazolja ezeknek a' kézi könyvben felvételeket, hogy olly könyvet akara tanítványainak adni, mellyből azok idővel, kedvek jövőn, esmereteiket gyarapíthassák; mert

ezen végre koránt sem illy kézikönyvekhez, hanem olly munkákhoz kell folyamodniok, mellyek a' dolgot bővebben 's egész kiterjedésében fejtegetik.

Midön a' Szerző methodussáról szölván azt mondotta, hogy azért nem élt a' görög methodussal, mivel ez által alkotmányos egészet alig kaphatni, talám egy kevéssé keményebben fejezte ki magát. Ugyan is ha a' kitételek' azon elnevezése olly befolyással bírna az előadatandó igazságokra, bátran lehetne mondani, hogy Euclides' elementumai által is alig nyerhetni alkotmányos egészet, holott pedig majd minden beavattattak köz egyetértése szerint ez olly müdarab, mellyhez hasonlót nem könnyen alkathatni, 's mellyhez megvetői is, máshol bizonyos alapot nem lelven, önként vissza térnek (lásd. Ueber das Wesen und die Behandlungs art der Geometrie. von Joseph Ernst Mayer. Wien 1800). Igaz ugyan, hogy első tekintettel az ezen methodus szerint írt mathematikai könyvekben nem látszanak öszvefüggeni az esmeretek, mivel rövid mondasokban, aphorismusokban vagynak írva; de minden józan tanítónak kötelessége azokat neve-dekeivel úgy közölni, hogy egybefüggések 's egymásból folyások világosan kitéssék. Többnyire a' Szerzővel methodussára nézve kezet fog Rec. tudván, hogy a' kitételeknek a' görögök szerint való elnevezéseik csak a' mathematikai methodus' külsőjéhez tartoznak: annak mívolta pedig abban áll, hogy az igazságok természeti rend szerint, mint egymásból következnek, hordattassanak fel; soha egy kitétel se terjesztessék elő, mellynek igaz volta az előbb bebizonyítottakból ki nem tetszenék; a' kitétel igaz volta olly bizonyításokkal vitattassék, mellyek az értelmet tökéletesen meggyőzik 's a' helybehagyásra kötelezik. Mind

arra megyen ki, hogy azon szép 's követésre méltó tanítói rendszert, melyet a' régiek írásiban csodálunk, soha szemünk elől el ne veszítsük; nem épen azt, mit ők cselekedtek, szolgálai módra utánnozzuk, hanem fen maradt munkáikból kifénylő szellemekkel megegyezőleg úgy írjunk, mint azok minden bizonynal írnának, ha a' tizen kilentzedik században élnének.

A' Szerző munkájában előre küldvén a' bevezetést, mellyben az alkalmaztatott nagyság tudománynak megfogatjáról, felosztásáról és a' mechanikai formulákról helyesen értekezik, csupán a' Mechanicát, mennyire ez által a' mozdulat' törvényeiről szöllő oktatás értetik, vette fel a' kidolgozásra, és ezt két részre osztja: az elsőben az átaljában vett mozgásnak tulajdonságait vizsgálja; a' másodikban pedig a' nehéz testek' mozgásának törvényeit terjeszti elő; befejezte az egészet egy toldalékkal a' tükröktől vissza ütött világ sugarairól. — Az első részben megfejtvén a' mozgás' megfogatját 's annak valamint a' mozdító erőeknek különbféleségeiket felszámálván, ezen axiomából: az okozatok szabásban vagy na k o k a i k k a l, bebizonyítja, hogy a' gyorsaság mint okozat öszvetett egyenes szabásban legyen az erővel és idővel; ezután előadja az egyenlő, siettetett és késletett mozgás' törvényeit analytice: innét által megy elő sz ő r is az öszvetett egyenes mozgásra, hol synthetice bebizonyítván, hogy valahányszor a' mozduló két egy fajtájú 's valamelly szegletben öszvejövő erőktől nógattatik, mindenkor öszvetett mozgással olly közarányúnak szeglet szelőjét futja be, mellynek két öszveütköző oldalai az erők' gyorsaságát és irányzotját ábrázolják, megmutatja, mint kelljen olly harmadik erőt kitalálni, melly két vagy több erőkkel mérték egyenlőségben (aequilibrium) le-

gyen, sőt ezen harmadik erőnek irányzatját és helyét is kijeleli azon lineán, melyre több erők hatni gondoltatnak; — másodszor megmutatván, hogy ha a' mozdulóra szeglet alatt ható erők különbajúak, görbe mozgásnak kell' erednie, melly az öszvejövő erők' fajtájától 's az öszveüt-közés' szegletétől függ, következteti 'a' különbéle görbe mozgások' lehetőségét: azonban ezekből csak azokat választotta ki, mellyek a' természet tünetényeinek magyarázásokra gyakrabban megkivántatnak, úgy mint: a' parabolán való mozgást 's mellyet a' közép pontra tartó erők mivelnek. — A' második részben kifejtven a' testek' lomhaságának (inertia), és a' mozgás' közöltetésének törvényét vizsgálóra veszi a' testek nehézségét, hol először abból, hogy a' meteriának minden részecskéje nehéz lévén olly módon munkálkodik a' nehézség minden részecskében, mint mikor több erők párhuzomos irányzotban valamelly lineára hatnak, következteti, hogy minden testben kell egy nehézség pontjának lenni, mellynek helyhez-tetését több matematikai figurákban meg is határozza; továbbá a' nehézségtől eredett mozgásoknak, úgy mint: a' szabadon leeső a' dülős téren lefutó, a' lógó és a' hagyított testek' mozgásának törvényeit magyaráztatja. Innét által me-gyen az öszveütköző testek' mozgására, és mind a' rugós mind a' nem rugós testek' egyenes és ferde öszveütközésének törvényeit elő terjeszti. Szóll utóljára a' mozgás irányzatjának akkor tör-ténni szokott változásáról, mikor a' mozduló test egy körből másikba megyen által.

Mivel a' philosophiai oskolákban a' mellett, hogy a' nagyság tudomány segedelmére legyen a' természet tudomáynak, melly a' természetbéli tü-nemények' magyarázásában olly kevéssé halladhat elő matematika nélkül, mint a' szép literatura

kedvellője Ciceró 's Virgil' munkainak olvasásokban a' deák nyelv' tudása nélkül, azért is tanítatik, hogy általa az ifjak tartós figyelemre, elmélkedésre, magok meggondolására és a' lelek' önmunkásságára, mint az emberi élet' minden nemeihez megkívántatott tulajdonságokra vezettetessenek; ezen célnak elérését szépen előmozdította a' Szerző, midőn az alkalmaztatott nagyság tudományból a' mechanikát választotta kidolgozásra, melyet, mennyire törvényei a' tapasztalástól nem függenek, a' tiszta matematikához számlálhatni. És ez látszik egyik okának lenni, miért a' szerző ezen tudományt két részre osztotta, úgy mint először arra, mellyben az átaljában vett, másodszor arra, mellyben a' nehéz testek' mozgásának törvényeiről értekeznek. Rec. azonban úgy vélekedik, hogy ezen megkülönböztetés nélkül is, szépen előadhatni a' mozgás' törvényeit mind azért, hogy valamint az átaljában vett mozgásban, úgy a' nehéz testek' mozgásában is a' mozduló csak egy pontnak tekintetik, (hasznl. öszve a' 11-dik és 84-dik § a' szerzőnél), mint azért, hogy a' nehézség minden egyéb erők' köz mértékének tartatik. És ezen felosztás nélkül is alkotmányos rendben előadhatni e' tudományt, a' mit Rec. itt bebizonyít:

A' mozgásról szolló kérdéseket két részre oszthatni, az elsőben egy akármelly erőktől nógatott magányos test mozgásának közönséges tulajdonsági, a' másodikban pedig azon mozgásoknak, mellyek a' több testektől egymásra gyakoroltatott hatásból és visszahatásból erednek, törvényeik foglaltatnak. — A' magányos testek' mozgásában észreveszszük, hogy mivel a' matéria maga magában egyenlőképen hajlik mind a' nyugalomra, mind a' mozgásra, a' mozgásba hozatott testnek abban egyenlőképen meg kell maradnia,

's hogy annak gyorsasága csak valamelly állandó vagy változó erőnek szempillantatnyi indítása által nagyobbodhatik vagy kisebbbedhetik. Ebből két fő törvény származik, úgy mint : a' testek' lomhaságáról 's az öszvetett mozgásról szőlő törvények, mellyekre mint allkövekre építetnek az egyenes és görbe, állandó vagy akármiképen változó mozgásnak törvényei. A' testek' lomhasága miatt a' mozgás voltaképen minden perczenetben egyenes és egyenlő, ha minden akadályt elgondolunk. Az öszvetett mozgás természete szerint a' több együtt munkálkodó és a' mozgásnak nagyságát és irányzatját változtatni törekedő erőktől nógatott test a' térben olly utat veszen magának, mellyen mozdulván az utolsó perczenetben épen azon helyre jut el, hová ért, volna, ha minde-
nik erőnek, egyiknek a' másik után, külön külön 's szabadon engedelmeskedhetett volna.

Ha az elő adott első fő törvény az egyenes és egyenlőképen sietetett mozgásra alkalmaztatik. Ki tetszik: 1) hogy ezen mozgásban, mivel a' gyorsaság egyenlő szabással nyöl az idővel, a' siettető erőnek állandónak kell lenni, következőleg a' végső gyorsaság öszvetett szabásban vagy a' siettető erővel 's az idővel: 2) hogy iten, mivel minden befutott tér öszvetett szabásban vagy a' hozzá tartozó gyorsasággal 's idővel, az egész tér öszvetett szabásban vagy a' siettető erővel 's az időnek kotzkalapjával. Már pedig ezen két tulajdonság minden változó mozgásra alkalmaztatható, mert semmi sem tilt bennünk a' siettető erőt, jólehet egyik időcskétől a' másikig változik, átaljában minden perczenetben állandónak, vagy ollyannak tekénteni, mintha változásait csak minden időcskének kezdetén nyer-
né. Tehát minden, bizonyos törvény szerint változó egyenes mozgásban a' gyorsaság' nevekedé-

se öszvetett szabásban vagyon a' siettető erővel 's az időcskével; a' bényargalt tér pedig a' siettető erővel 's az időnek koczkalapjával.

Ha ezen törvénnyel öszvekapcsoljuk az öszvetett mozgás' törvényét, eljutunk a' görbe mozgások' esmeretére. Ugyan is akár melly erők legyenek azok, mellyek valamelly görbe lineát befutó testre hatnak, azokat minden perczenetben csak kettőre vissza vihetni, mellyek közül egyik a' görbe linea részecskéjének érdeklője, a' másik pedig ugyan arra csüngő; ekkor az első egy perczenetig tartó egyenes mozgást szül, és erre alkalmaztathatik a' lomhaság' törvénye; a' másik öszvetett egyenes szabásban vagyon a' test' mostani gyorsaságának koczkalapjával 's vizsásban a' görbeség' sugárával juxta theoriam virium centralium in circulo, melly által hasonlóképen ugyan azon fő törvényre vitetik a' görbeség' sugárának irányzotja szerint tett mozgás; vagy a' fejtegetés szerint: a' karika kerületén $w=c^2-r$, az egyenlőképen siettetett mozgásban $w=c^2-s$, itt $s=r$, tehát 's a' t.

A' mozdulat' közléséről szőlő problémák, millyenek p. o. a' több testek költsönös ütközéséből származott mozgást meghatározni; az öszvetett lógóban a' lógás' közép pontját megtalálni, 's a' t. új fő törvényeket kívánnak. Világos, hogy az illy esetekben nem azok a' mozgások következnek, mint mikor a' testek szabadok és magányosok, hanem az egy systemához tartozó testek közt az erőknek úgy fel kell osztatniok, melly szerint a' némellyektől elvesztett mozgásokat mások nyerik meg. Az elvesztett, vagy nyert mozgás mindég meghatároztatik azon töke számból, melly a' materiának az elvesztett vagy nyert gyorsaságokkal többszörözéséből származik, akár azután a' mozdulat' közlése vagy elvesztése minden

perczenetben véges lépcsők szerint történjék, mint a' kemény testek' öszveütközésében; akár a' gyorsaságok minden perczenetben csak végetlen kis gradusban változzanak, mind általában minden esetben, mikor az erők a' nehézség' módja szerint dolgoznak.

Az öszvetett mozgásról értekezvén a' Szerző, midőn a' 46-dik 's következő §§-ban az olly erőnek megtalálását tanítja, melly más kettővel mérték egyenlőségben legyen, bebizonyítja az öszvetett mozgás' törvényeiből, hogy a' valamelly lineára párhuzamosan dolgozó erők mérték egyenlőségkor visszás szabásban vagynak az azon ponttól való távolyságjokkal; mellyre alkalmaztatik a' harmadik 's mérték egyenlőséget szerző erő. Ezen statikai törvény az, mellynek bebizonyításában mind ez ideig meg nem egyeztek a' tudósok mivel ezen meghatározásra némellyek a' matematikai rud' mérték egyenlőségének, mások az öszvetett mozgásnak, mások ismét a' virtualis gyorsaságnak törvényét veszik fel.

A' régiek közül csak Archimedes maga hagyott valamelly bebizonyított igazságot a' mérték egyenlőségről, 's szerzője is a' matematikai rud' mérték egyenlőségéről szolló törvénynek. De *aequi ponderantibus* irt munkájában e' törvényt azon esetben, mikor egyenlő erők a' rud' közép pontjától egyenlő meszszeségre függesztetnek fel, magában kitetsző igazságnak, vagy legalább közönséges tapasztalásnak tartotta; hanem azután megmutatja, hogy ha a' rúdnak egyik része meghosszszabbítatik, az azon függő erőnek ugyan azon módon kell kisebbbednie; honnét közönségesen következteti, hogy a' matematikai rudra ható erőknek mérték egyenlőségkor a' rud' szárnyaival visszás szabásban kell leunniük. Mivel továbbá észrevette, hogy ezen két erő a' rud' tá-

maszszát épen annyira nyomja, mintha közvetlen arra volnának helyeztetve: így gondolatjában felcseréléssel élven, és a' két erő helyett egy azokkal egyenlőt vévén ugyan azt következtette a' három erők' összekapcsolására is, és i. t. Eből megmutatja, hogy minden testecskek' systemájában és így minden testben legyen az erőnek egy közöséges középpontja, melyet nehezség' pontjának neveznek. Némelyek a' későbbiek közül; mint Stevin az ő Staticájában és Galilei a' mozgásról szóló beszéllgetéseiben az Archimedes' vitatását mind együgyűebbé mind könnyebbé tenni iparkodtak.

A' mérték egyenlőség' második fő törvénye az összetett mozgás' tulajdonságán építetik. Ugyan is tudva vagyon, hogy valamely test két különböző irányzatban egyszerre egyenlőképen mozgattatván olly közarányúnak szeglet szelőjét futja be, mellynek összeütköző oldalait az egyes mozgások által bejárná. Maga ezen gyökeres igazság elég a' mérték egyenlőség' törvényeinek minden esetben meghatározthatásokra; mert ha egymás után minden munkálkodó erőket, kettőt kettőt egyszerre össze teszünk, utóljára ollyan egyre kell jutnunk, melly épen annyit ér, mint valamennyi együtt, mellynek következőleg mérték egyenlőségkor $= 0$ kell lennie, feltéven, hogy a' systemában semmi mozdúlhatatlan pont nincsen; ha pedig illyen vagyon, akkor az összetett erő irányzatjának ezen kell átmenni. Ennek bővebb kifejtését és a' nehezség' pontja kitalálásának erre építését láthatni a' Szerzőnél, ki ezt igen helyesen előadta.

A' harmadik fő törvény a' virtualis gyorsaságot illeti. Valamely test' virtualis gyorsaságának neveztetik azon végetlen kicsiny tér, melyet a' mozgásra mozgott test egy perczenet alatt he-

futni igyekeznek, és magát ezen principiumot a' mérték egyenlőségre alkalmaztatva így fejezhetni ki: „gondoljunk magunknak több testecskekből álló systemát, melly bizonyos erők által tolatik vagy huzatik úgy, hogy mind mérték egyenlőségben legyenek; ha már ezen systemának egy kis mozdulat adatik 's ez által minden testecske végtelen kicsiny tért járbe, melly annak virtualis gyorsaságát fejezi ki; akkor mindenik erő az ő testecskejétől bejárt térrel többszöröztetvén a' töke számok' summája mindég $= 0$ leszen, ha az ellenkező irányzatban tett mozgások egymástól elszámoltatnak". Erre lehet vissza vinni azon fő törvényeket is, mellyeket Des Cartes, Torricelli 's más újabbak találtak, és általjában majd bizonyosan jövendölhetni, hogy minden egyéb még feltalálatható új törvénye a' mérték egyenlőségnek nem más leszen, mint a' virtualis gyorsaságról szőlő törvény vagy valami új módra kifejezve, vagy új néző pontból tekintve. Többnyire a' virtualis gyorsaságról szőlő törvényt akár Galileivel csak a' mérték egyenlőségkor tapasztaltatott közönséges tulajdonságnak, akár Des Cartessel és Wallissal magának a' mérték egyenlőség' okának tartsuk, meg kell vallanunk, hogy ez olly egyszerű mint csak egy közönséges törvény lehet.

Ezen törvények közül még egy sem mutattott meg matematikai bizonyossággal; sőt talán lehetetlen az illy tökéletes megmutatás: ugyan is honnét vennők azt, bizonynyal nem máshonnét, mint valamelly még közönségesebb törvényből, és akkor ezt kellene igazi fő törvénynek tartanunk. A' physico - matematikai tudományokban szükség bizonyos törvényeket, mint igen hihető és a' tapasztalás által helybenhagyott szabásokat elfogadnunk, mellyek csak akkor emeltetnek tö-

kélltetes bizonyosságra, ha minden azokból következtetett tanítások igazak, és tapasztalással megegyeznek.

Z.

B. K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Hazánkat illetik és André Urnak Oeconomische Neuigkeiten und Verhandlungen című Prágai Gazdaságbeli Ujságában 1818 esztendőben találkoznak.

Januariusban. 1. „Berichtigung über die serbischen Apfelkräuter Jurgeta und Patlidschan, sammt einigen Notizen über die eszbare Kürbissart Bundela (nyomtatásbeli hiba Bundeva helyett) und die Wintermelone Dumlek (Dulek).” Rummy Directortól Karlovczán. 2. „Witterungs — Stand auf der Kön. herzogl. Herrschaft Bellye des Baranyer Comitats vom 1 July bis letzten September 1817.” Sz***ky (Szeleczky) Urától. 3. „Marktpreise der Kornfrüchte zu Oedenburg (Soprony) vom 6 December 1817.”

Februariusban. 1. „Frucht preise zu Pest in Ungarn in den Monaten October, November, December 1817.” 2. „Preise der ungrischen Landes producte auf dem Pester Leopoldi — Markt im November 1817.” 3. „Mehl — und Gebäck — Taxe in Pest und Ofen, im December 1817.” 4. Preise der Lebensmittel in Kecskemét im December 1817.” 5. „Getreide — und andere Producten — Preise in Pressburg, im December 1817 und Januar 1818.” 6. „Entdeckter Betrug in der Nachbarschaft der Waag in Ungarn.”

Martziusban. 1. „Geschichte der Schafveredlung in Eisenburger Comitate und Zustand der Schafzucht daselbst.“ 2. Holitscher Schafverkauf.“ 3. „Der ungarische Wirtschaftsbeamte.“

Aprilisban. 1. „Versuch über den Erdäpfelanbau mit ausgeschnittenen Keimen oder Augen, Vom Abbé Rudloff zu Veszele im Neutraer Comit.“ 2. „Marktpreise zu Oedenburg am 20 Februar.“

Majusban. 1. „Der gelbe Brand des Hornviehs auf einer Herrschaft in Ungarn.“ 2. „Getreidepreise in Oedenburg vom 6 März 1818. 3. „Bemerkungen über Angyalffy's Grundsätze der Schafcultur, von Rudolph André“ 4. „Landvirthschafftlicher Bericht, aus der Pressburger Gespanschaft, vom Jahre 1817.“ Wölfel Samuel, Modri Prédikátortól. 5. „Witterungsstand auf der K. Herzogl. Herrschaft Bellye“. Sz**ky Urtól. Folytatás. 6. „Preise der Lebensmittel im Békescher Comit, December 1817.“ 7. „Bericht über den Debrecziner Markt in Januar 1818. 8. Pester Josephi — Markt im März 1818. 9. Mehl — und Gebäcksatzung für Ofen und Pest, vom 5 April 1818. 10 Preise einiger Lebensmittel zu Karlowitz im April. 11. Preise zu Neusatz (Uj Vidék) im Bácsér Comit.“

Juniusban 1. „Urtheil über die Stallfütterung der Schafe nach der neuesten Erfahrung in Ungarn. Von N. B. A. M.“ 2. „Marktpreise der Kornfrüchte zu Pressburg im Januar und März 1818 — 3, Mehl — und Gebäcksatzung für die K. Freystädte Ofen und Pest im May 1818. 4. Marktpreise der Kornfrüchte zu Pest im Januar und April. 1818. 5. „Neue Ackerwerkzeuge von Francz von Pethe (Tudniillik Magyar szántóvető és eke talyiga nélkül) Romy Directortól. 6. „Über den Weinbau in Pressburg und der umlie-

genden Gegend." Ballus Urtól.) Igen fontos értekezés. 7. „Verkäufliche Widder des Herrn Rittmeisters von Farkas zu Nagy Józsa, Februar 1818." 8. „Ungarische Weinpreise in der Gegend von Pressburg, 3 May 1818." 9. „Ungarische Pressburger und St. Georger Weinpreise." 10. „Weinpreise im nördlichen Ungarn und in Sirmien." 11. „Preise einiger Lebensmittel im Zipser Comit.".

Juliusban. 1. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem Oedenburger Comit." vom 22 May 1818. 2. „Die Herrschaft Ungarisch-Altenburg (Magyar Óvár). Aus der Schreibtafel eines Reisenden". — Derék gazdaságbéli Tudósítások. 3. Fruchtpreise zu Oedenburg vom 24 April bis 22. May 1818. 4. „Über den Weinbau in Pressburg und der umliegenden Gegend". Ballus Urtól: Berekasztás. 5. „Witterungs-Bericht aus Sirmien, vom 15 May 1818". Remytól. 6. Marktpreise der Kornfrüchte in verschiedenen Ortschaften Ungarns vom 9 bis 30 April 1818. 7. „Der neue Schafzüchter - Congress zu Páty in Ungarn". (Gróf Festetics Imre Urnál). Egy levélből, 10. Junius 1818. 8. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem Eisenburger Comit." in Ungarn, 10 Juny 1818. 9. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem Sümegyer Comit." vom 4. May 1818. 10. Wollverkäufe in Ungarn vom Jahre 1817.

Augustusban. 1. Die Herzogl. Albertsche Lehranstalt zu Altenburg in Ungarn. — Von -- λ. (Ez a' Lambela nem Liebbald Professor, hanem E—sz—l Austriai Gazda Urat jegyzi). 2. Neue Mehl- und Gebäcksatzung, Fleisch-Talg- und Seife-Limitation für Pest und Ofen im Juny 1818. 3. Preise der Feldfrüchte im Zipser Comit." , May 1818. 4. „Erinnerungen über Herrn Johann Leibitzers' Beytrag zur Beantwortung ei-

niger Anfragen über ungarische Traubensorten in den oekonomischen Neuigkeiten und Verhandlungen 1817. April, S. 143. 144". Dr. R u m y t ó l. (NB. „Ornologen helyett olvasd Oenologen; Kriechenden helyett olv. riechenden; Kadurka h. Kadarka, rosza h. rózsza). 5. Nachrichten vom Pester Medardi-Markt im Juny 1819. 6. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem Sümeger Comitát vom 6. July 1818. 7. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem Oedenburger Comitát vom 18 July 1818. 8. Anweisung zur Bereitung der Sirmier Mostwurst oder Sudschuk (török szó). Nach der Angabe des Herrn Paul v. B. in Karlowitz mitgetheilt von Hrn von Cs. in Wien. 9. Landwirthschaftliche Preise zu Miskolcz 12 July 1818.

S e p t e m b e r b e n. 1. „Fürstlich Eszterházy'sches Institut zu Eisenstadt (Kis Marton) in Ungarn". Entwurf zur Reorganisirung dieses Instituts 1809. 2. Anzeige und Kritik von Dr. Liebbalds' thierärztlichen Abhandlung über die zweckmässigste Methode die Schafe vor den Blattern zu sichern, und die allgemeine Tilgung dieser Krankheitsform zu bewirken". — Dicsértetik. 2. Landwirthschaftlicher Bericht aus der Königl. herzogl. Herrschaft Bellye im Jahre 1818. Von S***ky.

O c t o b e r b e n. 1. „Kornwürmer, Kornwipeln. Aus dem Schreiben eines Freundes in Ungarn". 2. Preise der Lebensmittel in der Königl. Freystadt Pressburg, April, Juny, August 1818. 3. „Blicke in die Zukunft nach dem Stand der Weingärten und des Getreides am 12 July 1818. im südlichen Ungarn". Leibitzer Jánostól. 4. „Vorläufige Nachricht von der neuerrichteten Königl. herzoglichen ökonomischen Bildungsanstalt zu Altenburg in Ungarn.

November h. n. 1. „Noch ein Wort über die Bienenzucht in Doppelstöcken von Johann v. Csaplovics". Csaplovics Urnak munkája ellen. 2. „Bemerkungen über das vom Herrn Director Rummy zu Karlowitz mitgetheilte erprobte Vorbaumittel der Egelkrankheit (metély) der Schafe". 3. Bodenkraft, mit Beziehung auf Dr. Rummy's Aufsatz über die Fruchtbarkeit der ungedüngten Aecker im Bacser Comitatz, und Aufforderung an ihm, dem Staatsrath Thaer in Mögeln einige Pfunde solcher fruchtbaren Erde zur chemischen Untersuchung zu senden. 4. Weinlesebericht von Ofen und Oedenburg. 5. Aerntebericht aus Sirmien, September 1818. Rummytöl. 6. Notizen über den Johannis-Enthauptungsmarkt zu Pest im August 1818. 7. Frucht- und Weinpreise zu Gross-Becskerek im Torontaler Comitatz, August 1818. 8. Weinlese zu Karlowitz in Sirmien. Rummytöl. 9. Fleisch-Kerzen- und Seifen-Satzung in Ofen und Pest vom 5. October 1818, nebst Klage über den hohen Preis des Rindfleisches in Ungarn. 10. Ladwirthschaftlicher Bericht aus dem Pressburger Comitatz, Modern 21 September 1818.

December. 1. „Benutzung des jungen zarten Weinlaubs in der Küche in Sirmien". Rummytöl. 2. „Verbesserung des Geschmacks des Sauerkrauts in Sirmien". Rummytöl. 3. Weinlese am Neusiedler. See (Fertő) 1818. Ugroczy, Megyesi Prédikátortöl. 4. Landwirthschaftliche Handelsnachrichten aus Ungarn, November 1818. 5. Wollpreise in Ungarn, November 1818.

Rummy Hároly,

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Észrevételek és Megjegyzések a' Tudományos Gyűjteményhez. *)

I. Az Elő-Szóhoz, III. és IV. l.

A' Cseh-Tót' saját Tudományos Gyűjteményéhez tartozik nem csak Hesperus, Nationál — Blatt és Rozmanitorti, **) hanem Prazky Posel — is, (a' Prágai követ,) és Hlasatel Csesky, (Cseh — Hirdető,) ha még meg nem szűntek, 's más hasonló írások. Ide lehet számlálni a' Prágai, Bétsi és Posonyi Cseh-Sláv Ujságokat is, mivel hogy azokban is sokféle tudománybeli, erköltsi és gazdaságbéli gyűjtemények találtnak. Ezeket pedig olvassák Cseh, Morvai, Sléziai és Magyar Országi, mint egy dialectusú Tótok, sőt már most, a' mint hallottam, sok Gallicziai és Lodómériai Lengyelek is, nagyobb kultúrá okáért.

Ennek az iparkodásnak szerentsés előmenetele igenis leg inkább felizgathatja a' ditső Magyar Nemzetnek vetélkedését. Nagy reménységis vagyon már ahhoz, hogy, ha tovább úgy

---

*) Ezen darab még 1817-dik esztendőben küldetett be, az alatt annak tudós Szerzője T. T. Leska István ama bődöggabb Hazába költözött által.

A' Red.

**) Itten egy betűben typographiai hiba találtatik, mert r van téve s helyett, a' mellyet ekképen kell megjobbítani: Rozmanitosti és a' mostani Magyar írásmódja szerint így kell olvasni: Rozmányitosztyi, az az külömbféleségek, (avagy Rozlicsnosti, Wsseilikosti, az az sokféleségek, Mindenféleségek.)

megyen a' dolog, a' mint szerentsesen elkezdődött, sok jókat várhatnak a' jó hazafiak, és a' Külföldiek megismerhetik idővel sokféle bal vélekedéseiket a' Magyarok eránt. A' Magyar nyelvnek kultúrája folyvást előbb fog lépni, kiváltképpen ha már egyszer egység leszen az írásmódjában. Illyen egység volt a' Cseh-Tót írásmódjában már három száz esztendő-től fogva, és ugyan azon jó orthographia, a' mellyet akkor tudós Tótok tudományos rendbe szedtek vala, mostis önálló állandó. Ezen jó példais felbuzdithatja a' Magyar Tudósoknak buzgó igyekezeteit, hogy összeegyeztetett szorgalmatossággal munkálódjanak a' Magyar orthographia tudományos rendbeszedésén és olyan helyezettetésén, hogy azután állandó maradjon. Melly hasznos végre szabad legyen kinekkiné, a' maga vélekedését a' Tudós és minden Tiszteletre méltó egybe szerző Uraknak béküldeni. Annak okáért énis bátorkodom, tsekély vélekedésem szerint, legrövidebb, következésképpen legjobb 's legalkalmatossabb Magyar orthographiát, a' Tót orthographia szerint, felesleg előterjeszteni.

A' Magyar nyelvnek keletére és írása módjának reguláztatásárá szolgáló Jegyzések.

Vajha a' Magyaroknak már akkor, mikor Erdösi Jánosnak Magyar—Deák Grammatikájá, (1539) és Batizi Andrásnak Orthographiája nyomtattatott, (1549. *) egy, bársak egynehány tudós férfiakból álló társaságok volt volna, a' kik, könyveket írni akarván, mindennek előtt legelsőben a' Magyar orthographiát természetesen regulázták volna, a' mint azt a' Tótok tselekedték, és ezek után Erdösi és Batizi ditséretesen elkezdették vala. Vóltak ugyan azután később időkben is némelly Tudósok, a' kik ezeknek jó példáját követték; de nem vólt a' jó szándéknak sikere 's foganatja. Mert már ama'hires Molnár Albert, a' Magyar Grammatikájának (Hanov. 1610) előljáró beszédében, így panaszolkodott: Ego quem sequerem, quemve fugerem, habebam prorsus neminem.—Ha minden Magyar Tudósok, a' tizenhatodik századtól fogva, azon jó Tót orthographia szerint irtak volna, úgy most is

*) L. Magyar Régiségek és Ritkaságok. Kiadta Kazinczy Ferencz 1. Kötet, Pesten, 's a' t. 1802.
Tud. Gy. V. K, 1820.

nem olly kétséges, sőt sokszor tévedésre is alkalmatosságot adó, hanem inkább tökéletes és állandó orthographiája volna a' Magyar Nemzetnek, melly szerint a' Magyar nyelvnek is nagyobb volna a' fogantja és előmenetele, mint sem most, midőn magok a' Magyar írók, olly egyenetlenek lévén, a' Magyar nyelvnek megtanulását más nemzetbélieknek megnehezitik. — Hogy pedig én, T. Kazinczy Ferencz Ur *) után, a' Tót eredetű nemzeteket, kiváltképpen Cseh, Morvai és Magyar országi Tótokat, említem, és az ő példájokat követésre előterjesztem, azt senki balra ne magyarázza: mert, ha a' Magyarok számtalan vallásbéli és nem vallásbéli nevezeteket a' Tótoktól vettek, a' mint ezt a' tagadhatatlan igazságot, nem csak most Tisztelt Kazinczy Ur, hanem sok más Magyar Tudósok is bizonyítják, **) ha a' keresztyén vallástis többnyire a' Tótoktól vették és ta-

---

*) L. ugyan Ottan, 18. l. a' jegyzésben, a' hol Sylvester, a' vagy Erdősi János' Magyar — Deák Grammatikájának tudós új Kiadója zs betűrül ezt jegyzette fel: „Ezt a' hangot „némellyek, nevezetesen Káldi, a' Bibliának legszebb fordítója, a' tót eredetű nemzetek után, ő által „béllyegzették meg. A' jó tanítást és példát Rószegi „Rájnás József, a' Póéta, megújította, de a' mit méltán sajnálhatni, sikeretlen példával.” Eddig T. Kazinczy; de én ezt a' jótanítást és példát más betűkre is akarom terjeszteni.

**) L. Magyar Régis. és Ritk. 152. l. a' jegyzésben alól. És Antiquitates Literaturae Hung. Vol. 1. Studio et opera Joannis Nic. Révai, etc. Pestini, typis Matth. Trattner, 1803. A' hol p. 87. seq. ezt olvasom: „Quod quidam, nimio sermonis patrii amore abrepti, iusto vehementius contendunt, voces apud nos peregrinas, praesertim Slavicas, non dari; et, quae eadem apud „Slavos reperiuntur, has potius ab Hungaris ad Slavos „migrasse: iste quidem furor est, et vicissitudinum igno- „ratio, quas gentes, praesertim minores maioribus inter- „mixtae, temporum successu, non leves subire consueverunt. Verissima est Joannis Tsétsü nota in appendicula, „de Etymologico Hungarico, Parizpápai Dictionario ad-

„iecta”. „Voces bene multas Hungari, in regione recens-
 „ter occupata hospites, acceperunt ab antiquis Pannoni-
 „ae sive Hungariae incolis, Serviis, Croatis, Slavis et
 „vicinis Polonis. Quales sunt nomenclaturae animalium,
 „utensilium et variorum instrumentorum, quibus iam do-
 „mi utebantur istae nationes”. — „Faustus Verantius,
 „Secretarius Aulicus, et Electus Episcopus Tsanádiensis,
 „in suo quinque linguarum Dictionariolo, iam anno 1592
 „Venetiis edito, voces a Dalmatis mutuatas notavit ter-
 „centas, et amplius (a). In Gram. Debr. est copiosus sa-
 „tis Elenchus vocum Slavicae originis, praeter Elenchos
 „alios, aequae amplos, vocum ab aliis gentibus accepta-
 „rum. In Pauli Beregszászii opere de similitudine Ling.
 „Hung. cum orientalibus, inter multas aliarum gentium
 „voces, proferuntur Bohemicae, a nobis adoptatae, bene
 „numerosae. Hos superare contendit, et diligentia, et
 „copia, Samuel Gyarmathius in exscriptis vocabulis Sla-
 „vicis, quae iunxit operi suo de Affinitate Ling. Hung.
 „cum linguis Fennicae originis. Et restare adhuc non
 „pauca, quae istorum solertiam effugerint, facile credi-
 „derim”. —

- a) Nota: Voces, quas Verantius solis Dalmatis adscribere videtur, habent etiam aliae Slavicae originis gentes, quaelibet pro dialecto sua, Russi, Poloni, Bohemi, Croatae, etc. e. g. abronts, abrosz, asztag, asztal, bab, barát, barázda, borona, deszka, ebéd, galamb, gereblje, hálá, hatzuka, iga, ikra, istrázsa, jászol, kaláts, kapa, káposzta, kasza, kementze, kortsma, kováts, kúlts, len, lótsa, mák, molnár, nyavalya, patak, péntek, pozdorja, rab, rabota, rák, répa, rosta, rozs, sapka, szalonna, szalma, szán, szarka, széna, szerda, szita, szolga, szomszéd, takáts, tseléd, tsoroszlja, tsötörtök, tömlőt, udvar, vatsora, veder, veréb, villa, zálog, závor, 'sa' t. multas alias, quae in Elencho Vocabulorum Europaeorum Magyarici usus, a me elaborato, exquiri atque inveniri possent, si iam esset typis impressus; sed etiamsi liber iste iam ante duos annos C. R. Censuram subierit, in publicum tamen hucdum non prodiit. —

nálták: *) miért nem vennék ő tőlök az írásmódjátis, a' melly már olyan régi, 's még is igen jó, legrövidebb, 's azért is a' magyar nyelvre legjobb és legalkalmasabb? Mert miért kellene valami dolgot ok nélkül szaporítani és sokasítani? és mitsoda okát adhatják az írók annak, hogy miért írják az egyszerű bangot két betűvel? p. o. cz, c helyett, z s, $\tilde{z}$ helyett, avagy sz, s helyett? — 's a' t. En, ezen természetes állításomnak igazságát Tudós Férjfiakra bízván, a' kik az efféle dolgokhoz jól értenek, tsak felesleg említem, hogy már némelly Tudósaink projektálták ugyan az orthographiáknak újonnan való reguláztatását, de, mivel hogy még nagyobb szaporítottak holmi jegyeket, és azzal még nehezebbé tették azt, nem volt az igyekezeteknek foganatja. Legjobbnek tettett az T. Révai Gramm. Vol. 1. p. 145. okos projektálása, mivelhogy legrövidebb, de mivelhogy az olyan betűk, mind írásra, mind pedig betűszedésre, és leginkább betűöntő formára (matriczra) való nézve, nehezebbek és alkalmatlanabb ezeknél, a' mellyeket én projektálni akarok, a' mint kiki könnyen által láthatja: azért bizvást hátorkodom gondolatimat ez eránt előterjeszteni, a' mint következik.

1) C, c; cz és tz helyett; de soha sem kell azt más-képpen kimondani, tsak mindenkormint Tót c-ét, avagy mint Deák c-ét e és i előtt, p. o. Cicero, minek Cziczero vagy Tzitzero? Úgy Cincúr, Czin czúr vagy Tzin-tzúr helyett; de nem kell azt olvasni Cinkúr, hanem úgy, mintha Németül írva volna Zinzur, vagy pedig Tótul Cyncúr. — T. Baróti Szabó Dávid **) azt állítja, hogy a' c-ét tsak idegen tulajdon neveken megkellene tartanunk,

---

*) Mert a' Sz. Adalbertus, (tótul Wojtzech), a' ki az első Királyunkat Sz. Istvánt megkeresztelte, és a' Heresztýén vallásban nevelte, és az ő testvér ötse Gaudentius, (tótul Radim), a' ki az ő Coapostola volt, másokkal edgyütt, a' kik a' Brevnovi Monostorból Magyar országba hivatattak, mind Cseh országi Tótok voltak, másokat, kik Morvából és Pannóniából valók voltak, nem említvén.

**) 1. Orthographia és Grammaticabéli Észrevételek, 's a' t. Komáromban, 1800. mindjárt §. 1.

másképpen hogy a' Magyar szónak kiírására nem szükséges, én pedig azt állítom, hogy igen is szükséges és természetesebb a' cz-nel vagy t z-nél, mert senki se adhatja okát annak, miért kellene c hangot két betűvel írunk. Gondoljuk meg csak, a' Németek ezt a' hangot adják a' j-nek, melyet a' Tótok és Deákok a' c-nek, és Magyarok mind a' kettőt összevették, a' honnan az következik, hogy a' Magyar c olyan; mintha egyszerre két hangja volna. Maradjon tehát c a' maga helyén, mint harmadik betű az ábécében, és tartsa meg a' természeti hangját, és z-is maradjon az utolsót megelőző betű $\check{z}$ pedig legyen utolsó: mert mind a' háromra szükségünk vagyunk:

2) $\check{z}$ és $\check{c}$; cs és ts helyett, rövidségnek okáért, mert p. o. $\check{c}\check{e}\check{c}$ rövidebb, mintsem cse cs vagy tset s. Ha pedig valami szót nagy C-vel kellene nyomtatni, és a' typographiában nem volna, akkor lehetne szükségből $\check{z}$ -t hozzá tenni, így C $\check{z}$, p. o. C $\check{z}$ ászár *)

3) D', d'; g y helyett, mivelhogy természetesebben illik ez a' hang dé-hez, mintsem gé-hez, (l. Gram, Révai, Vol. 1. p. 140.) és rövidebb és alkalmasabb is, p. o. d'önd'öcke, gyöngyötske helyett. Hogyha pedig szükségünk volna nagy D'-re, p. o. a' periodusnak kezdetén, vagy pedig tulajdon neveken, és nem volna alkalmas, azt apostrophus által kijegyzeni, avagy a' typographiába olly betű kész nem volna, akkor lehetne Djét felvenni, mint p. o. totúl d'ábel, a' periodusnak kezdetén íratik Djábel, úgy Magyaröl is, p. o. Djónás.

4) L', l'; Ly, ly helyett, p. o. L'uk, (vagy ha szükség kívánná Ljuk), Luk,

5) Nj, ñ; Ny, ny helyett, p. o. Njár, ñár.

---

*) A' Tótoknak vagyunk ugyan tulajdon betűjük ezeknek a' hangoknak (1. és 2. Nro) kimondására a' régi Cyrillusi azbukában, t. i. ci és $\check{c}$ erw, az az o és $\check{c}$; de ezekkel a' betűkkel élnek Oroszok, Bulgárok, Rátzok, 's a' t. — a' Cseh dialectusú Tótok pedig Német betűket felvévén, Tót betűket tsináltak jegyek által, p. o. $\check{c}$, d', é, l, ñ, r, s, v, ü, $\check{z}$.

6) S, s; Š z, sz helyett, és Š, š; S, s helyett, minek is a' z es-nél, mikor es-nek magának vagyon a' maga hangja a' Tót nyelvben? úgy tehát lehet a' Magyarban is, és jobban is illik neki es hang, mintsem esch; eschet pedig igen könnyen lehet belőle tsinálni, tsak egy jegyetske tétessen a' felett, így š, p. o. Š e l o š ž é g.

7) Tj, t'; Ty, ty helyett, p. o. t'úk, és ha szükséges nagy, Tjúk.

8) Ž, ž; Zs, zs helyett, p. o. Ž id ó, tótul Ž id, az s itt nem szükséges.

9) Ō, ō, és Ū, ū, Ö, ö, és Ü, ü helyett, ő és ü megmarad, mint eddig.

10) Ha kettőztetni kellene a' lágy betűt, és a' typographiában talán bajos volna mind a' kettőt jegyezni, akkor tsak az utolsóra tétessék az apostrophus, p. o. dd', lř, nř, tt', mint p. o. edd'el, melřel, anři, anřok, att'ok.

II, Ugyan ahoz, V. l. a' hol ezt olvasom: „A' Dáni-, a' nyelvnek Holsteini Hertzegségben elterjesztése végett jutalom tétetett ki”. — Ezt a' rendelést ki ki bõltsnek tarthatja, 's egyszer'smind méltónak is esmérheti, hogy legalább a' Holsteini Tudósok és gazdaságbéli 's más Tisztek értsék meg az uralkodó országnak nyelvét, hogy az uralkodó Királyoknak parantsolatit a' köz népnek előhózhassák és megmagyarázhassák. — De örökös kár, hogy minálunk még eddig ellenkező módon ment a' dolog! Nem jutalmokkal, hanem inkább gyalázatokkal, kisebbitésekkel és rágalmazásokkal illetődnek azok, a' kik akarnák a' Magyar nyelvet tanulni. Ezé az okos és czél erányos módja ama' fontos és nevezetes dolognak, a' mellynek czélja a' Magyar nyelvnek felemelése és kiterjesztése? Bizonyára minden igaz hazafi neheztelve neheztelhet az olyan illetlen tsúfolódásokra, a' mellyekkel, némelyek szoktak élni, nem tsak szõllásokban, hanem írásokban is, sõt még nevezetes és használandó ki nyomtatott könyvekben is, más nemzethéliek ellen. Mert az illetlen, szegény gyarló elmék', hitvány fegyvere, nem hasznára és ditséretére, hanem inkább nagy kárára és gyaláztatjára szolgál a' Magyar Nemzetnek. Azért is nem hihetem, hogy az ilyen hitvány fegyverrel élne az igaz Magyar vérbõl származott okos Magyar, a' ki, mint Keresztyén, jól tudja, hogy

minden embert szeretni, és minden nemzetet tisztelni illik, és akár mely nemzetet nem a' nép sepredekéből, mely mindenütt találhatik, hanem az előkelőkből kell megítélni. (I. Tudom. Gyűjt. III. Köt. 60 l.) Igen szegény gyarló lélek az, a' ki azt gondolja, hogy a' maga betsületét másképpen nem építheti fel, hanem csak valakinek másnak az ő betsületének romlásán és omladékán. — Én most csak egy példát hozok elő.

A' Tót vagy Szláv, minden más nemzetek előtt, legjobban ragaszkodik a' Magyarhoz, szereti és tiszteli a' Nemzetét, betsüli és örömet is tanulja a' nyelvét *). Ez tapasztalt dolog, és minden tudós és okos hazafi azt megbizonyíthatja, hogy a' Tót Nemzet nem kárára 's gyalázatjára, hanem inkább nagy hasznára és előmenetelére volt mindenkor a' Magyaroknak, mióta Ungáriába eljöttek: mert leginkább Tótoktól vették a' Keresztyén vallást, Tótoktól tanulták a' földművelést, aratást, kapallást, szántást, 's a' t. a' mint azt nem csak törtélemből, hanem számtalan sok vallásbéli és nem vallásbéli

---

*) Sok példák között, csak ezt a' kettőt hozom elő. 1) Ő Excellenciája a' Nitrai Püspök Kluch József Ur, tapasztalván a' Visitáczióknak alkalmatoságával, hogy Trentsénben sokan örömet tanulják a' Magyar nyelvet, jó alkalmatosságot nyújtott nekik ahoz, midőn ugyan ottan egy nemzeti Magyar iskolát állított. — (I. Posonyi Ujs. Tydennjk, aneb Cysarsko, Kráľowské Národnj Nowiny, roku 1817. Nro 18. dne 9. Mage, p. 265). 2) Kis-Kőrösön, (a' hol nints 6782. lakos, de közel 5700, és nem Magyar, se nem Reformatus, hanem tsupa Tót), (I. M. Lexikon, Artic. Kőrös (Kis) Kathol. és Evang. Luth.) már 1810. esztendőől fogva a' Tót templomban Magyar isteni tisztelet is vagyon, és a' Magyar Prédikátor egyszer'smind Magyar nyelvnek Tanítója is. Melly jó végre az Ekklesia új iskolát épített, és a' Magyar Prédikátornak és 'Nyelvtanítónak betsületes fizetést, és eltartást megígért, úgy hogy betsületesen élélhet, a' ki most is az ő hivatalját szerentsésen folytatja nagy fogannattal és előmenetellel, igen is az Tekintetes Földes Uraság, t. i. T. Vattay Familia' kegyes segedelmével. (I. Hazai 's Külföldi Tudos. 1811. Nro 38).

nevezetekből, melyeket a' Magyarok Tótoktól tanultak, megbizonyíthatjuk. Mindazonáltal még is, tudja az Isten miért, nem csak a' Magyar népnek sepredeke, holmi ivó társaságok és bárdolatlan emberek, hanem ezeknek példájok szerint még némelly Tudósok és Könyvirók is, ezt a' helytelen szabadságot engedik magoknak, hogy minden ok nélkül, tsak mint egy fajtalanságból és tsintalanságból, hogy jó dolgok vagyon, nem tsak az alábbvaló embereket, hanem az egész Tót Nemzetet úgy gyalázzák, kisebbitik és betsmelik, mintha semmi polgári jussok nem volna Ungáriában; holott a' Tótok a' Magyarokkal polgári szövetség által edgyesültek, 's még is idegeneknek, zselléreknek, esapodár purutya (Brut)? nemzetnek, 's a' t. hivattatnak, a' melyet a' Magyarok' Istene — (valljon kitsoda az)? — azzal is elegendőképpen megbüntettet; hogy se hazát, (?) se házat(?) neki nem adott. — Vallyon van é azoknak a' Nemes Familiának hazájok és házok, a' kik, ha nem Magyarok is, még is Ungarok, (Nobiles Ungari, *) és a' kiknek egy nagy

---

*) I. Nowá Kronyka Třeská, a t. d. f. M. Pelcel, a t. d. Djl 1. w. Praze 1791. p. 150. a'hol ez a' nevezetes férjfi a' Magyarokról azt írja, hogy Morva birodalmát elrontották, és hogy Ungáriát elfoglalták, 's azért is mi (azt mondja) Ugroknak (Ungaroknak) nevezzük őket, noha ők magok Magyaroknak nevezik magokat. — Ezt jól magyarázza nevetlen Szerzője ezen írásnak: *Brevis Tractatus, quo disquiritur, an nomina Ungaricum et Magyaricum, apud veteres fuerint propria vel adpellativa? etc.* 1810. a' hol p. 15 és 16. ezt mondja: „*Ungarus tibi hodie is dicendus erit, qui Ungariam hodiernam, residuam magnae illius et veteris Ungariae partem, incolit, atque Juribus et Privilegiis ex constitutione civili gaudet, sit in reliquo natione Magyar, Slauus aut Teuto. Veteribus Sarmatis, ac eorum imitatione aliis, Ungarus accolam montium Sarmaticorum denotabat, atque adeo sensum habebat ampliore et latiore.*” — Utóljára pedig ezt mondja: „*Ungari! Magyari, Slavi, Teutones, meminertis, vos esse reipublicae, ex diversis nationibus et linguis*

része fel van jegyezve ezen Könyvben: Hungaria in Parabolis, etc. p. 70. seq. Több hasonló illetlen 's szemtelen mondásokról most nem szöllok, tsak azt teszem még hozzá, hogy azután nem tsuda, ha a' Tótok is a' Németek után, néha néha azt emlegetik: Dumm, stolz, syrowy vagy surowy, (az az: roh) nyers Magyar mondotta. — Mert jól tudják, hogy jó ember, okos és pallérozott Magyar, nem szokott ilyen illetlenségekben gyönyörködni. — A' Tótokról szöllo Magyar példabeszédek is igen illetlenek, úgy hogy a' Tót nemzetnek igazságos panaszí vagynak, mint néha az Izraelitáknak, avagy a' szent Atyák' magyarázatjok szerint az Anyaszentegyháznak, 2. ölt. 44. 14. sqq. „Vetettél minket szidalmaságra, a' mi szomszédinknak, megtsúfolásra és ne-
„vetségre a' mikörnyülönk valóknak. Vetettél
„minket példabeszédül a' népeknek, (a' Magyar
„népnek), és főtőválásra a' nemzetségeknek, (a'
„Magyar Nemzetnek)”. — De jól tzáfolták meg az ilyen illetlenséget magok az okos Magyarok, nevezvén azt ember-
telenségnek. — Betsületnek okáért tsak egyet nevezek. T. Pápay Sámuel Ur, a' Magyar Literatura' Es-
méretében, 68. l. ezt mondja: „Más nemzeteket
„tsupán megvetésből atyafiaknak el nem fogad-
„ni, embertelenség”. — Igaz is az, hogy embertelenség,
bárdolatlanság és csztelenkedés az, ha valaki minden ok nél-
kül más nemzetet, kiváltképpen nagy nemzetet, gyaláz és

---

compositae, membra. Sequimini Regis vestri sancti et apostolici exemplum, premite eius vestigia, qui dixit: In hospitalibus et adventitiis viris, tanta inest utilitas, ut digne in sexto Regalis Dignitatis loco possit haberi, etc. — Propterea jubeo te, mi fili! ut bona voluntate illos nutrias, et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alibi habitent. — „Si relate ad extraneos ita sentiendum, quanto magis quoad domesticos natione et lingua distinctos concives id necessarium fuerit! Igitur deposito culpabili nationalismi studio, mutuo vosmet complectimini amore. Quod si quae natio eminare vult, reliquos suos concives religione, moribus, frequentia artium et industria antecedit, necesse est. Sic itur ad astra”!

kisebbit. És ha okos Tót akarná azokat a' tsúfos példa beszédek megtagadni, igen könnyen megmutathatná, hogy nagyobb gyalázat háramlana abbólazokra, a' kik azokat valaha koholták, vagy most is benne gyönyörködnek, mintsem a' Tótokra. Ugyan mitsoda okát is adhatná valaki az ilyen illetlenségeknek? mitsoda politikájok vagy az ilyen embereknek? mit nyernek olyan tsúfolódásokkal? Nem de nem idegenítik é el a' Tótokat a' Magyaroktól, és a' Magyar nyelv tanulásától? és e' szerint háladatlanok é a' Tótok, ha a' Magyar nyelvet, sokféle rágalmazásokat abban magok ellen találván, mint rágalmazó nyelvet megvetik? — A' Tót nyelv nem olyan rágalmazó a' Magyarok, eránt, 's még is durvának és darabosnak nevezik azt a' Magyarok. — De erről másszor, midőn a' Magyar nevezetnek származását, a' Magyar nyelvnek régiségét és Asiai ditsőségét, 's a' t. megmutatándom.

L. J.

2. Ú j j T a l á l m á n y o k.

Mindenfelé hirdették 'a' minap az Újságok Braconnot Úrnak Nancyban történt azon különös találmányát, mely szerint ő régi, vászon vagy gyolts, rongyokból a' legfinomabb ezukrot tudja készíteni, és sokan kétségbe hozták e' találmánynak valódiságát. Azonban Dr. Vogel Úr, a' Münchener Kir. Tud. Akademiának Taga, a' Braconnot tapasztalatait új próbák alá vette, mellyek által minden kétségen kívül bizonyosodott, hogy a' Kénkö-savany mind legerősebb, mind vízzel különféle mértékben egyelitetett állapotában, nem csak rongyokból; hanem hasonló növényi szerekből, mint beiratott v. nyomtatott papirosból, szalmából, forgátsból, fűrészből porból bizonyos bányamód által mézgát (gummi) és ezukorneműt (Zuckerstoff) hoz-ki. Minden gondolkodásban figyelmet ébreszthet ezen találmány, mellyből látni, hogy olly izetlen 's elolvaszthatatlan tárgyból, mint a' faszálka, kémiai behatás által olly új testek támadnak, mellyeket e'dig egyedül a' Természet és ugyan csak a' növényi élet által tapasztaltunk készítettetni is, mert az e'képen történő formáltatása a' ezukornak és mézgának egészen különbözik azoknak ollyan

testekből, melyekben már készen ben voltak, a' kihúztatásuk-
tól (extractio), mely már régóta ismertetés. Amaz t. i. való-
ságos átalváltoztatás (metamorphosis), mellynek e'korig még
csak lehetőségéről sem gondolkoztak a' Chemikusok, 's melly-
nek mostani Felfedeztetése új bizonyossága annak, melly meg-
mérhetetlen legyen a' gyakorló Chemia' haszonvetelének me-
zője. —

Dr. F.

3. Elölépések, és megtiszteltetések.

Az Egri Kis Préposti Szék, N. M. B. Szepessy Ignác-
z eő Excellenciájának az Erdélyi fényes Püspökségre való ke-
gyelmes ki neveztetése által meg üresedvén; A' Mlgs Fő Ráp-
talan törvényes választói Jussával Sz. György Hava' 18-kán
szerencsésen bé töltötte; választván a' nagy Tudományu 's
különösen jó szível tündöklő F. T. Durcsák János valóságos
Tagját a' Nemes lelkü Hazafi Fő Pap, 's ritka példájú Szepe-
sy Követőjének. Megvagyunk győződve, hogy a' kis Préposti
Méltósággal egybe kapcsolt szép magyar Birtok, fel fogja in-
ditani e' jeles Férfi szívét, szép magyar Nyelvünk', 's Inté-
zetink' hathatós Pártfogására!!

***.

4. J e l e s s é g e k.

Az Egri Völgy szelid Lakói, Sz. György Hava' 9-kén,
igen ritka 's jeles Történetnek valának szerencsés Tanúi. t. i.
e' Nap volt az; mellyen, az Erdélyi Püspöknek Mlgs B. Sze-
pesy Ignác eő Excellenciájának történt, a' Püspöki magos
Méltóságra való ájtatos és Pompás fel kenettetése.

E' minden Keresztény magyar szívét leg édesb érzéssel
töltő Öröm Innepnek kiváltképpen való diszére, 's Nagy méltó-
ságu Érseki fő megyénk' különös örömeire vált, azon meg
külömböztetett 's ritka jelességü Különösség, melynél fogva:
— mind a' fel szentelő Kegyelmes Érsek, Vidékünk' szelid
Fő Pásztor, 's leg kegyesebb édes Atyánk eő Excellenciája;

— mind a' két Conconsecrans Megyés Méltóságok' u: m: a Nemes Lelkü Vurum Székes fehérvári, és Makkay Antal Bestercezi Püspök Urak; mind pedig az ujdón fel kent Erdélyi N. Mlgú Püspök; az Egri megye' áldozó Papjai, a' Fő Káptalan' valóságos Tagjai, sőt az ide való jeles Pap nevelő Ház' Nevendékei voltak, ki vevén a' székesfehér várít, kit, a' jeles keresztényeket 's lelkes M. Hazafiakat szülő 's nevelő derek Nyitra kebele engedett volt az Egri megyének.

Assistensek, a' Fő Káptalan valóságos Tagjain kívül voltak: a' Hevesi Fő Esperest; Jász Berényi Apátur Plébános; a' Miskolczi, és Szendrői két fiatal Al-Esperest és Tábla Biró Urak; az Érseki és Püspöki Udvarnokok, 's a' Theologia és Philosophiai Kar' Professzorai.

Az öröm Innep' diszeit emelő Fő Vendégek között: Az Erdélyi N. Mlgú Püspök vér Rokoni 's N. Mlgú B. Eötvös Ignác Korona Ör. M. Gróf Dafour M., Loyas Generalis, Gróf Hódicz a' Palatinalis vitéz liegement' Fő Ezredesse különös figyelmet érdemlettek.

Az Áldozat, és consecratio Részein az Egri jó szívű Polgárok és az Eszterházy Ns Regiment Vitézei 's több mozsár Agyak durrogási tisztelkedtek.

Szívet emelő Jelenet volt: Mikor az Ujj Püspök, két Püspökök kísérése közt, a' Templom nyílásán végig menyén áldást osztogatott, Mársnak komor Fiai, a' Palatinalis Regiment Stabalissai. — 's sok férfias képű bajuszas magyarok, kik eddig komoly tekintettel szemlélődtek, szelid alázódással borultak le a' Nagy Istennek színe előtt, venni egy fel kent nemes vérű Rokonnyok kezéből, a' Püspöki áldást. — Sok szív zokogott, egy szembetűnő érzékenyülés öntötte bé az egész Templomot, az élemedett Férfiak szemeiből — el fojtott könny cseppek villogtak. — Szívre hatóis volt az Uj Püspöknek, ez Angyalí Férfiúnak, minden szava, minden fordulása. Hogy ki mentünk a' Templomból a' Nép csoportozott; 's fen szóval beszélgetett, némely szapora lépésekkel sietett haza, hogy el rejtse könnyhullatását, a' kik többen voltak, lassan mentek, 's még meg állottak, sokan gyülekeztek régi kedvelt lakása fele, a' Lyceum Éjszaki szögletére, 's ablakaira mutogattak. Ugy e' szelid és okos nép, valami nagyot veszített, 's nem tudja kifejezni erőss érzéseit.

5. Ú j K ö n y v e k.

27) Disquisitio historica de modo consequendi Summum Imperium in Hungaria, a primordiis Monarchiae ad haec tempora. 8. Budae. 1820, 305 pag.

28) Krug, Guil. Systema Philosophiae Criticae in Compendium redegit, latine interpretatus est, ac edidit Stephanus Márton, Tom. I. 8.m. Viennae 1820. 477 pag.

29) Versuch einer ganz neuen und anschaulichen Elementar Rechnungslehre, mit Rücksicht auf die wechselseitige Lehrmethode von D. Joseph Waisz. 8. Kaschau 1820, 100 S.

30) Grammaticae Latinae pars praecipua, utpote: Etymologia, ut fieri potuit perspicue, breviter et tamen plene exposita, cum praeviis notionibus Orthoepiae, Orthographiae et Calligraphiae, additisque paucis universalibus praeceptis ad voces construendas syntheticis et ad melius legendum prosodiaceis, edita a Stephano Albinyi, Eperjessini. Typis Michaelis Rädltz, 1820. 8. 104 lap.

31) Csaplovits Joan. Schematismus Ecclesiarum et Scholarum Evangelicorum Augustanae Confessionis in Inclito Regno Hungariae addictorum pro Anno 1820. 4. Viennae. 143 lap.

32) Aliquid ad rationes rationis Jurisprudentiae hungaricae per Auctorem Discussionis. 8. Posonii 1820. 96 lap.

33) Flavius Józsefnek a' Zsidó háborúról a' Jerusálem' végső Pusztulásáról irtt Historiájának foglalattya, némelly észrevételekkel. 1820. Székes Fejérvárott: 214 lap.

34) Carmen Celsissimo ac Rev. Principi Domino Domino Alexandro a Rudna et Dívék Új-Falu Archi Episcopo Strigoniensi, Sedis Apostol. Legato nato, I. Regni Hung. Primati, et summo ac Secretario Cancellario I. Comit. Strig. Supremo ac Perpetuo Comiti S. C. R. A. Majest. AA. Int. Status et Exc. Consilii R. L. H. Consiliario, Gremialisque Excelsae Commissionis Ecclesiasticae Praesidi, nec non Exc. Tab. Sept. Co—Judici, etc. dum Regimen Archi Dioecesis Suae Strigoniensis, Comitatusque Nominis ejusdem Ritu solemniter capesseret, Anno 1820. die 16 May devota Mente oblatum per Paulum Szabó, Parochum Taroskeddiensem et Vice Archi Diaconum, Budae. Typis R. Univers. 1820. 4, 8 lap.

6. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

26) A' Steganographiának I-ső Könyve. A' Tachygraphia vagy Szapora Írás módja, melyet mint a' Pasigraphiának Philosophica vagy Universalis nyelvnek is első vonásait közre bocsát, 'sengeképpen. Gáti István. 1820. 8. 16 lap.

27) Verbőtzi István Emlékezete, melyet a' Hármos Törvény Könyv törvényes bévételének Harmadik Századára készített Horvát István, a' Széchenyi Országos Könyvtár Örzője a' Magyar Nemzeti Museum mellett II. Kötet. 1820. m. 8. 360 lap.

28) Notitiae Praeliminares ad Syllogen Decretorum Comitum quae in Vulgato Corpore Juris Hungarici, hactenus aut penitus desiderabantur, aut aliqua sui Parte manca referebantur, et oblivioni postliminio recenter erepta sunt, cum observationibus Criticis in Editiones Corporis Juris, per Jos. Nicol. Kovachich Senquiciensem. AA. LL. et Phil. Doctorem, II. Comit. Varasdin. Borsod. Szaladiens. Neograd. et Poson. Tab. Jud. Assessorem ac Bibliothecae Hung. Musei Nationalis adjunctum. 1820. m. 8. 430 lap.

29) Egyházi Almanak a' Helvétziai Vallástételt tartó Túl a' Dunai Fő Tiszteletű Superintendentia az 1820-dik Esztendőre. Készítette Tóth Dániel Lak Szakállasi Ref. Prédikátor. Egy Melyképpel és egy Réztáblával. 1820. m. 8. 108 lap.

30) A' Magyar Törvény' Históriája, melyet néhai Királyi Tanácsos Helemen Imre Urnak, a' Pesti Királyi Fő Oskoláknál Magyar Törvény volt Tanítójának, több Tettes Nemes Vármegyék Tábla Birájának 's a' t. előadásai szerint: Magyar Nyelven közre bocsájtott Nagy Jeszeni Jeszenszky Miklós. Tettes Ns. Pest Vármegyének Esküttje. 1820. 8. 116. lap.

31) Carmen Cels. Principi Alexandro Rudnay de Rudna et Divék Újfalú, per Suam Sacrat. Majestatem Regio Apostolicam Franciscum I. Gloriosissime regnantem, Archi Episcopo Strigoniensi, et perpetuo ejusdem Nominis Inelyti Comitatus Supremo Comiti Clementissime designato Munera sua auspaticissime capešsenti devotum. 1820. 4. 8 lap.

32) Beszéd, melyet Szent József' Napiján, a' Lévai kegyes Oskolák' Temploma Unnepén, és Első felszentelésének szaza-

dik esztendején, midőn a' helybéli kegyes Oskolák' Társasága All-Igazgatója T. P. Pek Agoston Papságra való felszentelésének félszázadját, 's második új Sz. Miséjét, T. Németh Aloysius, a' Második Deák Oskola Tanítója pedig a' Szerzetbe való beesküvésért tartaná, Nagytiszteletű Fekete József Lekéri Plébános Ur 19. Márt. 1820. Eszt. Léván mondott, 1820. 4 lap.

33) Kratko-Zpravek Evangeliumov Nedeljnek, i Svetechnéh Zajedno Z-Razdelenjem, i Navukom Kratkem is njih zpeljanem Za Potrebochu, i Hasen Dece Fare Samarichke po Josefu Gyurkovechki, Plebanusha Samarichhom vu Cesarzko-Kraljevzki Krújine Krilevechke na svetlo dan. 1820. 8. 128 l.

34) Carmen Summis honoribus Celsissimi ac Rev. Domini Domini Alexandri Rudnay de Rudna et Divék Ujfalu, per Suam Sacrat. Majestatem Regio-Apostolicam Franciscum I. gloriosissime regnantem, Archi-Episcopi Strigoniensis, et perpetui ejusdem Nominis Incliti Comit. Supremi Comititis clementissime designati, dum omnium ordinum plausu die 15-a Maji inauguraretur devotissime dicatum a Juventute R. Gymnasii Strigoniensis. 1820. 4. 8 lap.

35) Sertum honoris, quod Adm. Rev. Clar. ac Doctissime Domino P. Georgio Elenyák, E Schl. P. AA. LL. et Phil. Doctori, item in Regia Scientiarum Universitate Pesthana H. T. Philosophiae Professori, Ouomasim feliciter recolenti, in tesseram suae gratitudinis texuit Andreas Kresztyánko, Philos. II. in Annum Auditor. Anno 1820. 8. 8 lap.

36) Helikoni Redvtöltés a' Magyar Literaturának némely barátjai által. 1819. Eszt. Negyedik Kötet 1820. 8. 128 lap.

37) Ecloga Celsissimo ac Rev. Principi Alexandro Rudnay de Eadem et Divék-Ujfalu, Primati Regni Hungariae, Archi-Episcopo Strigoniensi etc. etc. dum Supremus Comes Comitatus Strigoniensis inauguraretur, a Gymnasio Levensi Scholarum Piarum oblata. 1820. 4. 20 lap.

38) Kesergő Versek Tek. Ns. Nemz. és Vit. Nemes Várboki idősbb Plachy János Urnak több N. Várm. elsőbb Táblabírájoknak Sírhalmaára Mohorán Bőjt elő havának XXII-dik napján MDCCCXX. 4. 4 lap.

V. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Kovács Ferencz. Felelet a' Tud. Gyűjt. 1818-dik eszt. II-dik Kötetében vett Kérdésre: valljon a' Cz és Cs avagy a' Tz és Ts-el való elés egyez e meg jobban a' Nyelv' Philosophiájával. I. 3.
- 2) Hajdacsy Theresia. A' Meteor Kővekről. I. 33.
- 3) Balla Rároly. A' Duna Kőhidjainak szemlélese. I. 40.
- 4) G. L. Az Idylléről, vagy a' Pásztoroköltésről. I. 53.
- 5) Töltényi Szaniszló. A' Plántáknak és Gyümölcsöknek virágok által való megnevelésök módja. I. 82.
- 6) Ifj. K. J. Az oktan állatokon való kegyetlenkedés. I. 87.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

- 1) Bresztyenszky Adalb. Aut. Benedictini Pannonii Lectiones Academicae ex Mathesi adplicata etc. I. 94.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, melyek vagy Magyar Tudósokról irattattak, vagy legalább Hazánkat illetik és André Urnak oeconomische Neuigkeiten und Verhandlungen czimű Prágai Gazdaságbeli Ujságában 1818. esztendőben találkoznak. I. 107.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. I. 112.
  - 2) Ujj Találmányok. I. 122.
  - 3) Előlépések és Megtiszteltetések. I. 123.
  - 4) Jelességek. I. 123.
  - 5) Új Könyvek. I. 125.
  - 6) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 126.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 2 0.

VI. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

FŐ TISZTELENDŐ 'S NAGYSÁGOS
FEJÉR GYÖRGY,

*Újpesti hegyvári Prépost, T. S. K. Tanácsos, a'
Győri Tudományos kerület Fő Igazgatója, és a'
Tudományos Gyűjteménynök első nagy érdemű Szerkesztője.*

I. É r t e k e z é s e k.

A' ditső Marczibányi Familia Tudományos Jutalom Tételének fényes Kiosztatása Böjt Más Hava XXIII-dikán MDCCCXX. esztendőben.

Édes öröm, élesztő remény, boldogító várakozás ketsegettette a' határt nem esmérő Hála Érzéseken kívül mindegyik buzgó hazafi szívét, midőn 1817-dik esztendőben Szent András hava 23-dikán a' Magyar Nemzet Felséges Nádor Ispányának, JOZSEF Ő Tsászári Királyi Fő Hertzezségének, feledhetetlen kegyes rendelése szerint a' ditső Marczibányi Ág bőkezűségéből két érdemes Magyar Írónak igen fényes pompával legelőször nyilvános Jutalom osztatott, 's egyszer'smind a' hazai nyelvről Jutalom Kérdések megfejtésül feladattak *). Előre látták már ekkor a' gondolkodók, hogy nem annyira a' Jutalom, mint a' Jutalom vételnek alkalmas és fényes környülállásai, új életet, új táplálékot nyújtani fognak a' Magyar Literaturának, 's a' jutalom nélkül is gyorsan fáradozó Írók, kikben egyedül a' Haza

---

*) Böven leíratik a' ditső Marczibányi Ág szerzete, 's az első jutalom kiosztatása ime Könyvetskében: „A' ditső Marczibányi Familia tudományos Jutalom-Tétele, 's annak első fényes kiosztatása a' Nemzeti Museum épületében Szent András Hava 23-dikán 1817-ben. Pesten 1817.

szeretete szolgált mostanig ösztönül a' hasznos iparkodásokra , erőltetett szorgalommal futni fogják azon ditső, pályát, melly a' Nemzetre méltóságot, a' hazai nyelvre ragyogó világosságot, a' polgári fenlételre fenekes állandóságot vonhat, ha nyílt eszü Férfiaktól megkedveltetik, 's ha azon Nagy Lélek, kit századok készítettek boldogságunkra, és a' kinek Emlekezete közöttünk századokról századokra Áldásban él, hatalmas Pártfogásával ezentúl is ápolgatni fogja emelkedő igyekezetinket.

A' mit e' köz Remény várva várt, annak beteljesedését örvendezve tapasztalta nem sokára a' ditső Martzibányi Ág Szerzetére ügyelő Kiküldöttség. Eltelvén tudniillik a' Jutalom Kérdéseknek beküldetésekre rendeltetett határ nap, a' bérkezett Feleletekről a' Nemzeti Museum érdeemes Igazgatójának következő Tudósítását gyönyörködve vette mindenki a' Kiküldöttség Tagai lözül:

„Hivatalbéli Jelentés

A' Marczibányi Familia Szerzete szerint a' Magyar Nemzeti Museumtól 1815. 1816. és 1817. esztendőkre feltett Jutalom Kérdésekre érkezett Feleletekről.

Eltelvén a' kiszabott idő határ, mellyre a' Jutalom Kérdésekre írt Feleleteket beküldeni kellett volna, azt tapasztalta az alúl írt, hogy a' Feleletek rendesen, talán különbféle személyes akadályok miatt, a' kirendelt időre el nem érkeztek, és azért szükségesnek tartotta addig Jelentését írásba nem foglalni, míg nagyobb számmal az illy írások kezénél nem lesznek. E' Feltételének az is lett következése, hogy több hetekig a' kirendelt idő határ után egyenként különbféle Munkákat vett, mellyekről most, midőn úgy hi-

szi, hogy semmi újat többé nem várhat, a' Kiküldöttség Méltóságos Elölülőjét és a' Tekéntetes Kiküldöttséget tudósítani e' Jelentése által kötelességének tartotta.

Az alúlrít Tizen Nyoltz Feleletet nyert kezéhez. Ezekből tartozik

a). 1815-dik esztendőre. .

1). Tiszt. Versaghy Ferentz Úr kinyomatott Felelete, neve kitételével, melly egy Könyvben mind a' négy kérdésre felel. Tzíme ez: A' Filozofiának Talpigazságaira épített Felelet a' Nemzeti Muzéum nevében a' Magyar Nyelv iránt tett, 's az 1818-dik esztendőben Böjt elő havának 7. napján a' Hazai Tudósításokba iktatott kérdésekre, melly Értekezés gyanánt szolgál egyszerűsmind a' Nyelvművelésnek mivoltáról és akadályairól. Budán 1818. nyoltzadrétben, 420 lap.

2) Értekezés e' Jelszóval: Nehemiás 13: 23., 24., 25. Látám, hogy a' Zsidók, és azoknak gyermekei felerészént Azót bélieknek nyelveken beszélnének, és nem tudnának Zsidóul: annak okáért feddődém ő velek. nyoltzadrétben, 106. lap. Ennek szerzője is egy Könyvben mind a' négy Kérdésre felel.

3) Értekezés e' Jelszóval: Kérdezd meg az Atyádat. Deut. 32: 7. negyedréiben, 44. lap.

4) Értekezés e' Jelszóval: Magyarkodás. negyedréiben, 8. lap.

b) 1816-dik esztendőre

1) Tiszt. Versaghy Úr Könyve.

2) Értekezés a' Nehemiásból vett Jelszóval.

3) Értekezés e' Jelszóval: *Et voluisse sat est.* negyedréiben, 504. lap.

4) Értekezés e' Jelszóval: *A' le tett Kintset* őrizd meg. I. Tim. 6: 20. negyedréiben, 24. lap.

5) Értekezés e' Jelszóval: *I parkodás.* negyedréiben, 8. lap.

c) 1817-dik esztendőre

1) Tiszt. Verseghy Ur Könyve.

2) Értekezés a' Nehemiásból vett Jelszóval.

3) Értekezés e' Jelszóval: *Fungar vice Cotis, acutum reddere quae ferrum valet, exors ipsa secandi* negyedréiben, 121. lap.

4) Értekezés e' Jelszóval: *A' Nép szava* Isten szava. negyedréiben, 12. lap.

5) Értekezés e' Jelszóval: *Érdem.* negyedréiben 8. lap.

6) Értekezés e' Jelszóval: *Audendum est, fortes adjuvat ipse Deus.* negyedréiben, 7. lap, lepetsételt név nélkül.

d) Méltóságos Gróf Széki Teleki László Ő Nagysága Jutalom Kérdésére

1) Tiszt. Verseghy Ur Könyve.

2) Értekezés a' Nehemiásból vett Jelszóval.

3) Értekezés e' Jelszóval: *In tenui labor!* Folio formátumban, 46. lap.

4) Értekezés e' Jelszóval: *A' Nép egy, és mindnyájoknak szava egy vala.* Gen. 11: 6. negyedréiben, 12. lap.

5) Értekezés e' Frantzia Jelszóval: *Il est de l'interet des Sciences de rendre*

le Chemin, qui y conduit, le plus doux, qu' il est possible. negyedréthben, 38. lap.

6) Értekezés e' Jelszóval: Ditsőség Istennek. negyedréthben, 7 lap.

7) Értekezés e' Jelszóval: Breve iter per Exempla. negyedréthben, 35 lap.

8) Értekezés e' Jelszóval: Az Írás a' Beszéd Beszédjének Beszédje. negyedréthben, 44 lap.

9) Tekéntetes Tudós Ettre Karchai Georch Illés Tábla Bíró Úrnak Értekezése nevének kitételével.

Ezekből tehát szembetűnő, hogy az 1815-dik esztendői Jutalom Kérdésre a' Magyar Nyelv Dialectusairól Négy, az 1816-dik esztendőire az Uj Szovakról Öt, az 1817-dik esztendőire a' tekéletes Szókönyvről Hat, és a' Méltóságos Elölülő Úr Jutalom Kérdésére a' Magyar Orthographiáról Kilentz különös Felelet érkezett, a' mit is midőn, örvendezve Tudós Hazánkfiainak illy szép igyekezeteiken, a' Tekéntetes Kiküldöttségnek tudtára adok, megkülönböztetett tisztelettel vagyok és maradok.

A' Tekéntetes Kiküldöttségnek
Pesten Decemb. 25-dikén
1818.

alázatos szolgája
Brassói Miller Ferdinánd
Jakab m. k. Ts. K. Tanácsos,
és N. Magyar Ország Nemzeti
Museumjának Fő-Igazgatója."

Megállapítottatott azonnal a' Méltóságos Elölülő tanácsára, hogy e' Munkák mindegyik Taggal olvasás végett közöltessenek, 's egy uttal ki-

nek kinek szabadság adatott véleményét akár írásban, akár szóval az utóbb tartandó Ülésben közleni, hogy az ítélet hozás annál nyomósabban megeshessék, és az egyet értés, vagy egyezés közelíthessék.

Visgálat alá vonattak időközben az 1817-dik esztendőben nyomtatásban megjelent Magyar Könyvek is azon Lajstrom szerint, melyet már előbb a' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője készített, 's melly a' Tagokkal egyenként közölte-tett. Hoszabb fontolgatás után abban nyugodott meg a' Kiküldöttség, hogy Fő Tisztelendő 's Nagyságos Fejér György Prépost Urnak és a' Győri Tudományos Kerület Fő Igazgatójának Munkája volna érdemes a' dítső Marczibányi Ág esztendőnként ajánlott uagyobbik 400. forintos Jutalmára, a' mennyire a' fáradhatatlan Hazafi Hübner János nagy Lexiconát a' Magyar és Erdély Országi Geographiával tekeletesítette, a' régi Geographia esmértetésével bővítette, és az Országoknak újabb politikai helyheztetésekkel teljesítette. Ennyire ugyan is az Öt Darabból álló hasznos Könyv nem Fordításnak, hanem Eredeti Munkának tekintetett a' Kiküldöttség által. Kiválasztott a' Nemzeti Museum által benyújtott Kérdésekből egy Jutalom Kérdést is 1818-dik esztendőre nyomban a' Kiküldöttség; a' Meltóságos Elölülő pedig, Gróf Széki Teleki László ő Nagysága, egy másik Jutalom Kérdést, mellyre esméretes Bökezűsége a' Marczibányi Ág Jutalmával egyező Jutalmat ajánlott, kaptolt az előbbenihez, a' mit a' Kiküldöttségnek Tagai, kik a' Melt. Elölülő hasonló hazafiuságának már több ízben tanui valának, forró köszönettel és hálaadással fogadtak.

Az 1819-dik esztendői Szent Mihály havának 13-dikán tartatott Ülés volt egyenesen arra szán-

va, hogy a' már megolvastatott Feleletekről, mellyek a' Jutalom Kérdésekre íratlak, ítélet hoztassék. Köz volt abban az egyezés, hogy a' melly Munkáknak Íróik most neveket nyilván kitétek, vagy jövődöben ki tenni fogják, semmi módon Jutalomra számot ne tarthassanak. E' rendszabás szerént, minthogy a' Nemzeti Museum is hirdetésében a' Név lepetsétlését világosan meg kívánta, kéntelen volt a' Kiküldöttség Tiszt. Verseggy Ferentz, és Tekéntetes Ettre Karchai Georch Illés Uraknak különben nevezetes és köz figyelemre méltó Értekezéseiket úgy tekénteni, mintha azok Jutalomnyerés végett nem íratlak volna; a' miben a' gyülekezetben jelen volt tudós Férfiu, Ettre Karchai Georch Illés Ur, maga is szívesen megegyezett, azt adván tudtául a' köz Jó ügyében munkálkodó Kiküldöttségnek, hogy ő egyedül gondolatait kívánta együtt ítélő Társaival megesmértetni Orthographiai Értekezésében. Rendre elmondották ezután az ítélő Tagok véleményeiket, 's némelleyek különösen írásban is benyújtották, a' mit röviden szóval mondottak. Felolvastattak az írott vélemények, ki hallgattattak az ellenvetések, fontolóra vétettek a' különös okok, 's végre a' Méltóságos Elölülő bölts tapasztalása szerént kimondatott majd a' többség értelme, majd a' köz megegyezés, melly a' következőkben állott:

Az 1815-dik esztendői Jutalomra a' Magyar Nyelv Dialectusairól a' Többség érdeemesnek ítélte azon Értekezést, mellynek ez a' Jelszova: Kérdez d meg a z A ty á d a t. Deut. 32: 7. Felbontatván a' petsét, úgy találtatott, hogy a' Munkának szerzője Tek. Tudós Palócz i Horváth Ádám Ur, több Tek. Nemes Vármegyéknek Tábla Birájok és a' Magyar Nyelvnek régi

lelkes Írója, kit, fájdalom! előbb elvesztettünk, mint sem a' neki ítelt dicsőségben részesült volna.

Az 1816-dik esztendői Jutalomra az Uj Szovakról a' Köz Egyezés érdemesnek ítélte azon bő tudományu Értekezést, mellynek ez a' Jelszova: *Et voluisse sat est.* Felbontatván a' petsét, úgy taláztatott, hogy a' Munkának szerzője Méltóságos Gróf Széki Teleki József ő Nagysága, Ts. K. Kamarás Ur, és a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács Titkonoka, ki, méltó örököse lévén a' Gróf TELERI-Névnek, példás hazafiuságát még azzal vetézte, hogy a' neki netalán járandó Jutalmat más Jutalom Kérdésre fordíttatni kívánta.

Az 1817-dik esztendői Jutalomra a' Magyar Szó Könyvről a' Köz Egyezés érdemesnek ítélte azon Értekezést, mellynek Jelszova: *Fungar vice Cotis, acutum reddere quae ferrum valet, exors ipsa secandi.* Felbontatván a' petsét, tsudálkozva hallották az ítélő Bírák, hogy e' Munkának is a' szép lelkü előbbi Méltóság a' szerzője, 's hogy itt is hasonló hazafiui nyilatkoztatást tett ritka szerénysége.

A' Méltóságos Elölülő Jutalom Kérdését illető Jutalomra a' jóval nagyobb Többség érdemesnek ítélte azon Értekezést, mellynek ez a' Jelszova: *In tenui labor!* Felbontatván a' petsét, úgy taláztatott, hogy a' Munkának szerzője Tiszteletes Kolmár József Ur, a' Helvetica Vallás Tételt követő Rév Romáromi Gyülekezetnek egyik Prédikátora.

Nagyon ohajtották az ítélő Bírák, hogy Tekéntetes Tudós Ettore Karchai Georch Illés Tábla Bíró Urnak velős Értekezése, és a' Nehemiásból vett Jelszovu Munka is, melly mind a' négy kérdésre röviden, de még is pontosan felelt, nyomtatásban meg jelennék. E' forró kívánság

arra bírta a' Jótevő Méltóságos Elölülőt, hogy a' nyomtatásra kívántató költségeket megajánlaná, 's egyszer'smind a' Nehemiás Jelszovu Munka Irójának is 100. Rh. forintot jutalomul adna, a' mi uj' hálára ösztönözte a' megihletődött Birákat. Felbontatván ezek után a' Nehemias Jelszovu Munkának petséte, úgy találtatott, hogy ezen Értekezés szerzője Tiszteletes Tudós Gáti István, a' Helvetica Vallás Tételt követő Szathmár Németi Gyülekezetnek Prédikatora és Tek. Nemes Marmaros Vármegyének Tábla Birája, ugyan azon tiszteletre méltó Hazafi, ki sok évekkel ezelőtt a' Nemzeti Nyelv védelméért a' Magyar Hírmondó Iróitól jutalomra méltónak találtatott.

El nem hallgathatom, mivel magam is részvevő tanuja voltam, azon érzékeny atyai örömet, melyet a' Méltóságos Elölülő nemes szívü Magzatának előtte tudva nem levő ditső fáradozásai-ból érezett, midőn a' le petsételt levélkéek felbontattak. Képzelteti mindenki, minő meglepés lehetett a' nagy reményü Fiúnak jutalomra érdeme-sítettett előmenetele egy olyan Atya előtt, ki maga is a' Magyar Nyelv mellett írt Esdekléseit által nem tsak hazafiui kötelességét ditsőségesen teljesítette; nem tsak testestől lelkestől gyakorolta egész életében a' Tudományokat, hanem a' Haza hálaadását is méltán megérdemlette. Öröm könyök hullottak a' szív mélyéig ihletődött Atya szemeiből, 's artzát nyughatatlan vidámság borította el annyira, hogy huszszor is kérdezné a' jelenlevőket, ha nem tudták volna-e előre Fiának igyekezeteit, 's nem kedveskedésből ítéltek volna-e számára a' kettős Jutalmat? Tsak többszöri ki nyilatkoztatásokra tsendesedhetett-le a' kérdezősködés, mellynek annál kevésbé volt igazi helye, mennél vigyázvábban lépett mindenekben az Ifiu Méltóság,

ki még Munkáját is, hogy kezének vonásai a Szerzőt időnek előtte elne árúlják, mással íratva le. Osztozott ezen örömben a' Kiküldöttségen kívül maga a' Hazának szeretve szeretett Nádor Ispánya is, midőn a' Jutalmat nyert Meltóságnak különös megalégedését tudtul adatni rendelte. Küldjön közünkbe a' kegyes Ég sok ilyen ifju Meltóságokat, és óriási lépésekkel nevedni fog közöttünk a' Nemzeti Nyelv és Tudomány szeretete!!

Később en arról tanátskozott a' Kiküldöttség, mellyik Könyvnek kellene az 1818-dik esztendőben megjelent Munkák közül a' ditső Marczibányi Ág esztendei nagyobb Jutalmát nyújtani? Vége szakadt azonban tüstént a' kérdésnek, mihelyest jelentetett, hogy Tekéntetes Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Úrnak Regéi 1818-dikban ujra kiadattak. Kapva kaptak az ítélő Birák az alkalmón, melly e'képen megnyílt előttök, 's egy szájjal 's lélekkel siettek nyilván megáallni azon érdemes Hazafi buzgóságát, ki a' Nemzeti Nyelv kellemeit tekéletes Munkái által többet megkedveltette a' tsinosabb izlésűeknél is, mint előttünk számtalan századok. Meghatározottatott tehát, hogy a' Jutalom e' nemes érzésű Vitéznek adassék, 's bészaratván a' további vizsgálódás, a' Jegyző Könyvek kegyes helyben hagyás végett Nádor Ispány ő Tsászári Királyi Fő Hertzegségéhez mely aláztossággal által küldettek.

Rövid idő alatt megérkezett ő Tsászári Királyi Fő Hertzegségének, a' Magyar Országi Tsinosodás Véd Angyalának, helyben hagyó Válasza azon örök hálára méltó kinyilatkoztatással, hogy a' Felséges Fő Hertzeg Maga személyesen fogja Bőjt Más Havának 23-dikán a' Pesti Fő Iskola Nagy Palotájában (minthogy a' Nemzeti Museum Épületében elég tágos Palota nem volna)

li osztani a' megítélt Jutalmakat. Érezte a' Méltóságos Elölülő, érezte az egész Kiküldöttség e' tudunkra még soha nem történt Kegyelem Nagyságát, 's felmelegülve a' lángoló Hálaadás és Nemzeti Méltóság ingereitől mindent elkövetett, a' mit e' fényes Nemzeti Üdnap Pompájához tartozónak kigondolhatott. Mindenek előtt a' Méltóságos Elölülő különösen megkérte Ferdinánd Királyi Fő Hertzeget, hogy Felséges Megjelenésével nevelné a' köz örömet. Meghivattak az Ország Zászlós Urai, a' Budán lakó Püspökök, a' Pesten és Budán tartózkodó Fő Uraságok, a' Nagy Méltóságu Curia, Királyi Helytartó Tanács és Királyi Kamara, ugy nem különben Hadi Kormány érdemes Tisztviselői, Tekéntetes Nemes Pest Vármegyének jelenlevő Tagai, a' két Városi Tanács, a' Pesti Fő Oskola és a' Pesti meg Budai Deák Oskoláknak Tanítói. Különös Levelek által meghivattak a' Méltóságos Elölülőtől, a' Jutalmat nyerendő Tudós Férfiak. Hasonló gonddal fáradozott (a' mit köszönettel illik említeni) a' Pesti Fő Oskola Palotájának ékesgetésében az említett Fő Oskolának nagy érdemű Rectora, Nagyságos és Fő Tiszt. Tumpacher József Ur, Győri Kanonok és az Uj Testamentom Magyarázásának híres Tanítója.

A' kijelöltetett napon, mellyre a' betegeskedő Himfyn kívül a' Jutalmat nyerő Tudós Férfiak is mind megérkeztek, tíz órakor a' Méltóságos Elölülő Házánál öszvé gyűlt a' Kiküldöttség a' Roszorús Tudósokkal együtt. Megkérettek itt először is Nagyságos Szent Királyi László Ur, a' Nádor Ispányi Hivatal Itélő Mestere, és Puchói 's Csókási Marczibányi János Ur, Tek. Nemes Tsanád Vármegye Fő Jegyzője, és a' ditső Marczibányi Ág Képviselője, hogy a' Felséges Nádor Ispány és Ts. K. Fő Hertzeg legalázatosabb meg-

hívása végett Budára a' Kiküldöttség nevében által mennének, a' mire midőn ezen értelmes Hazafiak készségeket ajánlották, az egész Gyűlekezet Hintókba ülve a' Pesti Fő Oskola Palotájába sietett.

Úgy valának tételve a' Rendelések, hogy a' Méltóságos Elölülő, a' Kiküldöttség, a' Nemzeti Museum Tagai, nem különben a' Pesti Fő Oskola Nagyságos Rectora és Tanátsa a' Hintó Ajtajánál az Épület Kapuja mellett fogadnák 's tisztelnék a' Felséges Jutalom Osztót, a' folyoson pedig részént a' Pesti Fő Oskola Tanítói, részént a' Nevendék Ifuság két sorban várnák. Azonban, míg az öszve sereglett minden rendű és karu Uri Vendégek tiszteletével foglalatoskodott a' Méltóságos Elölülő és a' Kiküldöttség, a' meghívó Kövétel Budáról vissza jöttek, és jelentették Ő Ts. K. Hertzegségének tüstént leendő oda érkezését.

Néhány idő peritzenetek mulva háromszori Vivat! kiáltások között meg is jelent a' Haza Felséges Boldogítója JÓZSEF Ts. K. Fő Hertzeg és Magyar Ország Nádor Ispánya FERDINAND Királyi Fő Hertzeggel együtt, 's a' bársony Menyezet előtt, melly a' Nagy FERENTZ Apostoli Királyunk Mell-Képét fődte, helyet foglalt egy bársonnyal bévonatott asztalkánál. Balról ült mellette Vitéz Attyafia, utána pedig a' Fő Udvari Mester Ő Excellentiája, az Udvari Királyi Kamarás Urak, Udvari Katona Segédek, és egyéb Udvari Követők nyertek székeket. Jobbról illő távúlságra kerékdeden a' Méltóságos Elölülő, a' Kiküldöttség és ennek Jegyzője, ezeknek hátok megett pedig a' Pesti Fő Oskola Nagyságos Rectora, Tanátsa és Tanítói; Balról a' Nemzeti Museum Tisztviselői és a' Jutalmat nyerendő Tudósok állottak. Szemközt a' Ts. K. Fő Hertzeggel, hasonlóképen illő távúlságban, ültek az

Ország Zászlós Urai, a' Püspökök és más számos Uri Vendégek. A' Fő Méltóságú Szép Nem számára, melly e' pompás Nemzeti Üdnepet jelenlétével nevelni kívánta, a' Palota jobb oldalán különös hely rendeltetett.

Eltsendesedvén a' forró öröm kiáltások, a' Méltóságos Elölülő már több ízben kinyilatkoztatott bölts Ékesenszólásával így nyitotta meg a' Fényes Jutalom Osztás Üdnepét:

„Felséges Cs. K. Fő Herczeg, szeretett 's tisztelt Nádor Ispányunk!

Felséges K. Fő Herczeg, a' Hazánkban fekvő Katonaság Fő Vezére!

Nagy Méltóságú, Méltóságos, Fő Tisztelő, Tekintetes Urak!

Minden rendű érdemes Gyülekezet!

Cicero midőn a' kötelességekről írott betses Munkájában a' Haza Képzetét meghatározza, elébb elé számlál mindennemű emberi Szövetségeket, Tiszteket, 's azt veti utánna, hogy ezeknek egyesültt Summája az, a' mit mi Hazának nevezünk. Azoknak, a' kik azt tartják ubi bene ibi patria bal vélekedését, mint a' mely az emberi belső érdemet nagyon megalatsonyittya, elmellőzven, azt tartom, hogy a' Haza külön külön sem vidékhez, sem nemzethez, sem közelébb valóinkhoz, sem a' polgári testhez, sem pedig az Uralkodás módjához nem köttetett; hanem ezek mind egy Koszorúba szüve teszik azt, a' mit Haza nevezetén értünk. Az ezekhez való tiszta szeretet az a' szent tűz, melly még az ősz régiségben is a' legnemesebb, a' leg felemelkedettebb lépéseket, tetteket okozta, ez lelkesít most is bennünket, mikor illy felesebb számmal ezen Nemzeti Innep ülésére újra öszve sereglettünk.

A' Király, a' Haza nem tsak nem külön Tárgyak, hanem igazán olly eggyesültt kötelességek

kútfejei, hogy a' ki ezeknek megosztatásáról tsak álmodoznék is, az minden Isteni, emberi, polgári kötelességeket lábbal tapodna. A' Király, a' Haza egy olly tökéletes Testet formál, melynek a' Király a' Feje, a' Haza pedig a' többi test. A' Király a' Haza egy ollyan szélessebb kiterjedésű Ház népet képzeltet, melyben a' Király az Atya, az edgyes polgárok a' gyermekek. A' Király 's a' Haza szorossabb, 's állandóbb egybenkötetésére vezető Eszköz az úgy nevezett polgári Alkatás. Ezen gondolatok nem tsak a' közönséges természeti, hanem a' különös Honyi Törvényeinken anyira fundállódnak, hogy Jó Magyar Hazafit Polgárt nem képzelhetek, a' ki Királyához, a' Haza Fejéhez, való minden kötelességeit a' legszorossabb módon ne telyesítsen; valamint szinte hű Jobbágya, tisztelő szolgálja Királyunknak nem lehet, a' ki roszt Hazafi; az egyiknek hátra tételével, vagy elmellözésével, a' másikat jól szolgálni nem lehet:

Így gondolkoztak Ditső Eleink, így gondolkozunk mi is mindnyájan: sőt e' volt annak is oka, hogy az újjabb időkben, mikor a' Nemzetek nagyobb része a' kártékony sugarlók, a' bal 's képzeltt Szabadság Hirdetői által felbuzdittatván rettenetes ropogással, 's minden emberiséget levetkezett erőszakos lépésekkel az elébbeni polgári alkatások elmellözése mellett újjat kerestek; mikor a' szabadság árnyékán való kapdosás által felhevültt képzelődések kinyilatkoztatásában mértéket nem tartván, minden Isteni 's természeti köteleket felforgattak, mikor Nemzeti borrongásokban nem tsak a' Köz-Jót, Diszt, Tekintetet, hanem az edgyes polgárok boldogságát semmivé tették: akkor mondom e' mi Hazánk a' legnagyobb tsendességben megmaradott, 's példájával megmutatta nem tsak azt, hogy polgári alkatásunk-

sunknak kell valami meghatározott érdemének lenni, hanem azt is, hogy e' mi magyar Nemzetünk Felséges Királya' Törvényes Hatalma' fen-tartásában méltán állapithattya meg tulajdon boldogságát.

Valóban vak buzgóságú Hazafinak tartattathatnám, ha a' mi szerentsés polgári meg-állhatatlansukat egyedül Nemzeti Erőnknek tulajdoníthatnám; ugyan is akár mint igyekeznek a' Tagok, ha a' Fő velek edgyet értve nem munkállódik, a' leg-szentebb igyekezet is foganat nélkül marad. Valóban mi azért vagyunk 's voltunk szerentsések, mivel bennünket mint fiaikat szerető Királyaink voltak, mivel mostani ditsőségesen uralkodó Fejedelmünk is, a' borrongó Europai Nemzetek köz tsendessége helyre állításán való szerentsés törekedése mellet is, Nemzetünket eleitől fogva atyaiképpen ápolgatta, és a' maga személyes ditsőségét Jobbágysai boldogságában helyhezette. Már az is, hogy Hazánk egy ilyen nagy Lelkü Királya szárnyai alatt tsendesen nyughatik, nagy boldogság. És így ha mindennek előtte kegyelmes Királyunk hosszas ditsőséges életéért, változhatatlan egésségéért, tökéletes boldogságáért, kedves Hitvesséért, a' mi Királynénkért, 's egész ditső Ház népe szakadatlan virágzásáért, a' leg-buzgóbb fohászzkodásokat a' Királyok Királya eleibe botsátok fel, nem egyebet, kanem háládatos Jobbágysai Tiszteletemet telyesitem.

Az igazánn Jó Hazafinak számos kötelességei mellett, Nemzetéhez, 's annál fogva anyai nyelvéhez, forró 's tettetést nem esmérő buzgósággal kell viseltetni; úgy mindazonáltal hogy a' közönséges emberi kötelességet meg ne sértse, az idegen Nemzeteket minden személy válogatás nélkül egy formán szeresse, és a' tulajdon Nemzete boldogságát soha a' mások romlásával elé mozdít-

tani ne kíványa. Az egész emberi Nemzet a' Föld kerekiségének szélesebb értelemben vett Ház népe; a' különös Nemzetek pedig azon vidékeknek, Tartományoknak, melyekben laknak, különösebb Ház népei; a' másodiknak különözése, az elsőhöz való szoros kötelességeket meg nem gyengitheti. Úgy igyekezzünk tehát buzgó magyarok lenni, hogy az egész emberiséghez való tiszteinket megnesértsük. Hogy nagy érdemű Eleink is így gondolkoztak, azt régi Honyi Törvényeink eléggé bizonyítják, ugyan hát miért távoznánk el azon uttól, melyen ők nem kis elő menetellel futottak.

Ha a' Nemzetek történeteit szorossabban tekintjük, világossan tapasztalhatjuk, hogy mikor akár melyik is közzülök pallérozásának elé mozdításáról gondolkozott, Anyai nyelvére különösen figyelmeztet, mert az egy felől a' Nemzeti Existenciának, fenn állhatásának, eggyik nevezetesebb talp köve, más felől pedig alig képzelhetem, mi módon lehessen a' köz nép gondolkodása módjára, 's annak jó úton való vezérlésére elegendő bé folyása a' polgári Igazgatásnak, hanem ha a' Nemzeti nyelvet úgy tökéletesítjük, hogy az annál fogva a' szükségesebben megvilágosíttathasson. De egyébként is a' több idegen Nemzetek annyi Elő lépéseket tévén e' részben, talám szégyenünkre is válna, ha töllök nagyon elmaradnánk, ha az ő példájok szerint egész igyekezettel azon nem volnánk, hogy anyai nyelvünket minden esméretek elé adhatására alkalmatossá nem tennők, ha az ártatlan Tudományoknak anyai nyelvünkön való eléadására nemzeti Tudósainkat fel nem buzdíttanók. Nagyon sajnállonám azonban, ha mostani ki nyilatkoztatásom arra magyarázthatna, mintha én, ezen buzgóságnál fogva, minden idegen Nyelvnek 's Tudomáynak ellensége

volnék. Jól tudom, hogy ezeknek 'sengéjét' a' már meg-holt Görög 's Deák nyelveken írott régi munkákban kell keresnünk; jól érzem, hogy a' pallérozottabb Élő nyelveken olyan remek munkák jöttek ki, hogy azoknak haszon-vételét el nem kerülhetjük; által látom végre azt is, hogy anyai Nyelvünk pallérozásában nem boldogulhatunk, hanem ha ezeknek nyomdokain futunk, és így egész meggyőződéssel vagyok az iránt is el hitetve, hogy a' meg holt 's élő nyelvek értése nélkül ebbéli fáradozásunknak kevés sikere vagyjon. Ugyan ki volna olyan zavaros elméjű ember, a' ki egy szép tsergedező patakot úgy akar na kertjébe bé hozni: hogy elébb annak tiszta kút fejét bé dugná?

Háládatos szívvel érezzük mindnyáján, mely szerentsés környűllás legyen az, hogy Felséges Királyunk testvérében a' mi szeretett Nádor Ispányunkban Ő Cs. Kir. Herczagségében (a' ki egyben gyűjtven bennünket Felséges jelenlétével megtiszteltt) olly tökéletes Elöl Járót nyertünk; a' ki Magyar nemzetünket úgy megszerette, hogy nagy eredetét nem tekintven, Hazánk első polgárjává, Nemzetünk pártfogójává, 's Felséges Királyi Bátyya előtt szószóllójává lett. Felséges Cs. Királyi Herczeg! polgári nagy érdemeidről szölljanak bár még a' késő maradékaink előtt is Nemzeti Krónikáink; én azonban ha ez alkalmatossággal tsak a' Nemzeti Tudományos Culturánkra való foganatos némely befolyásaidat megemlítem, reménylem Felséges személyed' meg nem sértem. Felséges Fő Herczagséged munkás igyekezetének köszönhetyük (hogy a' több efféle tárgyakat elhalgassam) a' Magyar Muzeumnak felállítását, 's napról napra mind nagyobb mértékben való gyarapodását; annak tulajdoníthatjuk, hogy a' nagy érdemű fényes Marczibányi Familia által

igaz Hazafiúi buzgósággal anyai Nyelvünk Előmenetelére szánt nevezetes Fundációnak ily fontos következései lehessenek. Imé most is, hogy elintézésed annál foganatossabbak legyenek, nem áttalod ezen fényes gyülekezetben a' megítélt Jutalmakat személyessen kiosztani. Minden lépésed áldást hozz Honyunkban, engedd meg hát Felséges Fő Herczeg hogy ezen órában is életed hosszas időkre való terjedéséért, mindennémű meglelégedésed állandó voltaért, kedves Fő Herczegi Házas Társadért, zallogjaidért István 's Hermina kedves drága Fő Herczegi Gyermekeidért, a' mindeneken Uralkodó nagy Isten eleibe buzgó Fohászokodásokat küldjünk fel, és hogy a' még meg nem erősödött Magyar Mu'sákat továbbra is Felséges Kegyelmedbe, pártfogásodba a' legháládatossabb tisztelettel ajánljam.

Felséges Királyi Fő Herczeg! Hazánkban fekvő Vitézeinknek Fő Vezére! Magyar Nemzetünkhez vonzó Felséges indulatod azt tette, hogy ezen Nemzeti Innepünkét személyes Jelenléteddel megtisztelyed, melyet a' legháládatossabb 's alázatossabb tisztelettel megköszönvén, arra hátorkodunk kérni, hogy valamint eddig, úgy ezután is vess kegyelmes 's valóban buzdító szemeket gyenge igyekezeteinkre, a' tollünk plántált 's plántállandó gyenge tsemeteket oltalmazd Te is hathatós pártfogásoddal a' Hervadás-tól. Szeress mindnyájunkat, 's tarts meg Felséges Kegyelmedben.

Minden rendű Fényes Gyülekezet! kötelességemnek esmérem néktek is Hazánk fényes Csillagjainak 's több Hazafi Társaimnak a' legköszönőbb Tisztelettel számos megjelenéseket mind a' Deputatio, mind a' magam részéről megköszönni. Minden kezdet magában tsekély szokott lenni, méltán félhetek tehát hogy gyenge Igyekeze-

tünk várakozástoknak meg nem felel: de kedves Hazámfiai, tsak a' közönség helyben hagyása (melynek mostani számos egyben seregléseket magyarázhatom) adhat a' gyenge Tehetségnek erőt, virágoztathatja a' még bimbókban lévő Magyar Helicon füveit. Mosolyogjatok ezután is Muzsáinkra, és nints oly nehéz akadály, melyet meg ne győzhessenek: legyetek tovább is huzgó Hazafiak, anyai nyelvünket abban a' mértékben a' mint kell ápolgassátok, és ezen Deputatio (a' kit vélelm edgyütt tovább is Kegyes Jó szívűségtekbe ajánlok) eleibe szabott Hazafiúi tüzelyaiban minden kérdésen kívül oriási Előmenetellel fog boldogulni."

* * *

E' fontos Beszéd végével, mellyet Vivat! kiáltás követett, a' Kiküldöttség Jegyzője a' Ts. K. Fő Hertzeg kegyes engedelméből elolvasta a' Jegyző Könyveknek azon részeket, mellyek a' Jutalmaknak megítéltetéseket illették. Ezen olvasás végével a' Méltóságos Elölülő, engedelmet nyervén reá, egyenként bemutatta Ő Ts. K. Fő Hertzegségének nevezet szerént a' Jutalmat nyerendő Tudós Férfiakat, és őket a' Kegyes Fő Hertzeg asztalkája előtt hagyta; Ő Ts. K. Fő Hertzegsége pedig a' Gyülekezetnek mély tsendességét ime Felséges magasztaló és buzdító Beszédével, mellyet az előtte álló Tudósokhoz érzékeny hangon mondani méltóztatott, félbe szakasztotta:

* * *

„Solidam Scientiarum Culturam, accomodo Lingvam Patriam excolendi studio laetiores ac una firmiores radices agere, progressus Gentis Hungarae, sub paterno Suae Majestatis Sacratissimae, Francisci Primi, imperio in literis facti luculenter testantur.

Quae publicis Legum Tabulis, benigne an-
nuente Sua Majestate Sacratissima, circa promo-
vendam, et amplius excolendam Lingvam Hunga-
ricam in compluribus Regni Comitibus constituta
sunt Adminicula, illa totidem sunt Regiae Cle-
mentiae et Benignitatis in Nationem Hungaram
Monumenta, nullo unquam tempore interitura,
serisq; nepotibus animo gratissimo enarranda.

His ante omnia, tum communi honorum ci-
vium ardori in acceptis referenda sunt grandia
Lingvae Patriae incrementa.

Quod autem Viris, de cultura hujus Lingvae
optime meritis, publica singulis annis addicantur
praemia; quod nativa ejusdem indoles eruditis
commentationibus, annis aequae singulis praemio
publico donandis, magis magisque in apricum
proferatur, Stephani Marczibánii, venerandae
memoriae Patriae Civis, liberalitati, atque aemulae
Comitis Ladislai Teleki generositati debetur.

Haec praemia, judicio dignissimorum sub
praelaudati Comitis Praesidio consistentium Viro-
rum, meo quoque calculo probato, hac vice Vo-
bis, Viri Doctissimi! obtigerunt; hanc publicae
gratitudinis recipiendae gloriam, in illustri hac
Hungarorum omnis Status et Ordinis Corona eo
lubentius palam Vobis tribuo, quo Merita Ve-
stra de Eruditione ac Lingvae Patriae cultura
comparata, ad notitiam Rei Literariae perito-
rum sunt luculentiora.

Explevistis doctis Conatibus Vestris probi et
assidui Patriae Civis Officia, non lucri aut prae-
mii, sed Scientiarum et Culturae Nationalis amo-
re allecti. Ornastis Studiis ac Operibus vestris
Rempublicam, cujus ipsimet non postrema Orna-
menta estis. Agite, ut publicum, quod ex me
hic palam cognoscitis, gratitudinis Testimonium,
Singularem Complacentiam meam auctum, Vobis, So-

ciisque Vestris ad maxima quaeque in Literis audenda efficacissimo sit incitamento”.

* * *

Rengett a' sok Vivat! kiáltástól a' nagy Palota, midőn e' szívre ható Beszédnek vége szakadott, 's a' jelenvalók mindnyájon boldognak tartották magokat, hogy azon Nemzetnek Tagaik, mellynek Virágzását a' ditsőségesen országló Nagy FERENTZ Király, és a' Nagy Lelkü JÓZSEF Nádor Ispány eszközli.

Ekkor a' Széchényi Országos Könyvtár Örzője, az asztalkához lépven, a' lepetsételt különös Jutalmakat mély alázatossággal a' Ts. K. Fő Hertzeg kezébe nyújtotta, ki azokat egyenként az illető Tudósoknak által adta azon Jutalmon kívül, melly a' megnemjelenhető Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Urat illette. Ez a' Széchényi Országos Könyvtár Örzőjének adatott általvételül a' nyerő ohajtása szerént azon hasznos szándék felsegélésére, melly sok gondos Magyarnak szíven fekszik, 's mellyet végre hajtani tsak azért is szükséges, mivel a' Szép Nemnek egy kiadandó Magyar Dáma Kalendárium által való tiszteltetését illeti. A' boldogult Horváth Ádám Jutalma más uton küldetett szomorú Özvegye kezéhez.

Megszólamlott a' Jutalom kiosztatása után először is Fő Tiszt. Tud. Fejér György Prépost Ur, 's így nyilatkoztatta ki forró köszönetét a' Ts. K. Fő Hertzeg eránt:

* * *

Felséges Császári Királyi Hertzeg!
Országunk' Nádor Ispánnya!
Regyelmes Uram!

„Legszorosabb lánczal kötötte Ő Cs. K. Felsége, bölcsen Uralkodó Koronás Fejedelmünk, a' tyai Szívéhez hív Magyarait, midőn őket Ország

gos végzései által más nemzetekkel való vers futásra élesztette önnön nyelvök, 's literaturájok pályáján; 's Cs. K. Herczegséged örök háladásra kötelezte Hazánkat, Tudósait, 's Íróit hatalmas pártfogásával ébresztvén 's bátorítván. Mivel minden Nemzetnek legfőbb becsé az ő nyelve, és literaturája; ez annak belső méltósága; ezzel szereztetik annak köz haszna, világosodása, és nemesülése. Mintegy öt milliom alattvalóknak tudósításához, 's tökéletesítéséhez hathatósabban nem láthatni, mint azon nyelvnél fogva, melly ajakain édesdeden hangzik. Csak azok álhatatosak, azok képesek minden nemes tettekre, 's akár minémű áldozatokra, nemzetökért, kik annak nyelvét, és szokásait becsülik; kik azokat megve-tik, azon Nemzet' kebelében, mellybe a' Gondviseléstől helyhez-tettek, mind annyi idegenek, 's a' kétes esetekben ingadozók. Ezen tekintetek birtak engem arra, hogy minden ellenkezések, 's nehézségek ellenére is valamint a' deák, úgy a' Magyar literatura kimiveltetésére is kiterjedjek. Ki adott munkáimmal soha jutalmat nem kerestem, nem is reméllettem. Ezt is azért, mellyre Cs. K. Herczegséged engem' méltat, annyiba veszem, mint ösztönt munkásságom' folytatására és serkentésére. Szabad legyen nekem azt olly feltétellel elfogadnom, hogy azon közhaszonra, melly czélba vétetett, szentelhessem. Császári Királyi Herczegségednek hozzám viseltető jóságát mely alázatossággal köszönöm, 's kegyes pártfogásába magamat ajánlom".

* * *

Követte hálaadó Társát Méltóságos Gróf Széki Teleki József ő Nagysága ime méltósággal elmondotta Köszönetében:

* * *

Felséges Cs. Kir. Fő Hertzeg!

„Minden haza méltán megkívánhatja fiaitól, hogy annak boldogságát egész erejeből eszközöljek, különösen pedig, hogy a' nemzeti pallérozottság előmozdításában fáradhatatlanok legyenek és a' nemzeti nyelvet, mint egyenesen erre vezető eszközt és egyszer'smind a' Nemzetiség' legbizonyosb zálogát, mind jobban jobban kimivelni, képzeink' és gondolataink' meghatározott, helyes, könnyű és hathatós kifejezésére mind inkább inkább alkalmatossá tenni ügyekeznek. De mit nem ohajthat, mit nem várhat e' részben Magyar Ország buzgó hazafaitól? midőn a' szeretett honni nyelv szent ügye tisztelt Nádor Ispányunkban, Cs. Kir. Fő Hertzegségében, illy hathatós, illy kegyes pártfogót nyert; — midőn az abban fáradozó Íróinkat szeretett Fejedelmünk' testvére, kit mint hazánk első polgárját, második atyját és bölts Kormányozóját egészszen magunkénak méltán nevezhetjük, maga különös figyelmére és illy buzditó megkülömböztetésre érdemesíteni méltóztatik. Elöttem legalább ezen reám nézve olly fényes nap' haládatos emlékezete kitörölhetetlenül fen fog maradni, és Császári Klyi Fő-Hertzegségének ezen nagy kegyelme honni nyelvünkért lángoló tiszta buzgóságom élesztésére, öregbitésére a' leghathatosb ösztönül szolgálhatna, ha az már azon kívül is hártatlan nem volna. — Hogy mindazáltal ezen megtiszteltetésben annál több érdemes tudósaink részesülhessenek és a' Nemzeti nyelvnek, a' gondos hazafiak legkényesb, legfeltöbbs kintsének, kívánt miveltetése és terjesztése annál bizonyosban eszközöltethessék; — engedje meg Császári Klyi Fő-Hertzegséged, hogy a' nekem szánt pénzbeli jutalomról lemondván, azt Császári Klyi Fő-

Hertzezséged bölts elintézése szerint ezen tzelra szentelhessem; tökéletesen és érdmem felett meg lévén az által jutalmaztatva, ha tsékely tudományos faradozásimmal kedves hazámnak akármi keveset használhattam és Császári Klyi Hertzezséged meglelégedését elnyerhettem”. —

* * *

Ezután a' sor Tiszt. Tudós Gáti István Úrnak következő Beszédére jött:

* * *

Felséges Királyi Herczeg!

A' Félelem és öröm reszketteti szívemet. A' Félelem, mert illy felséges gyülekezetben lenni még szerentsém nem vólt. Az öröm, mert úgy nézhetem e' Felséges Gyülekezetet, mint az én Személyemet és abba a' Magyar Tudósokat tisztelő sokaságot.

Magyarok Istene! melly szembe tűnő vólt a' te orczádak világa mindenkor e' Nemzeten! A' Volga és Tanais közt megsaporitottad, onnan hatalmas karral e' földre kihoztad, e' Pannon földön letelepitetted, adtál néki Erős Fejedelmeket, kiknek őrizetek alatt még akkor sem emésztetett meg, mikor mint a' Moses tsipke bokra égett. Szent és felséges törvényekkel, mint oltalom bástyával, úgy környűl fogtad, hogy ez a' Nemzet annyi századok után is él a' maga ősi szabadságában, a' mikor sok nagy nemzetek úgy elenyésztek, hogy már ma tsak a' neveket tudjuk. Ujj örömet adtál ma a' szívűnkbe I. Ferencz Kegyelmes Királyunk uralkodása alatt, kinek kegyelméből Nemzeti Nyelvűnk kimivelésének egy nevezetes innepére juttattál, és ennek gyülekezetét olly sok Felséges, Kegyelmes, Méltóságos tudós személyekkel is megtiszteltetted.

Mintegy 30 esztendeje, hogy nyelvünk miveléséhez fogtunk, és már annyi századok után ismét Királyi Székibe helyhezített az. A' Királyt edes atyává tette. Felséges Királyi Hercege Palatinusunkat szoptató dajkájává, Nemzetünk Fő Rendeit és Tudósait ápolgatóivá. Örül ezen a' mi szívünk, mert e' kegyelemnél fogva sok tudósos nemzeteket utól értünk, sokat felül is haladtunk. Kitsoda és melyik az a' Nemzet, melynek Királya, Fejedelmei, Fő Fő Rendei, Tudósai, olyan egyesített erővel munkálkodná nemzet nyelvének kimivelését, mint Te magyar nemzet?

Legyenek áldottak a' Janus Pannonius, Pázmán, Kálai, Pereszléni, Kapotsi, Tótfalusi, Molnár, Tsétsi nevezetek, kik akkor sem felejtkeztek el nemzeti nyelvünk miveléséről, midőn az idegen nyelveknek járma alatt nyögött, melynek forrásának (enthusiasmusának) Fő Fejedelmeinknek kegyelméből újjabb hazafiaink Rát, Szatsvai, Görög, Detsi, Kulcsár, Péczeli nagyobb gerjezést adtak.

Legyenek áldottak a' Szétsényi, Marczibányi, Teleki és több itt elő nem számlálható buzgó nagy lelkű 's tehetségű Hazafiak, kik ezt a' Sz. törekedést ilyen nem csak hathatossá, hanem fényessé is tették. Méltó örömök lehet hát! Tudós Hazánkfiainak, mert vagynak Mecenások, a' Király, a' Felséges Nádor Ispány, Szétsényi, Marczibányi, Teleki, 's több itt elő nem számlálható magyar vérrel buzgó Fő Rendeink, kiknek emlékezeteket örökre fen fogja tartani a' munkákban előforduló 's azokat elfogadó Ajjánló Levelek. Örömök a' Mecenásoknak, midőn látják, hogy költségeket nem fordították haszontalanra. Örömmel telek én is el, több itt jelen lévő Tudós hazafi társaimmal, a' ki tsekély munkálkodásomért, illy felséges gyülekezettől, és ennyi sokaságtól tisztelte-

tem. Köszönöm ezt Felséges Királyi Herczégsgednek, és ezen munkálkodásra kirendelt méltóságos Személyek jó szívűségeknek. Mellyekkel természeteti hajlandóságomat arra érzem hétszeresen leköteleztetettnek lenni, hogy életemnek még hátralévő kevés napjait is arra fordítsam, hogy ezen nagy tiszteletet továbbra is megérdemelhessem, kiváltképpen pedig egy olyan Írásnak nemével, mellynek segedelme által a' nyelvünket nem érhetőkkel is levelezhessünk, az egész emberi nemzet boldogítására, és a' magyar nemzet ditsősségére. Ki kötelezem is e' Felséges Gyűlekezet előtt magamat a' hazápak szolgálatjára és ditsősségének munkájára.

* * *

Végre Tiszt. Tudós Kolmár József Ur így öntötte ki hála érzéseit:

* * *

Felséges Tsászári és Királyi Fő Hertzeg!

Mélységes tisztelettel veszem által Felséges Fő Hertzégsged kezéből a' jutalmat, azon tsekély munkámért, mellyel hogyha Nemzeti Literaturánk gyarapítására valamit tehettem: az nekem minden jutalmak felett való jutalom.

Ezen tudományos meg tiszteltetés, a' mellyben részt venni ezen szempillautásban szerentsém vagyom, hathatós ösztönül fog nekem arra szolgálni, hogy az igaz Magyar lelkű Hazafiakkal ezután is öszve tartsak, és azokkal együtt ditső Anyai Nyelvünk gyarapítására, nemesítésére, tökéletesítésére, minden erőmmel törekedjem.

A' Magyarok Istene tartsa meg Felséges Fő Hertzégsgedet, mint kedves Magyar Hazánk Palladiumát, és Hazai Literaturánk Véd-Angyalát.

Virágoztassa a' Nagy Méltóságú Martzibányi Familiát, a' mellynek fényjét anyyra nevel-

te Hazai Literaturánknak ama Nagy Maecenássá, a' kinek Neve, és jeles Intézete, méltó a' halhatatlanságra.

Kérem Felséges Fő Hertzezségedet, fogadja el az én leg alázatosabb tiszteletem bizonyítását; a' mellyet ez a' fényes Gyülekezet hármaztatni fog az ő Vivat kiáltásával.

* * *

Mindegyik köszönő Beszédet Vivat! követt a' hallgató sokaság részéről. Figyelemre méltó vala e' köszönetekben, hogy Fő Tiszt. Fejér György Ur, és Méltóságos Gróf Széki Teleki József Ő Nagysága a' nyert Jutalmat illő hálával elfogadták ugyan, de nyilván kinyilatkoztatták, hogy azt hazafiúi áldozatokra fordítani és fordíttatni kívánják. Ezt tette, mint már felebb érintettem, Tek. Kisfaludy Sándor Tábla Biró Ur is, kinek beküldetett Hálá Beszédét is ide iktatom:

* * *

Felséges Cs. Kir. Fő Herczeg, Magyar Ország-
nak Nádor Ispánnya!

Miolta a' Magyar Nemzetnek nagy reményei, kívánságai, és boldog Választása után az Isteni Gondviselés Cs. Kir. Fő Herczezségedet, törvényes és Koronás Királyunknak helytartó Székén ülni engedi, honnan Cs. Kir. Fő Herczezségednek nagy Lelke, nagy Szíve, Böltessége, de főképpen a' Magyar Nemzetet ölelő Szeretete, és erős Tökéllete a' Jónak, Igaznak, Szépnek, Nagynak, mint a' jóltevő Nap a' magasról, úgy terjeszti sugárait; és boldogító világát, — azolta a' Magyar Nemzet mindenben, de kivált a' Tudományokban, és Szép Mesterségekben egy egész Századot lépett előre. — Akármelly Szempontból, akárhova tekintek szeretett Hazámban, mindenütt sokat látok, a' mi nem volt, a' mi

tsak Cs. Kir. Fő Herczagségednek Nemzeti Szeretete, leleményes nagy Elméje, bölts Kormány-nya, 's Elöl-járása, fáradhatatlan Buzgósága, 's gondossága, de leginkább ditső Példája, Kegyes Pártfogása, előmozdítása, és Segítése által lett, — és most van, él, áll, marad, és tart, mint Cs. Kir. Fő Herczagségednek számtalan, ditsőséges, és örök emlék- oszlopa.

Császári Királyi Fő Herczagségednek Nádor-sága alatt kapott létre a' Marczibányi Nemzet-ségnek a' Tudományok' előmozdítását tárgyozó Hagyományya is. Az elfelejthetetlen emlékezetű Nagy Hazafinak jeles Intézete, minden egyébnek hozzá járulása nélkül, magában is, valamint igen szép, hasznos, és ditső, úgy a' Magyar Nemzet-nek örök köszönetére érdemes; de valamint minden Jónak az emberi társaságban a' Valóságos Célra fordításnak módja ad tenyészetet, úgy ezen ditső Intézetnek is Cs. Kir. Fő Herczagséged-nek Felséges, Személyes, Kegyes Pártfogása ad betset, méltóságot, divatot. —

Hogy a' Tekintetes Tudományos Biró - Szék a' fén említett Hazai Intézetnek egy Esztendei Jutalmát csekély érdemű Regéimnek méltóztatott itélni, alázatos köszönettel veszem, és elfogadom. Minden Jutalomnak betsét, érdemét; nem az emberi köz véleménynek hiú betsüje, hanem az Eredet, a' Szándék, a' Tárgy, a' Jutalom-osztó határozza meg. Van szó, van tekintet, melly nagy Lelkektől, nagy Szívektől jöven, felül mulla erköltsi betsével az Aranyt, és minden drágaságokat. A' Jutalmat tehát, ezen oldaláról tekintve, elfogadom örömmel, úgymint örvendetes bizonyosságát annak: hogy tsekély törekedésem Cs. Kir. Fő Herczagségednek Kegyes megelegedését, és a' Haza' lelkesb Fijaiból álló nagy érdemű Deputationak kedvét megérdemelni szerentsés lehet-

tett; — de más oldalról tekintve, azon hazafiúi sajnálkozással fogadhatom csak el, melly kéntelen így felsohajtani: bár a' Magyar Nemzet olly dicső elme mivekkel bővelkednék, a' mellyek között, az én tsekély mívem, nem tsak Jutalmat ne érdemelne, hanem a' sok remek-míveknek ragyogó sorában tsak annyira tűnne fel, a' mennyire minden legkisebb hazafiúi szándék is helybe hagyást, és dicséretet érdemel! — A' Pénzt elfogadom azon feltétellel, hogy — minekutánna szűk Határok közé zárt tehetségem nem engedi: hogy némelly jobb Magyar elme-míveknek hasznos, és Országunkban sok nehézségek alá vetett közre botsátása végett ollyan áldozatokat tehetnék, a' millyeneket kívánnék, azon Hazafiak közül pedig, kiket a' Szerentse bővebb Javaival megáldott, tsak kevesen tartják ezt hazafiúi dicsősségnek, — én részemről ezen csekély Sommat egészen ollyan Intézetre fordítsam tovább is, a' millyenből ez eredetét veszi; 's ezt nevezetessen, most mindjárt eggy Munkában lévő, hasznos mulattsággal öszve foglaló Zseb-Könyvnek első kiadására, 's utóbb más Míveknek közre botsátására ajánljam. Egy a' Haza' Leányainál kedvet található, esztendőnként folytatott, a' szívet, elmét, erkölcsöket nemesítő, és annyira mulató, mint tanító Zseb-könyv, ismét egy nagy előlépés volna a' Nemzeti miveltségben, — a' Hazának Leányai lévén mindenkor, minden jövődő Nemzettségnek első Nevelőji. — A' Hazafiságnak Természete az: hogy semmit sem kevesell: mert sok kitsinyből nő a' Nagy; — semmit sem sokall; mert életével is örömet áldozik. —

Felséges Cs. Kir. Fő Herczeg! Anya Nyelvének virágzása nélkül még egy Nemzet sem jutott a' Nemzeti Dicsősségnek fellyebb pontyára; e' nélkül a' Nemzet nem gyújthat nevének csilla-

gokat az Emberiségnek Egén. A' Magyar Nyelv több Századokig csak házi Nyelv volt; nemzeti-ségét, valamint más Nemzetek is, idegen nyelvel tengette. Európának nagyobb Nemzetei már régen felébredtek, és megesmerték: hogy az Anya-Nyelv a' közönséges nagy Lélek, melly az egy törzsből származó Milliókat, a' Jóra, Igazra, Nagyra, a' Hazának, Fejedelemnek, Törvényeknek tartozó kötelességekre éleszti; — és az Emberiségnek Gyeniussa most már örömmel csudállya a' Léleknek, Elmének, Mesterségnek Remekmiveit. — Most Uralkodó Jó Királyunknak tartott fen az a' Dicsőség, hogy a' Magyar Nemzet anya - nyelvének boldogító birtokába lépjen; és Cs. K. Fő Herczagségednek az, hogy a' Magyar Nemzet' régi kívánságának telyesítését, ditsőséges Nádorsága alatt, Szeretet, Igyekezet, és Példa által végre hajtsa. — Cs. K. Fő Herczagséged egy jóltévő Gyeniusként a' Magyar Nemzetet baráti kézzel megfogván, azon útra vezette, mellyen Európának nagyobb Nemzetei mindennemű borostyánt szednek fejekre. — Fel lessz ez a' Magyar Történet Könyvekben örökre jegyezve: volt a' Magyaroknak egy Hunyadya, ki ötet dicsőséges harczok által a' Hirnek Templomába vezette; — 's van egy Jó'sefje, ki a' Magyar a' Léleknek, Elmének, és Szép Mesterségeknek mivei által a' többi Nagy Nemzeteknek tündöklő sorába emelte. Nints egy szív a' Magyar Nemzetben, melly buzgón azt ne óhajjtaná, nints egy ajak, melly Arpádnak nyelvével tüzesen azt ne mondaná: Áld meg! Tarts meg sokáig Nagy Nemzet-Testünknek minden karjaival ölelt Nádorunkat, minden Övéivel együtt, Magyaroknak, még eddig, mindég, és reményljük, minden időben is Hatalmas, Nagy, és Erős ISTENE!

Fel-

* * *

Felolvasta ezekután a' Kiküldöttség Jegyzője a' Jegyző Könyvnek azon szakaszát, mellyben a' következő Jutalom Kérdések választattak:

1818-dik esztendőre a' ditső Marczibányi Ág Szerzete részére

„Mennyire lehet használni a' Külföldi híres Tudósoktól rendbe szedett Közönséges Grammatikának újabb Találmányait a' Magyar Nyelv-re nézve?”

Ugyan 1818-dik esztendőre a' Méltóságos Elölülő adakozása következtetésében

„Vagynak-e olly jeles tulajdonai a' Magyar Nyelvnek, mellyek ennek az Európai Napnyugati Nyelvek fellett valami Elsőséget adhatnak?” *)

E' Kérdéseket, a' kihirdetés és felolvasás után, a' Széchényi Országos Könyv Tár Örzője által vette, 's egyszer 'smind az Öröm Üdnepet imé beszédével béfejezte:

* * *

Felséges Ts. K. Fő Hertzeg, Országunk szeretett és tisztelt Nádor Ispánya!

Úgy tekénti minden isinosabb Nemzet hazai Nyelvének virágzását, mint a' Nemzeti Fenállás és Tudományos Előmenetel leg szembetűnőbb Tanu Bizonyosságát. A' hol enyészik a' Nemzeti Nyelv, enyészik ott maga a' Nemzet is; a' hol nem emelkedik a' Nemzeti Nyelv, nem emelkedik ott a' Nemzeti Tsinosodás, és az evvel szoros kaptcsolatban álló Nemzeti Méltóság, Ditsőség, és Nagygá Válás is. A' Nemzeti Nyelv tudniillik az a'

*) A' Felelet beküldésre, mint az Újság Levelekből mindenki észrevehette, határnapúl a' folyó esztendői Leopoldnapi Pestivásár rendeltetett.

legrövidebb ut, mellyen a' Hazának nagyobb számu, idegen Nyelveket nem értő, polgári is a' Tudomány és Böltsesség forrásához juthatnak. Mi ingadozó, mi gyenge Testet tenne pedig a' Sokaság Tudomány nélkül a' Köz Társaságban!

Meggyőződtek e' régi Igazság Szentségéről már századok előtt Atyáink, midőn Nyelveknek állandó fenmaradásáról és a' Tudományokhoz való alkalmaztatásáról buzgón gondoskodtak; meggyőződtek kegyesen uralkodott régi Fejedelmink, midőn a' Nemzeti Nyelvet nem csak betsülték és beszélették, hanem az akkori idő esméreteihez képest ápolgató kezekkel magosabbra emelni kívánták. Sőt magok a' ditsőségesen országló Felséges Austriai Házból választatott előbbi Királyaink is hatalmasan oltalmazták e' drága Kintset, mert világos Tanutételeink vagynak a' Történet Írókban, hogy Első Ferdinánd, Második Maximilián, Rudolphus, Második Mátyás, Második és Harmadik Ferdinánd majd értették, majd beszélették, majd a' Török Nemzettel kötött Béke Alkudozásokban használtatták Nemzeti Nyelvünket.

De akár melly fényesek legyenek a' gondos Régiség érdemei, nem mérkezhettek azok a' mostani Kor sebes lépéseivel. Érzékeny Öröm és Foglalatosság vissza tekénteni, 's részenként vizsgálni, mennyire halladtunk huszon nyoltz esztendő alatt. Hogy ennyire halladtunk, ditsőségesen Országló I. Ferentz Apostoli Királyunk Jótéteményeinek 's Atyai Engedelmének illik köszönnünk. Köszönjük is a' legtisztább és legmélyebb Jobbágyi Hálával mind mi magunk, mind Maradékaink és késő Unokáink köszönni fogják.

Hogy e' fényes, pompás, és feledhetetlen Nemzeti Ünnepet, mellyet tudtunkra kilentz század lefolyta alatt Magyar soha nem látott, mi

Öseinknél ezerszer boldogabbak Felséges Ts. K. Fő Hertzegséged személyes Elölülése alatt láthattuk; hogy Tudós Férfiaink a' Nemzeti Nyelv szeretetére, tsinosítására és ápolgatására Magától a' Nagy Király nagy lelkű Testvérétől buzdítottak; hogy, a' mit a' ditső emlékezetű Puchói Marczibányi István és Méltóságos Gróf Széki Teleki László jeles Hazánkfiainak nemes adakozások a' Haza oltárára áldozott, azt nem kisded magános Ajándék, hanem a' legditsőbb Köz Jutalom fejében nyerték el: azt már egyenesen, számtalan más Kegyelemekkel és Pártfogásokkal együtt, Felséges Ts. K. Fő Hertzegséged magos; és a' Köz Jutalmat 's Nyilvánóságos Buzdítást illő mértékkel mérni tudó felséges nagy Eszének köszönni tartozunk. Teljes e' számos és pompás Gyülekezetben minden Magyar Szív e' nagy Kegyelem Fontosságának édes érzéseivel; teljesek lesznek néhány nap alatt a' Hazának minden Vidékei, minden Polgárai, minden igaz Hazafiai. A' Tátrától a' Szávaig; a' Lajtától az Erdélyi Hovasokig köz hálaadás, köz áldás fogja hirdetni e' Jutalom Osztás fényességét, 's ezernyi ezer sohajtások küldetnek az Ég felé Ts. K. Fő Hertzegséged hoszszu életéért. Tudja a' Magyar Nemzet, mi Kintset bír szeretett, tisztelt Nádor Ispányában. Vezesse, ditsőitse, oltalmazza bölts tanátsaival, hasznos intézeteivel és felséges szószólásával Ts. K. Fő Hertzegséged ezentúl is e' jó szívű és minden Nagyra alkalmas Nemzetet!

(Ferdinánd Királyi Fő Hertzeghez)

Ezért mély alázatossággal esedezünk Királyi Fő Hertzegséged előtt is, kiben Nemzeti Nyelvünknek régóta nem tsak Pártfogóját, hanem Eszmérőjét 's Beszélőjét is köz örvendezéssel tiszteljük. Tekéntsén Királyi Fő Hertzegséged mo-

solygó szemekkel áddig is igyekezetünk zsengéire, míg a' Nagy Nemzetekkel nyelvünkre nézve verset futhatunk.

Te Méltóságos Gróf és a' ditső Marczibányi Nemzetség Szerzetére a' Haza Nádor Ispányának kegyes rendelkezéséből ügyelő Kiküldöttségnek fényes érdemeidre nézve is valóban Méltóságos Elölülője! Ti a' Kiküldöttségnek fáradhatatlan tudós Tagai! Te a' ditső Marczibányi Nemzetségnek Képviselője! Ti jutalmat nyert koszorús Tudós Férfiak! Ti is a' Pesti híres Fő Oskolának nagy hírű Igazgatói és Tanítói! Ti végre minden Rendű és Haru Egyházi és Világi Úri Vendégek! tanuljátok e' fényes Nemzeti Ünnepe Méltóságából a' Magyar Király szeretett Testvérétől, Magyar Ország első Oszlopától, a' Magyar Nemzet Jótevőjétől illő Méltósággal betsülni és szeretni azon Nyelvet, mellyet üstökös és párdutzos Atyáitoktól örökségben nyertetek, 's elfogadván megjelenésükért általam a' Nemzeti Museumnak, e' Felséges Ts. Királyi Fő Hertzeg kedves Intézetének, forró köszönetét, kiáltásotok, mint önként harsány hangon kiáltanátok, velem együtt tiszta és egyenes Magyar szívetek mélyéből:

Éljen a' Haza Nádor Ispánya!

* * *

Háromszori Magyar Éljen! kiáltások után JÓZSEF Ts. K. Fő Hertzeg, és FERDINÁND R. Fő Hertzeg azoktól, kik Őket fogadták, kísértetve, a' Zászlós Uraknak forró hála mondásaik, a' Jelen voltaknek pedig számtalan Áldásaik között elhagyták a' Palotát, 's a' Magyar Nemzet halhatatlan érdemű JÓTEVŐJE a' Méltóságos Elölülőt, a' Jutalmat nyert Tudós Férfiakat, és a' Kiküldöttség Jegyzőjét gazdag ebéddel saját felséges asztalánál megvendéglette.

Leírta Horvát István.
A' Széchenyi Országos Könyvtár Örzője.

2.

Berzeviczy Albert Úr Jegyzetei, Magyar Hazánkat illető, és a' Külföldi Könyvtárakban található Jelességekről.

Rövid elő adása, és vékony rajzolata a' Hazánkat illető Jelességeknek, melyeket T. Berzeviczy Albert Úr, Szepes, Sáros, és több T. Vármegyéknek Tábla Birája 1818. 19. és 20. esztendőben folytatott utazásában szemlélt és feljegyzett, addig is, még önnön ohajtása szerint Utazásának környülállásos leírását velünk közölheti, szolgállyon Olvasóinknak ditső példára, és ösztönre, hogy hasonló környülállásokban helyheztetvén, nem tsak itthon, de mindennemű idegen Éghajlatok alatt is a' Hazafiuság buzgó Lángja által egy aránt ösztönöztessenek — Hazájok' javára, — Nemzetjék diszére törekedjenek. Én, a' ki velem barátságossan közlött Jegyzeteinek első vonásait, némely tsekély észrevételeimmal közre bocsájtom, valamint a' köz jóra czélózó szándékának örömmel hódolok, úgy az olvasó Magyar Publicum Vágyódásának, reám bizott mérték szerint, udvarlani igyekezek, a' vélem közlöttek, előterjesztvén következendőképen :

ROMÁBAN.

I. a' Vaticánumi könyvtár lajstromában, Hungaria és Pannonia nevezet alatt sub B. Nro $\frac{9}{3924}$ jegyzett kéziratban, a' 252 lapon leiratik a' Mohácsi 1526. esztendei veszedelem, elő számláltatnak az elesett Magyar Uraknak nevei, kik között a' Berzeviczy Házból származott Tar.

chay Miklós Fő Udvarnok is neveztetik. Az ele-
sett, vagy elveszett lovasoknak száma hat ezerre
— gyalogoknak 15. ezerre, — kotsis lovaknak
szinte ezen számra, — szekereknek öt ezerre, —
nagy agyúknak nyoltzvan ötre, — szakállasoknak
(ezek voltak a' nehéz puskák nemei) száma hatvan
egyre — terhes hajóknak tizenegyre tétetik. —
Az is említettik, hogy Esztergom mellett a' Törö-
kök előtt elfutott és 5000 számig lévő lakosok,
utól éretvén, megölettetek. — Ugyan ezen kéz
iratban a' 257 oldalon ezek olvastatnak: *Figura della Partita del Re da Buda contra Turchi 1526. e della gente e' provisione che ha seco.* Erano in tutto circa 4000. Cavalli nel' ordine sopraditto, e fanteria circa 3000. opo-
co piu, ed ogni decimo fante ha il suo carro di victuaglia, ogni cinquanta hanno la loro Bandiera e poi la bandiera principale in mezzo aldi
20-di Luglo 1526. a hore 17. incirca la S-a Mta del Re si parti da Castello tutto armato con uno saghio di tela d' oro la fede, e cosi tutto gli furnimento del' Cavallo richisti ma mente fatto donato gli dalla Regina e quando fu alla Chiesa di S. Sigismundo monta e fece al quante orazioni inanzi l' altar grande di poi usei da Buda v̄gle ordine 1) circa 600 fanti Boemi, Moravi, Slesi — 2) Cavalli legieri belliss. fortiss. circa 2,500 — 3) Cavalli armati final gionochio bent, con la loro lancia vestiti di leonata, e verde circa parte, circa 600. saghione sopra l' armæ — 4-o Baroni, Nobili signori alcuni — 5., Re armato fino in terra, circondato da 50 fanti Tedeschi vestiti di leonato rosso ed bianco ^m₁₀ centaltri Ungari resgnta ela guardia — 6) il stendardo di regale. — 7) quatro cavalli con quatuor ragarzi mei viddi la piu bella cosa di coperte di cavalli tutti armati, pertinenti alla persona dal persona Mta del

Re. — 8) Cavalli armati d' arme bianchi insagioni di piu divisi circa 600 — 9) la Fanteria da lato con la sua artiglieria con carra circa 800. di vittualia che sono reiparti loro dove stanno Fermi con le loro donne, ed massaricie. — Ugyan ezen irott kötetnek 360. lapján olvastatnak: Articuli editi in conventibus Ungariae: In Conventu Generali pro Festo Nativitatis B. M. V. indicto 1524. — In Dieta pro Dominica Jubilate in Campo Rákos celebrata. — In Dieta Hatvaniensi pro Fest. S. Joannis Bapt. 1525. indicta Reformati — Articuli in Dieta S. Georgii Martiris 1526. formati.

A' 427 lapon: Exemplum Privilegii per Leonem Papam X. Regno Ungariae concessi, confirmantis articulum dietalem, quo clerici ratione honorum temporalium, coram iudicibus Regni secularibus juri stare tenentur.

A' 430 lapon: Exemplum Brevis Apostolici per Fratres de Chasma contra Episcopum Zagrabiensem obtenti. Az alatt lévő jegyzés bizonyítja, hogy ezen engedelem törvénytelennek tekintetvén, haszon vehetetlenre változott.

A' masodik irott kötetben, melly a lajstrom szerént B. Nro $\frac{32}{609\frac{1}{2}}$ jegyel jegyeztetett meg, találtatik a' 24. lapon. Refutatio investiturae Episcoporum, quam fecit Rex Hungariae ad mandatum Papae. — Ez minden alá írás, hely, és napnak vagy esztendőnek, midőn költ, feljegyzése nélkül találtatik. — a' 100 lapon: Rescriptum Privilegii Regis Ungariae, qui pro Reverentia Ecclesiae Romanae et D. Papae Alexandri Ecclesiis libertatem donavit. Actum in civitate — (nem olvastat hatott) A. D. 1163. ezen kegyelem levél mellett az Érsekeknek, Püspököknek vagy Apaturaknak is ezentúl tiltatott az alattok lévő Prépostokat, sagy akármelly papi jövedelemmel bíró egyházi vezeményeket kények szerént vagyoniktól megfosz-

tani, ha tsak előbb, az Egyházi Törvény Cánonjai szerént meg nem íteltettek.

Éppen azon időben szerentséje lévén B. Úrnak Romában tartózkodni, midőn ő Ts. és Királyi Herczagsége, Hazánk Nádor Ispánja, oda érkezett, illő kötelessége szerent alázatos Udvarlással szolgálván Nekie, megnyerte óhajtott czélját, hogy hathatós közben vetése, és Pártfogása által a' Status Tanátsnak Cardinal Gonsalvinak ajánlaltván a' titkos Vatikánumi Levelestárból *) Felséges Herczegünk kívánsága képen egynehány okleveleknek lemásolását kivehesse. A' nyoltzvan nekie mutatott oklevelekből ezeket olvasta, és le másoltatta, kegyelmes Herczegünk pedig a' Pesti M. N. Múzeumnak megküldötte, ugymint: 1) Innocentius III. PP. feleletét II. Andras M. Királyhoz, mellyben többiek között elő adja, miképpen a' Királynak édes atya a' Romai P. parantolatja mellett a' Kalotsai Érsek által megkoronáztatott, annak közben vetése által a' Király, és Testvére között forrott egyenetlenség letsilapittatott. — Igéri Rácz országnak, mellyet Janitius elpusztított, helyre állítását, és a' meg szerzendő elég tételt — Janitius a' Bolgárok Királya ámbator ös si jus szerént Királynak koronáztatott legyen, azért még is a' Rácz országi tartományokat, mellyek a' M. Koronához tartoznak, köteles legyen

*) A' Romai Status Leveles Archivumába bé menni akár melly idegennek excommunicatio büne nélkül nem lehet. Azért ez soha az idegeneknek nem mutattatik; még a' Fejedelmeknek sem. — Sem a' Felséges Fejedelmünk, sem a' Nádor Ispány, a' kik minden jelességet szorgalmatosan meg vizsgáltak, ebben nem voltak: mellyre a' Római Pápa nem is különben, mint Consistorium mellett adhatott volna engedelmet. Berzeviczy Urnak is tsak az ajtón adatott engedelem bé tekinteni. — De valóban bár melly szívecseknek és udvariasoknak mutatják magokat az Olaszok az ígéretekben, úgy annyira nagyon vissza vonják magokat a' teljesítésben, kivált a' Romai Statusban.

vissza adni, melyre közben vetését ajánlja — Ist-
vánt Szervianak Nagy Ispánnját a' Király kíván-
sága szerint nem fogná Szerviai Királynak koronáztatni, hanem inkább a' tőle ajánlott Vulkánt. Végtére hogy Zádor (Jadra) Városnak el pusztítása miatt a' Frantzok', és Velentzeiek' hajós seregeit excomunicáltatta. Dat. Romae ap. S. Petrum 17 Kal. octob. Anno VII. — 2-ik) Jakab Praenesti Püspök, és a' Romai Pápa küldötje, nem különben II. András Király között kötött egyezés akkori időben, midőn az excommunicatiótól fel mentetett. Kötelezi ezzel magát András Király, hogy a' Zsidókat minden tisztségektől elmozdítani fogja, 's meg nem engedi, hogy a' keresztényekkel együtt lakjanak, de annál inkább hogy házasságba velek léphessenek. — Az egyházaknak, vagy is Püspökségeknek bizonyos számú mázsa Sót ingyen enged meg tartatni, midőn azoknak megyéjeken keresztül vitetnek p. o. az Esztergami Egyháznak 2000. M. — Rendeli, hogy az özvegyek jegybéli keresetei, úgy az egyházak személyes perei a' szent széken ítéltesse meg. — de az egyházi személyek a' R. Pápa engedelmé nélkül magok között semmi pénz gyűjtéseket tenni ne merészeljenek — amint ezek az arany bullában még bővebben foglaltatnak, költ ezen levél imígy: Actum in Hospitali Cruciferor. S. Regis Stephani de Strigonio 1233. — Leíratott nem az eredetiből, hanem az úgy nevezett betses kötetből: Codex Cencii 269. lapjáról. —

3) IV. Béla Esküvése Attyának Andrásnak most előadott kötelességeire. Actum ap. sylvam Bereg Anno 1233. azon Codex Cencii 275 lap. —

4) IX. Gergely Pápa inti II. András Királyt hogy a' Barta (Burzenland) és a' távolabb lévő tartományt a' Kunok országában a' Havasokon túl, mely a' Németh Vitézeknek (Domuni Hospitalis

S. Mariae Theutonicorum) ajándékozva volt; és ő tőlök hat kövárakkal meg erősítettett, nékiek vissza adja. Dat. Laterani II. kal. May anno 5. —

6) Kálmán az Oroszok Királya, és Sclavok Herczege a' Veres Barátok (Militia Templi) elfoglalt jószágait vissza adja, meg parantsolván a' Pétsi Püspöknek, hogy a' kártévő hatalmaskodókat excommunicálja. Dat. p. manus Paschasii Agriensis Praepositi Aulae Cancellarii 1231. Gregorii P. P. IX. anno 5. —

6) IV. Béla esedez IV. Innocentz Pápánál, hogy onoka testvérjét fiának Feleségül adja Dat. in Zoulom. 16. kal. Octobris. cum Bulla Aurea. Ex Castro S. Angeli armar. 2. caps. 7. n. 19. —

7) IV. Béla ugyan azon IV. Innocens Pápától kér segedelmet a' Tatárok ellen, főképpen pedig költséget, hogy a' Dunát Várak által megtaltalmazhassa. Panaszkodik nyilván levelében, hogy a' Keresztény Fejedelmektől az ígiretnél egyebet nem nyert; de a' Németektől még ezen keserveiben is háborúval zaklattatott, kéntelen volt ugyan azért az idősb fiának Kun vérből feleséget venni, és két szép leányt férjnek adni, egyiket az Orosz, másikat a' Lengyel Herczegeknek. Dat. in Potok 3. id. Nov—c. Bulla Aurea ex mole Adriani. Armario II. cap. VI. n. 18.

8) VIII. Bonifác PP. azon Pörnek, melly Maria Sziciliai Királyné, és Venczel Cseh Ország Király fia között M. Ország Koronája elnyerése végett forott, elhatározására az Oszti Püspököt, mint tellyes hatalmú követét küldvén, mivel Venczel a' rendelt Határ napra meg nem jelent, Károlynak, mint Mária onokájának a' M. Országi Koronát oda ítéli, és az Ország Rendinek, hogy

neki engedelmeskedjenek parantsolja. Dat. Anagniae. 2. Kal. Junii anno nono. Ex Archivo Vat.

9. I. Lajos esedezik VI. Innocentius Pápánál Keresztes Katonákért, mellyekkel Rátz országnak Magyar országhoz tartozó részeit vissza foglalni kívánnya; melly esetre a' Romai Pápáktól kiszabott módot, és rendet megtartani ajánlya. Dat. Zagrabiae 4. Junii 1356. Cum Sigillo Cereo. Ex mole Adriani Arm. 2. cap. v. 7. n. 9.

Monsignore Marini az Egyházi Status három Leveles Tárjának (ennek egyik része a' Vatikánumban, másik az Adrián Palotájában, harmadik pedig a' Lateránumban őriztetik, Felvigyázója önként bizonyította, hogy emlékezetére 200-nál több eredeti; és régi oklevelek már kezében forogtak, mellyek Magyar Országot illetik, holott ezen leveles tárok vissza állítások után még rendbe szedve, és Lajstromozva nintsenek. — A' Vatikánumi Bibliothekának kéz íratí pedig harmincz ezer kötetekre közönségesen számláltatnak, mellyeknek többnyire mind rendszerént lévő Lajstromaik el is készítettetek.

II. Könyvtár volt, mellyet szemlélttem az Alexandrina Sapientiae Bibliotheca, mellyben a' Történet írók között több ollyakat, kik Magyar Országot tárgyúl veszik, találtam, de azok nálunk is elő jöven, a' feljegyzésre méltók nem valának, kéziratot pedig egyet sem szemlélttem, melly Hazánk állapotját érdeklette volna.

III. Az Angelica Augustinianorum Könyvtárban minden képzeletem felett gyűltekszőve a' Magyar Történetet, sőt az egész régiebb Magyar Litteraturát érdeklő nyomtatott munkák, kétség kívül vagy valamelly Magyar adakozó Mecénás, vagy pedig valamelly Magyar Szerzetnek helyben lakó társai gyűjthették azokat őszye a' Külföldön. Bébizonyíttására állításom-

nak 'ennyihányat említék rövideden: Hist. Literariae Hungaricae Lineamenta 1745. 4. — Corp. Juris Hung. Tyrnaviae 1751. fol. — Vita S. Ladislai R. Hung. c. Comment. Papebrochii — Topographia Hung. 1718. in 4. eadem in folio Vienne 1750. — Szászky Introductio in Geographiam 1750. 8. Respublica Hungariae 1634. ap. Elzevir. 24. — Browne voyages fait son Hongrie. à Paris 1674. 4. — Jean Laboureur Relation de Voyage dela Reine de Pologne et du retour de Mad. de Guebrian p. L' Hongrie in 4. à Paris 1647. Beaujeu memoirs contenant ses voyages tant en Pologne, qu'en Hongrie depuis 1670. Amsterdam chez d' Ant. Schelte 1700. — Mathiae Bel Prodromus fol. Norimb. 1723. — Ejusd. Notitia Hungariae novae. Vol. IV. fol. — Ej. Adparatus ad Historiam. Poson. 1735. fol. — Bonfinius 1508. fol. Basil. — Idem c. additionibus Sambuci 1606. Hannov. fol. — Schvandtneri Scriptores RR. Hungaricarum in folio Vol. III. Vindob. 1746. — Istvánffy Hist. Hungariae Colon. 1622. — Dufresne Illyricum vetus, et nov. Poson. 1746. fol. — Helmoldi Cronica Selavorum Frankf. 1581. fol. — Bongarsii Scriptores RR. Hung. Frankf. 1600. fol. Ranzani Epitome Rer Hungaric. c. appendice Joannis Sambuci fol. Viennae 1558. — Forchond (Kazy) Hist. R. Hungariae ab 1691—37. Tyrnav. 1737. fol. — Ciro Spontone Attioni de Re dell Ungheria Bologna 1602 fol. — Lucii Joan de Regnis Dalm. Croat. et Slavoniae. Amstelod. 1668. fol. — Wolfgan. Bethlen Histor. Transilvan in fol. — Histoire des Revolutions d' Hongrie ala Haye 1739. 4 — Rátkay memoria Regum, et Banorum Dalm. Vien. 1652. in 4. — Ercole Scala, Ungheria compendiata 4-o Modena 1685. — Ciro Spontone Istoria della Transilvania 4. Venezia 1638. Francisci de Simeonibus

de bello Transilvanico, et Pannonico Romae 1713. 4 — Doglioni l' Ungheria spiegata 4-o Venetia 1595. — Lud. Tuberonis Comentariorum Europae, quam Pannonii, et Turce incolunt Libri XII. Francof. 1600 4 — Schödel disq. de R. Hungariae. Argent: 1629. 4. — Freschot ristretto della Istoria d' Ungheria. Bologna 1687. 4. — Schier Reginae Hung. Viennae 1776. 4. — Jessenii Joan. Coronatio Mathiae II. 1609. 4. — Jacobi a Mellen series Regum Hung, ex nummis aureis Vratisl. 1750. in 4. — Giacomo Franco Teatro delle piu moderne imprese di guerra in Ungheria Venet 1597. in 4. — Georg. Basta success. delle Facioni ozorze vicino a Vacia 1597. — e la bataglia in Transilvania contro il Valacho 1600. Venezia 1601. 4. — Maurizio Nitri Ragvalio del ult. Guerre tra Leopold I. ed Achmet. IV. Venet. 1666. 4. — Istoria degli Avennimenti del Armi Imp. contra i Ribelli, ed Ottomani 1687. Venet. 4. — Petri de Manutiis descriptio Transilvaniae Romae 1596. 4. — Behamb Notit. Hung. Argentor. 1676. 8. — Ens Gaspar. Rerum Hung. Colon. 1604. 8. — Comazzi notitie della dieta generale per la coronazione di Gioseppe 1681. — Ottrokotsi Origines Hungaricae. Franequerae 1693 8-o — Timon Imago Ant. et nov. Hung. Tyrn. 1735. 8 — Andr. Angelini Istoria della Ribellione di Ungheria Bologna 1678. 8 — Caroli d' Aquino Fragmenta de bello Hungarico 8. Rom. 1726 — Hist. d' Emeric C. de Tekely a' Cologné 1694. 8. — Memoires de Bethlen Miklós. Amsterd. 1736. 8. — Histores des Troubles d' Hongrie. vol. II. a Paris 1690. 12. — Timon notit. Tibisci. Cassov. 1755. 8. — Biondi diario delle Armi Cesareae nell Ungheria. Macerata 1688. in 12. — Topeltini Origines et Occas: Transilv. Lugd. 1667 in 12. — Joannes Bethlen

Rer. Transilv. S. l. 1664. 12. — Memoires dela Guerre du Transilv: Amsterod. 1680. 12. — Hist. du Prince Rákotzy a' Paris 1707. 12. — Szegedy Synopsis Jur. Hung. — Varseviczii de optimo Statu libertatis Cracoviae 1598. 8 — Rákoczy Testament Polit. et morale Tom. II. ala Haye 1751. 8. Végtelen lennék ha ezen Könyvtárban találtató és Hazánkat közelébb érdeklő Könyveket mind elő számlálui kívánnám, bár a' kéz iratokban is azon gazdagságot tapasztalhattam volna, azomban másra nem akadtam, mint le másolására azon Schwartz Gottfried által fel talált és tőle birt könyvetskének: Rudimenta Priscæ Hunorum Lingvæ Auctore Joanne Telegdino, et cum Praefatione Joan. Decii Barrovii A. 1598. edita melly le irt másolást kétség kívül valamelly Magyar Tudós a' végre ide küldött, hogy a' régi magyar betűknek formái az itt lévő hires és gazdag Könyvtároknak kéz irataiban meg kerestessenek vagy feltaláltassanak, leginkább pedig a' Florentzia Könyvtárban, mellyben hasonló Magyar betűkkel irott Könyvet lenni állított fellül említett Baranyai Detsi János.

Van ezen Augustinianus Szerzet roppant Klastroma mellett, egy Apollinaris nevű elhagyatott, legnagyobb tisztátalanságban és rendtelenségben lévő Könyvtár, melly egy szegény karban lévő Egyházi Személynek gondviselése alá bizattatott. Ez tudniillik azon épületben maradt, mellybe XIII. Gergely Pápa u. m. Collegium Germanicæ, et Hungaricæ Nationis ad S. Apollinarem nevezett Seminariumba, a' Németh és Magyar Országai Püspököktől Tudományi gyakorlásra kiküldött Kis-papokat helyhezette, és mivel a' S. Stephano Rostundo Klastromnak jószágait és jövedelmeit ide kaptsolta, a' Paulinusok Szerzetéből is három

Személynek ingyen leendő tartását elrendelte. II. József Császár azomban bizonyos nékie tudva lévő okokból az egész Austriai Birodalomból lévő Kis-papokat Paviába, a' Nagy Majlandi Herczegségben, és így az Uralkodó Ház tartományába által helyhezette, a' Kis-papoknak és Szerzeteseknek Romába leendő küldéseket megtiltotta, melly időtől fogva valamint az épület és a' Bibliothéka, mellyet Buzgó Hazafiaink szerzetek, elhagyattatott, úgy a' Sz. Istvántól szerzett örökség is, melly ezen Intézetnek talpköve vala, a' Romai Statusnak ingyen maradt. Kérkedik még ezen Könyvtár sok buzgó Hazafiainknak Könyveivel, sok jeles Magyar Püspököknek, kik Jótévíi valának, úgymint Hédervári, Széchényi, Sennyeyi's t. Artz-képeikkel, nem különben sok Magyar Alumnusoknak rajzattal, de ezek itt, mind egy rakásra döntve a' por alatt korhadnak. Most mivel az épület különben üressen állott, a' Képfaragók és Festőknek Sz. Lukástól nevezett Academiajok benne helyet foglalt a' Felsőség engedelmével.

Piazza Bertalan Eusevologium, vagy is Operé pie di Roma Könyvében, Tractat. II. cap. IV. ezek olvastatnak : S. Stephanus Rex Hungariae, prout Jerosolymis, et Constantino-poli, ita etiam Romae fundavit Ecclesias ac Hospitia pro Hungaris; et quidem unum Vicinum ad S. Petrum, cum inscriptione supra portam :

ECCLESIA HOSPITALIS S. STEPHANI VNGARORVM. et in Vicina domo.

DOMVS VNGARORUM RENOVATA PER D. PHILIPPVM DE BODROG SEREN. D. WLADISLAI REG. PROCVR. ET ELEMOSYNAR: PEREGRINANTIVM, PRAESID. ALEXANDRO PONT. VI. A. M.CCCC.XCVII.

— Másik épülete Sz. Istvánnak volt az első Mártyr Sz. István nevére építetett Templom, és Klastrom a' Caelius vagy is gömbölű hegyen (S. Stephano rotondo) ennek birtokában a' Magyar Királyok és ne talántán I. Lajos adakozása által, korán jutván a' Paulinusok, szinte XIII. Gergely Pápa idejéig, amint mondatott, megmaradtak, akkoron valamint a' Templom és Klastrom, úgy az ahoz tartozó birtokok, mellyek több falukból, villákból, szőlőkből, 's erdőkből állottak, a' nevezett Collegiumnak, de olly kötelezéssel által adattak, hogy minden esztendőben 3-ik Augustusban az első Mártyr Sz. István tiszteletére a' Rotundában vagy is Caelius Hegyén — 20-ik Augustusban pedig Szent István Magyar Király tiszteletére a' Sz. Péter mellett nagy ünneplés bútsúval együtt tartasson. Ezen Caelius Hegyi épület különben már tsak az Apollinarisbéli Alumnusok mulatására szolgált; még 1782 esztendőben annak palotájiban, mellyeknek himezete tsak gerendákkal, és azokon lévő ékes faragásokkal befedve vala, láttattak a' Magyar Remete Sz. Pál béli szerzetesseinek hajdani nevezetes Tagjai lerajzolva: úgymint Caelius Pannoniuss, Martinusius, Báthory László 's t. — Néhaj Egri Püspök Gróf Eszterházy Károly, mindenkor örömmel említvén Romai lakását, annak emlékeztére a' Rotundában lévő első Mártyr Sz. Istvánnak rajzolatit lemásoltatta, és azok szerint a' Pápai Templomban kifestette. Szent István ditső Királyunknak első betses maradvánnya, vagy is a' Sz. Péter mellett épített Temploma, már nem láttatik: lerontatta azt VI. Pius Pápa, új sekrestyét 1775. eszt. építvén annak köveiből a' Nagy Templom mellé, mellyben a' régi Kápolnában helyheztetett, és napkeleti setét márványból (Olaszok nevezik, marmore bigio) ékessen kifaragva volt oszlopokat használta, és a' Magyarok emléke-

kezetére fen tartotta. Épített Sz. István harmadik Templomot is — a' mint némely egyházi jegyzetek (Prothocolla Templor.) bizonyítják, még pedig Collegiata Ecclesiát szinte első Mártyr Sz. István tiszteletére, melly Templom közönségessen neveztetik Ecclesia S. Stephani in Piscinola. A' Magyar Paulinusok' Residentiája ad S. Paulum 1. Erem. melly a' hét deák Genitivus homlok írásától, az Olasz deákoknál szemet szúrván, nevezetes lett:

MONACHORVM.
ORDINIS SANCTI PAVLI PRIMI EREMITAE
HVNGARORVM

feltaláltatika' quatuor Fontane, vagy is Strada felice nevezetű utzában, jobbra, a' mint a' Maria Magiorehez vezet az útza. Épen irányában vagyon a' néhai Angoly Praetendens és Cardinal Jork ékes kertje, kies palotájával együtt, melly a' Klastromnak vidám kilátást szerez. Ezt nyerték, a' mint már mondatott, a' Magyar Remete Sz. Pál Rendén lévő Szerzetesek XIII. Gergely Pápától cserében a' Caelius Hegyen volt hajdani lakások helyett, és birtokában akkor is megmaradtak, midőn a' Pápai Status Kormánnya Frantziákra jutott: de ezeknek eltávozásával, észrevévén a' birtokosok, hogy az adói fizetésre költsönözött pénzeket oly könnyen vissza nem fizethetnék, az egész épületet, és hozzá tartozó birtokot, szölloket, és szántóföldeket, erdőt, mint egy tiz ezer Scudira menő Somnában, által adták contractus mellet a' Státusnak, olly írásbéli kötéssel, hogy ők tulajdonosi nem lévén a' birtoknak, a' midőn a' Magyar Egyházi Rend azt visza váltani kívánná, azt mindenkor, a' rajta fekvő adósságnak letétele után, minden ez iránt teendő nehézségek nélkül, azonnal vissza

és által vehesse, és magát az előbbeni birtokba helyeztethesse. Bennelakik még most is ezen épületben egy érdemes, és azon Szerzetben lévő Hazánkfia, T. Dobos István Hédervári fi, kinek a' birtok általadása idejétől a' Statustól szállás, és tartására illendő fizetés járul. Vajha találkozná Hazánk Nagygyai, 's kivált az Egyházi Hazánk Nagygyai közül nagyobb tekintettel, 's bővebb tehetséggel megáldott, buzgó Hazafi, a' ki Sz. István példáját követvén, és újra felellesztvén, a' Romai Státusnak igasságos költségét háladó köszönettel megtérítse, és Nemzetünknek ditső Sz. Istvántól szerzett tulajdonát, Századok óta folyvást birt örökségét — addig, még az alkalmatosság jelen vagyon, vissza állítsa!!!—. Tiszteendő Dobos Uron kívül van Romában egy más állandóul lakó Magyar Szerzetes is, a' Sz. Péter Temploma Penitentiáriájában, P. Franciscus Paulik Minorita, Szepességből származó, ki a' Tóth, és Cseh nyelv miatt ott felette szükséges, mert ő egyetlen egy, a' ki a' Tóth nyelven gyónókat ki halgathattya. Felséges Tsászáruk, és Királyunk Fő-Kamarássa, Grof Wrba ő Excellentiája nála végzette, és tellyesítette Húsvéti ajtatosságának e'béli gyakorlását.

IV. Nagy, és a' Tudományok minden Ágaira ki terjedő a' Barberini könyvtár: én azomban a' Magyar Országai történetekre nézve tsekély jegyzeteket tehettem. Többek között itt találtam: Falsae Originis motuum Hungaricorum refutatio. 1620 — Mart. Berzeviczeni pro Wajvoda et Transylv. Principe Oratio. — de ezen munkátskára a' lajstrom utasítása szerint reá nem akadtunk. — Szembe tünt azomban: Káldi Györgynek Magyar Nyelven Bétsben a' Colonia Udvarban 1626. ki adott Bibliája: fol.

V. Még ritkább könyvekkel bővelkedik az úgy nevezett *Bibliotheca Caesariensis ad Minervam*, melly a' Magyar Historiára szolgáló legújabb könyvekkel Palma, Katona, Pray, Gebhardi, Engel s. t. munkáival ditsekedhetik. Jegyzéseimben irtam: *Pistorii Joan. Genealogia Regum Hungariae — Historias de las Revolutiones Hungarias* por. D. Alorro, Bernaldo da Quiros, kinyomtatva. Ezen Spanyol Fordítás nálunk egészen ismételten — *Hungaria in libertatem ab Austria vindicata. Melodramma. Romae Typ. Romazek 1695.* — *Angeli Pechinonii Ortani Episcopi Relatio super Legatione sua Hungarica 1489.* nyomtatva. Ezt még egy Tudós Magyar sem látta. — *Hungariae Triumphus. Melodramma dum C. Emeri. Csáky Theologiae Laurea decoratur Romae 1695.* — *Epistola Abbatis S. Germani de Hungaris, de A-o 906. excerpta ex d' Achery in MSS.*

VI. Corsini nevezetes nyilvános könyvtárban a' Magyar Országi közönségessen ismért történet íróknál nem találtam fel jegyzésre méltónak egyebet, mint *Thomasi György: Gverre et Rivolgimenti d' Vngheria, Venetia. 1621.*

FLORENTZIÁBAN. Itt a' XV. Század közepe után fel tűnt Tudományos Tsinosodás valóságos böltsőjében, most is több nevezetes, és nyilvános Könyv-tárak vannak.

I. Az úgy nevezett Nagy Herczegi *Bibliotheca Laurentio Medicea* számtalan Kéziratai között vagyon egy Olasz nyelven írott, 94. számmal jegyzett, és 89. Plut: helyezettett Kötet, melyben egy Magyar Királynak, ki Angoly országból házasodott, élete leiratik. Az ő neve sehol sem neveztetik, de a' jegyesse *Guilielmának* hivattatik. A' kötetnek 330. lapján kezdődik a' történet, nyoltz leveleket bétölt, és az irás a'

XV. század közepire mutat; de maga a' történet a' X—XII. Századok közé tartozik, azon időkbe, midőn Nemzetünk a' keresztényi Hit felvállalásában foglalatoskodott. — A' Deák kéz iratok között Cod. 50. Plut. 34. bámulva szemléltem Ditső JANVS PAN-NONIVS-nak néhai tudós Pétsi Püspöknek fentartatott eredeti kéziratait, mellyek itt 10. eredeti írással tölt leveleket befoglalnak, és bizonynyára Tudos Gvarininak Tanítványa által küldettek, ennek holta után pedig a' Tudományos kintseknek közönséges tárházába és menedék helyébe ide helyhezttettek. Az írás olvasása felette nehéz. Több helyett találatnak itt lemásolt Versei Janusnak, úgy mint II. 166. III. és IV. 811. XXV. a' lajstromoknak útmutatása szerint. — Egy különös kötetben olvastatnak a' Florentziai Respublikának (a' Városnak) nevével írt levelek a' Magyar Országi Királyhoz 559. V. és III. 504. 505. b. jegyzetek alatt.

Világ szerte nevezetes Királyainknak Sz. Istvánnak, és Hunyadi Mátyásnak Olasz Országi utazásokat Történet Íróink nem éppen érdeklettek, és mi ezen környülállásokban mély setétségben tapogattunk. Bár egy értelmes Hazafi szorgalmát ennek megvizsgálására fordítaná, 's bennünket bizonyosságra oktatna. De eltűnt a' Magyar Égről Maria Theresiának hevitő csillagzata, a' ki annyi Tudóssainkat Hazánk Történeteinek vizgálatira hevitette! Az ő alkonyodása után minnyájan élszunnyadtunk, vagy talán szenderedtünk idegen tárgyakban lelven gyönyörűségünket.

Mátyás tsak 1486. esztendő ölta, a' midőn tudniillik Beatrix Hitvessét Nápolyból Budára hozta, levelezett Florentziai Városhéliekkel, ottan szerzette is, íratta is, nagy részét Könyves Gyűjteményének, és a' Tudományi kintsekért arannyal 's ezüstel gazdagítá e' Városnak tudós és

szorgalmas polgárait. — Szinte Mátyás Királynak számára pergamentra tsinossan irattatott Sz. Ágoston munkája is itt maradván, vagy talán a' Török háborúkban ismét vissza hozatván itten I. 14. Cod. X. jel alatt feltaláltatik, ilyen vég-írással: Antōnius Sinibaldus Florentinus Scripsit Florentiae pro Sereniss. Rege Mathia 1489. — Illyen a' Sz. Ambrus munkája, melyet írt Mart. Presbyter VIII. 242. jel alatt. — Ellenben Isidorus Hispalensis, és II. 167. 696. 759. 846. jegyek alatt lévő Kéziratok, Mátyás Királyunknak Budai Könyvtárából kiirattattak 1490. esztendőben. — Vannak még két jeles, és akkori Század szokása szerint ékes rajzolatokkal és festékekkel himezett kéziratok, mellyek valósággal Mátyás Királyunk számára, minthogy nekie is ajánltattak, írva valának, de mostoha eset, vagy talán a' Királynak halála közben jöven, itten maradtanak. Illyenek az Ugolinus Verinus Versei (Carmina) II. 317. Cod. 40. jel alatt, ennek első Könyve a' Királyhoz, második a' Királynéhoz intéztetett szerzőjétől, — és Marsilius Ficinus de Vita coelitus comparanda ad D. Mathiam Regem III. 74. — Az első kéz-írat nehezen jött a' Könyvnyomtató sajtó alá, de az utóbbinak több kiadásai, noha ritkábban, találtatnak.

A' régiségeknek itt egyben gyűltt valóságos özönéből több emlékezetre méltó apróságokat is feljegyzett Berzeviczy Úr, mellyek a' Régiség, de kivált a' Tanúltság Története (Historia Literaria Hungarica) kedvellőji előtt nem léznek kellemetlenek. — Aeneas Sylvius levele Mátyás Királyhoz találtatik 682. n. X. jegy alatt. — In Pannoniae Regem (Math. Corvin.) Tetrastichon Gregorii Tipherni III. 804. — Pannonii Pauli (ez alkalmasint Gyulai Pál volt, kinek haláláról emlékezik Beroald) Tumulus II. 140. — Janus Pan-

noniusról némely jegyzetek, és Versek ugyan itt. — Avarorum Regis Epistola ad Imperatorem Romanorum Versibus Hexametris. A' Versezet imigly kezdődik:

Rex Avarum Chagan debellans ultima mundi, végződik pedig eképen:

Plaustra super solidas, Stridentia duximus Undas. Találtatik a' kéziratok kötetében II. 364. jegy alatt. — Joannis Custodis Eccles. Waradinensis (Joan. Vitezii Avunculi Jani Pannonii) Epistolae tres Metricae ad Aeneam (Sylvium) Episcopum Senensem. II. 665. az írás XV. Századbéli. Íme a' Tudós Vitéznek, a'mint nem kételkedhetni, eredeti Levélei, és Versei, mely szerentsés menedék helyre jutottanak! Ennek a' Nagy embernek munkái, kinek valamint Mátyás Király a' Tudományi felvilágosodását, úgy ő általa az egész Hazánk már a' XV. Században nyert, és örökké fentartandó Tudományi fényét 's ditsőségét köszönheti, és a' kit mi munkájából még nem ismértünk, de Tudományi gyakorlásának fen létét nem is álmodtuk. Tsekély, és tsak vékony vonása a' XV. századbéli Tanúltság Történeteinek Magyar Országban az, a'mit Wallaszky Tentamen Histor. Litterariae, — és Schier Historia de Bibl. Budensis Mathiae Corvini Ortu, Progressu et interitu ki nyomtattak. Ha valaki a' Romai, Bolognai, Majlandi, Florentziai, Bétsi, Párisi 's t. Kéziratokat szorgalmatossan által tekintené, és magában a' Hazánkban lévő nevezetes Gyűjteményeket megvizsgálná, valóban több és nyomos kötetekre munkája kiterjedne, és Magyar Ország Tudományi Cultúrájáról bal vélekedésre vezetett, 's el ámitott Európát valósággal meggyőzné arról, hogy a' XV. században Olasz Ország után, minden egyéb Európai Nemzetek, és Tartományok előtt

Magyar Ország legelső, — és egyszer'smind legadakozóbb Pártfogója volt a' Tudósoknak, és Tudományoknak; melly ditső indulatnak előmenetelét, tenyésztését tsak a' Kereszténységért, *) és a' szomszéd' Német Tartományokért sokkal buzgóbban, hogy sem szerentséssen, felszánt áldozása — Mahometh dühös hatalmával két száz esztendőknél tovább untalan űzött küszködése, — és végre vagyonának, 's erejének tsonkúlása, Vitéz Nemzetének pedig már tized részre jutott elpusztulása — meggátolták, 's hátráltatták, ditső Maria Theresia Nagy Királynénk békes ország-lása idejéig.

Itt találtnak tovább L a d i s l a i (P o s t h u m i) Literae ad Florentinos c. responso 1452. esztendőb. III. 612. — V a l o r Filep Levele, mellyel H. Mátyás Királyunknak küldi Priscianus Lidiust in Theophrastum de Sensu, et Sensato, Marsilius Ficinus deák fordításában, nekie ajánlva. III. 248. — V e r i n i U g o l i n i Epigrammatum ad Mathiam Regem Lib. VII. 317 I. et seq. — Vallyon különböznek-e az Epigrammák, a' Lib. Carminum, mellyről már fellebb emlékeztünk, ez iránt Berzeviczy Ur bennünket nem tudositthatott, mivel a' két köteteket öszve nem hasonlította. —

---

*) Miképpen ünszolta Julian Cardinál I. Ulaszlót a' frigy megszégésére — miképen Mátyást, II. Ulaszlót, II. Lajost a' Romai Udvar gerjesztette — pénzbeli költséggel, sőt fegyveres néppel segítette a' Törökök ellen, Történeteink bizonyították, de megvállják azt is, hogy azoktól, mint Pogányoktól, kívánt alkudozást, mindenkor ellenzett. Ő a' Törököket Immanes, vagy Perpetui Christiani Nominis Hostesnek nevezé, — Szomszédjaink pedig der Christlichen Erbfoind, vagy pedig a' Keresztényi szelidséghez éppen nem illő kifejezéssel den Türkenhund, melly illetlen és alacsony izlésű gúnyolásban annyira felték gyönyörűségeket, hogy ezt mind az emlékpénzekben, mind pedig a' Versezetekben untalan gyakorlották p. o. Durch diesen Bund, Der Türkenhund, Gehet zu Grund,

Vita Francisci Viti Hungari Ord. FF. Eremit: S. Augustini III. 623. §. IV. n. 4. — Andree R. Fratris Ludovici M. Regis Hung. obitus III. 699. I. — Marsilii Ficini Epistola ad Nicolaum Báthor Episcopum Vaciensem. III. 578. — Episcopi Quinque Ecclesiensis (Fors Jani Pannonii) Cum Canonicis dissensio. II. 3. Cod. III.

A' Philologicus Kéziratok közé helyheztesett: Francisci Dominici de Fossis Florentini Alphabeta Varia, de ezek között a' Hunnus betűket héában kerestem.

II. A' Magliabechi nyitott Könyvtárban, kéziratok között Classe 23. Cod. 122. pag. 172. találhatik egy feltétel: de Origine Hunnorum. Kezdődik Nemrodtól, és végeződik I. Lajos országlásán. Olly rövid az előadás, hogy öszve-séggel öt leveleknél többet nem foglal, az írás, a' XIV. századbéli. — A' 70. Codexben olvasni lehet: Instructio Regni Hungariae Statuum in Conventu Novisoliensi, F. S. Elisabeth celebrato, pro nunciis suis ad Conv. S. R. I. Spirensem mittendis et auxilia Contra Turcas petituris — 71. Codexben: Propositiones Regiae per A. Ducem Ernest. factae in Comit: Poseniensib. 1580. in quibus SS. Collationes AEpp. Strigoniensis, Nittrien-sis, et Agriensis sollicitant. — Ugyan azon kötetben vagyon: Ausweis, was die KK. May. auf die Unterhaltung dero Gräntzen gegen den Erbfeind den Türcken jährlich aufwendet. Itten az akkori (1585 esztendőbéli) állapotja a' Magyar Váraknak elő adatik.

Ezen Könyvtárban tetetett le nagy része, azon Könyveknek, mellyek a' 30. esztendeig tartó Német Háborúbán Heidelbergből erőszakkal el vitettek, és a' Romai Pápanak Romába küldet-tek; nagy része azoknak a' Reformatus vallást il-

leti, de sok Magyar nyelven nyomtatott könyvek is közöttök találatnak, kivált a' XVII. Század elein a' külföldön nyomtattak, de ezeknek rendszerint készült Lajstroma mostan sintsen.

III. Riccardi könyvtárnak csak két jeles kéz iratait méltatta a' Feljegyzésre Berzeviczy Ur: Tudniillik Cod: 2711. Relazione delle Ceremonie fatte si a' Posonio, dal Ser. ADuc. Ferdinando Re. il di 1. Luglio 1613. — Cod. 660. Wladislai I. Regis Epistola ad florentinos ut orrent pro felici Successu Armorum Dat: Budae 1-a July 1444. t. i. mikor Julián Cardinálnak unszolására hiteszegetten a' szerentsétlen Várnai Ütközetre indúlt.

TURINBAN a' Királyi Universitás nyíttott könyvtárában, Frantzia nyelven lévő Kéziratok között Cod. XII. g. I. 2. a' 462 lapon olvastatik: *Histoír de Salamon Roy de Hongrie.* — Az írás régi, és XV. Századra mutat. Az első levél ki lévén szaggatva — másodikon szoll a' szerző munkájának szerkesztetéséről, nyilvánki jelentvén: hogy fő czélya légyen, mulatságos történetet (*Histoír Romantisée*) írni. A' Fejezetek felírási imigy Vannak: *Comment le Roy Salamon d' Ongry fu marie a' la fille del' Empereur Henric d' Alemaigne. Il regne en tems de l' incarnation de notre IChrist Mill soixant quinze, ou l' enviroint; dans l' espace de x. an ils avoit une seule Fille, la quelle par la grand joye que les Ongrois y rechyet fut nomé Joye — Coment tous les Barons d' ongry s' assemblerent. I. Jenu p. leur Roy remariér. Car la noble Segneurerie d' Hongrie est tante Noble, quenoulement vue telle dignité ne se doit gouverner par Femez: NON CORONABIMVS NISI QVI. LEGITIME CERTAVERIT.* — Coment les Ba-

rons furent animadvertis que le Roy presiste sa Fille en mariage. — Coment le Roy de Scothe se maria avec la belle Yoye la magnanime. — Coment el fu prise, et vendu à un Senateur de Rome, ou son Mari, et son Pere la trouvere. — Coment le Roy de Scòth fut Roy d' Hongrie, et depuis Roy de Harmenie (Armenia) — Coment il partiranten Hongrie, en son pays de Scothe 's a' t. E' kézirat most, minekutánna több levelei ki szaggattattak, már csak 50. levelekből áll.

2. Francisci Petrarcha brevis Collatio, quam fecit coram Rege Hungariae, (probabiliter Matthia) missus pro legato a' Civitate Venetor. Találattik a' kéziratok között Cod. 310. h. III. 28. fol. 83. az irás a' XV. századbéli.

3. Marsilii Ficini ad Nicolaum (Báthory) Episcopum Vaciensem Epist. — Cod. DCIII. L. IV. 22. fol. 185.

4. Clementis. VI. PP. Sententia adversus Andreae Joannae Reginae Neapolitanae filii interfectores. Cod. DCCLXXXVI. C. II. 18 D. III. 38. fol. 177 — De eztet olvasni lehet Odor. Raynald. in Hist. Eccles. ad A 1346. N-ro XLIV.

MAILANDBAN az ugy nevezett Királyi Ambrosiana Bibliothecában; Manuscripta de Rebus Hungaricis czim alatt f. D. 113. Epistola Francisci Bernardini Magni ad Justum Lipsium, quibus disturbias sub Botskaio Cassoviae, et in Transilvania excitatas non malae Administrationi Ducis Caesarei Belgiojosae, et aliorum Imperialium officialium, sed Lutheranorum condictioni, et mutuae conspirationi tribuendas, esse asserit. — Új példája, és bé bizonyíttása, a' mit Botskay István Szerentsés Péntek napjaiban vitattam a' Császári Vezérek, és segéd seregek vissza élésekről, mert: non petita excusatio, est sui incusatio.

2. Istruzioni al Nunzio d' Ungheria Ins. H. 155. a' Sz. Romai PP. hónaponként ajánl a' Török háború Folytatására 30 ezer forintokat.

3. Relazioni di Luoghi presi inf. I. D. 211. et 215. de Szabatka Filek , Divin , Hajnaeskő Blombustein (Rekkő), Salgo , Sómoskő , Buják , Vecske , Drégel , Hidvég , Palánka. 1593. in 4. — hozza adatnak külömbféle észrevételek a' Török háborúról.

4. Relazioni del Regno. d' Ungheria del tempo di Re Mathia. Érdekli ezen irás nem tsak hazánk leírását, de annak hadi erejét is, és jövedelmeit, mellyeket általjában 200 ezer aranyokra úgy számlálta, hogy ennek fele a' só aknákból, és harmintzadokból, fele pedig a' Nagy-Bányai, Körmöczi, Budai, és Nagy Szebenyi Erdélyi pénz verő házakból bé jöjjön. R. 94.

5. Zamoscensis Academia consulit Academiam Patavinam de curatione morbi in Hungaria et Polonia nunc grassantis, et parum noti, quo capilli in nodos con crescunt. Ugyan azon kötetben.

6. Külömbféle jegyzetek taláztatnak még a' XVI században folytatott Török háborúról sub Nro 140. sup. B. — Sub Q. 123. s. 86.

PARISBAN világ szerte nevezetes, és leg gazdagabb Királyi Könyvtár kéz iratai között a' Deák nyelven lévőek sorában: Cod. N-o 5333. vita S. Elisabethae A. Regis Hungariae filiae. Az irás a' XIV. Századra mutat.

Cod. 7292. Liber Anaglypharum Astronomiae. Auctore Nicolao de Dacia Vngaro ord. Praedicator. A' Könyv három részre osztatik 1-ső és 2-ik része 340. harmadik 343. leveleket tölt bé: mellyből ennek vastagsága kitettzik, következésképpen a' nagysága is, mely regál foliót felér. A' kézirat eredeti, Perga-

mentra külömbféle him rajzolásokkal, melyek között a' Tábori eszközök, millyenek XV. Században gyakorlásban voltak, gyakran előfordúlnak, ékesítve vagyon. Nicolaus de Dacia volt bizonyosan az a' híres Nicolaus de Mirabilibus, 's tölünk Magyaroktól Tsuda Miklósnak hivattott, Mátyás Király idejében híres Mathematicus, és Theologus a' Dominicánus Szerzetből. Tanulását a' Párisi, és Olasz országi Universitásokban gyakorlotta, Tudománya ötet Florentziában a' Nagy Medicei Háznak kegyelmére is méltatta, linek Udvarában 1489. eszt. nyilván tartott egy Theologiabeli Disputatiot, arról: Deum nullo modo esse Caussam peccati. Joannes Picus Mirandulanus, Marsilius Ficinus, Angelus Politianus, Magister Bernardus 's több akkori Tudós Aristarchok jelenlétében, melly szinte azon esztendőben kinyomtatott, és a' Pesti M. N. Museum-ban, szinte mint az én tsekély gyűjteményemben, feltaláltatik. Ez a' Tudós ember szerzette, és bizonyára az Astronomiában szerfelett gyönyörködő Mátyás Királynak, vagy annak követőjének, II. Vlaszló K. számára készítette ezen nagy fáradsággal, 's nagyobb költséggel rajzolt kies munkát. — Nem ok nélkül sajditom Wlaszlót, ambátor meglegyek győzettette, mely keves gyönyörűséget lelt a' Tudományokban, és szép izlésekben érzéketlen lelke, — de tanubizonyosságaim vannak: hogy Mátyás Király adakozása által felbuzditott világnak Tudóssai, annak reménytelen 's korán történt halála után, folyamathan tett munkájokat a' ditsőült Magyar Király örökössének sürűen küldözgették, és ez által Wlaszlónak vagy akará, vagy sem, a' Tudosság közönséges kívánságok szerint, Tudós Maecenásnak lennie, és magát annak mutatnia kellett. — Ezen nevezetes kézirat, Budának 1545. esztendőbeli elfogla-

lásakor vitethetett Constantinápolyba, — a'hou-
nant a' béírtt jegyzet szerint Girardin XIV. Lajos
Követe által a' Török Császártól kikérettetvén,
mint ajándék, Párisba küldettetett.

Cod. 7568. Joan. Ugevicii S. Theol. Stud.
Gramatica Sclavonica, (Ruthenica) scripta 1645.
Parisiis.

Cod. 6069. X. sub L. de Regibus Pannoniae
S. Ungariae, qui infaustum vitae exitum habu-
ere. Az írás, a' XV. századbeli. — Valóban jeles
tárgy, mellyet némely Királyaink bizonytalan
halála miatt, úgymint: IV. László, V. László — és
Mátyás Király iránt lévő külömbféle vélekedések
iránt, méltó volna leíratni.

Cod. 6238. sub Nro 16. Regni Hunga-
riae fines, et dominatus amplitudo.
Az írás Pergamenton vagyon — úgy mondatik,
hogy a' XVI. Század elein készült, — de valóban
a' Szerzője sok századokkal előbb élt írójánál, ha
az állítás az írás idejétől bizonyos; kitettzik ez
a' feltétel rövid kivonásából:

In Regno Belae Regis sunt hae Terrae: Un-
garia, Caput Regni — Croatia, Dalmatia et Ra-
ma. In Ungaria sunt duae sedes AEppales, Stri-
goniensis et Coloczensis. Strigoniensis habet de
Curia Regis de Moneta VI. mille marcas, et u-
num monetarium, et est Metropolis Ungariae.
Colocensis habet Sedem Bachiensem et duo mil-
lia et quingentas Marcas. Suffraganei D. Strigo-
niensis sunt: Episcopus Agriensis, habens III.
mille Marcas, Episcopus Woacensis (Vaciensis)
habet Septingentas Marcas. Eppus Quinque
Eccles, M. et D. marcas. Eppus Jeuriensis Mille
marcas. Eppus Weszprimiensis Mille Septingen-
tas marcas. Eppus Nitriensis habens tercentas
marcas. — Suffraganei AEppi Coloczensis: Epis-
copus Cunadiensis, vel a fluvio praeterlabente Mo-

risensis dictus, habens duo M. marcarum. Eppus ZBJA3CH cujus Sedes dicitur Orosiensis habens M. marcas. Eppus Ultrasyllvanus habens duo M. marcarum. Eppus Zagiabiensis, super flumen Soa habens MD. marcas. In Dalmatia sunt duo Archi Eppatus: Jaderensis habens D. marcas. Espaletensis (Spalatensis) habens CD. marcas, qui similiter habent suffraganeos decem.

Rex Ungariae de reditu monetae suae habet, LX. Mille marcas per annum. Idem habet de sale suo XXVI. M. marcas. — Idem habet de pedagogiis, et passagiis, et mercatis seu foris quae omnia sua sunt XXX. M. marcas. Idem habet de alienis Hospitibus Regis de ultra Sylva (Transylvanii Saxones hic intelliguntur) XV. M. marcas. Idem habet de sua tertia parte de Septuaginta duobus Comitibus (az az Comitibus Castrorum, ad quos Comitatus spectabant) suis de reditu annuo XXV. M. marcas. Idem habet de Duce Sclavoniae per annum XV. M. marcas. Unus quisque Comitum LXXII. semel in anno Regem Hungariae procurat, et antequam de mensa surgit, dona dat adminus C. marcarum, et aliquis eorum (az az: némellyik) M. marcas, in quibus ad minus aestimatur. Summa solius Regis larga computatione ad X. Mille marcas; et praeter haec dona Reginae, et filiorum Regis magna in argento, in pannis sericeis, et equis, et praeter haec omnia Populus terrae Regi facit Victum plenarium: 's a' t.

Ezen szavak: Ungaria, Ultrasyllvania, Morisena a' Markákra gyakorlott számolás 's t. tsak a' XIII. században 's nem tovább használtattak Hazánkban, — de a' Vármegyék rendtartása is, a' mint a' Szerzőnek idejében elő adatik, már a' XIV. században egészen elváltozott, így tehát ezen a' Magyar Történetekre nézve felette jeles Maradvány még IV. Béla Királynak idejében al-

kottatott, sőt, ha deákos magyarságát, vagy is magyar idiotismussait tekintetbe vesszük, magyar Szerzőtől is azt eredettnak állíthatjuk.

Cod. 5941. A. sub Nro 3. Breve Chronicon Regum Hungariae, a primo scilicet ingressu Hunnorum in Daciam, et Pannoniam, usque ad Regem Mathiam, qui coronatus est 1464. Az írás a' XVI. század eleire mutat, vastag Pápyros, és öt sűrűen megtölt levelekre irattatott.

Fen tartatik e' Könyvtárban egy nevezetes írott kötet, mellyet több Erdemes Hazánkfiak szemlélvén, némely jelességeket, ki is irattak belőle, ilyen Czim alatt: *Negotiations entre la France, l' Hongrie, Boheme, et Pologne* ebben béiktatva olvastattnak: *Tractatus de ineundo inter Carolum, Ludovici R. Franciae Fratrem, et unam e tribus Ludov. I. Regis Hungariae filiabus, ubi in Dotem Regnum Siciliae ceditur, si Romanus PP. accesserit, de Anno 1374.*

2-o 1463. de reddita Mathiae R. per Fridericum Corona.

3-o 1491. Concordia inter Frideric. ac Maxim. Austriae Duces, et Wladislaum Hung. Regem.

4-o 1499. Faedus inter Ludov. XII. Galliae Reg. et Wladisl. Hung. ac Joan. Albert. Poloniae Reges.

5-o 1515. Contractus Matrimonii inter Ludov. II. Hung. Regem et Mariam Austriacam, nec non Ferdinand. et Annam Wladisl. Regis Hung. filiam.

6-o 1528. Ratificatio Tractatus inter Joannem (de Zapolya) Regem Hung. et Francisc. I. Galliae, ubi Henricum Ducem Aurelianensem in filium et Successorem in R. Hungariae adoptat, si improlis decederet.

7-o — Tractatus super Successione Perpetua in Regno Hungariae inter Imp. Ferdinand. et Philipp. Regem Hispaniae.

8-o — Articuli Diaetales Anni 1619. et 1620 Gabrieli Bethlen exhibiti.

Cod. Sub Nro 5181. Index Privilegiorum et Instrumentor. in Archivo Secreto Pontificio Castri S. Angeli seu Molis Adrianae de Anno 1366. confectus. — Ezen Lajstromban Hungaria nevezet alatt ritka oklevelek említettnek úgy mint:

1-ör András Királynak esküvése nagy viasz petsét alatt mellyel magát kötelezi, hogy a' Római Catholica hitet, és az Egyházi jussokat, szabadságokat örökké fentartanni fogja. Dat. Budaë IX. Kal. July 1200.

2. XIII. Benedek PP. Transumptuma András K. Levelének, melyben a' Római Pápának megírja, Szent földre felváltat utazásának mívoltát, — hogy Leo Armeniai Király fiának egyik Leányát eljegyzette, kérvén a' Sz. Pápától adná helyben hagyását Onokáinak ezen Tartományban leendő örökös successiojokra. Dat. in Insula Bubalorum.

3. Ugyan II. András jelenti ismét, hogy Theodor Laskaris Constantinápolyi Tsászárnak Leányát második szülött fiának eljegyzette azért, hogy a' szent földre annál biztossabban, és minden ellenkezés nélkül által kelhessen. — Leányát pedig, szinte azon okból, a' Rátz Országi Fejedelemnek Wulcánnak férjnek adta, ki különben az eretnekségről a' Római hitre térni kívánczik.

4. Ismét II. András Innocentius PP. kéri, hogy Galliciának népe a' Romai hitvallásra térni, és fiát Kálmányt Királlyoknak koronázni kívánván, az Esztergomi Érseket, ezen functiona Pápai követség Hatalmával felruházni ne terheltesse. Dat. Pontificat: Inocent: IV. Anno 3. 's a' t. — Szembe

he tűnő ezen lajstrom végén találtató jegyzés :
Exstant praeterea multae Romanorum
Pontificum Bullae inutiles et infectae in quodam Coffrio.

Cod. N 5182. Index Instrumentorum
Archivi Secreti Pontificii a Sylvio
de Paulis, Archivi Sanctioris Praefecto,
Sub Paulo V. Pontif. Saeculo XV.
confectus. Emlittetnek ebben igen nevezetes
darabok; többek között: Hungariae Regni
Constitutiones Arm. II. Caps. 2. 9. kétséggel eredeti,
Ország Gyűléseknek Törvényei ez által értetődnek: más helyen

Novae Conjuratiōis Regni Hungariae Capitula a' DVCENTIS Nobilibus subscripta. Armar.
14. Caps. 6. 99. — kár hogy az esztendő nem
emlittetik, de ha setéséghen is némelykor az el
tévelyedett dolgokat fel találni lehet; véleményem
szerint fen említett szövetség vagy Albert
Tsászárral halála után következő üdőkben, vagy
pediglen II. Vlaszló országglása alatt történhetett;
— lehet ezen lajstromban több Magyar országot
illető ritka és nekünk ismeretlen oklevelekre akadnunk.

Az eddig folytatott vékony útmutatások már
elégge bizonyították, mennyi és melly tetemes
Maradványi a' Magyar Történeteknek fen tartat-
tak — milyen Ditsőségére szolgálna azoknak egy-
ben gyűjtése a' Nemzetnek, ha őseinek tetteit
közelebb ismérhetné, azoknak érdemeit betsülven,
Nemzeti Erköltséit foróbban érzene, és a' Szómszédoknak
legyalázó iparkodásokat világos tanú
bizonyosságokkal, szégyenekre meg torlaná, tá-
folhatná; volnának csak illyeknek költséges meg-
szerzésére buzgón adakozó Maecenásaink, vol-
nának akkor valóban heves írónk is, mert: si sint
Maecenates, non deerunt quoque Marones.

LONDONBAN. Az úgy nevezett Museum Britannicum könyvtárában, és a' Harley Gyűjteményének Kéziratai között Cod. 588. Articulo 40. Stemma Regum Hungariae a Carolo Roberto. Ezen fel tétel, sok hibákkal, és igazításokkal tele nagyon.

Cod. Nro 7314 Art. 2. Description of Hungary. Angoly nyelven és 7. Lapokon; az irás a' XVII. századbéli.

Cod. 1760. Art. 17. Literae Gabrielis Princ. Transylv. ad Georg. Williers Ducem Buckingham, quibus Nepotem Suum Comitem Petrum Bethlen in Angliam peregrinantem recommendat. Dat. 1627 27. Aug.

Cod. 7011 Art. 6. Sigismundi Princ. Transylv. ad Joannem Tockering Literae dd-o 11. Sept: 1593.

Cod. 69. p. 14 Relatio Regi Edvardo IV. facta, super adventu trium Militum (Knight) Hungarorum ex aula Reginae Hungariae — npe Wladislai de Bodna, Frider. de Waredma, et Laaslai de Transylvania armis certare (Tournier exhibere) cupientium. Edvárd Angoly K. 1461 — 1483-dikig élt és országlott, és így ezen mi reánk magyarokra jeles történet Mátyás Király idejére tartozik.

II. A' nyilvános Cottoniana Könyvtárban taláztatik ilyen jegyzetek alatt:

Nero B. VI. 14. Theking (talán VIII. Henrik?) to John R. (Zapolszky k. of. Hungari) promising his protection. — ugyan ez olasz nyelven a' 24. lapon. — Varia de bello Turcico, ezen kötetben 196. 203. 205. lapokon.

Wespasian F I. 4. Relatio Nicolai Hungari missi per Venetos, super rebus in Hungaria inter Ferdinandum Imp. et Joannem Regem gestis. — Georgii Bornemisza literae ex Bartus fal-

va 2. nov. 1596 exaratae de amissa ad Agriam Victoria contra Turcas pag. 43. — Originales Literae Ludov. II Regis ad Cardinalem Volsey et Regem Henricum VIII. quibus Auxilia Contra Turcas implorat. pag 73. 74. — Joannis Regis Literae Originales ad Francisc. Regem Galliae p. 76. — ejusd. ad Henric. VIII. de jure suo ad Coronam Hungariae. p. 81.

Mind ezeket csak a' Lajstromokból jegyzette ki T. Berzeviczy A. Ur; és bár némelyeket le másolni kívánt, azoknak közlését meg nem nyerve. — Hát nem csak nálunk — de még a' legvilágosabb elméjü Nemzeteknél is körmös Sphinksek által őriztetnek — vagy igazabban mondván örök Setétségre kárhoztattnak — használás helyett sirban temettetnek a' Tudományi Kintsek. Nem volt ez soha, nem is lehetett a' Tudományi Intézetek' bőlts, és nemes lelkü Fel-állítójinak céljok; — és ezen hátráltatás, vissza vonás nem egyéb, mint egyedül a' Felvigyázók fortelja — ne mondjam, rút haszon kereseteknek törekedése!

STUTTGARTBAN a' Würtembergi Király nyilvánosságos Könyvtárában a' Történeti kéziratok 264. száma alatt, 152. lapon olvastatik Cardinal Garampinak F. A. Kollárhoz, „Zolyomi Magyarhoz, és a' Bétsi Könyvtár őrzőjéhez írott levele, több másolásokkal, és Párokka, melyek III. és IV. Innocentius Pápák bulláiból leirattak. Cardinal Garampi nyilván bizonyította levelében, hogy II. András 1222. esztendei Arany Bullája feltaláltatott a' Vaticanumi Nro 35. Armariumb. XVIII. Tomusb. a' Lajstromok szerint, — és e' mellett, a' második Arany Bulla is azon esztendő-ről, melly a' Magyar Országi Egyházi Rendnek szinte akkoron adattatott.

Nro 121-béli kézirat foglallya magában ezen tudósítást: Nachrichten über die Bergwercke in

Königr. Hungarn. Zum gebrauch des Groszfürsten Joseph. v. Hofrath Rudolph Chotek — Dan über die Verbesserungen in Ungarn den die KK. Commissaire v. Kays. Joseph d. II. mellyben több azon időbeli külömbféle javallatok foglaltatnak, és mindennémű Történeti változások elő adatnak.

Ha egy szemnek, és egy magányos Személynek, ki egyedül a' Világ külömb Nemzetei isméretségére élete idejének egy részét felszentelte, csak mellesleg ennyi jeles dolgok elejébe ötlöttek — ennyi isméretlen tettek — olly külömbféle Maradványok, mellyek előlünk régen elténtek, Hazánk Polgári, és Tudományi Történeteinek megvilágosítására, emlékezetünkbe vissza hozattattak, a' feledékenség örvényéből kimerittettek, — hol léteik könyilatkoztattak, — mit nem lehetne remellenünk, több számmal ki utazó, és a' Külföldön tovább tartózkodó Hazafiainktól, mellyek hogy Berzeviczy. Ur Hazafiúsága, és ditséretes példája által bizonyossan felbuzdítatni fognak, annyi óhajtással, mint bizodalommal reményük. B. Urnak mindenütt megjelenni, mindent vizgálni sem ideje, sem szerentséje nem lehetett, és egy Embernek figyelme, mindenre ki sem terjedhet: ugyan azért még ki ki bő aratást remélhet a' Külföldön, ki olly Hazafni Buzgósággal, és olly szent célból, mint B. Ur a' Másák Templomait, és menedék helyeiket látogatni kívánja. A' jó Haza valamint Ditsőségének felemelkedését egyedül jámbor fiaitól várhattya, úgy valóban a' sikeres igyekezeteket köz hálaadással fogadni, nyilván és öröké hirlelni el nem mulattya, — de ha a' jótévőt illy jutalom nem követné is, melly NEMES SZÍV nem gyönyörködnek, nem örvendezne, érezvén, hogy a' HAZA, és NEMZETE Javát, 's ditsőségét ő is részéről elő mozdította, és azért már HAZÁJÁT 's NEM-

ZETSEGET méltán igaz jussal, és érdemmel —
MAGÁÉNAK mondhattya.

J***.

3.

Lipócz' Fürdője 's környéke.

Eris nobilium tu quoque fontium . . .

Horat. Carm. 111. 13.

Sáros Vármegyében, a' hol ez Szepessel határos, egy kies völgyben fekszik Színye-Lipócz' helysége, 1262-diktől fogva a' Színye-i Mer'se familiának sajátja, elkülömböztetendő a' Kassa' környékén fekvő Keczer-Lipóczytól, melytől a' Keczerék' nemzettsége vette praedicatúmat. A' völgyet napkeletről termékeny szántó földek, napnyúgytról pedig azon, fenyvesekkel koszorúzott; magos, kősziklás hegyek fogják körül, a' melyek Sáros Vármegyét Szepestől elválasztják. Észak felé, a' völgyet berekesztő magos hegy parton fekszik Lacsno' helysége, délre pedig a' völgy' közepén Singlér, alig felórányira Lipóczytól. — Az 1810-diki nyáron két ízben egynehány hétig itt mulatván, akkori napló könyvemből e' következő rövid emlékezeteket közlöm.

A' Lipóczyi fürdő egy fertálynyira a' falutól, Singlér felé egy nagy rétnek közepén van építve; körülötte a' savanyú víz számtalan forrásokból, és sokféle formában buzog fel. A' gyeppemely helyeken oly elasztikos mint a' párna *); ha

*) Alkalmasint ingovány.

az ember pálczával két három újnyira ált' döfi, zúgva kimegy' belőle a' szél. A' legesmeretesebb forrás, melynek a' vizét Eperjesre is szokták hordani, mindjárt a' fürdő mellett van; de itt jobb ízűnek tartatik egy más, a' mely valamenyire távolabb esik. A' fürdő viz' tajtekát száritani szokták; ez által ő sejer, alig észrevehetőleg vereşellő porrá válik, mely az ezüst tisztítására igen alkalmas; icczéje akkor 10. vagy 12. garassával költ.

Sokkal nevezetesebb volt akkor egy más forrás, a' melyet, a' mint későbbben hallám, az 1813-diki árvíz eltörölt. Ez egy puskalövésnyire a' fürdőtől, komoly zúgással, nagy bugyborekokat vetven, egy kősziklának boltozatja alatt, egy katlan forma gödörből kibuzgott, 's legottan a' föld alá ismét eltűnt. Környös körül kellemetlen kénköszagot terjesztett, melytől kisebb állatok és madarak, midőn hozzá közelitettek, nyomban megfúltak. A' madarak, midőn a' forrást beárnyékozó fűzfa bokrokra telepedtek, azonnal elszédültek, 's lehúllottak a' gödörbe: magam is reggel nem egyszer holt madarakat találtam benne. Soha senkinek sem lehetett kezével vizet meríteni a' forrásból, 's Diogenesz, minekutánna elhányta volna poharát, itt szomjan maradott volna, mint Tantalusz. Beszéllek, hogy egy inas egykor egy icze borban fogadott társával, hogy-hasán feküdvén a' forrásból vizet fog hörpenti; de kevésben múlt, hogy életével nem lakolt szelességéért, mert elaléltnan húzták ki onnét, 's alig tudták életbe hozni. Próbáltam a' gödörben szövétneket égetni, 's azt tévén fel, hogy gas hydrogenium gőzölög belőle, attól féltem, hogy pattanás fog következni; de a' szövétnek, valahányszor, a' gödörhöz közelített, még egynehány lábnyi távolságban a' forrástól, oly hirtelen elaludt, hogy

még egy szikra sem maradt belőle, 's rá sem érttem a' láng' színe' változására figyelmezní; füstje pedig nem emelkedett felfelé, hanem a' fenékhez csapó lott; melyből a' következik, hogy a' forrás' gőze specifice könnyebb volt az atmosphérai levegőnél. Magamon is kívántam a' gőz' erejét tapasztalni, de láthatatlan forró kénkögöz egyszerre úgy elfogta számát 's orromat, hogy kénytelen voltam hátrálni; talán megfúlna itt az ember két három minutum alatt is. A' forrás' vize, melyre rúdra kötött pohár' segedelmével nagy bajjal tehattünk szert, savanyú csípős, de kellemetes ízű, 's felette hideg volt; mondják, hogy olyan személyek, kiknek pántlikás gilisztájok volt, hasznát tapasztalták.

Lipócz' környéke bővölködik a' természet' szépségeivel. A' közel lévő hegyek' egyikén, a' mely most is Váracskának neveztetik, két kőfálnak omladékai látszanak; ezek, a' mint mondják, hajdan Karthuziánusok' klastroma, vagy mások szerint, Templáriusok' lakhelye voltak. A' váracska egy keskeny völgynek torkát őrzi, a' melyen egy Lacsno' tájékán származott kis erdei esergeteg keresztül folydogál. A' sűrű bokrokkal benőtt völgyben, igaz hogy fárasztó a' sétálás, de a' sokféle csudálatos formában mind két részről feltornyosodó kőszalak; a' számtalan vízómlások között mindég más más formában csergedező patak, a' külömbkülömb nemű fáknak sok színű zöltsége, oly képletes nézésekkel jutalmaztatja meg a' vándor' fáradságát, hogy azoknál szebbelet akármely képíró fantáziája sem teremthetne. Ama' kőszalak közzül egy a' kő asszony' nevét viseli, 's valóban is messziről nézve asszonyt ábrázol, a' ki gyermeket tart karjain. Mesélik, hogy egykor itt egy paraszt asszony csecemőjével fát ment szedni, 's megúnván a' gyermeket hordani,

azt megfojtotta, 's imé azonnal kövé vált. A' patak kitörvén, az említett romok alatt a' völgyből a' mezőre, azután nem sokára két malmot hajt, 's ott bizonyos helyen fát kövé változtat; a' mólnár mondása szerint egy közepszerű vastagságú darab fának petrificáltatására nem kívántatik több hét vagy 8. hétnél. A' közel lévő hegyeken sok meszet égetnek; sőt a' fürdő körül is némely forrásokban könnyű lyukacsos kö *) formálódik. Mondják, hogy a' Lipóczi határban kősenek is találtnak, de én ezt nem bizonyíthatom.

Azomban legnagyobb természeti jelessége Lipócznak egy nagy barlang, a' mely észak felé egy órányira esik a' falutól. 1810-ben, 19-dik Júliusban voltam benne, harmad magammal; még akkor nem láttam volt a' Baradlát, (az Agteleki barlangot,) ez a' Lipóczi barlang tehát meglehetősen gyulasztotta fel képzelődésemet. A' bemenetel nagyon bajos, mivel nem lehet fen állani benne, sőt veszedelmes is egy mindjárt mellette lévő mély kútforma lyuk miatt, a' melybe, ha belé esnék az ember, nem igen térne többet vissza. Mint egy 30. vagy 40. ölnyi mélységben tágas köböltba jut az ember, melynek általmérője 20. ölet tehet. Boltozatja elég magos, és kösziklából áll; feneke kö mor'salékkal 's csepegő kövel el van borítva; a' csepegő követ itt kő tejnek nevezik, 's porrá mor'solva orvosság gyanánt a' marhának keverik a' só közzé. A' barlang koránt sem hasonlítható a' Baradlához, de tekintvén a' veszedelmes lemenetelt, 's minden emberi segítségnek távol létét, titkos rémülés avatkozik itt a' csudálás és gyönyörűség' érzésébe a' mely nem egészen kellemetlen, 's a' melyet természetesen

---

*) Talán darázs-kő.

a' Baradlában, tapasztalni nem lehet. Az említett boltból mindenfelé bémenetek nyílnak e' föld alatt országnak más tartományaiba, de hogy azokba bevezetne, vezetönket tellyességgel rá nem vehettük; igaz is, hogy könnyen eltévedne az ember, ha csak spárgát nem vinne magával. Juhászok 's pásztorok, gyakran járkák a' köteji miatt; 's ezek azt bizonyítják, hogy sok tekervényes úton utoljára eljutnak egy vízhez, a' melynél tovább menni lehetetlen; a' régi szóbeli hagyomány azt tartja, hogy egykor valaki kacsát eresztett belé, 's hogy ez a' Felső-Szalóki meleg forrásból kibújt.

Azon temérdek hegyek' hözepette, a' melyek Sáros Vármegyét Szepestől választják el, szép sűrű fenyvesektől körül véve egy pásitos völgyben két major áll; 's nem messze azoktól egy keskeny völgyecske nyílik, a' mely egész formájára nézve a' fellyebb leírtthoz igen hasonlít; egy kis patak is áztatja, a' mely szintúgy Lacsno' felől, vévén eredetét, kiváltt egy helyütt kimondhatatlan szép vízómlásokat formál, a' melyek valóban versent futhatnának a' Karpatusbélielkkel, ha a' patak valamivel nagyobb volna. A' majorok megett emelkedő hegyeken, nagy kiterjedésű 's rendkívül jó szénát termő rétek találtnak, a' széná eltakarítására, mivel azt csak télben szánakon el lehet hozni a' faluba, imitt amott színek fel vannak építve, melyek az egész környéknek arkádiai tekintetet adnak. Egyébaránt az egész táj Lipóczhoz tartozandó praedium, 's Kopitonak neveztetik. Leghátulsóbb hegye legmagasabb lévén, tetejéről gyönyörű kilátást enged, melynek párját ritkán találhatni. Mélyen a' néző' lábai alatt fekszik Szepesvára, a' Szepesi Káptalannal, 's Szepes-Várallya' városával; messziről a' felséges Karpatus az éghez emeli hóval behintett fejét;

mellette áll a' Király hegy kék gözbe borúlva; jobb kezről Galliezia' határos hegyei nyújtóznak a' láthatár' szélein; a' néző háta megett pedig egész Sáros Vármegye elterül. Az itteni láthatár magában foglal két egész Vármegyét; által mérője Lucsivnától Kassáig 15. posta mértföldet tesz. De e' nagy szélső hegynek vegetációja is már egészen karpathi; kopasz feje csak a' veres és fekete afonnyával, (*Vaccinium vitis idaea*, és *myrtillus*,) alább pedig málnával, (*Rubus*, *idaeus*) be vagyon növe, 's már a' kö is itt nem meszkő, hanem grauit. Az alsó részén kőbánya van, melyben malomkövek vágattatnak.

Egyébbbaránt Lipócz' határa eléggé termékeny; — az idő járása a' sok temérdek hegyek és erdők miatt felette változó és hideg; 30-dik Júliusban itt oly fergeteget értem, hogy a' 'Tátra' allyán sem emlékezem soha hidegebbre ily esztendő tájban. A' Kopitói rétek jók; azoknak, a' melyek a' fürdő körül vannak a' síkón, a' sok források nem igen szolgálnak javokra. A' sok és szép erdőkben bő legelőjök van a' lakosoknak, mely miatt a' szarvas marha, és juh tartás, jó haszonnal gyakoroltatik.

F. S.

4.

A' Költői figurákról.

A' rhétori, 's poétai figurák között igen nagy különbség vagyon: amazok valóságos ékei a' beszédnek, mellyek a' lélekre kellemesen hatnak, 's azt ollykor szinte az elragadtatásig gyönyörködtetik; ezek ellemben csak fedezőji a' szük-

ségnek, 's szorúltságnak, mellyek a' Költőnek segédül szolgálnak, hogy szoros bilincseiben könnyebben, 's szabadabban mozoghasson. Ugyan is az ihletésbe jött költő, ki szinte eg elolvadt érzéseinek tűzőzönét magából kiönteni, gyakran egy betű, vagy szótag végett volna kénytelen gatot vetni szíve' kiáradazó teljének, vagy legalább felfogott ideáljainak első alakjait, mellyek annál kedvesebbek szoktak lenni, mivel rendszert magokon hordozzák, a' teremtmő génusz' lánghelyegét a), kénytelenítetnek feláldozni, ha a' poétai figurák által magán nem segíthetne. Hibáznak tehát, ki a' költői figurákat a' verselésben kitudni akarná, mint szinte az is, ki azokat különös szépségeknak vélné 's velek fényt üzni kívánna. A' valóságos Költő fogja tudni, hol veheti hasznokat, 's soha sem fog velek élni a' Gráziák engedelme nélkül.

A' versmértékben, vagy rímbe megszorúlt Költő háromféleképen segíthet magán, t. i. vagy hozzáadás, vagy elvétel, vagy elváltoztatás által, e' szerint a' költői figurák is háromfelé oszlanak, u. m. rövidítőkre, bővítőkre, 's elváltoztatókra. Mi minden osztályt külön fogunk előadni lehető rövidséggel, 's példákkal megvilágosítva.

-
- a) A' kiből génusz vagy nem fog bennünket félre érteni; nem kárhozzatjuk mi a' limát, sem azt nem kívánjuk, hogy a' Versek gombaként tenyészzenek; sőt ohajtjuk, igen ohajtjuk, hogy minden szépelemű nonum prematur in annum; de a' Költő' lelkeben fellobbant isteni szikrának mennyei csillámlásait első eredeti fényökben szeretjük látni, a' mennyire t. i. a' nyelv képes azoknak színt adni; mert a' mit Lessing Galotti Emiliában Contival a' festőkről mondát: „Ha! dasz wir nicht unmittelbar mit den Augen malen! Auf dem langen Wege, aus dem Auge durch den Arm in den Pinsel, wie viel geht da verloren!“ a' Költőkről még inkább ellehet mondani, avval az egy különbséggel, hogy ők nem annyira szemekkel, miut inkább lelkökkel ohajtánának festeni.

I. A' Rövidítő k.

1) Aphaeresis, midőn a' szó' elején egy betű, vagy szótag elnyesetik, p. o. ha szirt mondatik köszirt helyett, vagy enyészik, szünik; elenyészik, megszünik helyett. Így Virágnál:

A' Bölcs magában bízik; az ellene
Felkelt szerencsét, mint valamelly kemény
Szirt a' haboknak csapkodását
Érzi, de férjfiasan megállja.

2) Syncope: ez egy betűnek, vagy szótagnak kihagyása a' szó' közepéből, mint: napink, szemid, mosolyg, kedvesb; napjaink, szemeid, mosolyog, kedvesebb helyett: p. o.

De jaj, tsak így jár minden az ég alatt!
Forgó viszontság' járma alatt nyögünk;
Tündér szerencsénk' kénye hány, vet,
Játszva emel, 's mosolyogva ver le.

Berzsenyi.

3) Apocope, midőn egy betű, vagy szótag elhagyatik a' szó' végén, mint: gyengéd, könnyűd', bukj', bék'; gyengéded, könnyüded, bukjál, béke helyett. Ezen figurával gyakran a' kötetlen beszédben is élünk a' sok nak, nek, ragasztékok' kikerülése végett. Csak hogy ilyenkor mindég fel kell a' kihagyás' jelét tennünk, hogy minden lehető megtévedés eltávoztassék: p. o.

A' jö v e n d ő' szép reménye
Többsyre dugába dül;
A' jelenlét' érzeménye --
Ez a' miénk egyedül,

Kisfaludy.

4) *Synaloe phe*, midőn valamelly magánhangzó a' szó' végén más utánna következő magánhangzó által elenyésztetik, mint: szint' úgy, tudniillik, hál adó; szinte, úgy, tudniillik, hál adó helyett. Költőink csak ott élnek vele, hol nyelvünk' kényes természete, 's az értelmesség nem ellenkezik, mint a' feljebb előadott példákban. Kazinczy csak nem mindenütt él vele, 's elfogadását ajánlja a). De ámbátor kénytelenek vagyunk megismérni, hogy a' *hiatus* semmi tekintetben sem szép, úgy hiszük mindazonáltal, nem sérti annyira a' *Vers'* harmoniáját, hogy meg'ne szenvedhetnők; ellemben ha a' *Synaloe phe* törvényül vétetnék, mivel nyelvünk *Rajnis'* helyes megjegyzése szerint a' magánhangzókban gazdag b), gyakran kellene elidálnunk, 's ez azon felül, hogy valóságos érthetlenséget vagy megtévedést szülne, c) nyelvünket is tetemesen sértene d). Így p. o. ha valamelly Grátzia ajak a' fortepiáno mellett zengené:

Így él a' lepke rózsa-szájjal
Csókolván Flóra' kedvesét,
'S szerelm' öleiben égi bájjal
Leéli boldog életét.

Nem lehetne e' inkább gondolni, hogy a' szerelem' öleiben, 's nem szerelmének öleiben éle le boldog életét?

a) Erdélyi Museum. IX. Füzet. 191. lap.

b) Máro Virg. Pub. Georgikonja. XLVIII. lap.

c) „In lingua hungarica vocalis vocis extrema per aliam subsequentem non eliditur, quia finales literae, sive suffixa, sive formativa, agunt, ad sensum plene definiendum adeo necessariae sunt, ut hic sine illis saepe nec divinari possit”. *Analyt. Inst. Lingvae Hung. P. III. S. I. pag. 367.*

d) Virág Benedek: *Horátius' Poétikája.* 62. lap.

5) Ecclipsis. A' Római költőknél volt az m betűnek elenyésztetése magánhangzó előtt: Ennius' idejében, 's azontúl is, de igen ritkán az s betű is elenyésztetett, még pedig nem csak magán, hanem mássalhangzó előtt is. Elégge ismeretes, vajha színt' olly kedves is volna! Ennius' sírverséből:

— — — volito vivus per vora virum.

Minálunk az m csak azon egyetlenegy esetben enyésztetik el, midőn a' tagadó s em helyett parancsoló se fordul elő, mint p. o.

Olly idején Klótó, ollódnak mért fened élet,
Ugy se' kerülheti el mérgetet árva fejünk.

Ré v a i.

Ellenben az n betűt gyakrabban szöktetik ki Költőink, midőn ba n, be n helyett az értelem' ellenére ba', be' végzetekkel élnek: p. o.

Iz, szín, tűz vagy on a' borban ha Hegyaljai termés,
Iz, csín, tűz vagy on a' Ver s be' ha mesteri miv.

K a z i n c z y.

A' köznép gyakran a' z, 's néha a' t betűket is elszokta nyelni, mint: fér(j)he' ment, magáho' tért, asz mongya, sokér' nem annám, ezek helyett: férjhez ment, magához tért, azt mondja, sokért nem adnám 's a' t. De ezeket az írói nyelv teljességgel meg nem szenvedheti. Melly kellemetlenül, 's fülsértőleg hangzik (Mulatságok 176. lap.).

Oldal cs on th ó koczog még a' férjfiás szív is.

Ezen hiba figyelmet érdemlő Íróink közül tudtomra csak az egy Csokonai' Verseit díszteleníti.

b) *Episynaloephe*, másképp' *Synaeresis*, v. *Crisis*, midőn két egymás mellett álló magánhangzó öszvefoglaltatik, vagy is egynek vétetik: p. o.

Hült vérem' hév leánykák'
Ölelgetéseik által
Ingerlem éledésre.

Kazinczy.

II. A' Bővítők.

1) *Prosthesis*: ez egy betűnek, vagy szótagnak hozzáadása a' szó' elején. Nyelvünk géniusza olykor az *euphonia*' kedvéért él vele, mint ezekben a' szókban: bálvány, narancs; állvány, arancs helyett a). A' verselésben leginkább akkor történik meg midőn öszvetett szókkal élünk egyszerűek' helyébe, mint: imígy, amúgy, emeddig, amaddig; így úgy, eddig, addig helyett; vagy midőn az öszvetett igéket formáló toldalékok *anadiplosis* által megkettőztetnek, mint be-be-tekint, ki-ki-néz, el-el-hal's a' t. Szükség megjegyznünk, hogy ezen megkettőztetés valamit nyelvünk' leggyönyörűbb sajátságai közé tartozik, úgy a' maga helyén ritka báj, 's kellemet szül, 's Pápaynak helyes megjegyzése szerint b) igen elevenen képzelte a' cselekedetnek ottan ottan való gyakoroltatását. Szébb példát nem hozhatunk fel, mint Kisfaludynak ezen sorai:

Szomorúan hallott kongni
A' várban egy harangot
Mit jelent ez? Az erős szél
El-el-kapta a' hangot.

---

a) Hassai József: Magyar Nyelv-Tanító Könyv. 79. lap.

b) A' Magyar Literatura' Esmérete. 92. §. 287. lap.

2) **E p é n t h e s i s**, midőn egy betű, vagy szótag közbevettetik a' szónak közepette, mint: gyönyörűebb, piarcz, feljül; gyönyörűbb, piacz, felül helyett: p. o.

Annyi szélvészen diadalt nyerett fa!

Baróti.

3) **D i p l a s i a s m u s**: ugyan azon mássalhangzónak megkettőztetése a' szó' közepén, hogy az előtte lévő magánhangzó hosszúnak vétethessék, mint: kedvellem, lehellet, könnyei; kedvelem, lehelet. könnyei helyett: p. o.

Mérgében a' kis Isten

A' mézet újja' végen

Lillámnak a j j a k á r a

Kené — — —

Csokonai.

4) **P a r a g o g e**: valamely betűnek, vagy szótagnak hozzátétele a' szó' végén, mint: mingyárast, mikoron méhe, moha; mingyárt, mikor, méh, moh helyett: p. o.

Itt, hol Flóra fél mulatni.

Hol csak fenyő van, 's m o h a,

'S ember-nyomot nem láthatni:

Hol kikelet nincs soha.

Kisfaludy.

5) **D i a e r e s i s**, másképp' **D i a l y s i s**: midőn egy Szótag két felé osztatik, mint odú, ölyű; odv, ölyv helyett. p. o.

Védelmezd e' házat előbb! Kire bizod Júlust?

Baróti.

III. Az Elváltóztatók.

1) Tmesis: midőn valamelly szó megszaggat-
tatik mások' közbenvetésével. Ezen szabadság el-
len legelőször Rajnis kelt ki a), ő utánna, Révai
ereszkedett eránta indulatos versengésbe Viri'
Dalosával b). De bizonyos, hogy az öszvetett
igéktől a' tordalékokat messzebbre is elvethetjük
nyelvünknek legkisebb sérelme nélkül c) p. o.

Minket, hogyha talán egyszer elérkezik
Éltünknek szomorú fergeteges tele,
Többé vissza, tudod, nem hoz az elnyelő
Sírból semmi Prométheus.

Dayka.

2) Metathesis: a' betűk' rendének elvál-
toztatása valamelly szótagnak elhagyása, megnyúj-
tása, vagy megrövidítése végett. Illyen Báróti-
nál:

Nézd a' terhe miatt inogó gömbölyge világot.

Hol a' gömbölyge helyett gömbölyeget kell
vala mondani. Ezen figúrával felette ritkán sza-
bad élni, 's mindég a' legnagyobb vigyázattal,
hogy az értelem meg ne sértessék.

3) Systole: valamelly hosszú szótagnak
megrövidítése, mint lassu, könnyü, vidám, szü-
nik; lassu, könnyü, vidám, szünik helyett: p. o.

Néha hegyek', 's erdők' Nympháji magokhoz
igéznek,

'S elrebegem, mit sűg menyei hang u szavók.

Ris.

a) A' Magy. Helikonra vezérő Katalúz. 154. lap.

b) Révai Miklós' Elegyes Versei. 103—114; 266—270. lap.

c) Báróti Szabó Dávid: Ortographia, 's Grammaticabeli Észre-
vételek. 23. lap. — Papay A' Magy. Lit. Esmerete. 81.
§. 247. lap.

Ezen szabadsággal gyakran a' kőtetlen beszédben is kénytelenek vagyunk élni; minthogy nyelvünkben a' rövid szótagok' száma a' hosszake-hoz képest igen csekély lévén, ezeknek gyakor előfordúlta a' beszédet darabossá, 's nehéz gör-dületűvé fogná tenni. Ennél fogva a' Magyar Aglájának, 's Zircz' Emlékezetének nagy érdemű Szerzőji méltán kelnek ki azok ellen, kik a' rö-viden ejthető szótagokat ok nélkül megnyújtják.
a).

4) *D i a s t o l e*, máskép' *E c t a s i s*: midőn valamelly rövid szótag megnyújtatik, mint: írigy mérész, ti, néki; írigy, merész, ti; neki helyett: p. o.

Hirdesse győzedelmét
Száz diadalmi pacán.

B e r z s e n y i.

5) *A n t i t h e s i s*: midőn valamelly betű mással cseréltetik fel, mint: szárnyokat, láhol-tam; szárnyakat, lábaltam helyett: p. o.

Majd, ha az időnek ónsúlyai nyomnak,
'S vándor botját kezem fáradtan emeli,
Leszen e', ki terhét fololdván vállomnak,
Lelkemet a' tulsó partra ált' öleli?

S z e m e r e.

Ezen szabadságot leginkább rimelőink szok-tak használni. Szükség vigyáznunk, hogy a' cse-re által a' széphang nyerjen inkább, mintsem ve-szessen. Ezen vigyázatot a' többi költői szabad-ságokkal való élesben is ajánljuk, kikötvén, hogy soha féktelenségre ne fájuljanak el.

P. Sz. A.

5.

A' Hajdani Munkásságról, 's Aszonyok sorsáról.

Ama' Noé idejében történt közönséges Viz-özön után több kétezer esztendőnél elfolyt, minekelötte valaki a' kézi-munkát, 'sez által magának nemes nevet, jelestekintetet szerezni elpirúlva szégyenlette volna. Azon Századokban, mellyek most némellyektől igazságtalanul ki gunyoltatnak majd minden népeknek e' világon fő foglalatosságaik a' Földművelés, Nyájnevelés, 's e' két tárgyat illető dolgok voltak, mellyekben a' Sor-sok külömbzése kivételt éppen nem okozott. Gazdagok, Nagyok, Hadivezérek, sőt Fejedelmek és Királyok is gyakran tulajdon kezeikkel vetett búzából sült kenyeret, 's magok által nevelt, megölt és feldarabolt állatokból ettek húst. Az Asz-szonyok szint' olyan szorgalmatosak voltak mint a' Férfiak, 's Férfjeik a' mezőn foglalatostkodván, ők otthon dolgoztak. Ezeknek kötelességek volt közönségesen az étkeket elkészíteni, 's feladni: mellynek bizonyítását Homérnél, 's a' Sz. Írásban több helyeken fellehet találni. Mikor Sámuel eleibe adta a' Népnek az általok kéretett Királynak törvényeit: A' ti Királytok, úgy mond, elviszi Leányaitokat, 's azokat kenettsinálókká, szakátsokká, Kenyérstütkké teszi. Ammon is, Dávidnak fia, azon szín alatt húzta magához a' Testvérét Thámárt, hogy néki Levest készítené, mellyet valóban, ámbár Király Leánya volt, el is készített.

A' Konyhá, 's eledel gondja után, nagy foglalatosságok volt az Aszszonyságoknak, Herczeg-néknek, 's Királynéknek is a' fonyás, pamuk és

gyapjú munkálása : ilyenekkel foglalatoshodtak Helena, Penelope, Calypso, Circe 's több mások kiket Homér mindenkor vissza igazít az ő orsók — guzsalyok — és pamukjokra. Salamonnak amaz erős Aszszonya szorgalmatoskodott, gyapjút és lent keresett, erős dolgokra vetette kezeit, ujai pörgették az orsót, gyoltsot tsináltatott, és kétszeres köntösbe öltöztette házi népét. Ugyan erről szólnak minden régi szerzők, 's különösen Theocrit, Terencz, Virgil és Ovid. Gyönyörűen lefesti ez utolsó : miként munkálkodott Lucrétia minden Rabszolgáloival azon Felső-köntösön, melyet egykor Férjének készített. A' bölts és jeles erköltsü. Aszszonyságok kötelességül tették magoknak, tulajdon ruházatikon kívül, Férjeiknek, Magzatiknak, sőt még Rabszolgáiknak is köntösöket, öltözeteket szabni 's varni. Minekutánna elkészítették, 's megfonyták a' gyapjút, lent, vagy bársonyt : magok szőtték-meg; melly mellett az első időkben szüntelen talpon állva dolgoztak. Egyiptushan kezdetek legelőször ülve szöni, 's onnan ez a' szokás Asiába, 's Európába terjedett. Az ilyen régi szokások nagy ideig fennmaradtak a' Rómaiaknál, kik ezeket elhagyhatatlan szertartás-sá szentelték, melly abban állott, hogy a' menyegzőben a' menyaszszony eleibe guzsalyt és orsót tétettek. Ezeknek jeles maradványi láttattak Romában még a' legfőbb Aszszonyságoknál is : mert Augustus Császár közönségesen olyan öltözeteket viselt, mellyeket az ő Felesége, Hugai, 's Leányai készítettek. Mind ezen munkák száraz helyen a' házokban vitettnek végbe, 's a' testet nagyon nem fárasztják; azért a' Régiek nem tartották méltónak a' férfiakat ezekben foglalni; hanem az Aszszonyokra hagyták, mint természetesen vesztegebb ülőkre, 's a' kisebb dolgokhoz alkalmatosb — és szokottabbakra. Innét úgy látszik,

hogy régenten ezen okból tettek közönségesen Ajtonyítókká (Portásokká) Aszszonyokat meg a' Királyoknál is. Az Aszszonyok, főképpen Asiában 's a' Görögöknél, a' férfiaktól távol elválasztva éltenek, kivált az özvegyek.

Judith a' maga Aszszonyaival egy magas emeletben, mint Homér Penelopéje zárva lakott. Így a' Leányok is a' háznak legmagassabb részébe helyhezítették. Az illy szoros és munkás élet még sem tette az Aszszonyokat mindég gondatlannokká a' magok ékesítésére, 's diszes kimutatására. A' diszkedés, tetsződés kívánsága mindég az ő uralkodó hajlandóságok 's indulatjok volt. Kitetszik a' Sz. Írásból, Homérból, Plautból, 's minden Régi Poétáktól az Aszszonyok ekességinek 's öltözetinek elszámolásával az ő tanult gondosságok, mellyel ezeket kellemesbökké tenni igyekeztek; de legalább azt a' szembetűnő időt, mellyet ebben elvesztettek, magánosan 's egyedül magok vesztegették; mert se szobalyányaik, se főkötő-varróik, se Mód-árosnéik nem voltak. A' leggazdagabb, legjelesebb Aszszonyságok, sőt Királynék is elegendők valának mind ezekre, 's reá értek, soha idegen kezekre nem bízták. Ama maga ideji szokásokat leíró Homér Junója maga fösülködött, maga szedte rendbe haját, maga öltözködött 's a' t. A' Sz. Írásban több helyeken lehet olvasni, miként öltözködtek, 's jelentek meg az Aszszonyságok az ő díszekben. Az Isten Jerusalemnnek hitetlenségeit szemére-hányván, egy Völegény képe alatt, a' ki Jegyesét végső veszedelemből kiszabadítván sok javakkal halmozza, így szól Ezechiél Próféta által: finom 's külömbféle bíborral, 's bársonnyal felékesítettelek: adtam néked selyem övet, viola szín kék sarut, arany lánczot, kézre valókat, függöket, Koronát, vagy inkább magas Szkófiát (Diadémt), millyent

a' Syriai Aszszonyságok azután is sokáig viseltek; 's arannyal, ezüsttel, drága bíborral feltzifrázták. Mikor Judith Holopherneshez készült, mondatik, hogy magát megmosá 's megkené, elrendelé haját, 's feltervé Szkofiáját, felöltözék öröm ruhájába, cipőt húza lábaira, kézrevalókkal, függőkkel, gyűrőkkel ékesíté magát. — Végre nem kívánhat az ember az Aszszonyi ékességekről jelesebb Előadást annál, melyet Isaiás az 5-dik Részben lerajzol: hol a' Sion Leányai fényüzések és hivalkodásik miatt, pirongattatnak; holott az erkölcsök romlása is a' legfelsőbb pontra hágott.

Igen kevés példa találtatik a' Régieknél, hogy a' közjónak igazgatása Aszszonyok kezein fordúlt volna meg, kik tsak nem mindég néminémű Rabszolgaságban voltak, leginkább a' Napkeletieknek. A' Görögök, ámbár pallérozottak valának, alig engedték ezeknek a' szabadság árnyékát; 's a' Romaiak fő Állatásnak (Makszimának) tartották az Aszszonyságokat a' Kormány állapotjában semmikép' nem részesíteni. Ezen utolsóknál akármelly Aszszony egész éltében az attyának, férjének, vagy Férfi Testvéreinek oltalmok alatt volt. Ugyan ezek a' Királyok kihajtatása után semmiféle Aszszonynak férje méltósága vagy hivatala szerint Tisztes nevezetet (Titulust) soha sem adtak. Mert egy Tanátsbelinének, sőt, tulajdonképpen szóllván, még a' Császárnénak nevezésére sem volt régenten a' Deák nyelvben tulajdon szó: Ugyan is amaz Augusta szó koránt sem vala méltóságot, vagy hivaltalt jelentő kifejezés. De az Aszszonyok, a' mi tulajdonképpen 's egyenessen nem az övék, furtsasággal, 's Férjeik szíven való hatalommal magokra tudták azt vonni: ezért mondá valaha Kátó: „A' férfiaknak tellyes hatalmok van az ő Aszszonyaikon, nekünk a' férfiakon, és

mi rajtunk az Aszszonyoknak. Mindazáltal az Aszszonyságoknak férjeik Tiszti nevezetével élni nints az Udvariság, 's illendőség ellen: de ha valaki ezzel fellebb negédeskedik, mint az ő Férje kinek ez tulajdona, az valóban a' józan okosság törvényét megsérti, mivel mintegy költsön vett ruházatban hányja veti, 's mutogatja magát,

Sz. G.

6.

Gróf Zrinyi Miklós (a' Költő) pártütő nem volt.

Az 1820-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény 1-ső Kötetébe Trattner Károly Kapitány Úrnak azon Közmondás sub rosa eránt való észre vételei jönnek elő; mellyekre ugyan a' Bártfai levelek Recensense, ki azokban meg támáztatik, ezen Gyűjteménynek 3-dik Kötetjében, tudóssan 's elegendőképben már meg felelt. Nem is szándékom, ezen észrevételek valóságos célja, úgymint az érdeklött közmondás további fejtegetésébe botsájtkozni; tsupán, a' hazáját szerető, 's a' honyi historiát kedvellő érdemes Kapitány Úrnak egy historiai állítása valóságát kétségbe hozni szükségesnek tartottam.

Midőn tudni illik a' tisztelt Kapitány Úr, a' többször érdeklött közmondás historiai eredetét vitatván, azon szerentsétlen öszve esküvésről szólna, mellybe, minden historiai bizonyság szerint Vesselényi Ferencz, Nádasdi Ferencz, Zrinyi Péter, Frangepan Ferencz, Rákóczi Ferencz és Stajer országi Gróf Tattenbach Erasmus avat-

koztak, — azon helyen Gróf Zrinyi Miklóst, Vesselényivel egyetemben ezen pártütő fél fejének nevezi, és a' Konstantzinápolyi 's több külső Kabinettel való szövethetkezéssel vádolja.

Ez ugyan minden szorgalmatos honyi történet vizsgáló előtt, ha nem újság, leg alább elegendő próba nélkül szükölködő állítás!; A' dolog magában pedig Historiánkra nézve sokkal nevezetesebb, hogy sem azt próba nélkül állítani lehetne.

En előtttem ugyan hihetetlen, hogy azon vitéz bajnok, ki leg ifjabb korától fogva Királyától kedveltetett, annak tellyes bizodalmaival dítsekedhetett, tisztségekre emeltetett, és semmiben sem panaszkodhatott, pártütésre vetemedett volna! Kivált pedig hogy a' Töröknök azon leg nagyobb legbúzgóbb, legveszedelmesebb ellensége, ki a' Török ellen való gyűlölségbe szinte fel nevelkedett, 's viszont a' Török gyűlölségét úgy anyira magára vonta, hogy 1663-ba, temérdek nagy Török sereg érkezvén Budára, midőn az Austriai Követ békeség kötést eszközteni újra iparkodna, a' Nagy Vezér több feltételek között Zrinyi Miklós fejét is kevélyen 's kegyetlenül kívánni mérészléné a); kit 1664-be az Eszéki hid el rontása után mindenütt felkerestetni, 's életétől megfosztani szorossan parantsolt volt a' Török Császár b); ki az hirtelen kötött békeségnek igen nagy ellenzője volt; 's a' kinek Török ellen való gyűlölségét kedves Serénváranak elrontása még inkább fel gerjesztette; — hihetetlen, mondom, hogy

---

a) Kazi hist: R. Hgriac parte 2-a libro 8-o pag. 262. Du Fresne Illiricum vetus et novum cap. 4-o pag. 194. — alii.

b) Kazi loc: cit: p. 3-a l. 9-a p. 7-o Katona historia critica Reg: Hung: Tomo 33. pag. 512.

Zrinyi Miklós a' Konstantzinápolyi Kabinettel való öszveköttetésre valaha leereszkeskedhetett volna.

Való ugyan, hogy testvér ötse Zrinyi Péter éppen olly nagy ellensége volt a' Töröknek 's még is azután szövetségbe lépett vele. De Péter sokkal hevesebb, indulatosabb lévén testvér Bátyánál, felöle inkább meg fogható, hogy, a' Karlstadti Kormányozóságot mellyre nagyon vágyott, el nem kapván, nyughatatlan barátjainak ékes, indulatos, 's talán nagy 'reménységekkel biztató, hízelkedő szavaik által el tsábított; a' mi ugyan, hogy Rákóczi Ferenczhez férjhez menő Ilona leányának menyegzője alkalmatosságával meg is esett, történet íróink tanubizonyságok a). De Péter is, a' török járomtól el borzadván, a' Beszterczei gyülekezeten, inkább javallotta a' Németekkel, mint sem a' Törökökkel való szövetséget b), és tsak a' többiek vélekedéseknek engedett. Egyébbbaránt akár mi nehezen fogjuk is meg, hogy ezen magyar Vitéz és kemény ellensége a' Töröknek, későbbben ennek barátja lehetett, még is el kell hinnünk, mert úgy oktat minket historiánk. Ellenben Zrinyi Miklós pártütéséről hallgatnak legjobb legkritikussabb történetíróink. Hihető e pedig, hogy a' honyi történeteket szorgalmatossan vizsgáló Katona, Kazi, 's a' többiek, kik ezen pártütésnek minden körülállásait le írják, 's a' kik az öszveesküvés ki ütese előtt már a' sírban nyugovó Vesselényit sem kimélik, 's ezen öszveesküvés tagjának, sőt fejének vallják, éppen Zrinyi Miklóst, az öszveesküvésben való befolyásáról halgatván, anyira kémélni akarták volna? hihető e', hogy Wag-

---

a) Cornelius apud Katona loc: cit; pag. 666. et 674.—

Kazi l. cit: l. 9. p. 49.

b) Katona ibidem p. 638. Kazi ibid: p. 52.

ner, ki a' Magyaroknak nem igen különös barátja, — hogy Montecuculi, Zrinyi Miklós-nak egyetlen egy nevezetes ellensége, pártütéséről nem szóllanának, ha legkissebbet is gyaníthattak volna? — Wagner nevezetessen Zrinyi Péterről gyanításképpen azt beszéli, hogy ő Colignival a' szerentsétlen szövetségben akkor lépett volna legelőször, midőn ez és Feuillade Zrinyi Miklóst 1664-ben kötött békesség után Csáktornyan meg látogatták. a) Ha Zrinyi Péterről ezen gyanuját elő adja, miért halgatna Zrinyi Miklósról, ha erre valamit gyanakodni legkisebb oka lehetett volna?

Meg engedem ugyan, hogy Bethlen Miklós tanúsága szerént b), Zrinyi Miklós halála előtt néhány nappal tíz ezer tallért kapott ajándékba a' Franczia Királytól, 's ezen ajándék miatt gyanúba esett. De Bethlen ezt előadván, úgy folytatja beszéllését: „Vitnyédi dissuasiojára, hogy Béts-be (a' hová éppen akkor kivatott) ne mennyen, „hallám, hogy mondá: conscia mens recti famae „mendacia ridet; sammit nem vétettem, ha veszek, „ártatlan, tisztességessen az igazságért, nemze- „temért veszek, hogy ezt a' Törökkel való gyalázatos békességet nem jóvallottam.” — Így szólott, így ítelt a' Törökkel való kötött békességről halála előtt egynéhány nappal; mikor lehetett volna tehát szövetségben a' Konstantzinápolyi Udvarral?

---

a) Histor. Leop. p. I. p. 121. hogy ezen előbeszéllés tsupa gyanú, már avval is bé bizonyodik, hogy maga Wagner azon könyvének más helyén (p. 188) ezen öszveesküvés legelső talpkövének megvetését, 1665-re tehát egy esztendővel későbbre, a' Trentsini ferdőbe teszi által.

b) MSS. Bibl. Colocen. p. 132. apud H a t o n a loc: cit. [T. 33, p. 588,

Az érdeklött gyanút Pray is említi, de úgy, hogy azt némelly Francziákkal való barátsága okozta volna; 's midőn az öszve esküvésről szóllana, egyenessen azt mondja, hogy a' halál Zrinyi Miklóst a' részvételben akadályozta a); ezen önnön gyanús vélekedésének előadásából is bé bizonyosodik tehát, hogy Zrinyi Miklós az öszveesküvésbe valósággal részt nem vett, következőleg annak feje nem lehetett.

Ezen gyanúnak pedig egyéb nem is adhattott okot, hanem az, hogy valamint már emlitem, a' békesség kötésnek nagy ellenzője volt, és a' mind e' mellett még is meg esett békesség kötéssel való meg nem elégedését szóval is ki nyilatkoztatta. De annak, hogy a' Török Udvarral szövetségben soha se léphetett, éppen ezen megelégedetlensége, 's ama „Nebánts” czím alatt esméretes munkája, mellyet Palma tanusága szerint b) szív fájdalmanak enyhülésére, 's a' hazának némünémű hasznos javára akkor irt vala, elegendő bizonyysága.

- a) Pray hist. Regn. Hung. parte 3-a pag: 374. — initium privatis coitionibus praeside Palatino factum, quae semen futurae conjurationis jecerant. Zrinium, ne eodem vortice abriperetur, mors in venatu ab apro illata prohibuit, quamquam sint ex Scriptoribus gallis, qui in vulgus efferebant, percussorem dissimulante aula, cui privata viri cum gallis commercia suspicionem moverant, venatus tempore immissum fuisse. Sed id utcunq; fuerit, nec enim res ultra inanem suspicionem pertigit, quae in ipso sui ortu evanuerat.
- b) Palma Hist. Hung. parte 3-a p. 284. Nicolaus Zrinus qui bellum continuandum praeprimis suaserat, gravem animi dolorem concepit, cui ut aliquod levamen adferret, patriaeque, quam armis juvare non licebat, saltem calamo prodesset, celebrem illum librum conscripsit sub titulo: Nebánts. In quo demonstrare nititur, Hgcae genti ad depellendos ex Hgria Turcas citra omne exterorum Principum auxilium et belli nervum et vires abunde sufficere etc.

Egyébaránt minden történet íróink előadásokból kitétszik, hogy a' többször említett öszveesküvésről, ha egynéhányok annak gondolatját szivekbe hordozták is, vagy Zrinyi Illona menyegzője előtt, vagy ezen öszve esküvés néhány tagjainak a' Trentsini ferdőbe való öszvejöveletek előtt nyilván való szó nem is vólt, az egész planum pedig csak a' Beszterczei gyülekezet a) alatt koholtatott ki; ez pedig 1667-ben, ama említett menyegző 1666-ban a' Trentsini öszvejövetel 1665-ben történt; tehát Zrinyi miklós ki 1664-ben Novemberben meg halálozott, az időre nézve sem lehetett ezen szövetségben.

Mellyeknél fogva, ha csak az öszveesküvésnek netalán eltitkolt, vagy legalább történetíróink előtt esméretlen vagy készakartva nem használt irományaiból, mellyekhez jutni talán Trattner Kapitány Úrnak szerencséje vólt, ellenkezőt meg nem mutathatni, — fenn áll az én állításom, hogy Gróf Zrinyi Miklós Bán, a' Zriniász kellemetes költője, az a' nagy hős, bajnok, buzgó hazafi, a' Töröknek gyűlölt ellensége, 's törvényes Királyának védő hív jobbagya; kinek minden honyi és külső történetíró ditsőségessen meg érdemelett ditsérettel adózik — ha a' hirtelen kötött békességen meg szomorodott szive, Királya ezen akaratjának nem hódolt is — ellenségevel szövethető pártütő soha se vólt.

T. F.

---

a) Ezen gyülekezet felől lásd nevezetesen: Hatona loc: cit: T. 33. pag. 69: et seq. et Hazi I, c, pag. 51-a usq. 56-an.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i s g á l a t.

Az Erköltsi Filo'sofiának Eleji. Egy Rézi könyv, melyet a' maga Tanítvánnyai számára készített Hőteles Sámuel a' M. Vásárhelyi Réform. Kollégiomban (most, a' mint tudom, a' Nagy Enyediben) Filo'sofiát, Politikát, és Stá-tistikát tanító rendes Professor. Első Rész. Tiszta Erköltsi Filo'sofia. M. Vásárhely, a' Réf. Kollégium betűivel, 1817. 8. 380 old.

A' tiszta erköltsi Filozófia mezejében ez a' második magyar eredeti munka. Méltán Prof. Sár-vári Pál Úrnak tulajdoníthatjuk azt az érdemet, hogy legelőbb dolgozott magyar nyelven egy erköltsi filozófiai Systemát; de ezen munkának megjelenése után, az erköltsi Filozófia mezeje, hazánk tudóssai előtt újra parlagba maradt, és a' magyar közönségnek e' részben, némely erköltsi Filozófiára tartozó jegyzésekkel kellett megelégedni, melyek a' Filozofiának más részeiről kiadatott munkákban, mellesleg és csak nem töredék formára, említettnek. Ennél fogva kedves lehet minden tanult hazafi előtt a' K. Úr. munkájának közrehotsátása; annival is inkább, mint-hogy ezen munka Erdélyben, ezen tárgyban, a' legelső próba és a' Rec. ítélete szerint a' tudós Szerző tiszta gondolkodásának, és tiszta előadásának nyilvánosságos bizonyysága. Ezen munkának kiadásában a' Szerzőnek tétélja, a' mint, az olvasóhoz intézett rendjeiben, maga megjegyzi, a' volt, hogy tanítványaio segítsen, és hogy a' kritika Filozófiát, azon vádaktól, melyeknél fogva az, az erköltsiségre és a' Vallásra nézve leg-

veszedelmesebb tudománynak tartatik, megmen-
tse. Az egész munka, a' bévezetésen kívül, há-
rom fődarabokra oszlik. — A' bévezetésben a'
7-ik old. fogva az 53-ig előadódik az erköltsi Fi-
lozófiának képzete, annak tárgya, kútfeje, más
atyafias tudományoktól való külömbisége, annak he-
lye a' tudományok mezejében, részei, betse,
méltósága, némely tudományokkal való szoros-
sabb egybeköttetése és litteratúrája. Az első fő-
darab, az 53-ik old. fogva a' 301-ig, mely az er-
költsi okosság kritikáját foglalja magában, nyóltz
Szakaszokra oszlik: az elsőben meghatároztatik
az érzékenységnek és a' tselekvő okosságnak kép-
zete, és természete; a' második beszéll az erköl-
tsi printzipiumokról közönségesen; a' harmadik
előadja a' formás printzipiumot; a' negyedikben
vi'sgálás alá vettetnek a' matériás printzipiumok;
az ötödik tanít az erköltsi szabadságról; a' ható-
dik az erköltsi jóról; a' hetedik az erköltsi ér-
zésről; a' nyóltzadik a' vallásnak az erköltsi tör-
vénnnyel és a' fő jóval való egybefüggéséről. A'
második fődarab, a' 301-ső old. fogva a' 370-ig,
mely az erköltsi képzetek Systemáját, vagy az
erköltsők metafizikáját, ezen kitévelt szoros ér-
telembe véve, adja elő, öt szakaszokra oszlik:
az elsőben kifejtetnek, a' törvénynek, célnek,
eszköznek, indítóoknak, és tselekedetnek képze-
tei; a' második tanít a' köteleztetésről, és a' kö-
teletségeknek és jussoknak külömböző nemeiről;
a' harmadikban előadódnak a' virtusnak, szentség-
nek, vétéknek és gonoszságnak képzetei; a' ne-
gyedikben az erköltsi érdem, méltóság, tulajdo-
nitás és jutalmaztatás; az ötödikben pedig a' lelki-
esméretnek képzete, és annak némely külömböző
nevei megmagyaráztatnak. A' harmadik fő darab,
a' 370-ik old. fogva a' 378-ig magába foglalja a'
tisza áscétikát, vagy a' tisza erköltsi okosság-

nak methodológiáját, és tanít a' virtusnak közönséges akadályairól és a' virtusra vezető közönséges eszközökről.

A' mi az előszámlált tárgyakat együttvéve illeti: azok által, a' Rec. ítélete szerint, a' tiszta erköltsi Filozófia jól kivagyon meritve, és azoknak elrendelése is természetes. Az elrendelésre nézve tsak ugyan helyesebbnek tartotta volna a' Rec. hogy az első fő darabban, a' matériás printzipiumok megvi'ssgálása előre botsátódván, minekutánna megmutatódott volna, hogy azok a' Morálnak kútfejei nem lehetnek, úgy lépett volna által az író a' formás printzipiumról, mint a' Morálnak egyetlen egy kútfejéről, való értekezésre.

A' mi az egyes tárgyaknak előadását, különvéve illeti: a' Rec. az abban mindenütt feltalálható tisztaságot és pontosságot egész megelégedéssel kijelenteni kötelességének tartja. Elmésen határt von a' tudós író, a' 10—12 old., az okos magaviseelés tudománya (prudencia politica) és a' Morál között; a' 21—25 old. a' természet törvényének tudománya és hasonlóképpen a' Morál között; a' 25—27. old. pedig megmutatja, hogy egynél több Morál nem lehet. Az 57—75. old. igen szépen és helyesen kifejtetnek az akaratnak indító okai, a' hajlandóságok, passiók, a' felső és alsó kívánó tehetség. A' 93—96. old. minden erköltsi printzipiumoknak igen pontos és systemás rajzolatja adódik elő. Különösön tettett a' Rec. a' nevelés és a' polgári társaság printzipiumainak megvi'ssgálása, a' 165—176. old.; a' matériás printzipiumokra tett közönséges jegyzések a' 194—198. old. különösön a' 4. szám alatt lévő; az indeterministák és fátalisták egymással ellenkező okoskodásainak tiszta előadása, ezen ellenkezésnek megfejtése és annak megmutatása,

hogy az erköltsi szabadság nem a' képtelenségek sorába tartozik a' 203—213. old.; a' fő jónak és telyes jónak (az emberre nézve) meghatározása a' 338—340. old.; az erköltsi világnak, az Isten lételének és a' halhatatlanságnak kifejtése, a' 277—288. old. 's a' t.

Mind ezen tökéletességek mellett is, tsak ugyan vagy on ezen munkában imitt amott, mind a' dologban, mind pedig az írás módjában olyan, a' mit a' Rec. helyben nem hagyhat. P. o. a' 12. old. azt mondja az író, hogy a' Morál regulájinak telyesítése szabadságunktól függ, a' Politika által kiszabott és kimútatott tzeljainkat pedig kivinni, nem függ mindenkor a' mi szabad akaratúunktól. A' Rec. azzal tartja, 's úgy is vagy on valósággal, hogy a' Morál regulájinak telyesítésében is sokszor meggyőzhetetlen akadályokra találunk: p. o. szeretnék egy nyomorúton, szegényen segíteni, de telyességgel nintson módom benne. A' 13. old. ezen szóllás formája: Lehet venni az embert úgy, mint ő minékünk a' tapasztalásban adattatik, nem igaz, hanem németes és deákos, magyarság. A' 30. old. a' mondatik, hogy a' Khémia a' testek bontzolásának 's választásának tudománnya, mely meghatározás a' Khémia tzeljának tsak egyik felét fejezi ki; minthogy a' Khémiának nem tsak az a' tárgya, hogy a' testeket alkotó részeikre elbontsa, hanem hogy, a' hol lehet, azokat alkotó részeikből, az egybe rakás (Synthesis) által, ismét előállítsa. P. o. a' vizet elbontja savany, és víz alakra, 's azután, ezen alkotó részekből, ismét vizet állít elő. Ugyan a' 30. old. a' vagy on, hogy a' Fizika, szoros értelemben, vizsgálja a' természeti testeket, természetes és

összverakott állapotjokban, és így: a' szoros értelemben vett Fizikához tartoznék az Állat — a' Plánta — és az Ásvány leírás is, (Zoologia, Botanica, Mineralogia) a' mely tudományok pedig a' szoros értelemben vett Fizikának részeit nem téstik. A' 82. old. a' 4. szám alatt e' van: az okos magaviselet reguláji kifogást és változást szenvedhetnek, az erköltsi törvények pedig változást és kifogást soha se szenvednek, és így örökkévalók és változhatatlanok; fellyebb pedig, a' 79. old. a' 2. szám alatt, az erköltsi törvények a' természet törvényeitől így különböztetnek meg: a' természet törvényei azt fejezik ki, a' mi történik, 's a' minek szükségesképpen meg kell esni, a' miben legkisebb változás se lehet. Az erköltsi törvények pedig azt fejezik ki, a' minek az okosság szerint meg kell ugyan történni, de azért még is nem leszen meg mindenkor szükségesképpen, hanem abban sokszor kifogás és változás lehet. E' szerint az erköltsi törvények egyszer változók, máskor változhatatlanok. A' 80. old. olyan erköltsi törvényekről beszéll az író, melyek feltételesek (hypotheticae) és tsak bizonyos feltétel alatt, és tsak annyiban parantsolnak, a' mennyiben a' tselekedet által bizonyos tzielunkat akarjuk elérni, hollott fellyebb, egynehány helyen azt mondotta, hogy az erköltsi törvények, mindenkor, minden kifogás és feltétel nélkül parantsolnak. Továbbá annak megmutatására, hogy az erköltsi érzés nem eredeti érzés, hanem tsak az okosság míve, a' 158. old. az 1. szám alatt, ezt mondja az író: Ha az erköltsi érzés egy különös érzés-

kenység munkája volna: úgy a' virtusnak szépségét és méltóságát, annak kifejtődése nélkül is, közbevetés nélkül éreznők. Már pedig úgy tapasztaljuk, hogy a' virtus szépségének érzése pallérozódást tészzen fel, 's az erköltsi érzés az erköltsi printzipiumoknak kifejtésével erősödik és nemesedik. A' Rec. ítélete szerint, az erköltsi okosság kifejtődése későbbre szokott megessni, mint az erköltsi érzése. A' durva, pallérozatlan, vad emberek, kikben még az erköltsi printzipiumok ki nem fejtődtek, külömbséget tesznek, az erköltsi érzés által, a' jó és rossz között, és közbenvetés nélkül érzik a' virtusnak szépségét és a' gonoszságnak rútságát; sőt maga az erköltsi okosság, az erköltsi törvénynek önön tudása is úgy jelenik meg lelkünkben, mint valamely titkos érzés, melyet annakutánna az értelem fő printzipiummá emel, és a' melyet ha valaki eltagad, annak lételet, az okosságnak semmiféle törvényeiből, meg nem lehet mutatni. Ugyan a' 158. old. a' 2. szám alatt e' vagyon: Ha az erköltsi érzés egy különös érzékenység míve volna: úgy az embernek bizonyos vezére volna, és a' magatselekedeteiben soha se hibázhatnék, sőt a' tapasztalásra és a' pallérozódásra se volna szüksége. De ebből nem következik, hogy az erköltsi érzés egy különös érzékenység míve ne lehetne; mert éppen úgymondhatnám ezt is: a' látás és hallás érzése nem lehet egy különös érzékenység míve; mert ha a' volna: úgy minden tapasztalás gyakorlás és pallérozás nélkül, tsalhatatlan ítéletet tudnánk tenni a' látásnak és a' hallásnak szép és rút tárgyairól, melyet bizonyosan nem erősíthetünk. Annak oka-

ért ha a' látás és a' hallás érzése, mind azon hibák és fogyatkozások mellett is, melyeket annak alkalmaztatásában gyakorta találunk, csak ugyan eredeti érzés, a' mit senki nem is tagadhat: mitsoda jussal mondhatjuk azt, hogy az erköltsi érzés nem eredeti; azért; mert annak alkalmaztatásában néha hibákat és tévelyedéseket látunk? Maga a' tudós író is, alább a' 202 old. az erköltsi érzést annyiban eredetinek esmérí, a' mennyiben az minden emberben meg van: Az erköltsi érzést, úgy mond, az emberi természetben eredeti érzésnek mondjuk azért; mivel az erköltsi törvény iránt való tisztelet nagyobb vagy kisebb mértékben megvan minden ember lelkében, és munkálkodik abban tisztábban vagy homályosabban. Lehetetlen olyan embert képzelni, a' kinek lelkében legkisebb szikrája se volna meg az erköltsi érzésnek 's a' t. A' Rec. előtt különösnek tetszik az írónak a' 319 old. lévő állítása is, mely szerint egy tsupa okossággal bíró valóság, minthogy annak akaratja csak az okosság indítóokai által határozathatja meg, nem köteleztethetik, mint szintén a' 341. old. lévő is, hogy bünt csak olyan valóság tehet, mely okossággal, szabadsággal; de egyszersmind érzékenységgel í's bír. A' Rec. ítélete szerint, akár mely okos és szabad valóság, a' főokosságot egyedül kivéve, köteleztetik a' maga természete szerint élni, és akár mely szabadsággal bíró valóság tselekedheti annak ellenkezőjét, a' mit neki rendeltetése szerint kellene tselekedni.

Az írásmódja ezen munkában, a' mint felyebb is megjegyeztem, igen tiszta, érthető, szép ma-

gyarság, 's például szolgálhat azon nyelvmivelőknek, a' kiknek írásait az igaz született Magyar sem értheti meg. Annyit lehetne tsak ugyan e' részben is, az író ellen mondani, hogy némely helyt nem elég rövid, több szóval mondja meg azt, a' mit kevesebbrel is ki lehetne tenni, és néha olyanokat repetál, melyekről az előtt világosan és tisztán szökött; ha maga előbeszédjében nem mondaná, hogy munkáját nem tsupán egy rövid kézi-hanem olyan olvasó könyvnek szánta, melyből a' kezdő tanuló magától is készülhessen, és a' melyet az olyanok is használhassanak, a' kiknek a' külső tudományos világgal esmértségekben lenni módjok nintsen. A' mi orthográfiáját illeti ez, talám a' nyomtató műhely gyengesége miatt, sok részben hiányos. Az accentusok ritka helyen vagynak jól felrakva, a' mely dologban, tapasztalásom szerint, az Erdélyiek közönségesen hibázni szoktak. Sok helyeken egyéb hibák is vagynak: p. o. ez vi'ssgálja így van írva vizsgálja Wolf így Volf 's a' t. A' Filozófiát többnyire Filo'sofiának; de némelyhelyt Philosophiának is írja a' Szerző; a' Collégiumot egy helyen Kollégiomnak, más helyen pedig Kollégyomnak. Igaz, hogy még e' részben sok határozatlanság vagyon nyelvünkben.

Ezen munkának vi'sgálását bérekesztem ezen közönséges megjegyzéssel: hogy én ezen munkánál, a' maga nemében jobbat, idegen nyelven is, egyet se láttam, annál fogva azt mind azoknak, a' kik a' kritika Filozófiának erköltsi részével bővebben akarnak megismerkedni, egész bizodalommal ajánlhatom, 's egyszersmind a' tudós író, az egész magyar közönség nevében, megszóllítom, hogy litteratúránkat más Filozófiai munkáinak közrebotsátásával is gazdagítsa és ezu-

tán azoknak szebbetskén való nyomtatásáról is, ha lehet, gondoskodjon.

P.

B. Külföldi Literatura.

- 1) Candolle (Aug. Pyramo de) Regni vegetabilis Systema naturale, sive ordines, genera, et species plantarum, secundum methodi naturalis normas digestarum et descriptarum. Vol. 1. sistens prolegomena et ordines quinque nempe Ranunculaceas, Dilleniaceas, Magnoliaceas, Anonaceas, et Menispermicas. 564. p. 8-va Parisiis Treuttel et Würz. 1818. (12. frany) 5 Thaler C. M.

Ref. reményli, hogy Hazájában a' gyönyörű Természet' kedvellői örömmel veéndik ezen fontos munkának megjelenéséről való jelentést, melly a' Fűvész Tudományban epochát csinál. Ez még eddig a' legszerencsésebb, 's tökéletesebb próba a' plántáknak természeti rendszerben való előadásában. —

Míg a' Természet' Országainak csak kevés részei voltak ismeretesek, kevésbe érzették annak Vizsgálói, a' felosztásnak, 's rendbe szedésnek szükséges voltát, a' honnan többnyire a' régibb Természet Vizsgálók az előttök ismeretes természeti Tárgyakat vagy minden rend nélkül irták le, mint p. o. Hesiodus, Plinius, vagy pedig olly ingadozó fel osztást, 's rendet követtek, a' mellyek ezen nevet nem érdemlették, mint Theophrastusnál, 's Dioscoridesnél találni.

Az újabb időkben sok egygyes vizsgálások által nevekédvén a' Természet Tárgyainak ismerése, jobban érzették már a' rendszernek szükséges voltát is. El mellőzvé a' planták fel osztásában tett próbatételeket, meg hagyván miud a' mel-

lett is egy *Tournefort*, 's *Vaillant* vizsgálódásainak minden érdemét által megyek a' Természet Tudományának ritka Hőssére. —

Linné, kihez a' Tudományoknak minden Historiájából alig találhatunk hasonló nagy elméjű, és nagy változásokat tett Tudóst, megfundálta a' Növények rendszerét, a' Nemző részeket (vévén fel rendszere fundamentomául. — (Ezen rendszerszerint van készítve a' Hazánkban ismertes jeles magyar Fűvész könyv is. Debretzen. 1807). — De által látta e' ritka elméjű Férjfiú ennek tökéletlenségét, 's több helyeken kinyilatkoztatta, hogy a' Természeti rendszert, melly a' plántának minden részeit tekintetben vészi, úgy nézi, mint a' Fűvész Tudomány végső Célját. *Methodus naturalis primus et ultimus finis Botanices est et erat. Linné Phil. Bot. másutt, Diu et ego circa methodum naturalem inveniendam laboravi, bene multa quae adderem, obtinui, perficere non potui, continuaturus dum vixero. Classes plant. 1738. p. 484.*

Jussieu Bernárd volt az, ki a' Természeti rendszert elsőben ki fejteni igyekezett, 's Tudós Unokája *Antal Lörintz* ki azt tökéletesítette, kinek munkájáról az állatok' természeti Historiájában, halhatatlan nevet szerzett *Cuvier* illy ítéletet tett: „olly fő munka az, melly a' vizsgáló Tudományokban talám épen olly fontos epochát csinál, mint *Lavoisier* Chemiája a' tapasztolati Tudományokban”. (*Cuvier rapport a' sa Majesté sur le progrès des sciences*). —

Ezeknek nyomdokait követé *De Candolle*, és szerencsésebben kezdé e' nagy problema a' Természeti rendszer feloldásához, mint minden előtte valók. — Ő a' fáradhatatlan Gyűjtögető már 1813-

ban előre bocsátá a' fűvész Tudományról való philosophiai szemlélődését, (*Theorie elementaire de la Botanique* 1. vol. in 8. Paris — melyet a' Tudományokra nézve hamar elhúnyt munkás Helvetus Römer + 1819 német nyelven illy czim alatt ki adott: *Theoretische Anfangsgründe der Botanik mit Zusäzen* 2. vol. in 8. Zürich 1814) — 's ezt újj nagy munkája előbeszédéül kívánja nézetni, Proleg. p. 4. Azon négy evektől ólta dicséretes igyekezetéhez minden lehető készüléteket megtévén munkájának első darabját kiadá. — Segéd eszközei, melyeket munkájának kidolgozásában használt, nagyobbak voltak, mint a' mellyekkel valaha akarmelly Fűvész' Túdós dicsekedhetett. Ön maga szorgalommal gyűjtögetett Frantzia Országban, 's a' szomszéd Tartományokban tett utazásain. — A' leg-híresebb Utazók közlék vele külföldön gyűjtött plántáikat, 's a' közlők közzül sokakat háladatosan nevez. Desfontaines közlé az atlanticumi plántákat; Coguebert-Montbret, és Delile az Aegyptombélieket; Broussonnet a' Mogaduri 's Canariaikat; Smith az utolsóbb Szigetből, 's Maderaikat; La Billardiere's Brown Australiából, Bosc és Lagasca Amerikából; Fischer Sibiériából 's Orosz Országból; túdós Rietajbelünk Magyar országból; Beaupire Tauriából; Delessert, s Lambert, 's mások a' Jó reménység Fokáról, Indiából, Japából, 's Chinából valókat. ezekhez jönnek mind azok öszveséggel, melyeket Thibaud Spanyol országban, Cavanilles, Née, Ruiz, Pavon, 's más Fűvész túdósoktól kapott Birja továbbá a' L' Heritier egész Fűvész gyűjteményét, 's következésképen minden ő töle leírt fajokat. —

Minekutánna a' Tudos Szerző tulajdon kincsével való munkáját el végezte, Montpellierben az Orvosi Facultasnak, Bouchetnak, 's egykori Tanítványának Dunalnak gyűjteményeit vizsgálta. Azután Mocinónak Mexicói növényekből álló gyűjteményét, melyet ezen Tudos Mexicóban 15. Esztendeig tartó Utazásában szerzett, és Cervantez Sesse Tudósokkal lerajzolt, 's leírt. — Innen Parisba vette útját, hol a' Fő Városnak e' részbeli ritka kincseit szabadon használhatta. Öszve hasonlítá a' Természeti Museumnak ékességeit, egy Tournefortnak, Vaillantnak, Dombeynek, Michauxnak gyűjteményeivel. Hasonló szivességgel közöltetek vele a' magános gyűjtemények is. Használt tisztelt Tanítójának Desfontainesnak Herbariumát, 's megvizsgálta azon Kincseket mellyeket a' három Jussieu gyűjtött. — Humboldt a' leghiresebb élő Utazó, 's a' jeles véledolgozók Bonpland és Kunth közlék vele újj plantákat, 's még ki nem adott Leirásaikat, Richard a' hires gyümölcs gyűjtő hasonlóan részeltette becses jegyzéseiben. Több más hires Fűvésztudósok is vetélkedve igyekeztek tudni - kívánságát ki elégíteni. —

E' szerint Frantzia Ország' kincseivel eléggé megismerkedvén Angliába ment, hol ugyan azon nyájassággal közlék a' Fűvész tudósok vele gyűjteményeiket. Bank's ki életét, idejét, kincseit, 's tekintetét a' Tudományoknak olly fényel szentelte, gazdag könyves tárjának, 's a' Fűvész tudósoktól már olly sokszor magasztalt Herbariumának használatát örömmel engedte. — Itt találta a' Clifffort, Miller, Jacquin Aublet, 's a' Cookkal tett utazásokban magától Bank'stól, 's Solandertől gyűjtött plántákat, nem kölömben azokat, mellyeket Caley, White, 's mások újj Hollandiából, Staunton

Chinából, Masson a' Kanariai Szigetektől, 's a' Jo-reménység fokánál gyűjtöttek. — Lambert a' Fenyveknek híres leirója barátságga közlé-vele gyűjteménnyét, mellyben Pallas, 's Pursh egész gyűjteménnye, nem külömben a' Napkele-ten Clarke 's Indiában Buchanan által gyűj-
tött plánták találatnak. Végre Smith Anglia Flórájának méltó Leirója nem csak tulajdon gaz-
dag gyűjteménnyét meg mutogatta 's némely két-
ségeit feloldozta, hanem a' halhatatlan Linné Herbariumához — is, melly most az ő birtokában van szabad bójárást engedett. —

Illy készületek, segéd eszközök által lehe-
tett az, a' mi a' Növények Systhemájának előb-
bi kiadójinak lehetetlennek látszott, 's a' mellyet
ezek a' Linné munkái nagy érdemének tartanak,
hogy t. i. a' mi Szerzőnk minden töle leirandó
növényeket kevés kivétellel, tulajdon szemei-
vel látott, 's ezen környölállás ad az ő munkájá-
nak kétségtől minden más e' foglalatuk felett
elsőséget. Innen származik már azon szükséges
meghatározás, melly szerint ő tulajdon látása ál-
tal határozhatott, hol mások csak vélekednek,
kétkednek, 's vetekednek. Ha Römer né l
Schultésnél (az újj kiadásában; a' Linné Sy-
sthem a Vegetabilium ának Tüb. Cotta, —
melly nagy munkából eddig ki jött 5. darabok az
öthimes Seregig mennek) minden lapon kétsége-
ket, 's kérdő jeleket találunk; itt minden sorban
bizonyosságot, 's a' kérdés helyett a' Tekéntet-
nek Dictatori jelet leljük. —

A' Fűvész Tudományra tartozó Könyvek elő-
adása melly a' 14. laptól a' 116-dikig a' Systhe-
mát megelőzi, sokban felül múlja a' több e' félé-
ket tökéletességével legalább a' Frantzia, Spá-
nyol, Olasz, és Angol Literaturára nézve. A' né-

met is elég bő de még 'sem olly tökéletes. — A' rend betű szerént van.

Ezt követi a' Természeti alkotmányoknak felsőbb elosztása. A' Seregeknek, Rendeknek, Familiáknak megismértető jeleik bőven elő vannak adva. A' leírásban elől tevődik a' Synonymon, azt követi a' választó bélyeg (Char. different) azután a' gyümölcs leírása; annakutánna más természeti familiákhoz való atyafiságának előadása, azoktól megkülömböztetése, a' Fajnak Historiája; az előbbeni íróktól leírt fajoknak száma, végre belső chemiai vegyületek szerint való erejek, 's mind ezen pontok külön szakaszotskáknak vannak elő adva. — Ezen rendszerint adja elő a' Czimben megemlített öt rendeket, mellyeknek bővebb előadására ereszkedni hosszas volna.

Végre az egész egy bőv mutató Tábla is ékesíti. — A' Természeti rendszer' vizsgálásában különösen azon Fűvész tudósok lelhetik nagyobb gyönyörűségeket, kik már a' plánták ismertetében nevezetes előmenetelt tettek, mert az a' kezdő Fűvészre nézve nagyon nehéz munka volna 's Linné mesterséges rendszerének ezekre nézve állandó becse még soká felmarad, a' honnan azt követik még eddig minden Tanító intézetekben. —

A' mesterséges, és Természeti Növények alkotmányát jelesen méltatja a' Regensburgi Flóra Fűvész tudományi Írás 1818. a' De Candolle Természeti alkotmánya, 's Linnének Römer és Schultes által kezdett új kiadásának megvizsgálása alkalmával. A' Vizsgáló az elsőben különösen megismeri a' legnagyobb fundamentomosságot; a' másokban a' lehető tellyességre való igyekezetet, 's a' két alkotmányokról ezen szép jegyzést teszi: A' Természeti rendszer a' Fűvész tudóst ön magában húzza vissza, hogy a' már öszvegyűjtött Takarmányt elrendelje, 's csende-

sen vizsgálgassa, a' honnan ez kiváltképen a' Növevényeknek egyenlő ismeretét kívánja; de e' mellett kevésbé vagy jobban a' láthatárt határok közzé szorítja, 's hasonlít az olly úthoz, ki minekutánna a' Világnak nagy részét keresztül utazta, 's annak nevezetességeit a' fáradásig szemlélte, most már egy barátságos, szép kinézéssel kecsegtető dombon vándor botját a' földben ütven megnyugodtan így szól: itt akarok kunyhót építeni. — Ellenben a' másik Fűvész alkotmány a' Természet vizsgálót ifjúi óhajtozással utazásra ösztönözi maga megtagadásra, 's Társaság szeretetre tanítja, de végre magának hagyván megnyugtatás nélkül hagyja.

Tóthfalusi Károly.

2.

- 2) Értekezések és Tudósítások, mellyek vagy Magyar Tudósok által irattattak, vagy Magyar Országot illetik és André Urnak Prágai Gazdaságbéli Ujságában 1819. esztendőnek Januariustól Juniusig való hónapjaiban fordulnak elő.

Januarius. 1. Anzahl der Schäfereyen und Stand der Schafe des Herrn Grafen Erdödy in Neutraer Comitatz 1806 und 1818. Tuwora Jozseftől. — 2. Eröffnung der Landwirthschaftlichen Lehranstalt zu Altenburg in Ungarn am 10. November 1818. — 3. Mehl- und Gebäcksatzung vom 15. November 1818. für Ofen und Pest. — 4. Erklärung des Herrn Grafen Emrich von Festetics über die Fortpflanzung der Schafe in nächster Blutverwandtschaft. — 5. Resultat des Federweisses oder gemeinen Talks als Mittel wider die Egeln der Schafe. Vom Rittmeister Farkas in Nagy-Jóka — 6. Landwirthschaft-

licher Bericht aus der Herrschaft Bellye. — 7. Einige Bemerkungen veranlasst durch den Aufsatz, März 1818, mit der Überschrift, der ungarische Wirthschaftsbeamte. Von J. C. B. in Niederschlesien.

Februarius. 1. Landwirthschaftliche Berichte aus dem Temesvárer und Torontaler Comitat, und aus der Gegend um Pest, im October 1818. Von R. — 2. Zustand der Pomologie in der Szalader und in dem westlichen Theil der Sümeger Gespanschaft. Leibitzer Jánostól. Jó értekezés. — 3. Weinpreise in Ungarn. — 4. Über den Brand und Honigthau, von A. S. V. in Ungarn. — 5. Auszug aus einer Fürstlich Eszterházyschen Instruction, welche 1809. für Bereisung der Forsten entworfen worden. —

Martzius. 1. Der Rosenbaum, oder Anweisung, jede Rosenart einzeln, oder in Verbindung mit einigen andern auf dem nämlichen Stamme in kurzer Zeit baumartig zu erziehen. Vom Abbé Rudloff in Veszele. Derék Értekezés. — 2. Entwurf zur neuen Organisirung des hochfürstlich Eszterházyschen Waldwesens. Aus der Sammlung handschriftlicher Aufsätze des gewesenen Fürst Eszterházyschen Domainen-Forst- und Bergrathes v. Rampichel. — 3. Der Recensent des Hrn v. Csaplovics über dessen Buch, die Bienenzucht in Doppelstöcken. Von Ehrenfels. — 4. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem Biharer Comitat vom 8. Februar 1819. — 5. Marktpreise des Getreides in Ungarn im December 1818. — 6. Vorläufige Beantwortung wegen der neuen Werkzeuge des Hrn Franz von Pethe. Rumy tól. — 7. Preise der vorzüglichsten ungarischen Landesproducte auf dem Pester Leopoldi-Markt im November 1818. — 8. Marktpreise der Kornfrüchte zu Pest im Januar 1819.

Aprilis. 1. Ofner und Pester Mehl- und Gebäck-Satzung vom 18. December 1818. — 2. Rindfleisch-Kerzen und Seifesatzung in Pressburg, October 1818. und Februar. 1819. — 3. Weitere Erklärung des Herrn Grafen Emrich Festetics über Inzucht. — 4. Der Rosenbaum etc. Vom Abbé Rudloff. Folytatás. — 5. Entwurf zur neuen Organisation des Hochfürstl. Eszterházyischen Waldwesens. Folytatás. — 6. Zwey Briefe des Herrn Dr. Liebbald an den Herausgeber André in Brünn und an den Herrn Director Schwetz. — 7. Landwirthschaftliches Institut zu Ungarisch-Altenburg. — 8. Gelungene Egelkur (durch Sauerkraut). Von Johann Kern, Inspector der Schäferey Seiner Excellenz des Grafen Joseph Erdödy. — 9. Landwirthschaftlicher Bericht aus dem Abaujvárer Comitát vom 8. Febr. 1819. — 10. Licitación Spanischer Widder in Ungarn. — 11. Marktpreise der Kornfrüchte in verschiedenen Ortschaften Ungarns im Jänner 1819. — 12. Beantwortung der Anfrage über die Benützung der Weintreber und Traubenkämme zum Branntweinbrennen, in den oekonom. Neuigkeiten 1819. Jänner. Rumytól. — 13. Nähere Unterscheidung der Muscateller-Träuben, mit und ohne Muscat-oder Bisam-Geschmack in der Gegend von Oedenburg. Rumytól.

Majus. 1. Der Rosenbaum etc. Von Rudloff. Folytatás. — 2. Dávid Chernel, ein verdienter Oeconom in Ungarn. — 3. Ungarisch-sächsischer Schaftaush. — 4. Landwirthschaftlicher Bericht aus der Herrschaft Bellye. — 5. Witterung in Sirmien im Februar, März, April 1819. — 6. Gypsversuche in Ungarn. Aus einem Schreiben des Hrn Grafen Emrich Festetics in Güns. 7. Wohlfeilheit des Getreides in Slavonien.

Junius. 1. Marktpreise der Kornfrüchte in verschiedenen Ortschaften Ungarns Februar 1819. — 2. Über den Weinbau in Ungarn von Steeger. Jó Tudósítások. — 3. Neuer Schafzüchtler-Congress zu Patty in Ungarn. — 4. Abgenöthigte Rüge der in den oekonom. Neuigkeiten und Verhandlungen, November 1818. Nro 66. abgedruckten Bemerkungen über das Vorbauungsmittel der Egel-Krankheit der Schafe in Slavonien. Rum y t ó l. — 5. Mehl- und Gebäck-Satzung in Ofen und Pest vom 2. April 1819. — 6. Fleisch-Talg-Kerzen- und Seifen-Satzung in Ofen und Pest vom 3. April 1819. — 7. Fleisch-Limitation in Karlowitz und den übrigen Militär-Communitaeten Sirmiens. — 8. Über die Doppelstöcke des Herrn von Csaplovics.

Rum y Károly.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

E' folyó eszt. Tud. Gyűjt. III. kötetében olvastam egy Értekezést illy felírás alatt: a' Magyaroknak nem die Ungarn, hanem die Magyaren új elnevezése a' németek által valóságos Philologiai tévedés. Ezen értekezésnek olly különös elrendeltetése vagyon, hogy közelebbi világosítást kíván, nem annyiban a' tárgy, mint az előadás módja miatt.

Minekeltötte annak vizsgálatát mindazáltal elkezdjem, szükségesnek itélem részemről azon kinyilatkoztatást hogy én a' Szerzőnek igaz nevét (az Értekezés aláírása J***) nem tudom,

J*** Ur azt mondja: hogy a' die Magyarren nevezet úgy elszédítette újságával a' Németeket, hogy az a' ki Nemzetünket úgy nem említené vagy jegyzené a' tudományoknak mostani állapotjával elő nem lépetnek szinte közönségessen ítéletnek.

Emlékeztetnem kell itt az olvasókat, hogy semmiféle nemzet mód szavak által kevesebbet nem kormányoztatik mint a' német. Tudománybeli pallérozásának közönséges volta, gáncstalansága hozza azt magával. Hogy egy Író a' tudománnyal mellynek törekedéseit szánta, egyenlően lépett e' elő, nem ítéli meg a' német olvasó Világ ez vagy amaz szónak használásából, hanem az Íróknak egész munkájából.

J*** Ur ezen változásnak két okát hozza elő az egyik historiai, a' másik Psychologiai. a' historiai neki az, hogy a' németek Schläözer idejétől fogva a' Magyarokat Hunn származásúaknak többé nem tartották, mint hogy pedig az Ungarn, vagy mint hajdan íratott die Hungarn nevezetnek hangja jobban illik a' Hunnokra mint azon nemzetre melly magát Magyaroknak nevezi; a' nagy hírü Professor véleménynyire hajlott, szájától függő tudós tanítványi, a' die Ungarn nevezetet a' Magyaroknak többé tulajdonítani nem szívelik. — A' psychologiai okot keresi a' nemzeti idegenkedésben, vetekedésben; vagy is tulajdon képpen irigy hánatban. A' Németek és Tótok örvendeztek, látván hogy Schlözer állítása által a' nagy Hunn Nemzetnek vitéz tettei a' Magyaroktól el-tulajdonítatnak.

Ez szembetűnőképen megmutatja hogy J*** Ur okát nem tudja miért élnek több német Írók a' die Magyar nevezettel; szükség tehát azt J*** Urnak megmondani: A' Magyarok magokat Magyaroknak nevezik, és a' die Magyarren szó a' német nyelv formájira könnyen hajló, a' Magyar Nemzet nationalitássát szorossabban elő adja mint a' die Ungarn nevezet; vegtére a' die Magyarren nevezet által a' kérdés elméletetik ha vallyon die Ungarn vagy die Ungern vagyon helyessebben írva; ez az oka hogy sok tudósok által a' die Magyarren nevezet szokásba vétetett.

Egyéb eránt J*** Ur a' Német Nemzetet nagyon le alacsonyítja, igen csekély határok közzé szorítja, ha vádja az egész Nemzetnek szóll. Egy nemzetet kinek legtündöklőbbb erkölcesi

közt egyik az, hogy idegen érdemet minden tekintetben be-
esül; egy Nemzetnek, kinek gyengeségei közé számláltatik
hogy idegen érdemet nagyit és a' honnyira nem illően figyel-
mez, egy ilyen Nemzetet vádlni hogy alacsony, rossz czél
miatt egy egész Nemzetnek nevét változtatni törekedik, az —
— de fel akadok az ide illő kifejezésen. Ha a' Németek való-
ban azon iparkodtak volna a' mivel J... Ur őket vádollya,
nem de könnyen észre vették volna hogy, czéljokat el nem
érik? A' Magyar Nemzet dicső tetteinek dús gazdag-
ságában érezheti e' hogy a' Hunnok csatáji, győzdelmi ko-
szorújában nem fénylenek? Végtére J.: Ur a' történet írók
ellen ki-kelvén maga is historiai hibát követ el; azt mondja
tudni illik a' Magyarokról, hogy a' Tót és Német Nemzetek
kebeleiben ezer esztendőnél fellebb bató Birodalma hely-
hezették; és a' Magyarok Magyar országot nem lakják ezer
esztendeig.

Bár mennyit lehessen J*** Ur Értekezése ellen mondani,
lár minő helytelenek és állításai, nem btrathattam volna ar-
ra: hogy azt meg-táfolásom által meg menesem a' feledékeny-
ségtől, melynek eleibe sietett, hogy néki minémű cele bria-
tast szerezzenek, ha nem akadtam volna a' következő helyre.

„Ilyen természeti indító okokból nem lehet ezt az ide-
genekben csudálni mint inkább meg vetni, sőt igazi jussal
gyűlölni nem kevés számmal magokat ki különbözö hazafiak-
ban (neveket szégyenköre függeszteni nem kívánom) kit S c h l ö-
zerrel pusztán vallásbéli közösülés végett 's annak oktatói
Auctoritassa miatt kezét fogának 's önnön Nemzeteknek józan
ok nélkül való gyaláztatását elfogadván, sőt helyben hagy-
ván, mind itthon, mind külső Nemzetek előtt könyvekben
vitatni igyekeztek; megmutatták valóban hogy a' vallási pár-
tolás nagyobb náluk a' hazafiúi buzgóságnál, és eztet amazért
feláldozni készek legyenek.”

Nevetésre méltó dolog a' mi időnkben vallási párto-
lást egyes szónak használásában keresni; leg-
nevetségesebb pedig az nálunk és ezen esetben a' hol az el-
lenkezőt minden lépten bélehet bizonyítani: Pirkker Lász-
ló, Gáál, Gróf Batthiany Vincze, Köffinger
(született német ugyan, de nevelése lakhelye tisztsége által
a' mienk) Báró Mednyászký Alajos, és az alul irt ír-
ják

ják die Magyarén; minő gyaláztatás ered innen a' hazának? nagyjussal kérhetnek ők: kitsoda az az ember, a' ki elég merész őket szégyen székkal fenyegetni? kitsoda az az ember, ki magát olly ponton állónak itéli, hogy illyen neveknek diszt vagy gyaláztatot osztthasson? a' fent említettek közül egy sem Schlözer tanítványa, egy sem esküszik Schlözer szavaira, nem is egy vallásúak vele, mert Schlözer Protestans volt, ők ellenben minnyájan Romai Katolikusok, Pirczer Pap és a' Szepesi Püspöki széken minden tekintetben tündököl. A' fent nevezetteknek méltósága ellen vétkezném ha tovább fen akadnék azokon mellyek J*** Úr előadásában bennünket személyessen sértének; de minden tudós, minden felderült eszű Katolikus felháborítatik, vagy hogy J*** Úr szavaival éllyek ellene, igazi jussal gyűlölheti, hogy közöttünk taláztatott oly ember, ki a' magyar Protestánsokat vádlani meri, hogy hazájokat nem úgy szeretik, honnyi ditsőségért nem úgy buzognak, mint Magyar Országának többi lakossai, mert mindenki a' magyar történetek legcsekélyebb ösmerője is tudja azt, hogy miolta Magyar Országban Protestánsok taláztatnak egész ezen szempillantatig, mellyet élünk, ők mindég a' törvényes szabadság ragyogó védelmezői, a' honnyi disz tündöklő vezérei, a' hazai Kulturának tudós elő mozditói sorában mint első rangu tsillagok fénylettek.

J*** Úr vizgálását illy módon folytatja: még tökéletesen nints megbizonyítva hogy a' Magyarok nem a' Hunnoktól szármoznak.

Mondom: ez nem is oka annak hogy mi a' die Magyarén nevezettel élünk.

A' Philologiai okok mellyekből J*** Úr a' die Magyarén nevezet ellen küszködik e'következendők 1-ször. Egy Nemzet nevét változtatni nem tanácsos, mert az által a' historia homályosodik, tagadhatatlanná teszik azt a' napkeleti nemzetek: Ugyan azon egy Nemzetnek három vagy négyféle Nevezete lévén némelly történet jegyzők által annyi külömb és külömb Nemzeteknek hibásan tartatnak, 2-szor A' Németek már 800 esztendő oltá die Ungarn szóval mind tulajdon igével élnek, mely a' Magyarokat elegendőképpen megjegyzi tehát a' változás szükségtelen. 3-szor Ezen idegen igét die Magyarén a' német nyelvben beiktatni épen olly kevésbé le-

het, mint a' Németeket Deutschoknak, a' Lengyeleket Polákoknak, az Oláhokat Rummunyoknak, a' Tótokat Szlávoknak's a' t, a' magyar beszédben el nevezni. 4-szer Adelung Ur sem isméri a' die Magyarén igét, hanem a' Magyarokat die Ungarn névvel nevezi, melly okok és Adelung auctoritása mellett J*** Ur is die Ungarn és nem mint több Protestáns Irók die Ungern nevezettel él.

Erre feleletül szolgál 1-ör nincs arról szó is hogy a' die Ungarn nevezet kizorítassék a' német nyelvből; minden Iró avval él, a' mi néki jönak helyesnek tetszik, és nem ritka a' két nevezetet die Magyarén és die Ungarn egy értekezésben olvasni. Valamint a' Német az Angolt der Britte vagy der Engländer, az Olaszt der Wälsche vagy der Italiäner, a' Törököt der Türke vagy der Ostmane szókkal nevezi, úgy a' Magyarokat is vagy der Magyarén, vagy der Unger, vagy der Ungar nevezettel jegyzi. 2-ör Európában olly elvadulást várni nem lehet, hogy die Magyarén, die Ungarn, die Ungern három külömbféle Nemzetnek ítéltenének. Ha az Irók a' Nemzeteket mindég úgy nevezték volna mint ők magok magokat, elhárítatott volna sok téveledés a' historiában, ez tehát még a' die Magyarén nevezet használása mellett szól. 3-ör Elváltoztatásról nints szó, a' die Magyarén nevezet a' német nyelvben éppen olly tulajdon Ige mint die Ungarn, az első a' Magyar, a' másik a' Deák vagy Tót nyelvből költözött a' németekhez. 4-er A' mi egy nyelvben lehetséges lehetetlen más nyelvben, viszont a' mi egy nyelvben lehetetlen, lehetséges más nyelvben. A' Magyar nyelv akár minémű napnyugotti nyelvvel oly viszontagos szövetségben mint J*** Ur kívánni látszik nem lehet annélkül hogy az egyiknek tulajdonsága egészen el ne rontódjék. Egyszer'smind emlékeztetem J*** Urat hogy találatnak már Magyar Irókis is kik Deák helyet Latán, Olasz helyet Talian nevezettel élnek, helyeszen e'? nem ide tartozandó kérdés. 5-ör Adelung szótárja a' die Magyarén nevezet ellen nem használható, akár mi nagyok legyenek Adelungnak érdemei a' német nyelvre nézve, még is sem ő, sem más valamelly szótár szerzője olly hatalmú nem lehet, hogy egy szabadon élő nyelvnek határt szabjon, éppen azért mert szabadon élő. A' Német nyelv igen sok igaz német szavak nélkül lenne, ha csak olly szavakkal lehetne élni, mellyek Adelung szótárjában ta-

láltatnak. De tökéletesen nevetésre méltó dolog az Ungarn vagy Ungern nevezet Orthographiájában vallási jeleket keresni vagy találni.

J*** Úrnak kívánsága hogy a' Németek Magyar Országot Magyarlen Magyarreich Magyarlandnak nevezzék könnyen bétellyesedhetik.

Értekezésének végén azt kérdezi J*** Ur: nyert e' hát valamit a' német beszéd szép izlése ezen új változással? és azt feleli: éppen semmit. — A' ki ezen ozólást figyelemmel olvasta, reményilem meggyőzetett, hogy a' kérdésre felelni kell: igen is; mert a' német nyelvegy szót nyert, és pedig olyat, melly egy dicső Nemzet, nationalitássát olly uymossan jegyzi, mint azt azon Nemzet önnön maganyelvén teszi.

Végtere el nem halgathatok egy észrevételt: e' f. e. Tud. Gyűjt. II. Rőt. olvastam azon ítéletet, mely a' Wiener Zeitschrift für Kunst Litteratur Theater und Mode nevezetű levelekben a' Magyar országi folyó irásokról hozatik, és a' melyben a' többi közt az is mondatik, hogy a' Magyar Irók a' Tud. Gyűjteményben kifejezéseikben nem tartják meg mindig az illő módot, fájdalommal kell mondanom hogy J*** Úrnak értekezése a' Recensens állítását újabban bebizonyítja.

Gróf Mailáth János.

---

2. N. Győr' jelességeiről (Tud. Gy. 1820. IV. K. 1. Érték.)

Az eligazittatást egy igazságot szerető Férfiu se átallya, a' tökéletességre törekedő pedig önnön magát is kész eligazítani. Ezekre nézve bátorodom én a' N. Győr jelességeinek leírásában rész szerént magamtól eredett, rész szerént nyomtatás által szerzett hibákat kipótolni, hogy annak Birájit megkérellyem.

1) 35. I. M. Gróf Teleky József helyébe a' Győri Iskolai kerület, és Akademia Fő igazgatójává II. József Ő Császári Főlségétől rendeltetett T. T. Vajai Vaj István, több Vármegyék' Tabla Birája, midőn az Pécssett volt vala 1787. eszt, 20-dik Septemberben; Pécssett tartá Ő lakását is, és hivataloskodott azon Császár' haláláig, az az 1790-dik eszt.ig Ő utánna

lőn R. Iskolai Fő igazgató Pécssett F. T. Novák Chrisostomus.

2) l. 35. F. T. Herschnig Danielnek Nyitrai Prépostságra álttetele után Aligazgatóvá rendeltetett Pécssett 1788.eszt. 24. Juliusban T. T. Kelemen Imre, hazai törvények' oktatója: annak a' Királyi Universitáshoz azon törvények tanítása végett emeltetése után Aligazgatóvá lett T. T. Hirsch Mihály, Természeti törvény' tanítója 1800 eszt.ben 20-dik Aprilisban. Ennek is az Universitáshoz áltmenetele után Al-igazgató lőn 1802. eszt.ben N. T. Hübler János — —

3) l. 35. F. T. Balogh Sándor volt nem Antal.

4) l. 37. Hirsch Mihály Tanítóvá lőn 1800-dik, Wemer József 1810. eszt.ben.

5) l. 37. A' közönséges Világ Historiáját tanította Auer Nep. I.; a' Statistikát cum iure montano tanítani kezdette Molnár János.

6) l. 38. Hollencsics nem Minorita, hanem Sz. Ferencznek Marianus Szerzetese volt.

7) l. 41. A' Győrfi Írókhoz tartozik: TT. Reisinger János Pesti Universitásnál Prof. és Mineralogia Kiadója is.

3. l. hama helyett

olvasd: barna

4. l. Brenensok

Breucusok

's

hagyassek ki.

Yaur

Gaur.

Jenor

Jewr

Naur

Jaur

Janrinum

Jaurinum

6. l. Pénes

Pines.

Siberius

Tiberius.

Vindoronából

Vindobonából

Jaurinumba

Taurunumba

6. l. Jaurunumból

Taurunumból.

Antonius

Antoninus

JMR.

JMP.

LEJ.

LEG.

7. l. Hárslyi

Hárolyi

Ecd.

Ecl.

Soer.

Socr.

Tábla Báro

Tábla Biró

ásattanak	ásattattak.
M. A.	M. A. Antoninus,
8. l. Onafus	Onasus.
9. l. Györre	Györré.
12. l. infra	intra
14. l. 1638	1698.
15. l. iórwnll	wrwkk
hitiönkre	hitwnkre
nagiok	vagiok
feleliönk	feleltünk.
nyült	nyult
19. l. Zsinalon	Zsinaton.
28. l. vizzésének	végzésének
29. l. ennek	ezenek
37. l. györgy	György
39. l. Apfaller	Apfalter
41. l. Zoenard	Zoërdar'
Zario	Zazio
55. l. Cu.	Du. 's a' t.

Y. a)

3. 'A' Cz. vagy Tz-vel élésről (Tud. Gy. 1820. V. Köt. I. Ért.)

Azt vélhetné valaki, mintha mi a' T. Felelőnek javallását, hogy Tz. helyett egyes C-vel 'ellyünk, jóvá hagytuk volna, holott csak azt esmértük el, hogy a' Tz-vel 'íras a' nyelv Philosophiájával ellenkezik; azért tartozunk ez eránt tett — kihagyott — észrevételeinket itt megújítani.

A' német ꝯ. hangnak kijelentésére egyes c. betűvel nem élhetünk többé; mivel 1) itt csak a' szokásban lévő írasok közül, mellyik egygyezzen meg jobban a' Nyelv' Philosophiájával, az lehet kérdésben; az egyes c-vel élés szokáson kívül lett; 's annak béhozatása minden könyveinkben és kézíratainkban zavarodást szerezne. T. T. Dugonics András, és Hazinezy Ferencz, Urak kezdték a' magános C-vel élést szokásba hozni; de nem boldogultak vele. Azért a' gondolkodó, írása módját tökéletesítő, és Vallásbéli

---

a) Követésre méltó egy példája a' Literatori szemérmetességnek.

A' Red.

felekezetének írásához nem esküdt Hazinezink, a' c-vel éléstől önként elállott. 2) De a' nyelv' Philosophiája is ellenzi, hogy a' 3. hang' kijelentésére magános c-vel éljünk. Ennél fogva írásunk szükségtelenül határozatlan maradna: mivel a' c-nek hol lágy, hol kemény, hol honyi, hol idegen jelentése lenne: p. o. ezekben: Cicero, Catilina, Chatilen, Petrovich, Cudar. Bizonytalan, vagy homályos maradna, vallyon a' c. lágyon, vagy keményen, vagy hogy' monassék ki? Ha a' német 3. hangnak kijelentésére cz-vel élünk honyi nyelvünkön, és a' c. betűt az idegen szók' kiejtésére fordítottjuk, minden határozatlanságnak véget vetünk. 3) Az ok és adomány, levelekben meggyökeresedvén a' cz. szabadon nem írhattuk többé Giráky, Pongrác, 's a' t.; ha pedig a' számos illy neveket ez-vel írjuk, a' többieket pedig egyes c-vel, egy hang' kitételére két jelet vállalunk el, a' mit az író maga oktalanságnak tart (n. 4). Ha cz-vel élünk e' zürzavart is elhárítottuk, 4). A' kis gazdaság, mellyel a' mit két betűvel írunk, cz-vel élvén, egy betűvel c-vel írhatnánk: itt nem nyom semmit, hol az írás' elhatároztatásáról van a' kérdés; mellyet semmi tekintetből föl nem áldozhatni. Azért a' T. Felső is c mellett szót szólván, még is cz-vel irt becses válaszában.

4. l. 3-dik sorban: cz, és cs helyett olvasd cz és Ts-sel

5. l. 10.	—	tették	—	vették
12. l. 23.	—	értelme	—	értelemé
13. l. 20.	—	azokat is;	—	azokat is mind kikellene tudnunk;
14. l. 4.	—	elválásokor	—	elválalásokor
— 7.	—	a' c. és	—	a' c-és szókban
17. l. 35.	—	a-tzuhan, átzözzen	—	át-zuhan; át-zörren.
18. l. 1.	—	's-javal	—	Y-jával.
— 25.	—	toglasban	—	taglásban
20. l. 12.	—	vitetetibe	—	vitetik
— 19.	—	csicscribersó	—	csicscriborsó
25. l. 23.	—	sajnovics	—	Sajnovics
28. l. 17.	—	Iratok'	—	iratott
30. l. 21.	—	származtajván	—	származtatván
— 34	—	bontsa	—	bontsa.

Y, és Trattner,

2. Jutalom Tételek.

A' Magyar Nemzeti Museum Méltóságos Gróf Széki Teleki László és József Ö Nagyságok , és Tekéntetes Fejérvári József Urnak, Tek. Nemes Pest Vármegye Fő Jegyzőjenek adakozásokból olly karba tétetett, hogy Felséges JÓZSEF Ts. K. Fő Hertzeg és Országunk szeretett, 's tisztelt Nádor Ispányának kegyes engedelmeiből különbféle Tudományokat tárgyzó Jutalom Kérdéseket is megfejtésül az öröme st munkálkodó Hazafiaknak feladhat. Most különösen a' következő Kérdésekről való szorgalmas fáradozásra óhajtja a' Tudósoknak figyelmeket fordítani:

1) Minő Neveket tulajdonítottak a' régi Történetírók a' Magyar Nemzetnek? Mellyik Történetíróban találhatik legrégiebb nyoma mind egyik Nevezetnek? Meddig megyen fel a' Régiségben a' Török Nemzet története és nevezete? Vagyon-e elegendő okunk elhinni, hogy bőszt Leo Görög Tsászár előtt a' Magyarok Törököknek nem neveztettek? —

2) Miben, és mennyire különbözött az Európába költözködött Magyar Nemzet erköltsi és polgári Culturája, vagy Durvasága, Európának akkori Culturájától, vagy Durvaságától?

Mindegyik Kérdés legtudósabb Megfejtőjének Jutalomul 250. Rh. forint fogadatni, 's különösen az előbbi kérdés mellé némelly nevét titkoló Hazafi még Sigmond Király és I. Mátyás Király egy egy Magyar Aranyát is ajándékozott. Megkivántatik pedig, hogy mind a' két kérdésre a' Feleletek egyenesen magokból a' Kutfők ből (ex Fontibus) készíttessenek.

Ezeken kívül megfejtésül a' boldogult Vitéz József Udvari Agens adakozásából előadatik a' M. Nemzeti Museum által ime Jutalom Kérdés is:

„Mitsoda Római Tsászárok vagy Fejedelmek alatt, és különösen minő Városokban, verettek Római Pénzek Pannoniában?”

Ennek Jutalma a' Szerzethez képest 100. Rh. forint.

A' Feleleteket Magyar Nyelven lepetsételt Név mellett, bizonyos Jelszóval, minden költség okozás nélkül 1821

dik esztendői Junius hónap 8-dikáig a' Magyar Nemzeti Museum Igazgatójához békell küldení, Pesten Julius 1-sőjén 1820.

Brassói Miller Ferdinánd Jakab m. p.
Cs. és R. Tanácsos, és N. Magyar
Nemzeti Museumnak Igazgatója.

3. Elölépések, és megtiszteltetések.

Mélt. Cs. K. Tanácsos Szilassi és Pilisi Szilassy Jó'sef Urnak, mint a' Tudósok' buzgó Pártfogójának és Kedvellőjének ajánlására, T. T. Tóth Pal Verőtzei Refor. Predikátor Ur, a' ki eléggé esmértelessé tette magát Bonnet Természet vizsgálása czimű Munkája és több fontos Értekezések által, melyek Tud. Gyűjteményünkben kiadattak, az egész Dunántuli Superintendenzialis Gyűlés' köz megegyezésével, az Átsi Ekleziába tetetett által.

Tr.

T. T. Horváth István a' Szécsényi Nemzeti Könyvtár' Örzője, a' ki jeles munkái által az egész Országban 's a' Külföldön is nevezetessé lett, e' f. e. Május 16-kán Fő Méltóságú Hertzeg 's Hazánk' Fő Papja Rudnai és Divék Újfalusi Rudnay Sándor által T. Nemes Esztergom Vármegye' Tábla Birájának neveztetett ki.

T. T. Beregszászi Nagy Pál, több T. Nemes Vármegyéknek Tábla Birájok 's nemzeti nyelvünk fíradhatatlan bűvárja e' f. e. Május 8-kán és 9-kén T. Nemes Pest Vármegye részéről, Budán Ő Cs. Kir. Fő Herczégse, Hazánk' Nádor Ispanja által tartatott Restauratio alkalmatosságával, T. Nemes Pest Vármegyének Tábla Biráji közé iktattatott.

Ő Cs. 's Ap. Kir. Felsége kész lévén a' Hazafiúi érdemeket és valóságos tiszta erköltsöket megjutalmaztatni, méltotatott Méltóságos és Fő Tisztelendő Báro Négyesi Szepesy Ignácot, az új Erdélyi Püspököt, a' mi Nemzeti Intézetünknek, a' Tud. Gyűjteménynek tisztelt 's szeretett pártfogóját, Belső Titkos Tanácsosi Rangra emelni 's az ettől járó Taxákat is elengedni, meglévén arról győződve, hogy ezen jeles Követője a' Jesus Kristusnak, ezen ajándékot, szép lelke szerint az ügyefogyottaknak gyámolítására 's a' Haza' boldogságának előmozdítására ezerszer kifogja pótolni.

Th.

T. T. Steinbach Ferentz, Szabad Királyi Pest Városának jeles Birája, a Magyar Literaturának kedvelője és e' Tud. Gyűjteménynek Előfizetője e' f. e. Május 8-kán és 9-kén T. N. Pest Vármegye' részéről Budán tartatott Restauratio' alkalmazatosságával Ő Cs. Kir. Fő Herczagsége, Országunk Nádor Ispánja által T. Vármegye' Tábla Birájának neveztetett ki.

Th.

4. Kihalt Tudósok és Írók.

E' f. e. Martius 31-kén meghalt Kenderesen T. Nemes Heves Vármegyében 30. esztendőskorában Kir. Tanácsos Déva Ványai Halasy Márton az említett Vármegyének több esztendőkhig jeles első Al-Ispánja és egy a' legnevezetesebb Diaconistájának közül; életének rövid leírását kedvesen vennők.

Th.

5. J e l e s s é g e k.

A' Journal des debats idei 1-ső Majusról szőlő újság levelében ezeket olvassuk: „Magyar Országban a' folyó holnap 4-én egy nagyon nevezetes ünneplés fog tartatni. Ezen „Orzágnak Primas-Hertzege a' Gratz-i Érseki székebe iktat„tatik. Ezen Meltóság a' legelső lévén ezen Országban, annak „beiktatása régenten nem történhetett csak a' Király jelenlétben. Száz esztendőtol fogva pedig ezen alkalmazatossággal „lepi a' Personalis, negyedik Meltóság az Országban, kinek „titulussa ez: Personalis praesentiae regiae ad Status et Ordines Locumtenens, leg fényesebb foglalatosságába, egy „tisztelhetbeli őrizettől (garde d'honneur) is kísértetvén, és „ekkor a' Nádor Ispány felett való elsőséget tulajdonitván Magának.” Az illy nyilvánosság tudatlanság nevetésre indit bennünket; de a' ki hazánkat nem esmérí az illyeket könnyen elhiszi. Így terjednek azután szegény hazánkról a' leg megfoghatatlanabb balvélekedések el. —

T. J.

6. Ú j K ö n y v e k.

35) Carmen Celsissimo ac Rev. Principi Domino Domino Alexandro a Rudnay et Divék Ujfalu, Archi Episcopo Strigoniensi etc. etc. Dum Culmen Sacrorum honorum conscenderet, pie dedicatum per Officiales honorum Archi-Episcopatus Strigoniensis. 1820. 4. 8. lap.

36) Celsissimo ac Rev. Domino D. Principi Alexandro Rudnay de Eadem et Divék- Ujfalu Metropolitanæ Ecclesiæ Strigoniensis Archi-Episcopo S. Sedis Apostolicæ legato nato, Incl. Regni Hungariæ Primati, Summo et Secretario Cancellario S. C. R. A. Majestatis Actuali Intimo Status, et ad Exc. Consilium R. L. II. Consiliario, Ecclesiasticæ Commissionis Praesidi I. Comit. Strigoniensis Perpetuo ac Supremo Comiti ac ad Exc. Tabulam Septemviralem Co-Judici, dum Plaudente Universa Hungaria Archi Episcopus et Supremus Comes Provinciæ Strigoniensis inauguraretur Strigonii XVII. Cal. Jun. MDCCCXX. Scholæ Piæ in Hungaria et Transilvania, Budæ Typis R. Univ. 1820. fol. 10 lap.

37) Aphorismi psychologiæ Empiricæ et Rationalis perpetua Philosophiæ Criticæ ratione habita a Josepho Rozgony Incl. Zempliniensis etc. Comitatum Tab. Iudr. Assessore, et in Ill. Collegio Ref. S. Patak, Philosophiæ Professore, in usum scholæ suæ scripti. S. Patakini impressi per Andream Nádaszkay, 1819. 8-vo p. 327.

38) Nemes Esztergam Szabad Királyi Város Polgár Társai. hoz intéztetett Buzdító Beszéd, azon idő pontra a' midőn Fő Méltóságú Rudnay és Divék Ujfalusi Rudnay Sándor ő Hercegsége Magyar Ország Primássa, Esztergami Érsek, és örökös Fő-Ispány Szent-Mihály Havának 23-ik Napján 1819-ik Esztendőben kegyelmes kineveztetése után, Érseki székét utazása között meglátogatta volna Esztergomban. Budán, a' Királyi Magyar Universitas betűivel 1820.

39) Ad Solennia dupl. inaugurationis Celsissimi Principis Alexandri Rudnay 1820. 16-a Maji Strigonii peractæ. Carmina, Versus Chronographica, Odae cum brevi Poëmate, in ejusdem Principis perennem honorem, et Memoriam reverenter oblata a' Parochis Districtus Strig. Cis. Danub. Comaromii, Typis Viduæ Claræ Weinmüllerianæ 1820.

40) Carmen Lyricum Celsissimo ac Reverendissimo Principi Domino Domino Alexandro Rudnay de Eadem et Divék-Ujfalú Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Archi-Episcopo, Sacrae Sedis Apostolicae Legato nato, Inclyti Regni Hungariae Primati Summo et Secretario Cancellario S. C. et R. A. M. actuali Intimo Status et ad Excelsum Consilium R. L. H. Consiliario, Ecclesiasticae Commissionis Praesidi, I. Comitatus Strigoniensis Perpetuo Supremo Comiti, nec non ad Excelsam Tabulam Septemviralem Cojudici dum Sacrum Regimen auspicaretur Nomine Cleri XVI. Scepusii Oppidorum oblatum die XVI. Maji Anno MDCCCXX. Leutschoviae, typis Joannis Werthmüller R. privil. Typogr.

41) Carmen Inauguralibus Honoribus Celsissimi Principis Alexandri de Rudna et Divék-Ujfalú, Dei et Apostolicae Sedis Gratia, Archi-Episcopi Strigoniensis, Sedis Apostolicae Legati nati, I. Regni Hungariae Primatis, Summi et Secretarii, Cancellarii, S. C. et R. A. M. Actualis Intimi Status, et ad Ex. Consilium R. L. H. Consiliarii, Ecclesiasticae Commissionis Praesidis, I. Comitatus Strigoniensis Perpetui ac Supremi Comitibus, ac ad Excelsam Tabulam Septemviralem Cojudicis, Anno MDCCCXX. die 16-a May Strigonii celebratis, in sempiternum votorum Monumentum, pia mente oblatum, Per Emericum Lipovniczky I. Comitatus Barsiensis Ord. Judicem Nobilium Comaromii, Typis Viduae Clarae Weinmüllerianae 1820.

42) Panegyris Celsissimi, ac Reverendissimi Principis Domini Domini Alexandri Rudnay de Eadem et Divék-Ujfalú, Archi-Episcopi Strigoniensis S. Sedis Legati nati, Inclyti Regni Hungariae Primatis, et Summi ac Secretarii Cancellarii, S. C. et R. A. M. Actualis Intimi Status, et ad Ex. Consilium R. L. H. Consiliarii, Ecclesiasticae Commissionis Praesidis, I. Comitatus Strigoniensis Supremi ac Perpetui Comitibus, ac ad Excelsam Tabulam Septemviralem Cojudicis dum Strigonii 16. Maji 1820 Archi-Episcopalem Suam Sedem, Solenni Ritu Inauguratus capesseret. Filiali pietate et submissione per Ignatium Huszár Posonii Eccl. S. Salvatoris Concionatorem Nomine Cooperatorum oblata. Posonii, Typis Haeredum Belnayanorum.

43) Carmen Celsissimo, ac Reverendissimo Principi, Domino Alexandro, Rudnay de Eadem et Divék-Ujfalú, Metro-

politanae Ecclesiae Strigoniensis Archi-Episcopo, S. Sedis Apostolicae Legato nato, I. Regni Hungariae Primati, Summo Secretario Cancellario, S. C. et R. A. M. Actuali Intimo Status, et ad Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Consiliario, Ecclesiasticae Commissionis Praesidi, I. Cottus Strigoniensis Perpetuo, ac Supremo Comiti, et ad Excelsam Tabulam Septemviralem Cojudici Supremum hoc ad Regni, at Ecclesiae Hungariae fastigium, spectatae in virtutis laurum, curante Augusto Francisco 1. a. d. XVII. Kalandas Junias MDCCCXX. ominate accedenti, Decretali ac Archi-Episcoporum Strigoniensium utpote a S. Stephano Proto Rege, Divo et Metropolitanae ejusdem Ecclesiae Statore, Strigonia in Urbe, designata sede, primo nunc abs octo et denis Regni, Hungari, Primatibus, Avito Legali CCLXIX intra annos Ritu, Gloriose, Inaugurato Sacrum. Vate Josepho Ludovico Andásy, Nobili Hungaro Poseniensi. Posenii. Typis Caroli C. Snischek MDCCCXX.

7. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

39) Tisztelet Koszorú, melyet Fő Méltóságú Méltóságos és Fő Tisztelendő Rudnai és Divék Ujfalui Rudnay Sándor Herczegnek, Esztergami Érseknek, Magyar Ország Primásának, Nemes Esztergam Vármegye Örökös Fő Ispánnának, A' Felsőes Helytartó Tanács Fő Tanácsosának, a' Septemviralis Tábla-Bírójának, az Apostoli Szent Szék született Követjének, midőn Érseki, és Fő-Ispányi székebe iktattatnék, köteles tiszteletül ajánlott a' kegyes oskolák Rendje. Pünkösöd Havának 16-dik napján 1820. Pesten. Nyomtatott Trattner Ján. Tamás betűivel.

40) Közönséges Históriai Biográphiai Kézi Lexikon nagy rövid Élet-leírások mind azoknak a' nevezetesebb személyeknek, kik magokat talentomaik 's a' t. által esmértessekké tették, öszveszerkesztette Mokry Benjámin, egynéhány külső országi Tudós Társaságoknak Tagja. Harmadik Kötet 1820. m. 8. 392. lap.

41) Fő Méltóságú Herczeg Rudnay és Divék Ujfalusi Rudnay Sándor Esztergomi Érseknek, Magyar Ország Primássának, és Fő Cancellariussának, az Apostoli Szék' született Követtyének Ő Cs. és Ap. Kir. Felségének valóságos és a' N. Mélt. M. Kir. Helytartó Tanács Tanácsossának a' N. Mélt. Septemviralis Tábla egyik Birájának és T. Esztergom Vármegye örökös Fő Ispányának dicső Székebe lett általkelésékor mint kegyelmes Attyának Fiúi tisztelettel és örömmel ajánlja a' Pesti Nevendék Papság. 1820. 4. 8. lap.

42) *Dissertatio Inauguralis Medica de Intestino Sanguinis Motu, ut praecipuo Circulationis Adminiculo, quam Annuentibus Magnifico Domino Praeside et Directore, Sp. D. Decano, ac Clar. D. D. Professoribus, pro Summis in Medicina honoribus rite consequendis, in Alma ac Celeb. Universitate Hungarica Pestiensis publicae Eruditorum Disquisitioni submittit Martinus Csausz, Felső Bányino Szathmariensis.* 1820. m. 8. 16 lap.

43) *Helikoni Kedvtöltés a' Magyar Literaturának némelly Barátjai által.* 1819. Ezt. Harmadik Kötet 1820. het. 's költs. 8. 128 lap.

44) *Der mittlere Goldene Himmels-Schlüssel, im mittlern Druck, oder sehr nützliches und trostreiches Gebeth-Buch etc.* 1820. 2. 368 lap.

45) *Jó illatú Rósáskert, mellyben sok szép Imádságok, mint annyi jó illatú Rózsák találtnak, etc., het. 's költs.* 1820. 298 lap.

46) *Szécsi Mária vagy Murányvár' ostromlása. Eredeti Hazai Dráma Négy Felvonásban. Irta Kisfaludi Kisfaludy Károly.* m. 8. 1820. 124 lap.

47) *Einige Bemerkungen über die Wichtigkeit des Handels auf der Donau, nach dem schwarzen Meere und über dieses hinaus, für das Königreich Ungarn und die übrigen erbländischen Provinzen, vorzüglich aber für die Kommerzialstadt Pesth, nebst einem skizzirten Rückblick auf die Entstehung, den Wachsthum, und gegenwärtigen Zustand des Ackerbaues, des Kunstfleisches, der Industrie und des Handels der sämtlichen k. k. Erbstaaten von Wenzel August Wersak, der Freyen Künste und der Weltweisheit Doktor.* 1820. m. 8. 263 lap.

48) A' Magyar Ország gyökeres régi Nemzetségeiről. Fi-gyelem gerjesztésül értekezik Horvát István, a' Széchenyi or-zzágos Könyvtár őrzője a' Magyar Nemzeti Museum mellett 1820. m. 8. 122 lap.

49) Oskolai Káté a' Helvétziai Vallástételt tartó Nagyobb Tanuló gyermekeknek számokra. Készítette Csekei János, Böltskei Prédikátor. 1820. 12. 144. lap.

50) Hunyady László. Szomorú Játék öt Felvonásban. Szer-zette Primóczi Szent Miklössy Aloyz. 1820. 8. 96. lap.

51) Moses Mendelsohns sämtliche Werke. Neunter Band. Enthält Briefwechsel. 1820. m. 12. 312 lap.

52) Festgesang zur feierlichen, am 16. Maj 1820, in der H. Freistadt Gran vollzogenen Installation Seiner fürstlichen Gnaden des Herrn Herrn Alexander Rudnay de Eadem et Di-vék - Ujfalu der Graner Metropolitan-Kirche Ertzbischof, des H. Apostolischen Stuhls Legatus natus, des Kön. Hungarn Pri-mas, Oberster u. geheimer Kanzler, Ihre k. k. Apostol. Majestät. wirkli. geheimer Staats-, und der Hochl. k. Hung. Statthalterey Rath, der Komission in Kirchensachen, Praeses des Löbl. Graner Komitats beständiger Obergespann und der hohen Septemviral-Tafel Cojudex von J. B. v. Vitali fol. 1820 4. lap.

53) Dictiones Serenissimi Caesareo, Hungariae et Bohe-miae Regio Haereditarii Principis, Archi Ducis Austriae Do-mini Domini Josephi Regni Hungariae Palatini et Locumte-nentis Regii etc. etc. ac Una Comitatum Pest, Pilis, et Solt articulariter unitorum Supremi et Perpetui Comititis oc-casione Celebratae praelibatorum articulariter Unitorum Co-mitatum Budae in Palatio Domus Regnicolaris die 8. Mensis Maji 1820. Sedis Restauratoriae habitae. 1820. 4. 8 lap.

8. Tudósítás egy jeles Képiróról.

A' ki tapasztalta 's tudja mely nehéz minden embernek Képét eltalálni, ez e' jelen Tudósításunkat, 's legalább ez, kedvesen fogja venni, annyival is inkább mivel az ilyen szo-ros értelemben vett Képiratoknak (portrait) egyenesen 's egye-

dül az a' tzeljok , hogy a' mi tulajdon Képünket ('s nem más) hiven állítsák elő. — E' részben tulajdon tapasztalásunk , 's több a' dologhoz értőknek ítéletek szerint, mint legalkalmatosabbat , 's legtapasztaltabbat ajánlhatjuk Krech Fridriket Szász Meiningeni fit , a' ki művészi pálya futását a' Szász Királyi Dreszdai Képző művek' Academiajában kezdette 's magát Bétsben a' már most bődögül elhunyt Director Füger alatt tzeljának elérésére tökéletesítette. A' ditsért művész híres Tanítójának kedventze vala , és hogy annak szeretetére méltó volt, azt több Pesten elkészített tökéletes Képiratai által bizonyította be. Le irta tudnillik a' többek között Nagy Mgú Gróf Beckersnének , 's leánykájának , Mgos Gróf Orczy Lórintzné és Ersébeth , Mgos Udv. Tanácsos Ebetzki Tihanyi Tamás , Mgos Gróf Hárolyi Györgynek , N. M. Gyürky Johannának , Nagy M. Gróf Maros Némethi és Nádaskai Gyulay Ignázt Horváth Országi Bán Leányának 's több nemes és polgárirenden lévőknak Képeiket , olly szorgalommal , hogy ezen Képekhez hasonlókat , mind az etsetnek tsinosságára , mind a' festéknek tökéletességére itten még nem lehetett látni. — A' művésznek ide jövetelét Prandtner Pesti Polgárnak köszönhetjük : most a' f. T. Gróf Gyulay meghívására , némelly Képnek elkészítése végett Horváth Országba utazik , onnan nagyobb tapasztalásnak okáért Rómába leszen menendő. — Viszsa jönne Rómából ide , ezen , a' maga nemében valósággal jeles Művész , ha az alatt többen jelentenek magokat , a' kik általa Képeiket le akarnák iratni; 's a' szép Művészség , 's Hazafiúság érzéséből ösztönöztetve magokra vállalták Mélt. Gróf Waldsteinné , N. M. Gyürkyné 's Prandtnerné Aszszonyok és Eberhard , Pesten a' Vátzi Útszában Gábler Úrnak nagyobbik házában lakozó Bóltos , hogy az ez eránt magokat jelentőket felfogjak jegyezni 's a' Művésznek tudtára adni. Valóban szomorú volna , ha egy illyen jeles Művésznak Hazánkban egy kis foglalatossága nem lehetne.

Th.

VI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Horvát István. A' ditső Marczibányi Familia' Tudományos Jutalom Tételének fényes kiosztatása. l. 3.
- 2) J***. Berzevitzy Albert' Jegyzetei Magyar Hazánka' illető és a' Külföldi Könyvtárakban találtató Jelességekről. l. 37.
- 3) F. S. Lipócz Fürdője 's környeke. l. 69.
- 4) P. Sz. A. A' Költői Figurákról. l. 74.
- 5) Sz. G. A' hajdani munkásságról 's Asszonyok' sorsáról. l. 83.
- 6) T. F. Gróf Zrinyi Miklós (a' Költő) pártütő nem volt. l. 87.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv - vizsgál at.

- 1) Köteles Sámuel, Az Erköltsi Filo'sofiónañ Eleji 's a' t. l. 93.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Candolle. (Aug. Pyramo de) Regni vegetabilis Systema naturale etc. l. 101.
- 2) Értekezések és Tudósítások, mellyek vagy Magyar Tudósok által irattattak, vagy Magyar Országot illetik és André Urnak Prágai Gazdaságbeli Ujságában 1819 ik esztendőnek Januariustól Juniusig való hónapjaiban fordulnak elő, l. 107.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtázafolások és Igazítások. l. 110.
- 2) Jutalomtételek. 119 l.
- 3) Előlépések és Megtiszteltetések. l. 120.
- 4) Kihalt Tudósok és Írók. l. 121.
- 5) Jelességek. l. 121.
- 6) Új Könyvek. l. 122.
- 7) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. l. 124.
- 8) Tudósítás egy jeles Répiróról. l. 126.

P e s t e n ,
T r a t t n e r J á n o s T a m á s n á l .

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkal-
matos munkáikkal elősegítik, tőlem mindenik ivnyitől 4
forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyűjteményből minden holnap végével egy 7—8. ivnyi
Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adattatik ki;
mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetéssel pedig
18 forintok fizetnek elő Bécsi érték szerint.

Trattner János Tamás.

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y.

---

1 8 2 0.

Negyedik esztendei Folyamat.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

- I.** Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, melyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet historiai, történetbeli 's polgári állapotjának bővőbb 's bizonyosabb esmértetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennémű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennység tudomány), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesitenek; a' szép 's kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyzták, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet' leírását magokban foglalják;
- II.** A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, 'de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmértetései és vizsgálatai, 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok, 's Mesterségek előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik;
- III.** Tudománybeli Jelentések: megtzáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalom-tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezetek, régiségek, jelességek, tudománybeli kérdések, kérelmek, új művek, új könyvek 's t. e' félék cránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 2 0.

VII. KÖTET.

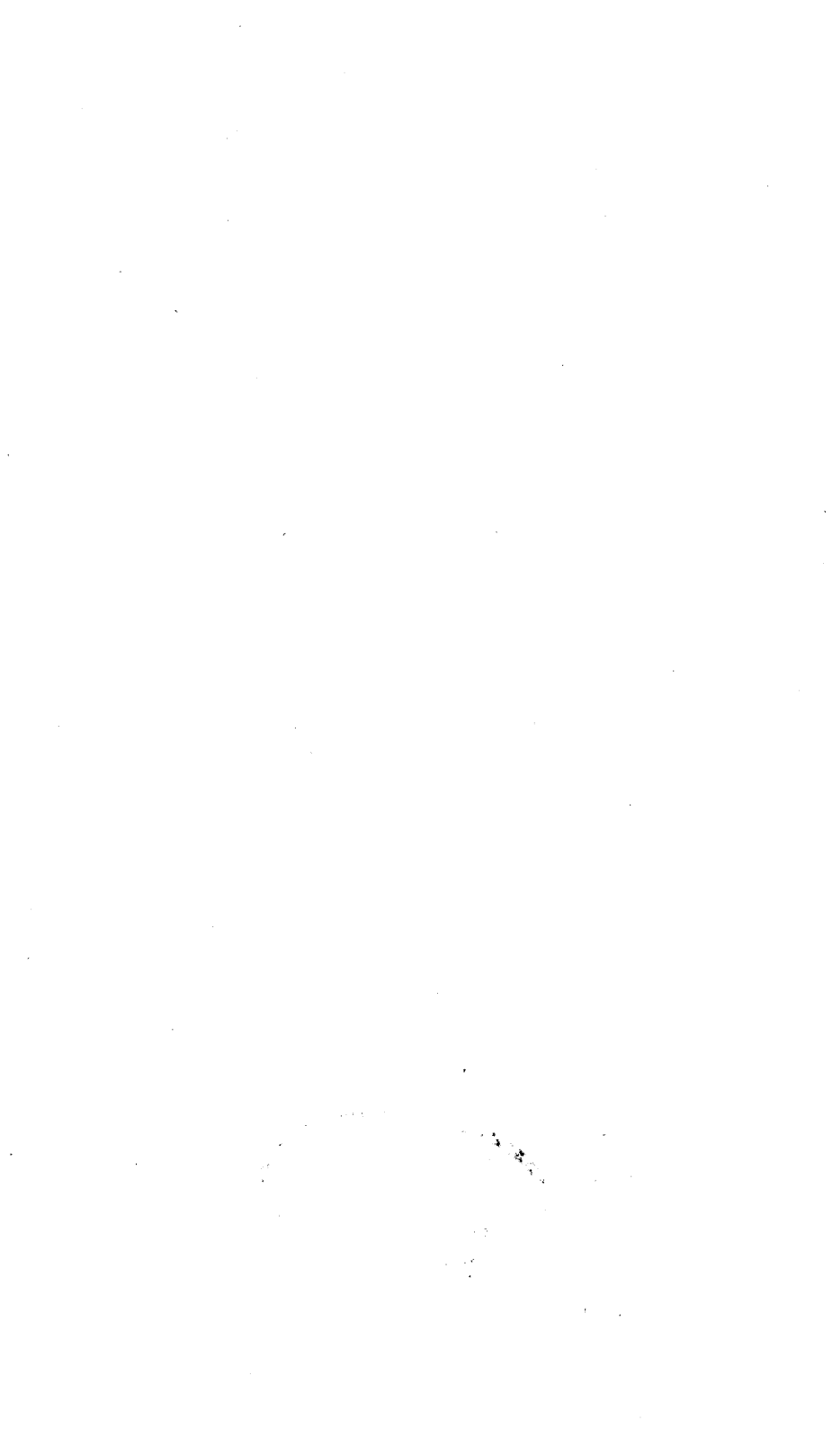

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. Ért e k e z é s e k.

Gondolatok a' régi és újjabb Nemzeteknek némely nevezetesebb vitézi Költeményeiről.

Freyheit ist nur in dem Reich der Träume,

Und das Schöne blüht nur im Gesang.

Schiller.

1) Az Iliász.

A' Poézis' azon nemében, a' melyet Jean Paul, az újjabb Európaiakéval által ellenben, plastica poézisnak nevez, *) az Iliász örökké a' Költemények' Költeménye fog maradni. Homér' költésének fő karaktere az érzékiség, **) az Objectivitas, a' szemlélhetőség, (Anschaulichkeit,) Ő nekünk soha sem nyújt megfogást, (Begriff,) hanem mindig képet; (Bild) az ő vitézei nem halnak meg, hanem a' halál' lelketlenítő hidege körül veszi; s ritkán hozza elő valamely személy' nevét megjelelő mellékszó nélkül; a' hajfűrtös Achájaiak, az ökörszemű Hére (a' mit Voss kelletlenül szabadocskában így fordított: die hoheit blicken-

---

*) Vorschule der Aesthetik. 1. B.

*) Érzék: Sinn, (Kazinczy után,) tehát érzéki; sinnlich; érzékiség, Sinnlichkeit. Így az erkölcsből csináltak az erkölcsiséget.

de Here,) a' fekete felhős Kroníon, 's a' t. Mely igen képletes (malerisch,) az a' két vers, VIII. 133. hol a' villám lecsap Diomedesz' lovai előtt? Dolon, Diomedesztől és Odyszevsztől elfogattatván, „megmerevedve áll ijjedtében, halavány képpel, álla reszket, 's fennhangon öszve csapódnak fogai szájában.” X. 373. — Athéne, Achillevsz fejét körül kosszorúzza arany fellegettel, 's ebből kisúgárol körös körül világító tűz. — Sokszor egyetlen egy ecsetvonással egész képet tud a' Költő festeni; úgy: „lehúllott a' porba, még a' hideg érczen is csikorgatván fogait.” V. 75. — Így Hektor vissza vezeti a' Trójaiakat oda, „hol a' mező még tisztán kitetszett a' körül fekvő holt testek között;” VIII. 491. — Minő leírás a' Trójai tábori tüzeké a' VIII-dik Ének' végén, vagy pedig a' Rhézus' lovai' elraboltatásakor Diomedesz által a' Trójai táborban elkövetett öldöklése! X. 327.

Az érzékiséghez tartoznak a' hasonlítások is, (Gleichnisse,) a' melyek, oly sűrűn találtnak az Iliászbán, hogy némely Éneknek csak nem két harmadát töltik el. A' legszebbek között egyik az, mely szerint Hektor, a' mint nagy tüzesen indul az Achájaiak felé, 's még is, midőn már reájok akad, kéntelenítetik megállani, egy kösziklához hasonlítatik, a' melyet a' zápor, a' hegy-szirtről elszakasztott, 's a' mely sebes ugrásával öszve tördelvén az erdőket, még is, midőn a' sík mezőt éri, megáll, 's többé nem hempelyeg. XIII. 137. — Ha nekünk Homér' némely hasonlításai most, alávalóknak látszanak is, mint mikor XI. 558. Ajász számárhoz hasonlítatik, kit a' gyerekek híjjába igyekeznek pálczájikkal elűzni a' vetésről; vagy mikor Menelaosz XVII. 570. oly bátor mint a' légy, a' mely, bár mi gyakran üzetessék el az emberi testtől, mindazáltal szüntelen

zsúrja, szomjúhozván az embervért: tagadhatatlan, még is hogy ezek a' hasonlítások is tökéletes érzéki valóságot (sinnliche Wahrheit,) foglalnak magokban, és hogy az egész Iliászban alig lehet csak egyre is találni, a' mely azon tulajdonság nélkül szükölködnék. Inkább, meglehet ütközni a' hasonlítások' szer felett való sokaságában, 's néha egyformaságában is: így a' XVII-dik Éneken felette sok az oroszlány, 's Horátz' mondása: „quandoque bonus dormitat Homérus,” bizonyosan inkább alkalmaztatható az efféle hasonlításokra, mintsem a' láncsa ütközeteknek leírásaira, a' melyek, bár igen sokszor forduljanak is elő, még sem fárasztják el az olvasó figyelmét; de csak Homérnál: mert az „Imitatorum servum pecus,” csak ne próbálja majmolni.

Ide tartoznak továbbá a' Személyesítések is, (personificationes.) Homér ellensége minden abstract (elvont) megfogásnak; azért ő nálla nem csak az álmok, és az álmok 11. 7. hanem a' bűn is, és a' bánatos kérelmek IX. 502. mind annyi személyek a' kik beszélnek 's munkálkodnak, repülnek és sántikálnak 's a' t. — A' frivól Voltaire nem igen tudja érzeni Homér' szépségeit; de még is gyönyörűséggel olvassa az ember, miképp' haragszik Földijére, La Motte Houdártra, *), hogy az Iliász' egyik igen szép poétai szakaszát, IX. 502. követk. az általa készített francia fordításban, e' következő két jeges fagyos versben fojtotta el; (étranglé)

On appaise les Dieux; mais, par des sacrifices,
De ces Dieux irrités on fait des Dieux propices.
Így csak a' Francziák tudnak fordítani.

---

*) Essai sur la poésie épique. Chap. II.

Szint' olyan tökéletes, mint a' testes természetnek festése az Iliászban, a' lelkes természeté is. — Egy régi Író azt mondotta, hogy Homér szint' úgy a' legnagyobb Szószólló, (Orator,) mint a' legnagyobb poéta: ezt mutatja meg főképpen az Iliász IX-dik Éneke, a' mely ezen tekintetre nézve szint' annyira meg különbözteti magát, mint a' IV-dik Ének a' Klopstok Messziásában. Ott, tiszta megértt bölcsességet találunk az Odyszeusz' beszédjében; — Erőt, 's páthoszt 's energiát az Achillevszében; — szívet 's érzést az öreg Fönixében; — Észet, 's mértéket 's világosságot *) mindenütt. Légyenek bár a' Római Történetírók' czikornyás, elmejátékokkal és antithézisokkal megrakott Beszédjei, légyenek gazdagabbak az elmés fordításokban és rezzentő **) ellentételekben: egy tekintetre nézve csak ugyan kéntelenek Homérnak engedni az elsőséget; abban tudniillik, hogy Liviusnak valamennyi beszédjeit, Livius csinálta, 's az ő szószóllóji mindnyájan azon egy nyelven beszélnek, holott az Iliászban minden vitéznek tulajdon karakteréhez szabott nyelve van, 's nem de nem úgy látszik é, mint ha Homér csak úgy mint hallgató jelen lett volna az Achillevsz' Sátorában, 's csak azt írta volna fel a' mit kiki mondott az ott öszve gyülekezett Vitézek közül? Ez ám a' Génusz' isteni szikrája, a' melyet semmi mesterség nem pótolhat.

Meg nem bánja senki, ha az Iliász' IX-dik Énekében találtató beszédekét öszvevetendi az Ajax' és Ulysses' beszédével, Ovid Metamorphozissainak XIII-dik Rönyvében. Az Ovid' készülményei kétség kívül igen elmések és mesterségesek,

*) Verstand und Maas und Klarheit. Schiller.

**) Rezzentő, frappant: Gróf Desseöffy József projectálta a' Bártfai levelekben.

csak az kár, hogy Ajax és Ulysses ily forma beszédeket el nem mondhattak. Ily mesterséges összeszerkeztetése annyi okoknak és ámitó okoknak, (Scheingründe), inkább illik egy Római Rhetorhoz, hogy sem egy Trójánál hadakozó Vitézhez. Miképpen tehetjük fel, hogy egy Trójai vitéz, ily — franczia ú! , úgy szóllván, kifejezte volna magát:

Pergama tum vici, cum vinci posse coëgi.
XIII. 349. Ez bezzeg oly hideg gondolat, mint a' jég; még is Ovidnak annyira megtetszett, hogy ugyan azon a' lapon még egyszer ismétli:

Altaque, posse capi faciendo, Pergama coepi.

XIII. 349.

Csak jobb az Odyszevsz' beszédje az Iliász' IX-dik Énekében.

Homér' ábrázolatjai szüntelen mozgásban fognak. Nem nyugszik, nem áll ott semmi; minden habzik, mozog, kereng, támad 's enyészik szemünk előtt. Az Iliász olyan, mint egy folyam, a' melynek habjain tánczolnak előttünk a' Költő' gazdag fantáziájának szünet nélkül változó képezetjei. Azért a' Költő maga, ritkán ejt egy két szóból álló Reflexiót; egyébbaránt nem tesz' egyebet, csak elbeszéli a' történeteket. Ezt az elevenséget ott sem tudja Homér eltitkolni, a' hol nyugvó tárgyakat leír; ilyen az Achillevsz' pai'sa, XVIII. 482. még sem állhatja meg a' poéta, hogy azon egy megszállott városból véghez vitt kiütéseket, tánczokat, szántó vető embereket, legelő nyájakat, sött menyegzői dalokat, egy komolyan bögő bikát, egy lantoló 's ahoz fenn szóval dalló fiút 's a' t. nem képzett volna ámbár a' festésnek és faragásnak, hangokat előadni lehetetlen, és így az Achillevsz' pai'sán sem lehetett. — Vóltak is kétség kívül olyan Schö-

líasták, kik az efféléket hibáknak tartották; igaz, hogy ők ilyen leírást soha sem készítettek. De hihetőleg Homér szint úgy tudta mint ők, hogy a' danoló gyerekek hangos szavát a' pai'son festeni nem lehet; és így engedjek meg azon Arisztarchok, hogy olvasván Homér' bájoló leírását, az ő regulájikról elfelejtkezünk.

Egy általlyán fogva az Iliászban véghetetlen bőségben meg van minden, még a' Nomen propriumok is, a' melyekkel Homér oly kevéssé fősvenykedik, hogy sokszor merő pajkosságból, mint egy gazdag tékozló, előszámálja vitézeinek egész Genealogiáját, csak azért, a' mint látszik, hogy több személyek légyenek a' költeményben. Ez nagyon meg is egyezik az Éposz' természetével, a' mely semmit kevesebbé nem tűrhet, mint a' szegénységet és szűkölködést.

A' Felső éges, (das Erhabene *) Homérban annál felségesebb, mivel ő maga nem is látszatik azt sejdíteni. Egész ártatlansággal beszél a' Hektor' láncsájáról, midőn azt Achillevszre hányta XX. 438. „De Athéne szeliden ellenére lehellvén, lehellelével vissza hajtotta.” A' szeretetre méltó Költő, úgy látszik, nem is sejdíti, hogy valamit mondott, a' mit a' jövő Századok elragadtatva fognak csudálni. Mikor a' Telamoni Ajász a' homályba borított csatában Zevszhez felkiált: „Teremts napot 's világosságot, 's add hogy lássunk szemeinkkel; csak a' világosságban ronts el

---

*) Bár csak valaki jó magyar szót találna fel ennek kitételére: das Erhabene, le sublime. A' fönn hejjázó nem jó, mert inkább dorgálást, mint sem dicséretet foglal magában, és így inkább ezt tehetné: sehwürstig, bombastisch. **)

**) Fellelgező talán nem lenne rossz, a' melly szokásban is nagyon.

bennünket, há' már ezt akarod"! XVII. 644. — akármelyik újabb poéta bizonyosan felkiáltott volna: „Be nagy ember"! De Homér mind ezeket természet szerint valóknak találván, egész szárazsággal így folytatja beszédjét: „O azt mondotta volt; Zeusz pedig megkönyörült rajta" 's a' t.

Homérnál egyébbaránt is a' felséges nincs a' szavakban, hanem a' gondolatokban és az ideákban, e' mellett pedig ő annyira távol vagyon a' hibás és helytelen felséges után való hajhászástól, hogy sokszor egész nyílt szívűséggel meggyónja vitézeinek gyengeségeit is; így Ajász, készülvén a' Hektorral való bajvíváshoz, VII. 194. inti az Achájaikat, hogy Zeuszhez imádkozzanak, de csak halkkal, hogy a' Trójaiaak meg ne hallják, mert, úgymond, mi nem felünk senkitől"; a' mit ő ezennel valóban nem igen mutatott meg. — Homér' Vitézei rendkívül való emberek ugyan, de még is emberek, és annál inkább megérdemlik csudálásunkat.

A' Megilletőnek is (das Rührende) *), színt' oly tökéletes művésze Homér, mint a' felségesnek. Hektor' elbúcsúzása Andromachétól VI. 398. régtől olta megesmértetett az Iliász' egyik legszebb darabjának, de talán a' VI-dik Ének utolsó verseinek még nem elég igazságot szolgáltatnak Homér' barátjai. Azon kevés szavakban, a' melyeket ott Hektor, Alexandrosz Öccséhez intéz, mint egy Aeól' hárfájában zengedez azon aggodalom' Echója, a' melybe ejtette ötét, szeretett Andromachéjától való elválása. Ezen szók nem kívánnak Commentárt; de ők magok, legszebb Commentárja Homér' szép lelkének.

---

*) Erre is jobb magyar szót kívánnék.

Szint' olyan megillető Patroklosz' halála. A' szerencsétlen vitéz' hirtelen megszeppenése, midőn diadalmas előnyomulásának közepette, körül véve a' csata' zenebonájától, egyszerre veszi észre, hogy Föbosztól levetkeztetvén fegyveréből, a' halálnak remény' nélkül által van adva, legbelsőjében rezzeneteti meg az olvasó' lelket, a' melyet úgy is bús gondolatokkal eltöltöttek az előbbéniekben néhol néhol elhintett sajdítások és jelentések, hogy Patroklosz immár halálának meggy' elejbe. Közönséges Román-írók és Román-olvasók ezen előre tett jelentéseket is hibáknak fogták kikiáltani, mert hiszen, úgy mondanak, elrontják a' meglepést! (die Überraschung) Barátim, nem is volt itt Homérnak czélja, hogy benneteket megleljen.

Mikor Andromache, felrettentve a' toronyról zajgó lármától, oda siet, 's szeretett Hektort látja a' mezőn keresztül hurezoltatni, 's akkor elájul: mely igen különbözik ezen ájulás azoktól, a' melyek Románjainkban fordulnak elő! Felnyitja szemeit, 's Hektor! az ő első szava, legmélyebb fájdalmában is, méltónak mutatja magát arra, hogy ő Hektor' felesége. Itt csak egy szót említünk annak példájául, hogy tud Homér egy szóval is feldúlni a' lélek' minden mélységeit, 's megpengetni minden húrjait az érzékeny szívnék. Andromache a' köfalon áll, 's látja Hektor' hóltt testét, hogy hurezoltatik Iliosz' városa' láttára; „és a' sebes lovak gondatlanul hurezolták Achája tágas hajóji felé”. XX. 464. Millyen ecset' vonása ez a' gondatlanul! „Az érzékenytelen állatok' kontrasztja a' szerető feleséggel, a' ki a' köfalon szintén elhal bánatjában, hihetetlen mely nagy lépcsőre emeli az Olvasó' szánakodását.

Homér' Görögjei, — Diomedesz, ki a' fegyvertelen rimázkodó Dólont meggyilkolja, X. 455. — Achilleusz, a' ki Patroklosz' sírján tizenkét Trójai ifjút áldoz, XXIII. 175. ezek a' dúrva barbárok, nem sokkal civilizáltabbak az Irokézeknél. Achilleusz nevezetesen, Patroklosz barátjával való beszélgetés közben, XVI. 97. egyszer belsőjét oly módon fedezi fel, a' mely több irtózást gerjeszt, mint sem csudálást: „Bár csak o Zeusz atyám, ó Pallasz Athéne, és Apollon, bár csak valamennyi Trójaiak között egy sem szabadúlna ki, és a' Dánaiak között sem; 's mi egyedül elkerülvén a' pusztulást, magunk szaggatnánk le 'Trója' szent héjjazatjait! „— Minő óhajtás ez!

Vajmi más ember Hektor, a' szelíd gondolkozású vitéz, a' ki nem dicsőségéért, hanem hazájáért viaskodik! „Csak egy jövődőlő jel igaz, a' haza' szabadítása!” XII. 393. Még utolsó bajvívásában is, midőn Achilleuszre repíti láncsáját, nem önnön haragjáról, bár mely nagyon lobbantotta azt Achilleusz, hanem csak hazájáról emlékezik: „Bár csak, úgymond, tested egészen fogadná magába láncsámat; könnyebb lenne majd a' Trójaiaknak a' háború, ha te hullnál el a' porba, mert te vagy legveszedelmesebb ellenségek.” XXII. 287. Hektor kétség nélkül az Iliász' legszebb Karaktere; ő mindenkor szeretetre méltó, holott ellensége Achilleusz bámúlásra méltó ugyan, de sokszor gyűlölségre is. Azomba ezt is nemesíti Patroklosz iránt való barátsága, a' mely fel is oldja az egész költemény' csomóját; és ha gyűöljük ötét, midőn Hektor' holt testét szekerehez kötve hurczoltatja a' mezőn keresztül, ismét szeretve csudáljuk, midőn Priamoszt fogadja sátorába, 's Hektor' testét néki vissza adja. Megjegyzésre méltó az is, mely nemesen hánja meg haragját, 's Agamemnonnal megbékél. Van-

nak benne egy barbárnak minden virtussai, de sok vétkei is.

A' mellek személyek közzül ki kell jegyezni. Agamemnont, a' ki néha jó bajnok, de a' szerencsétlenségben könnyen megcsügged, 's nem sok volna, ha Király nem volna; — meg Nesztort, a' Pyloszi hangos szószóllót, a' ki minden legkisebb előadásnak hosszú előbeszédet csinál, és mint laudator temporis acti, minden alkalommal elbeszéli fiatal korának bajnok tetteit. Más megint és jóval energiásabb karakter a' fortélyos Odyszevsz, kinek rajzolatja, valamint Antenor III. 204. azt elő adja, legjobban megismérteti velünk azt a' vitézt, a' ki szint úgy nagy lelkével mint nagy eszével, érdemessé tette magát arra, hogy különös Éposznak, (az Odysseának), fő vitézévé választassék.

Az Iliász' vitézeinek mellette még egy más világ is forog, az Istenek' világa. Homér keveset gondol azon regulával:

Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus Inciderit; —

sőt inkább minden földi történetnek oldalt megyen más történet az égben, 's csak nem minden gondolatot egy Isten lehell a' vitéz' lelkebe. A' Homér' Isteneinek felsége azomba csupán hatalomban és nagyságban áll, nem pedig erkölcsi tulajdonságokban; a' Görögök az Isteneknek sajátul adták a' boldogságot, és az embereknek a' virtust. Zevsznek sines más elsősége a' hatalomnál a' többi Istenek előtt, mert egyébaránt ő elég együgyű és könnyen elámítható. De tudja is ő azt, és azért soha sem kevélykedik eszével, hanem csak hatalmával, és valóban furcsa az a' próba, a' melyre VIII. 234. az éghez szegezett arany lánczal készségét ajánlja. Látható mindaz-

által, hogy hatalmas igazán is nagy, mert a' többiek mindnyájan, 's még Hére is rettegnek előtte.

Mind az Istenek, mind az emberek megtartják állandóan karaktereiket a' költemény' kezdetétől fogva egész végig, annyira, hogy azon, a' mit valaki beszéll, mindjárt megesmérhetni, melyik Isten, vagy melyik vitéz beszéli, ha meg sem volna nevezve. A' karaktereknek ezen állandóságát megtartja Homér a' legkisebb környüllásokban is, p. o. az epithétumokban: így Achilleusz mindenütt a' gyors lábú, Menelaosz a' barna vitéz, Hére a' fejárkarú, 's a' t. Ezt Homér bizonyosan nem szükölködésből cselekedte, hanem azért, hogy valahányszor a' személy' neve fordul elő, mind annyiszor az Olvasó' képzelődésében, ugyan azon egy kép is elevenüljön.

II. Az Aeneisz.

Az Aeneisz' vitéze — nem vitéz. Legelső, a' mit megtudunk felőle, az, hogy felette megijjed:

Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra. 1. 92.

's legelső vitéz tette az, hogy hét — szarvast lö. 1. 188. Útjában mindenütt leginkább papokkal 's varásló asszonyokkal barátkozik, 's mikor hajóji égnek, nem segít óltani hanem csak kezd imádkozni. V. 687. — Méltó fija a' balgatag gutaütötte vén Anchizesnek, a' ki mindenhol csupa csudát lát, és mikor a' tenger' partján lovakat lát legelni, legottan tudja megmondani, hogy ez háborút jelent, III. 539. azomba minden ajtatos bölcsessége mellett is oly igen balra érti az Isteneket, hogy Krétát Itáliának nézi. III. 161. — Szint olyan ajtatosan neveli Aeneasz Askán fiját is, a' ki hasonlóképpen, nyilat téven ivére, elsőben egyet fohászkodik. IX. 624.

Csak a' X-dik Könyvben látjuk az ajtatos vi-
tét, mikor Turnus Itáliába való kikötését meg-
akarja gátolni, legelső hadi tetteit elkövetni, X.
309. kivévén azokat, a' melyeket Trója' gyűladá-
sakor kétségbe esésében végre hajtott, 's a' II-dik
Könyvben maga magáról elbeszéli. Mind e' mel-
lett ő a' szenvedhetetlenségig kérkedő: mikor azt
mondja magáról:

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
Classe veho mecum, fama super aethera notus. I. 378.

vagy pedig fijától ekképpen búcsúzik el:

Disce puer virtutem ex me, verumque laborem;—
Sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Aeneas et avunculus excitet Hector. XII.
435.

akkor nehéz tartóztatni magát a' nevetéstől: de
midőn azon egész szép Scénát, hol a' haldokló
Lauzusnak megígéri, hogy ötet és fegyvereit szü-
léinek kiadandja, egyszerre elrontja ama' bolond
kérdéssel:

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextra cadis. X. 809.

már akkor bosszónkodikni kell rajta.

A' szerencsétlen Didóval kezdett szerelmes-
kedése is szint' úgy nem igen dicsőségesen vég-
ződik: botránkoztató naivsággal megvallja néki:

— Nec conjugis unquam
Praetendi taedas, aut haec in foedera veni. IV. 337.

és midőn a' szegény elhagyatott a' kétségbe
eséssel küszködik, a' gyönyörű gavallér csende-
sen alszik hajójában, 'rebus jam rite paratis. IV.
555.

Vajmi más karakter az Aeneász' nagy ellensége Turnus! Tagadhatatlan, hogy a' IX-dik Könyvtől fogva, hol tudniillik Turnus legelőször megjelenik, az Aeneisz sokkal érdeklőbb, (interessant) mint az előbbeni Könyvekben. Ő, — az Aeneisz' Hektora, — meg nem ijjed, látván az ellenség' hajóit nimfákká változni:

Nil me fatalia terrent, így kiált fel,
Si qua Phryges prae se jactant responsa Deorum.
IX. 153.

Hogy lármázik és panaszkodik, midőn Júnó hajóra csalja a' csata' zajjából, 's akarátja ellen elviszi a' tengerre! X. 668. Be hathatós, és felemelkedett az ő beszédje Latínus' tanácsában! XI. 377. Hogy akar ő hazájáért, jegyesséért, becsületéért, mindent kockára tenni, lethumque pro laude pacisci! XII. 48. Az az ember, a' ki utolsó ütközetéhez készülvén, csak láncsáját szöllítja meg, csak attól vár segédelmet, csak ugyan nagyon különbözik a' „Semivir Phryxtól, a' ki: — Socios, moestique metum solatur Iuli, Fata docens, XII. 110. Ezt csak a' babonáság és a' jövődölésekre való bizakodás teszi vétezzé.

Turnus' halála méltó életére. Elestének oka nem gyengeség, hanem csak az a' környülállás, hogy siettében tulajdon kardját idegennel felcserélte, a' mely most az Aeneász' halhatatlan páisán széllyel pattan; 's nem előbb, mint mikor az Erynnis rettegteni, nagy lelke megcsügged:

— Non me tua fervida terrent
Dieta; ferox; Dî me terrent, et Juppiter hostis.
XII. 893.

'S hogy puhább és szeretetre méltóbb érzésekre nézve is, alább való ne légyen ellenségénél, lát-

jük életének utolsó pillanatjában ugyan azon fiúi szeretettel, a' mellyel Aeneász annyira szeret dicsekedni, őtet is öreg attyáért könnyörögni. — Turnus kétség kívül az Aeneisz' legszebb karaktere; semmiféle véték, sőt még gyengeség sem becsteleníti. Hát az igazság is, nem az ő részéről áll é? Hiszen ő hazájaért s jegyesséért viaskodik.

A' mellék személyek az Aeneiszben többnyire nem sokat érnek, kivéven mindazonáltal Nízust és Euryalust, Pallászt, Mezentium, Lauzust, és a' dicső Ramillát, a' ki Tasszó' Klorindájának, (a' megszabadított Jeru'sálemben), nyilván előképül szolgált.

A' festés' érzéki tökéletességére és eleven-ségére nézve, Virgil méltó vetélkedő társa az I-liász' Éneklőjének. Sokat ugyan mind kettőjökön segített a' nyelv, a' melyben irtak, s az efféle szépségek fordíthatatlanok. Ki fordíthatná p. o. más nyelvre, minden bájjával együtt e' következő verseket:

— magno misceri murmure pontum, I. 124.
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.

II. 301.

Genua labant vastos quatit aeger anhelitus artus.

V. 432.

Illi inter sese magna vi brachia tollunt. VIII.

452.

At tuba terribilem sonitum procul aere canoro

Increpuit: Sequitur clamor, coelumque remugit.

IX. 503.

De ott is, hol a' szépség nincs a' hangokban hanem a' képekben, Virgil fellyül haladhatatlan művész. Nem látjuk e' szemeinkkel a' hold fényét a' tengeren, midőn ezt olvassuk:

— Splendet

— Splendet tremulo sub lumine pontus. VII. 9.
Lehet é ennél elevenebb leírást gondolni:

— spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtâque cruor calcatur arena. XII.
339.

E' következendők valóban inkább festve vannak, mint sem leírva: Trója' gyúladása, II. 298. Herkules' viaskodása Cacussszal VIII. 189. Nízus' és Euryalus' éjjeli vándorlása, IX. 314. Kamilla halála. XI. 816.

A' hasonlításokkal mértéklétesebben él Virgil, mint Homér, de szint' oly szerencsésen. Itt csak kettőt hozunk elő, úgymint:

Qualis saepe viae depressus in aggere serpens etc. V. 273. és: Mugitus veluti quum prima in proelia taurus etc. XII. 103.

Már a' Régiek is azt hányták Virgilnak szemére, hogy sokat Homérból kölcsönözött. Ő maga ezt nem is tagadta, de avval mentegette, hogy könnyebb Herkulestől kicsikarni buzogányát, mint Homértól egy verset. Mit érhet, mit nem érhet ez a' mentség, nem akarjuk fejtegetni; e' következendő versek legalább, majd szóról szóra Homérból vannak fordítva:

Annuít, et totum nutu tremefecit Olymum. IX.
106.

Corruit in vulnus, sonitum super arma dedere.
X. 488.

Haec alternanti potior sententia visa est. IV. 287.

Aeneász' lemenetele az Orcusba, az Odyszeából van véve. Nem külömben az Anchizész' temetésén tartatott játékok nagyon szolgai módon a' Patrok-

Isz' temetése után vannak képezve, annyira hogy még az ökör ganéj' sincs elfelejtve, a' mellyel itt Nízus, V. 353. amott Ajász elesvén öszve pisz kolják szájokat. Az az idea is, hogy Vulkán készíti az Aeneász paisát, VIII. 626. Homértól kölcsönöztetett; de még is, gondolom, Achillevsz' pai'sát szebbnek fogja tartani mindenki, már csak azért is, mivel az alatt más poétaitalan tekintet nem lappang, holott Aeneász pai'sával a' Rómaiak' nemzeti gögjének akart, a' Költő tömjenezni. Más részről, az ütkezetek' leírásai Virgíliban többfélelek és változóbbak, a' mit talán annak is kell tulajdonítani, hogy az Iliászban nincsen lovasság, holott az Aeneiszben a' lovasság az ütkezetek nagyobb részét viszi véghez.

Sok helyütt az Aeneiszben akadunk haszon-
talan szószaporításokra, mint p. o. e' követke-
zendő.

— Magno curarum fluctuat aestu,
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit
illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
VIII. 10.

Az efféle pleonazmusok nem tetszhetnek azoknak, kik p. o. Horász tömött rövidségét szeretik, hanem inkább közelítenek az Ovid' Múzájához, kit mindazon által Virgil sokkal fellyül halad az ízlés tisztultságára (Lauterkeit,) nézve. Egyébb aránt is igaz, hogy ezek a' pleonazmusok, ha a' képet nem elevenítik is, legalább fenntartják azt az olvasó szeme előtt, és így minden esetre tűrhetőbbek, mint ama czikornyás, messziről hajhászott cifrázatok, a' melyekre Virgilban is, de sokkal ritkábban, mint Ovidban akadunk, p. o.

— *quaerit pars semina flammae*

Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, sylvas. VI. 6.

Oly közönséges dolgot, (tüzet rakni) oly czi-
frán kimondani, nevetséges; a' kép' élelvensége
nem nyer benne semmit, és a' csupa elmefutta-
tásnak nincs mit tennie a' vitézi költeményben.

A' puha, gyengéded érzesű Virgil, különös
előszeretettel, (*con amore*) festi a' megillető Scé-
nákat. Evándér' búcsúzása a' fijától VIII. 560. 's
halálán való kesergése XI. 152. Homér' legszebb
darabjai mellett helyet foglalhatnak. Megillető a'
Lauzus' halála is, és a' dúrva Mezentius' fájdal-
ma, X. 789. de mindenek felett megillető a' sze-
rencsétlen Turnus' végső sorsa, a' ki Aeneász ke-
zétől elesik. Külömben is az utolsó Könyv talán
legszebb az egész munkában.

III. A' megszabadított Jeru'salem.

A' keresztény Vallás, a' romantikai poézisnak An-
nya; de főképpen több tekintetekre nézve annya
a' megszabadított Jeru'salemnek. Itt nem szenvedelem (*Leidenschaft*), nem Helena, nem La-
vinia, hanem Idea, még pedig vallásbéli Idea
élteti 's eltölti az egész költeményt; a' Szent-Sir
elfoglalásának Ideája. Ennek következésül a' meg-
szabadított Jeru'sálem' Vitézei véghetetlen több
erkölcsi méltósággal 's felemelkedettséggel fel van-
nak ruházva, mint akár Homér' akár Virgil' Vité-
zei. Oly tiszta 's felséges gondolkozású embert,
mint Goffrédot, amott híjjába keresünk? —

— *pian di fè, di zelo, ogni mortale*
Gloria, imperio, tesoro, mette in non cale. 1. 8.

Ő ki itt a' koronát viseli, a' költemény' fő vité-
ze, erkölcsi becsére nézve is legelső: ezt Aga-

'memnon 's Aeneász felől mondani nem lehet. Ide-
ájától, 's egyedül csak attól lelkesítve, az Egyi-
ptomi követeknek 11. 81. nemes egyszerűséggel
azt jelenti: hogy ötlet nem hadi dicsőségre vagy
uralkodásra való vágyás, hanem egyedül az Úr'
keze vezette ide; 's ez a' Szent ihletés valóban
egyenlő mind a' jó mind a' bal szerencsének kö-
zepette; sehol sem látjuk, hogy valamely nemte-
len indulattól elragadtatnék, vagy felséges cél-
járól elfelejtkeznek.

Tasszónak kétség kívül sokkal gazdagabb té-
remtő képzelése nagyon mint Virgílnak. Az Aene-
iszben alig találhatók Karakter, az Aeneáshén és
Turnusén kívül. Tasszó pedig, be sokféle Karak-
terfestéseket állít előnkbe! Tankréd és Rináldo,
Argánt és Szolimán, sőt az Asszonyok is, Ermi-
nia, Klorinda, és Armida, mint tökéletesen le-
rajzolt 's kifestett Karakterek, a' kik nélkül az
egész munka el nem lehet.

Megjegyzésre méltó, és szint' úgy a' keresz-
tény vallás által megfinomított erkölcsi érzésnek
következése az is; hogy ámbár a' Költő el nem
titkolja tőlünk, miképpen a' köz Soldatesca az
elfoglalt városban nagy kereszténytelenül, dü-
hösködött legyen, XIX. 30. még is a' keresztény
Vezérek között soha egy sem követ el olyan
alá valóságot, millyen p. o. egy fegyvertelen
embernek megölettetése, valamint ez a' Görög és
Római vitézeknél néha néha megesisik. A' nagylel-
kü Tankréd, alig ébredvén fel ájulásából, legel-
sőben is ellensége' temetéséről gondoskodik, 's
azt kérdi:

— Adunque resta

Il valoroso Argante al corvi in preda?

Ah per Dio, non si lasci, e non si frodi

O della sepoltura o delle lodi. XIX. 116.

Rinálido megtartja legdühösebb ellenségének Armidának életét, sőt fogadja, hogy őtet vissza vezetendi birodalmába. XX. 134. — Nem úgy bánt Achilleusz a' Hektor' holttestével, sem Aeneász a' szerencsétlen Turnussal.

Felette érdeklő Erminia boldogtalan szerelme Tankréd iránt, 's alig lehet érzékenyítőbb valamit gondolni, mint Erminia csendes meláncho-liájával eltöltt andalgásait és siránkozásait a' Jordán melléki pásztoroknál, a' melyek már azért is a' Munka legszebb darabjai közé valók, mivel elmejátékokkal nincsenek elhidegítve, a' mi egyébként poétákon nem igen ritkán megtörténik. VII. 19. *) — Nagyon megillető Scéna az is, hol Erminia a' megsebesedett és holttnak nézett Tankrédot megtalálja; csak az valóban kár, hogy meg nem tudjuk, útollyára mind kettővel mi lett légyen? Igaz, hogy Jeru'sálem meghódol-tatásával a' Költeménynek kellett végezödni.

A' megszabadúlt Jeru'sálem' meséje, (die Geschichtsfabel,) 's a' történetek' egymásba való füzése sokkal nagyobb mesterséget mutat, mint akár az Iliászé akár az Aeneiszé. Sokan hibának nézték a' Szofrónia és Olindo' történetét, mint felesleg valót, és a' fő történethez nem tartozót: de minekutánna ez az Epizódium oly igen szép, hogy magában is derék költeményt tehetne, én nem merek azon Arisztárchokkal egyet érteni, főképp' azért is, mivel ezen melléktörténet első alkalmatosságot nyújt a' dieső Klorindának, — ama' Virgili Kamilla' sokkal jobb mássának, — megesmértetésére. Inkább pedig merném azt állítani, hogy az Askaloni Öreg az ő földalatti folyamos barlangjával, csak „purpureus late qui

---

*) Igen szép magyar fordítását ezen darabnak l. a' Bárfai levelek a' 176. lapon.

splendeat pannus” és hogy a’ Költőnek itt azt lehet, mondani: „Sed nunc non erat his locus.” — Még szívesebben, gondolom, minden Olvasó el lehetett volna a’ Rináldo Genealógiájának szöszaporító elbeszélése nélkül, XVII. 90., a’ mely, Tasszó dolyfös pártfogóján kívül senkit sem interesszalhatott.

Más részről, Armida’ történetei mely csudálásra méltó mesterséggel belé vannak szöve az egész Költeményen keresztül! Mennyire indítja részvételünket Tankréd’ szeretete Klorinda iránt, ’s még Ermínia szeretete Tankréd iránt! Lehet-e szomorúbb történetet gondolni Klorinda megöletetésénél szeretőjének keze által? Minden környülállások nem egyesülnek é szánakodásunk’ öregbítésére? Születésének ’s gyermekkori történeteinek közvetlenül előre bocsátott előszámlálása előre kettőzteti figyelmetességünket. Az ütközet alatt, a’ mely szánt szándékkal igen környülállásosan irattatik le, perczről perczre remegve várjuk, hogy a’ bódogtalan szerető reá esmérjen szeretett Klorindájára, ’s nem de nem szintén magunk’ mellyében érezzük a’ gyilkoló vasat, midőn az a’ vitéz Szűz’ kebelébe merül? Még ez sem elég; megilletődésünk a’ legfelsőbb lépcsőre hág, midőn megtudjuk, hogy lehetett volna megtartani életét, ha Aladin Kírály kaput nyitott volna Argántnak, a’ ki szabadítására akart indulni. Végtelen a’ Tankréd’ fájdalma, ’s valóban. poétai gondolat, hogy Klorinda’ idvezült lelke enyhítse azt megjelenésével; az ilyen sebeknek nem terem orvosság e’ földön.

Már az előadásról is (Darstellung), kell szólni. Az Olasz Homér szint’ oly ragyogó festékekkel fest, mint a’ görög; ’s a’ borzasztó tárgyakat (schauerlich) szint’ oly szerencsésen festi, mint a’ kecsgejtetőket (reizend). Amazok

közzül például hozzuk elő a' pokolbéli lelkek tanácskozását IV. 1. emezek közzül pedig Goffrédo' álmát, hol Húgo megjelenik előtte. XIV. 4. Az étszaka' két leírásai:

Era la notte allor etc. II. 96. és:

Usciva omai dai molle etc. XIV. 1.

a' legszebbek közzé valók; valamint a' szélvész' leírása is a' táborban:

— Sono estinte or queste faci or quelle,
E per tutto entra l' acqua, il vento spira,
Squareia le tele, e spezza i pali, e svelle
Le tende intere, e lunge in di le gira.
La pioggia ai gridi, ai venti, aè tuon' s'accorda,
D' orribile armonia, che il mondo assorda. VII. 122.

De a' romantikai poézis' természetével meg-
egyezőleg, az eszmélkedő (reflectirend), poeta
gyakran előlép a' képek megöl. A' megszabadít-
tatott Jeru'sálem' majd minden Énekében erkölcsi
elmélkedésekre 's Szentencziákra akadunk, a' mil-
lyenek az egész Iliászban, talán hárman sem ta-
láltatnak. De azoknak elosztásában mindenütt ki-
látszik a' művész' keze, mert arra szolgálnak
mindenütt, hogy az előttök való történeteknek,
vagy képeknek bényomását hathatósabbá tegyék,
Így p. o. VIII. 41.

Che difesa miglior, ch' usbergo e pseudo.

E la santa innocenza al petto ignudo.

A' hosszabb reflexiók is, mivel mindenütt önként
következnek a' környülállásokból 's a' személyek'
állapotjából, nem díztelenítik, hanem inkább
megszépítik a' költeményt. Senki sem kívánná a'
megszabadított Jeru'sálemből kitörülni a' kö-
vetkezendő Sztanczákat:

Giace l' alta Cartago etc. XV. 20.
vagy pedig ezt:

Deh mira — spuntar la rosa etc. XVI. 14.
és az ellenkezőjét:

Signor, non sotto l' ombra etc. XVII. 61.
's útoltára a' Rináldo' gyönyörű monológját:

— Oh quante belle

Luci il tempio etc. XVIII. 13.

Óh valóban nem mind az hiba, a' mi Tasszóban másképpen van mint Homérban, sőt bizonyosan szabad, egy finomabb pallérozású időszakasz' számára írott Kőteménynek más szépségekkel is bírni, mint annak, a' mely természet' gyermekeiről, 's természet' gyermekeinek íródott.

Mit mondjunk a' beszédekről? Alét beszédje a' Goffrédo' táborában II. 62. remek munkája a' szószóllás' mesterségének; Goffrédo' feleletét, felséges egyszerűsége miatt, már fellyebb dicsértük. II. 81. Harmadik példa gyanánt szolgálhat az Armída' beszédje a' keresztény táborban. IV. 39.

Ily nagy és sok szépségek mellett, Tasszó nincs egészen egy hiba nélkül, melynek némünémüképpen mentségül szolgálhat, a' melyet mindazáltal szépséggé nem változtathat az a' század, a' melyben írt, 's a' melyet egyébbaránt oly igen megelőzött: értem azokat a' fatális elmejátszodtatásokat, (Witzeleyen) *) a' melyek, mint a' jégcsapok úgy belé fityegnek némely legszebb 's legindulatosabb előadásaiba, jég - csapok' módjára

---

*) A' Magyaroknak még nincs tulajdon meghatározott szava a' Witz' kitételére, de azon nem kell csudálkozni, mert hiszen a' Francziának sincs, holott ő minden Nemzetek közül legelmésebbnek tartja a' magát: nálla még most is mind egy a' Witz és a' Lelek: esprit.

csillogtatván sokféle csudálatos színeket, de meg is hidegítvén ám az olvasót sok időre. — Mivel sokkal könnyebb, de sokkal érdemetlenebb is, egy nagy ember' munkájából a' hibákat kikeresgélni, mint a' szépségeket: megleégszünk itt egy két példával. — Nem gyerekeskedés é, a' szerelemről azt mondani!

O miracol d' amor, che le faville
Fragge del pianto, e i cor nell'acqua accende! IV. 76.

Ermínia, hosszú elválasztás után, a' mezőn találja Tankrédot, de megsebesedve 's elálélva: hólttnak tartja.

Ez alkalommal ekképpen kezd siránkozni;

In che misero punto or quì mi mena
Fortuna! Ah che veduta amara e trista!
Dopo gran tempo io ti ritrovo appena,
Tancredi, e ti riveggio e non son vista:
Vista non son da te, benché presente,
E trovando ti perdo eternamente. XIX. 105.

Melyik okos ember elhitetheti magával, hogy Ermínia, ha csak nema tartjuk Párisi Operisztának, a' határ nélkül való fájdalom' legkeserveőbb szempillantatjában, ilyen Epigrammákat fogott szóllani? Mennyivel természetesebben azt mondja Olindo a' farakáson:

— Duolmi il tuo fato,
Il mio non già, poichè io ti moro allato. II. 34.

E' kevés szók a' tisztúltt ízlés' mérőjén ezerszerre többet nyomnak, mint az egész strófa, a' melyet berekesztenek: abban tudniillik Olindo, midőn már körülötte csak nem lobbannak a' lángok, még is örökké elméskedik. (Witzelt).

Egyébbaránt talán senki sem fogja Tasszónak igen rossz néven venni, hogy földijét Virgilt előképül választotta; valamint ezt némely kongásai (Ankläge) kelletinél világosabban is elárulják, p. o. Concilio orrendo IV. 2. és Goffrédo megsebesíttetése 's gyógyulása, XI. 68. Igaz ugyan, hogy Armida öve, egészen a' Régiel' Vénuszöve; de ha Armida' beszédje IV. 39. némünéműkeppen a' Színon' beszédje után (Aeneisz II. K.) dolgoztatott: már az ilyen lelkes, izletes, 's úgy szólván originális utánozásban a' legfinnyásabb ízlés sem ütközhetik meg, és Virgílnak valóban nincs oka szégyelni az ilyen követőt.

IV. A' Henriáde.

A' Henriád' Költőjének, a' tárgy' választása leginkább szolgál becsületére. Páris várossának IV. Henriktól véghez vitt meghódoltatása, az előtte való történetekkel, (melyek között a' Sz. Bertalan' étszakája) valóban igen érdeklő poétai tárgy: de hogy bánt a' poéta vele? Tíz éneket eltöltött, „mit epigrammatischen Nadeln”, a' mint Schiller mondja; azokkal egy ideig csiklándoztatván az Olvasó' értelmét, de üresen hagyván képzelését, 's szívét hidegen. — Ily kemény ítélet kétségkívül próbákat kíván: im itt vannak.

A' Szent Bertalan étszakája, — minő nagy, minő irtóztató tárgy egy oly ecsetnek, a' mely bírna vele! De Voltaire' köszvényes fantáziája alig tudott egy Scénát, — a' Coligny' halálát, — festeni, 's már is elbágyadt. Az egész történet szép hívesen megyen véghez: az Aeneisz' azon 20. versei:

Diverso interea miscetur moenia luctu etc. II. 297, többet érnek a' Henriád' egész II-dik Énekénél. Vessük össze vele Schillernak NB. prózában

készített leírását *), 's mindjárt megfogjuk látni, mellyik a' kettő köz'tt a' poéta: Schillernél az ember legalább lát valamit.

A' III-dik Énekben a' Coutrasi ütközetnek leírása pompásan jelentetik előre; úgymint Henrik elakarja azt hallgatni, de Er'sébeth el nem fogadja vonakodását. Örül az olvasó, hogy imé már most valami szép eleven festést fog szemlélni; utoljára mi festődik? Semmi sem. —Az egész leírás nem úgy néz é ki mint egy Armádai Bulletin még pedig rossz?

IX. Károly szörnyű nyavalyában holt meg; vére cseppenként kihatott veríték lyukain. Itt a' poétának nem kellett kigondolni semmit, csak azt kellett előadni, a' mit a' históriában talált. Lásuk hogy fogott hozzá. Azt mondja:

Son sang, à gros bouillons de son corps élané,
Vengeait le sang français par ses ordres versé. III.25

Mit látunk? A' vért kiszívárogni a' veríték lyu-
kakon?

Nem! közönséges sebet látunk, a' melyből vér foly.

Szint' úgy furcsa látni, hogy fárasztja magát Voltaire híjjába, holmi allegóriai személyekkel, (a' politika, a' vallás, a' fanatizmus 's a' t.) akarván költését nagyobb felemelkedésre juttatni. Hogy pedig ezen célját el nem éri, leginkább abból is megtetszik: hogy az olvasó mindjárt unatkozik, valahányszor egy ilyen allegóriai személy szóllani 's munkálkodni kezd, 's azzal ketté szakasztja a' történetek' folyamatját. Annyira igaz az, hogy a' Henriád'ban csak a' történetek inte-

---

*) Geschichte der Unruhen in Frankreich, welche der Regierung Heinrichs IV. vorangingen, bis zum Tode Karls IX. Kleine prosaische Schriften, III. Band.

resszálnak, az előadás pedig unalmas. Mely igen különböző a' Homéri Istenek' világa! Ez magában különös theatromot formál, a' mely mellett a' néző szint' annyi gyönyörűséggel mulatozik, mint a' Trója körül hadakozó vitézeknél.

Henrik álmodott utazása az égbe 's a' pokolba szint' úgy minden teremő fantázia nélkül szükkölködik. Alig tudunk meg valamit az égben és pokolban lakozó személyekről, kivéven azt, hogy ott vannak. Bár csak Voltaire inkább páriálta volna Virgilt vagy Dantét.

A' vitézi költemény' természete felséges gondolatokat kíván; ezek pedig öszve nem férhetnek az elmejátszodtatásokkal, a' melyek a' Henriád'-ban végig uralkodnak, 's e' mellett még sokszor lankadtak és ízetlenek, (fade). Hallyuk csak Voltairt, miképpen a' IV-dik Énekben szabadulni sem tud attól a' magában is haszontalan gondolattól, hogy Joyeuse egymást felváltólag majd udvarnok volt, majd ismét szerzetes barát:

Cè fut lui, que Paris vit passer tour à tour
Du siècle au fond d'un cloître, et du cloître à la cour;
Vicieux, pénitent, courtisan, solitaire,
Il prit, quitta, reprit la cuirasse et la haire.
Du pied des saints autels, arrosés de ses pleurs,
Il courut de la liguë animer les fureurs,
Et plongea dans le sang de la France éplorée
La main qu' à l'éternel il avoit consacrée.

Az első két sorban már mindent tudtunk meg, a' mit tudnunk szükséges; a' többi mind haszontalan ragaszték. — Szint' oly nevetséges Er'sébeth Királynénak beszédje a' III. Ének' végén, a' melyben úgy oktatja Henriket, mint egy Oskolamester tanítványát, Fülep Királyt 's Szixtust hosszasan leírván előtte, holott azokat régen szint' úgy jól esméri mint Er'sébeth.

Ennyi dorgálás után, már egynehány arany szemet is kell szedni: a' Henriáde csak ugyan nincsen azok nélkül.

Hathatósan rezzentő karaktervonalás az, ha Medicis Katalinról, midőn Coligny' fejét hozzák néki, a' mondódik:

Médisis la reçut avec indifférence,
Sans paroître jouir du fruit de sa vengeance,
Sans remords, sans plaisir, maitresse de ses sens,
Et comme accoutumée à de pareils présens. II.

Igazán nagy vonás az is, mikor Henrik, minel-
utánna leírta katonájának minéműségét, ezt mon-
ja magáról:

Je n' étais distingué qu'en marchant à leur tête. III.

Rövid, de hathatós Bourbonnak katonájához in-
tézett beszédje III. Henrik' halála után; még hat-
hatósabb és felségesebb ama' másik az Ivryji üt-
közetben:

Vous êtes nés François et je suis votre roi,
Voilà nos ennemis: marchez et suivez-moi!
Ne perdez point de vue, au fort de la tempête,
Ce pannache éclatant qui flotte sur ma tête;
Vous le verrez toujours au chemin de l'honneur. VIII.

A' Történetírók' szerint, Henrik igazán így el-
mondotta ezt a' beszédet; és így a' poéta' érdeme
itt csak abból áll, hogy annak felséges egyszerű-
ségét semmiféle czifrázattal nem dísztelenítette.

Noha továbbá az allegóriai személyek nem
sokat érnek az Eposzban, 's távolról sem vetél-
kedhetnek Homér' testesébb 's velősebb Istenei-
vel, vagy Tasszó' ördögivel 's angyalival: még
is igazán poétai gondolat az, hogy a' fanatizmus
a' meggyilkoltatott Guisei Herczeg' képében,
Clément Dominicánusnak megjelenik álmában, 's

azt a' Király' megölésére nógatja. A' Tizenhatok' bűvös bájos áldozatja is valósággal rémitő. A' d' Ailly' története, a' ki az ütközetben tudatlanságból tulajdon fiját öli meg, VIII. felette megillető, 's talán megállja, ha csak messziről is, a' Klorinda' halálával való öszve hasonlítást.

Utoljára még egy derék hasonlítást említünk, a' mely versent futhat más Költőknek legjobb hasonlításával:

Ainsi, lorsque les vents, fougueux tyrans des eaux,
De la Seine ou du Rhône ont soulevé les flots,
Le limon croupissant dans leurs grottes profondes,
S' élève en bouillonnant sur la face des ondes :
Ainsi dans les fureurs de ces embrasemens,
Qui changent les cités en de funestes champs,
Le fer, l' airain, le plomb, que les feux amolissent,
Se mêlent dans la flame à l' or qu' ils obscurcissent.

ekképpen, úgymond, a' polgári felforgatások,
(Revolutions), egymásba keverik a' híres, és a'
név nélkül való embereket.

Mit lehet már kihozni mind ezekből az észrevételekből? — Vitézi Költeménynek nem merném mondani a' Henriádét: mert:

— mediocribus esse poëtis

Non homines, non Dî, non concessere columnae;-és:

Es ist ein Ding, das mich verdreusst,
Wenn Schwindel: oder Schmeichelgeist,
Gemeines Maass als grosses preist *).

Hiszem azomba, hogy ha Voltaire allegóriai személyeit félre lódította volna, a' Henriád' foglalatjából, középszerű vitézi költemény' helyebe nagyon derék történeti Románt készíthetett volna.

---

*) Bürger,

Ott, hol nagy szenvedelmeket ébreszteni nem szükséges, ott Voltaire' és földijeinek könnyű vérrü Géníussza a' maga helyén van. De ha el sem találta az igazat, midőn így okoskodott *): „Il est certain que notre langue est plus forte que l'italienne, et plus douce que l'angloise; les Anglois et les Italiens ont des poëmes épiques; il est donc clair, que si nous n'en avions pas, ce ne servit pas la faute de la langue françoise”; — még is dicsőségére azt mondhatjuk,

Quem si non tenuit, magnis tamen excidit ausis.

F. S.

2.

A' Természetben való forgás vagy Keringés.

A' szüntelen való változások, pusztulások 's romlások által tartatik fenn az örök egygyformájúság a' Természetben. A' tápláló eszközök az emberekre 's állatokra nézve mindenkor megvagynak a' Földön; de magok a' Teremtések mindég változnak, egymást kergetik, 's a' Természet Piattzáról kitaszítják. A' Szülék megelednek Gyermekeikben, és kevés esztendőök után elrontja azokat is a' Természet, 's él vele gyümöltözésének fenntartására. A' változás váraкоzik mind arra, valami a' Természethez tartozik. A' Matéria egyik országból által megy a' másikba, most leszsz állattá, majd plántává, majd kövé. Az Elementumokat egygy örökkévaló keringésben

---

*) Essai sur la poësie epique.

útaztatja a' Világon által a' Teremtő. A' Természet semmit se vesz el az irtóztató pusztulások 's romlások által. Egygy dolognak elmúlásából más frissebb 's elevenebb dolog nevededik. A' Természet' Határában új ábrázatok állanak szüntelen elő. A' Hely, mellyen ez véghez megyen, most is az, a' melly az előtt volt, de magok a' valóságok rajta szüntelen változnak. Mindég mások lépnek elő, 's az előbbienek a' Természet' közönséges Tárházába vissza térnek. Ez által tartja egygyütt szüntelen minden kintseit. A' legjobb el osztás nem ragadozza el őket. A' legnagyobb bő-kezűség nem fogyasztja gazdagságát. Ad ez szakadatlanul, és mennél' többet ad, annál gazdagabb leszsz. Nem olyan ez, mint a' gyertya, melly magát meg emészti másokat világosítván. Ennek gazdálkodása hasonlít a' vízhez, melly a' Tengerből ki foly, meszsze távozik, sok ezer Patatokra oszlik, végre éppen annyi mennyiségben vissza tér annak mélységébe. A' mit a' Természet egygyik kezével ad, másik kezével már vissza veszi. Minden, valami tsak ő töle vészen, tartozik oda adni ahhoz a' nagy Halomhoz, melly a' Természet örökös műhelyében formáltatik, és új étellel bétellyesedik. Az Elefántok el asznak, a' Czedrusok 's Tölgyfák elszáradnak, a' Hegyek el vénülnek, a' Folyók ki apadnak, a' Kősziklák el mohosodnak, a' Vezuvok ki alusznak, az Embereknek 's Allatoknak egész Nemzettségei el rothadnak, a' Földnek Felseje mindennap' változik — De a' következőse ezen romlás' történetének: A' megújulás, Fel-támadás, vissza állás, és megszépülés.

Ebben az örök keringésben vagynak a' Természetnek tsudái. Filozofusi szemének kell lenni az embernek, sok dolgokat öszvefüggésben, mint egyetlen egygyet, mint egygy Egészszet kell

kell gondolni, ha itt az ember a' Természetet követni akarja. Egygyetlen egygy Test se változhatatlan. El hagja romlani a' Természet tulajdon munkáját a' Mesterségével egygyütt. Mihelyt a' gyermek megszületik, szíve mindjárt nem ver azaz a' Sebességgel, mellyel edénnyei az elsőbb napokban öszve vonódtak 's ki terjedtek Születése napjától fogva mind többet többet vesz el kellemetességéből. Mi az élet ere a' 90. esztendő öregnek azon Ifjú erős veréséhez képest, kiben legelőször ébredtek fel az édes ösztönök? Kinek kinek létele bizonyos változhatatlan határok közé szorítottatott, a' halál jelentgeti jövőtelét, 's megjelenik sokkal elébb, mint célunkat el értük volna. A' Historia legkevesebb emberek' neveit, tselekedeteit 's hibáit jegyzette fel: De a' Természet sok millióknak testeiket kik már előttünk voltak, el oszlatta, el keverte, 's más nevekedésekre fordította. Az el rothadt állat új nevekedésnek materiája, és az a' fü, melly az ökör gyomrában meg rothadt, ismét hússá, vérré változik az Állati Testben. Minden elrothadt állatokból terem a' Természet szénát, fűvet, gyökereket, Fákat, gyümöltsöket, mi, és az állatok eszszük ezeket 's azoknak plánta természetek változik állati testté. A' Természet, vagy az ember, vagy más történet, megöli a' Madarat, melly azokból a' hernyókból, mellyek magokat a' Fa levelekkel hizlalták, számtalan sokakat megevett — mindenik Elementum melly ezen madárnak elő állását segítette, vissza veszi tőle a' mi ő hozzá tartozott. A' gőzők, mellyek az el rothadt tőkéből vagy Állathból felemelkednek, vissza jönnek a' Földre Essőnek, Hónak, Jégnek ábrázatjában. A' víz, melly magát a' Földbe bé fürja, új növényeket, leveleket, virágokat formál, mellyek mihelyt elő állanak, a' nagyobb 's kisebb állatok

meg eszik, megemésztik. A' por repül a' Földön széllyel, bé veszi a' vizet, sárrá leszsz 's különbkülömbféle testekhez, ragad. A' Természet munka nélkül formálja az előbbeni Állatoknak, Növényeknek maradványit olyan, vagy hasonló valóságokká.

A' víz, mellyre minden Szempillantásban szükségünk van, éppen azt a' keringést tsinálja a' Világon keresztül. A' legmagasabb Hegyek veszik azt a' Fellegekből és közlik az alacsonyabbakkal. Innen gyakran elég víz van ezeken az álló Tavakon, midőn az egyenes földön minden ki száradt. A' Tengerből száll fel annak a' víznek nagyobb része a' mi van nálunk az erős Földön. A' Levegőbe felemelkedvén a' párázatok, a' Szelek rövid idő alatt, bejárnak velek nagy darab részt és széllyel osztják. Így támadnak a' Felhők, és a' Tengerek' ki gőzölgéseik öszve folynak a' Földnek, Plántáknak, embereknek, Állatoknak ki gőzölgéseikkel. Ezek a' sokféle kevertt gőzök bé hatnak a' Testek' szívó tsővjeikbe, ottan ottan erős és hosszas záport öntenek, és meszsze a' Tengertől tulajdonaivá lesznek a' Természet' ezer meg ezer Fiainak, kiknek a' Világ' gazdagságához jussok vagyon: Majd ismét fel szállingóznak, Fellegekké válnak a' Föld felett, le omlanak iszonyú Zivatarral a' magas Hegyekre, le futnak azoknak tetejeikről a' nagy Folyókba 's apró Patakokba, végre mind egygyütt befolynak ismét a' Tengerbe. Minden Testek, mellyek megszűnnék lenni, széllyel szórattatnak a' Levegőbe. De azonban a' levegő is vissza adja minden szempillantásban mindenhez azt, a' mit kívánnak. Egygy 200. éztentős Tölgyfának a' gyökere tsak kis helyet foglal el, még is azon a' szoros Téren fel nevelkedik egygy olyan Fa, mellynek mennyisége 100 ölre is ki üt. De hogy volna ez lehetséges,

hogy nőhetnének annyi ágak 's az ágakon annyi gyümölcsök; hanem ha minden levél gondoskodna magáról, hanem ha szüntelen minden levélen 's ágon való lyukatskákon, a' viz, só, olaj, és a' gyenge finom Föld részetskék a' Fával közöltetnének.

Azt mondja Linné; hogy a' magvakban a' tsira alig teszi egygy gránnak ötvenedrészét, 's ebből leszsz gyakran a' leg pompásabb Épület, 's mit nyer ez a' kis hely a' maga ki terjedésére? Nem egyebet Essőnél, mellyben más testek' részetskéi uszkálnak. Egygy Indfai Nábób egygy várat megvévén, estve hat órákor bé zárt 140. Személyt egygy kisdéd szobába, mellynek egygyetlen egygy ablaka volt, 's másnap reggel tsak 62—ten jöttek ki belőle életben. Tulajdon ki gőzölgések ölte meg őket. A' Levegő mind ezen részekkel úgy megnehezedett 's melegedett, hogy némellyek dühösségbe estek, vagy meg boldultak. Mezítelenre vetkeztek, 's ingeikről szopták az izzadságot, hogy szomjúságokat enyhíthessék. A' Holttakon keresztül törekedtek az ablakhoz, az erőtlenség miatt többször le hullottak a' Földre, 's valamelly bot' segítségével állottak fel ismét. Hollwell Kapitány három órákat állott ki úgy, hogy ezen kinlódókat a' vállain tartotta, míg friss levegőt szívtak bé, 's ordítottak a' vizért. Ebben az úgy nevezett Fekete Barlangban öszve gyült tehát mind az, a' mit a' Levegő minden élő testekből észre vételünk nélkül magához vészen — hát tsuda e'; hogy mikor mind ezekkel az Állati ki gőzölgésekkel meg gazdagodván ismét más testekbe bé hat, azokat nedvvel 's titkos élet balzsammal megtöltheti 's éltetheti' tisztítja 's javítja ez magát mindenkor az által; hogy ő szüntelen minden üres Téréséget be tölt, tűz viz felett lebeg, minden edénybe bé hat, soha meg nem áll. Pringle azt kívánná;

hogy minden Ispotályba csak annyi betegeket ten-
nének, hogy még kétszer annyi el térne benne,
vagy hogy még kétszer annyi helyek jutna. Min-
den állatok mindég friss Levegőt keresnek — a'
Galambok mindég hívesen szeretnek ülni, nem
bánják ők, ha ki járó lyukaikon kívül még több
Nyílások vagynak is Búgjak' tetején vagy oldalán.
A' mi most a' Levegőbe megy majd ismét le esik.
A' só, az olaj, mellyeket a' Füst felvisz, mind
le szivárognak ismét a' Földre, és a' mezőt kö-
vérítik, termékenyítik. Mint valamelly ki terjesz-
tett Fedezet szüntelen a' Föld feli felett függ,
minden tseppetskét felfog, azt el keveri, 's visz-
sza adja ez új növényekre, mellyektől azokat
ismét vissza fogadja, ha rendeltetéseket el ér-
ték.

Azok a' por szemek, mellyeket a' Természet
a' nagy Hegyeken öszve gyűjtött, időről időre
keringésbe jönnek, és elfogyatják a' Hegyeket is.
A' változások, mellyeket már a' mi Földünk szen-
vedett, olly nagyok és számosak, hogy sokak a'
régí Hegyekből már nintsenek ott — a' régibb
Írók beszélnék még azokról, de már ma nem ta-
lálatnak többé. A' Levegő mindég munkálódik
bennük, 's mennél magasabbak annál erősebb a'
Levegő befolyása, annál sebesebben történik a'
megkissebbedés. A' magasabb Hegyek' tetejei
mindég kopaszok, mert azok a' szelek által, az
essők által 's az olvadó Havak által mindég mo-
sattatnak. A' Hegyek belső részeikben gyakran
nagy Barlangok támadnak, mikor a' Föld erős rá-
zásokat szenved, vagy mikor a' Kősziklák szétt
szakadoznak, vagy öszve omlanak, vagy mikor a'
Levegő a' Föld alatt lévő tüztől felmelegszik, 's
valahol magának erőszakkal kirohanást szerez.
Egygy közepszerű magosságú Hegyben mindég
sok víz is van, és ez a' víz szüntelen kereng a'

Hegynek belső részeiben, mindent keresztül furkál, lassan lassan elgyengíti, a' Hegy fundamentát elássa, 's ez által azt okozza; hogy daraboknak kell leszakadozni. Némelly Tartományokban gyakran lesillyed a' sík Föld is, 's maga után vonja a' Hegy' omlását is. Ez kiváltképpen ott esik meg, hol a' tűz-okádó Hegyek által a' Földnek nagy darab része kiüresítettik 's megkönnyül. Gyakran a' Föld ingás miatt elsillyednek egész városok, múlató Kastélyok, Faluk *), 's azokkal együtt minden természeti ritkaságok, 's a' mesterségek művei. A' Nápoly körül elsillyedt Városok' gödreiből melly sok dolgok ásatnak ki ekkorig? Strábo beszéli, hogy az előtt való esztendőben, hogy ezek a' Városok elsillyedtek, Achaja és Macedonia a' Föld alatt lévő tüztől ijjesztgettettek — hogy az előtt Tyrus gyakran tapasztalt olyan rengéseket. Az erőszakos megtámadások, mellyeket a' Hegyek a' Szelektől, Záporoktól, Felhő - szakadásoktól, Szélvészektől, Essőktől, Áradásoktól, Melegtől, Hidegtől szenvednek, természetesen a' részeknek valamint külső, úgy belső öszve köttetések elválasztják, és az által a' Hegynek sok jó részeit, köveit, gyökereit, göröngyeit, porait elragadozzák, mellyek az alatt fekvő Völgyekre Mezökre vitetnek. Az olyan Hegyek, mellyek Erdőséggel 's gyeppel fedettek, lassabban, a' mellý Hegyeket pedig szántanak, sebesebben meztelenítetnek, mivel a' víz az utolsókba könnyebben bé hat, 's könnyebben rabolhat. Nem látja é világosan az ember egygy essős éjtszaka után, hogy

---

*) Így kellett elsillyedni 1230-dik esztendőben azon 5. Helységeknek, mellyeknek helyén áll azolta a' Fertő Tava, mellyek is a' Fraknói Jegyzés szerint ezek voltak: Feketető - Jákóbfalva - Förtlő - Sár-völgye - Kőnder-völgye.

a' Hegyekről leomló víz, most zavaros színű sárral, majd veresellő agyag színnel foly? Már Aelianus megjegyezte a' Hajókázók után; hogy az Etna, a' Parnaszsz, az Olimp mind lejjebb lejjebb szállottak. Ki nem tudja; hogy Schweitzban sok régi Kőszálak tulajdon terhek által, és az által hogy a' levegő minden viszontagságainak kivagynak tétetve, lezuhannak. Haszszziában most sok kopasz Kősziklák állanak ott, hol az előtt gyümölcsök termettek. Sokszor kivágják a' Hegyeken lévő Erdőket, 's nem gondolják meg; hogy a' porhanyós Föld tsupán tsak a' sok fagyókerek által tartatik egygyütt. Alig hordják el a' fákat 's alig változtatják szántó Földekké, már három esztendő se ér, elfogyogat a' meglyukgaltt Föld 's Kősziklák tűnnek elő helyette. Gyakran hallja az ember; hogy itt 's ott Hegyek sillyedtek el. 1739-ben Kárníoliában Lajbak mellett egygy Hegy elsillyedt. 1618-ban Plüers nevű városotska mellett a'szomszéd Conto nevű Hegyből elvált egygy Darab, és elborította a' Várost. Casaubonus írja; hogy az ő idejében a' Bernai Cantonban Hyborn nevű Falu, Föld rengés alkalmatosságával, egygy oda 2000 lépésnyire lévő Hegy által el fedetett, 's egyenes Földdé lett. (Hogy ne tarthatnánk hasonló veszedelemtől mi, kik a' gyakorta rengő Vértesi Hegyek' tövében lakunk)?

A' külömb külömbféle Föld nemek fekvésében lévő különös rendből is láthatni; hogy a' víz áradások által némelly magas helyek lealacsonyodtak. Burnet úgy vélekedik; hogy a' Hegyek az erős Földnek harmad részét teszik, -- melly sokat vesztene hát a' Föld, ha a' Teremtő ezen Intézet által egygy állandó öszve köttetést nem eszközölt volna a' Hegyek és az egyenes Föld között? naponként kissebbednek, Majd min-

den Tartományban lát most az ember külömb külömbfele helyeken Tornyokat, Városokat, Falukat, mellyeket az öregek ifjúságokban a' közben fekvő magosságok miatt nem láthattak. Ma is egygy emberi élet idő alatt a' magos tetők, mellyek a' látást fedezték, naponként kisebbbednek, és ma az ember tovább el lát, mint láthatott az előtt. Popovits beszéli; hogy a' Dominicanusok Soriában egygy Hegynek Északi oldalán építeni akarván Klastromjokat a' Természetnek víz által való munkásságát követték, és a' hol a' Hegyet kisebbíteni akarták, a' magosságból tsatornán eresztették le a' vizet. Ez által a' Föld szüntelen mosattatott 's a' Kősziklák ki mezítelekedtek, 's az építést könnyítették. Ha egyszer a' Hegy belől kivájattatik, nagy Darabok elszakadoznak 's lesippednek a' mély útba, melly a' két Hegy közt megyen végre egyszerre olly sok leszakad, és a' követsek közt hempelygő víz egygy éjtszaka annyit el mos, és elvisz magával; hogy húsz 's több esztendőig Szekerekkel lehet alkalmatosan járni ott, hol az előtt a' Hegyekben tsak egygy hasadás volt. Valéz hegyes Tartományában gyakran embereket fogadnak, kik a' Tartományt a' kövektől tisztogassák, mellyeket a' Hegyekről Patakok sodrottak le. A' köves Hegyeknek az allján az egyenes Föld kövekkel van teli. Régi magas, terhes Várak függnek most gyakran lyukatsos, szeplős kő szálakon lefelé. A' régiek nem építették azokat olly rémitő módra. Midőn a' közép időkben Német ország a' Hadnak 's Tolvajlók által majd tsak nem egészen össze rontatott volna 's erős Várakat épített, még akkor nem voltak a' Kősziklák olly rémitő Függőlékek, mellyeket most borzadás nélkül nem lehet nézni. A' Kősziklák szint' úgy elavúlnak 's kopnak, mint a' Hegyek. Addig töredeznek a' kövek

lassanként; hogy egyszer erős omlás követi, és bérohan a' völgyekbe 's folyókba. A' Világ' Monárkájának lábai alatt tehát naponként változások történnek. A' Kősziklák kissebbednek, a' Hegyek eltűnnek, a' városok elsillyednek, a' Földnek egygy egész Tája más, ábrázatot vesz magára, csak a' közönséges Fő Úr az ő örökké való változhatatlan nagyságában nézi a' megtelhetetlen mélységet, melybe végre mindenek belé silylednek, mikor órájuk el jő.

De valamint a' Folyók mindég tsekélyűlynek, a' Hegyek mindég lyukatsosodnak, a' Tengerek mindég nagyobbodnak, a' Kősziklák tördelődztetebbekké lesznek; úgy a' Föld rengések gyakran új Hegyeket emelnek a' laposokon, és a' tűz munkássága a' Tengereken új Szigeteket hoz elő. Így támadt, úgy látszik, Malt'ha Szigete is, melly nem egyéb; hanem az Állatok' fogaikból 's tsontjaikból eltöredezett daraboknak halma, mellyek kövekké váltak. Sok helyeken Német Országban hajdan a' Vezuvok 's Etnák pusztították a' Tartományt; de már régtőlfogva megszűntek, és ma a' Tartomány termékeny 's bővölködik emberekkel 's tápláló eszközökkel. Hogy hajdan Hazánkban is Mátra Hegye tüzet okádott, hiteles általadás Méltóságos Consiliarius és Kis Keresztes Vitéz Bez'er'édy Igná'tz Ő Nagyságától hallottam; hogy bír egygy olyan Láva darabbal, melly bizonyosan a' Mátra' okádékjának maradványa. — A' kiöntő Folyók a' körülöttök lévő Tájra minden esztendőben, Homokot, iszapot, köveket, gyökereket hordanak 's azzal magosítják a' Földet, azonban más folyók naponként a' kised patatok által a' Földről sok mázsát magokba vesznek, és maga a' Tenger mind inkább töltődik, magasabbodik. Már a' Rajna a' maga folyását igen sokszor változtatta, úgy hogy Breisak

ennek a' Folyó víznek hol jobb, hol bal partján feküdt. A' mit Váli völgynek hívunk, úgy be-
széllnek felőle, hogy hajdan Duna ága volt. Sch weitzban 's a' Mosel mellett a' Kövek por-
rá lesznek 's elfedik a' Kőszálakat, mellyek haszna-
vehetetlenek valának. Braziliában a' Janeiro
Folyója esztendőnként nagy számú aranyat le mos
a' Hegyekről; melly a' vizet megvastagítja; de
a' nehezebb arany fenéken a' homok alatt fekszik
's marad. A' Gyémántok 's más drága Kövek is a'
Folyók által mosatnak ki a' Hegyekből 's hever-
nek a' partokon. Hajdan sok Folyókon lehetett
hajókázni, ma nem. Ott az ember most Mezőt
lát, a' mellyen kevés idővel ez előtt nagy víz ál-
lott. Mennyi ott a' homok, a' Föld, az iszap,
félíg rothadt fa, kő, tisztátalanság, töredezett
Kőszálak! A' fű a' megöntött Réten ízetlen, erő-
telen 's gyakran hasznavehetetlen. Minden fűvets-
ke húsárosodott 's iszappal fedeztetett. Az Entz
vize 1778-ban, melly Wirtenbergben olly nagy
pusztitást tett, el öntötte az egész Mezőséget
kerteket réteket kő darabokkal 's kövecsekkel.
Nem kell é időről időre tisztogatni az ollyan pa-
takokat, mellyeken Malmok forognak, 's miket
nem hánynak ki azokból. Naumburgnál 1748-
ban 20-dik Májusban egy kis Ésső után, minek-
utánna egy óráig zavarosan folyt, kivettek a'
Szála vizéből 20 font 's 13 Lat vizet, 's néhány
napok után találatott az edényben 5 Lat és fél
nehezek száraz agyag. Számlálja fel már most az
ember mennyit hordhatnak el a' Patakok ezer esz-
tendő alatt a' Föld magosságából.

Az utazók, kik a' Cénis Hegyén jártak,
mindenütt golyvás emberekre akadtak; kiknek
golyvájok gyakran akkora mint a' fejek, mejje-
lig tsüngenek, 's az embereket eltsűfitják. Kő-
zönségesen azt hiszik ott, hogy a' víz, melly az

Alpesekről foly le, meszes részetskéket hozván magával, ennek az oka. Haller ugyan azt mondja; hogy ő azt nem hiszi; annyit mindazáltal bizonyít a' Tapasztalás, hogy ezek a' Hegyek a' Patakok által Maszszájokból sokat elvesztettek. Bizony megfoghatatlan dolog; hogy a' régi Világ' Filozofussai 's Természet vizsgálói, bár ez a' kissebbedés nem volt előttök esméretlen; mindazáltal legalább rész szerént örökkévalóságot tulajdoníthattak a' Világnak, holott a' világon minden végre, romlására siet, és semmi sins tartós, semmi sins változhatatlan. Mi, a' kik tagádhatalan tapasztalásokból tudjuk úgy a' magasabb mint az alacsonyabb Föld Tartományinak fogyogatását, szint' olly kevésbé láthatjuk előre, hogy ennek a' szüntelen való romlásnak végre mi lesz a' vége. Vallyon a' száraz Föld, mikor végre minden elhordatik 's elmosatik róla 's mindenütt lapos és egyenes lesz, a' Tengerrel való egyenlő mértékét elfogja e' veszteni? vagy hogy a' régi 's elfogyott Hegyek' helyébe újjak állanak e! vagy hogy a' Természetnek más Intézetjei a' Tengernek fellyül kerülését vissza tartóztatják? vagy hogy az Oceannak ez az erőszakos bérontása, melyet majd vélni lehet, a' Teremtő Plánumban fekszik, és annak idejében akaratját fogja tenni — vagy hogy — de mit tudunk mi belé? A' Szent Írás azt bizonyítja hogy az emberi Nemzet többé víz miatt nem vész el.

Magok az Égi nagy Testek is, úgy látszik, nem vétetnek ki azon Törvény alól; hogy minden valami az Istenen kívül van, bizonytalan, állhatatlan és változó. Mi ugyan nem veszünk azokban észre semmi romlást. Fénylenek azok mindég új és erős világgal. Ha meg homályosodnak is néha, az esik azon vastag gőzök miatt melyek a' mi Plánétánkhoz tartoznak. De ha közelebbről lát-

hatnánk, vehetnénk talán észre rajtok némelly Foltokat, a' tökéletlenségnek némelly nyomait. 1612-ben már az Égvisgálók vettek észre a' Napban Foltokat, ködöt, árnyékos helyeket, hol a' világosság gyengébb mint egyébütt, es a' nagy Természet visgálók tartották azt a' tűzi Testnek ki egett salakjának. Bode Úr ugyan úgy vélekedik; hogy ezek a' Foltok vágy motskok a' Napban nem egyebek, hanem a' Nap' Testén való homályos helyek, honnan semmi világosság nem sugárzik és így a' nap nem egyéb volna hanem egygy Földdel, vízzel, Hegyekkel, Tengerekkel 's Lakosokkal tellyes Világi Test. Láttunk már Csillagokat, mellyek vissza nem jönnek. Talán azoknak Karikájok, mellyet a' Teremtő nekik ki jelelt, olly meg mérhetetlen — hogy talán 500. vagy több Esztendők múlva várhatnánk vissza fordúlttokat. Talán mozgások olly lassú, hogy mi régen el múlttaknak tartjuk őket, ha utaznak is. Vagy talán valósággal el is enyésztek, *) el érték céljokat, és talán a' Teremtő más Csillagokká változtatta. És ezt a' nagy gondolatot is, hogy a' méltósággal tellyes Ég, ez a' világokkal bé ültetett Boltozat, végre el avúl 's haszna vehetetlen leszsz, fel találjuk. Jó b 14. Rész. 10. 11. 12. vérs. Az ember meghal, és mikor ki múlik hol vagyon? A' víz ki megyen a' Tóból, a' „Folyó víz ki apad és meg szárad. Ekképpen mi, „kor az ember meghal, nem támad fel, miglen „új Egek nem lesznek, nem költetnek fel az em-

---

*) Amott szalad egygy Csillag — mikor a' Természetiek körül böltsekedünk, azt mondjuk; hogy az nem tsillag — Oh hát ha az, hát ha az is Egi Test volt, és el érvén a' maga keringésének utolsó pontját, meg akadt, el pattant, tűzzel megemésztetett. Tek. Horváth Adám Úr a' z Esztendő utolsó éjtszakáján való ékes gondolati. Orfeus 1-ső kötet 417. lap.

„berek, sem az ő álmokból fel nem ébrednek.” Felséges és fel emelkedett Filozófia! mellyel itt táplálja magát a' kínlódó Férfiú' melancholiája. Minden megavúl, a' Föld nem marad megörökké, ezt jelentgeti a' Hegyeknek szüntelen való kissebbedése, el avúl az Ég is, és én egygyszer meghalván, a' sírban fekszem, és aluszom, még nem az Égek egygymásra rohannak. A' mi itt röviden mondatott, azt egygy későbbi Író, Dávid fel fogta ismét, és ki festette. Ő neki az Ég olyan; mint egygy öltözet, melly a' hosszas viselés után többé nem jó. Öszve hajtogatja az Isten, mint a' régi megavúltt ruhát, el változtatja, a' mint akarja; de ő maga örökké, és változhatatlanul ugyan az Zsolt 102. Mi az Égnek Belseit és titkait igen kevésbé esmerjük, hogy ezen jövődölés' bé féltlyesedésének tsak a' kezdetét is láthatnánk. De el jő bizonyosan az idő; hogy a' mi most örökös, és úgy látszik romolhatatlan ifjúsággal van fel ékesítve, Fénnyét elveszti, és a' Természetnek nagy és fáradhatatlan műhelyébe vissza hívatatlik, hol az, mint a' salakos arany a' kohban megolvasztatik, mellynél fogva osztán meg ujjiattatott szépségekkel tündökölhet.

Az Organicum, vagy érzékkel bíró Testek, és így a' miénk is, tapasztalnak kiváltképpen szakadatlan fogyogatást — ezek vesztenek mindég, és ismét nyernek vissza — nem maradnak úgy soká a' mint vagnak, a' Természet szüntelen munkálódik benne, elrontja munkáját ismét, mellyet az előtt fáradsággal vitt végbe, hogy azt ismét újra kezdje. A' Test mindennap változásokat szenved. Némelly változásoknak fundamentuma magának a' Testnek természetében 's szerkesztésében vagyon. Ez eltávoztathatatlanul következik a' nedvek' keringéséből, mellyen nyugszik az állati élet, mellynél fogva a' kitsiny részek

lassanként elragadoztatnak tőle, és által mennek más, vagy nagyobbban, vagy kevésbé hasonló testekbe. A' mi az előtt egygy Newtonhoz tartozott, mehet egygy Kálmukba. A' mi tette az előtt az Elefántot, majd repked, mint bogárka, azt a' Veréb elkapja, 's így megy által egygy testből másba, a' Természet egygyik Határából a' másikba, a' nemesebbekből alábbvalóbbakba. Mi most nem azok vagyunk, a' mik voltunk Anyánk' méhében. Testünk egygy szembetűnő kiterjedést, nagyságot 's nehézséget vett magára — és így tehát valósággal olyan részek vagynak bennünk, mellyek az előtt más valóságok' részeit tették. Talán némellyeket megtartunk ezekből mind addig, míg nem magunk elhalunk, és felmond a' Természet itt való lakásunkon. Be otsmány figurájuk volnánk, inkább hasonlitanánk az Alpeselekhez 's Hárpátusokhoz, ha mind az meg volna rajtunk, a' mit több esztendő alatt magunkra szedtünk. Formált a' Természet a' Testeken számos nyílásokat, mellyeken mind el szárnyal belőlünk, a' mit Testünk el nem hordozhat. Két célját éri el ez által. A' még erős és egészséges Test megszabadul a' haszontalan tehertől. A' haszontalan 's megromlott nedvességek tsatornákon kifolynak, 's más végre, más célra fordíttatnak a' Természettől. A' Templomok kerítései, mellyek Századokig Temetőül szolgáltak, hosszú idő köz után jó fekete kerti Földdé lesznek valamint azok a' helyek, mellyekben sok férgek, hernyók, egerék gyökerek 's levelek rothadtak el. A' Levegő és a' Szél, a' vizes, olajos, és sós részeket mind el hordja. Csüngnek a' Levegőben, úsznak a' Tengerben, behatnak a' Földbe, az állatokba, fénylenek a' virágokban, 's jól tartanak a' zöldségekben. A' Persák, Syrusok, Görögök, Rómaiak, Gothusok, Hunnusok 's Frantziák Német

Országba való tsata piattzaik esmeretlenek. Ki merné meghatározni, hányszor húzattatnak ki sírjaikból a' leszabdaltt embereknek holttesteik, és vagy ez vagy más úton elszélesztetnek a' világban? Ezt csak az tudja, ki mindent fel írt a' maga könyvébe, kinek véghetetlen értelme fáradság nélkül munkás ott, hol a' Nap' tengelye körül forog, és mikor egygy Hernyó egygy fenyő ágán hasadást keres, hol magát Telre elrejtse. Az egész Természet változtatja magát szünetelen 's hallgat az Isten előtt. Minden Teremtések tapasztalják ezt a' változást, hallják Teremtőjök' szavát, 's nem zúgolódnak ortzája előtt. Amott meggyűjt ő egygy új Napot és az fénnel felékesítve követi útját. Itt el olt egygy Világot, és a' számtalan Angyalok nézik annak elmúlását, leborúlnak, 's megnémúlnak a' Világ' Uralkodója előtt.

De éppen ezek az organizáltt testek, mellyek magok nem változhatatlanok, erre a' Természetben lévő minden dolgok' közönséges viszontagságára sokat segítenek. Ellene mondhatatlanul a' Tűz után a' Teremtő' kezében az Állatok a' romlásnak 's feloszlásnak legerősebb eszközei. Ama sebesebben 's láthatóbban munkálódik. Ezek éppen azt teszik, de lassabban, 's az ő belső részeikben. Azonban midőn ezek élni akarnak, más Teremtéseknek halni kell. Élnék ezek mások halála által. Minden Állatok, úgy a' legszelídebbek, mint a' legvadabbak, a' fűvet evők szint' úgy, mint a' ragadozók hasonlítanak az ő belső részeikben egygy Chemicus műhelyéhez, hol minden, valami oda megy, széllyel daraboltatik, örölteik, nedvekké felkevertetik, megposhasztatik, ide oda hanyattatik, a' rá folyó, nedvességek által elváltoztatik, 's mind addig megy vele a' munka, míg végre meg nem lehet tudni, mi volt az

előtt, míg végre minden színe formája, szaga, íze egészen elveszett, míg végre az egymástól igen különböző testekből, egygy közönséges édes fejér és drága tej nedv leszsz. Erre szolgálnak a' fogak, és a' szájban lévő nyál. Ezért van a' madaraknak orrok, golyvájok, kövök, vagy éles nedvek a' gyomorban. Ezért van a' Bogaraknak 's Férgeknek kitsiny, finom, erős 's fáradhatatlan evő szerszámok. Ezért kellett a' Természetnek az emésztés foglalatosságát sok belső részekre bízni 's mindeniknek más más kötelességet szabni eleibe. Azért kellett lenni a' sok inaknak ereeknek, mellyek ki gözölgik' másoknak mellyek bé szívják, nyálas mirigyeknek, olly sok ingerelhető zsatskóknak, olly sok hajszálhoz hasonló tsövetskéknak; hogy azok által az egészséges testben ugyan az emésztés, véghez menjen, de maga a' test, a' rothadtt, durva 's hasztalan részek miatt történhető veszedelemtől megmenekedjen. A' virág porból legkevesebb az, a' mi szükséges a' gyümölcstőzésre, a' többi a' méhekben el változik mézzé, és hirtelen egygyik Országból a' másikba megyen által. Melly rossz szagúak sok dolgok, mellyeket a' Disznó ízléssel meg eszik, 's a' kedves ízű kolbászokban nem vesszük észre mikből lettek azok a' jó Falatok. A' tengeri Rákok leginkább rothadtt halakat 's más dögöket esznek, még is húsok egészséges és jó ízű. A' Pilula szarvas bogár egyenesen arra rendeltetett a' Természettől, hogy az el romlott matériákat ismét forgásba hozza. Egygy kisdud szarvas bogár Olasz és Spanyol Országokban egész naponként abban foglalatoskodik, hogy mindenféle rútságokból golyóbisokat csináljon 's a' Föld alá elrejtse. (A' Természet parantsolatja minden teremtésre nézve olly meghatározott, és az ösztön, melly által dolgaira hajtatik, olly győzhetetlen; hogy a' Természet-

nek nagy jádzó színén mindég megesik a' minek meg kell esni) öszve mennek ezek a' bogarak, egygymást segítik, a' nagy golyóbist addig hem-pelygetik, még nem arra a' helyre jutand, melly legalkalmasabb. Afrikában ez a' hasznos állatotska igen nagy bőséggel van, ennek köszönik a' Városok, és Faluk ki tisztittatásokat — a' Lakosok és az Utazók névezik őket T a r t o m á n y ' s e - p r ö j i n e k , mert öszve gyűjtenek minden tisztátalanságot, és apró golyóbisokba tsinálva mélyen el ássák a' földbe, hogy osztán tojásaikat belejek rakhassák. Lénában 's a' Bajkal Taván, mihelyt a' Jég olvadni kezd, azonnal sok apró Férgetske mutatja magát — Fogyatja ezeket a' Természet a' Halak 's vizi madarak által, hogy kevesebb kárt tehessenek. Ezek a' madarak éppen abban az időben midőn ez a' féreg el szaporodik, az embereknek nagy örömökre Téli quártélyáikból oda, érkeznek, 's ezekkel szüntelen teli van hasok. Uj Teremtés nélkül feltartja a' Természet magát, nem emésztí el, mikor másoknak szolgál. Millió teremtések élnek az ő ajándékiból. El rothad végre minden. Minden állatok' ganéjja tsak egygy esztendőben, tsak egygy Tartományban szörnyű halmot téssen, de azért a' Föld el nem motskosodik, 's tsömörletővé nem leszsz; hanem szüntelen olyan, mint egygy Paraditsom kert, mellyet szorgalmasan szépít a' kertésznek keze.

Világos tehát ezekből, hogy a' nagy Természet, minden helyeken, minden időben, a' legroszszabb, szembe se tűnő, leg el romlottabb testekből is, a' legszebbeket, legkellemetesebbeket 's leghasznosabbakat hozza elő, és így a' maga tulajdon megtartására szakadatlanul munkás. Minden változás mellynek valamelly Test alája vettetik, ő általa új formákat 's öszve szerkezte-téseket munkálódik. A' legpompásabb virágok, a' leg

leg kévélyebb élőfák, a' legfényesebb bogarak az előbbieneknek rothadtságokból származnak. Némelly természeti productumok nagyobbban, vagy inkább alkalmasok mint mások erre az elváltósra. A' Szőlő édes és kedves. A' must kábító, több szeszes részei vagynak 's árt a' testnek, ha bővebben iszszák, inkább mint azt erősítené 's táplálná. A' meg poshadás vagy forrás által leszsz szeszes, tiszta, jó ízű, jó szagú és erősítő itallá, és ezen tulajdonságait megtartja, míg egygy új belső mozgás támad, melly a' borból etzetet tsinál. Maga a' mi Testünk, melly a' látható Teremtések között remek, származik egygynehány tseppекből, mellyek az el enyészésre igen sietnek, a' Levegőn hamar megrothadnak — és mikor ki van formálva, nyeri ki terjedését, erősségét, testi nagyságát, 's tellyességét a' durva és sok vizes 's Földes matériakkal öszve köttetett részekből — és a' Vér, az ő legnémesebb nedve, midőn edényjeiből ki fut 's többé keringését nem követi, szenvedí a' legveszedelmesebb el romlást és rövid idő alatt tökéletesen megsemmisedik 's genyettséggè válik. Egygy olyan Tapasztalás, melly emberi semmiségünket mutatja, a' természeti Kevélységet le alazza 's a' Halálra igazít; de más részről az Istennek hatalmát, titkos böltsességét 's munkáját a' legvakítóbb fényben terjeszti előnkbe. Mi az el enyészésből állunk elő, mindennap el enyészik egygy resz belőlünk, és mi várakozik reánk, mikor érzékjeink el romolnak? Halál, és el enyészés. Ezzel kezdi el a' Termetzet mindenkor a' maga műhelyében, mikor valami újjat akar elő hozni. A' mag, melly búzává akar lenni, elebb meghal a' Földben, megszűnik mag lenni, azután annak nedve bé hat a' tagokkal tellyes tsirának gyenge edennyeibe. A' nagyobb állatoknak maginedvessége, a' madarak' más állatok tojássai könnyed.

nyen el rothadnak, az új születésre való matériát magokban tartván. Az Emberi értelem a' széllyel tépett rongyokból papirost készít, az árpából sert, a' Rozsból pálinkát. De csak az érzék nélkül való dolgokat tsinálja így a' mesterség a' poshasztás 's rothasztás által. Mi a' Természet' munkásságának belső titkaiba nem hathatunk be. Mi nem látjuk mind azokat a' környülállásokat mellyek az érzékkel bíró 's élő valóságok' teremtésében egygyütt munkálódnak. Ez önnön tulajdonsága 's jussa a' Teremtőnek ez az ő méltósága, mellyet velünk nem közölhet. Neki könnyű a' legtsömrölte több sárból legjobb gyünöltöket hozni elő, valamint az ő erköltsi világában némelly nagy embert a' homályból emel elő, és kistiny tsendes előre készítés által viszi ki nagyságára. Pál elsőben tanuló volt a' Farizeusoknál, azután lett a' világnak szövétnekévé, 's az emberi Nemzetnek nagy jóltévőjévé. Lin ne egygy esmeretlen Papnak a' Fia volt, 's most Europa tisztelettel emlegeti nevét — Nints, az Isten' Országában Halál, 'czél nélkül való és egész megsemmisedés — mindenütt Élet, ki formáltatás, nemesítés, Felemelés és a' nagyobb boldogságra való lépegetés.

Kováts Samuel.

3.

A' Budai Hegyekben találtató Ásványoknak leírása.

A' Budai Hegyeknek fő alkotó része a' Mészkö, és pedig Második formáltatású és Fekvéses Mészkö (Übergangs - Kalkstein, Flötzkalk), melly között a' krystalizált Mészköveknek, szinte, valamint az Eredeti-hegyekben (Urgebirg), különb-

féle formáit találni. — A' mészkőnek ezen Krystalizációja tsupán az által különbözteti meg magát az eredeti hegyekben találtató Krystalizációtól, hogy ez oly tökéletesen még kiformalva nintsen; és benne, valamint a' leírásból ki fog tetszeni, a' nagyobb és nagyobb tökéletesedésre mintegy az általmenetel szemléltethetik.

A' Hegynek fő alkotó részeiből való még az öszvehordott Kőagyag', 's, megkeményedett Agygag. Ezeknek is a' Hegy' némely részeiben egész fekvéseik találtatnak, mellyek mindazáltal későbbi származatuk, és az Öszvehordott Hegyeknek (Aufgeschwämmte Gebirge) tökéletes mutatványaik.

Zipser az ő Mineralogiájában a' Budai Hegyeken tsak ezen két követ jegyzi meg t. i. a' Kővát (Feuerstein) és a' Margát (a' sárga morzsolható agyagot). — Én ezeknél sokkal többféle ásványokat találtam, de vizsgálódásaim között azt is tapasztaltam, hogy valóságos Kőva a' Budai Hegyekben, és vidékekben nintsen, és hogy az a' melly találtatik is, tsak a' Szarvkőnek (Silex corneus) által változása, 's úgy, hogy Zipser vagy a' ki ezen Hegyeket mineralógiai tekintetben megvizsgálta, bizonyossan a' Corneust tartotta Pyromachusnak. Jonás Úrnak Magyar országban találtató Ásványokról készülő Mineralogiáját még nem olvastam, mivel az még sajtó alatt van, reményleni lehet, hogy Jonásban az itten találtató Ásványok nemei jobban megírva lesznek.

Által megyek a' talált Ásványok' leírására Wernernek Rende szerint:

I. Tűzkő föld' neméből.

1) Közönséges Qvarz (Qvarsum vulgare Gemeiner Qvarz).

Majd egészen gömbölyű majd tojásdas gömbölyűségű szabad darabokban; találhatni apró por forma szabad darabokban is.

2) Forgátsos Szarvkő (Petrosilex festuarius, Silex corneus, Hornstein)

Sz. Gellér hegyén igen ritka: de a' felsőbb hegyeken és azoknak töveiknél éppen nem ritkaság. Találhatni pedig emberfő és azt meghaladó nagy, szabad, többnyire gömbölyű darabokban: de találhatni más ásványokba behintve is, és más szabad kisebb nagyobb darabokban. Színe az új törésben többnyire hamvas, és pedig hamu, füst, kékes, sárgás hamvasságú. Mivel ezen köveket oly bőven találtam, hogy még a' völgyekben lévő szőlő gyepeknek megye-köveit is ezekből lenni láttam, sokat megpróbáltam, 's ugyan azért többeket széllel törvén oly szép példáit láthattam, a' mellyekben a' tekenő törésű Szarvkőbe, a' tűzkőbe, és a' Chalcedónba való áttal változás nyilván kitetszett. — Én ezen köveknek valamint az utóbb elő számlálандóknak több példáit birom, 's úgy ki ki magát a' mondtakról nálam meggyőzheti.

3) Kova (Pyromachus Feuerstein).

Sz. Gellér hegyén mint keverék (Breccia) a' mészkő között, de a' felsőbb Hegyek tövénel, apróbb, nagyobb, majd tökéletesebb, majd tökéletlenebb gömbölyűségű darabokban. Színe többnyire füstös vagy sárgás hamvasságú; törése pedig nagyon forgátsos, tekenő forma törést csak imitt amott mutat. Ismértető jeleit bőven megvizsgálván a' Corneus megnevezett nemének lenni találtam mellyet Zipser Pyromachusnak vélt.

II. Az Agyagföld' neméből.

1) Agyagpala (Argilla schistosa, Schieferiger Thon).

Ez nagy fekvésekben találtatik, a' hegyeknek leginkább napnyugoti oldalaikban; fekvései rendszerént durva mészkő fölött vannak, és itt, ott megszakasztva; találhatni közötté mind az állatok', mind a' plánták' országából kövévált testeket; palatörése mind nagyban, mind kicsinyben igen kitetsző.

Jegyzet. Ezen agyagpala fekvéseknek jelenléte, mindenkor bizonyos jele, a' közellévő Köszén fekvéseknek.

2) Megkeményedett Aggyag (Argilla indurata, Thonstein, Verhärteter Thon) többnyire az agyagpala fekvéseknek felső színein.

3) Kőaggyag (Argilla lapidea, Steinthon) hasonlóképpen mészkő fekvések fölött. Ezen Kőaggyagnak némelly darabjai a' naphevétől annyira megkeményednek, hogy, ha aczéllal megüttetnek, tüzet adnak. Némelly darabjainak pedig, valamint a' Jaspisnak tekenő törések van, és színöket, melyet vagy a' levegőtől, vagy a' naphevétől, vagy az őket fölöslegessen beborító ásványoktól kapnak, és a' melly oly különböző, hogy az által a' legszebb szín festések erednek, belül is megtartják.

4) Sáraggyag (Argilla Lutea, Gelberde).

5) Marga (Marga Mergel).

6) Morzsolható Kövelő (Lythomarga friabilis, Zerreibliches Steinmark).

7) Megkeményedett Kövelő. (Lythomarga indurata, Verhärtetes Steinmark). Mind ezen három utóbbi aggyag nemek Sz. Gellér hegyén találtatnak: én az utóbbi két nemeknek több darabjait vízbe tettem, és azok több napok múlva sem omlottak el, melly bizonyosága a' valóságos Kövelő nemének.

III. Magnesia föld neméből.

Ennek csak egy neme van: t. i. a'

1) Kallóföld (Talcum fullonum Walkerde) Tény felé igen számossan találtatik, és már nálunk is nagyon ismeretes. Az itten találtató jóságáért nagyon betsültetik.

Jegyzet. A' Pesti boltokban hó, vagy sárgás fehérségű agyagot is árulnak, melyet ők Bolusnak neveznek. Ide a' mint mondják a' Budai hegyekből hozzák, és a' végre használják, a' melyre az Olasz vagy Szász országi Bolust használni szokták. De ha bár ezen agyag a' vízben valamely kevés forradással széjjel omlik is, egyéb ismértető jelei a' valóságos Bolustól jobban különböznek, mintsem hogy annak lehetne tartani.

IV. Mész föld neméből.

1) Mészkovats (Spatum Calcareum Kalkspath) Sz. Gellérhegyének közepe táján a' kőbányákban, darva mészkö fölött krystalizálva. Színe tej fehérségű, vagy gyöngy hamvasságu; a' kristalok kéreg formán borítják be a' kőagyagot, és rendetlenül egymásra vannak halmozva: az ő tulajdon és eredeti formájokat nehéz ki venni, mert igen sokféleképpen megvannak változtatva, a' mennyire még is a' tökéletesebb krystalokból kivehetni, hat oldalú pyramisok, melyek közül sokaknak szögeleteik, sokaknak éleik, vagy mind éleik, mind szögeleteik tsonkítás által megvannak változtatva (truncatura mutatae); más Krystaloknak tsutshegyök (apex terminalis) helyett két oldalú éleik vagynak (acumine mutatae), melyek az ő tulajdon éleikben ismét tsonkítás által megvannak változva, úgy hogy ez által a' kezdetbeli formának vagy éleire, vagy lapjaira dől eszke djé-

nek; vagynak olyan Krystálok is, melyeknek egyedül tsútshegyök van a' tsonkítás által letörve, és a' mellyek egyéb aránt egészen tökéletesek; találhatni ezeken fellül a' kőnek szélein, a' hol a' krystálok eredeti formáit jobban kivehetni prysmakatis, a' mellyek mégis véglapjokon minden kivétel nélkül tsuts-pyramis (mucrone) által megvannak változtatva; találhatni még kettős pyramisokat is, külömbfele változással. De akármelly változásban jelenjenek is meg a' krystálok mindenkor egészen általláthatók (diaphanae); az ő lapjaik fényesek, vagy nagyon fényesek; fényök pedig az Üveg (vitreus) és gyöngyfény (margaritinus, perlaceus) között közép; Görbetáblaforma törésöket hármassal lefolyással igen szépen meg lehet külömböztetni. Visszasugározások kettős; ha ösztörtörve égő parázsra hintetnek, phosphor fényt adnak.

2) Durva Mészkö (Calc. densus ultimae formationis) nagy fekvésekben találtatik, és a' hegyeknek főresztét teszi.

3) Másik változása a' krystalizált Mészkovatsnak ugyan Sz. Geller hegye közepe táján a' bányákban találtatik Durva mészkö között. Ezen Krystálok Prysma formában jelennek meg, mellyek két véglapjokkal a' durva mészköhöz, a' melly között talátnak ragaszkodnak: a' Krystálok immitt amott egész hosszúságokban általláthatók, máshol pedig csak középett, a' mint t. i. alkotó részeiknek feloldozása, és Krystalizálása tökéletesebb, vagy tökéletlenebb volt. Fellül 's alul a' Krystál fekvésén a' durva mészköben gyöngyfényű fehér erek látszatnak, mellyek, ha nagyító üveg által szemléltetnek, a' Prysma forma Krystalizálásnak legszebb, nemeit mutatják. Ezen erekben néhol a' Krystálok már kivagynak, formálva, néhol pedig a' formáltatásnak még csak

kezdetén vannak, úgy, hogy a' feloldozott alkotó részeknek öszve forradása által az időhatárként kiformált Krystaloknak, mintegy grábitsait mutatják. A' tökéletes Krystalok hat oldalú Prys-mák, egészen általláthatók fenyők, az üveg és gyöngy fény között közép; törésök egyenes táblaforma; töredékjeik nyújtott koczka formájúak (rhomboidalia); elválószható részetskéik póznaformájúak (scapiformes).

4) Porszem - táblaforma Mész-kő. (Calcarius granuloso lamellosus, Körnigblättriger Kalkstein) Magasabb helyeken találtatik az előbbieknél. Külső formája ezen kőnek olyan mint a' tsepegő kő, a' mellytől mindazáltal igen könnyű megkülönböztetni, mert sokkal porhanyóbb, sem nem olly fényes, sem nem olly síma. Belül a' törésen az Isabell sárga, és hó fehérségű szín eres festést mutatnak; tökéletlen kiformáltatása miatt ezen kő felkeménységű; melly a' morzsolhatóba által megy; kevéssé töredékeny (fragilis), kevéssé öszveragadó (tenax); kevéssé hideg; az olvasztó tső alatt el nem olvad; a' savanyak alatt nagyon felforr; égő parázs fölött nem phosphorescál; egyszerű tábla forma törését, gyöngy forma ragyogását, a' hófehérségű ereken szépen kivehetni. Még eddig Hazánkban csak a' Tömösi rézbányákban találtatott: de Hazánkon kívül Erdély Országban, Austriában, Carnioliában, Hassiában Saxoniában, és Sveciában is. — Ezen kőből már a' legrégiebb időktől fogva képszbrokat faragtak, vagy pedig szép festései miatt a' házak nemesebb részei kidíszítésére fordították: de mivel itt csak nagyobb kisebb szögletes darabokban rendszerént más kötől beborítva találtatik, és nem nagyban, alig lehetne valamelly illyes különös haszonra fordítani,

5) Közönséges szátkatörésű Mész-
kö. (*Calcarius fibrosus vulgaris*, Gemeiner fas-
riger Kalkstein). Találtatik az előbbiekkal együtt
a' Kőbányákban: de nem olly számossan, mint az
előbbiek. Hó és sárgás fehérségű; gyöngy fé-
nyű; egyenes szátkatörésű; szátkáit szemmel is
igen szépen meglehet különböztetni, 's alsó vé-
gökön a' prysma forma végződést meglátni.

Jegyzet. A' szátkatörésű Mészkö, még
eddig csak Angol és Szász országokban találtatott
leginkább, hazánkban nem igen lelheténk.

6) Veseforma Mészkovats. (*Spatum
calcareum reniforme*, Nierenförmiger Kalkspat).
Ezen igen ritka szépségű Mészkovacs majd na-
gyobb majd kisebb, gömbölyeg, szögletes, majd
pedig levásott szögletű gömbölyeges darabokban
találtatik. Színe hó, 's sárgás fehérségű; gyöngy,
's füst hamvasságu; ochra, méz, viasz, 's cit-
rom sárgaságú; fénye nints, vagy pedig imitt
amott igen kevéssé ragyogó gyöngy fénnel; tö-
rése a' tökéletesebben kiformálttnak tábla forma,
hármass egyenetlen lefolyással, kisebb nagyobb
magvakkal, mellyekben a' tábla forma törésnek
hártjátáit meglehet különböztetni; Töredékjei
rendetlen szögletűek, mellyek belső színekben
széllal oszló sugárokat mutatnak; a' töredékek
helyei hasonlóképpen tsillag formán széllal oszló-
sugárokat mutatnak, valamint a' Wawellites vagy
Natrolitus; Elválasztható részei (*partes segrega-
tae*) egész gömbölyegségű tekenő formájuk,
mellyek a' pózna forma elválasztható részeknek
(*partium segregatarum scapiformium*) öszvetételek-
ből erednek. — Ezen elválasztható tekenő forma
részek, a' Mészkovatsnak külső formájára nézve
hullám forma görbeséggel (*undulatum*) futnak.
Vagynak még ezen Mészkovatsnak igen szépen
megkülönböztethető darabos elválasztható részei

is, a' mellyekbe ha megüttetik széllel szakad, és a' millyen töredékei szoktak lenni: ezen darabos elválasztható részek merő gömbölyűen öszve folyó (concentrice testaceis) tekenő forma elválasztható részekből állanak úgy, hogy az uralkodó, és legszebben megkülömböztethető elválasztható részek a' tekenő forma részek, mellyeket Haüy, Werner, ezen Kovatsban nem találhatának.

7) Darakő (Calcarius Tophus, Kalktuf). Melly mindazáltal nints tökéletesen kiformálva, és inkább valamelly keverékhez, mint Darakőhez számláltatható.

V. A' Barita föld' neméből.

1) Egyenes tekenőjű Nehézkovats. (Spatum ponderosum, Baritis recte testacea, Geradschaliger Schwerspath). Ez megkeményedett agyag, vagy kő agyag között taláztatik, a' Sz. Geller Hegynek legfelsőbb tetején. Színe sárgás fehérségű, és Czitrom sárgaságú; Krystalizációja Tábla forma vagy egyenes, vagy nyujtott szögletű Táblákban; A' Krystaloknak éleik lapjaik, és szögletjeik tökéletesek, úgy, hogy sem tsonkítás, sem él, sem tsúts által megváltoztatva nem taláztatnak, mindazáltal a' Tábláknak külömbféle egymáshoz való ragaszkodások által hézagok erednek, mellyek majd egyenes, majd rendetlen oldaluak. Egyébbaránt ezen itten taláztató Nehézkovats feligáltallátható, visszaszugározása kettős; ha megdörgöltetik, electricitást vesz magára, ha a' Napra kitétetik, phosphor fényt ad, az Olvasztó tső alatt mázzá olvad, melly máz, ha az ember nyelvére tétetik, olly forma ízt hágy maga után, mint a' bűdös tojás. R. — Alkotó részei: Kénköves Baryta 97, 5. Kénköves Strontiana 0,

85. Tüzkőföld 0, 8. Vasoxyd 0, 1. Agyagföld 0, 05. Víz 0, 7. Kl.

Jegyzet. Ezen Egyenes tekenőjű Nehézkovats nem igen számossan találtatik jöllehet az alkotó részei között találató sok kénkö, (mellyel a' hegy megterhelve van, a' mint azt a' kénköves meleg vizeknek kifolyása eléggé bizonyítja), a' vas, és agyag bőségesen van is. Mindazáltal ha bár kevés számmal találatik is, tsudálni lehet, hogy mindeddig a' Természet Tudósok vidékeinkben erre figyelmetesebbek nem voltak.

VI. Az Éghetők' neméből.

1) Külömbféle nemű Kőszenek. (Lanthantraces Steinkohlen). Ezek a' Vác és Buda között lévő hegyekben nagy fekvésekben találatnak. Ezen kőszén fekvéseket még nálunk, kivéven egynéhány Tudósokat még igen kevesen tudák: abból ered talán, hogy azok a' tüzelő haszonra mind eddig nem munkáltattak; számlálhatatlan volna pedig hasznok' a' Tisza felé fekvő vidékeinkre nézve, hol a' fa, és éghető szerek' szüksége miatt a' lakósok ganéból vernek téglákat, és azokat kiszáritván nem tsak külső gazdasági tüzelésre fordítják, hanem minden undok büzők mellett még a' főzésre is.

VII. Az Ércz nemekből.

1) Zörgőkő (Ferrum ochraceum argillaceum reniforme, Klapperstein): imitt amott elhintve kis darabokban: de leginkább Sz. Gellér hegyén.

2) Téglá forma morzsolható agyagvas. (Ferrum ochraceum lateritium friabile). Ez is tsak elhintve találatik, nagyobb kisebb szög-

letes darabokban, leginkább kő agyag között, melly ha aczállal megüttetik bőven hánnya a' tüzet, és igen nehéz.

3) Vörös motskitó ochr. vas. (Ferum ochraceum rubrum inquinans). Ez nem kő agyag között, mint az előbbeni, hanem Mész kő között találtatik, a' hegyeknek színein elhíntve, de nem a' bányákban. Az ötet borító Mész kő kéreg a' savanyak alatt nagyon felforr. A' Vörös motskitó ochraforma vas között félércz fényű apró Krystalók is talátnak behíntve, mellyeket mivel a' dörgölés által félércz fényöket elvesztik, nem egyebeknek, mint Mész kovats Krystaloknak lehet tartani.

A' Budai vidéknek ásványihoz lehet még számlálni:

a) Glauberi termő só. (Sal Glauberi nativum, Glaubersalz), mellyet Dr. Manes földözött fel először a' Hegyek alatt fekvő tavakban, mellyek soha forradásba nem jönnek. Ezen ásványt mostan nem lehet találni, sem az ő termő helyét bővebben most nem lehet megvizsgálni, mivel a' bő eső vizétől nagyon tele vannak, és mivel leülledésének processusa leginkább a' száraz nyarakban szokott véghez menni.

b) Szalitrom (Salpeter) melly Zipser szerint a' Budai pinczékben igen bőven talátnak, és puskapor készítésre fordítatik.

c) Falvirág, Falsó (Mauersalz). Melly hasonlóképpen a' Pinczék falaiból ottan kivirágzik.

Jegyzet. Falsónak mondják több Tudósok a' Szalitromot is.

Töltényi Saniszlo,

4.

Egy némelly vonások b. e. F. T. Spiegel Ignác N. Váradi Kánonok' életéből. (Született 1766-ban meghalt 1818-ban Apr. 16-dik napján).

Valamint azok, a' kik a' polgári, katonai, tudományos fényes pályában nagy, fontos, dicsőséges tetteik, gondolattyok, írásaik által, a' magok korbéliek felett felemelkedve lettek nevezetessekké érdemessek arra, hogy dicső emlékezetek megörökösíttessék, a' jövőendő maradéknak iratassék által: nem külömben azok is, kik hivatalyoknak körében elme, 's erkölcsi tehetségeiket arra fordították, hogy kötelességeiknek pontig megfelve, a' szép, 's boldogító erkölcsöknek tenyésző virágzást szerezzenek, 's így a' menyiben számtalanokat boldogítottak, annyiban fontos szolgálatot tettek az emberiségnek, 's a' hazának, méltók bizonyára, hogy emlékezetek fenn tartassék, minden jóktól tiszteltessék. Ezen második rendhez tartozott b. e. F. T. Spiegel Ignác N. Váradi Kánonok, a' Sz. Széknek köz, 's 'Tks Békés, és Bihar Vármegyék' Tábla Birája. Ezen derék, 's hosszabb életre méltó Férfit emberiséges characterének, egy némelly vonásait kívántam én ezen T. Gyűjteményben közleni azokkal, a' kik egy szép erkölcsökkel díszeskedő ember életének olvasásában résztvéve gyönyörködnek, midőn egy világ hódító emlékezetére szinte borzadnak.

Az ellhunyt Kánonok Úr, ifjúságában szorgalmatossan tanulta mind azon tudományokat, a' mellyektől tudta függni jövőendő szerencsáját. Fő gondját szívének művelésére fordította, 's szeren-

csés organisációjának következtetésében, már ifjú-
ságának virágzó korában bírt mind azon erköl-
csökkel, a' mellyek a' mennyiben díszesítik az
emberiséget; annyiban eszközlői a' boldog létel-
nek. — Az Egyházi szolgálatban mint lelki Pász-
tor szinte 28. esztendőket töltött el. Majd 25.
mint ama számos Gyulai Plébániának fáradhatat-
lan lelki Pásztora, híveinek szorgalmatos oktató-
ja, az árváknak özvegyeknek gyámola, a' szegény
szűkölködőknek csekély jövedelmének egész ell-
pazérlásáig fellsegítője, az üdvességes Keresztény
erkölcsökben minden valláson lévőeknek példán-
nya, alattavalóinak szerelmetes Attya, a' T. Bé-
kési egyházi Járásnak kedves All-Esperestye, ár-
tatlan életére, nemes szívére, szép erkölcsaire
tekintve, tisztelve szeretettett mindenektől, még
az erkölcs' úttjától ellántorodottaktól is; Ő pe-
dig mivel az emberiség' tiszteletét firtotta phi-
losophiája edgyik fő principiumának; mindenkor
a' legfórróbb felebaráti szeretettel szorította szí-
véhez az embert. — Hivatalos foglalatosságaitól
üres óráit a' tudományoknak szentelte, nem múlt
ell nap, mellyben több órákig ne olvasott, és
jegyzéseket ne tett volna. — Magyar nyelven,
mint ezen nemzeti palladiumnak búzgó Szeretője,
több eredeti darabokat kötött, 's folyó beszédben
dolgozott ki. Énnékem, a' ki a' dolgozott ki. —
Énnékem, a' ki a' boldogúltat közelebből esmér-
tem, szerencsém volt az ő fontos dolgozásait ké-
ziratban olvasni, vajha lenne szerencsém azokat
a' molytól is megmenteni! Házi életében fő gyö-
nyörőségének tartotta a' gyermekeknek oktatását,
számos mind a' két nemen lévő árvákat tartott
házánál, 's ezeknek fell nevelésében tellyes örö-
mét találta. Sok illyenekből vált betsületes pol-
gárok, 's polgárnék áldják a' boldogúltak emlé-
kezetét, 's méltán kesergik mint jöttévőjöknek

az egész gyulai Katholica Községgel el hunytát. — Már mint N. Váradi Kánonok is fő figyelemességét a' Szegény, de jó elméjü iffjakra, fordította, többeket fogadott volt magához, olly nemes ell tökélléssel, hogy azokból a' hazának derék tisztviselőket 's polgárokat nevellyen, de ezen ritka szándékától az halál csak hamar kanonokká lett ki neveztetése után meg fosztotta. Szelid volt az ő egész élete, csendes volt ez árnyék világból ki múlása is, egyedül azon gondfeküdt leginkább szíven, hogy a' halál ell veszi tőlle a' hatalmat a' jótévőségre, de hátramaradott kevés vagyonyába is részesítette halálát kesergő árváit. —

Agoston.

5.

Egy Levél Veszprim, és Tolna Vármegyék útazásaibúl.

Tihany. 1818.

Nem szinte magosan vala már a' Nap, midőn Kereki egy hosszan fekvő falu, hűves, 's tseres erdejéből kibukkanánk egy tsekély meneteles hegy tsutsára; hol a' kinézés az egész láthatárra annál kellemeteseb, és bájolóbb volt, mennél hirtelebben tűnt szemünkben. Az egész felfelé lévő táját a' most igen tsendes Balaton lepé el, és az ennek mélyéből felemelkedő Tihanyi hegyek vetettek véget messzebb 's távolabb való látásunknak. Keletről csak erdők, és a' Balaton voltak láthatók. A' nyugotti részekről való több szép Templom tornyok Keresztjeit, és Sassait arany szinnel boritá bé az éppen akkor leereszkedő Nap,

's egy kellemetes feltámadt szellő kezdé. elűzni a' már elbujt nap. forró melegét. Tsak hamar behajtánk Kőrös hegyre, mely egy fertály óra járásra esik a' Balatonhoz; 's így elértük a' mai járásunk tzélyát. Ez a' kisdéd, de másképp diszes, 's szép helyen fekvő falu két Templomokkal, és a' Széchenyi Uraság Kastélyával ékeskedik. A' Pápasták Temploma a' legrégiebb Hazánkbeli épületeknek formáját viseli, mely hajdan igen nagy és derék Templom lehetett a' melette való, de már tsak az alapját látható Klastrommal; most már tsak a' Templom, ez is oly szegény állapotban áll fent, hogy ennek tsak az első része használható, a' hátulsóbb pedig üres, tetővel azonban befedeztetett, de bolthajtása nints. Kívül régiséget belül pedig nagy szegénységet mutat. Az egyetlen egy Oltáron a' felfeszéttetett Idvezítő van lefestve valamelly Sopronyi Festő által, 's oly helyessen főképp a' függő Krisztus, hogy akármelyik legpompásabb Templomainkban beillenék.

Ebben a' faluban eltöltvén az éjt, más nap korán feltett szándékunk szerint elindultunk a' réhez; hogy a' Balatonon, ezen a' kis Magyar tengeren idején át evezvén, Tihanyt megvizsgálhassuk. Egy fertály múlva a' réhnél voltunk, a' hol is már több emberek és kotsik voltak, a' kik az által menetelre várakoztak. Mi oda érkezvén, tüstént mindnyájan felrakodtunk a' hajóra, a' melyen mindenestül valami 35 ember, 5 paraszt kotsi, egy hintó, és 12 lovak voltak: — — majd el is felejtém mondani, hogy még egy sūdő disznó is volt! — Megindultunk, 's az a' félelmünk, melyet a' szél miatt jó formán felháborodott víz okozott, hamar megszűnt, a' szél megtsendesülésével. Még így mentünk a' Kormányosunk ezen történetet beszélte volt el: Hogy tudniillik valami

mi két hét előtt egy posta hajón disznókat vittek által, 's már midőn a' közepén eveznének egy jókora malatz kiugrott a' hajóból, mely után midőn egy hajós legény kapott volna, kirántotta azt magával együtt; mivel pedig nagy szél fújt akkor, ez a' hajót eltsapta a' szerentsétlentől; és így a' hajóban lévők segítséget nem nyujthatván néki, belé vezett a' malattzal együtt. Amazt négy napok mulva vetette ki a' viz a' Szamárdi partokra, emez pedig a' rén fellül lévő nádasig kiúszott, de itt már elfáradván, megdőglött. — Ez a' szerentsétlen eset aligha nem gerjesztett volna bennünk egy kis félelmet, hogy ha valami szeles idő lett volna, de az időnek kellemetes tündesége oly örömetessé tette volt átevezésünket, hogy azt talán egész nap folytatni készek lettünk volna; főképp, ha még az a' felyebb említett disznó Úrfi nem lett volna egy szálláson velünk, a' ki is az ő gyakor ordításával, majd nevetésre, de még többször boszuságra indított bennünket. — Végre, minekutánna csak nem öt fertályokig eveztünk volna ezen a' legkeskenyebb részén a' Balatonnak, (mivel ennek itt Tihany közepén vagyon) a' Tihanyi magos hegyek alatt lévő réhben kiszállottunk.

Ezen félszigetnek déli része, a' hol kiszállottunk, szőlőkkel, és erdőkkel vagyon befoglalva, 's az ezek közt feltsavargó úton kellett felmennünk a' tulsó 's legmagosabb hegyen fekvő Tihanyban. Tihany már az első Magyar Királyok idejökben fent állott; de legnevezetesebbé tette ezt I-ső András Király fogadása, a' ki hogy III. Henrik Tsászár ellen szerentsés lehessen az ütközetben, fogadta: hogy ezen a' helyen Klastromot és Templomot építend a' B. S. Mária, és Sz. Anianus Püspök és Mátyr tiszteletére. Nem hagyatott el az Istenben bizó; nyertes lett, 's azon-

nal bételyesítette fogadását, 1055-ik esztendőben már ezen Apáturságot petsétes levelével is megerősítette. A' mindenképp kész Klastromban a' Sz. Benedek Szerzetes fiai közül szállított be, a' kik már akkor Sz. Istvány ájtatos bőkezűségéből több helyeken birtak Klastromokat; t. i. Pannon hegyén, a' mely legelső, és legnevezetesebb volt, építtetett Sz. Mártony tiszteletére. Ezen Klastromot Királyi levelével 1001 esztendőben erősítette meg Sz. Istvány. A' második volt a' Péts Váradi, Sz. Benedek tiszteletére. A' harmadik volt Sz. Hippolytus tiszteletére Zobor hegyén Nitra mellett. A' negyedik Szalabérben Sz. Adrián tiszteletére. Végre az ötödiket Bakony-Béélben Sz. Moritz tiszteletére állította fel Sz. Istvány, melynek megerősítésére való Királyi levelét 1037, életének majd nem utolsó évében adá ki. Ezek közül az Apátságok közül némelyek még most is fent vannak; némelyeknek pedig csak a' neveik, és a' romladozott falaik vannak fent. Valamint ezek az Apátságok soha sem függtek egymástól, színt úgy a' Tihanyi is független volt mindeniktől; hanem mindenik különösen igazgattatott az ő tulajdon Apátjától. A' mostani Pannon hegyi, Bakony-Bééli, és Tihanyi Apátságok össze foglaltatások is a' későbbi időkben esett meg. Második Ulászló volt, a' ki parantsolta, hogy a' Bakony-Bééli a' Pannon hegyihez kaptsoltassék a' Jus-Patronatussal együtt, melynek már 304 esztendeje. A' Tihanyi pedig 1716-ban, minekutánna mint a' Klastrom elromlott volna, mint a' Szerzetes Atyák a' sok viszontagságok között, elszélledtek volna, Krassó Vilibáld Apáttól újonnan felélesztettetett; de ez elégtelennek vélte talán magát lenni ennek tökéletes helyre állítására, bizonyos sommáért által adta a' Fő Apátsághoz, a' Pannon hegyihez. Ezekről az időktől fogva jól

lehet mint a' Bakony-Béeli, mint pedig a' Tihanyi Apátságoknak megvagyon az ő tulajdon Apát-jok, ezek mindazonáltal mint a' Pannon hegyitől függnék, 's ugyan attól küldetnek ki a' közönséges Szerzetes Atyák is ezekben az Apátságokban. — A' mi időnkben is nem kevés viszontagságokon ment által ez a' Szerzet; legújabban pedig Jozsef Tsászár alatt, a' ki is 1786-ik esztendőben a' Pannon hegyi; 1787-ben a' Bakony-Béeli és a' Tihanyi Apátságokat ki üresítette; 's az ezekhez tartozandó Jóságokat minden jövedelmekkel együtt a' Religio Fundusához ragasztotta, az elszéllett Szerzet Tagjai pedig Plébániai, és más Lelki munkákra rendeltettek. Az eltöröltetésekor Pannon hegyén Somogyi Dániel; Bakony-Béelben a' mostani Pannon hegyi Fő Apát Novák Chrysostom; Tihanyban pedig a' derék Magyar Vajda Samu voltak Apátok. — De térjünk a' fel tett tzelhoz.

Tihany a' mint már emlitém, ezen Szigetnek Veszprim Vármegye felől lévő legmagossabb hegyen fekszik; a' Klastrom a' Templommal együtt tulajdonképp a' hegy tetőn, mely Somogyinak minden, Veszprim és Szalának pedig a' Balaton mellett való részéről meglátható. A' falu pedig ezen hegynek enyészti oldalán vagyon, mely igen tsekély, a' házak aprók, és nem igen helyesek; 388 Cath. és 157 Kálvinisták lakják. Az egész tájnak pedig a' helyhesztetését könnyen legelsőnek tehetjük Hazánkban: mert tsak magában a' Szigetben a' természetnek minden Szépe, és jótéteménye megtaláltatik; hát ha még egy hegy tsutsára fel lép egy érzékeny Néző, a' honnét nem tsak az egész Balaton, hanem még Somogy, Veszprim, és Szala Vármegyék is megláthatók; azt fogja gondolni, hogy itt volt az a' minden gyönyörűséggel telyes kert és hely, melyben az

első ember az ő boldog állapotjában lakott. Nem szóllok e' szépségről többet, ne hogy a' táj keblemét elegendőképpen le nem írhatván, és festhetvén, tsorbát tegyek diszében; nem szóllok a' Balaton partján lévő számtalan sok falukról, és az ezekből kiemelkedő Templom tornyokról; melyek, mint egy legékessebb oldal falakkal, és cortinákkal készített Szinjátszó hely gyönyörködtetik a' Parterben (Tihanyban) álló Nézőt. —

Első gondunk az volt, mihelyest felértünk, és megszálltunk; hogy a' Templomot és a' Klastromot megláthassuk. A' nagy Oltár Sz. Anianus Püspök, és Mátyrt képzi, elég szép még most is a' 6/4 esztendőös festés, a' már szakadozni kezdő vásznon. A' Segrestyéje igen derék és szép, ebben tartatnak I. András Király, ezen Klastrom és Templom Szerzőjének egy üveg almáriomban két lábaszárai, melyeken láthatni: hogy nagy és vatskos ember lehetett; az egyik tsontnak pedig a' térd felül való részén mint egy jó újni de vékony tsontos kinövés, vagy is inkább forrás vagon, mely valami nagy vágásnak és sebnek a' jelensége. Ezeket Krassó Vilibáld a' már említett Apát a' Koporsóval együtt megtalálván, örök emlékül ide helyeszteté. Tsak ezeket e', vagy még több tsontokat is talált e' nem tudhatni; elég: hogy ezek is megvannak, ezeket is kedves érzéssel fogja megtekinteni minden igaz Magyar! — Ugyan ezen Segrestyében vagon Loyola Sz. Ignácz, a' Jézus Társassága Szerzőjének is viaszból, még éltében gondolom, öntetett valóságos képe; a' mord Katonai ábrázatja, (mert az volt először) 's a' Maurusi halvány barnaság, (mivel született Mór volt) fekete, ritka, 's kondor bajusszal, és hajjal, rajta elevenen elő adódik. Ez a' Kép ezek előtt a' Templomban kint egy Oltáron tartatott, de a' köznép' buzgósága, vagy in-

kább babonasága miatt, ne hogy valami bajja lenne, ide bezárattatott. Hajdan a' Jezsuiták birtokában volt ez a' Kép; de ezt az ő utolsó Generáljok Riccio Maria Theresiának ajándékozta, ez pedig az ő Gyóntató Attyának, a' ki Benedictinus volt; és így későbbben több kezek és birtokok által Tihanyban került, a' hol a' hálaadatos Szerzet, ezen nagy embernek, mint ugyan ezen Sz. Benedek Szerzete egykori Tanítványának, és Tagjának képét, örök emlékül fent tartja.

Van ezen Templomban a' Sanctuarium alatt még egy kis Cathacomba is. Egyedül tsak ezt mondhatni András Király épülete maradáknak: mivel a' többi része a' Templomnak mind későbbi építés. Hogy ezt mondom, és mondhatom, ezek az okok: mivel ennek a' holthajtása még Gothusi forma, 's vannak benne hat igen helytelen, góromba faragásu, régi Oszlopok, négy szegletű állásokon; de a' mi több, az: hogy András Király is ebben feküdt, 's ennek hátulsó részében találtatott meg a' koporsója, melynek fedele is ugyan itt vagyon a' falba, de jól kiállólag, bétsínálva. Ennek a' koporsó fedélnek is a' faragása igen együgyű; semmi sints egyéb rajta, mint egy két újjni szélességű kereszt, melynek a' nyele az egész fedélen elnyúlik. Kár hogy valami felírás nints rajta!

Ezek azok, a' melyek figyelemre méltók a' Templomban; ennek a' külsőjén, a' két magas tornyokon kívül emlékezetet érdemel ama híres Tihanyi Echo is, mely egész Európában tsak nem legelső; ez az egész vissza ütődése a' hangnak ezen Templom, és ennek Segrestyéje között lévő szeglethen esik meg, a' mely szeglettől éjszaknak egyenessen, tsak nem a' párt széléig megvén, megtaláltatik az úgy nevezett focus; vagy is, az a' hely, a' hol megállapodván, és ki-

áltván valamit, mind az másodszor vissza hallatszik. Ez az Echo oly nagy, hogy nem csak egész hexameterek, hanem több musikai tactusok is a' legszebb móddal, és kellemetességgel vissza hallatnak.

Említést érdemel ezen félszigetben még az a' Természet játéka is, mely éppen Tihany alatt van; egy kis tó t. i., melynek fekvése oly hasonló a' nagy tóhoz, a' Balátonhoz, hogy azt semmi mesteri kéz különben hozzá nem alkalmazathatta, és formálhatta volna. Így tehát itt a' Balaton, melynek természeti és valóságos fekvését egy helyről semmi feleképp meg nem láthatni, mint egy abroszon lerajzolva szépen meg látszik. — De!

Már a' leereszkedő nap készülnünk intett, 's ugyan csak nem is sokára kotsira ülven, a' völgynek, melyen előbb feljöttünk, leereszkettünk a' gyümölcsökkel igen igen tele fák közt. A' rehez érvén itt várakozott már egy igen díszes hajó, a' melyen már előbb is át-eveztünk; itt vala egyszerűsmint szerentsénk látni a' Mestert is, ki a' hajót tsinálta volt, — ez egy derék, 's tisztessős Magyar volt! A' szelünk jó volt, vitorlát vontunk, 's három fertály óra múlva a' tulsó parton voltunk, a' honnét Szamárdiba, egy a' parton fekvő faluban hajtottunk.

J. János.

6.

A' Champagner Bor készítésére való
Út mutató.

Előre való készülétek.

Ha akarja az Ember ezt a' Bort tsinálni; tehát készítsse el idején korán a' következő ahoz-tartozandóságokat; minéműek.

1-ör A' Hordók; Tsinállya azokat

a) Tölgy Fából, a' melynek nemei között legjobb az a' melly makkot terem. — A' Dongákat pedig minekutánna igen tsinosann, és alkalmasan ki munkáltattak, úgy kell öszve faragni, vagy gyalúlni, a' mint a' Fa nőtt, és nem úgy hogy a' Hordóknak egygyik Dongája felül-rül alá, a' másik alólrol felfelé mennyen.

b) Illyetén Hordókat szám szerint hármát kell készíteni, a' mellyeknek egymástól az ő bőségekre nézve mindenkor fél akóval kellek különömbözni; p. o. ha a' legnagyobb Hordó öt akós, akkor a' második négy és fél, és a' harmadik tsak négy akós légyen, hogy így ha a' Bor először le vonódik a' második Hordó teli légyen, és ha az ismét le vonódik, a' harmadik is viszont egészen megteljen.

c) Mikor a' Hordók el készültek, ki kell őket egyenesen az ő megtölttetések előtt, sütős meleg főtt vízzel erőssen forrózni, a' mellyet azokban meg kell hűlni, és legalább huszon négy óráig benne hagyni, a' mustnak, vagy Bornak be töltése előtt mind az által, és egyenesen akkor, jó tiszta vízzel szükséges lesz mindenik Hordót ki öblíteni.

d) Ez a' főtt viz tsináltatódik következő képpen: Végy jó, és megnem romlott nyers A-

nis, és Koriandrom magokat, a' Hordónak nagysága szerint többet, vagy kevesebbet p. o. egy, két, három, vagy több teli markot mindenikből. — Ezen magokat egy tiszta Mozsárba meg kell jól törni, majd valami tiszta gyólts ruhába kötni, azután jó tiszta folyó vízbe, (a' melly hasonlóképpen mindenik Hordónak nagysága szerint három, négy, vagy több pint lehet) megfőzni, és végre a' békötött, 's megfőtt magokat erőssen kinyomni, 's a' mint oda fellyebb mondódott, ugyan tsak sütös melegben a' Hordókba bétölteni.

II-or. A' Butelliák alkalmas, az az: a' legjobb üvegből készült Champagniai Butellákat (mellyek közzül a' legtündöklőbbek, legderekabak) kell előre öszve gyűjteni, tiszta vízzel a' legnagyobb szorgalmatossággal, míg nem a' legtökéletesebb tiszták lesznek kimosni, a' vizet is belöllök mind az utolsó tseppig kitsurgatni, e' végre a' tisztítás után őket szájokra kell borongatni, és a' megtöltésig úgy hagyni állani; a' Butellák tisztításának mindazáltal nem elébb, hanem huszonnégy órával kellek azoknak megtöltése előtt megcsinálni.

III or. A' Dugók. Ezeknek szükség egészen, nem lyukatsos Parafa héjból; vagy a' mint közönségesen nevezni szokták Pantoffel fából tsináltattnak lenni, mellyeket a' Butellákba fa kalapátsal igen okosan be kell verni.

IV-er. A' beszurkolásra: végy egyenlő mértékbe sárga viaszat, szurkot, gyantát, és egy nagy serpenyűbe olvasd el, 's keverd jól öszve; azután mikor a' Dugók jól a' Butellához vagynak spárgával köttetve (mert a' tulajdon tapasztalás szerint a' vas drót erre éppen szükségtelen) mindenik Butellának a' Dugóját mártsd belé, 's vége van a' munkának.

J e g y z é s e k.

A' szedésről, és Sajtolásról.

1) Szedettessenek a' legjobb, 's érettebb szőlő-gerézdek, kivált pedig jó volna ha ugyan csak harmatosan szedettetnének, a' mi a' legfájnabb, 's frissebb nedvességet adja.

2) A' szőlő szemek okosan szemeltetessenek le, és a' száruk, vagy. tsutkák választassanak el tőlök.

3) Sajtoltassanak ki csak igen gyengén.

V-ör Minekutánna a' must a' Hordóba töltett: jól reá kell vigyásni, mihelyt az első forrás elmúlik, akkor le kell a' Bort az első Hordóból húzni a' másodikba, a' melybe marad a' Bor mintegy egy Hónapig, azontúl le kell ismét Hóld fogytán húzni azt, a' harmadik Hordóba, a' holott marad az mintegy tizennégy napig a' Butellákba való töltés előtt (a' melynek Mártius 10-ik és 13-ika között elmúlhatatlanúl kell megესni) a' nélkül hogy hozzá nyúlna az Ember. Legalább Tizennégy nappal pedig előre, a' következő módon kell azt megvilágosítani.

A' fejér Borhoz:

Végý megtisztított Arabiai Gummit 4. Latot, egy Akóhoz, azt töresd meg jól, mikor a' kívánt mennyiség készen van: végý ki először a' Hordóból egy jó teli Désa Bort, vess a' Dézsába valamit a' Gumiból, és keverd öszve jól, a' többi sok Gummit pedig öntsd a' Hordóba. A' Bort, mint a' megromlott Borral szokás, egy kis páltzátskával kavard öszve jól, mig nem gondolod, hogy a' Gumi elolvadt, akkor a' Dézsából is a' Bort ismét hotsásd a' Hordóba, a' mellyet jól be kell verni, és 14. 's több napokig is bészárva kell hagyni:

A' veress Borhoz.

Nem kell Gumit venni, hanem tsak Tojás fejérét kell a' Borba dörgölni egy nagy Tálba, és mikor az jó leszsz, töltsd a' Hordóba; és a' Hordót keményen tsináld be.

A' Bornak Butellákra való szedette-tése körül.

Reá kell vigyázni jól, hogy a' Hordónak kifúrása ne igen alá tétetessék.

Végezetre a' Butellákat árra a' sorra való figyelmezéssel, melly szerint azok első, középsők, és utolsó valának, kelleltik jó száraz homokban (mert ennek is nagy befolyása van itt) elrakni, és osztán a' ki a' Pintzére vigyáz, szükség hogy rá gondoljon, mikor kezdenek a' Butellák ropogni, mert a' nélkül hogy némellyek el ne repedjenek a' meg nem lehet, 's mihelyt ez észre vétetett, fellehet egynehányat közzülök próbának okáért bontani.

A' belső ürességnek a' Dugó, és Bor között mindenkor két jó, vissza fordúlt újnyinak kell lenni.

Sz. S. T. A. P

7.

A' Magyar nyelvnek igen különös és legnehezebb tulajdonságairól az igékben.

A' tselekvő igének azon formája nemzeti nyelvünkben, mellyel azt szoktuk kimondani, hogy valamelly dolgot helyettünk — kérésünkre vagy parantsolatunkra — más teszen, tselekedtető

(factitiva) formának neveztetik. E' név jó, helyes, világos; mert kifejezi a' mit kell. De maga a' forma homályos és igen szövevényes; mert sok esetekben kettős az értelme, u. m. tselekvős és szenvedős. E' formát szövevényeiből Grammatikusaink még ki nem fejtegettek; pedig már régen kellett sőt szükség lett volna; mert nem értjük azt egész mivoltában; 's azért sokan sokat vétünk ellene; még írásainkban is sokat *). Ezen betesé Tud. Gyűjteményben is 3. egész esztendő elfolyása alatt nem szóllott e' formáról mind eddig senki semmit; épen Tháisz András valamit a' minap; ki a' 9-dik Kötetnek 33-dik lapja alatt lévő jegyzésében így fejtegeti és világosítja azt: „számitathatik: ezt némellyek két t-vel írják így: számittathatik; de nagy különbség van ezen szók közt: számitók, számitatom, számitódom, számittatom, és számittattatom. Az első Activum, numero; a' második passivum, numeror; a' 3-dik neutro passivum, a me ipso numeror, nulla externa vi accedente, melly ebből p. o. jobban tetszik ki: tsalatom decipior; tsalódom, memetipsum decipio; a' negyedik tselekedtető (factitivum) curo numerari; az ötödik tselekedtető szenvedő (factitivo passivum) alter me curat numerari”.

De e' fejtegetésből is igen kevés, vagy épen semmi, a' haszon; mert általa, nekem úgy látszik, még bé 's össze bonyolodott inkább mint sem kifejtődött a' forma szövevénye **). És a' vi-

*) Mindennapi tapasztalásunk szerint igaz, 's azért ezen Értekezést igen kedvesen veszi A' Red.

**) Ezt Thaisznak meg lehet engedni, mert ő előtte erről még senki sem írt, 's azért ő ezen mintegy új találmányt továbbí fejtegetés alá akarta az olvasóknak Jegyzésében közleni, mivel azon Értekezése nem engedte, hogy ezen dologba mélyebben ereszkedjék.

lágosítás is, csak egy pislogó méttel esett meg, mellynek homályos világánál ritka ember nézheti ki 's esmérheti meg, úgy tartom — bár jó szeme legyen is — hogy mellyik már, és mi a' tselekedtető forma; és én is talán csak azért esmerem arra itt rá, mivel vele már az előtt is régen esmeretségben voltam. Több hát egynél több, 's jobban világító métszek szükségesek ide a' kivilágosításra! hogy azoknak eleven hathatós világjoknál a' Factitívát minden ember, a' ki csak akarja, megismerhesse, és egyszer'smind meg is tudhassa, hogy mi az, hol veszi magát, 's mit tsinál, vagy rövidebben: honnan jött, 's hova megyen az. Addig, míg más valaki — nálam sokkal tehetősebb Tudós — egy ilyen több vigan égő métszekből álló fényes kivilágosítást készítene, kénytelen ki ki megelégedni ez itten következő tsekély értekezéssel; mellynek írására nekem a' Thaisz homályos világosítása ada alkalmatosságot.

Jegyezzük meg itt mindeneknek előtte azt, hogy az igék közönségesen az ő értelmekre nézve két rendre oszlanak el. Mert minden ige, külön véve, vagy magában benne maradó értelmű (immanens), vagy magából kimenő kiható (transitivum) értelmű. Ez ismét két féle, u. m. vagy benn maradó tselekvős (intransitivo-activum), vagy kiható tselekvős (transitivo-activum) értelmű. Már, a' benn maradó igének nints, 's mint ollyannak nem is lehet tselekedtető (factitiva) formája; hanem elebb kihatóvá (activum) kelletik annak lennie; 's úgy nyerhet osztán magának tselekedtető vagy tétető formát. Most már menjünk a' dologra.

Nemzeti nyelvünknek több tulajdonságai közt nevezetes es figyelemre méltó az:

1. Hogy itt a' benn maradó igékből; vagy csak egy magános t, vagy két egymástól elvált betű által — hol több, hol kevesebb, hol semmi változással — kiható igék lesznek. Így lettek p. o. e' benn maradókból: sül hül dül gyúl fül gyűl nyúlik, nyílik fűlik, 's a' t. — A' végső l kimaradásával — egy t által ezen kiható igék: sūt hūt dūt gyūt fojt gyút nyút nyit fūt; ezekből: tanul ürül rémül hárul tsábül fordul mozdul pendül tsendül 's a' t. ezek: tanít ürít rémit hárít tsábít fordít mozdít pendít tsendít; ezekből: romlik bomlik omlik ömlik hámlik számlik ezek: romt — és az m, könnyebb kimondás kedvéért, n-re változván — ront bont on önt hánt szánt; ezekből: fejlík oszlik foszlik ezek: fejt oszt foszt; ezekből: fekszik alszik nyugszik esküszik — az sz-nek kihagyatásával — ezek: feket alat (ólt) nyugot esket; ezekből: kél telik: költ tölt; ezekből: marad halad gerjed terjed 's a' t. — A' d sz-re változván — ezek: maraszt halaszt gerjeszt terjeszt; ezekből: forog tsorog pereg tsereg — végső betűjök előtt lévő vocalissok kimaradván — ezek: forgat tsorgat perget tserget; ezekből: terem serken köszön roppan toppan retten tseppen s a' t. — semmi változással — ezek: teremt serkent köszönt roppant toppant rettent tseppent. Ezekből pedig: foly ázik szokik kopik okik bizik bukik vivik szünik változik kárhozik emlékezik nyilatkozik 's a' t. lettek két egymástól (az ige természetéhez illő vocalissal) elválasztatott t által ezek: folytat áztat szoktat koptat oktat biztat buktat vítat szüntet változtat kárhoztat emlékeztet nyilatkoztat; ezekből: legel jár fut ül ezek: legeltet jártat futtat lovat, ültet fát; e' kihatókból: nyom rüg hány vág eszik iszik ezek: nyomtat rugtat hánytat vágtat étet itat; sőt e' nevekből is: bűn hír kész ezek: büntet hírdet — hirtet helyett késztet. De ezen benn maradókból:

fagy fáj hízik késik, nem két t hanem két l által lettek e' kihatók: fagylal fájlal hizlal és késlel.

2. Nevezetes az, hogy itt minden gyökér 's törzsök kiható ige, mint az élőfa szokott elágazik; és kinek több kinek kevesebb ágai teremnek 's teremhetnek; mellyek különös nemeit (species) teszik osztán ugyan azon kiható törzsök igének. Ez az elágazás külömb külömbféle betűkből álló syllabák által esik meg, mellyek magokban semmit sem jelentenek; de a' kiható igéhez járulván annak értelmét módosítják, és azt vagy aprózzák, vagy feszítik, vagy gyakorlóssá teszik (minuunt, intendunt, frequentativum reddunt), 's következésképen általok új ige fajok, új nemek vagy speciesek származnak. Ollyan syllabák már a' többek közt ezek: d-l, d-s, g-t, l-l, és h-t; ezek között közönségesebb a' többinél a' g-t, mert minden kiható igéhez járulhat 's új nemet formálhat; de legközönségesebb a' h-t, mert nem csak a' kiható hanem még a' benn maradó, egy szóval mindenféle igéhez, és kivétel nélkül, járulhat; mellyel a' kiható igékben a' tehetőség, a' benn maradókban a' lehetőség fejeztetik ki csak; és így ez új ige ágat, új fajt új nemet nem tsinál, hanem a' gyökereknek, 's a' már kész ágaknak vagy ige nemeknek értelmeiket csak módosítja, a' tehettséget vagy lehetséget adván elő azokban; azért is az igéket közönségesen, midőn ez hozzájuk járult, a' tehetős vagy lehetőség formában lenni mondhatjuk 's mondjuk is. Megvilágosítom, a' miket itt mondék, példakkal: a' vág gyökernek ágai ezek: vágdos és vagdal; tehetős formájai: vághat vágdoshat vagdalhat; a' fog-nak: fogdos foglal foglalgat, a' tehetősök: foghat fogdoshat foglalhat foglalghat, ilyenek: ver vereget; kér kéreget; üt ütöget; tanul tanulgat; ír írogat; írkal; a' tehetősök: verhet veregethet 's a' t.; benn maradók:

ázik ázhatik, aszik aszhatik, fázik fázhatik, al-
szik alhatik, iszik ihatik, eszik ehetik, vesz ve-
het; mert a' regulátlanokból kimarad az sz; de
a' regulásokból nem, mint: vész veszhet. Lásd a'
regulátlan igékről a' „Dissertatio philologica de
vocabulorum derivatione in lingua magyarica
Pestini 1815”, tóldalékját 241—263 lapjain. De

3. legnevezetesebb az, hogy itt minden ki-
ható igének, már az akár gyökér (primitivum) a-
kár sarjazott (derivatum) legyen, két különös —
's nem tsupán tsak egy — nevedett vagy öreg-
bedett (aucta) formája — és így magával egygyütt
három — vagyon. A' két különösnek egygyike,
a' rövidebbik, azt fejezi ki, hogy valamelly do-
lognak tselekvését másra bíztuk, és azt helyet-
tünk — kérésünkre vagy parantsolatunkra — az
tselekeszi; a' másika, a' hosszabbik, azt adja
elő, hogy az a' más is nem maga tselekeszi meg
azon dolgot — valami okból —, hanem azt ő is
kérésünkre vagy parantsolásunkra, egy harmadik-
ra bizza, és az teszi osztán azt meg; a' legrövi-
debbik forma pedig; az az a' gyöker ige, azt
jelenti, hogy a' dolgot önnön magunk *) tsele-
keszszük 's teszszük. Példából világosabb fog len-
ni mind egyik formának az értelme; tehát: mi-
dön én fejszét vévén kezembe vele fát darabolok
az udvaromon lévő rakásból, hogy legyen mit
tenni a' tűzre, akkor magam tselekszem a' vágást,
én vagyok a' vágó, mert én vágok fát; midön szom-
széd Uramot által szólítván megkérem hogy tsap-
jon nekem egynéhány darab fát, és tellyesíti ké-
résemet; akkor ő teszi a' vágást ő a' vágó, mert

---

*) Ez önnön magam, önnön, magad 's a' t. színt olyan jó —
ítéletem szerint — nyelvünkben, mint a' deákban: ille
ego, vagy: ego ipse, tu ipse, nos ipsi 's a' t. Azért nem
látom szükségesnek helyettek ezeket tenni, cnnen magam,
minnen magunk 's a' t.

ő vág fát az én kérésemre; én pedig vágató vagyok, mert én kértem rá hogy vágjon nekem fát. De midőn más nap is által szóllított szomszédomat, mivel magát nagy főfájásával mentegeti, arra kérem hogy parantsólja meg a' fiának, hogy jöjjön által nekem fát vágni; és az azt meg is tselekszi; ekkor a' fiú a' vágó, mert ő vág fát nekem az apja parantsolatjából; szomszédom a' vágató, ő vágat fát a' fiával, mert ő parantsolta meg annak — az én kérésemre — hogy vágjon; én pedig vágattató vagyok, 's vágattatok fát avval a' fiúval; mert az én kérésemre parantsolta meg neki az apja hogy azt tselekedje.

A' harmadik személyben már, ahol független vagy kötetlen állapotjokban (in statu absoluto) minden igék általjában legjobb helyen állanak, így vannak e' három formák: vág, vágat, vágattat; a' tehetőség jelével: vághat vágathat vágattathat, melyeket én értelmekre nézve így nevezek el: tévő, tétető, tétettető, és tehetős tévő, tehetős, tétető, tehetős tétettető Forma. Deá-kül igylehetne: activa, factitiva, factitivo - activa vagy factiva, és: activa vagy factiva potentialis, factitiva potentialis, factitivo-factiva potentialis Forma. A' két utóbbi különös Formák pedig nem csak magokban a' gyöker kiható igékben, hanem azoknak minden ágaikban vagy nemeikben is egyaránt megvagynak, p. o. vagdal, vagdaltat, vagdaltattat; fogdos, fogdostat, fogdostattat; foglal, foglaltat, foglaltattat; és a' tehetőség jelével: vagdalhat, vagdaltathat, vagdaltattathat; fogdostathat 's a' t.

A' legelső formában, ha gyöker az ige, sőt ha származott is az, nints semmi különösség értelmére nézve; mert az más nyelvekkel is közös, más nyelvekben is meg van, és épen úgy van meg mint itt, az az, activum verbumok azok. De
már

már a' két utóbbi forma igen különös, olyan, a' millyennel más Európai nyelvek nem dítsekedhetnek; sőt ki sem fejezhetik azokat több vagy kevesebb szókból álló körül írás nélkül; valamint gyökér igéinknek ágait 's nemeit sem; millyenek p. o. akgat, raggat *), dugdos, fogdos, sütöget, töltöget 's a' t. A' Magyar, hogy példával világosítsam értelmeket ezen ige-ágaknak 's ezeknek formájaiknak, ha a'szalonnája'tsak egygy, azt felakasztja; ha több, fel akgatja; ha a' bora tsak egygy hordó, azt meg tölti, ha több, megtöltögeti; és maga, ha neki tettszik, felakaszthatja, fel akgathatja, megtöltheti; megtöltögetheti; ha magának rá kedve nints; mással fel akasztatja, fel akgattatja, megtölteti, megtöltögettet; és ha van kinek parantsolni, mihelyt akarja, mindjárt fel akasztathatja, felakgattathatja, megtöltetheti, megtöltögettetetheti azokat. Mit tsinál már itt a' Deák — más Európaiakat elhallgatván — tsak a' simplex gyökérágaival vagy neveivel is? Bizony, akár egygy akár több a'szalonnája 's bora, kénytelen be érni az appendo vagy suspendo és impleo igéjével; mellyek a' felakasztást és megtöltést ugyan kite-

---

*) Hogy ezt raggat g-vel, ezt pedig akgat k-val írjuk, azt az etymologia, melly fundamentoma a' helyes írásnak, kívánja. Mert a gyökér tsirája ebben az ak, mellyből d által lett aka d; amabban rag, 's töle d által ragad. Ugyan azon okból k-val kell írni ezeket is: szakgat fakgat, nyakgat, lyukgat, rekget; de ezt: duggat g-vel, mivel itt dug a' gyöbér. Mondhatunk azt is mondunk mivel az cuphonia kívánja — de írva nem írhatunk helyesen; valamint t betűt nem d helyett ezekben: adtam tudtam, mondtam haladtam 's a' t. A' ki ejtés vagy mondas nem régula az írás módjában; mert különben ezeket: menykö község, biztos, azt, állj meg, adj, szedj 's a' t. így kellene írunk: menkö kösség, bisztos, aszt, ály meg, agygy szegygy. Kár hát ezt is: egygy, nem így írunk edj; mivel ez, hihető, e' Zsidó szóból: ekhad upus, lett.

szik, de a' fel akgatást 's megtöltögetést koránt sem fejezik ki; mivel ez mindenik a'tselekvésnek többszörözése által meggyvégbe, több lévén egy-nél a' szalonna is, a' bor is. Hát a' tétető és tétettető különös formákkal mit? Mit? izzad; és míg nagy bajjal 's hosszas körülírással csak valamennyire is kifejezheti azoknak igaz értelmeket; addig a' jelentetett dolgot is szinte végbe vihetné — a' Magyar — talán.

Leirván e' különös két formákat, és azoknak értelmeket is megvilágosítván; már eredeteket igyekezem elő-adni e' következő kérdésekre adandó feleletekben: honnan és mi módon származnak ezek a' Formák? Erre még könnyű a' felelet: a' harmadik a' másodiktól; és pedig mindenkor két egymástól illendő vocalissal elválasztatott t által a' második az elsőtől, és, némellykor egygy t, némellykor két olyan most említém t által; épen hát úgy, mint a' benn maradóktól a' kibató igék. De, mitsoda esetben 's mikor származik az csak egy t, és mikor két olyan egymástól elvált t által? Itt már a' bökkenője! nagy a' kérdés, 's nehéz rá megfelelni. Mert azt meghatározni, hogy mikor ered e' forma egygy, 's mikor két t által, nem egy könnyen lehet (hoc opus hic labor est) mindazáltal megpróbálom. Tehát —

1. ha a' leg első forma, melly kútfeje a' többinek, elődi (primitivum) igéből áll, és csak egy tagú, 's vég betűje nem t; úgy töle a' tétető forma egy t által származik, melly az igéhez mindég a vagy e segéd vocalisnál fogva kaptsolódik, a' mint t. i. az igének minémüsége hozza magával. Példák rá: szab^{at}, szed^{et} (szab^{-at} szed^{-et}) vágat^{ület}, hányat, kenet, lopat^{tépet}, túrat, keret, ásat, véset, hozat, nézet, rovat, lövet, szövet 's a' t. (a' nyugvó v ezekben ró, lö, szö, itt megmozdul). De, ha több tagú, vagy t-be megy ki az ige; már úgy

tőle két t által leszsz a' tétető forma, p. o. kapartat, separtat, takartat, esmertet, taláztat, itélet, arattat, nevettet; sőt az egy tagútól is, ha t a' vég betűje, mint: fut-tat, lát-tat, üt-tet, vet-tet, köt-tet; ha a' vég t előtt consonans áll; úgy egy t által, p. o. festet, int-et; márt-at tart at ment-et, tekint-et, ránt-at, szántat, tilt-at, rejt-et, 's a' t.

2. Ha a' legelső forma nem elődi, nem primitivum, hanem olyan ige, melly maga is valamelly benn maradó igtől egy, vagy, két t által lett; vagy névtől, z, s' más betű által származott; vagy pedig valamelly gyöker igeének az ága, ágezatja: úgy és akkor ő tőle két t által származik a' tétető forma mindég, egy majd alább említendő eseten kívül; p. o. gyút-tat, füt-tet, nyút-tat, gyút-tet, nyit-tat, süt-tet, tanít-tat, ürit-tet, gyógyít-tat, segít-tet, fordít-tat, készít-tet, borít-tat, feszít-tet; áztat-tat, szünt-tet, szoptat-tat, szöktet-tet, méltóztat-tat, emlékeztet-tet, kapáltat, tsépel-tet, vasaztat, szegeztet, tsináltat, beszéltet, itat-tat, étet-tet*), alkud-tat, esket-tet; tétet, vétet, vitet, hitet, büntet-tet; így az ige ágaitól: szabdal-tat, vagdal-tat, szeldel-tet, metél-tet, fogdos-tat, öldös-tet, lotsol-tat, öntöz-tet, gyútoogat-tat, sütoget-tet, nyútoogat-tat, metélget-tet, kaszálgat-tat, gyútoget-tet. És így két t által leszsz a' tétető forma a' származott (derivatum) kiható igeiktől, azokat ki vévén, mellyek benn-maradó

*) Azon kiható igeék, mellyek vagy Deponens, vagy közép igeiktől két t által származtak, többnyire két — u. m. tévös és tétetős — értelműek, millyenek: étet, itat, szoptat, futtat, jártat, ültet; mikor mondom p. o. itatok-lovat, az értelem tévös is, mert vizet meríttek; tétetős is, mert a' merített vizet a' loval itatom meg. Arra tehát hogy belőle egy értelmű 's valódi tétető forma legyen, még két t kívántatik meg, így: itat-tat, étet-tet, szoptat-tat, ültet-tet-füt.

igéktől lettek olyanokká, és benne a' végső t előtt más consonans is vagyon; mert az ilyenektől csak egy t által származik a' tétető forma; p. o. költ-et, tölt-et, köszönt-et, ront-at, szánt-at, ont-at, önt-et, teremt-et, hulaszt-at, maraszt-at, tenyészt-et, rekeszt-et, gerjeszt-et, terjeszt-et, koppant-at, lobbant-at, tseppent-et fettsent-et 's a' t.

A' harmadiknak, az az, a' tétettető formának származásával nints semmi baj. Mert ez állandóul mindenütt és mindég két egymástól elvált t által szokott származni a' második vagy tétető formától, a' mint már feljebb mondtam; p. o. szabát-tat, szedet-tet, ásat-tat, véset-tet, rovat-tat, szövet-tet, taníttat-tat, készített-tet, nyomtattat-tat, kerített-tet, gyűttat-tat, gyűttet-tet, futtat-tat, üttet-tet, fogdostat-tat, öldöstet-tet, gyűtogattat-tat, gyűtögettet-tet, irogattat-tat, kéregettet-tet, 's a' t.

Már ezen 3-dik Formában nagyon megnyúlik csak az egy tagú gyöker ige is, és hosszú szó kerekedik belőle; kivált képpen — a' tehetőség jele is hozzá járulván — a' Perfectum 3-ik személyében; a' hol ísmét két t-vel meg szaporodik. Hátha még egyszer hozzá tennők — mint új, 4-dik forma jelét — a' t a t syllabát (melly épen nem ellenkezik nyelvünk természetivel, sőt megkívánná, ha azt akarnók kifejezni, hogy kérésünk vagy parantsolatunk egy negyedik személy által vitétik végbe), ha hozzá tennők, mondom, millyen hosszú szó nem lenne a' kiható igének egygyik vagy másik ágából? De most csak a' vág gyökérben lássuk ennek példáját: vágat-tat-tat; a' Perf. 3-ik személye: vágat-tat-tat-ott; a' tehetőség jelével: vágat-tat-tat-hat-ott. Valóban megnyúlt 's hosszú szó; de hosszú ám az értelme is. Mert ez az egy szó, alkalmaztatva, ennyit teszen: Kapitány Ur parantsolja — mert módja van

benne — a' Hadnagynak, ez a' Strázsa-mesternek, ez a' káplárnak, hogy Makrantzi Péter köz-legényen vágjon huszon ötöt nyakasságaért; és vág. Ekkor hát kapitány Ur: vágat-tat-tat, mivel egy negyedik személy t. i. a' káplár teszi 's hajtja végre a' parantsolatját. Hanem ez a negyedik Forma nints szokásban; sőt ama harmadik is ritkán fordul elő; mivel az is, a' sok t miatt, mind a' nyelvnek, mind a' fülnek alkalmatlan 's kedvetlen; azonban szükségünk sem igen van arra. Ellenben a' második forma, a' tétető, minden napi, és olly szükséges hogy nála nélkül éppen el nem lehetünk; 's tsak nem úgy nem, mint az első nélkül. Ezeket már feljebb, értelmekre nézve, tévő, tétető, 's tététtető formáknak neveztük; de még, születésére nézve, mondhatnók a' másodikat lyány, a' harmadikat onoka formának, 's az elsőt anyának; hangra nézve pedig a' másodikat pattanósnak, a' harmadikat pattogósnak — mivelhogy pattog benne a t betű — és az elsőt tsendes-nek. Én jobb neveket adni nekik nem tudok; a' ki tud; ám kerésszelje másképpen. Szükség már itten ezen három formáknak a' hajlongásaikról is szólni; azért hát szóllok is: minden kiható igének, akár gyökér; akár származott ige légyen az, három fele hajlása vagyon; ugyminat —

a) Határozatlan; a' millyen hajlást kívánnak a' nevező nevek (nomina appellativa) mikor articulus nélkül vagynak, 's az által megszorítva 's határozva nintsenek.

b) Határozott személyes, az az, mellynek 3. személyei vagynak mind egyik számban, és minden időben (tempus); a' millyen hajlatot kívánnak mindenféle nevező nevek, mikor előttök van az őket megszorító 's határozó Articulus, t. i. az: az.

c) **Határozott személytelen**, az az, mellynek csak első személye vagyon minden időben, és az is csak az egygyes számban; melly tsupán csak a te név másának 4-dik ejtessét illeti, 's csak egyedül azzal köttetik össze.

Ezen három féle hajlások szerint már elő terjeszttem az ás gyökér igét a' nevezetesebb időkben; megtartván az igen esmeretes deák nevezeteket. A' hol egyforma a' határozott hajlás a' határozatlannal, nem irom azt le, hanem csak egy vonást teszek helyébe. Az elől álló a. b. c. betűk a' hajlás minémüségét jelentik. Így vagynak tehát a' hajlások —

1. A' tévő Formában:

Indicat. Praesens.

Egygyes Szám.

Többes Szám.

a. Ások ássz ás értzet	ásunk ástok ásnak
b. ásom ásođ ássa az értzet	ássuk ássátok ássák
c. aslak, verlek téged.	áslak verlek titeket

Imperfect.

a. ásek ásál ása értzet	ásánk ásátok ásának
b. ásam ásád ásá az értzet	ásók — ásák
c. ásálak verelek téged	— — titeket

Perfect.

a. ástam *) ástál ástott értzet.	ástunk ástatok ástának
b. — ástad ásta az értzet	vagy ástak
c. ástalak vertelek téged	ástuk ástátok ásták

Imperat.

a. áss te ásson ő értzet	ássatok ti ássanak ők
b. ásd te ássa ő-az értzet	ássátok ti ássák ők

---

*) Itt, ez egyetlen egy helyenn, a' határozatlan hajlásnak is m a' végső betűje; és így a' két hajlat hasonló egymáshoz, 's tsupán csak a' constructio különbözteti meg egyiket a' másiktól.

Subj. Praesens.

- a. ássak áss ásson értzet ássunk ássatok ássanak
 b. ássam ássad ássa az értzet ássuk ássatok ássák
 c. ássalak verjelek téged — — titeket

Imperf.

- a. ásnék ásnál áсна értzet ásnánk ásnátok ásnának
 b. ásnám ásnád ásná az értzet ásnók — ásnák.
 c. ásnálak vernélek téged — — titeket

Futur.

- a. ásándok ásándasz ásánd ásándunk ásándotok á-
 értzet sándanak
 b. ásándom ásándod ásándja ásándjuk ásándjátok á-
 az értzet sándják
 c. ásándalak veréndelek té- — — titeket
 ged

— Infinit. ásni értzet, az értzet; ragasztékkal:
 ásnom ásnod ásnia kell értzet, az értzet. Parti-
 cip. 1. ásó; Praet. ásott; Futur. ásándó; 2. ás-
 ván; Gerund. ásva; mellynek szenvedős értelme
 is van: ki van ásva az értz, effossa est minera;
 meg van írva a' levél, scripta est epistola; nem
 szenvedős is, mint: állva, ülve ír, stando, se-
 dendo scribit, 's a' t.

2. A' tétető Formában :

Indicat. praesens.

Egygyes Szám.

Többes Szám

- a. ásatok ásatsz ásat értzet ásatunk ásatatok ásat-
 nak
 b. ásatom ásatod ásatja az ásatjuk ásatjátok ásat-
 értzet ják
 c. ásatlak veretlek téged — — titeket

Imperfect.

- a. ásaték ásatál ásata értzet ásatánk ásatátok ásatá-
 b. ásatám ásatád ásatá az ér- nak
 tzet ásatók — ásaták
 c. ásatálak veretélek téged — — titeket, 's a' t.

3. A' tétettető Formában :

Indicat. praesens.

a. ásattatok	ásattatsz	ásattat	ásattatunk	ásattattok
		értzet		ásattatnak
b. ásattatom	ásattatod	ásattatja az értzet	ásattatjuk	ásattatjátok
				ásattatják
c. ásattatlak	verettetlek	téged.	—	titeket.
				Így tovább.

A' tehetőség jelével e' három Formának három háromféle hajlásai: áshatok értzet, áshatom az értzet, áshatlak verhetlek téged; ásathatok értzet, ásathatom az értzet, ásathatlak verethetlek téged; ásattathatok értzet, ásattathatom az értzet, ásattathatlak verettethetlek téged, és így tovább. Éppen így hajlonganak e' gyököknek 's más akármelly kiható igének az ágai is, melyek ezek: ásogat, áskál, áskálgat.

Ezen hajtogatások után már megjegyzem
ittén e' következendőket, hogy —

1. A' nevező nevet (mert a' tulajdon név már magában határozott), vagy ' az articulus, vagy a' függészték (suffixum), vagy mind a' kettő egygyütt, szorítja 's határozza meg közönségesen; a' legszorossabb meghatározáskor pedig, mikor t. i. a' tárgy mintegy újjal kimutattatik, még a' mutató név mássa is oda járul az articulus eleibe, p. o. szeretem a' bort (az italok között), — boromat, — a' boromat, — ezt a' bort; és e' szótskák nélkül szint' olyan hibás volna a' beszéd határozott hajlattal, mint lenne velek határozatlannal; ám próbáljuk meg: szeretem bort; szeretek a' bort, — boromat, — a' boromat, szeretek ezt a' bort. És így fő, egyszer'smind igen fontos Régula a' magyar Syntaxisban ez: a' meghatározott nevek határozott, 's a' meg nem határozottak ha-

tározatlan ige hajlatokat; és megfordítva: a' határozott ige hajlatok meghatározott, 's a' határozatlanok meg nem határozott neveket kívánnak mindég magokhoz *). Mellyből világos, hogy az, mikor kelljen 's mikor nem Articulust tenni a' név elibe, az Írónak kényétől nem függ; és nem is függhet.

2. Az első Conjugatióra tartozó kiható Igékben az Indicát, praesens határozott hajlásának 3-ik személyében mindég j a' ragaszték (affixum); melly némellykor — könnyebb kimondás okáért — olyan betűre változik, a' millyenbe az ige végződik; p. o. szabja, adja, rágja, rakja, falja, hallja, vallja, vonja, lopja, várja, tartja; mossa, vadászsa, húzza 's a' t. e' helyett: mosja, vadászja, húzja. A' másodikra tartozó igékben pedig mindég nyugszik ez a' j, az az, i ö ottan; p. o. szedi, törí, üti, kéri, szereti, köszöni, dörgöli, fűti, süti, főzi 's a' t. Zemplényben ugyan néhol a' köznép nyugtatja ezt a' j ragasztékot némelly amoda tartozó igékben is, midőn p. o. ezeket: adja, mondja, így ejti ki: adi, mondi. Erről majd alább még leszsz szó.

3. A' határozott hajlat néhol egybe foly a' határozatlannal, és attól ottan semmit sem különbözik; de a' hol különbözik is, sokaktól megvettetik, és helyette határozatlan tételik; mint nevezet szerént az Indicát, és Subj. Imperfectumának első személyében a' többes számban; a' hol

*) Az-e Régula ellen való vétség nem újság Tud. Gyűjteményükben; p. o. a' tavalyi folyamat 4-dik Rötetében lap 72. „az ilyen Hírályokat Homerus istenekhez hasonlít, 's majd Jupiter fiainak, majd attyafiainak mond”; lap 78. „Themistocles tengeri erőt, Aristidos pedig belső állapotot vezérlette”. Sőt, a' mi több, annak boritékjan lévő rövid tudósításba is, ama nagy érdemű Tudós 's fő Redactor szemessége mellett is, bétsúsztak az c'féle hibák, 's két esztendeig ott heverésztek, míg tsak a' harmadikban onnan — az en különös kérésemre — ki nem vettettek.

ezek 's több e'félék helyett p. o. „mi, nehezen adók, adhatók meg Pálnak; nehezen vevők vehetők meg Péterenn az adósságot; mi, ha megadnók, adhatnók Pálnak a' mivel tartozunk; ha megvennők, vehetnők Péterenn a' mivel nekünk adós, szeretnők 's a' t. többnyire ezen határozatlan hajlatok tétetnek: adnánk adhatnánk, vevénk, veheténk; adnánk adhatnánk, vennénk vehetnénk. És ez a' panasz leginkább — fájdalom! — az Írók 's Tudósok ellen van; mert itt Beregben ugyan gondolom más Megyékben is — a' köz-nép közül ritka hibázik ez ellen; az legalább nem hibázott, a' ki egykor komját, midőn az ötöt, feleségével, 's gyermekeivel egygyütt, ebéd felett találná, így fogadta: Isten hozta! Isten hozta! tessék leülni nálunk; már enni hínók Komám Uramot; de, magunk is most eszünk.

4. A' Perfectumnak határozatlan 3-ik személye az egygyes számban, a' Pärticipiumnak is perfectuma mind a' k i h a t ó mind a' b e n n m a r a d ó igékben; mellynek értelme általjában szenvedős, p. o. ásott kiásott értz, fossa, effossa minera, sült hús caro assa, főtt étel cibus coctus, járt út via trita, vetett ágy lectus stratus, égett bor vinum ustum, mártott, öntött gyertya, tincta fusa candela. Illyenek: költött hír, töltött galamb, szitált liszt, rostált búza, szemelt borsó; rügött bornyú, herélt tsikó. fáradt ló, szentelt vitéz, — sódor, gyütött kints, rakott tárház, aratott, kaszált árpa, tanult ember, rejtett szó, mentt — m e n t e t t helyett — személy, szeretett vendég, — Király, vágott fa, — dohány 's a' t.

5. Jegy betűje a' Perfectumnak rendszerént tsak egygy t; mellyet az ige, ha kiejtésében vele nyelvünknek alkalmatlanságot nem okoz, közvetlen kaptsol magához, p. o. élt vixit, félt timuit, ült sedit, font nevit, kent unxit 's

a' t; ha pedig azt okozna; akkor egygy közbe jövő 's illendő vocalis által eltaszítja, elrúgja, 's mintegy elpattantja magától a' t bélyeget; melly ezen esetben — hogy jól kitessék — mindig megkettőztetik, p. o. adott, szedett. De ezt némelly igék tsupán tsak a' 3-ik személyben tselekszik ő vele; és a' többiben megént magokhoz kaptsolják; millyenek a' például felhozatakon kívül: hágy, vág, ráz, ázik, fázik, bízik, hiszik, 's a' t; és így az első 's második személyek: adtam adtál, szedtem szedtél 's a' t. és nem: adottam, adottál, szedtem szedettél. Némelly igék ellenben e' harmadik személyből a' többibe is által viszik magokkal az el rúgott pattantott 's megkettőztetett t betűt vocalissával egygyütt; p. o. ártott, ártottam, ártottál; festett, festettem, festettel; irtott, irtottam, irtottál; tanított, tanítottam, tanítottál. Az egész dolog pedig függ az ige végső betűjének minéműségétől, és annak egységétől vagy többségétől. Az honnan némellyik két fele képpen van mind a' 3-ik mind a' többi személyekben; p. o. állott állt; szállott szállt (de hall, vall, tsak hállott vallott) állottam álltam, szállottam szálltam 's a' t. némellyik a' 3-ik személyben tsak egygy, és a' többiben két képpen lehet, p. o. mondott, mondotam és mondtam; futott futottam és futtam; süttött, süttöttem és süttem; ütött, ütöttem és üttem; hanem az ige vonatos hang-betűje, a' millyen van ezekben: gyút, gyüt, füt, hüt, e' rövidítést nem engedi meg; tehát tsak: gyütöttem, gyütöttem; fütöttem, hütöttem. Tsak azt említem már megutoljára, hogy némelly igék, itten a' 3-ik személyben, tsak ezen megkettőztetett bélyeg betűben különböznek a' tőlök t által származott nevektől, p. o. szeretett amavit, szeretet amor; emlékezett meminit, emlékezet me-

moria; nevezett nominavit, nevezet nomen, nomenclatura, gyülekezett congregavit se, gyülekezett concio, confluxus, congressus; értekezett dissertavit, értekezett dissertatio, igyekezett conatus est, igyekezett conamen; következett secutum est, következett sequela; consecrarium; keresett quaesivit, promeruit, kereset quaesitum quaestus. 's a' t.

Még eddig csak az Activa formákról, 's azoknak hajlongásaikról szóltam. Már most hát a' Passivákról fogok, de csak rövideden, szólani e' következő kérdésekre adandó feleletekben: hányféle a' Passiva forma, és honnan származik? Háromféle, mint az Activa — mert mind egygyik Activának van Passivája — és ki ki a' maga Activumától, nevezetesen annak határozatlan 3-ik személyétől, származik. Mi a' bélyege a' Passiva formának nyelvünkben? A' k betű; mint a' deákban az r, ezekben p. o. amor legor. De, valamilyen ez az r deák ige 3-ik személyéhez, mivel az consonansba megy ki, segéd vagy ragasztó vocalis nélkül, melly ottan mindég u szokott lenni, nem járulhat, nem így p. o. amat r, legit r, hanem az említett vocalissal így: amator legitur úgy a' k a' mindég consonansba végződő magyar kiható igéhez nem járulhat nem forradhat segéd vocalis nélkül; melly itten (a' Jelentő jelen valója egygyesének 3 ik személyében) a' közös, az az, mind a' két Conjugatio-beli igékre egyformán tartozó i; és így a' Passiva formának bélyege e' személyben az ik syllaba; mint a' deákban az ur. De ez ik által még csak a' tétető formának 's a' tétettetőnek leszsz Passivája, mint: ásat-ik, ásattat-ik; és a' tévő formának nem; mert nem mondjuk 's nem is mondhatjuk: ásik, mint mondjuk: ásatik 's ásattatik. Hát már a' tévő forma hogy kap magának Passivát? Úgy, hogy az ik élibe egy d betűt, 's megént

ez elibe egy vonatos ó, vagy ő vocalist tétet; és ezen ódik vagy ődik bélyeg által nyer osztán Passiva formát, mint: ásódik. Illyen Passivák fordulnak elő e' következő szólás formáiban is: ha alkalmatosság adódik, hét órákor kézdődik 's kilentzkor végződik a' komédia; ha megjáródik, verődik az út, jobb rajta menni; megütődik az alma mikor magas fájáról leesik; nyövdődik a' ruha ha viselik, szitálódik az eső; társalkodás által pallérozódik az ifjú; ha ki tudódik, ha beszéd közben felhozódik a' dolog; igen morzsolódik az árpás búza kenyér; el hányódik vetődik az ember; jó keleti van e' könyvnek, mert már most negyedszer nyomtatódik az; Dánielnek még tsak a' haja sem perzselődött meg a' tüzes kementzében 's a' t.

Különös Passiva forma ez; mert ebben némmelly igének értelme tévős vagy tselekvős is egyszer'smind, p. o. mikor meg kötődik a' kerék; nem fordul, nem forog, cum sufflaminatur rota, non vertitur; kötődik valakivel, jocatur — quasi vexando — cum aliquo. Illyenek vannak ezekben: ha nagyonn megszegődik a' szekér, eltörök a' rúdja; ha újra beszegődik nálam a' mostani jó szolgám, szaporítani fogom a' bérít (szegődött bér, osztott kontz); eltörődik az ember az útban, utazásban; Péter most igen törődik valaminn: ha jól megrágódik a' hús, könnyebben emésztik a' gyomor; rágódik Péter valaminn, 's a' t. Illő azért itten magunkra vigyáznunk, hogy se az ezen Passiva formában lévő igéket el ne téveszszük azokkal a' benn maradó tselekvős Depo-nen-s igékkel, mellyek éppen úgy végeződnek mint ezek a' Passivák; se pedig azokat ezekkel el ne tseréljük; mert ha nem vigyáznunk, igen könnyen megeshetik az eltévesztés. Ollyan Depo-nen-s igék már p. o. ezek: aggódik, vágyó-

dik, bajlódik, tűnődik, vesződik, bánkódik, hanykódik, vajlódik, vergődik, sinlődik, tsúfolódik, mérgelődik, szitkozódik, átkozódik, tépelődik, bibelődik, sürgölődik, forgolódik, leskődik, leskelődik, tsókolódik, zörgölődik, morgolódik, 's a' t. Amazok 's ezek is reszszerént fel szenvedők vagy S e m i p a s s i v á k.

Az i k hát, így magánosan, nem járúl rendszerént a' tévő formához; mikor megtörténik is, általa tsak személytelen Passiva formáltatik, millyen p. o. hallik, meghallik a' harang. — Beregszászból Ardóba; érzik, megérik a' szaga, büzi; könnyen törik a' tserép edény — auditur — sentitur — frangitur; de, mikor az s z betű még elibe járúl, akkor már személyes lesz a' Passiva, p. o. e s m e r - s z - i k n o s c i t u r, l á t s z - i k v i d e t u r. Ez utóbbikat némellyek egy t-vel megsaporítják, 's így írják: l á t s z a t i k; melly — ítéletem szerént — éppen olyan hiba, mint volna, ha amazt is megsaporítanók 's így írnök: e s m e r s z e t i k; vagy ezt: t e t t s z i k, így: t e t t s z e t i k. E' két rendbeli bélyege a' Passivának különbözik egymástól abban is, hogy az i k rendszerént tsak a' tétetű 's tétettető formához, az ódik 's ödik pedig mind a' háromhoz járúlhat, a' mint majd látni fogjuk a' hajlongásokban.

A' mi hát már a' hajlongást illeti, az tsupán tsak egygyféle a' Passiva formákban. Vég betűje az; első személynek az egygyes számban mind egygyik időben általjában m, mint az Activában a' határozott hajlatban; a' másodiknak l; a' harmadiknak pedig, a' Perfectumáén kívül, k. Az egygyes számban tehát még tsak néhol, de a' többesben mindenütt 's minden személyben olly hasonlő a' Passivának hajlása a' t e t e t ő forma határozatlan hajlásához, hogy a' kettő közt éppen

semmi különbség nintsen; és így ezen esetben minden ollyas hajlatnak kettős az értelme, u. m. tselekvős és szenvedős, p. o. eladatom curo vendi, és vendor; megbüntettetem curo puniri, és punior, az illyen hajlat értelmét tehát tsupán tsak a' constructio határozza meg; t. i. a' negyedik ejtés (Accus. casus) a' tselekvőt, a' hatodik a' szenvedőt mutatja ki, p. o. szerettetem magamat, facio me ipsum amari, és: szerettetem barátomtól, amor ab amico meo; veretem Pétert, facio verberari Petrum, veretem Páltól, verberor a' Paulo; taníttatom Pétert, facio doceri Petrum, taníttatom Páltól, doceor a' Paulo, 's a' t.

De még sokkal szövevényesebb 's nehezebb a' dolog a' Perfectumban. Mert ottan nem tsak két, hanem ollykor 3 formának, u. m. két Activának 's egy Passivának, nevezet szerént a' tévő 's a' tétető Activáknak, és ezen utóbbik Passivájának hajlásai szövődnek 's olvadnak össze egy hajlatba; p. o. ennek: fest pingit, festet pingi facit, festetik pingitur, mind egygyiknek első személye az egygyes számban festettem; és így ezen egygy, háromból össze olvad hajlatnak értelmei, a' formák szerént, ezek: pinxi, pingi feci, pictus sum. Kérdés honnan van, 's miért történik ez a' szembetűnő össze-olvadás? Onnan, és azért, mert a' tévő formának, a' fest-nek, 3-ik személye, ez t. i. festett, pattanós; nem tsak, hanem pattanássát által is viszi magával az első személybe, melly ez: festettem pinxi; a' tétető formának, a' festetnek, 3-ik személye is pattanós ugyan, mert így van: festetett, pingi fecit, curavit; de már ez nem viszi által pattanatját az első személybe; mivel az, nem festetettem, hanem:

fest tettem, pingi feci, pingi curavi *); ugyan ezen tétető Passiva formájának is, melly ez: festetik, pingitur, az első személye: fest tettem, pictus sum. És így, mind a' három nevezett formának az egygyetlen egygy fest tettem az első személye.

Mikor esik meg e' három forma hajlásának ilyen össze folyása 's olvadása? Tsak akkor, mikor az első forma, t. i. a' k i h a t ó tselekvős ige 1-ször a' második Conjugatióra tartozó; 2-or ha a' Perfectumának 3-ik személye pattanós; 3-or, ha pattanatját át viszi magával az első személybe, és 4-szer, ha tőle a' tétető forma tsak egy t által származik; millyenek p. o. ezek: ejt, rejt, ment, mettsz, kezd, terem, ereszt, rekeszt, terjeszt, gerjeszt, epeszt, mereszt. Mert, ha nem pattanós a' 3-ik személy; tehát úgy tsak két formának, u. m. a' tétetőnek, és annak Passivumának a' hajlása leszsz egy formájú; mint rendszerént minden féle kiható igékben szokott lenni a' dolog. Ollyan ige már p. o. szül parit; mivel Perfectumának 3-ik személye, a' szült, nem pattanós, első személye szültém tétető formája tőle tsak egy t által származik, u. m. szület, adsistit parturienti, curat ut illa infantem facilius feliciussque enitatur; Perfectuma 3-ik személye: született, adstitit parturienti; első személye, minthogy pattanását oda nem viszi, születtem, adstiti parturienti, curavi ut facilius pariat; ezen tétető szület-nek a' Passivája születik partitur, nascitur; 's Perfectumának első személye hasonlóképpen születtem natus sum. Itten hát tsak két formának, u. m.

---

*) Minden tétető és tétettető formának — kivétel nélkül — pattanós ezen 3-ik személye; de a' pattanatot egygyik sem viszi által az első személybe; mint a' tévő forma nébánykor szokta.

egygy actívának 's egygy passívának hajlásai olvadnak össze 's lesznek egygyé; a' tétettető formája: születtet, fecit, curat, ut alter aliquis adsistat parturienti personae *); ennek Perfectuma a' 3-ik személyben, születtetett, fecit, curavit ut aliquis adsistat parturienti; az elsőben: születtettem feci, curavi, ut quis adsistat parturienti; Passiva formája ezen tétettetőnek: születtetik nascitur; Perf. a' 3-ik személyben: születtetett natus est; az elsőben: születtettem natus sum, itt is hát azon módon össze foly és egygyé leszsz a' Passiva hajlatja a' tétettető Activa hajlatjával. Olyanok ezek is: szel scindit, fal vorat, tsal fallit; mellyeknek a' tétetők: szelet, falat, tsalat; a' tétettetők: szelettet, falattat, tsalattat; a' Passívájok: szelődik, tsalódik, falódik, szeletik, tsalatik, falatik; szelettetik, tsalattatik, falattatik; Perfectumok első személye: szeltem scidi, faltam voravi, tsaltam fefelli; szelettem scindi — falattam vorari — tsalattam falli feci, curavi, és: scissus — voratus — falsus sum, 's a' t. Ezekben, a' tétető forma Perfectumának első személye egygy syllabával több a' tévő formájénál. Miért azért a) mert a' tévő forma Perfectumának 3-ik személye nem pattanós; b) mert tőle csak egygy t által származik a' tétető forma

---

*) A' Göttingai pompás Szülőház Directora D. Osiander Úr ilyen születtető. Mert a' hozzá Bábaságot tanulni járó fiatal Orvosok közül egygyet mindég, mikor szülés követhetik, ki nevez születetőnek; és akkor osztán az igazgatja, a' Director Úr oktatása szerint, a' szülést, 's ő a' születő. De ha nehéz a' szülés, maga lát a' dologhoz D. Úr; 's akkor önnön maga a' születő. Völt egyszer az én jelenlétemben is egy igen igen nehéz szülés alkalmatosságával; és szerentsesen! mert különös és okos operációja által mind a' gyermeket, mind az anyát megmentette a' már ottan olázkodott haláltól. Ekkor tanultam meg leginkább, mit tehet egygy jó Orvos Doctor.

Mikor pedig a' tévő forma 3-ik személye pattanós, 's pattanását másutt is megtartja, és tőle a' tétető két t által születik: akkor az ő Perfectuma első személyénél nem egy syllabával, hanem csak egy t-vel több a' tétetőé, melly a' Passivumáé is egyszer'smind, p. o. terit sternit, terittet sterni facit, curat, terittettem stravi, terittettem sterni curavi, és: stratus sum; tanítottam docui, taníttattam doceri curavi, és: doctus sum. Sőt vagynak az első Conjugationa tartozó igék között olyanok is számosan, mellyektől a' tétető forma egy t által származik; 's még is köztők csak egy betű teszi a' különbséget; mivel a' tévő formának Perfectuma tsupán csak egygy o vocalissal különbözik a' tétető formának, 's annak Passivumának a' Perfectumától, a lévén ott ezekben a' vocalis, p. o. megfosztottam Pétert, spoliavi Petrum; megfosztattam Pált, spoliari feci, curavi, Paulum; és: megfosztattam egy tolvajtól, spoliatus sum a quodam latrone. Illyenek: mondtottam, mondtattam; marasztottam, marasztattam, fárasztottam fárasztattam, vallottam vallattam, hallottam hallattam, száraztottam száraztattam, 's a' t. Végre megjegyzem még, hogy némelly igének a' tétető formája, ha csak egy t által lett, egészen hasonló a'hoz a' névhez, melly ő tőle csak ugyan t által származott; p. o. falat vorari facit, és: falat offa; kenet ungi curat, és: kenet ungventum. De ha két t által lett, úgy egy t köztők a' különbség, p. o. süttet coqui curat panem; egy süttet liszt, farina pro una coctura; üttet tundi curat; egygy üttet tapló, portio fomitis, quae adhibetur, cum ignis elicitur ex silice cum chalybe.

Elő terjeszttem most már mind a' három Passiva formának a' hajlongását; de csak az egygyes

számban — és nevezetesebb időkben; — mivel a' többes számban hasonló a' két utóbbinak hajlongása az activa határozatlan hajlongásához.

Indicat. Praes.

Subj. Praes.

1. ásódom	ásódol	ásódik	ásódjám	ásódjál	ásódjék
2. ásatom	ásatol	ásatik	ásassam	ásassál	ásassék
3. ásattatom	ásattatol	ásattatik	ásattassam	ásattassál	ásattassék

Imperf.

Imperf.

1. ásódám	ásódlál	ásódnék	ásódnám	ásódnál	ásódnék
2. ásatám	ásatál	ásaték	ásatunám	ásatunál	ásatnék
3. ásattatám	ásattatál	ásattaték	ásattatnám	ásattatnál	ásattatnék

Perfect.

Futur.

1. ásódtam	ásódtál	ásódtam	ásódnám	ásódnál	ásódnék
2. ásattam	ásattál	ásattam	ásattatnám	ásattatnál	ásattatnék
3. ásattattam	ásattattál	ásattattam	ásattattatnám	ásattattatnál	ásattattatnék

Az Imperat. úgy, mint a' Subj. Praesens. A' tehetőség jelével: ásódhatom; ásathatom; ásattathatom, 's a' t. A' tétető és tétettető formák, a' tévőnek passiva bélyegével: ásatódom, ásatódol ásatódik; ásattatódom 's a' t. A' gyökér ezen ágai: ásogat, áskál, így: ásogatódom, —dol, —tódik; ásogattatom, ásogattatol, ásogattatik, 's a' t.; áskálódom, áskálódol, áskálódik; áskáltatom, áskáltatol, áskáltatik 's a' t. ásogatódhatom; ásogattathatom; áskálódhatom, áskáltathatom 's a' t.

Az illyes formájai már a' gyökér igének, 's annak ágainak, az ő hajlongásaikkal egygyütt, Conjugatioknak neveztetnek a' napkeleti nyelvekben. Ha miis úgy neveznök, tehát lenne nyelv-

vünkben minden kiható gyöker igének, és annak ágának legalább 12 conjugatioja, p. o. tör, töret, törettet; törhet, törethet, törettethet; Passivájok: törődik, töretik, törettetik; törődhetik, törethetik, törettethetik. Ez, már is 12; ha pedig a' tévő passiva formájának bélyegét, az ödik-et, az ik helyett oda tesszük a' két utóbbi formába, így: töretődik, törettetődik; töretődhetik, törettetődhetik, már 16 leszsz a' Conjugatio. Ágai e' gyökérnek ezek: töröget, tördel, törzsöl *), tördelget, törzsölget. Vagynak, mint látjuk, jótskán, ennek is ágai. Hátha még ama vén Persa — magyar (ha nem magyar — Persa) tan gyökeret elő-vennök, és minden ágaival 's ágazatival egyetemben lerajzolnók; majd egygy olly nagy terepély ágabogas nemzetség fája (arbor genealogica) kerekednék belőle, hogy az alatt némelly Európai — e' tekintetben szegény — nyelvnek egygy csoport vagy sereg igéje is — egész nemzetségével, familiájával, egy szóval minden pereputtyával egygyütt — elférne. Mert e' gyöker ág törzsökén tsupán tsak az ige ágának 's ágazatoknak a' számok, formájaikat is oda értvén, szinte 40-re megyen ('s ha a' tőlök származott neveket is hozzájuk vesszük, jóval meghaladja a' százat); mint a' Török nyelvben a' szemnek igének hogy 24-re **). De a' felől tsak kettő, 's nem több, nyelvünkben a' Conjugatio; a' Törökben is kettő tsak; és éppen azon az okon, mellyen a' miénkben.

*) E' mi vidékünkön, nem lévén kender-törő kölyük a' malmokban, mint p. o. Abaujban a' Herrádon vagynak, tsak lábbal megy vegbe az éles durva szősznek meglágyítása, melly így fejeztetik ki: szősz t törzsöl ni.

**) Lásd: Ueber die Aehnlichkeit der hung. Sprache mit den morgenl. nebst einer Entwicklung der Natur, und mancher bishero unbekannten Eigenschaften derselben. Leipzig 1796. lap. 26, 27; 57, 59.

Itten illő volna már egygy úttal szólni a' Deponens, az az, az ik-be végződő igeokről is; de ezek különös értekezést érdemelnek. Azert most csak annyit mondok rólok, hogy ezek nagy számmal vagynak; és hogy, vagy kihatós, vagy benn maradó tselekvős, vagy veszteglős értelműek; következésképpen egygyik a' másiktól valamint értelmére, úgy hajlására nézve is különbözik. Kár, nagy kár, hogy a' magyar Lexiconban minden ige nem a' 3-ik személyben van feltéve, mint a' Zsidóban vagyon (illetve akartam én írni, de — nem volt mit aprítani a' téjbe); mert úgy kitettszenék, mellyik megyen ki ik-be, 's mellyik nem; ennek tudásától függ pedig a' helyes hajtogatás, melly ellen most olly gyakran vétünk közre botosított írásainkban is. Meg nekünk — ítéletem szerint — sokat kell tanulnunk nyelvünket, hogy jó magyar conjugisták, grammatisták és syntaxisták lehessünk *); mint megtettszik a': „Nemzeti nyelvünk tanulásának szükséges vóltáról”, és a' „nyugvó v-ről” írt értekezéseimből is; amaz, a' tavalyi folyamatnak 5-ik, e' pedig a' mostani 1819-dikinek 7-ik Kötetében találhatik.

Ezek a' különös ige formák tehát, mellyeket hajlongásaikkal egygyütt itten én leírek 's előadok, valamint a' legfontosabb, úgy a' legszövevényesebb 's a' legnehezebb tulajdonságai a'

---

*) Berzsenyi is, derék Verseiben, jó Poéta mindenütt; de, nem mindenütt jó conjugista és syntaxista. Külömben nem tenne activa hajlást passiva helyett; nem benn maradó igehez 4-ik ejtést, mint p. o. a' Sonetthez — lap 38 — írt versben tett; Pacán újra születés nekünk, e' helyett; születel. Hát jó renascis renasceris helyett a' deákban? „s pacánt ömledezett a' capitolium”. Hiszen ömledezik nem kiható ige, hanem benn maradó értelmű, mint romlodozik; és így 4-ik ejtés épen úgy nem illik a'hoz, valamint a' caleo frigeo, vagy caleo frigesco igeikhez nem a' deákban.

mi Ásiai fajta magyar nyelvünknek. Azért, éppen nem tsuda, hogy Thaisz Andrásnak, midőn itten a' nehezségeket feszegetni, a' szövevényeket fejtegetni próbálá, belé tört a' kési. De az, hogy tudakozza helyett tudakozza hajlást tesz *); 's ezt barátja, így írja barátja; és mi több hogy a' j betűt e' helyen tsak euphonia, tsak a' kétséges értelem eltávoztatása kedvéért valónak tartja **), igen szembetűnő előttem, megvallom. Mert már ez, egygy sokkal könnyebb dologban olyan tétovázás, olyan setétségi nem megbotlás de botorkázás, a' millyet én ugyan egygy magyar Tudóstól éppen nem vártam volna; kivált a' 10-ik Századnak 10-ik esztendejében, midőn már nemzeti nyelvünknek szépen felviradt; sőt a' derülő fényes nap — minden igaz jó hazafinak öröme — már sugározni is kezd. Hanem reménylem, hogy ez a' nyelvünknek bővebb esméretire törekedő és azt gyarapítani iparkodó Thaisz András majd helyesebben itél ezen j-ről, és osztán megbotlani sem fog, avvagy tsak olly nagyon nem, ha e' kis világot, mellyet itten kedvéért gyútok, hasznára fordítandja: a' j három helyen jegy betű nyelvünkben; kétszer az igékben, egyszer a' nevekben. Az igékben jegy betű az —

---

*) Tudakozza. Ezen szót a' Jelentő jelen valójában azért irtam egy z-vel hogy a' parantsolótól megkülömböztessék, a' hol a' betű mindég kettőztetik. Lásd. Tud. Gyűtemény 9-ik Köt. 34. lapján, legalól,

**) „Egyben eltávoztam szokott írás módomtól, abban t. i. hogy a' birtokosnak 3-ik személyében, tsupán tsak próbának okáért, mivel azt némellyek kedvelleni kezdik, a' hol tsak lehetett a' j-t kihagytam, p. o. barátja barátja helyébe. Ezt azért is tettem, mivel úgy tartom, hogy a' j azokban tsak az euphonia és a' kétséges értelemnek eltávoztatása kedvéért vagyon”. lap 37, a' most említett Kötetben.

1. A' Jelentő Mód jelenvaló idejének egyes számja határozott hajlásának 3-dik személyében, p. o. adja, írja, 's a' t. Ezen j, melly az ő ille személyes név mássában lappangó v-ből lett, a' 2-dik Conjugationra tartozó igékben mindég nyugszik, az az, i ő ottan, p. o. veri, töri, üti. Es valamint itten, mint nyugvó j, úgy amott, t. i. az első Conjugationra tartozó igékben, mint mozgó j mindég jelen van az említett személyben; és multhatatlanúl jelen is kelletik neki lennie vagy forma szerént, vagy pedig könnyebb kimondás kedvéért, olyan betűre változva, a' millyenen végződik az ige, mellyhez járul; p. o. ássa, hozza — ásja hozja helyett — fodit, fert, mineram; jelen kelletik, mondom, lenni a' j-nek; mert külömben a' személy nem leszsz az, a' minek lenni kellene, hanem leszsz az alig-multnak (Imperfectum) határozatlan 3-ik személye, u. m. ada, ira, ása, hoz a, dabat, scribebat, fodiebat, ferebat aliquid; amazok pedig, a' nyugvo j nélkül, a' jelenvaló, tsak ugyan határozatlan 3-ik személyei, t. i. ver, tör, üt — valamit. Bélyeg betű a j —

2. A' parantsoló Módban. És itt is, mint bélyeg betűnek, jelen kell neki lennie; 's jelen is van, mindég mint amott, vagy forma szerént, vagy elváltozva, p. o. adj, írj, áss, hozz, 's a' t.; éppen tsak a' határozott 2-dik személyből marad ki; mivel az ékességnek okáért öszsze húzattik, p. o. add, ird, ásd, hozd, e' helyett: adjad, írjad, ássad, hozzad; 's a' két utolsó e' helyett: ásjad, hozjad. De már itt nem tsak e' bélyeg j szenved változást, hanem az ige maga is; mert ha végső betűje t, tehát az, hol s hol ts betűre, és osztán a' j is — euphonia kedvéért — olyanra változik által; p. o. üss, fuss, vess, arass, ne vess, gyűtsts, gyűtsts, fűtsts, ta-

nítsts , segítsts , fordítsts 's a' t.; mivel nehéz volna így kimondani : ütj , futj , vetj , aratj 's a' t ; kivált mikor a' végső t előtt még más consonans is van az igében , millyenek p. o. irt , ront , ejt , szánt , int , ment , fest , oszt , foszt , maraszt , halaszt , rekeszt , ereszt 's a' t. így : irtj , rontj , ejtj , szántj , festj , osztj , marasztj , 's a' t. Ezen igékben 's több e' félékben tehát a' végső t — könnyebb kiejtés kedvéért — s , ts , vagy sz betűre , és a' bélyeg j is olyanra változik ; és így némellyiket közzülők három egy forma consonans betűvel kellene írni , p. o. ezeket : fejtj , osztj , marasztj , így : fess , osszsz , maraszszsz ; de , mivel nyelvünk egy szó-tagban a' vocalis után három consonanst nem szenvedhet ; 's azonban ha négy vagy öt volna is ottan , többet közzülők kettőnél ki nem mondhatunk ; tehát csak úgy írjuk őket írva is , a' hogy kimondhatjuk , t. i. fess , osszsz , maraszsz ; irts , márts , ejts , rejts , mess , 's a' t.

Jegyzet. Az ige végső t betűje , ha az előtte lévő vocalis rövid , nem vonatos , rendszerént s-re változik , miot : vess , jace , sere , üss , fuss , süss , juss ; ha pedig hosszú ; vagy más consonans is van előtte , ts-re , p. o. vétsts , pecca , committe , fütsts , hütsts , gyütsts , gyütsts , tanítsts , készitsts , tölts , költs , hajts , teremts , önts , ronts , 's a' t. Bélyeg vagy jegy betű a' j.

3. a Nevekben ; mint ragaszték vagy függeszték (suffixum). Ezen három bélyeg j között már az a' különbség , hogy a' parantsoló Móde az a b e c e sorából való közönséges j betű ; a' jelentő Móde , az ő névmássában nyugvó v-ből ; a' nevéké pedig az ö v e-ben már megmozdult v-ből lett , a' napkeleti nyelvekben szokásban lévő változás szerént ; mellyek a' határozott nevekben a' Péter Pál vagy akármelly más harmadik személy

tulajdona, 'birtoka; a' magyar syntaxisban pedig a' regimen, az az, két mást mást jelentő substantivumnak egymáshoz való közti vagy relatiója fejeztetik ki, p. o. a' Király kints tárja, az x Gróf kertje; a' víz partja, a' tengerhajja, a' bor ereje, a' kard lapja a' dolmány zsebje a' Rákos mezeje, Pest várossa 's a' t. Jelen van ez is forma szerént a) a' vocalison végződő nevekben, mint: kapája, fejszéje, karója, kapuja, tekenője, kesztyűje; b) a consonanson végződőkben, mikor ki ejtése nehézséget nem okoz, mint: gondja, gombja, zsákja, makkja, kalapja, papja, kertje, rétje, gátja, főtja 's a' t; néha a' végső s-re és z-re által változik, mint: mássa, 'sássa, lapássa, kaszássa, mázza, zúzza 's a' t; néha a' 2-dik Declinatióra tartozó nevekben, kivált az egy tagúakban, nyugszik, mint: bőri, szőri, bűzi, kési képi, éli, hegyi, közti, tsűri, közepi, kezdeti, esmérleti, 's a' t. Mikor pedig jelenléte ellenére volna a' könnyű kimondásnak, akkor ő maga mindég eltűnik a' névből, 's csak a' vocalissát hagyja ott magahellyet; p. o. keze, lába, e helyett: kézje, lábja; illyenék: szeme, orra, füle foga, nyelve, álla, nyaka, haja, hasa, lába, körme, oldala, talpa, tenyere, bora, étele, itala, pénze 's a' t. Így van a' dolog a' Zsidó 's más napkeleti nyelvekben is. Mert ott is a' 5-ik személyű Pronomen-ben, nyugvó v a' fő betű; és abból áll osztán a' függeszték (suffixum) a nevekben; 's az is néha nyugvó j-re (Jód quiescens) változik, úgy is mint Pronomen, (így nálunk az ő-ben nyugvó v e' harmadik ejtésben neki, nyugvó j-re, t. i. i-re változott) u. m. a' femingenusban; úgy is mint suffixum, p. o. rabbáthi aam דֹּמִינָא Domina populorum, Jér. sir. 1: 1, így a Siriai és Szeretsén nyelvekben; hol az e-

gész suffixum helyett néha annak is csak a' vocalissa áll a' nevekben, p. o. *semeratu voluntas ejus*, *hela lex ejus*, *valeda filius ejus*, e' helyett: *semeratehu 's a' t.* Így a' török nyelvben, szint úgy mint a' miénkben, j a nevekben a' 3-ik személy ragasztékja; éppen hogy az ottan mindég nyugszik — mint most látók nyugodni ezekben: kési, képi, éli, hegyi 's a' t. p. o. Akmedünk kitabi, Achmedis liber, Akmednek könyve, rum Sultani, Graeciae Princeps, Görög ország Fejedelme; sőt még a' vocalison végződőkben is nyugszik, hanem akkor, szebb hangzás kedvéért, egy s betűt vesz fel maga elibe (mint nálunk van ebben: falusi, a' falui helyett), p. o. *bâbâ* vagy *pâpâ pater*, *bâbâ si pater ejus*, *ka pu porta*, *orum kapusi*, *dâg kapusi*, *orumi porta*, *Dâgi porta*, *orum kapuja*, *Dâg kapuja* (így neveztetik két kapuja a' Tigris folyó vize mellett fekvő Diérbek várossának; lásd „Niebuhr's Reisebeschr. nach Arabien 2-ter Band. lap 401); melik habasa, Rex Aethiopiae 's a' t. Valamint pedig nálunk a' Syntaxisban, az úgy neveztetett regimenben multhatatlanul jelen kelletik lenni a' második substantivum véginn a' ragasztéknak mivel azt nyelvünk természeti kívánja: úgy a' Zsidó's más a' féle keleti nyelvekben is a' regimenben, nem felesleg való és semmit sem jelentő pótolikok azok mint közösségesen az Európai Tudósok, még a' leg jobb zsidó-nyelv mesterek is, tartják, 's nevezet szerint Gesenius *); hanem hogy ott legyen, azt mind

---

*) Ez a' Tudós, Zsidó Grammatikájában, melly Hálában 1813-ban jött ki, a' regimen fejtegetése után, lap 131, §. 79. ezt veti: Man hat die Erklärung versucht, dass) eigentlich das Suffixum Sein sey, welches, nach Art der Syrer, überflüssig an das Nomen regens gehängt worden sey, wie: des Vaters sein Sohn (Vgl. Ho-

egyik nyelvnek a' geniussa 's belső alkottása hozzá magával.

Mind ezekből már Tháisz András által fogja látni, gondolom, hogy a' barátjában nem euphonia kedveert vagyon a j; de, változni, azért változik el; 's távozni is azért távozik el mikor el távozik a' szótól. Ugy azt is, hogy hibák tsúsztak bé azon Tudósításba is, mellyet a' Redactio, és Riadó most legközelebb a' 10-dik Kötetben — lap 124 — 127 — közre bocsátának; millyenek p. o. „nemelleyek 20 példányra is fizetnek elő, 's azokat a' szegényebb Tudomány kedveillőknek ajándékozzák; sárga borítékba köttetnek; két jeles hazafiak artz képével, kik közül egygyike — a' másika pedig — felékesíteni; hogy honni Tudományosságunk — gyarapodasa annál bizonyosabban előmozdithassék (énnek ilyen hajlása nints, de nem is lehet) a' Szerkeztetőség — számot adni el nem mulaszt 's a' t. mellyeket így kellett volna — ítéletem szerént — írni: ajándékozzák; köttetnek; kik közül egygyik, a' másik pedig, vagy: kiknek egygyike, a' másika pedig, felékesíteni; előmozdittathassék; számot adni el nem mulasztja. Én ezeket is: között, közzé, egyzvel írni, olly hibának tartom, míg valaki az ellenkezőről meg nem győz, mint tartanám, ha ki ezeket: hozzám, hozzád, hozzá; bennem, benned, benne, hozzánk 's a' t. így írná: hozám, hozád, hozá, benem, bened, hene, 's a' t.

---

heslied 1: 6, 3: 7.). Allein dieses würde nur das ,
 , erklären; und jetzt wenigstens erscheinen diese Buch-
 staben auf jeden Fall als nichtsbedeutende Anhänge zur
 Erleichterung der Verbindung; daher sie auch wohl Jod
 und Vau Compagnis genannt werden. Hár hogy, ma-
 gyarúl nem tud Gesenius! mert úgy derek Grammatikája
 kétségkívül még derekabb 's tökéletesebb lett volna,

Sok volna még mondani valóm: de már is által hágtam a rövidség határát. Azért bé rekesztem tsekély értekezésemet azzal a magam kinyilatkoztatásával, hogy, ha valaki nyelvünknek ezen igen nehéz és szövevényes tulajdonságait jobban meg magyarázza 's kifejtegeti mint az én tsekély tehetségemtől telék; én igen kedvesen 's köszönettel fogom venni mind magamra, mind kivált nemzeti nyelvünkre nézve; nem tsak, hanem arra imé meg is kérek minden a'hoz értő tudós hazafit Horatiusnak ezen esmeretes szavaival — si quid novisti rectius istis, Candidus imperti. B. V. Ardóban

Beregszászi N, Pál.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-visgálat.

Visgálódó és oktató Értekezés. — A' Szöllő mivelésről, — A' bor, Égett bor, közönséges és fűszeres Etzetek készítésének mesterségével együtt. Chaptal belső Minister, Rozier Apátur, Parmentier, és Dussieux Polgárok által, XXI. Réztábla Rajzolatokkal. — Frantzia nyelvből fordította és külömb külömbféle Jegyzésekkel, azok között a' Szöllő tzu-
kor és Szőlő magolaj tsinálásának módjával megtöltötte Nemes Fábján Jósef — ez előtt Veres Berényi — most Tóth Vásonyi Prédikátor, és a' Veszprémi Helv. Vallástétel tartó Egyházi Megyének Esperestje. — 2. Kötetekben — Veszprémben Számmer Klara betüivel 1813.

Nemzetünk' némely Külföldi, sőt a' mi nehezebb, hazai óltsárlói, felettebb nagy igazságtalanságot követnek el annyiban nemzetünk ellen, a' mennyiben ezt 'Tudósok' szűkével vádolják. — Igazságos, megvalja a' Recensens — ez a' vád, ha abból ítélünk, a' mivel más Nemzeteknek Tudósai az ő léteket megbizonyítják. — Mert tagadhatatlan, hogy Íróink kevesen vagynak, más Nemzeteknek Íróikhoz képest; de nem kevesen az ez előtt lefőjt magyar Századokhoz képest; mellyekkel a' közelebb múlt húsz-harmintz esztendőök alatt lett nevelkedése Tudományos állapotunknak, nem tsak megmérkőzhetik, hanem azokat szembetűnőképen meg is előzi. — Osztan még az Írók kitsiny száma soha sem bizonyosága a' Tudósok szűk vóltának. Németországban, ez előtt 10 esztendőökkel harmad résznyi alig volt az újj Könyvek' Lipsiai Laistroma, mint vólt az előtt, és a' millyen ma: pedig meg vólt akkor is a' Tudósok' száma. — A' ki esmeri azon akadályokat, mellyekkel egy Nemzeti Írónknak meg kell harczolni, nem azon tsudálkozik, hogy kevesen vagynak Íróink; hanem azonn, hogy tsak annyin is fognak pennát, a' mennyinn ezt tselekeszik. Nagy maga elszánás — sok költsége — fáradsága — sőt hireneve kotzkáztatása kívántatik nálunk arra nézve, a' ki valamely-nem Románnal, hanem Tudományos munkával akar a' közönség eleibe kiállani. A' mely kevesen lehetnek Tudósaink közt, az e'féle áldozatokra hajlandók, annál háládatossabb tiszteletre méltók, azon Íróink, a' kik ezekre magokat elszántják. — Ezen Szempont egyik az, a' minél fogva emlékezteti a' Rec. Nemzete Tudományos állapotjának Pártfogóit a' megnevezett munkára. — Hanem

Ezen kívül is akár a' Tárgyat, akár annak előadása módját gondoljuk meg, mindenik tekin-

tetben méltó ez a' figyelemre. — A' Tárgy a' Magyar nemzeti szorgalom egy olyan ágát illeti, a' mely ha a' lehető, és ezen munka által is érányozott tökéletességre emeltetne; a' hasznóhajtó (activa) kereskedésben, legelső helyet foglalna. — A' mi az előadás' módját, a' Fordítást 's az ebben való Magyarságot illeti, esmeretes a' T. T. Fordító Úr, igaz - és azért világos Magyarságáról. — Megesmerettette eről magát, azon betses, és méltán közkedvességet nyert munkáiban, mellyekben megmutatta, kogy a' természet' oly szükséges esméretét nemzeti nyelvünkön is lehet nevendékjeinkel, és nem tudós Magyarjainkal is közleni. — A' Természet Historiája Raff után. — A' Természet tudománya a' köznép számára elég bizonyosságok ere. — A' Tudományoknak ezen szép kellemetes, és tagadhatatlan hasznú része, a' Természet' esmérete a' T. T. Kiadó Úr által az említett betses munkákban tsak nem legelőször plantáltott bé nemzeti Literaturánk' mezejébe. — Ezt itt megemliteni az érdem' megesméréseére való köteleztetés' érzése parantsolta.

Az egész munka II. Kötetekre oszlik az 1-sőben öt Részek foglaltatnak, mellyeket megelőznek némely Előjegyzések, mellyekben az egész Munkának egy rövid Rajzolatja adatik a' mennyiben az a' Szőlő tövet öt különböző tekintetekben tárgyalja. — Azután leíratik a' mezei a' Földmivelői Gazdálkodás, mint a' Statusok' boldogságának talpköve, a' mit az Anglusok' példájában világosít. — Ennek oka — úgymond a' Szerző, — az, hogy Angliában a' tehető Gazda, gyermekei között egyet, v. többet tzészerént megtanítat a' mezei gazdálkodásra a' honnét, Angliában nintsen helye azon panaszolkodásnak, mellyet Co-

lumella, ama régi Római nagy Gazda így fejez ki: Jaj annak a Földnek, melynek a' gazdája kéntelenítetik tanátsért ahhoz a' napszámosához folamodni, a' kinek ő fizet. — Megmondatik az is, a' mi ezt Angliában, ily nagy elevenségben tartja; — Az Országló Székek egyenes védelme, az ő Polgártársainak tiszteletek, az ő tehetségének nevedése. Ezek a' szorgalmatos gazdálkodó fáradságának jutalmai. Az e'féle igazságoknak 's példának gyakori emlegetése szokta, nem tsak az egyes mezei Gazdáknak, hanem egész Nemzeteknek szemeit, — ha nem egyszerre is, — felnyitni. Ki nem látja, mely nagyon szükségesek Hazánkra nézve is, az e'féle emlegetések? — a' hol, a' mint a' 19-dik lapon Frantzia Országra nézve mondatik: a' mezei foglalatosságok vagy a' földművelés, egyedül tsak a' Nemzet' legtudatlanabb és legszegényebb rendének sikertelen iparkodására hagyattatik: — Az ilyen Igazságok emlegetői és sürgetői mindenkor érdemesek a' Nemzet' közháládatosságára. — Nálunk is igen kevésselesmért igazságok ezek.

Továbbá megmutogatja az Író az Okosság-nak, kivált a' Szőlő művelés körül való szükségességét, annál fogva, mivel ez nem a' mi Éghajlatunk' hazai plántája, és azon sok ártalmaknál fogva, mellyeknek ez minden Plánták felett kivagyron tétetve: a' hol szép jegyzéseket lehet olvasni, a' szőlőtermő helek' szaporításának hasznos — vagy káros voltáról.

Ezen Előjegyzések után következik az Első Rész, melyben vagyon. A' Frantzia Országgi Szőlőhegyeknek és Boroknak historiai esmerete. Ez ugyan egyenesen a' Fran-

ztziákat illeti, és a' Rec. vélekedése szerént, igen jó lett volna, ha a' Magyar T. Kiadó a' Magyar Országialkat, a'vagy tsak rövidedenn is egy Tol-dalékban hozzá tette volna. — Egyébaránt, a' Magyar olvasó is tanulhat'ebből, nem tsak His-tóriát, a' mi már magában is nem kis nyereség, hanem megtanulhatja azt is, hogy a' leghíresebb borok is elveszthetik jó híreket, és a' kevésbé híresek hirre kaphatnak, a' szerént, a' mint a' szőlős gazdák azokkal bálnak.

A' második Rész vagy on a' Fran-tzia Országi Szőlőhegyek mívelésé-re való költségről, és azoknak termé-séről. Ezen Résznek mindjárt elején a' Rec. íté-lete szerént, a' Szőlőmívelés helett, a' mi itt homálosságot okoz, jobb lett volna ezt tenni: Szőlőtermesztés, — így: Valamint a' gabonának, úgy a' Szőlőnek is termés-tését fellehet osztani nagyra, közép-szerűre és kitsinyre. Ezen Részben is a' mi van, az, Frantzia Országot illeti, de tanul-hat ebből is a' Magyar Szőlős gazda, azt t. i. mi-képen kell a' szőlős gazdának, a' gazdálkodásban vigyázni.

A' Harmadik Részben vagy on a' Szőlőnek természeti Históriája. Eb-ben igen szép esméretek közöltetnek. — Neveze-tes a' Frantzia Fűvészek azon igyekezeteknek le-írása, melyben próbálták, a' Frantzia Országban találtató különböző szőlő fajokat öszveszedni, és ennélfogva, egy-egész Frantz Országra szőlő el-nevezést megállítani, egyszer'smind, oly megkü-lömböztető jeleket találni, mellyekről minden szőlőfajokat meglehetne esmerni, és e' szerint meglehetne mutatni, mitsodás föld, hely fekvés, és metzés mól kívántatik ez v. amaz Fajnak. Rozier kezdette ezen Próbát; de a' mely a' Pol-gári

gári zűrzavar miatt sikertelen maradt. — Hazánkban is nagyon hasznos volna e'féle próbát tenni. — Jó elősegítség volna, a' mint a' Rec. hallotta, e' végre készen a' T. Magyar Kiadónál, azon Kéziratban való Munkában, mellyet írt a' Magyar Országai szőlő hegyekről és Fajokról. — Ez is megérdemlené egy tehetős Mecenás' pártfogását. — Ugyan ezen Részben, sőt le is vagynak Tablákra rajzolva, a' Frantz Országai nevezetesebb Fajok fűvészi mód szerént: kár hogy természeti színekkel ki nintsenek festetve. — Jó lett volna, mindenik Fajnál, avagy tsak hozzá vetésként megemlíteni, mi lehet ez vagy amaz Faj nálunk. — Ez serkentés lett volna a' megesmertető jelek szerént, a' további nyomozásra.

A' negyedik Részben vagyon a' Szőlő-tőnek, a' nevededés és gyümölcstözés törvényei szerént való leírása. Nem lehet egy természet Barátjának ennek olvasásában kedvet nem találni. — De hasznos is — az itt letett esméretek' tudása; mivel, a' mint meg is van jegyezve, akkor lesz akármely Plánta körül is a' mívelés hasznát adó, ha az annak Nevededésének törvényeivel megegyez.

Az ötödik Rész vagyon a' Szőlő mívelésről. Ez a' Rész már a' legközönségebb hasznú. Feloszlik ez' hat Szakaszokra, mellyek közzül az 1-sőben a' szőlőtermesztésre, alkalmas, Éghajlat és Föld vagyon leírva. — Sokat lehet ebből Magyar országra nézve is tanulni. — A' 2-dik Sz. vagyon A' Földnek elkészítéséről, a' rakni való Plánták' megválasztásáról, az elrakás módjáról. — A' Plántálni való szőlő vesszőkre nézve a' 310 és 311 Lapokon igen világos oktatások vagynak a' többek közt képte-

len szokásnak és drágán megfizetett hibának mondatik a' szőlős gazdának azon tselekedetek, mely szerint ujj szőlőt rakni, vagy a' régít meg-
 ujjítani akarván, a' tőlök messzire fekvő, híres szőlő hegyekről hozatják nagy költséggel a' vesszőket; ezen azokon, mivel egy plánta sintsen annyira alávettetve a' változásnak az ő Formájára és gyümöltseinek minéműségeire nézve, mint a' szőlő. — Ez vagy amaz a' Faj, ebben a' Megyében elő megy, a' másikkban pedig hibáz. A' Szőlő oly álhatatlan, az ő megesmertető jeleire nézve hogy a' levegő melegségének, a' Föld' természetének, a' fekvésnek (a' tájékfekvésnek) csak egy kis változása is elégséges arra, hogy ezen oly fordítást tegyen a' mely miatt alig lehet rá esmerni az ő formájára, és gyümöltseire, ha az ember egynéhány esztendei mivelés után, ott, a' hova ujjonnan vitetett, öszve hasonlítja azzal, a' mely itt vagy amott, már sok Századok alatt megörökösdött. — Legegyügyűbb legbizonyosabb mód erre nézve a' 316 lap szerint az, hogy a' Szőlős gazda maga körül, a' maga szőlőjéből, vagy Szomszédjáéból szerezzze meg a' plántálni való vesszőket. — Nevezetes megjegyzés ugyan ezen a' lapon ez: Az a' minden féle és minden fajtú Szőlőknek tsuda öszve elegyítése, mint a' millyet Frantzia Országának, majd minden hegyein látni, kivévén innen Cämpániának és Burgundiának, nevezete-

sebb részeit, semmi bizonyos és állandó izt nem tsinál a' bornak: ennek az öszveelegyítésnek különböző principiumai vagy alkotó részei jobban ellenkeznek egymással, mintsem hogy azoknak következései jók lennének; elvesztik ezek, a' bornak minden tulajdonságát. A' bizonyos, hogy Magyar Országban is, azon Hegyeinken, melyeken leghíresebb boraink' teremnek, többnyire egy Fajtu szőlők termesztetnek. — Badatsonyon — a' kéknyelű — a' Hegyalján — a' Farmin, a' Budai-hegyeken a' Kadarka. — Átaljában szólván, valami itt a' plántálásról mondatik hazánkra nézve is mind igen oktató. A' Negyedik Szakasz tanít a' kápállásról. Az ötödik a' Kártételekről. A' Hatodik a' karfás vagy felfutó szőlőkről, a' hagyni való fűrtőknek megszedésekről és azoknak eltartásokról. — Ezen Szakaszokban, a' Szőlőnek minden munkája okokon épülve vagyon leírva; megemlítetnek azon hibák is, melyeket itt a' tudatlan Szőlős gazdák ejtenek; és oly világosan pedig, hogy akármely együgyű olvasni tudó kapás is megértheti 's használhatja. — És ennél fogva nem tehetnének a' Szőlős 'Tájékok' földes Urai egy egy magokra nézve is hasznosabb dolgot, mintha birtokaik alatt való Helységeiket ezen munkából, egy két példánnyal megajándékoznák, és ennek kivált ezen ötödik Része olvasására serkengetnék.

A' második Kötetben négy Fő Tárgyról van az értekezés. — Első a' Bor. — Az eről való értekezés kilentz Részekre oszlik. — A' másodikat teszik, a' bor készítésére tartozó eszközök, edények és szerszámok négy szakaszokban. Harmadik az Égettbor, a'

miről öt Szakaszokban tanít. A' Negyedikben le van írva a' közönséges és fűszeres Etzeteknek készítése.

Az első Tárgyról való értekezés egy Bévzetésen kezdődik, melyben a' Régieknek, névszerént a' régi Görögöknek és Rómaiaknak boraikról vagyon a' szó. — Ezután az első részben, leíratik a' bor, az Éghajlatra, földre, fekvésre, (tájekfekvésre) időjárásra 's művelésre nézve gondoltatván. — Ez a' Rész öt Szakaszokra oszlik. Az elsőben szó vagyon a' Borról az Éghajlatra nézve. — A' mi itt mondódik, mind az, ezen köztörvényen épül: Az északi részen, erős, izmos és nedvességgel tellyesplántákat találni, a' Déli tartományokban pedig, mind olyanok nőnek, a' mellyek fűszerszámmal, gyántával, és olajjal bővölködnek. Itt Spiritus-sá változik minden; amott pedig erősségre fordítatik. A' második Szakaszban, a' Borok közt való külömbiségről a' külömböző Föld-nemekhez képest. A' harmadikban a' Borokról a' Tájekok' fekvésére nézve. — A' negyedikben a' Borokról a' külömböző idő forgásokra nézve. Az ötödikben a' Boroknak külömbisége, a' mint ez a' külömböző műveléstől függ. — Itt a' többek közt a' Trágyázásról a' mondatik, hogy ez által bor ugyan több természetődik, de alább valóvá is lesz, úgy hogy a' leg-hiresebb is elallyasodik. Egyébaránt, a' kinek csak több kell, ám trágyázzon; de az igen bűdös és rothadt trágyákat távoztassa, mivel a' tapasztalás szerént azoktól a' borok kedvetlen ízt vesznek.

A' második Részben, a' szedés' legalkalmasabb idejéről, és annak módjáról van tanítás. — A' szedés' ideje 's módja, a' mint itt le van

írva, magának az Írónak is jegyzése szerint ott használható, a' hol a' Bor' jósága vétetik tekintetbe. És már ennél fogva, Hazánkban is a' Hegyallyai 's más híresebb bõrokra nézve szükséges volna a' leírt szorgalmatos vigyázat.

A' harmadik Rész vagyon azon eszközökrõl, melyek által a' bor elkészítetik a' forrásra. — Emlékezet vagyon itt a' Szõlõ megcsémezés szükséges vagy szükségtelen vóltáról. — A' negyedik R. A' Forrásról. — Ezen természeti munka a' legtöbb a' bor készítésben: azért is erõl több szakaszokban értekezik. Ez a' Rész az egész munkában, a' legtudósabb darab, és olyan, a' mibõl egy természet törvényeit esmerni, — és ezeknek munkáit szemmel késerni szeretõ legtöbbet tanulhat.

Az ötödik Rész szól azon idõrõl, a' mikor kell a' bort leereszteni a' Kádról, és az e' körül megkívántató tselekedetekrõl: Itt a' Hordóknak, a' kiforrázás által való elkészítése is le van írva.

A' hatodik R. vagyon a' Borokkal való bánás' módjáról mikor azok már a' hordóban vagynak. — Ez a' Rész is több Szakaszokra oszlik az elsõben az anschlogolásnak több módjai iratnak le. A' másodikban, a' Boroknak megtisztítások, és megvékonyítások, a' lefejtés által. A' zavaros borok' megtisztítására is szép oktatásokat lehet olvasni, — valamint a' jó pintzék tulajdonságiról.

A' hetedik R. vagyon a' Borok' nyavaláiról, és azon eszközökrõl, melyekkel azokat meg lehet elõzni, vagy ellehet hárítani.

A' nyoltzadik R. a' borral való élésrõl, és a' bornak virtusairól. — A' kilentzedik. — A' bornak Chemiai elbontásáról több szakaszokban. — Ez is igen tudós darab.

A' 232-ik lapon kezdõdik a' Bor tsináláshoz megkívántató eszközökrõl, edényekrõl és szer-

számokról való értekezés több szakaszokban. — Az első szakaszban levagynak írva a' szőlő szedés-re szükséges edények. — A' másodikban a' bortsinálásra tartozó edények és szerszámok. A' harmadikban a' bortartó edények. A' negyedikben a' Borházak és a' Pintzék. — A' Prések és a' Hordók itt a' legfőbb Tárgyak. A' Prések, — a' mint a' Rajztáblákonn is lehet látni, felette mesterségesek. — A' Hordókról igen hasznos és szükséges oktatások vagynak, valamint az alkalmas Pintzék' építéséről is.

A' 451-dik laponn' kezdődik az Égettbor készítéséről való értekezés, több Szakaszokban. — Az Égettbor Franciaországban a' haszon adó kereskedésnek egy nevezetes ága; azért eről, a' Frantzia Író körülállásoson, és nagy Tudománnyal ír.

A' 611-dik laponn, kezdődik el az Etzetek' készítéséről való Tanítás, és több Tzikkelyekben folytatódik. Igen hasznos darabja az egész Munkának.

Mind ezeket bérekeszti, a' Szembor' és Lörev. Csigerę készítéséről való Tudósítás. — A' T. Fordító Úr pedig hozzá toldotta mind ezekhez, a' Szőlőtzuor' — Szőlőmagolaj — és Krispán készítés' módját. — És e' szerént minden meg van ezen betses munkában, valami a' szőlő termesztésre és annak használására szükséges.

A' T. Fordító Úr még egy rövid Szótárt is ragasztott a' Munkához, melyben, az ebben előforduló tudományos és mesterszók 's nevek magyaráztatnak. Ezzel mind a' Fordítás könnyebb megérthetése segítetik; mind pedig a' mesterszók' értelme megállapítására való segéd eszközök száma szaporítatik.

Közönségesen szólván: Ezen munka által nem csak Hazánk' Tudományos mezeje bővítetik, hanem (si mens non laeva fuerit) gazdálkodási állapotunk is kitetszőképen gyarapítatik: a' mint ezt illyennek a' Felséges Magyar Királyi Helytartó Tanács is megesmerte; és mint illyent a' Hazai szőlős Gazdáknak Kérülő Felséges leveleiben ajánlotta is.

Nem mulik hát nálunk is a' Kormány Széken a' jó Igyekezetek' előmozdítása. — Magunkon mulik ez egyedül. Mivel ránk nézve is nagy részént csak kegyes kívánság, ama szép mondás: O fortunatos nimium, sua si bona norint, agricolas! Azonban el ne tsüggedjünk! — Mikor a' Kormány Székek így fognak kezét a' Nemzetnemes igyekezetű Tudósaival: előbb utóbb győzni és által kell rontani az egyesült hatalmas igyekezetnek minden akadályokon, már azokat akár a' gondolatlanság, akár pedig a' tsupa szokásban fundáltatott régiekhez való makats ragaszkodás okozta. — Ez a' Reménység tartja, a' mint a' Rec. érti, a' T. Fordító Ur' pennáját most is mozgásban, ennél fogva szaporítja a' Magyar Ország szőlőkről való értekezéseit és gyűjteményét: — Ennél fogva, adott Columellára (a' miből a' Rec. egy darabot nem kevés gyönyörűséggel olvasott) ama' régi híres Római mezei Gazdára magyar köntöst. — Vajha a' nyomtatás útján mennél előbb közkézre kerülhetne. — !!! — Tagadhatatlan dolog, hogy valamint a' több Tudományok és Mesterségek, úgy a' mezei Gazdálkodás' tudománya és mestersége már ma sokkal felgyebb emelkedett mint volt ez előtt majd két ezer esztendővel: mindazáltal e' mellett is Columellában erre nézve oly kintsekre találhatni, melyeket a' mai finomabb ízléssel és tudományosabb rendel iratott munkákban is hijjában keresel. —

A' Fordítás is, ha azon darabból, melyet a' Rec. egy Barátjánál látott, az egészre ítéletet lehet tenni, a' jó Fordítás' mértékét megfogja ütni.

B. Külföldi Literatura.

Feljegyzése azon Könyveknek, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik, és a' Lipszai Literatura Újságban 1818 esztendőben recensealva vagy is tudos megítéléssel előhozva találkoznak.

Martziusban. Nr. 57: Enumeratio stirpium, magno Transilvaniae principatui praepriis indigenarum, in usum nostratum Botanophilorum conscripta, inque ordinem sexuali naturalem concinnata, auctore Joh. Chr. Baumgarten, M. D. Tom. I. Classis 1—9. Vindobonae 1816. XXVII. et 4. 27. p. Tom. II. Cl. 10—17. 397 p. Tom. III. Cl. 18—20. XII. et 340 p. in 8. Diesértetik. A' Recensens a' többek között állítja: „Siebenbürgen, dessen Flora bisher fast ganz unbekannt geblieben, lässt gleichwohl wegen seiner dinarischen Alpen, wegen seiner südlichen Lage (40°—48° N. Br.) und wegen der Nachbarschaft der europäischen Turkey, eine reiche botanische Ausbeute erwarten. Der Verf. seit 16 Jahren Staatsarzt zu Schäsburg, bereiste das Land, zum Theil auf Kosten der Stände, und liefert hier eine sehr gute, in jeder Rücksicht interessante Arbeit“, és utóljára: „Man würde weit mehr neue Arten finden, wenn Besser und Kitaibel dem Verf. nicht vorgearbeitet hätten. Denn die Siebenbürg. Flora ist doch grösstentheils die galizische oder ungarische. — Nr. 79. „Literarische Correspondenz - Nachrichten aus Ungarn“. Következendő Könyvek ditsére-

tes megítéléssel emlékezve itten fordulnak elő: Magyar Századok, Virág Benedek által; Hasznos Múltságok Kultsár István által; Tudományos Gyűjtemény 1817 és 1818; Keresztyén Erköltsi Tudomány 1817; Somlyai Báthory István, Lengyel Király élete Czövek István által; Hunyady László, Virág Benedek által; „Versuch eines mineralogisch-topographischen Handbuchs von Ungarn”. Zipser Andreas által.

Juliusban. Nr. 172. „Koloczaer Codex altd deutscher Gedichte. Herausgegeben von Joh. Nep. Grafen Mailath und Johann Paul Köffinger. Pesth bey Hartleben 1817. 464. S. 8.”. A’ tudós Recensensnek ítélete ez: „Ein Unternehmen, das zwar wegen der guten Absicht und darauf verwandten Mühe Lob, hingegen auch den Tadel verdient, dass es sich nicht um die Vergleichung älterer und besserer, oder doch aushelfender Abschriften bekümmert, sondern den Text ganz roh, blos mit hinzu gefügter Interpunction, aufgestellt hat”. A’ hosszú recensiónak végén a’ Rec. tanácsolja: „Wir ermuntern schliesslich die Herausgeber dieser Sammlung in ihrem Eifer nicht zu erkalten, sondern namentlich in den übrigen Bibliotheken, Klöstern und Archiven Ungerns, Siebenbürgens und Croatiens zu forschen, ob nicht in ihnen andere und vielleicht wichtigere Denkmäler der deutschen Sprache aus älteren Jahrhunderten noch verborgen liegen”. — Nr. 175. „Literarische Correspondenz-Nachrichten aus Ungarn”. Kedvező ítélet a’ Tudományos Gyűjteményről, és ebben dolgozó Tudósoknak megjegyzése. Nr. 192. „Vermischte literarische Nachrichten aus Oesterreich, aus Briefen, April 1818”. Artnor Therez, Sopronyi Risaszszonynak szép Tragédiája. „Die That”

(Pesten Hartlebennél 1817.) az Austriai Recensensek ellen védelmeztetik.

Augustusban. Nr. 218. „Nachrichten über die Feyer des dritten Jubelfestes der Reformation in den sämtlichen k. k. österreichischen Staaten im Jahre 1817. Nebst einigen allgemeinen Bemerkungen über den gegenwärtigen Kirchlichen Zustand der Protestanten in gedachten Staaten. Von Jacob Glatz, k. k. Consistorialrathe A. C. Wien 1818, bey Gerold. VI. XXVIII. und 254 S. gr. 8". Dicsértetik. „Je mehr die öffentliche Feyer dieses Festes unter den zahlreichen Evangelischen in der österr. Monarchie ein Beweis von der Fortdauer der Josephinischen Grundsätze religiöser Duldung bey der jetzigen Regierung war, um so mehr verdiente die Beschreibung derselben öffentlich bekannt gemacht zu werden.

Decemberben. Nr. 301. „Der deutsche Bund in seiner Gesamtkraft dargestellt von J. A. Demian. Leipzig, bey Kollmann. 1818. IV. 187 S. 8. Ditsértetik. Demian Pozsonyi fi.

Rumy Károly György.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Ú j j T a l á l m á n y o k.

Douillard, Nantesi Építőmester, valamely szert talált fel, mellyel a' vásznat vagy selyem gyoltsot, a' nélkül, hogy színét vagy puhaságát megváltoztatná, vagy valamely kedvetlen bűzt venne magába, tűz-kiállhatóvá (feuer, fest) tehetni.

Az olyan vászon vagy Selyem meg nem gyűll, ha tűzbe tétetik; hanem lassankint szénné lesz.

Báselban az egészség' fentartására ügyelő Tanács (Sanitätsrath) a' patkányoknak és egereknek kiirtásokra az egerkő (arsenicum) helyett a' Néhéz Kővet (Baryta Sulphurica, Schwerspath, tezky Listnik) ajánlja. Ezen ártatlan és oltó szérből t. i. 2. font, vékony porrá töretvén és 1/2 font fejer Henyérrel, melly előbb téjbe áztatott és kásával változott, öszve gyúratván 's dagasztatván, abból tisztabuza liszt által kis golyótskák formáltatnak, mellyek azután perkelt zsírban mártatván a' pincze vagy egyéb patkányos és egeres helyeken elszóratnak.

2. Elölépések, és megtiszteltetések.

Ö Cs. 's Ap. Kir. Felsége méltóztatott a' Tunisias lelkes Iróját 's ekkoráig szepesi Püspököt Mélt. Felső Öri Pyrker Lászlót a' Velentzei Patriarchális Székre emelni. Ezen előlépést valamint örömmel, úgy azon bizodalommal is jelentjük, hogy a' tisztelt 's Tudós Hazánkfija a' Külföldön is pártfogója leszen Nemzeti Literaturánknak.

Hogy minden emberi foglalatosságok közt a' leg bajosabb és háládatlanabb az Oskola Mesterség, az tagadhatatlan; azért valóságos vigasztalása lehet az emberiségnek, ha néha néha azon szegény, magokat feláldozó, 's érdemetlenül megvettett jöltévői közzül az emberi Nemzetnek egyik is másik is Ö Felségének kegyessége által megkülömböztetik: örömmel jelentjük tehát, hogy Ö Felsége Geosz Felixet a' Taksoni falusi Oskolának Mesterét Pest Vármegyében 50. esztendőös fáradthatatlan szolgálatjáért a' kisebbik arany polgári érdem pénzel meg ajándékozni méltóztatott.

Th.

3. Honnyi Művészek és Művek.

Petrich András, Fő Hadi Strázsza Mester, és a' Vátzi Katonai Akademiának Igazgatója, Hépiro, Rézmetsző, Táj Raj-

zó, Hang Művész, főképen pedig Földképész (Mappeur) és Fekvés Rajzoló, (Situations - Zeichner) saját kezével készített Táj Rajzolataiba nagy Kintsttel bír, és nem régen mesterletét e' szép mesterségben Buda 's Pest Város festett Tájképének kiadásával újra bécizonyította. Ezen Tájkép Gellért hegyéről vétetett fel, és annál nagyobb munkába került a' Rajzoló, ennél több a' Rajzolat tárgya, melyekre az illy magos állópontról való tágas kilátás terjed, és melyek még az által is szaporítatnak hogy ezen álló pont egyszer'smind a' két Város belsejébe is nagyobb belátást nyújt. Mindazonáltal valóban tsudálatra méltó a' pontosság 's az elevenesség, mellyel az érdemes honnyi Művész feltett tzeljét véghez vitte. Igen kíváncs volt, ha ezen művész darab sok párban lenyomtatván az Austriai Birodalomnak minden nyilvánvaló rajzoló intéze- teiben a' Táj Rajzolásnak jeles remek példájául szolgálna, és a' hazában minden háznál melly műveltségre számot tart a' Nemzet diszére találatnak. Magát e' Tájképnek eredeti rajzo- latát kell látni azok, ki a' tsudálatra méltó pontosságot, mellyel készült, igazán megítélni kívánja.

Sokkal régiebb és hasonlóképen az ahhoz értőt bámúlásra ragadó munkái ezen honnyi Művésznek a' topographiai Felve- vései, melyek bővebb értekezésre méltók. A' Tyrolisi Föld- képirásnak (Mappirung) Igazgatója Lutz Obester Úr az akkor- ban Major Petrich Úrra bizta, hogy az egyenlőségnek mind a' felvevésben mind a' rajzolásban elérése végett, a' Fő Kvártely- mester Stabjának ifjabb Tisztjeivel egy Szakaszt (Section) fel- vegyen.

Petrich Generalis Úr, kit a' természet helyes tekintő te- lhetséggel, és a' rajzolásra különösen alkalmas kézzel meg- ajándékozott, számosabb felvevések által gyakorlott szemével, a' természet mély vizsgálását egybekötötte. Mindjárt az első felvevése a' Halli Söhegynek közönséges figyelmet gerjesztett. Azt gondolja a' néző, hogy magát a' természetet, saját for- máját, színét, módját, és maga tartását kissébb mértékre vé- ve szemléli. Gyönyörködve kíséri szeme az egész hegy mene- telt, mellynek fő hátát, fő és mellék ágait, tsutsait, síkjait, nyílásait, meredek 's lassu lejtőit, és buktatóit egy pillantás- sal különböztetni lehet. A' többi helybeli környüállások is hasonlóképen egy még eddig esméretlen tökéletességgel fel- vngynak véve, Petrich Útmutatásai szerint formálat magokat

a' Fő Kvártély Mester Stabjának Tisztjei és így lettek a' Roveredói, Trienti, Botzeni, Schwaitzi, Insbruki 's a' t. szép Tájképek. Az 1805-diki háború félbeszakasztá ezen munkát. Meglévén a' békeség, Károly Fő Hertzeg vevé ismét által a' hadi dolgoknak igazgatását, ki mindjárt újra elrendelte a' Fő Kvártély Mester Stabjának topographiai munkáit. Az első osztályra Richters Obester, és nagy Mathematicus igazgatása alatt, bizatott az egész Austriai Birodalomnak háromszegletekre való Trigonometriai felosztása. Híres Égvisgálók úgymint Bürg Betsben és Pasquich Budán meghivattattak a' szükséges vizsgálásoknak megtételére, és semmi költségek nem kémeltettek az Austriai Birodalomról való Trigonometriai úgy nevezett Retze (Netz) készítésére. A' Fő Kvártély Mester Stabjának második osztályára az akkori Obester Petrich alatt bizatott a' Salzburgi Herczagségnek felvevése. Ennek Resultuma a' fellyebb említett Munka melly az újjabb Topographiának legnevezetesebb szüleménye. Petrich Generalis Úrnak ezen munkánál többnyire Tyrolisi Földképészei valának. A' Jég-hegyeket (Gletscher) az eredeti Mappán mind saját kezével rajzolá, valamint az egész hegy menetel ő tőle vette módját és maga tartását. Mi ökből a' rézre metszett mappán nintsen úgy, mint azokon, mellyek Nyugotti Gallitziáról, és Velenztéről kiadattak, megjegyezve, hogy Petrich Generalis Úrnak igazgatása alatt vétetett fel, nem tudatik. Bár még több, kivált honnyi tájakat ábrázoló mivész darabokkal ajándékozna meg bennünket Hazánknak ezen érdemes Mivésze. De bár találkoznának olly igaz hazafiak is, kik tudván betsülni a' honnyi mivészséget, azt buzditani, a' világ tudtára adni, és a' költségesebb munkák kiadásában hathatósan gyámolítani akarnák. Ez által a' honnyi mivészség és honnyi mivészek annál serényebbek lennének és a' nemzet diszére kedvezőbb oldalról tekintve Külföldi mivészséggel és Külföldi mivészekkel ditsőül vetekedhetnének.

R. J.

4. Ú j K ö n y v e k.

44) *An'ti Reflexiones, ad privatas Reflexiones, circa Limitationem Carnis Bubulae per S. F. auctorem, — nuper Ty.*

pis vulgatas 1820. breviter, repositae, per Ladislaum Nagy de Peretseny Aradini, 1820. fol. 4. lap.

45) Idillium Fes̄to Paduano apud SS. DD. Anton. Atzél de Boros Jenő, Comp II. CC. Tab. Jud. Assessorem, per Aradiensēs Ephoros, celebrato. 1820. positum — Die 13 et 18 Juny. 1820. fol. 2 lap.

46) Adm. Rev. ac Eximius Pater Martinus Bolla; Cl. Regularium Matris Dei Scholarum Piarum Praepositus per Hung. et Transylv. Provincialis, in Gymnasio M. Ováriensi Scholarum Piarum salutatus Anno 1820. Posonii, Typis Haer. Belnayanorum. 4. 4 lap.

47) Ode Adm. Rev. ac Ex. Patri Martino Bolla Cleric. Regul. Schol. Piarum per Hung. et Transylv. Praeposito Provinciali, dum Domum M. Ováriensem visitaret, ab eadem oblata Posonii Typis Haeredum Belnayanorum 1820. 8. 4. lap.

48) Elegia, quam Adm. R. Patri Martino Bolla Schol. Piarum per Hung. et Transylv. Praeposito Provinciali Tentaminis Theologiae causa in Domum Sancto-Georgiensem venienti Studentes Domus ejusdem obtulerunt. 1820. Posonii, Typ. Haer. Belnayanorum. 8. 8 lap.

49) Waisz, D. Jos. Berechnung des Möglichen und Wahrscheinlichen oder Abhandlung über das Verbinden und ver-sezen der Grössen. gr. 8. Cashau 1820. 46 lap.

50) Fáy András, eredeti Meséi és Aphorizmai. 8. Béts-hen. 1820. 128 lap.

51) Virág Bened. Magyar Prosodia és Magyar Irás, vagy inkább ezen két tárgyról rövid Eszrevételek. 8. Budán 1820. 104. lap.

52) Pfaller Carolus, Jus Georgicum Regni Hungariae et Partium eidem annexarum. 8. Reszthely, 1820. 528 lap.

53) Pope proba-tétele az emberről. Anglusból fordítva. Más poétákból való Toldalékkal. M. Vásárhely. A' Reförm. Kollegium betüivel. 1819.

54) Reden zur Beförderung richtiger Ansichten über die erhabenen Zwecke des heiligen Fürsten-Bundes vor der Klausenburger Evangelischen Gemeinde gehalten von Martin Liedemann Ober-Seelen-Hirten der erwähnten Gemeinde an den beyden ersten Tagen des Jahres 1820. Mit K. Lyceal Schriften.

vagy újra amalgamázott Úveg - Táblátska. Második Darab, 1819. ára 45. xr.

55) Carl Szeleczky's öffentlichen Prof. am Evangel. Lyceo zu Presburg, französische Grammatik, nach einer neuen für jedes Alter fasslichen Methode bearbeitet, und zum Gebrauche der Schulen eingerichtet. Mit berichtigenden Anmerkungen zu der Sprachlehre des Abbé Mozin. Wien 1816. 8-o 367. lap.

56) Kurzgefasste, und doch vollständige englische Grammatik, nach eigener Methode bearbeitet, nebst einer Anweisung zu einer leichten und zweckmässigen Lehrart. Von Carl Szeleczky Prof. am Evang. Lyceo zu Presburg. Im Verlage bey-Joseph Landes zu Presburg 1820. 8 o 199. lap.

57) Am - Pach auf Grünfelden, die Lungenfäule, die Lungen - und die Milzseuche des Hornviehes, ihre Erkenntnis, Heilung, u. Verbannung. Pest. 1820.

58) Am - Pach auf Grünfelden, praktische Lehre, von den Heerdekrankheiten oder Seuchen der grösseren nutzbaren Haus-säugethiere. Pesth 1820.

59) Elegia Honoribus Cels. S. R. I. Prin. -D. D. Alexandri Rudnay de Eadem et Divék - Ujfalu, I. R. Hung. Primatis, etc. etc. dicata, dum ritu solenni munus Archiepiscopale adiisset, Strigonii 13-o Cal. Junii. a Conventu Csornensi Canonico. Reg. Praemonstrat. Typis Leop. Streibig. Jaurini 4-o 10. lap.

60) Tisztelet oltár, mellyet Fő Méltóságú, 's Fő Tiszte-lendő R. Sz. Bir. Herczegnek Rudnai és Divék - Ujfalusi Rudnay Sándornak Magyar Ország' Primássának, 's a' t. midőn Érseki Székébe iktattatnék, Fünk. hav. 16. tartozó tiszteletének zálogául emelt a' Csornai Convent. Györött Streibig Leopold betüivel. 4-o 8. lap.

61) Plausus Cels. ac Reverendissimo Principi D. D. Alexandro Rudnay de eadem et Dévék-Ujfalu, Archiepiscopo Strigoniensi, S. Sedis Ap. Legato nato, I. R. H. Primati, etc. etc. dum die 17-a Cal. Junii M. D. CCC. XX. Strigonii solenni ritu inauguraretur, dicatus ab Archi-Gymnasio Posoniensi Ord. S. Benedicti. Posonii typis Haered. Belnaianor. 4-o 7. lap.

62) Carmen Amplissimis Honoribus Celsissimi Principis Alexandri de Rudna et Divék-Ujfalu, Archi-Episcopi Stri-

gonien , Primatis Hung. etc. etc. dum solenni cum pompa Strigonii inauguraretur XVII. Cal. Junii Anno MDCCC. XX. dicatum. Cecinit Julianus Dvorák , Archi Dioecesis Strigonien. Presbyter , Vates, ubi placidis Tyrnava fertur aquis. Nagy Szombatban. folio 4. l.

63) A' Mezei Gazdaságnak különös Formája , és annak rendes Számolása. Melly által a' mezei gazda a' földjeiből legalább is tizszer annyi hasznót húzhat , mint különben a' szokott gazdálkodás szerint veszen azokból. Részitette Hajós Sandor. Székes Fejérvárott nyomattatott Szammer Pal betűivel. 1819. 8-o 134. lap.

64) A' Technogonometriára tartozó Számvetésről vagy az Épületek és más testek mérésében elő forduló Számvetésről írta Eskütt Földi János, Debretzenben 1820. 8.

65) Applausus Bucolicus pro geniali solennitate oblatus quum Illustr. ac Rev. D. Ignatius L. B. Szepesý de Négyes , Dei et Apostolicae Sedis gratia Magni Principatus Transilvaniae Episcopus Sacrae Caes. Regiae et Apost. Majestatis Exc. R. Gubernini Consiliarius Actualis intimus AA. LL. et Phil. nec non SS. Theol. Doctor, Festivo Ritu Albam. Carolinam induceretur Mense Maji Anno 1820. 8. 44 lap.

5. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

54) Martini Bolla e Scholis Piis Primae Lineae Historiae Universalis in usum Studiosae Juventutis Claudiopolitanae. Tomus I. Complectens Introductionem et Historiam aetatis antiquae, ab orbe condito ad Migrationem gentium, quae fuit saeculo Christi quinto. Editio Secunda, Novis curis elaborata aucta, et ad nostram aetatem continuata. 1820. in. 8. 292 lap.

55) Specimen Tentaminis ex Jure Hungarico de Lucro et damno Fratrum indivisorum, Divisione bonorum, Successione Fisci Regii, Praescriptione , Cambio , Fassionibus perennalibus , Pignoribus , Debitis , de Delictis privatis , uti majore , et minore potentia , Surrogatione , et Abactione. De judiciis et Artibus judicialibus , nec non Juridicis remediis , atque Scientiis

entiis Politicis, quod Comes Georgius Károlyi de Nagy-Károly exhibuit Pestini Mense Junio 1820. m. 8. 64 lap.

56) A' Heresztýén Vallásnak Summája. A' Helvétziai Valástételt követő gyengébb tanuló Gyermekeknek számokra, Kérdésekbe és Feleletekbe foglalítva. 1820. 12. 48 lap.

57) Bilderbuch bey Joseph Müller, Buchhändler. 8. 1820. 64 lap.

58) Dissertatio inauguralis Medica de Asthmate acuto Periodico Millari, quam Annuentibus Magn. Dom. Praeside et Directore, Spect. D. Decano, ac Cl. D. D. Professoribus, pro Doctoris Medicinæ Laurea rite consequenda, in Alma ac Celeberrima Universitate Hungarica Pestiensis publicae disquisitioni submittit Samuel Lomnitzer, Hungarus Seepusiensis m. 8. 1816. 36 lap.

59) Die Insel Belseburg, oder das Land der Diamanten. Ein Inbegriff aller Robinsonaden, und Seefahrer - Geschichten. 8. 1820. 32 lap.

60) Descriptio Physico - Chemica Aquarum Mineralium Magni Principatus Transilvaniae, Jussu Excelsi Regni Gubernii in Compendium redacta per Samuelem Pataki, Med. Doctorem, S. C. R. et A. M. Consiliarium ac Transilvaniae Protomedicum 1820. 8. 80 lap.

61) Hazafiúi Nefelejts, meljet a' Sz. Fehérvári Nemzeti Nemes Szinjátszó Társaságnak, midőn az harmadszori Budán, és Pesten esett megjelenése után Juniusnak 14-kén Elhatározatásának Főheljére visszatérni szándékozna, barátságos tiszteletére ajánl Pettényi ifjabb Gyöngyösy János a' Fels. Magyar Királyi Helytartó Tanács' Számvevő Hivatalának Adózói és Urbáriomi Osztályában Betsületbéli Tiszt. 1820. 8. 8 lap.

62) A' Férjfi a' Társaságos Környülállásokban, vagy is Bevezetés a' Világi okosságban, a' társalkodás mesterségében, és az életnek valóságos böltsességében Knigge, Peckels, Heidenreich, Montaigne 's a' t. után, készítette Rosegarte Henrik Ern. Magyarárázta Követs István. 1820. 8. 256 lap.

63) Értekezés az Ördöngösségről, Irta deák nyelven Rigger Pál József, Német Birodalomi Vitéz, Ő Ts. Kir. Ap. Felségének Udvari Tanácsossa, 's az Egyházi Törvénynek közönséges 's rendes Tanítója, Magyarárázta Pucz Antal 1820. 8. 68 lap.

64) Magyar Házi Gazdasszony, Ns. Nagyváthy János, Tek. Zala Vármegye Táblabírája által 8. 1820 240. lap.

65) Honoribus Secundarum Sacri Muncris Primitiarum Adm. Rev. Domini Michaelis Baranyay, Almae Novizoliensis Dioeceseos Presbyteri Zelantissimi, Pridie Calend. Aug. 1820. Neosolii celebrandarum, piaae congratulationis ergo grati Nepote Joannes, Josephus et Michael Baranyay. 1820. 4. 4 lap.

66) Kemény Simon. Eredeti Hazai Dráma két Felvonásban, Irta Kisfaludi Kisfaludy Károly. — Barátság és Nagylelkűség. Eredeti Dráma. 8. 1820. 64 lap.

67) Tentamen Publicum e Mathesi Adplicata, quod e Praelectionibus Ludovici Bitnitz Dioecesis Sabariensis Presbyteri, AA. LL. et Phil. Doctoris, Matheseos Purae et Applicatae Philologiae item Hung. Prof. Publici Ordinarii in Lyceo R. Sabariensi. 1820. 8. 16 lap.

7. J e l e n t é s.

A' jó Hazafi, bár mely éghajlat alatt légyen is, Hazája javáról meg nem felejtkezhetik.

Igen szép, és követésre méltó példáját adta ennek legközelebb Nagy Méltóságú Báró Aszódi Podmanitzky József Úr Eö Excellentiája. Ugyan is a' tisztelt Báró Úr Eö Excellentiája a' feljebbi 1816-dik esztendőben, Eö Császári Királyi Felségétől mint Itélő Rőzbirói - Biztos Parisba küldődven, a' midőn ott szinte két esztendőig mulatna; ezen idő alatt Christian Úr, ugyan tsak a' Párisi Mesterség, és Mesterséges miv. Gyűjtemény Igazgatója feltalálta azon hasznos Machinát, mely által a' lent, és kenderet minden áztatás nélkül néhány óra pertzentések alatt, hasznavehetővé, az az a' fonásra tökéletesen alkalmatossá lehet tenni. — Ezen Machinát a' Párisi Királyi Academia szoros vi'sgálás alá vétetvén, hogy annak jó-volta 's tökéletessége felől mások is annyival inkább meggyőződjenek, kenderrel és lennel bano, 's ahoz értő embereket hivatott össze, kiknek jelenlétekbe újjabb próbákat tétetvén; mivel a' próba ezeknek tanúbizonysága szerént, is

helyesnek, és a' tzielnek tökéletesen megfelelőnek íteltetett; a' Frantzia Országlo Szék e'ből titkot nem tsak az hogy nem tsinált; hanem inkább közönséges hirdetmenjei által azt a' hasznóvételre ajánlotta.

Ezen fontos, és hasznos találmány figyelmetessé tévén a' fent tisztelt Báró Úr Eö Excellentiáját, mint a' Tudományoknak, Szép mesterségeknak, szíves barátját, kedvellőjét, és előmozdítóját, a' felől a' Felséges Austriai Udvarat mindjára tudósította; Ki is ezen Machinának Párisból Betsbe küldött Mustrájára, a' maga Mariaczelli öntő Műhelyjébe, hasonló jószágokat öntetett.

Hogy pedig ezen hasznos találmány, a' Magyar Hazában is esmértelessé, és közhasznúvá légyen, a' tisztelt Báró Úr Eö Excellentiája, ugyan tsak az említett öntő-műhelybe ilyen Machinákat készítettven, egygyel Tekintetes Ns. Bács Vármegyében fekvő, 's jobbára kendert termesztő, és azzal kereskedő Hodsák Helységét megajándékozta, és tulajdon költségén e. f. Esztendő Május 20-kán le is szállíttatta.

Mely alkalmatossággal a' tisztelt Báró Úr Eö Excja a' nevezett Helység községéhez intézett Levelébe, erántok való jó indulatját ilyen formán nyilatkoztatja ki. — „A' miolta, úgy mond, szerentsém van, Eö Ts. K. Felségének kegyelmességéből mint Fő Ispány Tekintetes Nemes Bács és Bodrogh törvényesen egyesült Vármegyéit kormányozni, tapasztalván hogy ti mindenkor rend, és tsendesség szeretők voltatok, a' köz tzielra öszve vetett vállakkal törekedtetek, kötelességekbe híven eljártatok, 's munkáitoknak serényen utánna láttatok, szemmel tartván jó magatok viseletét; minthogy ezen újjonnan feltalált Machinával való szerentsés próbatételeknek szemmel látó tanúja voltam, még akkor mindjárt feltettem magamba, hogy Titeket munkás Hazafiakat, ezen újj találmányuak részesivé tészlek. Mely alkalmatosságot annyiaval örömeoseb fordítok most hasznatokra, midőn benneteket egy ilyen Machinával megajándékozlak, minél inkább igyekezem erántatok való hajlandóságomat megmutatni”. — Örökös tisztelet! Köz szeretet! és hoszszú élet ez ily nagy Lelkü Hazafiaknak; melyet tiszta szívből kíván, és ohajt

A' Tudósító.

VII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) F. S. A' régi és újabb Nemzeteknek némelly nevezetesebb bösi Költeményeiről. 3 l.
- 2) Kováts Sámuel. A' Természetben való forgásról, vagy Kerengésről. 31 l.
- 3) Töltényi Szaniszló. A' Budai hegyekben találtató Ásványoknak leírása. 50 l.
- 4) Ágoston. Némelly vonások Spiegel Ignátz N. Váradik Ránonok életéből. 61 l.
- 5) J. János. Egy Levél Veszprim és Tolna Vármegyékbeli utazásból. 63 l.
- 6) Sz. S. T. A. P. Champagner Bor' készítésére való Útmutatás. 71 l.
- 7) Berégszászi Nagy Pál. A' Magyar nyelvnek igen különös, és legnehezebb tulajdonságairól az igékben. 74 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- vizsgálat.

- 1) Vizsgálódó és oktató Értekezés. — A' Szőlő mivélésről. — A' Bor, Égett bor, közönséges és fűszeres Etzetek készítésének mesterségével együtt. 's a' t. 108 l.

B) Külföldi Literatura.

- 2) Romy Károly György. Feljegyzése azon Könyveknek, melyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik, és a' Lipsziai Literatura Újságban 1818. recensealva vagynak. 's a' t. 120 l.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Új Találmányok. 122 l.
- 2) Elölépések, és megtiszteltetések. 123 l.
- 3) Honnyi Művészek és Művek. 123 l.
- 4) Új Könyvek. 125 l.
- 5) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. 128 l.
- 6) Jelentés. 130 l.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 2 0.

VIII. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

Apulėjus' Tüköre.

A' Recenziókról különböző ítéletek tüntetik magokat a' Magyar Tudósok között. Azonban ha fontolóra vétetnek az ezen tárgyban eddig közre jött Észrevételek, úgy látszik, hogy az ellenkezés jobbára az egymást nem értésből származik. Ki is vitélhetné józan észszel, hogy a' Recensio általában káros legyen? melly minden csinos, és a' tudományokat becsülő Nemzeteknél divatban vagyon; és, ha illendő mértéket tart, bizonyosan használ is. Ha tudniillik az új Könyvek' tartalmát hamarjában, tömött rövidséggel előadván, idején korán írántak figyelmet támaszt; ha azoknak kitündöklő jelességeit, sőt gyarlóbb felét is (mert hiszen akármellyik is emberi munka) okos díszes kíméllyel kiszemelvén, a' derék Írókat nevezetesekké, a' kezdőket vígyázóbbakká teszi. — Csak hogy az efféle Ítélet hozásba olyan egyenes lelkű tanúlt Férjfiú avatkozzék, a' ki a' dologhoz tökéletesen értsen: ellenben se erőltetett ditséretekre, se piszkoló gúnyolásokra, de főképpen személy sértő érdeklésekre soha ne vete-medgyék. A' tetézett tömjénezéssel különben is csak a' tudatlanokat ámíthattya el a' Részrehajló; másoknál mind magát, mind azt, kit szerfelett magasztal, gyanúba hozza: a' becsstelen gyalázkodás pedig a' rossz nyelvűek' tulajdona lévén; ezen erkölcostelenséggel nem csak a' Recensens-

szennyezné be saját nevét, hanem a' tisztes Olvasókat is megbántaná, és egyszer'smind a' szép, 's hasznos Tudományok' keletének gátat vetné. Mert csak ugyan a' legbuzgóbb Hazafi sem akar, bár melly forrón szeretett Nyelve, 's a' hazai Literatura' kedvéért, valamelly heves vagy kaján Recensens, avagy magát szépítő 's védeni akaró Anti-Criticus által, jó szándékú fáradozásinak jutalmául, a' Világ előtt nevetség' tárgyának czégeről kitétetni. —

Vajha ne volna igazságos okunk az illetén vissza-élések miatt másokért pirúlnunk, 's az azokból eredett sajnós kárvallásról panaszolkodnunk! — Nem leszen talántán haszon nélkül, meggyőző például, csak egy munkát, az Apulėjus' Tükörét, itten említésbe hozni.

Tudgya, ki a' Magyar Literaturában jártas, melly éles értelmű, széles tudományú, tiszta ékes tollú Írónk volt Kőszegi Rájnis József. Ő mutatott először is törtt utat a' Görög, 's Római mértékű dicső Verselésre, mellyben azolta több koszorús Költőkkel büszkélkedhetünk, a' Magyar Helikonra vezérő Kalaúzzával; ő adott egyik ébresztő példát a' régi híres Classicusok' fordítására, Virgiliusnak szerencsésen megmagyarosított Eclogájival, 's Georgiconával; ő töle lehetett volna, itt is amott is tett ígéreti szerint, még többeket várni: ha az irgalmatlan halál, néhány esztendőkkel ez előtt, véget nem vetett volna munkás életének.

Hátra hagyott Réz-íratí között találtattak a' Magyar Parnaszszus, és Apulėjus' Tükörre nevezetű Munkák. Amaz a' Helikonra vezérő Kalaúznak, melly, a' mint tudva vagyon, a' Magyar Vers-szerzésnek Példájit, és Régulájit foglallya magában, új kidolgozása. De ebben csak az Első Könyv, vagy is a' Példák, vannak

három Részekre felosztva, úgy mint az E r e d e t i Versek, a' Fordítások, a' Követések tisztán leírva. Jegyzést érdemel, hogy ezen, saját kezével írtt, későbbi Munkában Rájnis az Orthographiáját, melly mellett hajdan minden csekélységre nézve olly igen buzgólkodott, megváltoztatta, 's az úgy elnevezett Jottistából Ypsilonista lett; a' mint a' Nemzeti Muzéumban megláthatni. — A' Második Könyv, vagy is a' Regulák, mellyeket idő közben némelyekre nézve, a' mint a' Magyar Georgicon elejbe írtt Beszédgye mutattya, szinte megváltoztatott, hibáznak a' Kéziratban; ugyan is az ezen Részre szántt tiszta papiros elején, ezen fellyül irás után: II. Könyv. Regulák az úgy nevezett Mottóul egyedül a' következő Versek olvastatnak:

Kérdezed: A' jeles Írókat, kik földi Apollók,
A' Természet-e, vagy Mesterség tette nagyokká?
Én ugyan ezt, vagy amazt egyedül nem tartom elégnek:

Mert noha a' nagy Költőnek Természete édes
Attya, de a' szép Mesterség szorgalmatos Anyja.

Horatz
a' Költői Tudom.

Az Apulėjus' Tükrének szerzésére azon Mentő-írás adott alkalmatosságot, mellyet a' Kassai Museum' I. Kötetjének 3-dik Negyedében Batsányi János, azon folyó Írásnak Redactora, Baróti Szabó Dávid mellett, kivel Rájnis a' Virgiliusnak általa fordított Magyar Eclogájához írtt Tóldalékjában kemény vitába ereszkedett, mint érdemekkel tellyes Literátor Társának, úgy szinte a' Fordítás' Mestersége' Regulájiról szőlő tulajdon Értekezésének méltó védelmére, jeles tudománnyal, illő emberséggel, de férfias hangozson beszéllve, közre bocsátott. Ezt Rájnis, könn-

nyen ingerelhető érzékeny természetéhez képest, önnön szavai szerint, gorombaság, tudatlanság, és nevetésre méltó kevélység gyanánt vévén; legyalázva gondolt becsületének oltalmára, 's vélt Üldözőjének megszegyenítésére, illy nevű Munkát készített: Apulejus' Tüköre, melyben a' Kassai Próteusnak képét, és annak sokféle tsúfos Tünéseit láthatni. Írta Rőszegi Rájnis Jőzsef.

Ezen Munka a' Bővezetésen kívül, melyből azonban a' bőfejező részszeke eltévedt, 27. Jelenéseket akart, a' mint azoknak Lajstroma mutattya, szem elejbe állítani. De ezekből a' három utolsó Jelenés, a' mint látszik, tollban maradott. A' Lajstrom szerint imezeknek fellyőlírások így szőll: XXV. Jelenés. Egy emberke vendég-szemet szorított az orrára, és szőrszálhasogatásban foglalatokodik. — XXVI. Jelenés. Egy lantra néző számár rőgődozik. — XXVII. Jelenés. A' felserdőlt Ifjú, kit legelőszer láttam, ismét megjelenvén, a' gőrtsős botját rőgta.

Bizonyos, hogy a' többi 24. Jelenésekben, melyek negyed rőtben írva, 287. lapra terjednek, beható ész, érett itélet, bő tudomány rejtelkedik; 's ugyan azért nem csak a' tanuló Ifjúságnak, hanem a' már megélemedett Íróknak is, a' Poézis' pályáján, nem kevés haszonra szolgálhatnának. De tagadhatatlan más részről az is, hogy a' becsület-mentés', 's az ellen-főlnék megczáfolása'-őrügyével közbe-vegyített sėrves csipősség, a' kicsinységeken is hangosan őzött koczódas, az őcsárló kifakadások, melyekkel kiváltképpen ama' több jeles munkáji által halhatatlan nevet, és szıves hálát érdemlő Baróti Szabó Dávidnak, és Ennek, 's a' Fordítás' Rėgulájának őrtelmes Vėdelmezője, Batsányi Jő-

nos, szinte derék Írónk, nyersebben érdekeltetnek: ezen Munkának köz Világ elejbe való egész terjesztését annál méltábban tilalmazzák, mennél disztelenebb háladatlanság lenne azoknak híre' 's érdeme' csorbitásában részt venni, kik vagy már megaggott erőtelen korok, vagy más környülállások miatt, magok és állításaik mellett, többé ki nem kelhetnek.

El annyira igaz tehát, hogy a' durva Recensio, 's az illendőséget átalhágó Maga-védés, mind az Íróra, mind a' Publicumra nézve szégyen, és kár; mert így a' jó, a' hasznos, a' szép, mellyeket az efféle munkák külömben nagyobb fényre hozhatnának: az indulatosságnak szertelen kicsapongási miatt, szükséges gyarapodást átalok éppen nem nyerhetnek.

Ebbéli kárvallásunknak valamelyes kevesítésére, jónak íteltetett a' Tudományos Cyűjteményben az Apulėjus' Tűkréből két olyan Jelenéseket közleni, mellyek egyenesen, és fájdalmasan az említett élő Tudósainkat nem érdeklik, ellenben a' Költő Mesterségnek szükséges tulajdonságira figyelmetessé tehetik az Olvasót, avagy, ha azon Észrevételek a' próbakövet ki nem állanak, a' külömböző vélekedésnek győző okokon épült hasznos kinyilatkoztatására ébreszthetik. — — Ezen két Jelenések így következnek: .

XV. J e l e n é s.

Egy szájtátott ifju bámulva nézett egy ökörszarvat fuvó parasztra, ki borostyán fa alatt ült, mellynek ágain filemilék láttattak.

A' mit Osszsiánról írtam a' Toldalékomnak 6. és 7. levelén, hogy tudniillik gyönyörköd-

tetők a' költeményjei, azt nem úgy kell érteni, Ötsém! a' mint Te értetted; ki Osszsiánt az ellenem írtt Toldalékodnak 299. levelén így magasztalod: „Osszsián semmi mesterséget, semmi regulát nem ismért. A' Tudományok' lakásától ötöt mind ideje, mind hazája meszsze helyhezettete. És mitsoda nagy Poéta ő még is! Egy ismeretes Költőnek sints Homérushoz olly nagy hasonlatossága, mint ő néki”. — Soha ingyen eszembe sem jutott, hogy Osszsiánt Homérussal, Virgiliussal, Horatziussal, Ovidiussal, vagy egyéb régi jeles Poétákkal egy poltzra ültessem, kik mint a' filemilék gyönyörködtetik a' füleket, 's a' szíveket éneklésekkel; mert vannak ugyan Osszsiánnak gyönyörködtető Versei: sok szép hasonlatosságokkal tzifrázza a' munkáit: tsak az kár, hogy a' mit egyszer felkapott, azt el nem tudja hagyni, azon egy bakot igen sokszor nyúzza, és a' hasonlatosságokkal tsak nem minden mondás után él; hasonló ama' Lengyel Szakáts-hoz, ki minden ételbe mézet kevert, 's még a' bosporos levet, és a' savanyú Ráposztát is avval készítette. De ez ám járjon. Sokkal nagyobb vétek az, hogy többire a' hihetőségnek korlátján kívül nyargal, 's ugyan azért nyilván megmutatja, hogy a' természetet nem esméri. Azokáért azt tartom, akár Osszsián, akár valamelly más Író szerzette ama' Költeményeket, a' mellyek Osszsiánnak tulajdoníttatnak, hogy azok tsak olyanok a' régi jeles Poéták' munkájához képest, a' minémű a' filemiléknek gyönyörű éneklésihez képest az ökör szarvnak durva hangoztatja: 's hogy ugyan azért Osszsián énekeinek Szerzője, nem tsak a' borostyán koszorút nem érdemli, hanem arra sem méltó, hogy a' borostyán fának árnyékában üljön; mert az említett jeles régi Poétáknak valamennyi munkájiban nints annyi, 's olly

rút biba, a' mennyi, 's melly rút hibák vannak O zszsiánnak amaz egy munkájában, mellyet Denis Úr (ki egy a' leghíresebb Német Poéták között) első helyre méltónak ítelt. Melly Költeménynek ugyan a' neve is tsúfosan hangzik a' Magyar fülben; de a' Tudósok ebben azon meg nem üt-
köznek, mert tudják, hogy azon szó egy nyelvben ezt, másban amaszt jelentheti; mint ugyan Osz-
sziánnak énekében is ez a' szó Fingál, nem az, a' mi a' Magyaroknál, hanem egy régi Tzel-
tai Daliás Vitéznek híres neve. — Hat részből áll az egész Költemény; Én itt csak az első részét terjesztem elődbe, Ötsem! de közbe-közbe vetett jegyzéseimmel egygyütt. Elég lesz ez is a' végre, hogy észre vegyed, melly igaz legyen, a' mit Oszsziánról mondtam.

Oszszián Költeménnye.

F I N G Á L.

I. Rész.

Kukullin Turának kőfalaihoz, vagy (a' mint ezt mások fordították) kapujához közel ül vala egy zörgő-levelű fának árnyékában. Mohos kö-
sziklán nyugodott a' dárdája, 's mellette az ő paizsa a' füves gyöpön. — Gondolkodott a' bátor szívű Káirbárról, kit a' bajvívásban megölt

J e g y z é s.

Vallyon ki, vagy mi ez a' Kukullin? — Talán egy hajdu, vagy haramia, vagy egy köz-ka-
tona? — Nem úgy kezdik a' jeles Poéták a' Daliás Éneket; hanem, az ember' természetére vigyázván, ki az éneknek elején legottan tudni kívánja, ki, 's mitsoda ember legyen az, kinek emlekezetére a' Poeta az éneket szerzette, ugyan ezt a' Versnek elein kinyilatkoztatják. — Ha il-

Ilyen szokás volt a' vad népnél, legalább egy két szóval kell vala ezt jelenteni.

Oszszián' Költeményének folytatása.

Morán, Fittil' fija, egy tengeri parton őrt-álló ember, olly hírt hallott, hogy Svárán már elérkezett a' gallyájával; nosza! kelj fel (úgy kiáltott Morán) kelj fel, Kukulin! látom Svárának gallyáját. Sok a' katonája, nagy számmal jöttek a' homályos habú tengernek Vitézei. — Te Morán (úgy felele Írlándiának kék-szemű Vede-mezője) mindenkor reszketsz: a' felelem miatt erősebbnek tartod az ellenséget. Talán a' magános domboknak Királyja érkezett a' zöldellő Ulinba, hogy engem' védelmezzen. — Nem úgy; (felele Morán). Láttam az ellenség' Fejedelmet. Ő hasonló egy köszirt-szabású jéghez, a' dárdája olyan, mint a' forgó szelektől megágtalanított jegenye fa; az ő paizsa olyan, mint a' feljövő Hold. Ő egy kösziklán ül vala a' tenger' partján. — Az ő homályos seregei őtet környekezék, mint a' felhők. — Én őtet így szóllítám; O Te emberek' Királyja! sok a' kezünk az ütközetben: igaz, Te méltán neveztetel Hatalmasnak, de Turának szellős erőssége is sok bátor-szívű Vitézeket mutat. — O! (így szólla Svárán, mint az ordító haboknak zörgése) ki hasonló hozzám ebben az Országban? egy Vitéz sem állhat ellenem: el kell néki esni a' kezem alatt. Egyedül Fingál a' forgó szelektől háborgattatott domboknak Királyja kísérthette erőmet. Málmor hegyén történt bajvívásunk: a' sarkaink letiprották a' bokrokat: a' köszirtok' töredéki alólunk elgördültek: a' patakok más felé vették útjokat irtózáván rettentő bajvívásunktól. Három napig tartott vívásunk: a' daliás Vitézek megszűnen szemlélték, és rettegtek. A' negyedik napon felkiáltott Fingál: A'

Tenger' Királyja elesett. — Talpán áll; felele Svárán. Mond meg a' barna Kukulinnak, hogy fejet hajtson olly férjfiúnak, kinek széllyel-tsapó ereje rettenetes, mint a' Málmor hegyéről lero-
hanó forgó szelek. — Senkinek (úgy felele a' kék szemű) senkinek sem hajtok fejet: meg kell egy-
nek lenni e' kettő közzül: vagy nagy hírű leszek,
vagy meghalok.

J e g y z é s.

Ha Morán valóban nem volt olly félénk, ha a' félelem miatt mindenkor nem reszketett; ha nem volt olly együgyű tudatlan, hogy az ellenség hajójit nem tudná különböztetni Fingálnak hajójitól, miért hányja ezeket szemére Kukulinn? illik-e ez egy Ország' Kormányozójához, egy Hadi Vezérhez? — Ha pedig valóban ollyan volt Morán, miért bizta Kukulinn az ollyan emberre az Őr-állást, a' vigyázást, a' ki arra alkalmas nem volt? Ha olly félénk, 's mindenkor reszkető volt Morán, hogy hogy hihette Kukulinn, hogy Morán a' kösziklán ül, és felfegyverkezett Katonáktól környúl-vétetett rettenetes Sváránt megmerte szállítani, 's így fenyegetni: O Te 'emberek' Királyja: sok a' kezünk az ütközetben. Igaz, te méltán neveztetel Hatalmasnak, de Turának szellős erősségei is sok bátor szívű Vitézeket mutatnak. — De Kukulinn, a' ki Moránnak nem akart hinni abban, a' miben könnyebben hihetett volna, hogy tudniillik Svárán elérkezett; még is elhiszi azt, a' mi nem hihető, hogy ez a' félénk, reszkető Morán egy olly rettenetes Királyt így szállítván megtámadta. — Szép hülömböztető tulajdonság ez! Tanulják meg e' példából, a' kik daliás Verseket akarnak írni, miképpen kellessék egy Ország-Kormányozót, egy Fő Hadi Vezért festeui. — Hát Sváránnak mitsodás a'

külömböztető tulajdonsága? Ki száll a' hajóból, 's felfegyverkezve a' kösziklán ülven, egy Ör-ál-lóval beszélget, 's az erősségét mód nélkül fitogatja; azt is hozzá adván, hogy Fingállal véghez mentt rettenetes hajvívásától irtóztván a' patakok más felé vettek útjokat. — Ez is-(hogy már) egy Királyhoz illő szép külömböztető tulajdonság, mellyet csak egy Trázónak, egy Pirgopolinitzes-nek szoktanak tulajdonítani a' régi jeles Poéták a' végre, hogy a' nézőket nevetésre felindítsák.

De más nagy hiba is van ezen Költeményben, mellyet Te, Ötsém; talán hibának sem tartasz. Ugyan azért halgatással mellőle el nem múlhatok. — Oszszián már a' daliás Költeménynek harmadik részében foglalatoskodik, tudniillik a' történetnek elbeszélésében; 's vallyon hol maradt az első, és második része? hol maradt a' felvett jeles történetnek foglalatlja, 's a' segítségül hívás? — Ha helyén hagyom is Denis Úrnak mentségét, mellyel Oszsziánt mentegeti a' másodikra nézve, ha megvallom is, hogy a' segítségül-hívás nem olly igen szükséges része a' daliás Költeménynek; de az csak kétség kívül igaz, hogy a' felvett történet' foglalatjának rövid előadását elmulató Poéta úgy lép a' daliás Költeménybe, mint Bolond Istók Debretzenbe. Úgy lépett be Oszszián; mert ő már a' felvett történetnek elé beszélésében foglalatoskodik, 's mindazáltal, a' ki olvasta, a' mit eddig írt, még nem tudja a' történetnek foglalatját, még az Olvasónak ingyen eszébe sem juthat, hogy Svárán Kukullint meggyőzte, de Fingáltól meggyőztetett, megköötztetett, 's végre mégis a' maradék hadi Seregével hazájába vissza eresztetett.

Oszszián' Költeményének folytatása.

Eredj, Morán! (úgy mond Kukullin) fogd Kukullinnak dárdáját: ütögessd avval Kátbaitnak hangos paizsát. Ott fenn függ Turának kapuján; annak a' hangja hartzra idézi a' hadi Sereget. Meghallják azt Vitézeim a' hegyekben. — Morán elméne, 's a' domború paizsot veregeté; a' felelő dombok és kösziklák vissza verék a' hangot; az erdő is zengett, 's az özek az ivást félbe-szakasztván széllyel futottak. — — Kurák, és Konnál véres dárdákat tartván lesiettek a' hegyről, Krugálnak hó-szabású mellye emelkedett. Fávisz' fija ott hagyta a' barna vadakat. Ez a' hartzra idéző paizs! így kiáltott Ronnár; és Lugár azt mondá: Kukullinnak dárdája ez. — Fegyverkezzél fel Tengerfi! vond ki hüvelyéből Kalmer az atzélos paizsodat! Noszsza Puno te rettentő Vitéz! noszsza Káirbár! hátot fordíts a' Kromlák' veresellő erdejének. Jöszte gyenge térdeidet hajtogatva Lénának folyó vizei tájáról, o Eton! Jelenj meg Káolt Morának zörgő mezején, jelenj meg ágyékkoddal, melly fejer mint a' háborgó tengernek habjai, mikor őket a' dühösködő szelek Kuton ordító kösziklái körül hajtva tsapkodják. — Már látom őket, közelítnek már a' véghez vitt tselekedeteikkel méltán ditsekedhető Vitézek. A' hajdani történeteknek, és véres ütközeteknek emlékezete gyúlasztja mellyöket; tüzes szemeik mindenfelé forogván keresik az ellenséget. Jobb kezek a' pallosnak markolatját fogja: a' bal oldalak melőlől kirántott éles atzél villámlik: durván kurjongatva rohannak, mint a' patakok, kiki az ő dombjáról. Fénylenek az Atyáiktól reájok maradott fegyverbe öltözött Vezérek. Mindenik után az ő sűrű, rettentő Serege, mint a' veresellő tűz gyanánt tündöklő égi látnak mögötte a' feltornyo-

zott háborús felhő. Rettentő fegyver-zörgés hallatik: az irtózatosszelindekek egyelik azzal ordításokat: a' hartz-gerjesztő daloknak hangja emelkedik, 's a' köszirtos Kromlák hegye azt többszerezve vissza hangoztatja. — Már a' Vitézek Lenának setétes mezején sereglének, mint' őszi üdőben a' domb-árnyekozó köd, melly a' síkon elterjed, 's azután a' magasabb égre emelkedik.

J e g y z é s.

Bizonyos az, hogy Kukullin a' hadi Seregnek öszve-hívásában nem élt új jellel. Megtetszik ez abból, hogy mihelyest ezt a' jelt hallották a' Vitézek, azonnal tudták, mitsoda jel legyen; mert Ronnár az erdőben legottan felkiáltott: Ez a' hartzra idéző paizs! Az — is tudva való szókás volt, hogy ezen jel-adásban Kukullinnak dárdájával ütögették ezen említett paizsnak domború hátát; mert Lugár a' jelt hallván azt mondá: Ez Kukullinnak dárdája. — Ez így lévén, látnivaló, hogy Kukullin hijába-való szó-szaporítással él, mikor úgy beszél, mint ha azt sem tudná, mire való, 's mivel kelljen azt a' bevett szokásként ütögetni, mikor a' Vitézek öszve hívatatnak. — Rövid szóval véghezhetne volna ezt Kukullin illyképen: Adjjelt: gyűjtsd öszve a' hadi sereget. Hogy pedig az Olvasó a' jel-adásnak módját-is lássa, a' Poéta ezt helyesen festette volna illyképpen: Morán Kukullinnak dárdájával Katbaitnak a' Tura kapuján függő paizsát ütögette. — A' leírt szó-szaporítás olyan, mintha valaki e' helyett: Hozd-ide a' puskát, így beszélene: Mozdítsd a' lábaidat az eggyiket a' másik után, menny a' szeglet felé, nyújtsd ki a' kezedet, görbítsd az ujjaidat, vedd le a' szegről a' puskát, és hozd ide.

Az sem hihető, hogy a' vadászó Vitézek, kik a' Kromlák' hegyének erdős dombjai közt özek, 's Szarvasok után indultak, ennek a' paizsnak hangját meghallottak; mert ezt a' paizst Katbait, Kukulinnak öreg Attya hordozta a' hartzba; már egy az, lehet-e olly erős, olly meszsze-terjedő hangja egy paizsnak, mellyet egy kézzel hordozhatni? más az: ha ez lehetséges-is, hallhatják-e ezt a' hangot a' Vadászok az erdős bértzek között, mellyek a' hangot vissza-verik? Nem de nem mennél inkább vissza verődik a' hang, annál bizonyosabb, hogy a' vissza-verő akadályokontúl nem hallik? — Azokáért igen helytelenül említette itt Oszszián a' hangnak vissza zengését.

A' Vitézeknek elé-számlálásába-is tsúfságot elegyített Oszszián, mert el nem múlatta ugyan Oszszián azt, a' miré a' jeles Poéták az illyetén-elé-számlálásban nagyon vigyáznak, kik tudniillik, hogy unalmat ne szerezzen az egy rakásra hordott sok név, többire mindenikhez valami olyant adnak hozzá, a' mellyre nézve az elé-számláltt személyek külömbeznek. Ugyan ezt tselekszi Oszszián, de tsúfosan; mert vallyon illik-e, hogy illy rettentő vitézeknek elé számlálásában egyről azt mondja: hogy fejr az ágyéka, és pedig olly fejr, mint a' háborgó tengernek tajtékos habjai, mikor őket a' dühösködő szelek Kutonnak ordító kősziklái körül hajtva ostorozzák? Melly monásban háromra nézve nagyon vétett Oszszián. Egy az: hogy nem Vitézhez illő ez. Más az, hogy Káoltnak fejr ágyéka nem volt látható; mert tsak igaz, hogy mezítelenek nem voltak Kukulinnak Vitézei; ruhával vólt fedezve ágyékok; alább maga azt mondgya Oszszián. A' sisakos Daliák feketés tornyokhoz hasonlók. — Tehát szinte mint a' Képiró tsúfosan festené Káoltot fejr ágyékkal, úgy Oszszián-is kétség kívül tsúfosan festette. Harmadik ez: hogy a' hasonlatosságot nem tudta a' dolog-

hoz alkalmaztatni. Tudni-való, hogy abban, a' miben hasonlatosságot keresünk néha egy, gyakorta több tulajdonság is vagyon, a' melyekre nézve semmi hasonlatosság nintsen; ugyan azért ezeket a' tulajdonságokat említeni sem kell az össze-hasonlításban. Úgy, p. ok. a' hegyes völgyes erdőkben fák, kősziklák, források, tsermelyék, füvek, vadak, madarak vannak; Virgilius, hasonlatossággal akarván élni, melly szem elejbe terjeszse, miképen, melly felesen, melly sűrűen gyűlt legyen össze Orkusnak énekére az Árnyékoknak és Holtak' képeiknek serege, a' legyes völgyes erdőkben keresi a' hasonlatosságot; 's ugyan ezt abban találja, hogy alkonyodáskor, vagy sűrű zápor-esőnek érkezetikor a' madarak igen felesen, és sűrűen röpködnek a' magas hegyekről az erdős völgyekbe. Ez már elég. Nem említi ő a' fáknek különbségét, nem adja előnkbe, mohosok, és harlangosok legyenek-e a' kősziklák? sok-e, vagy kevés a' forrás? miként, 's melly gyönyörűn tsergedezve folyjanak a' tsermelyék? melly sok, 's minémű vadak járjanak ezekre, hogy szomjúságokat enyhítsék? melly szép legyen a' sokféle madárnak tolla, és éneklése? 's a' t. Ezeket nem említi Virgilius, hanem csak arra vágysz, miben legyen a' hasonlatosság? 's így énekel:

Ott pediglen, mihelyest tsuda-éneke zengeni'
kezdett,
És Erebus' fenekére hatott, mélységes helyekből
Számptalan árnyékos Lelkek, 's Holtaknak homályos
Képei feljöttek, 's vetekedve feléje siettek,
Olly felesen, mint a' madarak, mikor őket hegyekről
Alkonyodás; vagy zápor-eső völgyekre lehajtja.

Nem így élt Osszsián a' hasonlatossággal. Ő
legyelme Ráoltnak fejr ágyékához hasonlatossá-
got keresvén, a' háborgó tengerre tekintett; ab-
ban

ban dühösködő szelek, tajtékos habok, kősziklák vannak. A' szelek, a' habok, 's a' kősziklák a' haboknak tsapkodási miatt zörögnek, zúgnak, ordítanak. Ezeket mind egy rakásra hordta Oszsián, ámbár, a' tajtékos haboknak színétől megválva, ezek között, 's Ráoltnak a' fekete ruha alatt elrejtett ágyéka között semmi hasonlatosság nintsen. — Egy igaz Poéta Oszsiánnak im ez hasonlatosságát nem a' színhez, hanem a' hanghoz alkalmaztatná, p. o. A' felzendültt népnek irtóztató kiáltása meszsziőről rettentí a' füleket, mint a' háborgó tengernek habjai, mikor őket a' dühösködő szelek az ordító kősziklákra tsapkodják.

Oszsián' Kőlteményének folytatása.

Üdvözlégý! (így szólla Kukullin) üdvözlégý keskený völgyekből érkezett vadász Sereg! Most más Vadászat közelít, a' melly rettenetes, mint a' tenger' partját ostorozó habok. Noszsa mondjátok meg nekem, ti jeles Vitézek! Hartzra kell-e indulnunk, vagy a' zöldellő Erint az ellenségnek oda engednünk? O Konnál, te minden embereket fellyül-múló Vitéz! mit ítélsz? te paizsrontó! te ezen ellenséggel több ízben megverekedtél, akarsz-e most is az Atyád' dárdáját emelvén velem ellene indulni?

Kukullin! (így felele a' bátor-szívű szelíd tekintettel) Éles Konnálnak dárdája; azt óhajtja ő, hogy az ütközetben fényességét ragyogtathassa, és ezernek vérével festessék; de, ámbár a' karom hadakozásra vágyódik, szívem azt javasolja, hogy magunkat hartzba ne avassuk. Te Konmák' Hadának Vezere! tekénts Sváránnak homályos hajós seregére: a' sok árbotz-faji olly sűrűek, mint Legóban a' káka; olyanok, mint a' ködös erdő, mikor a' változó szelek a' fáknak tetejüket imide amoda hajtogatják: számos a' Vitéze. Konnál azt

Tud. Gy. VIII. K. 18201

2

javasolja, hogy vele békességre lépjünk. A' hadlandókat fellyül-haladó Fingál is kerülné ezt az ütközetet, Fingál, a' ki az erőseket elszelleszti, mint a' szelek a' sikon a' könnyű port, mikor a' patakok Ronának földén lehempelyegve tsörögnek, 's a' homályos fellegek a' hegyeken nyugosznak.

J e g y z é s.

Miképpen kellessék a' tüzet óltani, arról nem akkor kell tanátskozni, mikor már a' ház ég. Kukullin tudta, hogy Svárán ellene hadat indít, azért a' hadi sereget elégtelennek tartván segítségül hitta Fingált. Fingál megígérte, hogy őtet megsegíti; 's ha okos Hadi Vezér volt Fingál, hihető, hogy ezen izenettel együtt azt is megizente, mit tevő legyen addig Kukullin, míg a' segítség elérkezik: megengedje-e, hogy az ellenség a' hajójából a' partra kiszálljon, vagy nem? Megtámadja-e, vagy pedig valamelly bátorságos helyen várja az ellenséget? — Mert mi haszna volna a' segítségnek, ha addig, míg az elérkezik, elveszne az, kinek a' segítség ígértetik? — Ha tehát okos Fejedelem volt Fingál, 's az Irlandiai hadat valóban akarta védelmezni, hihető, hogy ezt az izenetet el nem múlatta; de, ha elmúlatta is, legalább Kukullinnak, 's a' Fő Tiszteknek, mint hogy bizonyosan várták az ellenséget, előbb kellett volna tanátskozni, és rendeléseket tenni, nem pedig akkor, mikor az ellenség már a' partra kiszállott.

De ha úgy történt is ezen dolog, másképen kellett volna ezt elé adni egy Poétának. Mert vallyon mit várhat az okos Olvasó, mikor ezeket olvassa: nem de nem kétségkívül előre látja, hogy Kukullin meg fog győzettetni? Kukullin, kinek Svárán' Seregihez képest kitsiny a' hadi Se-

rege, ki egyszer'smind ostoba, ki előre nem tud jó rendelest tenni. — Ugy vagyon, meg fog győzettetni; mert, a' mint igen helyesen mondja egy jeles Poétánk, Gyöngyösi István a' Kesergő Ním-fájában:

Oda Érték, Elme, 's Erő kívántatik,
Hol a' győzelem pálma plántáltatik.

Ezt előre látván, mitsoda gyönyörűséget; érezhet az Olvasó ezen Költeménynek olvasásában? nem mást, hanem szinte olytant, a' minéműt érezne a' Vadak' viaskodását néző sereg, ha Farkast és Bárányt botsátanának a' körbe.

Nem így festik a' jeles Poéták az ellenkező Daliákat; sem az egyikét, sem a' másikat nem kisebitik; mert egyébként a' győzelem sem volna nagy ditsőségére a' nyertes Félnek. Azokaért ha az egyik Fél az Értékre, Erőre nézvé alább való a' másiknál, legalább Elmet tulajdonítanak neki, melly gyakorta a' nagyobb erőt is meggyőzi. Ugy már az Olvasó nem látja azonnal a' dolognak végét, hanem függőben marad az ítélete; 's minthogy a' véget tudni kívánja, nagyobb szorgalmatossággal, vigyázással, 's gyönyörűséggel olvassa a' Költeményt.

Méltó itt azt is észre venni, a' mit előre mondtam, hogy tudniillik Oszsián a' mit egyszer felkap, azt el nem tudja hagyni. Felkapta ő a' tengeri habokat hasonlatosság képen: 's ihon már harmadszor említi: 1. Morán azt mondotta, hogy Svarán úgy szóllott, mint az ordító haboknak dörgése. 2. Oszsián Ráoltról azt mondotta, hogy a' fejér ágyéka hasonló a' tajtékozó habokhoz; most 3. Rukullin azt mondja: hogy a' hadakozás olly rettenetes vadászat; mint a' tenger partját ostromozó habok.

Oszszián' Költeményének folytatása.

Eredj, te békét-szerető Vitéz! (így szólla Kálmer) eredj Ronnál! siess a' bekés dombokra, a' mellyeken a' hartzolók' dárdái soha sem vilámlottak: üldözzd Kromlák' erdejében a' barna sárgás vadakat; ejtsd le lábáról a' szökő özet. — Te pedig Szemó' fija! te Had-igazgató! szellesszd a' Skandinaviai nemzetet: szaggassd szelílyel a' mérész seregét: a' hó lepte Ország' Fejedelminek tsak egy hajója se szökjön el az Insztortri homályos habokat hasítván. — Keljetek Erinnek setét szelei! zúgjatok a' síkon dühösködő förgő fuvatagok! az égi háborúnak közepette akarok halni, 's a' fellegeken nyargaló haragos lelkektől diribre darabra szaggattatni; az égi háborúnak közepette veszszen el Kálmer, ha a' vadászathan ekkor is olly gyönyörűséget talált, mint a' hartzban.

Mátának fija! (felele tsendesebb szóval Ronnál) nem szoktam én futni az ellenségtől; én pajtársaimmal mindenkor sietve mentem az ütközetre. De Kálmer' nevének kitsiny a' híre. Jelen voltam én hartzokban, mellyekben győzedelmeskedtünk, mellyekben a' bátorság diadalmaskodott. — De te, Szemó' fija! halljad szavamat: Gondold meg, hogy Kormák' fejedelmi székének védelmezője vagy: kínáljad az ellenséget ajándékokkal, 's az Ország' felével addig, míg Fingál segítő Hadával elérkezik. — Ha mindazáltal inkább hartzba akarsz avatkozni, kész a' dárdám, és pallosom. Látni fogod ezer tsatázók között a' tsatépatének közepette ébredő kedvemet, 's az ütközetnek homályában vídám lelkemnek artzámon ragyogó fényeskedését.

J e g y z é s.

Láttunk már Kukullin személyébe egy Trázót, Sváránében egy Pirgopolinist, hát Kálmért minek nevezzük? Nem de nem ő kegyelme-is tsak egy tréfas köz-játék' személyei közzé bé-illő Bmbomachides. Mitsoda! kevés volna ez; nem, hanem Megalomoromaniedes? — Igaz, hogy a' Daliás Költeményben-is meg-jelenhet néha egy kérkedékeny, magát hányó-vető személy; de ez illyeneknek számát nem kell úgy szaporítani, hogy egy más után három jelenjen meg ezen útálatos tulajdonsággal. — Erre nézve-is szemei előtt kell tartani a' Poétának ama' köz-mondást: Varietas delectat. — Nem elég az hogy négy kérkedő személy közzül egy Konnál olyan, a' ki ugyan maga-is kérkedik, de nem ok nélkül, nem bolondúl, mint a' többi.

Oszszián' énekének folytatása.

Engem (így vete véget Kukullin a' vetekezésnek) engem' gyönyörködtet a' fegyverzörgés, mint a' tavaszi eső előtt az égnek dörgése. Gyűljenek tehát össze a' fényes seregek: fejenként akarom látni a' hartzuak fiait: jelenjenek meg a' sikon, 's tündököljenek, mint a' nap' sugárjai az égi háboru előtt, mikor a' szél a' fellegeket össze-hajtva sűríti és Morvának tenger-melleyeki erdejiben a' tölgy-fák zörögnek.

J e g y z é s.

Tűrhető volna ez a' hasonlatosság, ha a' Poéta mondaná; de semmiképen nem illik, hogy ezt Kukullin mondja. Egy fő hadi vezérnek a' parantsolat-adásban nem szabad illyen szó-szaporítással élni; melly nevetésre indítja a' hallgatókat, mint ama' fennyen kérkedő katonának beszéd-

je, ki Flautus festése szerint ezekre fakadott :
Curate, ut splendor Clypeo meo sit clarior, quam
solis radii esse olim, quum sudum est, solent.
A' Ratonákra nézve-is igaz ama' köz-mondás: A'
melly tyúk sokat kodátsol, keveset tojik.

O szszián' énekének folytatása.

De hol késnek megbítt Barátim vitéz társa-
im? Hol vagy te fejér-melyű Ráthát? hol vagy
te Dukomár! te háborús felhő a' hartzban? El
hagytál engem, o Fergus! a' setét forgó-szélnek
napján? Fergus! ki a' többiek felett víg-kedvű
szoktál lenni lakodalmimban? — De látlak már,
közelítesz, Roszszának fija! kinek halállal-fenye-
getők a' karjai; jössz, mint egy őz Málmor' domb-
jairól, mint egy szarvas a' hangos hegyekről.
— Üdvözlégy Roszszának fija? mitsoda felleg ho-
mályosítja vitézi lelkedet?

Ráthát' sirja felett (így felele Fergus) négy
kő emelkedik. Dukomárt, a' háborús felyhőt a'
hartzban, az én kezeim temették. — Ráthát, Tor-
mánnak fija! te a' domboknak tündöklő fényevől-
tál: és te, hatalmas Dukomár! az iszapos Lanó-
nak köde, melyl' őszi üdőben a' síkon elterjedvén
halált hoz az emberekre. — O Morna! te Turá-
nak legszebb leánya! nyugodalmason aluszol a'
lősziklás barlangokban: te úgy dőltél a' halál se-
tetségébe, mint a' kjetlenben a' homályos levegő-
égből leereszkedő tűz; szomorkodva téként után-
na a' magános szarándok.

J e g y z é s.

A' ki Mornának tsúfosan öszve-föltozott hi-
hetetlen történetét olvassa, kétség kívül észre
veszi; hogy Morna volt a' valóságos oka két vi-
téz férjfi' halálának és pedig olyan üdőben, mely-
ben a' Hazának védelmezésére igen szükségesek

voltak. Morna miatt ölte meg Dukomár Káthát, Káthát miatt ölte meg Morna Dukomárt. Azokaért Mornához inkább illett volna a' Lánónak halál-hozó ködétől vett hasonlatosság, mint sem Dukomárhoz, sokkal illendőbb lett volna Mornához ez a' hasonlatosság, hogy sem az, melyet Oszsián hozzá alkalmaztatott; mert (a' mint ezt majd meglátjuk) Morna, minekutánna Dukomár az oldalát által-szúrta, ledőlt, 's a' földön hentergett. Már vallyon mire-nézve hasonló ez a' ledőlés a' levegő égben röpülő tűznek leereszkedéséhez? — Azután: vallyon miért mondja Oszsián, hogy az illetén röpülő tűz után szomorkodva teként az utazó? — Jöllehet igaz, hogy sok nevetséges képzéseket valóságosnak tartott ama' paraszt, bárdolatlan, oktalan nép, mellynek durva daliáit Oszsián magasztalja; de hol van annak tsak legkisebb jele-is, hogy azt a' levegőben futó tűznek látása szomorkodásra indította volna? — Oszsián ezt a' szomorkodást nyilván tsak azért említette, hogy leg-alább erre nézve hasonlónak láttassék Mornának ledölése a' futó tűznek leereszkedéséhez; tudniilik: a' mint szomorkodva teként az Utazó a' levegőben futó, 's elenyésző tűz után, úgy az emberek-is a' megholt szép Morna után szomorkodva tekéntenek.— De az okos Poéta ebben nem talál igaz hasonlatosságot; mert igaz hasonlatosságban annak, a' mihez valamit hasonlónak mondunk, a' hasonlatosság okára nézve, vagy nagyobbnak, vagy leg-alább egyenlőnek kell lenni a'hoz képest a' mit hozzá hasonlítunk. Lám pedig, ha valamelly együgyű paraszt ember szomorkodik is azért, hogy az ilyen tűz elenyészik, ez a' szomorúság annyi, mint semmi, ahoz képest, melyet érez, mikor egy erőszakosan megöletett, vérében fetrengő szép leányra teként. Látni valótehat, hogy ez nem igaz hasonlatosság.

Oszzsian' énekének folytatása.

Beszéld-el (így szóllott Szemónak kék-szemű fija) beszéld el, miként estek el Erinnek híres Daliái? hartzban ejtették-e őket le lábaikról Loklinnak fiai? vagy mitsoda más eset taszította Erinnek Vitézeit a' szoros homályos sirba?

Kátbátot (felele Fergus) Dukomárnak pallossa fosztotta meg életétől a' mohos-partú patakhoz közelítő tölgy-fa mellett. Dukomár Turának barlangjába sietett, 's oda érvén így szóllitá a' szerelmes Mornát:

Morna! te minden leányok közzül leg-szebb leány! Kormár-káirbárnak szerelmes magzatja! E' téged környékező kövek közt, e' kösziklás barlangban miért vagy egyedül magad? Tsergedez a' patak, a' széltől mozgattatott régi tölgy-fák zörögnek, a' tenger háborog, az eget fekete fellegek homályosítják: 'Te pedig fejér vagy, mint a' hó a' ligetben, és a' te hajad olyan, mint a' köd Kromlák hegyén, mikor magát a' kösziklákon kondorítja, 's a' lemenő nap sugáritól megvilágosittatik: a' te emlíd olyanok, mint a' Braunó vizében két sima köszikla: a' te karjaid olyanok, mint a' hatalmas Fingálnak palotájában két fejér oszlop.

J e g y z é s.

Vallyon szóllhat-e így, a' kinek esze helyén van, a' mint Dukomár Mornátszóllítja? — Melly helytelen és kötetlen söprü-gyanánt imide amoda hulladozó beszéd ez? „Tsergedez a' patak, zörögnek a' tölgy-fák, háborog a' tenger; felleges az ég; te pedig fejér vagy.” — Hát a' hasonlatosságok, mellyekkel él Morna' szépségének lefestésében, mitsodások? Váltak ugyan, kik ezekre nézve akarták mentegetni Oszzsiant, hogy a' Sz. Írásban szinte olly szertelen hasonlatosságokat olvashatni. Ezen mentegetők közzül egy

(Lássd) Osszsián' Költeményeinek fordítását, mely Páduában nyomtattatott 1763. eszt.) T z e z a r o t t i Úr, kinek jegyzését Denis Úr (Lássd: Die Gedichte Osszsiens. Wien 1768) így említi: „Aenliche Vergleiche findet man in den hohen Liedern Salamons Und überhaupt nähern sich Ossians Redensarten sehr oft der heiligen Schrift. Ein neuer Umstand, der uns den Dichter schätzbar macht. „— De mit használ Osszsiánnak ez a' mentség? Ezekkel a' Sz. Írásból szedett füge-fa levelekkel Tzezárotti el nem fődözte Osszsiánnak meztelenségét, hanem a' magáét elárúlta. Lám, a' kik a' Sz. Írás' magyarázatjában Tudósok, mindnyájan megvallják, hogy rút, útalatos volna az efféle hasonlatosság Salamon' Énekében-is, ha azt a' kedvesének testére nézve mondaná; s ugyan ezzel bizonyítják, hogy Salamon Énekét lelki értelem szerént kell magyarázni. Et quidem (úgy mond du Hamel Praefat. in Canticum Cantorum) si Cantici verba, quibus sponsus exornat sponsam, exponerentur ad literam; quod caput illius sit instar montis Carmeli, oculi piscinis consimiles, nasus instar turris, dentes sicut greges ovium, nihil deformius fingi posset. Quamobrem verba illa a carnali ad spiritualem intelligentiam, ad sensum videlicet tropologicum, aut allegoricum transferri debent. — A' többi Sz. Írás Magyarázóik-is közönségesen ugyan ezt tartják; úgy mint amaz híres A' L a p i d e nevű Kornelius is, ki (Proleg. In Cant. Cantic.) ezeket írta: Denique, ut ostendat Sponsam hanc esse spiritualem non corporalem, eidem dat Epitheta, quae corporalem dedecerent, spiritualem vero decorent, et ornent; ut: quod ei caput dat instar Carmeli, nasum instar turris, oculos instar piscinae, dentes instar gregis ovium detonsarum; denique, quod dicat, eam totam esse nigram, sicut tabernacula Cedar. — Ez így lé-

vén, mivel-hogy Oszszián nyilván csak Mornának testéré nézve élt az e'féle szertelen hasonlatosságokkal, látni való, hogy igazán itél, a' ki eze-
ket olvasván azt mondja: nihil deformius fingi potest.

Oszszián' énekének folytatása.

Honnan jössz? (így szólla a' szép-fürtös-haju leány) honnan jössz, Dukomár! te mindenek felett rettenetes férjfi! fekete, és ijesztő a' szemöldoked: tüzesek a' forgó szemeid. Megjelent-e Svárán a' tengeren? mi újságot tudsz? beszélj valamit az ellenségről, Dukomár A' dombról jövők, o Morna! a' barna-sárgás Szarvasok' dombjáról. Tsak imént hármát ejtettem le Tisza-fából készült ívemmel: hármát fogtak a' sebesen-futó agaraim. Kormáknak gyönyörű szép magzatja! szeretlek, mint a' lelkeket. Számadra egy jeles természetű Szarvast lőttem: magasak voltak az ágas szarvai: a' lábai gyorsak, mint a' szél.

Dukomár! (így felele tsendesen a' leány) Nem szeretlek, te irtóztató férjfi! kemény mint a' kő a' szíved, 's a' tekénteted. Téged' pedig Hátbát! Tormán' fija! téged' szeret Morna; te a' dombodon olyan vagy, mint a' nap-súgár a' sötét égi háborúnak napján. — Nem láttad-e kedvesemet az özek' dombján? Itt várja Kormák' leánya az ő Hátbátját.

Sokáig fogja ötet várni (felele Dukomár) ihon a' pallosomat az ő vére festette; sokáig fogja ötet várni. Ő Brannó mellett halva fekszik. Kromlákon emelem az ő sirját. — Te pedig Kormák' leánya! vesd most szemeidet Dukomárra: az ő karja ölyv hatalmas, mint a' szélvész. —

Hát oda van Tormán' fija? (így kiáltott a' könnyező leány) Hát el esett a' dombján a' szép fejér-melyű ifjú? a' ki első volt a' vadász sereg-

ben; ki hatalmas ellenségek voltak a' tengerből jött idegeneknek! oh! bizony iktóztató ember vagy, Dukomár! méltán kegyetlennek mondja Morna a' te karodat. — De add ide a' pallost, te rettenetes ellenség! Szeretem az én Káthátomnak vérét.

Kezébe adta Dukomár a' pallost a' síró leánynak; ez pedig annak férjfiúi melljét által szúrta. Eldől Dukomár, mint a' hegyről lesiető patakunk' partja kinyújtja kezét, 's így szól: Kormák - Kairbár' magzatja! meg öltél engem' fiatal koromban, hideg a' pallos a' melyemben. — Morna! érzem hogy hideg. — Add testemet Mornának kedves leányomnak: ő éjjel Dukomárral álmodozott: ő sirt emel nekem; ezt látván a' vádász, engem' magasztalni fog. — De huzzd ki a' pallost a' melyemből, o Morna! mert hideg az atzél.

A' sűrű könyveket hullató leány feléje közelített, és ki húzta a' pallost a' melljéből; Dukomár pedig a' leánynak fehér oldalát által szúrta; Mornának szép haja a' földön röpösget: ki buzog a' vér nyílt oldalából, és fehér karját pirosítja. Ott fekszik, 's a' halállal tusakodva hengereg; a' Turai barlang a' haldoklónak szavára felelget.

J e g y z é s.

Már vallyon mi ez? nem de nem minden elá-kerülő személyekre nézve a' hihetőségnek korlátján kívül nyargal Osszián? —

1. Fergus jelen volt ott, a' hol Káthát Dukomártól megöletett: látta, hogy Káthátnak sírja felett négy kő emelkedik. Dukomár a' Turai barlangba sietett a' véres pallossal. Már vallyon oda ment-e utánna Fergus? ott volt-e a' barlangban a' történetnek kezdetétől fogva végig? — Ha ott nem volt, hogyan tudja az egész történetet

minden apró környül-állásokkal elé beszélleni? — Ha pedig ott volt, vallyon? érzéketlen törsök volt-e Fergus, a' ki semmit sem szóllott, semmit sem tett? ki minekutánna a' hadi jelt hallotta, 's tudta; hogy mind magának, mind Dukomárnak megkellene jelenni Turának kapujánál, mindazáltal semmiképen nem igyekezett arra, hogy vitéz társát a' haláltól megmentené.

2. Ha pediglen talám olly erős volt Morna, hogy Fergus annak ellene nem állhatott, vallyon? mint lehetett Dukomár olly ostoba, hogy olly erős leánynak, ámbár haragját, és dühösségét nyilván látta, még is kezébe adná a' pallost?

3. Ha Morna Dukomárt halálosan megsebesítette, úgy, hogy azonnal ledőlt, 's annyi ereje sem volt, hogy a' hideg pallost mellyéből kihuzhatná; vallyon? hogy hogy ölhetette meg aztán Mornát? — Ha pedig valaki azt mondaná, hogy csak tettetett erőtlenség volt ez Dukomárban, mellyel Mornát magához akarta tsalni, 's megölni; vallyon? hogy hogy változhatott olly hamar Dukomárban az ostobaság furtsasággá, Mornában pedig a' furtsaság ostobasággá? hogy hihetett Morna Dukomárnak. Nem de nem, természet szerint, ki miben tudós, abban gyanús?

Oszszián' énekének folytatása.

Nyugodalom boldogítsa a' daliás lelkeket! (így szólla Kukullin) jelesek valának tetteik a' veszedelmekben. Vajha körülém a' felyhökben függvén megmutatnák nékem az ő vitézi ábrázatjokat! Ezt látván nem fogok félni semmi veszedelemtől, 's a' karom ollyan lesz, mint az ég' dörgése. — Ereszkedjél le a' holdnak sűgárain, o Morna! éjjeli nyugodalmom' helyére, minekutánna békés gondolatokat fogok elmémbe forgatni, 's a' fegyver zörgés' elmúlik.

J e g y z é s.

Illik-e Kukullinhoz, egy Hadi Vezérhez, hogy szívére ne vegye két Vitéznek elestét olly szoros ügyben, mellyben mind a' kettőre szüksége volna? Illik-e, hogy őket ditsérje, a' Szentek közzé számlálja? — Nem de nem a' természeti okosság mutatja azt, hogy semmi ditséretet nem érdemelnek, a' kik egymást barom módra ölik akkor, mikor a' Hazának szükségesek volnának? — Hát ha a' többiek is, illy ditséretre vágyódnán, ugyan ezt tselekedték volna? ha Kurák és Ronnál Trudelaért, Krugár és Ronnár Strumonaért, Lugár és Kálmer Kurtelaért, Punó és Kairbár Krakaraért, Eton és Károlt Bonestrugért veszekedvén egymást megölték volna; vallyon? ditséretre méltóknak, 's Szenteknek mondaná-e őket Kukullin?

De miért vesztegetem a' drága üdőt ezen durva paraszt Költeménynek fordításával? Fordítsa, a' kinek tetszik. Nekem már gyomrom émeleg: lehetetlen tovább folytatnom a' fordítást. — Mindazáltal, mivelhogy már belé kaptam ezen únalmas dologba, ihon még azon is, a' mi hátra vagyon, ámbár olly nehezen, mint a' veszzsök közt futó katoná, de csak még is végig futók.

A' többinek foglalata Jegyzésekkel.

Minekutánna Kukullin a' gyalázatos gyilkosokat megditsérte, a' Szentek közzé béiktatta, 's még azt is kívánta, hogy ötöt a' veszedelmekben jelenléteikkel bátorítsák; már, a' dolgához fogván, azt parantsolja, hogy sűrű rendekben álljanak a' katonák, mert ő Sváránt megakarja támadni. Azután azt mondja: hogy ő a' kotsiján előre fog menni, és pedig sebesen; ösztönözi a' hadi Seregét, hogy a' siető lovak gyorsaságát kövesse.

— Megindúl a' rettenetes Sereg, 's nyakra főre rohan, mint a' tájtékos patak Kromlák hegyéről, mikor a' hegynék felét setetes felyhők borítják, mellyekből mennykövek ordítanak. — Kukullin az ötet követő hadi seregével olyan, mint a' tzethal az ötet követő habokkal. — Jó meszsze kellett így sietve menni Kukullinnak, 's a' hadi seregének utánna futni. — Svárán olly zörgést hallott, a' minemű éjjel hallatik olyan helyen, mellyen sok legyek öszve gyűltek; 's ezt hallván kételkedett: nem tudta mi légyen ez? az ellenség zörög-e? vagy talán tsak a' meszsze való bokrokban megakadott szélnek zörgése hallik? — Svárán egy Hadnagyot küld a' dombra; felmegy a' Hadnagy, de tsak hamar viszsza tér felháborodott szívvel, reszkető testtel, 's azt beszéli: hogy Kukullint látta a' hadi Seregével. Azután Kukullinnak ezer szíjjakról függő magas szekerét, 's annak fényes ékességeit említi; azt mondja: hogy a' tengelye tizza-fából mesterségesen van tsinálva; az ülő helye elefánt-tsontból készítettett; jobbfelől egy Szulinszifadda nevű, balfelől pedig Duzronnal-nevű ló vagyon befogva; ezen két lónak termetét, szőrit, patkójit, sebességét, erejét, fényes atzélból készültt tajtékkal fejrő zaboláját, gyöngyökkel ékeskedő gyeplőjít lefesti, 's végre a' szekeren ülő Kukullint is; kinek artzája pírósos, a' szeme kékes, a' nagy szemeldőke feketés, a' haja lengedező, mint a' láng; a' neve Kukullin. —

Ezeket egy Skándinaviai Hadnagy, ki tsak imént érkezett Írlándiába, ki a' dombra felmenvén meszszeről látta Kukullint, és annak hadi seregét, 's leg ottan felháborodott, reszketett, viszsza tért, mindazáltal úgy lefesti, hogy az olyan embertől sem lehetne többet várni, a' ki Kukullinnak szekeréhez közel tsendes elmével, nagy vi-

gyázással forgott, és mulatott volna. — Vallyon van-e ebben csak egy morzsa hihetőség is?

Ezt a' kellemetes festést elvégezvén a' Hadnagy, inti Sváránt, hogy távozzon; mert Kukulin úgy jön, mint a' patakos völgy felett az égi háború. — Svárán a' Hadnagynak hihetetlen beszédje, és helytelen szószaporítása ellen sem szóll, csak azért dorgálja, 's pirongatja a' Hadnagyot, hogy eltávozást említette; önnön magát pedig fennyen magasztalja Svárán, 's azt parantsolja, hogy ötet a' katonáji környül vegyék, mint a' zúgó tengerek, úgy álljanak, mint a' Skádnáviai kősziklák.

Itt már a' Költeménynek Szerzője beszéll, 's ama' mód szerint, mellyet az akkori hartzolók követni szoktak, helyesen festi a' hartzot. Halljunk csak egynehány Verset:

Mint a' tenger' ezer dühös habja sziklákra rohar-
ván,

Hempeleg, úgy tódúl Sváránnak hatalma Erinre:
Ám de viszont, mint a' Sziklák ezer habnak-is
ellent

Állanak úgy Sváránt Erin ellent-állva fogadja
Már az halál minden szájból ordítva ki indul,
'S öszve-tsapatva ezernyi paizsok közbe zörögnek.
A' sisakos Daliák feketés tornyokhoz hasonlók,
Fegyverök a' ragyogó villámként szerte világít.
Már egy szárnyárol a' másikig hangos ütések
Zengenek, úgy mint a' nagy pörölyek, a' mikor
öket

Száz mivesek fel emeltt markokba szorítva, tse-
rélve

Hajnali szint mutató vasat ütve ülőre le tsapják.

Vajha így folytatta volna Öszszián a' hartznak leírását! — De hijába. — Öszszián azzal kü-

lőmbözteti magát a' jeles Poétáktól, hogy ezek a' hihetőségnek, ő pedig a' hihetetlenségnek mezején nyargal. — Ennek a' hartznak leírásában is egy hihetetlen történetet említ; tudniillik: hogy Kukullinnak két lova (Szulinszifadda, és Duzronnál) annyi rettenetes hartzolók között minden sérelem nélkül vonták a' szekeret, 's mintha őket a' fegyver nem foghatta volna, úgy döltzegeskedtek minden baj nélkül ott, a' hol az éles pallosok a' sisakokat által-vágták, hol a' sűrű nyílak miatt le setétedett az ütközetnek helye, hol a' hagyított dárdák villám gyanant röpültek. — —

Azonban (úgy mond Oszszián) be setétedett. Kukullin ki sokat vesztett, a' maradék-sereg, gel azon helyre tért, a' mellyre Dorglász a' vadászásban elejtett vadakat öszve hordatta. — Készült lassanként a' vatsora. — —

Már it vallyon mit kellett tenni Kukullinnak? Nem de nem ör-állókat éjjeli vigyázókat kellett vala rendelnie, hogy az ellenség véletlenül reá ne üssön? — De ez ingyen eszébe sem jutott Kukullinnak; hanem a' vén Kárillos küldötte Sváránhoz, hogy ötet vatsorára hívja. —

El megy Kárillos, vatsorára hívja Sváránt. Svárán haraggal megtelven fenyegetődzik, 's illy válaszszaal botsátja vissza a' követet: hogy Kukullin Irlandiát neki által-adja; mert különben holnap Irlandiának folyó-vizei meg-alázott gögőseknek vérével fogják a' kösziklákat festeni.

Viszsza jön Kárillos, 's azt mondja: hogy Svárán szava szomorító. — Kukullin nem-is akarja a' többit hallani; — 's mindazáltal még most sem rendel vigyázókat, hanem csak illy feleletre fakad: Svárán szava csak ő reá nézve szomorító; de csak zengjen a' te szavad, o Kárillos! a' te énekeidet hallván akarom az éjtszakát el tölteni. — Kárillos két éneket mond:

Az első ez: „Káirbár és Grudár egy fejér bika miatt veszekedtek. Grudár megöletett Káirbártól. Káirbár Tura' völgyébe sietett Braszszolishoz, egy szép leányhoz, a' ki Grudárt szeretete. Ottan Káirbár a' szép leányt így szóllította: Ihon! itt van az ellenségemnek (Grudárnak) vérével festett paizsa. — Braszszolis ezt szívére vette, elfutott a' veszekedés' helyére; ott a' véreben fetrengő Grudárt meglátta; 's maga is megholt". — — Ez az ének nagyon tetszett Kukullinnak.

A' második ének ez, mélyel a' Bardus Brágélát így szóllítja: „Emeled-e szemeidet, hogy a' köszikláról a' te Kukullinodnak vitorlájit tajtékzó habok közt lássad? Megtsal téged a' fejerlő tajték: azt vitorlámnak fogod tartani. Lépj vissza, Kedvesem! mert az éj homályosítja az eget, 's a' szelek setétben a' hajadban fohászkodnak. Térj vissza kies lakó-helyünkre; juttassd eszedbe vigan töltött napjainkat; mert én vissza nem térek előbb, hogy sem a' háborúnak forgó szele elmúlik".

E' két ének után Kukullin azt kívánja, hogy Konnál a' hartzról szólljon. — Konnál azt javasollya, hogy Kukullin éjjeli vígyázókat rendeljen, és ne kapjon a' hartzba, míg Fingál meg nem fog jelenni. — Kukullin, vagy inkább Kukullinnak parantsolatja szerént egy Hádnagy jelt adott, 's azonnal mozgásban voltak az éjjeli vígyázók; a' többi Katona pedig alutt, és Lenának tsendes homályában a' közelítő halált jelentő lelkeknek nyögése hallatott. — — Így végzi Oszsián az ő Fingál nevű Költeményének első részét, mellyből már akármelly Tudóska is észre veheti, melly hitván Poéta legyen Oszsián!

Hát te, Ötsém! mit gondolsz? látod-e már, ki légyen a' borostyán fa alatt ökör-szarvat fúvó

paraszt, a' kire te bámúlva néztél, mikor azt merted írni: „Mitsoda nagy Poéta ő még is! Egy ismeretes Költőnek sins Homérushoz olly nagy hasonlatossága, mint ő neki”. — Látod-e, hogy Oszzián nem az, a' kinek Te tartottad, mikor ötet, a' Toldalekodnak 320 lev., ditső Bárdusnak nevezted, kinek lélekre-ható, és az érzékeny, 's nemes indulatú szíveket kedves elkeseredésre, édes bánatra kerjesztő énekei egész Europa bámúlva tsudálja. — Látod-e, hogy Oszzián nem ditső Bárdus, hanem ollyan Bárdus, ki a' deák bardus nevet valóban megérdemlette? — Vakarj tova Oszziánoddal! A' filemiléknek gyönyörű énekihez szokott füleket nem gyönyörködteti az ökör-szarvnak durva hangja.

XVII. J e l e n é s.

Egy majom egy öreg Pásztornak epetselésit követte, 's egy mosolygó ifjú a' majmot megtsókolta.

Magyar á z a t.

Tagadhatatlan, hogy Skáliger egy nagy tudományú ember volt: megvallják ezt minden Tudósok, a' kik jeles írásait olvasták; de a' kemény ítélete miatt ötet sokan gyűlölték még azok közül is, a' kiket nem bántott. Ez pedig nem tsuda; mert tsak illyen az ember: ha magának nints is semmi sérelme, mindazáltal megindúl, mikor látja, hogy mások kegyetlenül kínoztatnak; mivel hogy ezt látván kiki a' maga börit félti. — De azt méltán tsudalom, hogy Te, Ötsém! Skaligert holta után üldözöd, és pedig nem valamelly kegyetlen ítéletre nézve, hanem ollyan miatt, mellyben ő vele több nagy tudományú emberek egygyeznek; hogy tudniillik Virgilius Teo kritust fellyül haladta. Ha többet olvastál

volna, Ötsém! tudhattad volna, hogy Skali-
ger sem első, sem utolsó nem volt ezen ítéletnek ki-
nyilatkoztatásában:

Már Donatus Virgiliusnak életében nyil-
ván azt írta: Fuit Virgilius circumspectior The-
ocrito. — Servius Virgilius' I. Eklogájának
magyarázatjában azt mondja: Theocritus ubique
simplex est, Virgilius figuras perite ex Theocri-
ti versibus facit. Ugyan ezen Író a' III. Eklog.
azt mondja Virgiliusról: Theocriti turpia sup-
pressit verecunde. — A. Gellius a' IX. Köny-
vében így ír Virgiliusról: Quae omittit ex The-
ocrito, substituit jucundius lepidiusque. — Mo-
ditzius az VII. Részben, mellyben Virgilius-
nak és Theocritusnak Verseit egybe veti, azt
mondja: Adfert igitur Virgilius plus utilitatis,
et solidae delectationis, quam Theocritus, qui
res alicubi turpissimas loquitur aperte, quas
Virgilius aut praeterit, aut tecte, parce, et dis-
simulanter adtingit.

Ez így lévén, vallyon vétett-e Skali-
ger? véttem-e én, hogy Skaligernek ezen íteletét a'
Toldalékom' eleibe írtam: Virgilius Theocrito
rotundior est, rector, vegetior, efficacior, le-
pidior, comptior, cultior, venustior, divini-
or. — Sic exprimit Theocritia, ut vincat. — Te,
Ötsém! mindazáltal nem csak Skali-
gert, hanem engem' is megtámadtál, 's azt merted írni a' Tol-
daléknak 313. lapján: „Tsalatkozol mindjárt
legelől is Skaligernek azon szavaiban, mellyeket
Toldaléknak eleibe Mottóul függesztettél”: — De
vallyon? miért tsalatkoztam? — Felelsz azért,
mert:

„A' mostani Száznak egyik díze, a' Nème-
tek' Teokritussa, a' ki Skaligernél kétségkívül
jobban, 's igazábban tudta és érezte, miben áll-
jon a' Pásztori Költésnek mivolta; GESZNER,

mondom, sokkal másként ítél a' két Poétáról". Én (úgymond) mindenkor Teokritust tartottam legméltóbbnak ezen költemények' nemében a' követésre. Sehol sins az erköltseknek, és indulatoknak együgyűsége, a' mezeiség, a' mesterséget nem ismerő természet igazábban találva. — Te azért, Ötsém! Gesznerrel tartván meg nem engeded, hogy Virgilius Teokritusnál valóban szerentsésebb Pásztori Költő.

„De (így folytatod beszédedet) ha megengedem is azt, hogy Virgilius Teokritusnak nemmelly gondolatit, 's ékességeit költsönözvén, azokat tulajdonivá tette, 's a' maga nyelvén még szebben, 's kellemetesebben kifejezte: vallyon, mi következik ebből? az-e, hogy Virgilius Teokritust fordította? hogy jeles fordítása az eredeti írást meghaladta? — Én ugyan megvallom, mind ez óráig azt még csak gondolni sem tudtam, hogy Virgilius Teokritust jelesen fordította, vagy csak fordítani is akarta légyen”.

Ezekből' már három kérdés támad: Az első ez: Vallyon van-e egy Tudósnak elégséges oka, mellyre nézve inkább Geszner után induljon, hogy sem Skaliger után? — A' második ez: Fordított-e valamit Virgilius Teokritus' Görög írásából Deákra? — A' harmadik ez: Fellyül haladtá-e Virgilius Teokritust azokban, a' miket Teokritus írásiból Deákra fordított? — Én ezen magyarázatban csak az első kérdésre felelek; a' másodikra 's harmadikra való feleletet lássd a' következő 18. Jelenésnek magyarázatjában.

A' mi tehát az elsőt illeti, látni való, hogy egy tudós embernek nintsen elégséges oka, a' mellyre nézve Skaligert elhagyván, Geszner után indulna. Ezt kiki könnyen észreveheti, a' ki minden eleve tett ítéletet felre-téven, meggondolja: 1. Ki légyen Skaliger, és Geszner? 2. E'

kettő közül melyiknek ítéletével egyez inkább a' valóba tudós embereknek ítélete? 3. Melyik építi ítéletét erősebb okokra? — Lássuk rendszerint mind a' hármat.

I. Hogy Sk aliger nagy elméjű, éles eszű, fiatal korától fogva élete' végéig fáradhatatlan szorgalmatosságú, széles tudományú ember volt, azt, a' kik őtet esmérték, 's kiváltképen az ő írásai tázfolthatatlanul bizonyítják. Azokáért ámbár sok ellensége volt az ő kemény ítélete miatt, de mindazáltal míg élt is, sok betsülőji voltak, 's holta után is sok tudós emberektől magasztaltatott. Ezek közül, rövidségnek okaért, itt csak egyet említek, tudniillik ama' nagy tudományú Cerda Lajost, ki (Lássd : P. Virgilii Maronis Elogia. C. IV.) Skalgert így magasztalja: „Sed quis explicet uberem Eloquentiam Scaligeri in hoc praeconio Virgilii decantando? nemo illo ornatus, exquisitius, singularius, doctius”. —

Hát Ges z n e r ki volt? — Ő maga (Lássd : Sal. Geszners Schriften. I. Band. Wien 1790.) egy F ü s z l i nevű barátjához küldött levelében ezeket írta: „Tudja kegyelmed, hogy az én hivatalom soha sem lehetett az, hogy nagy Mesterré légyek. Fiatal koromban nem volt vezérem. Ha sok papírost mázoltam is bé Ifjúságomban, csak hitván játék volt írásom, melyet igazgatás nélkül, semmi bizonyos végre nem arányozván öszve firkáltam. Úgy tehát szükségképen tudatlanságban maradtam; 's következőképen a' tudományra vágyódó hajlandóságom is tovább inkább enyészett. Így folyt el életeműek legjobb üdeje”. —

Ezeket Geszner maga nyilván vallja. Melylyekből már kiki észre veheti, hogy az így nevelkedett embertől a' Tudomány' dolgában sokat nem várhatni; tsudálkozásra méltó az is, a' mit ebben Geszner illy szerentsétlen; nevelkedés után

mutatott. Szépek az írásai, megérdemlik az olvasást. De azért nem kell Geszner' munkáját nagy remeknek tartani, nem kell ötöt úgy dítserui, mintha Teokritust fellyül haladta volna. — Ugy magasztalják ötöt némelly Németek, a' mint ez nyilván láthatni az imént említett Könyvnek VII. és VIII. lapján. „Dieser liebenswürdige Dichter, und unnachahliche Maler der ländlichen goldnen Zeit, der die Ehre unsrer Nation bey den Ausländern ist, und durch Zärtlichkeit, Unschuld, und sanfte Empfindung dem Theokrit selbst den Vorrang streitig macht”. — — Ezt Geszner maga sem hitte, 's valóban nem is hihette; mert ő majmoskodott ugyan Teokritus után, ki (az ő ítélete szerént) az indulatoknak együgyűségét, 's mesterséget nem esmérő természetét legjobban festette; de ugyan ezekre nézve hibások Gesznernek költeményei.

Vegyük fel például amaz Éneknek egy darabját, mellyet már két nagy érdemű Hazafi, T. T. Kazintzy Ferentz, és T. Révai Miklós Úr, Magyarra fordított. Ebben Mirtill éjjel a' tűznél elénekeli Dáfnis és Kloe' történetét. Mind a' két Fordító Gesznernek ezen szavait: Ein Nachen sollte den Daphnis über den Fluss bringen, és ezeket: Sprang von Ufer in den Fluss, tsak úgy magyarázta: hogy a' magyarázatból észre nem lehet venni, folyó vagy álló víz legyen-e, a' mellyről itt Geszner szól. — Ez az észrevétel szükséges a' végre, hogy a' történetnek hihetlenségét nyilvánban lássuk. — Lássuk tehát, melly igazán találta legyen Geszner az indulatokat, a' természetet, és pedig a' mesterséget nem esmérő természetet festeni.

„Tsendesen fénylett a' hóld, midőn Klóé a' viz-parton magánosan állott, szív-szakadva várván a' tsónakot, mellynek Dáfnist kellett által

hozni hozzá. — Soká múlat az én kedvesem, monda; elhallgatott a' fülemile, 's szerelmes esdek-
lésire figyelmeztet. Soká múlat az én kedvesem!
— de hall'd! — tsapkodást hallok, mint mikor
a' habok a' tsónak oldalait tsapdossák. — Te vagy
az, Édesem! Igen, — de nem! — Meddig fog-
tok még tsalogatni álnok habok? ó ne üzzetek
nevetséget a' legérzékenyebben szerető leány' e-
pedéséből! — Hol mülatsz, kedvesem! nem fűz-e
szárnyakat lábaidra a' nyúghatatlanság? — Talám
most sietsz a' ligeten a' parthoz. — Ó ne sértse
meg gyors lábaidat a' tövis, vagy sarkadat a'
tsúszó kígyó! — Szűz Isten-aszszony Luna, avagy
Diana hibázhatatlan íveddel! hints, kérlek, egy-
néhányat sűgárid közzül ösvényyére! o! mint öle-
lem majd által, ha ki száll a' tsónakból! — De
most, most már nem tsaltok többet hamis habok!
Tsapkodjátok gyengén oldalát, vígyázva hozzátok
azt hátatokon ide! — Ah Nimfák! ha valaha szé-
rettetek, ha tudjátok, milyen nehéz a' várákozás
— — Már látom! — Hozott Isten! — de miért
nem felelsz? Istenek! — Kloë ájúlva dőlt el a'
parton.

Jajgassatok utánam magás kőszikla-falak!
szomorúan zengjen vissza bús énekem a' partról,
és a' ligeten.

Egy felfordúlt tsónak úszott a' part felé;
's a' hold világította a' gyászos esetet. Ájúlva fe-
kült Kloë a' parton, 's a' környéket borzasztó
tsendesség lepte el. Felébrede ájulásából rette-
netes ébredés! némán és reszketve ült a' parton.
A' hold a' felyhők mellé rejtette magát. — Elfoj-
tódott melyje, 's dobogva fohászkodott. Azután
elfakadt jajgatva; az Ekhó pedig újra kiáltotta
jajgatását a' gyászba-borúlt környéknek, és sí-
ralmas fűvallat járta keresztül az erdőt, és a' li-
getet. Öszvekaptsolt kézzel verte melyjét, 's le-

tépte szép haj-fürtjeit. Ah Dáfnis! Dáfnis! — kegyetlen habok! — — Nimfák, ah, mit késem én boldogtalan a' habokba keresni halálot, melyek életem' gyönyörűségét elragadták? — Így szólla, 's a' vízbe ugrott a' partról.

Jajgatások utánna' 's a' t.

De a' Nimfák meghagyták a' haboknak, hogy vigyázva vigyék a' hátokon. — Kegyetlen Nimfák! (kiálta) mit késeltetitek halálot? ah! nyeljete el eh' habok! — — De a' habok nem nyelték el; vigyázva vitték hátakon egy keskeny sziget' széléhez. Dáfnis úszva kaposzkodott oda. Millyen elgyengüléssel vetette néki karjai közzé magát Klóé, és örömet el nem tudom énekelni".

J e g y z é s e k.

1. A' víz, melyről Geszner ezen költeményben szóll, folyó-víz volt, és pedig mély folyó-víznek kellett lennie; mert különben Klóé nem feltette volna olly igen az ő Dáfnisát. Klóé ennek a' folyó-víznek partján állott, azon a' helyen, a' melyre két különböző igazgatású erő vitte volna Dáfnisnak ladikát, tudniillik az evezőlapátnak ereje, mely a' ladikot a' tulsó part felé hajtja, 's az ellenkező folyó-víznek ereje, mely a' ladikot szüntelen lefelé sürgeti; melyből az következik, hogy a' két különböző erőtol hajtattott ladik sem ennek sem annak igazgatását nem követhetvén, egy közép vonásnak igazgatása szerint megy a' tulsó partra. Hogy ez valóban így vagyon, azt a' folyó-víz mellyéki együgyű tudatlan emberek is tudják; ámbár ennek okát mindenik nem érti. — Már, ez így lévén, nem hihető, hogy a' ladik kormányozás nélkül szinte azon hely felé vette útját, a' melyre Dáfnis igazgatta volna; mert, minekutánna Dáfnis a' ladikból vízbe esvén a' szigetetske felé úszott, kétségkívül

a' folyó-víz' mentében úszott le az üres ladik, 's ugyan azért nem érhetett a' tulsó partnak amaz helyére, mellyen Klóe Dáfnist várta. — Az sem mentheti Gesznert, hogy talám a' fúvó szél a' ladikot azon helyre vihette, mert ámbár azt mondja Klóe: tsapkodást hallok, mint mikor a' habok a' tsónak oldalait tsapdossák; melly beszédre vigyázva valaki azt gondolhatná, hogy akkor szél fújt; miért hogy a' habok szél nélkül nem támadnak; de valóban szél nem fújt; mert Geszner maga mondja: hogy a' hold tsendesen fénylett; az utánn minekutánna Klóe elájúlt, tsendesség uralkodott a' környékben; végre midőn jajgatásra fakadott, siralmas fúvallat járta keresztül az erdőt és a' ligetet; mellyből megtetszik, hogy a' képzelés tsalta meg a' szerető Klóet, midőn úgy tetszett néki, mintha tsapdosó habokat hallana. — De, ha szél fújt is akkor, és pedig szintén a' part felé, mellyen Klóe állott, még úgy sem hihető, hogy a' ladik, és pedig a' felfordúltt ladik azon helyre ért volna. A' ki ezt magával elhiteti, nem esméri a' természetet.

2. Mikor a' felfordúltt ladik a' parthoz közelített, akkor a' hold világoskodott, és Klóe a' ladikot látván, felkiáltott: Látom őtet; hozott Isten! — de miért nem felelsz? Már vallyon kihiheti ezt? Ha Klóe a' parthoz közelgető fel-fordúltt ladikot látta a' hold-világnál, nyilván azt-is látta, hogy a' fel-fordúltt hajóban senki sins; miért fakadott tehát olly bolond köszöntésre? — Talán azt mondja egy valaki, hogy a' szerelem meg vakította, hogy szemeit a' szerető szívnek képzelései megtsalták? kopasz mentség ez. A' ki ezt mondja, nyilván megmutatja, hogy az emberi indulatok természetét nem esméri, Mert jóllehet vak a' szerelem abban, hogy; nem látja,

mi legyen illő, mi nem; hogy a' szerelemnek gonosz következéseit vagy nem látja, vagy, ha látja is, szintén úgy elindúl a' szerelem után, mint ha azokat nem látná: de olly dolgokra nézve, mellyek a' szerelmet akadályoztatják, vagy mellyek alkalmatosságot nyújtanak arra, hogy a' szerető a' megszeretett személlyel együtt lehessen, olly dolgokra nézve, mondom, hiúz-szeme van a' szeretőnek.

3. Klóe, mihelyt a' parthoz közelgető felfordúlt ladikot látta, legottan elájúlt, ledőlt. Azután felébredett: reszketve ült a' parton, fojtódott mellye, dobogva fohászkodott, jajgatásra fakadt, verte a' mellyjét, letépte szép haj-fürtjeit, Dáfnist említette, a' habokat kegyetleneknek nevezte, a' Nimfákat szóllította; elszánta, hogy, minekutánna az életének öröme a' vízben elveszett, maga is vízben keresi halálát; 's valóban mély vízbe ugrott, mellyben megkellett volna hálnia, ha a' Nimfák meg nem mentették volna a' haláltól.

Melly rút hibák tsúfítják ezt a' darabot! — Klóe a' felfordúlt ladikot látja, legottan elájúl, 's végre a' vízbe ugrik, abban keresi halálát. — Vallyon lehetséges-e ez? nem de nem az emberi természet hozza azt magával, hogy szinte mint könnyen hiszi azt akármelly ember, a' mit kíván; úgy ellenben azt, a' mitől irtózik, nehezen hiszi? Ha együgyű volt is Klóe, tsak még is emberi természettel bírt; hogy hogy hihette tehát olly könnyen azt, a' mitől irtózott? hogy hogy vetemedhetett olly hamar olly irtóztató eltökélésre, hogy magát a' vízben ölje? Nem gondolhatta-e Klóe, hogy több ladik is van, 's hogy ez talám nem Dáfnis? vagy ha valóban azé, ha kifordult is abból Dáfnis, nem gondolhatta-e, hogy talám még is úszással

megmenekedett a' haláltól? Ez könnyen juthatott volna Klóének eszébe, mert hogy Dáfnis valóban úszni tudott, megtetszik abból, a' mit felőle mond Geszner, hogy tudniillik, Dáfnis úszva kapaszkodott ki egy szigetetskére. Minthogy tehát a' szeretők egymást esmérték, minthogy hihetőképén eggyik a' másiknak dolgait tudta, azt is tudhatta Klóé, hogy Dáfnis úszni tud. — Nem kellett-e azt szívére venni Klóének, hogy, ha talám Dáfnis a' vízbe esett is, mindazáltal valahon kiúszott, 's el nem vészett, kimondhatatlan fájdalmat fog érezni Klóé' halála miatt, 's hogy azért talán maga is meg fog halni? — — Ezek 's több e'felék olyan gondolatok, mellyek ilyen állapotban akármelly szerető leánynak eszébe juthatnak. — Klóé pedig, mintha benne emberi természet sem volna, ezekkel nem gondol, hanem elégséges ok nélkül könnyen elhítetvén magával, hogy Dáfnis oda van, maga is a' vízbe ugrik.

Tanúlhatta volna ez a' Német Teokritus, ha Virgiliusnak VIII. Pásztori énekére tekintett volna, miképen kelljen festeni a' kétségbe esett embernek indulatit. Dámon egy erős férjfi, kétségbe esik, mert már bizonyosan tudja, hogy Niza (az ő kedves leánya) tőle elpártolt, hogy már férjhez ment, hogy ő már nem bírhatja; de azért még magát meg nem öli; — miért? azért, mert két természeti hajlandóság, tudniillik az életszeret és a' haláltól való irtózás nem engedi, hogy magát azonnal megölje; azokáért sokáig tusakodik, sokáig vesződik bús gondolattal; végre pedig, minthogy már semmi reménysége nints, és magával elhíteti; hogy boldogabb lesz, ha a' Leukádia köszikláról vízbe ugorván véget vet a' lelkét szüntelen háborító gondoknak, ugyan ezen köszikláról a' vízbe ugrik;

de még akkor sem veti magát bizonyos halálra, mert tsak még is reméllhette, hogy a' vízből kiúszhat, 's úgy is megmenekedik a' gondoktól; mert a' régiek a' Leukádiai kőszikláról való vízbe ugrásnak búfelejtető erőt tulajdonítottak. — Ez ám a' természethez alkalmaztatott, 's a' valószínűs emberi indulatokat hihetőképén festő Rólmény! — Melly nagyon különböz ettől a' Német Teokritusnak festése! Melly szerént egy gyenge leány, a' ki a' tő' hegyitől is irtózik, ámbár még bizonyosan nem tudta, él-e, meg holt-e az ő kedvese? ámbár ugyan azért még el nem tűnt minden reménysége, ámbár még elég ok volt, mellyre nézve az életet szeretnie, a' haláltól irtóznia kell, mindazáltal magát bizonyos halálra vetvén, a' vízbe ugrott.

4. Vízben akart halni Klóe, meg is holt volna; de (úgy mond Geszner) a' Nymfák meghagyták a' haboknak, hogy vigyázva vigyék; 's a' habok ötöt vigyázva vitték egy keskeny sziget' széléhez; ott találta kedves Dafnissát, ki ugyan azon szigetetskére úszva kikaposzkodott. — Már vallyon? ez-e a' mesterséget nem esmérő természet? — Olly tsomót' kell-e kötni, mellynek feloldására a' természeti erőt fellyül haladó tsuda kívántatik? — Nem de nem természetesbb volna ezen költeménynek vége, ha Klóe, ki víz mellett nevekedvén, hihető-képén maga is tudott hajókanizni, egy ladikra találván, azon lett volna, hogy a' folyó-vízen által kelhessen, 's valóban láthassa, hogyan légyen Dafnissal dolga; de minthogy gyenge keze nem tudta a' ladikot úgy igazgatni, a' mint kellett volna; a' folyó-víznek ereje a' ladikot ugyan azon szigetetskére vitte, mellyre Dafnis kikapott.

Ez így lévén, látod-e már, Ötsém! vagy talám még most sem látod, ki légyen Geszner?

kiről Te, némelly Tudóskák után indúlván, azt merted írni: hogy ő a' mostani Száznak egyik díszé, a' Németek' Teokritussa, a' ki Skaliger-nél kétség kívül jobban, 's igazábban tudta, és érezte, miben álljon a' Pásztori Költésnek nívolta. No! ha még sem látod, hogy nagyon vétettél, szürd össze a' levelet azokkal, a' kik után indúltál, mutassatok énnékem Skaligernek minden írásiban annyi hibát, melly a' természettel, 's az igaz itélettel ellenkezik, a' mennyit én csak ez egy darabban mutattam. — Tudom, meg tselékszitek ezt-akkor, mikor a' Nagy-Péntek Húsvét Vasárnapon fog esni. Én csak azt kívánom, hogy addig, míg ezt megtszelekszed, nagyobbra ne betsüljed a' Német Teokritusodnak itéletét, mintsem Skaligerét.

II. Láttuk már, hogy Skaliger sem első sem utolsó nem volt abban, hogy Virgiliust nagyobbra betsülte, mint sem Teokritust: láttuk, hogy több valóba tudós emberek, úgy mint Donatus, Servius, A. Gellius, Moditzius Politzianus, Cerda Virgiliusnak és Teokritusnak verseit egybe-vetvén, Virgiliusnak tulajdonítják a' győzedelmet. — Geszner maga-is meg vallja az Elöl-járó Beszédnek végén, hogy Virgilius Teokritusnak hibáit elkerülte, 's hogy azoknak elkerülésére nézve maga-is Virgiliusnak példáját követte. Az ő szavai ezek: „Zwar weiss ich wohl, dass einige wenige Ausdrücke, und Bilder im Theokrit bey so sehr abgeänderten Sitten uns verächtlich worden sind; dergleichen Umständen hab ich zu vermeiden getrachtet. Ich meine aber hier nicht dergleichen, die ein französischer Uebersetzer in dem Virgil nicht austehen konnte; diejenigen, die ich meyne, hat Virgil der Nachahmer des Theokrits, selbst schon weggelassen. — E' szerint ámbár Geszner (a' mint ezt majd

meglátjuk) tudatlanságát elárúlja, úgy szólván, mintha Virgilius csak azért volna jobb Poéta Teokritusnál, hogy azt kibagytá, a' mit a' Világnak változó szokására nézve kikellett hagyni; de csak még is megvallja Geszner, hogy Teokritus' Verseiben hibák vannak, mellyek nintsenek Virgilius' verseiben, 's ugyan azért azt sem tagadhatja, hogy Virgilius Teokritust némellyekre nézve fellyül haladta.

Mikor tehát azt mondja Geszner; Én mindenkor Teokritust tartottam legméltóbbnak ezen Költeménynek nemében a' követésre; ezt nem úgy kell érteni, mint ha azt mondaná: Teokritus Virgiliust mindenre nézve fellyül haladta; mert úgy abban is fellyül haladta volna Teokritus Virgiliust, a' miben Gesznernek vallása szerint Virgilius Teokritust fellyül haladta.

De nékem legkisebb gondom is nagyobb ennél; ha valakinek nem tetszik, hogy Gesznert így mentem, fogja reá bizvást, hogy az ő ítélete szerint Teokritus nagyobb, és követésre méltóbb Poéta, mint sem Virgilius. — Én a' fellyebb említett valóságos Tudósoknak erős okokkal támogatott ítéletét nagyobbra bősülöm, mint sem egy Gesznernek, vagy egynéhány mostani tudósnak ok nélkül szükölködő vélekedését; 's ugyan azért nyilván megvallom, hogy szegény Geszner, ha Teokritust valóban nagyobbra bétülte, mint sem Virgiliust, akármit mondjanak a' mostani tudósok, bár ötet Német Teokritusnak, sőt Teokritusnál nagyobbnak nevezzék, én mindazáltal nyilván mondom, hogy Geszner ebben hibázott. 'S vallyon? ki fogja ötöt védelmezni? talán (mivelhogy ezek a' szomszéd Sógorok igen megszokták azt, hogy, eggyik a' másikának rühét varkván, a' durva neveket régi híres nevekkal elterélik) talám, mondom, egy új SKALIGER fog-

ja védelmezni az új Német Teokritust! — No! tsak rajta! Óhajtvá várjuk ezt mi Magyarok, a' kiket ők oktalanúl megvetnek, mintha tudatlanok volnánk. Majd meglátjuk, mennyire terjedjen a' pávának farka, ha arra kényszerítjük ötet, hogy lábaira tekéntsén.

III. Skaliger, és a' többi Tudósok, a' kiket fellyebb említettem, nem tsak mondják, hogy Virgilius Teokritust fellyül haladta, hanem kiki közzőlök valamelly bizonyos okra építi a' mondását; Cerda Lajos pedig, Virgilius Eklógáinak magyarázatjában, valahányszor mondja: hogy Virgilius Teokritust fellyül haladja, nagy szorgalmatossággal, 's mindenre kiterjedő vigyázással egybe veti ezen két Poétának verseit, és megtáfolhatatlan okokkal nyilván megbizonyítja, hogy Virgilius Teokritust valóban fellyül haladta. Láthatja ezt kiki az M.DC.VIII. esztendőben véghez - mentt nyomtatás szerint a' következő helyeken: Ecloga II. versu 21. numero 11. — Ecl. II. v. 63. n. 1. — Ecl. III. v. 29. n. 2. — Ecl. III. v. 32. n. 5. — Ecl. III. v. 45. n. 21. — Ecl. III. v. 50. n. 2. — Ecl. III. v. 68. n. 2. — Ecl. III. v. 108. n. 1. — Ecl. V. v. 43. n. 35. — Ecl. V. v. 45. n. 2. — Ecl. VII. v. 53. n. 2. — Ecl. VIII. v. 37. n. 1. — Ecl. VIII. v. 77. n. 2. — Ecl. VIII. v. 80. n. 7. — Ecl. IX. v. 23. n. 5. — Ecl. IX. v. 39. n. 10. — Ecl. X v. 13. n. 10.

Én itt, némelly Tudósoknak javaslatát követvén, mivelhogy a' Cerda Lajosnak gazdag jegyzésével bővelkedő Virgilius nintsen minden Olvasónak kezénél, ihon szem elejbe terjesztem azt, a' mit a' két első említett helyen olvashatni.

Az első helyen, tudniillik Ecl. II. v. 21. n. 11. Virgiliusnak imez Versei után:

Mille meae Siculis errant in montibus agnae:

Lac mihi non aestate nouum; non frigore deficit.

ezeket írja Cerda Lajos: „Sed, cum totus hic locus ductus sit ad imitationem Theocriti, audiendus ille Εὐδῶλ. II. Cyclopis ore. (Itt a' Görög Textus kibagyattatik).

Verum ego ille, qui talis sum, oves mille pascō,
Et lac optimum, quod ex illis mulgetur, bibo;
Nec Caseus mihi defit in aestate, neque in autumno,
Neque summa etiam hyeme; fiscellae enim sunt
oneratae semper.

Tam Theocritum, quam alios, quos supra dedi, longe superat Virgilius; nam sibi mire respondet, quod nemo alius. Expendi iam in explicatione: ideo hic non repeto. Pergo ad alia. Theocritus simpliciter: P a s c o m i l l e o v e s;
Virgilius: Mille meae Siculis errant in montibus agnae. — Quisque vult ostentare suas diuitias: Cyclops, ut Galateam alliciat, Corydon, ut Alexin. Non dubium igitur, quin versus Virgilii plenus sit diuitiarum, opesque totus spiret: nam verbo errant agnoscit numerosam multitudinem; cum ait, montibus ingens spatium, quod occupat tanta multitudo; cum Siculis signatur agri pascui fertilitas, nam Sicilia optima, et opima habitata terrarum; ergo, quam nitidae essent, et praepingues oves, quae in his pascuis essent? — Theocritus: bibo lac; hoc caret noster, et cum magno iudicio. Debuisset Graecus dicere: Tibi seruo, Tu bibes, aut quiduis aliud; sic melius inuitaret. — Theocritus tria anni tempora induxit. Cur tacuit ver? melius noster, qui duas tantum anni partes, aestatem et hyemem, ex more, quem alibi, aperio. Mitto, quam praeclare frigore pro hyeme. — Theocritus: Caseus mihi non defit. Certe caseum (hoc Seruius vidit) seruari omni tempore, nihil est mirum; atqui lac difficile:

cile: illud vero nonnum difficillimum. Sed istam difficultatem vincit numerosa ouium multitudo.

A' második helyen, tudniillik Ecl. II. v. 63. n. 1.

e' versek utánn :

Torua leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam,

Florentem cytisum sequitur lasciva capella,

Te Corydon, o Alexi! trahit sua quemque voluptas.

Ezt a' jegyzést olvashatni: Theocritus Ecl. 10. (Itt is el marad a' Görög vers.)

Capra cytisum, lupus capram insequitur,
Grus aratrum; ego autem in te insanivi.

Locum istum, et comparisonem Virgilii cum Theocrito persequar longiore sermone, ut videat Lector, qui debeat Graecos imitari, et semper cum victoria. — Alia est ratio mentis Theocriti, alia Virgilii. Graecus exsultantem hostem adoritur, Latinus afflictum recreat. Pares in hoc, nam vterque pulcram tenuit viam. Quae dixi, explico. Apud Graecum, capram gaudentem suo cytiso, quem tantopere amat, lupus aggreditur, et perturbat eas delicias. Apud Latinum contra; nam lupus, qui miser est ab insequente Leaena, sentit rerum vicissitudinem, nam ipse statim consurgit in capellam, et victor est, hic etiam capella, quae lupum in se experta est, statim recreatur, tenditque ad suas delicias: Sic ergo ad suas tendit Corydon; nam quisque trahitur sua voluptate. Hactenus pares meo iudicio. In reliquo dispares iudicio Scaligeri, qui ita ait: „Tertia persona nominatim, Corydon, plus habet efficaciae, quam pronomen: ego. Sententia vero illa, trahit sua quemque voluptas, non solum vellicavit Criticorum calum-

niam, sed etiam nutantem victoriam adepta est. — Concludit enim vagas similitudines vulgata, certaue hominum opinione. Illi vero ridiculi, qui pastoribus nolunt esse proueria. Quid enim tritum magis, quam illud: Alia aliis placent. Theocritus autem proueria tam multa inculcat, tum adeo obscura nonnulla, ut diu sit quaesita eorum interpretatio. „ — — Addo ego tria pro clariore victoria. Alter versus in Graeco nexu caret, nam de grue nulla praecedit mentio; in Latino conexa omnia: nam leaena lupum insequitur, lupus capellam, capella Cytisum florentem, sic Corydon florentem, formosumque Alexin. — Alterum in Graeco est insaniui; ergo desitus, et interruptus iam amor: locutio enim hoc signat. In Latino est Te Corydon o Alexi sequitur de praesenti. — Tertium: Graecus nulla habet attributa, in quo nuda sunt omnia; Latinus victores vestit attributis, victos nudos relinquit; quo certe illorum ferocitatem indicat, horum miseriam. — Explico: Lupus, cum habet in se hostem, et capella suum, attributo carent; Leaena, lupus, capella, cum insequuntur, et feroces sunt, attributum habent, torua, ipse, lasciuia. Nam ipse de lupo emphatice dici, quasi ipse toruus quoque ac ferox sit, non dubium.

Ihon! illy nagy vígyázással vetették egybe a' régiebb Tudósok Virgiliusnak, és Teokritusnak verseit, 's illyen egybe-vetés után nyilván meg vallották, hogy Virgilius Teokritust fellyűhaladta.

Már ez így lévén, Ötsém! vallyon mi vehett Téged' reá, hogy ezeket a' nagy tudományú, és mindent'olgy szorgalmasan vizsgáló embereket megvetvén, a' Görög Teokritus után majmoskodó Német Teokritust tsókolgatnád? — Il-

lik-e ez hozzád, ki Tudósnak akarsz tartatni? il-
lik-e, hogy olyan minapi Író után indúl, ki
az okokat fel nem forgatta, melyekre nézve a'
régiebb Tudósok azt tartották, hogy Virgilius
Teokritust fellyül-haladta; ki (a' mint ezt a' tu-
datlanságát ki jelentő írásából észre vehetni) e-
zen okokat nem tudta, nem értette; ki egybe sem
vetette Virgiliusnak és Teokritusnak verseit, sőt
a' keskeny határba szorúltt kis tudományára nézve,
alkalmatos sem volt arra, hogy ezeket egybe ves-
se: 'S mindazáltal tsak Kardéra ki mondotta az ok
nélkül szükölködő vélekedését; vallyon? illik-e,
hogy az ilyen Írot tsókolgassad? —

2.

Zemplén Vármegyébenn helyheztetett
a' kimondás-ként ugyan Szerents;
de a' helyes írás szerént Szeremts
Várassának leíratása, Szeremtsi
Plébános Kassai Jósef által *).

I. §.

Szeremts' nevének eredete, és több-
féle íratása.

A' ditső Magyar Nemzetet Ásiából Álmos
Fejedelem ezen boldog földre szerentsésenn vezé-

---

*) Feltett tzelja léven ekkoráig a' Redactionak, minden Iró-
nak orthographiját és stylusát meghagyni, ámbár, a'
mint látszik, néha néha a' jobbitás jó volna, 's a' mint a'

relvénn legelőbbször az Ung vize mellett telepedék meg, és negyven napiglan pihene. Ungvárratt nyugtábann Árpádot saját tulajdon fiát maga helyett Fejedelemnek választatá *). Nem sokára az öreg Álmos Ung-vártt meghalálozik; Árpád pedig elküldvénn a' maga hadait az egész földet, melyly a' Tisza, és Bodrog között vagy on Ugotsáiglan elfoglalja, és birodalma alá hajtja, Borsí-várát (melylybenn születék Fejedelem II. Rákóti Ferentz) harmad-napi vívással megveszi. Tsalán' (Salanus) Sláv Fejedelemnek katonájit meglántzolva Ung-vará viteti **).

Negyven nap múlva Árpád Ung-várról lejöve a' hadaival, és megtelepedék a' Taktá-vize mellett a' Szeremtsi hegyig, és a' Sajó vizéig nyújtván táborát, maga Árpád a' Nemzet' Nagyjaival, a' kik akkoronn Jobbágyoknak nevezetének (Primátes Optimates, Proceres) ***) a' Szeremtsi köves hegyenn üt tanyát, azt körül árkkoltatja, melyly nagy kerék árok mainapiglan is szemléltetik, itt Sátorokat vonat, ezen Fejedelmi lakó hely Árpád' Kúriájának nevezetik, a' Kúria mellett lévő Helységet pedig maga Árpád a' Jobbágyaival egygyütt igen megszeretvénn, az előbbeni Sláv nevét megvetvénn, nevezi Szerelmesnek, és azon naptól fogva ez a' hely a' szerelemtől kezdett neveztetni szerelmesnek. Mivel pedig egygy singes szó; a' Magyar a' szó rövidítést kedvelvénn, megrövidítve lön Szerems, ebből Szeremts, könnynyebb' kimondás szerént

---

környülállások mutatják, talán szükségessé is fog tétetni; — ezen Ertekezésben is meghagyta a' különösségeket, hogy e' részben is példánk legyen.

A' Red.

*) Anonymus Belae R. Notarius Cap. 12., et 13.

**) Ibidem Cap. 14.

***) Ibid. Cap. 22. et 52.

Szerents *). Sőt I. Lajos Királyunk idétt Szeremts ekképenn is mondaték: Szerempts Epentesissel közbe járúlvánn p betű (mint szintte ma is mondják Hidas Nempti, Tornyo's Nempti, ez helyett Hidas Németi, Tornyo's Németi (melyly Helységek Aba-újj-vármegyebenn vagynak). A' Szeremtsi járásbann fekvő Hernád Németi nevű falu is I. Lajos K. üdejebenn Har-nád Nemptinek nevezteték, a' mint az akkori Miklós Egri Püspök' leveléből kitetszik, mely hosszszann levagyon írva Schmitth Miklósnak ilylyen nevű Könyvébenn: Episcopi Agri-enses fide diplomatum concinnati. Pars I. Jaurini 1763. pag. 266).

Mind ezekből már az következik, hogy ám-bár a' kimondás szerént Szerents-nek írják ezen Várást, a' melylyről szó vagyon, de az Ety-mo-lógia miatt azt m-mel Szeremts-nek kell írni; merth nem a' Szerentsétől (fortuna) nevezte-ték így, mint gántsosann vélekedik Szirmai An-tal **), és vele egygyütt sokann egyebek is, ha-nem a' Szerelm-től Szerelmes-nek nevezte-ték, a' legrégibb, legbetsesebb Írónk szerént, a' ki Írójink közül legközelebb vala Árpád' üde-jéhez, legjobbann tudhatá a' régi hagyományo-kat. Már pediglen Szerelmes szóbann nintsen n, hanem m betű. Azértt megrövidítve is szer-elmes szót Szerems-re, nem kell írni Szerens, hanem Szerems, a' mint maga is Béla K' neve-zetlen Levelezője, Notáriussa, az az Kantzellárja (merth hajdan diákul Regni Notarius any-nyit tön, mint ma Regni Cancellarius,

---

*) Ibid. Cap. 17. 18. 29, 30.

**) Notit. Topograph. Com. Zemplin, pag. 165, Notitia mon-tium pag. 10. Notit. Hist. §. 7.

ma is: Cancellista, vagy Író diák mind egygy patvar) a' mit a' 17 részben gántosann Zerench-nek ira, n-nel, azt alább a' 22, és 31 részben meg-jobbítja, és m mel írja így: Zere ms. Valamint ezt a' szót Sem ki, a' ki mon-dás szerént így is írják: Senki; úgy Szerem-tset, így is írják Szerents; de mivel a' He-lyes írásnak talp köve az Etimológia, valamint a tudós nem írja Senki, hanem Sem ki; mi-vel hogy Sem, és ki szósbából szerkezteték ösz-sze, és nem mondják: Sen, hanem Sem, p. o. sem én, sem ő, nem pedig sen én, sen ő: úgy hasonlólag nem kell írni az Etimológia-el-len Szerents, hanem Szeremts. Ha Sze-rentse szóból Apocopéval lett-vólna Szerents, akkor így kellene írni: Szerents, mint p. o. azon Szerents Helység a' Dunánn túl, mely-lyről ír akkoronn Nagy Tiszteletű Kőmlei Plé-bános, most Fő-Tiszteletű Egri Kanonok No-vaki Jósef Úr, Galantai Gróf Eszterházi Ká-rolý-felett, mint Egri Püspök felett mondott Ha-lotti Ditséretében, Egerbenn 1799 esz-tendőbenn a' 10-dik laponn, mivel a' szerentsétől neveztetik úgy, jól iratik n-nel Szerentsnek; de mivel szerelm es től mondatik a' perbenn lévő hely, azért m-mel kell írni; annál is inkább, hogy ezen váras öszsze ne keveredjék, és zava-rodjék Szerents faluval. — Azután mivel hajdan ezen Váras Szerempts-nek iraték, és nevezte-ték, a' mint már meg bizonyítám, mivel Sze-rempts-benn nintsen n, hanem m, olyly gazul iratik n-nel Szerents Várassa, mint gazul irat-nék: Harnád Nenpti, Hidas-Nenpti, Tor-nyos Nenpti (Qvi legit intelligat!!!)

Jegyzet. Béla K. nevezetlen Notárius-sa, Könyvének 17 részében, a' mű-Várasunk így is iratik: Zerenche, és a' 22, és 31 tzikke-

lyébenn így: Zeremsu. Itt észre kell venni, 1) hogy a' régielnél majd nem közönségesenn a' mai sziszegő s z-helyett z-betűt találunk, így ezen Írónál zerelmes vagyon ezen 17 tikkelybenn Szerelmes helyett, a' 20 tikkelybenn Zomus vagyon Szamos-helyett; Zobolsu Szabolts helyett; a' 32 tikkelybenn Zenu-holmu, Szén-halom helyett, Zepus, Szepes helyett 's a' t. 2) Észre kell venni, hogy ezen Író a' tulajdon nevek' végére hiában teszi a' u-betűt, p. o. az első részben Hetu Mogyér ez helyet: Hét Magyér, vagy Hét Magyar, a' 14 tikkelybenn Ondu, ez helyett. Ond, a' 15-benn Satorholmu, ez helyett: Sátor-halm, v. Sátor halom; a' 18-bann Borsu, ez helyett: Bors, a' 19-benn Zaloucu, ez helyett Szalók, a' 20-bann Menu Morout, ez helyett: Mén-Marót: Tosu, ez helyett Tas; Lelu, ez helyett Lel, v. Lehel. 's a' t. — Épenn ilylyen gántsosann írja Zerenche, és Zeremsu, ez helyett Szerench, az az szerents a' ki mondás szerént, és ez helyett: Szerems, melylyből lön Szerems; merth 3) Észre kell venni hogy ch. Horvátosann anynyi, mint nálunk ma a' ts; merth 4) Észre kell venni, hogy Anonymusnál az Shetü, a' mai ts helyett gyakrann tétetik, p. o. Sund a' 11 részben, ez helyett Tsanád; Surnigrád a' 40. részben, ez helyett: Tsarnigrád, melyly Fekete várat tézen, ma Tsongrád a' neve eltsavarítva; Sepel a' 44 részben, ez helyett: Tsepely 's a' t. 5-ör Észre kell venni, hogy ma is sok tulajdon névbenn az as, és végezet ats, ets-re változik, p. o. Hajdan vala Munkás vár (laboriosa arx), melylyet így nevezitlenek az első Magyarok, mivel hogy oda nagy munkával jutottanak, a' mint írja Béla H. Levelezője a' 12 részben; még is ma annak a' Neve Munkáts. Ilylyen Perets fa-

lu, Fogats puszta, Adáts falu, Hangáts falu 's a' t. ezek helyett Peres, Fogas, Adás, az az adományos hely, Hangás az az Hanga fás hely; így lön szerems-ből szeremts. — 6-r Észre kell venni, hogy több izronbann közbe tétel, vagy Epentesis által a' szó' köze ére járúl a' p betű, p. o. Béla K.' nevezetlen Írójábann a' 13 részben Zemlum, a' 14 részben Zemlin az, a' mi ma Zemplin-nek mondatik, és íratik. Ilylyen Nempti, ez helyett: Németi, ilyly Teremtetés a' régi könyvekben, ez helyett; Teremtetés; ilylyen Orr tzipa, ez helyett orrnak tsimájá; ilylyen Kámpúl, ez helyett: Kábúl; ilylyen Kalimpál ez helyett: Kacimál, gurúl. Ez szerént lön Szeremts-ből szerempts, melyly régi írás' módjával Miklós Egri Püspöknek oklevelébenn Zerempch-nek íratik, melylyet nem jól olvasvann Szirmai Antal. (In Notit. Topographica Com. Zemplén Budae 1803 pag. 165, et 166) azt írja, hogy hajdani neve ezen várasnak vala Zerempék, és tőle az egész Vidék Zerempéki járásnak nevezteték, a' c hetűt e betűnek, a' h-betűt k-nak nézé; holott nem ek, hanem ch vagyon ott, melyly anynyi, mint ts nálunk mai naponn. A' kik a' diák c betűt ki nem akarják tsapni a' Magyar írásból, Szerents helyett így is írnak. Szerencs. Ime enynyi sok féle gántsos írása vagyon ezen Várasnak; de ezek között igaz jó írása: Szeremts. q. e. d. — Hiába valóskodik hát Szirmai Antal ilylyen nevű könyvébenn. Notitia Montium Viniferorum Com. Zempliniensis. Cassoviae 1798. pag. 20 így írván:

Huic eqvidem perfecta foret fortuna; sed
illi

In patria lingua littera Summa deest,

Mertt nem a' szerentsétől vevé nevezetét, a' mint megmutatám, 's így a' nemzeti nyelvben nintsen a' végső betű nélkül; mertt Szerelmes szóból vagyon meg-rövidítve; Szerems, v. Szeremts, a' hol a' végső betű s, melyly megvagygon Szeremtsnek a' végénn.

II. §.

Szeremtsnek hajdani, 's mai birtokossai.

A' Slávokat ki-tolvánn innét Árpád Fejedelem, bizonyos idő szakaszig birtokossa Szeremtsnek I) maga a' Fejedelem vala. II-r Árpád Fejedelem Szeremtsset, és a' körülte lévő Takta' mellékét két kún Hadi-vézérnek: Édnek adá, és Édumérnek, a' mint írja Béla K. Nótárossa a' 17 részbenn. Ezen Éd, és Édumér Hadi vezérekrol emlékezik a' 8-dik részbenn-is, és a' 32-benn, a' hol azt jegyzi-meg, hogy Édnek, és Édumérnek Árpád a' Mátrábann-is nagy földet ada, a' hol Pota az ő unokájak Várat építe, melyly ma Patának mondatik. Édnek, és Édumérnek maradéka, még Béla K. Jegyzőjének idétte is bírá a' Szeremtsi, és Takta melléki jószágokat.

Jegyzet. Mátra melléki Pataiak vagynak most is. A' Takta melléki Báji Pataiak (a' kik a' Takta mellett bírják Bájt, Ptrugyöt, Tardost, Legyes Bényének egygy részét, Szeremtsenn is birttanak egygy Nemes szabad házat, hozzá tartozó szép számló földekkel egygyütt, melyly Szabad szeremtsi jószágot Legyes Bényénn szabad jószágot birtt Nemes Dantsal eltserélttenek, 's melyly Szeremtsi hajdani Patai jószágot ma is bir fogyatékonnn lévő magva szakadtt Dants Juliánna Nemes, szük, Fe-

rentznek hitves felesége) ha egygyek-e amazokkal, vetélkedjenek rajtta, a' kiket a' dolog illet.

III. Szeremts a' Monaki Nemes Familiára háramlek, IV. 1393-bann a' Monaki ház Szeremtsset által adá örökösenn, a' maga lelkének javára, Sz. Benedek Szerzetesseinek, belöle Apátságot szerzevénn, még Szeremtshezz hozzá advánn Monak mellett levő Ujj-ör helységét, melylynek más neve vala Ing-vár, mint egygy ingó Var, ingványos hely körül egygy hegyetskénn épültt-vár, melyly régen pusztlásra juta, és a' Monaki házhoz vissza kerüle a' Szeremtsi Apátságnak vegső romlása-utánn. Ezen pusztá Ujj-ört, vagy a' mint ma nevezik, Ing-várat ma Monakhoz tsatolva birják Monaknak birtokossai. Ezen Apátságról több szó leszen alább a' 4 §-bann.

V. 1556 esztendőbenn erő hatalommal Némethi Ferentz a' Szeremtsi Apátot ki üzé, ki-hajtá, és ki-kergeté a' Szeremtsi zárdból (claustrum), az Apátságot a' zárdal, és várossal egygyütt Isabélla Királynénak részére el-foglalá, a' zárdból várat formáltata, és hogy Tokajnak védelmül lenne, azt lelkesenn megerősíté. (István-fi Lib. 20.) Ezen szép igazsággal, hogy már — — birá ezt haltáiglan Isabella, János Királynak a' neje 's Erdélyi Fejedelem. Így birá ezt Isabellának a' Fia János-Sigmond hasonlólag Isabella halála utánn Erdélyi Fejedelem.

VI, 1565 megöletvénn Némethi Ferentz, a' ki Szeremtssett János Király' maradékának el-ragadta vala, a' Vár, és a' Szeremtsi jószág a' törvényes Királyra szálla. (Szirmai Notit. Historica. Com. Zempl. Budae 1804. §. 248, et 249.)

VII. Rudolf Király 1583-bann Szeremtsset Egri Kapitány Rákótzí Sigmondnak inscribáltá (diákosann szólván, el-zálogosította tolttosann mondvánn); de azutánn 1585-benn, és

1593-bann újj summa pénzeket adván hozzá Rákóti Sigmond, 1603-bann az egész Szeremtsi Uradalomságra (Dynastia) Királyi adományt nyere. (Szirmai Not. Topograph. C. Zemp. Budae 1803. pag. 167.) Ennél fogva békével bírá Szeremtsét Rákóti Sigmondnak a' maradéka, úgymint: I. György Erdélyi Országló Fejedelem, es még ennek a' Fia II. György, Erdélyi országló Fejedelem, azután ennek a' Fia I. Ferentz Országolatlan Fejedelem, Végre ennek a' fia II. Ferentz Országolatlan Fejedelem. De ezen utolsó a' Kurutz Világ' támasztása miatt suspust vallván, 's ez miatt Magyar Országból ki illantván az őt illető jószágait, Országunk' törvénye-szerént, elveszté, tsak az ártatlan hűgát illető jószág hagyatván meg Rákóti Juliánnánál, a' kit Gróf Aspremont magának feleségül el-vőn. Azért

VIII. A' Rákóti Szeremtsi Uradalomságának fél részét a' Nagy-méltóságú Királyi Kamara kezde bírni, a' másik felet pedig Gróf Aspremont. A' Királyi Kamara' része III. Károly Magyar Király' adományával Gróf Illésházi Miklósszálla. Ez el adtta Gróf Grassalkovits Antalnak, ez Szirmai Tamásnak ez az Almási Familiának örökösenn (Szirmai Notit. Hist. § 740) — Rútúl botlék Szirmai Antal (In Nitia Topographica C. Z. pag 169) azt irván hogy Rákóti Juliánnának a' Szeremtsi Uradalomságból tsak egygy Negyed adaték, három részt pedig a' Kir. Kamara foglalael, es azon három részt adtta légyen által Gróf Illésházi Miklósnak, ezen három rész szállott-légyen végre az Almási Familiára; merth ezen Uradalomságnak hason-fele szálla Rákóti Juliánnára, következőleg Gróf Aspremontra, más hason-fél a' M. Almási Familiára; de Gróf Aspremont a' maga Szeremtsi Fél Uradalomságának felét, azaz az egésznek egygy

negyedét szép Summa pénzben tuszúl (zálogúl) adá a' M. Almási Familiának melylyet Gr. Aspremont mai napiglan ki nem váltott, és ezen negyed rész nálak neveztetik *pars reluenda*, ki váltani való, negyednek, ki váltható negyednek.

III. §.

Szeremtsnek lakossai, 's azok' minéműségei.

Lássuk milylyen Nemzetek, és milylyen nyelvűek, és milylyen mesterségűek lakják Szeremtset? Szeremtset Árpád idétt a' Magyar Nemzet szállá meg, 's attól fogva ez Magyar várassá lön. Hanem a' Kurutz Világban, és az 1739-dik esztendőbeli dög-halálban igen meggyéredvénn a' nép a' Földes Uraság; leginkább pedig Gróf Aspremont a' maga Orosz falujából sok Oroszt tsődíte le Szeremtsre, ezeknek házhelyeket, földet, rétet adatni, nékjek Templomot (melylyet ők Tzerkónak hínak) Parokiát építtetni, az Orosz Parokusnak földeket, réteket ajándékozni, 's az Orosz egygyesültt gyülekezetnek atyálkodójává (Patronus) lenni méltóztaték. Attól fogva pengetik itten az Orosz nyelvet is, de a' régen jött Oroszoknak maradékaik Oroszúl nem tudnak, tsak Magyarúl. Azértt az Orosz pap noha a' Sz. Liturgiát, a'vagy Sz. Misét Oroszúl mondja; de a' szent szoló helyről kénytelen magyarúl szólni a' népéhez, különbbenn meg nem értetnék, ez miatt az Oroszúl nem tudó gyermekeket a' kik eddig a' Szeremtsi, és Beketsi Katolika Magyar Oskolába járttanak, a' minap épültt Orosz Oskolájába hajkoráztatja, és ászbukiztatja. — Mikor Szeremtsre jövék Plébánosnak, most huszon ötödik esztendeje lévén, alig lakék Szeremtsenn

két három Zsidó, de már attól fogva ezen földön futóvá lett Nemzetség anynyira békúra magát Szeremtsbe, hogy már Templomjak is vagyon, a' hol zsinatolnak, ezek noha magak között németül handrikálnak; de a' Várasbéliekkel magyarul beszélnek. Ezeknek a' Nagy. Méltóságú Gróf Aspremont' részénn házaik is vagynak; de a' Méltóságos Almási Familia' részénn házat magának egygy Zsidó sem vehet, egygyedül a' Familia' Tsapházaibann tsaplároskodhatnak, és zsidólkodhatnak a' Szeremtsi nagy Vendégfogadóból is ezen Uraság őket kikergetteté. — Végre laknak itt Tzigányok is, kiknek a' Váras két végénn magaknak vagynak kusornyójik.

A' Szeremtsi népnek nagyobb része számtó vető, és szőlőműves emberekből áll. Vagynak itt Mester-emberek is: úgymint Kőművesek, Vasművesek, (Toltúl, Kovácsok) Falművesek, (Tolttosann Áltok) Órlők, Tolttosann Molnárok) Szövők, (Toltúl Takácsok) Húsvágók, vagy Húsárosok, (Tolttosann Mészárosok) Hordógyártók, (Tolttosann Bodnárak, Németesenn Pintérek) Kérek-jártók, Egygy Zsidó Festő, Öltözet Szabók, Tszimadiák, Állványosok, (Tolttosann Asztalosok). — Ezek nagyobb részénn Kontárok *). De bezeg vagyon itt egygy híres nevezetes Mesterember is, kinek Magyar Országban, és Német Országban sintsen mássa, a' kit tavaly Királyi költségénn tisztességesenn Bétsbe vittének, és onnét esmégg betsületesenn vissza hozttanak, a' ki a' legdatzosabb, legdéltegebb, legszilajabb tsödört is minden kötözés nélkül, állva szerentsé-

---

*) Valamire való Mester emberek azért nem akarnak Szeremtsre jönni lakni, hogy a' Földes Uraság a' Mesterembereket is Úr dolgára kinszeriti. Káros pedig a' Várasnak jo Mesteremberek nélkül lenni.

sehn kitudja herélni; de a' mesterségét nem akarja másokkal közölni; hanem Bétsbenn titkosann tsak ugyan kinyilatkoztatá, és jó pénz üté a' markát. — A' szabad mesterséget üzők közül lakik itt egygy Le-szakállózó, (Németesenn Borbely) és egygy tsapat muzsikás, az az tzigány hegedűsök, brügösök, trombitások, síposok.

IV. §.

Szeremtsnek Egygy-házi története.

A.

A' Reformatio előtt.

A' Reformatio előtt Sz. István Király' üdejétől fogva kétségenn-kül mindnyájann Római Katolikusok valának Szeremtsnek lakossai, és pedig mind Diák Szertartásúak. Régibb üdökről nem lelek írást, hanem arról vagyion írás Zemplin Vár-megyének Levél-tarábann, (Archiv Zemplin Loc. 25. Nro 73.) melylyet elé. hoz Szirmai Antal, (In Notitia Montium etc. pag. 128, 129, 130, 131.) hogy már Róbert Károly Királyunk' korábann 1321 esztendőbenn Szeremtsenn nevezetes Plébánia vala, merth az akkori Plébános nevezett Egri Kanonok, és Al-Esperest vala a' Szeremtsi járásbann, (Districtus) a' kit a' Nemes Káptalan, mint maga emberét, (Homo capitularis) kiküldé Zombori Andrással a' Király' emberével (Homo regius) törvényes tanúnak Arbona Zsádány' dolgábann. Ekkor hát már Szeremts régi Plébánia vala, és régi Temploma vala. A' Plébániai Templom pedig az vala akkor, melylyet most a' Réformátusok bírnak. Erről többet szölok a' VII. §-bann.

A' Plébánosonn, mint Szeremtsnek közönséges Lelki Legeltetőjénn kívül későbbett, úgymint

1503-bann az egész Várust a' Monaki Familia a' Sz. Benedek Szerzetesseinek örökösenn, átok alatt (cum interminatione Divini Judicii) hagyta a' maga lelki jávára, és ezt Apáti méltóságra emelte. Az Apátnak, és a' hozzá tartozó Szerzeteseknek a' Zárd, (claustrum) és a' benne lévő Apáti Templom azonn a' helyenn épüle, melylyenn most a' Vár fekszik. Ili vala az 1-ső Apát, nem tudom. 1502-benn az Apát vala Ábrám Mihály (Michael de Abram). 1540-benn János, (Frater Joannes) kinek kéz írása most is M. Gróf András Károly Úrnak Monaki Levél-tárábann tartatik, melylyet magam is láték, 1552-benn Ferdinánd Király a' Szeremtsi Apátságba Sz. Ferentz Szerzetessét Bebek Györgyöt helyheté, a' ki a' Katolika Hitnek nagy védelmezője vala. De 1556 Némethy Ferentz kiüzé az Apátot a' Zárdból, és azt a' Várassal egygyütt, erő hatalommal, igazságtalanul, elfoglalá, és a' Zárdból Várat formála. Erről többet szólok alább, 's így 163 esztendő múlva elvirágzék az Apátság, ma tsak az emlékezete, és neve marada fenn. Ma a' Szeremtsi Apátságnak nevét viseli az Erdélyi Káptalannak Nagy Prépostja Fangh István.

B.

A' Reformatio után.

Az Reformatio után nem tudom hányadik esztendőbenn bėjött Szeremtsbe a' réformáltt válás, és minekutánna 1583. Szeremtsnek zálogos Földes Ura lön Rákótzí Sigmond, mivel Regis ad exemplum totus componitur orbis, a' Katolikusok anynyira kipusztulának, hogy a' Plebaniának megkelletnék szűnnie, és 1605-benn a' régi Plebániái Templomot Rákótzí Sigmond a' maga, és a' Réformáltt nép' számára réformálná,

annak a' Sekrestyéjét elhányatván, a' Sekrestye' a'jtáját bérakatván, melyly most is megtetszik éjszak felől a' vakolást az esső lemosván a' Kar alatt újj a'jtót vágatván, és annak szemöldök kövére ezeket vágatván: Luc. XI. *Beati qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud.* A. D. 1595. Az Oltárt, 's Orgonát kivetvénn, és a' Torony' tetejébe Kakast állítván.

Mivel Rákótzí Sigmond' Unokájának, tudniillik II. Rákótzí Györgynek a' felesége Bátorí Sófíá a' Katolika hitre megtértt, 's a' maga fiát is I. Rákótzí Ferentzet a' Katolika hitbenn nevelé fel; ezen I. Rákótzí 1670-benn a' Kálvinista Prédikátort Szeremtsből kiűzeté, (Lampe Hist. Eccl.) de 1685-bann Tökölí feltámadván, és Szeremtsenn ütvénn tábort, a' hol tisztelettel fogadák, a' Templomot vissza kapák a' Réformátusok a' Katolikusoktól, 's attól fogva a' Réformátusoknak kezeiknél marada ezen Templom. Ezen Templomnak épületéről, és a' benne épült Rákótzí Sigmond sírjáról, Mauzoleumáról többet szölok a' VII. §-bann.

Az alatt, hogy a' Plébániai Templomot a' Réformátusok bírák, a' Katolikusok Isteni szolgálatra a' Várban lévő Kápolnába jártanak. 1742-benn újjalag felállittatván szeremtsenn a' Plébánia, 's első Plébanosul adatván és rendeltetvénn ide Szirkovszki Tamás. 1747-től fogva 1758 ig a' Tokaji Kaputzinus nevű Barátok valának a' Szeremtsi Plébániának Helytartóji (Administratores), 1758-bann második Plébanos vala Szalkai György, 1762. Förder Márton, 1768. Mártziusbann Színai Pál, 1768. Szeptemberbenn Györki István. 1775. Pöstényi János, 1777. Rozvátzki István, 1785. Havas Mihály 1787. Lósz Ignátz,

n á t z , 1791. T a t a i I m r e , 1794. 5-dik D é -
t z e m b e r b e n n l ö k é n , a ' k i m a i n a p i g l a n i t t v a -
g y o k .

M i v e l a ' V á r i H á p o l n a s z o r o s v a l á a ' S z e r e m -
t s i K a t o l i c u s n é p r e n é z v e , m i n e k u t á n n a a ' M .
A l m á s i F a m i l i a e z e n s z é p u r a d a l o m s á g n a k b i r á -
s á r a j u t a , e z e n t i s z t e l t t F a m i l i á n a k I s t e n e s b u z -
g ó s á g á b ó l , é s b u z g ó I s t e n e s s é g é b ó l a ' m a i k i e s
T e m p l o m f e l é p ü l e 1764. e s z t e n d ő b e n n , é s m e g -
ú j j i t t a t é k 1801-b e n n .

M i n t h o g y S z e r e m t s r e a ' R é f o r m á t z i ó u t á n n
s z á m o s K a t o l i k u s O r o s z o k , G ö r ö g s z e r t a r t á s ú
e g y g y e s ü l t t O r o s z o k i s s z á r m a z t a n a k : G r ó f A s -
p r e m o n t A t y á l k o d á s a a l a t t O r o s z P a r ó k i a , é s
T e m p l o m i s é p ü l e i t t e n , é s m e g l e h e t ő s s z á m m a l
l a k n a k m á r i t t . E z e k n e k k á r , h o g y a ' V á r a s o n n
k ü l k i e t l e n h e l y e n n v a g y o n a ' T z e r k ó j o k , m e l l y
20 e s z t e n d ő e l ő t t m e g n a g y o b b i t t a t é k , é s m e g ú j -
j i t t a t é k .

V é g r e a ' R é f o r m á t z i ó u t á n n b é f é r k e z é k i d e a '
Z s i d ó V a l l á s i s , é s m á r a n y n y i r a m e g t ö r ö d -
z é n e k , é s m e g s z a p o r o d á n a k a ' Z s i d ó k , h o g y
n y o l t z e s z t e n d ő e l ő t t m a g o k n a k n a g y T e m p l o m o t
i s é p i t é n e k ; d e m é g e d d i g l e n h e l y b e n n P a p j o k
n i n t s e n .

V. §.

Szeremtsnek Világi története.

U r u n k s z ü l e t é s e u t á n n 933. e s z t e n d ő b e n n ,
B é l a K ' . L e v e l e z ő j e k é n t (C a p . 14.) T s a l á n S l á v
F e j e d e l e m t ő l a ' M a g y a r o k e l f o g l a l á k a z e g é s z f ö l -
d e t , m e l l y a ' T i s z a , é s B o d r o g k ö z ö t t f e k s z i k ,
' s U n g - v á r b ó l , m e l y e l s ő t a n y á j o k v a l a , k i i n -
d ú l v á n n , t á b o r t ü t é n e k S z e r e m t s , é s a ' T a k t a v i -
z e k ö z ö t t e g é s z e n n a ' S a j ó v i z é i g , a ' h o l m o s t
f e k s z i k K e s z n y é t e m , G i r i n t s , K ö r ö m ,

Híd-vég 's a' t. Árpád Fejedelem, és a' Nemzet' Nagyjai felre tévén egygy kevéssé dolgait: Sátorokat vonván a' Szeremtsi köves hegyenn, jó üdeig megpihenni, és megnyugonni akarának (ügymond Béla K'. Levelezője a' 17. részben) és az alatt, míg Árpád Szeremtsenn nyugovék; és lakozék, 's míg a' 3-dik szállásra a' Hè-jó (Hèv-jó víz) mellé nem költözék, (Cap. 31.) miket tselckvek, leírja a' 17. résztől fogva a' 31-ig.

Tudniillik Árpád a' Szeremtsi hadi szállásáról Vitéz magyaraival elfoglaltatá, 's birodalma alá hajtá az Országot a' Sajó vizéig, és felfelé a' Tátraig (Cap. 18.); elfoglaltatá Tuhutum által a' 7-dik Fő Magyar által (mert Ásiából a' ditső Magyar Nemzet ezen hét Fő magyarnak vezérleése alatt indula ki erre a' Földre, a' kiknek neveiket ezen versbe foglalám, emlékezetnek okáértt:

Almos, Elöd, Kund, Ond, Tas, Huba, meg Tuhutum) Erdélyt cap 24, 25, 26, 27. 28, 29. 30. Azután a' 31. részben az írja hogy „Postea Dux, et Sui Principes egressi „sunt de Szerems, et trans navigaverunt fluvium „Souyou in illo loco, ubi fons Hornád descendit, et castra metati sunt juxta Fluvium Heu „you usque ad Thysciam, et usque ad E „meud, et permanserunt ibi per unum men „sem”.

Árpád Szeremtsről követeket küldé Bihar várába Mén Marót Fejedelemehez, (a' ki a' Tiszán-túl való részeket bírá, kinek kiss-Aszszonyát üdövel házas társúl el-vévé Zsoltán, Árpád Fejedelemnek a' Fia. cap. 51. et 52) Utsubut, és Veleket, a' kik Szeremtsről a' Lútzri révén menének által a' Bihari Várba Mén-Maróthozz. (Cap. 19, et 20). Mivel pedig Mén-Marót gögö-

senn, és Fellengösen me ltóztaték felelni Árpádnak a' követek-áttal: annak okáért Árpád igen meg-haraguvék, hadat küldé ellene, melylyet Tas, Szabolts, és Tuhutum vezérelttenek, kik a' Tisza Ladányi réven Tokaj alatt áttal úsztatának, és tábort ütének azonn a' helyenn, a' hol most Szabolts helysége fekszik; és olyly szerentsésenn vívának-meg Mén-Maróttal, hogy rövid üdö-alatt az egész Nyírséget épen a' Meszes hegységig Erdélynek határaíglan foglalnák-el. Ez meg-lévén Tas, Szabolts, és Tuhutum meg ízenék Szeremtsre Árpádnak, melyly Szerentsesenn járttanak. Ez ki-mondhatatlan örömt szerze Árpádnak, és az ő Jobbágyainak a' Szeremtsi Kúriábann (így nevezi Béla H. Levelezője a' Szeremtsi Hadi-szállását Árpádnak Cap. 18. 29. 30) annak okáért pogány szer-tartás szerént Áldozatot tettenek, és lakmározttanak hét napíglan (Fecerunt Áldomás, et gaudium annunciantibus diversa dona praesentaverunt. Dux vero Árpád, et sui Primates ob hanc causam laetitiae per totam unam hebdomadam solemniter comedebant, et fere singulis diebus inebriabantur. Cap. 22)

A' Meszes hegység körül Erdély mellett szem-fülesenn gyaratván Tuhutum, hallá a' lakosoktól, hogy felettébb jó föld' lenne Erdély, melylyet Géló olá Fejedelem bír-va, annak okáért Erdélyre egere, és átsinkodték, és azonn mesterkedék, hogy Magának, és Maradékainak, Árpád' kegyes engedelmevel, szereshetné-meg Erdélyt, meg is nyeré Szeremtsről szerentsésenn az engedelmet, (Cap 24, 25, 26, 27) és Tuhutum' vitézzei Gélót a' kapos vize mellett megölvén egész Erdélyt meg holdolták, sőt az Erdélyi Oláhok látván Urok' halálát, ön-kénytt megad-

vánn magakat, Tulutumot Választák Uroknak (Cap. 27).

Az alatt Tas, és Szabolts egészen a Körös vizéig el-foglalák az országot Mén-Maróttól. Evvel Tas, és Szabolts minden hadastúl éppenn, és egészségesen vissza tére Szerents felé, Árpád Rúriája felé, és által jövénn a' Tiszánn Dorogma révén, előre izenetet küldenek Árpádhoz szerentsés járatok, és viszsza jövetelök-felől, ezt hallván Árpád örömeben majd ki ugrék a' böreből, nagy lakadalmat, és vendégséget készített, és a' jó hír hozókat gazdagonn megajándékozá. Erre megérkezik Tas és Szabolts és Árpádnak Szeremtsi Rúriája-mellé toppannak, ezt meg szemtvén Árpád a' maga vitézeit elejökbe küldi, és nagy szíves-séggel fogadja őket, és majd minden nap maga állványja, — mellett meg-vendégeli, és sok felé képen meg ajándékozja, (Cap 28, 29) a' mint a' jó urak szokttanak banni hív enbereikkel.

Árpád valamint az első hadi Szállásáról Ungvárról, (mely hasonlóképen Rúriának nevezetik Bela R. Irójábann a' 16 részbenn) követéket küldé Tsalán Fejedelemhez Ondot, és Retelt (A' ki gántsosann vagyon nyomtatva Retelnek a' Schwandtner ki adásábann, mivel a' Bétsi kéziratbann Retel vagyon. Lásd Danielis Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Editae, Auctae a I. Christiano Engel Budae 1802 pagina 37 In Tabella Correctiones, et illustrationes criticae notabiliores textus Anonymi Belae R. Notarii, editionis Schwandtnerianae pro usu tam possessorum editionis ejusdem, quam futurorum Anonymi editorum) hozzájok adatván, velek küldetvén kémül Tar-

t zal - is hogy ez igen fürge, és serény vitéz létére nézvé körül a' földet, melylyet Tsalántól barátságosan kér vala Árpád a' követek által, és hamarabb vissza térvén hirt hozzon Árpádnak Ungvárra. Kér vala pedig Árpád Tsalántól a' marháinak egygy darabka földet legelőül a' Sajó Vizéig, azután ket kulats Dunai vizet, és Alpár homokából, a' hol Tsalán' Kúriája vala, egygy nyaláb füvet: Ugy hasonlólag a' Második hadi szállásáról Szeremtsről Tsalán Fejedelemehez második irronbann követséget rendele Alpárra, küldé pedig Et et, és Bojtát (mind Et, mind Bojta, mind Retel kún vezérek valának. Cap. 8) most már kéri a' földet a' Zaggyva vizéig, és feltében oda is engedi Tsalán, sőt a' követeket meg is ajándékozza. Heted napra Et, és Bojta vissza jövének a' jó hírrel Szeremtsre, és nagy örömlön Árpád' Kúriájában, és örömebenn Árpád hív vitézzeinek nagy jószágokat kezde ajándékozni. — Ezek meg lévén Árpád a' Jobbágyaival egygyütt el-hagyja Szeremtsét, tovább indul a' harmadik szállásra a' Sajónn túl. A' mint ezt le írja Béla K. Írója a' 31 részben (Botlik ezen Író a' 22 részben is írván: Árpád, et sui egressi sunt a Zerems, et castrametati sunt juxta fluvium Soniou es még írván a' 31 részben. Postea Dux, et sui Principes egressi sunt de Zerems. Az előbbi gántsot a' második írásában igazítja meg. Priora emendantur, per posteriora).

1356. Nagy Lajos Királyunk alatt is nevezetes vala Szeremts, mertt ez az egész környék, és Vidék Szeremptsi járásnak (Districtus Szeremptsiensis) nevezteték. A' mint ezt már emlitem az 1 §-bann. Hanem mégékkoronn Szeremts nem vala város, hanem tsak Helység, (Szirmai

Notit. Topogr. C. Zemp. pag 166). De 1490-benn már Szeremts Váras vala. Ez meg tetszik Ujj ö r Helység' el zálogításából Buttká Mihálynak (In Ellencho Buttkai Fasc. 1. N-o 8) Ezen említett 1490-dik esztendőbenn meghalván Mátyás Királyunk, Királyságra vágya 1) Hollósi János, Mátyás Királynak törvénytelen Fia, 2-r) Maksa (Maximilianus) Fridrik Tsászárnak a' Fia 3-r Ulászló Tseh Király, 4-r Ferdinánd Nápolyi Király, 5-r Albert, Kázmér Lengyel Királynak fia. Ezen Albert Lengyel Ország Fejedelme bizván hozzá, hogy őt fogja a' Magyar Nemzet az Ország' gyűlésébenn Királynak választani, Diétat hirdetett Szeremts várássába (Convocatoriarum literarum exemplar prostat in Tabulario urbis Bartphensis Szirm Notit Hist. § 138) De a' dolog el nem süle Albertnek; hanem a' Magyarok Pest alatt össze gyülekezővén Ulászlót választák Királynak.

1556-dik esztendőbenn, a' mint már említém a' IV. §-bann, egygy hatalmas háborgó Magyar: Némethy Ferentz a' Szeremtsi Zárdból az Apátot kihajtá, és a' Várust, a' Zárdal egygyütt Isabella Királyné, és Erdélyi Fejedelem' részére erő hatalommal igazságtalanul foglalá el. Ezen maga törvényes Királyjához Ferdinándhoz hittlen ember (perduellis) épenn úgy kergeté ki a' Szerzeteseket Bihar Vár-megyébenn is Szent Jogh, az az Szent Jobb' zárdjából. Istváni Lib. 21. apud Szirmai Not. Hist. §. 243; de megadá az árát gonoszságának Németi Ferentz; mertt Ferdinándnak hív vitézzei a' hittlenektől Tokaj várát 1565-benn vissza tsikarák, melyly ütközetbenn, és tsatábann Némethi Ferentzet agyonn lötték. (Szirm Notit. Hist. §. 248.) Ezen 1565 esztendőbenn mihelytt meghallák a' Szeremtsi vár őrök, hogy Németi elesék, azonnal Balassa

Menyhárdnak, Ferdinánd hív Vitézzének, által adák Szeremts várát. (Istváni Lib. 29).

1603-bann, a' mint említém a' II. §-bann, Földes Ura lön Szeremts várassának a' Várral, és egész Uradalomsággal egygyütt Rákótz i Sigmond. 1607-benn ezen Szeremtsi Földes Úr Erdélyi Országló Fejedelemnek választatik Gyula Fejér váratt. Ezen Szeremtsi Földes Úr 1607-ben ilylyen levelet íra Murád Bassának, melyly megvayon azon Kéziratnak 27. lapján, melylynek ez a' felülírása: A' néhai ditsőséges és Felséges I. Ferdinánd Római Tsászárnak, választott Budai Magyar Királynak, és Konstantzinápolyi Szultán Bazezid Khán Török Tsászárnak idejektől fogva, a' Felséges, és nagy hatalmú I. Leopold Római Nagy Tsászárnak, Konstantzinápolyi Szultán Mehemed Khán Török Tsászárnak, II. Rákótz i György Erdélyi Fejedelemnek idejekig, haj borzasztó irtózással folytt dolgok, melylyeket Konstantzinápolybann lakttábann költséges fáradsággal, a' régi Ministerek házaiból, kezéhez keritgetvén, és sok álmatlansággal a' Kereszténység' hasznára, Törökből magyarra fordított 1695 a' két Magyar hazában majd holtig tsak nem beábann vándorszorgó Török Diák. Rosnai Dávid *).

„Sok szóval a' Fő Vezért Ő Nagyságát nem terheljük, rövidedenn jelentjük, hogy a' midönn nem is reménylettük volna a' szegény Botskai

---

*) Ezen Kéziratnak tulajdonossa Vitéz Kapitány Biró János Úr Abránybann, 's ezen Úr' szíveseből egygy üdeig nálam vala, 's belőle jegyzeteket vonék ki.

„István Király, az ellenségnek titkos tsalárdságá-
 „val meg hala, és noha a' megholt Botskai Ist-
 „ván Király maga helyébenn Fejedelemlennek a' Ho-
 „monnai fiát, Homonnai Balintot testáltta vala;
 „mindazáltal az Erdélyi Nagy Rendek semmiké-
 „penn őt az Erdélyi Fejedelemségre a'ccéptál-
 „ni nem akarván, közönségesenn Gyula Fejer-
 „várra gyűltenek, és ott minket magoknak régi
 „szokások, és rendek szerent Fejedelemlennek vá-
 „lasztottanak, holott a' régi rend, és mód sze-
 „rent az Erdélyieknek megesküttem arra, hogy
 „Hata'mas Tsászárnak hű szolgálja leszek. — A'
 „mi Jenő, és Lippa' dolgát illeti megírta va-
 „la szegény Uram Botskai István Király azt né-
 „kem Kassáról, mi formábann tött ígérertet ról-
 „lok, és kötelezte volt is magát, levelet adván
 „a' Méltóságos Mehemed Passának, hogy a' assig-
 „nálja Hatalmas Tsászárnak. Azért a'hoz én is
 „azt mondom: hogy ha a' Fejedelemségben meg-
 „maradok, én is mind Jenőt, 's mind Lippát,
 „és ezekhez tartozó várakat, Kastélyokat, benne
 „lévő requisitumokkal Hatalmas Tsászárnak
 „kezébe adom; úgy mindazonáltal, hogy a' fé-
 „nyes Porta is engem assecuráljon, és arról
 „qvietáló levelét is küldje nekem, hogy Ho-
 „monnai Bálintot az Erdélyi Fejedelemség-
 „re bé nem veszi; így mi soha semmi képen
 „ígérünket meg nem másoljuk. Ezek után Is-
 „ten Nagyságodat sokáig éltesse. Költt Gyula Fe-
 „jérvárat Anno 1607”.

Ngodk mások felett való jó akarója

Rákóti Sigmund.

Ezen Fejedelemlennek sokára letette a' Feje-
 delemséget, és Szeremtsre a' jószágába vissza
 jöve lakni. Felső vadászonn járttábann 1608
 5. Detzemberbenn meghalálozék, a' teste Szerem-

tsenn a' Réformátusok' Templomának közepénn készültt sirba temetteték, a' feleségével Gerendi Annával-egygyütt, és tíz esztendő múlva 1618-bann a' három fia: György, Sigmond, és Pal a' Sír felett pompás, magas, négy szögű Mausoleumot tsináltatának veres 's fekete márványból. Erről többet szólok a' 7-ik §-bann.

1605-benn Botskai István Ország-gyűlést hirdetett a' Szeremtsi várba 15 Aprilisra. Ezen törvénytelen Diétánn Botskai Istvánt Magyar, és Erdély Ország Fejedelmének választák. Botskai István örök emlékezetül, hogy itt lön Magyar Ország' Fejedelmévé, 1606-bann, 9 Mártiusbann Szeremts várassát szabad Királyi városnak hirdeté (Lássd Szirm. Not. Hist. §. 344, 345, 351).

1644-benn Erdélyi Fejedelem I. Rákótzai György a' feljebb említett Rákótzai Sigmond' fia, háborút indított III. Ferdinánd Királyunk' ellen. Hallván a' Szendrei Vár-örzők, hogy erős haddal közelgetne Rákótzai György: a' Király' hűségétől elállottanak. A' Szeremtsi Vár-örzők (Praesidiarii) pedig a' Rákótzai Szeremtsi várat által adtták Ferdinánd Tsászár, és Király' részére. Ekkoronn a' Tsászár' emberei Rákótzai Sigmond' Mauzoleumát, és sírját Kaparsóját felfeverék, felforgaták (Szirmai Notitia Topograph. pag 168, et 169.); de Lórántsi Susánna I. Rákótzai Györgynek felesége nagyjából helyre állitá a' Mausoleumot. — I. Rákótzai György elérkezvén a' maga hadával Szeremtsre rohanással (assultu) megveszi Szeremts Várát, mindenik Vár-örzöt megöleti, egygyedül a' Vár-nagynak, az az a' Vár' Kapitányjának Radvány Istvánnak kegyelmezvén meg. A' Vár Tisztartóját, 's árulóját (Proditor) a' Vár' Kapujára akasztatá fel.

(Szirmai Notit. Hist. §. 467. és 468). — Ugyan
evvel ditsekszik I. Rákótzai György a' Fényes Por-
tanál is 1644. 6-ik Détzemberbenn oda küldött
levelébenn, melylyet így hoz elé a' feljebb emlí-
tett Török Diák Rosnai Dávid, kéz-íratjábann.
„Szerencs nevű egygy Várát vették volt meg; (a'
„Németek) de azt is hadaink vissza vötték, és
„a' Palatinus benne tötte Kapitányt nyoltzad ma-
„gával nyakonn kötve hozzánk hoztták, a' több
„beune lévőket levágták 's a' t.”.

1649-benn 10. Januáriushann Gyula Fejér-
váratt I. Rákótzai Györgyöt eltemeték, és azonnal
azon esztendőbenn Ferdinánd Király' keze alá a'
Rákótzai által erőszakosan elfoglalt várak visz-
sza jövének. Annak okiéértt, az Egri Törökök, kik
az Erdélyi Fejedelmek' oltalmazóji valának, ar-
ra magyarázvann a' dolgot, hogy evvel megbom-
lék a' békesség, és barátság: ennél fogva a' Szer-
emtsi járásnak lakossait fegyveres kézzel Eger-
be kaszálni hajták. (Szirm. Not. Hist. §. 493. és
494).

1670. I. Rákótzai Ferentz Vesselé-
nyi támadásába bonyolodvann; de Leopold
Király által kegyelembe vétetvänn; hogy sem-
mi hamisságbann ne lássék járni, és legkisebb
gyanúság se légyen reája: a' Szeremtsi Várát Né-
met őrizet alá bíz; de 1680-bann a' Tsászári
Vár-örök kevensenn lévänn; kiütvänn pedig a'
Tököli' támadása (revolutio), és állitvänn,
hogy a' Vár' védelmezésének emberei nem lehet-
nek: azért a' várat előbb az erősségétől meg-
foszták, azután oda hagyák, 's így Tököli el-
foglalá.

1703-dik esztendőbenn Májusbann II. Rákó-
tzi Ferentz az egész Országgra nézve veszedel-
mes zendülést támaszta, melyly Kurutz Világ-

nak nevezteték, ezen Király ellen feltámadó Magyarok Kurutzoknak hivatának diákosann, mint egygy Kereszteseknek, a' Nemetek pedig a' kik ellen ezek támadttanak Labantzoknak neveztetének tsűfságból. — A' Rákótzí öszsze eskütjei 1708-bann gyűlést tartának a' Sáros Pataki Várban majd nem 34 napig, és 18 Détzemberbenn Bezerédi Imrét, hogy az öszsze esküttekkel tartani nem akara, lefejezek, kinek márvány kaparsójára vagyon a' Képe metszve, melylyet mai napiglan láthatni a' belső várba vivő kapu mellett. (Szirm. Not. Hist. §. 730.). — De 1710. a' Kurutzok leültetének, és széljel veretének, 1711-benn Rákótzí kétségbe esvén úti fűvet köte a' talpára, Magyar Országból kiillanta, Török Országba szalada, Rodloszt Várasábann Konstantzinápoly mellett 1735-benn kiműlék ez világból, két fiat hagyván Jósefet, és Györgyöt. Jósef az öregbbik feslett életű vala, 's az atyja' halála után elhagyván Bétset, Országokról országokra gyarata, és mint földönn futó Bolgár Országban Tsarna-vo da falubann hala meg 1738-bann 10. Novemberbenn, életének 38. esztendejében. György oda hagyá Bétset 1726-bann és Frantzia Országba származék, 's ott Párisban magtalanúl mülék ki 1735. 's így mind a' kettő apjosttúl ditsőségtelenül végezé pálylyafutását. (Vide Szirm. Notit. Topogr. pag. 100, et Notit. Histor. pag. 303, §. 730.). Ime ilylyen vége vala a' férjfi-ágbann. Rákótzíakból Szeremts' végső Földes Urának II. Rákótzí Ferentznek!!!

Ezen nyughatatlan Uraságtól megmenekvénn Szeremts mai napiglan bekességben él, a' Váras szépen épül, és gyarapodik napról napra. 1757-benn Országos hét vásár engedteték Mária

Trézia Országlónktól Szeremtsre úgymint: 1) 6. Jan. 2) 21. Mártziusbann, 3) 24. April. 4) 29. Jun. 5) 13. Jul. 6) 6. Aug. 7) első Novemberre. De noha ezen Vásárokat próbálgaták behozni; de divatba nem jöhetének, 's így elmúlának.

VI. §.

Szeremts' földjének leiratása.

Jegyzet. Valaki a' szőr-szál hasogatók közül azt vethetné ellenül, hogy előbb vala a' föld, mint annak birtokossai, lakossai, egygyházi, és világi történetei, ennel fogva előbb kelle leírni a' Szeremtsi földet. De én azt azért nem tőm, mivel hogy a' földnek mineműsége, és terméke sokat függ a' birtokosok, és lakosok ügyekezetes gondosságától. Ezen szakaszban 1) szólok Szeremtsnek Számló földjeiről. 2) Rétjeiről. 3) Szőlejeiről. 4) Legelőjéről. 5) Erdőjéről. 6) Kőveiről. 7) Vizeiről.

A.

Szeremtsnek számló földjei.

Azt írja Szirmai; (In Notitia Topogr. C. Z. pag. 165) hogy Szeremts Várassának számtó földjei első rendűek, (1-mae classis) azaz, hogy a' legjobbak közé kellessék azokat számlálni, de ebbenn nagyot botlék; a' ki az 1-ső rendbe tévé azokat; mertt első rendűek azon földek, melylyek jól teremnek nem trágyáztatván is, második rendűek, melylyek trágyáztatván jól teremnek, harmadik rendűek, melylyek trágyáztatván is vék-

nyann teremnek. Ilylyen első rendet érdemelnek, p. o. a' Jászsági földek, második rendet a' Hegyaljai Földek, harmadikat a' Szeremtsi járásbann lévő Székes földek, és a' Nyírségi sivány homokok; mertt a' Székes földbenn nedves esztendőbenn ki-ázik az élet, szárazbann megsül, közép szerű esztendőbenn jól megtrágyázva ér valamit, a' trágyázás benne nem soká tart, a' trágyát a' székes-só megemésztvénn. Már pedig Szeremts várasa' szántóföldjei nagyobb részént székesek, 's így a' nagyobb részről vévén a' nevezetet (*A p o t t i o r i f i t d e n o m i n a t i o*) gántsosann mondatnak első rendűeknek. Annakokáértt elejente a' lakosoknak az Uraság minden holdföldet ezer két száz négy szögű öllel méretett, de az utolsó mértseléskor ezer száz ölü holdak méretének számokra.

Szirmai az említett helyenn Szeremts városának szántóföldjeit mind össze ezer h é t s z á z h u s z o n ö t h o l d n a k (jugera) írja. Ezek közül az Uraság tsak huszon négy egész telek után való földet, és rétet adott a' lakosoknak (24 *Sensiones Colonicas*) melyly itt három nyomásbann vagyon, mindenik nyomásbann nyoltz holdat számlálván, melylyek közül az egygyik őszi vetés alá való, a' másik tavaszi alá való, a' harmadik pihenő (*ager q u i e s c e n s* diákul, ugar tolttosann szólván) 's így mind össze egygy telek után való föld itten 24 holdat téssen és 8 ember vágó rétet, egygy ember vágót nyoltz száz négy szögű ölnyire vévén. — Egész telkű gazdák Szeremtsenn nintsenek, hanem egygynéhány fél telkű, a' többi negyedek. Az ilylyen negyedes az Urasággal kötött alku (*contractus*) szerint tartozik az Uraságnak vagy hat napot szolgálni négy marhával, vagy tizenkettőt két marhával, vagy ha nintsen marhája, huszon négyet gya-

log szeres munkával. A' házából füst pénzül egygy forinttal, a' háza telkén kívül lévő borházas allagjától (toltosann pintzójától) felforinttal tartozik az Uraságnak. Az említett 24 egész telek után lévő földekből fizet a' nép az Uraságnak kilentzedet. A' Királyi Dézma vissza állítatván, ezenn kül fog adni tizedet is az Egri Nemes Káptalannak, melylyből a' negyed fog menni a' Zemplény Vármegyei Fő Esperestnek, a' Nyoltzad pedig a' Helybeli Plébánosnak. Az olyyan szegény ember, a' kinek az említett 24. telek után való földekből semmi sem adatik, egygyedül a' kusornyója helyéért is, tizennyoltz gyalog napot dolgozik az Uraságnak, és egygy forint füst pénzt fizet. — A' 24 egész telkekenn felül lévő földeket az Uraság bírja táblákra szabván, és felosztván (a' javát kétséggül). A' tábláktól felmaradott földeket az Uraság diákosann Remanentialis földeknek nevezi, az az maradék földeknek. Ezeket minden esztendőbenn a' Tisztartók a' lakosok között osztogatják, a' mint akarják, és mindenik hold földért az Uraságnak kétforintot, és hetedet fizetnek, az az a' szalmás életnek minden hetedig tsomója a' Földes Uraságé. — Ez miatt, hogy az ilylyen maradék földnek minden esztendőnn más más gazdája vagon, ezeket soha sem trágyázzák, sovány esztendőbenn a' népnek semmi haszna sintsen számára; az Uraságnak mindég vagon kitsény haszna. — Ezen székes földeket meglehetne jobbitani több esztendei özsze számtással meghomorítván, és domborítván, hogy a' víz meg ne állhasson rajttok, és homokkal, melyly elég vagon a' Szeremtsi Vám mellett, meghordván, melyly jobban emésztí a' széket a' trágyánál, és mivel a' székes föld nagyonn kemény, homokkal elegyedve megpuhúlna.

B.

Szeremtsnek rétjei.

Ámbár szeremtsnek a' földjei általjábann szól-
vann tsak a' Második rendű osztályt érdemlik; de
a' rétjei valóbann megérdemlik az elsőséget, mertt
mindentkor mind anya füvet, mind sarnyút, és pe-
dig legjobb fele Füvet, teremnek. Ezen Szerem-
tsi rétekről azt írja Szirmai a' feljebb fel-ho-
zott helyenn, hogy Szeremts bővelkedik a' rét'
dolgábann (habet copiam pratorum) de ezt es-
még gántsosann írja; mertt a' mint a' mon-
dottakból ki tetszik, itt egygy Negyed részes
Embernek tsak két ember vágó rétje vagyon, az
az ezer hatszáz holdú rétje, és mivel itt hoszszú
magos körös fű nem terem, ilylyen jó fűből kö-
zönséges esztendőbenn egygy jó szekér széna lé-
szen négy marha vontatásra, és fél szekérnyi
sarnyú. Azértt a' Szeremtsi köz ember kénytelen
más közeli határokbann szénát takarni, különb-
benn takarmány nélkül, vagy a' mint a' Legyes
Bényei Filiámbann mondják, Szülés nélkül
marad. Az egész szeremtsi rétnék öszszesége
körül belől nem téssen többet öt száz hatvan hold
Földnél.

D.

Szeremtsnek Szőleji.

Szirmai a' feljebb mondott helyenn azt írja:
hogy a' Szeremtsi Szőlő-hegy második rendű. De-
erre ezt mondom, hogy ámbár némelyly része a'
Szeremtsi szőlős hegynek második rendet érde-
mel; de az Előhegy, Berketz, melylyek-
nek a' déli nap pirítja hasokat, olyanok, hogy
a' Hegyaljai szőlők azokat ki nem dűlják. Ezt
meg isméri a' Nemes Vármegye is; mertt sürge-
té a' Szeremtsi Uraságot, hogy engedje meg a'

Hegyalja' számába íratni. De a' Földes Uraság fel akarván tartani a' maga jussát, és törvényes igazságát, reá nem álla, mivel a' Hegyaljának ki-váltsága vagyon kilentzede nem adni az aszszú szőlőből, szeremts Hegy alja nem lévén, az Uraságnak az aszszú szőlőből is kilentzede jár, melylyet elvesztene Szeremtsnek Hegy-aljába lételevel. Maga Szirmai Úr is egygyütt ditséri a' Szeremtsi szőlős hegyet (In Notitia Montium Viniferorum Com. Zemp. Cassoviae 1708 pag. 10) azt írván, hogy a' Szeremtsi Szőlős hegy Mons eximius: jelesben termő hegy; de bezzeg elene mond magának az előbb említett Könyvnek 20 lapján ezeket írván a' szeremtsi borról: Vinum de Szeremts, Lengyelnek megse jelents. Piha! Noha ezt arra is magyarázhatni, hogy olyly jó a' Szeremtsi bor, hogy azt a' Lengyelnek jelengetni sem kell, jelentés, és kínálás nélkül is megveszi. Tzégér nélkül is elkél a' jó bor, a' Magyar Köz-mondás-ként. A' fátlan, és polyhos nélkül való Előhegyi, Berketzi, Tser-fási, Tsitsiri, Győri, Tókusi, Rátzi, Dőri őrzésbéli Szeremtsi bor akar melylyik Hegy aljai borral vetekedik. — Szeremtsnek alkalmasént vagyon anynyi hold földű szőleje, mint számtó földje. Sok szabad szőlő vagyon itt, a' nem szabadtól az Uraságnak mind a' mustból, mind az aszszú szőlőből kilentzede jár. — Az Egri Nemes Káptalannak, ma holnap tízzed fogjánni, mivel már jó üdeje, hogy mind a' két Törvény széktől jó ítélete (sententia) legyen.

E.

Szeremtsnek legelője.

Szeremtsnek a' marha' számához képestt kevés legelője vagyon. De meg kell vallani, hogy ezen

ezen keves legelő jó, és hasznos; mertt székes, 's ez miatt egész nyáronn a' marhát sózni nem szükséges. Ez annál többet ér, hogy ez idénn a' só méreg drága (a' mint a' köznép szokott szólani). — Itt a' legelő fel-vagyon osztva, és okosann 1-r) Vonó marha legelőre, melyly a' Vízközi legelő, ezenn jár a' Szekeres ló, és ökör, 2-r Heverő öreg marha legelőre mely a' közönséges gyep (Tolttosann Pást, v. Pásit), ezenn jár, a' ménes, gulya, és tehén tsorda. 3-r) Borjú legelőre, ezenn a' gyenge borjú tsorda jár, a' Kertek alatt, közel a' Várashozz. 4) Az úgy nevezett ökör mezőre a' Vámonn felül, melyly tilalombann tartatik. Sz. György napjától fogva az első számtásig, melyly Tolttosann ugarlásnak neveztetik, és a' Számtás' üdejenn jól tartják itt a' Vonó lovakot, és ökröket — A' Vonó marhák' legelője nem roszz, ki vévén nagy szárazságokbann; a' heverő marháké is meg-lehetős vala ennek-előtte; mertt a' gyepnek Kotsont a nevű alsó része, mivel hogy azt eddig a' Beketsi víz táplálá nedvességgel, igen jó fű termő vala, jókor tavasszal tele vala Fe nyérrel, melylyenn felhízék a' heverő ló; de már négy esztendőtl fogva a' Beketsi Uraság Vízi malmot építvén a' Beketsi határbann, és az abbann lévő vizeket árokra vévén, és a' maga malmára fordítván, ha száraz nyár vagyon, (mint ez idénn) az egész gyep ki-ég, a' marha a' kopár gypenn Kopározik, mihelytt a' nyugvó föld fel-számlik, 's míg a' tarló fel-nem szabadúl. Ezt meg lehetne orvasolni könnyyenn, ha a' meleg víz ezen gypre eresztetnék, melyly le-folyna a' kotsontába, innét fordúlna a' Nádas tóba, innét az Uraság' alsó malmára. Ezen Nádas tónak a' környékét jó lenne be-ültetni fűz fákkal, melylyből a' várasnak erdeje lenne, így szintte jó lenne

a' víz közti legelőnek-is alsó részét fűzessé tenni. Ez sokat használna mind a' legelő marhának, mind a' Várasai erdőten, és fátlan népnek.

F.

Szeremts' erdeje.

Szeremtsnek szép tserfás, 's tölgy fás erdeje vagyon a' hegyének hátulsó, és éjszaki részenn, melyly erdő arányosann (proportionaliter) fel-vagyon osztva a' két Uraság-között. — Az egygyik Uraság, a' Méltóságos Almási Familia, a' mai okos módi szerint osztályokra vágatja a' maga részét. Ez idei, és tavalyi téleonn a' többet ígérőknek sok fa adaték-el; de pénz nélkül abból egygyik Uraság sem ad semkinek tsak egygy galylyat is, még a' maga papjának sem. A' köz nép részént pénzes fánál főz, részentszölő vesszszőnél (Toltto-sann szolvánn vinyikénél) részént szőlejébenn termett gyümölts fánál; de Szalmánál süt, és szalmával, gazzal, ízékkel, Kaparékkal, néha ördög-szekérrel fűjt, 's holmi motornyával; de nád-dal nem mint Szirmai írja, meritt a' Szeremtsi Nádas-tóból egygy gazdátskának alig jut hat, hét kéve nádja, melyly házának szegésére is ke vess. Nem való hát a' mit ír Szirmai (Notit. Topog. pag. 165), hogy nintsen erdeje Szeremtsnek. Az egész Szeremtsi Erdőnek mekkorasága téssen két száz ötven hat hold földet.

G.

Szeremtsnek Kövei.

A' Kö' dolgábann bővelkedik Szeremts, mind jártt a' várastól egygy kö hajintásnyira vagyon a' köves hegy, Árpádnak hajdani Kúriája, melynek kilentz-száz esztendő's kerek árka mai napig-

lan meg-tetszik. Kár, hogy egygy néhány garast erő nyereségértt galádúl ki gödröztetek tavaly, meg ez idénn, a' Tiszt-tartók követ engedvén ott a' parasztnak ásni, holott úgy is az ott termő kemény kova kő nem alkalmas ház épületre, és annélkül-is elég, és igen alkalmas kő-bánya-ja vagyon Szeremtsnek a' Berketz tetőnn, és Győr-tetőnn; sőt majd minden parasztnak a' Szőlejébenn kő-bányát lehetne kezdeni; a' föld színénn is a' szőlők között olyyan nagy kő rakások, kő kazlak vagynak, hogy ezer szekér kő is lenne némelyly rakásbann. — Szeremtsnek köve-tse, és homoka 's fővenye is elég vagyon. Azértt szégyen, hogy az országhann sár' üdejénn nintsen gazabb út, mint a' Szeremtsi Vámtól fogva Bekets' farkáiglan, olyyan nagy Ország'útjábann lévén Szeremts várassa!!!

H.

Szeremts' vizei.

Közönségesenn négy féle a' víz; Forrás víz, (aqua fontana) folyó víz, (fluvialis) kúti víz (putealis) és tó víz. A' forrás víz némelyly természet szerént hideg, más természet szerént meleg. Mind efféle vize vagyon Szeremtsnek I. a) ki folyó hideg forrása vagyon a' rétek' közepénn a' tzipra malom irányjábann, melyly a' rétek' közepénn lévő árokba foly: ki folyó hideg forrása vagyon a' Várasbann a' jó kútonn felül: hideg ki folyó forrása vagyon a' tzipra malom-mellett, melly a' malom patakba foly: hideg ki folyó forrás vagyon a' Plébánia' kertjébenn. b) Ki-folyó meleg forrás akármenynyi vagyon a' várnak régi árká-bann, és a' Plébánia' Kertjébenn — II. Folyó vize is vagyon, melyly Szeremtsenn két malmot hajt és végre a' Taktába szakad, melylybenn rák,

tsik, kövi hal, és egyéb peszmege találkozik — III kútja kettő vagyon nevezetes a' Várasbann: az egygyik az úgy nevezett Jó kút, a' másik a' Pap' kútja, a' nagy utszánn a' Plébánia, és Réformáta Parókia között; harmadik kút a' gyepenn vagyon, a' tsorda, gulya, ménes' itatására szolgál nyárbann, 's ditséretes víz. — IV. Tavi vize is vagyon a' Nádas tóbann az alsó malom mellett. — A' meleg forrásokból jó fürdőt lehetne formálni, de mivel olyan meleg víz vagyon Betsenn is, Szeremtshezz fél órányira, és már ott jól elkészültt fürdő ház vagyon: annak okáért az Uraság szükségtelenül nem szaporítja a fürdőket.

VII.

Szeremtsnek épületjei.

Halljunk rövidedenn A. Az Isten' házairól. B. Az Uraság házaról. C. a' köz emberek' házairól. A. Az Isten házai között legrégibb az, melyly már 1321-benn Plébániai Templom vala. Lássd a' IV. §. feljebb. Mivel hasonló alkotmányú Templom ez a' Bodrog Keresztúrihoz azt gyanítom, hogy alkalmasént egygy időbenn épüle amavval, a' B. Keresztúri pedig, mint a' déli ajtaja felett való falának faragott kövel való szegésénn (gimzet) láthatni, ezen kétszáz húsbann épüle. Lészen hát ilyly öreg a' Szeremtsi Templom is, ha tsak nem öregebb; mertt nevezetesbb hely vala Szeremts B. Keresztúrnál. — Mivel a' Réformátzió utánn Réformátus Rákótzí Sigmond lön Szeremtsnek urává, ezen régi tisztes Katolika Szentegyházat is réformálta. — Halála utánn a' fiai benne sírt (crypta) ásatának atyjok tetemeit belé temeték, Rákótzí Sigmond feleségének Gerendi Annának tetemeivel egy-

gyütt mind a' kettőnek koponyáját, és tsontjait szemeimmal látám ezen Sírban 1797-benn, és 1805-benn, melylyek kaparsó nélkül ott a' porban hevernek, a' Rákótzí' koponyáját, melylyenn még akkoronn nyoltz fog vala, megkülönböztethetni a' feleségeétől). A' síronn felül vagy egygy jó magos négy szögeletre, márványból épültt alkotvány (Mauzoleum). Ennek irányjában a' Templom' boltján vagy egygy Zászló nyel, melylynek a' lobogója Török damask selyem szövetből vala, melylynek még elrongyolott darabját magam is látám. 1644 'a' Tsászári Németek I. Rákótzí György ellen való haragjokban nekje menttenek az ő meghaltt atyja' sírjának, azt feldőlák, márvány alkotványát széljel hányák, annak vékonyabb márvány részeit öszsze törek. Azértt most ezen alkotványnak a' pártázatja nintsen meg; hanem feketére festett fával vagy kipoltolva, azután az alkotványnak napnyugati oldalán Rákótzí Sigmond' képe vala, napkeleti oldalán pedig a' felesége' képe, melylynek a' márványonn faragatlan kerek helye most is megvagy, ez is oda lett. Az eldirloltt márványok közül még nem régen egygy darab fetrengétt, melylyre aranyos betűkkel ez vala metszve: *Annae*, melyly az alkotvány' napkeleti oldalán lévő köhözz tartozék, melylyre ez vagy metszve: *Gerendi Consorti olim Ill. Spec. ac. a' többi ehhez tartozó elveszett, innét megtetszik, hogy ezen alkotványonn minden aranyozott betűvel vala készülve. Az eldirloltt márványok közül még most is egygy a' porban hever, melylyre Szent Jóbnak ezen szavai vagynak metszve: *Et in Carne mea videbo Deum Salvatorem meum.* — Ezenn kül Sz. Pálnak ezen szavaiból: *Reposita est mihi Corona justitiae, quam reddet mihi**

Dominus in illa die justus iudex, már tsak ezek vagynak meg: *Qvam reddet mihi Dominus.* — Szirmai Antal *In Notit. Topograph. p. 170.* gántosann azt írja. „*In Oratorio Helv. Confessionis est fragmentum etiam alterius monumenti, in quo haec nonnisi legi poterant: Gerendi Consorti olim Ill. Spec. — — in aeternum in te Domine Speravi.* Ezen kövek, melylyekre az említett szavak vagynak metszve, ugyan azon egygy alkotványnak részei, lábtól vagy az alkotvány' napkeleti oldalán: *Annae Gerendi Consorti olim Ill. Spec, ac: de a' darab, melylyre Annae vagyon metszve, bé nintsen a' kőműves által tétetve; hanem a' Templombann hevervénn azon kő, kezembenn vala néhány esztendő előtt. Fejtől a' Sír ajtaja fellett a' maga helyénn áll azon kő, melylyre ezek vagynak írva: In te Domine Speravi, non confundar in aeternum.* Szirmai az említett könyvének 167, 168. lapján ezen alkotványi felül írást elé hozja ugyan; de tökéletlenül, azért én ugyan azon írás módjával, mint a' kövönn találtatik azt ide írom.

Az alkotvány' tetejénn ki vagynak metszve a' tzierek, és a' következő írás:

Insignia, Illvstri, Spectabili, ac Magnifico Domino Sigismvndo Rákóczi de Felső-Vadáz. Comiti Comitatus Borsodiensis, Rvdolphi secundi Romanorum Imperatoris, ac Hvngariae. Zc. Regis Consiliario olim svpremo. Primum Zendrő, ex post vero Agriensis Capitaneo, ac Principi Transilvaniae, Partivm Regni Hvngariae Domino, et Sicvlor. Comiti. Zc. — Cvivs virtvs summa evm gratvlatione saepivs difficillimis temporibvs apud Hvngaros clarvit. Die 5. Decembris. An, 1608, in Felső-Vadáz Loco nativitatıs svae pie

defuncto, cum vixisset annos circiter 64. tres Filii Georg. Sigis. et Paulus Rakoczi Genitori eorum charis. de ipsis, et patria bene merito moest. p. An. D. 1618.

A' Sir' ajtaja felett napnyugati oldalon n, az az főtől.

In Te Domine speravi, non confundar in aeternum.

Napkeleti oldalon n, az az lábtól.

Gerendi Consorti olim Ill. Spec. ac. — — —

Déli oldalon n.

Itt fekszik Rakócy Sigmond. Az Jámbor felőle jöt
mond

Magyar Országnak támasza. Vala Czyászárunk
Tanácha

Szendreő czvdálta ereiét. Egber kariát nagy el-
méiét.

Erdély szerette oltalmát. Az Teőreők félte hatal-
mát.

My Honnyunkban lakó népek ohaytyuk mint igaz
hívek.

Azért Szendrő, Magyar, Eger, Czászár Erdély's
minden ember

Sirassad édes Atyádot megh holt Rakócy Sigmond-
dot,

Éjszaki oldalon n.

Hic Sigemvndvs ovans post ultima fata Rakocy
Pannoniae colvmen pace sagoqve cvbat.

Agria fortunam est cvivs mirata Secvndam

Hectoris amoenum Caesar et ingenivm.

Dacia protectorem ; atrox sed Turca flagellvm

Nos Patriae Cives mite patrocinivm.

Qvare Pannonia, Agria, Caesar, Dacia, Cives

Ivsta Patri Patriae solvite cum lacrymis.

Ezen Templomról még megjegyezni való, hogy annak a' boltja nem téglából, sem faragott kőből nintsen, hanem aprólékos béka-só, és kemény kova kövekből, még is olyly erős, hogy benne csak egygy reppenés sintsen, a' Torony a' Templom' oldalábann vagyon. — Mind azokból, melylyeket ezen Templomról írek, kitetszik, hogy botlék Szirmai (In Notit. Topogr. pag. 167.) azt írvánu, hogy Rákótzí Sigmond azon Templombann temetteték el, a' melylyet ő maga a' Helvétziai Vallásúaknak épített; merth ezen Templom századokkal öregebb Rákótzí Sigmondnál, és gántsosann írja ugyan azon helyenn, hogy ezen Mauzoleumot az ő fiai 1608-bann téteték, merth Atyjok halála után tíz esztendővel 1618. téteték.

II. Ezen le írt Templom-után épüle Szeremtsenn a' Zárdi, és egygyyszer'smind Apáti Templom; de 1556 a' Zárdból vár formáltatvánn, a' Templom épületje is más formába öltözék, 's végre csak egygy kápolna marada a' Várban Lássd a' IV. §. De mivel ez helyett a' Váronn kivelszép Templomot építettett a' Méltóságos Almási Familia; a' Vári kápolnának vége vettétett, 's így most ditsőségesbb ezen újj Templom, mint az első.

III. Ezen Plébániai Újj Templomnál hamarabb épült az Oroszok' Temploma; de csak patitsos falakkal 1716 esztendőbenn melylybenn a' Szeremtsre származott Oroszok esedező levéllel folyamodtának Rákótzí Juliánnához már akkor Gr. Aspremontnéhoz, hogy magoknak ide papot nyerhessenek, ne légyenek többé az Olaszi Orosz Parokiához filiáltatva, mivel már úgy is Templomtskát építettenek, kértték pedig a' kegyelmes Fejedelem Aszszonyt, hogy Puskárszki Jánost engedné ide nékjek Parokusúl be ho-

zatni. Erre ilylyen háti írást nyerének Rákótzí Juliánnától, melylyet ők a' Templom ládájában tartanak, melylynek szóról szóra ez a' tartalma, „Siquidem Incolae Oppidi Szerenes certum qven-
„dam Presbyterum in Sacerdotem habere volunt;
„non tamen absqve consensu, et permissione no-
„stra; igitur praefatum Presbyterum in suum sa-
„cerdotem consecrari curare permittimus, assen-
„timurqve. Zboroviaé 29 Januar. 1716.

Rakóczi Julianna. m. p.

Üdövel a' patitsos fal' helyébe kő falat rakatának az Oroszok. Végre 1799-dik esztendőben az egész templomot meg újjíták, és meg-nagyob-
biták, 's újj oltárral fel-ékesíték.

IV. Nyoltz esztendő előtt a' Zsidók-is itt jó-
kora Templomot tsapttanak magoknak kőből.

B.

Az Uraság háza, vagy kastélyja a' Vár, mely-
nek erősségei (bástyái) és tornyai le vagynak
romtva. Az egész vár hajdan környettlen körül
veteték széles, és mély árokkal (sántz), melylyet
a' benne lévő számtalan meleg forrás viz tölte-be.
A' Vár' kapuja a' déli oldalónn vagyon, és hajdan
hídonn vala a' bėjárás. A' kapu-előtt az árok' part-
ja-mellett dél felől vala a' külső vár, melyly
hasonlólag, mint a' belső vár folyó vizekkel,
dágványokkal, kátyókkal, kuburtzokkal, sáros
nádas tavakkal, járhatatlan fertőkkal vala hajdan
körül kerítve; úgymint éjszak felől a' vár'árkából
ki-folyó meleg vízzel, Nap-nyúgot, dél, és nap-
kelet felől a' Váras' jó kútjának, és a' körülötte
lévő forrásoknak folyásaik menvénn öszsze a' me-
leg-vízzel, a' mint még mai napiglan is öszsze
megyen a' tzigány soronn lévő kertek' szögleténn,
és ezen jó kút' forrásai, még most is jó darabonn
nádas tavakat formálnak azon Kútonn alól. Ezen

motsárokkal körül vett száraz földönn lakttanak a' Rákótzí' huszárai, ennél fogva mai napiglan ezen egész útsza Huszár várnak neveztetik. Ma ezen belső várnak G. Aspremont' része egygy felől pusztánn áll, más felől élet tartó. A' méltóságos Almási Familia' részénn pedig Uri alkalmatosságok vagynak, a' hová az Uraság olylykor olylykor száll, és mulatozik : A' Vár' kapujamellert mind a' két felől Uraságnak két Tiszt tartója lakozik,

D.

A' köz emberek' házai a' tehetősbbeké köből épülttenek, mivel Szeremts bővelkedik kövekkel, és tsinos vértelküek *) de a' Szegény embereké patitsos, vagy földből vertt falú Kuso nyók.

3.

Javallat a' Mester szók eránt a' Magyar nyelvben.

A' minap több Magyar Könyvek olvasásából azt vettem észre, hogy Tudósaink a' mester szavakban meg nem egyeznek, mellyen némellyek megtartják a' más nyelvekben használt nevezeteket, mások viszont mindent magyarra fordítanak : általlyában, egyik módot sem lehet ugyan meg-

---

*) Vértelék vidéki szó, ezt Szeremtsenn minden köz ember érti. Ilylen Szeremtsi szó: átsinkódzik, kusornyó. Ezeket szókönyvembenn magyarázom. **)

**) Köszönjük; — de itt is kellett volna magyarázni, mint több más rideg szokat is.

vetni, de elfogadni sem tanácsos: a' melly mester szavakat értelmesen magyar nyelvben által tenni nem lehet, miért ne tartsuk ott meg azt a' nyelvbelit, mellyel nálunk legközöséesebb az éles, ellenben a' mit Magyarúl értelmesen kilehet fejezni, miért költsönözünk ott idegen szavakat:

Mivel minden Tudós Szerzőnek fő tzellyának annak kell lenni, hogy olvasói ötet tökéletesen megértsék, a' nélkül pedig hogy a' mester szavak meglegyenek állapítva, és a' Tudósok azokkal egy értelemben éljenek, azt elérni nem lehetne: úgy vélekedek, hogy addig a' Tudományok nyelvünkön mindég ingadozó lábon fognak állani, míg Tudósaink magok között arról meg nem egyeznek, hogy minden Tudományban a' fő dolgokat, melly szavakkal lehessen, és kellessen megjegyezni: e' nélkül nem lehet tévelyedésben nem esni az olvasónak, mert a' kis értelemben használt vagy össze forrasztás által újjnak alkotott szavakat melly értelemben vegye, nem fogja tudni: nem szóllok a' Tudósokról, mert ezek a' hibát is elértik, hanem azokról, kik a' Tudományban bévezettettek, kiknek nagy bajokra válik, ha a' szavak értelméről is aggódniok kell.

Érzették ezeknek fontosságát mind azok a' Nemzetek, mellyek a' Tudományokban előmenetelt tettek, és csak azzal segítettek magokon, hogy olyan férfiak tekintetén megnyugodtak, kiknek felsőbbségében a' köz vélekedés megegyezett: Nálunk ez talán nehezen eshetne meg, mert Nemzetünknek az a' tulajdona, hogy maga meggyőződéséhez kiki nagyon ragaszkodik; és más nyomdokit addig nem örömet követi; míg a' maga által talált utat folytathatja: hiba é ez — vagy tökéletesebbítésre vezető ösztön nem akarom elhatározni: ha mindazonáltal meggondolom,

hogy egyes individuumnak mind élete, mind tehetsége a' természet által igen szoros határok közé vagy szorítva: ezen tulajdonságot, melly mindenkor jele a' kifejtődzésre törekedő nagy tehetségnek ha hibának nem is, az előmenetelben akadálnak hátorkodok állítani: mert ha az Építők nem egy tételre, és nem egyenlő materiákból munkálódnak, hanem kiki a' maga tettszését követi; soha az épület tökéletes állapotra nem jut, hanem olyan lesz, mint K. Urnak a' Háza, mellyhez minden örökös egy darabot ragasztott, a' nélkül, hogy az öszve köttetésre figyelmeztet volna: ellehet gondolni, mi kerekedett ezen neveléséből az ősi lakásnak.

Én azt gondolnám, hogy ha minden Tudományokban gyakorlott mester szavak öszve szedetnének, legyenek azok jók vagy hibások, a' józan elme könnyebben tehetne azok között választást, és lassanként oda juthatnánk, hogy valamint a' Babot minnyáján Babrul hívjuk, és minnyáján értjük, hogy a' Bab nevezet által mi fele természetes jegyeztessék, úgy a' többiben megfogunk egyezni.

Gondolom pedig ezen munkát azok tehetnék meg tökéletesen, kik a' Tudományban járatosak, a' Physikát venné fel p. o. a' Physicus, a' Botaniciát a' Botanicus, a' Chemiciát a' Chemicus.

Nem kellene azon akadozni, egyik vagy másik mester szavat miképp lehessen megmagyarosítani, kövessük ebben más Nemzetek példáját, kiknél számos nevezeteket találunk idegen nyelvekből elfogadva.

Miért nem mondjuk mi is a' physice physikának, miért kell a' helyében a' Tudomány definitióját tenni, ha nem általljuk az oskolát oskolának, az Istrángot Istrángnak az asztalt asztalnak a' Budárt Budárnak a' kéményt kéménynek,

's a' t. hívni, jó lehet egyik nevezet sem tulajdona nyelvünknek, mi tartóztathat bennünket, hogy a' Mathesist, Chemiát, és több efféleket meg ne tartsuk a' magok nevezetében, nem de ezzel az idegenek tudós írásaik értésében könnyedséget fogunk fiainknak szerezni.

Sz. K.

4.

Debreczeni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel' Élete.

Szilágyinak neve előtt Piskárkos Szathmár Vármegyei helységnek nevezete a' nemes ház' praedicatumát jegyzi. Született 1710. Február. 19-dikén Debreczenben, hol atyja Theologiát tanító Professor volt. Nemes házból vette eredetét anyja is, Kerestély Szilágyi Mária, leánya Mártonnak, a' Bihari Egyházi Megye' Esperestjének.

A' mi Szilágyink már tizen egy eszt. korában által esett az alsóbb Classisokon, hova Debreczenben és Patakon a' Logikai Osztály is tartozik, 's így már az Academiai Tudományokat tanító Professorok' kezeik alá ment által: de természetének kisdedsége miatt a' Collégiumi ruhát vele fel nem véteték, előre látván, hogy a' togába öltöztetett kis fiú' megpillantására mindenek kacagni fognak. (Ez a' Collégiumi ruha, 1624 óta 1774-ig, állott egy taláris fekete dolmányból, melly feje-érczből vert kapcsokkal 's egy széles övvel volt a' testhez szorítva, 's egy zöld, posztó pallástból, 's prémes alacsony kalpagból) Tizenkét esztendő volt, 's tógába-öltözött társainak ő tanította a' Görög nyelvet, 's tizenégy,

ő nekik a' Zsidót, mint e' végre kinevezett Praeses (Extraordin. Prof). A' Zsidó Nyelv' tanulásához Pünkösöd' hetében fogott, 's már Karácsonkor az Ó Testam. Könyveit szelvében fordította, teljes elkészültségben fejtegetvén. Németül Pozsonyban tanult vala meg, még alsóbb iskolájiban.

1735. Helvetziába ment, 's elébb Bernában, később Bázelen mulatott. Professorai hamar kiismerék, melly adományú ifjú jöve kezeik alá, 's őtet baráti társalkodásokra méltóztatták. Tekintetbe jöven ezek között, a' Republica' Első Consulja, Bárá Escher, egykor Austriai Generális, Szilágyit eggyetlen fija' nevelése végett házához fogadta. Ez már ekkor magas és szép 's erős növésű, igen kedves arcú fiatal ember volt, 's olly ügyes, hogy a' lovaglásban, kardforgatásban, tánczban, korcsolyázásban épen úgy múlá felül minden társait, mint iskolai tudományaiban tartatott elsőnek: — Ha ki eggy rendes történetét olvasni akarja, tekintse-meg Szilágyinak Biographiáját Tiszt. Tóth Ferencz Úrnak követk. című munkájában: „A' Helvétziai Vallástételt követő „Tulatiszai Superintendenciában élt Református „Püspökök' Élete. Győr, 1812.” lap 169 — 192.

Innen 1739. Leidába ment-által, hol hasonlóképen fogadtatott. Unokája, Bihar Várm. Szolgabíró Tek. Szilágyi Lajos Ur, barátságosan közlé velem mind azon papirosokat, mellyek nagyattjáról a' Superintendensről rá-maradtak, 's ezek között én Hemsterhuisnek is lelem eggy levelét, eggy Criticai tárgyút, 's ez mutatja, melly tekintetben volt Szilágyi a' maga Professorai előtt Schultens pedig ezt írja az atyjának: Filius tuus, Samuel, tuae meaeque deliciae, portentum istud naturae ... Képzelné lehet, hogy a' Hollandiai Philologusok előtt mint hozta magát kedvességbe azon görög versezete által is, mellyet a' Weren-

fels' halálára irt. Prof. Budai Esaiás Úr azt újra lenyomtatá Régi Tudós Világ' Historiájának Előbeszédében.

1741. vissza tére Bernába, hihetőleg Bernai Theolog. Prof. Scheurer Samuelnek Katalin leánya miatt, kit feleségül választá-ki, 's itt vevé (nem, a' mint Tóth Úr írja, Hollandiában *) a' Hold-Mező-Vásárhelyi Predikátorságra a' meghívást. Elfogadta azt, 's Debreczenbe megérkezett. De itt a' Philos. és Görög nyelv' Professorságával kínáltatott-meg, 's 1742. April. 6-dikán, mint illyen, Beköszönő-Beszédet tartott.

Őri Szeremlei Sámuel Senátor 's később Fő-Bírónak Susána leánya elfeledteté vele a' Helvétziai előbbi Kedvest, 's ezt, a' mint Scheurernek hozzá 1744. XI. Kal. Septembr. irt atyaisan-ke-sergő 's barátságosan-feddő leveléből látom, kevéssel ez előtt jegyzette volt el. Ezen házasságból születtek: 1. Sámuel, Lajosnak atyja, Bihar Várm. Táblabíró, Hegy-Köz-Pályiban, Bihar mellett; 2. Márton, Patakon Phys. és Math. tanító Prof. 3. Mihály, Mathematicus; 4. Gábor, Theol. Prof. Debreczenben; 's Mária és Anna leányai, két Superintendensek' feleségeik; amaz a' Vecsey Samuelé, Debreczenben; ez az Öry Gáboré, Miskolczon.

Meghalván a' halhatatlan érdemű Maróthi György, kinél hasznosbb Tanítója a' Debreczeni Iskolának az ott közönségessé lett vélekedés szerint még nem volt, Szilágyi a' Mathem. Histor. és Római Literatura' tanítására vitetett-által, 1748. pedig, megholt atyjának helyébe, a' Theológiá-éra. — (Theológiát ezen Iskolában három Szilágyi tanított egymás után: Márton, Sámuel, Gá-

---

*) Kezembem vagyon Hieronymus de Wilhelm barátjához irt levelének mása, 's itt ez után szolok,

bor — atya, fiú, unoka — 's Márton és Gábor magokat a' Szent Szolgálatra felavattatni nem engedték, 's Gábor eggykor nekem oda nyilatkoztatá-ki magát, hogy ha tőle azt kívánni meg nem szűnnek, készebb lesz szolgálatjáról lemondani. Sámuel is egyedül az által bírhaták e' lépésre, mert különben Superintendens nem lehetett volna. Pedig azt neki keresni kellett, nem magára, hanem az ügyre nézve.)

A' mi Szilágyinkat a' Tudósok széles és mély tudományai, a' nem tudósok kedves társalkodásai miatt, egymással vetélkedve szerették, Debreczen pedig és a' Vallás' emberei úgy nézték, mint Áronjokat, mint Tek. Domokos Lajos Urat, a' Városnak szeretett és rettegett Fő Bíróját, Bihar-nak Assessorát és Dietai Követjét, mint Mózeszt — két colossális nagyságú férjfiakat és barátokat. De sok ideig nem értett dolog volt az is, hogy a' Debreczenben fekvő katonaság' Tisztjei mindennapi társai voltak az ifjú Professornak, holott ez a' két rend, itt még inkább mint máshol, ritkán van öszveérintésben. Szilágyi megjelent a' Generális' ebédjeinél, 's ő magyarázta neki és egyéb Vendégeinek a' nagy Friedrich' Tacticáját 's Voltairrel üzőtt Levelezéseit, 's asztal után a' legügyesebbekkel kardot vont, 's markaikból kicsavarta, mint tanult Kárdozó, a' fegyvert. A' Generális (gyermek koromban sokat hallott nevét elfelejtettem) el nem tudta telni a' mindentudó 's mindenre alkalmas emberrel, 's a' legkömolybb barátság' hangzatjain kérte, unszolta, rugná le az alkalmatlan talárist 's venne katonai szolgálatot; biztatgatta, hogy tíz esztendő alatt Camarádjának fogja nevezhetni. Szilágyit a' titulus és egyéb nem igen csiklandá, 's a' még akkor boldog Debreczennek eggy különös, magának tulajdon, szép és boldogító Patriotismusa volt,

volt, a' mai a' régihez képest olyan mint a' mai Romaiaké.

1759. Diószegre ment-ki Predikátornak, és csak hamar Szathmárra. De Debreczen visszakíváná a' páratlan nagyságú embert, 's 1765. Aug. 15 d. Superintendensnek választatott.

Élete' megírásában nekem nem czélom Szilágyit, mint az Egyház' nevezetes férjfiát, festeni, hanem inkább mint szertelen erejű 's nagy tudományú férjfit, leginkább pedig mint nyelvünknek 's Literaturánknak eddig nem is igen ismért hőst; 's a' szűk hely emlékeztet, hogy siessék szeretett tárgyamhoz. De új hivatalában egy tett fordul elő, mellyet annyival inkább nem kell elhallgatnom, mert érdemes Biográphja, elfogva bizonyos tekintetek által, azt illetni nem akará 's nem meré. A' publicitást sokan nem szeretik, de az megbecsülhetetlen dolog, 's ha azt tekintjük, hogy senkit meg ne sértsünk, kevés történet jut a' maradék' ismeretére, 's inkábbára hamisan. Az igazság' szeretete és a' tőlünk szövétnekét váró pragmaticus Író' szüksége elnémíthatná bennünk a' mit egyéb tekintetek sugallhatnak.

Valamelly Basilita elhagyá Klastromát is, Vallását is, megházasodott, 's feleségével 's gyemekeivel Debreczenben vett lakást. A' dolog későre kivilágosodott, 's Debreczenre parancsolat ment a' szökevény' elfogattatása eránt. Pándi János Fő Bíró elfogatá az embert: de a' Magistrátus és Communitás, midőn a' Parancsolat felolvastaték, elereszteté, úgy hiven, hogy ők, Vallásoknak principiumai szerint, melly a' lelkiismeret' és meggyőződés' szabadságán épült, annak elfogattatásában, a' ki nem vádoltathatik egyébbel mint e' szabadság' gyakorlásával, eszközök nem lehetnek. Könyörgöttek azonban, hogy bánások tiszteletlenség gyanánt nekik ne vétessék.

— Debreczen meglakolt, 's fájdalmasan; 's miútt-hogy II. József 1770. Magyar-országra lejött, szeretett Anyja meghagyá a' Császárnak, hogy Királyi neheztelését a' Város' Elöljárójával éreztesse, 's őket merész tettekért megdorgálja. (Assessor Szilágyi Sámuel Ur papirosra tévé a' törtenetet, de olly gond nélkül, hogy még azon nevezetes napot sem jegyzette-fel, a' mellyről mingyárt szó lesz, 's nem tartá méltónak, hogy a' mit papirosra leöntött, tisztára írja, hogy azon igazítson. Kinek hívták a' Basilítát, mikor jött Debreczenbe, azt jegyzésctől hijába kérdjük. Azt, a' mi itt következik, rész szerint e' jegyzések, rész szerint azok után fogom mondani, a' miket magától is a' Superintendenstől, tisztelt rokonom Domokos Lajos Urtól is hallottam)

Május 18-dika vala az a' nap, a' mellyen József Váradról Debreczenbe váratott. Alig lépe-be szobájába, a' Fejér-Lónál, midőn egyik emberre lekiálta a' folyosóról, hogy a' Superintendens menjen-fel. Ment ez a' nagy testtel, 's pallástosan, 's keresztül-fúrván magát az udvaron, folyosón és grádiecon össze-toldult sokaságon, elfúladvan jutott a' Császár elébe, ki már ekkor a' Fő-Bírót és Magistrátust megfeddette, 's lángolt neheztelésében. Szilágyi kérte a' Fejedelmet, hogy lélegzetet vehessen.

„S mit tenne maga, ha Uralkodó volna, alatt valójival, kik illy vakmerően, illy tiszteletlenül merték volna általhágni parancsolatját?” kérdé a' Császár a' falnak — szorított Superintendenstől. Én királyisan gondolkozni nem tudok, felele ez; 's el nem akadván feleletében, hogy a' szó tiszteletlenségre ne magyaráztathassék, előadta hosszasan, bátran, szabad lélekkel 's tisztelettel, a' mi a' vétségen könnyíthetett. A' legszínletlenebb igazság' hangzatjain szóla az alatt valói

kötelesség' szentsége felől, melly nélkül semmi rend fenn nem állhat: de tisztelettel eltölt hátorsággal fejtegette azon hív alatt valói küszködését is, a' ki a' lelki ismertet' tilalmát és a' parancsolatot ellenkezésben látja. A' Császár meg vala illetve, úgy hogy beszéde közben, melly most egészen elszelídült, igen gyakran fogdosá a' Superintendens' talárisa' gombjait. Midőn ebéd után a' Collégiumot és az ennek szomszédjában álló (azolta elégett 's eldöntött 's újra épített) Templo mot méne megtekinteni, úgy parancsolá, hogy a' Superintendens mindég balja mellett lépdeljen. A' búcsúzáskor irígységet támasztó szóval vált-el tőle.

1772. Szilágyit megsújtá a' guta. Bajából felépült ugyan, de járása elnehezedett, 's nyelve fáradságosan ejté a' hangokat. Alkalmatlanná téve a' templomi szolgálatra, hivatalt Ráplánok által viselteté, 's Kovácsiba (Biharhoz fel, Váradhoz két órányira) tette-által lakását, hol földes-úri jussal bírt jószága, 's szép háza volt. Itt csapá-le a' guta másod ízben, 1785. Júl. 8 d., 's 16 d. eloltotta életét. Temetésére, 20 d., hatvan öt Predikátor jelene-meg.

En ezt a' ritka embert gyakran láttam. Eggy két esztendővel azután hogy elhagyám iskoláimat, jelen valék én is Bájon (Szabolesban) azon Gyűlésen, mellyet a' Superintendenzia oda rendelt. A' hely' Urának ebédje 's vatsorája mellett úgy fogtam ülést, hogy a' Superintendenst láthassam és hallhassam; ő szeretett beszélni, 's ámbár characterében nem vala semmi pedantismus, a' legdévajbb beszédet is tudomány által nemesítgette. Estve szállására kísértém-el a' Papság' sokaságában, kik, szerencsémre, elebb titkon és egyenként, majd búcsúzva és egész csoportban, igen hamar eltűntek.

Sz. tudni akará, nem szakasztottam e' félbe a' görög nyelv' tanulását, inte, hogy azt ne tegyem és hogy minden egyéb felett Homért csináljam olvasásommá, 's hogy hozassam meg Schaufelbergernek Nova clavis Homeri czimű Munkáját, (Turici, 1761. VIII. K. 8.), 's ezt itt én is intésképben jegyzem-fel. Ekkor elmondá előttem Homérnek némelly szebb helyeit, érezteté velem azoknak szépségeket, felfejteté velem eggykét szót, 's a' beszéd által ment a' Római, a' Francia, a' Német Poetákra. Menni akartam, 's tartóztatott; talpon állva ére bennünket mind kettőnket a' reggel. Revélyen mondom ezt, de nem kevélységből, hadd sesse a' hatvan esztendőt túl-élt férjfiú' szeretetre-méltó lelkét 's nyájasságát.

Sz. sem nem csudálta magát, sem magát csudáltatni nem akarta, de gyönyörködött dolgozásaiban, 's azokat a' hallani tudók és akarók előtt örömet elmondogatta. Előbb Haller Albertnek mondotta-el eggy német Ódáját, 's utána vetette fordítását is (lásd azt Tóthnál, eml. Munk. 189. l.) még eddig nem vala tudva előttem, hogy a' kedves Öreg magyar versekben is mulatja magát, 's kértem, hogy ha mit saját dolgozásiból még tud, méltóztatnék velem hallatni. Elmondá Horázból a' Horázt' szchemájiban fordított Ódáját, nevezetesen ezt: Onavis referent ..., 's az Olvasó képzei álmélkodásomat, kivált ha tudja, hogy Debreczen és Patak, azután még húsz esztendővel is, a' csengőtlen hexametereket verseknek sem tekintették. Tudakoztam tőle, mikor kezdett illy verselést, 's felelt. Régibb papirosaim közül sokat nem bírok; de én az effelét közleni szoktam Levelezőmmel, 's kérem ezeket, tudósítsanak, ha ezt Leveleimben fellelik. Arra emlékezem, hogy Kalmárt tanítványának mondotta

e' nemben. Pedig ő 1761. írta (lásd Prodrómusát I. 204) ismert hexameterreit *).

Eggy nap eggyütt ebédeltem vele Domokos Úrnál. Asztal után némellyek a' nyelvrontókon mulaták magokat; nekik nagy véték volt a' barátné, Istenné, a' Költő, 's Virgil és Propertz. A' ház' Ura tisztelte a' hospitalitás' törvényeit, 's hallgatott. Sz. mind ezeket védelmezte, 's megmondá, hogy azok, jók vagy nem, maradni fognak, mert reájok szükség van.

Váradra menvén 1784. kitértém útaból Kovácsiba, hogy láthassam Henriádját. Az öreg déli álomra dőlt vala le, egészen levetkezve az olvasztó hőség miatt; de hallván kérésünket, megmarkolá gyomrán alsó ruháját, 's eggy fordúlással talpon állott, 's asztala mellé ült. Rikötötte, hogy csak ott essék az olvasás, a' hol a' könyv kezemben megnyíland, és hogy szememet el ne fordítsam a' francia textusból; külömben abba hagyja 's ekkor minden syllabán elakadt nyelvvel, dörgő hangon, elkezdé az olvasást, 's meg nem állott, míg a' IX. Éneken által nem ment. Még hallom szavát:

Virágzó partjain rég' Idaliának,
Hol vége öszve ér Európ' 's Asiának.

De a' nyomtatásban a' két sor nem így áll, 's nekem úgy tetszik, hogy a' változtatás rontás,

---

*) Fesse Halmárt a' bohó történet. — Sz. Professor korában egy utat teve Becsig, 's társul 's mulattatóul a' Togátus Halmárt vitte magával. Ez nemán ült a' vig kedvű ember mellett. — De kerlek mindenre, szólj már egyet valaha! mondá neki, 's a' felelet az volt, hogy ő semmit nem tud. — De csak tudsz ennyit: p u s k a. — Puska! mondá Hal. már sietve, 's elnemult így Sz. leve a' Mulattató, 's elmondá neki Verseit. K. életre jött szenderegéseiből, 's vad hexameterreit meg ez utja alatt elkezdé csikorgatni.

'S most a' Zivatart olvasta fel az I. Könyvből, 's a' Türenne' küzdeset a' X-dikből, 's tetszett magának abban, hogy ő igazabban fordított, mint a' hogy Voltaire-írt. L'air siffle, le ciel gronde, — nem jó, mert elebb zeng az ég, azután fú a' szél. A' Heyne' tanítványa elpirult e' szóra; a' duellum' magyarázatját meg sem értette.

Fő Tisztel. Úr! mondtam én a' két ifjú közt (László öcsém jelen vala) ifjúvá vált öregnek, mit mond majd a' Fernéyi Patriárcha, ha meghallja, hogy az ő Henriádját egy bajusztalan Magyar Pap 's egy bajuszos Magyar Superintendens fordította? — a' hírt, felele, én viszem meg neki, 's talán még elebb míg munkám sajtó alá jut; 's azt fogom mellé vetni, hogy a' bajusztalan emberét asszonykánk olvassák, a' buszosét férjfiaink fogják. — Úgy óhajtanám, a' hír csak akkor jusson hozzá, midőn azt is veheti, hogy a' bajuszos fordító bennünket Orleáni Szűzecskéjével is megajándékoza. Mert én vallást teszek, hogy azt a' bohó, 's több-mint csak bohó Poemát több örömmel olvasom, mint ezt a' kisdéd, igen is kisdéd Hős - Költeményt. — 'S melly kifogásod van ez ellen? kérdé. — Az, mondtam, hogy ez olvashatatlan annak, a' ki Homért, Virgilt és Klopstockot olvasta; azok nagy oltár-táblai festések: ez egy kis rendes miniatűr. Az öreg azt felelte, hogy a' Henriádot csak érezve kell olvasni, nem összevetve; 's felek, nekem volt nem igazom.

Ha annyi tudománnyal Szilágyi ötven esztendővel jött volna később, hol volnánk most?

Görög, Deák, Francia Verseivel egygyütt Magyar dolgozásait is *Silvae Silvanae* czím alatt szándékozott kiadni első szülött fija; de a' mint értem, az a' nyolcz rétű bekötött Album, melly 1780. kevés pillantatokig kezemben volt,

nincs meg többé. Nem tilthatom el magamtól azt a' gyanút, hogy barátjai tűzbe vetették a' könyvet, ne hogy métricus dolgozásai az ő tiszteltjekre nagy gyalázatot vonjon, 's kedvem volna vádolni Tóth Urat, hogy két deák Ódája 's a' Hallerből magyarra fordított darab helyett, ezeket nem írta le inkább. Azok Dürer Alberti dolgozások: darabosok, de lelkesek. Imhol az az eggy Ódája, melly nálam, Sámuel fijának kezével írva, megmaradt:

K L O P S T O C K

A' D Á N K I R Á L Y H O Z.

Oh melly drága Király, menyeyi kit kezek,
Még napfényre midőn hozta kegyes szüle,
Felszentelték; ő lesz a' haza' gyamola
'S országszékeinek oszlopa.

5. Tündéres dicső név 's fény ha kecsegteti,
Ezt hogy népeinek vére' folyásain
Venné; vagy sok ezer özvegyi könyveken,
Nem kell árva' nyögésein.

Nem sír képeinél régi vitézinek,

10. Búskodván hírekért: emberi szíve előtt
Hogy gyermek vala is, volt becsed, oh kegyes,
Több, mint hádverő bajnoké.

Felségesbb ugyan is vágyakodása az
Szép lelkének — eredj távol, Hízelkedés!

15. Boldog népnek hogy ő lenne szerelmese;
Ez volt nappal is, éjjel is.

Kisded volt, 's nyugodott angyali karjain
Anyjának, ki remélt, ezt öreg emberek
Nézték, 's mind erejek mind szemek is vidult,

20. Mndván: Dán ez atyád leszen!
Ezt forgatta korán, melly dicső gondolat!
Isten' képe legyen, más sok ezernek is
Boldogsága, magát erre határozá:
Fő Ur, add, követőd legyek!

25. Mint Astréa, leül mérni királyait
A' földnek, 's igazán, holtok után: ez is
Mérni szokta magát, 's minden ő útait,
Mellyekkel jegyes élete.
Mint keresztyéni Király hogyha jutalmat ad
30. Jámbor szolgálának, végre alá tekint
Músámra, 's fíjait nézi kegyes szeme,
Szíve mint nemesül 's javúl.
Meglát messzire is szótalan érdemet,
Azt biztatja, hogy él híre halál után.
35. Illy életnek azért ő maga is siet
Meglátni dicső templomát.
Músám, ki Sionon isteni Messziást
Éneklesz, jer alá Pindus' hegyére is,
Hol némelly koronás fő ha dicsértetik,
40. . Istenség' követője az.
Kezdd-el lanti sorod' eggy gyönyörű neven,
Melly gyakran ezután töled is hallatik,
A' jó sorsot ha még — melly csak a' jókra néz —
Fested, 's jó fejedelmet.
45. Fédor ím e' Király, ki neked útát hint,
Hogy bátran igyekezz felső tetőkre is.
E' keresztyéni király illy vezetőt keres
Istent látni a' Golgathán.

Kemény, merész inversiók, értelmet elnehezítő elrakásai a' szóknak, hibás lábak, szerencsétlen crásisok (kresztyéni): de férjfiás szépségű szólások is, 's Görög és Római beszédre emlékeztetők, 's példák a' szók' megcsonkázására (Dán, Danus), az elisióra (10), — 's mind ezek eggy 1719. született ember' tollából.

Hazinczy Ferencz,

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-esmertetés.

Vétek Sulya szomorú Játék 4 Felvonásban, írta Müllner Adolph 1812-ben fordította némelly hozzá adásokkal 1818-ban Döbrentei Gábor *).

Ha valamelly munka, úgy ez, bizonynyal a' fordítást megérdemlette, 's még, ezen fordítóját, ki mint, több megjelent 's kéziratban lévő munkáiban, úgy ebben is, a' Magyar nyelv tiszta 's csinos előadásában való jártasságát bizonyítja, e' mellett az Író lelkét eltalálta; 's a' ki számos újjítók 's még fájdalom! több makacs ellenségei közt azoknak a' közép útát megtudta tartani. — A' régiséget imádom csak a' nyelvben nem, annak elé kell menni, az a' Nemzet szerencsés, melly derék íróinak fekete harczai után végre győz, nekünk ezt csak reményleni lehet, kiket a' Discóségtől minden lehető akadályok vissza vernek, mert íróink bár kevesek de jók volnának, kik már is emelték terjesztették Honnyi kimivelődésünket; — illyen a' Schuld érdemes fordítója. — Szokatlan ugyan egy Munka megjelenése előtt arról ítéletet közre bocsátani, de minthogy Erdélyben több ízben Nemzeti Színeinken előadott, másoktól olvastatott, ennél fogva sokan ismerik, másfelől, szomszéd nyugodti Hazámat előre kívánván örvendeztetni ezen nem sokára

---

*) Hazánk diszes Írójának ezen fordítása több Külföldi Színjátékok' fordításaival együtt nem sokára fog előfizetés eránt Trattner János Tamásnál megjelenni, 's általunk ez úttal ajánlatik az Olvasó közönségnek,

megjelenendő jeles fordítással, úgy hiszem kedvesen fogják olvasóim venni ez igyekezetemet, mellyel a' jót szépet és hasznost kívánom borostyánoztatni. — A' hibák minthogy a' megjelenésig örökké megorvasolhatók, azokról csak azt mondom, ha. nem elő-ítélet mellyet belénk egy illy tökéletes munka mint a' Schuld önt, hogy ahoz sem hozzá adni sem elvenni nem kell, mert egy szó, kifejezés, melly az Iróéval ellenkezik, contradictiot szül, kivált ebbe, melly néhány homályos kitételekkel bir mint p. o. az 1-ső Felv. 2. Jel. a' fordító ezt:

Däsz du deinen Frieden trübtest
Nimm als Straf in Demuth hin,
Es ist Hugo den du liebtest
Hugo's Schwester ist es nicht
Die den Stab Elwiren bricht, így fordítja:

Ha élted édes álmát így felzavarád, törd aláztossággal a' bűn üldözését, 's nem Hugo testvére előtt fogsz meg nem álhatni hanem maga Hugo előtt nem, a' kit szerettél. — Ámbár nem hiszem hogy az Iró is azt kívánta kitenni, a' mit magyarul a' fordító kitett, csak ugyan lehet azt is alatta érteni, de azt bizzuk az olvasókra lehet a' magyarban is azt olly röviden kitenni még is azt az értelmet kihozhatva. Már az ezekhez hasonló homályos kitételekre nézt értem, hogy bajos változtatásokat tenni. — Azokat tett a' fordító több helyeken neveztesen az 1-ső Felvonás végét csak nem egészen más köntösbe öltöztette 's kevesebb gonddal mint az író kiírnom nem szükséges meglevén győződve arról hogy újra átalánézván eddig azon változtatott 's ha igen, bizonynyal a' Darab emelésével, még azt kell emlitenem hogy sajnálnunk kell mert nem folytatta Jambusokban fordítását, a' mint az 1-ső Felvonást a' szerint igen

szépen elkészítette a' fordító, az sokkal nevelte volna becsét ezen így is becses nyereségünknek, és által megyek dicseretére ezen darabnak 's ajánlására a' Hazafiaknak az olvasásra, az eleje mindjárt feljül mulja az Originalt:

Mint a' panaszló hárfa hängja reszkette lassudan enyészik el, midőn azt gyenge illetés a' húrokból kizengeté mint a' simán álló víz tükörére egy oda esett csep által mozgásba hozott hab kerengés, mind szélesben 's lassabban legeg mig a' virágos partnál megszűnik, úgy vágynám én is egykor ellebegve fel a' jobb világba által lengeni. Ehhez hasonlók többek is vagynak melyek a' kijegyzést megérdemelnék, de nem akarom elvenni az olvasóktól a' lépet, csak egy ér által akarom megmutatni a' belől gazdag arany bányát. — Itt legalkalmasabbnak találom közölni a' Schuldból egy igen szép helynek magam által lett fordítását

Heilig ist die Harfe mir etc.

A' Háfát én imádom
Bár pengetni nem tudom
Estvéként ha hűvesben
Szép karodon nyugodott
És a' fejem öledben
Mint a' rósa kelyhe égett
Vadon ömlő vérétől
Imé mennyei hang terjedt
Húraid és mejjedtől
Megszűnt égő vágyásom
Könnyekké vált kívánságom
Hangjai közt énekednek
Benem Béke 's Csend lakozott.

B. Külföldi Literatúra.

Észrevételek az 1820-dik esztendőre Bétsben Strausznál megjelent Kalendariomra, *)

Az 1820-dik Esztendőre megjelent Bétsi Kalendáriomban: Gemeinnütziger und erheiternder Haus-Kalender, azon Rubrika alatt: Witzige und launige Einfälle, Anekdoten, gröstentheils mehr in Oesterreich gesammelt, lap 93. 94 és 95, bizonyosan minden jó Magyar fájdalommal olvashatta azon 4 Anekdotákat, mellyek Nemzetünknek alacsonyítására és az Olvasóknak nevetségökre irattak, ha ezen Kalendáriom egy kisebb Városban megjelent volna és csak ottan helyben legnagyobb része a' Példányoknak olvastatnék, úgy szükségtelen lenne említést is erről tennem, de mivelhogy a' Czimlapra reá tétetett, hogy az Austriai Császárság' és az egész Monarchia számára irattatott legyen, meg nem állhatam elkedvetlenítesemet ezennel felfedezni.

Ha az Író, valamelly Nemzetről káarakteristikai Anekdotákat írni akar, tsekély ítéletem szerint ezek vagy a' nyelvben nevetséges Aequivocumokból, vagy a' Nemzetnek különös szokásaikból készítve szoktak lenni, az ilyenek más Nemzetek előtt nevetségesek, a' Hazafiaknak pedig (a' kikiről irattak), tettszők de csak akkor, ha minden gorombaság' és nevetlenségnek helye nintsen; hanem fájdalommal kell ezen négy Anekdotákról azt állítanom, hogy ezekben a' Magyar csak azért vállasztatott tárgynak, mintha a' mi Nemzetünk a' legtudatlanabbak közé tartozna, azomban az Olvasóknak ítéletökre bízom.

---

*) Ezen Észrevételek a' T. Szerző által a' Pannonia nevű német folyó Irás számára is megküldettek.

Mit akart a' Szerző ezen Anekdotákkal? mint Abdéritáknak akarta e' Nemzetünket festeni? avagy Olvasójit ez által nevetségre gerjeszteni? Felelte nagyon kételkedünk, hogy egyiket is elérte volna! — Azon kérdés a' mellyet Magyar Huszárunknak tettek, hogy valyon egy nagy festett Mappát elcjbé adván, mellyik ország tettzenék neki legjobban? Ő a' zöldön festettre mutatott, azt mondván: ezt az országot vállasztanám mert sok széna teremhet abban, — ez a' kérdés olly esztelen mint a' felelet, és hogy még egy magyar szóban, a' melly eléfordúl, két Orthographicus hiba esett, örömet el is halgatom, — Hogy egy Magyar a' Kölni vizet (Kölnerwasser) a' Folyásnál inni óhajtotta. — Hogy egy Magyar országi Theátromban a' Hold bajszosan eléadatott és a' Néző Publicum erre tapsolt és felkiáltott volna: bravo Hazámfia! — Hogy egy Magyar, a' ki Karakteréről megkérdeztetett azt felelte én Nemes ember és flegmaticus vagyok; azon fellől még bennünket nyelv tudatlansággal is szatiráz, ezek valóba olly száraz tréfák, hogy az Olvasók nem vesztettek volna, ha ezek a' gyönyörű Anekdoták kī maradtak volna.

Ha a' Magyar Nemzetiségek különösségei miatt gúnyolni akarják, arra kevélyen felelhetünk hogy épen ezen különösségekkel hírunk 800 esztendő t ölt a, hogy semmiféle idő változtatása, sem hatalom azokat el nem törülhet, és hogy ezen Nemzetiség nem mint más Nemzeteknél, Tyrannusi járom által felébredett.

Ha a' trefa csak annyira illetve bennünket, hogy a' Német nyelvet tökéletesen nem tudjuk, annak az a' jele hogy magunk is anyai nyelvünket szeretjük és elsőnek tartjuk, az idegen nyelveket csak utánna tanljjuk, — azonban úgy hiszem, hogy nem volna szomszédjainknak oka min-

ket e miatt kinevetni, mert az ő német nyelvöket valóban igen rendesen beszélnek. —

Minket Abderitáknak nevezni és egy Magyarat a' ki Röllni víz Folyójáról kérdezett volna, elérkezni, valóban olly megsértések, hogy csak azért nem felelek, netalántán én is az illendőség határán túl hágyjak. — Bár ezen hivatlan Anekdota áros előbb a' Nemzetet esmérni tanulná, minekelőtte ő ilyeneket írna! bár Cromer Munkájából, melyeket az Író említ, ezen sorokat elolvasná, melyekben Nemzetünk egészen lefestetik, úgy mint: A' Magyar tüzes, kényes, egyenes és nagy lelkű, szabadságot szerető és vitéz. Egy Nemzet, melly illy tulajdonságokkal bír, nem lehet tárgya illy Abderitai Anekdotáknak.

Bizonyossá tesszük ezen Kalandáriom' Kiadóját is, hogy ezen 4 Anekdota az Olvasók' felvidámításához nem szolgált, és Munkájának betsetek így nevekedhetik, ha hasonlókat jövődöben elhagy, fontossága és valósága pedig így nagyobbodhatik, ha ezen észrevételeimet használni, akarná, úgymint:

Az 54 — 55 — 56 lapon minden megjelent Tudományos Folyóírásk elészámláltatnak, azok között sok félék találtatnak, a' melyek vagy nem is folytak, vagy már el is multak; az az elhaltak, — a' Tudományos Gyűjtemény pedig ezek között nem találtatik, holott talám ezek között helyet érdemelne, mert 4 esztendő óta foly, és egyik Tud. Folyóírás sem foglal magában több tudományos dolgokat, mint a' Tud. Gyűjtemény-és ha a' Frantzia, Német Anglus és Lengyel nyelven írottaknak helye volt, bizonyossán a' Magyarat is jelenteni lehetett volna — és míg a' Frantzia Tud. Folyóírás Revue Encyclopedique Parisban, olly meszsze földön ditséri, ezen Író

a' ki tsak egynehány mertföldnyire Hazánktól lakik erről semmit sem, láttatik tudni.

Tr. K.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtzáfolások és Igazítások.

Herczer, Jób Barclai János Paraenesissének Magyar nyelvre által tevője ellen irtt, és a' Tudományos Gyűjteménynek 1818-dik esztendei 12-dik kötettyében közre bocsátott Recensióra felelet.

Ha ezen Tudományos Gyűjteménynek tárgya egyedül a' Tudományoknak, és Mesterségeknek mostani léte, és tökéletesítése: miképpen bátorkodott magának valamely Recensens olly just tulajdonítani; hogy a' Tudományt tellyes műveltében helyesnek megismérvén, annak kiadóját érdekellye, sértegesse? Halbatatlan emlékezetű Barclai Jánosnak 1617. Eszt. Deák nyelven kiadott nem vélekedéseit a' tudós Recensensnek feladása szerént; hanem a' Római Catholica Hit Isteni igazságainak olly nyomossan kifejezett, olly fontos, és hathatós okokkal megbizonyított Paraenesissét, Oktató intéset, hogy bár Európában minden nemzeteknek nyelvére, ki vévén a' Magyarokat, által tétetett; senki mind az által két Századok lefolyása alatt ellene kikelni, megczáfolyásához fogni nem mérészlott, hosszszasbban tartott gyengélkedő állapotban nem annyira magam reá szánásomból, mint másoknak kérésétől, ünszolásától meggyőzöttetvén, Hazánk nyelvére által tettem, 's közre bocsátottam, mellyet nem tsak a' Római Catholikusok, hanem mind a' Protestans, mind a' Reformatus Atyafiak is kapva kapták, és nem kevesen közülök lelki hasznokra fordították. Ezt nem szivelhetvén, maid két

esztendők után találtatott egy némelly szeleket legeltető Recensens, ki nem a' munkát, hanem a' munkást; sőt nem csak őt, hanem minden Szerzetes Rendeiket kéméletlenül megtámodván, mint ama Delfusi Apollo, vagy Dodona tölgyes erdejének turbukoló galambjai, mesterségesen össze szövött ugyan, de alig ha magától is eléggé értett ejtésekkel, és inkább csak pompáson harsagó hangokkal, 's idétlen jövődeléseinek iszákjával elé szöke, és mit végeztek Wespzrémbe az három Püspökök, mit intéztek el magok között a' szövetséges Fejedelmek a' Szerzetesek felől, olly bátran hirdeti; mintha azon Püspökökkel egy Tablát ült, 's a' Fejedelmek keblében nyugodott volna.

Úgyan is: A' Szerzetes Rendeeknek, nevezetessen Barátoknak a' XVI. Század elejétől kezdett üldöztetéseknek, 's rágalmaztatásoknak: — Vallyon eredetektől fogva volt e' nélkül a' Szent Sacramentumoknak kiszolgáltatására, Mise mondásra, Pásztori hivatal felsegállítására engedelmek? minémű befolyásai vannak a' Barclai Paraenesissének által tételében? Ezeket rebezsgeti még is s' T. Recensens a' fellegeknek szárnyain rebdeső hangoknak nagy magasztalásával; noha Barclai egy szóval sem télesen ezekről emlékeztet egész könyvében. Valóban vészett ügy, melly az őt tárgyazó okokkal nem gyámoltathatván, sok ezer személlyeknek, sok Szent Társaságoknak lealatsonylításával, kissebbítésével feltörlött homlokkal, 's megpirúlni nem tudó ortzával folytatattatik.

Mit tanítottak némelly Tudósok a' Szent Földre válalt utazásoknak hasznairól, de tetemes hal következéseiről is? Valamint a' Barclai fordítójához semmit nem tartoznak; úgy a' T. Recensensnek ügyét legkisebbé is elé nem segítik. És még is ebből, 's több ilyen idumatlan praemissákból akarja kitsigázni ezt a' Consequentiát: Tehát Barclai Paraenesissét meg magyarosítani nem kellett volna. Holli vagy on itt a' Logician még csak árnyéka is? Ha én ebből a' praemissumból: Hajdon Mattyás Király Budán lakott, ezt a' következtetést húznám; Tehát Sáros Patakot a' Bodrog partyára építeni nem kellett volna. Helyesnek hagyná e' a' T. Recensens? Olvastam egynéhány Anglus kiadásokból magyarra által tett ilyen tanításokat; de hogy azok kinyilt, és egyenes szívvvel adták volna elő a' dolognak valóságát, nem csak meg nem engedhetem

hetem a' T. Recensensnek ; hanem igazsággal állíthatom, hogy több költött haszontalanságokkal az olvasókat részre hajlásra, 's elő ítéletekre ámitani, 's tsalogatni egész erejéből tapasztaltam. Mi szükség volt annak okáért ezeknek a' Recensióban helyt foglalni, két harmad részét tenni, és négy egész lapot vélek bétölteni?

Nem ütközik meg, hanem minden józanon gondolkozó Tudós helyben hadgya: hogy egy Magyar Szerzetes ez előtt két száz esztendőkkel élt Barclai János Paraenesissét választotta szorgalma tárgyának, ha meggondollya; hogy ezt ő nem ennyira a' maga reá szánásából, mint másoknak esdeklő kérésekből tselkedte, — hogy Barclainak ezen jeles munkája minden Nemzeteknek nyelvén forgott, egyedül a' Magyar köz népnél vala ismeretlen: mert Diák nyelven tsak Apostoli Hazánkban ötszöri kiadását magam olvastam, — hogy Barclai a' Reformationnak mivoltát nem hírül hallotta, 's nem is mások írásiból olvasta; hanem a' Londoni Udvarban Jakab Hírálynak belső, és legkedvesebb Ministere lévén tíz esztendő lefolyásáig szemével szemlélte, 's annak kemény üldözését is szenvedte. — Hogy Barclai a' Római Catholica Hit Isteni igazságait olly hathatósan megbizonyította, hogy két századok lefolyása alatt sem Protestans, sem Reformatus egy sem találattott, a' ki megtzáfolyásához fogni bátorzkodott volna. — Hogy Barclai kisebb szabású lévén, mint sok más Tudósoknak könyvei, akár kitől is mind könnyebben megszerzettetik, mind többször is által olvastathatik. Vagy talán az vagyon a' T. Recensensnek ellenére: hogy Barclainak Hit Vallásából világosan kitündöklök, 's nyilván megbizonyodik, hogy a' Catholica, Római Hit első Zsengejétől fogva éppen az vala az ő idejében, a' mi most? De meg kellene gondolnia, hogy az igazság, kivált melly az Isteni kijelentésen fundáltatik, álhathatos, és mozdúlhatatlan lábon áll, nem változik az emberi vélekedések szerint mint a' bold; hanem első feltetzésétől ugyan az mindörökké. A' hosszú időnek lefolyása sem teszi a' jeles dolgot megvettendőnek; külömben sikeretlenül fáradozott volna Sáros Patakon T. Nagy Ferentz Professor Homerus Iliassának magyar Verseken való foglalásában. Melly nélkül ellehet ugyan akár melly tudós keresztény: még is ő az Isten ítélő széke eleibe idézi, kik az Iskolákban azt

eddig nem tanították, és Odissiját is magyarra által nem tették.

Kár a' T. Recensensnek nagy lelkét sajnálkodással azért fonnyasztani, hogy Herezer Job lelki tehetsége, és mivessége személyével együtt a' Klastrom falai közé szoríttatván, 's elzárattatván az Új tudós Könyvekkel meg nem ismerkedhetett. Mert hogy ő a' Klastrom falai közé szoríttatott, önnön akarattjából, 's tellyes reá szánásából történt. Vallyon sajnálásra méltó, a' vagy nem boldogabb volt e' Diogenes Nagy Sándornál, ki egész kedvét, 's tellyes meglegedését lelte az ő bordójában, mikor ez az egész világnak birodalmával sem vala meglegedve? nem is fogyatkozott meg azért Herczer Job sem személyében, sem lelki tehetségében, 's mivességében; sőt a' rendes, és mértékletes élet, sok esztendőbeli Professorsága, még hosszabb ideig gyakorlott Predikatori, és Pásztori hivatallja, gyakor olvasása, 's elmélkedése mind testi, mind lelki tehetségét inkább izmosították, tekkéltetették. Igaz ugyan, hogy sem Volternek, Russonak, 's több ilyen Világ mirigyei tanítványinak könyveik olvasásában, sem az emberi nemzetet megvesztegető Rományoknak forgatásában több időt nem töltött, mint a' mennyit azok mérges törekedéseiknek kitanulására szükségesnek ítélt, hogy annak idejében hathatósan őket megtzáfolyhassa; de a' jó, és hasznos új Könyvekkel szinte mint a' Recensens ismértetes volt mindenkor, 's most is az; vagy talán meg többekkel, jobbakkal, és hasznosbakkal.

Az által tételben töltött időért, és fáradsáért való sajnálkodása is a' Recensensnek, nem egyéb Hrokodilus rivásánál: mert ha önnön vallásaként olly felséges, és tudós egy munka az, hogy a' tudosabb, es a' Papi Rendet illeti inkább, mint a' köz népet. Mikképpen volt az arra szánt idő, és fáradság Tekozlás? Tehát az örök boldogságnak megnyerésére szolgáló igazságoknak tekkéltetes megismérését a' köz néptől titkolni, és csak a' Tudósbaknak, 's Papi Rendnek kellettük tudni? Tehát hat hétig tartó fáradságát egy nagy Nemzetnek, két Hazának lelki hasznára feláldozni tekkozlás? Tudniillik: a' denevérek, és a' baglok a' napnak fénnjét ki nem állhatván, gyűlelik azt, és a' setét odvakba rejtkezvén ellene tsipognak, és búhognak. Nem tartya a' T. Recensens Magyarak azt, ki Barclai ekes Romai tollát annak Argeniséből nem is-

méri. Miért vagyon tehát ellenére, hogy az által tévő annak Paraenesisséből is megismértette ötöt a' Magyar nemzettel? azért nem de: mert ez a' Keresztény Hitnek igazságait tárgyozza, amaz pedig a' hívságos szerelmet? noha azomban Argenisnek szerelmeskedése alatt nem az idétlen szerelmet, hanem Frantzia országnak akkori állapottyát rajzolja le elevenen Barclai; a' mit nem hiszem, hogy sokan tudnának a' Magyarok.

Hogy a' T. Recensens nem a' munkát: mert arra magát elégtelennek megismerte; hanem a' munkást gyűlöletesé tesse, így fejezi be Recensióját: Herczer Jób magyarsága bőséget ugyan, és a' magyar szavaknak elégséges voltát külömb, 's külömb kifejezéseknek előadásában bebizonyította szembe-tűnő képpen; de nem láttatik született Magyar lenni. Én úgy vélem, 's minden józanon gondolkodni tudó személyről is úgy itélek; hogy ha Herczer Jób Mekában, vagy Cairóban született Török volna is, nem betstelenségére, hanem tetemes ditséretére szolgálna a' T. Recensensnek ezen ellenvetése. Mert ha ő szembe-tűnő képpen bebizonyította a' Magyar szavaknak bőségét, 's elégséges voltát külömb külömb, 's külömb kifejezéseknek előadásában: azt szorgalmas igyekezete által kellett magának megszerezni. Törekedni pedig valamely jónak bőséges megszerzésében, kivált olyanban, mellyel egy egész nagy Nemzetnek hasznára legyen, nem rossz, nem betstelenség, hanem nagy jó, nagy ditséret. Hol volt vallyon a' T. Recensens ez előtt 28. esztendőkkal, úgymint 1790. mikor Kassa Várossában a' Magyar nyelv kimiveltetésére 's pallérozására össze állott Tudós Társasságtól a' nem született Magyar Herczer Jób meghívattatott; sőt annak jelessebb Tagjaitól személylyessen is megtiszteltetett, 's arra kérietett elsőben is, hogy Cicerónak Oratióját pro Marco Marcello, és a' Mytológiát magyarra által tenné, 's homályosabb helyeit különös jedzésekkel bővebben megmagyarázná, 's világosítaná? Ezek a' Tudós Férfiak nem azt nyomozták, mint a' T. Recensens; ha Herczer Jób a' Bodrog vagy Pábtza, Hörös, vagy Szala, Duna, vagy Tisza mellékéről: Olasz, Frantzia, vagy Német Országból származott e'; hanem némelly közre botosított apróbb munkáit olvasván, mint ilerculest a' nyomá-

ról megismérték, és alkalmasnak állították igyekezeteknek elé segélésére.

Házzontalan: mert Herczer Jóh sok Idiotismusokkal él kifejezéseiben, mint a' Rönyve Tzimjén által tette (Übersetzen) valóságos Teutonismus, valamint fordítani (Vertere) Latinismus. Kérem a' T. Recensenst, ne sajnállyon annyi fáradságot magára vállalni, és a' Tudományos Gyűjtemény' ezen darabjának 97. lapjáról, hol ezeket Herczer Jóhnak szemére hánnya, fordítson egyet, és olvassa meg a' 98. lapon, mit írt Pestről a' Magyar Litteratura Julius 23-kén: Augustus 15-kén 1818. megtisztelte a' mi Litteraturánkat e' következő szórul szóra Magyarra ÁLTAL tett hirdetésével. Innen fordítson előre negy levelet, és a' 89. lapon hatszor fogja olvasni a' fordított szót. — Német nyelvre fordította, — Németből-fordította. — Julia Levelei fordítás. — Fordított Comoedia. — Frantzból fordítva, — Ugyan abból fordítva. A' mi tehát mind a' két Hazabeli Tudós Magyaroktól általljában helybe hagyatik, a' Tudományos Gyűjteményben is közönségesen gyakoroltatik mint igaz, és helyes Megyar szó: miért hiba az, és nem helyes Magyar szó Herczer Jóh írásában? Talám helyesebben írta volna Magyarázta, vagy Tolmátsolta? Igen is ezt állítja a' T. Recensens; de engedgyen meg vélekedésének, bár ítélő, és gátsoló széket tulajdonítson is magának: mert in aliud idioma vertere, transponere, transferre, 's t. i. nem azt teszi magyarázni; hanem más nyelvre által tenni, fordítani, 's más nyelven kimondani. Magyarázni ellenben Interpretari, explicare, rem fusius enodare 's t. i. a' dolgot bővebben kifejteni, világosabban, értelmesebben elé adni. Ezzel is tehát nem Herczer Jóhnak, hanem magának alkalmatlankodott a' Tudós Recensens.

De bár több ilyen Idiotismusok találatnának az ő által tevésében: még is helyesebben láttatik tselekedni a' Hazában szokásba jött, és mint egy megörökösített szavakkal élven; mintha a' T. Recensensnek módgya szerint maga agyában hoholt, Új, és időtlen szókkal elő állana. Nem is az volt az által tevőnek intézete, hogy mesterségesen össze szövött, 's válogatott tzipra szókkal, és csak a' levegőt korbátsoló üres, és senkitől nem érthető hangokkal pattogjon, 's azzal magát tsudáltassa; hanem hogy a' Szerzőnek értelmet, a' mennyire

a' nyelvnek tulajdonsága engedte, olly világossan kitégye, hogy mindenektől megértethessen, haszonra fordíttathasson, és az Isten ditsőíttessen.

Herczer Jób.

2. Eredeti Oklevelek' kivonásai.

F o l y t a t á s.

Nro 22-o (1329) Sigmond Királynak a' Zalai Káptolonhoz szóló parancsolatja, hogy Gáspárt, Péterfiát, az Apáthy és Németh-falvai Imre István fiának magszakadása után neki ajándékozott jószág részeinek birtokába bé vezesse.

Nro 23-o (1390) Sigmond Király Stiboritz Stibor Pozsoni Grofnak, nem külömben András és Tamas Ötseinek Torbag nevű Királyi helységet (villam Regalem) Fejér Vármegyébe (ma Török Balint :) örökös adomány mellett által engedi ugy, hogy azt szabadon el-adhassák, és Zalogosithassák akár kinck, tsak hogy az a' Király és a' szent korona bive legyen.

Ez az Adomány levél a' kisebb gyűrű petsét alatt költ és a' szokott Cancellarius' jegyzése (propria commissio Domini Regis) a' Közöséges helyen, tudni illik a' levél felső jobb oldalán kívül, a' petsét alatt-is találtatik kis irással, és valaha a' viasszal be volt takarva.

Nro 24. (1390) 'Sigmond Királynak levele, melly által azon adományt és a' Leleszi szent Kereszt Konventnek bé-vezető Levelét, mellyet néhány holnapok előtt Drágh és Balk Vajda, Marmaros Vármegyének Groffjai, a Kuvári Erösség és Urodalom birtoka eránt nyertek volt, megerősíti.

Az Ország Zászlócai között elő fordul István Nádor Ispány és egyszersmind Fő Lovász Mester, mellyből kitetszik, hogy ezt a' két fényes hivatalt egy személy viselte. Nem külömben az is figyelmet érdemel, hogy Marmaros Vármegyének akkor egyszerre két Groffja vagy Fő Ispánnya vala.

Nro 25. (1391) Mária Királynénak adomány levele, melly által Nyitra Vármegyében helyheztetett Ugrogh nevezetű Királyi Várt (Castrum Regale) a' hozzá tartozandó Urodalommal egygyütt, Stiboritz Stibor Pozsonyi Grofnak és Miklós's András ötseinek ajándékozta.

Ezen Ugrogh Vár most Zay Ugrótnak neveztetik, és a' hires nagy érdemű Báró Zay Nemzetség öröksége, de nem Nyitra, hanem Trentsin Vármegyébe fekszik, sött Illyesházy, Grófnak később tőle elszakasztott Bán nevű Uradalmával együtt, az Hegyen túl való Jarásnál legnagyobb részét foglalja el, a' Magyar régi Föld leírásra nézve szép és különös tekintetet érdemlő Oklevel, melly iránt még több észrevételeink volnának, de azokat arra az időre halasztjuk, midőn mind ezt mind más hasonló okleveleket egész foglalatjokban közre bocsáthatnók.

Nro 26. (1395) A' Zobori szent Ipolit Konventjének bizonyító levele, hogy György, Kálnitzi Tamás fia, Miklóst Margos fiát, minden akár minemű ok és szín alatt téendő erőszaktól, a' maga Kálnitzi Helységében lévő jöszág részében eltiltotta.

Nro 27. (1399) 'Sigmond Király meg erősíti azon adomány levelét, melly által, Stiboritz Stibor Erdélyi Vajdának és Pozsonyi 's Zolnaki Grófnak még 1392-ik Esztendőben, valami Sawar nevű (most Zavar) Pozsony Vármegyében helyezettett Jöszágot ajándékozott.

Nro 28. (1402) Pelseuchi Bebek Detre, Magyar Ország Nádor Ispánnának bizonyítása, hogy István, Imre György és Briccius, Hylyniki Liptó Vármegyei Nemesek az ő Jelenlétébe eladták Kelenyen Hunt megyében lévő helységnek felét, az akkor bé hozott új pénz szerint száz forintban, Zecheni Frank Gróf és Ország Birájának.

Itt Frank Grófnak neveztetik, a' nélkül hogy a' Vármegye megjegyeztetne t. i. parte vero ab alia Comes Frank de Zechen, filius Konye Bani, Judex Curiae Regiae.

Nro 29 (1402) A' Vátzi Káptalonnak bevezető levele ezen Helenyen nevű helységnek Birtokába, Zecheni Frank Groff részére.

Nro 30 (1402) A' Vasvári Káptalan vevén Zecheni Frank Groff és Ország Birájának parancsolatját, egy részről András és János Mester, Győri Kanonokok, Salamonvári Miklós fiai; más részről pedig Márton, Márk és János, Arrakkuzi Thuz János Unokái, között, fel osztja Salamonvára, Tompa, Gyarthauag, Erdeg falva, Zepechke, Reer, Kereztur, Zenth Márton, Januspan falva és Egedfeld nevű helységeket.

Baró Mednyánszky Alajos.

3. Új j T a l á l m á n y o k.

(A' Tenénhimlő oltás Indiában már régen szokásban volt).
A' Madrasban kijövő Courier 1819 ki 12-dik Januari leveleiben a' következő figyelemre méltó Jegyzést teszi: „Igaz mondás, hogy semmi újság nem történik e' földön (nichts Neues unter der Sonne), mert nem régiben a' Sancteja Grant-hamban, melly Samscritt nyelven írtt munka és Dhanvatarinak tulajdonítatik, következésképen igen régi, némelly helyek találtattak, mellyekből kitetszik, hogy a' Tehénhimlő oltás az Indiai Irók előtt, kik az orvosi Tudományról a' legregiebb időkben írtak, már ismeretes volt. Az említett munkában kilenczféle himlő iratik le, mellyek közül három gyógyíthatatlannak mondatik. Azután az oltásmódról értekezik röviden a' Szerző következőképen.

„A' himlőnedvet vagy a' tehén' tölgyéről vagy az ember karáról, a' váll és könyök közül, lándzsáska' hegyére kell venni, 's avval a' (beoltandó) karba a' váll és könyök között szúrást tenni, hogy vér jöjjön, mellyel a' himlőnedv össze egyeledvén, Himlőhideg (Pockenfeber) fog támadni”.

„A' tehén tölgyéből vétetett himlőnedv által támasztatott Himlőbetegség épen olly gyenge, mint a' természetes himlőé, semmi különös gondviselést vagy orvoslást nem kíván; a' beteg elhet, a' millyen diaetával akar, és magát egyszer, kétszer, háromszor, négyszer, ötször és hatszor beoltathatja. A' himlő, hogy tökéletes legyen, jó szívé, tiszta hig nedvességgel teljes, és vörös karikával körül vétetve legyen; akkor nem felhetni többé, hogy egész életében meghimlőzzék az ember. Ha az oltás a' tehén tölgyéről vétetett himlőnedvvel történt, akkor némellyek egy, ket, három napig tartó könnyű forróságot kapnak, mellyhez ollykor ollykor egy kis borzadás is járul. Néha ezen forrósággal a' hónallakban güm-bölyű daganatok és a' Himlő nyavalyának egyéb Symptomái, de igen gyenge nemük, vagynak egybe kaptsolva. Általában semmi veszedelem nints, és harmad napra mindennek vége van”. (Oesterreich. Beobacht.)

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

A' Pesti Magyar Királyi Universitásnál az Orvosi Tehetségéknél az 1818—19 és 1819—20 oskolai esztendőkbén e' következő Elölépések történtek:

1818—19-ik oskolai esztendőben léptetett elő, Orvos Doctor 13. Seborvos Mester 5. Polgári Seborvos 25. Szülést segítő: Bába Mester: 1. Orvosság műves (Patikarius) 25. Bába Aszszony 33.

1819—20-ik Oskolai esztendőben pedig: Orvos Doctor 17. Seborvos Mester 3. Polgári Seborvos 16. Szemorvos Mester 4. Szülést segítő (Bába) Mester 2. Orvosság Műves 1. Bába Aszszony 16.

Figyelemre méltó, hogy az Orvosi Tehetségnek bőlts elrendeléseí szerint minden Polgári Seborvosnak egyszer'smind Szülést segítőnek is kell lennie.

Az 1818—19 ik esztendőben előléptetett Orvos Doctorok nevezetesen e' következők:

1. Kubányi András, születése helye Turdos, Árva Vármegyében; értekezett; De Hyosciamo nigro.

2. Bugát Pál, sz. h. Gyöngyös, Heves V. ért. De Encephalítide.

3. Bulla Károly, sz. h. Prága, Cheh Országban; ért. De Hepatítide.

4. Hrebenda János, sz. h. Kősztoina, Nitra V. ért. De Febri flava americana.

5. Boros Sámuel, sz. h. Zsíp', Gömör V. ért: De Chorea S. Viti.

6. Auer Károly, sz. h. Baja, Bács V. ért. De atmosphaera et ejus influxu morbiíico.

7. Patacsich Károly, sz. h. Pest Városa: ért. De erroris quibusdam hominum de medicina et medicis Judiciis.

8. Maurer János, sz. h. Onod, Borsod V. ért. De hydrothorace.

9. Christen Kristóf, sz. h. Buda Városa, Pest V. ért. De Opto Chemice, historice, ac pharmacologicè considerato.

10. Raag Ferdinand, sz. h. Nagy Károly, Szathmár V. ért. De Siderogenia et Siderojatria.

11. Harasztí Mihály, sz. h. Mező Komárom, Veszprim V. ért, De Apoplexia.

12. Novák Pál, sz. h. Nagy Szolnok, Tolna V. ért. De Diaeta aegrorum.

13. Bastassich Pál, sz. h. Károlyvára Horváth Országban; ért. De Diarrhoea infantum.

1819—20-ik esztendőben.

1. Medgyesy Pál, sz. h. Nagy Kőrös, Pest V. ért. De Tra-cheitide infantum.

2. Godenich Venantius, sz. h. Gallignani Istriában; ért. De Tinea.

3. Breznay István, sz. h. Gál Széts Zemplin V. ért. De Chlorosi.

4. Hamrák József, sz. h. Kluknó, Szepes V. ért. De Dy-senteria.

5. Posonyi János, sz. h. Nyir Egyháza, Szabolts V. ért. De Helminthis intestinalibus hominis.

6. Barts Eduard, sz. h. Nagy Szeben, Sáros V. ért. De Ophthalmobiotica.

7. Sadler József, sz. h. Poson Városa, ért. De Epiphyllöspermis.

8. Manovitz Leopold, sz. h. Kanisa, Szala V. ért. De Enteritide.

9. Bakody József, sz. h. Moson Városa; ért. De salutari naturae et artis Connubio.

10. Crausz Márton, sz. h. Felső Bánya, Szathmár V. ért. De intestino sangvinis motu ut praecipuo circulationis adminiculo.

11. Lomnitz Samuel, sz. h. Poprád Városa, Szepes Vármegyében; ért. De Asthmate acuto periodico millari. *).

Dr. Str.

---

5. Törvénytudománybéli Kérdés.

A' minap megbólt Angliában egy ember, kinek felesége terhes volt, vagyója pedig 15000. font Sterlingre ment. Er-ről illetén végső Intézetet tett. „Ha feleségem férjfi mag-

---

*) Bár a' többi Tudós Tehetségektől is kaphatnánk hasonló tudósításokat, a' mint illenék.

A' Red.

zatot szürend, ennek hagyok 10.000. fontot, a' feleségemnek pedig öt ezeret; ellenben, ha leányt szülné, a' feleségemnek jusson tíz ezer, a' leánynak pedig 5000. font." Kevés idő múlva az özvegy lebetegszik, és imé két gyermeket szül egyszerre, egy fiút és egy leányt.

A' végső Intezetnek betűje szerint, a' fiúnak 10,000 és a' leánynak 5000. van hagyva; de így az özvegynek nem marad semmi. Ugyan azon végső Intezet szerint, az özvegynek, ha fiút szül, 5000. — ha leányt, tíz ezer van rendelve: már pedig mind fiút, mind leányt szült, és így tizenöt ezeret kívánhat: de így meg semmi sem marad a' gyermekeknek.

Hérdés: Ha Magyarországban ilyen eset adná elő magát, hogy kellene azt Törvényeink szerint elítélni?

E' kérdésre egynél több választ lehet adni, 's mindenikét meg nem vettethető okokkal támogatni.

Az első ebből áll: hogy mivel azon Testámentom' betű szerint való végre hajtása, lehetetlenséget és ellenmondást foglal magában, tehát azt általában felre kell tenni, (seponere) 's helyt adni az örökösdésnek ab intestato.

A' második vélekedés e' volna: Midőn a' Testátor' vagyjonja a' hagyományok' (Legata,) kifizetésére elégtelen, akkor a' Törvény tudók' köz vélekedései szerint, minden Hagyományosnak (Legatarius) proportionate kell vesztenie. Alkalmaztassuk ezt a' regulát a' fenforgó esetre. A' végső Intezet' betűje szerint jutna a' fiúnak — — — — 10,000. —
a' leánynak — — — — — 5,000. —
az özvegynek — — — — — 15,000. —

Summa, 30,000. —

Úgy de az egész Jöszág csak 15. ezerből áll; és így a' hagyományok csak felében telnek ki belőle. Marad tehát a' fiúnak — — — — — „ 5000. —
a' leánynak — — — — — „ 2500. —
az özvegynek — — — — — „ 7500. —

Summa — „ 15,000. —

Harmadik feloldása ama' kérdésnek lehetne e' következő: Mikor a' végső Intezetnek értelme homályos, annak magyarázásában leginkább az Intezőnek bízható akaratját kell te-

lintoni. Itt az Intéző' akaratja a' volt, hogy a' születendő magzatnak legfeljebb 10,000. — az özvegynek legalább öt ezer adatassék. Továbbá az Intéző akaratja a' volt, hogy a' fiú két annyit kapjon, mint a' leány. Az özvegy tehát az ő öt ezeréből nem veszthet semmit, a' gyerekek pedig, a' fenmaradt tiz ezeret osszák fel magok között az Attyok által ki szabott arányosság szerint = 10 : 5. Így tehát a' fiu kapna 6666 $\frac{2}{3}$ fontot, a' leány pedig 3333. $\frac{1}{2}$ fontot.

A' három vélekedés közül melyik legyen a' legjobb? határozzák meg, a' kiket illet. Nekem leginkább tetszik a' középső. Egy valaki pedig negyedszer így oldotta fel a' kérdést: A' Testátor' világos akaratja az volt, hogy a' fiú két annyit kapjon, mint az özvegy, az özvegy pedig két annyit, mint a' leány. E' szerint a' három rész között következendő arányosságot kell tartani: = 4 : 2 : 1. és így a' Regula Sociorum szerint,

a' fiú kapna $\frac{4}{7}$ az az	— — — — —	„ 8571 „ $\frac{3}{7}$
az özvegy $\frac{2}{7}$.	— — — — —	„ 4285 „ $\frac{5}{7}$
a' leány $\frac{1}{7}$.	— — — — —	„ 2142 „ $\frac{6}{7}$

Summa — „ 15000. —

F. S.

6. Ú j K ö n y v e k.

66) Melzer, Jac. Gedichte. 16. Kassau, 1820. 191 Seiten,

67) Hadaly de Hada, Toxotomia seu scientia quemvis datum arcum circularem, angulumve rectilineum, non secus ac peripheriam in quotquot aequas partes geometricè secandi etc. cum figuris 8-maj Budae 1820. 192. pagina.

68) Flöry Klaudius Apátornak historias Katekizmus, mely az ó és Új Testamentum Történetit, és a' Heresztény Tudományt summássan elől adja: magyar nyelvre fordította Hegy Josef. 8. szegeden 1820. 412 pag.

69) Oratio habita dum Collegium Scholarum Piarum Suae in Liberam Regiam Urbem Szegediensem, introductiones Annuum Saeculare celebraret ab Joanne Nepomuc. Endrödy e. S. P. Szegedini, Typis Urbani Grün 1820. 8. 44. lap.

70) *Seculum e Scholis Piiis in Libera Regiaque Coivitate Szegediensi Anno 1820. Die XIV. Julii Szegedini Typis Urbani Grün. 8. 1820. 8. lap.*

71) *A' Regyes Oskolák' Százados Ünnepe Nemes Szabad Királyi Szeged Városában 1820. Esztendőnek 14 Julii Szegeden Grün Orkan betűivel. 1820, 4. 8 lap.*

7. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

68) *Tentamen Publicum ex Algebra, Geometria Pura, et Practica, quod in R. Univ. Pestiensis e Praelectionibus Caroli Hadaly de Hado, S. C. et R. A. M. Consiliarii, Incl. Comit. Strig., Castriferrei, Sümegh. Moson et Poson. Tab. Jud. Assessoris, AA. LL. et Phil. Doct. etc. etc. 1820. m. 8. 24 lap.*

69) *Tentamen Publicum ex Metaphysica sub Praesidio Admodum Rev. ac Spect. Patris Stephani Georgii Szűts, Clerici Regularis e Scholis Piiis, AA. LL. et Phil. Doct. in R. Scient. Univ. Pestana Facultatis Phil. in R. Scient. Univ. Pestiensis exhibitum Anno 1820. Mense Augusto ex Praelectionibus Georgii Elenyák Clerici Regular. Schol. Piarum AA. LL. et Phil. Doctoris, in Regia hac Scient. Univ. Phil. Profes. Suppl. m. 8. 1820. 8 lap.*

70) *Tentamen Publicum ex Logica sub Praesidio Admo. Rev. ac Sp. P. Stephani Georgii Szűts etc. etc. ex Praelectionibus Georgii Elenyák etc. etc. m. 8. 1820, 8 lap.*

71) *Materia Speciminis Publici, quod ex utriusque Semestris Statistica daturus est D. Paulus Miksö. etc. 1820, 8. 16 lap.*

72) *Hazai 's Külföldi Tudósítások és Mulatság. Első Fél-esztendőre. 1820. 4*

73) *Martini Bolla e Scholis Piiis Primae Lineae Historiae Universalis in usum Studiosae Juventutis Claudiopolitanae. Tom. II. Complectens Historiam aetatis mediae: a Migratione Gentium, quae fuit saeculo Christi quinto, ad inventionem Americae. Editio Secunda Novis curis elaborata,*

aucta, et ad nostram aetatem continuatur. 1820. m. 8. 257 lap.

74) A' Bérők. Irta Kisfaludy Kisfaludy Károly. Eredeti Vig Játék 3. Felvonásban. m. 8. 1820.

75) Carmen Adum Rev. ac Eximio D. D. Ignatio Horváth, e Scholis Piis Secundae Human. Scholae Professori Diem Patroni Nomin. pie recolenti, reverenter oblatum a Ludovico Bory. Secundi Anni Humanist. Pridie Augusti. 1820. 8. 4 lap.

76) A' Pártütők. — Mikor pattant nem hittem volna. m. 8. 1820. 112 lap.

77) Institutiones Physicae, quas Compendio dedit Adamus Tomtsányi, in Regia Scient. Univers. Pesthiensi Physicae et Mechanicae Professor Publ. Ord. Pars I. m. 8. 1820. 356 lap.

78) Assertionones ex Universa Juris Prudentia, et Scientiis Politicis quas in R. ac Celeb. Scientiarum Universitate Hung. Pestiensis superati pro Supremis in Jure honoribus, Privilegiisque Doctoralibus legitime consequendis et publicae disquisitioni subiecit Adamus Tóth, Incl. Tab. R. Jud. Jur. Not. 16 lap.

79) Dissertatio inauguralis Medica sistens Euthanasiam. Quum annuentibus Magn. D. Praeside et Dir. Spect. D. Decano ac Clar. D. D. Prof. pro Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Celeb. Univ. Hung. Pestiensis publicae disquisitioni subsistens Josephus Schönbauer. 1820. m. 8. 32 lap.

80) Az Erkölts és a' Böltsességnek Tanításai, avagy válogatott Példákban és Mesékben foglalt oktatások az Ifjúság számára. Híadta Wagner Fridrik Lajos, a' Heszeni N. Herczegségnek Templomi és Iskolai Tanácsosa és Garnizon Prédikátora Darmstadtban, most Magyar nyelvre fordítottott Fekete Majorné született Putinoky Anna által. 1820. m. 8. 128 lap.

81) Die wahre Kochkunst, oder neuestesgeprüftes, und vollständiges Pesther Kochbuch. Enthält eine Sammlung von 755. zuverlässige und durch mehrjährige Erfahrung bewährten Vorschriften etc. bey Joseph Eggenberger. 8. 1820. 514 lap.

82) Die drey Höllengaben, oder des Teufels Groszmutter, nach einer pöblischen Volkssage von B. Paczko. 1820. 8. 40 l:

83) Martini Bolla e Scholis Piis Primae Lineae Historiae Universalis in usum Studiosae Juventutis Claudiiopolitanae

Tomo III. Complectens Historiam Aetatis Recentioris, ab Inventione Americae, ad nostra tempora. Editio Secund. m. 8. 575 lap.

84) Ordo Officii Divini peragendi iuxta Ritum Breviarii et Missalis Romani Anno [post Bisextilem Primo a Christo nato MDCCCXXI. in usum Dioecesis Quinque Ecclesiensis, editus Jussu et Impensis Illustr. ac Rev. D. D. Josephi Királ. Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Quinque Ecclesiensis. 8. 1820 156 lap.

85) Dank-Gefühl des Officiers-Corps der organisirte Bürger-Militz der freien Hauptstadt Ofen am frohen Namenstage Ihres wierdigsten Herrn Obersten Ignatz v. Kalmärffy. den 31. July 1820. 4. 4 lap.

8. Tudós Foglalatosságok.

A' mi betses, és magának Magyar Hazánk eránt sok tekintetben halhatatlan érdemeket szerzett Hazánkúja T. T. Jeszenovai Csaplovits János, Gróf Schönbornnak Gazdaságheli Tanácsosa 's Jöszágai' Directora, elvégezte immár Magyar Országának Ethnographiai Archivumát, mellyet a' múlt 1819-ik esztendőben a' Hesperus nevű folyó Irásnak 95-ik száma alatt jelentett, 's egyszer'smind 300 flból álló jutalomtétel mellett megkérte vólt Hazánk' Tudósait, hogy ahoz hasznos Tudósításokat küldjenek. Ezen a' Hazának 's a' Külföldnek nagyobb figyelmét érdemlő Munkát mihelyest a' sajtó alól kiszabadúl, bővebben fogjuk jelenteni.

Ugyan azon T. T. Csaplovits, a' ki mind alkalmas vóltát, mind genialitását már eléggé bebizonyította, fog Hambacher Cs. Kir. Fő Hadnagy által kiadott jeles Characteristikai Magyar Országban szokásban lévő ruházat' és viselet' nemeihez, magyarázó leírásokat, vagy is inkább az 'erköltsők', szokások', élések' eleven képét készíteni, melly munkának minden Magyar örvendhet. Egyszer'smind példája lehet a' T. Úr annak, hogy a' Külföldön is, Hazánk fő és legkedvesebb szempontunk legyen.

Th.

9. J e l e n t é s.

Az Egyházi Értekezéseknek és Tudósításoknak első esztendőbeli folyamattya — melyben az Öszvedolgozók a' nagy érdemű Olvasók' várákozásának megfelelni iparkodtak — a' következő negyedik Rötettel végeződik ugyan; de a' távúllét 's a' Megrendelők' neveinek beküldése, kiknek számához szabni kell a' nyomtatványok' mennyiségét, szükségesnek teszi az iránt a' kora előre való jelentést: hogy ezen Egyházi munka a' jövő 1821-dik esztendőben is folytattatik; 's a' kiadandó négy Rötetnek árra a' nagyobb rézmetszés, 's más költséges, de hasznos függelékék miatt, a' tavál meghatározott nyolcz Váltó forintonn megmarad. Mivel pedig a' tapasztalás, mind az előfizetés szedésnek, mind a' példázatok, elküldözésének felvett módgyát igen alkalmasnak mutatta; az alább megnevezendő N. Tiszt. Hivatalokat, 's a' tiszteletneveikre érdemes Urakat, kiknek ügyekezetünk' előmozdításában mutatott buzgóságát háladatos emlékezetben tartjuk, ismét bizodalmasan megkérni bátorkodunk: hogy a' fenn említett Egyházi munkának folytatását, a' Méltós. Egyházi Előjáróknak kegyes engedelmé mellett, a' Püspökmegyékben kihirdetni, 's a' Megrendelőknek neveit a' folyó esztendő Mind-szent havának első napjáig a' Kiadóhoz Veszprémbe beküldeni méltóztassanak.

Nevezet szerint'

Az Érsek 's Püspök Megyékben: a' hivatalbeli N. Tiszt. Titoknok Urak.

Bécsben: a' N. Tiszt. Studior. Praef. Úr a' Pazmanumban.

Pestenn: Eggenberger József Könyváros Úr.

Posonyban: Schwaiger András Könyváros Úr.

A' kiknek a' járandó nyomtatványok a' sz. Jóscf, Medárdus, János' fővétele, Leopold napi Pesti vásár' alkalmaságával, fogyatkozás nélkül kezekhez szolgáltattnak, Költ Veszprémben Szent Iván havának 2-dik napján 1820.

Horváth János, Rudinai Apátur, Veszprémi Kanonok 's az Egyházi Értekezéseknek
Kiadója

Ezen szelid Lélekkel írott 's több jeles és tudós Értekezéseket magában foglaló Egyházi Folyó Irás részünkről is ajánlatik érdemes Olvasóinknak.

Th.

VIII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Apuleius Tüköre. I. 3.
- 2) Kassai József. Szerents Városának leírása. I. 51.
- 3) Sz. K. Javallat a' Mester szok' eránt a' Magyar nyelvben I. 90.
- 4) Kazinczy Ferencz. Debreczeni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel' Élete. I. 93.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- esmertetés.

- 1) Vének Súlyá, Szomorú Játék 4. Felvonásban. I. 105,

B) Külföldi Literatura.

- 1) Észrevételek az 1820-dik esztendőre Bétsben Strausznál megjelent Kalendariomra. I. 103.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. I. 111.
- 2) Eredeti Okleveleknek Kivonásai. I. 117.
- 3) Új Találmányok. I. 119.
- 4) Elölépések, és megtiszteltetések. I. 120.
- 5) Törvény tudománybeli Kérdés. I. 121.
- 6) Új Könyvek. I. 123
- 7) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 124.
- 8) Tudós Foglalatosságok. I. 126.
- 9) Jelentés. I. 130.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

---

1 8 2 0.

IX. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

P E S T E N,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. Ért e k e z é s e k.

(1 Szólnok Várának viszontagságai.

a) A' Vár' állapotja Zápolya János'
idejéig.

Eggy építményt, melly valahai nevezetessége helyet, most tsak a' mindent meg-emészto, és széljel dúló időnek szomorú Képét hordozza maga előtt, a' bővebb meg tekintésre alig méltóztat valaki; így azon hajdonában magos, és kemény bástyák, mellyek magok iránt tiszteletet gerjesztettek még az ellenségben-is, most legfeljebb arra szolgálnak, hogy esztendőnként őszkor a' Tisza hátról az al-földre lesiető almás tutajok, és Kasok, meljeknek sokaságától vereslenek a' Tisza szélei, azok alatt (a' széltől nem annyira háborgattatván) bátorságosan ki-köthessenek, azon közben pedig a' Bereg, és Ungvár vármegyei alma kereskedőktől ki-mustrált rothadt gyümöltseikkel meg-hajigáltassanak. Hasonló módon bets-telenítettnek ma a' porló, és omladozó föld kerítések, az alattok napestvig a' meregetővel haszontalanul halászó lakósoktól, a' kik a' minden bets nélkül való, szálkás apró keszege halaikat mérgesen fel-lökik azokra inkább, sem mint eledül haza vigyék. Tsak a' só szálokkal le evedző, és a' vad embertől formája szerént sem sokat különbözö Mármarosi oláh kormányos, szokta ezt a' romlodozott várat örömmel meg-idvezleni, mi-

dőn hosszú útjában a' Szolnokig ki-ürült pálins-
kás butykossát kúrjongatva csak azért-is töri el
bástyáin, hogy már szabadulása órája el-érkezett,
mert a' lassú, és Kerengős Tiszán a' Sót Szolnok-
nál tovább nem kell vinni. — De a' ki nemeseb-
ben szeret érezni, és kedvelli az elő időket, most
se restell egy két szempillantatokig az ilyen om-
ladványoknál tisztesebb tzelből meg állapodni,
avagy legalább bizonyos vonszódással, és édes
emlékezéssel utazik el egy hely mellett, a' melly
valaha sok jeles történeteknek kebele, sok tüzes
vitézeknek menedéke, és több derék hazafitarsa-
inknak temetője vala.

A' leg régiebb történetek közönségesen a'
felejdékenységek mohos szőnyege alá rejtettet-
tek-el. Igen kevés az, a' mit a' szorgalomnak fel-
jegyző keze számunkra az óságból fen-tarthattak.
Szolnokra nézve elég legyen azt állítani, hogy
a' Zagyva vizének a' Tiszába való ömlésénél Asi-
ából ki jött Magyarok meg állapodván, azon a'
helyen, a' hól ma Szolnok áll némű némű erőssé-
get állítottak. Erre őket nem csak a' helynek tér-
sege, és kiessége, vagy a' vidéknek termékeny-
sege, hanem leginkább a' két folyók öszve szaka-
dása által formalt óltalom szeglet, a' melly főkép-
pen árvizek idején a' ki-öntések által több mért-
földekig bezárható, ösztönözhetette a)

-
- a) Istvánffi Miklós (Historiarum libró 16-o ad annum 1549)
Igy ír: „Munitionem autem, quam duo confluentes fluvii
„(Tibiscus nempe et Zagyva) cingebant eodem in loco eri-
„gi placuit, quo ante multa saecula septemviri Hungaro-
„rum Progenitores e Schythia a' Septemtrione in Panno-
„niam migrantes eam latissima in planitie condiderant” —
Ugyan ez ismétittetik libro 17-o ad annum 1552. — Továb-
ba Decsy Sámuel Osmánográphiájának 3-ik részében a
402-ik lapon ezeket olvashatni: „Szolnok igen régi város.
a' mint a' régi Historiákból ki-tanúlhattam, és még a' 9-ik
században északi Schithyából kijött 7 magyar Kapitányok
által építettett.

A' jövevény Magyarok nem ösmérvén az el foglalandó tartományt a' nevezetesebb vizeknek folyását mint kalauzokat tekintették, 's attól nem örömet távoztak messze, mellyhez képest a' Maramaroson, és Ugotsán keresztül leg inkább a' Tisza árka után jöttek beljebb beljebb. El-érvén a' Zagyvát Szolnoknál egy osztály Árpád vezérlése alatt (a' mint Bela Királynak nevetlen Írója le-írja) a' víznek folyása után fel felé törekedett, és így foglalta-el nem csak a' mái Jász földet; hanem mind azon Zagyva parti helyeket-is egész a' Mátra hegyéig, mellyek most Hevess Várme-gyében seküsznek. Nevezetesen Pasztuhnál (most Pásztó mező város) meg állapodott a' Fejedelem, és pihenést tartott.

A' Szolnoki erősség Arpád telepedésének és terjedésének mintegy közép pontja volt innen a' Tiszán, a' hónnan ő a' folyó árkan innen is mellett indúlt-ki Kristus Urunk születése után 893-ik esztendőben az ellene nagy haddal jövvő Bolgár Fejedelem Zalán (vagy Szalánul) ellenn, a' kit Olpárnál (most Alpár) szerentsésen meg győzven a' Tisza, és Duna között fekvő tartományt magá-éva tette. b)

-
- b) Ezen esztendő számban mind Pray György in annalibus, Regni Hung; mind Dugonits András Etelkaja 1-ő Könyvének első jegyzésében, mind más történet írók meg egyeznek, valamint abban is, hogy a' Tisza, és Duna közt való tartományt, és így Szolnokot is Arpád előtt Labas Simon Bolgár Ország' Királya bírta, a' ki azt a' maga atya fijának Zalánnak kormányozására bizta, és a' kinek nepet a' szövetséges Görögökkel együtt a' vitéz Magyarok Alpárnál majd egy lábíg a' Tiszába vésztették és Zalánt magát Belgrádíg kergették — Alpár egy Magyar falu Pest Várme-gyének a' szélén, a' hol most-is által járás vagyon a' Tiszán be-Hevess, vagy-is a' régi küleő Szolnok Várme-gyébe. Földes Ura a' Vátzi Püspökség, lakossai. (Catholicusok) reá mennek 1150-re Ezen helynek régiségét bizonyítja az, hogy 1-ő Geyza Magyar Királynak 1075-ben költ adományi levelében már említették — Még azt is szükség omlíteni, hogy a' Tiszán túl való területet, ekkor az

Mitsodás helység lehetett az akkori Szólnok a' felett homály uralkodik. Hogy régisége mellett nem volt tsekelység világos onnan, hogy a' mint Timon Samu (in imagine nova Hungariae) meg jegyzette Geyza a' első Keresztény Magyar Fejedelem az alkalmazatosabban lehető igazgatás véget 60 vármegyékre osztván az Országot ezek között a' 42-ik helyre Zonuk Varmegyét tette még azt is nyílván hozzá téven, hogy nevezetes volt erősségeről, melly nevezetet adott az egész Varmegyének, mert akkoriban a' várak kenték reá az egész vár környékére a' nevet. Csongrád Varmegye Csongrád, vagy zurungrad, Nógrád Varmegye a' régi Nógrád váráról, és így a' többek is az erősségek után hivatattak c)

De maga helyén hagyván azt, hogy inkább Sz. István, mint az Attya Geyza rendelte el a' Varmegyéket, egyszer'smind Igazgatókat (Főispányokat is) adván azoknak. Még is nem megvető erősségnek kellett akkor Szólnoknak lenni, mert noha a' Varmegyének szélén feküdt még is erről, és nem más helyről neveztetett el a' Megye, és a' régi Íróktól tsupán ez, és semmi más hely az egész megyében nem emlittetik. Minthogy pedig azoknál is tsak a' várról tétetik szó, igen természetes, hogy a' várasnak későbbre kellett emelkedni, mert azon háborús elő időkben bátorságosabban lakhattak a' Magyarok a' várakban, mint a' nyílt városokban.

Oroszok birták, és a' Magyarok azt 10 esztendővel későbbre foglalták el, minekutánna tudniillik 903-ik esztendőben Bichornál (Biharnál) Ménmerőtot meg győztek volna, a' ki a' Tiszántúl való oroszoknak Vezérje vala, a' kinek Leánnyát (Bela Királyjunk Író Deáhlja szerint) el vette Zoltán, Árpádnak fia.

c) A' Verhőtzi István által elő számlált 63 Varmegyék között ez a' 24-ik helyen áll, és külső Szólnoknak irattatik.

De maga Szólnok honnan vette légyen nevét bajos meghatározni. Én két vélekedést hozok elé: szokásban volt a' Magyaroknál az akkoriban épített várakra, vagy a' Vezérek, vagy legalább a' Hadnagyok (a'vagy Al-Vezérek) neveit reá kenni. Így vette Szabolts vára akkoriban (Zabolch) nevét Előd Vezérnek (akkoriban Eleud) fiáról, a' ki az atya idejében Első Hadnagy volt a' Taborban. Hasonló móddal Kund Vezérnek a' fiáról, és Hadnagyairól Csörszről (Cursról) neveztetett Csörsz vára, a' mellynek most már semmi Jele. a) Gyuláról neveztetett a' Gyulai vár, és így a' többi. — Elő adják a' Historiák továbbá Uszubu 7-ik Vezérnek Hadnagyait is. Kik között első vala Z o l o k, vagy Deákosan Z o l o u c, vagy Z o l o u c u. Az is világos a' régi oklevelekből, hogy Szólnokat Z o u n u k n a k irták, és a' mint alább nyomos irásokból megfogunk arról győzzetelni: még a' 13-ik században is Z o u n u k vala a' neve. Ha felteszszük azt, hogy az l betű nagyon könnyen n-né változhatott a' régiségben, vagy későbbre a' gyakori leírás által, nem helytelenül vélekedhetünk, hogy Zolouc, vagy Zoloucu Hadnagyról igen könnyen vehette nevezetét. Zonouki.

A' második vélekedés az, hogy minthogy az a' hely, meljen Szólnok fekszik Árpádnak oda érkezése előtt a' Bolgároktól birattatott igen gyanítható, hogy mivel igen alkalmasos fekvéső pont már Bolgár nyelven akkoriban el volt nevezve. — Z a - u n u c h, vagy Z a - u n u k melly annyit tészen a' Bolgárok nyelvén mint Deákul P r o - n e p o s, az az unokának, unokája. — Z o - u n u k pedig Bolgárul azt tészi eggyütt való unoka,

---

a) Lásd Dugonics András Etelkájában az első Könyvben a' 27-ik jegyzést, a' mellyből van a' Csörsz árkáról emlékezet.

Deákul Connepos. A' magyarok ezt a' Bolgároktól felkapott szót sokáig származásához képest unokának írták: a' bizonyos a' legrégibb diplomákból, hogy legelső neve a' Vármegyének Zaunuch Vármegye volt. — A' régi z betűt, hogy későbbre sz-vel pótolták az Írástudók elő sem kell hordanom, még a' régi imádságos könyvek is a' Szentet Zentnek írták a). A' ki még heljesebben tudná ezen erősségnek nevét származtatni igen ditséretesen tselekedné, ha észrevételét a' Tud. Gyűjtemény rendbe szedőjének megküldené.

Az ósághól Szolnokra nézve főképpen a' 12-ik 13-ik, és 14-ik századokból egyebet elé hozni nem tudunk a' Fő Ispányoknál, a' kik akkoriban ezt a' régi Szolnok Vármegyét kormányozták. — Nevezetesen Katona István (in Hist. Crit. Hungariae) 4-ik Köttetjének 450-ik lapján azt jegyzi meg, hogy 1103-ban III-ik Béla alatt Zaunuch (Szolnok) Vármegyének Fő Ispánnya Macarius volt, a' kinek neve (magyarul talám Makári, vagy Mácsár) Belának azon adományi levelének végén fordul elé, meljel a' Jerusálemi hospitáláris Rendnek pusztákat ajándékoz a' magyar hazában. Imre Királynak 1107-ik esztendőben bizonyos Zerovius nevű Posonyi jobbágy részére ki-adott némesítő levelének be-fejezésében a' többi Fő emberek között találtatik Hermo Zounuk

---

a) Tsak futólag hozom elé, hogy Szolnok azt is tette a mit Szószálló, vagy Orátor. — Köz mondás ma is ezen városban, és környékében, „Szolnokba megszöllnak”, mintha Szolnokba hajdonában már igen szájos és rágalmazó emberek laktak volna, ugyan azért találtatnak némeljek, a' kik nevezetét innen obaitanók leszármaztatni de Geyza Fejedelemtől kezdve 400 esztendeig, ezen várnak és Vármegyének neve nem Szolnok, hanem a' mint érintetem Zaunuch, és Zounuk vala. Tehát ez a' Haba állítás önként elenyésszik. De talám előbb is kellett nekik nevet adni, sem mint az emberek szó szatyánságok közönséges feltt benne.

(Szolnok) Vármegyének Fő-Ispánja is feljegyezve. Katona ugyan a' feljebb említett helyen a' 756-ik lapon azt teszi hozzá hogy Imre Király alatt 1198-ban Zounoki Fő Ispány Péter volt Turroynak fia, a' ki Ország Birája is volt avagy az akkori nevezet szerint Judex Curiae Regis a). — Ezen diploma erejével Imre Király a' Templáriusoknak Magyar Országi birtokait megerősítette, tehát bizonyos az hogy a' Templáriusok laktak, és birtak itten. — Eggy másik 1197-ik esztendőben költ levelében Imre Királynak mellyben bizonyos Z e r z o v a y nevű jobbágyat felszabadít, és kiváltsággal (immunitással) felruház, tanuképpen elő hozattatik H e r m ó mint Zounuki Fő Ispány. — A' mint ezeket az okleveleket egész kiterjedésekben lehet olvasni Katona Istvánban (in Hist. Crit. Tomo 4-o) folio 413. et 460.)

Spiesnek (Archivische Nebenarbeiten) első részében a' 144-ik lapon II-ik, vagy Jerusálemi András alatt 1220-ik esztendőben azon Királyi adományi levélben, mellynek erejével eggy a' Királynénak keserői közzül való Á h á l y z nevezetű aszszonynak V i d h o r földjét oda ajándékozza a' befejezésben a' nagy Urak között említettetik Jula M á j o r Budrugznak (Bodrognak, és Zounuknak (Szolnoknak) Grófja (Comes). Ez a' Jula Magnus, de Borthz 1222-ben II-ik András alatt már a' Palatinusok között is említetik. A' régi Nádor Is-

---

a) Minthogy a' régi üdőkben vezetéki nevet nem viseltek az emberek ki létek felől nagy homályt hagytak magok után elég volt akkoriban ha valaki az attya nevit a' magáé mellé ragasztotta, és így írt. János Istvánnak fia, sőt ez a' zűröztart okozó szokás ma is fenn áll még a' Muszkáknál Ratzoknál, Görögöknél, Oláhoknál, és más nemzeteknél is. Példánakokáért Básius Petrovits annyit teszzen, mint Péter fia Balás, vagy magyarosabban Péterfi Balás. A' Nádor Ispányok, Püspökök, és Ersekek, most is csak kereszti neveket szokták alá írni.

pányok sorában pedig Julius Magnusnak, és talán heljesebben irattatik Ratona István megént 5-ik köttetjének 752-dik lapján 1229-ben Denes Tárnok mestert hozza elé, a' ki egyszer'smind Zounok Vármegye' Fő Ispánnya vala a) — 4-ik Béla Királynak pedig 1247-ben költ Petsétes levelében, mellyel Moldovában, és Oláh Országban, a' hospitáláris veres Barátoknak több helyeket ajándékoza. Zounuki Grófnak Paullus nevezetik. — A' ki szorgalmatossan forgatja a' régi Királyi petsétes leveleket észre fogja venni. Hogy a' Zounuki Grófságot, vagy Fő Ispányságot már IV-ik Béla alatt kezdték az Erdélyi Vajdák viselni, és azután tovább 150 esztendőnél hanemis éppen mindenkor de legtöbnyire az Erdélyi Vajdák viselték ezt a' rangot. Már Máthaeus Erdélyi Vajda Béla idejében a' fen érdeklett Paulus utánn Fő Ispány lett, és megént 1252-dik esztendőben Rolándus Erdélyi Vajda egyszer'smind Szolnoki Fő Ispánysággal is felruházva tűnik elő.

1272-dik Esztendőben 4-ik vagy Kun László adott ki egy Királyi erősítő levelet, melly által az attyától a' Pásztói Monostornak adott birtokokat, és ki váltságokat megerősíti, ennek a' levelnek végében az Erdélyi Vajda Miklós megént Zounok Vármegyei Fő Ispánnak is iratik.

1331-ben 1-ő Károly Királynak a' Fekete-Halmi várról költ adományi levelében elő fordul Tamás Vajda egyszer'smind Zounuki Grófnak nevezve. — Ez az a' Tamás Vajda a' ki 1353-ban Visegrádon a' Király szolgálatjában mulatván onnan irta ama tavay (a' Tud. Gyűjteménynek 12-ik

---

a) Valjon nem ez é a' Nádor Ispányok rendében, Dionisius I. Viálka de Hedervára nevezet alatt 1233-ban elő forduló Nagy méltóságú férfiú, a' ki 28-ik Nádor Ispánnya volt Magyar országnak?

kötetjében, es 113-ik lapjában) beiktatott oklevelet, mellynek eredeti írása Tttes Jánkovits Tábla Bíró Ur' Musaeumában tartatik, és a' mellyből az is kinyilvánosodik, hogy külső Szolnok Vármegyének akkoriban 4 Szolgahíráji lévén 4 járássai lehettek. — Minthogy pedig az Erdélyi Vajdák Kormánya alá adatott Szolnok Vármegye; az Erdély Ország közepében lakó Vajdától igen messze esett méltán neveztetetett általa ez Külsőnek, a' bent Erdélyben fekvő Szolnok Vármegye pedig (melly most 2 járasokra lévén osztva Dee'sen tartya üléseit) belsőnek, a' Szilágyságban fekvő pedig úgymint a' kettő közt helyheztetett közép Szolnok Vármegyének.

Hogy viselték e' egész a' Mohátsi veszedelemig az Erdélyi Vajdák a' külső Szolnok Vármegyei Fő Ispánságot? bizonyossan álitani nem lehet, annyival inkább hogy későbbre elenyészett az a' szokás, hogy a' petsétes levelek végeiben minden vagy legalább nemelly Fő Ispányok kitessenek. Utolsó, a' kit kinyomozhattam Erdélyi Vajda László, a' ki 1384-ben a' mint Maria Királyné leveléből (Conclusio litterarum Mariae Reginae confirmationum Decretorum Andreae, et Ludovici Regum) világos Zolnoki Grófnak írta magát.

Tudva vagynak minden magyar előtt azon siralmas kegyetlenségek és pusztítások, mellyeket IV-ik Béla alatt a' nagy számú Tátár tsordák Bath Vezérjek parantsolatjából Magyar Országban nevezetesen a' Nagy-Várad és Eger között fekvő környekekben elkövettek: ez a' bal sors 1241-ik vagy 1242-ik esztendő tájon Szolnokot is érte, a' hol a' Tátároknak ragadozó kezei dühödvé mészároltak, rablottak és dúltak, a' házak a' lángok' prédájává lettek, még a' kisdedeknek sem kegyelmeztek, úgy hogy Rogerius és Pálma Fe-

rentz történet Írók elő adása szerint a' Tisza melléki tartományból kevesen juthattak Béla táborához Pestre, mivel a' lakósoknak nagy része a' halál vasa alatt elbullott.

A' Tatároknak 1243-ban történt kiköltözködések utánn Béla Király' iparkodása, és óriási erőlködései által az Ország megént népesedni, és a' helységek épülni kezdettek. Szolnok Vármegyének is hatalmas Fő Ispánniai lévén az Erdélyi Vajdák tudniillik, a' kik nagy betsben állottak a' Királyok előtt tsak hamar a' helységeket felépítették, és emberekkel megrakták, úgy hogy már a' mint láttak 1333-ban már 4 járásokban parantsolna a' Fő Ispány. 'Sigmond Királynak 1389-ikben költ azon Diplomájában (mellyben Bajon mező városkáját az akkori Esztergomi Érseknek Kanisai Jánosnak ajándékozta, lehet a' Zolnoki Fő Ispánnak Kónyai Franknak (hihető Ferentznek) nevét is a' vége táján olvasni, a' ki egyszer'smind Erdélyi Vajda is volt.

Pray György (libro 5-o annalium) a' második kötetnek 290-ik lapján azt jegyzi meg, hogy Bulkovitz György Rátz Országnak kényyén Uralkodója, és Albániának Fejedelme 1425-ik esztendőben 'Sigmond Királynak olly tsere mellett adta által a' birtokába volt Belgrádot kerületével egygyütt Magyar Országnak a' Rendek megegyezésével, hogy nekie a' helyett több nevezetes várak mező városok és faluk főképpen a' Tisza partján adattatnának által. Ezen így nyert helyekből későbbre ugymint 1432-ben némelyeket a' Fejedelem Brini Pál a' Veroai Vezér fiának (Ki rokona vala) ajándékozott, és azok iránt bevallást tett a' Budai káptalan előtt a). Ezen Brininek ál-

---

a) Ekkor Buda Praepostsággal ékeskedő hiteles hely volt.

tal adott birtokok között volt Zolnick vára, és várassa a), az abban szedetni szokott adóval egygyütt. Nem különben a' be-vallás-végén olvastatik cum oppidis Thur (Mező-túr), et Thissa Varsán (most Tisza-Vansány) melyek hasonlóképpen külső Szolnok Vármegyében fekszenek nem messze Szolnoktól.

Forgáts Ferentz Nagy Váradi Püspök (Comment: rer: Hricar) azt írja, hogy a' Szolnoki, és Német új vári szép és tágas várakat második Lajos Király az előtte igen kedves, és velle egygyütt neveltetett Battyáni Ferentznek ajándékozta, a' ki-is azután 1566-ba nyótzvan esztendős Korában halálozott meg, ugymint Illiriának Praefectussa, jószágait pedig közélről való rokonainak Battyáni Böldi'sárnak hagyta örökségül. De ha Forgáts Ferentznek ezen álitásával az 1537-ik esztendei 27-ik törvény tizikkelyt egybe fogjuk vetni világos lészen hogy Battyáni Ferentznek ne-

-
- a) Hogy Zolnick alatt nem Szalát, minteggy régi írónak tette, hanem Zolnokot kellessen érteni kitettzik abból, hogy Pray György 5-ik Könyvének 290-ik lapja szerint Munkátst, Debretzent, Tokajt, Bőszörményt 's több a' Tisza mellett fekvő helyeket Bulkovitz György Fejedlemnek által adott Sigmond Király. Már pedig Zolnok, Debretzen, Tokaj, és Bőszörménytől se lévén messze azon felül a' Tisza parton fekszik Tur, és Tisza Varsány szintsenek messze Szolnoktól, tehát, hogy keressrénk Szalába Zolnikat. Másodszor az ock syllábát ichnek is írhatták akkor a' Rätzok, tudniillik a' magok nyelvek Dikalectussához alkalmaztatva, sőt a' szónak vég ki-citését majd minden nemzet más más rámára huzza. Így igen könnyen megeshetett hogy noha Zolnokot nyerte Zsigmond Királytól a' Despota, meg-is a' be valláskor Zolnikat adott-fel — Egy jó barátom ezen homálynak lővebb meg világosítására, meg azt ada tollam alá, hogy Szol annyit tenne tótul mint só; a' nick végezet pedig annyit, mint lerakás, össze garmadzás, így Szolnik, só lerakó helyet tenne. Szolnokba pedig nagy só lerakás van, midőn tehát Bulkovitz György se lerakó helyet akart Zolnickkal ki fejezni, Zolnokot ohajta valaki irattatni, a' mit helyesen nem tudá ki mondani,

mű Szolnoki hanem a' Zalónoki Vas Vármegyében fekvő, és Németújbártól nem messze lévő várnak birtokába való be iktatásait kellett érteni. a' mit az Ország rendei olly hathatósan sürgettek, Ezen Zalónoki jószágnak ma-is birtokában vagyon a' Gróf Battyáni familia.

Hogy az 1514-ki zenebona, melyet II-dik Ulászló Király alatt Dósa, vagy Székely György támasztott érte e' Szolnokot, eggy magyar Írónál se találok világosan kitéve, annyi bizonyos, hogy ez a' parasztnak a' Nemesség elleni kovátsolt pártütése Pest alatt kezdődván annak Dűhe Eger, Szeged, Báts, Várad, és Buda környékeit mind öszve tiporta; tehát tsak nem képzelhetetlen, hogy ez a' közép pontot formáló városka, és Vármegye töllök megkéméltetett volna.

b) Szolnoknak állapota a' Törökök által lett elfoglalásig.

A' szerentsétlen Mohátsi tsata után 1526-ik esztendőben két Királya támadván Magyar országnak, az alsóbb részeket nevezetesen a' Tiszán túl való kerületet Zápolja János Király foglalta el. Ő külső Szolnok Vármegyében több helységeket híveinek elajándékozott, és ezen adományi levelei az 1552-ik esztendei 50-ik törvény tzkelynek erejével Ferdinánd Király által is törvényeseknek lenni megesmértettek, és helyben hagyattattak. A' Po'sonyi Ráptalannak 1527-dik esztendőbeli Jegyző Könyvéből (mellyről Pray György is in epistolis Procerum Regni Hungariae Tomo 1-o, et epistola 109-a emlékezik) világosan kitetszik, hogy az Országnak Rendei között, kik Fejérvárt 1527-ik esztendőben Sz. András havának 5-dik napján Első Ferdinánd hívségére megesküdtek jelen volt Hadnyczer Vitus is, külső Zolnok Vármegyének akkori Fő Ispánnya,

ez tehát Zápolja János Királyt (noha Vármegyét a' foglalta el) még sem követte. Birta pedig János Király Szolnokot, 's megyéjét 1740-ik esztendőben történt haláláig.

Ide tartozik az, a' minek emlékezetét Pázmán Péter igazságra vezérlő Káláuz nevű munkájában (a' 3-ik Könyvnek 3-ik részében, és a' 141-ik lapon) ezen kifejezésekben tartotta meg. „Magyar Országban hadak, és belső háborúságok alatt, tsusza másza be a' Luteristaság, mert a' mint igen szépen írja Florimundus Remondus” (likro 4-o de origine haeres. cap. 6-o) Suendi Lázár (Alsátiai születésű Generalis, és a' Tsászár Hadainak Vezérje) „1540 esztendő tájban erővel viszsza vévén Szolnokot, Tokayt, és egyéb helyeket János Királytól, valahonnan leheté mind kiűzi a' Papokat, és Lutherista kiáltókat rendele heljekbe. A' sok hadakozás alatt elfogyának a' Papok, és Szerzetesek. Az Érsekségek, és Püspökségek jószágait, a' Fejedelmek szükségére foglalák, és így a' község lelkipásztor nélkül, lévén lassan lassan tévelygésbe esik, és hatodik könyvének 6-ik részében a' 218 lapon még azt ragasztja Pázmány hozzá. Az Urak is, hogy az egyházi jószágot ne kelletnék kibotsátani kezekből, nem igen törődtek azon, hogy ne terjedjen az újj tudomány, melly az egyházi jószágot, kat prédára botsátja vala” a). De lássuk, hogy

---

a) Noha ez a' leírás' tsupa igazság, de az esztendő számot nem tudom megegyeztetni, mert más történet Irók szerint 1740-ben még Magyar országban sem volt Suendi Lázár, és nem is Ferdinand hadi seregével, hanem az első Maximiliánéval 1565 ik esztendőben küldtetett Zápolja Zsigmond (a' János fia ellen), Vezérelt pedig Suendi tíz ezer lovasekat, és 2 ezer gyalogokat. Ezen Táborozás között alkalmatlóságot vett arra, hogy a' Tisza körül elfoglalt helyiségekbe (a' mint azt Nicolaus Smidt Episcopi Agrienses nevű munkájában bővebben kiteszi). „A' Luter tanítását, melyet maga is Suendi befogadott vala,

jutott Szolnok 1-ő Ferdinánd Királynak birtoká-
ha. 1549-ik esztendőben el-küldi a' Német Tsa-
szár Romai Sz: Birodalomi Gróf Sálm Miklós,
és Batori András a) Fő Vezérjeit, hogy a' kis Za-
polja Sigmond birtokába lévő erősségeket erővel,
vagy alkudozások mellett foglalják vissza, a'
kik-is a' reá bizottakban híven el-járván az Egri
Várat Prényi Gábortól (Prényi Péter fiától) bi-
zonyos fel tetelek mellett által vették, és abba
amaz híres, és éltes Huszár századost Zay Feren-
tzt Várnagynak, vagy Igazgatónak be-tették.
Onnan az Egri sereggel megerősödvén Szolnok-
nak elfoglalására siettek, — Hogy ez a' foglalás
1549-ben történt légyen abban minden Historicu-
sok megegyezzenek tsupán: ráynak leveleiből (mel-
jek az 's alatt lévő jegyzekben elé adattatnak) a'

„terjessze, a' Catholicus Papokat, a' kik a' Tisza kör-
nyeken a' Romai hitet fen tartották heljeikből kiűzte, és
„szekjeikbe a' Lutheránusokat hatalmával betelepítette,
„nem kis szomorúságára az Egri Püspöknek, a' kinek
„igazgatása alá tartozott a' megye. — De nem sokára
„ugyan azon helyek a' Calvinista követőjétől ostromoltat-
„ván, hogy magokat megtarthassák az újabb vallásba öl-
„töztek által. — Hanem már ekkor a' Szolnoki Vár a' Tör-
„ök hatalmában volt”, hanem az egész Vármegyéhez a'
Ris Zápolja Zsigmond vagy is az Annya Isabella tartott
Just. Azomban a' Török nem volt akadáljára, hogy a'
Magyarok az ujitók vallásait mohón által ne ölélnek, a'
csak ugyan tagadhatatlan hogy külső Szolnok Vármegye
akkor állott el legelőször a' Romai Catholica hittól.

- a) Batori András az Országnak akkori Fő Kapitánnya igen
kedves embere volt első Ferdinánd Királynak, a' kinek
az attya Batori István az Országunk akkori Nádor Ispán-
nya 1526-án Ország gyűlést hirdetett Posonyban, a' hol is
Novemberben Ferdinánd Hírálynak kikiáltatott. Háláada-
tosságból nékie ajándékozta a' Király Déven Várat, mel-
lyet most a' Gróf Pálffiak birnak Posony Vármegyében. —
Gróf Sálm Miklós ugyan azon Hadi Vezér a' ki (a' mint
íratik rólla) 1-ő Ferentz Frantzia Királyt a' Ticeni tsatá-
ban maga személtesen fogta el, és a' kít a' Mohátsnál sze-
rentsétlenül elenyészett. Il-ik Lajos Király a' Török ellen
Tábornoknak megbívt; de a' mit ő az akkori üdönék
veszedelmes környűllásait ismervén el nem fogadott. —
(Pálma Ferentz Historia nova folio 479.)

tet-

tettzik, ki, mintha ez a' vár egy esztendővel későbbre, az az 1550-ben építettett volna — Hogy a' vár építés 7-ben kezdődött abban minden Író megegyezik. Sehólt sem találom nyomát annak hogy a' Zápolya emberei közzül valaki ezt a' helyet a' Sálmi Gróf fegyveressei ellen oltalmazta volna, nem is tudom, minek lehessen tulajdonítani, hogy Zápolya Sigmondnak Gyámattya (Tutora) Martinusius György a' kinek keze alatt volt ekkor K. Szolnok Vármegye a' városnak meg tartásáért semmi lépést sem tett — sem a' Török a' Zápolya szövetségesse nem oltalmazta, de a' milyen könnyű szerrel jutott a' Német Tsászár hatalmába szinte olly könnyen azután el-vesztetett, a' mint alább meg fogjuk látni a). Maga helyén lészen itt azon levélnek említése, mellyet 1549-ben Invocavit Vasárnapja után, (és így Februariusban, vagy Martiusban) Egerből a' Hevess Vármegyei Nemességnek közönsége, Várdai Pál akkori Esztergomi Érseknek az iránt irt, hogy minthogy a' kémeknek tudósítások szerint a' Törökök hajókon a' Tiszán a' végre szándékoznának fel felé evedzni hogy Szolnoknál, a' Tisza, és Zagyva öszve folyásánál egy szegletben Solimán parantsolatja szerint várat építtsenek, a' melly bizonynyára mind Hevess Vármegyének (mellynek sok jobbagyait, és helységeit ugy-is sanyargatja már a' Török (mind a' Tiszán túl fekvő vidéknek romlására, és püsztitására fog szolgálni, tehát írása által az Érsek kérné ő Királyi Felségét (Ferdinándot) hogy inkább ezen helyet a' Felség foglaltatná el, és rajta erősséget álitana fel, mert ez mind azon földnek, a' mi Lengyel Ország, Morva, és Erdély között fekszik oltalmára lészen.

a) Kováts János Kronikája szerint (ad annum 1549) Lévát, Szitnyát, Csábrágot mind azon esztendőben vette meg a' Sálmi Gróf.

Ez lehetett egyik fő indító ok arra, hogy ugyan azon esztendőben őszkor már Ferdinánd felépíttette Szolnokot. (Georgius Pray in epistolis Procerum Regni Hungariae editione Poson: 1806 Tomo 2-o Epistola 77-a folio 178) — Ugyan tsak Praynak a' 2-ik Kötetnek 91-ik és 92-dik leveleiből noha homályosan a' tettzik ki, mintha 1549-ben a' Török magáénak tartotta volna Szolnokot De hogy benne lett volna akkor, nem írja, de azt a' 94-ik levélbe említi, hogy nagyon megboszszonkodtak a' Törökök azon, hogy a' Német foglalta el-Szolnokot, és híres erősséggé teszi, úgy hogy haragjokban az alatt, míg az a' vár készült 4 helységet dúltak — fel.

Mihelyt hatalmába ejtette a' Német Vezér Szolnokot tüstént által látta, hogy ha a' hely igazán meg erősíttetne felső Pannoniának Véd-fala lehetne semmit sem késett a' Tsászárfárjától vett utasítás szerint az Ország naggyait és a' Nemeseiket oda öszve csoportosítani a), a' kik szép fényben: de mind ló hátan meg jelentek a' föld mivelőknek nagy sokasága-is oda parantsoltatott. Az Olasz építők kijelelték, és ki mérték azt a' helyet a' mellyet a' városkából kiszakasztani, és a' vár felrakására kellene fordítani, mert már ekkor a' hét Kapitányok által ugyan azon a' ponton felállított erősségnek semmi nyoma sem látatott.

A' várnak kerítéseit Istvánffi Miklós Hazai Írónk ábrázolása szerint 3 szegletet formáltak, b) és fűzfából készült fonások közzé töltött föld-

---

a) A' terheknek megosztása, vagy munkások kiszolgáltatása, vagy a' helynek kinézése, vagy bővebb tanátskozás véget nem teszik ki világosan az Írók, mi okra hivattattak öszve.

b) Ha az ember vizsgálódó szemekkel ma a' várat körül nézi, nyilván tapasztalhatja, hogy a' várnak alkotása igazi há-

ből, és hantokból állítottak fel olyan magosságra, hogy a' várból egy háznak fedele se láttzana ki. a) Ennek a' sok földnek össze halmozása képzelhetetlen munka lett volna, ha a' Salmi Grófnak, és a' velle jött Olasz építő mestereknek az nem jutott volna eszébe, hogy a' váron túl folyó Zagyvának egy nagy árkot ásassanak, és annak földjéből állítsák fel a' kerítést. Azomban, ha a' Zagyva a' napkeleti oldalát is mosná a' várnak az egész erősség vizektől óltalmaztatván majd nem megvehetetlenné válna b). Főképpen a' viz áradás

rom szegletes nem volt, hanem inkább egy rendetlen négy szeglet formált, melly dél felől széles, és észak felé keskenyebb; de nem egész esucstra vonódott össze, mint egy regulátlán Romboides, még is mind a' négy szegletében öblös bástyák voltak, mellynek helyei, és nyomai ma is még szembe tűnők; hanem ezen három szegletes vár alatt értették a' historicusok azt, hogy a' vár körül folyó vizek három szeglet képeznek, vagy talám azt akarták jegyezni, hogy igen közel járt a' vár figurája a' 3 szeglethez, mert az északi szegletet csak ugyan egy egyenes vonás által — vágta, és 4 oldalúvá tette.

a) Ezen föld töltések még most is az akkoron élt emberek óriási tehetségeknak tanú bizonyosságai, magosságok legalább 8. vagy 9. ölnyi lehetett, még ma is a' föld színétől véve helyel helyel a' bástya magosságát 6 öltre lehet tenni főképpen a' napkeleti oldalon, melly még türhető állapotban találhatik. A' Bástyáknak szélessége, csak a' nem régében lerontott kapujáról itélvén mintegy hat ölnyi lehetett.

b) Ezen a' Zagyvai ásott árkon melly ma is tele van vízzel még 1760-ikban állott a' felhúzó hid. Erre nézett a' még 1812-ben fen állott kapuja is a' várnak, és ugyan azon 1760-ik esztendőben még pattantyusok és egy Ezeredes lakván benne a' rendszerént való várokban tartatni szokott mód szerént a' bástyákon az ágyvuk kiszégezve voltak. Most egy álló hid víz rajta által, és be a' romlott várba, melly hid minden szép, és erős alkotása mellett még se ditséretes mivel igen keskeny. — Szárazság idején ez az ásott ága, mellyen túl fekszik Szolnok várossa kiszokott száradni. A' természetes ágya pedig a' Zagyvának, melly napkeleti oldalát most a' bástyáktól egy néhány lépésnyire eltávozott, a' melly hogy 3 századok alatt megtörtént tudálni nem lehet; de annyal közelebb, sietett

idejében (a' mi a' Tiszánál gyakran megtörténik, és esztendeig' sőt tovább is elszokott tartani) a' mikor a' Várnak déli részét a' Szandai, és Átsiszeg rétségei felől a' mótások több mértföldre elborítják.

A' Zagyvának ásott árkából kihányt sárga salétromos agyagból jobbjára megrakotván a' vár kerítése a' négy szegletein 4 öblös bástyák alól szélesen kezdve, és hová feljebb mind inkább szűkebbre véve emeltettek, magasabbra mind a' föld halmozások. Ezen kiszegelleseknek egyike, melly a' természetes árkában folyó Zagyvának a' Tiszába való ömlésénél fekszik meglehetősen ép-ségben még látható. — A' bépásitott föld kerítések sűrűen, és öszve vissza beváltak véd karókkal (Pálisádákkal ültetve a).

A' feljebb említett nagy kapuján kívül nem volt a' várnak más ollyas nyílása, mellyen szekérrel belehetett volna jární, kivévén azt a' kis börtö-zatos ajtót, mellyen a' Tiszára leszoktak mái na-pig is jární, és a' mi a' víz hordásért volt már akkor építve.

A' vár ollyan tág volt, hogy abba 4 ezer em-ber könnyen elférhetett. Azt írják, hogy Ferdi-nánd 10 esztendőkre szolgáló eleséggel, és sze-rekkel rendelte azt megtölttetni. Bele vonattak elkészülvén az erősség (a' kisebbeket oda nem értvén) 24 öreg ágyúk, három ezer puska, 8 száz

---

déli oldalához a' szöke Tisza, melly a' föld töltéseket habjaival már már elnyelni készül.

-) Ezen véd karóknak a' töveit elkorhadva szintűgy sor sze-rént a' mint a' Salétrom főzésre a' földet ásatta megmuto-gatta nékem a' tavaszon a' várba lakó Salétrom főző, sőt hőlmi régi szegeket is mutatott, mellyek ottan szoktak ásattatni. Hogy ezeket a' karókat éppen a' Sálmi Gróf (a' ki Neuburgi Grófnak is írta magát) vagy későbbre a' Tö-rökök, vagy még későbbre a' Némzetek Generálissa Ca-raffa szuratta oda bizonytal vitatni 's tudni nem lehet,

mázsa puszkapor , golyobisok pedig, bombák, és gránátok számlálhatatlan sokasággal a).

Kéttségen kívül való dolog lévén , hogy mi-
dön a' vár hely a' városból vágattatott ki a' vá-
rosnak , és pedig éppen azon a' helyen , a' hol a'
mái Szolnok áll , már készen kellett lenni , b) az

- a) Hihetetlen a' mit több Magyar Historicusok nevezetesen Budai Esaiás is Magyar Lexiconjában Fáy Ferentz életében állit, hogy Szolnok vára őszi üdöben, mert 16-ik 7-berben kezdődött az építés 17. napok alatt egészen készen állott. En azt tartom, és minden figyelmetes vizsgáló , a' ki az emberi miveket, és tehetségeket volta-
képpen szereti latolni azt fogja vitatni, hogy az emberi erőn feljül való dolog lett volna az, hogy a' szörnyű vas-
tag, és széles föld halmok, illy rövid üdö alatt, bár ezer meg ezer iparkodó kezek által össze hordattassanak. — Sőt a' Sálmi Grófnak Egerből 21-ik 7 berben 1550-ik esztendőben Nádasdy Tamáshoz irt leveléből a' tettzik ki, hogy még ekkor is naponként 5, és 6 száz dolgozók munkálkodtak, Szolnoknak erősítésin a' kik még a' mellett naponként szaporodtak is, mert tartottak attól, hogy Szolnokot a' Török megtámadja a' Budai Bassa vezérlete alatt, a' ki már ekkor seregeit össze huzta vala, és pedig olly formán (a' mint az 1550-ben 7-ik 8-berben irt leveliből a' Sálmi Grófnak kitetszik) hogy csak a' Török Tsászártól várná a' parantsolatot, a' kihez emberét küldötte volt a' Basa, hogy Győr felé rontson e', avagy Szolnokot kerittse be. — Még ezen utolsó levelében azt írja a' Gróf, hogy ezen a' heten annyira megfogna erősítettetni Szolnok, hogy az ellenségnek könnyen ellent álhatna, és gondolná, hogy elesne a' Bassának az ostromtól a' kedve. (Pray in epist. Procerum Tomo 2-o Epistola 93-a folio 211.)
- b) Túl a' váron napkelet felé vagyon a' Városnak egy kis partos gyepe a' mit a' város most legelő képpen használ, és Fekete városnak nevez. A' lakósok azt hiszik, 's pedig minden velős ok nélkül, hogy valaha ott feküdt a' város. De ezen hazug hagyomány birnek megtáfozására elég azt elé hozni, hogy éppen azon az oldalon sem kapuja sem semmi más nyílása a' városnak nem volt; már pedig minden várnak a' város felé a' közösülés fentartása véget kapujának kell lenni. Másodszor a' történetekből bizonyos, hogy egy ásott árokkal mellybe a' Zagytát bebotsátották választák, és zárak el a' várt a' helységtől. Ez az árok most is a' várostól elválasztja a' pusztá várat; tabát ott volt akkor is a' város, a' hól ma. Hogy Fekete városnak neveztetik lehettek ott valami épületek, vagy azok a' híres gyümölsős kertek a' mellyekről a' Hazai történetek emlékeztek, 's talám elégvén elpusztultak, 's csak ezt a' nevet hagyták fen magok után.

a' kérdés támadhatna, mekkora volt akkor a' mező város? másodszor volt e' annak is kerítése? avagy csak nyílt hely lehetett? — Szólnoknak, hogy akkoriban (1540-ben) csak az a' része állott fen a' mit ma is katona városnak, régebben belső városnak, (részszerént mivel a' várhoz tartozott, részszerint mivel bevált kerítve) neveztek, bizonyítja az a' máig is megláttzó árok, mely a' Tisza partján a' só pajták végénél kezdődván, a' német útsza, és piatz szélein elnyulik, és a' Fejér ló nevű Vendégfogadó mellett a' kertek között behatván, ott hirtelen a' Zagyvába beszegellik, a' mely gödör a' valahai belső városnak óltalom árkolása vala, voltak e' mellett föld kerítései is, és 4 föld bástyái a' 4 szegleteken. Istvánffi Miklós (18-ik Könyvének 207. lapján a' legújabb kiadáshan) azt jegyzette meg hogy 1552-ben a' Törökök (kimenvén már az őrizet a' várból) a' vár, és város felé rohantak sebess szaladással. Tehát a' békerített várost is ostromolták, e' szerént a' belső, vagy mái Katona-város eggyyszerre eggy munkával erősítettet meg a' várral. Szólnok városának, és kerítésének hajdani formáját mint Ortelius Redivivusnak vár rajzolatjai között, mind Vagner (Delineatio Provinciarum Pannoniae nevű) Könyvének II-ik részében leírva látni lehet a), a' millyen arányba ment a' kisded város

- a) Haljuk Vagnernek tulajdon szavait : Die vornehme; aber kleine Stadt, und Festung Zollnok in Oberungarn an dem Flusse Theissa gelegen. — — Das Schloß wird durch den Fluß Zagya (itt annak ázott árkát kell érteni), welche dasselbe umgiebt, und hier mit der Theissa sich vereinbart von der Stadt abgesondert, wie auch die Stadt mit einem geflochtenen dicken Zaun, und dahinter geschüttetem Wall, von Erden, mit Rundeln bevestigt, und mit einem tiefen Wassergraben verstärkt. — Az első részben pedig a' 26-ik lapon így szól Vagner: Szólnok ist ein ansehnlicher, und wakkrer Ort, nemlich ein Städtlein, und Schloß — in einer sehr lustigen Gegend,

körül az árok , mellybe a' Zagyvát belehetett szintűgy bortsátani, éppen úgy mentek az árkon belől a' városnak kerítése is a' Tiszától a' Zagyváig.

Minekutánna mind a' vár, mind a' városotska a' feljebb elé adott mód szerint a' Sálmi Grófnak felügyellése alatt tökéletesen megerősített, es őrzökkel megrakatott Zay Ferentzet a' Gróf az Egri várból Szolnokba Vár Kapitánynak által tette a). De Zay nem sokáig Kapitánykodott Szolnokban, mert Ferdinánd Király tsak hamar a' Dunán felállított hajós seregnek Kormánnyára hívta őtet Komáromba; a' kinek el menetele után mintegy 1551-ben a' Sálmi Grófnak különös ajánlásából (a' ki egészszen birta az Uralkodónak bizodalját). Horvátinovits Bertalan lett Kapitány a' Szólnoki várbán, a' ki külömben is erejéről, és vitéz tetteiről kilévén hírlelve, mindeneknek közönséges ítélete szerint azon rangra igen alkalmatosnak tartatott. — Horvátinovits azomban maga különös ügyei miatt kevés üdö múlva Bétsbe utazni szándekozván igen szerentsétlenül járt, mert hihető, hogy a' Törökök ezen utazását előre megorrolták, és midön már Balassa-Gyarmatot meghaladván minden gond nélkül Ipoly-Ság felé tartaná a' lesből a' Törökök kibukkantak.b), kik

---

welcher voller köstlichen Weingewächs, und Obstbäumen gelegen. — Das Schloß ist wohlgebaut und befestigt, hat starke Werke und einen breiten tiefen Graben. Die Türken haben ihn vor feindlicher Gewalt, noch besser verwahrt.

- a) Mert az Egri vár Oláh Miklós akkori Egri Püspöknek által adattatván, annak igazgatása, és oltalmazása a' vitézi tetteiről igen ösméretes Dobó Istvánra, és Miskei Istvánra bizattatott.
- b) Nem kell elfelejteni, hogy már ekkor Buda, 's több nevezetes helyek a' Török kezében lévén nem lehetett a' mostani egyenes utonn a' Dunán keresztül Bétsbe jární, sőt a' kóborló Török tsordák miatt azt se tudta a' segény Keresztény; merre mehet bátorsággal.

közzül egy Piriáge nevű Fő pogány ember öt elfogta, későbbre pedig Constantinopolisba küldtetett, a' hól békákban végezte a' derék katoná életét. — Meghagyta ugyan Ferdinánd Verantius Antal akkori Pécsi Püspök, és Zay Ferentz Követjeinek, a' mint Bétsből 1553-ban Juniusnak 22-ik napján írt levele bizonyítja, hogy Horvatinovits kiszabadításáért mindent a' Portánál elkövesse, de a' Török Tsászártól szabadságát ki nem nyerhették.

Horvatinovitsnak Török rabságba esése után I-ső Ferdinánd Király Bedeghi Nyári Lörintzet nevezte ki Vezérnek a' Szolnoki várba.

Szükség egy két szót ejteni itt arról, hogy 1551-ben I-ső Ferdinánd Király Erdélyt Isabellától a' Zápolya János Király özvegyétől Castaldus János Vezérje által vissza foglalván, és az addig ott tartatott Magyar Koronát, Királyi-páltzát, arany-almát 's a' többi tzm jeleket egygyüttal kezébe kapván a) ez a' Törököt, a' ki Erdélyt soha se akarta többi Magyar Országgal össze kaptatni felette felmérgette, mert már megszokta volt Solimán Tsászár Zápolya János, és a' fia 'Sigmond tartományát úgy tekinteni, mint maga sajátját. Előre gyanította azt Ferdinánd, a' mi elfogna következni, és az ellentállásra, a' mint az. 1552-ik esztendei törvény tikkellek bizonyítja jó előre gondoskodott. — Hogy szükséges volt a' készület felvilágosította a' következés, mert 1552-ben Achomates a' nagy Vezér 60 ezer Törökkel előbb Erdély szélein mutogatta

---

a) Erdélynek olly könnyű móddal lett visszafoglalásán a' 25-ik Martiusban 1552-ben össze gyűlt Ország rendei annyira megörültek, hogy azt a' jeles dolgot az I-ső törvény tikkelybe foglalván I-ső Ferdinándnak tele szívvel hálákat mondanának.

magát azután a' Bánátuson által betsapott Magyar Országba is.

Ugyan ekkor a' Budai Török Basa Ali Herélt (Ali Eunuchus) igen híres Vitéz Ferdinándnak seregeit megverte és két derék Vezérjeit úgymint Pallavicini Sfortziát, és Teufelbachot fogságába ejtette, melly szerentsés tsatája után az Erdélyi határ széleken táborozó Achomates, vagy a' mint némellyeknek inkább tettik Ámhát Vézérnek írt tudúsításában javasolja, hogy a' Törökök hatalmának meggyökeresítésére próbálna a' Szólnoki újj erősséget, mellyet Ferdinánd nem régebben az Ország közepében állított fel ostrommal megvenni. Ezt, és az Egri várat zászlójok alá hajtván alsó Magyar országnak nem lehetne több óltalma. — Tettzett a' Nagy Vézérnek a' javallat, mellyre hamarkodva Alinak azt felelé, hogy Szólnok alatt ő velle őszve fogna jönni, az alatt a' Budai Bassa gyorsalkodva szállaná meg Szólnokot, keritené be, és tsak kezdené lövödözni, melly tzelra siettséggel őszve szede a' Budai Basa Ali tizenkét ezer Musulmánokat, és azokkal Szólnok alá megindúla.

Midön Szólnok ellen így tornyosodnak a' felhők a' várbéli őrizet tsak hétszáz ötven katonából álla, kik közzül 50-nen Spanyolok a) háromszázon Tsehek, és Németek valának, a' többi (négy száz embert tevő sereg) hajdúkból, lovasokból és gyalogokból, de mind tsupa Magyarságból állott. — A' lovas seregeknek fejei valának Pekri Gábor, Strezenkovits Mátyás,

---

a) Azt szükség megjegyezni, hogy sokféle háborúi lévén Ferdinándnak a' Testvére 5-ik Károly Tsászár Spanyol Országból nyújtott nékie több ezerekből álló segítséget; az előtt való esztendőben Castaldus János Vézér Erdély elfoglalására is bevitt magával, néhány ezer Spanyolokat. — Thehek is voltak mindenütt a' Ferdinánd seregei között, mivel Theh Országnak is ő vala a' Királya.

és Mora Gáspár, ki ki száz könnyű lovasnak parantsolván. A' magyar gyalogságnak századosát Heledi Istvánnak nevezték.

Tinódi Sebestyén, a' kit Katona István halhatatlan emlékezetű hazai Írónk (ad annum 1552) elé hoz még azt teszi a' feljebbiekhez, hogy a' Király parantsolatjából Kassáról 230 gyalog pus-kások Blaskó Antal, és Zádornik Antal vezér-lések alatt Szolnok megszabadítására megindultak; de későre járván (midőn tudniillik a' pogányoktól már bekerítettett), és Szolnokba be nem juthat-ván Eger óltalmazására fordították erejüket.

Áli herélt Basa azomban kettőztetett lépé-sekkel tizenkét ezer Törökjeivel mintegy Augus-tusnak 22-ik napján Szolnok alá megérkezett, és mind a' várat, mind a' várost elvágván a' Tószeg Abony, és Rékass felől való útjait minden oldal-ról egész a' Zagyváig bezárta. Revés reménysége lehetett ugyan a' bevételhez; de ő most tsak arra tzelozott, hogy eleség, vagy segítség a' beke-rített várba többé be ne szálittathasson; az alatt pedig mig Achoniatesnek nagyobb ereje elérke-zne az őrizetet sűrű lövéseivel zavarni és rémülés-be hozni akarta.

Már nyóltz napokat töltött vala el a' vár a-latt az ostromló Budai Bassa, a' nélkül, hogy ezen a' természettől, és mesterségtől eggyaránt megerősített helynek ágyúzásával legkevesebbet árthatott volna. Végre elérkeze sok számú hadával a' Nagy Vezér is, és a' Szolnoki meszsze nyúló térségeken kezdé tábori lineáit kifejteni, és azt Alival eggyesíteni. Az egész környéket (és a' Pest Vármegye felől való oldalt) elborította a' sátoroknak, felállított zászlóknak, nagy ágyuk-nak, tár-szekereknek, lovaknak, és más tábori szereknek sűrűsége. — Szünet nélkül folyt a' Tö-rökök között az ordítás, a' mu'sika szerszámok

harsogtak, dobok dördültek, tsengettyük kongottak, az öreg ágyúk bömböltek.

Achomát, vagy Ámhát letelepedése után tüstént Követeket bocsátott a várba, hogy Nyári Lörintzet a várnak szep szerént való feladására annál inkább unszólnák, mert ez II-ik Soliman Tsászár', és nem a' Ferdinánd' földjén van építve a). Meghagyta egyszer'smind a' Vezér küldöttyeinek, hogy kívánságának elfogadhatását nagy ajándékokkal, és még nagyobb ígéretekkel támogassák; a' ne talántán megtörténhető megvetéséhez, és megátalkodásához pedig fenyegetéseket, és ijjesztéseket ragaszszanak. De Nyári Lörintzet sem az ajánlások, sem az ijjesztések meg nem mozdították, ő a' gondviselésére bízott erősséget fel nem adta. Mellyre Achomát szorosabban bezárván a' várat, és városkát szakadatlanúl 3 napig egymásutánn lövöldöztette, a' nélkül, hogy legkissebb kárt okozhatott volna, mert a' vastag hantos, és magas föld bástyák a' vas golyók üteseit hathatósabban kiálják vala mint akár minő vastag köfalak, sőt bizonyosan lehetett tudni, hogy omladozás nélkül kifogják az egész ostromot álhatni, ha az őrzők hasonló kemény szívvel birtak volna. De ezek valamint külömbféle nemzetekből voltak öszve szerkeztetve, úgy külömbféle érzésektől, és indulatoktól is lelkesítették.

Legelsők voltak a' Német katonák, a' kik Amhát táborának tágas kiterjedésétől, és nagy erejétől rettegni kezdettek, és ezt a' szégyenletes felelmet legelőször is a' Spanyolokba azzal akarták betsepegtetni, hogy nintsen bõlts, és

---

a) Azon földhez tudniillik, melyet a' Török engedelmeiből, és befolyásából birt Zápolya Sigmund, és az annya Isábel-la, és így egész alsó Magyar Országhoz just tartott a' Török Tsászár, és a' kis Zápolyát maga fiának szokta nevezni, és mindent megadni, a' mit tsak kívánt.

alkalmas Vezérjek, a' kívül pedig fegyverben álló pogányság megszámlálhatatlan volna, reá akarták ennél fogva beszélni, hogy a' Spanyolok terjeszszék az Igazgatónak eleibe azt, hogy a' várat minden haszon nélkül ne rongáltassa; de midőn a' Spanyolok kívánságjokra reá nem állának, a' Tseheket kerülgették, és szerentsésen magok részekre is hódították, 's így ezek kívánságjokat az Előljárónak minden himezés nélkül kinyilatkoztatták. Olly hozzá-tétellel, hogy mint-hogy a' Magyarok is hólmitskájokat bepakolva már szekerekre rakták, és az elillantásra készülnek magok (a' Tsehek) sem maradhatnának itt. — Héjjába akarta Nyári Lörintz vellek megértetni, hogy a' Magyar katonák ingó, bingó jószágait a' megéghetéstől feltvén bátorságos helyre akarják letenni, nem pedig szökni, mert azután azért is kezdének zugolódni, hogy pénz nélkül lennének, és zsóldjok nem volna kifizetve. Nyári egyenességének, és hozzájuk viseltető szívességének bővebb megbizonyítására pénzt barátinál (hihető a' városban) költsönözvén azzal is kielégítette őket; a' gyülevész katonák mindazonáltal ezzel sem elégedvén be a' Tisza tulsó partjára való által hajókázhatásról gondolkodtak, a' mit a' Spanyolok (a' kik a' megmaradásra még leghajlandóbbak lettek volna) az Ezeredesnek Nyárinak bejelentettek; de ő azt felelte, hogy mivel ő a' Tiszán lebegő hajótskákat által furatta, és elsüllesztette, tehát a' gyáváknak az által evedzésre módjok nem lehetne. — Ezt ámbár a' mint a' következés megmutatta nem tselekedte Nyári; de a' Spanyoloknak tsak azért hozta elé, hogy azoktól is el ne hagyattasson.

Ugyan azon Spanyolok lévén 3-ik 7-berben éjjel az ör-álláson, és vi'sgálódások között észrevévén, hogy a' Németek, és Tsehek mindeneket

össze rakván már már ellábolni készülnének, sőt a' Magyarok a' kapunál lovon ülnének a' dolgot az Igazgatónak újra felfedezték. Kijött ekkor Nyári, és minden ékes szállása módját össze szedvén katonáit a' megmaradásra és vár óltalmazására serkentette különösen a' németeket intette, hogy a' gyalázatos elszökés által neveket örökre be ne szennyeznék. De sem a' velős beszédnek, sem a' keményebb dorgálásnak nem lett foganatja. Kinyitlak a' Kapuk, és az őrzők kinyargaltak. Olly gyalázatos felelem környékezte pedig meg mindnyájokat, hogy a' kevés bátrabbakat a' nyúl szívűek elijesztvén még a' Magyarokból, vagy Spanyolokból sem maradtott egygy lelek is az erőseben.

A' Magyar lovasság ritka vakmerőséggel az éjj homályában lovastól a' Tiszán Szanda felé által úszott. A' Magyar gyalogság hajókon vergődött által a' tulsó partra. Kikhez az okos Spanyolok azért kaptolták magokat, mert azok mint honnyiak a' Tiszán túl fekvő vidéknek isméretével birtak, és őket is helyesen el kalauzolhatták, a' mi tsak ugyan szabadulásokat eszközlette. — A' németek ollyan hajókba rakódtak mellyek félig félig sárral bevóltak iszapolva; megtisztításokra pedig nem vólt idejek, e' vólt az oka, hogy az egyébb-eránt is jól megterhelt hajókkal részszerint megfeneklettek, részszerént nagyon későre érhettek a' tulsó szélre, ott se ősmérvén a' tájékot, bodorogtak inkább mint szaladtak.

Midőn hajnal hasadtával Nyári Lörintz venne észre, hogy egyedül maga maradtott a' várbán, egygy undok lépést tett, melly a' hitszegésnek betstelenségét mázolta reá, mert maga is lóra ült, és a' várból kiszaladott azzal a' feltétellel, hogy a' mezőségen keresztül útat keressen magának valahol, valahogy az eltávozásra. — De

midőn többfelé fordulván tapasztalná, hogy a' Nagy Vezér minden nyílásokat megrakott Máho-medánusokkal, kiknek vigyázó szemeiket elkerülni nem lehetne, akkor ébredt fel benne a' lélek-ösméret, és hitére vissza emlékeztette, hogy tudniillik a' gondviselése alá adott várat utolsó pihegéséig el nem hadja, a' mire ő magához térvén szándékját megváltoztatta, és a' várba vissza fordult. Fel is tette magában minekutánna a' kaput betsukta, hogy a' sorsnak akár mi tsapását a' várban egyedül megvárja.

Az elszökés ejtzakáján hallottak ugyan valami zugást a' várból a' kívül álló Törökök; de minthegy rövid idő múlva megént eltsendesedett, szemfülességeket tovább nem ingerlette 's helyekből meg se mozdultak. — El következőn a' reggel bámulva kezdik tapasztalni, hogy az eddig látott Strásák sehol se mutatják magokat, és hogy a' várba olly tsendesség uralkodik, mint a' temetőbe. Végre néhány házoknak füstyeit (mellyeket a' szökevények elmenetelekkor meggyújtottak) megsejtették. Nem maradott már akkor semmi kétségek fen, hogy a' miéink a' külső erőnek nagyságától megrettenvén a' várat üresen hagyták, és a' múlt éjjnek homályát az elhordozkodásra használták.

Ekkor a' Törökök nagy heveséggel, és sebességgel a' városba, és várba berohantak: a' vár kapuját erőszakosan betörték, és az őket beeresztteni nem akaró Nyári Lörintzet a' küszöbnél találván minden viaskodása mellett elfogták, és a' nagy Vezér sátorába hirtzolták, és örömeiben, hogy ezt a' derék erősséget a) illy könnyű szerrel magokévé teheték Allát kiáltottak.

---

a) Chronica Leibitzeriana ad annum 1552. ezen ide illő jegyzést teszi Szólnokrol. „Amittitur castellum Zolnok for-

Elbámúlt Amhát Vezér a' történt dolgoknak hallására, és nem tudott a' mieinknek hallatlan gyávaságokról, és élhetetlenségekről mit vélni. Az eleibe hozott Nyári Lörintzet őrizet alá vette, kit későbbre Constántinápolisba küldött Solimann Tsászárnak, a' hol tömlöztözés lett annak a' sorsa. — Lóra ült örömeben a' Török Tábornok Áli Basával együtt, és a' Várnak elfoglalására belovagolt. Különösen megtettzettek nékie a' kezébe esett fegyverek, és ágyúk mellyekkel rakva vólt a' vár. Azután válogatott Török lovasságot rendelt az erősség őltalmára, melléjek rendelvén leghivebb Jántsárjainak is egy részét. — Azon közben az elillantott vár őrzőinek üldöztetéséről sem felejtkezett meg, mert a' legserényebb, 's kártékonyabb lovagjainak megparantsolta, hogy a' Tiszán által menvén kergetnék azokat. De a' Huszárokat, hajdúkat, és Spanyolokat, minthogy egy éjtzakával előre elhaladtak vólt, és bátorságos helyekre vonták vólt magokat utól nem érhatték, hanem a' Tsehek és Németek közzül sokan a' Töröknek kardjok alá, vagy fogságjokba estenek, a' kik hamar el nem tűnhettek.

Megtétettvén a' várban a' szükséges rendelések az egész Török Tábor Szolnoknak meg-

---

„talitium fortissimum, ac fere inexpugnabile, id quod non viribus, aut gravi aliqua Turcarum oppugnatione amissum est, sed Domino Deo propter peccata nostra maligna sic permittente, qui praefectis castelli tantum incussit terrorem, ut castello vacuo relicto aufugerent”. És más helyen ugyan azon esztendő szám alatt ez a' kitétel olvastatik: „Post festum Exaltationis S. Crucis obsidetur a Turcis arx Agriensis non ad modum fortis, imo collata castello Zolnoock vilissima”. Szolnok várának helyheztetése sokat hasonlít a' Romaromi erősségnek fekvéséhez, es koránt sem olly megvető hely vólt, mint némelylek képszelhetnék.

vételével újj lelket kapván innen elmozdult, és Egernek ostromlására sietett a).

(Folytatása következik).

Gorové László,

2.

Astronomiai értekezés az 1820-dik esztendőbeli nevezetes nap - fogytkozás alkalmatosságával. Költ az Egri Tsillag néző toronyban T. P. által.

Az égi történeteknek tudománya, hajdan csak kevés választottaknak rejtek örökségek, időnkben magát, a' Külföldön ugyan minden rendből számtalanokkal, de édes Honnyunkban is nem kevesekkel nyilván megkedveltette. Mert hogy csak önn tapasztalásom mellett maradjak, hány Hazámfiainak kérdésekre kell vala felelnem, valahányszor valami ritkább égi tűnemény akár szemünk láttára föltettzett, akár idegen újság levelekből tudunkra jutott? Hányszor hallottam feleletimre külömbféle szavakkal magyarra fordítva Ovidiusnak ezen fohászzkodását:

*Felices animos, quibus haec cognoscere primis,
Inque domos superum scandere cura fuit!—?*

-
- a) A' Szólnoki várnak megvételével egész külső Szólnok Vármegye a' Török hatalmába esett, a' mint az ezután következő elé adásokból ki fog tétzeni, sőt ezen Esztendőben (1552-ben) a' mint Bethlen Farkas Erdély historiájának első kötetjében említi Balassa Gyarmath, Ság, Szétsén, Drégel, Salgó, és Buják vára is mind a' Török hatalmába esének mellyek Nógrád, és Mont Vármegyében fekszenek.

Ha

Ha mindekkorig az égi testekről szerzett ismeretünk rend 's egység nélkül szűkölködnek, egyik oka az, hogy nem vala még senki közülünk a' ki a' szerte szélyedt sugárokat, tiszta domború üveg által öszve gyűjtven, bennünk eleven tűzzé változtatta volna: ezen állításom helyes voltát főképpen az ólta hiszem, mióta kegyelmes Érsekem rendelkezésből Lyceumunkban astronomiai letzkéket adok; mert neha tanuló iffiaiunk rendszerént való egyéb tudományok által igen el foglaltatnak, 's letzkéimet halgatni egy sem köteleztetik, valának mindazonáltal ez oskola esztendő folytában állandóan hét olyan tanítványim közüllök, kiket igaz lelki ismeréttel ditsérhetek. Nyilván való tanúság, hogy férjfiúi erővel, 's buzgósággal törekednek ditső Honnyunknak nemesb' nevendéki akár mi menedek magasságra is, tsak léptsőt mutasson föl felé valami vezető nékik. Hogy két százból tsak heten válakoztak ki, tsudálni nem kell; a' Frantziákat ki vevén sehol ezrekből se láttam tsak ennyit is együtt: hosszú, nehéz útra ritka meri magát el szánni; sokan el tsüggedvén feléről vissza térnek.

Második esztendő telik immár; hogy ezek szemeim előtt forogván, sokszor kedvem vala illetén Hazámfiainak hasznokra, régolta, gyűjtögetett, 's szeretett hivatalom tsendesb óráiban éreltetett astronomiai szerzeményimet tsak ugyan e' Tudományos Gyűjteményben, szakaszonként rendbe közre botsáttani. Ennek minél előbb el kezdésére ingerelhetett ama' nem éppen megvetendő környül állás is, hogy ekképpen én lehetnék első magyar tolmátsa az égi testék törvény-könyvének. De némely helyes tekéntetek miatt, nem tsak ez óráig halogattam e' nemű ked-

vem tellyesítést, hanem egy ideig ezentúl is magamnál tartom.

Jelenlévő irásomnak egészen különös a' tárgya; úgy mint a' jövő Kis-Aszszony *) Havának 7-ik napján történendő tetemes napbéli fogyatkozás, mellyről tellyességgel halgatván legjobb Barátimtól sem remélhetnék igaz jussal bocsánatot. Már külömben is látom, hogy némellyek tsak irgalmas-ségból nem kérdezik tőlem: mit csinálok?

Igaz ugyan, hogy ezen égi tűneményről Lit-trow Úr egy nem igen régiben közre bocsátott ditséreték könyvetskében, és Gerling Úr még 1812-dikbe elég bőven értekeztek légyen: azomban egyiknek is másiknak is tulajdon tzéllyaik lévén, mind tsak erre figyelmeztek, 's ettől fogva nekem is hagytak tetemes kalászatot hátra. Tzé-lom: ezt használni. Mindenek előtt pedig irásomnak magyarságáról jegyzek megegyet, hogy többé ne legyek kéntelen magamat miatta mentegetni. Ez abban áll, hogy tsak nem minden mester szavakat (terminos technicos) eredeti görög, de-ák vagy Arabs formájokba fogok meg hagyni, noha magyar szavakat is könnyen találhatnék helyettők. Ezt ugyan azzal a' szabadsággal tehetem, mellyel hasonló esetben Europa' leg pallérozottabb nemzetinek astronomusi, nevezetessen a' Frantziák és Anglusok élnek. Itéletem szerint illetén szavakat tsak ugyan úgy kellene tekénteni, mint a' külföldi tartományok', városok', hegyek', vizek', állatok, nyövetények' és személyek vezeték neveiköt, mellyeket nevettséges dolog volna nemzeti nyelvünkre fordítani akarni, mivel mellett az eredetieket is tudni kellene, és a' Fordítás által tsak az emlékezet terheltetődne.

Tudni való, hogy az astronomusok minden tsillag helyét az égen két szám által jegyzik meg; az az: fölvesznek egy előttök esméretes felvessü

*) Talán Sz. Mihály.

körlapot, 's egyik számmal jelentik e' lapnak környékében azon égi pontot, melly fölött vagy alatt függőleg esik a' tsillag' közép pontja; a' másikkal pedig azt, mennyivel esik azon fölül vagy alól. Amazt a' tsillag' hosszának, ezt szélének nevezhetni, úgy hogy tsak olly tsillagot lehet az égen tökéletesen esmérni, melynek széle hossza tudva vagyon. Három ollyatén körlapokat találhat az ember, akár hol legyen, az égen, u. m: az Aequatort, Eclipticát és álló helyének láthatárát, a' Horizont. Az Aequatorhoz képest a' tsillag hosszát Rectascensiónak, szélét Declinationak hívják; az Ecliptikára Longitudonak és latitudónak, a' Horizonra pedig azymuthnak és altitudónak. Hossza széle a' tsillagnak gráditsockba, minutomokba, secundumokba 's ezeknek tizedibe szoktak olvastatni, az első ugyan nyugottól kelet felé vezető erányban zerustól fogva 360 gráditsockig, a' második tsak 90 nig, de ekkor meg jedgyezvén egyetemben, melly oldalon fekszik a' tsillag a' föl vett lapra való nézve.

A' vesztég állókon kívül minden tsillagnak meg vagyon az a' tulajdonsága, hogy a' földnek külömbféle pontiból tekintve külömbféle hosszát szélét talállyuk akár minémű laphoz hasonlítottuk. Ez, és minden más, egyedül a' néző állása külömbségéből származandó külömbsege a' tsillagok valóságos helyének p a r a l l a x i s n a k neveztetik melly annyival kisebb, mennél távolabb esik a' neztől a' tsillag, 's e' szerént leg nagyobb a' Holdé. A' Parallaxisok számvetése egy a' legunalmassabbak közül az astronomiába; külömbféle astronomusok külömbféle regulákat szabtak annak könnyebb véghez vite lére, 's tsak nem kiki más Úton, indúlt vala néki. Föl tartom magamnak, ezen számvetés tudományát egy értekezésbe tökéletesen 's olly együ-

gyűen és világossan elő adni, hogy semmi kívánható e' dologba ne maradjon többé hátra. Már készen is vagyok vele, de sok volna ide iktatni.

Ezeket olvasóimnak egy némellyikére, való nézve szükség képpen előre bocsátván immár tárgyaikhoz közelítek. Minden fogyatozás alkalmaztosságával kettős gondja vagyon az astronomusnak; az első abban áll, hogy előre tudja meg mondani, ha mikor és mekkorának fog bizonyos helyen láttathatni a' Fogyatozás, nevezetessen kezdete 's vége; a' másik a' meg történt 's szorgalmatossan föl jegyzett observációk után következik, mellynek tárgya: használni az observációkat a' Geographiára és astronomiára nézve, mellyekre a' nap fogyatozások observációjából igen is nagy haszon háromlik. Mind a' két czélhoz külömbféle utakon lehet jutni; egyikére is másikára is mindenkor bizonyos számok szükségesek; mindezeket a' föl forgó idei Septemberi nap-fogyatozás kedvéért Carlini és Burekhardt Urak legújabb táblái szerént minden ki telhető szorgalommal meghatároztam, 's alkalmas, imitt következő formulákba öntöttem, mellyeknek mindegyikében a t bötü helyén annyi órát kell érteni, a' mennyi a' Parisi közép-Dél után akármelly adandó idő pontig (11 reggeli és 5 délutáni óra között) el felet.

1) A' Hóld' valóságos longitudója.

$$\varphi = 163^{\circ}49'.21''.4666... + 1767''.55.t - 0''.01666...6.t.^{\circ}$$

2) A' Hóld val. távulsága a' naptól az eclipticába.

$$\odot - \varphi = 0^{\circ}53'.50''.6888... - 1621''.7722..2t. + 0''.0388...8.t.^{\circ}$$

3) A' Hóld éjszaki val. latitudója.

$$\lambda = 0^{\circ}49'.59''.722... - 161''.6388...8t. - 0''.06111...1.t.^{\circ}$$

4) A' Hóld' val. Rectascensiója.

$$AR \text{ } \textcircled{C} = 165^{\circ} 25'. 17''.8444... + 1580''.8055...5t - 0''.7388...8.t^2$$

5) A' Hóld' val. távolsága a' naptól az Aequatorba.

$$AR \text{ } \textcircled{O} - AR \text{ } \textcircled{C} = 30'.35''.2555... - 1445''.5888...8t + 0''.7555...5.t^2$$

6) A' Hóld' éjszaki val. Declinatioja.

$$D \text{ } \textcircled{C} = 7^{\circ} 8'.19''.0777... - 830''.3777...7t - 0''.6555...5.t^2$$

7) A' Nap éjszaki val. Declinatioja.

$$D \text{ } \textcircled{O} = 6^{\circ} 1'.25''.24444... - 56''.2777...7t - 0''.0222...2.t^2$$

8) A' Hóld Parallaxissa az Aequator alatt.

$$\omega \text{ } \textcircled{C} = 53'.52''.9 + 0''.1666...6t.$$

9) A' Hóld semidiameterje.

$$\frac{1}{2} \delta \text{ } \textcircled{C} = 14'.41''.0 + 0''.125t.$$

10) A' Nap' Parallaxissa és semidiameterje.

$$\omega \text{ } \textcircled{O} - 8''.7; \frac{1}{2} \delta \text{ } \textcircled{O} = 15'.54''.8 \text{ (állandó).}$$

11) Az ecliptica obliquitása.

$$e = 23^{\circ}.27'.56''.2 \text{ (állandó).}$$

12) A' közép időhöz adandó szám, hogy valóságos legyen belőle (aequatio temporis)

$$v-x = 2'.7''.4991 + 0.846t.$$

A' 2) és 5) formulákból könnyen ki lehet hozni, hogy 7-dik Septemberbe az ecliptikai valóságos Coniunctio, melyet új-hóldnak vagy újságnak nevezünk történni fog Párisi közép idő szerint számolván, délutáni $1^h 59' 31''.8$ -kor, az Aequatori pedig $1^h 16' 13''.4$ -kor.

Azoknak kedvéért, kik a' kevésbé nehezebb számlálásokat is ünnyák, itt következtetek egy táblát, mellyben a' nap-fogyatkozást környékező hat órákra a' 7. első formulák tíz minutumonként számban vagynak foglalva.

Pärisi
k. idö

(

(⊙—( )

+λ(

11	0,	163°.	19'	53''.	9	+80.	52''.	5	52.	41''.	3
	10	163.	24.	48.	5	+76.	22.	2	52.	14.	4
	20	163.	29.	43.	1	+71.	51.	9	51.	47.	5
	30	163.	34.	37.	7	+67.	21.	6	51.	20.	5
	40	163.	39.	32.	3	+62.	51.	3	50.	53.	6
	50	163.	44.	26.	9	+58.	21.	0	50.	26.	7
12.	0	163.	49.	21.	5	+53.	50.	7	49.	59.	7
	10	163.	54.	16.	1	+49.	20.	4	49.	32.	8
	20	163.	59.	10.	6	+44.	50.	1	49.	5.	8
	30	164.	4.	5.	2	+40.	19.	8	48.	38.	9
	40	164.	8.	59.	8	+35.	49.	5	48.	11.	9
	50	164.	13.	54.	6	+31.	19.	2	47.	45.	0
13.	0	164.	18.	49.	0	+26.	49.	0	47.	18.	0
	10	164.	23.	43.	6	+22.	18.	7	46.	51.	1
	20	164.	28.	38.	2	+17.	48.	4	46.	24.	1
	30	164.	33.	32.	7	+13.	18.	1	45.	57.	1
	40	164.	38.	27.	3	+8.	47.	8	45.	30.	2
	50	164.	43.	21.	9	+4.	17.	6	45.	3.	2
14.	0	164.	48.	16.	5	— 0.	12.	7	44.	36.	2
	10	164.	53.	11.	1	— 4.	43.	0	44.	9.	2
	20	164.	58.	5.	7	— 9.	13.	2	43.	42.	2
	30	165.	3.	0.	3	—13.	43.	5	43.	15.	2
	40	165.	7.	54.	9	—18.	13.	8	42.	48.	3
	50	165.	12.	49.	5	—22.	44.	0	42.	21.	3
15.	0	165.	17.	44.	0	—27.	14.	5	41.	54.	3
	10	165.	22.	38.	5	—31.	44.	5	41.	27.	3
	20	165.	27.	33.	1	—36.	14.	8	41.	0.	3
	30	165.	32.	27.	7	—40.	45.	0	40.	33.	2
	40	165.	37.	22.	3	—45.	15.	3	40.	6.	2
	50	165.	42.	16.	8	—49.	45.	6	39.	39.	2
16.	0	165.	47.	11.	4	—57.	15.	8	39.	19.	2
	10	165.	52.	6.	0	—58.	46.	0	38.	45.	2
	20	165.	57.	0.	5	—63.	16.	3	38.	18.	1
	30	166.	1.	55.	1	—67.	46.	5	37.	51.	1
	40		6.	49.	7	—72.	16.	7	37.	24.	1
	50		11.	44.	2	—76.	47.	0	36.	57.	0
17.	0		16.	38.	8	—81.	17.	2	36.	30.	0

AR (AR ⊙ — AR (

164. 58. 56. 3	+54'.41''.6
165. 3. 20. 1	+50.40. 4
165. 7. 43. 7	+46.39. 3
165. 12. 7. 3	+42.38. 2
165. 16. 30. 9	+38.37. 2
165. 20. 54. 4	+34.36. 2
165. 25. 17. 8	+30.35. 3
165. 29. 41. 3	+26.34. 4
165. 34. 4. 7	+22.33. 5
165. 38. 28. 1	+18.32. 7
165. 42. 51. 4	+14.31. 9
165. 47. 14. 7	+10.31. 2
165. 51. 37. 9	+ 6.30. 4
165. 56. 1. 2	+ 2.29. 6
166. 0. 24. 3	— 1.30. 9
166. 4. 47. 4	— 5.31. 5
166. 9. 10. 5	— 9.32. 0
166. 13. 33. 5	—13.32. 5
166. 17. 56. 5	—17.32. 9
166. 22. 19. 5	—21.33. 3
166. 26. 42. 4	—25.33. 7
166. 31. 5. 5	—29.34. 0
166. 35. 27. 1	—33.34. 3
166. 39. 40. 9	—37.34. 6
166. 44. 13. 6	—41.34. 7
166. 48. 36. 4	—45.35. 0
166. 52. 59. 1	—49.35. 1
166. 57. 21. 7	—53.35. 1
167. 1. 44. 2	—57.35. 1
167. 6. 6. 7	—61.35. 0
167. 10. 29. 2	—65.35. 0
167. 14. 51. 7	—69.34. 9
167. 19. 14. 2	—73.34. 8
167. 23. 36. 6	—77.34. 7
167. 27. 58. 9	—81.34. 4
167. 32. 21. 3	—85.34. 1
167. 36. 43. 4	—89.33. 8

— (40) —

+ D ⊙

+ D (

6° 2'. 21'' 5	7°. 22'. 8. 8
6 2. 12. 1	7. 19. 50. 6
6 2. 2. 8	7. 17. 32. 4
6 1. 53. 4	7. 15. 14. 1
6 1. 44. 0	7. 12. 55. 8
6 1. 34. 6	7. 10. 37. 5
6 1. 25. 2	7. 8. 19. 1
6 1. 15. 9	7. 6. 0. 7
6 1. 6. 5	7. 3. 42. 2
6 0. 57. 1	7. 1. 23. 8
6 0. 47. 7	6. 59. 5. 3
6 0. 38. 3	6. 56. 46. 7
6 0. 28. 9	6. 54. 28. 0
6 0. 19. 6	6. 52. 9. 5
6 0. 10. 2	6. 49. 50. 8
6 0. 0. 8	6. 47. 32. 1
5 59. 51. 4	6. 45. 13. 3
5 59. 42. 0	6. 42. 54. 5
5 59. 32. 6	6. 40. 35. 7
5 59. 23. 2	6. 38. 16. 9
5 59. 13. 8	6. 35. 58. 0
5 59. 4. 4	6. 33. 39. 1
5 58. 55. 0	6. 31. 20. 1
5 58. 45. 6	6. 29. 1. 1
5 58. 36. 2	6. 26. 42. 0
5 58. 26. 8	6. 24. 22. 8
5 58. 17. 4	6. 22. 3. 7
5 58. 8. 4	6. 19. 44. 6
5 57. 58. 6	6. 17. 25. 5
5 57. 49. 2	6. 15. 6. 3
5 57. 39. 8	6. 12. 47. 1
5 57. 30. 4	6. 10. 27. 8
5 57. 21. 0	6. 8. 8. 5
5 57. 11. 6	6. 5. 49. 1
5 57. 2. 1	6. 3. 29. 7
5 56. 52. 7	6. 1. 10. 4
5 56. 43. 3	5. 58. 50. 8

Folytatása a' követke-
zendő darabba.

3.

Mythoszi és Krónikai Ritkaságok.

I.

Mythoszi Jegyzékek.

Az indulatoknak munkássága, és ereje leginkább a' Vallás tiszteletében tűnik ki, azután a' Ditsőség, és Haza szeretetében: egyéb indulatok, mellyeket egyenként különfélekép' nevezünk: vagy az előb, előlszámláltaknak erejek által munkálkodnak; vagy hogyha különösen a' magok Nemekben valamely ritkaságokkal diszeskednek, azok csak tökéletlen Peldányi az érzéseknek.

§. 1. A' Hitnek tisztelete és létele. Mind a' régi, mind az újabb Mythoszokból láthatni, a' Hit minő tiszteletben volt légyen minden Nemzeteknél, az akár melly tárgyban határozódott is. A' Főbb Valóságnak imádásától a' tisztelet azoknak papjaihoz átszármazott: a' bárdolatlan Asia Népeinél a' Schamanok mindenkor tiszteltettek; Africában a' Mythoszoknak Anya méhekben a' Braminok, a' Népnek Tanátsosi voltak; a) a' Lámák majd nem imádtattak b) és még mái napigis mind Ásiában, mind Africában nagy hatalommal bírnak, mivel több Udvarok a' Lama paganizmust követik. Északi Americának vad Nemze-

---

a) Broughton Lexic. I. K. 340. 's a' t.

b) Aug. Ehrenstein. Miniat. Gemäehl. der Laender, und Völkerkunde 5. B. 76. S. Der grose Lama wird für unsterblich gehalten; stirbt er, so glaubt man das er nur seine irdische Form verlassen habe, um in einen anderen Körper zu gehen; die Lamas erkennen an gewissen Zeichen, wessen Kindes Leib, ihr Oberster Priester zu seinem Sitze zu wählen gewürdigt habe; so gleich nehmen sie dieses Kind in den Tempel, und erziehen es mitt aller möglichen Ehrfurcht.

tinél az Angekokok, és egyéb' Bűbájosok; Déli Americában és Ausztráliában a' Katzikék töbnyire a' kormányon ültek a) Hajdan Európában a' Gallusok, Brittannusok, és Német Nemzetek Druidái önhatalmoknak még a' Tsászárokban, és Királyokban is befolyások volt b)

De egyáltollyában az egész ismeretes Föld kerekén egy oly vad, és bárdolatlan Nép-re nem találhatni; melynek valamely főbb valóságrol, vagy jövődöségről éppen semmi tanúsága nem lett volna: Ásiában hova a' kereszténység még el nem hatott, és hol még a' bárdolatlanságnak ködében elmerülve vannak a' Tatárok a' Foh, és Budha hite, melly a' Lama hitével egy' uralkodik; c) a' Chinai Udvar, minden meszsze terjedő Tartományai-val ezen hiten van; Casanban és Astracanban elég Miaói, és Templomi vagynak a' nagy Lámának; hajdan az Asiáták a' Baal, Belus. vagy Belnek igen fényes Templomokat építettek,

-
- a) *Bildergeographie* 3. B. 387, 388. S. (a' hol Déli Americáról szól). Einige Inseln hatten mehrere Oberhäupter, oder Kaziken; andere hatten nur ein Oberhaupt, unter welchen die Oberhäupter standen. Die Regierungsgewalt war Monarchisch, und erblich. Mann setzte die ausgetrockneten Leichnahme der Kaziken in Höhlen; wo dieselben wie Götter verehret wurden; auf einigen Inseln musste auch die Lieblingsfrau der verstorbenen in den Tod folgen.
- b) A' Római Alexander Severus, Aurelianus, Diocletianus 's a' t. Tsászárok sokszor tanácsot kértek tőlök, és jövődöléseknek hitelt adtak. Ritter allgem. weltgesch. XVII. B. 374. S. — Der Kaiser Aurelianus muss die Gallischen Druiden, nicht nur hoch, sondern für solche Personen gehalten haben, welche künftige Dinge vorher sagen könnten, 's a' t.
- c) Aug. Ehrenstein. Min. Gemähd. aus der Länd. u. Völk. 5. B. 75. S. Einige Tatarische Stämme, haben das Christenthum angenommen, andere sind Mahumedaner, und andere vorzüglich die Mongolen hangen am Dienste der Lama: Diese letztere Religion, eine und dieselbe mitt der des Foh, und Budha ist in China die Religion des Hofes und der Tataren. —

és Bálvány képeiket tiszta aranyból, más díszesítésekkel együtt felékesítették. Illyen volt Jupiter Belusnak Semiramis által Babylonban épített Temploma: melly a' Cronologiai Jegyzetek szerint rettenetes magosságú volt: Tetőjén Belusnak, Júnónak és Rheanak Bálvány képeik fénylettek vert aranyból. Belusé és Rheáé, mindegyik különösen Ezer, Júnóé pedig nyoltz száz Talentom nehezségűek voltak; előttök egy oltár tiszta aranyból ötszáz talentomokat fontolt; körülettek több más szent edények, ugyan azon értzből mellyek Három ezer Talentomoknál többre mentek. a) Hasonló Nabuchadnezzár a' Babylónai Királytól Bel Istennek emelt Bálvány képe; mellyet a' Júda, és Jerúsalem elpusztítások után az ottan elrablott Aranyból öntetett, és a' Durai téren a' Babylónai Tartományban 60 rőf, magosságú, és 6 rőf szélességű nagyságban felállított. b) Baalnak Jerusalemben is voltak Bálvány Templomi c) Valamint Persiában a' Tűznek, vö-

---

a) Christ. Gotl. Heyne. Allgem. Weltgesch. IV. B. 57. S.

b) Itten történt, hogy a' midőn a' Királytól minden Nagyok kényszerítettének a' Bálványt imádni: a' három ifjú Sadrach, Mesách, és Abednego magokat ellene szegeztek parantsolatyanak, és a' tüzes kementzében vettek, melyből tsodálatosképpen életelnél megtartattak Daniel Pro. III. Heyne Allg. Weltg. IV. B. 152. l. ezen Colossustól így emlékezik: Von diesem Golde, das er in diesem Feldzuge zusammenbrachte, soll er (t. i. Nabuchadnezzar) wie man glaubt den gold'nen Coloss zu ehren seines Gottes Bel in der Ebne von Dura in der Provintz Babylon aufgerichtet haben. Er war an höhe 60 Ellen, an breite 6 Ellen, und durchaus von Golde.

c) Jean Bacin az Athalia Tragaed. Praef. Joram, Roi de Juda, fils de Josaphat, et le septième Roi de la race de David, épousa Athalie, fille d' Achab, et de Jéshabel, qui régnoient en Israel; l'un, et l'autre, mais principalement Jéshabel, par leurs sanglants persecutions contre les prophetes. Athalie non moins impie, que sa mère, entra bientôt le roi, son mari dans l'idolâtrie, et fit même construire dans Jerusalem un temple à Baal, qui étoit le Dieu du pais de Tyr et de sydon, où Jéshabel avoit pris naissance.

rös hagynának; Syriában a' Meteor köveknek és Halaknak áldozati. Africában minekelőtte a' Christianismus, és Mahumetanismus uralkodóvá lett, szerteszelt a' Napnak fényes Templomi ragyogtak. Egyptus, Syria, Palaestina de még Róma is az Isisnek bűja áldozatiban valának, el merülve a) Apis, Serapis, és Osiris különféle változásokban tiszteltettek. America az Európaiaknak foglalások előtt, a' valódi Paganizmusnak keveréke vala: mert valahány Nemzetség majd annyi Isteinek voltak. Grönlandban, Newfoundlandban, és Canadában, a' nagy Torngarnsuknak, és Torngáknak áldoztak az Angekokok; — némely apróbb hasonlóságok kivévén. — A' régi Mexicói Tartományokban, a' Witzliputzli ha megéhezett, hadakat kezdettek a' Pogányok, hogy a' szerentsétlen hadi foglyokat Töplitzin főpappok által ezeneként néki áldozhassák b) egyéb, Déli Tartom-

---

a) *Durantibus Saceris, novem noctibus integris secubare moris erat. Ovid. amor. l. I. El. 8. v. 74. Quia autem Sacra ejus turpissima (t. i. Isis.) hinc quidquam evulgare nefas. Imo Pisone, et Gabinio Coss. Romae cultus iste prohibitus est, quem commodus Imperator restituit, ipse raso Capite Anubim gestans. Nec quamdiu Romae fuit, ulli Deorum majori Superstitione, quam ei litatum, maximusque honor ejus Sacerdotibus delatus est.*

b) *Bildergeographie 3. T. 20. 3. S. Der höchste Gott der Mexicaner war der Witzliputzli, der im prächtigen Tempel verehrt wurde, wo zu Seinem Dienst' viele Priester angestellt waren; wen' diesem Gott hungerte, so hungerte ihm nur nach Menschenfleisch. Es wurde dann ein Krieg angefangen, und die gemachten Gefangenen, deren oft einige tausend waren, sämtlich geopfert. Ein eigener Priester der Toplitzin, lies die unglücklichen einen nach den andern, auf einem grossen Stein legen, und von den andern Priestern halten, stemte ihm die linke Faust auf die Brust, schnitt ihm sodan' mitt einem Scharfen kiesel den Leib von unten bis oben auf, riess ihm das' herz heraus, und hielt es dampfend gegen die Sonne; Hierauf wurde das Gesicht des Götzenbildes, unter dem Gemurmel geheimnisvoller Gebete, mit dem Herzen gerieben. Der übrige Körper des getödteten gehörte dem, der ihm gefangen genommen hatte, und wurde von ihm, und seinen Freunden gefressen.*

mányokban a' Katzikék különféle vallásokra tanították a' Népeket; de örömmel olvashatni, hogy azon Nemzetek, kik az emberi kimiveltség, de még az emberiség fényje elől is, a' pallerozott Európai gyilkosoknak bérohanások előtt az örök feledékenyesség sötét örvényében ellevének temetve, még is egy áltollyában valamely főbb Valóságot ihleltek; és egy boldogabb jövendő reményében éltek. Európában, és néhány Tartományban a' többi földrészeinek is a' Görög és Római Mythosz tiszteltetett. Ephesusnak, Athénének, és Rómának Isteni előtt, bórultak a' föld színére a' Nemzetek: de Európának déli részein, a' Gallusoknál, Celtáknál, és Brittusoknál a' Druidáknak Tölgy Ernyők az Esus Istennek emberi áldozatitól gözőlögtek a) Hogy a' Rómaiak Caesar alatt őket meg hódították, kezdetek ezeknek Isteneik közül is néhányakat fel venni, u. m. Jupiter, Mars, Mercurius, de hogy ezeknek emberi vér-áldozatokkal áldoztak volna nem bizonyos, jöllehet némellyek állitják: a' mostani világban is minden Nemzetek hódolnak valamely Vallás törvényének; az Európaiak pedig a' kimiveltség poltzán megismerik a' Hitnek erejét és Szükségét: tsópán a' Frantziák azon Celtáknak maradványi, kik annyi véráldozatokat tettenek vakhiteknek, különöztették meg magokat az ismeretes földnek minden Lakosítól, a' múlt Század útollyán a' Republicai Kormány alatt, a' midön az Isten, és a' Hitnek meg tagadása mellett sem a' Sors, sem a' végzeteknek munkálódását meg nem ismerték.

---

a) Lactant. divin Instit. l. I. C. 21. Gallia Esum, atque Teutatum humano cruore placabant Lucanus L. 1. v. 444. Ex quibus immitis placatur sanguine diro,

Teutates, horrensque feris altaribus Esus.

§. 2. Hitnek terjedése.

A' Pogányoknak ezen vér áldozatik közt, — mellyeket anyiból menteni lehet, hogy azok nem tsak Isteneiknek megengesztelésekért; valamely kegyelemnek megnyeréséért; vagy háladásért tettettek; hanem sokszor titkos kormányi parantsolatból is, a) hogy a' kártévöket, és Törvény szegöket meg büntethessék, a' boszszuállásnak legkissebb jelensége nélkül — Pogány hitök még sem tsonkúlt; és semmi hasonlások valamely szelidebb vallásra nem eredtek: hány Ezeren veszték el nálunk az Inquisitionnak és a' Tüznek gyötrelme alatt, hogy a' Pogányság kiirtathassék, még is az által a' kereszténység nem szaporodott bizonyára, hanem kevesedett; valamint a' Római Nero, Domitianus Severus, Detius, Gallus, Diocletianus. 's a' t. Tsászárok alatt, midön a' keresztények üldöztettek, azok nem hogy fogytak volna, hanem inkább szaporodtak. A' véleményt, és Hitet tüzzel nem lehet a' szívből kiirtani, hanem megvilágosíttás, és szelid módok által! a' gyil-

---

a) Ritter Allg. Weltg. XVII. B. 350. S. art. Relig. der Gallier: Deswegen ziehe ich auch die Nachricht des Strabo (Strabo I. 4. p. 203.) die er von den Menschenopfern gegeben hat des Caesars seiner vor: er sagt, die Gallier hätten Heuschöber wie Colossen gemacht; Holtz darauf geworfen, und auf selbigen Menschen, und sich verbrennet. Hieraus sieht man deutlich, wie die Menschen hingerichtet worden sind; es stimmt auch Diodorus Siculus mit dieser Nachricht überein. Weil nun Caesar gleich dazu setzt, die Gallier hätten die Räuber, Diebe, oder die man sonst über ein Verbrechen ertapt also hingerichtet, und geglaubt; diese art der Todesstrafe wäre den Göttern die angenehmste, so erkennet man hieraus, das die Druiden die Scharfrichter, und die alten Gallier eben so politisch, als die Römer gewesen; welche um freien Leuten ohne grossen Niederspruch wegen der Verbrechen das Leben nehmen zu können, vorgaben: Die Götter könnten die Verbrecher, weil sie sich an ihnen versündigt hätten, nicht länger auf Erden leiden, und verlangten, das sich die Missethäter durch den Tod mit ihnen versöhnten.

koló üldöztetés inkább rúgó tolla. Észrevette ezt már Trajanus Császár, midőn a' keresztényeknek üldöztetéseket egy véd Levél által az ifjú Plinius-hoz megtiltotta; a' mi időnkben pedig Sándor Muszka Tsászár, ki a' Chertzoni kerületben lévő Duchoborzékat, kik a' vallás különtségéért, a' Tartomány Praefectussától sokat szenvedvén, egy-re nevedtek, egyvéd Ukase által szabadalká tévé, és vallásokat hirdetni engedé. Hálá hogy az Inquisitio és Tortura meg világosított századunkban eltöröltetett; és a' Tűz's Viz Probái és egyéb' efféle barbarismusok meg semmisítették.

§. 3. A' Hitnek ereje.

A' Hitnek tsúda erejéről az elővilág színte; mint a' később kor igen szép példákat mutathat: a' Hitnek ereje, és az Istenekhez való ragaszkodás, okozta, hogy a' mint Tertullianus írja, az Africaiak Saturnusnak annyi Gyermekeket áldoztak; és midőn az nekik megtiltatott volna, titkon is végben vittek az áldozatokat b) A' Rómaiaknál még Augustus idejében is, az első Tavaszi aequinoctiumkor tehát Majus kezdetén, a'

---

a) A' Tűz' próbája különféle volt: vagy a' kezében kellett a' vádoltnak a' tüzes golyóbist bizonyos távolságra vinni; vagy mezitelen lábbal kellett tüzes vas-szálakon ált menni: mindegyik esetben ha a' Próbát kiállotta a' vádoltól ment volt; és pere elvégződött a' nélkül, hogy a' vádolora valamely nehezség háromlott volna. A' viz próbája pedig úgy esett meg: hogy a' vádoltatott, melly többnyire babonásáért szokott megtörténni — valamelly töben vagy folyóban vettetett; ha alá bukott, ártatlanságot jelentett, és ez által mindennek vége lett; ha fenn birta megegetett, vagy a' mint a' Törvény meghatározta.

b) Éppen arról vádoltatnak az Egyptiusok is, kik Serapisnak titkon embereket áldoztak; mert midőn 391. Eszthen Serapisnak Temploma Alexandriában össze döntetett, egy nagy halom gyermek fő koponyák találtattak, aranyozott ajkakkal, mellyeknek nem rég' kellett áldoztatniok. Ritter Allg. Weltg. XVII. B. 378. S. és ezután Rufius l. 2. c. 22.

Pontificusok, és Vesztali Szüzek, a' Praetorok, és némely Polgárok jelenlétekben a' szenthidról a' Tiberisben harmintz kitömött emberi vázakat döntöttek; emlékezetére annak: hogy az előtt a' Latiusok Herculesnek eljövételéig Italiában annyi élő embereket a' folyóban döntvén áldoztak. a) Szent könyveinkben is igen szép példáit látjuk ezen mély érzéknek: Abrahám Pátriarchánk egy fiát Isaacot akarta az Istennek feláldozni; és fel is áldozta volna, ha különös tsúda által meg nem szabadult volna. b) Jefte midőn az Ammoniták ellen való hadjából győzedelmessen vissza tért az egy' Leányát áldozta fogadásának bétellyesítéséért az Istennek c) ha tekintyük azon számos Márttyrokat, melyeket a' keresztény Martyrologiumban feltalálhatni: különös kinyilatkoztatásra akadunk itt' a' Hit erejének és szeretetének. De ezeken kívül a' Pogány Mythoszokban is czimeres példákra találunk a' Hit tiszteletének: A' Régi Perú, és Quitói Tartományokban Americában, az Ynkák Országslások alatt a' Buenos-Ayresei Nap templomához az Indusok messzse földről vándor-

---

a) Eusebius de praepar. Evang. l. 4. c. 16.

b) Genesis c. 22. v. 2. egész 14.

c) Birak könyv. 11. r. „Lön Jefte az Úr lelke 's fogadást tőn az Úrnak mondván: ha az Ámon fiait kezeimben adod, valaki első kijön a' Három ajtaján, és előmben jön, mikor békességgel megtérek az Ámon fiaitól, azt éppen égő áldozatul mutatom hé az Úrnak. Midőn pedig győzedelmessel tért volna vissza a' maga házához; elejében ment az egygyetlen egy Leánya dobokkal, és sergekkel győzedelmének örvendeztetésére. Két látván megszaggatá ruháját Jefte mondván: jaj nekem édes Leányom! megsaltál engem, magad is megsaltattál, mert felnyitottam számat az Úrhoz (az az áldozatul fogadtalak téged néki), és már egyebet nem tselekedhetem. Kinek amaz felele: Édes Atyám — — valamit fogadtál azt tselekedd velem — — csak azt engedd meg nekem — a' mit kérek: bobsás el engem, hogy két hónapokig kerülyem a' hegyeket, és sírassam Szüzességemet a' társaimmal. Minekutána pedig baza érkezett, az Attya ötöt feláldozta az Úrnak.

lot-

lottak, és ottan kintseiket és áldozataikat le tették. a) A' Canadai vad Nemzetek közül egy ifjú Hertzeg b) messze utazott a' Manitons és Vakonsjaival c) hogy a' Szent Antali Viz esetnél a' Nagy Lelket imádhassa: és ott' a' szép pipáját, a' nyak, és karkötőt, függőt; és gyűrűt áldozatul a' vízben vetette. d) A' Tschippiwaerek is messze bűtsút járnak, hogy a' Nagy Léleknek áldozhassanak e) Míkép' fejtsük meg magunknak egyéb' a' Hit' mély érzékéből, hogy a' Menyegző után a' Menyaszonny a' Celtáknál, Germánoknál, és Britusoknál a' Druidáknak engedtetett első éjben elhalásul, tsúpa szentség tiszteletéből; hasonló ehhez a' Caraibáknak rítusok, kik Piachen Papjaiknak engedik a' Szűzet első éjjel midőn eljegyeztetik. f) A' Phoeniciai Astartes', az Assyriai Mylitta', a' Mediai Succoth-Benothnak, mellyek a' Venus neve alatt mind egyesíthetnek g) tartoztak, a' Pogány Aszonyok Templomában Testeket minden Évben legalább egyszer meg fertéztetni, a' Szűzek pedig szüzességeket neki áldozni. Sicca venereaban, minden Szűzek tartoztak a' megfertéztetéssel a' házassági adományt megkeresni. Tsúpán a' Hitnek mély tiszteletétől jön: hogy három világ részeiből a' Musulmanok számos Carovánokban tódúlnak Meccában; Mahum-

a) Bildergeographie. 3. B. 282. S.

b) Winnebagver a' Mississippi partjainál.

c) Bálványaiknak Képeik.

d) Ezt le Long egy híres utazó beszéli, ki szemmel látó tanúja volt, ezen erköltsi tselekedeteknek.

e) Bildergeographie. 3. B. 154. S.

f) Bildergeographie 3. B. 233. S. (ius primae noctis).

g) Lásd Selden. de Diis Syris Synt. 2. c. 7. általlýában a' Venus; különféle nevezetek alatt. szerteszélt a' világon a' Pogányoktól tiszteltetett, és kevés Nemzetek voltak, mellyeknél áldozatya nem lett volna.

med Profétájoknak Temető helyére, hogy a' re-
gelt tsúda koporsót láthassák. a) Ezen Caravanok-
kal, mellyekben sokszor milliomi Musulmánok
öszvetődúlnak, mikép visszaélnék gyakor, majd
hihetetlen. b) Mit szóljunk tovább' azon Indusokról
kik buzgóságoktól áltömlöve meszsze földről a'
Gangeshez vándorlanak: azt hívén hogy az a' Pa-
raditsom folyójának egyike, nehezen várják hogy
a' Crocodilusoktól a' viz alá húzattassanak, és
meg emésztessenek. A' Catholicusoknál is való-
ban nagy, és ellene áthatatlan ösztönnek kell len-
ni: hogy a' Vallás Tüze a' Grönlandi fagyalt
éghajlatnak lakható pontjain is túl hajtya, és ot-
tan telepedéseket okoz. c) De sokszor a' hibás és

---

a) J. J. Hofmann Lexic. Univ. II. T. 152. fl. in art. Methymna
Talnabi. Sunt autem duae hac in Arabia Urbes, magni
inter Mahometanos nominis; et Mecha quidem prima Mu-
hammedicae superstitionis sedes est, ad quam ex uni-
versa Asia et Africa peregrinationes quot annis susci-
piuntur, ab illis, qui singularem quandam Sanctitatem af-
fectant; sed et alii ex lege Mahometis saltem una vice
per vitam peregrinatione hac defungi tenentur: modo
sumptus facere possint ad longinquum hoc iter, et dona
offerenda, necessarios: pauperes enim et egenos legis ri-
gor non adstringit. Quod si quis iter per se obire non
possit, per alium id facere tenetur. Non quod ibi sepul-
tus sit magnus ille Pseudo Profeta, quemadmodum Euro-
pei fabulantur, nec quod corpus ejus vi magnetica, in
aere et in cista ferrea suspensum pendeat, sed quod
ibi Templum vetustissimum, et in eo lapis niger, quem
Caaban vocant, ac Summa devotione venerantur.

b) J. J. Hofmann Lexic. Univ. III. T. 102. fl. in art. Mecha:
Scirificus Haseenes, humili quidem loco natus, sed homo
vafer, qui genus suum ad Scirificum Fessae Regem refe-
rebat, quem Saidus Regno exuerat, postquam affectata
Sanctimonia plebem ad se traxisset, ut filios quoque ei
charos redderet, Mecham eos ad visendum Mahometis
Sepulchrum misit; qui reduces Mahumete Fesseno Rege
victo et occiso Regnum in se transtulerunt. A. C. 1507.
1508. 1550. és ezután lásd: Thuan hyst: l. 7. és az ide
utazó Caravanokról P. de Valle Itiner Tom. 1. és Tavar-
nier János. Relation du Serail. lásd még ezen Lexic. Art.
Methymna Talnabi, és de Muftinis, még is az Art. Na-
har és Serif.

c) Bildergeographie III. T. 17. S. in der Anmerk: Den obwohl
sich die Maehrischen Brüder, aus religiösem r bis Eisezum

bal vélemények a' vallásról, és a' Hitnek rosszúl megfejtett Szabadsági oly tsúfos tettekre ingerlik a' Nemzeteket; mellyek a' józanon gondolkodót, és érzőt igen méllyen érdeklik: ilyen a' Spanyoloknak bérohanások Americában; kik nem elégedvén meg, hogy az otthonyi természetnek együgyű népeit a' kutyákkal szaggattatták, és megszároltatták; még oly fogadást is tettek: hogy mindennap reggel, az Isten, és a' Tizenkét Apostolok ditséretekre, Tizenkét pogányokat megölnek a)

II.

Krónikai Jegyzékek.

§. 4. A' Haza Szeretete.

A' Haza Szeretete leginkáb' kitűnik az olyan Nemzeteknél, kik a' földnek bizonyos részében letelepedvén, az éghajlatnak, és Természetnek tulajdonit Anyatejekkel egygyüt' bé szívták; kiknek, ha Honnyoktól elszakasztatnak, szint úgy fáj, mintha a' Halál az anyás Gyermekeket anyától meg fosztja. Ezen indulat mennyire elhatalmaz sokakban, a' világ történetei számtalan példákkal bizonyítják: mert azon sok vitézek és Hősök, kik a' világ minden részeiben a' Hazáért ditsőségessen, és fájdalom nélkül véreket ki ontották mind tanui a' Haza szeretetének; és talán egy Nemzetet nem lehet fel hozni, mellynek hazája volt, hogy valamelly ritka Hazai Szeretet példájával Eldődei közül neditsekedhetne. A' vándorló Népek, mellyek vad csoportokban telepedéseikből

---

72 grad bis cap. — noogsac angesiedelt haben, so ist doch die existenz derselben höchst traurig, und man darf überhaupt wohl annehmen, das nicht alles bewohnbar ist, was bewohnt wird.

a) Geographie von America 1813. Ess. 387. 1.

ki rohanván, a' földnek nagy részén áltvergődtek; nem a' Honyszeretet indulatjából ragadtattak nagy tettekre (mert honnyok nem volt) hanem a' Nemzet szeretetéből: így azon Magyarok kik Álmos Hertzegnek vérekkkel esküttek hívséget a) és álhatatosságot, nem a' Haza Szeretetéből tevék azt, hanem a' Nemzet Szeretetéből, akkor keresvén még hazát. És így mind azon vitézkedő Nemzetek, mellyek Ásiából kirohanván, Európán áltömöltek, és így viszont b) nem a' Haza Szeretetéből vitézkedtek, hanem a' Nemzet szeretetéből, Macaria Hercules Leánya, ki Hercules halála után az Eurystheus támadási elől az Oltárok Zsámolyánál keresett vigasztalást, midőn az Oraculum az Athenai háborúnak végeztére azt kérte volna, hogy egyik a' Heraclidák közül magát a' halálnak fel áldozza: Macaria magát a' közönséges békéért feláldozta a' halálnak. Macariában bizonyára a' tiszta Hazai szeretet lángolt, mert az egyedül bírhatta reá az önkényes halálra. Sardanapalus ki magát minden kintseivel egygyütt a' feltámodott Medák, Persák, Balylonusok, és Baktrusok foglalásaik után Niniveh Fő városában egy Farakáson elégette: bizonyára ezen indulattól biratott azon tetre, mellyet a' Hazának, és Ditsősségnek el veszte okozott. c) Ancharus, II.

---

a) Tudoman. Gyűjtem. II. R.

b) A' Galatusok, kikhez az Apostolnak Levele is van, egy Galliai Coloniából származtak; eleinte a' Rhenuson ált Németh Országban jöttek, hol Caesar idejében még Galusok laktanak; Németh országból Illyricumban, és onnét Pannoniának egy részében ált menvén annyira megnépesettek, hogy Görög országra rohanni bátorkodtanak. Egy része később Thraziában költözött, és onnét a' Sors változásával Ásiában, telepedéseknek helyét Galatiának nevezvén. Itt eleinte a' Celtiai vagy Galliai, azután Görög nyelven beszéltek.

c) Heyne All. Weltg. IV. B. 72. S. in der Anm. Vielleicht hat' man darum sein Gedächtniss mehr gemisshandelt weil das Reich unter seiner Herrschaft unterging. In Hy-

Gordius Prigyai Királynak Testvére, a' Haza szeretetéből életét feláldozta egy veszes örvényben ugorván; melyről az Oraculum azt mondotta: hogy előb' el nem enyész, míg az Emberiségnek legbetses' b kintse belé nem vettetik a) Ennek nemes példáját a' Római Curtius nagy időre utánna, hasonló esetben és környüállásokban követte. b) A' Rómaiaknál sok ritkaságit találjuk a' Haza szeretetének: a' Római Nemzet Nemzetiségében mindig kevélykedvén büszkén megvetette, a' mi Hazájának, és Nemzetiségének ditsósságére nem szolgált. Mily különös példája annak a' két Római Testvérek, kik a' Carthagói Beke kötes után, midőn a' feltétel szerént egyszerre, és egypertzenethen kellett volna egy bizonyos helyről mind a' két félnek ki indulni, hogy az öszvejövetel pontjánál a' két Respublicának határi megállapittathassanak; a' Carthagóiak kételkedvén a' Rómaiaknak Esküvésök megtartásán bizonyoságot kívántak: és ezen Nemes hazafiak elevenen elhagyták magokat temetni azon helyen Honnyoknak ditsósságéért, és betsületeknek megigazodásáért. c) Hány jó hazafi halt meg Carthagóban a' kereszten a' Haza szeretetének petsétlenségéért? Hány Római buzgó Hősek, kényszerítették ön halálra a' Tyrannusoktól, a' haza függetlenségének védelmezéséért? nyugton verték szivekben a' gyilkot, vagy megnyitották ereket és meghal-

---

erapolis in Syrien ward er vergöttert. Nach Athaeneus Berichte beliefen sich seine Schätze auf 1000 Myriaden Talente an Gold, und Zehnmal soviel Talente an Silber, ungefähr 1400 Million pf. Sterling.

a) Plutarchus in Paralellis p. 306. E. T. II. Erf. Stobaeus Serm. VII. p. 93. l. 3.

b) Heyne Allg. Weltg. IV. B. 226. S.

c) Heyne Allg. Weltg. Olvashatni még a' Világ történeteiben, hogy Machaeus Carthagói Vezér fiát feltesziittette; mivel a' Haza gyásza ellen idegen volt 7. B. 530. S.

tal, de haza árulók nem lettenek! és hány Görögök áldoztak vérekkal a' letapodott Hazának megmentéséért? Miis viszemlékezhetünk fájdalommal Eldödieinkre, ditső Hunyadira, Zrinyire, és öszveroskatt Sirhalmokon könnyekkel áldozhatunk Haza szereteteknek, és véráldozatiknak!! Minden Nemzet kezdetben nagy vala, és mídön egyszer Hazája völt, tsupán a' Haza Szeretete emelhetette a' ditsőség poltzára. Nem az éghajlatnak befolyása teszi nagygyá a' Nemzeteket, és szüli a' hatalmas hőseket hanem a' kormánynak minéműsége

a) De a' Haza Szeretete valamelly részben minden Nemzeteknél feltalátatik, és a' vágy azon anya földre, melyből életét szívta, mindenkor benne fog maradni. A' Grönlandi szülött komor ege alatt minden boldogabb Sorsnak még izletétől is meg van fosztva; még is számkivetettnek véli magát, ha jég-halmairól elvitettetik b) Ollyak Asfának is minden Északi Népei: kik a' terméketlen havas Erdeikben a' vadászatból nyomorúttul tápláltatván, még is a' Hazán kívül valamelly boldogabb Tartományoknak ege alatt a' vágyban meg hálnak. c) A' Deli Népek kik a' Napnak leghevesebb pontja

---

a) Helvetius de l'Esprits, Discours III. Chapitre XXX: Semblable à l'eau, qui prend la forme de tous les vases, dans lequel son la verse, le caractère des nations est susceptible de toutes sortes de formes; c' est qu'en tous les pays, le génie du gouvernement fait la génie des nations. Ugyan ezen Phylosophus mondja tovább: hogy tsak azon birodalom fog nagy Vitézeket szülni, hol a' vitézség betsültetik; és azon birodalom Tudósokat, hol a' Tudomány tiszteltetik, és jutalmaztatik, ez volt Görög Országnek és Rómának Lelke.

b) Geographie von Amer. 46—47 S. Ein nach England gebrachter, und dort schon etwas eingewohnter Esquimaux sah wie aus einem zerstückelten Seehund der Thran ausflos. Sein Heimweh ergriff ihn dabei, er lekte den Thran auf und rief: Wie lob ich mir mein liebes Vaterland! da kont' ich hier mit (mit Thran) doch meinen Magen anfüllen

c) Miniatur Gemachld. aus der Länder und Völkerkunde. VI. B.

alatt sínlödnék, inkább tűrik ezen emészttő hevét honnyoknak, mint valamely szelídebb Égnek kedvezését: ha ezek így vannak, hogyan nem volnának azon Nemzetek hazájokhoz lekötve, kik a' Szelíd országlásnak Jussain kívül, a' Földnek legszebb virányiban lakhatnak: még is a' Német birodalomnak lakosi, megvetik ezen Isteni adományt, és egy képzelt boldogságnak hiú ígéretire ki bújdosnak Hazájokból a' Tengeren ált; hol még azon szél, vagy azon felhő sem lebeg soha artzok felett, mely valaha Hazájok, és Atyáik sirhalmok felett lebeget! a)

§. 5. A' Ditsőség szeretete.

A' Ditsőség szeretete éppen ellenkezik a' Haza szeretetével: mert a' Haza szeretete fenék köve minden Ország boldogságának, — azon Népek honnya soha nem semmisíttethetvén meg, melly nem a' ditsőségért védi azt, hanem Nemzeti betsének fentartásáért, — ellenben a' ditsőség szeretete a' Hódítás ingerét felgyújtván ha bátor mindenható ereje a' Világ Thronusára emelje is az öszve fog roskadni. Frantzia Országának ez vala esete, és az idő folytával Anglia ezt várhattya b). Azt az egygyes hódolóknak is tapasztaljuk, kik tsupán a' ditsőségért hartzoltanak és nem a' Népeknek boldogíttásokért, hogy vèrontással szerzett Birodalmaik elvesztek, és veszve vérrel bomlottak fel. Mit használt Nagy Sándornak a' Ditsőségnek fényében: — minek-

---

a) Ezek a' mostani kiköltözködések Amerikában: Hollandiából ezrenként eveznek ált a' Tengeren, hogy Americában a' dúzs birtokosoknak könyörületlen ajtajik előtt éhel halhassanak.

b) J. S. Quesné: Avant soixante an la fière Angleterre baissera son Pavillon devant les Flotte, de cette vaste province (les états unis d'Amérique).

utánna Asiát, Armeniat, Albaniat, Cappadociat, Syriat, Egyptust, Taurust, és Caucasust elfoglalta volna! Bactriat, Mediat, Persiat, meghódította, és Indiának parantsolt volna — a' hívság karjaiban elveszni a) és roppant Birodalmának a' Pártosoktól szélt daraboltatni: nyomorúltúl vészett el ezen nagy vitéz ki a' hadi pálya fényen a' Tudományokat is annyira betűlte: hogy Homerusnak irományait Darius Persa Királynak ládájában zárva, mindenkor kalauzúl magával, hordozta; ki Pindarus Familiájának Házának, és Házi Isteninek meg kegyelmezett, midőn Thebét elpusztította volna, ki Aristotelesnek hazát szerzett. b) Annibal a' Carthagói vezér, minekutánna Spanyol Országot elfoglalván Italiában ment, és a' járhatatlan Havasokat járhatóvá tette, minekutánna három legnevezetesebb ütközeteket a' Rómaiak ellen megnyerte volna c) önn hazája megdöntvén őt' a' méregben kereste halálát; Hazája pedig Scipio diadalminak meg hódolt. Pompejus a' nagy ki előtt a' világ reszkeedett; ki Rómát oly fényre emelte, kinek hadi

---

a) *Demum vero victor omnium, inter voluptates quas vincere non potuit periit morbo ex vinolentia contracto apud Babylonem, — — quamquam plures sint, qui veneno extinctum sentiant, cum annos 12. regnasset.*

b) *Plinius l. 7. c. 29. edixit autem, nequis alius ipsum quam Apelles pingeret, quam Lysippus ex aere duceret, quam Pyrgoteles sculperet. Plin. ibid. c. 37.*

c) *In Italiam venit, cum exercitu 90,000 peditum, et 12,000 equitum, capto intra triduum Taurino, hic Scipionem vicit; Titum Sempronium Consulem apud Trebiam superavit; Flaminium Consulem ad Thrasimenum lacum fudit. Paulum Emilius, ac Terentium Varonem Coss. apud Cannas vicit 40,000 pedit. et 2,700 equit. caesis; tribusque modis annulorum Carthaginem missis. Castris deinde prope Romam positis.*

Nil actum est inquit, nisi poeno milite portas

Frangimus, et medio Vexillum pono suburra.

Hofmann Lexic. Univ. T. 1. 223. pag.

tacticáját Caesar tsodálta, végre midőn mostoha Sorsa Caesar fegyveri elől Egyiptomban üzte, egy bérlelt gyilkos által ölettetett meg, és Caesar nagy Bajtársának Sirhalmán emelte Thronusát. Caesar ötven ätközetek megnyertek, és több Mil-liom embereknek megölettetések után a' Tanáts-ban gyilkoltatott meg. Attila a' Hunnus király, minekutánna vérözönivel fel világot Temetővé változtatta volna, maga kimúlt, és roppant bi-rodalma mások martalékja lett. a) Gengis-kán a-zon ijedelem ki India China, Persia és Russia el-foglalási közben tsúpán Bagdád-ba Nyoltzszáz ezer embereket megöletett. Saebestianak lakosi közül, kiket kardra nem hányatott elevenen el-temettetett; maradékinak Crimiat alig tarthatta fenn. Tamerlan a' Tatárok Császára minekutánna három föld része töle függött volna, halála után a' Fiai' egyenetlenségek miatt birodalma nyomo-rúltúl elszaggattatott. A' kegyetlen Thamas-kuli kán, ki regveli nyoltz órától fogva délutánn há-rom óráig száz húsz ezer embereket megfojtatott; méreggel étettetett meg azútánn annak Maradéki-től, kitől a' Thronust elrablotta: de imilly a' Hódolóknak Sorsok; meghódított Tartományait alig birhatják éltek végéig; éltek után azok bi-zonyossan a' leg véresebb ellenkedések' martalék-jává válnak: erre a' világ történetei tanitnak Nagy Károlyban és Napoleonban. De a' Ditsőség szeretete még más Nemében az életnek is, nem tsak a' hadban ragadja az embert hiúságokra: Empedocles Philosophus hogy Istennek lenni vél-

a) Így szokta magát iratni:

Attila Filius Bendeguci, Nepos magni Nembroth, nutritus in Engaddi, Dei gratia Rex Hunnorum, Medorum, Got-horum, Dacorum, Metus orbis, et Flagellum Dei. adje-cit: Stellas prae se cadere, terram tremere, se malleam esse universi orbis.

jék, Aethnának tűz Torkában ugrott. a) Plinius pedig a' Vesuvius Lávája közé temetkezett, midőn a' Böltsekedés vágygya elkábította. De legyen elég a' Ditsősségről: ezen veszes indulat még mind kik azzal birtanak megdöntötte.

III.

Más Történeti Jegyzékek.

§. 6. Az Állati Szeretet.

Talán semmi nemében az Indulatoknak nem lehetne annyi jelességeket felhozni, mint az állati szeretetben: mert azon Milliom Romantzéknak, mellyek mint a' Szerelem özöne a' mostani világban eláradtak, sok jelességek találkoznak, mellyek igaz történeteken épültek; de a' mellyeket a' Költőknek tsinosítása, és módosítása közönsegesen (tisztelet a' jóknak) egy kis méreggel egyvelít, melly a' gyenge, és hajlékony szíveket emészti; és szint oly természetlen Tárgyakká változtattya, mint a' minők Könyv-hőseik. Hány szerentsétlen szerelmesek ölhatték már magokat a' Rosenmondi Tóban Angliában a' Sz. Jamesi Parkban, melly az illyes esetekről nevezetessé leve. De ha mind azon Hegyeket, Völgyeket, Folyókat, Tavakat mellyeken, és a' mellyekben már gyakortább szerelmeseket a' kétségbeesett indulat halálra kiszettet, nevezetessé tenni akarnánk: egy Chronique d'amourt kellene felállítani. Isten mentsen, ez által nem gúnyolom én a' szerelmet; fiatal ember vagyok! — — és hogya a'

---

a) Horat: de art. Poet:

— — Deus immortalis haberi

Dum putat Empedocles ardentem frigidus Aethnam Insi-

luit — —

Claudian.

Alter in Aethneas casurus sponte favillas

Dispergit revocatque Deum,

Chronológiákat olvasom: tsodálkozom, hogy ez elő világban a' midőn minden szelidebb ingerek a' vadság méhében valának eltemetve, meg is mind a' hű, mind a' hiú szerelemnek oly sok ritkaságira akadok. Semiramis oly hűja volt szerelmében: hogy minden Férfiakat, kikkel hűja hívságának eleget tétetett megöletett; hogy a' kevély Assyriai Királyné birtokára egy sem vágyhasson a). A' Cariai I. Artemisia az Abydusi Dardanusha úgy belé szeretett, hogy midőn az ifjú megvetette volna indulatját, dühében álmát megleszte, és szemeit kiszúrta; mindjárt reá bánatjában és bujában Acarnaniába ment, és a' Leucasi Fokról magát a' Tengerbe ölte b). A' II. Artemisia Mausolusnak Felesége annyira epekedett Férje halálán, hogy annak hamvát Borban keverve részenként megitta, és hűjában nem sokára megholt c). Cleopatra az Egyptomi Királyné Antoninus egészségéért egy 750000 forintokat érő gyöngyöt etzetben felolvasztván megivott d). Caecina Paetus, a' midőn a' halál ítélete előtt az öngyilkolás félelmétől vonogatódnék — Arria megfogá a' gyilkot, és önnön szívében veré mondván: Paetus ez nem fáj! azután ismét kihúzván Férjének adá; mellyre Paetus szinte azt tselekvé e). A' Gallusok megholt kedventzeikkel együtt elégettették magokat; több Nemzeteknél találjuk pedig hogy megholt hitveseikkel együtt elevenen

a) Heyne allg. Weltg. 4. B. 58. S.

b) Heyne allg. Weltg. 4. B. 327—328. S.

c) Heyne allg. Weltg. 4. B. 334—335. S. és Bayle Dictionaire art. Artemisie.

d) Heyne allg. Weltg. II. B. 311. 's a' t. S. és Parizpapai Dictionarium art. Cleopatra.

e) Heyne allg. Weltg. II. B. 587—588. S. 679. Thrasaea Paetus halálakor, ennek Felesége Arria szinte ezt mivelni akarta.

elhagyák magokat temetni a). Láthatni Görög, és Deak Poétáinkban minő felbomlásokat okozott a' Szerelem több Tartományokban; és mire bírta volt ez indulat a' Nemzeteket, hogy még a' Philosophusok sem voltak mentek ez indulattól, sok példákbl tudjuk b). Hát ha az Amazonokról való regéknek hitelt adni akarunk, minémű Asszonyokat nemely történet írók Americában a' Maranhon vagy Amazon Folyója mellett, most is lenni állitnak, és a' mellyek hajdan Ásiának több Tartományaiban laktanak: kik mindenkor bizonyos év-szakaszban a' szomszéd Tartománybéli legszebb férfiakat magokhoz lopván, néhány napokig vélek eltek; azután eleresztvén az azoktól született Férfi Gyermekeket mind megölték, hogy független maradjon Asszonyi köztársaságok. Minő szív! minő indulat! Imilly Érzékek uralkodván minden szívek felett kitettzik: hogy a' Férfiak a' Ditsőségnek, az Asszonyok a' Szerelemnek áldoznak.

T. S.

4.

Molnár K. János' érdemes élete.

1. §. Becses és ditső dolog az ember' élete, ha valóságos és igazi élet. Ez a' közmunkásságnak elfogadásával, és a' viszontag való munkálódással nyilatkoztattya ki magát e' világban. A' költsönös adás, vétel, vissza adás, közösködés és egybefüggés által eszközöltetik a' Természet

---

a) Ritter allg. Weltg. XVII. B. 352. S.

b) Rousseau negyvenhatodik évében Houdetot Grófnét nagyon megkedvelte.

éltető rende. Annak legjelesebb teremtmése is, az Ember, elfogadja és magának tulajdonítja mind azt, a' mit Nemzetének, 's időkorának kimivelttsége közöl nevelése, tanítása és kiformalása által, és magában kidolgozván, ismét vissza adja annak többről többre menetelére nagyobb tökéletesülése, és boldogulására, ha életre való hogy e' világ' szinéről elne tűnnyön mint az árnyék semmi bizonyos nyomot nem hagyván maga után.

2. §. Ez, 's nem más az igazi életnek mi-volta, 's a' valóságos érdemnek próba köve előttem, ha ki mint a' Nap jótévő Élesztését önnön haszon kereset nélkül is kifejti, köz haszonra támad föl, és áldással alkonyodik el. A' Bujdosó csillag is időről időre föltűn e' mindenségbéli erősségen, 's rémitő figyelmet von magára, de nem Nap, a' szivárványnak tündöklése is szemet kápráztat, kedvet szerez; de nem Nap fény. Ugy azon emberek is, kiket a' természet' rende századokról századokra támaszt, 's kik különösségökkel országokat, nemzeteket, félvilágokat rendítenek, és háborgatnak; azok is, kik szerencsésebb születésökhöz, fényűzésökhöz 's más tündér tulajdonságokkal minden szemet és szívet foglalatoskodtatnak, nem azon érdemes Élok, kiket a' józan ész magának képez, 's a' nemesült szív hálával tisztel.

3. §. Mennyire közelített légyen a' valósággal élő Embernek képezetéhez? Mennyire töltötte bé az igazi érdem-mértékét Molnár K. János, Belakuti Apátur és Szepesi Kanonok? előterjeszteni kívánván, ezeket tartozom én megvilágosítani: Vallyon időkorának, 's nemzetének culturáját fölfogta-e minden erejéhez 's helyheztetéséhez képest? 'S azt, magának tulajdonítván, ki dolgozta-e kitelhető munkával? És culturáját kölcsönösen azokkal, kikkel közöszült, és nemzetével, hazájá-

val, 's világával híven közölte-e? Ezeket hiteles tanuságokkal bebizonyítván, reméllem, mind az ember becsülőknek eleget teszek, mind neki amá tiszteletet megadom, melyre magát méltóvá tette.

4. §. Jeles Tudósaink', és nevezetes Íróinknak termékeny földje, Győr Vármegye (lásd Tud. Gyűjt. 1820 eszt. III. és VI. k.) szülte Molnár Keresztelő Jánost is Csécsényben, annak határánál, Rába innenső partján fekvő helységben, 1728-dik esztendőben, Junius 13-dik napján. Attya Molnár Mester, és tulajdon nevéről Szabó János volt. A' Születés olly természetnek szabad kényű ajándéka lévén, melly a' Szülötteknek jeles magok viselete által nyer utóbb becsét és méltóságot az ész'birói színe előtt; mint a' pénz a' jó velek élés által; a' józanság ellen vétettem volna, ha az ő nemes vagy nemtelen születése eránt szorgosan vizsgálódtam volna. Ez a' vér, ág, ház, nemzetiség, és ösiség' nyomozása azoknak dolga, kik olly férfiakat kívánnak magasztalni, kik tulajdon érdemeikkel lelki nemességre nem tudtak emelkedni, és idegen fény nélkül árnyékban maradnának. Nemzeti czimer, 's az ősi melyképek nem voltak szükségesek Molnár János' jelesítésére.

5. §. Akármelly elme-és szívbéli tehetségek, 's tulajdonságok hijánosak, mintha nem is volnának, mind magára a' leendő emberre, mind a' házára 's emberiségre nézve, ha képesen kinem fejtetnek, nem miveltetnek. Ellenben akármelly gyenge erők is gyarapulnak az alkalmas dajkálás és hív gondviselés által. A' századok' minden tudomány és találmánybéli előmenetelei hijába válnak, a' nemzeteknek minden erőlködései foganatlanok az ollyakra nézve kik azokat magoknak nem tulajdonították, ezeket föl nem fogják. Molnár K. Jánosnak testi és lelki ereji a' Győri és Foszonyi al iskolákban fejtettek ki emberre leendőse-

gére; itt fogadta az ő termékeny elméje magába a' tudományoknak kihintett magvait, itt vette az ő lány szíve az erkölcsiségre formáltatását, melyeknek az érdemes élet szokott gyümölcse lenni, a' Jezus társágabeli Nevelők és Tanítók által, kiknek e' rendbéli érdemeik megbecsülhetetlenek hazánkban.

6. §. Ámbár minden állapotra és hivatalra alkalmatosnak kell is a' helyes nevelő, és tanító intézetnek formálni a' mindenre termett embert: de ez, mindenre egyaránt ki nem hathatván, mindenütt egyenlő foganattal nem munkálkodhatván, tartozik magának bizonyos munkálódási kört, vagy élet állapotot választani jelesebb tehetségeihez, és hajlandóságaihoz képest; melyben legjobb kilátással, 's előmenetellel foglalatzkodhassék, hogy a' munkás polgár, jó hazafi, 's érdemes ember' méltóságára szert tehessen. Molnár János a' Jésum társaságabeli szerzetre határozta el magát, mellynek munkássága legmeszebb terjedt, szolgálattya legtetemesebb, fénnyel, tekéntetével, 's érdeme leghódítóbb volt azon időben. 1745-dik esztendőben. October holnap' negyediken avattatott be azon társaság' sorsosi közé Bécs városában.

7. §. A' házi neveltetés, és iskolai tanítás esupa előintézet az emberré lételre, 's érdemes életre; a' maga kiformalás és nemesítés által eszközöltetik mind kettőnek végbevitelére. A' nevedék kori tudósításokkal megelégedni, annyi, mint az épületet fundamentom-tétellel felbe szakasztani. A' mesterektől szerzett esmérteket, fundamentomos okok foglalattyok, határok, és hasznvételök' kitudásánál fogva tulajdonává kell tenni, a' magán való embernek; önként megállapított principiumai szerent szükség minden cselekedeteit elrendelni ezen szabad teremtsnek; az ide

gen tekintet, külső szoktatás alól kifejtödvén, önnön látó pontyából vizsgálódnia, 's emberi méltóságához, vég-rendeltetéséhez, 's állapotbéli hivatalához képest kelletik magát viselnie, hogy az legyen, a' mi lehet, 's tartozik lenni. E' czélból Molnár János 1748. eszt.ben Szakolczán a' Poetika és Rhetorika mesterségek' újonnan tanulására veté magát; utóbb Gréczben a' Philosophiai, és Kassán a' Theologiai tudományokra fordítá nagyra törekedő igyekezeteit. Melly jeles előmenetellel? mutatták becses tettei, 's tudós munkái.

8. §. A' Tudományok csak gazdálkodva és képesleg osztogatták az igazság' drága kincseit: imádójik egyikének egy, másikának más feléből juttatnak ama mérték szerént, mint annak oltáránál több vagy kevesebb áldozatokkal hódolnak. Sokat kell annak pítvarokon verragatni, ki annyira megkívánja nyerni kedvöket, hogy azokból többfelével is kényyére megrakodhassék. A' Tudományoknak illy kedvese volt Molnár János is. A' Poësis és Rhetorika, Historia és Physika, Philosophia és Theologia olly egyaránt kedveztek neki, hogy kétes marad, mellyik volt légyen adakozóbb hozzája. Ha a' Physika Newtonnak tanítvánnyává tette, a' Theologia doktori hervadhatatlan koszorút tett izzadt homlokára.

9. §. Valamint a' maga kiformáltatásával és nemesítésével nem törődés nagy hiba, úgy a' mások' képzésébe avatkozás hozzá készülés nélkül undok véték a' polgári társaságok' jobb volta ellen. Minden mesterséghez szükséges az előre készület; az ember-képzés' mestersége se lehet el a' nélkül. A' huzomos gyakoroltatás nélkül mesterremeket nem készíthetni, hosszabb tapasztalás nélkül se formálhatni jeles embert. Molnár János szorgos maga elkészítése után fogott a' nevelő és tanító munkásságához; és ebben grádicsonként

ként lépett elő. Mint Mester Sáros Patakon a' Grammatika és Syntaxis' tanításával tett próbát; ezután Kassán tanította a' Párvát és Principiumokat; ismét a' Grammatikát Esztergomban; a' Rhetorikát Budán és Nagy Szombatban egy egy esztendeig. 1759-ben Pappá szenteltetvén, Nagy Szombatban tanítá az Ethikát (Erköles tudományt), és ezután az Ékesszólást. 1763-ban a' negyedik szerzetbeli fogadásra is magát lekötven két esztendeig ugyan ott tanítá a' Philosophiát. 1767-ben Győrött a' Repetenseknek deák Professora lett; utóbb a' Sz. Írás' fejtegetője, 's egyszerűsmind a' Gymnasium' Igazgatója volt Budán. 1769-ben Kolosvárott Erdelyben. 1770—71. Budán 1772-ben Győrött a' Dogmatika Theológiát oktatta. 1773-ban F. M. Patachich Ádám' Nagyvárad Püspöknek Theologusa, és Könyvtárosa lön; ezután a' Budai Királyi Fő Gymnasium' Igazgatójává, és a' Királyi Magyar Universitasbeli Tanácsnak Assessorává választatott.

10. §. A' tanító hivatalt nem annyira maga, mint a' tanítványokban kitetsző előmenetel teszi fontossá és becsessé. Ez pedig annak serénykedésétől, okosságától, 's atyai indúlattyától mellyel Tanítványihoz viseltetik, függ. A' derék Tanító messze terjedt tudománya, hivatalbeli buzgósága, 's a' tanulás' terhének lehetőképp könnyebhítése, 's megkedveltetése által tetszik ki. Millyen volt légyen e' tekintetben is Molnár János, hiteles tanuság lehet ez eránt F. M. Ürményi Jósef, Országunk' Bírója, a' Pesti Universitas' Praesese, a' Tudományok és Tudósok' kegyes Pártfogója, Hazánk' Nestora: ki Molnár János' tanítványa lévén, valahányszor egy derék, 's tökéletes Tanítónak képét rajzollja, mind annyszor annak példájából kölcsönözi a' vonásokat. Többiek közül a' görög nyelvnek, eme Classikus, nálunk,

fájdalom! igen elhagyatott nyelvnek tanítása eránt vallyá, hogy napról napra néhány új meg új szókat iratott a' táblára nagy betűkkel, mellyek újságokkal, különösségökkel szembetűnven, könnyűszerrel, mint egy játszva megtanultattak. Holott mások némű némű mechanismus szerént nevelnek és tanítanak; ő ennek mesterségéről gondolkodott is; és első volt, tudtomra, ki Hazánkban a' Nevelésről becses munkát adott ki.

11. §. A' nagyra termett elme az iskolai szűk hátarokon át-tör, nem csak nevendék, hanem embernvi ember' tanítóságára is Vágyódik; Hazájának-fáklyát emel, sőt egész Európára, széles e' világra is kihatni igyekszik fényével. Azon van, hogy tanítói hivatalát tellyes értelemben betöltse mind élő szavával, mind írásával is; 's így a' mint szerezte tudománybéli gazdagságát, úgy közzöllye is. Azért Molnár Jánosunk magának eleget nem tehetvén avval, hogy csak tanítvánnyait szóval könnyüded szerrel oktassa, a' leczkéket velek leírassa; első volt ő, ki azoknak számára alkalmas kézi könyveket is nyomtattatott; 's közre bocsátott munkájival világoskodott Hazánkban; előmozdítá honyi literaturánkat, nemzeti culturánkat minden erejéből.

12. §. A' Hazánk, mellynek kebelébe a' Gondviseléstől helyheztettünk, leg közelebb illet minket; annak megvilágosítását, jobb voltát, tökéletesülését a' Nemes Lélek tekintetbe veszi; nyelvét, öltözetét, polgári alkotmányát, szokásait meg nem veti. A' Haza szeretet birhattya az embert nagy lelkűségre, dicső tettekre, ingadhatatlan állhatatosságra, és olly áldozatokra, mellyek a' polgári és nemzeti lételnek és fennállásnak talpkövei, 's erős bástyái, minden veszél 's ellen-séges víta ellen. Ki a' külföldiekhez szitt inkább a' hazájában idegen, nemzetének titkos árulója,

's veszedelemben szökevény. Ezekre nézve az ő anyai nyelvén közlötte Molnár János tudományinak gazdagságát mindenek előtt. Tudós magyar munkái így következtek.

1) Molnár Jánosnak, Jéhus társasága szerzetes Papjának a' régi jeles épületekről kilencz könyvei. Nagy Szombatban 1760-dik esztendőben. 4. 664. lap.

2) Az igaz penitentzia tartó bűnösnek eleven példája. Dávid Király' 50-dik Zsoltára szerint Irá Diotavelli, megmagyarázá M. I. Nyomt. N. Szombatban a' Jesus' Társas. Akad. betűivel 1763-ban 40. 318 l.

3) M. I. nak a' megtérő Reformatus' elméldéséről négy könyvei. N. Szombatban a' I. T. Akad. betűivel 1763. 40 431 l.

4) Anyaszentegyháznak Történetei, melyeket a' régi és utóbbi Irók válogatott nyomdoka szerint egybeszedett 's elé adott M. I. I. T. Sz. P. N. Szombatban 1769. 1770. 1771. 1788. 4. Az első szakasz. K. sz. után 500-dik eszt.ig terjed, 548 l. A' második 1226 dikig 474. l. A' harmadik 1600-ig 330. l. A' negyedik 1758-ig 301. l.

5) Pásztor Ember, a' vagy a' Pásztorok' tanításáról. két könyv. Posonyban 1775. Landerer Mih. betűjivel. 8. m. 224 l.

6) Az Oltári szentségről, és áldozatról, a' Reformatusok' paizsa ellen hármos könyv. Irá. M. I. Posonyban. Landerer. 1775. 8. 254. l.

7) A' jó nevelésről. M. I. 15. levelei Posonyban és Kassán. Landerer 1776. 8. m. 392. l.

8) Magyar Fizika, avagy a' Természetiokról Newton' Tanítványinak nyomdoka szerint. Posonyban. Landerer. 1777. 8. m. 395. l.

9) Az ó és új Testamentomi Sz. Historiának Summája (M. I.) Budán, és N. Szombatban a' K. Universitas' betűivel. 1777. eszt. 8. m. 131. l.

10). Egész esztendőnek Vasárnapira, és innepeire szolgáló Prédikáziók. Irá M. I. a' Sz. M. D. Budai Gym. Dir. Posonyban és Kassán. Landerer. 1777. 4. 653. l.

11) Sz. Ágoston Doktornak és Püspöknek hármias Leveli, mellyeket megmagyarázott, és oktató fejtegetésekkel eléadott a' Római közönséges Híveknek lelki vigasztalássokra M. I. Posonyban. Landerer 1780.

12) Magyar könyvház, Irá M. J. I. XIX. Szakasz Landerer és Trattner. 1783 — 1803. Tudtomra több nem jöhetett Napfényre. Mindenik. 8. rétbén mintegy 300—350 l.

13) Molnár Jánosnak Belakuti Apáturnak, Szepesi Kánonoknak, a' Sz. Theologia Doktorának a' sz. Szék' Assessorának magyar és deák könyvek. Györött Streibig. 1792.

13) Kissebb munkái: Sz. István Király' jobb kezének Budán való helyheztesésének örvendetes napján kiadott versek. — Urnapi, 's Kolosvárott mondatott Prédikázió. Királyi örömnapi, Felséges II-dik Leopold K. Cs. M. K. koronázatásának. — Hatos Versek Homerus' Iliásának fordításából, 's más félék is.

13) §. Az ember az emberi nemzetnek egyik tagja, a' mindenségnek egyik láncz szeme lévén egyszersmind, tisztelettel, jótéviséssel és szeretettel tartozik viséltetni minnyájokhoz is. Az egygyütt munkálódással terjeztetik ki az Igazság Országa, mozdítatik elő az emberi méltóság, eszköztetik a' világ esmérete. Ez érzéstől lelkesítettvén a' Tudósok köz hasznú találmányaikat és belátássokat köz nyelven is, millyen volt a' Romai nyelv mindedig, bátorokdta tudtul adni, és közölni. E' kötelességében se ejtett csorbát a' Tudós Molnár János, Romai nyelven kibocsátott munkái által a' világ' Mesterinek sorába is lépett, 's Nem-

zetének hirt szerzett és dicsősége. Deák munkái ezek:

1) I. B. M. E. S. I. Concionum pro Dominicis annus unus. Tyrnaviae. Typis Collegii Acad. S. I. an. 1766. 8. 412. l.

2) Conciones Sacrae ad normam literarii Instituti elaboratae, et insertae monumentis Inaugurationis R. Universitatis Budensis per I. B. M. Budae Typis R. Universitatis Anno 1780. 8. 474. l.

3) Concionum Dogmaticarum ac Moralium, Dominicis totius anni congruentium Synopsis; plures eadem die Orationes repraesentans ea ratione ut, praeter thema, epitome Exordii, partiumque Sermonis ceterarum, proponatur, instructa verbi Dei, Sanctorumque Patrum Sententiis. Autore I. B. M. Belae Fontis Abbate, C. E. S. C. Cassoviae typis M. Landerer 1787. 8. M. 363. l.

4) De Ratione critica legendi Libros sine jactura religionis et veritatis. LL. 2. Poson. et Cass. impensis M. Landerer 1776. 8. m. 296. l.

5) Chrestomathia ex optimis linguae latinae. Autoribus concinnata in usum Gymnasiorum etc. Budae 1778. M. I. 8. M. 312. l.

6) Zoologicon complexum Historiam naturalem Animalium, monumentis R. Universitatis Budensis insertum a I. B. M. Budae 1786.

7) Phylologicon complexum Historiam naturalem vegetabilium per I. B. M. Budae 1786.

8) Oryctologicon complexum Historiam naturalem Mineralium per I. B. M. Budae 1780.

Mind a' három rész egykötetben nagy 8-as réthben 285. lapra terjed. Könnyen folyó deák versekben van iratva. Végén más deák versek találtnak, mellyek a' Budai Universitas béiktatását dicsóítik.

9) Actuum Fidei, Spei, et Caritatis Explicatio. Autoritate Excellentissimi ac Reverentissimi Domini D. Archi Episcopi Colocensis in usum eiusdem Archi Diaecesis proposita Pestini, lit. Royczianis 1730. 8. 51. l.

10) Oratio funebris ad solennes Exequias Mariae Theresiae R. Imp. Hung. — Reginae: a R. Universitate Budensi celebratas die Januarii 1781. dicta a I. B. Molnár. Budae typ. Univ. Reg.

11) Oratio funebris ad solennes exequias Excell. Illmi ac RR. D. D. Caroli de Szalbeck Episcopi Scepusiensis 18. Julii 1785. celebratas in cathedr. Eccl. Scepus. Leutsoviae typ. Podhoransk. In fol. 36. l.

12) Psalmorum iuxta Seriem Divini Officii Explicatio. Cassoviae. Typ. I. M. Landerer. 1786. 8-o M. 195. p.

13) Responsorum adversus eas huius temporis obiectiones, quibus Fidelium animi percelluntur Tomi 2. 1789. typ. I. M. Landerer. 8. 1343. p.

14) Sacra Solemnia. Exegeticis Poëmatiis ad secund. mensas Excell. Illm. Rev. D. D. Episcoporum Scepusiensium per Illustres Viros recitatis celebrata. Cassoviae ex Typog. Ellingeriana 1790. in 8. M. 24.

14. §. Az Írónak érdemét se az írás csupán, se az írások' száma el nem határozza: munkáival az ő Publikumára is hatni, olvastatnia, és a' dolghoz értőktől jó néven vetetnie szükség; ne hogy csak papiros, festék, munka és költség' vesztegetésről vádoltassék, 's rendeltetését: a' megvilágosítást, jobbítást és tökéletesítettést el-
téve. Ezt Molnár János' munkáiról nem mondhatni: azok olvastattak is, 's a' Könyv-Bíróktól dicsérettel fogadtattak is. Magyar munkáit, kivált jeles épületit, Newton' Physikáját. Könyv-

házát, egyházi történeteit olly kapva kapták, 's annyira becsültek ama megbecsülhetetlen, több mint öt száz nevendék papokat magában foglaltt Posonyi Seminariumban a' magyar Ifjak, hogy nem taláztatnék közöttök egy, ki nem olvasta, 's belölök nem tudósult volna. A' Külföldiektől föl-vétettek legyenek e' vagy se, tanúságot nem te-hetek; itt hon rólok első, becses, tudós Újság-Írónk Ráth Mátyás e'képpen ítelt (Hírmondó 1780. 68. Lev. 549. lapon) „Zoologicon, comple-xum Historiam naturalem Animalium”. Molnár Apáturnak megnevezett könyve ezen tudománynak első és legnemesebb részét, úgymint a' lelkes testeknek, avagy állatoknak rendöket, különb különb jeleiket, nevöket, hasznokat, ártalmokat, eleségöket, és nevezetes minémüségöket foglal-lyá magában. Én ha az állatoknak rendöknél, és nemeiknek nevöknél egyebet nem taláttam volna is benne, arra nézve is igen hasznos könyvecské-nek itélném. — — Mire nézve én ugyan igen kí-vánnám, hogy a' Poësist tanuló ifjakkal ezeket, 's e'féle verseket tanultatnák inkább, hogy sem Ovidius' elegiáját, mellyekben a' furcsa gondo-latoknál egyéb alig vagyon, mit tanulniok. A' ki e'féle munkát nem becsüll, az bölcselkedvén vakoskodik, 's nem tudja, mit cselekedtenek a' régiek (p. o. Virgilius, 's, a' t.) kiknek mind ez ideig divattyában vagyon Írássok. Nem kis gyö-nyörűségekre fog a' természet vizsgálójinak lenni, midön az ő szerette tudománnyát illy szép, és könnyen folyó Verseken foglaltatva olvasándja. Mások a' többi között azt a' hasznát vehetik, hogy némelly jeles könyvek felől tudósulhatnak belöle. Feles számmal taláztatnak benne ollyan jegyzetek is, mellyek ennek vagy amannak a' dolognak a' ház körül, vagy a' mezőn való hasznát mutattyák, 's a' t.” — 1781. 16. Lev. 121. l. „Megvagyon

tehát már az egész *Naturalis Historia*: az az: a' földnek mindennemű terméseiről való Tudomány szép renddel deák versekbe foglaltatva. Mert az *Oryctologicon*, a' *Zoologicon*, és *Phytologicon* nevezetű két elsőbb könyvekkel azon egy fundamentomhoz tartozandó. Nem kevesé becsesíti ezt is (a' harmadikat) valamint ama kettőt az utólyán megírt deák, német és francia nevezetekkel egygyütt a' Magyar neveknek előadások; mellyel is az említett dicsőséges tudománynak Magyar nyelven taníttatása nem csak lehetségessé tétetett, hanem jelesen meg is könnyebbitetett, 's a' t. — 1781. 13. Lev. 87. l. „Budán a' Királyi Universitásnak Könyvnyomtató műhelyéből a' közelébb múlt holnapban egy igen hatalmas, bő és ékes szóllású deák halotti Beszéd jött világra. (*Oratio funebris ad solennes Exequias M. Theresiae.*) Írta és mondotta azt Maria Theresia néhai Felséges Apostoli Király Asszonyinak holta után való méltó dicséretére, a' Királyi Universitástól jelesb rendtartás' alkalmatosságával, 's ugyan annak képében M. J. Bönek mondhatom; de hogy is lehetett volna olly Felséges dolgot rövidben foglalni: mert a' gyász oszlopokon helyheztetve volt emlékezet írásokon kívül, mellyek a' két utolsó levelet foglallyák el, a' titullussal egygyütt szinte tizenöt árkusra vagyron nyomtatva. — De valami némű hosszú, szintén ollyan ékes, és hathatós ez az elejétől fogva mind végig dicsőségesen folyó Beszéd. Sohol sem szövevényes, mindenütt könnyű értelmű, 's jegyzésre méltó nevezetes dolgokkal tellyes.” — — 1782. Hirm. III-dik Szakasz. „A' mi nekem abban a' diszes és értelmes Magyarságon kívül különösen tettett, az az, hogy az ellenkező vallásuak felől mindenütt a' tisztességhez, és emberséghez mértékelt szókkal emlékezik.” 's a' t.

15. §. A' munkátlanságnak, és kényességnek szokott mentsége Tudósainkra nézve az, hogy tisztbéli foglalatosságok miatt nincs idejek a' tanulásra, és írásbeli dolgokra; 's az élet' kellemetességének ölében szunnyadozzák el napjaikat, azon fogás' színe alatt mulasztják el legfontosabb, legdicsebb hivatalokat: a' másoknak, nemzetöknek, 's emberiségnek is használást! Szűkítik munkájokat, erőlködésöket, és költségeiket mindentől, a' mi önnön hasznokra, szerencsésejekre egyenesen nem szolgál. Nem így Molnár János: neki a' legterheesebb, legbajosabb, 's legtöbb időbe tellő tisztek jutottak részül: iskolai Tanító volt huszonkét esztendeig folyvást; Gymnasium, és a' főbb rendű deák tanulmányok' igazgatója 10. esztendeig; ezek mellett a' R. Budai Universitas Senatusának egyik Assessora, 's az iskolai ifjúság lelki tanítója is volt egyszer'smind; utóbb 20. esztendeig csak nem volt Szepesi Kánonok, és Sz. Szék' tagja; még is olly elcsüggedhetetlen szorgalommal látott ő a' Hazájának írássok által is tudósításához és kimiveltetéséhez, hogy csak nem minden esztendőt új meg új bő foglalatú, és fontos tárgyú munkának kiadásával jegyzené. Csud a t. i. mennyi ki nem telik az emberi elmétől, ha mindennap csak két órát, mellyet mások elhévizálnak, áldoz is a' tanulásra, és írásra.

16. §. Az ő lelki bélyege kitetszik abból is, hogy holott mások mihelyt valamelly fényre, méltóságra vergődnek, a' tanulásnak és írásnak véget vetnek azontúl; sok, ha e' rendbéli munkásságokat nem szégyellik, és megvetéssel nem hunyorítanak le azokra, kik fejtöréssel, 's írással is igyekszének a' Religió, tudomány, igazság, és Haza Szent ügyét gyámolítani, pártolni, té elősegíteni. Ő ellenben először ugyan Szombashegyi tiszteletbéli Kánonoksággal, Cs. R. Taná-

esossággal, Belakuti Apátursággal, utóbb Szepesi Kanonoksággal jutalmaztatván meg Felséges Koronás Fejedelmeinktől, annyira nem átolotta a' tanulási, és írásbéli szolgálattját a' köz jó' előmozdítására folytatni; annyira nem szűkítette nemtelen magának valóságból a' Literától áldozattját, hogy Könyvházát szorgosan folytatta, 's holott eddig nagy lelkű Jótévőjének, F. M. Gróf Barkóczy Ferencz Érsek és Primás, G. Patatich Adám Kalocsai Érsek, G. Zichy Ferencz Győri Püspök', G. Heglevics Sigmond Esztergomi Kanonok, G. Festetics Pál R. Kamara V. Praesese, N. Vörös Antal, Pesti Iskolai Kerület' Főigazgatója, T. Petrovszky Fő Hadnagy Uraknak, vagy a' N. Fűskuti Landerer' Mihály Könyvnyomtatónak, és a' Budai Királyi Könyvnyomtató műhelynek költségein adogatta ki munkáját, ezentúl ezeket önnön költségén nyomtatta ki, és nemes szívűséggel többnyire elajándékozta. A' Szepesi Völgyben is, hol úgy látszik, mintha számkivetésben volna a' Hazai nyelv' kelete fenotartá ő példás állhatatossággal éránta viseltető hajlandóságát.

17. §. Valamint az aczélhoz csak kovácsnak szükség járulni, hogy belőle a' láng kifoszollyék, úgy a' Haza szeretetre kész, és minden nagyra és jóra hajlandó nevendék szívnek is csak alkalmas serkentés kelletik, hogy munkásságra fakadjon. A' termékeny földben egy mag se vész el fogatlanul; a' nemes Lélek is minden okos intést felfog. Többet tehetne, 's tenne bizonynyal sok derék ész, ha ideje korán méltó foglalatosságra utasíttatott volna bölcs tanács által. Molnár Jánosnak becses karakteréhez tartozik az is, hogy ő éltes korának, papi méltóságának, és bő érdemeinek ellenére is, nem átolott a' Nevendékekhez lehocsátkozni; 's ama szent tűznek, mellyel

Hazája literaturájának virágoztatására gyűladozott, szikráját mellyökbe vetni, kötelességének tartotta. Ennek bizonyságául magamat hátorkodom én itt fölhozni: kit ő, midőn első zsengemet F. M. Nagy Ignác Fejérvári Püspök' holtjára költött Pásztori Dalomat neki is megküldöttem volna, gögös negédességgel meg nem vetett, hanem „Sacra Solemnia” czimű Verseivel viszontag megajándékozván a' talentumimnak kiformaltatására; 's Literaturánk' szolgálattára kegyesen élesztett; és Előljáróimnak különös szivességgel ajánlott. Ez idő ponttól fogva ő forgott szüntelen elmémben; törekedésim czéllya lévén, hogy nyomdoki szerént egyházi, és világi Litteraturánkat előmozdíthassam.

18. §. Többnyire dicső Földink, derék Írónk, Molnár János mintegy 5 $\frac{1}{2}$ lábnyomnyi magas, inkább sovány mint hizott termetű, barna színű, hajú és szőmöldökű, eleven tekintetű, komoly kedvű, nyílt-szívű, tiszta lelkű, figyelmetes elméjű, nyájos társaságú, hív barátságú ember volt. Szorgalmatos munkásságát bizonyítják a' Zsidó, Görög, Francia, 's német nyelvek, mellyekben jártos volt. Gazdagságra, 's fényre nem látzatott ő soha törekedni. Könyves-tára volt legkedvesebb mulatsága. Minekutánna idősült korának 's munkásságának terhét fölemelkedett állhatatossággal sokáig viselte vala, a' nyavalák' sulya alatt rogyott le 1804-dik esztendőben, érdemes életének hetvenhatodikában. Gazdag könyv-gyűjteménnye a' Szepesi Ráptalannak jutott. Fenn maradt kéziratiról és mely-képeről, a' ki tudósítana, kedves dolgot cselekednék nékem, és a' Hazának.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmertetés.

Szabad megvi'sgáltatása ezen Könyvnek: „Phy-
siologia Medicinalis”, Auctore Michaële á
Lenhossék, Vol. I. II, III, anno 1816. Vol. IV. et V.
anno 1818. Pestini. —

Ez az öt darabból álló, latán nyelven íratott nagy munka Pesten gyűjtögetettet-össze, és itt-is nyomtatott-ki. Itt lett az közönséges iskolai tanító könyvé, és már most Bécsben, hová a'nak szerzője Tanítónak meghivattaték, Professori székből esztendőnként felolvastatik; itt-is pedig nálunk, mint némelyek szerint minden phy'siologicum compendiumoknál leg jobb munka, az orvosi tudományt tanuló ifjúságnak kézi könyvévé téték; és minthogy a' Physiologia talpköve az egész Medicinának, az orvosi tudomány (Jatrosophia), és mesterség (Jotrotechnica) tanulásban, 's gyakorlásban sinórmértéké, 's arányzat adó rendszerré rendelteték; sőt a' menyiben az emberi észnek az orvosi dolgokban, 's tudományokban való fejtődzése mind a' világ históriai történetekkel, mind az emberiségnek idealis culturájával, a' Philosophiával, mind a' Nemzetiség characterével össze-köttetésben van, néminéműképe az Austriai Monarchiában az észszüleményeknek, a' lelki miveltetésnek, 's az egész Literaturának nevezetes mutató tükrévé ki-lármáztaték. Magának a' Szerzőnek szájából-is többször hallám ezt a' mondást: „Scripsi Phy'siologiam, ut videant exteræ quoque nationes, quid Hungari sciant.” — Nagy dolog hát a' mihez most fogok, és méltó

különös figyelemre. Még ezt a' nagy munkát magyarul senki sem recenseálta; csak némely részeit terhelte egy valaki recensio név alatt dicséretekkel, *) melyek az igazság szerető szerzőt (a' mint hallám) valami nemes nehéztelésre gerjeszték, úgy hogy ellenkező esetben, ha az igazságot meztelenül látandja, hihetőképén emberhez illő örömekre fogfelgerjedni. Érzem én, hogy ezen örömmel neki tartozom, mint régi jó Tanítómnak, ki, mint a' gyémántot önporaival pallérozják, engemet sok jeles gondolatokra ébresztvén, öngondolataim, és érzelmeim által nemesített, 's tökéletesebbitett; leg alább (hogy igazat mondjak) mint sok igyekező ifjakat a' szokott mód szerint szívesen tanúztatott. Külömben is Vol. V. praef. meg-kért a' Szerző minden dologhoz értőket, kivált orvos Doctorokat, hogy az ő könyvéről, 's e'nek tárgyairól ítéljenek, 's ítéleteiket a' Világgal közöljék; a' mi most nekem anyival könnyebben esik, hogy e' folyó esztendőben Juliusnak 29-dik napján a' Phy'siologica cathedrara concurrálván, előre más Anthropo-Biologiák-kal az ő munkáját-is elkellett olvasnom; úgy hogy most csak Extractusomat, és az olvasás alatt eszembe ötlődött gondolataimat kell kiváltképén átnéznem. Nem-is kárhoztathat engemet senki, ha szintén a' köz jó érzelmétől, és az igazság szeretetétől el-ragadtatván, és a' minden napin túl emelkedvén, bátran mutogatnám-is újjal azt az utat, melyet az emberiségnek legnemesebb része életösvényének lenni már bizonyosan el-ismért; sőt inkább Hazánk reményeitől, az ifjúságtól-is a'nál nagyobb vonzódást várhatok, minél inkább megtudják, hogy én csak

---

*) Lásd Tud. Gyűjt. 1817. II. Köt. I. 129. és 1820. I. Köt. I. 112.

az igazságnak vagyok barátja. — Irok hát bátran, és hogy illendő rend legyen Recenzióban, szölk: 1) az egész munka, vagy könyv lelkéről, szelletéről — 2) a' testéről, vagy materiale substratumairól — 3) a' testéről, és lelkéről egy-szersmind, az az, egész életéről, 4) a' ruhájáról, vagy latánságáról. —

Első Szakasz

Van-e philosophusi lélek e' munkában, és ha van, mivólna az? ha nincs, miért nincs? — 's mi károk hárámlanak a' philosophusi Vezér ideák, vagy igazi okfejek nélkül iratott munkákból az ifjakra? — különösen pedig a' Physiologia hibáiból az orvosokra? — mi haszon az élet-ismérésből? 's a' t. Nevezetesen a' Szerző eljutott-e már az élet esméretére, és érzelmére? ha nem, micsoda Corollariumok terhelik az ő Physiologia Medicinalisának minden részeit? —

Ez a' szó Physiologia természetről való tudományt, vagy tudományos beszédet, 's okoskodást jelent: azért, úgy látszik, van igazsága a' Szerzőnek, midőn azt a' Physicával össze-zavarja Vol. I. p. 23 „doctrina, quae de naturae tractat phaenomenis, horumquē causas, et effectus scrutatur, Physiologia generatim dicitur”; — de másoknak több igazságok van, kik ezt a' zavarodást nem szivelhetvén, vagy a' régielt követik, kik a' Physicára a' nem organizáltott testeknek, 's anyagoknak (matériáknak) jeleneteiket, okaikat, 's külömbféle magyarázatjait vitték; a' Physiológiára pedig az élőmíves testeknek, 's anyagoknak munkáikat közönségesen, az egészséges emberi testnek állapotját, ren-

dit, 's régulájit különösen tartozni gondolták; az honnan magyarul is a' Physiologiát Egészség-tudománynak fordították: vagy inkább az újjabbat szeretik, kik az élő, és holt, mives, és mivelten dolgok közt általános különbséget nem találván, sőt bizonyos értelemben mindent élőnek, és kissébb, 's nagyobb mértékben élőmivesnek lenni gondolván, 's tudván, az egész Physicát mindjárt Physiologiának nevezik, mihelyt a' természetnek minden erőit, és minden jeleneit tudományos egységben kitündökölteti; sőt mint hogy élet, világ, létel, világ élet, világ élőmiv, természet 's a' t. bizonyos tekintetben előttök mind egy, a' Physiologiát olyan természet tudománynak tartják, mely az életről, 's ennek valóságáról, képeiről, vagy formáiról, typusairól (Zeitgesetz), arányosságairól (Verhältnisz), és különösebb jeleneiről tudományos ismereteket ad; következésképen az élőmives formáltatásnak, és munkásságnak minden különbségeit, és minden átváltozásait (metamorphoses), szinte úgy a' testi oldalról, (az élőmives fermában), mint a' lelki részről (a' lelki lételben, és munkásságban) egy fundamentomos egység ideából, 's több különféle rendszereknek, és élőmiveknek, vagy organumoknak az egész Organismus végére, vagy arányára egyszer'smind való munkálkodásokból, azomban még is ezen egységen épült ellentétel, vagy antithesis okfejéből, vagy minden egyes jeleneteknek ellenmunkásságjokból úgy elő-adja, mint azt a' természeti tudományoknak mostani állapotjuk engedi, és kívánja.

Ugy is látszott, hogy midőn a' Szerző Vol. I. p. 2. azt mondja: „Natura universa tamquam absoluta omnem in se continet existentiae suae causam”, — ismét midőn Vol. 1. p. 21. az egész természetnek sokféle változásairól, és fejtődzésé-

ben való előmeneteliről szől, és a' föld színe
 rétjei közzül a' belsőbbekben tökéletlenebb, a'
 külsőbbekben tökéletesebb élőműveknek marad-
 ványaikból azt hozza ki, hogy sok változásokon
 kellett a' föld életének a' Chaos-i állapottól fogva
 addig az ideig átmenni, míg a' minden földi te-
 remtmények fejedelmöket, az ő legnemesebb faj-
 zatját az embert szülhette; nem különben midőn
 Vol. 5. p. 5—37. a' föld, levegő, víz életőknek
 nemző iparkodásait elő adja; — úgy látszott mon-
 dom, mintha a' nézetekből (intuitus, Anschauung)
 fogantatokat (conceptus, Begriffe), a' fogantatok-
 ból észképeket (ideas), ezekből végre egy legfőbb
 észképet, vagy ideát csinálván, gondolatjával fel-
 hatna az örökkévaló élethez, vagy a'hoz az egy
 legfőbb, 's általánosan munkás közönséges létel-
 hez, mely csak maga tulajdonképen magában ör-
 öökké fen álló egymí, vagy substantia, — egy ör-
 öökkévaló mindenütt jelenlévő élet, — és így az
 a' végnélkül közönséges természeti polaritás, vagy
 ugyan azon egységben különbség, melyet egy
 részről az anyagos változásokban, a' világtevő
 testeknek, és ezeken levő productumoknak viszony-
 tagságaikban látunk, — más részről pedig a' tiszta
 munkásságokban, és ezeknek egymásra való
 arányosságaikban észreveszünk. Vártam én is,
 hogy majd a' Kosmosophiából közönségesen, az
 önnézetből (Selbstanschauung, αὐτονοογραφία) külön-
 ösen, lehozza a' polaritás conceptusát, és eleve-
 nen fogja képzeltetni mind az örökkévaló magá-
 ban elégséges senkitől mástól nem függő, 's ma-
 gán kívül semmivel érdekeltetésben nem lévő éle-
 tet, mind pedig e'nek az időben, és hézagban
 részszerint való nyilatkoztatásait (Selbstoffenba-
 rungen der Natur). — De ezt úgy anyira elégte-
 len volt cselekedni, hogy a' polaritást is részínt
 csak hangnak, részínt több helyeken a' könyvé-
 ben

ben p. o. Vol. V. p. 35 hypothesisnek lenni állítja, és így nem lévén meg neki a' tudomány országban az a' fő kincse, melyet a' természet bölcsei Weltanschauung-nak vagy világnézet-nek (*κοσμο-ενορασις*) neveznek, nem csuda hogy a' közönséges életet így határozza-meg: „Vita universa est harmonicus virium concentus, quo tota servatur natura;” az idő szerint való egyes életképeket pedig így: „vita individualis est energia, quâ quodvis corpus singillativum naturam suam sérvat. Vol. I. p. 167.; — melyek, látni való, nagyon terméketlen, sükeretlen, semmit meg nem határozó definitiok; már csak azért-is, hogy se azt az arányosságot, mely a' világélőmivésség, és e'nek egyes tagjai közt van, ki nem fejezik; sem azt a' polaris tensió-t, 's élőmives oscillatiót, melyet a' materialis metamorphosisok hizagban, és a' munkásságok időben egyzersmind mutatnak, elő nem adják; következésképen, ha ugyan akármely organismusnak belső valósága a'ban áll, hogy az egy oly természeti szülemény, mely az egész természetnek kissebb, 's nagyobb tökéletességű képmássa, az élőmivéről, 's e'nek életéről okos meggyőződést nem szereznek.

De azt mondja talám valaki, hogy a' természet'bölcséinek gondolkozásaik szerint-is megfoghatatlan dolog az élet, és így van igazsága a' Szerzőnek, hogy a' Physiologiában tudományos isméretet a'ról nem is kíván; noha tulajdonképen a' Physiologia élettudomány, és így a' ki Physiológiát ír, még sem írja-meg mi az élet, semmit sem ír. — Ezen ellenvetésre könyű a' felelet. Az élet t. i. az ő legfőbb mivóltában gondoltatván, mint közönséges általános munkás létel, az ő idő szerint való formáiban, vagy egyes nyomataiban egészen meg nem jelenik;

hanem p. o. az ásványokban kémiai, a' plántákban növényi, az állatokban állati, az emberekben emberi, és így más életszüleményekben más oldala van ki-nyilatkoztatva a' végetlen életnek; sőt még mint észkép, vagy idea-is csak a' legfőbb virágzásában az életnek, az okosságban jelenik-még öntudással az élet. De innen nem következik, hogy az élet, mint valami ellenmondást magában foglaló dolog, megfoghatatlan volna, és az a'ról való tiszta képzeletre senki fel nem emelkedhetne; sőt inkább a' ki oda fel nem emelkedhetik, ne-is kezdjen Physiologia íráshoz, mert mai időben bizonyosan kinevettetik, legalább igaz tudományos embernek nem tartatik. Lásd Kieser's Physiologie der Krankheit. Halle 1817.

Innen van az, hogy midőn a' Szerző ezen talpalatos közönséges világnézet (fundamentalis naturae intuitus universalis) nélkül akarja a' Biodynamismust előadni, az egyes organismusoknak, és így az emberi egymis élőmivességeknek életüket-is J. J. Berzelius-sal (Übersicht der thierischen Chemie p. 3) csak úgy nézi, mint két holt erőnek, az Adtractionnak, és Repulsiónak, vonszódásnak, és löködésnek módosításait: „Vitalitatem pro modificata repulsiva, et attractiva agnoscere debemus vi.” Vol. I. p. 250.; — a' mi talám anyiban menthető hiba volna, a' menyiben igaz a' supposituma, és oda mutatni láttatik, hogy a' Világtevő testeknek közönségesen, a' napnak, és földnek legközelebb egymásra való életi munkásságokat, 's arányosságaikat kell ismernünk, ha a' föld életének szüleményeit, különösen pedig az emberi életet akarjuk érteni; már pedig Cartesius, és Newtonus szerint, sőt többnyire az egész időnkbeli Astronomia szerint-is, azok az arányosságok, és munkásságok

csak az emlitem két holt erőből magyaráztatnak. — De ha így az idő szerint való életeknek egymástól való függésöket, 's a' kisebbeknek a' nagyobbak alá való rendeltetésöket felteszi, miért kárhoztat mást, a' ki ugyan ezen értelemben van? nevezetesen Vol. I. p. 55. miért nevezi Plátót fanaticus-nak?, és ha már méltán kárhoztatja azokat, kik a' nap, és föld életének erőtehetségi visszszonos érdekletéből (ex contactu dy-namico, actione in distans), 's mind kettőnek kölcsönös életi munkásságából elő-állított egyes productumokat p. o. Pythágorás, és Hippocrates a' melegséget, — Robinson, és Bordeuve az aethert, — Harlessz a' nerveum, és musculare electront, — mások a' Világosságot, galvanismust, magnetismust, Oxygenest, hydrogenest 's a' t. veszik-fel életünk principiumának; — ha mondom a' Szerző ezeket méltán tévelygésben lenni állítja Vol. 1. p. 238, miért köti hát maga azon egyes productumokat szabad tetszésbeli ideába öszve, és bioticum imponderabile név alatt miért árúlja? — mintha bizony nem épen úgy titkos tulajdonságot mondana, mint Hippocratesnek *ενορμῶν*-ja, Helmontiusnak *archaeussa*, Stahlnek animája, Glissonnak *vitalis spiritusai*, Platnernek *spiritus nerveusa*, Brownének *incitabilitas-a*, Darwin-nak *vis sensorialisa*, Hallernek, Hufeland-nak *contractilis*, *irritabilis*, *sensibilis vis vitalisa* 's a' t.

Egy szóval, látni való, nem érti a' Szerző, vagy nem akarja érteni, mi légyen önvalóságában az élet; azért valamit csak ír, és valaha írni fog, az emberi isméreteknek anarchicus status-okban bolyong. Ugyan-is, hogy az ő egész munkáját tudományos enthusiasmus-sal átfussuk, az élet nem értésből következik:

1) hogy az örökké való életet az idő szerint való életképektől, ezeket is egymástól úgy meg nem különbözteti mint kellene, p. o. a' végetlennek a' végesben, kivált a' világtevő testekben különös részszerint való ki nyomattatásait úgy meg nem határozza, hogy a' rozsúlértés miatt származható hasztalan polemica, és terméketlen logomachia kikerültethetnének; sőt nem akarván az élet principiumát egy olyan minden idő szerint való életet felül múló örökké való oknak el-ismérni, mely bizagban az anyagos változások, és időben az élőmives munkák, 's ezeknek arányosságaik közt polaritást teremt, 's az oscillatió-t fentartja; öszve-zavarja az igazi belső életet e'nek külső kopáncsaival a' testek formáikkal, vagy külső képeikkel, vegyületeikkel, és élőmives munkáikkal; úgy hogy az I. könyvnek 1. Caputjában, melyet Informatio generalis-nak bélyegez, le-akarván írni a' föld életének titkos, és nyilvános életű szüleményeit (corpora cryptobiota, et phanerobiota), a' lopva nőszöket (cryptogama), és nyilván nőszöket (phanerogama), a' leg alsótól fogva fel az emberig; a' helyett, hogy mind ezekben az idő szerint való életnek ásványi, plántai, állati, emberi képeit, és lépcsőit, mind különösen kívül az emberen, mind pedig benne az emberben, ennek különös systemáiban elő-adná, egy oly morphographiával terheli az emlékező tehetséget, melynek resultatuma az életértésre, és így a' Physiologiára, 's Medicínára nézve = + a — a. — Innen van

2) Hogy noha megengedi a' Szerző, hogy az emberi élőmivesség mindene' földi formáit az idő szerint való életnek,

mint valami kis Világ (*microcosmus in macrocosmo*) magában foglalja; még is Vol. 1. §. 48. csak kétféle életformát különböztet meg az emberben Bichat után, u. m. *animalis*, és *organica* vitá-t; melyeknek azomban szerencsétlenül Vol. I. §. 51. a' *vita propagativa*-t utánnok veti; sőt ezt egész könyvben Vol. V. p. 2—322 mint különös formáját az életnek, és nem mint a' *vegetativa* *vita* *potentziatió*-ját, akár mint a' többi életképek *resultatum*-okat adja elő; pedig tudja, hogy e' földi természeti élő valók közt egy sincs, mely ne vegetálna, csak szaporodna. Alább pedig Vol. I. §. 68. mind azokat az élet formákat, melyeket a' föld életének *productuma*iban észre veszünk, az emberi *élőművesség*nek mérő, és híg részeiben jelen lenni, és csak ezeket, épen hogy *összekötetésben* a' felső emberi, vagy *érzelmes* *élettel* (*sensitiva* *vita*), és így tökéletesebb állapotban jelen lenni önként megisméri, és tanítja. — Ezt mindazáltal csak úgy *historice* adja elő, hogy

3) Az emberi *organismus*nak három rendszerét, a' tápláló, mozgó, és érző, vagy testiképen *reczés*, *kanafos*, és *ideg rendszereket* (*Syst. cellulare*, s. *reproductivum*, *syst. fibrinosum*, s. *irritabile*, *syst. nerveum*, s. *sensile*) a' természet *polaritásából* nem *deducál*ja, igazán meg nem *fundál*ja; sőt micsoda részek, szövetek tartozzanak *egészséges állapotunkban* e're, vagy ama'ra a' rendszerre, még csak azt sem írja meg; anyival inkább ezeknek a' fő *systemáknak* a' több testi rendszereiket p. o. a' *reczemiv*, *hártyák*, *bőrök*, *verőerek*, *lassú erek*, *lymph*a *edények*, *hajszál edénykék*, *mirigyek*, *csontok*, *vér*,

és más nedvek rendszereit igazán nem subordinálja; sőt inkább noha Vol. I. Cap. III. a' Reproductiót, Sensibilitást, és Irritabilitást legfőbb életi nyilatkoztatásoknak tartja; még is Vol. II. Cap. II. azokat, vagy ezeknek materiá-le substrátumait a' többiekkel inconsequenter coordinálja; következésképen tudományos meggyő-ződést sem azokról az élet formákról, melyek ezen különböző testi rendszerekben, és szövetek-ben vagynak, sem pedig ezeknek életi arányos-ságaikról, anyival inkább a' betegségben pólusoknak megfordulásaikról nem ad, és mondhatom, soha sem is adhat. —

4) Van ugyan igazsága a' Szerzőnek a'ban, hogy a' nyavalyákat is úgy nézi, mint még anyi életképeket, vagy az egészséges állapotnál alább-való folyamatját az életnek; de már minthogy az életnek ideale dynamicum, és reale corporeum oldalait, 's az ezek közt való élőmives tensió-t, 's oscillatió-t a' különbféle systemákban, és életi állapotokban nem érti; a' betegség physiologiája helyett mindenütt az egész munkájában elszóratva Anatomia pathologicá-t tanít; legalább az életnek alacsonyabb lépcsőre való leszállá-sát erő-tehetségi, és egyszer'smind élet-chemiai tekintetből jól elő nem adja. — Példákból ezt legjobban megérthetni. Vol. II. p. 66. azt meri állítani Brandis után, hogy a' gyúladás (inflammatio) a' reczemivnek (textus cellularis), vagy pincesz szövetnek tulaj-don betegsége; úgy hogy minden más részek is csak anyiban kaphatnak gyúladást, a' menyiben reczemivből állanak. Ez először nem igaz, a' mint alább megfogjuk mutatni; másodszor, még a'kor sem physiologicum, mikor azt mondja: „Vitales autem cellulosi textus proprietates

„exaltari possunt, deprimi, et in modo mutari”; — mert nem tanítja ez által meg, mint emelkedik fel a’ reczemivnek plántai élete állati életté, és így egyszer’smind a’ pinczés szövetnek materiale substratuma szálashúsi kanaf formára? ’s ez által pedig hogy lesz a’ különböző reczemiv az egész élőmivességnek javára átaljában szükséges törvényektől függetlenné? hogy formáltatik ő benne az egész élőmivesség (Organismus) életének őltalma alól mindég inkább kivétettetett, ’s ez által a’ külső behatásoknak sokkal kevésbé elmentálható, hamar átváltozható alacsony életkép? ’s a’ t. — Vol. II. p. 79. a’ többek közt azt állítja, hogy a’ ragadós typhusokban, vagy bódító hideglelésekben legelőször is a’ nyálkás hártya főképen szenved; egyébaránt is gombás növények, polypusok, vagy hártyás növények, taplózatok (aphthae) ’s a’ t. a’ nyálkás hártyának nyavalyái. Meghiszem; de nem magyarázza ám ezen jelenségeket a’ polaritásnak megfordulásaiából, az életképnek átváltozásaiából, és így nem írja meg a’ betegség physiologiáját. — Vol. II. p. 87. szorgalmasan elbeszéli, hogy találtak ők volt Professor Stahly Úrral egy Cadavernek mejj-és haskérge, és így a’ savós hártyán sok apró fehér keleteket, mint tartós gyúladás jeleit? hogy továbbá a’ savós hártyáknak rétegei néha még az ifjakban is esontkeménységet kapnak ’s a’ t; — de mind ezek még csak Anatomiai resultatumok. Ha azt megírta volna, hogy esik meg a’ savós hártyáknak életállati természetök szerint az ő benne lévő polaris relatióknak, és organico-vitalis tensióknak, és így a’ vegyületnek, formának, életi synergianak is átváltozása, ’s a’ t, úgy írt volna physiologicè. — Vol. II. p. 93. a’ szálak hártyának rendetlen állapotjára tartozni mondja a’ rheumatismust, köszvényes, vénusi, és más fájdal-

makat , öszvenövéseket , csontosodásokat , gombás , kocsonyás , és eves productumokat 's a' t. Ezzel a' phaenomenographiának eleget tesz , de a' Physiologiának éppen nem : mert az állati meny-kövesség elfajulásait ezen electropathiákban még csak nem is pedzi ; hogy reflectálnak az alacson , és különböző miveltetésnek , a' pseudoreproductio-nak jelei a' közérzésben , és az öntudás lépcsőjére hogy emelkednek , az az , hogy állnak itt elő a' fájdalmak , kivált éjjelenként , ezt nem is vitatja ; micsoda változások esnek az együtérzés , és el-lentétel törvényei szerint más szövetekben ? 's a' t. ezzel , 's más hasonló physiologicumokkal még csak nem is gondol ; a' mi pedig az orvosnak is arányzatot adna az orvoslás munkájában. — Vol. II. p. 121. a' bőrnyavalyákhoz számlálja az orbánczot (erysipelas) ; gyúlasztó keléseket (phleg-mone) , hidegvetteséget (pernio) , himlőt , és más pattogzatokat , maculákat , keményedéseket (ele-phantiases) , daganatokat , 's a' t ; de azon kívül , hogy mind ezek nem mindenkor csupán helybeli bőrnyavalyák , eredetőknek élettudományos ma-gyarázatot fel sem veszi. — Vol. II. p. 134—135. ki magyarázza ugyan Scarpa után az anev-rismákat , de nem physiologice , hanem csak me-chanicè a' verőerek róstos hártájoknak töredé-kenységéből , és belső hártájoknak gyengesé-géből ; megmondja azt is , hogy a' Cadaverek-ben látta legyen a' nagyobb verőereknek belső részöket a' meggyúladvá vólt belső hártával , mint valami piros bársonnyal hosszan béborit-tatva lenni ; Morgagni-nak de sedibus , et causis morborum íratott munkáiban fel-kutatta a' verőereken nőni szokott gömőket , ge-netséges keléseket ; de őrizkedik , ne hogy valami physiologicumot írjon azokról. — Vol. II. p. 142—143. a' lassúér tágulatokat (dilatationes ve-

narum), 's daganatokat (varices), csak a' nagyobb edények nyomattatásaikból magyarázza : hát az aranyérgömöket, vizedénycsomókat (hydatides) 's a' t. honnan? — micsoda életkép változások történnek az ily esetekben? 's a' t. ezt kellene ám, és más hasonlót a' Physiologusnak tudni! — Vol. II. p. 163. a' beszívó edények nyávalyái közt említi a' scrofulákat, csontlágyságot (rhachitis), táplálatlanságot 's a' t.; de ezeket Physiologushoz illő módon ki nem magyarázza; pedig már ezeknek mai időben csak ugyan szép theóriájok van p. o. Malfáti, Henke, és mások szerint. — Vol. II. p. 183. az ideg rendszernek plánta életi, állatéleti, érző életi átváltozásai helyett csak a' materiale substratum változásait, p. o. daganatjait, gyúladási, vagy más romlásait, színének, vastagságának állapotjait 's a' t. érdekli; sőt Vol. II. p. 190. az idegcsomó vagy ideg-gáncs rendszer (systema gangliorum) életének beteges átváltozásairól sem ad tudományos ismertetet, csak neveket említ p. o. görcsöket, a' ganglion semilunare daganatját, keménységét, porczogós magot a' közepin 's a' t. — Vol. II. p. 191. a' savós beszűrődéseket, 's ezek által a' szálak nyalábjainak egymástól való elválásokat, 's ellágyulásokat a' vizi betegségben, — a' róstoknak, vagy hússzálaknak elsáppadásokat a' szűzkórságban, elsárgulásokat a' sárgaságban, zsiros tésztává válásokat a' közönséges Syphilisben 's a' t. ezeket a' bajokat mondom a' száláshúsoknak, vagy musculusoknak élőmives nyávalyái közzé számlálja; de physiologicè ki nem magyarázza. — Vol. II. p. 231—252. a' mirigyeknek gyúladásait, daganatjaikat, rákfenésedéseket 's a' t. csak egy oldalról adja elő, nem mint betegséget, hanem mint betegség szüleményeit. — Vol. II. p. 253—255. azokat a' formáit a' betegségek;

melyeket Swediaur a' csontokban Dysostoses cím alatt elő ad, hasonlóképen csak mint pathographus írja le. Kár hogy azt is hozzájok nem adta, a' mit legközelebb Howship írt: „Untersuchungen über den krankhaften Bau der Knochen”. Lásd allgemeine medicinische Annalen des 19. Jahrhunderts auf das Jahr 1819. Altenburg, und Leipzig 1 Heft. Januar. — De még e'kor sem írt volna ám betegség physiológiáját, csak pathographiát. —

Az élet nem értésből következik továbbá

5) hogy semmiféle ideig való életnek, és így az emberi organismus, vagy élőmivesség életének sem, e'nek egyes rendszere, élőmive, 's része életképének sem, a' betegségnek mint különös életképnek sem 's a' t. adja, — és adhatja — elő igazi kifejtődzését (evolutionem), befejtődzését (involutionem), szakaszait, vagy stadium-ait, tartósságát, önközlését, és végre más életképre való átváltozását, vagy halálát. — Szóljon itt maga az Auctor nincsen-e igazságom? — Vol. II. p. 362 — 368 az emberi életkort közönségesen le akarván írni, azt a' köznéppel gyermeki, ifjúi, férjfiúi, és öreg (infantilis, juvenilis, virilis, senilis aetas) korokra, vagy korácsokra (aetates) osztja; pedig azonkívül, hogy különösen hangzik az aszszonyi életnek-is férjfiúi korácsot tulajdonítani, meg nem határozthatnak így azok a' különböző életképek, melyeket mind magunkon kívül az egymis' élőmivességekben (in individualibus organismis), mind magunkban az egymás után fejtődző növevényi, állati, és különösen emberi, vagy érzelmes életű rendszerek-

ben, vagy systemákban, sőt ugyan azon egy organumnak szöveteiben is tapasztalunk; mit mondok? még a' betegségnek életképeiben-is, kivált a' közönségesekben, p. o. az Epidémiákban, és Exanthémákban, mint vegetativum, animale, és sensitivum stadium-okat észre veszünk. Lásd Physiologie der Krankheit von Kieser. Halle 1817 §. 291 — 302, ismét § 395 — 410, hol a' nyavalyáknak typusaikat a' különös életfolyamatok typusaival tudományosan parallelismusba teszi. — Így, Vol. I. §: 77. Sprengel, Link, és Treviranus után minden élőmivességnek, és élőmives résznek eredeti képeit csepfolyósoknak, gömbölyegeeknek, azután hólyagosoknak gondolja a' Szerző; azután a' hólyagocskákból egy részről reczemívet, és hártyákat, más részről edényeket, 's nagyobb hólyagos, és csatornás mivet képzel elő állani; felsőbb lépcsőkön származtatja innen a' hússzálat és érzőinakat; a' mi látni való a' régi Jatrgr-mechanicusoknak vastag képzeleteiket, sőt méo csak a' közönséges chemiában való járatlanságot is eléggé kimutatja. Bizony, ha p. o. a' szeszképű tiszta ammoniumra, vagy búzsó szeszre, mely az üvegben, mint levegő, vagy gáz láthatatlan, valamely savany öntetvén, ezen szesz, és csepegő formából egyszerre kemény test áll-elő, úgy hogy a' savanycseppei hirtelen elváltozván az edény fenekére, mint merő testek csak lekoppannak; — ha, mondom, a' közönséges chemismus szerint-is sokfeleképen álhatnak elő a' testiképek, vagy a' véghetetlen okosság ideájának hizakban való megjelenései: hát az egyes individualis organismusokban, ezek közt az emberi élőmivességben az aetheri, gázi, gözi, és csepegős híg, vagy folyós részek, nem különbben, mint a' sokféle lágy, és merő részek, mint megannyi hizak-

ban, és időben megjelent életképek, csak az i-ro-asztalok mellett képzelgetett szerszámos módokon, és útakon származnak-e? — Ezt csak a' corpuscularis Philosophia állithatná, de meg nem mutathatná. — Hasonlóképen Vol. II. p. 64 a' reezemivnek, mint minden élőmivекbe (organa) beható elementaris formájú reproductivus apparatusnak, 's majd Benefeld, és Grau kent (Vol. II. §. 113) minden testi kemény részeknek, melyek a' reezemívбől származnak, és így Vol. II. p. 77 — 78 a' nyálkás hártjának, Vol. II. p. 85 — 86 a' savós hártjának, Vol. II. p. 91 — 92 a' szálashártjának, Vol. II. p. 120 — 121 a' bőrnek, Vol. II. p. 131 — 134. a' verő ereknek, Vol. II. p. 142 a' lassú ereknek, vagy venáknak, Vol. II. p. 161 a' lymphás edényeknek, Vol. II. p. 177 — 181 az érzőin rendszernek, Vol. II. p. 211 — 213 — 218 a' szálashúsoknak, vagy musculusoknak, Vol. II. p. 229 — 231 a' mirigyeknek, vagy glánduláknak, Vol. II. p. 248 — 252 a' csontoknak, és porczogóknak 's a' t. kifejtődzésöket, tápláltatásokat nevededésöket, átváltozásait igen hosszasan, sok hypothesissekkel, és még-is úgy adja-elő, hogy sem az élőmives anyag-gyúrásnak (hyloplasticae organicae) zoophyticus, vegetativus, és animalisans lépesöit, sem az egymás ellen munkáséleti factoroknak sokasodásokat, és kevesedésöket, sem a' polaritásbeli ingerlet változásokat, sem e'nek, vagy ama'nak a' principiumnak az életképek grádusain való emelkedéseit, és alább szállásait, 's a' t. meg nem határozza, sőt még tacité-is alig érdekli. Lásd Handbuch der ärztlichen Klinik von Harlessz. Leipzig 1817. p. 65 — 71, ismét p. 118 — 123 — 126. — — Így Vol. V. §. 644 — 645. az idő szerint való életnek a' plántákban, állatokban, emberekben való tartós-

ságáról, 's határáról sok szép példákat elhistórizál; de azt felsőbb ideig való életnek alsóbb életképre való arányosságaiból, vagy az objectiva élet formáknak egymásba való behatásaikból, mindenik életképnek-is vagy anyagos, vagy erőtehetségi oldala hatalmasabb voltából, és az eredeti élet-idea valósíttatásnak különbségeiből 's a' t. vagy nem tudja, vagy nem akarja élettudományos vis'gálat alá vetni; sőt talám haragszik Plátóra, hogy a' föld golyóhisa életének egy esztendejét a' föld tengelynek az eklipticában 26,000 esztendő alattegyszeri körülmentéből calculálja; innen pedig közönségesen az emberi élet hosszát $= \frac{26000}{365} = 71 \frac{85}{365}$, vagy kerek számmal 72 esztendőre, és így a' föld életének esztendjére nézve az emberi életet egynaposnak ephemerának lenni határozza: noha tudja, hogy az kedvezőbb környülállások közt az öregség éjjelébe tovább-is bepislákolhat; ellenkező esetekben pedig hamarabb élőlítatik: nehéztel talám, mondom a' Szerző azokra, kik az idő szerint való életképeknek viszontagságaikat egymással illendő öszveköttetésben lenni gondolják, p. o. kik a' betegségi életképeknek typusait, vagy időben való jelenésöknek törvényeit az élet polaritásán kívül a' föld, — höld, — 's más égitesteknek életetörői ingásaikból magyarázzák. — Ám nehezteljen ő; de azért nem csak a' Physiologusok, hanem az igazán tudományos practicusok-is ezt okos meggyőződésből cselekszik. Lásd R. Jackson Geschichte, und Heilart des endemischen, und ansteckenden Fiebers. aus dem Englischen Stuttgart 1804. 8. — Továbbá Vol. V. §: 573 — 574. menti magát, az Auctor hogy a' nemzésről iratott Theóriákat, melyeket Drelincourt a' híres Boerhaavénak volt Tanítója már 262 re számlál,

mind elő nem hordja, csak a' nevezetesebbeket, t. i. az occasionalismust, és a' Praestabilismust, e'nek két Systemájával, az Evolutio-val, és Epigenesis-sel: azomban, midőn ezen szóknak sokféle értelmű magyarázatjait mindenünne őszve-szedte, és őszve-szedvén megczáfolta volna, meg-valja tudatlanságát; és még-is ezen tudatlanság ellenére a' törvényeit akarja elő-adni a' nemzésnek; pedig az ő Leges generationis-ai (§: 547) csak holmi szabadtetszébeli jegyzetek. Ugyan hát ha még minden más életközlést, p. o: a' magnetizálást (Vol. IV. §: 484)? a' betegség ragadást, vagy infectió-t? — a' tanítást, mint tudományos élet közöltetést? az erkölcsi javulást, és romlást, mint az erkölcsi életnek példák által való közöltetését? a' polgári csinosodást, vagy civilisatio-t, mint a' társasági életnek példák által való tenyésztetését, és mivelletetését? 's a' t. különös isolata hypothesisekből adná-elő a' szerző, mint a' physica vita, vagy testi élet közlést előterjeszté, — mely sokat kellene néki haszontalanul írni! — ellenben mely könnyű minden ilyen isolata hypothesiseknek, melyeknek előszámláltatásokban a' Szerző gyönyörködik, suppositumaikat ellenek mondhatatlan erősségeknél fogva tagadni! — mely könnyű megmutatni, hogy minden időbeli életközlés, és előállítás csak kevés módosításban különböző, valósággal ugyan azon nemű élet-folyamat; úgy mint a' mely mindenik egymással meg-egyezik mind a' legelső kútőben, az absoluta vita cosmicában, melynek időben, és hizakban való megjelenése minden idő szerint való életkép; mind az előszerű (primaria), és másodszerű (secundaria) eredetben; mind ez utólsóbb féle eredetnek függeszűiben, vagy conditiójiban, nevezetesen azon polaritásokban, melyeket a' határo-

zó, határoztatandó, és vezető köztárgy közt közönségesen, — a' két elsőnek, az az a' határozó vagy determinans, és határoztatandó, vagy determinandum objectumnak életi fejlődésében, és életképöknek hasonlatosságokban különösen, — az utolsónak pedig t. i. a' vezető köztárgynak, vagy életi conductornak erőtehetségi, és anyagos arányosságaiban legkülönösebben tapasztalunk. Lásd *System der Medizin von Kieser* 1. Band. Halle 1817. pag. 226 — 239, ismét p. 145 — 148, továbbá pag. 163 — 166. Olvasd-meg különösen: *Reil's, und Rayszler's Magazin für die psychische Heilkunde* 1. Band. — 3. Heft. — Berlin 1806. S. 411.

Végre, hogy ezen ötödik Consectariumra több példát elő ne hordjak, Vol. V. p. 324—325 mi legyen a' halál így mondja meg rövidedén: „*Mortem hominis haud aliter definiemus, quam sublationem status individui, et transitum materiae e natura phanerobiota in cryptobiotam naturam*” az az: „Az ember halálát másként nem fogjuk meghatározni, mint úgy, hogy az eltöröltése az egymis állapotnak, és átmenetele az anyagnak a' nyilvános életü természetből a' titkos életü természetre”. — Ki nem látja által, hogy ez a' definitio logicè hibás? — Ugyan is tudjuk, hogy mint a' növényi életképű szöveteinknek, és élőmivünknek helybeli halálokat *Sphaelus*-nak; az állatéletü részeinknek helybeli halálokat *Gangraena*-nak; épen úgy az érzelmes életü organumainknak helybeli halálokat *Paralysis*-nek hívják. Hasonlóképen tudjuk azt is, hogy az egész emberi élőmivességnék, vagy organismusnak természeti halála, megfordítva mint fejlődése, először érzelmes, majd állati, végre növényes életére terjed. Lásd *Kieser's Thanato-*

logie in System der Medicin 1. B. p. 740—747. Úgy de a' paralyssiben, és érzelmes életétől megfosztatott organismusban még a' hátra lévő életképek' nyilvánosok, úgy hogy ezen halál nemeiben nem történt az anyagnak titkos életre átmenetele: és így keskenyebb a' Szerző definitiója, mint a' meghatározni való dolog. — Hát még hányféleképen mehet által akármely idő szerint való életkép más akár alacsonyabb, akár feljebb valóéleti lépcsőre a' nélkül, hogy volt anyagja titkos életűvé válna; és még is eltöröltetik volt egymis állapotja, az az, relativè meghal? p. o. az embrióban élt Urachus; vagy húgysínór, szemfényhártya; vérekes vivőke (ductus venosus), verő-eres vivőkéje Botall-nak 's a' t. Így, mikor a' porczogó csontá válik, a' musculus érzőin életképet, a' reczeshártya szálashús természetet, a' lassú ér verőéri tehetséget 's a' t. kap, — megszűnt mindenik az az egymis lenni, a' mi volt, és így relativè meghalt; de azért nem ment által titkos életű természetre, sőt inkább életképe feljebb emelkedett: de ha alább esett volna is valamely élő-míves szövetnek életképe, mint p. o. mikor némely nyavalyákban az érzőin olyanná lesz, mint valami kövér bőr, vagy szálashús; a' musculus is néha elváltozik egy kövér, lágy, tehetetlen, reczemíves substantziává; a' savós hártya kocsonyás nyálkává; a' verőéri vér lassúéri vér vegyületűvé 's a' t.; e' kor is, mondom, noha megszűnt az élőmív oly egymis lenni, mint volt, és így bizonyos értelemben megholt; mindazáltal csak nem ment által titkos életű természetre. — Az'tán mit is teszen ez a' titkos életű természet? — A' Szerző kimagyarázza magát e'ről Vol. I. §. 37, 38. midőn a' külső érzékenységeknek bizonyosságokat veszi ítélő bírakká, titkos életet tulajdonítván az oly testeknek, melyek-

lyeknek életi jeleneik a' külső érzékenységeket nem érdeklik, milyenek p. o. minden ásványok: kövek, földek, sók, értzek, tűzkapó testek, széntermészetűek 's a' t., melyeket a' köz elme holtaknak lenni gondol. — De hát a' tudomány világában lehetnek-e magok a' külső érzékenységek egyedül való bírái, és tanúi az igazságnak? — Nem az ész lát-e? hall-e? 's a' t.; és magokban az érzékenységek nem tompa eszközök-e? — Azomban kiknek érzékenységeiket érti a' Szerző? a' tudatlanokét-e? vagy a' tudósokét? — mert nagy ám itt a' különbség. — Klapróth sokszor akadt a' földgyomrában oly kövekre, melyeket nem tudott classificálni; hanem megfőzte elebb vagy égető lúgsó olvadékban, vagy erős kénsavanyban, ha pedig főzni nem akarta a' Volta oszlopnak valamelyik pólusa alá téven, galvanizálta; e'képen megelevenítvén, megtudta vissza munkálkodásoknak módját, és így azt is, úgy élnek-e mint savanyak? vagy mint talptestek? (basica corpora), — vagy mint közbenesek (neutra, amphotera, neutralisata, synsomatisata, etc.)? — és már e'kor megtudta, milyen életű ásvány-testek közé tartozzanak azok. Ellenben pedig sokszor az előtte tudva lévő savany testnek chémiás munkásságát, és életét más basicum testel elvettette; és megfordítva, a' talptest animatió-ját savany által tompította meg; úgy hogy nagyobb gyönyörűsége a'nak a' nagy embernek nem vólt, mint köveket öldösni, és eleveníteni. Lásd System der Dualistischen Chemie des Pr. Jac. Jos. Winterl, dargestellt von Joh. Schuster Berlin 1807. Ha hát a' titkácsi életnek is sok alsóbb, és felsőbb lépcsői vannak, melyeket a' tudósoknak érzékenységeik már e'dig is, ezután pedig meg inkább megkülömböztethetnek, kifogja meghatározni a' titkos életű

természet megyéjét? míg pedig ez meg nem határoztatik, a' dig a' Szerző definitiója helytelen marad. — De emlékeztet talám valaki, hogy a' Szerző csak az ember haláláról szöll. — Igen; — de így még több nehézségek fogják a' definitiót terhelni. Mert az embert teszi tulajdonképen az a' felsőbb élet, mely a' Szent Írás szerint is sokkal feljebb van, mint sem csupán csak időben, és hízakban való lételekre határozthatatnék, és így nem személyes egymis létel; a' mi csak ugyan az idő, és hézag categoriájával ellenkezik; hanem örökkévaló végetlen élet, mint Istenség folyamatjához illik; noha azomban ez a' felsőbb élet materiale substratummal megjelenhetett, fejlődéséhez közelgethetett; azután vólt egymisége megtartatása véget igen vékony, nem hogy titkos életű, de megdicsőült, 's felségesebb életű anyagjával ömölhetett bé, és ömölhet is bé a' Világ lelkének közönségesítő arányzatjába, az az, Sz. Írással szólván, mehetett, és mehet Istenhez. Lásd Kieser's System der Medizin I. B. S. 732—735. — És így a' Szerző definitiója tulajdonképen az emberre nem alkalmaztatható.

Valósággal a' ki az életet nem érti, a' halált sem érti az, mi légyen. — Az élet nem értésből következik pedig.

6) Hogy midőn a' Szerző Vol. II. §. 91—111. a' Biochemismust akarná előadni, a' helyett, hogy az emberi élőmivességnak, vagy sok élőmívekből álló élő testnek fundamentomos, vagy legelső valódi anyagjait, mint idő szerint való felsőbb életképek szüleményeit jól megvi'sgálná, 's ezeknek állatéleti viszontszülettetésöket (palingenesiam zoobioticam), aztán pedig élőmíves feszültségöket

minden részekben, és égsarkas arányzatjokat mind egymásra, mind pedig azon külső elementumokra, vagy eredeti anyagokra nézve, melyekből állati részekké módosítottak; következésképen azt a' vegyületet, képet, élőműves munkát, azokat a' külső befolyásokra való kihatásokat is, melyek onnan minden élőműben, 's élőművi részben szükségessé képen különbözök 's a' t. — a' helyett mondom, hogy a' Biochemismus characteristicáját csak úgy is elő adná, mint ezt Harlessz cselekedte; *) — az oxygenest, vagy saványszülőt, és inflammabilét vagy gyúladhatót, e'nek hármasságában, a' fojtós (azoon), szénysavi (carbonicum), és vízszülő (hydrogenes) tárgyakban veszi fel független elementumoknak; épen úgy, mint azokat Burdach az orvosi szerekben felvette. Lásd: *Arzneymittellehre von D. Karl Friedrich Burdach* 1 te Aufl. Leipzig 1807 — 9.; mintha bizony az oxygenes nem savanyúlt, a' hydrogenes nem talpúlt víz volna, és nem a' menykövesség szüleménye lenne; e' pedig még nem feljebb való életi munkásságtól függene; és mintha meg-feledkezett volna a'ról, a' mit Vol. I. p. 277 irt, hogy az állati testek többféle állati részekből állnak, mint a' növények; következésképen a' mit Burdach az orvosi szereknek állati részeikről mond, azt egészen az emberi test constitutiva részeiről nem állíthatni. — Egyébaránt a' Szerző az állateleti anyaggyúró tehetséget (hy-

---

*) *Handbuch der ärztlichen Klinik, Leipzig. 1817. 1. Abth. S. 36—50.*

loplasticam organicam) sem mutogatja a'nak minden munkáiban, és munkáinak lépcsőin fel, és alá felé; sőt inkább az élőmivetlen világból az élőmivesbe, a' cadaverből az élő testbe hordja tünnyán által úgy a' távolabb, mint a' közelebb való részeket; és oly kérdéseknek fejtegettetésökben fáradozik, melyeknek suppositumaikat maga is tagadni láttatik, p. o. Vol. II. p. 46. „Quaeritur nunc, quo in statu ferrum in sanguine existat” — holott tudhatja, hogy a' vas sem regulusi sem oxydulumi, és oxydumi, sem pedig savany formában az élővérben nem lehet, hanem csak mint Zoosideron. — Ugyan ha még az emberi testnek Zoochémiájáról-is így ír; hát a' chemiának Physiologiája, vagy a' Stöicheiometria mikor fog még eszébe jutni, mind a' mellett-is a' mit Vol. I. §: 36 mond, hogy lenni, és élni széles értelemben mind egy légyen? — — Bizony a' kinek a' Biodynamismusa semmit sem ér, a'nak Biochemismusa sem érhet valamit. Innen van

7) hogy noha először Vol. I. sect. III. De Incitamentis §: 69—74, majd Vol. II. cap. III. Incitamentorum specialis consideratio §: 212—237, mind a' sulyos anyagokról p. o. levegőről, ételről, italtól, orvosságról, méregről, vér és más nedv-ingerről szólna: mind a' sulyatlanokról, p. o. a' melegről, világosságról, menykövességről, galván tárgyról, a' magnetismusnak, éghajlatnak, esztendő résznek világtesti behatásokról sok vélekedéseket előhordana: mindazáltal, minthogy az életet a'nak valóságában, 's innen az idő szerint való életképek természetöket nem deducálta; ezeknek egymás eránt való közösségeikről-is semmi tudományos isméretet nem adhatván; az egész Prophaseologiájával, melyből azomban kivált a' Lelki, és élőmives behatások

módjait kihagyta, *) sem az Aetiologia Pathologicának, sem a' Jamatologiának, sem a' Specialis Therápiának nem használ. Azomban, ha szabad az igazat ki-mondani, sok helyeken maga magának ellene-is mond: p. o. Vol. II. pag. 318, sőt másutt-is egészen a' Burdach lelke szól belőle, midőn a' szálahús, és ideg rendszereket egymás közt mind erőtehetségi, mind titkácsi tekintetben úgy anyira égsarkasoknak, vagy ugyan azon egységben különböző ellentételeseknek lenni állítja, hogy még az egyikben nem is oly természetű inger tehet közvetlen változást, mint a' másokban, hanem a' szálas húsi rendszernek különös ingerei a' savanyzszerű szerek (oxygenica); az ideg-rendszeréi pedig a' gyúlhatós természetűek (Inflammabilia: azoica, carbonica, hydrogenica), mint ezeket Burdach az orvosi szer tudományban, melyet kivált másodszor ki-adott, igen szép rend, tudományosan, és bőven elő-adja. **) — De bezeg ellenkező lélek, vagy inkább lelketlenség sügárzik ki a' többek közt a'ból, a' mit Vol. I. §: 74 az ingereknek közönséges különbségökről ír. Mert noha Vol. II. §. 94. a) szinte buzog a' Burdach lelkétől fel-állított tudományos egység mellett; még is itt mind azt, a' mit a' bölcs orvos az antagonismus törvényeiből világosságra hozott, szigetelő állítvány ködbe borítja. Híjjában apologizál. Vol. V. praef. hogy ő a' természetnek ellentételes munkáiból, 's törvényeiből

*) Lásd Kieser's System der Medicin II Band p. 154 — 155 ismét pag. 170 — 255.

**) Lásd: System der Arzneymittellehre von D. Karl Friedrich Burdach Königl. Preussischen Hof-und Medicinalrathe, ordentlichen Professor der Anatomie zu Königsberg etc. 4 Bände, zweyte umgearbeitete Ausgabe Leipzig 1817 — 18. —

kivánta legyen mind a' szerszámos, mind a' titkácsos, mind az erőtehetségi, vagy tiszta munkásságitárgyakat (mint Burdach a' Szerző-is mind azt, a' mi külső érzékenységeink alá eshetik, felosztja), magyarázni: mert ezt ugyan sehol sem cselekedte; mint ezen Recensiónak második szakaszából ki fog tetszeni, most azomban csak az egy Digitalis purpureának munkássága módjáról való íteletet említvén, mely szerint Vol. I. p. 264 azt állítja, hogy az kevesíti a' szív ingereltethetőségét; pedig ez a' jelenet csak antagonisticus következik, és az sem mindég, csak contingenter, az ideg rendszer ingerlésből, a' mit tulajdonképen az a' növény fel-emel. Lásd Burdach' l. c. — — De, ha fel-teszem sehol ellent nem mondana-is, a' Szerző magának; legalább nagy kár az, hogy nincs nála az Ariadné fonala, melyel a' sokféle velekedés labyrinthusából ki-verekedhetne; az pedig már nagy hiba, hogy tanítványival sem szedett-fel a' szemet közt heverő gyöngyöt. — Így p. o. fel-jegyzi a' Szerző Vol. II. §: 229 Lampadius, és Humboldt után, hogy száraz időben, mikor a' levegő tiszta, 's meleg, p. o. hev nyáron a' menykövesség mindég állatolagos (positiva = +); de mihelyt menyköves fellegek támadnak, azonnal tagadolagossá (negativa = —) valik; mikor pedig már tart a' szélveszes essős zivatar, most állatolagos, majd tagadolagos a' levegő menykövessége, vagy pedig igen vegyes. — Gyöngy észrevételek ezek, és megegyeznek azzal, a' mit a' Szerző sem tagad Vol. I. §: 56, hogy minden lévő dolog él, és így a' nap, és föld-is; következésképen, mint-hogy minden idő szerint való életnek van kihatási megyéje, melyel egyik a' másikat p. o. a' nap élete a' föld életét erőtehetségiképen érdekli (contactus dynamicus = actio in distans); és mint-

hogy minden idő szerint való életközlésben a' közlő tárgy p. o. a' nap principiuma, állatolagos = +, a' bevevő tárgyé p. o. a' földé pedig tagadolagos = — ; nem csuda, ha száraz időben a' nyári hév napokon több része lévén a' nap, és föld életi nőszésben, vagy életközlésben a' napnak, mint a' földnek, e'nek az ideig való életi nőszésnek szüleménye, a' menykövesség, inkább a' nap élet képére üt, mint a' földére, az az, állatolagos; ellenkezőképen pedig a' nedves zürzavaros időben, vagy olyan helyeken, hol sok emberek a' napi menykövességet felhasználták, másképen-is a'nak sok jó vezetőji vagynak; a' föld életkép menykövessége, vagy a' negativa electricitas uralkodik. — Így van, a' mit a' Szerző továbbá Humboldt után feljegyez hogy a' magas hegyeken hideg tiszta tavaszi időben kedves érzéssel tölti-el az embert a' sok napmenykövesség (positiva electricitas), mely életünknek tiszta munkásságait, p. o. a' mozgást, érzést gerjeszti; ellenben midőn a' napéletképű menykövesség más haszonra fordittatik, p. o. Humboldt-ként a' mozgásba jött levegő, vagy szél életi fentartására 's munkásságára (Lásd Aphorismen II. pag. 199); vagy a' mint a' Szerző feljegyzí Vol. II. §: 228 a' salétron savany készítésre 's a' t, — meg kevesedvén a' nap életi rész (positivum principium) a' menykövességben, ez által a'ból föld életképű menykövesség (negativa electricitas) leszen, mely inkább a' tapláló rendszernek (systematis reproductivi), és anyag-gyűrös életű szöveteknek ingerők, mint az állati, és érzelmes életű rendszereknek, és élőmives részeknek, melyek épen azért a'nak behatása, és munkája alatt antagonistic lankadoznak; úgy hogy az ember p. o. essőre álmosodik. — E' szerint nem szükség habozni a' Szerzővel Vol. II. §: 228,

és azoknak az észrevevőknek vagy observatoroknak vélekedéseiket ide zavarni, kik vagy még a'kor éltek, mikor még a' menykövességről való tudomány csak bölcsőjében siránczott, és így az úgy neveztetett — electricitással nem oxydáltak, a' + menykövességgel nem basicáltak 's a' t, vagy pedig a' napnak, és földnek életi munkálkodásokat, 's ezen életi öszve-munkálkodás (synergiae vitalis) szüleményeit, nevezetesen Vol. II. §: 221 a' melegséget Vol. II. §: 225 a' világosságot, Vol. II. §: 228 a' menykövességet, Vol. II. §: 230 a' galvanismust, vagy hygroelectricismust 's a' t. mint eleven, és elevenítő subtilis életképeket észszel fel nem érik; sőt az egyes observatiókból sem gyanítják, p. o. azokból, melyeket Lampadius, és Humboldt után a' Szerző feljegyzett, 's más hasonlókból. — Gyöngy észrevétel ám még az is, a' mit a' Szerző Gilbertnek Annalisaiból XI. pag. 367 etc. feljegyez, hogy Coulombnak vi'sgálódásai szerint nem csak a' mágnes vasban, turmalin kőben, 's a' t, hanem minden más földi testekben - is, mihelyt apróbb, és könnyen mozogható részecskékre választatnak, magát a' mágnesesség, vagy égsarkas erő kimutatja. Lásd Vol. II. §. 235. — Innen, és más hasonló observatiókból nem következik ugyan, a' mit Ennemoser vitat (Geschichte des Magnetismus Leipzig. 1819) mintha volna egy az egész Világon végetlenül el-ömlöttigen vékony anyag folyamata (Allfluth), melybe minden test mintegy bémártatva lévén úgy élne, hogy ez a' subtilis materia özőn kötné-öszve a' testeket a' lelkekkel, a' világosságot a' súlyos anyagokkal, a' mozgást a' nyugalommal 's a' t; de eléggé erősítették az igazság, a' mit a' Természet bölcsei tiszta okoskodásból lehoztak, hogy minden időben, és hizakban való revelatioja, 's rész sze-

rint való képmássa a' végetlen életnek egymással, és az egészszel, mint a' láncszem a' feljebb való láncz szemmel; és az egész lánczal, egymástól, és az egésztől függő világ életi öszveköttetésben van; következésképen a' jelenet világban semmi sincs, a' minek életképi arányosságai ne volnának. Ezeket az életi arányosságokat kellett volna ám tudományosan nyomozni, ha azt akarta volna a' Szerző, hogy ne halmaztassanak egymás tetejére a' sokféle velekedések, hanem inkább egymás alá egyeztessenek; a' miért néki a' később maradék-is, a' mai ifjúságnak java-is nem haraggal, hanem háladatossággal adódzott volna; de a' mit ó fájdalom! elmúlatott. — És épen ezen élet nem értésből származik.

8) Az a' nyomorúlt Zoonomia, melyet Vol. I. §. 73. olvashatni. Elhalgatom azt, hogy a' felosztás fundamentoma nem egy pontból megyen ki, hanem úgy anyira különböző rendszabású, hogy a' két elsőbb törvény a' mennyiségi, a' harmadik a' milyenségi arányosságairól szól az ingereknek; a' negyedik, ötödik, és hatodik pedig már az alkalmaztatásnak idejétől, és közbevettettetted késedelemtől vétetik fel; a' hetedik utóljára a' merő, és hig részeknek, melyekről még előre nem is szólt, arányosságokon épül; elhalgatom, mondom, azt, a' mi a' Szerző Lelkének architectonica erejét már magában eléggé vádolja. Csak azt állitom, hogy ezek az életnek nem egyszerre minden oldalát úgy az anyagositásra, mint a' tiszta munkásságra nézve veszik fel, és mind a' két oldalnak erányosságaiban egyszerre a' munkássági, és szennyvedési állandóságot, 's egyformaságot ki nem fejezik, és így tulajdonképen nem természeti törvények; hanem csak a' Szerző kényétől szabad tetszés szerint fel-tétetett sok kifogások alatt lévő regulák, melyek

az Orvost a' beteg ágyaknál is sokszor tévelygésbe hozhatnák. — Ugyan is

a) Első törvény volna ez: „Stimulus major receptivitatem suffert relativam, ita, ut minor ejusdem qualitatis stimulus, qui posterior est tempore, de positiva omittat vi”. — az az: A' nagyobb inger úgy munkálkodik az élő emberi testbe hogy más kisebb, de ugyan azon nemű ingernek, mely a' nagyobb után alkalmaztatik, behatoló erejéből veszíteni kell”, vagy rövideden: a' kisebb inger a' nagyobb után kevésbé hat be, mint különben magában behatott volna, p. o. minnek tánná ötven pár karikából rakatott Volta oszloppal galvanizáltam valakit, tiz pár karika ingert alig érezhet: hasonlóképen ezen törvény szerint, ha egy nap a' hideglelés beteg egy Uncia Kinát porban bevett, más nap egy fél drachma neki mit sem tehet 's a' t. Igaz törvénynek látszik ez első pillantatra. De ha jól megvizsgáljuk a' dolgot, kitetszik a' hamisság. Maga a' Szerző megczáfolja magát, midőn Vol. I. p. 248 —249. okosan tanítja, hogy ugyan azon szer kisebb mértékben másképen munkálkodik, mint nagyobb dosisban p. o. az Ipecacuanha gyökér nagyobb dosisban meghánytatja az embert, kis mértékben adatván pedig megszünteti a' hányást. A' Tartarus emeticus illendő kis mértékben vétetvén, a' bőrnek, és tüdőnek láthatatlan gőzölgését előmozdítja; még pedig, mint a' Practicus Orvosok tudják, a'nál inkább, ha előre az életerői folyamatot elnyomó nyálkásság, vagy epés gyomor sár a' gyomorból, és belekből nagyobb mértékben adatott Tartarus emeticussal kihajtatott. — De, ha, felteszem, ugyan azon szer oly módon munkálkodikna is kisebb, mint nagyobb mértékben, nem adattatik-e alattomosan a' kisebb ereje a'

nagyobbikéhez? p. o. a' ki hozzá szoktatta gyenge természetét bizonyos mértéknyi boritalhoz, mihelyt ugyan ezen borból csak egy vagy két pohárral többet iszik is, nem hányja-e azt sokszor, ki? nem kap-e crápulat? — Legalább én ilyen természetű embert panaszkodni többször hallottam; sőt magam is olyan vagyok, hogy bizonyos mennyiségű bor ital után egy kis undorodást, 's rászokodást kapok, és ha e'kor megszűnök inni, vidám, és egészséges maradok; különben pedig már e'kor csak egy pohárka után is készen van az emesis; és így a' mit a' nagyobb inger végbe nem vihetett, ez a' kisebb inger a' nagyobb után alkalmaztatván, oly erőt nyert, hogy azt végbevihette. — Megesne belé, ha a' Magyar-nak ez a' példa beszédje: „szeget szeggel” — a' Szerző törvénye szerint azt tenné, hogy a' bor italtól való főfájást, reszketést, és más gyengeséget más nap több, harmadik nap ismét több, és így tovább mindég több borivással kell gyógyítani; nem pedig megfordítva, az első nap a' részegség után kevesebbet, harmadik nap ismét kevesebbet, és így tovább mindég kevesebbet kell inni, míg a' részegségről apródonként le nem szokik az ember. — De még az is rossz Orvos volna ám, a' ki azt tudva, hogy a' nagyobb inger után a' kisebb inger ereje kevésbé munkálkodhatik, sem okára, sem időszakaszára a' betegségnek, sem más dologra nem ügyelne, csak hátna kevélyen feljebb a' dosisban p. o. a' hidegvette embert nagyobb hideggel ölné meg; az égett tagot nagyobb tűzbe tenné; a' sok ingerek miatt kimerített életű embert mindég nagyobb ingerekkel lankasztaná; a' forró hidegnek fogytán lévő vegetativum stadiumában anyi, vagy több salétromot adna, mint a'nak neveledő állati szakaszában 's a' t.

b) Második törvény volna: Stimulus major post minorem ejusdem qualitatis adplicitus, langventem erigit vitae energiam” az az: a’ nagyobb inger a’ kisebb, de ugyanazon minéműségű inger után alkalmaztatván felemeli az életnek lankadozó tehetségét, ’s munkásságát p. o. ha a’ Voltaismusnak kevés pléhecskéji (lamellae) a’ béka czombjában már észrevétethető változást nem tesznek; megrángatják azt még is a’ Voltaismusnak több tagjai. Meg —; de csak a’dig, míg meg van az élőtestben az a’ tehetség, melyel az ingert elfogadhatja (receptivitas), és vissza munkálkodván, egyik élő részecskéről a’ másakra tovább terjesztheti (energia). Mert maga tanítja a’ Szerző Vol. I. §. 52—74. hogy mindenéleti munkásságra, és így a’ csüggedő energia felemelkedésre is három kívántatik meg, t. i. az organisatio (vegyület, forma), életerő, és inger. A’ honnan, ha valami jelentése akar lenni a’ feltételetett törvénynek így kell érteni: „Megmaradván az ingert elfogadó, vissza munkálkodó, és az ingert az együtt érző, vagy egy polaritású szövetekre terjesztő tehetség; megmaradván, mondom, ugyan azon állapotban a’ vegyület, anyagkép, és életerő; ha e’kor ugyan azon ingerlő szer először kisebb, majd nagyobb mértékben alkalmaztatik, tapasztalhatni, hogy még a’kor is mikor már a’ kisebb inger, vagy kevesebb mértékű ingerlő szer semmi változást elő állítani, és elő állithatni nem láttatik, a’ nagyobb mértékű inger sokszor felemelheti az ingerletet”. — De ki határozhatja meg mind ezen függesztőket (conditiones)? és ha meghatározhatná is, tudják azt a’ beteg ágyaknál gondolkozó Orvosok, mely sok hibákba kellene a’ mellett a’ régula mellett esni: mert nem egy ám az egész élő emberi testben, mint a’ béka czombban, mel-

lyet a' Szerző például említ, az ingereltethetőség (incitabilitas); hanem minden rendszerben, élőmívben, szövetben, kivált a' melyek a' Szerző-kent is Vol. II. p. 347. nem egy fejlődésűek, és szerkesztetesűek, igen nagyon különböző; sőt a' mi több ellentételek vagynak a' különböző rendszerre tartozó élőmívek munkásságaik közt; úgy hogy a' mint az egyiknek munkássága felemelkedik, a' másiké ugyan azon időben alább száll; és így sokféle élőmíves compensatiók, és recompensatiók állnak elő. Így p. o. egy megharagudott mérges dajkának rossz tejétől befájást kapott kis gyermeket, ha valamely Ingerész (Erregungstheoretiker) Valerianá-nak, Arnica-nak, Camphora-nak, Opium-nak, és más hatalmas szerekeknek mindég nagyobbodó dosisaival orvosolna; nem hibázna ugyan a' Szerző törvénye ellen; mert így gondolkozna, hogy ha a' fájós bél energiáját kevéssel fel nem emelheti, és a' fájdalmat meg nem szüntetheti; ugyan azon ingerlő szert nagyobb dosisban adván, ez által a' bélnek nagy receptivitása, és fájdalma illendő energiával cserélődik fel, és így a' gyermek meggyógyul; azonban pedig, ezen törvény mellett elmúlátván kihajtani a' belekből a' csipős idegen ingert, vagy azt előre illendően be nem burkoztatván, kifejtődne a' bélgyulladás; melyet ha az Ingerész mint *asthenica inflammatio*t az emlitem szerekekkel még inkább gerjesztene, és nem inkább *antagonisticè* curálna p. o. egy kis calomelával 's a' t. — a' szegény gyermek a' rossz törvénynek gangraena által lenne áldozatja. —

c) Harmadik törvény volna: „*Exhaustâ stimulo quodam vitalitate, vitalis energia per alium excitari potest stimulum*” az az: Ha valami inger által az életi munkásság kimerített, más különböző tulaj-

donságú inger által még felserkentetik, p. o. némely betegségben úgy fekszik a' beteg mintha már élete se volna: adnak neki lúgsavas orvosságot, majd felváltólag savanyakat, ismét Opiumot 's a' t., és így most egy, majd más oldala életének, 's élőlívjének sarkanytyúztatván, egyszer magához tér, 's életi munkásságai helyre jönnek. Így Humboldt a' merevítő görcsöket (spasmodicos) Káli után Opiummal, Opium után Kálival tanítja gyógyítani 's a' t. — Nem is mondom, hogy e'nek a' törvénynek némely igen kétséges kimenetelű nyavalyákban helye ne lehetne; kivált mikor már látja az Orvos, hogy egy orvosi szerhez a' természet nagyon hozzá szokott; vagy inkább mikor az antagonismus törvényén a' contrastimulus az életi munkásság compensatiójára, és recompensatiójára szükséges. De minden nyavalya orvoslásban azt várni, hogy egy inger merítse ki a' maga munkásságát, és az élőlívmérségségnek vissza munkálkodását; azután alkalmaztatni mást, kivált az organismusnak ugyan azon oldalára munkálkodót; — e' volna már nagy tévelygés, és igen nagy hiba; a' mit, gondolom, ez a' törvénye a' Szerzőnek sem egészen parancsol. — Egészséges korában is tapasztalhatja az ember, hogy semmi inkább az erethismust, vagy rendetlen érzékséget, és gyengeséget elő nem mozditja, mint az elleningereknek egymás után való követkekezéseik, p. o. a' ki tanulás, olvasás, gondolkozás, vagy más psychicus stimulusok által magát kifárasztotta; azután járkalni megy; e'ből is kifáradván, borral, pipázással, kártyázással, venussal 's a' t. ingerli magát egymás után; noha először mindenik újj inger újj elevenséget láttatott adni; utóljára oly életerői lázzadásba, 's gyengeségbe esik, hogy aludni se tud, 's magát elrontja. Az honnan van igazsága Kiesernek,

midön System der Medizin. II. B. S. 535 —6 így ítel: „Az emberi elmének tevélygégei közzé tartozik Rasori-nak, és más Olasz orvosoknak örjült theoriájok az ingerekről, és elleningerekről, 's egyikre, vagy másakra való készü-letről (diathesis di stimolo, diathesis di contra-stimolo); mely a' külömben is elkezdődött testi 's lelki pusztulást, 's népetlenitést egy oly polgári-képen is haldokló országban, mint Italia, derekasan előmozdítja, és az egész természetén való philosophusi átlátás érzelmét elöltja”. —

d) Negyedik törvény volna: „Stimulus idem diuturnâ, et frequenti actione relativam amittit vim” az az: ugyan azon inger húzamos, és gyakori munkája által elveszti erejét a'ra az élőmivre nézve, mely-be sokáig, vagy gyakran munkálkodott, p. o. az Oláhok iszszak a' választó vizet; a' Törökök eszik az Opiumot, 's a' t. — Hogy a' szokásnak nagy ereje legyen, és hogy e're az Orvosnak is figyelmezni keljen, senki sem tagadja; de azért csak megmarad alattomos munkája minden ingernek, akár mint szoktatta is rá az ember magát; p. o. volt egy Patikáros, ki hogy a' Szerző törvényé-nek igazságát megpróbálja, az Ársenicumot elő-vette, és első nap bévett belőle $\frac{1}{1000}$ gránt, más nap valamivel többecskebbet; de midön ezt két esztendőig így folytatná, apródonként kiszáradt, és semmit sem emészthetvén, atrophíában, vagy táplálatlanságban meg halt. — Jut eszembe, hogy midön Bécsben idvezült Hildenbrand igazgatása alatt egy phthisicust orvosolván, a' már több na-pokig használtatott Lichen islandicus ellen azt a' kifogást tettem volna, hogy már hozzá szokott a' beteg természete e'hez az egy szerhez, és már ez ő benne semmi változást sem láttatik tenni; azért más orvosi szert p. o. Polygala Senega gyü-

keret 's a' t. kellene inkább rendelni: ezt az okos feleletet kaptam: „Az Islandiai mohnak nagy része bémegy a' vérbe, táplálja, javítja, és készíti ezt apródonként a'ra, hogy az egészséges secretió-t a' tüdőben helyre állítsa; nem mint inger, hanem mint betegséghez alkalmaztatott tápláló szer (pabulum pathologicum)”. —

e) Ötödik törvény volna: „Restitutur relativa stimulum potentia, et augetur exhausta vitalitas per moram interpositam” — az az: Megtörténik, hogy valamely inger nem munkálkodhatik tovább egy élőmvire, és hogy az élőmvinek életi vissza munkálkodása is elfogyott a'ra az ingerre nézve; de még is bizonyos ideigtartó nyugalom, vagy közbevettetétt pihenés után mind az inger, mind az élőmv egymásba való munkálkodásoknak elebbeni hathatóságokat vissza kapják: p. o. a' béka czombját galvanizálók sokszor veszik észre, hogy a'ból néhány galván ütés után az ingereltethetőség kifogy; e'kor megszűnnek azt tovább ingerelni; bizonyos idő múlva ismét neki álnak; és már e'kor ugyan azon ingerre vissza munkálkodik; — hihetőképén azért, mivel még az a' kis része az életnek, mely a' nyúzott béka czombban lappang, a' világ élőmvivességnek súlyatlan részecskéiből, p. o. menykövességből, valamit bizonyos idő alatt magájévé tesz', mely az'tán vissza munkálkodhatik. — Az éjjeli hidegség által megfagyott plánták csak nem minden növényi eleterőjüket elvesztik; de ha nyugalomban magoknak hagyattatván apródonként kiengedhetnek, a' nélkül hogy a' napsugári erőssen érdekelnék azokat; szépen magokhoz jönnek, 's elebbeni elevenségöket vissza kapják; kihetőképén azért, mivel a' plántai anyag-gyúró tehetség némi kifogyott, vagy megváltozott állató részt

ked

kedvező környülállások közt helyre pótol. — Ez a' törvény tehát úgy látszik megálhat. Igen; de semmit sem határoz meg: sem azt az időt, a' meddig kell megszűnni az ingernek az élőmivbe munkálkodni, hogy mind a' ketten elebbeni hatósságokat egymásra nézve vissza kapják; úgy hogy az Orvos e' mellett a' törvény mellett betegét könnyen a' várákozás áldozatjává tehetné; sem azt, a' mi tulajdonképen a' kölcsönös munkásságot az inger, és élőmív közt helyreállítja; a' mi bizony nem a' közbevetetett késedelem, vagy idő, vagy nyugalom; mert úgy is a' természet soha sem nyugszik; hanem bizonyos kedvező környülállások az idő szerint való életnek ez, vagy amaz oldalára nézve; p. o. estve lefekszik a' fáradt utazó: se mu'sika, se táncz, se olvasás, 's a' t. belé kedves bényomódást nem csinál; reggel megújúlva kel fel; és már e'kor mindenben gyönyörűséget találhat, a' mi estve előtte holt dolog volt; úgy hogy belé nem munkálkodhatván eléggé ötet vissza munkálkodásra nem gerjesztette; de miért? — mert az állati, és érzelmi élet pihenések alatt a' plántai élet még inkább munkálkodott, és az elfogyottéleti részecskéket, 's munkásságokat vissza pótolta. — Nem így van ám ez ott, hol egyszer'smid a' tápláló rendszer, 's szövetek is betegek, p. o. a' gutaütésben, melyben a' beteg alszik, a' felsőbb élet oda van, az alsóbb is hibás. — Így az árnyékszékeket tisztító emberek gyakran Amaurosist, vagy belső halogot kapnak; úgy hogy kívülről a' szemőknek semmi bajok sem látszik; azonban még is a' világo'ssági sűgárok az ő szemeiket látásra nem ingerelhetik, ők nem látnak; de ha magoknak hagyattatnak csendességben, setétes szobában; kivált ha egyszer'smind szemeiket tiszta hideg vízzel mosogatják; csak hamar vissza kapják látás-

ra való elébbeni tehetségöket: mert csak némely érző, és mozogható szövetek voltak szemeikben el-sibbadva, 's életi munkásságoktól megfosztatva; a' növény életre tartozó szövetek épen maradtak; melyek azért a' mi elkopott a' szem életéből, azt helyre pótolták. — Nem így van ám ez sok más fajaiban az Amaurosishoz, hol az érzelmi, és állati életen kívül a' plánta életi anyaggyúró, és súlyatlan állató részt választó tehetség is a' látásra leg szükségesebb részekben elfajult: hijjában teszelitt időt az ingerekkel való élésközben, magától ezen késedelemről semmit sem várhatni. —

f) Hatodik törvény volna: „*Activitas vitalis per incitationem frequentem augetur, et minuitur morâ diu interpositâ*, az az: Nevekedik az életi munkásság gyakori ingerlés által; kevesedik pedig hosszas pihentetés által. p. o. a' külső érzékenységek eltompúlnak, ha sokáig nem gyakoroltatnak. — Itt sem határoztatik meg a' dolog: mennyi idő kivántatik az ingerlésre, vagy pihentetésre, hogy ez által az életi munkásság nyerjen, vagy veszítsen? — milyen ingereltetésről van a' szó, olyanról-e, a' mit más inger ki nem pótolhat? vagy olyanról, a' mi más által kipótoltatható? — Mert itt nagy ám a' különbség. A' szemnek a' világosság, a' szálas húsoknak, vagy musculusoknak az akaratingere, a' nemző részeknek, a' nemi ösztön 's a' t. oly tulajdon ingerök, hogy ezeket más ki nem pótolhatja; ugyan azért ha ezek nem használtatnak, vagy tőlünk megtagadtatnak, a' szem meg-vakúl, a' szálahúsok elerőtlenednek, a' nemző részek tehetetlenek lesznek 's a' t. De a' gyomornak, 's beleknek többféle ingerök van, melyek közzül egyik a' másikkal tá-

vollétét kipótolhatja, a' nélkül, hogy a' táplálás szennyvedne 's a' t. —

g) Hetedik, és utolsó törvény volna: „Ubi major incitatio, ibi humorum uberior adfluxus” az az: a' hol nagyobb az ingerlés, oda bővebb folyások van a' nedvességeknek: p. o. minél inkább ingereltetnek a' gyomor, és a' belek étel, ital, gyomorpép 's a' t. által, a' nál inkább takarodnak azokba, és készülnek azokban a' gyomor-nedv, fejemáj-nedv, bélmedv, és epe. — Ezt a' törvenyt terheli a' többek közt ez az észrevétel, hogy csak ott van helye, hol edények vagynak, és ezek bizonyos mértéknyire ingereltetnek: mert p. o. az emberi egészséges bőr a' nyári napfénytől ingereltetvén, nem csak az hogy nem izzad mindjárt, hanem az ingereltetett edények bévonulván, eg mintegy és szárad; inkább azután ömlenek belőle a' cseppekké vált gőzölgések, minekutánna már felesleges ingerlete pőtyögősséget húzott maga után p. o. mikor árnyékba megy az ember, vagy egy pohár hideg vizet iszik 's a' t. — De ki határozza-meg azt-is, ha folynak-e oda nedvességek, hol az ingerlés történik, vagy inkább ott készülnek, mint szüleményei a'nak a' vissza-munkálkodásnak, a' mi van az inger, és az előmiv közt? — Sok nagy emberek az életerői tiszta, vagy egyszerű'smind anyagvegyítő chemiás synergjának változásait veszik itt gondolóra, és a' Szerző állatásának suppositumait-is tagadják.

Imé ezek volnának a' Szerzőkint az élőmives testnek főtörvényei, melyeket ő a' közönséges Physiologiában méltán ilyen felülírat alá hoz: „Relativa Incitamentorum vis est inconstans.” Mert valósággal ha ezek törvények volnának, a' miknek nevezi, és tartja a' Szerző, úgy semmi se volna álhatalanabb, mint az emberi élőmivesség

törvénye ; a' mi képtelenség. — Akármilyenek volnának-is pedig ezek a' törvények, legalább íggyekezni kellett volna azoknak igazságokat, ha volna igazságok, nem csak példák által világosítani, hanem physiologicice is demonstrálni ; a' mit a' Szerző az életről való conceptusából tudom hogy nem tehetett volna-meg. —

És épen az élet nem értésből következik utóljára.

9) Hogy midőn a' Szerző Vol. III. a' táplálásnak, és előmivésítésnek, Vol. IV. az érzelmi, és állati életnek egyszer'smind, Vol. V. pedig a' tenyésztető életnek jeleneteit különösen akarná elő adni, egy oly Phaenomenologiát ad, mely igen sokféle isolata hypothesiseken épül, még is fundamentom nélkül van, vagy épen nem is tartozik a' dologra. Így p. o. Vol. III. §. 284. a' hányás theoriáját akarván előadni, megengedi ugyan, hogy néha a' gyomorban lévő idegen dolgokat maga a' gyomor is felfelé való kuczorodásával kivetheti ; de minden alkalmatlanság nélkül, épen nem az igazi hányás symptomái közt ; melyeket maga a' gyomormozgás nem is tehet : mert, úgy mond, legközelebb a' Pári'si orvosok megmutatták, hogy ha kiirtják is az állatból, 's emberből a' gyomrot, és helyébe cső által disznó hólyagot kötnek a' nyelőgégéhez, még is szinte úgy megtörténik a' hányás minden symptomáival ; részint a' hasnak musculusai által, részint a' diaphragma segítségével, mintha maga az igazi gyomor lett volna jelen ; úgymint a' mely hasonlóképen a' hányás munkájában csak szenvedőleg szokott lenni. Hogy pedig a' has szálashúsainak, u. m. a' kereszt, két görbe, egy egyenes, és lánghegyes (pyramidalis) musculusoknak nagy részök van a' hányás munkájában, onnan mutatja meg, hogy

azok magok is okoztak egy kis hányást a' kereszt-hártya segítsége nélkül, mikor e'nek idegjei, vagy nervusai elvágattattak. De kivált magától a' kereszt-hártya munkájától függeszti fel a' Szerző a' hányást, azért, mert elvágattatván a' hashúsok, maga a' kereszt-hártya a' gyomrot, és beleket oly erőssen rángatja, hogy a' haskereg is szakadozik belé; és csak a' fejér lineát hagyják a' hason, vagy a' gyomortájra tegye az ember a' kezét, maga a' diaphragma jól elvégzi a' hányás munkáját. — És mikor mind ezeket a' Francia Chirur-gusok után így leírná a' Szerző, azt gondolja, hogy Physiologiát ír; pedig csak a' mechanismu-sát ír le a' hányásnak, hogy ez a' functio az életnek anyagos substratumai, a' gyomor, has-húsok, kereszt-hártya által esik meg; azomban meg nem írja miért? micsoda változások? hogy történnek a' növevényi, állati, és érzelmi élet-ben, hogy a' hányás jelenei, és következei elő-álhassanak? — nem hozza principiumokra a' hányás jeleneit; pedig e' lett volna Theoria emeseos, vagy Phaenomenologia physiologica vo-mitus! — Vol. IV. §. 458. az agyvelőnek az e-gész állati élőmivességre való közönséges ará-nyosságát akarja megírni, és ezen az arányossá-gon azt érti, mintha mondaná: micsoda befolyá-sa van az agyvelő életének a' vérnek, és szalas-húsoknak állati életökbe, és egészen az élőmive-sítő, vagy tápláló 's anyag-gyúró rendszereknek, 's szöveteknek plántai életökbe? — még se külö-mbözteti-meg egymástól az emberben egymás alá ren-deltetett háromféle életképeket; — azomban pedig, mint Medaea Absyrtusnak tagjait, úgy választja el az életnek testi, és lelki oldalait egymástól, midőn a' bolyongó (nervus vagus), és más idegeket mint testi, a' mozgást és érzést pedig mint lelki

kötőlékeket úgy nézi; pedig feljebb Vol. I. §: 53 az élet jeleneteiben az erői munkásságot, az anyagvegyületében, és képében való változástól, és az inger munkájától egyszersmind igazán elválhatatlannak tartja, alább pedig Vol. IV. §: 459 a' Lelket az agyvelőnek egy részéhez sem köti, de hogy az élömvességnak positivus polusa, mely magát mint tiszta munkásság, és munkássági arányzat időben nyilvánosítja az agyvelőben véges ugyan, de felséges okosság-gá mintegy felvirágzik, megengedi; és hogy mindenütt az egész organismusban e' nek az okosságnak ideáji valószínűsítanak, azt sem tagadja; azt azomban pedig, hogy az öntudással történő erőtehetségi behatások, melyeket lelki befolyásoknak hívnak, anyagátváltozások (materiales metamorphoses) nélkül mennének végbe, és így, hogy a' mozgás, és érzés is az élettől különböző anyagatlan okfölből származna, úgy annyira még nem bizonyíthatja, hogy már csak ha igyekszik-is megbizonyítani, ez által örökösen le mond a' ról a' tehetségről, mely szerint az agyvelő munkásságának az egész élőtestbe való befolyásairól valaha phaenomenológiát írhatna. — Vol. V. p. 230—231 még-írja az agyatlan magzatoknak jeleneteiket; azt-is megengedi Meckelius után, hogy a' nek az agyatlanságnak a' fejlődésben való hátramaradás az oka; de épen úgy irt volna a' ról phaenomenológiát, ha minden jeleneteket a' progrediens metamorphosis akadályaiból, és az egymásból egymás után fejlődő alsóbb, és felsőbb életképeknek arányosságaikból, vagy inkább aránytalanságokból physiologusi lélekkel kifejtett volna. —

De épen ez a' Physiologusi Lélek az, a' mi a' Szerzőnek, a' mint már láttuk, se Biodynamismusából, se Biochemismusából, se Prophaseolo-

giájából, se zoonomiájából, se különösen az egyes életképekről íratott Phaenomenológiájából ki nem tetszik; úgy hogy az egész munkának nem hogy constitutivum, de csak regulativum principiuma sincs; és így ha igaz az, a' mit Dömling megmutat (Lehrbuch der Physiologie des Menschen, entworfen von I. Joseph Dömling 1802. 2 B.), hogy az emberi élettudomány (Physiologia humana) az emberi kivált egészséges élőmivesség minden jeleneteinek egy okföből, vagy principiumból való tudományos lehozatalok; úgy az-is igaz leszen, hogy a' Szerző Physiologiájában minden van inkább, csak Physiologia nincs.—

Azt gondolná talám valaki, hogy ezt az állítást a' Szerző helybe nem fogná hagyni; pedig talám már ezzel az epithetumával *Medicinalis*, helybe is hagyta: mert ő azzal azt akarja kétség kívül jelenteni, hogy neki nem kell az az új Physiologia, mely körül belől csak harmincz esztendő, azóta születettvén, mióta Kant, Fichte, és Schelling az emberi ismereteket legidealébb oldaloknál fogva szoros vi'sgálat alá vették; hanem kell a' régi, imitt amott új fókókkal kitöldoztatva, mely egyébb ne légyen, mint *Anatomia sublimior*, és minden élőmivnek egészséges állapotjában való munkáiról anyi ismeret (*Verrichtungslehre*), anyi Teleologia, a' menyi az orvosi tapasztalásra, 's gyakorlásra egy átaljában szükséges; úgy mindazonáltal, hogy meghövvítettvén holmi *physiographicumokkal*, *morphographicumokkal*, *historicumokkal* 's a' t. ezt mondhassa róla: „*in votis fuit talem conscribere physiologiam, quae hodierno respondeat scientiae statui, quae observationes prioris aevi pariter, ac recentiores inventiones complectatur*” Vol. V. praeci.; és hogy ezt a' czélt elérte legyen, mással is, kivált a' Bécsiekkal, kik ha-

sonlóképen mint a' Szerző a' realitás-t. szeretik, elhithesse. — Jól van; de szeretném tudni, mi az a' realitás, a' mivel dicsekedhetni? micsoda különösen az a' valódiság, a' mi a' Physiologiat medicinalis sá, orvosnak valóvá teszi? — E're a' Szerző közönségesen felel Vol. V. praef. mondván: — „didici medicae artis regulas ea tantum „ratione séculos esse duces, qva scientiae physiologicae, verae experientiae, et sanis rationibus superstructae innituntur; moxquè vacillantes reddi operam medicam, ubi aut vanas sequitur hypotheses, aut in rudem degenerat empiriam”. — Ezen szavaiból a' Szerzőnek kitetszik, hogy magoknak a' külső érzékenységeknek bizonyosságokkal, mint igazság bírójával nincs megelégedve: helyesen is: mert azokban sok subjectivitas van, mind a' benyomást felvételre, tovább terjesztésre, 's képekben való előadásra, vagy repraesentatióra nézve, mind pedig az észnek azokra való reflexiójira, 's így a' testi, és életi benyomatoknak gondolatokra való átváltatásokra nézve 's a' t. — Magát a' szemlélődő okosságot sem tekinti egyedül való gyámolnak, 's igazság oszlopának lenni: — ezt is helyesen: mert az okosság mintegy második Proteus, úgy hogy a' praemissák változván, a' conclusio is mindig változik. — Ellenök van kivált a' Szerző a' bizonyos tekintetből felvételre magyarázat kútfeknek, a' hypothesiseknek: — ezt is okosan cselekszi: mert akar szavi többség (votorum pluralitas) által határozottassanak meg az ily állományok, vagy dogmák igazaknak lenni, melyeket az idő, és neveltetés canonizálni szokták; akár egy vagy több embereknek, sőt Századoknak, és nemzeteknek értelembeli tévelygésökon épüljenek; akár apródonként istenesített Zendavestáknak, Saddereknek, Chastereknek, Purinánoknak, Tál-

mudoknak, Koránoknak, 's a' t. mondásaikból, mint meg anyi gondolkozásbeli regulákból áljonak; akár egy lángesznek szabad tetszésbeli képzületét mutogassák 's a' t. — semmiképen sem lehetnek azok a' természeti tudományokban valódi igazságnak proba kövei. — Hol vesszük hát a' realitást? — Szerencsénkre meszsziire nem kell mennünk, magunkban találjuk. — Csak egy tárgy van, a' mit közvetlen (immediatè) tükör nélkül látunk, a' mi kinek kinek az én-je (Ichheit, *ἡ ἐγώ*). Lásd e'nek az igazságnak deductióját Burdachnak másodszor kiadatott *Arzneymittellehre*-jében, mindjárt az első darab elején. — Ez az én magát látván, és magáról gondolkozván egyszerűsmind objectum is, subjectum is, és így eredeti különbség ugyan azon egységben; nem különben, mint a' Compaszban a' déli; és északi pólus a' végeken, az indifferentz-pont középben, hárman egy mágnességet, és így különbséget az egységben; az az polaritást, égsarkiságot tesznek. — E' szerint az önnézethöl (Selbstanschauung, *αὐτο-ἐνορασις*) természetesen származik a' világ nézet (Weltanschauung): mert az elsőbb jegyez egy idő szerint való hízagban határozottatott égsarkiságot; ezen utólsóbb pedig egy örökkévaló végetlenül közönséges polaritásra mutat. — Melyik hát már inkább valódiság, vagy realitás, az az egy véghetetlen általános élet-e, mely magát örök időktől fogva részint hízagban a' világtevő testi, és a' világtevő testeken végetlenül sok szüleményi anyag változtatásokkal nyilvánosítja; részint pedig időben, mint tiszta munkásság, és munkássági, vagy erőtehetségi arányzat kijelenti? — melyik, mondom, igazibb substantia, és realitás, — ez a' véghetetlen élet-e a' Világ élőművesség (cosmo-organismus), vagy ennek accidentiáji, az idő szerint való egyes élet-

képek? — az'tán az egyes életképekben is, p. o. az emberi organismusban, a' külső forma, vegyület, és élőmives munkásság-e, melyek tulajdonképen csak külső kopáncsai az életnek; vagy pedig a' mit ezeknek belsőjökben csak a' bölcs láthat, az az idea, mely mint világeleteti rész, vagy mint örökkévaló okosság rendje (Weltordnung) valósittatik? — A' jelenet világban nem változó-e mindég minden egymásután, mint a' hab a' hab után? fenn álhat-e csak egyetlen egy jelenet is, mely időbe, és hizagba szorítottátott ön magában? megérthetni-e csak egy jelenetet is öszveköttetés nélkül több más jelenetekkel, sőt az egészel? — ezt az egészet pedig construálhatjuk-e valaha főveny-szemecskéket adván főveny szemecskékhöz? — Miért nem követjük hát az okosság útját, mely vz általános közönségéstől vezet a' különösre, 's egyesre? —

(Folytatása következik.)

B. Külföldi Literatúra.

Tátika. Eine ungarische sage aus des Herrn Alexander von Kisfaludy Regék a' Magyar Előidőből, oder Sagen aus der ungarischen Vorzeit, [metrisch übersetzt von Georg von Gaal. Wien, 1820. Im Verlage bei I. B. Wallishausser. Kisebb 8-rét Az Ajánló Levelen 's Előszón kívül 62. l.

Egy Nemzetnek nyelve sem emelkedhetik addig tudományos méltóságra, mig azt más Nemzetbeliek nem tartják méltónak a' megtanulásra; nem tartják pedig méltónak mind addig, akar millyen szép legyen egyébaránt természete szerint, mig tsak olvasásra 's lefordításra érdemes eredeti Munkákat, vagy szorosabban véve remek Munkákat nem mutathat. — Minden ember,

minden Nemzet tudományos kifejtődését követéseken, fordításokon kezdi, valamint a' hajókázás elebb kisebb vizeken, azután pedig a' tengeren is, de mindég csak a' partok mellet kezdődött; — míg mi tehát csak fordítgatni fogunk 's magunk szépet gondolni nem merünk, míg a' régi formához makatsúl ragaszkodván, csak azt tartjuk igaznak a' mit Thürócy Kronikájában, vagy Bela Király névtelen Jegyzője irt, míg azokon túl emelkedni nem merünk, sőt azokat is gyűlöljük, a' kik a' régi nótát buzgón utánunk nem dudolják, míg magunkat a' legtökéletesebbeknek, az Isten kiválasztott Népének tartjuk 's azt a' mi idegen, ha jobb is kevélyen meg vetjük, míg ha csak jól ehetünk és ihatunk, egyébbel nem gondolunk; mind addig hijába fogjuk óhajtani, hogy egy Deus ex machina bennünket egyszerre álmunkban a' tökéletességnek azon léptőjére ragadjon, mellyen Literaturai tekintetben más Nemzetek állanak, — mind addig a' mi Literaturai állapotunk, ha netalán nem is más, egy leszsz a' Lengyelével, (mert az sem vetközhetik ki a' régi kovászból), sőt még talán rosszabb, mert Lengyelországban nintsen olyan ember, ha csak nem külföldi, a' ki lengyelül nem tudna 's nem beszélné, — Hazánkban pedig számtalan, úgy hogy mi nállunk nem mindennapi öröm, magyar szót hallani, midőn azok, a' kiknek tudni kellene, semmit se tudnak. — Mennyivel inkább tehát nem mindennapi öröm ez, hogy a' mi jeles Kisfaludy Sándorunknak Regéji német nyelvre fordittatnak; azért is hogy arra érdemesek, azért is, hogy ézzel is egy magyar könyv esmeretett meg a' bennünket még kevésé esmerő külföldel. — Ez mind a' Szerzőnek, mind a' Fordítónak betsületére válik; annak azért, hogy fordításra méltó munkát irt; ennek azért, hogy szép

izlése szerint érdemes munkát választott fordításának tárgyául; — de még azért is, hogy Magyar lévén, ebben is bebizonyította lelkes Hazafiúságát. 'S azért én is megbetsülvén érdeme szerint a' tisztelt Fordítónak Hazafiúságát arra fordítottam figyelmetességemet, hogy tehetségem szerint azon fordításnak mind tökéletességeit, mind hiánosságait hiven feljegyezzem, mellyért tudom, ha engemet esmer, sem a' tisztelt Fordító, sem az olvasó Közönség reám nem fog neheztelni.

Ugy látszik, hogy a' Fordításnak három nevei esmértesek; az egyik szabad fordítás midőn csak a' tárgynak kidolgozása vétetik tekintetbe a' nyelv maga nem, a' másik a' hivebb, midőn az eredeti munkában lévő nyelvbeli szépségek is vétetnek tekintetbe 's a' mennyire azon nyelvnek, mellyben a' fordítás készült, természete engedi, által vétetnek, a' harmadik a' gyermeki, másként szolgálai, midőn a' munka, minden izlés, minden válogatás 's a' nyelv természetére való tekintet nélkül szóról szóra fordítatik le. Ezen utolsó mód szerint azok szoktak fordítani, a' kik vagy idejek, vagy tapasztalatlanságok miatt, sem azt a' nyelvet, mellyből fordítanak, sem azt, mellyre fordítanak tökéletesen nem esmerik. —

Az előttem lévő fordítás egy negyedik, szokatlanabb és alkalmasint legnehezebb nemével a' fordításnak esmerteti meg az Olvasót; a' tisztelt Fordító tudniillik megakarta a' Németekkel a' magyar nyelvnek minden szépségeit, minden különösségeit esmertetni 's készebb volt szántsándékkal és feltett akarattal a' német nyelven néhol erőszakot tenni, mint sem azokból valamit ki hagyjon; mert e' volt feltett tzelja a' Fordítónak. Hogy a' Fordító, (külömben is Magyar lévén) a' magyar nyelvnek szépségeit és különösségeit gyökeresen esmeri, ezt ezen fordítása bizonyítja; —

hogy a' német nyelv is annak többféle Dialectusaival egygyütt hatalmában vagyon, Die Nordischen Gäste nevű munkája 's más német tudományos munkái által bizonyította be; — 's hogy a' lefordított Regéről 's a' magyar nyelv természetéről helyesen ítélt, és hogy egyenesen azért adta ezen fordítást e' jelen való köntösben, hogy a' magyar nyelvnek szépségeivel, különöségeivel a' Németeket megesmertesse, az Előszavából világosan tetszik ki. Abbau, több jeles észrevételei közt ezt mondja: „Wollte man aber die Sage auch dem Geschmache der Deutschen anpassen, so müsste man sie zum Theile umarbeiten, oder wenigstens in Sprache und Ausdruck gar manche Veränderung vornehmen, wodurch sie jedoch bis auf ihren Stoff alle ihre Eigenthümlichkeit so sehr verlöre, dass auch der scharfsinnigste Forscher ihre Heimath nimmermehr würde errathen können; um so mehr, da nicht nur die Sprache der Ungarn, sondern auch der Geist dem sie zum Lebens-elemente dient, viel zu originell ist, als dass beide ohne an Form und Wesen Schaden zu nehmen, sich dem Geschmache der Ausländer anschmiegen könnten“, etc.

Ha tehát a' Recensensnek azon szempontba kell magát helyezni, mellyből az Író indult, én legkevesebbet sem késem ezen Fordítást igaz lélekkel a' maga nemében egyetlen egynek 's olyan tökéletesnek állítani, hogy ez valóságosan kedves Kisfaludynknak magyar Regéje, tsak hogy német szókkal vagyon írva. Nyert ezen fordítás által, inelly nehéz vólta miatt igen nagy munkába kerülhetett a' német Literatura, az által, hogy a' magyar nyelvnek lelkével híven megesmertetett; de még többet nyert a' magyar, ugyan az által, de ez által is hogy a' maga lelkét a' német nyelv-

ben, mint egy tükörben viszont láthatja 's a' ket-
tő közt való különbséget megismerheti.

Nagyobbitotta a' Forditónak baját az is,
hogy ezen munkát ugyan illy mértékű, 's ugyan
annyi számú Trochaeusokban fordította le, mint
az eredeti iratott; de hogy a' Cadentziák kima-
radtak, mellyek az eredetinek sok helyen különös
energiát és szépséget nyújtanak, az vélekedésem
szerint sokat vonsz el a' fordításnak szépségéből.
Ezt mindazonáltal végbe vinni majd nem lehetet-
len volt 's tsudálkozni lehet hogy a' Fordító, il-
lyen maga megszorítása mellett ennyit is teljesít-
hetett. Mellesleg emliteni akarom, hogy Kisfal-
udy Regéjít 's Szerelmeit is, talán a' nélkül hogy
tudta volna, Trochaicusokban, ha nem tisztákban
is írta, 's hogy a' magyar nyelv a' Trochaicu-
sokra legalkalmasabb, mellyről, ha reá érek,
egykor majd bővebben fogok értekezni. Figyel-
metessé teszem az olvasókat a' Forditónak azon
szép verseire, mellyek a' fordítás előtt die Sage
név alatt állanak, 's mellyek azon lélekben irat-
tak, mellyben Tiedgének Uraniája előtt
álló Die Weihe nevű Verseket.

Ezeket előre botsátván nem teszek talán ked-
vetlen dolgot 's a' T. Fordító is megfogja engedni,
ha némelly észrevételeimet különösen is adom elő.

Első Ének:

A' 3-ik Strófa, a' mennyire a' német nyelv-
hez értek, igen gyönyörűen vagy on lefordítva.
Az 5-dik Strófában a' de n n elmaradhatott volna,
mint különben is nem poëticum, mivel a' Poësis
a' rhetorikai connexiókat nem igen szenved. A'
6-ik Strófában lelkes, talán inkább seelen-
voll, mint lebensfro h. A' 7-ik Strófa igen
helyes, főképen ez a' magyarizmus: „Denn ihr
lebtet noch ein Bruder” igen szép; vala-

mint a' 8-ikis A' 12-ik Strófa mind a' németben, mind a' magyarban nem igen jól hangzik, a' német mindazonáltal úgy tetszik, jobb. Hibás a' 17-ik Strófa is; nem einz'ger Sohn, hanem einz'ges Kind's alább Szánthó und Rezi, az und felesleg való a' metrumban, ha tsák nem elidáltatik. A' 18-ik Strófában egyyik inkább der Eine, mint der Einz'ge. A' 19-ik 20-dik helyes. A' 22-ikben szörnyeteg inkább Ungeheuer, mint Schrechniss. A' 24-ik Strófa a' németben még szebb, mint a' magyarban. A' 29-ik Strófában ez a' noch feleslegvaló's inkább állana stets. A' 31-ik Strófában e' versből: „Weh dir! Weh, dass du den Pfad nicht” tetszik meg, millyen cacophoniákra alkalmas a' német nyelv. A' 33-ik Strófában is e' vers. „Aber unglücklich bin ich”! — nem igen jól hangzik. A' 38-ik 39-ik 41-ik Strófák igen helyesek. A' 42-ik Strófában nem érte el a' német a' magyart. A' 47-ikben sokkal többet jelentő a' magyar törének (stürmten) mint a' német erzürnte. Az 50-dik Strófában Cseh Pribék nem azt teszi der entmenschte Böhme hanem jött ment embert, 's ez az szó pribék alkalmasint ezen sláv szótól pribeh, ide futott ember származik: — csudálatos, hogy már régóta a' Csehek olly rosz hirben voltak a' Magyaroknál, holott főképen későbbben tisztos Cseheknek hívtak és betsültettek, de ezek Husziták valának. Hogy az 54-ik Strófa a' magyarral tökéletesen meg nem egyez, ennek helyes okát, valamint az előbbieneknek is előbb, Jegyzéseiben adja a' Fordító. Az 58-ik Strófa mind a' német fordításban, mind a' magyar eredetiben érdemes, hogy gyakrabban elolvastassék; mert ha ezen mi tsekély földünk millió meg millió esztendőig fog fen állani, nem lesz a' virtusnak soha nagyobb ellensége,

mint az, hogy azok is, a' kikről fellehetne és fel kellene tenni, hogy a' virtusnak baráti sőt a' kiknek kötelességek volna, hogy azok legyenek, a' jobb érzésű el nem romlott, iffjú embert, jó erköltseért, mint bolondot nevetik, sőt ezen vélekedéseket gyakran szemébe is megmondják, hogy bolond, mivel betsületes — és a' legalábbvaló gonoszokat is, mihelyt nagyobb póltzon állanak, tisztelik 's a' vétket a' legszebb virtus gyanánt imádják, sőt a' különben is betsületes ember se szégyenel az alávalóság előtt térdet fejet hajtani. A' 61-ik Strófa igen szerentsésen sült el.

Második Ének.

A' 24-ik Strófában streuten helyett jobb lett volna lachten, mivel a' magyarban is kaczagták vagy on. A' 31-dikben az aber kimaradhatott volna 's a' 32-dikben blieb helyébe talán jobban állhatna ward (lön) a' 33-ikban, pedig der arme Tauber helyébe, die junge Taube (a' galambfi). A' 45-ik Strofa hátrább maradt a' magyarnál 's a' 46-ikban Baumstrunk helyébe talán jobb lett volna Baumstock. Az 48-ik 49-ik 50-ik és 51-ik Strófákban egy különösség vagy on a' magyar nyelvben, mellyet főképen ez a' szó ballag játszik, 's mellyet talán nemetre nem lehet tökéletesen lefordítani. Az 54-ik Strófában Qual helyébe talán jobb volna Sühne (dejjába). Az 58-ik Strófában ezen mondás:

„Nékelvek hallgat — csak lépések

Kopog hangot a' fagyon” igen gyönyörű a' magyarban, mellyet a' német:

„Schweigend nan'k sie, und von ihren
Trit-

Tritten knarrt des Pfades Eis" am-
bár helyes, még is ki nem meríthetett. A' 62-ik
Strófában. „A' gondja most más vala", in-
lább „Hatte auf etwas Andere's zu den-
ken", mint sem, a' mi egészen más értelmű:
„Sann nunmehr ein Ander's aus". A' 64-
ik 66-ik Strófa igen helyesen vagyon lefordítva.

A' 69-ikben, ha jól értem Rezi Sándor
magáról szól; 's azért Unglückseel'ge helyé-
be Unfücksel'gert kellett volna tenni. A' 15-ik
Strófa a' magyarban sokkal energicusabb. A' 76-ik
Strófa igen helyes. A' 78-ik és 79-ik Strófába ez
a' szó Folter mellynek a' magyarban úgy is
nintsen semmi nyoma ki maradhatott volna. — 81-
ik Strófában vitézkednie helyébe beizu-
wohnen igen keves. A' 83-ik Strófa helyes.

A' nyomtatás tsinos és tiszta tisztább mint
sem ebben az időben kívánni avagy csak óhaj-
tani és lehetne; midőn Német országban is
annyira le szállott a' Literaturának betse 's
főképen Bétsben, hogy a' munkák nyomtatásbeli
hibákkal pezsegnek; hármát mindazonáltal észre
vettem az elsőt a' 9-ik lap. a' 10-ik Strófában Brust
helyébe Burst, a' másodikat a' 39-ik lapon a' 40-
ik Strófában und erseufzte helyébe erseufzte,
a' harmadikat a' 40-ik lapon a' 44-ik Strófában
a' hol Mitten szóból az M. a' nyomtatónak hi-
bája által kimaradt.

Épen midőn ezt befejezem akadt a' Chronik
der Österreichischen Literatur nevű
folyó Írásnak 69-dik dárabja kezembe; mellyben
ugyan ezen munka megditsértetik, de nem recen-
seáltatik. — Én betsülöm annak észrevételeit, de
most is a' inellett állok meg, a' mit leírtam: én a'
T. Fordító Urat sokkal többre tisztetem, mintsem
hogy neki szemtelenül hízelkedjem; 's nem ten-
ném ezt magamért is. — Én csak az igazat betsü-

löm; — szeretném, ha okosabb lehetnék az egész világnál: de óhajtom, hogy minden ember okosabb legyen nálamnál.

Th.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

I n t é z e t e k.

Nagy-Szombath. Az ide való Gimnásiumban e' folyó hónap 14-én e'képpen ment véghez a' tanuló ifjuság' díszes eloszlása. Reggeli nyolcz órákor Mélt. Koválik János Ur, Tribuniczi választott Püspök, Esztergomi Kanonok, és a' Nagy-Szombati Districtus, Generalis Vicarius tartotta a' Te Deumot, és a' Pontificalis Misét, melly után ő Méltósága, és a' Deakság Professorai' felvigyázata alatt a' Gimnásiumban indult, a' hol Méltóságos Keresztsszegi Gróf Csáky Miklóson, Szepesség' és Szepes Varmegye' örökös Urán, Csüppöfi Préposton, és az Esztergomi Fő Ráptolon' Cantorán és Kanonokján kívül egyéb számos Egyházi és világi jeles férfiak is megjelentek, a' gyülekezetet jelenlétekkel megtisztelni, és egyszer'smind az ifjuság' előmenetelőnek szívből örvendeni. Ottan elsőben Haulik Gáspár 6-dik Iskolabeli tanítvány egy ezen alkalomhoz illő helyesen kidolgozott deak Poémát perorált el egész kelemmel és elevenséggel, azután Czolner János 5-dik Iskolabeli tanítvány ment fel a' cathedrára, és hasonló készséggel declamált szép és tisztán folyó deak beszédben. Mind a' kettő érdemesé tette magát a' két Méltóságnak, és a' többi Uraságoknak figyelmére, de tanuló tarsiak' szíveiken diadalmaskodtak leginkább mind a' ketten, midőn a' köz dícséretben valamennyen részesültek. Végére a' Classificatio olvastatott fel dob's trombita szó között az első perorator által, a' ki társával együtt a' Méltóságos Pontificans által egy egy arannyal ajándékoztatott meg.

A' Gimnásiumbeli ifjuság' száma az idei első felesztendőben 403-ra, a' másodikban 411-re ment, tehát 32-vel többre, mint tavál. Kik között két Grófi, egy L. Bároi, 76 nemes, 12 katonai, 113 polgári, 131 Nagy-Szombati születésű.

Mayr János Ur, idevaló Polgár és bor kereskedő nyerte el a' Bécsi Theátrumot. Pedig csak egy Sorsszámot vett magának, és az volt a' legjobbjik — a' Főtaláló!

2. R é g i s é g e k.

Nagy tanultságától nevezetes Vadásza a' Régiségeknek Niebuhr Úr, Burkus Királynak Romában állandóul lakó Hővetye. ismét a' Classicus Litteraturának még eddig ismeretlen maradványait feltalálta, és a' Tudós világgal közölte. Kinyomtatta tudniillik ott helyeben, egy töredéket Cicero beszédjének p o M. Fontejo — hasonlót pro C. Rabirio ad Quirites — Liuius G. Könyvének egy töredéket. — Senekának némely ismeretlen darabjait, és külömbféle egyéb apróságokat, melyeket ő a' Romai Pápa ő Szentségének annál méltóbban ajánlott, mivel annak különös kegyelme által, a' Vaticanumi Könyvtárnak rejtkeihez juthatott. Még nyerte ezen nagy tekintetű Tudós azon kegyelmet is a' Sz. Pápának, hogy a' Burkus Hővetség Udvarában Romában tartózkodó és Augustana Vallás' köntő idegenek nyilvánosságosan tarthassák módjok szerint az Isteni szolgálatot.

J**.

3. J e l e s s é g e k.

Nemzetiség.

A' megvilágosodott nemzetek nyilvánosságos jelét adják, mely belátásoknak abban, hogy a' külső Országi Portékáknak a' Hazában lévő behozása nem csak a' Nemzetét általjában szegényíti, de egyszer'smind a' szorgalmat hátráltattya, és ez által az al-sorsú embernek munkálkodást, és nyereséget nem szerezven, aztat nyughatatlanná teszi, melyből a' Nemzeteknek mint egy kútforrásból eredne boldogtalansága.

Londonban a' s. e. 15. Junius. napján a' Király születése napja ünnepeltetvén, úgy tétetett fel a' meghívás, hogy a' Fő Aszszonyságok mind öltöztettyekben, mind pedig ekesítésekben egyedül csak Angoly országban készült mivekben jelenyenek meg.

Németb-alföldi (Niederland) Király is közelébb olly parantsolatot hirdettetett, hogy ezentúl mind a' Tengeren, mind a' szárazon Vitézkedő Serege, csak otthon készült ruházatokban, és Fegyverekben öltöztessenek. — Erre köteleztessenek mind azok, a' kik a' Haza segedelméből tartattnak. Maga a' Király egész Udvari népével, és Herczegeivel ezt szentül teljesíteni fogja, és Ministerjeit, valamint is a' Eivatalban lévőket arra kötelezi, hogy például legyenek az egész Nemzetnek. Melly végre minden nemű szerék-különdös billeggek jegyeztetni fognak, annak bizonyágául, hogy Németb-alföldön otthon készitettek. Ha mi Magyarok ezen példát követnénk mennyire gyarapodnának a' Tudományok, és Mesterségek, — és mennyire köztünk a' folyó kész pénz, melly többnyire a' mivekért szomszédainknak marokjában kiküldetik, és többnyire olyan mivekért, mellyel eredetikeppen nálunk termettek, vagy termesztettek.

J**.

IX. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Gorové László. Szólnok Várának viszontagságai. I. 3.
- 2) T. P. Astronomiai Értekezés az 1820-dik esztendei napfogyatkozás alkalmatosságával. I. 32.
- 3) T. Sz. Mythoszi és Krónikai Ritkaságok. I. 41.
- 4) Y. Molnár K. János' érdemes élete. I. 60.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv-ismertetés.

- 1) Lenhossék Mih. Physiologia Medicinalis. I. 76.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Tátika. Eine ungarische Sage aus des Herrn Alexander von Kisfaludy Regék a' Magyar Előidőből. 's a' t. von Georg von Gaal. I. 122.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Intézetek. I. 130.
  - 2) Régiségek. 131 I.
  - 3) Jelességek. I. 131.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY.

1820.

X. KÖTET.

Deáky Secloné

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűlivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Tanítványok által való tanításról.

1. §. A' Tanítványoknak jelesebb tanuló társaik által való tanítása mult század' vége felé jöven keletbe, rövid idő mulva olly híressé lön, hogy köz figyelmet nyert mindenütt. Mint más egyébb új találmány egy felől vádoltatást, kissebbitést, és ellenzést szenvedvén, más felől számos köz jóra, 's nemzeti tökéletesülésre törekedő Tudósoktól bővebben megesmértetvén, 'szorosan meg - vizsgálta ván védelmeztetett, 's ajálta tott; mellyre nézve sok nagy lelkű Hazafiaktól, 's több Kormány székektől elfogadtatott, és fölállítatott. Hazánkban hagyatott az csupán mindedig méltó szó nélkül, noha Tudósaink a' Tudományos Gyűjtemény' 1817-diki V. kötetében nyilván megkeret tettek, hogy annak esmértetésére, 's vizsgálta sára is fordítsák dologhoz értő elméjeket. Ennek a' hátramaradásnak helyre hozása végett bá torkodom én a' Tanítványoknak jelesebb tanuló társaik által való tanítás' eredetét, történetit, módját, minéműségét szemmel látó tanúknak bi zonyosságai szerént, mennyire egy értekezésnek azoros határi engedik, előterjeszteni.

2. §. A' kezdő Tanítványoknak a' tanulásban előmentt társaik által való tanittatása távul se új don új találmány; emlittetik az a' Tanítás' nagy Mesterétől Quinctilianustól (Inst. Orat. l. 2. c. 2.) midőn monda: „Valamint a' tehetösebb tanulókat

a' tanulmányokban való előmenetelre a' vetélkedés bűzdíttya; úgy a' kezdőknek, 's még gyengéknek kedvesebb, mivel könnyebb, a' társaiknak, mint Mesteröknek követése". *) Della Valle Péter (Viaggi dall' Anno 1614. Sin al 1623. P. III. Lettera V. §. 5.) már 1614-ben tudtul adta, hogy Indiában a' tanítványok egymástól tanulgattak, 's a' számvetésben egyik a' másiknak hibáit jóbbitgatta. Mind német, mind magyar országban rég idő óta szokásban volt, és van, hogy a' Mesterek kéntelenségből jelesebb tanítványaik' együvé dolgozásával élnek, másoknak kihalgatására, igazgatására, 's intésére. Ennél tökéletesebb tanítás módja volt az, mellyet Herbault, a la Pitié nevű szegények' házában, a' kisded Jésusról nevezetett iskolának Directora Páris városában gyakorlott. Ő a' hat al-osztályokat a' hetedik osztálybeli tanulók által taníttatta, ségédje csupán az iskolai fenytékre ügyelt. 1772-ben ugyan Párisban más nevelő intézetben, azon idő tájban Paulet N. is a' katona nevendékeket nem csak jelesebb tanuló társaik által halgattatta ki, hanem taníttatta is mind azon tanulmányokban, mellyekre őket előre megtanította. Erről tanúságot tön maga Magdonáld Francia Generalis. e' munkában: *Journal d' éducation à Paris* 1816. De Herbault, és Paulet' tanításának módja illendő figyelmet nem nyert.

§. 3. Ezen móddal-élésre kéntelenségből vemedett Bell András Dr, ki Skotiában Sz. Andrews városban születettvén, papi rendbe lépett; az Angliai Ekklesiától Ostindiába útasíttatván 1780-ben a' katona gyermekek' számára szerzett

---

*) „Sicut firmiores in literis profectus alit aemulatio: ita incipientibus atque adhuc teneris condiscipulorum, quam praeceptoris iucundior, hoc ipso quod facilius, imitatio est”.

új iskolának igazgatását magára vállalta Egmore helységben, Madras Városától nem messze, Coromandel partján. Tanítói segédje nem akarván a' betűk' formáltatását, a' Malabárok' régi szokása szerint, a' homokban tanítani, annak telyesítését, 's az első iskolai osztálynak tanítását egyik jelesebb tanítványára bizta. E' próba tétel fogadatossá lévén, Bell I. Mester idővel azon módot minden iskolai osztályokra kiterjesztette úgy, hogy 1795-ben már minden tanítványait csupán és egyedül jelesebb tanuló társaik által taníttatná olly előmenetellel, mellyre segédjével előbb szert nem tehetett. 1797-ben egészségének vissza állítása végett Angliába vissza térvén, azontúl tudósítást tön új tanításának módjáról és előmeneteléről e' munkájában: *An Experiment in Education, made at the Male Asylum of Madras, suggesting a System, by which a Schvol on family mais teach itself*". Tudósítása először csak két iskolában használtatott: London, és Kendal városokban; az elsőben 1798. a' másodikban 1799: eszt. ben vétettetett bé tanítása módja.

4. §. E' történetekről semmit se tudván Lancaster Jósef, ki Londonban 1778-ban November 25-kén szegény Szitakötő szülektől szármozván, ugyan ott, Southwark külső városban, Borough-road mellett 1798-diktól fogva szűkölködő sorsú szülők' gyermekeinek tanításából elődött. Tanítványai megszorodván, ne hogy tanító segédet fogadni 's fizetni kéntelenítettessék, csekély jövedelméből a' tanultabb gyermekek szolgáltyával élt, mint amaz iskolában, mellyben neveltetett, látta vala. Annak jobhítására, 's költségeinek kémmelésére, mivel szűk béréből a' tanulóknak szükséges könyveket, 's papirost is szerezní tartozott, a' betű formálás' kezdetére a' homokba való írást, a' könyvek helyett a' betű-foglaló, 's szám-

vető táblákat béhozta, melyekről egyszerre 's folyvást többek is tanulhassanak. Az írás és számvetés gyakorlására fekete kő tablacskákat és veszőket szerzett. E' gazdálkodó mód szerént, és némelly jótévő Uraságoknak, u. m. Sommerville Lordnak, és Bedford Herczegnek adományyaiból 300. szegény gyermekeket ingyen kezdett tanítani 1801. esztendő óta. Iskoláját leírta illy czimű munkájában: *Improvements of Education, as it respects the industrious classes of the community; containing a Short account of its present state, hints towards its improvement and a detail of some practical experiments conducive to that end.* London; 's 1803—1806-dikig hatszor nyomtatta ki. Németre fordítva J. L. megbővitve Natorp által kiadatott illy név alatt: „*Ein einziger Schulmeister unter tausend Kindern*”. Ez által naprólnapra nagyobb tekintetet, 's többről több pénzbeli segédelmet szerezvén magának, iskoláját megnagyobbbíthatta, és férfi tanítványainak számát 1000-re nevelhette, kikhez járultak még 200. írást, olvasást, számvetést, és asszonyi munkákat tanuló leánykák; ezeket két testvér hugai által vezérlette legelőször. Annak rendkívül valósága, hogy egy tanító mester 1000. férfi és 200. leány' tanításra elégséges, 's az intézetnek az al- és szegény sorsuakra nézve hasznos volta, az Uralkodó Fejedelemnek figyelmét is magára vonta, ki Lancastert 1805-ben személyesen meghalgtván, 100. Guiné, mintegy 900. forint esztendei jutalommal megajándékozta; más köznép baráttyaival, sőt az egész Publikummal is Lancaster magát igen megkedveltette. Azért ő intézetét Királyi-Lancaster-nevelésnek (*The Royal Lancasterian System of Education*), 's megnevekedett fundussát „*Királyinak*” nevezte; 's ezt olly mestereknek

formáltatására is kiterjesztette, kik ország szerte az ő tanítása módja szerint tanítanak.

5. §. Lancasternek eme' szüntelen messzebb ható munkássága az uralkodó Ekklesiának szorgoskodását fölébreszté : mivel ő 1801. eszt. óta Quäker lévén, és minden vallású felekezetekből állván iskolája, a' religióbéli oktatást saját lelki tanítójikra hagyá, 's velek csak néhány válogatott erkölcsi, 's szentírásbéli mondásokat olvastott. Azért Bell A. Doktor, eddig Plébaniájában Somoanage helységben Dorsetschireben kevesé becsültetvén, noha magától Lancastertől több dolgok eránt megkérdezett, Londonba hivatott 1807-dikben ; hogy az ő tanítása módja Lancasterének ellenébe tétessék a' Canterbury Érsek és Durhami Püspök' pártfogása alatt, 's általa a' keresztény tudomány is taníttassék az Angliai Ekklesia vallása szerint. Első munkásságát kinyilatkoztatá könyvének, melyet tanítása módja eránt adott ki, újonnan kidolgozásával, 's a' Katekismusnak is fölvételével, illy cím alatt : „Analysis of the experiment in Education made at Egmore near Madras, comprising a System, alike fitted to reduce the expence of tuition, abridge the labour of the Master and expedite the progress of the Scholar, London 1817. Azt németre fordította Tilgenkamp illy név alatt : Dr. Bells Schulmethodus 1808. Duisburg u. Essen. Módszere elrendelt iskolákban Sz. Andretvszben Scotiában, Dublinban, Irlandiában, Penyleyben Wales Tartományban, azontúl mustrául vétetett ; tanítása módja elfogadtatott White capel Plébaniái szegények' iskolájában Londonban, Püspök - Angklandiban is Durhami Grófságban, és a' katona és matroz gyermekek' iskoláiban is Chelsea és Greenwich városokban, mellyeknek önnön magálön előljárójok.

6. §. Mindazáltal Bellt Lancaster fíradhatatlan buzgóságával meghalladta. Sok pártfogóját elveszté ugyan olly gyanúba hozattatván, mintha tanítványit az Angliai Ekklesia vallásától elidegeníteni kívánná, és csak a' Királyi jutalom pénzben vehetett részt ezentúl; más felől rosz gazdálkodása, és a' mester-készítő intézetre szerfelett való költségeskedése miatt 6449. font Sterling, mintegy 60,000 foréntnyi adósságba merítvén magát; de ezen legszorosabb állapottyában két igen különös pártfogóji akadtak, kik érette jót állottak; hat tagokból álló választmány magára vállalta 1808-ban intézetének gazdaságbeli gondviselését, és azt pénz-gyűjtögetés által fenntartotta. E' rendkívül való szerencséjén heveskedő képzelődése úgy fölgyűlladott, hogy Istentől csudálatosan választottnak látszatnék magának a' szegény gyermekek' boldogítására. Azért apostoli buzgósággal Angliának minden részeit bejárta tanítása Evangeliumának hirdetésére; 1806—1811-ig már 6837. Angol mértföldet futott be, 141. nyilvánvaló tanítást tartott eránta, 's 95. iskolákba béhozta, mellyekbe 30,000. gyermekek tanítottak. Ezen előmenetelre igen szolgált ez újonnan kiadatott munkája is: „The Britisch System of Education 1810.” Általa az Uralkodó Korona Herczegnek olly kegyelmét nyerte, hogy ötet meghalgtatván, kétszer annyi jutalom pénzzel ajándékozta meg; e'hez járult több nemesen gondolkodóknak szövetsége is, kik azon esztendőben financiai Commissiót formáltak a' Királyi Lancaster' tanítása módjának elterjesztése végett a' szegény gyermekek' javára; Elölülőjök lön Bedford Herczeg. Azért Lancaster újjolag béutazván Angliát; tanítása módját, 's kiadott munkáját többről többre elszélesztette. Azonban büszke, makacs, újjításokra vágyodó lelkűsége miatt a'

Financz Commissióval össze veszett; ennek Londoni iskoláját átadni kényszerítették 1813. eszt. ben; attól mint fölvigyzó se akarván függeni, éppen külön vált; 's e'képp' munkásságának végét érte. Azon iskolát; mellyet Tootingban, közel Londonhoz, maga költségén nyitott, fenn nem tarthatván, ismét kóborlásra adta magát, melly csak többről több költségébe tellett; 's minekutánna 1816-ban a' Commissiót helytelen vádolásokkal megtámadni merészelte kiadott munkájában, a' Nemzetnek pártfogását végképpen elvesztette; most Manchester városában édegel szűkölködő, 's elhagyatott állapotban.

• 7. §. Lancaster' tanításának módját nevelőkei még nagyobb tökéletességre vitték mint maga; a' fenn említett Commissió, melly ezentúl „British and foreign School Society” nevet vett magára, Britanniában, 's Britannián kívül, világunk' minden részein elterjesztette. Hozzá járult egy asszonyi egyesület, melly a' leányoknak azon módszerént való tanításáról gondoskodnék. E' szerencsés előmenetelre szolgált ama vetekedés is, mellyel a' Tudósok 1806-diktól fogva írásaikkal az eránt csatáztak egymással, Lancaster vagy Bell' tanítás módja legyen e' helyesebb? Az első vagy második volt legyen e' annak feltalálója? új legyen e' eme találmány vagy se? Mennyibe új, mennyibe se? E' vetekedés 1811-ben a' prédikáló Székekbe is, 's a' parlamentomokba is felhatott. Lancaster' tanításának pártját fogták az Angliai Ekklesiával nem tartók (Dissenterch) 's az Oppositio' tagjai; vele tartottak a' Kent és Sussex Királyi Herczegek is. Bell' tanításának módja elő-haladást nyert ama társaságnak közbenjárása által, melly Angol országban, 's Valesz Herczogségben az Angliai Ekklesia részéről a' vallásbeli nevelésre ügyel, 's mellynek Pártfogó-

ja mostanában maga a' Király, Praesese a' Kanterburi Érsek, helytartóji a' többi Püspökök. E' fő társaság, mellynek fiok egyesületi vannak minden megyékben, a' köz nép' gyermekeinek Bell módja szerént való tanítására Londonban, Balvingardensben 1813-ban egy fő iskolát szerzett 600 férfi, és 400. leány gyermekek' számára; vele egy mestereket formáló intézetet kapcsolt öszve, mellyben esztendőnként 40-nen kapnak szabad kosztot és szállást; 's 1817-dikig már 740-nen, u. m. 530. tanítók, 's 210. tanítónék készítették. Eme 1817-ben Május 30-kán Királyi hatalommal megerősített, 's privilegiáltt Nemzeti társaság 30,000 font Sterling költséggel Bell' tanításának módját már 1030. iskolákba béhozatta, és 200,000 tanulókkal használtatta. E' rendbeli iskola York fő Generális' parancsolattyára minden regementeknél béhozattatott. Bell maga a' Scherburgi szegények házának Gondviselőjévé tétettvén, gazdag jövedelemmel (egyházi beneficiummal) ajándékoztatott meg; 1813—1815-ben tanítása módját, 's historiáját meg bővítve három darabokban kiadta illy név alatt. „Elcmens of tuition”. Egyszer'smind a' Londoni fő iskolának Elöljárója; időről időre al-iskolájit egész Britanniában meglátogattya. Sőt e' célból 1817-dikben Franczia országot és a' Helvetiai Kantonokat is béutazta tanítása módjának nem kevés kiterjesztésével.

8. §. A' „Brittisch and foreign School Society” külföldre is kiterjedő munkásságával Lancaster' Systemáját bévitte Keleti Indiában a' Baptisták között 1810-ben, Halifax és Cap tartományokban 1813. Sierra Leonába 1814-ben; itt négy született Afrikánusok, Londonban formáltatván, vezetik a' dolgot. Antigóaba a' Herrnhutterek és Methodisták, Sydneybe, 's New - Wallisba egy

Londonban tanúlt Otaheita vitték bé azon tanítás' módját; azon esztendőben. Franciaországban Labord Gróf, 's Gaultier Apátur terjeszték el még 1814-ben; Labord Gróf, és Lasteyrie Dr. leírták francziául; Rochefoucauld Liancourt Herczeg Lancasternek „Brittisch System of Education” nevű munkáját fordította hazai nyelvére. Eme nagy Férfiaknak buzgózkodása által szövetkezett össze a' kezdetbéli (elementáris) tanítás' előmozdítására 1815-ben különös egy társaság, mellynek Praesese most Rochefoucauld Herczeg, V. Praessessei Lasteyrie, és Gaultier Tudós Urak, közönséges Titoknokja ama nevezetes Degerando Báró. Azon időben Martin Protestans Doktor a' társaság' költségén nyitott először Párisban e' rendbeli iskolát; utánna más kettő állíttatott föl: egyik Duras Herczegné, másik több jótévő Urak' gondoskodása által. A' Katholikus Papság olly Királyi végzést eszközölvén ki, hogy a' Keresztény hitnek fundamentomi minden iskolákban tanítassanak, azoknak Protestans tanítóji Martin, Trossard, és Bellott a' részvételtől eltiltattak ugyan, de mindazáltal a' Lancasteri tanítás' módja fenntartatott, 's megerősített. Chabroth Páris városának Praefectusa, Normalis iskola név alatt, olly nevelő intézetet szerzett, mellyben ezen módot követő tanítók formáltassanak; hasonlót állíttatott föl Quignon Asszonyosság a' Tanítónék' számára; 's már 1818-ban a' Seinei Departmentben csupán 38. Lancasteri iskola szám- láltattak, Párisban magában 28-an. Napról napra szaporodott számok az említett társaság' buzgó- sága által, 's már 1819-ben 400. azon rendű isko- lák valának Franciaországban. Ama Párisból el- igazított Tanítók Bordeaux, és Montauban vá- rosokban állíttottak Lancasteri iskolákat a' Hugo- noták' számára. Akárhogy' lármáztak is ellenük,

„a' keresztény iskolai Szerzetesek”, és ezeknek barátjai, a' Polgári Elöljárók folyvást előmozdították azokat, a' hadi dolgokra ügyellő Minister minden regementeknél bévétette. Legnagyobb virágzáshan vannak, és szemlátomást tökéletesülnek Páris városában Gaultier Apátur' eszközlése által, ki azokban a' helyesen és szépen írásnak módját is taníttatya; a' számvetés rendszerét is megjobbítottatta, az egyes számokat vonások helyett színes pontokkal váltatta föl a' német mód szerént; a' betű foglalat és olvasást jobb, 's könnyebb osztályokra vette; a' religió' taníttatása végett Fleuri Apátur' jeles Katekismusát több részekre szakasztatta, mellyek nincsenek táblákra ragasztatva, hanem rámakba, úgymint következnek, bététetnek. A' Kommandó szókat, szükségeseznek találván, a' tanulóknak szüntelenvaló foglalatostkodtatássokra, 64-re határozta; azon törekedik, hogy Pesztalozzi Úrnak látható tanítása módját, mennyire czélra alkalmas, Lancaster' módjával egyesítse. — Az említett, Párisból eligazított Protestáns Tanítók Lancaster' tanításának módját Helvetiába is bévítették: nevezetesen Genf és Lausanne városokban; Freybergbe Tudós Girarde vezette be. Sőt ezen tanítás' módja csak nem egész Európába elterjedett: Neapoliban a' Királyi szegények iskolájában keletben vagyon 1815-dik esztendő óta; Bécsben néhány magános szerzeményekben, és több Austriai Regementeknél elfogadtatott. Spanyol országban a' Király még 1810-ben olly rendelést tett, hogy minden népesebb városokban fölállíttassék, 's különös gondviselés alatt álljon. Az Oroszok még Francia ország' elfoglaltatásakor néhány regementeknél éltek vele; élnek avval Gróf Rumänzoff' jószágain, és Pétersburgban is; azt közönségessé kívánván tenni az Orosz Császár, kitanulása végett

Tudós Hamel Urat Angol és Francia országokba küldötte Császári költségeken, ki tapasztalásait németül Párisban kiadott munkájában közölte is illy czim alatt: Der gegenseitige Unterricht; Geschichte seiner Einführung, und Ausbreitung durch Dr. A. Bell, J. Lancaster, und andere, ausführliche Beschreibung seiner Anwendung, in der Englischen, und Französischen Elementar-Schulen, so wie bey einigen höheren Lehranstalten von Josef Hamel. Mit 12. Kupfern, und den Bildnissen von Bell und Lancaster in Steindruck. Auf Befehl Seiner Russisch Kaiserlichen Majestät. Paris bey Firmin Didot. 1818. 8. Ide járul: hogy a' Hayti Király is Sz. Domingo Szigetében még 1817-ben némelly Angolok által ezen új tanítás' módját föllállította.

9. §. A' Tanulóknak Tanítványok által való tanítása ezekben áll: néhány jelesebb, 's már gyakorlott Gyermek a' Tanítványokból kiválasztatnak, hogy a' tanulást a' tanulmányok, és tanítványok' osztályaiként, kiszabott rend és gyakorlatok szerint, azon egy tanuló szobában vezessék, a' Mesternek fölügyellése alatt, hogy mindenek rendin menyenek végbe, 's kiki kötelességének pontig megfelellyen. E' végre a' tanulmányok nem csak tulajdon részeikhez, hanem a' tanulók' tehetségeihez képest is több szakaszokra föl vannak osztatva, a' tanítványok szint annyi osztályokban tanulnak, mennyi a' tanulmányok' száma. A' ki egyik osztálybeli tanulmányt legjobban megtanulta, 's másképp is jó maga viseletű, annak tanítására választatik a' következő osztálybeliekre nézve, 's tanító marad mind addig míg mást helyébe alkalmatost nem formált, vagy rendtlen maga viselete által hivatalára érdemeiben nem lett. Ezután ismét azon osztályba lép, melyben eddig tanult, alkalmatos időben megtanítat-

ván arra, a' mit hivatala közben elmulasztott. E' tanítónak kötelessége csupán abban áll: hogy a' kiszabott szakaszbéli leczkét (pensumot) előre mondja, és maga után mondassa; az írnivalókat szóról szóra dictállyá, 's leírassa; a' könyv bétéve tanulandókat fölolvassa, 's kihalgassa; a' megtanultakat úgy kikérdezze, mint elejbe szabtatott; a' jó rendre vigyázzon; más egyebet tennie, vagy mondania nem szabad. E' tanító Bell szerént Teachers, Lancaster szerént pedig Monitors, a' Francziáknál Moniteur nevet visel; mindenik mellett van egy vagy több segéd, ki akadályoztatása esetében hivatalába lép; a' Mesternek meg' vannak több fő Intőji, kik a' Tanítóknak rendeléseit tudtul adják, 's mindenütt járván minnyájok' tettei-re vigyáznak. Minden osztálybeliek különös helyet foglalnak az Iskolában, 's úgy vannak el helyeztetve, hogy a' Mester minnyájokat szemmel tarthassa. A' Próbátétel az elsőn kezdődik, ha nála jobban tudja valaki a' leczkét, annak helyébe lép, ő meg az övébe; azonképp folytattatik a' másodikkal, harmadikkal, és a' többiekkel is. A' próbatétel után kik leczkéjeiket megtanulták, tüstént fellebb való osztályba léptettetnek, míg az egész tanítás' rendin ált nem mennek. Minden osztálybeliek azon időben, azon parancsoló (Kommandó) Szók által intettetnek a' tanulásra, írásra, számvetésre, 's próbatételre; azon szókkal intetnek a' magok helyes viseletére is (u: m: fejét föl, vállakat alá, 's a' t); azon szóra (ex) lépnek ki a' próba tételre is, 's ugyan azon szóra bocsáttatnak ki az iskolából is.

10. §. E' czélra az iskola-épület tulajdon alkalmaztatást kíván, hogy 200 - 1000. gyermekek is benne megférhessenek, 's minnyájan a' Mester' szemei, 's fölviyázása alatt legyenek. Leghelye-

sebbnek találtatott az, melly ujonnan építettvén, hosszú négyszög, vagy hosszas kerék formájú, két szárnyokra nyílik; nagyobb szélességű mint hosszúságú. Legjelesebb az, mellyet 1817-ben Sussex Herczeg Boroughroadon, Southwark külső városban Londonban pompásan az új tanítás módjára fölnyittatott. E' föld szintvaló épület két szárnyokra oszlik, egyik a' férfi, másik a' leány gyermekek' számára vagyon, 's így két egymással közösülő nagy szobákból áll, hogy a' tanulók a' közönséges próbatételen, 's a' vallásbeli tanításon minnyájan együtt lehessenek. A' padok benne szint annyi részekre osztattak, hány a' tanulmányoknak és tanulóknak szakassza; közepettek üres hely vagyon, mellyen minden osztály előtt egy félkarika van kerekítve, mellybe állanak a' próbatételre kilépők a' mesterrel szemközt, kinek széke a' két szárnyok között emelkedik föl; ennek grádicsain állanak a' fő Intők. A' falakon kétfelől mindegygyik osztályhoz tartozandó táblák függenek; ezekre félárkusokon, nagy betűkkel nyomtatattva ragasztattak a' különféle tanulmányi leczkék, (pensumok), 's a' rend' kívánatása szerént elővételnek. Vannak kisebb táblácskák is, mellyeket az Intők kezeikben hordoznak, 's midőn kelletik, a' Tanulóknak kiosztogatnak. Az iskoláknak, 's padok' helyheztesének különféle formáit, a' gyermekeknek félkarikába állításával, és a' Mesternek ülő székevel egygyütt láthatni Hamel Úr' munkájában az I. II. III-dik metszett táblán. De akármelly kész iskolai épületet is azon czélra alkalmatossá tehetni.

11. §. Ezen iskolába ugyan a' Tanulóknak az Intők a' tudnivalókat egyszer, hányszor szükséges, fölmondják, és megmutatták. A' betű-foglalóknak egyszer'smind az előttök lévő finom homokban a' betűket formálgatni kell az elejбек

adatott példák szerint. Azoknak, kik egyszer a' betű formálgatást a' homokban megtanúlták, fekete kő tábla és vessző vagy kréta adatik kezeikbe, 's mind azon szókat, mellyeket öszvefoglatnak, tüstént le is kell írniok. Azoknak pedig, kik már mind a' betű-foglalásban, mind a' kő-táblán írásban gyakoroltattak, papiroson és tollal kellek írniok. Minnyájoknak a' kő-táblán kell a' számvetést tenniük a' falon függő táblák példái szerint, mellyek annyifélék, a' hány esetek előfordúlnak a' számvetésnek négy nemeiben, 's az arany regula dolgában. A' könnyebbekről a' nehezebbekre, az elvont számokról az egygyüttvettekre kell előlépniük, 's a' munkálkodás módját, melly alól a' táblán rövideden meg van fejtve; és kulcsnak neveztetik, betéve is kell tudniok. A' vallásbeli, 's erkölcsi tanuságokat is nem csak olvasniok, hanem megtanulniok is kellek; 's azokból változtatott kérdésekre felelniük, és végre magát a' Sz. Írást is olvasniok.

12. §. Az iskolai tanítás reggel 9. délután 2. órakor kezdődik. Ez előtt 5. minutával a' Fő Intők az osztálybeli Intőket, a' 9. és 2. óra elütésével pedig a' tanítványokat az iskolai épületbe bocsáttyák; ezeket padba menni, kalapjokat levenni, 's hátokra akasztani, író táblájokat elővenni, 's megtisztítani parancsoltyák. Minekelőtte leüllyenek a' fő Intők az al-intőket, ezek meg' az ő osztálybélikeit megtekéntik, ha megmosdottak e'?' nem mocskosok e'?' az író tábláik tiszták e'?' Ezek után kezdődik minden osztályoknak tulajdon gyakoroltatása. Az első, vagy is kezdők a' betűket esmérni, 's a' homokban formálgatni tanultyák, és váltva a' padokból a' jegyzett karikába kilépnek a' mutató táblához közel, hogy a' betűket helyesen kimondják. Ezek a' közönséges Kommandó alatt nincsenek, hanem kü-

lő-

lönösen egy két Intők által vezéreltetnek. A' másodikak két betűs szót foglalnak össze, 's írnak le; a' harmadikak hármost, a' negyedikek négyest, az ötödikek ötöst és hatost; a' hatodikak két fogású szókat olvasgatnak és irogatnak le; a' hetedikek több fogásuakat; a' nyolczadikak az igen nehéz szókat foglallyák össze, 's a' Bibliát olvasgattyák. Az ötödik osztálybeliek az olvasást, a' hetedikbeliek a' papiroson való írást elkezdi. A' Tanítás mindég diktálással, (fölmondott szónak leiratásával) kezdődik; melyet a' Mester' ülő székeinek grádicsán álló fő Intő vezet; a' nyolczadik osztálybelieknek ugyan egy 4, a' hetediknek 3, a' hatodikaknak 2. fogású szókat; az ötödikeknek 5. betűs, a' negyedikeknek 4. a' harmadikaknak 3. a' másodikaknak 2. betűs fogásokat ad föl; ez meglévén a' nyolczadikaknak ismét más négy fogású szót diktál; az al-osztálybeliek is az ő csoportyaiknak azon mód szerint új szókat vagy fogásokat diktálnak, mellyek t. i. a' fő Intőtől elkezdettek utánn következnek sorban, mind addig míg egy leczkének vagy pensumnak vége nincsen, melly a' kezeikben lévő táblácskákon följegyeztetett. A' diktálás utánn az Intők tüstént az ő osztályaikat eljárják, kinek kinek írását megtekintik, 's a' hibákat helyre hozzák. Ez meglévén mindenik Intő új leczkét vagy pensumot diktál az ő osztályának, ezt ismét megvizsgálja, 's ki egyengeti egész reggeli tizedfel és délutánni harmadfél óráig, melly a' kikérdésnek (Examennek) ideje. Tudni kell azt, hogy minden végbemenetelnek jegye ez a' szó Ex, melly mindenik osztály előtt egy magas rúdon függ; míg a' munka tart befelé van fordítva; mihelyt végbe megy, az Intőtől a' Fő Intő' fele kifordíttatik. Így p. o. ha az író táblák megtisztíttatva találtattak, vagy a' pensumok le-

irattattak, az Ex kifelé fordíttatik; mellyre a' Fő intő újrat parancsol az ő rendi szerént: p. o. irjatok, vagy lépjetek ki, 's a' t.

§. 13. Reggeli tizedfél, 's délutánni harmad fél órakor a' Fő intő parancsolja, hogy az al-intők osztályokat mustrállyák, az az vegyék számba; 's olvasásban való Fő intőket nevez ki a' VIII-dik és VII-dik osztályból. Ezek az al-intőktől az osztálybélieknek számát megtudván, ha szükség, őket 8—10-denként kisebb csoportokra elosztják; ezeket bizonyos tempóra a' padokból a' fél karikákba állíttják; a' gyermekekkel kezüket hátra kuncsoltattják; az elsőnek nyakába akasztják a' fejedelmi jegyet; a' föladatott pensumokat tőlök rendre kikérdezik; az elsőn elkezdvén; ha ennél valaki jobban tudja, jegyét és helyét elnyeri; átmennek a' másodikra, harmadikra mind végig. A' föladatott pensumok' kikérdezése után az olvasásban intők a' tanulóknak olly osztályokhoz tartozó fogásokat, vagy szókat adnak föl a' syllabizálásra vagy olvasásra, mellyek az előtők függő táblán nincsenek; hasonló vetélkedéssel. Utóllýára azok tartják meg a' fejedelmi jegyet, 's az elsőbbséget, kik vagy mindeneiket, vagy legtöbbeket tudtanak. Azon időközben az osztálybeli intőknek, ürességek lévén, ama tárgyak közöltetnek, mellyek a' föl-sőbb osztályban előfordútlak, hogy hátra ne maradjanak. E' gyakorlás tart' tiz, és három óráig. Tiz és három óra után a' Fő intő elkezd a' számoknak dictálását az ő rendi szerént; a' számvetésben intők pedig azokat folytattják; a' munkákat megvisgállyák, és egyengetik, úgy, mint az előbbiek a' föladatott írni valókat; 11. óráig, vagy egy fertály tizenkettőig reggel; négyig, vagy egy fertály ötig délután, a' mint azokat elvégezhetik; ekkor ők is csoportyaikat rendre

félkarikába kiállítták a' táblák elejbe; a' föladatazott példákat velek fejtegettetik, az elsőn elkezdvén, a' másodikon, harmadikon folytatván mind végig. A' számvetésben is az marad fejedelem, második, harmadik, 's a' t. ki pensumát másoknál jobban tudta. Reggel tizenkettőfél, vagy tizenkét; délutánn ötőfél vagy öt órakor, a' mint a' nap rövidebb vagy hosszabb, a' tanulók az iskolából haza bocsáttatnak.

14. §. A' fenyíték e'képp eszközöltetik: a' rendtartásban intő szüntelen forog az osztályok körül; ha ki föltartván kezét valami kívánságát vagy baját jelenti, azt tüstént meghalgattya, 's kielégíti; vigyáz mind a' jó, és szorgalmatos intőkre és tanulókra, mind a' rosszakra és túnyákra, hogy a' Mesternek bejelenthesse; ennek ítéletéből őket érdemök szerint illendő jeggyel megkülönbözteti, vagy jutalom-billett is megajándékozza. A' szorgalmatosnak nyakába illy jegyet akaszt: szorgalmatos gyermek (Diligent boy); a' jónak good boy, a' csacsának, talking boy; a' játszónak playing boy, a' tunyának idle boy, a' mocskosnak dirty boy. A' szorgalmatosabb gyermekeknek próbatétel után osztogatni szokott jutalom-billétek $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{8}$ pénzt érnek, 's az iskolának végével, egészet téven, kifizettetnek. A' jelessek könyvekkel, ércz pénzekkel, kulcsokkal, 's csillagokkal ajándékoztattak. Azok, kik nem tanulnak, az alsóbb osztályra levett tuel; kik otthon meg nem mosdanak, az iskolába minden társaik előtt megmosdattatnak; kik az iskolából kimaradoznak, vagy szófogadatlanok a' fekete könyvbe beirattatnak; a' fekete lyukba állíttatnak, 's a' jutalom billettjeiket, melyeket nyertek, elvesztik. A' nagyobb vétkek köz törvényszék által ítéltetnek és büntettetnek meg. Ennek van a' tanulókból választatott egy Prae-

sese, több Assessora, 's egy Referense. Ez a' véteknek valóságát megvizsgálván, a' Birók elejbe terjeszti, kik egymás, között tanácskozáván, az eránt ítéletet tesznek, és Sententiát hoznak, mellynek végbevitelére a' Mesternek jóváhagyásától függ. A' legérzékenyebb büntetés az iskolából való kirekesztésben áll. Minden önkényes büntetések, vesszőztatások 's más oktalanságok ezen iskolából számkivettettek.

15. §. A' Mester ülő-székeében a' Fő igazgató mellett iskolai protokollumával foglalatoskodik; belé jegyzi 1) a' tanítványoknak neveit, melly nap kezdték az iskolába járást? 2) A' jelenlévőknek és elmaradtaknak számát minden nap 3). A' tanulóknak magok viseletét; kik voltak reggel és délután a' jobb és rosszabb tanulók? kik ajándékoztattak, 's büntettettek meg? 4) Az osztályoknak előmenetelét: minden osztálybeliek mit tanultanak naponként? 5) Az Isteni tisztelet' gyakorlását: kik jelentek meg azonn, kik se? 6) Az előre jelentetett Gyermeknek' neveit, kik iskolába fölvetetni kívánnak. 7) Azon észrevételeket, mellyeket a' Látogatók tettek az Intézetnek előmozdítására 's tökéletesítésére.

16. §. A' Bell' tanításának módja, 's iskolája Lancasterétől többekben különböz: 1) Lancaster a' Religió tanítását több vallásbeli tanítványai lévén, kinek kinek lelki tanítójára hagygya; tanítványaival csak néhány erkölcsi és bibliai mondasokat tanultat; protocollumában az Isteni tisztelet' gyakorlása eránt rubrikája nincsen. Bell ellenben minden tanítását az imádsággal kezdeti 's végezteti, az Angliai Ekklesia szerént való Vallásnak rövid summáját megtanultattya, 's úgy olvastattya a' Bibliát tanítványaival. Az isteni tiszteletet hiven gyakoroltattya, 's eránta protokollumában rubrikát tart. 2) Lancaster' pensumai

táblákra vannak mind ragasztatva, mellyeket a' tanulók közönségesen használnak; Bell ellenben könyvekkel él, mellyek bizonyos részekre szakasztatva mindenik tanítványnak elejbe tétetnek rá-mácskában. 3) Lancaster szerint a' tanulmányok és tanulók több osztályokból állanak; többek a' fő és alintők; minden tanulmány' részeinek tulajdon osztálya van; van rendtartó; olvastató, számvető fő intője 's a' t; vannak ezeken kívül különös al-vagy-is osztálybeli Intőkis Bell szerint ellenben a' tanulmányok és tanulók kevesebb osztályokban állanak: u: m. Betű esmérők; syllabizálást kezdők, syllabizálást folytatók; olvasást kezdők, olvasást gyakorlók. Egy a' fő intő, a' Mesternek segédje; ugyan azok a' számvetésben és rendtartásban az Intők, kik az olvasásban, és betű foglalásban. 4) Lancaster' módja szerint minden Kommandó, sip és csergetyú szó után megy; a' tanulók tempóra lépnek ki, minden gyakorlás tulajdon parancsolattal kezdődik, 's végződik. Bell szerint a' tanulmányok az Intőktől részenként folytattatnak a' könyvnek utmutatásához képest; közönséges parancsolatok nem adattatnak: mivel minden osztály magát különösen gyakorollja; ezen okból a' közönséges dítválásnak sincs helye az írásban és számvetésben. 5) Lancaster szerint az ülés és állás egymást egyaránt fölváltya, hogy az első a' tanulónak ártalmára, a' második lankasztására ne szolgállyon. Bell szerint minden gyakorlások állva mennek végbe, 's a' tanulók csak akkor ülnek, midőn pulpitusaiknál irnak. Azért Lancaster szerint az iskolában ülő és író padok vannak; Bell szerint székekés pulpitusok. 6) Lancaster szerint az iparkodásnak rúgótolla a' becsület érzés, és szégyentől; tartás; a' jók és rosszak a' melyökre ragasztatott jegyek által különböztetnek meg. Bell szerint az iparkodás ösz-

töne a' pénz, jegy (médaill) és könyv — ajándék.

7) Lancaster szerént az írás, olvasás, számvetés tizenkettődfél és ötődfél óráig tart, Bell szerént azon gyakorlás 11 és 4. óráig tartatik; azután reggel 12. két óráig a' vallásbeli tanítás következik, dél után a' számvetés öt óráig folytattatik

8) Lancáster szerént minden heten közönseges kikérdeztetés tartatik, Bell szerént minden holnapban egyszer. A' ki az ezen idő szakaszra rendelt tanulmányokat megtanulta, felsőbb osztályra emeltetik. Ezek szerént Lancaster tanításának módja olcsóbb, könnyebb, szorosabb rendtartásu, gyorsabb előmenetelű; Bellé ellenben jobban kedvez a' Vallásnak; azért nem csuda, hogy az Angliai Ekklesia Bell' systemájának fogta partyát, Lancaster' systemájának pedig nagyobb kedvellőji lettek azok, kik az Angliai Ekklesiától nem függenek.

17. §. A' Tanítványok által való tanításnak jelességei ezekre nézve következőkben állanak. 1) A' Tanításnak érthetősége: tagadhatatlan, hogy a' Gyermeknek értelmesen tudja magokat egymás között kifejezni: ezt tapasztalni az ő társalkodásaikban, 's mulatságaikban. Holott az érett koru tanítók közül csak igenkevesen bírnak e' szerencsével, hogy magokat a' Gyermeknek megfogásához szabni, 's tulajdon nyelvökön ki jelenteni tudnak; azért olly nagy mesterség a' Gyermeknek számára értelmes könyveket írni. 2) A' Követésnek, föl ingereltetése: a' Gyermek tudtok, 's akarattyok nélkül is egymás' követésére gerjednek, a' mit valamelly társoktól látnak, azt képek ők is megtenni, innen tanulják el egymástól olly könnyen a' csintalanságot, gyermeki játékot, 's t. e'f. Tehát azokra is, a' mit a' tanulmányok' dolgában társaiktól látnak, hallanak, önként hódolnak, örömet reájok vetik magokat.

Hogy azt tudják, a' mit élemedett Mesterök tud, 's úgy tudják mint ő, arra olly hathatósan nem vonódnak. 3) A' vetélkedés buzdítása: a' Gyermekben megvan a' becsület érzés, és szemérem eredeti mértékében; azért szeretnek ők dicsértetni, megkülönböztetni, elkeserednek, sírásra fakadnak, ha gyaláztatnak, másoknál kevesebbre becsültetnek, kivált nyilván. Eme becsületérzés pedig ezen tanítás módja által igen hathatósan élesztetik ő benne! Másoknak tanítója, 's intője lenni, a' vetélkedésben fejedelem maradni, jó, szorgalmas Gyermeknek esmértetni; melly nagy dicsőség! melly hatalmas ösztön!! E' vetélkedés más iskolákban így távol se buzdíttatik. 4) A' tanulmányoknak és tanulóknak alkalmas fölosztása; nem csak az ő nemeikre, hanem az ő alkotórészeikre is, a' tanulók' megfoghatásához képest, elszakasztatva lévén a' tanulmányok, ő nekik nehézséget nem szereznek; a' betű foglalat, és olvasást kezdők nehéz fogásokba és szókba nem akadnak. Minden tanulóknak van kész útmutatójok, kihalgatójok intőjök; van ki az ő hibáikat egyengesse, nemtudássokat eligazíthassa, másoknak vissza tartóztatása nélkül. A' szokásban lévő tanítás módjában a' tanulmányok az ő ágozataikra, 's a' tanulók az ő megfogásokhoz képest föl osztatva nincsenek; a' kezdők a' gyakorlottakkal; a' gyengék az erősebbekkel egygyütt szillabizálni, 's olvasni kényteleníttetnek. Az egy Mester minnyájokkal külön nem foglalatoskodhatik; kit kit el nem igazíthat; mindeniknek hibáját kinem egyengetheti. Ha ezt szeretné cselekedni, másokat vesztég marasztani, 's azon idő közben foglalatosság nélkül hagyni kényteleníttetnek. 5) Az alkalmas és elégséges tanítók' szükségének kipótoltatása: már azoknak is, kik a' gyermekek' tanítására, eme leg keserűbb, 's leg háladatlanabb

kenyérre áldozzák magokat, száma igen csekély; azoké, kik a' nevelés, 's gyermek' tanítás mester-ségét értenék, 's búzgón és csüggedhetetlenül üznék, még kevesebb. Azok szánnyak magokat többnyire a' tanításra, kik fölsőbb iskoláikat el-hagyván, vagy elhagyni kényszerítetvén, más-képp nem élhetnek. Azért a' gyermek-neveléshez és tanításhoz tudatlanul kezdenek; oktanul lát-nak; hivatalyokat kényszerül folytattyák, bo-szonkodva végzik közönségesen. Ha nagy számu, külömbféle tehetségű tanulókkal vagyon bajok, ekkor éppen nem tudják, mi tévők legyenek: i-rattassanak-e, olvastassanak-e, szylabizáltassanak, vagy betűket esmértessenek, kihalgassanak, büntessenek 's t. e'f. Közönségesen se egygyik se másik dolgokat helyesen nem telyesítik, 's nem is tellyesíthetik. A' Gyermeknek bár melly számo-sak, bár melly különböző tehetségűek legyenek, az új tanítás módja szerént egy mester minnyája-kat foglalatostkoddattya. A' jelesebb tanulók ké-szek azt, mit tudnak másokkal közleni; társaikat, ha eltévelyedtek, útha igazítani; hibáikat, mel-lyekre vetemedtek, helyre hozni, minden unal-kozás, csüggedés, boszonkodás nélkül. Illy jele-sebb tanulók minden iskolában találkozhatnak. 6) A' szoros rendtartás: a' szóban lévő tanítás' módja szerént minden gyakorlás bizonyos időben, mér-tékben 's osztályban megy végbe; minden tanuló foglalatostkoddatnak, és szemmel tartatnak egyre. A' köz tanítás' módja szerént ellenben minden a' Mesternek szabad kényjétől függ. Akkor, 's ad-dig tanította ő a' betű esmértetést, foglalatást, ol-vasást, számvetést, mikor és meddig neki tetszik, annyit ad föl tanítványainak, mennyit tetszik; akkor halgattya, 's kérdezi ki őket, mikor tet-szik; sőt akkor fog a' tanításhoz is, akkor hagy-gya félben, mikor neki tetszik, 's a' t. 7) A' mér-

téklett fenyték: ugyan azon tanítás' módja szerént az Intöknök vigyázó szemei a' tanulókon szüntelen függenek; a' fekete könyv mindég nyitva áll, mellyből a' Gyermekök' hibáit Szülőik, 's minden mások, napról napra megtudhatták; készen vannak a' tunyaság, csacskaság' 's t. e'f. büntető jegyei is; gyors a' birói szék is nagyobb vétkeknek megítélésére 's büntetésére. Ezen intézetnek különös érdeme az, hogy a' föl-vigyázók, intők, birók, és büntetők a' jelesebb tanulókból választattak. Öket az egygyütt érzés (Sympathia) hathatós ereje igen mérsékli a' büntetések szabásában, és végre hajtásában, mellyhez járul a' Mesternek jóvágagyása. A' tanítás' planuma pedig minden kegyetlen, oktan ütést, verést, 's más helytelen büntetést eltilt. A' köz tanítás' módja szerént pedig az egy Mester, vagy ennek segédje (a' Praeceptor) minden tanulókat szemmel nem tarthat; hibáikat, fogyatkozásait, és vétkeiket önkényesen ítéli, 's bünteti meg; türehetlenségéből, haragjából, hoszonkodásából a' gyermekeket szabadon üti, veri, pofozza, rugdossa 's a' t. 8) A' tanulóknak gyorsabb előmenetele: a' tanítványok általvaló tanítás' módja szerént a' tanuló azontúl fölebb mehet mihelyt osztálybeli tanulmányát tudja, mellyre az alkalmas tanítás, szoros rendtartás, és mérséklett fenyték által hathatósan élesztetik; hétről hétre, holnapról holnapra előbbre léphet, 's esztendő által az olvasást, írást, számvetést is jól megtanulhatta. A' tanulóknak előmenetelét az is igen segíti, hogy másokat tanítani tartoznak; melly által tanulmányaikban még inkább erősödnek. A' köz iskolákban, ezen alkalmatosságok, segedelmek és módok nem lévén, a' tanulók olly gyors előmenetelt nem tehetnek; gyengébb társaik miatt a' tehetősebbek se mehetnek fölsőbb osztályra míg

az egész esztendőnek, vagy félnek vége nem szakad. Az olvasást egy két esztendeig is tanulják, még is ritkán tudják jól. Szinte így van a' dolog az írással és számvetéssel is. 9) Az egészségnek tekintete: azon új tanítás' rendi szerént általlyában sokáig ülni és a' könyvekből egyedül tanulni nem kényszerítetnek; hanem fölváltva hol ülve, hol állva, hol a' tábláról, hol a' könyvből tanulnak a' gyermekek: 's így egészségöknek se ártanak, látássokat se rövidítik el. A' régi iskolai rendszerént ellenben a' tanulók három óráig is egy helybe ülni kényszerítetnek, kik ki nem keredzenek, vagy harangozni, 's máshová nem küldtetnek; 's könyveikből, rosszúl tariva, tanulni kényszerítetvén, közönségesen látássokat elrövidebbítik. 10) A' költség' kiméllése: ott, hol a' tanítványok által való tanítás egyszer föállítatott, ez többé igen kevésbe, sőt úgy mondván semmi be se telik a' Szülőknek, kivált ha az iskola-szobának fűtéséről is elégséges rendelés tétetett, holott ott, hol a' mostani módszerént tétetik a' tanítás a' községeknek a' Mestert, Praeceptorokat, a' Szülőknek az Instructorokat szüntelen kell fizetni. A' sok könyvekre, papírosra, példaírásokra (Vorschriften) mennyit kell költeni a' Szülőknek? Mind ezek fölött, ha még ajándékokkal, adományokkal meg nem veszik a' Mestereket és Praeceptorokat, három esztendeig se tanulnak meg Gyermekeik jól olvasni, írni és számot vetni. Ennyi költségeket nem győzven a' szegény sorsú Szülők gyermekeiket nem taníttathatják, hanem tudatlan, vadon állapottyokban hagyni kényszerítetnek.

18. §. A' tanítványok által való tanításnak hijánossággal tulajdoníttatnak 1-ször: a' csupa mechanizmus: általa a' tanulók a' betű foglalást, olvasást, írást, fundamentomos okaik, és kö-

zönséges reguláik' értése, 's tudta nélkül tanul-
lyák. Azokat a' mestereknek kellene előterjeszteni
fejtegetni, és a' tanulóknak megfoghatásához ké-
pest alkalmaztatni, kik ezt nem cselekszik, a'
gyermeknek pedig nem tudják, 's nem értik; ha-
nem mindeneket csak az előmutatások szerént kö-
zölnek. Azért a' Tanulók az olvasásban, írásban
számvetésben tökéletesek nem lehetnek. 2-szor:
A' materialismus: általa a' gyermekeknek csak
testi szükségükre van a' tekintet, a' lelki kíván-
tatások számkivettetnek; a' tanulók az erkölcsi
és religiói érzésekben meg nem erősíttetnek; ezek-
re a' Mesternek szelid hangja, atyai intése, iste-
nes példája volna szükséges; mellyek a' tanítvá-
nyok által való tanításban mind el vannak vesztve;
a' gyermeki tanításra, intésre meg nem fogam-
szanak az erkölcsi érzések, 's religiobeli gondol-
kodások. 3-szor A' tanulmányok' elégtelensége:
általa csak a' betű-esmerés — foglалás, olvasás
írás, és csekély számvetés taníttatik; polgári ál-
lapotunk, 's időszakaszunk többet is kíván; a'
gyermeknek szükség volna megismerkedni a'
természetieknek és földnek leírásával, a' hazai
történetekkel, 's törvényekkel; az anyai nyelv
reguláival, a' rajzolásnak mesterségével, Mecha-
nikának, Technológiának, és Gazdáskodásnak e-
lejjével; sőt a' musikálással is. Mind ezek eránt
általa a' tanulók tudatlanságban hagyattatnak.
4-szer Az egy oldalúság: általa a' tanulóknak
csak érzékisége (látása, hallása) emlékezete, kép-
zelődése, figyelmetessége, legfőllebb Elméssége
fejtetik ki, 's gyakoroltatik, főbb tehetségei: a'
gondolkodás, ítélet, okoskodás, a' szép ízlés, 's
a' t. parragon és gyakorlatlanul hagyatnak, — a'
Nevelésnek sarkolatos törvénye ellen, melly
minden gyermekekben rejtezködő, 's szendergő
állapotban lévő képességeknek, tehetségeknek,

's erőnek kifejtését, felsekentését, 's gyakorlását egyenlő mértékben kívánja, hogy belőlök jövőre, akármire vetemedjenek, alkalmas ember vállyék. 5-ször A' nagyravágyás és büszkeség egy felől, más felől az irigykedés és vetekedés: általa a' tanulók szüntelen való elsőségre, intősegre, 's magok megkülönböztetésére ingereltetvén, könnyen fő rangra, hivatalra, 's titulusra vágyódókká válhatnak, és mások megvetésére vetemedhetnek. A' mások ellenben, kiknek egyenlő elmébéli tehetségeik nincsenek, amazok ellenvaló irigy törekedésre, agyarkodásra fakadhatnak. Mindenik esetre nézve a' jó erkölcsi nevelés szenved, 6-szor A' tanítás módjának hibás léte: általa maiglan a' betű foglалás, olvasás, 's írás a' régi schlandrián szerént taníttatik; amaz új találmányok, mellyek a' Tanulók' könnyebítésére szolgálnak, és más iskolákban keletben vannak, nem használtatnak. A' szép írás a' kettős vonások között való betű formáltatással nem gyakoroltatik. Az írni tanulók először is a' nyomtatott betűk' ki formálására vonattatnak melly általában nehéz, 's a' német nyelvhen majd csak nem lehetetlen. A' számvetés csak a' táblán és papiroson taníttatik, azokon kívül nem gyakoroltatik. A' katekismus csak kikérdeztetik; 's értelmesen nem fejtegetetik. Mind ezek pedig igen fontos hijánosságok a' közjóra nézve. 7-szer A' katonai lélek: általa mindenek kommandó, síp, csergetyű szóra vannak fogva, a' kilépések tempóra tétetnek; melly szokás katonai szelletet, 's hajlandóságot hágy maga után; Katonáknak pedig nem nevelhetni minden gyermekeket. 8-szor A' költség vesztegetés: az újtanítás módjának behozatására új iskolai épületeket kellene szerezni; új táblákat, könyveket, 's író eszközöket, mellyek temérdek sokba tellenének. Végre 9-szer, ha mindenek nem volnának

is, a' nagy Zsibbongás: ott, hol 600 1000. gyermekek együtt taláztatnak, olly szörnyűnek kell lenni a' lármának, hogy egyik a' másikat nem is értheti, 's így nem is tanulhatnak.

10. §. E' hijánosságok eránt szükség észre vennünk 1-ször: A' Mechanismus nem csak a' Béli Lancaster iskolájának, hanem minden más a' iskoláinak is közönséges hibája. Némelly Europai Országokat, u. m. Hollandiát, a' német tartományokat és Helvetiai Kantorokat vehetni ki csupán, ezek is csak Városi iskoláikra nézve; mindenütt a' betű-foglalás, írás, számvetés mechanica tanítatik, az az: az Orthographiának, Orthoepiának és Calligraphiának fundamentumos okai, 's közönséges törvényeinek megfejtése nélkül. Tapasztaltt igazság az is, hogy azon esméretek is, mellyek ama tárgyak eránt a' gyermekeknek elő adatnak, sikeretlenek, 's fenn nem maradnak, ha idővel, eszöknak megérésével, meg nem ujjíttatnak. 2-szor Szint úgy van a' dolog a' materialismus eránt is: az erkölcsi érzést, 's religioi gondolkodást ritka iskolákban élesztik föl a' Mesterek a' tanuló gyermekekben; az ő egész foglalatosságok abban áll, hogy velek a' vallás' summáját, és némelly erkölcsi mondásokat megtanultatnak, a' többt azoknak szülőikre, 's lelki tanítójikra hagygyák Vajha a' Mesterek az erkölcsi érzést, 's religioi gondolkodást szavokkal, 's tettekkel megnerontanák! A' mi a' tanítványok által való tanításban lehetetlen. 3-szor: A' kezdetbéli (elementáris) iskolákban közönségesen csak a' betű-esmerés, foglalás, olvasás, írás és számvetés' eleje taníttatik akár hol is: a' más tárgyaknak sommás esméretei az úgy nevezett olvasó könyvekben adatnak elő; bővebb előadásai a' főbb iskolákhoz, 's a' Reális és rajzoló iskolákhoz tartoznak: az olvasó könyvet pedig a' ta-

nitványok által való tanítás ki nem rekeszti, 's a' realis, rajzoló, muzsika, és katechetika iskolát maga mellett megszenvedí, 4-szer kívánni lehetne, hogy mindegy a' gyermekek' tanítása' nevelés főtörvényei, és tudománya szerint vezetnénk; 's ennek minden képességek, tehetségek és erők idején, 's egyaránt kifejtetnénk, és gyakoroltatnánk; de ezen Nevelésikivántatásoknak más iskolák csak annyira se felelnek meg, mint a' tanítványok által való tanítás; telyesen a' főbb iskoláink se felelnek meg; többnyire csak az emlékezetet terhelik, az ítélet, ész, és gondolkodás rövidségével. 5-ször Ama vetelkedés, melly a' Bell-Lancaster iskolájának tulajdona az erkölcsi nevelésnek veszedelmére nem szolgál. Egy az, hogy a' fejedelemség, intőség, elsőség csupa pünkösdi Királyság; egykét nap, vagy óráig tart, azután ismét másra száll által. Hasonló megkülönböztetések voltak és vannak más iskolákban is, és semmi erkölcsi romlást okozni mind eddig nem tapasztaltattak. Más az: ezen megkülönböztetések a' Tanítványoktól a' mesternek helybe hagyásával osztattatnak, és szemei előtt viseltetnek; tehát azokban a' részre hajlásnak semmi helye nincs; a' szegény vargának fia szint úgy lehet intő mint akármelly gazdag Uré; különben van a' dolog más iskolákban, mellyekben a' Tanító a' különböztető jegyeket szabad kénnyé szerint osztogathattya, 's az ő jelen nem létében a' Schedatorok és Dictatorok másokon könnyen duskáskodhatnak. 6-szor Mellyik iskola az, mellynek tanítása módja tökéletes volna? Mellyik használta telyesen minden új találmányokat? Hol vannak keletben Rochoro, Campe, Niemajer' mesteri utmutatási? Hol méltattak Pesztalozzi, Fellenberg, Pöllmann, Tillich Olivier, Krug, Stephani', jeles találmányai illen-

dő figyelemre? Hogy a' tanítványok által való tanítás módja jobbításokat is szenved, és elfogad, nyilván bizonyította a' Párisi iskola, Gaultier Apátur vezérlete alatt, ki azon már tetemes jobbításokat tett, 's már Pesztalozzi módját is a' számvetésben használta; más iskolák csak ennyi jobbításokkal se dicsekedhetnek a' nevelés' mesterségének előmenetelével! 7-szer A' Rommandó; sip, csergetyű szók nagyobb figyelmetesség' gerjesztésére szolgálnak a' sok gyermekek között, a' tanítás mivoltához nem tartoznak; azért Bell nem is élvelek. A' tempóra való lépés, 's más manővrerozás a' tanulóknak ártatlan mulatságokra válik; katonai vagy szolgai lelket nemzeni, a' szabadság és hazafiúság' érzését elfojtani nem tapasztaltatott; elég tanúk ebben az Angolok és a' Francziák, kiknél keletben vagyunk. 8-szor Tellik ugyan ezen új tanítás' módja is némünémű költségekben, kivált először, míg fölállíttatnak, a' szükséges táblák, könyvek, író és számvető eszközök megszereztetnek; de nem olly sokakban, nem olly huzamosan mind a' régi; akármelley iskolai épületet, melly eddig alkalmas volt a' tanításra, 's a' tanulóknak elég téres volt, alkalmaztathatni az új tanításhoz is Franciaországban, hol a' gyermekek magok fizetik a' Mesteröket, az új tanítás módja egy harmad részszer kevesebbé tellik, mint az ó tellett' a' legszorosabb fölvetés szerint. 9-szer Midőn Bell-Lancaster' iskolájában 600 gyermekek egygyütt tanulnak; nincs olly Zsidó vecsernye, mint midőn a' Normalis iskolában százan egygyütt olvasnak a' hiteles tanúknak vallása szerint: ennek oka ez: az elsőben a' tanulók egyenként olvasnak; vagy felelnek, a' másodikban: minnyájanként. Más az: a' Bell Lancaster' iskolájában a' szoros rendtartás, és fenyték lehetséges; a' normalis iskolában le-

betetlen. Lásd ezekről bővebben: „Vortrefflichkeit der Lancaster'schen Unterrichtsmethode, ihren Gegnern durch Thatsachen bewiesen. Wien 1819”. „Sollen wir die Bell-Lancastersche Methode zu unterrichten, in Deutschland einführen? Wien 1819”.

20. §. Ezekre nézve hozzá szólhatunk már ama fontos feun forgó kérdéshez: A' tanítványok által való tanítás módját bekellenék e' venni azon Országokban is, mellyekben eddig el nem fogadtatott? Nyilván e' tekintetben az Országok, Tartományok, és Városok között különbséget kell tennünk: ott, hol a' tanításnak tudományos mestersége (Paedagogia sublimior) keletben vagyon; hol a' tudós, kitanúlt Nevelőknek se általlyában, se a' tanuló' számához képest szűke nincsen; hol ezeknek fizettetésére elegendő fundus van: mint teszem. Hollandiában, Helvetiában, a' német országban, 's nevezetesen Austriában, a' Bell-Lancaster tanításának módját behozni, annyi volna, mint az őt újjal szükségtelenül, a' jelesebbet az alábbvalóval, a' hijánost a' tökéletesebbel fölcserélni. Ott ellenben, hol a' Paedagogia mestersége tudva, vagy gyakorlásban nincsen; ha a' tudós, kitanult Nevelőknek általlyában és a' tanuló' számához képest szűke vagyon; hol a' községek és Szülők alkalmas Mestereket elegendő számmal nem fizethetnek: ezen nem olly költséges, nem olly terhes tanítás' módját megvetni, bé nem fogadni, annyi volna, mind a' Községeknek és Szülőknek önnön magok' könnyebbségére nem ügyelni; nevendékeik jobb voltát számkivetni; a' polgári társaság' legszamosabb tagjait kitelhető formáltatás nélkül hagyni; a' nemzeti tökéletesülést nem keresni, a' köz jót elő nem mozditani. Minekutánna a' mostani költséges, 's hosszas tanítás módjában a' szegény sorsunk részt nem

nem vehetnek annyira is, hogy gyermekeik jól olvasni, írni és számot vetni tudjanak, ezek a' baromi tudatlanságra kárkoztatva maradnának: a' mi éktelenség, 's embértelenség volna! Lásd: „I. M. Leonhard Beantwortung der Frage: Sind Bell-Lancaster'sche Schulen in den k. k. Oesterreichischen Staaten anwendbar und Bedürfniss? 1820. Wienn.”

21. §. Polgári 's Hazafiui kötelességemből Magyar Hazánkat se hagyhatom szó nélkül: Hát nálunk a' tanítványok által való tanítás módját hékellene-e, 's bélehetne-e hozni? A' mi az első kérdést illeti: arra bátorkodom én, ki Hazánk iskolai állapotját esmérem, 's hivatalomból tartozom esmérni, megkülönböztetve felelni: amia szabad királyi Városokban, mellyekben leg alább a' fő elementáris iskolákra nézve elég tudós 's alkalmas Nevelők és Tanítók vannak; a' Szülők elég tehetséggel bírnak az ő illendő fizetésökre, mint Budán, Pesten, Posonyban, Sopronyban, 's a' t. a' tanítványok által való taníttatást behozni szükségtelen; ha a' tanulók nagy számához képest a' Mesterek, nem elegendők, fogadtassanak többek. De az olly városokban, külső városokban, helységekben, mellyekben a' tanítás mesterségéhez értő mesterek nem találtnak, a' tanulók számához képest; a' kik vannak is, hivatalyoknak eleget nem tehetnek; a' Szülők a' több alkalmas tanítók' fizettetését nem bírják: valóban szükség volna a' tanítványok által való taníttatást, a' Szülőknek könnyebbítésére, a' tanulóknak jobb voltokra, a' nemzeti tökéletesülésre, 's a' köz jó előmozdítására nézve elfogadni és behozni. Hogy Hazánkban általlyában, és a' gyermekek számához képest elég tanító mestereink nincsenek, bizonyittya a' mindennütt lévő himpelleres házi tanítóknak sokasága;

hogy a' kik vannak a' hivatallyoknak telyesítésére elégtelenek, bizonyította a' tanítványoknak nagy száma; egynék egynék közönségesen 100—150 gyermekekkel is bajlódnia kellett. Hogy Mesterink többnyire alkalmatlanok a' tanításra, nyilvánvaló abból, mivel közönségesen a' Deák iskolákat nagyobb-részt a' Praeparandiát se végezték el. A' Praeparandia pedig mely távol esik a' Paedagogia sublimiortól?! Sőt sok helyeken varga, szabó, katona, paraszt Mestereink is vannak! sok helyeken a' Mesternek felesége, gyermekei taníttyák, 's halgattyák ki a' tanulókat! Hogy az iskolának állapotja nálunk olly nyomorúlt, olly elhagyatott, hogy benne a' gyermekek 5—6 esztendeig se tanulnak meg jól olvasni, írni, és számot vetni; hogy többnyire csak télen tartattatik tanítás; fájdalom! tagadhatatlan igazság. Nem kellene-e, nem volna e' szükség az illy iskolákat a' tanítványok által való taníttatás által fölsegíttetni?? E' módszerint bizonyára a' Gyermekek egy télen többet tanulnának, mint másképp két esztendeig, egy télen is többek megtanulnák az olvasást, írást, és számvetést mint most esztendők által.

22. §. De hogy lehetne ezen új tanítás módját behozni azon esetre, ha a' Méltóságos, Nagyságos, Fő Tisztelendő, Világi és papi Elöljárók al-iskoláinknak, kivált a' vidékeken, nyomorúlt, elhagyatott állapotját, nagy lelküsből Szívökre vennék is? Erre O Császári Királyi Felségének, mint a' nevelés és tanítás fő Gondviselőjének kegyes engedelme-, 's a' Nagy Méltóságú Királyi Magyar Helytartói tanácsnak hathatós közbenjárása, 's a' Tekintetes Földes Uraknak pártfogása volna szükséges. Az egész intézetet az országos fölviigyzás alá kellene vetni mint Spanyol országban, 's különös igazgatókra bízni, mint a' Normalis iskolák bizattattak kezdetőkben. Hogy

az Igazgatók' fizetése a' taníttatás megfogyatkozott fundusára terhül nem hárullyon, azon igazgatással a' Püspökségbeli Fő Esperesteket kellene megfizetni kikre hagyatott ügy is a' vidéki iskolák' gondviselése. Az új tanítással a' hitbeli tudományt, 's Isteni tiszteletet egybekapcsolni; a' bétü foglaló olvasó, író táblákat hazai nyelveinkhez, 's a' tanítás mesterségének előmeneteléhez alkalmaztatni kellene. Katechismusaink, olvasó könyveink megmaradhatnak, míg tökéletesebbek készítésére engedelem nem adatnék. De illyekről akkor lehetne gondoskodni, minekutánna a' tanítás maga czélba vitetnék.

Akár miképp vétessék az új tanításnak módja azoktól, kiknek jó jussokban és hatalmokban áll a' nyilván való tanítás és nevelés' elintéztetése, én hivatalomnak eleget tettem, a' fő Kormányt, Hazánk' Attyait, figyelmetessékké tenni bátorokdván az újtanítás' módjára, 's iskoláink' állapottyára; 's ki pótolván azon fogyatkozást, mellyel Bell-Lancaster tanításának esmértetése nélkül mind eddig szűkölködtünk. Az országos dolgokban elég a' jó akarat' is.

Y.

2.

A' Szolnok - vári viszontagságoknak folytatása.

c) Szolnoknak sorsa a' Törökök alatt.

Minekelötte a' várat érdeklő egyéb történetekbe bele-ereszkednénk nem leszen kellemetlen a' rabságba esett Igazgatónak Nyári Lörintznek

esetét említeni, a' ki a' Török Tábornok Ámhát által a' maga Tsászárijának Constántinopolisba küldtetetvén két esztendeig senyvedett a' fogházban. Vátiig esedeztek, és munkálódtak ugyan 1553-ban első Ferdinándnak Követjei Verántius Antal (akkoriban Petsi Püspök, de későbbre Esztergomi Érsek) és Zay Ferentz (Szolnoknak első Vár Kapitánnya) az ő kiszabadíthatásán Solimán előtt; de a' Tsászár Nyárinak kibotsátását a' békeségnek tökéletes elkészüléséig halasztotta. Hanyatlott is a' Nemes fogolynak szabadsága vissza nyereséhez való reménysége, a' midőn egykor véletlenségből megösmérkedett egyik Török Strásával, a' kit némű némű jószívűségéért megkedvelt, és a' ki a' fogolynak nagy álmélkodására magát magyarnak lenni azzal a' hozzá-tétellel vallotta, hogy ő még gyermek korában Magyar Országban a' Törököktől el-fogattatván Constantinopolisba hűrtzoltatott, és itt a' Máhomet' vallására állott: következőképpen törökös-sen neveltetett-fel.— Nem lehetett másképpen, hanem hogy a' meg Törökösödött; de még-is jó szívű Magyar a' fogházban sinlődő hazafiát megszánja, és ki-szabadítását annyival inkább, és könnyebben eszközölje, mert ő visel vala gondot Nyárirra, tehát a' nyílások, és utak tudva voltak előtte, rövideden 1554-ik esztendőben a' könyörületes Török örző nem csak elszóktette a' Szolnokvári Igazgatót; hanem maga-is velle hazájába vissza tért, és itt újra keresztény lett.— Ebbéli szolgálatjáért Nyári Lörintz K r e p l á n, és K o n s z k o *) nevű (Túrotz Vármegyében) fekvő faluit, Szucsányon pedig néhány ház telkeit Szabadítójának oda ajándékozta.

---

*) Talán Koncezka nevű Liptó Vármegyei Tót falu értetődik itt.

Irják, hogy Török István' Leánnyától Margittól nemzett hajadon Leányát-is Constantinápolisi fogságában létekor a' derék strá'sának Nyári oda igézte, ha ötet a' rab házból ki-mentené; akár hogy történt; de Nyári Kisaszszony a' Magyar Töröknek felesége nem lett, hanem a' jószágokon kívül kész pénzt-is kapott ő a' Szolnoki Várnagytól. *)

Nyári szabadítójának a' nevét a' történetek nekünk fen tartották. Huszár Istvánnak hívták a' hazáját a' turbán alatt is szerető derék férfit: meg jegyzésre méltó lévén rólla, hogy Turótz Vármegyében azután meg-házasodván töröske lett a' későbbre el-híresedett Huszár nemzettségnek, melly több Vitzispányokkal dítsekedett, ezek közül való az 1681-ik esztendei 23-ik törvény tizikelyben említett Huszár Imre is, az említett Vármegyének akkori Al-ispánya.

Nyárinak hazájába lett vissza térése után sem volt egész nyugodalma, mert 1-ő Ferdinánd előtt árulással vádolták ötet ellenségei; de akár igaz legyen az, hogy ő a' Kiráznak Tanátsnokjait nevezetesen a' híres Esztergomi Érseket Oláh Miklóst (a' mint ezt rólla Forgáts Ferentz fel-tenni mérészli) pénzével meg-vesztegette: akár nem, elég legyen azt mondani, hogy azt a' vádot Kiráj el-nézte. Nyári legalább soha azért meg-nem büntetődött.

---

*) Nyári Lörintzről Forgáts Ferentz (Comment: rer: Hricarum lib: 1) azt, írja, hogy ő Bedeghi Nyári Ferentznek „a' fél Hont Vármegyei Fő Ispánnak, vagy inkább „Tyrannusnak, kit 1-ő Ferdinánd 1535-ik esztendőben „Barová tett testamentom szerint örökösse lett. Ez a' „Ferdinánd' Királyi levele, egy a' legrégiebb Báronátusi Diplomák között. — Bővölködött Lörintz a' ragadozó „sokkal gyűjtött kintsekkkel, és ez volt Ferdinánd idejében egyetlen egy mód a' várak igazgatásának elnyerésére. Testére nézve (azt jegyzi-fel továbbá rólla az Író) „potrohós ember, lelkére nézve értetlen, 's gyáva Vezér „volt”.

A' Szolnokban volt több Magyar Tisztek közül a' leg főbb úgy mint Pekri Gábor Isabellának Zápolya János özvegyének óltalma alá vette magát, és Erdélybe telepedett meg. A' többiről nintsen említés Istvánfinál.

Tudjuk azt, hogy 1551-ik esztendőben Isabella meg alkúdván 1-ő Ferdinánd Királlyal Erdélyt Cástáldus Jánosnak a' Király Vezérjének által adta. Ennek következtetésében Isabella kis fiának Tutorát Petrovits Pétert, ki a' hívségre meg is esküdött Munkáts várával meg ajándékozá a' Király. Még is Petrovits 1553-ban nyárban, Erdélynek vissza szerzését lehetségesnek gondolván Ferdinánd ellenn pártot ütött, és Szent Mihály napján Debretzennél táborba szállott. Segítették őtet nem csak az akkori Budai Bassa T u j g ó ; (legalább azzal, hogy Bihar Vármegyét, és Erdélyt lázítani leveleivel ez is iparkodott) hanem a' Szolnoki Törökök is magok SÁNGIÁKJOKKAL; *) nemkülömben a' Szegedi SÁNGIÁK-IS. (Deákosan ZANCHIÁK) De Petrovits támadása nem szerentséltetett, mert a' szomszéd Vármegyéknek Nemessei minden ketsegtetése mellett se akartak velle egyesülni, sőt Malvezius János a' Török udvartól jövő Követ a' Budai Basát-is a' Petrovittsal kötött szövetekezésről le-beszéllette. Petrovits vég-

---

*) SÁNGIÁC, (SÁNDSCÁCK) a' Törököknél zászlót térszen ugyan azért neveztettek a' Fő Hadi tisztek, kik csak egy zászlót ló fark nélkül hordoztak SÁNDSCÁKOKNAK. Községesen Igazgatói-is egy kis tartományotskának, és a' lovasságot vezérlik, de a' Beglerbergnek hatalmától függenek szintűgy, mint a' Begek, és ÁGÁK — Azon tartomány, melyet igazgatnak SÁNGIÁKSÁGNAK. SÁNGIÁKAEUS) neveztetik, ugyan azon SÁNGIÁKOKNAK kötelességek nem csak fel állítani a' lovasságot, hanem az egész Tábornak eleségéről is gondoskodni, — Begler Beg pedig törökül annyit térszen, mint Uraknak 'Úra, Mivel a' Beg ler beg egy nagy Tartománynak szokott feje lenni.

re a' Szolnoki Törököktől-is el hagyattatván nem meszsze Váradtól Nyvednél Záberdin Mátyás N. Váradí Püspök és Tahi Ferentz által nagy veszteséggel megverettetett, és a' rab-ságot tsak a' gyors futással kerülte-el. *)

A' Szolnoki várnak elfoglalása után apródonként egész K. Szolnok Vármegye, és azon szerint Bekés Vármegye is a' pogányoknak birtoka alá esett. **) A' Török Szentmiklósi kis erősség két esztendővel későbbre hódolt meg a' Törököknek mint Szolnok. — Lakták pedig a' Szolnoki Várat a' Törökök 133 esztendeig egygy húzomban, melly üdö alatt a' Bégek, és Basák által a' föld töltések még hathatósabban megerősítettettek, olly kedves hele is vólt a' Törököknek, hogy azt szinte két ezer ember fegyveresen állandóul védelmezné: — Bizárrus Péter (de bello pannonico) a' Szolnokvári Törökökről azt hagyta emlékeztetben, hogy 1565-ik esztendőben, midőn tudniilik Zápolya Sigmond a' Törökökkel öszve szövetségzén új készületeket, és mozgásokat tett, és II-ik Solimán Tsászárt megént Magyar Országba kihívta, 's ennél fogva Maximilián Tsászár, és Király is több helyeken a' hazában seregeket állított fel, nevezetesen a' híres Suendi Lázár is a' Tisza körül táborozott; a' pogány őrizet Szolnokból ki ki suhant a' német hadakat szaguldozni. — A' mit az Egri várban levő német, és Magyar

---

*) Georg: Pray: Epistolae Procerum Hung: Par: II. in epist: 142. 143. 144.

**) Tisza-Rürthön 1818-ik esztendőben olvastam régi leveleket, melyeknek értelmek szerint a' Tisza Rürthiek a' Gyulai, és nem a' Szolnoki Bassától függöttek, és vették a' durva parantsolatokat, noha Rürth nem tsak külső Szolnok Vármegyében feküdt; hanem a' Szolnoki várhoz sokkal közelebb esett mint a' Gyulaihoz. Hihető, hogy Szolnok Vármegyének alsó része Gyulára adózott, és a' szükségese munkákat is ott töltötte le.

katonaság megtudván a' széljel koborló Szolnoki Máhomedanus Kémeknek lest vetett. — Nem volt foganat nélkül a' váratlan megtámadás, mert a' Szolnoki Törökök nem csak széljel verettettek, hanem a' magyar Katonák még 300 Török fejet is vittek vissza magokkal Egerbe. — Legelőször bomlott fel a' várbéli tsendesség 1506-ik esztendőben, a' midőn II. Solimán Török Tsászárnak Sziget váránál történt halála után a' velle táborozó, és szövetséges Tatárok, mint vezér nélkül maradt, egyebaránt is a' ragadozáshoz szokott vad népek a' Tiszának mind a' két oldalán elszéledvén, 's néhány ezren Szolnoknál költözvén által a' Tiszán, annak vidékét félelemmel töltötték be. — Eger, Kassa, Ungvár, és Mura között majd minden helyek felgyújtattak és össze rontattak. A' lakosok vagy felkontzoltattak, vagy szíjjakra fűzve rabságba hurtzoltattak. Lehetetlen volt akkoriban külső Szolnok Vármegyének, a' mellyben ezen haramiáskodó Tatár tsordák megfordultak a' veszélyt elkerülni. *) Végre az Erdélyi Fejedelem Zápolya Sigmund az alföldnek pusztulását tovább száraz szemekkel nem nézhetvén, noha csak nyóltz ezer főből állana serege, még is a' tízen öt ezerre menő Tatároknak ragadozó, rendetlen csoportjait Szabolcs Vármegyében nem messze Debretzentől Új-városnál megtámadta, és széljel verte. A' nyakra főre sza-

---

*) Ezen Solimán Tatárjai majd annyi pusztitást tettek a' Hazában mint a' 4-ik Béla alatt dühösködők, csak ezen másodszeri dúlás annyival siralmasabb, hogy a' pusztákká vált helyek mai napig se telepesítették meg. A' külső Szolnok Vármegyei (melly most Hevess Vármegyének Tiszai járását teszi) puszták az előtt faluk voltak. — Pálma Ferentz (in notit. rer. Hricarum tomo 3-o folio 117), ezt jegyzi meg fontos rövidséggel e' történetről: „Jacturam „cunulavit Tartarorum rabies, qui vastata, direptaue „crudeliter Hungaria, nec ab ipsius Joannis (Sigismundi) „Transilvani ditionibus furorem cohibuerunt.

ladó Tatórok az Új városi mezőkön hagyták nem csak tegzeiket, és nyilaikat, hanem minden addig öszve halmozott prédájokat, sőt Zápolya győzedelmével sok ezer Kereszteny rabokat is megszabadított, kiknek számát Katona István Hazai Irónk kilentzven ezerre teszi.

1569-ik Esztendőben Brutus után Bethlen Farkas egy borzasztó történetet hoz elő. *) Egy Szilágysági születésű ámitó, és nyughatatlankodó ember Karátsony György (oláhul Kretsun Giorgi) nevezetű; de a' ki nem csak barna ábrázatja miatt; hanem a' háta hosszában lévő két újni széles fekete vonásról fekete embernek hívatott közönségesen; a' nép előtt pedig mind rendkívül való erőssége miatt (mert a' patkót tettése szerént hajtogatta, és egyenesítette), mind a' parasztoknak tettő mézes beszédjéért, de főképpen vallásbéli buzgólkodásáért igen kedves vala a' Törökök ellen feltámadott, azt prédikálván az embereknek, hogy a' pogányok hatalma megrontására az Isten őtet választotta legyen eszközül, sőt éles nyelvével annyira feltudta a' népet buzditani, hogy ez az ő vezérkedése alatt maga költségén katonáskodna, 's élelmet kiki magának vásárolna. A' gyűlevész táborban nagy vala a' rend, függés, és fenyték, a' legkisebb káromkodás keményen büntettetett. — Megorralta a' Török a' parasztok' lázzadását; de a' faramatlan sereget, mellynek megverettetését könnyűnek vélte, megvetette, bár Szent Hadnak nevezték legyen ezt a' felfegyverkezett parasztok. — Azon közben már már be áll vala a' tél, és a' fekete ember a' hazában kegyetlenkedő Mahomedánusok ellenn semmit sem méreszle kezdeni, leg-

---

*) Wolfgangus Bethlen in Hist. de rebus Transilvanicis libro 5-o ad annum 1569.

inkább azért, mert a' rendes Katonaságot minden fenhéjjázó ígéretjei mellett sem tudta maga részeire hódítani; de a' nemességet, a' melly a' Dósa György *) által ezen század elein indított igen vérengező paraszti lázzadásról szomorúan, és még nyersen emlékezett se szédíthette meg. Azért által látván, hogy ezeknek részvételek nélkül semmi nagyot nem végezhetne, jövődő szerentseje iránt kettőségbe esett, és gyalázatos árulásra vetemedett. Eljött tudniillik a' Szolnokvári

---

*) El nem mellőzhetem Székely, vagy Dósa Györgynek a' pártütő parasztok Vezérjének Pest, és külső Szolnok Vármegyékhez írt, és mint az ő durva kevelységet, mint vad kegyetlenségét nyilvánosító levelének az olvasókkal való közlését, melyet Czegledről írt 1514-ik esztendőben, a' mint az ezen támadásról tett jegyzéseknek össze egygyeztetéséből kivilagosodik). Junius hónapjában. A' levél szörül szóra így vala írva: Ad incolas Comitatum Pest, et Zolnok. — Georgius Zekel strenuus miles, benedictae gentis cruciferorum Princeps, et supremus Capitaneus, regis Hungariae tantum modo subditus, et non Dominorum. Universis, et singulis civitatibus, et oppidis, et villis, intra ambitum Regni Hungariae, et praesertim in Comitatus Pest, et Zolnok exteriori existentibus constitutis salutem. Noveritis, quod infideles nobis nobiles adversus, et contra nos, et omnem comitivam cruciferorum ad praesentem expeditionem sacrae congregationis, violenta manu insurrexerunt, nos sic persequi, molestare, et turbare volentes. Quocirca vobis sub excommunicationis, et aeternae damnationis poena, et etiam sub omnium bonorum, et capitum amissione, mandamus, et committimus quam strictissime, quatenus mox statim visis praesentibus, procul omni mora, excusationis subterfugio venire, volare, et se se transferre, in oppidum Czegled debeatis, et adstricti sitis, ut sic sancta turma, et benedictum conventiculum vires. et manus praedictorum infidelium, et maledictorum Nobilium, coërcere, et refroenare, et compescere valeat. Quae si feceritis bene quidem, alias in poenam praescriptam incurreritis, nec de hoc contenti erimus, sed vos in furca portarum vestrarum ante aedes vestras suspendemus, et suspendi faciemus; et ad cuspides trahi faciemus, et bona vestra in damnum devastando, et dilapidando vertemus, ad domorum vestrarum destructionem, uxorum, et puerorum interemptionem etc. (Georg. Pray in Epistolis Procerum Regni Hungariae Parte 1-a epistola 41-a).

Béghez a), és annak megígérte, hogy a' tavaszkor zászlója alá öszve gyűlendő föld népét, halmába adja, ha ez a' tselekedet, mellyhez önön által szökése-is járúlna illendően nekie meg jutalmaztatódna — A' Keresztények meg-rontására és a' zsákmányolásra egyaránt mohón ásitó Szolnokvári Beg igen kapott a' kínálkozó alkalmatosságon, azért biztatásával, és arany ígérétevel az árulásnak szándékában még inkább meg erősítette azt az embert, kinek se Istene, se hite, se birtoka, sem betsület érzése nem vala, és előbb el se eresztette Szolnokból, míg az egész árulásnak helyes el rendelését előbb ki-nem dólgozta.

Tavasza kelve 1570-ik esztendőben Karátsony György mihelyt Debretzen mellett táborba szállott; a' falúsiakból álló Ratonaság munkátlan heverni (mint a' mult őszön) nem akarván azonnal morogni kezdett, és viadalra vágyott. A' fekete Vezér tehát ki-hirdette, hogy a' Szolnoki Bégnek igazgatása alatt lévő, 's a' Balla vizéről a) nevezett Szent Miklósi Kastélyt meg-akarja tá-

---

v) Beg annyit téssen mint Gubernátor, avagy valamely több helységekben álló tájéknak Igazgatója. Ez igen nagy rang a' Törököknél, és ily jeles rangú Törökök viseltek gondot a' Szolnoki földvára majd mindenkor. A' Beg szó eredetileg Urát téssen.

a) Tagadhatatlan, hogy a' Szolnoktól más fél postányira fekvő Szent Miklóst akkoriban Balla Szent Miklósnak nevezték, és csak a' Törököknek ki költözések után neveztetett Török: Szent Miklósnak azért, hogy majd annyi ideig lakott Váraskájában a' pogányság mint Szolnokban — A' várátka azon a' helyen feküdt, a' mellyen most a' Catholicum templom, és a' Plebania az által ellenben lévő, iskolával áll, az úgy nevezett Tintóka folyója' partján. A' Plebania ház háta megett árkának égy része, (mellybe árviz idejen hihetőbben vizet lehetett bebotósítani) most is meg-láttzik, öreg emberek még a' föld bástyáiról, mellyek 60. és 70. esztendőkkel még, noha szakadozva fenn állottak emlékeznék. Ezen Kastélyba valaha találtatott egy Szentmiklós tiszteletére épített Rápolna, melly a' falúnak a' nevezetét adta. A' régi írásokban

madni, hogy, pedig a' véllek dolgozó mennyei erő annál inkább ki-teszen az egész tsoportból tsak hatszázat, azt-is minden eleség nélkül (mert majd tsudálatósképpen nyujtand azt az Egek Ura.) fogna a' váratska alá kalauzoltatni. Az eggyügyű Katonák nagyon lelkesítették az által, hogy Vezérjektől titkon az utakra hordatni parantsolt eleségre akadtak, mert el hitették már akkor magokkal, hogy az ügyeket védelmező Isteni gondviselés különösen segedelmez nékiek. A' népnek még jobban lehető fel-hevítésére hozzá tette, hogy mihelyt az a' váratskához közelítend, a' vár binyos mennyekből alá szálló tűz által meg fogna gyujtattatni, sőt különös Isteni erő által a' Kapuk, és bástyák öszve fognak rogygni, és ők minden izzadság nélkül a' Kastély Uraivá leendenek.

Mihelyt a' Török strá'sák a' várból a' hatszáz paraszt katonáknak közeledéseket megsejtették a' fekete emberrel tett eggyesség szerént meggyújtottak némelly haszontalan szalma, garmadákat. Melly látományra a' buta fejű ostromlók azt a' jövendölés szerént mennyei tűz munkájának képzelvén lenni vakmerően a' várra robannak: a' mit a' Törökök nem egészszen várván meg jó készülettel kitsapnak, és a' bámázkodó parasztokat, mint a' barmokat mészárolni kezdik. Hátráltak ugyan a' támadók, és tábor helyekre vissza siet-

---

ez a' hely Sz. Miklós Kápolnája (Fanum S: Nicolai neve alatt fordul elé — Bala folyójának semmi nyoma, és Balában tsak egy tó van, a' pedig mindenkor Déts ének hivattatott. A' bizonyos, hogy Szent Miklósnak határja észak felől a' Tisza partján fekvő Balai praediumig (melly most Méltóságos Báro Malonyai János' tulajdona) terjed és Balla Szent Miklósi régiebb nevezetét onnan költőnőzte — Most Török Szent Miklós egy rendbe szedett kies mező Váraska, a' hónnan írja magát a' Méltóságos Almásy fámília, melly azt közössen; de osztatlan állapotban bírja.

tek volna; de ezzel még szerentsétlenségeknek vége nem szakadott, mert Máhmút a' Szolnoki Várnagy, a' Szent Miklóson esett ágyúzást halván Sásvár Al-vezérjét hatszáz lovas, és néhány száz gyalog Törökökkel a' tsata helyére sietve elküldötte, kik a' hátráló parasztságot a' térségen megtámadván, két órákig tartott vérengző hartz után részént levágták, részént elkergették. — Csak kevesen érkezhettek siralmas panaszszaiikkal Karátsony György Fő Urokhhoz, a' ki nem ment volt személyesen a' vár alá; de ő ezt a' szerentsétlen tsatázást arra magyarázta, hogy sok olyan hitetlenek találkoztak katonái között; a' kik a' jövődölésekben kételkedtek, olyanok is a' kik nem a' hitért; hanem a' prédáért viaskodtak, azért nem tetézte az Isten az otsmány nyereségre ásitó szándékjokat boldog kimenetellel. — Azomban megfogja ő ezt néhány napok múlva boszszüllani, és megfogja mutatni: mit tehet az Istenben helyheztetett bizodalom, és igaz hitnek buzgósága, mert tsudálatos erő által leomolván Szolnok várának bástyái az ellenség martalékul kezünkbe esend.

Ezen szándéka, és biztatása mindazonáltal teljesedés nélkül maradott, mivel az akkori Debreteni Biró Kardos József (a' kit ő már akasztófára kísértetett; de a' Polgárok által megszabadított) csak hamar azután fejét vétette a' társát Szűts Lászlót (Ladisläus Pellio) pedig Batori Miklós katonái megölvén a' gyűlevész sokaságot ezzel széljel oszlatták.

1560-ik Esztendőben Maximilián Tsászár, és Magyar Király alatt Posonyban Ország-gyűlése lévén hozattatott az a' nevezetes 52-ik törvény (zikkely a), mellynek ereje szerént máj napig

a) Ugyan azon esztendei 19-ik törvény zikkelynek 5-ik pontja szerent noha az egész Vármegye már a' Török iga alatt

külső Szolnok Vármegye Hevess Vármegyével össze kaptsolva maradt, valamint ugyan azon tziikkelynek értelmében 'Sóldt is Pest Vármegyének része lett. A' törvény' kevés szavakból áll: „Minthogy a' Törökök által elfoglalt külső Szolnok Vármegyének sem Al-Ispánnya, sem Szolga-„Birái nintsenek, és több ellátni való ügyek ad-„nák elő magokat, határozatott, hogy ezentúl „külső Szolnok Vármegyének Heves Vármegye-„szolgáltasson igazságot a).

A' Szolnoki Bégnék hatalmasságát Bátori 'Sigmond Erdélyi Fejedelem azon beszédjében, mellyel 1594-ben Juniusban Gyula fejérvári (most Károly fejérvárnak hívattatik) Erdélynek gyűlését ki-nyitotta, és az Ország Rendeinek szíveket Rudolf Tsászár, és Király részére, de Magyar Ország oltalmazására-is hajtani igyekezett válagatott de iszszonyatos szavakkal le-festette, midőn beszédjének folytában a' jelenlévő Követekhez imigyen szólla „Tudjátok ugymond, hogy a' Szolno-„ki Beg Sasvár, és más rablók (pogányok) a' „mi birtokunktól több mint 280 részszerént falu,

---

nyögne; még is köteleztetett az adózó népet az Egri Várnak erősítésére elküldeni. Vagynak a' vár újításokról, több törvényeink is: nevezetesen az 1622-ik esztendei 36 ik tziikkelynek 3-ik pontja, és az akkori újabb kivetés szerint K. Zólnok Vármegyének az Onodi várbéli munkákra kellett embereit küldeni. — 1659 ben a' 130-ik törvény tziikkely tartásához képest K. Szolnok, és Hevess Vármegye is penzel váltották meg a' várhoz küldendő munkásokat, minden portától 3, és 1/2 forintokat tartozván fizetni az Onodi Vár Kapitányának; de a' ki erről a' pénzről számolni köteleztetett.

- a) Mikor ez az egybe kaptolás történt mert 26 ik 8 herben törvényesítették a' javallott tziikkelyek már ekkor Rádetzi István vala Egri Püspök, a' ki Verántius után mindjárt ki neveztetett, és így 1569-ben Augustus vége táján lett Püspök, tehát Rádetzi volt legelső örökös Fő-Ispánnya, a' már egybe kaptolt K. Szolnok Vármegyének is, noha csak akkor még titulus szerént, mert a' pogány parantsolt a' Vármegyéken,

„részszerént mező városokat el-szakasztottak, jármok alá hajtották és nehéz adóval terhelték — „Ezen méltatlanságot midőn a' Tsászárnak Constantinopolisban be-jelentettük volna, egyebet „az üres szavaknál, és megvetésnél nem nyertünk, „és a' többi *)

Ugyan ezen 1594-iki esztendőben Julius hónapjában a' Tatárok magok Hamjok, vagy Fő Vezérjek alatt, kit Kázi Girainak hívtak Kássa János, és Forgon Mihály Tasnádi születésű (de a' pogány vallásra által tért magyaroktól kalánzoltatván a) Márámosos Vármegyén keresztül be-rohantak az Országba, a' hól kártékony régi szokásokat meg tartván nagy dúlásokat, gyűjtásokat, öldökléseket, és pusztításokat követtek - el — Ezek a' Szolnoki Török várát-is meglátogatták, és onnan indultak azután Sinan híres Török Vezérhez, a' ki akkoriban Győr várossát ostromlotta. b)

1596-ik esztendőben III-ik Mehemet Török Tsászár nagy hadi erővel Szegedre érkezvén onnan Giáffár Basát harmintz ezer Törökökkel, mint előljáró seregét Szolnokhoz küldötte — Máximilián Fő Hertzeg (Rudolf Tsászárnak, és Királynak testvér öttse) ekkor a' német seregekkel Hatvan-

---

*) Olvasd ezt a' Törökök vadságát, igen szívreható módon ábrázoló, külömben is díszesen öszve szerkeztetett beszédjét Bátori 'Sigmond Fejedelemnek Bethlen Farkasnak az Erdélyi dolgokról írt historiájában, a' 3-ik résznek VII. Könyvében.

- a) Az első gyalog Katonája volt Bátori István Lengyel Királynak; hanem rossz maga viselete miatt az ezereadből kitesapattatván a' Muszkákhoz szökött által; de a' kik ötet mivel folytatta gonoszságait meg nem szenvedték, így pártolt el végre a' Tatárokhoz. — A' másikat Solimán halála után a' hóhéroló Tatár tsordák magokkal a' rab-ságba hurtyolták, kik között a' pogány vallást felvette.
- b) Ezeknek kegyetlenkedéseket, és több mint haramia tetteiket meglehet látni Bethlen Farkasnál a' 3-ik részben a' 364 ik lapon.

nál táborozott, és a' Máhomedánusoknak tzelozásait távúlról vi'sgálta. Javasoltatott ugyan a' Fő Hertzegnek, hogy ezt a' 30 ezerből álló pogány csoportot Szolnoknál előbb támadná meg, sem mint a' Török Tsászár Szegedről a' többi népével oda érkezne, de Maximilián tanátsosabbnak tartotta Pálffi Miklóst egygy osztály Katonasággal előbb Szolnok felé a' végre ki-küldeni, hogy a' Giáffár heréltnek (Eunuchus) ereje millyenségét, és fekvését ki-kémlelné, 's azt főképpen tapogatná ki, hogy mellyik részén a' Tiszának álitotta-fel táborát, hogy a' szerént tudná meg itelni, hogy minő útakon, és helyeken kellessen az Áustriai seregeket a' pogányoknak könnyebben lehető meg rontásokra hirtelenséggel oda vezetni. Pálfi a' reája bizott kémlelődésben híven el-járván, azt a' hírt hozta, hogy már minden órán Szolnokba váratik a' Tsászár nagy sokaságú hadaival, hogy magát Giáffárral egyesíttse, a' mit a' széljel kerengése között el-fogott Török rabok-is eggyaránt erősítettek. A' vett tudósítás szerént nem tartotta a' Fő Hertzeg gyümölsősnek kevés számú katonáival, a' temérdek Török erővel viadalba botsátkozni; hanem több több hírekből meg-bizonyosodván abban, hogy az ellenség Egernek ostromlását tette légyen fel tzelúl Nyári Pált az Egervári Kapitányt, a' ki velle volt a' Hatvani táborban a' várnak védelmezésére vissza küldötte; maga pedig akkori állásában meg-maradott.

Szolnokból Giáfferrel eggyütt a' Török Tsászár kiindulván, hogy szállotta, és vette meg az Egri várat ugyan azon 1596-ik esztendőben Octobernek 14-ik napján az ide nem tartozik. — Az sem ide való miképpen támadtatott, és győzttetett meg III-ik Mehemet Tsászár Maximilián Fő Hertzeg, és Bástori Sigmond Erdélyi Fejedelem seregeitől Keresztesnél, (Borsod Várme-
gye-

gyében) a' honnan 20 ezer ember veszteségével magának Mehemetnek el kelle szaladni; hanem el nem mellőzhető annak említése, hogy a' szerentsetlen ütközet után a' Tsászár egy éjtzaka, és fél nap alatt Ibráhim Vezérjével együtt Szolnokba érkezett 6000 Testörzökkel *), a' hol ötet a' Török birtok alatt volt Szeged várossának Birája, és Pólgárjai láthatták. Hihetőbben valami kérelmek lehetett, vagy a' Tsászárhoz, vagy a' Nagy Vezérhez, vagy a' Szolnoki Béghez. — Ibráhim azt parantsolá a' Szegedi Pólgároknak, hogy a' Tsászár számára lágy kenyeret, szőlőt, és egyéb gyümölcsöket hoznának, a' mit October végén lévén az idő könnyű volt tellyesíteni. — A' Tsászárnak példáját a' több Basák, Bégek, és Al-Vezérek követték, az akkoriban vellek táborozó Richárdal (Ersébet Angliai Királyné Követjével együtt) az az különböző úton részszerint Egerbe, részszerint Pestre, sokan pedig Szolnokba vették magokat.

A' Szolnoki várhan a' kövér Török Tsászár vastag tagjait kipihentette, és meggyőztetése után elég oka lévén a' búslakodásra egy néhány napokig tartott ott mulatása között magát kiszelölözte, és kedvére heverészett, azután Test-örző, és másféle seregeit a' szárazon Szervia felé megindítván, maga a' személyéhez tartozó kísérekkel, Barátival, és Vezérjeivel két evedzős hajótskákra (talám ladikokra) szállott, és úgy evedzett le a' Tiszán Tételig, a' honnan könnyű volt nékie Belgrádba eljutni.

A' Keresztesi tsata után Maximilián Fő Herceg hadával Szabolts Vármegyében Csegénél, (a'

---

*) Ezt a' Testörzők számát Turótzai László (Hungaria cum suis Regibus compendio data Tyrnaviae 1768) a' 439-ik lapon jegyzette fel.

hól ma is Hidason az általjárás fentartatik) hajó hidat vervén a' Tiszán külső Szolnok Vármegyében előre nyomúlt. A' Török Szent Miklósi Kastélyban lakozó pogányok meszsze kikóborlottak annak kikimlelésére, hogy hová tzelezná mozdúlatival a' Fő Hertzegnek serege? midőn pedig vennék észre, hogy egyenesen Szent Miklós-nak tartana a' váratskába vissza tértek, mellyet noha az elég védő szerekkel, és eleséggel megvala rakva, nem tsak óltalmazni nem szándékoztak; hanem ők magok legottan felgyújtottak, és részszerént Gyúlára, részszerént Szolnokba szaladtak be. — A' Fő Hertzeg eljutván az igen kiessen a' Balla folyója mellett fekvő; de porrá égett Kastélyba *), és látván, hogy nem tsak erős föld kerítésekkel; hanem kétszeres árkokkal is meg van erősítve, 's ugyan azért a' Törököktől negyven két esztendeig bátorsággal birattathattott; a' föld garmadázásokat lerontatta, az árkokat betöltette: végre a' Kastély közepében lévő nagy kerek tornyot, minekutánna körül ássatta volna, ledöntette, ne hogy azt a' Máhomédánusok egyébkor is használhassák. A' katonái azután a' mellette lévő falunak vetettek tüzet, 's így pusztúla el a' régi Balla Szent Miklós. — Találtak a' Seregek a' várban 8 kis ágyút, és egyéb apró hadi eszközöket, kívül pedig szénát, gabonát, 's másféle eleséget is. — Innen a' Békés Vármegyében fekvő Szarvasi, és Békési a)

*) A' mennyiben lehetett meghagyattattak tulajdon szavai Istvánfinak (libr. Hist. 30-o folio 417.

a) Derék a mező városok Békés Vármegyében. Békésnél folyik össze a' fejei Körös vize, a' fekete Körössel. Mostani földes Ura Gróf Venkheim Josef. — Szarvasnál már a' sebess Körös is együtt van a' többivel. Szép hídja nevezetes. Ma többen bírnak benne. Gróf Bolza (kinek szép Kastélya a' hid mellett gyönyörű kilátással ékesedik). Báró Sreffel, Mitrovszky, G. Eszterházi, és mások. Lakossai Tótok, de már igen kezdenek magyarosodni.

Kastélyoknak fordúlt Maximilián ; de a' Török őrizet egyik helyen sem várta be az ellenek jövő seregeket., mivel nem tsak kitsiny számú volt : de az erősségbe sem bízott egészszen. Tanátosabbnak vélte tehát a' Szent Miklósiak példájok szerént, a' két helynek felperzselése után az elillantást, és más helyekre való által költözést.

Minekutánna Szolnok, és Gyula között tizenkét mértföldnyire a' Törököktől Maximilián a' vidéket megtisztította a' Szolnoki várnak fordította erejét, melly végre tsak hamar hajó hidat vervén a' Tiszán a' vár alatt táborát kifejtette, 's azonnal ágyúit a' Zagyva partjától nem messze helyheztetvén a' föld várat lövöldözni kezdette. Innen kitettzik, hogy a' Hertzeg ott feküdt túl a' váron, a' hol vagy on most az úgy nevezett Fekete városi térség, és így Tenyőnél (a' Török Szent Miklósi Uradalomhoz tartozó pusztá), kellett nékie a' Tiszán által költözni. — Ha az ostromot hosszabb ideig áthatatossággal lehetett volna folytatni, reménysek lehetett volna a' keresztényeknek a' vár megvételehez ; de késő őszi üdőben (Szent András Havának elején) sátorok alatt fáztak a' fegyveresek, kiknek nagy része azon felyül tsak szabad ég alatt tanyázott. A' négy napig folytatott ostromlásból kitettzett a' magokat derekason oltalmazó Törököknek megátalkodások, kiknek megtörésére hosszabb üdő kívántatott, azt pedig a' fa nélkül szűkölködő külső katonaság, körül belől semmi erdőség nem lévén ki nem állhatta, a' gyümölsfák', és gyümölsösök' kerteléseinek, sőt a' paraszt házok fedeleinek feltüzélése mellett melegedtek ugyan egy darabig: de minekutánna azokból is kifogytak, az essőzések azomban azon a' fekete, és lapanyogós földeket feneketlenké

téven eleséget sem lehetne a' tábor számára hozatni, főképpen pedig azt tapasztalná a' Fő Hertzeg, hogy a' hosszúas szenvedés, alkalmatlan üdö, és élelem fogyatkozása miatt, nem csak a' darabantok, és lovasok, hanem némelly hadi Tisztek, és Magyar Urak is (a' mint Ortelius Redivivus megjegyzette) ellene zugolódnak; de egymás között is meghasonlani kezdettek, végre hogy az egész katonaságnak kedve, és bátorsága ingadoz, az ostromot Baro Teufenbach Kristóf, és Básta György Hadi-Vezérjeinek tanátsokra hajolván felbe szakasztotta, és a' seregeket téli szállásokra úgy botsátotta el, hogy a' jövő tavaszkor megént a' hadi munkáknak további folytatására első parantsolatjára öszve tsoportosodhassanak). Ez úttal nagy ügygel bajjal az ágyúkat is Tokayhoz vissza vontzoltatta. — Midőn a' Táborn Szolnoktól elindítaná, a' hajó híd' őrzésére 200 vitézeket azért hagyott hátra, hogy a' kik seregéből túl a' Tiszán elmaradoztak, vagy eleség után járkáltak, vagy külömben tziirkáltak, avagy Békés Vármegyében mulatnak, a' Tiszán bátorsággal által költözdhessenek. De a' Szolnoki várból 600 Törökök kiütvén, nem csak a' híd' őrzésre rendelt 200 katonákat, sőt a' bujtorok mellett lévőket, és betegeket is eggyszóval, mindnyájokat, a' kik hirtelen a' Fő Tábor után el nem mehettek, lekaszáboltak, 's ezzel mindent a' mit a' Németek el nem vihettek, vagy eleségül mások a' Hertzeg hada számára hoztak a' bátor Törökök kezekbe kaparitottak. Ha a' Törökök olly nyúl szívűek lettek volna, mint az 1552-ki

---

*) Ugyan ezen akadáljok, és okok elő számlálásával mentette magát Maximilián Hertzeg, midőn hibául tulajdoníttatna nékie hogy Mehemet Török Tsászárnak megszalasztása után győzedelmeit folytatni nem tudta, holott akkoriban az egész pogányyságon erőt vehetett volna,

ostromkor a' Nyári Lörintz gyáva katonái, Maximilián szinte olly könnyű szerrel Ura lehetett volna a' Szolnoki várnak, mint lett akkoriban Amhát Vezér. — De a' pogány példás maga viselete által mutatta meg a' Kereszténynek, hogy nem olly könnyen megvehető erősség az a' föld Vár, mint némellyek képzelik, megmutatta, hogy a' vitézi bátorság' többet teszzen a' köfal bástyáknál.

Ortelius ugyan ezen Szolnoki vár őrző Törökökről 1596-ik esztendőben még egy történetet említ. Meghallván a' Szolnoki Törökök (így ír a' német Szerző, hogy Nádasdi Ferentz lehetett a' ki a' Keresztesi ütközetben a' Fő Hertzeg alatt vezérkedett), Erdélyi útjából a' hová Bátori Sigmond Fejedelmet bekísérte vissza térőben volna 300 lovassaival együtt, ezereken a' várból ellene kiindultak, és Tegretz és Varats között a), úgy vélem Debretzen, és Újváros között). Nádasdival öszve tsapván vakmerőségeket megsirathatták, mert ez a' derék Magyar vitéz, és lovagjai hatszázat a' lest hányó Törökökből leaptatván hetet elevenen, és harmincz lovat elfogtak, e' mellett, Nádasdi sok ruhát, és ezüstet nyert a' pogányoktól, maga pedig tsak 50 leányt vesztett. — Azomban más lesektől is tartván vissza tért Tegretzbe (Debretzenbe) és általomul 400 vadászokat vett maga mellé, hogy azoknak kíséretével annál biztosabban folytathassa útját a' Tisza felé. — De hasonló szaguldozásokat a' Magyar katonák is tettek a' pogányok ellen, példák ebben a' Nagy Kállói Huszárok, a'

---

a) A' tulajdon nevek a' régi (főképpen a' Német) Íróknál olly rosszúl vagynak kifejezve, hogy tsak nem lehetetlen megérteni, hogy mellyik helyet akarták kitenni. Nem tsuda, mert a' Németek még mai napiglan is a' magyar szavakat, szinte olly furtsán mint érthetetlenül szokták kiejteni.

kik 1597-ik esztendő' December hónapjának 28-ik napján a' Szolnoki hidig környékélvén ott két fő Törököket, kiknek hiusz, és más drága szőrű állatok prémjeivel ékeskedő ruházatjuk előkelő emherekre mutatott két igen szép paripákkal, 's több apró lovakkal egygyütt elfogtak, és Kállóba magokkal behurtzoltak.

1604-ik Esztendőben a' Szolnoki, Egri és más várbéli Törökök öszve gyűlvén Hatvan alá mentek, és minthogy ez az 1594-ikben a' Keresztényektől keményen ostromoltatván (noha meg nem vétettethetett) felette meg vala rongáltatva, sőt 1603-ban Nádasdi által elfoglaltatván még többet szenvedett, mellyhez járult az 1604-ben a' Keresztények által vetett tűz, (a' kik a' Töröknek oda hagyván a' várat elillantottak, és azt behamvazták), újra felépítették. Így tudott a' pogány várainak jó karba való tartásáról előre gondoskodni.

Ugyan azon esztendőben a' Szolnokvári Bég Hussáin, a' Budai Béggel Bectással, és az Egri Basával Sinánnal egygyütt az Edelénnél nyertessé lett Erdélyi Fejedelemmel Botskai Istvánnal egyesítették seregeiket; hanem minekutánna Rudolf Tsászárnak Fő hadi Vezérje Básta György a' Sajó vizénél Botskait megöszalasztotta volna, a' szövetséges 3 Török Basák pusztá szavakkal, és biztatásokkal vigasztalván a' Török óltalom alatt álló Fejedelmet, tőlle elváltak, kik közzül Hussáin Bég a' Szolnoki őrzökkel egygyütt a' várba vissza tért.

Ugyan ez az itt említett Bectás Budai Basa (Bethlen Farkasnak eléadása szerént *), midőn 1606-ikban mindjárt az esztendő elein az ötlet in-

---

*) Volfgangus Bethlen in Historia de rebus Transilvanicis Tomo 6-o folio 193.

tő hív embereinek jó tanácsokra nem figyelmeztetés nélkül Szolnok felé jönne. Rudolf Tsászár hajdúitól, a' kik az előtt Esztergomban feküdtek minekutánna tulajdon késérőitől is elhagyatott volna megölettetett. Azomban Bectásnak megölettetését Istvánfi Miklós egészszen másképpen adja elő. Bectás utánn Aly lett Budai Basa.

Ez az 1606-ki esztendő az a' nevezetes üdő pont, a' melyben II-ik Rudolf Tsászár, és I-ső Hehomát (Török) Sultán között 11-dik Novemberben megkötött a' Zsitva Toroknál a' 20 esztendeig tartó békesség, melly szerint a' Szolnoki vár (minthogy a' béke-kötésnek 15-ik pontjába nintsen) befoglalva a' Török birtokába megmaradt. — A' 8-ik pontból pedig újra kivilágosodik az, hogy a' Szolnoki Basa, vagy Bég, a' Budai Bassának a' ki a' Török Tsászár Magyar Országi Helytartójának írta magát, hatalma alatt volt a). Hetvenkét esztendő folytak le ezentúl

-
- a) Ezen a' Duna, és Zsitva között állott táborban kötött békességnek 17-ik pontjából kitettzik, hogy a' Török birtokában maradt helységekben lakozó Magyar Nemesség sem désmát adni, sem egyéb terheket viselni nem tartozott a' Mahomet követőjének, sőt a' parasztok tartozásait is, tsak a' helységek Birái által szedethették össze. De haljuk a' 17-ik pontot szóról szóra: „Inter villas, dedittias, si qui nobiles habitant, aut domos habent; ii Turcis nec tributum, nec decimas pendant, neque ulla in parte tributarii sint, sed per omnia tam in bonis, quam in personis liberi habcantur. Et quicunque legitimo Regi nihil pendunt, nec Turcis aliquid pendant. Et Turcae ad villas ne egrediantur; sed per iudices villarum suos proventus exigant. Verum si iudices id non praestarent; scribatur Capitaneis, vel Dominis terrestribus eorum, ut ii compellant. Si eo modo quodque nihil efficeretur, tunc exeant. Turcae ad compellendum. Eodem modo ex parte Ungarorum”. Azomban a' Törökök ezt a' pontot nem igen teljesítették, innen az 1612-ik esztendő 2 ik törvény tikkelyben panaszolkodnak a' Ttes Rendek az adózásoránt, és újra azt határozzák hogy a' fenemlitett béke kötés' erceje szerint, a' Magyar Nemessék, a' kik magok törvényes Kírálynak sem adóznak a' Töröknek se fizessenek semmit, és nem tsak hogy

a' nélkül, hogy a' Szolnoki várban a' Törököknek tsendességek megzavartatott volna. Vólt ugyan (Pray Györgynek bizonyítása szerint) Bethlen Gábor Erdélyi Fejedelemnek, a' ki Magyar országba annyi zürzavart okozott 1629-ik esztendőben szándéka a' Szolnoki várat is ostromolni; de midőn előbb az általa kihivott Muszkáknak, és Tatároknak megérkezéseket várná azon közben 15-ik 9-berben meghalálozott.

Ezen üdőben a' Magyarok a' Törökökkel mind Szolnokban, mind más várakban annyira öszve barátkoztak, hogy a' Scitha és Muselman egy pohárból iszdogálnának, a' Jésust, és Mahometet eggyütt ditsérnék. Sőt annyira megszerették a' pogányokat, hogy vellek hazájoknak, és Királyoknak sérelmére szorossabb szövetségeket is kötni nem vonakodnának. — Ki hinne, ha az 1622-ki esztendő 20-ik törvény tikkelyében nem olvasná hogy a' Hazafiak a' Pogányokkal nem tsak titkos üléseket tartottak, és azoktól követéseket válaltak, azokat az Ország megrontására

---

mind személyekre, mind jószágokra nézve szabadok légyenek; hanem az akkori Tsászár, és Magyar Király II. Mátyás által oltalmaztassanak is. Ennek se sok sikere lett, mert ugyan ezen óltalom, és személyes szabadságnak vitatása több Ország-gyűlésekben is elé fordúlt. — Jegyzést érdemel továbbá az, hogy azok a' Magyar Nemessék is, a' kik a' Török hatalom alatt sóhajtoztak az Ország óltalmára tett segedelmezésekbe, és pénzbeli ajánlásokba is; de tsak azzal a' külömbséggel vettek részt, hogy az őket illető mennyiségnek, és sommának tsak felit vóltak kötelessek megadni, valamint erről az 1622-ki 38-ik 1625-ik esztendei 28-ik, az 1609-ki 62-ik, és sok más még régiebb törvény tikkelyek is bizonytságot tesznek. Nem külömben a' Törököknek szabad kénynek alatt nyögő jobbágság is a' terbekben felényire részesült, mivel a' Töröknek is adózója vala, a' ki értékét a' föld népének igen kimerítette; még is mind e' mellett igen sok törvény tikkelyeink bizonyítása szerint nem tsak a' parasztság nagy számmal, hanem a' Nemesség is önként alája adta magát a' pogány ellenségnek. Mi könnyebbséget érzettek abban, hogy kétfelé adóztak nem foghatjuk meg.

unszolták, ébresztgették; hanem a' mi több segy-
vereket is szolgáltatnak nekik, és így a' békeség
feltörésének a' mint az 1625-ik esztendőbeli 13-ik
Törvény tikkely nyilván kiteszi fő eszközei azok
lettek, a' kiknek vérekkal illetet volna azt védel-
mezni. Így változtatja meg az üdö, és eggyütt
lakás az embereket, bár mennyire különbözzenek
eggyemástól. Így kedvelteti meg a' hosszas tár-
salkodás és hozzá szokás a' legöklőbb ellen-
séget is. De ezen társalkodásból semmi vigasztá-
lás a' magyarokra nem szivárgott, mert nem a'
Keresztény szelidítette meg a' pogányt, hanem
ettől tanulta a' vadságot a' Keresztény. A' hitval-
lás, melly a' kegyetlenkedésnek legfogantatossabb
ellentállója lábbal tapostatott, a' Keresztnek jele
ritka helyen diszeskedhetett, az Istennek Ssent-
egyházai szomorú dűledékekben feküdtek, és a-
zoknak helyén a' Török metsetek emelték fel ko-
pasz fejeket. Kullongva, és remegve járdogált
imitt amott eggy eggy hirdetője az Isten igéjé-
nek, és nagy üggyel bajjal élesztgette még az
alig pislogó vallás tűzét némelly tétovázó Keresz-
tényekben. De vonjunk fátyolt azon századnak
szomorú ábrázatjára, mellynek megtekintése csak
arra szolgálhat, hogy a' mostani bátor a' hitval-
lásban ma se sokkal buzgóbb; de még is nyugod-
almasabb üdö szakasznak méltán örvendhessünk.

(Folytatása következik).

Gorové László.

3.

Dévén Várának Omladékai.

Hol a' Morva zavaros habjai, Magyar Or-
szágban, sőt az egész nyugotti Európának leg-

nagyobb és hatalmasabb folyó vizével, a' szöke Dunával össze keverednek és ditső Hazánk változhatatlan határjait Austria felé őrzik; ott emelkedik az ég felé egy roppant kőszikla, mellynek tetejét, egy nagy kiterjedésű régi Várnak gyászos omladéakai ékesítik. Divénnek nevezték azt ditső Eleink, kik azt a' magyar földre jövelekkor már készen találták, és mindég különös tekintetű Erősségnek tartották.

Ezen Várnak eredete, azon homályos Előidőből való, mellynek híre némelly egyes, főképen idegen Íróknak kétséges jegyzeteikből szállt reánk, és így azon történet-íráshéli bizonyosságtól megvagyon fosztva, melly nélkül mind az, a' mit elő adunk csak okoskodás, vélekedés, és ingó talpkőven épült beszéd. Ide tartozik azon állítás, hogy egy Tót Hertzeg Leánya emelvén ezen Erősséget, annak neve (Devojna a' régi Tótoknál Szüz-Leányt jelentett) mivéhez ragadott, és későbbre a' győztös Magyar Hősök által Devénnek változtatott el. Ezen származtatás egyedül a' nevek hasonlatosságán épülvén, ezen egész előadást inkább regének, mint valóságos történetnek tarthatjuk, ámbár nem tagadhatni, hogy a' Morvák, Tsehek, és más Tót Eredetű nemzeteknél a' Szüz leányok különös betsületben voltak, sőt hogy ezen népek Isten-aszszonyaikat is ezen kép alatt imádták, ezeknek tiszteletére rendelt Pap és Próféta Leányok eránt különös figyelemmel viseltettek, bírók és tanácsok nélkül semmi fontosb dolognak végzésébe nem ereszkedtek, és még Fejedelmeknek is Leányokat választottak.

Ezen omladékoknak mindazáltal két összefolyó nagy vizek között, két oldalról már a' természettől erőssen védelmeztetett, és így egy hathatós erősségre igen alkalmas helyheztesét nyílt szemekkel tekintvén, kiki könnyen és ön-

kényrt azon gondolatra vezéreltetik, hogy a' ki ezen helyet kijelelte, és azon erősséget épített, a' katonai mesterségben jártas volt, melyre nézve inkább azoknak vélekedését fogadjuk el, kik Dévént Romai munkának tartják, vagy legalább annak első kezdetét, ezen vitéz nemzetnek tulajdonítják. Ezen állítás a' hihetőséggel éppen nem ellenkezik, mert Carnuntum, a' ma híres erősített Romai Tábor, a' Duna jobb partján Dévének majd nem általellenébe feküdt, következésképen az ott megtelepedett katonaság előtt az egész környék esmérates lehetett, és bizonyosan volt is; a' mit megengedvén, nem ok nélkül lehet gyanítani, hogy eggy illy ritka helyheztesű örző pont általa használtatott.

De Dévén vára akár a' Római okosságnak, akár a' Tót Udvariságnak köszönhesse eredetét, mi ezen kérdésnél tovább nem tartozkodunk; legyen elég az hogy már 864-dik esztendőben a' nagy Morva Országának legnevezetesebb határvárai közé számláltatott, mellynek falai közzé vonta magát Rasztich (másképp Ratislaus vagy Wratisslaw) Tót Hertzeg minden kintseivel, minekutánna Lajos német Tsászár ellen Karlman fiától ingereltetvén, hadat indított és általa meggyőzetett volna. De itt is a' magáéitól segítséget nem kapván, hosszú és erős ostromlás után kénytelen volt magát a' Várral együtt megadni, és Lajossal igen terhes feltételek alatt békességre lépni. Ezek között legsúlyosabb és később sok vérontást okozó volt az: hogy szövetséges ötse fiának Swatopluknak Nyitrai birodalmát, Herilonak, Lajos eggyik hívének által kelle engednie. A' Békesség alig volt megkötve és a' Marahani Hertzegek a' nagy veszedelemből kimentve, midőn erőltetett ígéreteiket vissza huzván, Lajost újra megtámadták, és

jobb szerentsével élven, hasznosabb feltételekre szorították. A' mit W r a t i s l a w Hertzeg elkezdett, S w a t o p l u g ötse folytatta, és vitéz kardjával Országának nagy kiterjedést adván, nevének hírével az egész világot eltöltötte. Nem is lehet kételkedni, hogy azon sok hadakban, melyeket ezen Hős a' Németek ellen viselt, Dévént mint határ őrző várát meg ne erősítette és olly állapotra ne vitte volna, mellyben minden ellenségnek ellent álhasson, és Országának véd-pontul szolgálhasson.

Ezen nagy Ember halála után tartományai három fiai között felosztatván, erejük elfogyott főképen minekutánna a' barátság és eggyetértés megszűnt, sőt nyílt ellenkezésbe ment által. Könnyű volt tehát a' szomszéd népeknek az ifiú Hertzegeket egyenként meggyőzni és birodalmokból kiűzni. Ezt Árpádnak azon közbe elérkezett Vitézei is tapasztalták a' Morva Fejedelmek tartományait meghódítván. Dévén mindazáltal tsak később került kezekre, mert az Ország első elfoglalásakor a' Magyarok a' V á g h vizénél tovább nem mentek, hanem (amint nevetlen Jegyzőnk írja) a' partjain talált Várokat megvévén, azokat határosoknak jelelték ki.

Nagy pusztulások történtek a' Magyarok szüntelen hadaikkban ezen tájékokon és azért Dévén vára is majd ennek majd amannak Uralkodását megszenvedni kénytelenített, míg S z e n t I s t v á n Bölts és emlékezetes Országlása alatt, az Ország határjai állandóan a' Morvaig kiterjesztettek, és így Dévén is állandó Magyar Erősség maradt.

Nem találjuk ezek után a' történetekben e' várnak említését egész 1233-dik esztendeig, midőn II. A n d r á s Király, F r i d r i k Austriai Hertzeg ellen hadat indított. Ekkor az Ellenség Dé-

vénhez érkezvén , mind a' Várat mind az alatta lévő Várost elégette , és táborával a' Morva mellett megállapodott.

Nem szüntek meg ezen viaskodások fia IV. Bela , és Unokája V. István idejében is előbb Fridrik Hertzeggel , azután Ottokár Cseh Királylyal , ki Austriát , amannak magtalan halála után magáévá tette volt. Ugyan ezért és ekkor történt hogy Ottokár (1272) meggyőzvén István seregeit bérohana Magyar országba és Dévén , sok más várakkal együtt , elfoglalá , míg a' békesség azt a' Hazával megint öszve nem kaptsolná.

Királyi birtokban volt ezután a' több határ erősségekkel egész a' XVI. század kezdetéig. Ekkor a' hatalmas Szent Györgyi és Bazini Grófokat esmérte Urainak , Királyi adomány mellett , vagy erőszakos elfoglalás következésében , nehéz meghatározni. Ezt látjuk az 1519 esztendei törvények 20-dik tzieljéből , hol rendeltetik : hogy Dévén vára , mellyet Szent Györgyi Ferentz és Farkas Grófok , Péter Bátyjok' Özvegyétől elfoglaltak , mivel ezen özvegyet illeti , minden kifogás , vagy ellentállás nélkül az ő kezéhez vissza adassék. —

A' Mohátsi veszedelem után I. Ferdinánd a' Magyar koronát el-nyel'vén , ezt főként Báthory István Nádor Ispánynak köszönhette , ki véghetetlen fáradságai mellett a' Posonyi Gyülekezetet öszsze híván , leghathatósb eszköz volt abban , hogy Zápolya János választása és koronáztatása helytelennek ítéltessek , és sok magyar Urak ötet elhagyván Ferdinánd mellé álljának. Ezért minden Jóságait , mellyek a' Zápolyától birt tartományokban találkoztak , elvesztvén , Ferdinánd hogy veszteségét valamennyire legalább kipótolja és hivségét megjutal-

maztassa, ötöt Dévén Várával és Uradalmával ajándékozta meg, a' mi a' Királyra nézve azért is kellemetes volt, mivel ezen hely Béts szomszédságában lévén, a' Palatinust, midőn Tanácsára szüksége volt, (ami sokszor és néha hirtelen történt meg) kevés idő alatt magához hívathatta. Itt mulatott tehát ezen nagy lelkű és halhatatlan nevű Férjfi egész haláláig, melly ötöt Dévénbe 1555-be szállította ki ez életből. —

Dévén Vára és Uradalma ezután az ő nemzetiségénél maradt egészen 1605-ig midőn, Báthory István, az Etsedi ágnek utolsó maradéka, meg halálozott, és minden Jóságait Testamentom mellett három testvér hugainak hagyta. Ezen Báthory életének utolsó említett esztendejében a' Botskay részére hajlott ugyan és annak pártját a' Császár ellen nyilván fogta, de innen sem a' Várra sem személyére nézve semmi kedvetlen következés sem eredett, tsupán csak, hogy magtalan kimulása után, Dévén más javaival együtt a' szent Korona magának tulajdonította.

Néhány Esztendőök mulva (1609) Mátyás Király ezen Jóságot 40 ezer forintban Keglevits Jánosnak ajándékozta, vitézségének, mellyet a' Tseh Országi háborúban sokszor szemelättára be bizonyított volt, jutalmául; de ennek nemzetsége mellett csak kevés ideig maradt meg, azt a' Palotsaiaknak botsájtván Zálogba. Ekkor kezdődött, — Bethlennek a' háború; és minekutánna az Erdélyi Fejedelem majd csak nem repülve egész Posonyig hatott és az oda való várat a' Koronával együtt el foglalta volna, Dévénnek Urai-is melleje állottak. Az Erösség minden erőltetés nélkül megnyitotta kapuit a' Bethlen katonáinak, és fel vette seregét, a' mi a' Tsászáriaknak annál nagyobb károkra esett, mivel az Erdélyiek onnan

kiűtvén, a' szomszéd Áustriában nagy pusztitást, és kárt vihettek véghez, látván pedig az Ellenség nagyobb számát könnyen vissza vonhatták magokat a' vár erős köfalai alá.

Azután mindazáltal 1621-be a' dolgok állapota meg fordulván, és a' szerentse II. Ferdinand Tsászárnak Bouquoi vezérlete alatt Dévént-is Ostrom alá fogták és kevés napok múlva meg is vették.

A' Békesség által a' tsendesség helyre állítván Pálffy Pál Nádor Ispány Dévént III. Ferdinánd Tsászártól 1635-be meg nyerte, és a' Palotsaiaknak azon régi Zalogos summat kifizetvén, azt örököszen által vette.

Ellenséget ezek után nem látott ezen Vár egész 1683-ik esztendőig, a' midőn a' Bétsi híres ostromhoz menő Török seregnek egy része a' Dunán keresztül uszván, azt meg szállotta, és meg venni ügyekezett. De szándékát tüstént el nem érhetvén sokáig tartózkodni pedig nem akarván, hirtelen fel bontódott az ostrom, és a' Török tsapat Béts felé sietett társai után.

A' mult század kezdetével Devént, is elérte azon siralmas sors, melly magyar Országban oly sok Várat juttatott végső pusztulásra és romlásra. Birtokossaitól el-hagyatván, romladozni kezdett; kevés esztendők alatt Fedelétől, padlásaitól, ajtaitól, és ablakaitól, szóval mindenétől meg fosztatott, úgy hogy azt csak azős Előidő tisztos Emlék kővének, és ditső Eleink' vitéz tette' gyászos, de hiv tanújának lehet tekinteni. Sok időtől fogva volt már ezen vár illy siralmas állapotban, midőn azt egész környékével együtt a' Frantziák 1809-be az emlékezetes Znaimi Békekötés következtében által vették, és jöllehet a' megmaradott eggynehány üres tornyok és pusztá köfalak se hasznokra, sem pedig károkra nem lehettek, mindent a' legnagyobb ügyekezettel

puskapor által feldöntöttek, úgy hogy csak egy szobának sem látni nyomdokát, és a' rendetlen köhalom csak egy ölnyire sem emelkedik fel a' kösziklán felyül. Ezen gunyoló tselekedetet, csak azon alacsony dölýföségnek lehet tulajdonítani, melly ekkor a' szerentséjekben elbizott Frantziákat arra ingerelte, hogy minden más Nemzeteket lealatsonyíttani, és jelenlétek' kedvetlen emlékezetét büszke tselekedetek által fen tartani ügyekezzenek.

A' rajzolat Dévén Várának omladékait úgy adja elő, a' mint azok 1807-be valának, és a' mint azokat a' Író ekkor lerajzolta, a' minek most annyival inkább örvend, mivel tudtával nintsen, hogy ezen Vár akkori vagy előbbi állapotjának más képe fen tartatott volna.

Hogy ezen Vár régen igen nagy erősség volt, annak több maradványaiból kitetszik. Ide tartozik egy igen mély kút, mellynek úgy látszik magával a' Dunával nagyon össze köttetése, mert ezen folyó-víznek nevedése, vagy apadása a' kútban is hasonló szaporodást vagy apadást szokott okozni. A' Belső legmagossabb toronyból Bétset is lehetett látni, és némellyek azt álitották hogy a' Vár tetejének egy magossága volt a' Bétsi Sz. István Templomának Tornyával. De már most ezt többé se hasonlítani, se megmérni nem lehet, es ezen pusztá omladékok szomorú tekintete csak az emberi mivek mulandóságának meggondolására vezérli megilletődött elménket, de 'mind e' mellett is itt annyi vidámitást érezhetünk, hogy a' mi egyebüt mentséget nem szenvedő gondolatlan-ságunk által töröltetik el, ezen helyen az, El-lenség vas keze által döntetett le *).

Báró Mednyánszky Alajos.

---

*) Hazánk egyik nevezetesebb omladékainak ezen rajzolata, és tudós leírása azon betses Gyűjteményből való, melyet a' tudós

4.

A' Tserép-Zsindellyek hasznos vóltokról, a' Gyúladások ellen, és azoknak könnyű módú készítésekről, 's közönségessé tételekről.

Nem lehetne elő számlálni azokat a' sok kár vallásokat, nyomorúságokat, mellyeket e' mi Hazánkba okoztak már a' Gyúladások. Sok szép épületek, sok ritka és hasznos mivek emésztettek meg ezek által. Sok jó igyekezetű tehetős Földmivelők, 's Mester-emberek jutottak ezek miatt utolsó szükségre. Sok köny-húllatások, aggodások, terhes költségek követték ezeket. Sokan vesztették el ezek által rémitő környülállások közt életeket.

Példákat mondhatnak ezekre e' mi Országunknak majd minden népesebb Városai. Kevés

---

a' tudós Szerző nagy fáradsággal és nem kitsiny áldozatokkal szerzett össze. Hazafiságától vezéreltetvén, ezen szép Gyűjteményt a' Tudományos Gyűjteményben kívánja a' Magyar olvasó községgel közleni; melly ditséretes szándékát a' Kiadó egész erejéből elősegíteni, és a' rajzolatok kimetszésére teendő költséget nem kimélvén, ezen Tudományos Gyűjteménynek belső bétét ez által is nevelni ügyekszik ugyan, de egyszer'smind egész bizodalommal reményli is, hogy ezen honni egyetlen egy Magyar folyó irásnak pártfogói, és a' honni tudományosságnak, nemzeti műveltségnek valóságos kedvellői, buzgó részvételek által ezen hazafiúi tzeljat elő fogják mozdítani. A' hazánkban találkozó 300 vár omladékok közül 40 hiven levagyon rajzolva és a' leírásokra megkívántató materiálék össze vagynak gyűjtögetve. Az előfizetők nagyobb vagy kisebb száma fogja elhatározni, hogy ezek közül a' Kiadó által ígért metszéseken kívül több vagy kevesebb jelenhessen esztendőnként meg, következképen hogy a' bazar ezen eddig elő esméretlen kintseivel előbb vagy későbbre esmérkedjen meg.

A' Red.

Esztendő múlik úgy el, hogy az e'féle siralmas romlások' szomorú hírének hallása, ne érkezne hozzánk.

Méltánn úgy nézhetjük a' gyűléseket, mint egy gonosz ellenséget, mely most egyik, majd másik Atyánkfiát rabolja ki, fenyegetvén hasonló pusztítással mindnyájunkat. Ha hát kötelességünknek esmérjük, a' külső ellenségtől Hazánkat óltalmazni; miért ne tartanánk kötelességünknek az ara való törekedést is: hogy a' kártévő Gyűlések megakadályoztassanak?

Tétettek is e' végre sok jó rendelkezések, csak az a' baj, hogy ezeket leginkább a' kárvallás után szokták munkába venni. És sokszor az Idő, és az emberi gonoszság haszontalanokká is teszi azokat.

Úgy tartom hát, hogy a' Gyűléseknek el- távoztatására, a' vigyázatlanok, és Istentelen gyűjtogatók által okoztatható kártételeknek meg- akadályoztatására, személyünknek, 's vagyonaink- nak bátorságban való helyheztetésére, legalkalmasabb lenne az: ha minden Épületeinket tserép- zsindelyel fedetnénk be.

Gyakran megesett már az, hogy egy Tserepes-ház megszakasztván a' tüzet, sok száz házak mentődtek meg a' veszedelemtől; és bátran állit- hatjuk: hogy valamint azokba a' nagyobb Vára- sokba, melyekben nem csak javasoltatik, hanem parantsoltatik is, a' Tserép tetőre való építés; úgy a' mi Magyar városainkban is, melyekben eddig a' zsindely és nád fedelek voltak szokásba, ha közönségessé lennének a' Tserepes Házak, hallatlanok lennének az olyan rettenetes romlá- sok, a' milyen érte Debretzen Várossát az 1811- dik Esztendőbe Aprilis 3-ik és 8-ik napjain, a' mikor 1500 Házak, az azokhoz tartozó épületek- kel, 50-en száraz Malmok, 2. Templomok, és 1. Klostrom égtenek meg, és 132 emberek, 's gyer-

mekek vesztették el életeket , mely két nap alatt vallott kára ennek a' Városnak, az akkori betsű szerént 4,000,000 forintnál töbre ment. Hallatlanok lennének az olyan romlások , a' millyen esett közelebről Esztergomon , és Ketskeméten , ha minden Épületek fedelei Tserépből készülnének.

Nem kellene így annyira rettegni a' Nyári szélveszes Időkbe, mint most ; nem hozná oly nagy zavarodásba az egészsz Várost, a' félrevert Harangok kongása ; nem látnánk annyi szerentsétlen alamisna kérőket , kiknek javaikat a' tűz emésztette meg.

Külömben is , ha Tserép zszindelyek égetése, oly közönségessé lehetne Hazánkba, mint a' vályogból rakott, vagy nyers földből vert falak készítése : óltsóbb lenne ez sokkal a' fa zszindelynél, sőt a' Nád Tetőnél is óltsóbb lenne ott, a' hová a' Nádat másunnan kell szállítani ; diszességére nézve is előbb való ezeknél ; a' tartósságra nézve pedig mind ezeket feljül haladja : az idő ezt nem emésztí meg, hanem inkább edzi, és erősíti, és midőnn a' fa zszindely és Nád Tetők, sok szegéssel, föltozással is 30—40 Esztendők alatt megavúlnak, akkor a' Tserép századokig tart ; és ha valamelyik kitalál is törni, nints könnyebb munka mint ennek megigazítása ; ingyen szolgáltat ehhez Matériát , a' mi Hazánkknak majd minden határa ; a' készítéséért nem kell másoknak fizetni : a' legszegényebb ember is tselédjeivel együtt nagy részént ennek minden munkáját véghez viheti.

Ezekre nézve abban a' hiedelemben vagyok, hogy midőnn én, tapasztalásim, 's próbatételim után, elő adom a' Tserép zszindelyek könnyű móddal való készítéseket, ezenn Tudományos Gyűjteménybenn, melynek egygyik tzélja a' hasznos találmányoknak, kézi mesterségeknek előmozdítása, méltónak itelik azt a' figyelmetességre en-

nek Érdemes Olvasói; kivált ha tekintetbe veszik azt is: hogy a' leghasznosabb találmányok, 's mesterségek is, tsak úgy lehetnek közönségessé, ha az azokhoz való készülétek együgyűk, végbe vitelek kevés költségbe kerülők, és minden nagy Mesterség, és sok utánna való járás nélkül, lehet azokat haszonra fordítani.

A' Tserép zsindelyt, némellyek nevezik Tserép téglának; mások fedél vagy fedő Tserépnek; mások ismét tsak Tserépnek: én pedig ezen értékezésbe, nyers korába nevezem Sár-zsindelynek; száraz korába Föld - zsindelynek; kiégve pedig Tserép-zsindelynek.

Kétfélék azok a' Tserép-zsindelyek, melyekről akarok írni t. i. egyenesek, és görbék. Az egyenes Tserepekkel, a' Tetőnek egyenes részei, a' görbékkel pedig annak ormója, és szegletjei fedetnek bé. Az egyenes Tserepek ismét kétfélék; vagy Négyszegletesek, vagy Hatszegletesek. A' négyszegletes Tserép olyan, mint egy darabb egyenesre gyalúlt négyszegletes deszka, melynek hossza 1' láb, és 1'' hüvelyk, szélessége 6 és $\frac{1}{2}$ '' Vastagsága pedig $\frac{5}{8}$ '' . Az egyik véginek a' közepin van egy kis kaptsa vagy órra, melynek széle, hossza, magossága 1'', ennél fogva akasztódik fel a' léltre. A' hatszegletes Tserép olyan, mint ha egy egészen négyszegletes deszkának, melynek mindenik oldala 10''-nyi hosszúságú, két állaellenbe lévő szegletjéből, 1'' levágnék; az egyik ép szegletjén pedig kaptsa, vagy órra hagyatnék. A' görbe Tserép pedig olyan, mint ha egy darab sima deszkát, melynek hossza 1' 2'', az egyik véginek szélessége 11'', a' másiké pedig 7'', vastagsága pedig $\frac{6}{8}$ '' , fél keréksegre, kotsi ernyő formára, meghajtanánk.

Matériájok ezeknek: az Agyag, és a' Homok. Az agyag a' Földnek az a' része, melyet ha tápintunk lágy, mint ha zsiros volna; ha vizet töltünk reá sikeres ragadós sárrá válik; kiszáradván kemény göröngy leszsz belölle; a' tűzbe fejér kövé ég: de a' legkeményebb tűzben sem olvad meg. Magába ilyen agyagot nem lehet találni; hanem rendszerént öszve van elegyedve több vagy kevesebb homokkal, mészsze éghető földel, vasporral, és valami kevés földi szurokkal. Ha nagyon sok homok, és követs van az agyag közt, ki kell azt mosni ilyen módon: készits egymás mellé két habartsos ládát; tégy egyikbe a' nagyon követses vagy homokos agyagból; tölts reá bőven vizet; kavard öszve úgy, hogy zavaros hig víz legyen belölle. A' zavaros vizet lapáttal hányd által a' másik ládába, és mikor megtelik ilyen zavaros vízzel, hadd meg higgadni, a' másik ládának a' fenekén maradt követset, és homokot, hányd ki, a' meghiggadt vizet tsapold belé, és a' mi a' víz alatt maradt, abból leszsz a' jó tserép zsindely. Illyen módon: a' homokos földből is lehet alkalmas agyagot készíteni.

Mennél több az agyag, és kevesebb a' homok, a' Tserépnek való sárba: annál keményebb Tserép zsindely leszsz belölle; mennél több a' homok, és kevesebb az agyag; annál töredéke nyebb, és ritkább Tserép lesz belölle. Ha az agyag közt sok követs van, az égetés közbe, a' Tserép széllyel pattog, vagy pèdig mészsze égvén a' követs, jukas leszsz a' Tserép, sok helyeken a' Természet igen alkalmasan elegyítette az agyagot apró homok részekkel, melyet a' közemberek sárga földnek neveznek, az illyen föld magában is, minden hozzá adás, vagy tisztítás nélkül, igen alkalmas Tserép-zsindelynek. A' trágyás föld épen nem jó Tserépnek: mert a' trá-

gya rész, kövé nem ég, hanem csak durva hamu-
vá, mely a' vízben széllyel omlik. Mennél mé-
lyebben van a' földben az agyag, annál jobb Tse-
rep leszsz belölle: a' föld bőr alatt lévő feketes
agyag, ritkán jó. Külömben a' mely földből jó
téglat lehet égetni, Tserepet is lehet abból ké-
szíteni, csak hogy jobban meg kell gyúrni, ösz-
szébb kell verni a' sárját mint a' téglat. A' sár-
esső vagy folyó vízzel, vagy legalább iható kút-
vízzel, nem pedig édes, közel kút-vízzel kell ké-
szíteni: mert ebben sok a' Szék-só, és Büz-só,
a' mely miatt nem lehet jól kiégetni a' Tserepet,
mert az alsó része a' kementzébe megolvad akkor,
a' mikor még a' felső rész ki nem egett. A' sár
nagyon kemény ne légyen, mert a' formába nem
áll jól öszve, hamarébb is meghasad; de nagyon
híg se legyen, mert nagyon ritka leszsz a' belöl-
le készülő Tserép, és tartós essőzésben által ned-
vesedik. Sok homok ne légyen benne; mert tö-
redékeny leszsz; de nagyon kevés se légyen,
mert a' száradás közben meghasadozik. — A' pró-
ba mutatja itt meg, a' leghelyesebb mértéket.

Ezenn Matériából, az egyenes sár - zsinde-
lyek készítéséhez megkivántatik: elsőben is, egy
négysegletes fa-ráma, a' milyen a' kép ráma szo-
kott lenni: belső hossza légyen 1' és 2''; szé-
lessége 7''. A' két oldal, és két keresztfáinak szé-
lességek $1\frac{1}{4}$ ''; vastagságok $\frac{5}{8}$ '' . A' keresztfákat,
az oldalfákba belé kell vésni, tsapolni; és mind
a' négy szegleten öszve kell szegezni. Így elké-
szülvén a' ráma, egy darab négysegletes fátskát,
melynek hossza $1\frac{1}{4}$ '' , szélessége, vastagsága pe-
dig 1''; a' ráma egyik keresztfája lapjának köze-
pire kell szegezni, úgy: hogy ezenn fátskának
két végei a' keresztfa belső, és külső széleivel,
megegyezzenek; ezen fátskának két felső szegle-
tét hosszára le kell kerekre venni. Ezt nevez-

hetjük ráma órrának, 's ezen örros vége lesz a' ráma felső része. A' ki azt akarja, hogy a' Tserép-zsindelyének az alsó vége kerek legyen, a' mint töbnyire szokot lenni, az alsó keresztfa belső oldalából, tetszése szerént egy keveset kerekítsen ki. A' hatszegletű Tserép formája, ettől abba különböz : hogy annak széle-hossza, egy; egészszen négyszegletes; belső világának széle hossza 10'', akármelyik szegletet lehet tenni felsőnek; ezenn felső szegleten alól 2''-nyire két oldalról van a' ráma órra. A' két egymással által ellenben lévő szegletekbe egy egy olyan három szegletes fátka szegeződik, melynek belső hosszabb oldala 2'', és alól fejjül a' ráma lapjával egy színbe van.

Továbbá, az egyenes sár Zsindek készítéséhez meg kívántatik: 1' hosszúságnyi, vastagska, kemény fából készült linea; egy vederfüle formájára meghajtott vessző, vagy abrants darab, melynek két végét öszve kel foglalni, 1' hosszúságú vastag dróttal; kell még egynehány száldeszka, akár gyalult, akár gyalúlatlan mindegy és egyedénybe száraz homok. —

Ezekkel az eszközökkel már, így készitődik a' sár zsindely: tégy két székre egy szál deszkát, hintsd bé homokkal, úgy hogy a' deszka sohol pusztán ne maradjon, mert ha valahol a' sár a' deszkához ragad, meghasad a' sár — zsindely, az apadás és száradás közbe. — Mártsvizbe a' rámat, a' nagygyából töröld meg; hintsd bé száraz homokkal, tedd a' deszkára az orrával felfelé — Végy elő egy tsomó sárt, nyomkodd a' rámaiba, kiváltképpen két oldalról —; A' ráma orránál 1'' kel alább nyomd a' sárba az abrantsos drótot, míg a' ráma két oldal fáját nem éri, innen vond le felé végig; a' drót által le vágott sárt vedd le, 's vedd a' többihez — A' fa lineá-

val, a' ráma óra mellett maradt sárt két felőlről vedd le, és tsak azt hagyd meg 1'' vastagságra, a' mi az órra alatt van, e' lesz' osztán a' Zsindelynek óra vagy kaptsa. Ezenn óra alatt a' liniával kétzer, háromszor vond meg a' sárt, hogy mind a' ráma felső lapjával meg eggyezzen, mind a' rámát jól meg tellye mindenütt — e' meg lévén, a' rámát vedd fel, és a' sár zsindelly a' deszkán marad — Minekutánna ilyen módon sár zsindellyel meg telik a' deszka, felre kell tenni árnyekos helyre. Jó egy kevésbé a' deszkán a' szikkadás közben a' föld zsindellyt helyéből ki mozdítani, így nem görbül meg. Mikor annyira megzikkad, hogy fel lehet venni, élire egymás mellé kell rakni, és midőn ezen állásba egészszen ki szárad, lesz belölle föld-zsindelly, mely a' száradás közbeni apadás által a' sár zsindelynél rövidebb lesz 1'', keskenyebb pedig $\frac{1}{2}$ '' kel.

A' deszkának most eggyik majd másik oldalára kell a' sár zsindellyt nyomni, hogy a' deszka nagyon meg ne homorodjon ; és a' zsindely a' deszkánn mindég hosszára légyen, soha se keresztbe.

A' Hat szegletű Tserép is, a' maga formájába ilyen módon készül, tsak hogy már ehez szélesebb deszka kívántatik.

A' Görbe Tserép így készül: eggy darab fát melynek hossza 1' és 7''. meg kell kerekíteni úgy: hogy az eggyik véginek közep szélessége 5 és $\frac{1}{2}$ '' a' másiké pedig 3 $\frac{1}{2}$ '' légyen; a' közepén hosszára két felé kell fűrészelni; ebből lesz két forma a' mit neveznek Kaptának. Ezeket mártsd vízbe; hintsd bé száraz homokkal; lapjára tedd a' homokkal be hintet deszkára, sárral borítsd bé, mintegy $\frac{6}{8}$ '' re; a' fa lineával egyengesd el. Most végy elő egy drótos abrónstot, melynek a' drótja 1' és 3'' légyen, és a' dróton kívül az abrónst

végét $\frac{6}{8}$ '' hosszúságra fa kés formára élesítsd meg; ezzel a' dróttal a' kaptán lévő sárt vágd körül, úgy hogy a' kaptának mind a' két végiből 1'nyi ki maradjon; a' le vágottsárt mind a' két végiről vedd le, és a' tetejéről is — A' fa késsel simogasd meg, mind a' két végét; mind a' tetejét. Ha kezd a' sár ezen a' kaptán szikkadni, egy kevésbé killyebb kell alólla kotzintani, mert különben a' sár meg hasad, ha pedig jobbatskán meg keménnyedik, egészen ki kell alólla venni a' kaptát, és mást kell rá tsinálni — Ez a' Görbe Tserép készítés, többször babrálással jár; de nem is kell ebből sok.

El készülvén a' föld zsindelly, következik annak ki égetése; melyre megkívántatik: az Égető Kementze, és a' Tűzre való.

Az Égető Kementzét a' Városon vagy Helységen kívül kell készíteni, ilyen módon: ásni kell 2' mélységű Gödröt, melynek hossza két öl, szélessége 5' a' két végén 3' szélességű menedékes le járást kell hagyni; ennek a' Gödörnek szélivel egyenlően, a' partjaira vályogból 2' vastagságú falat kell rakni, alól négysor egyenesen menjen fel, azután minden sor bellyebb tevődjön 2'' kel, de úgy; hogy mind a' két oldalnak; mind a' két véginek a' közepe, kifele görbülve légyen, hogy így nem egészen négy szegletes, hanem valamennyire hosszú kerekességű légyen a' Kementze belseje azért: hogy ha föld hányódik kívül mellé bé ne nyomódjon. A' fal magossága a' föld színetől légyen egy öl. Mennél öszszéb' viheti az ember a' kementze tetejét, annál jobb. A' két végét, 3—5'-nyira bé lehet bóltozni, hogy így tsak a' közepin maradjon, mint egy 4'nyi hosszúságú felső szája. A' két véginek közepén legalól kell hagyni a' Kementze száját, 1 és $\frac{1}{2}$ ' magosságra, és ugyan annyi szélességre.

Ezeknek erányába, hosszára a' Gödör közepin kell rakni 1' szélességű és 2' magosságű jó agyagból kevés polyvával készült vályog falatskát, melynek két végei, a' Kementze szájaktól 1' távolságra légyenek. Ezen köz falatskát nevezhetjük a' Kementze - Gerintzinek.

Továbbá kell készíteni jó agyagból kevés polyvával gyúrt sárból, 6'' szélességű, 4'' vastagságű, 1' és 4'' hosszúságű vályogokat. Árnyékos helyen kell meg szárasztani. Ezekből készülnek a' Gerintz mellet, vagy a' köz falatska mellet az oldal bordák, vagy a' tserepeket tartó Bólt-hajtásotskák. — Egy oldalborda készül: két éllel le fele, véggel öszve támasztott vályogokból, mellyek közzül egyiknek egyik vége, a' Kementze oldalába; a' másiké pedig a' Gerintz felső szélibe vágott gödrötskében helyheztetődik, közepen pedig a' két végek úgy támasztatódik egymáshoz; hogy az egyenes liniánál két vagy három hüvelykel magosabb légyen, és így, minden oldalborda; egy kis Gothus bólt hajtást formáljon. A' végeiket ezen vályogoknak, mind a' Gödrökbe, mind közepen jó sárral kell megerősíteni. Minden két oldalborda közt, 6''-nyi köz maradjon. A' Gerintznek két végétől, a' Kementze szája felibe, belőlről, egy kis vályog bólt-hajtás támasztassék. A' Kementze kívül belől, jó vastagon polyvás sárral meg tapasztassék, és két oldalról, földel, 2 vagy 3'nyi magosságra felhányattassék. A' két felől lévő oldalbordák-közt a' Gerintzen lévő völgy, úgy bétsináltassék, hogy a' Gerintz, és az oldalbordának két végei, egyenes lineába legyenek, mint a' lajtorja foga. Ezekre a' felülről meg egyenesített oldalbordákra rakódik már a' tserép, egymásmellé éllel felfelé. Könnyű lesz által látni, hogy lehet ezt leghelyesebben véghez viinni: tsak arra kell vigyázni hogy mindènik sor az alatta való-

val egy kevésbé keresztbe essék, és hogy a' bé rakónak lábai alatt a' föld zszindelyek el ne töredezenek, vagy meztláb légyen vagy valami öszve hajtott pokrótzot, vagy ruhát tegyen a' lába alá. Midön a' Kementze ilyen módon megtelik, a' felső száját, két vagy három sor lapjára rakott föld zszindellyel bé kell rakni, hogy a' füst közte ki mehessen. —

Az Égetésre legalkalmasabb idő, a' szél nélkül való tiszta meleg nyári nap, az esős idő épen nem jó. Tavasszal kell hát jókor a' föld zszindelly készítéséhez fogni, 's Kanikulába kell égetni.

Minden lángal éghető Tüzzre való jó a' Tserép égetéshez, minéműek: a' szalma, az izék, kóró nád, forgáts, fa, 's a' t. tsak hogy mindenik száraz légyen. A' vizes Tüzzre való el rontja a' tserepet. Erre nézve jó volna, ha az Égető Kementze eleibe olyan színetske építették, a' melybe egynéhány Rotsi tüzzre való el férne, hogy így esőbe is kár nélkül lehetne égetni.

A' Tüzelésben ezekre kell vigyázni; elsőben a' Kementze szájába kell a' leg szárazabb tüzzre valóval tsendesen tüzelni, 's mikor egészszen által melegszik a' Kementze, akkor kell helyebb menni a' tüzzel, és a' tüz erejét nevelni. Mikor belőlről olyan tüzes a' Kementze, mint a' gertya láng közepe: akkor már tsendesebben; de egyenlő módon kell tüzelni, mert, külömben az alsó tserepek meg olvadnak. Így kell halkal tüzelni mind addig, míg a' Kementze szájára rakott föld zszindellyek már nem füstösök, hanem fejérek, mely az egész által tüzesedésnek a' jele. Ekkor a' Kementze Tetéjét bé kell hányni földel, egy tenyérnyi vastagságra; a' száját alólról-felfelé úgy annyira bé kell rakni, és tapasztani, hogy tsak kevés tüzzre valót lehessen azonn bé vetni;

ilyen állapotba, két vagy három óráig. Mert nem elég a' tserepet csak meg tüzesíteni, hanem a' tűzességben jó darab idejig is kell tartani, hogy az agyag közt volt sók 's földi szurkok ki égjenek, és az agyagnak részei, keménnyen össze húzodjanak. Ekkor kell osztán a' tüzeléssel fel hagyni, és a' Kementze száját végképen bé tsinálni.

A' ki azt akarja hogy a' Tserép Zsindellye fekete legyen: az a' földelésen fellül, a' Kementze felső száját, polyvás sárral, jó vastagon tapasztsa be, és a' közepin egy tenyéрни lyukat hadjon, hol a' füst ki mehessen, 's mikor az égetést el akarja hagyni, két vagy három darabb fát, vagy ugyan annyi erőssen össze tekergetett zab szalmát vessen bé a' Kementzébe, 's azon hirtelen tapasztsa bé, mind a' felső, mind az alsó száját. Ez a' bé fojtott füst, meg feketíti a' tserepet.

48. óráig a' Kementzét ki nem kell bontani, akkor sem egészszen, hanem elsőben csak a' felső száján lévő tapaszt kell le venni, azután a' földet le hányni, Idő vártatva kell a' rá borogatott föld-zsindelyeket leszedni. Így kell hagyni, míg annyira ki nem hűll, hogy ki nem lehet szedni. Az alsó száját csak akkor kell ki bontani, mikor már az ember ki akarja a' tserepet szedni. Lassan nevelni a' tüzet, húzomosan egyforma állapotba tartani a' tűzességet, lassan fogyasztani a' meleget, ez a' tserép égetésnek nevezetes régülája. A' hamar ki bontott Tserép olyan mint az edzetlen atzél.

Jól ki égett e' a' Tserép? abból tudni meg: ha a' színe nem sárgás, hanem kékes veress, vagy Fehér; ha, nem siket hangzású, hanem tisztán peng; ha a' vízben három négy nap áll, és mikor onnan ki vevődik nem lehet kézzel el tördelni. A' Fehér szín, azt mutatja: hogy a' Tserépbe, több az agyag mint más Matéria; a' veres

szin, az agyag közt lévő vas részekre mutat; a' barnás, vagy zöldes szín azt mutatja, hogy a' Tserép kezdett olvadni, és durva üveggé válni, az agyag közt lévő mész, föld, homok, szék-só, vagy hamu só miatt. A' rosszszúl égett Tserépet fel nem kell tenni az Épületre, hanem újra meg kell égetni. --

Az egyenes Tserép zsindegyeknek a' Tetők-re való felrakásokban ezeket kell megtartani: a' Létzek felső részei 6"-nyire légyenek egymáshoz. Minden sor Tserépet úgy kell felrakni, hogy a' hol az alsóbb sorban lévő Tserepeknek szélei egy más mellé tevődnek, a' felső sorban lévő Tserepeknek közepek essen mindenkori oda. A' legalsó, és legfelső sorokban, két sor Tserép rakódjon egymásra; mely hogy megeshessen, a' felső sorban lévő Tserepeknek kaptokat vagy órrokat le kell törni, és meszes habartsal kell az alattok valókhöz ragasztani. Illyen módon osztán mindenütt kétszeres lesz az egész Tető. Lehet a' Tserépet egyszeresen is a' Tetőre rakni, csak hogy a' Tserepek egymás mellé jó tzémentel rakódjanak, illyenkor a' létzek felső szélei egymástól 11"-nyire légyenek. A' görbe Tserepeket meszes habartsal, vagy tzémentel kell öszve rakni, az egyiknek keskenyebb vége, a' másik szélesebb végének alája tevődven.

A' hatszegletű Tserép leggazdaságosabb: mert a' hol a' négy szegletesből kilentz kell, ott ebből csak öt kívántatik, annál fogva az illyen Tserépből készült Tető ha tzémentel rakódna is öszve, még sem lenne oly nehéz, mint az eddig szokásba volt, négy szegletes Tserép. A' nagy széles épületekre, ez alkalmasabb amannál. A' felrakásába ezekre kell vigyázni: a' Létzek felső része, egymáshoz 6"-nyire légyenek; a' legalsó és legfelső sorok, a' már előadott mód szerént, négy szeg-

letes Tserépből rakódjanak. A' tsonka szegletek vagy rövid oldalak egymást érfék. Az alsó sorra a' felsőbb úgy rakódjék, hogy a' felsőbb sorban lévő Tserepeknek alsó szélei, az alsóbb sorban lévő Tserepeknek felsőbb széleit, 1''-nyire megfeküdjék; és a' két egymás mellé tett kis oldalt, a' felsőbb sorban lévő Tserepek alsó szegletjei hétakarják, 's így az egészsz Tető Háló vagy kotzka formának lássék. Ha a' rakás közben a' szükség azt kívánná, hogy a' kis oldalak, ne érjenek épenn egymáshoz, akkor a' köztök lévő hézakot témentel bé kell tsinálni, hogy a' hó-fúvás rajta bé ne menjen. Szép Tető készül az ilyen Tserépből ha vagy megfeketitődik, vagy mázzal bévonódik. Szokták némellyek a' Tserép Tetőket az Eresz szélbe, és az Ormó alatt, tsipkésre kimeszelní; szépen is láttzik ez, és szolgálhat eszközül, a' Tserép Tetők megkedvellésére azoknak, a' kik e'félekbe gyönyörködnek. Hasznos tudni azt is, hogy a' jó tément, vagy meszes habarts úgy készül: ha az ember egy veder mészhez, mely a' ki égés után kevés időre, eső vagy folyó vízben óltatot meg: ugyan annyi jól kiégett 's megszitált Tégla port; és két annyi homokot téssen, és ezeket, eső vagy folyó vízzel habartsá elegyíti. — Ha aludt téj, vagy marha vér elegyítődik közzé, annál erősebb lesz. Illyen habartsal kell a' veres tserepeket egymásmellé rakni; a' fekete Tseréphez a' Tégla por helyett, felennyi Tölgyfa, vagy venyige szénport kell a' habartsba elegyíteni.

Ezekből már, a' mellyeket elő adék láthatni, nem tsak a' Tserép zsindellyeknek hasznos váltokat; hanem azt is, hogy ezeknek készítésének módját könnyű megtanúlai. Még a' kisebb Hely-

ségekbe is, találkozhatnak, egy két olyan jeles eszü emberek, a' kik egyszeri hallásra megértik, hogy kell ezeket készíteni. Ha már egy ilyen ember erre megtanítódik, és egy kis jutalmotskával ezeknek készítésekre rá vevődik, kevés idő múlva ennek példáját mások is követik: mert a' példa a' legjobb Tanító; és a' szokás a' leghatalmasabb parantsoló.

Továbbá láthatni azt is: hogy ez nem sokba kerül. A' Matériájához ingyen lehet jutni Országunknak majd minden részeibe; nem tsak a' dolog tehető emberek, hanem az Aszszonyok, Leányok, értelmes Gyermekek is készíthetik ezt. — A' készítésére szükséges eszközöket is könnyű megszerezni: a' ráma, kapta, drótos Abronts, fa-linia, mind öszve is alig kerülnek többbe egy forintnál, és ha többen állanak társaságban a' deszka sem sokba jön. Azomban a' deszkának, azután is lehet hasznát venni. A' száraztásához sem kell valami különös hely: színbe, Istállóba, szellős kamarába, eresz alatt, padlásokon lehet ezt száraztani; 8 's 10 deszkát is egymásra lehet tenni ha a' deszkák' közepek és két végeik alá, olyan darabotska fák tevődnek, a' mellyek miatt a' rájok tett deszka, a' sár Tserepeket nem éri.

A' Kementze készítés legmesterségesebb, és legköltségesebb, de ez sem sokba kerül, ha többen állanak Társaságba. Vagy a' mi még jobb volna, ha az Elöljárók közönséges költségen építtetnének Kementzéket, mellyekben minden égettethetne Tserepet, tsekély fizetésért. Nem kell azt is gondolni, mint ha a' Tserép fedél alá vastagabb és több szarufa kívántatnék, mint a' Nád fedél alá; mert a' Nád és Szalma fedél, kivált mikor megázik még nehezebb a' Tserép fedelnél.

A' Földes Uraságoknak sem lenne abba semmi károk, ha Jobágyaiknak illendő taxa fizetésért meg engednék a' Tserép égetést; sőt hasznok lenne benne: mert még azokon a' helyeken is, a' hol eddig téglá Égető Kementzéket tartottak, a' Tserép égetésből kevés haszon jött be. Hány Helységek vagynak pedig olyanok, a' hol jó formán azt sem tudják millyen a' Tserép fedél? Azonba ha a' Jobágyok tűz által el púsztnak, kára sorog abba a' Földes Uraságnak is. Fel sem teszem hát, hogy a' Hazafiainak Attyai, az Istent felő Földes Uraságok, ezen köz hasznú munkának akadályára lennének; sőt reménylem, hogy lesznek olyanok, kik ennek előmozdítására szívesen igyekeznek. Ezekre nézve bátorlódok én ezen Tudományos Gyűjteménynek Hazánkat szerető minden Erdemes olvasóit, bizodalommal megkérni, ezen hasznos dolognak töllők ki telhető módon való előmozdítására. — És — vajha a' Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Tanács, a' ki oly sok betses rendeléseket tett már a' Haza javára! Vajha a' Tekintetes Nemes Vármegyéknek Nagy Tekintetű és Nagy Érdemű Tisztjei! Vajha a' Városoknak Helységeknek, sok drága Talentumokkal, Hazafiui buzgósággal ékeskedő tisztelendő 's tiszteletes Lelki Pásztori, és hűséges Elöljárói! Vajha az Oskoláknak jó Lelki eszméretű szorgalmatos Professori, és Tanítói! méltónak itélnék ezt a' figyelmetességre !!! Abban a' hiedelemben vagyok, hogy ha ezek egyenlő akarattal, és igyekezettel mondanák ezt: Magyar Országban, minden Házak tiz esztendő alatt Tseréppel légyenek bé fedve — meg lenne.

Kötelességünk Hazánkat szeretni, és azzal a' miben lehet jól tenni, Jó tetemény pedig, nem tsak a' Hazafiak gazdagítása, hanem szerzett javaiknak bátorságban való helyheztetése is; nem tsak

tsak a' szerentsétleneknek fel segéllése; hanem a' szerentsétlenségeknél el távoztatása is. — Sőt a' Seneca mondása szerint: Tutior est cautela quam medela, et praevenire, quam subvenire, salutarius atque praestantius.

Kis Bálint Szentesi Ref. Predikátor.

5.

Az újonnan felfedezettett Abaligethi Barlangnak leírása.

A' Metseki hegylántz, melly többféle tsavarodások közt, különösen a' Baranyai Megyének éjszaki részén által húzódik, külömbféle gyönyörködtetéseket nyújt a' 'Természet' barátjának; ez a' Metsek hegy különösen Geognosiai tekintetben marad nevezetes, 's a' szorgalmas Visgálónak egykor délnapkeleti Magyarország Mineralogiájához több jegyzésre méltó tárgyakat fog szolgáltatni.

Az Abaligethi falutól nem messze (melly a' Mélt. Pétsi Káptalanhoz tartozik, és német lakosokkal bir) az ott lévő hegynek allyában az éjszaki sarkon találtatik egy kőszikla nyílás, mellyből nyáron télen szünet nélkül víz folyik, és pedig olly nagy bőségben, hogy mindjárt a' közellévő falunál malmokat hajt. — Ezen kőszikla üreg' belső tulajdonságának esméretlen volta, borzasztó tekintete, 's az a' babonás előítelet, melly a' köznép között máig napig uralkodik, ezen hely felől több bűvös Regéket szült. Némellyek azt vitatják, hogy a' hegynek belsejéből emberi szózatokat, némellyek, hogy harang - kongásokat hallottak; mások ismét azt állítják, hogy egy el-

kárhoztatott Leányzó oda számkivettetett légyen, hogy egy eleibe tett tálat könyűivel megtöltsön, de a' mellyet soha sem tellyesíthet, mivel a' tál mindenkor egy szerentsétlen vak eset által feldől.

Korán sem ezek a' babonás Mondolatok, hanem az a' gyanítás, hogy ez a' köszikla üreg egy nagyobb földalatti barlanghoz való bemenetel lehet, élesztette bennem már régen a' kívánságot, ezt a' helyet közelebből megvizsgálni. A' történet gyanításomban megerősíteni láttzatott: mert nem régen a' nevezetes Kitaibel Professor Úrnak könyve kezembe akadt *), mellyben az én örvendetes álmélkodásomra hasonlóképpen ezen hegy üregről említést lelék, 's ezen éles elméjű Tudósnak hasonló gyanítását találtam. — Ez elegendő volt kívántságom' pislogó szikráit lángra lobbantani. Én azonnal kinyilatkoztattam az Abaligethi Ispánynak, Mestrovich Antal Úrnak ezen kívánságomat; 's ő volt tulajdonképpen, ki szándékom' végbevitelére nem csak barátságosan kezét nyújtotta, hanem azt serény igyekezettel eszközölni is segítette.

Már csak ezen Hegy barlangba való bemenetel is vissza rettentő, 's veszéllyel van öszve kötve; de a' tudni kívánás engem' minden veszélyt megvetni tanított. Egy szép, nevezetes felfedezést sejtven, elszánva mentem bé a' borzasztó üregbe, és valóban meg is találtam, a' mit kívántam, és reménylettem: egy nagy föld-

---

*) Az ő *Icones Plantarum Hungariae rariorum* nevű könyvében azt mondja az Előbeszédben, hol a' VIII. lapon Magyar ország' legnagyobb barlangjairól értekezik. „In montibus occidentalibus nullum nobis cognitum est Antrum; neque in mediterraneis ullum reperitur, praeter illud, quod ad Abaligeth in Provincia Baranviensi rivum emittit, quae res probabile reddit, quod nobis relatum est: specum hanc ad longam distantiam in montem penetrare, et intus majora cava formare,

alatti Barlangot, (millyen Magyar Országban több találattik) mind ama' Természetnek gyönyörű ijedelmeivel, mellyeket az ember illy helyeken találni szokott.

A' ki az Abaligethi Barlangot megakarja vizsgálni, az legelőször egy keskeny, mint egy 3 ölnyi széles, és 18—20 ölnyi hosszú Elő-üregbe jön, mellynek fenekét folyó, jég hidegségű víz borítja, mellynek mélye ámbár a' bemenetelnél $\frac{2}{4}$ lábnyi tsak, de minden lépéssel, mellyet az ember előre halad, mélyebb lesz annyira, hogy ezen sziklás Elő-üreg' végén a' víz már tsipőig ér. Most egy kőszikla fal meggátollya a' további haladást, 's tsak egy igen keskeny nyílás emelkedik a' víz felett, mellyen előbbre jutni lehetséges.

Mindazonáltal ez az előbbre jutás élet veszedelemmel van össze kötve, 's mindenki borzadást gerjeszt; mert az a' lyuk, mellyen bellyebb haladni kell, 's mellynek 2 lábnyi szélessége, $4\frac{2}{4}$ lábnyi hossza alig van, tsak nem egészen vízzel van borítva; tsak egy kitsiny része, melly mintegy 1 lábnyi lehet, emelkedik a' víz felett, úgy, hogy annak, a' ki itt által búvni akar, tsak feje maradhat szárazan, egyébbaránt egész nyakig vízbe kell néki botorkázni. Az által búvást e' mellett még az is nehezíti, hogy az említett nyílásból a' víz szüntelen nyomakodik, melly miatt tsak háttal, 's lebukott fővel lehet által mászni; egyszer'smind a' lyukból olly erős levegő jön, melly tsak nem az általbuvók' lehelletét is elfojtja. Mivel a' napvilág ebbe az éjként setét barlangba sehol sem hat bé, tehát lámpást kell egymásnak által adni, 's így azután az embernek magán fátyálakkal, gyertyákkal segíteni.

Ha az Ember végre ezen az igen bajos nyíláson által jutott, ismét szinte olly mélységű

vízbe kell potsékolni. Az ember itt egy kitsiny, boltozat formahelyen találja magát, hol jobb felől a' vizet hangos zuhanással omolni látja; bal felől egy kőszikla fok tolja fel a' víz felett fejét, melyre fel kell mászni; de ez igen nehezen esik meg, 's közönségesen csak a' társak' segedelme által. És ezen kőszikla foktól fogva kezdődik csak a' tulajdonképpen, 's akadály nélkül való út az Abaligethi Barlang' torkolatjába.

Legelőszér is egy rémítő horizontalis kőszikla hasadék (Felsen spalte) veszi fel a' vándort, mellyen az embernek, mint egy 30 lépés hosszan úgyszólván, által mászni kell; mivel a' kőszikla hajlat olly alacsony, hogy szüntelen a' hátat dörögöli. Illyetén két lapos szabad kőszálak között által vándorolva tulajdonképpen csak az Isten' kezében van az ember, ki a' valmerő föld' fergét minden pertzen öszve zúzni képes. — Midőn az ember ezt a' valamennyire félelmes utat hátra hagyta, érkezik a' legelső téres kőszikla kamarába, hol az ember egyenesen állva felöltözködhetik. — Nagy kőszirt massák készülnek itt rettentő formákban mind úntalan leomlani, és több már öszve omolt kőszirt darabok, mellyeken a' vándornak által kelni kell, feküsznek a' földön, mellynek közepén a' víz a' nagy köhantokon által utat törvén, zuhanva elfolyik, és így balról egy mélységbe leszakad, míg végre tovább a' fenn megnevezett nyíláson által napvilágra jön.

Ezen kamarából jön az ember délről egy más még tágosabb kamarába, mellynek héjazatján (Oberdeke) merő Tsepegő kő tsapok függnék, mellyek közül némelleyek egy gyertyának, némelleyek pedig egy ember' karjának, vagy fartsontjának vastagságával is birnak. Nekem, ki illyest jóllehet olvastam, de szemeimmel soha

sem láttam, ez a' hég nyárban ezer jégtsapokkal megrakott Boltozat különös rendkívül való tekintet szerzett. Ez a' tsepegő kő (Stalactites) a' földhez is oda fagy, hol itt amott apró oszlopok' formájában által változik. Most az út valamivel alá kanyarodik, melly közben egy igen veszedelmes kő mellett kell elmenni. Két a' falnál jobb, és bal felől kiálló kősziklák között van egy harmadik is, melly a' hajazattól magát eloldván, két szomszédjaival most egy bizonyos bolthajtást formál. Innét 20--30 lépéssel tovább láthatni jobbról egy nagy hó fejrőségű hegyes tsepegő követ, melly mivel egészen izoláltan függ, 's ember vastagsággal bír, valóban álmélkodást szerez. Most az ember a' lassan tsörgő patakotokának partján kitsiny tekeredések közt előbbre halad, midőn egyszerre mint egy 35 ölnyi távolságra egymásik nagy Bolt üreg alá jön, melly több tulajdonságok' nemében nevezetes. Legelőször is balfelől egy rettenetes Hegy-horpadás (Bergeinsturz) szemlélhető, ez a' kőszirtoktól, és földtől feltornyozott omladék olly nagy, hogy az egész tágos Boltozatot szélességében megtölti, a' patakot eltemeti, 's a' jobb sarkon az elmenetelre helyet alig enged. Továbbá nevezetes, hogy itten egy nagy kémény forma nyílás, vagy üreg vagyon, melly olly magas, hogy diameterjében több 2 ölnyinél; egészen kőből rakottnak láttatik, 's belseje egy magas kerek Tornyot képez. En Fáklyákkal felvilágítottam, de ez a' világosság korán sem tudta eloszlatni azt az éjszakai sötétséget, melly magasan fenn a' Toronyban uralkodik. Ebben a' barlangban találtam egy ember tsontot, melly talán egy itt szerentsétlenül elvesztettnék kar-tsontya lehet. Alig haggya el az ember ezt a' kőszikla barlangot, és ismét két veszedelmes kőszirt gerintzek alá ér, mellyek a'

vándor' feje felé úgy öszve törlődnek, hogy végeikkel öszve kaptsolva az üregre szabadon lefüggnek, mint egy rettenetes dutzfok, melly minden pillantásban öszve akar robbanni.

Balfelől a' patak' hosszában az ember egy keskeny, 5 öl magosságú bolt alatt, külömbféle helyhezetek, és tsavarodások között ismét tovább ballag. Itt az üreg jobbról balról ismét veszedelmesen lefüggő, s a' nedvesség miatt sikos kőszikla falaktól bészorítatik, úgy, hogy ha az ember tovább akar menni, a' patakba kell gázolódni, de a' melly sehol se mély. Itten két nagy állatsontra találtunk, mellynek felső színét bizonyos feketeség lepte, miként egyátallyában az egész üregben itt amott a' kövek fekete salakkal bévonva talátnak. A' tsepegő kő barlangtól egészen eddig minden falak bizonyos mázzal vonattak be, melly tulajdonképpen nem egyéb tsepegő kő salaknál. Ezen az úton balról ismét egy otsmány kőszikla üreget szemlélhetni, uelly a' hegybe felemelkedik, de nem nagy magosságú. Itt is imitt amott tsepegő kősapokat láthatni, mellyek között sokan igen szép korál formákkal birnak; némelly kőszirtokon fennálló kis tsepegő kőoszlopokat is lehet látni, mellyek külömbbféle formákat mutatnak.

Most a' kiváptsis Visgálónak ismét egy szembetűnő változás mutatja magát: a' kőszikla falak többnyire feketék, tsupán azok hézakajkban, üregeikben ragyog bizonyos hó fejrőségű substantia, mellyet, miként a' Salitromot levakarni lehet; egyszer'smind a' kőszikla sarkokon itt amott igen kitsiny, hó fejrőségű Tsepegő köveket lehet látni, mellyek egy tolltsőnél nem vastagabbak, végeiken tsüggött még az a' nedves tsepp is, melly magát ott calcinálja. Mint egy 60 lépéssel haladtam talán az én embereimmel ezen a'

földalatti üregekben előre, midőn ismét új tárgyak vonták magokra figyelmünket. Egy púha nedves földre jutottunk, melynek színén több behorpadt apró lyukakat szemléltünk, melyek' kerek-gödre egy tzol lehetett. Az én társaim azt gondolták, hogy ezek valamelly esméretlen állat' nyomai legyenek; de az én véleményem szerint ezek a' lyukatskák hihetőképén amaz egyes néhez viztsepepektől erednek, melyek a' Boltozattól szünet nélkül alá húlnak, 's a' földet talán imígy kivájják. A' földben találtunk közben közben nagyobb gödröket is, mint egy 2—3 tzol az által-mérőben (diameter), melyek fejr salakkal, és apró fővény forma követsekkal által borítva voltak. — Ez a' tünetény engemet rendkívül gyönyörködtetett; de még nagyobb figyelemmel vizsgáltam egy kis kőfalat, melly az itt ott fekvő sok kövekből emberi kezek által rakatott, mint egy 3 lábnyi magas lehetett, de a' melynek tzel-ját el nem gondolhattam.

Midőn az ember most e' helyről tovább halad, az üreg boltozat lassan lassan magasabb, és tágosabb lesz. Jobbról a' falból egy lyukon meg-lehetős bőségben víz omlik, de melly azon szem-pillantathan egy varázs vessző-tsapás által meg-fagyni láttzatik, 's egy nevezetes Tsepegő kőnél nem egyéb lesz. — Most az ember halfelől egy nagy, mint egy 8 ölnyi magas üreg bolt alá jön, hol ismét minden falak tsepegő kövekkal megvannak rakva, egészen fen a' Boltozaton függ egy vastag tsepegő kő korontz (Tropfsteinklumpe) alá, melly szintúgy egy jéggé vált víz-omláshoz hasonló. — Ha az ember ezt a' kőszikla boltot is elhaggya, rövid ballagás után viszont egy másikba érkezik, hol az alá omlott kőszirtok' magas halmán (melly a' patakot is eltemeti), által mászni kell. Ezen kőszikla hegyen túl egy-

nehány öllel előbbre, van ismét balról egy magasan felható, rémítő kőszikla üreg, mely az elsőbbnek csak kevéssel enged, 's a' feltekintőt vissza döbbenti. Az alatt, hogy az ember ezen földalatti útját tovább folytatja, az üreg lassan lassan mint egy 10 ölnyi széles lesz. Egy új óriási köhalom fekszik viszont az útban, melynek az a' tulajdonsága van, hogy, ha az ember tetejére fáradtságosan feljutott, másik felén csak rendes, széles lapos kövekből, ember kéz által rakott léptsők a' Vándor' lemenetelét könnyebbítik.

Ímígy terjed az út az úgy nevezett Fekete barlangon, melynek falai egészszen feketeknek lenni láttatnak, és 2—3 ölnyi magas üreg boltokon által külömbféle tekeredések közt mindig jobban napkelet felé, hol az ember majd jobbról, majd balról a' patak' partján száraz lábbal tovább ballag, de némellykor a' vizet el nem kerülhetvén, abba 1 lábnyi mélyen is járni kényszerítetik. Ezen üreg boltok alatt látni balkéz felől egy helyen egy fehér szép meglehetősen nagyságú Tsepegő követ, mely az ő rendes kerületben álló tsapjai által egy tzifra üveg lámpához (Luster) igen sokban hasonló. Itt vagynak a' szirtok oldalain számtalan, finom apró tsepegő kő tsapok is, melyek igen szép fejjérséggel birnak. Midőn az ember imígy egy időig útját, több tsutsos, főre lebegő kősziklák alatt tovább folytatta, érkezik az utolsó nagy, legalább 9 ölnyi magasságú üreg bolt alá, mely több nevezetes, több borzadásra készítő tulajdonságokkal bir. — Jobbról itt mint egy 4 ölnyi hosszú, és 5 lábnyi magas kőfalat láthatni, mely rendszeren kiválasztott kövekből építetett, és itt a' pataknak partját formálja. Mi okból, 's kiépítette legyen e' kőfalat ide, továbbra is nagytitok marad. Most több köhal-

mokon, leomlott kőszirtokon alá veszi a' vándor útját, 's a' legnagyobb iszonyodásnak pillantattja lepi meg. — Egy lapos kőszirt gerentz, mint egy 3 ölnyi széles, $\frac{2}{4}$ ölnyi vastag, függ ezen üreg boltinak faláról szabadon alá. — Mint egy függő tornázt (Baldakin) láttzik egy rettentő, veszélyt hozó tető, melly semmi támaszszal sints megerősítve; semminémű oszloppal megtámasztva, tsupán az egyik széles sarkával áll a' kőszikla fallal kaptsolatban, és itt is egy meglehetőes elszakadása által közel való leomlását hirdeti. — És éppen ezen rettentő kőszikla tető alatt van a' földön egy szoros lyuk, melly tsak egy embert vesz magában, 's a' mellyen, mint egy keményen, alá mászni kell, ha az ember ezt a' földalatti Barlangot tovább vizgálni, 's a' kimenetelt elérni akarja. — Tétovázva, 's ijedten áll a' Vándor itt; valljon alábotsátkozzon e' jaj akkor, ha a' tető ezen pertzben leszakad, 's a' lyukat örök időkre eltemeti. — Én ezt a' lyukat, 's általjában ezt a' rettenetes helyet Pokoltorkának neveztem, mert ehhez hasonlított egészen, ha az ember a' levegőbe függő kősziklát megnyitottoroknak, a' lyukat pedig magát Pokol gyomrának tekinti; mert midőn azt látja az ember, miként szállnak a' társak egyenként ezen gyomorba, miként enyésznek el; ha azt látja, miként követi egyik a' másikat, miként ereszkedik le ezen veszedelmes lyukon a' föld' hasába, tehát azt lehetne mondani, hogy őket ez a' Pokol torkolat elnyelte, melly hogy le essék, 's a' vakmerőknek örökre elzárhassa a' vissza menetelt, tsak egy gyenge mozgás láttzik szükségesnek.

Ezen a' Pokol torkolaton jön a' Vándor fáradtságosan kőszirt omlásokon által, mellyek az ember nyomok alatt tovább gördülnek, egy keskeny, mint egy 1 ölnyi magas üregbe le, melly

magába semmi nevezetést sem foglal, 's közel 30 ölig való hossza van. Most a' menetel egyszerre balra fordul, és az ember öröm érzés közt útazásának végét elérte: mert innét kezdve még néhány öllel tovább egy kis Tóhoz ér, melly tulajdonképpen a' pataknak kútforrása. Ez a' Tó mint egy 4 ölnyi széles, 4 lábnyi mély, 's ezen a' Tudni vágyók' útazása bérekesztetett, mert egy egyenes kőszikla fal, melly a' tovat békeríti, 's melly egyszer'smind a' legutólsó alatsony üreg bolt, minden további előre menést meggátol.

Ez az Abaligethi Barlangnak valamivel környüállásossabb leírása; most szükséges, hogy némelly ehhez okvetetlenül tartozó jegyzéseket is ide ragasszák.

Ez a' Barlang, vagy tulajdonképpen ez a' földalatti Barlangba vezető Elő üreg az ott lévő Környéknek lakosától Paplikának (Pfaffenhöhle) neveztetik. Egy Abaligethi Plébános t. i. több esztendők előtt ebbe a' jéghidegségű Elő üregbe, halat, húst, vaját, 's több ilyen táplálékokat, mellyek a' fenn tarthatásra hideg helyet kívánnak, rakatott bé, 's a' bémenetelt egy ajtóval el zárta. — Akkor tehát egyebet nem lehetett tudni, mint azt, hogy ez egy kőszikla lyuk legyen, melly a' Plébánosnak élelem kamarája. Senki sem gyanította még akkor, hogy ez a' lyuk tulajdonképpen Elő ürege egy több száz ölekre, a' hegybe beható, nevezetes Barlangnak legyen; mert külföldben a' nép nem hívhatta volna tsupán azt Plébános' kamarájának, sem a' Plébános azt a' Privilegyiumot magának nem vehette volna, hogy azt egy ajtóval elzárja.

Ez a' Barlang a' hegynek északi sarkán veszi kezdetét ugyan, mindazonáltal kiterjedésében dél napkeletnek kanyarúl. Hossza $1\frac{1}{2}$ óráig tart, vagy gyorsabb lépéssel bizonyosan 1 órát kíván.

Én az én társaimmal 8 órakor reggel mentem bé, és tizenkettőfel órakor jöttünk ki a' napvilágra. Az Abaligethi Barlang nagyobb tehát, mint a' Funatzai Barlang; (Bihar Vármegyében) és nem sokkal kisebb a' híres Baradla Barlangnál (Gömör Vármegyében). Csak az üregek, és Boltozatok nem olly óriás magasságúak, mint a' Baradlában.

A' Barlang' Massája maga Általváltozó mészkőből (Übergangs Kalkstein) áll, valamint általjába minden természeti nagy Barlangok többnyire csak Meszes hegyekben találhatók. — Ez a' Barlang tehát talán egy a' Természettől évezerek óta alkotott üreg, melly különbözőféle változásokban majd az ö gyönyörű, tudálatos alkotása által örvendeztetti, a' Visgálót, majd le omlással fenytő kőszálakkal ötet agyon szakítani láttatik: majd millió különbözőféle formákban lefüggő tsepegő kővek által teszi a' Természetnek titkos munkálkodására figyelmetessé, majd iszonyú kőszál gerintzekkel rá mered, mellyek Tornyokként a' magasságba hatnak. Ez a' Barlang egy majd végtelen üreg, mellyben az ember kedve szerént sétálhat; de egyszer'smind egy borzasztó üreg is, mellybe minden lépéssel bennünket a' Halál majd majd leverni láttatik; — szóval egy nagy sír, mellybe semmi sem él, semmi sem virít, semmi sem lehet, kivévén azt a' vakmerőt, ki önkényesen az élők' sorából magát kizárván, ezekbe a' setét Barlang üregekbe lép.

Senki sem fogja elhinni, hogy e' veszedelmes Barlangba valaha Emberek tartózkodtak, és még is lehet több olly nyomokra találni, mellyek ott az embereknek hosszú tartózkodását bizonyítják. Ide tartoznak a' már fellyebb említett léptők, és kőfalak. A' léptők, mellyek tulajdonképpen ahhoz kiválasztott lapos kővekből rakat-

tak, és szám szerént mint egy 10—12 lehet, a' mi Barlangunk' hátulsó felében találtnak, nem messze az ott látható kemény forma nagy hegy üregtől. De ki, és mi végre készítette ezen léptöket? Az ollyatén emberek, mint p. o. mi, kik a' Barlang' megvizsgálására mennek tsak, megelégszenek az olly meredek helyeken a' mászással, törtetéssel, 's illy fáradságos munkát nem vállalnak magokra. Ugy tettik, mintha itt valaki sött többen is hosszabb időig tartózkodtak légyen, 's ezen idő közben rakták volna azokat a' léptöket, hogy magoknak a' fel alá járást könnyebbítsék. Azok a' két kőfalak is, hol a' kövek olly nagy fáradsággal hordattak össze, 's egyszerűsmind egymásra rendesen rakattak, bizonyítják elegendőképpen némelly embereknek hosszabb tartózkodását; mindazonáltal az ő itt léteknék, tzeljoknak okáról igen nagy kétség marad fenn.

A' levegő könnyű a' lehelletnek, és egészséges, nints semmi ártalmas gőzökkel össze kötve. Hihetőképpen az itt találtató patak által tisztítatik, vagy meglehet az is, hogy ama' magas hegy üregek, nyílások által a' külső atmosphaerával össze köttetésben állanak, a' mit néműnēműképpen az az erős levegői szellet is hihetővé tesz, melly az embernek a' barlangba való buvás által olly terhesen esik. A' víz a' Barlangnak végén veszi forrását egy Tavatskából, melly tulajdonképpen a' Pataknak Kútfeje. Innét folyik a' víz a' Barlangnak egész hosszában által, majd tsergezdeve, majd térdig való mélységben rohanva. Majd a' földnek leomlása által temettetik el, hol az omladék alatt akadály nélkül magának utat nyit, majd kő, 's kőszikla halmokon zuhan el, majd ismét egy víz omlásként a' mélységbe leszakad; míg végre a' keskeny bemenetelnél napvilágra verődik, malmokat hajt, 's folyását Helve-

helyen, Bükösdön, Sz. Lőrinczen 's a' t. keresztül veszi. Ez a' Hegy viz, melly soha sem apad el, soha sem fagy bé, néha néha vagy nagy esőszakadások, hó olvadások, vagy pedig más bizonytalan okok által árad meg, mivel a' Barlangba több helyeken a' kőszikla falakat egy ölnyi magasságig kimosva láthatni.

A' mi ennek a' nagy Barlangnak Productumait illeti, azt mondhatom, hogy egy tudós Mineralogus itt több vizgálatra méltó tárgyakat találhatna; én ki Idiota vagyok, tsak azt vehetém észre a' mi úgy szóllván, önként szemembe ötlött. Itt közlöm elő számlálását az általam látott, és össze gyűjtött dolgoknak *):

a) Az Ásványok' Országából. 1-szer Az a' kőszikla, melly ezt a' nagy Barlangot formálja, a' mint fellyebb mondatott, egy setét szürke Márvány. Alkalmatos a' pallérozásra, 's ebben a' környékben azért az épületbéli mester-mívekre, 's mint mészkő (Kalkstein) mészégetésre is bőségesen használtatik. 2-or Tsepegő kövek (Stalactites) külömbféle nagyságban és formákban által változnak. Ezek között olly pitzinyek is találatnak, mint egy tolltő, (Federkiel) 's olyanok is, mint egy ember' vastagsága. Ezek a' Tsepegő kövek többnyire jég-tsapok formájába mutattják magokat, mellyekkel különösen az az üreg boltozat van megrakva, melly a' bemenettől számítván a' második, 's mellyet ezen okból Tsepegő Barlangnak neveztem. Némellykor egész kőszikla falak vannak azokkal, mint egy fényes mázzal által vonva. Sokszor a' kő massák' tsuttsain egy puha tésztának formájában láthatni

---

*) E' Barlangba általam össze gyűjtött tárgyaknak megnevezését, és fejtését Vitéz Berks, Ts. K. Bányá Director Úr' szivességének köszönöm.

azt, melly lecsni készül, 's az ereszkedés közbe megfagy. A' tsepegő kő majd egy üveg lámpás (Luster), majd egy jéggé vált víz-omlást képez 's a' t. Ezen Tsepegő kövek színe mindazonáltal nem olly fehér, és fénylő, mint a' Baradlai, vagy más Barlangokban, hanem többnyire tisztátalan, melly részszerént a' földel vegyített esőtseppetől, részszerént a' fekete porral megnehézkedett atmosphaerától származhat. Azért találtnak több helyeken olly Tsepegő kő oszlopok, mellyek a' földön felfelé nőnek, de ezek ritkán vastagabbak 4—5 hüvelyknél, 's magassabbak 3 lábnaál. 3-or Barna vas kő (Minera ferri bruna nephritica). Egy kitsiny gömbölyeg, vagy szegletes töbnyire vese forma kő melly az ő külső fekete színét valamelly idegen üllepedett salak által nyerte, mellyet részént lemosni lehet, 's annakutánna valamelly kék fekete, ásvány fényű felső szint képez, úgy, hogy a' köszénhez (Glanzkohle) tsak nem hasonlónak láttatik. A' megtört részek (Bruch) barna pirosak rózsza formák, és számtalan apró négyszegletes, ragyogó kristályokkal megtömvé, mellyek zöldes, és veresellő színnel tsillámlanak. 4-szer Az Abaligethi Barlang' hátulsó részében ott, hol ama' fenn említett puha föld vagyon, találtnak külömbféle apró 2—3 hüvelyk széles üregek a' földben, mellyek belől fejérek, és ha az ember azokat vigyázva kiássa; pohárhoz leginkább hasonlító formájok vagyon. Ezen pohárkáknak falai egészen egy fehér substantiával, 's apró kövekkel vannak által vonva. Ez egy Tsepegő kő forma tenyészmény. (Productum). 5-szer Meszes tsepegő kő (Kalksinter — Calcarius stalactites). Ez egy fényes fehér, Salitromhoz, vagy Gipszhez hasonló substantia, melly az úgy nevezett Fekete Üregben a' kösziklák' minden hé-

zakaiban , hasadékaikban találhatik. Ez egyszer-
'smind egy Tsepegő kő forma aggregatum. 6-or
Vas Oxydum (Oxydum Ferri). A' barlangba
találhatni több-nemű testeken bizonyos fekete sa-
lakot, melly a' kémény koromhoz hasonló. Ez a'
fekete ülledek (Sedimentum) körül lepi a' tsonto-
kat, itt amott a' kőszikla falakat, annakutánna a'
köveket, kőszirt massákat, különösen ollyakat,
mellyek a' víz által körül mosattatnak. Ezek a' fe-
keté salakkal körül lepett testek első tekintetben
a' kőszénhez hasonlók, de ha széllyel töretnék,
tehát megláthatni, hogy csak külső színek fekete.
— Maga a' patakotska is, hol tsendesesen folyik,
az ő felső színén illyen fekete salakot hoz magá-
val, 's különösen a' forrásnál találhatni a' fő-
vényt, illy fekete kémény-korom követsekkkel bő-
ségesen vegyítve, annyira, hogy ez a' fővény
olly fekete fogású, miként a' Kováts vagy lakatos
műhelyek előtt láthatni. Minekutánna mi ezen
Barlangnak megvizsgálása után a' szabadra kimász-
tunk, tsudálkozva tekinténk egymásra, mert or-
lyukaink ezen fekete állatékkal egészen megvol-
tak lepetve. Mind ezekből világos az a' követke-
ztetés, hogy ama' vas oxydumot részszerént a'
földalatti víz hozza magával, rész szerént a' le-
vegő is annak véghetetlen finom porotskáival
megtelve légyen, mellyeket lehellet által magunk-
ba szívánk.

b) Az Állatok' Országából 1-er
Tsontok. Én itt egy ember kartsontot találtam,
és két erős állat tsontokat. Az ember-tsont hihe-
tőség szerént egy 6 esztendők olta ott meg holt
szerentsétlentől láttzik származni, mellyet az a'
lábbeli (Schuh-Tzipő) is bizonyít, mellyet én ts-
tokkal együtt egészszen megrohadva egy sarokba
találtam. Az ember-tsontra a' Tsepegő kő barlan-
gon túl akadtunk, az első Toronyhoz nem mesz-

szé. — Az állat tsontok, mellyek egy ökörnek, vagy más erős állatnak intsonyái, (Schenkelknochen), 's mellyeknek egyikét csak nem a' Barlang' közepén találtuk. Ezek az állat-tsontok is egy megfejtesre való tárgyat adnak előnkbe, mért az ember el nem gondolhatja, hogy mi eset által jöhettek azok olly messze bé. Ezen tsontok közül egy sem petrificáltt, sőt azokat a' sok nedvesség miatt olly porhanyóknak találtam, hogy körömmel öszve lehetett morzsolni, azonkívül vas oxydummal vastagon bévoltak borítva. 2-or Élő állatokat nem találni itt, kivéven a' Denevéreket (Szárnyas-egereket) mellyek a' Barlang' elő részébe tsapatonként szállongnak.

Reménylem, hogy az Abaligethi Barlangnak ezen hiv leírásával a' tiszteletre méltó Publikumnak interessans újságot szereztem; mindazonáltal azt is bátorkodom még reményleni, hogy Hazánk' Geographiájára nézve fontos tárgyat fedeztem fel. — Ez a' Barlang, mellyre már engemet a' nevezetes Kitaibel Professor Úr is figyelmetesé tett, minden tekintetben méltó volt ezen megvizsgálásra; és jövődöben a' Magyar Ország' Topographiájában nem lehet már azt mondani: neque in Meditteraneis (montibus) ullum reperitur Antrum; mert most bizonyságunk vagyon, hogy ott is egy nagy, földalatti Barlang találtassék.

Köleszi Vintze.

6.

**Idősb Deccard Kristóf János Soproni
Evang. Rector élete.**

Idősb Deccard Kr. Ján. született Sopronba 21. Oct. 1686. ottani lakos Deccard János Jakab és Levald Borbála Szüléktől. Végezven helybe oskoláit ditséretessen, ki ment Wittebergába tovább tanulni 1707. a' honnét, négy Esztendőket töltvén a' Mindenesség Fő Tanácsinak tellyes megelégedésekre, megjött ugyan a' Hazájába, 's felváltotta a' Rectori hivatalban 1712. nyugalomra lépett Fidelius Jánost; kinézte őt' hamar rendes Tagjának a' Jénai Deák Társaság, 's édes örömet levelezett véle, mellyel való szabadabb, de csak a' Nevelés és Tanítás jobbitását arányzó levelezése szemet szűrván néhány magokat igen szeretők előtt, kiesett holmi képzelt nagyoknak kedvekből, kik annyira vitték a' Dolgot hogy a' szembetűnő foganattal munkálkodó, de igen békesség szerető Férfiú nem kapván a' kintelen kellettlen tzivódásokon engedett, és letette a' Rectori hivatalt, tudományos tsendes munkálkodásban kívánván inkább, mint polemizálás — szörzál-hasogatásokban tölteni életének hátra levő kevés napjait. Meg holt ez a' széles tudományú, 's majd nem Cicero Deákságával hit derék Hazafi 19. Mart. 1764. ugyan Sopronba, de él sokaknak örömökre részből világot látott, részből még csak kéz-iratokban találtató becses és olvasásra méltó kidolgozásaiban. Amazok közül való

1) Laudatio funebris Celeb. M. Christiani Serpillii Theologi incomparabilis, et Sacrorum apud Sempronienses Evang. doctrinae addictos Antistitis disideratissimi scripta a I. C. D. egy

árkus kiadattatott a' több halotti munkákkal p. 45—48. árkus formába Ratisbonába 1714.

2) Oratio Funebris M. Mich. Meisneri 1723. 17. May coelo recepto Ratisbonae. fol. eod.

3) Parentatio in obitum Joh. Andreae Kasterkoltz ib. 1724. fol. 1 $\frac{1}{2}$ pag.

4) Parentatio in obitum Jo. Sig. Pilgram ipso exequiarum die 8. Februar. 1750. ib.

5) Jo. Sig. Pilgram Comment Theol. in Rom. IX. latinitate donata a I. C. Ducardo Gymnasii Sopron. Rectore Irnac. 1746. 4.

6) Supremi Officii Munus, quo Viro Cl. Doct. Danieli Hajnoczi Gymn. Sopron. Rectori justa solvit moestissimus Socer. J. C. D. Irnac. 1747. 4. 24.

Réz-Íráthban olvastatik néhai Konradi József Sopron Város Orvossa Gyűjteményében ilyen munkája: Flora Semproniensis Ordine Alphabetico proposita. Seu Consignatio Plantarum, fruticum, florum, arborum in agro Semproniensi occurrentium facta per Duum Viros Carol. Frider. Lees M. D. et Joan. Christ. Deccard Gymn. Sempron. Rectorem, denno revisa et recognita, novisque animadversionibus tum Botanicis, tum Medicis, vires et usum herbarum concernentibus hinc inde locupletata opera et studio Gvilielmi Deccardi Semp. Hungari. M. D. etc. két négy rétű kötet. Találtatik a' végén még ilyen munka: de praestantia arborum fructiferarum in agro Soproniensi occurrentium et industria cultarum ob delectationem studii Herbarii conscripta et consignata per J. C. Diccard. I. Bredeczky topograph. Taschenbuch p. 127.

Méltók ezeken kívül becsült Tudós Hazánkfának a' Nemzeti Rönyv-tárba találató ezen munkái az illő emlékezetre: 1) Hungaria sub Regibus Arpadianis. 8. 647. oldal. — 2) Inter Erdödy

Alex. Meteoremata Hungarica 8. Dissert. X. — 3)
Commentationes Historicae 8. 647. oldal. Catal.
MSLept. Bibl. Nat. II. 9. coll. 147. és 598.

Hrabowszky György.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmertetés.

- 1) Keresztyén Kis Kátékhismus. Készítettett, a' Helvétziai Vallástételt követő Túl a' Dunai Superintendenzia' Főtiszteletű Conzistoriuma' rendeléséből, az Alsóbb Oskolák számára. Az árra köttetlen 10 kr. Pesten, Ns. Trattner János Tamás betűivel, 1826. kis 8-rét. lap 72.

Ámbár ugyan a' Vallásbeli Tárgyakról szóló Értekezéseknek, 's a' Vallásbeli Könyvek' Recenziójinak a' Tudományos Gyűjteménybe való felvétele, mint olyan Tárgynak, melly annak Hátarán túl vagyon 's így külön 's az ahoz értők által készült munkát kíván, egy általjában elmellőztetett; lehetnek mindazonáltal olyan jeles vallásbeli munkák, mellyek közönséges tekintetben is, és nem nézven semmi féle vallásbeli Sectára, mint egy emberibb és keresztyénebb Száznak szebb tüneményei megérdemlik, hogy azoknak esmeretéhez minden 's akar melly vallásbeli felekezetű ember jusson. Ezek közt legelső helyet érdemel érdeme szerint tisztelt Hertzegi Primásunknak még Erdélyben költ ezen betses munkája: „Erköltsi Keresztény oktatások különösön a' fenytő Házakban Raboskodóknak remélhető megjobbításokra, melly is ezen tiszta keresztyéni Classicus ér-

deme miatt a' Tud. Gy. e' f. e. III-dik Kötetében minden valláson lévőknek, ajánlatott 's melly az újonnan való kinyomtatást igen is megérdemli. — E' példából is megigazodik, hogy minél neme-
sebb lelkű az ember, minél tisztább keresztyén,
minél buzgóbb a' maga vallása mellett; annál hi-
vebben teljesíti Krisztus parantsolatját 's szereti
felebarátját, ha vallásbeli principiumait nem
hagyhatja is helybe, mint önön magát: tsak a'
setétben mászó alávalóság, tsak a' titkos Isten-
tagadók, 's minden vallásnak gonosz megvetőji,
hogy gonoszságokat elrejtessék 's különbözőtt
ördögi tzéljaikat elérhessék, gerjesztenek vallás-
beli gyűlölséget 's meggyújtván tettetett Istenes-
séggel a' visszazavonás fáklyáját Országokat és
Trónusokat igyeksenek felforgatni.

Minden vallásnak fő tzélja, hogy Követőit
a' tiszta erköltsiségre a' tiszta fele-
baráti szeretetre vezérelje, valljon te-
hát nem betsülhetem e' az olyan Könyvet, melly-
ben ezeket feltalálom, nem építhetem e' szívemet
és lelkemet belőle, ha mindjárt Szerzőjének Dog-
máitól külömböző vélekedésben vagyok is? Én
legalább minden vallást, lelkem szerint mondom,
tisztalek, tsak azért is, hogy vallás és azt annak
követője tiszteli 's szent előttem külsőképen és
sérthetetlen mind az, a' mi mások előtt szent, ha
önön belső vallásom másról is vagyon meggyő-
ződve. — Óhajtanám, ha minden ember igyekez-
ne ugyan felebarátját a' Kristus lelke szerint,
szelid oktatással és jó példával jobb útra téríteni,
de ne erőszakkal, ne Keresztyénhez nem illő fag-
gatásokkal, piszkolódásokkal, és kigúnyolással;
azért szívesen olvasom az olyan vallásbeli mun-
kákat, mint tsak a' Veszprimben kijövő Egyhá-
zi Értekezések közt is némellyek találat-

nak, és ezen okból fogtam e' jelenvaló munkáskának is megismeretetéséhez.

Ezen Keresztyén kis Katekismus, mellynek Szerzője, ha nem hibázom betses Literátorunk Nagy Tiszteletű Tóth Ferentz, Generalis Notarius, 's melly megjelenését nagyobb részint Méltóságos Cs. K. Tanácsos Szilasi és Pilisi Szilasy Józsefnek, a' Túl a' Dunai Superintendencia' Fő Curatorának, ezen a' Literatura körül magának nevezetes érdemeket szerzett Ferjfiúnak köszönheti, — természete szerint két részre oszlik, az 1-ső Keresztyén Hittudomány, a' 2-ik Keresztyén Erköls tudomány; a' Tanításban mindazonáltal, a' mint hallom, a' 2-dik rész megcölözi az : 1-sőt. Ezen Munkátska több tekintetekből is ajánlható azoknak, a' kiknek számára vagyon írva, de különben is méltó figyelmet érdemel azért, hogy a' Keresztyén kis Katekismusnak minden szép tulajdonságaival bir, és nevezetesen.

1-ör A' mennyire a' tárgy engedi, világos értelmű 's a' gyermekeknek megfogásához vagyon alkalmaztatva, 's főképen a' 2-dik része tökéletesen *κατ' ανδρα* vagyon írva.

2-szor A' nélkül, hogy a' mai Természet philosophiából valamit költsönözne, még is más efféléknél tökéletesebb.

3-szor Semmi olyant nem foglal magában, a' melly más vallásbelinek legkisebb botránkozást is okozhatna; különösen pedig ment azon kifakadásoktól más vallásbeliek ellen, mellyek által magokat az előtt az efféle könyvek megszokták külömböztetni. Valóban az Isten és emberek ellen való véték is volna Keresztyén Katekismusnak 's Kristus tanításának színe alatt az ártatlan gyermekek' szíveikbe kárhozatos gyűlölséget tsepegtetni, melly, fájdalom! az ilyen gyenge teremtetésekben olly mély gyű-

keret ver , hogy azt azután , a' szelidebb meggyőződés sem irthatja ki többé. Jobb ennél Kristus példája szerint, melyet a' Pharisaeusban és Publicanusban fel állított a' gyermekeket inkább arra oktatni, hogy midőn magokat másokkal egybe hasonlítják, keresztyén alázatossággal életek Urahoz fohászkodjának, mondván: Isten légy irgalmas bűnös lelkemnek. —

Légyen szabad ezekhez, még e' következő észrevételeimet ragasztani.

1-ső Rész. Keresztyén Hittudomány.

A' 13-ik Kérdéstígy kellett volna tenni: Még „honnan is tudod, hogy van Isten?” mert a' 11-ik Kérdésből a' jön ki, hogy a' Sz. Írásból tudom, hogy van Isten, ez tehát első kútfeje, az pedig a' mi a' 13-ik Feleletben előhozódik, második kútfeje Istentől való tudásnak.

A' 39-ik Kérdésre adott Felelet igen helyes úgy hogy nem tartottam haszontalannak azt ide iktatni. „K. Ha az Isten elvégezte, hogy a' Beteg az ő betegségében meghaljon; úgy hijjában él az orvossággal, mert az ő Végzését, az Orvossággal való élés meg nem változtatja? F. Mi van az emberről Istennél elvégezve, azt közölünk senki sem tudhatja; ellenben azt minden ember tudja, hogy életének feltartására , 's egészsége helyre állítására elmúlhatatlan köteleztetése van: ezt hát a' mit tudunk, és kötelességünk; tellyesítenünk kell, — a' mit pedig, nem tudunk, a' nem — is lehet sinór — mértéke, vagy regulája a' mi tselekedetünknek.

A' 63-ik Kérdésre adott Felelet talán nem egészen tagadhatatlan, 's ha úgy volna is, talán más okból-is származik. — A' 89-ik Kérdés alatt

lévő Definitio a' tudásra (Scientia) alkalmaztatható. A' 99-ik Feleletben bizonyosan nem a' természeti következtetések vagy büntetések értetődnek. — A' 101-dik Felelet olyan, hogy azon túl tovább menni nem lehet. —

A' 139-ik Felelet is érdemes arra, hogy itten helyt nyerjen: „K. Szabad e' neked más Keresztyén Felelkézetbelieket üldözni, — és erővel, vagy ravaszsággal kényszeríteni a' magok vallása elhagyására, és másíknak felvételére? F. Nem szabad; mert a' Hitet senki nem parantsolni nem lehet, mivel az a' léleknek szabad meggyőztetetésétől függ. De ellene van ez a' Krisztus tselekvése módjának is, a' ki a' Tanítást, és Jó Példát tartván a' Térítés szent, és egyedül való eszközének, se Pogányt, se 'Sidót erővel téríteni nem parantsolt.

Helyes végre a' többi közt az is, a' mi a' 147-ik és 160-ik Kérdésre mondatik.

II-dik Rész. Keresztyén Erkölts tudomány.

A' 2-ik Rész, a' mennyire én hozzá értek, olly remekül vagyon kidolgozva, hogy abban szántszándékkal is keresvén olytant, a' melly meggyőződésemmel ellenkezne, nem találhattam; de hogy az Olvasók is megesmertessenek azon igaz Keresztyén lélekkel, melly abban uralkodik szükségesnek tartottam némellyeket külön feljegyezni:

90. K. Külső világi állapotodra nézve mi a' te kötelességed?

F. Köteles vagyok az életet magamra nézve ártatlanul kedvessé tenni, — jó híremet, nevet, 's hitelemet feltartani, olly élet módját vá-

lasztani, melyre magamat alkalmatosnak látom, — azt híven, és szorgalmasan folytatni, — végre, világi javaimat igaz úton módon szaporítani

97. K. Kik a' mi Felebarátink?

F. Minden emberek, minden külömbbség nélkül, akármi nemzetből, és vallásból — valók legyenek azok.

133. K. A' Gazdáknak, tselédjeik eránt mitsoda kötelességeik vagynak?

F. Kötelesek, tselédjeiktől semmi törvényteleniséget nem kívánni, — azokat erejek felett nem dolgoztatni, — egészséges és elégséges eledellel táplálni, — megígért béreket megadni, — — idő közben magoktól tsupa önkényből el nem küldeni, és azoknak jó erköltseikre vigyázni.

143. K. Mitsoda érzésben jössz te mind annyiszor, valahányszor a' Keresztyén vallásnak az Ellenség szeretetéről — való Nagy Tudományát hallod?

F. Eltelek mind annyiszor a' Jézus eránt való méjj tisztelttel, a' ki ezt a' Nagy kötelességet, az ellenségnek szeretetét nem tsak világosan, és a' maga példájában is tanította, hanem Mennyei tudományában közönséges — is tette az egész világon, 's ez által az emberi nemzettséget valamint szelidebbé, úgy bódogabbá is tette. —

Ez a' Keresztyén vallásnak legszebb Tanítása, 's minden más Vallások felett legnagyobb dicsősége; ha ezen parantsolatot híven teljesitenők; lehetetlen volna, hogy ilyen szép 's majd nem Isteni erköltsünk által, az egész világot, az ilyen szent és egyetlen egy vallásra, mely még

az ellenséget is szeretni parantsolja, ne édesítők, — 's ne válna ezen mi nyomorúlt földünk a' szentek lakhelyé és a' boldogok Országá! —

169. K. Mi haszna van a' Keresztyén Erkölts tudomány tanulásának, és annak parantsolatának megtartásának?

F. Az, hogy az által jó emherekké, jó Polgárokká, és jó Keresztyéneké formáltatunk, — 's ekképpen világi életünket is boldoggá tesszük; de a' szent életnek folytatásánál fogva a' más életbeli boldogságot is bizodalommal reménylhetjük.

Megjegyzésre méltó itten, hogy ezen többször ditsért Munka is: „Erköltsi Keresztény Oktatások 's a' t. az ember erköltsiségének ezen léptsőjit állapítja meg: tudnillik, hogy az ember legelőször is jó emberé, azután jó Polgára 's végre jó Keresztényé formáltassék, — 's ezen léptsők szerint való formálás soha se fogja tzelját eltéveszteni; mert a' Természeten épül.

De azt vethetné valaki a' Szerzőnek szemére, hogy mivel más Felekezetűek ellen ki nem kel, vallásában nem buzgó 's talán indifferentismusra hajlik? — Távol legyen ezen vád; munkájából tetszik ki, hogy a' Szerző vallásában huzgó ugyan, de egyszer'smind kiméllő is, melly két jó tulajdonság minden jó érzésű emberben együtt jár: — mert igen nagyon különbözik a' vallásbeli buzgóság, a' dühösségtől; — sőt ahol ez van, — az nintsen! —

En e' Könyvetskét örömmel 's belső megnyugovással olvastam, 's újra olvastam, 's most is, midőn ezeket írom, örömmel olvasom, és megbékéllek rossz akaróimmal is, 's jót akarok tenni azokkal is, a' kik velünk rosszszat tesznek. — Adja a' Mindenható, hogy köztünk a' tiszta felebaráti szeretet, a' jó erkölts, 's ez által az

Isten Országa napról napra mind inkább inkább gyarapodjék! —

A' mi ezen Könyvetskének köntösét illeti díszetetére válik a' Szerzőnek, hogy ámbár nem neologizál, még is a' Deák szókat elkerülte, melyekkel ez előtt vallásbeli könyveink az olvasók kárával dísztelenkedtek; hanem tiszta magyarsággal él. — Az Orthographiája igen helyes 's ettől tanulhatnának azok, a' kik még e' mostani századunkban se szégyenlik magokat jöttistáknak, vagy ynistáknak nevezni, hol kell okosan j-vel hol megint y-nal élni; az y tudniillik szorosán véve nem betű, hanem az előtte álló betűvel eggyütt egy hang, a' j pedig magában betű is hang is és némelly keves eseteken kivül, a' hol az euphonia kedvéért állhat, (mint p. o. feljebb felebb helyébe), tsupán tsak a' ragasztékokban fordul elő. Némelly tsekélységekben, de igen is tsekélységekben tehetnék talán az Orthographia eránt észrevételt, mint p. o. hogy mély, profundus, méjjnek nem jól iratik, hogy Jezushoz, valamint minden tulajdon névhez az articulus hibásan tétetik 's azért nem a' Jézus, hanem tsak J és us, 's azon nyomtatásbeli hibákat is, mellyeket tapasztaltam, kijegyzem, úgy mint az 1-ső részben a' 16-dik Feleletnek végén: megbünte, megbüntet helyébe. A' 112-ik Feleletben bévétettünk helyébe bévetettünk 's ábrázoltatik helyébe ábrázaltatik. A' XI-dik Szakaszban at in után helyébe, többet nem vettem észre.

De már továbbra nyúlt Megesmertetésem, mint sem elejinte gondoltam volna; ámbár a' jónál nem lehet eléggé sokáig mulatni, 's még a' 15-ik 16-ik 20-ik 31-ik 36-ik 78-ik 101-ik 116-ik 124-ik 136-ik 164-ik Feleletek 's mind azok, mellyeket a' Templomba való járásról, 's a'

könyörgésről, valamint azok is mellyeket az oktan Állatokat és Érzéketlen dolgokat illető kötelességről mondott, 's mellyekről megvagyok győződve, hogy ha az emberi Nemzet a' valóságos tökéletességben feljebb fog emelkedni, ez eránt polgári törvényeink és lesznek, — megérdemlenek a' kijegyzést; ez úttal tehát leteszem tollamat, várván, hogy majd több eféle szép elme szüleményeivel fogja a' Szerző a' Magyar közönséget megajándékozni.

Thaisz András.

2.

Karl Szeleczkys, öffentlichen Professors am evangelischen Lyceo zu Preszburg, französische Grammatik, nach einen neuen für jedes Alter faszlichen Methode bearbeitet, und zum Gebrauche der Schulen eingerichtet. Mit berichtigenden Anmerkungen zu der Sprachlehre des Herrn Abbé Mozin. Wien 1816. gedruckt und verlegt bei Carl Gerold.

Ezen Czim alatt birunk Hazánkban egy Frantzia Nyelvtanító könyvet mellynek méltó betsére az Olvasókat figyelmetessé tenni ezen Gyűjteményben el nem mulaszthatunk. Német ország' bővelkedik Frantzia grammatikákkal, mellyek több vagy kevesebbet szembe tűntenek, 's tűnnek, amint tudni illik tzeljoknak, pontosságok, tanítás modjok, és jobbitottságok által meg felelnek. Azok közt mellyek jelenlétéket érdemetlenül leg tovább fentartották, nevezzük mi Meidinger Úret Ennek felemelkedését, nem tsak egy gyakorlásbeli nyelvtanításnak hijjánossága az ő tanítás modja szerint, mellynek regulai kiváltképen az első kiadásokban a' tanúlót keveset terheltek, hanem az idő körülállásai is, a' mellyekben a' Frantzia

nyelvnek meg tanulása napról napra szükségesebb lett, előmozdították. De midőn a' Frantziák Német Országba meg jelenvén nyelvöket úgyszólván élve behozták, akkor ösmértetett meg a' különbség, a' 'Meidinger grammatikaja szerint szokásba lévő és az eredeti Frantzia nyelv között. Ezután nem sokára több Nyelvtanító könyvek jelentek meg, mellyek között mindazonáltal az Abbé-'Mózin Uré azon időszakaszban legtokéltetesebbnek tartatott, mivel ez magát tsinósságával, 's fundamentomosságával a' frantzia nyelvben meg különböztette. De hogy ezen Grammatika részszerint sok regulákkal meg terhelve, részszerint a' nem valóságos német Szóllások miatt (p. o. wirklich jetzt helyett) gyakran érthetetlen, és az ugyan azon szavaknak és szóllás módoknak több példa adásokban viszszonózása végett, nem tsak kissébb hasznú, sőt disztelen is ezek a' hibák azok mellyek eránt már gyakran szó tétetett, 's mellyek részszerint nem egyedül Abbé 'Mozin Úrnak, hanem az ő Segédjének a' német nyelvben N. 'Mester Úrnak tulajdonithatnak. 'Mind ezen hijánosságokon és hibákon segített Szeleczy Professor Ur. Ennek nyelvtanító könyve, melly könnyen meg fogható értelme, hathatosága, fundamentomossága és hibátalansága miatt jeles, tsinos nyomtatásba adott ki, és méltán szerentsének tarthatjuk hogy Hazánkban egy olly Frantzia grammaticának birtokába vagyunk, melly jó német, és tiszta Frantzia nyelvre nézve, minden Német Országba kiadatott legjobb grammatikákkal is egybe hasonlítottathatik, a' regulák pontosságára es rövidségére tekintve pedig majd nem leg jelesebb, melly elsőség nékie leginkább azért tulajdonitathatik, mivel az Író figyelmét arra fordította, hogy a' tanulót a' példákba előadott sok szükséges szók

és beszéd mások által; kevés időre olly állapotba helyheztesse, hogy ez magát minden tárgy eránt világosan kifejezhesse. Ha az Író jövő kiadásaiiban a' feljebb említett hibáknak előhozását Abbé 'Mozin 'Munkájából kihadja, a' mi annál könnyebben meg eshetik, mivel mind eddig annak példájiból és feladásaiból majd nem semmi se használtatott, elegendő hely fog találtatni a' Szóejtésről szóló Czikkelyt; melly leg pontosabb szakasza a' Frantzia nyelv-tanító könyvnek meg bővíteni, és nagyobb toldalékot a' beszélgetések-ből s a' frantzia olvasásnak gyakorlásából a' melly a' tanuló Ifuságnak különös hasznára szolgál hozzá adni, és ez által ezen 'Munka, mellyet mi minden a' Frantzia nyelvet Tanító és Tanúlónak különösen ajánlunk sokat fog nyerni. Szeleczy Professor Ur egy Anglus grammatikát is adott ki, mellyről szót tenni magunknak jövőre fenttartjuk.

Eifert Károly.

B. Külföldi Literatúra.

Feljegyzése azon Könyveknek, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik, és a' Lipsziai Literatura' Újságban 1819. esztendőben, Januarius — December hónapokban recensálva vagy is tudós megítéléssel elő hozva találkoznak, a' nevezetesebb Magyar Tudósításokkal együtt.

Februariusban. „Die nordischen Gäste oder Kaiser Alexander am Rheinfall. Gedicht in 12. Gesängen von Georg von Gaal, fürstl. Eszterházyischen Bibliothekar in Wien“. Wien, bey Beck 1818.

Tek. Tud. Gaal Úr született Magyar fi *). A' szép Költeménye ditsértetik. „Sein neues Gedicht ist ein literarisches Denkmal einer verhängnissvollen Vergangenheit, nicht nur örtlichen Beziehungen nach, sondern auch in Hinsicht auf sämtliche darin vorkommende und gefeyerte Personen ganz geschichtlich. — — — Die Schilderung des Rheinfalls im neunten Gesange ist mit Genialität durchgeführt. — — — Die äussere Ausstattung verdient gerühmt zu werden.

Májusban. „Gedichte von Kuffner“. Pesth, Hartlebennél 1817. 400 l. 8. Kuffner Bécsi Költő. A' Recensensnek kelyés és igaz ítélete ez: „Eine zahlreiche Sammlung ohne Überspanntheit, aber auch ohne Wärme und Wohl Klang. Die Anschauung des Herrn K. wird lebhaft, wenn ihm ein landschaftliches Bild durch die Seele geht. Meistens ist der Stoff seiner Dichtungen nicht bloss würdig, sondern der poetischen Behandlung fähig, leider aber geht er in dieser zu kalt unter. — — Einen angenehmen Wechsel des Sylbenklangs fand Rec. nirgends. — — Der Verleger hat dieser Gedichte Sammlung ein freundliches Äussere gegeben“.

Juniusban. „Weltgeschichte für gebildete Frauenzimmer, mit vorzüglicher Rücksicht auf Völkersitten und auf berühmte Frauen aller Zeiten; von Johann Genersich, Professor (zu Käsmark)“. V. Kötet, Lipsze (Leipzig), Fleischernél, 1817. 8. (5 Tallér ezüstben). E' szép és hasznos munkája Tud. Genersich János Professor Úrnak a' Recensens által részent ditsértetik, részent kissebbítetik. „In dem mit Fleiss ausgeführtem Werke scheint der

---

*) Jó barátom', Tisztelendő Szomolnoki Plébánosnak neve is: Gál, R.

Verf., was er den jungen Damen in der Vorrede verspricht, zwar keineswegs zu vergessen, aber doch nicht überall so zu leisten, dass er dem weiblichen Geiste und Gemüthe Nahrung und Genuss gewähren könnte. Zwar ist auf Geschichte der Sitten und Künste vielfältig Rücksicht genommen, Anekdoten sind eingewebt, Frauen gefliessentlich erwähnt, einige ausführlich und gut geschildert, Z. B. Elisabeth von England, Christina von Schweden. Demungeachtet ist dieses Werk angefüllt mit Dingen, wofür, wie die Kinder, so die Frauen mit ihrem richtigen Takte keinen Sinn haben. Statt der oft ermüdenden Aufzählung der Kriege, der Grausamkeiten, (Z. B. der persischen, der merowingischen Könige), der leeren Namen und Zahlen (Z. B. der römischen Kaisergeschichte) erwartet man hier eine lebendigere Schilderung der Sitten jeder Zeit, häufigere Blicke in das Privatleben, eingestreute, das weibliche Herz ansprechende Bemerkungen. Man wünscht, dass mit Weglassung vieles Andern die grösseren Begebenheiten in das Licht gestellt, anziehende Einzelheiten ausführlicher erzählt werden. — — — Mit Ausnahme einzelner tadelnswürdigen Ausdrücke, — — — und kleineren Nachlässigkeiten, ist die Schreibart im Ganzen rein, einfach, und deutlich, nur für den Zweck dieser Geschichte nicht leicht, nicht lebendig genug. Mehr als durch den Vortrag und die Anordnung wird das Werk durch Genauigkeit und Vollständigkeit in vielen Theilen der Geschichte seinen Nutzen bewähren." Ezen recensióval lehet hasonlítani a' munkának recensiójít Jenai Literatura Ujságban 1818 Novemberben és Ausztriai Literatura Chronikájában 1818. Az utolsóban a' munka nagyon ditsértetik.

Juliusban. A' Tudósítások közölt találtatik Nr. 178: „Nekrolog Ungerns vom Jahre 1818. 1. Georg Szeldmayer von Buzitha (Kassan Novemb. 25^{ik}én) 2. Joseph von Petrovics (Pesten Decemb. 19^{ik}én) Augustusban. „Correspondenz - Nachrichten aus Ungern.“ A' Magyar Óvári gazdaságbéli Intézetről.

Nowemberben. „Der preussische Staat, nach seinem gegenwärtigen Länder-und Volksbestande. Von I. A. Demian und Dr. Christ. Gottfr. Dan. Stein, Prof. am Berl. Köln. Gymnas. in Berlin. Realschulbuchhandlung 1818“. VIII. és 508 l. 8. (2 $\frac{1}{2}$ for. ezüstben) A' Recensioban ditséret és ótsárlás találtatik. Demian (ez pedig Pozsonyi fi) Urtól azt mondja Rec. „Hr. Demian hat dem Publicum denselben Gegenstand in so vielerley Formen schon mitgetheilt, dass es fast zuglauben ist, er habe zuletzt Überdruß daran gefunden (?), dieselben Sachen so oft zu wiederholen, und es (das Werk) desswegen unvollendet liegen gelassen.“

Decemberben. „Tropologia et Schematologia practica seu exemplaris, quam instar speciminis Rhetoricae exemplaris edidit Georgius Carolus Rumy Director Gymnasii Garlovicensis etc. Pragae, impensis Fr. Tempsky. 244 p.“ 8. (2 $\frac{1}{2}$ for. B. h.) A' tudós Rec. ítélete ez: „Stimmt gleich der Rec. mit den philologisch-ästhetischen Begriffs Bestimmungen des überaus thätigen, und bereits durch viele Schriften dem Publicum hinreichend bekannten Verks nicht überall überein, weil er zwischen Figuren und Tropen genau unterscheidet, und zwischen beyden eine genaue Gränze zieht; so enthält doch die vorliegenden

gende Schrift eine im Ganzen so fassliche Theorie der schwierigen Lehre von den Tropen; und versinnlicht diese Theorie mit so vielen, aus ältern und neuern Schriftstellern beygebrachten Beyspielen, dass gewiss in allen Lehranstalten, wo dieser Theil der Rhetorik besonders und ausführlich behandelt wird, das Buch des Vrf's nach seiner praktischen Tendenz, willkommen seyn dürfte," Még kedvezőbb ítéletek ezen munkáról találhatnak: a' Hazai és külföldi Tudósításokban, II. Fél-eszt. Nr. 34. 272 l. a' Göttingai tudományos Tudósításokban 1819, a' „Kritische Bibliothek für das Schuland Unterrichtswesen, redigirt von Rector Seebode in Hildesheim" czimű Kritika Bibliothékában 1820, 41—43 lapon, az Ausztriai Literatura Chronikájában 1820. Februariusban Nr. 17, 's a' t.

Közlötte R—y K.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtfáfolások és Igazítások.

Az úgy nevezett: „Erneuerte Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat" folyó írásban, a' mit nekünk véletlenül volt szerencsénk olvashatni — a' 14-ik szám alatt: Mittwoch den 16. Februar 1820. lap 54 a' második Jegyzésben — az érdemekkel elhunyt Szabó Dávidról lévén a' szó — ezt olvastam: „In den Hazai, és Külföldi Tudósítások 1819. zweytes Halb-jahr Nro 46, und in der Offner Zeitung 1819 Nro 99 wird ihm (David Szabó) in seiner Todesanzeige auch die ungrische Übersetzung von Milton's ver-

Jörnem Paradies nach der lateinischen Übersetzung zugeschrieben; allein der Verfasser dieser ungrischen Übertragung war, unseres wissens Alexander v. Bessenyei, dem sie auch in dem Széchényischen Kathalog der ungrischen Reichs bibliothek zugeschrieben wird. —

Jónak citem az ebben kétségeskedő Irót kétségeiből kiementeni 's nékie megvallani, hogy igaza vagyon ugyan annyibul, mennyibül Bessenyei Úr is a' nem Deákbul hanem Franciaából fordító; de — mint nékie úgy nem különben Kultsár Úrnak is és az Budai Újság Irójának R. Úrnak igazok vagyon, 's ha már ez utolsónak nem hitt volna is a' kétségeskedő Úr, hihetett volna Kultsár Úrnak mint a' szóban lévő b. elhunytának érdemes Tanítvánjának.

Mint Bessenyei, mint Szabó Dávid fordították Miltonnak elvesztett Paradiesomát; még pedig ez utolsó Hexameterekben a' Deákbul, amaz pedig prozában, a' Francia fordítás után; 's ha ennyire méltatta a' kétség. Úr Szabónkat, tetszett volna nékie Róltteményes munkájit is a' mit ő a' kéts. Úr. könyveinek cathalogusában (az említett folyó írásban lap 54) harmadik helyre iktatott, ha nem illő figyelemmel is, legalább könnyű futással ált nézni. El szórhatta vala ekkor minden kétségeskedéseit 's a' dolgot igazába 's tisztájában mutathatta volna meg 's itt ezen kiadásban (1802 Romáromban Weinmüller Özvegnél) megglehethe volna a' Méltós. Bárá Orczi Lőrincz' Generalis Úrnak ajáltt Paradiesomot 's még azt is, hogy ő ezen munkát im' e' fordításbul: „Neandri Academici Roboret (vero nomine) Ludovici Bertrandi Neuman e Sch. Piis in Acad. Caes. Sabaudica Human. Prof. Lapsus Protoparentum ex Poemate Miltoni Cantus VI. Vindobonae Typis Ghelenianis MDCCLXVIII. — fordította, Bessenyei Úr micsoda Francia fordításbul ajándékozott minket meg véle nem tudhatom.

Ezen kétségeskedés talán onnén credhetett, hogy a' b. e. elhunytanak ezen fordítása különösen és magánosan nem nyomtatódott ki, 's ez talán azért mivel a' hat Énekekben zárt Paradiesom a' külön nyomtatásra elegendő esomót nem teszen. — Ennyit a' kétségeskedő Úrnak, 's a' talán utánna kétségeskedőknek is értelmökre; ennyit a' boldog elhunytanak dicsőjére 's R. 's R. Urának mentségökre.

2. Ú j j T a l á l m á n y o k.

Schöllnast Ferentz Psoni Polgár muzsikai fuvó szerszámoknak készítője a' közönséges Flótát egy új találmánnyal tökéletesítette. A' Flótának szokott hosszasága megmaradt, de a' hangnak kiterjedése egy Quintával mélyebb, mert egész a' kis g-ig ér le, és ezen mélységből magában foglalja az egész hang léptsőt egészen a' felső hangokig. Schöllnast, született magyar ezen Új találmányát F u r o l y á n a k nevezi.

Th.

3. I n t é z e t e k.

Psoni Magyar Helikon.

Annál nagyobb meglepéssel 's gyönyörködtetéssel szemlélheti minden honni nyelv' kedvellője, a' Magyar Ország' legutólsóbb napnyugoti szélén fekvő Po'soni evangélikus Lyceumot, mennél bizonyosabb, hogy az tanuló ifjuság főként a' német nyelv megtanulása kedvéért használja ezen Ország szerzte híres Intézetet. Itten a' jelenvaló esztendei Sz. Iván havának 24-kén délután 3-órakor (midőn a' szokott mód szerint tartatott az ifjuság' közönséges megvizsgálata) legnagyobb gyönyörűséggel 's megelégedéssel halgatták össze gyülekezett buzgó Hazafiak, a' Magyar nyelv-mívelő Társaság' tagjai magok tulajdon munkájoknak Declamálását, melyet a' ki jegyzett tárgyból versekben vagy a' folyó beszédben; tudálatra méltó bátorsággal a' beszéllő széken elő adtak oly annyira, hogy az érdeemes jelenlévő Halgatók, látván, mennyire tellyesedett édes reménységek, hō vigasztalást érzettek; Tizen nyolczan voltak azon Ifjak, a' kik szép honnyi nyelvünk 's nemzeti tudományosságunk' kimivelése eránt való forró szeretetek' megbizonyitására oly ditséretes szorgalommal készített munkákat mondották el, hogy minden magyar litteraturának kedvellője gyönyörűséggel olvashatna azokat, há a' prés alá bocsájtatnának. Különös ditsérettel kell emlétenem, hogy többnyire tótok vettek részt egyesületben, a' kikről Kisfaludy Károly szavaival méltán el lehet mondani: Az igaz igyekezet, első kezdete a' szebb tökéletességnek. „A'

tagoknak nevei, és munkáiknak tárgyai illy rendel következ-
nek.

1) Farkas Horácz Vigasztalja barátját, ki barátja halálán
kesereg. Vershen. 2) Pongrácz Alajos Hunyady László beszéd-
je halála előtt; folyó beszédben. 3) Geduly Bohesló A' szám-
kivetett Kamillus habozása megmentse Rómát vagy se? Vers-
ben. 4) Hentsi Samuel szerezz jó barátokat. Versben. 5) Hor-
váth György A' Sirhalom. Versekben. 6) Gróf Ráday László
az emberi élet. Versekben. 7) Koszta György a' fülemile tsak
tavasszal énekel. Versekben. 8) Kéler Antal Egy barát bútsú-
zik a' másiktól. Versekben. 9) Zelenay Gedeon Szilágyi be-
szédje a' Magyarokhoz. Folyó beszédben. 10) Malatinszky Ist-
ván az Ifuság disze. Rimes vers. 11) Kortsek Fridrik Magyar
Hazánk szomorú állapottja IV. Bela uralkodása alatt. Rimes
vers. 12. Márczi János Lelkesedés. versekben. 13) Gróf Rá-
day Gédeon A' falusi élet' örömei, Rimes vers. 14) Molitorisz
Adolf Az élet' terhe. Rimes vers. 15) Pongrácz Károly Má-
tyás beszédje a' Magyarokhoz, midőn a' Lengyel Herczeget a-
karnák helyébe választani. Folyó beszédben. 16) Vázsonyi Ká-
roly Ifuságodban küsd a' vénség' koszorúját. Rimes vers. 17)
Kartsay 'Sigmónd A' Háladatosság és tulajdon Bútsúzása. Ala-
gyás vers. 18) Nagy Károly Miben áll valamely Nemzetnek
ditsősége. Versekben.

Gy. Gy.

Sopronyi Evang. Lyceum A. C.

Ezen virágzó Lyceumban 18 19/20 oskolai esztendőben ta-
multak: Primanusok (a' philosophico-theologica classisban, a'
mellyben 3 esztendei Cursus) 88, a' mellyek között 28 Stipen-
diatusok és 22 Alumnusok; Secundanusok (Rhetorok és Poé-
ták) 84, a' mellyek között 22 Stipend. és 23 Alumnus; Syn-
taxisták 79, a' mellyek között 11 Stipend., 14 Alumn., Gram-
matisták 62, a' mellyek között 3 Stip. et 11 Alumn.; Dona-
tisták vagy Principisták 67, a' mellyek között 4 Stipend. és
7 Alumn. A' Primanusok között voltak: 42 Theologiae Stu-
diosi, 44 Iuris Studiosi. A' Lyceumnak nyári Examene volt
Junius 23—30-ig napján. Tisztelendő és Tudós Nagy Megyeri
Raics Péter Magyar Prédikátor és Rector Úr examinálta
a' Primanusokat Erkölcsi Theológiából, (de virtutibus ac offi-
ciis erga Deum), Egyházi Historiából (harmadik Periodusából,

Nagy Károlytól Lutherusig), Geometriából (de superficiebus, earumque mensura, transformatione, partitione ac ratione mutua) Zsidó nyelvből, az Új Testamentom' Hermenevticájából (Evangelia Dominicarum XXII—XXVII. post Trinitatis exegetico-homiletice tractando), és Bánya Törvényből; Tiszteltes és Tudós Magda Pál Prof. Úr Magyar Országnak historiájából (I. Mátyás, II. László, II. Lajos, I. Ferdinand és Zápolya Jánostól), Magyar Országnak Statisticájából (Magyar Országi közönséges törvényből). Természetnek törvényéből (Jus absolutum, Jus sociale generale et jus gentium), Metaphysicából (Logica transcendentalis és Psychologia rationalis), és Veteranusokat Deák classicus Irókból (Oratio Ciceronis pro M. Marcello et Aeneidos Virgilii Lib. VII.); Tisztel. és Tud. Seybold Pál Prof. Úr: Görög nyelvből (Xenophontis Memorabilium Socratis lib. II.) Physicának különös részéből, és Novitiusokat Deák classicus Irókból (loca selecta Ciceronis és Virgilii Aeneid. lib. II.). A' Secundanusokat examinálta Tisztelendő és Tud. Raics Péter Reetor és Prof. Úr Dogmatica Theológiából (de oblatione salutis per Christum paratae), és elementaris Geometriából; Tisztel. és Tud. Seybold Pál Prof. Úr Poesisből, Görög és Római Régiségekből, Horátz' Odaji és Virgilius Georgikonjaiból, és Görög nyelvből (Diodorus Siculusból); Tiszt. és Tud. Magda Pál Prof. Úr: Geographiából (Portugallia, Spanyol Ország, Francia Ország és Nagy Britanniától), és közönséges Historiából (az ötödik és hatodik periodusából az új historiának). A' Syntaxistákat examinálta Tiszt. és Tudós Hettyésy László Prof. Úr: Hit tudományból (de veritate doctrinae Jesu), Periodologiából, Cornelius Neposból, Phaedrusnak meséjéből, Ausztriának Geographiájából, elementaris Geometriából, Görög, Magyar és Német nyelvből. A' Grammatistákat examinálta Tiszt. és Tud. Odor József Prof. Úr: Hit tudományból (de Officiis erga alios), Gedike deák Chrestomathiájából; Geographiájából (Erdély Nagy Fejedelemségből), Arithmeticából, Magyar és Német nyelvből. A' Donatistákat examinálta Tiszt. és Tud. Szabó József Prof. Úr *): Hit tudományból (de adminiculis emendationis animi ac vitae, veritate item, religionis

---

*) Mind a' hat Professor Úr a' Jénai Ünversitásban tanult.

Christianae indubia), Historia biblicából, deák Chrestomathiából, Magyar Országának historiájából (I. Ferdinandtól III. Károlyig), Magyar Országának Geographiájából (a' Tiszán innen való kerületből), Arithmeticából. A' Prímanusok disputáltak Theologiából és Magyar Bánya Törvényből, Thesesek felől. Minden Classisban Stílusnak gyakorlásai elő mutatattak; némely Classisban declamáltak is az Ifjak. — Az Ifjoknak hálaadó beszédjei deák, magyar és német nyelven következtek utánna. — A' tudós halgatók száma nagy volt,

R—y Károly,

Temesvári Királyi Gymnasium.

A' Temesvári Királyi Gymnasiumban, Tisztelendő és Nagy Tudományú Zimandhek Hieronymus Director Úr (ez Szepesi fi. szül. Iglón 1770. esztendőben) alatt 1820 esztendőnek első felén tanultak a' II-dik Humanitás Classisában 43. Ifjak (ezek között: Eminensek a' Tudományokban 16, a' Vallás tanításában 25, a' Magyar nyelvben 27), az I. Humanitás' Classisában 40 (Eminensek a' Tudományokban 12, a' Vallásban 18, a' Magyar nyelvben 15); a' IV. Grammaticalis Classisban 42 (Eminensek a' Tudományokban 9, a' Vallásban 17, a' Magyar nyelvben 16), a' III-dik Grammatikában 41. (Eminensek a' Tudományokban 8 a' Vallásban 18, a' Magyar nyelvben 23); a' II-dik Grammatikában 48. (Eminensek a' Tudományokban 5, a' Vallásban 19, a' Magyar nyelvben 12), az I-ső Grammatikában 63. (Eminensek a' Tudományokban 12, a' Vallásban 21, a' Magyar nyelvben 13), összeséggel 277. Ezek között voltak Görög nem egyesült vallásnak (ó hitűek) 49, Evang. Aug. Conf. 1. A' Magyar nyelvnek buzgó Tanítója (egyszer'smind a' II-dik Humanitás' Professora és a' Gymnasiumnak Exhortatora) Tiszt. és Tudós Bokross Ferencz Salamon Úr.

Közlötte Rumy Károly György,
a' Karlowitzai ó hitű Gymnasiumnak Directora.

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

Annak követésében, hogy T. Szentiványi Szentivány János Úr több T. Ns. Vármegyék' Tábla Birája, a' Budai vidékben

a) húzamos évek által díszszel viselt nemzeti b) Biztosság Tisztségétől elbúcsúzott, köz kívánságot hagyván hátra magáról; eő Cs. K. Felségének, folyó évi Május Hónapnak 12-ik napjáról 5643. Sz. a. Költ Kegyelmes Udvari Végzése által, az említett vidékbéli T. nemzeti Biztosság' Hivatalában ilyen választások történtek, t. i.

T. Vízkeleti Vízkelety Mihál Úr, hasonlóul több T. Ns. Vármegyék' Tabla'Birájja, ugyan ezen vidékbéli nemzeti Biztosságnak második Társ Tisztje c), mind ebben a' Hivatalában 3. évek alatt, mind pedig ennekelőtte a' felkelő Magyar Nemes Seregnél viselt Százados Kapitány' és Vezér Segéd' Tisztségeiben szerzett érdemeinél fogva, a' fenn nevezett Ur' helyébe első nemzeti Biztos Társnak kegyelmessen elő leptegett.

Ennek helyébe pedig T. Nagy Baráty Huszár Károl Úr szinte több T. Ns. Vármegyék' Tabla Birája, és T. Nemes Romárom Vármegyének volt első All-Jegyzője ezen T. Ns. Vármegye' Jegyző Hivatalában 8. évekig szorgalommal gyakorlott köz szolgálatnak figyelméből kegyelmessen kineveztetgen.

Egyébbaránt ezen Budai vidékben a' Feő Nemzeti Biztos' Tisztségét már több évek óta, most is még T. Csicséry Orosz Miklós Úr hasonlóképp több T. Ns. Vármegyék' Tabla Birája pontossággal viseli *).

---

a) Azon Kerületektől (Districtus, v. Circuli) mellyek Országunk egy negyed' osztályait teszik, megkülönbözteti ezen Szó Vidék a' Biztosság Körjeit, mellyekbe t. i. csak 5. 6. 7. Vármegyék foglaltatnak.

b) Az 1723. Évi 100-ik Törvény ágozat szerint (a' hol a' Provincialis Commissáriusoknak nationales nevezet adatik.

c) Substitutus.

*) Mínthogy ezen T. Nemzeti Biztosság' Tisztsége, a' T. Polgári Státus és T. Katonai Rend között mintegy Control-leriát ügyelvén, az Ország, tekintetesebb, és fontosab Hivataljai közé tartozna; innót igazságos az Ország' abbeli óhajtása; hogy ezen T. Tisztség' méltobb Rangja érdemében úgy nem különben hivatalos ügyesség és kötelessége, és tehetsége körjének terjesztésében 's meghatározásában az Országos Követség által több más

Ő Cs. 's A. Királyi Felsege Hazánkban való mulatását több Előleptetések által is tette emlekeztessé, melyek közül mi azon Férjfiaknak előleptetéseket, a' kik magoknak a' Literatura eránt érdemeket szereztek, mivel csak azok érdemelhetnek itten helyet, közöljük az olvasó közönséggel.

Legelső helyet érdemel Meltosagos es Fő Tisztelendő Madarassy Ferentz Ansbarnai Püspök és Egri Kanonok, a' kinek a' Literatura, de főképen a' Magyar, melyet teljes hazafiúi buzgósággal ápolgatott, sokat köszönhet; azon érdemes Hazait méltóztatott Ő Felsege a' Nagy Meltosagu Magyar Kir. Helytartó Tanátsól, a' hol eddig Tanácsos volt, a' N. M. Septemvirális Táblához által tenni;

Helyébe pedig Mélt. és Fő Tiszt. Koválik Jánost, Tribunitzai Püspököt 's Esztergomi Kanonokot, a' Magyar Literaturának hasonlóképen buzgó pártfogóját Magyar Királyi Helytartói Tanácsosnak kinevezni.

Th.

A' Csornai Praemonstratensis Rend utolsó Prépostjának elhunytá után volt hosszszas szomorú özvegységet végre igen is megvigasztalta Ő Cs. Kir. Felsege, midőn a' mult September' Hónap elején Fő Tiszt. Gyöngyösy Pál Urat, ki most több Esztendőket óta a' Szombathelyi Gimnasiunak, mindenektől egygyarányosan kedvelt Igazgatója volt, a' Csornai, Türjei, Jánoshidi, és Horpácsi egyesült Prépostságokba kegyelmesen béiktatni méltóztatott. A' Rend ő benne egy szelid édes Atyát 's érzékenyen szerető Testvert, az emberiség egy kegyes Jöltévőt a' Ns. Megyek egy nyájas szíves Vendéglőt, a' szép Tudományok, melyeknek ifjú korától fogva heves kedvellője, gyakorlója, 's végre ügyes oktatója volt, egy hathatós Maecenást nyertek benne. Áldás Felseges Fejedelmünkre! ki a' gazdagabb méltóságokra olly Férjfiakat emel, kik a' Nemzeti csinosodást a' Haza boldogságának talpkövét nem csak elő mozdítani, de hathatósan segiteni is legszentebb kötelességek közé számlálják.

---

sullyós diaetalis tárgyak kidolgozása' között elő adott Javallat valahára törvényeztessék es foganasitassék, annyi-
val inkább pedig; mivel a' Katonaság rend-szabásában szerződött változások miatt, a' régi útastása czen emlitett T. Tisztségnek már elavult, és sikeretlenné lett.

Ugyan azon Hónapnak 24-kén Méltóságos Felső és Alsó Surányi Gróf Sigray József Cs. Kir. Kamarás Úr Ő Nagyságát Algos Gróf Teleky László helyébe Tábla Biróvá kegyelmesen kinevezni meltoztatott Ő Cs. Kir. Felsője. Méltó valóban, hogy illy tüzzel tangadozó lelkes Hazafi, illy szeles tudományú, nagy elméjű, 's ékesen szóló Nagy, ki több Ország Gyűlésein, majd mint Magyar Országi Magnás, majd mint Követ, Ns. Vas Vármegyének pedig, (mellynek kebelében diszkeskedik gyönyörű lakása) számtalan Gyűlekezetein nyilván, 's mindeneknek bamúlásával megbizonyította, hogy ő egy nemes Hazafi, jó polgár 's nagy elme, méltó mondom, hogy philosophusi magányából sok tett érdemei után a' Haza atyai köze üljön, 's igazság szerető lelkének áldását sokakra kiárasztván boldogítsa nemzetünket. — Ezen külömben is minden legszebb virtusokkal tündöklő derek Nagynak csak onnan is kitetszik, hogy már 18—19. esztendő korában Ns. Vas Vármegyének Al-Iszpánya levén mai napig eltelt szívvel 's halás erzéssel emlegetik jóságát, ügyességét, igazság szeretetét. — Ő Nemzeti Literaturáknak heves kedvellője, 's a' Literatoroknak buzgó tisztelője, mint már tudva van a' Tud. Gyűjt. 1820. Eszt. utolsó kötetéből, valamint ezen Tud. Gyűjteménynek is, 's minden Magyar könyveinknek szorgalmatos megszerzője 's olvasója. Ifjanta több poetai miveket is irt nemzeti nyelvünkön, mellyeket talám még lesz szerentsém a' Hazával közleni. Eljen a' Felsőges Király, ki illy derek Hazafiaknak megismervén erdemit, azokat méltóképpen meg is jutalmazza! —

H. J. E.

5. J e l e s s é g e k.

Nevezetes Magyar Útazó.

A' Külföld 's főképen az Anglusok örvendetes késséggel hirdetik azon Tudós Útazóknak neveiket, a' kik, a' Tudomány szeretetétől indittatván meszsze földre indulnak, hogy a' Tudományoknak egyik vagy másik ágában tapasztalást szerezzenek, 's azt a' világgal közölhessek; és méltán, — mert azoknak köszönhetjük nagyobb részint a' mi Ethnographiai, Geo-

graphiai 's Természet historiai jobb esméretinket: mi is, ámbar sokkal szegényebbek azoknál 's pártfogás nélkül valók, el nem akartuk feledékenységbe elmerülni hagyni egy Tudós buzgó Hazánkfiának szép igyekezetét. Tudnillik Kőrösi Úr Erdélyi Szekely, a' ki Tudományait Hazájában elvégezven, tsupán csak Hazája 's a' Tudományok szeretetéből arra szentelte magát, hogy Eleinknek hajdani lakó helyeiket felkeresse. Ezen okból ment Göttingába 's ott a' Napkeleti nyelvet szorgalmasan tanulta Eichhorn alatt 's számos Geographiai és Historiai esméreteleket szerzett magának sőt, hogy az Orosz Birodalomban előmenetellel utazhasson a' Szlav nyelvet is szorgalmasan tanulta, 's a' múlt esztendőben el is indult Ásiába, a' mint ez T. T. Gyarmathi Sámuel' T. T. Schedius Lajos Professorhoz irt ezen leveléből tudjuk. „A' szegény Kőrösi, a' mi nevezetes Ásiai utazónk, minekutánna Tömösvárba egy telet eltöltött volna, a' Slávus nyelv tanulásával, vissza tére, Kolosvár felé, ott látá a' szép reménységet nyújtó levelet az én kedves Barátomnak, mert oda küldöttem vala; és tudom nevedett a' Magyar sziv benne, annak olvasásával. Elindula onnét, és bémene Bukovina felé. Edig tudom Nagy Apáink hazájába sétál, és ott előforduló ezer meg ezer Magyar tárgyak, szavak, nevek, és szokások által megvilágosodik arról, a' mit eddig csak gyanított, és tudom hogy mi helyt méltó nyomaira akadhat Árpád Nagy Apánk fiainak, nem szünik meg legottan tudositni azok iránt Cons. Henderesit, ki engem is mindjárt részesit, én pedig az én kedves Barátommal legottan közlöm. Adná Isten, hogy ez a' nemes lelkű Magyar Ifjú reménysége szerint találhatna sok reménlett kedves tárgyakat. Eljünk egymás gyönyörködtetésire e' mulandó élet néhány szempillantásiban”!

Idővel reményljük, hogy ezen utazó felől több Tudósításokkal fogunk szolgálhatni Olvasóinknak.

Gyarmathi Sámuel.

E' f. e. Pünkösöd hava' 22-ikén az az Pünkösöd másod ünnepe ezen Nagy Győri Cathedralis Szent-Egyházban, délelőtti 10 órákor Ő Herczegségének, mindenkitől főrrön tisztelt Megyes Püspökünknek kegyes jóváhagyásából, N. Tiszt. Istvánffy Elek Úr, mostanság Gyirmóti, a' Győri Esperesség' Közép kerületébéli, 's a' Tettes Győri Káptalanhoz tartozan-

dó Helységnek Plébánusa, 78-esztendő s korában, tulajdon Fárabajeli, 's több számtalan, azon napon Tisztelt Ő Herczege által ki szolgáltatott Bérálás Szentségének fel vételére össze sereglett ájtatos híveknek, 's minden Harbéli Uri személyeknek jelenlétekben, Fő Tisztelő's Nagyságos Felső Büki Nagy Imre Győri Kanonok, Lector, 's Apát Úrnak Manu-ductorsága alatt, példás szelédséggel, második Egyházi Aldo-
dozatját a' Mindenhatónak, hangos énokléssel be mutatta, — 's szent áldását a' jelenlévő buzgó Keresztényekre osztogatta. —

A' tisztelethen megöszült Aldo-
zó ama nevezetes Istvánffy nemzetségnek sarjzatja, melynek Hazánkra nézve való hajdan hasznos érdemeit, egyedül nevét emlétvén, — elő hordanom felesleg való, — 's régebben több helyeken Káplánkodván, — a' Jesus Társasságának megszűntével majd Kőszegen, majd pedig itt Győrött a' Humaniora Iskolákban 2 1/2 esztendőig Tanítói hivatalt ditséretessen visett; utóbb pedig Mező-Örsön, Koroncón, 's Gyirmóton, öszvessen 42 1/2 esztendőig által, mint Plébános Lelki pásztori jeles kötelességét buzgóan teljesítte, — és ritka üdös de ép, és egészséges korában, mintegy meg felejtkezve az sorsnak állandós békeséggel el tűrt viszontagságirul szeléd, nyájas vidámságban tölti tisztes öreg napjait. — E' szívre ható ünneplést nem kevesé emelte a' Szt. 'Mise alatt zengett muzsika, melyet ugyan egy Istvánffy, a' Tisztelt Ősnek bántya ('s hazánkia!) hajdan kellemetes mesterséggel készített; — béfejező vala pedig Ő Herczege által tartatott, az Aldo-
zón, 's annak egy itten lakó atyafián kívül, mintegy 29. előkelő egyházi, 's világi Uraknak ebédhelli pompás megvendégeltetések. — Engedje az Ég, hogy a' tisztes Öreg, mint hív nyájának igaz pásztorá még hosszas életet nyerjen! — !

K. Ist.

Mesterséges Verse k.

E' folyó 1820-dik esztendei Tud. Gyűjt. IV-dik Kötetében, a' Római számokról való értekezésemben (l. 79), a' Mesterséges Verseknek (Technopegnionoknak) két nemeiről t. i. a' Chronostichonokról és Cabalisticumokról tevék említést és magyarázatot. Ilyen Cabalisticumot irt Sillobod Mihály (Vice Archidiaconus) Néha. Zágrabi Püspök Paxi János tiszteletére:

Consilio est fortis PAXI Baptista Joannes.

271 195 335 370 363 235.

Laetior hic Praesul Zagrabiensis erit.

265 20 456 834 194.

Mind a' Hexameterből, mind a' Pentameterből az 1769-dik észrendő telik ki, melyben az említett versek készültek. Ki-nyomtatodott Zágrabban 1770-ben. A' vers' készítése magába gondoltatva is mesterség: az ilyen vers nagy mesterség; ha pedig a' Caballisticum egyszersmind Chronosticum is, tsudál-kozásra méltó mesterség. A' nevezett Költőnek, ugyan tsak Faxihoz intézett Munkájában, több mesterséges versei között illy Caballistico-Chronosticum is találatik:

I DoCte LVCens Pastor, tIbI nAmQVe benIgnVs

9 162 358 381 120 346 393.

Cessit, Vt es VIr, sIC MIRA taLenta DeVs.

297 300 95 289 102 120 267 299.

Itten is mind a' Hexameterből, mind a' Pentameterből, Caballistice Chronostice, és így kétfeléképpen is ki jön az 1769-dik észrendő. Szinte követhetetlen példa! és maga is a' Szerző ezen egy pár Distichont veti utána:

Ecce quid ars valeat, quid vates nunciat arte:

Quas tibi Cabla vias vaticinata fuit,

Ut vero a petra, secernitur Indica gemma:

Sic Cabalo-Chronicum jaspidis instar habe.

Ugyan azon könyvetskében vagyon ez a' Rák vers (Cancerinum — Palindromon) is, melly vissza felé is éppen úgy van:

Salva si pascis, si vivis sic sapis aulas.

Serta parate diu tot videt ara patres.

Erre ezt jegyzi meg a' Költő:

A dextris Cancer serpit, serpitque sinistris:

Et tu Cancerinum sic relegendo legas.

Hasonló vers ez is:

Signa te signa, temereme tangis et angis;

Roma tibi subito motibus ibit amor.

A' Rák versben minden szót vissza felé olvasunk; de van az ilyen versnek olyan neme is, melyben a' szokat úgy mondjuk ugyan ki, a' mint közönségesen szoktuk; de a' vers ut ol-
ján kezdjük az olvasást, 's ekkor a' vers egészen más értel-

mű — és ez a' Carmen reciprocum: p. o. Egy Költő
az áldozó Ábel' szájába illy' Hexametert ad:

Sacrum pingve dabo, nec macrum sacrificabo.

A' Kainéba pedig megfordítva illy' Pentametert:

Sacrificabo macrum, nec dabo pingve Sacrum.

Illyen ez a' Napoleon Bonapártéról való jövendőlés:

Vaticinor tibi quod navalis laurea' cinget

Tempora, nec magnas spes mare destituet.

Dejiciet tua Gens cunctos, nec Gallia victrix

Denique frangetur littus ad Albionum.

Sors bona, non mala sors concludet proelia; quare

Secula te dicent Pars bona, non mala Pars.

Melly vissza felé így van:

Pars mala, non bona pars dicent te secula; quare

Proelia concludet sors mala non bona sors.

Albionum ad littus frangetur denique victrix

Gallia, nec cunctos Gens tua dejiciet.

Destituet mare spes magnas, nec tempora cinget

Laurea navalis, quod tibi vaticinor.

Ugyan tsak a' Napoleonnal kötött békességről íródott ez is:

Perspicimus modo quod durabunt Foedera longo

Tempore, nec terris pax cito deficit.

Vissza felé:

Deficit cito pax terris, nec tempore longo

Foedera durabunt, quod modo perspicimus.

A' Paromeoon olyan vers, mellyben minden szó ugyan azon betűn kezdődik, mint:

Vive vigil valeas, venturam visere vitam,

illyen:

Flos fueram florens, florem fortuna fefellit,

Florentem florem florida Flora fleat.

Hasonló Paromeoon láss in Schola Curiositatis pag. 66.
hol 31.

Hexameterben kezdődnek minden szók C betűn, illy
tzm alatt:

Calvorum Encomium, p. o.

Carmina clarisonae Calvis cantate Camoenae!

Comere condigno conabor carmine Calvos etc

Furtsa vers e' következő:

Quid facies, Facies Veneris cum veneris ante?

Ne sedeas sed eas, ne per eas per eas.

Meg jegyzést érdemel ez az Alphabetum Poëticum is, mellyben minden betű előfordul:

Dux Zephyrus surgens permiscet flatibus aquor.

Magyar Nyelven is lehetne mind ezeket követni; de kár volna vélnök az időt tölteni, nehogy Horatiusnak ama mondása (Satyr. Libr. 11: 7) „Aut insanit homo, aut versus facit egészen bételyesedjen. Hevertemben ugyan, irék én is a tsókról egy illy' Hexametert:

Sz. R L M K V, Ó L S Z N Ny I E P V.

az az (mind eggyik betűt a' maga természeti hangzásába vévén):

E' szerelem' kávé, ó! e' lészen ennyi epévé.

Lásd illy tizimű munkátskámban, Tuba, az égő és oktató Szerelem. Budán. 1819. a' 152-dik lapon. Néhai Tsétsi János S. Pataki Professor, egy Deákszót formált ekképpen, midőn egy könyvről így ítélte:

Hic Liber Ausonium habet R: sic Ro-que Pelasgum;

Res habet Hebraeum, praeterea-que nihil.

Néhai Kováts József (Hidvégi Ref. Káplán) fordítása szerint:

Itt a' Magyar, Görög és a' Zsidó R-nek

Öszvetett hangzási halmozva hevernek.

az az Er-Ro-Res (Errores).

Sebestyén Gábor.

6. Ú j K ö n y v e k.

72) A' Szegedi Múzsák Százados Ünnepe. Szenteltetett Augst. 27-dikén 1820-dik Esztendőben. Vedres István által. 8. maj. Szegeden. 60 lap.

73) Orationes habitae occasione illa, dum Celsissimus Princeps Alexander de Rudna et Divék-Újfalu. Anno 1820. die 15. May Urbem Strigoniensem. Residentiam suam Archi Episcopalem festiva Pompa ingrederetur etc. 8. maj. Budae 1820: 158 lap.

74) Szatírák Horatiusból. (Virág Benedek fordit.) 8. maj. Budán 1820. 127 lap.

75) Meltóságos Báró Révai Révay Nep. Jánosnak etc. Magyar Versei Benyák Bernárd József. 8. maj. Betsben 1820, 761:

7. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

86) Assertiones ex Universa Juris Prudentia et Scientiis Politicis, quas in Reg. ac Cel. Universitate Pestiensis propugandas suscepit D. Joannes Kardos de Eadem. AA. LL. et Phil. Doctor etc. etc. 8. 8 lap.

87) Keresztyén Kis Kátékismus, készítettett, a' Helvétziai Vallástételt követő Túl a' Dunai Superintendenzia, Főtiszteletű Conzistoriuma' rendelkezéséből, az alsóbb iskolák számára. 1820. 2. 72 lap.

88) Kázanj Které K. posledny Pohrebny Poctiwosts slebetne Matrone mládé Maryi Petrowe etc. 1820. 2. 16 lap.

89) Némely Eszrevételek. Tiszteletes Márton István Professor Úrnak, Keresztyén Morális Catechismus Előljáró Beszédje 's néhány állításai eránt. Készítette Idősbh Péli Nagy András, több Tek. Ns. Vármegyék Törvényes Tábla Birája. 's a' Helvétziai Vallástételt tartó Barsi Egyházi Vidék Kurátora. 1820. 8. 16 lap.

90) Gelegenheits-Rede welche im laufenden Jahre 1819 den 15 Juny, als der ehrwürdige Herr Johann Paldanyi, Priester des Fünfkirchner Kirchsprengels und Pfarrer zu Lengyel seine zweyte Primitz gefeyert, Herr C. K. Pfarrer, und Dechant desselbigen Kirchensprengels vor seinen Amtsbrüdern, und Glaubensgenossen öffentlich in Lengyel gehalten, und J. S. Pfarrer in Z. zum Druck befördert hat. 4. 1820. 18 lap.

---

8. Kérés azon T. T. Előfizető Urakhoz, a' kik a' Tudományos Gyűjteménynek árát még meg nem küldötték.

Az 1820-dik Esztendő már végéhez közelget 's annak végével a' Tudományos Gyűjteménynek idei folyamata is béfejeztetik; — a' jövő Hónaphban már a' jövő 1821-dik Esztendőben kiadandó folyamatajára fogunk Előfizetést hirdetni, azonban még is sokan vagynak, a' kik még az idei előfizetést se tették le sőt olyanok is találkoznak, a' kik az 1817-dik 1818-dik és 1819-dik esztendőkre is tartoznak: azért kérietnek azon T. Előfizető Urak, a' kik még a' Tudományos Gyűjteménynek árával akar mellyik esztendőre tartoznak, hogy azon tartozásaikat e' folyó Esztendőnek végéig beküldeni ne terheltesse nek, hogy így engemet a' további egyenesebb sürgetéstől megmentséck.

Ns. Trattner János Tamás.

X. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Y. A' Bell Lancaster Tanítás módjáról. I. 3.
- 2) Gorové László. A' Szólnok-vári viszontagságoknak folytatása. I. 35.
- 3) Bárá Mednyánszky Alajos. Dévén Várának Omladéka. I. 57.
- 4) Kis Bálint. A' Tserép-Zsindelyek hasznos voltokról. I. 65.
- 5) Kölesy Vintze. Az újonnan felfedezettett Abaligethi Barlangnak leírása. I. 81.
- 6) Hrabovszky György. Idősb Deccard Kristóf János Soproni Evang. Rector' élete. I. 97.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- esmertetés.

- 1) Keresztyén Kis Kátékhizmus 's a' t. Pesten. 1820. I. 90.
- 2) Szeleczky Hár. Französiche Grammatik 's a' t. Wien. 1816. I. 107.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Feljegyzése azon Könyveknek, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy Magyar Országot illetik és a' Lipsiai 1819-ki Literaturai Újságban találatnak. I. 109.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. I. 113.
- 2) Új Találmányok. I. 115.
- 3) Intézetek. I. 115.
- 4) Elölépések, és megtiszteltetések. I. 118.
- 5) Jelességek. I. 121.
- 6) Új Könyvek. I. 126.
- 7) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 127.
- 8) Kérés azon T. T. Előfizető Urakhoz, a' kik a' Tudományos Gyűjteménynek árát még meg nem küldötték. I. 127.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY

1820.

XI. KÖTET.

Deáky Peczóné

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

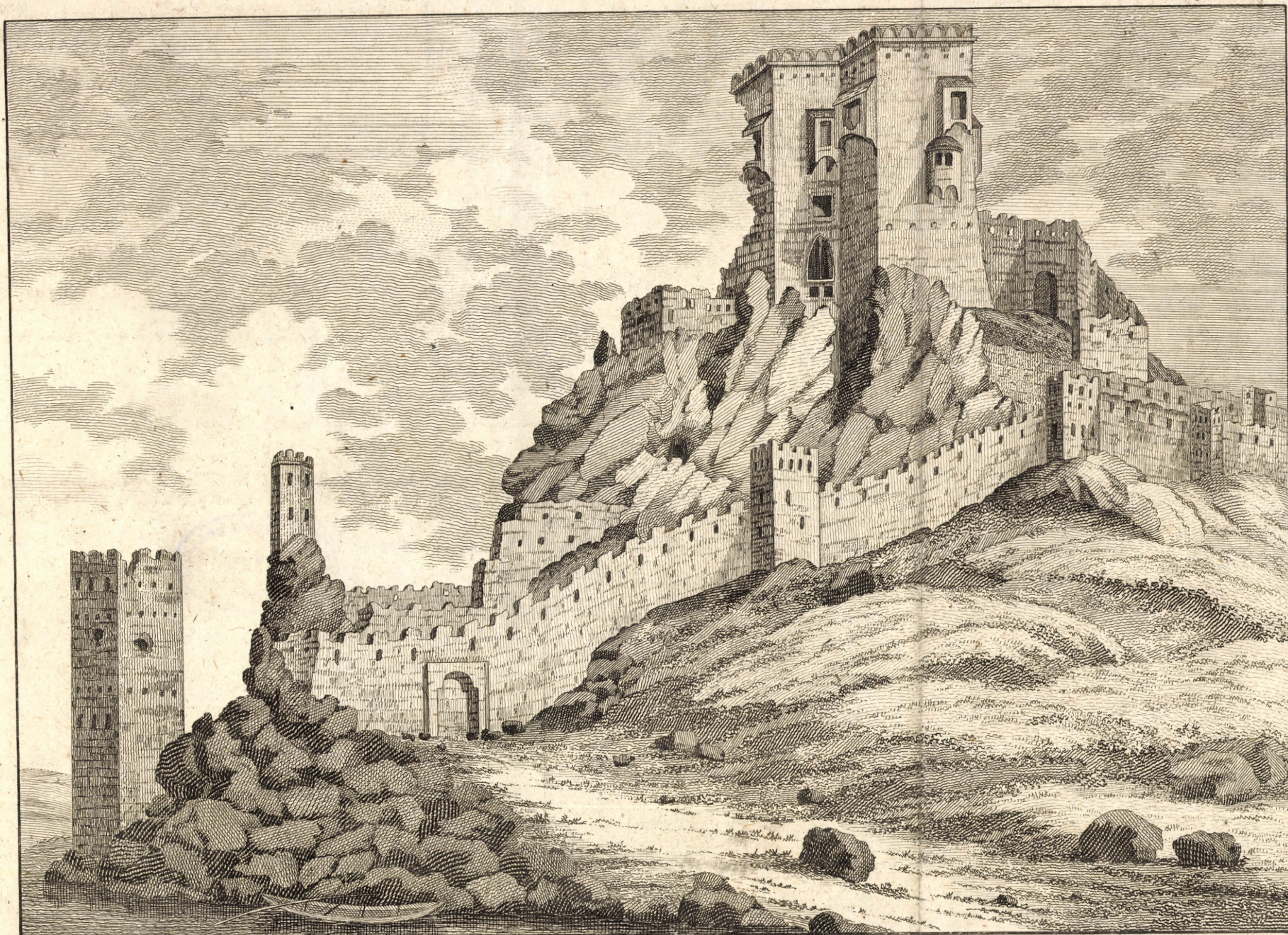

PESTEN,
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

Deputy Secretary

A. R.

Devén Várának Omladéki Pósony Vármegyében dél-nyugott felől.

Lehnhardt. sc. Pest.

GEORGIUS CAROLUS RUMY,

*Doctor Philosophiae et A. A. L. L. Abspor Tabu.
 Le Iudiciaria Inolepti Comitatus Sopusensis .
 Natus Iglovica in Hungaria 18. Nov. 1780.*

An's Vaterland, an's theure, schliefs Dich an ,
 Das halte fest mit Deinem ganzen Herzen!
 Schiller.

I. É r t e k e z é s e k.

A' Nemességről *).

1. §. Nemes Magyar Hazánkknak fő dísze, 's kincse a' Nemesség. Ennek fényre, méltósága, és vitézsége magára vonta mind a' honniak', mind az idegenek' tekintetét mindenkor'; szabadságai, privilegiumi az irigy vetélkedés' tárgyai lettek egy idő óta, kivált minekutánna azok más országokban különféle változásokat szenvedtek. E' Nemzetünk' dicső palladiuma mind azáltal szó nélkül hagyatott mindeddig a' Magyar Tudományos Gyűjteményben. Megbocsáthatatlan hiba volna tőlünk, ha azt illendő figyelemre nem méltatnánk. Szabad legyen azért nekem a' Nemesség' eredetiről, változásairól, különböző állapottyáról, jussairól, szóllanom közönségesen; a' Magyar Nemességet a' külföldiekével egybe vetnem mellesken; és értekezésemet néhány jámbor kívánsókkal béfejeznem.

2. §. Ugy talályuk, hogy nem csak a' kimívelt, és csinosultt polgári társaságokban, hanem még a' vadon, 's a' kiformalódás' alsó grádicsán álló nép csoportokban is a' társok közzül némelyek köz megkülönböztetésekkel, 's különös eredeti jussokkal jeleskedtek minden időben; az az: a' Nemesség' együgyű képzetének: a' jeles érdemeknek az unokákban is becsben-tartásának, 's jutalmaztatásának nyomai szembetűnnek minde-

---

*) Ezen Értekezés még Aprilis hónapban küldetett bé.

A' Red.

nütt. Különös érdemeiknek tekéntettek azok, kik a' népnek első fejei, a' lakföldek' megszállásában vezérek, az ellenséggel tartott vitákban bajnokok, a' bajos ügyek szerencsés végre-hajtásában fő eszközök, 's más e' félék voltak. Az ő megkülömböztetésök és becsök a' nép' kimíveltetéséhez, 's szükségeihez képest változott. Állapottyok legfontosabb változást szenvedett a' közép és új időkorban. Lássuk ezek' bizonyságait mind a' kimíveltebb, mind a' kimiveletlenebb nemzetek' történeteiből.

3. §. A' vadon népeknél, 's a' zordon észak' lakosinál, legnagyobb szükségök lévén a' vezérekre, bajnokokra, 's t. e' f. lelyük a' Nemesség' belcsőjét, 's tulajdon honnyát. A' Celták, Gallok, Németek (Germanusok) között már akkor találunk Nemeseket, midőn még makkal tengődtek'; midőn még vadászattal, harom tenyésztetéssel foglalatostkodtak inkább, mint sem földmíveléssel; midőn még tulajdon Fejedelmeik nem voltak, hanem hadaik' vezérlésére Herczegeket (Herzog) választottak magoknak; minekelőtte a' Görögöknél, 's Rómaiaknál esméretesekké lettek. Közzülök választattak a' Herczegek, Igazgatók: „Reges ex nobilitate” mond Tacitus de mor. Germ. Közzülök választattak a' Bírák is, kik tanyájikat (Gauen) időről időre eljárni tartoztak az igazság' kiszolgáltatása végett, némellyeket a' nemtelenek közzül is magok mellé vévén (Schöppen) mert nálok kiki csak a' hozzájuk hasonlóktól ítélthetett meg. Közzülök rendeltettek a' Papok (Druiden) is: e' hivatalra a' nemtelenek számot nem tarthattak. E' jelességeken kívül olly jussal is bírtak, hogy a' községek' kisebb ügyeit ők magok intézhették el; az egész nemzetség, vagy nép' dolgai pedig csak az ő közgyűléseikben határozathattak el. A' szabadságon,

és erőszakos szolgálaton kívül mást (az önkén való hódulást) nem esmérven, magokat minnyájokat Szabadoknak, Nemeseknek tartván, a' hadi foglyokat, és elfajulttakat Szolgáknak, Nemteleknek állíták. Illyenekkel némellyek nagyobb számmal, mások kissebbel bírtak; 's így fő és al Nemesek voltak azon Tacitus' tanúsága szerint. — Így volt a' dolog a' Görögöknél és Rómaiaknál is kimiveletlen állapottyokban. Azon Pelasgusok, és Hellenek' maradéki, kik először az Aegeumi tenger szigeteit, 's mellékit meg szállották, eredeti Nemesek voltak. Belőlök kerekedtek, minekutánna polgári társaságra lépven Királyokat választottak, a' Patritiusi familiák; mellyek némelly hivatalokat és jelességeket kirekesztő jussal bírtanak. A' Királyságok' megszüntetésével, 's az Aristokratiák, Olygarkiák, keletével is ugyan azon nemzetségek' tulajdona lön a' fő hatalom. Az Aristokratiáknak Demokratiákká változtatása után is, habár törvényes elsőbbségeiket elveszték is, de az országos dolgokba fő befolyásokat megtartották: Herodot, Thucydides, hiteles Történet-írók' bizonyági szerint. Nemkülönb a' Rómaiaknál is: azoknak maradéki, kik az első Királyok alatt Senátori hivatalra méltattattak, mint Patritiusok, másoknak, a' Plebejusoknak elejekbe léptenek; ezek a' fő hivataloktól kirekesztetve voltak mind addig, míg az ő igazságos jussaikat hosszas viaskodás után vissza nem szerzették; ezután is, a' törvények ellenére, legnagyobb szavok volt a' haza köz dolgaiban. A' köz népbeliék azon hivatal által nemesültek meg, mellyre szert tehettek, és új férjfiak' (novi homines) nevezetével különböztettek meg. Idővel azért a' Római Nemesség három rendből állott: 1) Patritiusokból, 2) Senatorokból, Tribunusokból, 's más fő tisztekből. 3) Ezeknek fiaiból 's unokái-

ból. De a' Senatorok, és más fő Tisztek' nemesége csak a' harmadik ágig hatott; ha maradékaik újra azon hivatalokra nem emelkedtek; a' Patritiusoké ellenben örökös volt. Ezeknek volt egyedül jussok Öseik' képeinek házaik' leg láthatóbb helyein való kitételökre. Többnyire mind ezen Nemesek az ő nemzetségi, vezeték, és tulajdon neveiken kívül semmi méltóságos czimekkel nem élének, semmi köz terheltől menttek nem voltak, hanem csak becsületbeli megkülönböztetéssel bírtanak, melly nekik grádicsúl szolgált a' fő polczokra emelkedésre. Lásd Liviust, Juvenalist, és Horatiust. — A' messze-terjedett Sláv' Népeknél, ámbár a' régi Celta és Német népektől egyébként mind erkölcsaikre, mind gondolkodássok' módjára nézve szerfelett különböztek, velek abban meg egyeztek, hogy nemesekre, 's nemtelenekre oszlottak elejektől fogva. Így a' Lengyelek szinte XIII-dik századig részint szabadok vagy is Nemesek, és Szolgák (Leibeigene) nemtelenek voltak. Szabadok voltak minden birtoknak tulajdonosi, vagy ilyeneknek gyermekei, se a' fő tisztségek, se a' gazdagabb birtokok törvényes különbséget náluk nem tettek; örökös jussaikra nézve minnyájan tökéletesen egyenlők lévén: Procopius Nestor, 's Thunmann szerént. — A' Skandináviai Népeknek is elejektől fogva örökös és személyes Nemeseik voltak, Földiek közzül a' legdagabbak, Biráji, kiskirályai voltak tanyájiknak (Gauen) vidékiben, 's a' köznéphez képest becsült embereknek (Thignarmän), Nemeseknek, nevezetével diszeskedtek: „Thunmann, Untersuch. üb. d. Geschichte der öst. europäischen Völker. Nestor Aelt. Jahrb. d. Russ. Geschichte.

4. §. A' kimiveletlenebb Népeknél is a' Nemes-
ség' nyomai kitűntek már akkor, midőn feltalál-
tattak vagy megesmértettek: Az Eszkimók el-
dödi vezérjeik fiainak vitézségében bizakodtak leg-
inkább, 's csak ő általok vezéreltették magokat
a' viadalra. A' Grönlandiak a' tengeri horjű-
fogásban, eme legjelesebb foglalatosságokban,
az elsőséget bizonyos nemzetségnek tulajdoníták.
A' Malabári sziget' partyainak lakosí
között a' Nairokhoz a' nálok csekélyebbeknek
érni se volt szabad; kényyökre megölhették eze-
ket, ha a' mezőn velek öszvetalálkoztak; azért e'
szerencsétlenek mind annyiszor elordították ma-
gokat, ha azokkal szembe jöttek. A' vándor
Beduinok magokat jelesebbeknek tartották
minden időben azoknál, kik valamelly helységben
letelepedtek. Az Oszmán és Maurus asszo-
nyokkal, mint nálok alább valókkal, öszve nem
házosodtak a' viláért. A' Schekeh és Emi-
rek megkülömböztették magokat más köz Arab-
soktól elejektől fogva. A' Sinai birodalomban
nemzeti Isteni — tiszteletök' szerzőjinek (La-
okium, és Congfuts'e) maradéki, 's a' Man-
darinok megkülömböztettek. Így találták e' dol-
got az Európaiak Amerikában is, feltaláltatáso-
kor: Mexikónak félnyire kimíveltt' lakosí között,
és résznyire Peruban is örökös Nemeseket leltek.
Ezek választák a' Királyt; ők voltak ennek tanács-
noki; sokkal határozatlanabb jussokkal bírták jó-
szágait, mint sem a' más köz sorsuak; Mexikó-
ban ők élhettek csupán arany és ezüst eszközök-
kel; ők viselhettek finom gyoics ruhát és lábbe-
liket; mások ellenben földhöz köttetett szolgák
voltak, rész szerént, rész szerént házi rabok (Scla-
vok): kiket amazok szabad kényyökre meg is öl-
hettek, 's mezítelenül járni kénytelenítették. 'S a'
t. Löhr I. A. C. Natur, und die Menschen. —

Minden kimiveltebb, 's kimíveletlenebb Nemzetknél voltak tehát Nemessek: csak ott nem, hol az önnékenyű Uralkodás minden jelességet, és megkülönböztetést irígy szemmel tekint, és elnyom. Illy szerencsétlen a' deli Asia népeinek sorsa többnyire. Az ősi és jeles férfiaknak maradekikban is becsültetését, 's jutalmaztatását illendőnek ítélték a' Bölcsék is; csak elejik' nyomdokiba igazították, rendeltetésökre emlékezteték; elbizottságot dorgálák; elfajultságokat gúnyolák: így Cicero, Demosthenes Seneca, Iuvenalis, Satyra VIII, és más többek.

Cicero pro Sext. „Nobilitati semper omnes boni favemus; et quia Reipublicae utile est, nobiles esse homines, dignos maioribus suis; et quia valere apud nos debet senex clarorum Virorum de republica meritorum memoria etiam mortuorum” —

Demosth. Olymp. I. „De nobilitate parum laudis praedicare possum: bonus enim vir nobilis mihi videtur; qui vero non iustus est, licet a' patre meliore, quam Jupiter sit, genus ducat, ignobilis mihi videtur”. Seneca epist. 37: „Habet hoc generosus animus, quod concitatur ad honesta. (Nobilitas animi, generositas est sensus; nobilitas hominis est generosus animus.)” Hieronymus epist. 41. „Nihil aliud video in nobilitate appetendum, nisi quod Nobiles quadam necessitate constringuntur, ne ab antiquorum probitate degenerent. Non enim datur Nobili palma, sed cursui; et plerumque nobilitas carnis ignobilitatem parit sanguinis” Chry. de curia nug. „Omnino iniquum est nobiliora ingenia studiis dehonestari minoribus: et eos, quos graviora expectant officia, voluptatis ac vanitatis occupationibus agitari.”

Cassiod. l. 5. epist. „Nobilitas a' me procedens est mihi cordi plus, quam quae ex patrum procedit nobilitate; quia in quo desinit cuiusque nobilitas, is avorum nobilitate congrue indiget” Juvenalis' VIII-dik Satyráját szükség egészen olvasni.

5. §. A' Nemzetek' vándorlása, 's új tartományok' foglaltatása idővel, K. sz. után IV dik század óta, nevezetes változást okozott a' Nemesség' állapottyában, melly egész XIV-dik századig egy új jeles idő pontig tartott. Eddig t: i. az érdemes ösök' tevékenete szerzette, 's tartotta fenn a' Nemességet minden polgári erkölcsre emelkedett népeknél; ezentúl az a' tartományokat hódított fejedelmektől, a' szerzett földek némely részeinek elosztogatásával nyerttetett, 's az önként való engedelmeskedés, hódolás által biratott, először ugyan egy ideig, személyesen, a' hadi szolgálat' fejében, idővel állandólag, örökösen, más szolgálatokra nézve is; kezdetben csak az egyes hazafi személyektől szereztethetett meg, végre a' polgári községek, városoktól, helységek, 's kerületektől, és némely jeles meghazafisodott idegenektől is.

6. §. Azon jószág, vagy jövedelem, mellyet a' Fejedelem a' hódított tartománynak földelhöl valakinek hadi szolgálattya jutalmául, vagy fejében úgy adott, hogy a' haszonvétel tulajdona lenne, de a' felsőbbi hatalom nála fenn maradna, 's holta után vagy más esetekben tőle vissza is vétethetne, Birtok (Feudum, Lehn) nevét viselt; 's ellenébe tétetett a' vagyomnak (Allodium All-od), mellyet valaki nem a' fejedelem' ezen adományából birt, hanem ősi örökül, vagy más törvényes uttal móddal. Ezt szabadon el is lehetett adni; amazz nem, engedelem nélkül. Azok, kik ama birtokkal meg

ajándékoztattak, mivel az elfoglalt földek' szerzésében baj társok voltak, 's ez után is a' fejedelem tetszésére, mikor és hová parancsoltatott, lóra ülni, és értékökhöz képest fegyverrel szolgálni tartoztak, Haditárs (Gesell, innét rosz de-
 ákul Vasallus) nevet viseltek. E' végre ök birtokaik' egy részét ollyaknak felosztották, kik zászlójik alatt vitézkedni akartak és tartoztak. Innét származott a' fő és al nemesség' különbsége. A' Birtok adó, Dominus feudi (Lehnsherr); a' birtokot bíró Vasallus (feudatarius); a' levél, mellynek erejével a' birtok adatott, 's melly annak idejét, tulajdonságait, és feltételeit magába foglalta, adomány-levél, Literae donationales (Lehnsbrief') nevet viselt. Ezen rendszer, mellyel a' Fejedelem némelly világi és egyházi személyeket megbirtokosított, hogy a' paraszti szolgálatra kárhoztatott, földhez köttetett lakosok' nagyobb masszája, 's a' külső ellenségeik ellen bátorságba helyheztesse, 's őket nagyobb hűségre kötelezze: feudale Systemának neveztetett.

7. §. E' feudumi rendszer a' German eredetűektől elfoglalt Gallus, Olasz, és más Római tartományokban fejtődött először ki, 's idővel a' régi német és olasz országokban is keletbe jött. Angliába és Skandinaviába a' Normannok által vitetett be; Dániába a' Németektől — hol korábban, hol később — hol személyes, hol örökös, fő és al nemesi jussokkal. A' Frankoknál, híres Mably Történet író, második Clotarius alatt, K. u. 615-ben lelt először örökös nemesekre; a' Ripuari és Salisi törvényekben még nincs nyomok; a' Burgundiaiak' törvénykönyvében se láttatik semmi jelök; a' régi Bajoároknál (Bajoroknál) már VI. és VII-dik században voltak örökös fő és al nemesek: az ő Agilólíngök, kikből Herczegeik választattak, négyszer annyi tekintetben vol-

tak, mint más egyéb szabad Bajoárok. A' Rügeek; Herulok, Gothok között már Procopius' idejében találtattak fő Nemesek, az eredeti Németeknél még előbb. A' Svédok 1285-ben mentettek fel minden adózástól, 's lovaskatonául (Rust dienst) szolgáltanak; czímert és paizst viseltenek, 's a' t.

8. §. Az örökös Nemesség így fejtődött ki a' Vasallusokban: ezeknek fiai is megkedvelték, 's követték, néha éntelenségből is, az életnek ama nemét, melly által Attyok megkülömböztetett, és boldogult. Ezeknek is azon okokból tehát megadatott a' birtok hív szolgálattyok' fejébe; 's így munkáiknak, más utóbbiaiknak is: melly szokás szerént lassanként az bizonyos nemzetségekké lett; 's szint olly érzékenyen vétetett, ha valakinek az őseitől birtt jószág, vagy jövedelem njonnan nem adatott, mintha igazságtalanul fosztattatott volna meg. De a' Fejedelmektől is különös jutalmul néha örökösen ajándékoztattott, gyakran pedig erő hatalommal csikartatott ki. A' fő nemesség az által támadott közöttök, hogy némelleyek Herczegekké választattak; némelleyek tartományok' igazgatójivá (Landgraf), várkapitányokká (Burg Graf, Mark Graf), Fejedelmeket kísérő Tanácsnokokká (Comes. Graf) rendeltettek; némelleyek, gazdagabbak lévén nagyobb hadi népet szerezhettek magoknak. Az illyeknek fiai, 's maradéki is, kivált minekutánna birtokaik örökösökké lettek, megkülömböztettek; a' fő hivatalúakkal egyenlő becsben, és tiszteletben tartattak. Kik ezekre szert nem tehettek, alrendűek maradtak. Innét származott az ő bizonyos grádicsokra felosztatások-is (Heerschild): elsőn állott maga a' Király vagy Fejedelem; másodikán voltak az egyházi Praelatusok, Püspökök és Apáturok, kik a' fejedelemtől nyerték birtokaikat; harmadikán: a' világi Nagyságok: a' Herczegek, Land Gró-

fok, Mark Grófok, Grófok; a' fejedelem birtokosai; negyedikén: a' Bárok, kik nem különben a' fejedelemtől vették birtokaikat, de kisebb részben; ötödikén a' mindég szabadok (Semperfreyen, Schöppenbaren), kik csekély birtokaikra nézve, valakinek, az előbbieik közül, védelme alatt voltak; hatodikon: a' Nagyságoknak birtokosai hadi népe; hetedikén: a' határozatlan szolgák (kik néha igen csekély és alacson hivatalra is fordítottak). Ezekhez hasonlók voltak az Olaszoknál: a' Principes, Capitanei, Valvasores maiores, Valvasores minores, Varvasini és Soldati. Az Angoloknál: Lords, Esquires, és Copyholders. A' Spanyoloknál: Grandes (ricos ombres) Escuderos, Hüdalgos, A' Francziáknál: Pairs, Barons, Ecuyers, Vavassours; 's a' t.

9. §. A' Vasalloknak hadi tettekre telhetetlen szörnyű vágyódása kivált a' XII. és XIII-diki századokban, mind a' studumokban, mind a' katonaságban különbséget okozott. T. i. a' fegyver-forgatásba édesedvén, meg nem elégedtek avval, hogy Hazájok' ellenségivel szállyanak szembe: önnön magok között is viaskodtak; sőt a' fegyvertelen hazafitársok se mentt meg háborgattatásoktól. Némellyek honnyokon kívül is ragadtatván hetek, holnapok, 's esztendőik ként is oda voltak bajtársaikkal szerencsét próbálni (auf Abentheuer). Az ellenségeskedő feleket világ szerte felkeresték, 's segítették bizonyos ajándék vagy nyereség' fejében; kivált azok, kik hadi népoket hadi szolgálkat csekély jövedelmeikből nem tarthatták. Ha ez alkalmatosság nélkül is szűkölködtek, a' becsület, érdem, és szcelem pálláján futottak vereset. Ezek neveztettek különösen Sarkantyús Vitézeknek (Ritter), 's bizonyos törvények alá voltak vettelve. — Ez okra nézve, bátorságok keresete végett, a' vagyomosok is, a' kisebb birtokosok,

Szentegyházok 's a' t. valamellyik hatalmas Nagyságnak, Herczegeknek, Grófoknak, vagy Püspököknek. Apáturoknak 's a' t. védelme alá adván magokat, vagyomaikat tőlök feudumul vettek; szolgálattyaokat felválalták, vagy azt bizonyos adóval megváltották, kivált az egyházi személyek, és földmivesek. Az illy védelem (Mund) alatt volnak Mundmanner, vagy Hörige; a' védelmezők Voigt név alatt esmértessek. Az olly vagyom, melly birtokúl vissza adatott, Falschlehn, a' védelem alá vétetett Klastrom, templom, 's más e'féle, Voigtlehn nevet viselt, 's némünémű jussokkal birt: p. o. az egyházi beneficiumokra alkalmas személyeket mutathatott bé, a' kineveztetés végett; dézsmát vehetett, vadászhatott 's t. e'f. a' védelme alatt lévő jószágokban (Geistliche Recht, Decem Recht, Jagdt Recht). Legnevezetesebb volt a' Burgrecht: azok, kiknek védelmére valamelly erősség bizatott, annak jövedelméből részt vettek, a' vár-öröknek Kapitánnyai voltak, 's a' t. — Ezekhez képest a' katonaságban is fontos változás történt: eddig a' Királyoknak is, mint más Birtokosoknak, tulajdon Zászló-allyok (Herrbahn) volt; de ezek csak a' szükség idejében, a' Haza és fejedelem védelmére szállítottak elő, azok ellenben szüntelen gyakoroltásban forgottak; azért amazokat vitézségökkal és hadakozáshoz értésökkal jóval fellül haladták; ennek okáért becsöket annyira elvesztették, hogy számba se vétettetnének; ök is mások' hadi népévé lennének; végre helyök a' Birtokosi Zászló-allyak által pótolatnék ki. A' Királyok ezt jó néven vették, úgy látszatván nekik, hogy mindegy akár kik által védelmeztessenek!! Az egyházi hadi szolgálak vezérlését is a' világi védelmezöjök, Voigtok, válalták magokra ugyan azon okokra nézve.

10. §. Ezen Statusok mellett, századok mulva, a' közép időkör' vége felé formálódott a' szabad városi Status is, minden előbbeniektől különbözvén. A' Polgárok' szerencséje serénységöken épülvén, 's ingó jószágokban állván, a' fegyver-gyakorlásban, 's az ellenség' felkeresésében nem tölthették idejeiket; mellyért is amazoktól, kik magokra nézve ítéltek felölök, megvettettek, 's különfeleképp zaklattattak. Idővel, midőn azok a' minduntalan tartott hadakozások miatt, kiváltképpen a' keresztes háborúk' alkalmatosságával, szükségét szenvedvén, ingó jószágait elzálogosítani, vagy eladni kénytelenítették, a' tehetősebb polgárok azokat magoknak megvették, vagy kiváltották; és nagyobb hatalmat, gazdagságot szereztenek; mellyre nézve feudumi állapotra alkalmatosokká lévén, ezen jussokkal és szabadságokkal megajándékoztattak. Tudtunkra VII. Henrik Király által hivattattak Hőveteik először a' Gyűlésekre 1231-ik eszt.ben. Így fejlődött ki a' Statusok' egyenlő, vagy egyenletlensége a' közép időkörben. L. Meiners v. Ungl. d. Stände.

10. §. A' Feudumból következett köteleességek kölcsönösök voltak: 1-ször A' Feudum' Ura tartozott az ő Vasallaihoz hűséggel viseltetni; azért őket Feudumi jussaikban megtartani és védelmezni. Minekutánna a' Feudumok idővel örökösök lettek, tartozott az örököket, vagy más tulajdonosokat azokba iktatni, vagy is investálni, a' fő világi Birtokosokat ugyan Zászló által; az Egyházi Praelatusokat egykor püspöki Pálcza és gyűrű által, utóbb az 1122-diki Vormszi Gyűlés után, sceptrum által; az al-birtokosokat kard által. A' köz munkával nyertt zsákmányokban, 's jószágokban tartozott Bajtársait részesíteni; a' megnyiltt birtokokat pedig valakinek közzülök conferálni. Tartozott az Országos dolgokban köz-

gyűlést tartani; itt az ő egyetértésökkal törvényeket hozni. L. Baluzius in Prol. cap. 799. és cap. III. 803. A' Vasall ellenben tartozott Urának önnön költségén híven szolgálni; a' reá bízott hivatalt fedhetetlenül telyesíteni. Először ugyan csak hadi szolgálatra tartozott; u. m. Urának parancsolattyára Zászlójához csatolni magát, azt követni, hová és meddig neki tetszett (csak fejedelme és másik Ura ellen nem); a' várt védelmeül megnyitni; hadi népét befogadni (Jus aper-turae). A' ki e' hivatalát személyesen nem telyesíthette, köteles volt más alkalmas férfiú által véghez vinni. Idővel a' Vasallok Udvari, polgári, és birói hivatalokra is alkalmaztattak; vagy is az Udvari, polgári, és birói Tisztek is birtokot kaptak, melly tulajdonképp Ministerium nevet viselt, magok meg' Ministerialisoknak mondattak. Minden paraszti adózástól menttek voltak; csak magokhoz hasonlók által ítélthettek meg. A' Vasallnak Ura ellen, 's ennek amaz ellen elkövetett hűtelensége, Felonia nevet viselt, kivált az első. Hűtelennek ítéltetett az a' Vasall, ki Ura élete ellen törekedett; őtet bévádolta, vagy tanúságot tett ellene hamisan; ki titkait elárulta, közelebbi aszszonyi vérével közösködött, (cucurbitatio); hivatalbeli kötelességét nyakasan megtagadta; hit-letételeit vagy elmulasztotta beiktatásának keresetét; ki Urát veszedelmében elhagyta, ítélete alá magát nem vetette, 's t. e'f. A' Vétkes a' fontos esetekben birtoka vesztével, a' csekélyebbekben pénzzel büntettetett; mellyet csak feudumi indultum, és a' hibának kipótoltatása által lehetett elkerülni. A' Feudum' Ura hűtelennek ítéltetett, ha Vasallait nem védelmezte, fogadását meg nem tartotta, vagy azoknak testvéreivel paráználkodott; 's a' t. Mellynek következése lön, hogy megszűntek neki engedel-

meskedni. Ezen ürügyek alatt idővel a' Birtok-
Ur (Lehnsherr, suverain), 's Ország-Ur (Land-
herr, Souverain) között lévő különbség kevesé
tetszvéni ki, a' fő hatalom sok országokban meg-
hanyatlott. A' feudum megnyílt, ha a' bírás' ide-
je eltelt; vagy az örököknek magva szakadt:
vagy hűtelenség által elvesztetett. A' Feudumi
törvények és szokások egybegyűjtve vannak e'
könyvben: „Libri Feudorum”, melly a' Romai
polgár törvény-könyvhez ragasztatott. Ehez szab-
ta magát fel Europa; az északi Német ország,
Dania, Prussia, 's a' t. ellenben élt a' régi né-
met feudumi törvénnyel; melly a' Lombardaitól
csak abban különbözött főképpen, hogy ez az ol-
dalaslag való atyafiakra az öröködést kinem ter-
jeszti, egyéb ha egygyütt szerezték, hanem csak
az egyenesen származó maradékokhoz köti; úgy
hogy a' megosztoszkodás után egyik lineának
a' másiknak birtokához, magvaszakadta esetében,
semmi jussa sincsen; a' mi a' Német törvény sze-
rönt különben intéztetett el L. Moshamms Grund-
sätze des Lehnrechts. — Pätzs Lehrbuch des Lehn-
rechts. herausg. v. Göde Götting. 1808.

11. §. Ezen idő-közben érkezvén, 's teleped-
vén le lak-földünkön vitéz Őseink, a' Hunnoktól
származott Magyarok, a' korokbeli Nemzetek'
szokásai, 's törvényei szerént 891. eszt. ben illy
egyezetre léptek: hogy kik előbb nyolcz nemzet-
ségek számához képest nyolcz Kapitányok (Oro-
szul: Wajwodák, görögül: Boebodok) által ve-
zéreltettek, Fejedelmökké választanak Árpádot,
második Kapitányok, Álmos' fiát (const. Porph.
de adm. imp. c, 38) Szerződéseket véroknak egy
edénybe öntésével erősítették következő feltéte-
lek alatt. 1) Hogy míg csak ők, 's maradékaik
élnének, fejedelmök mindég Árpád véréből való
lenne. 2) Akármilyen jószágokat szereznének fáradsá-
gok

gok által, azokban mindenikének része lenne. 3) Hogy ők, kik Árpádot, szabad akarattyokból választották, 's az ő fiak, soha a' fejedelem' tanácsától, 's az ország' tiszteitől el tiltva ne lennének. 4) Annak, ki az ő maradékokból hűtlen né lenne a' fejedelem ellen, vagy vissza vonást szerezne ő, 's a' testvérel között, mint bűnösnek vére sint úgy kiöntetnék, mint az ő vérök kiöntetett Árpáért. 5) Valaki az Árpád Fejedelem, 's az ő utójik között ezen egyezteteket megszegné, átok lenne örökké (Anony. Belae Not. c. 5. E' szerződés' valóságát a' szerénte való élés (Thur Chron. P. I. cap. 10. Steph. Decr. 1. c. 8. Praef. L. II), a' Magyar Országna Sz. István alatt a' hoz képest lett elintéztetése (Decr. L. II. c. 35. L. 1. cap. 5), 's II-dik András által a' Nemesi szabadságoknak illy forma vissza állítatása (Decr. Anni 1222) nyilván bizonyította. — Ezekből látni való, hogy 1) ős eleink, kik lakföldünket vérök és életök' veszedelmével szerzették, igazi Nemesek voltak: saját jószágokkal bírván (a' szerződés II-dik §. Béla K. jegyzőjének tanúsága (cap. 7), és István Király' II. Decr. 35. §. kifejezete szerint); és pedig örökösen, minden időkre, másolhatatlanul (Steph. Dec. II. cap. 35. Kovachich vest. com. p. 13. 19) Résztint fő, résztint alnemesek voltak: fők voltak a' Fejedelem' tanácsnoki és az országos tisztek (szerződés III-dik cikkelye szerint) 's kik nélkül Királyok nem tétettek, Sz. István' kifejezése szerint (Decr. L. 1. cap. III) 3) Korán némellyek Egyházi, mások világi Nemesek voltak: Egyháziak voltak a' Praelátusok (Püspökök és Apáturok) és a' Lelki pásztorok (Rectores Ecclesiarum) Dec. Steph. L. 1. cap. 2. 3. L. II. c. 1 2. 3. 4) Korán résztint némellyek meghazafisodott Idegenek is (Indigenae) voltak.

Az első hazafisítás' példái láttatnak a' Kabarokban (Const. Porph. de adm. imp. c. 39) és a' Páznán, Hunt, Orz, Vecellin, Hederik derék jövevényekben (Dipl. fund. mont. Pann.) A' többiek honniak voltak, kik származás, vagy fiúnak — fogadás, vagy királyi adomány által nyerték szabadságaikat. 5) Részint csupa vagyomások, részint birtokosok is voltak: az első csak maradékokra örökül átszállandó jöszágokkal (Allodia, bona) birtak, a' másikkak személyes szolgálattok' fejébe bizonyos javakat (possessiones) birtanak: u. m. a' vár' vagyomából, vagy más fő hivatalok jöszágiból, míg azon tisztséget viselték, leg fellebb holtokig (Decr. 1. cap. 4. 7. Verböczy II-ae 14. §. 11. Kollár Amoenitatum Vol. II) — Köteleztettek: 1) A' Királynak fegyverrel szolgálni: azért katonáknak, és Király' szolgálainak is neveztettek (Milites, Servientes Regis) Anon. B. Not. c. 40. Steph. Decr. I. c. 4. Otto Fris. apud Pray. not. praev. p. LXXX 's k. Hartwik Biog. Steph. cap. 4. E' végre a' Fő nemesek, kik között elsőek voltak a' Király és Királyné, tartoztak vagyomaik' értékehez képest fegyveres népet állítani, és tartani a' haza védelmére (Amoen. vol. II); annak szerzésére, 's készen találtatására, földeik' lakosiból némely jelesebbeket zászlójik alá választottak, és vagyomaikból részesítettek, kik más egyéb szolgálatot Uroknak nem tettek; 's azért Szabadosok, és nemes Szolgák (Liberi, Servi Nobilium) nevet viseltek. Kik illy hadi szolgálakat magoknak nem szerezhettek, magok tartoztak lóra ülni (Verböczy II-ae 14 § 11. Martin. Ritus explorandae verit.) 2). A' belső bátorság' fenn tartása végett is hivatalosok voltak mint Király' képét viselő Birák (Comes Palatii, Comes Curiae Regiae), mint Tanácsnokok (Senatores Regii,

mint Fő és al-Jegyzők (Cancellarius, v. Cancellarius-Notarius Regis et Reginae) mint Királyi Udvarnokok (Barones Regis ac Reginae), mint Királyi jószágokra felvigyázók (Camerarii, Agazones, Pincernarii, Fiscus regius). Az első, legalább résznyire a' Királyt mindenüvé kísérték, azért Comes nevet viseltek. Steph. decr. I. cap. 4. 7. II. c. 14. 19. 29. 's a' t. 3) A' külső és belső bátorság' fenn tartása végett a' megyebeli és határszéli erősségek' őrizetével megbizattak; azoknak vagyomiból elegendő öröket tartani, megyékben az igazságot kiszolgáltatni, a' királyi jövedelmeket bévenni; a' szentegyházokat, Püspökségeket; plébániákat védelmezni tartoztak (Steph. Dec. II. c. 1. 2. 4) 4). A' szükség' kívántatásakor a' fő Nemesek ugyan zászlójik — állyaival (Banderiumaikkal) a' Király és Királyné Zászlójához magokat csatolni; az alnemesek pedig megyebeli Kapitányaik (a' Fő Ispányok) alatt vitézkedni köteleztettek, engedelem nélkül zászlójikat elhagyniok, vagy visszatérniök, nem volt szabad. Önnön költségeiken kellett vitézkedniök. Steph. Dec. L. I. 4. Andr. bull. aur. c. 7. Amoen vol. II. 5) A' Királynak esküvéssel hódolni tartoztak (Biogr. Gerardi in Petro).

12. §. E' szolgálattok' fejében többféle jellesekkel diszeskedtek: vagyomaikra nézve: minden adózástól, katonáknak — szállás adástól menttek voltak mivel magok is mind annyikatonák voltak; vagyomaikkal szabadon élhettek (Dec. II. c. 35. személyekre nézve: a' paraszti szolgálattól kimentettek; lakhelyeik menedék helyül szolgáltnak nekik: meg nem fogatathattak királyi pecsét által idéztetés nélkül; tömlöczre, vagy rabságra nem vettethettek, ha vétekben nem marasztaltattak; a' Királytól magától vagy ennek tisztviselőjétől íteltethettek meg; el-

lenek a' nemtelenek, és szolgák tanúk nem lehet-
tek, 's ha egyháziak voltak, a' világiak se; te-
temesebb vétkeikért vagyomok, vagy szabadsá-
gok' vesztességével büntették. A' várkapitányok
a' vár' vagyominak, 's a' királyi adóknak jövedel-
miből részt vettek, a' hadi zsákmányokból, és
nyereségekből minnyájan részesültek erejekhez
képest: azért elejénten a' fogolyvadás nagy lévén,
a' zászlós Urak önként számos hadi népet állítot-
tak elő; az al-nemesek pedig örömet vitézke-
tek. Az úgy nevezett Patronatus jussával is birtak
jóságaikon: Steph. dec. II. Hartwik in vita S.
Steph. Ladisl. L. 1. c. 42. Colom. L. 1. c. 2. 4.
34. And. II. praef. Bull. aur. et art. 1. 2. 3. 7.
26. 27. Bela IV. praef. ad 1267. art. 7. Wlad.
II. decr. V. art. 26. Az ország' dolgaihoz, és
törvény szerzéshez kezdettől fogva szavok volt:
Ano. B. Not. c. 40. Hartwik in vita Sancti Steph.
Decr. II c. 23. 27. 29. Vest. com. p. 20 sq. —
Hasonló szabadságokkal, és jelességekkel rú-
háztattak fel a' Király, Királyné, korona Her-
czeg, Fő Nemessek, várkapitányok' jobbágyi is
(Viri animi corporisque robore praestantiores)
Az ő vagyomaikból részül vett birtokaiktól sem-
mi adót mást nem fizettek, hanem a' Királynak
egy pénzt (liberi denarii) és dézsmát (Col. I.
c. 80. Andr. II. b. aur. art. 29) Nyomaitat ma-
ig fenn tartják a' Sz. Király' szabadja, Sza-
bad sz. Király, Szabad Battyán, Fog-Szabadi,
a' Hajdúvárosi nevű helységek és a' Püspöki
Praediálisták. Tulajdon Birájik voltak (a' Szol-
ga Birók); az ő földes Uraiknak Udvarnoki,
testörzőji, örállóji, szekeresei, vadászai, ha-
lászai voltak (Equites aulici, familiares rega-
les, populi reginales, Proceres filii S. Regis,
domus regis). Ezek tulajdon nemességgel jutal-
masztattak. A' vár népeiből az érdemesebbek a'

vár kapitányok' hatalma alól kivétettek (*exempti castrenses*) és a' Királyi Jobbágyok közzé emeltettek (l. *Decr. Steph. III. de an. 1165. apud Práy Not. praeu. p. LXXX. és LXXXIV. Ritus explorandae veritatis, 's a' t.*

13. §. E' nemes Rendekkel kiformálódott a' Városi Status Magyar Hazánkban is. Első szabad Királyi Város, úgy látszik, Székes Fejérvárosa volt, mellynek jussaira méltattattak utóbb más jeles városok is: u: m. Varasd II-dik András, Győr V-dik István, Buda és többek Sigmond Király által. Tudtunkra ugyan ezen Király alatt hivattattak először az Ország' gyűléseire sőt a' különös városi gyűlésekre is egybe szólítottak. L. *Sigis. Dec. III. artt. 11. §. 1. Litterae Proc. Poson de anno 1402.* Ez időben a' pénznek nagy volt a' szűke: leg gazdagabbak voltak a' városok és Papok. A' szükséges költségek' előtermesztése végett az ő követeik is meg halgattattak a' gyűléseken.

14. §. Ha ezeket egybe vettyük az előbbiekkel, tudni való, hogy a' Magyar Nemesek hasonlók voltak ugyan a' német es Lombardiai Vasallokhoz, de nem voltak egyenlők, a' milyennekké őket tette szántszándékkal, 's erőnek erejével M. Udvari Tanácsnok Piringer Ur, Banderiumokról irtt munkájában. (L. *Tud. Gyűjt. 1817. VIII. k.*) Mivel: 1) az ő jószágok nem volt csupa birtok (*Possessio*), hanem valóságos vagyom (*Allodium, Bonum*); elejétől fogva örökös (*haereditarium*), nem személyes, ideig való jussal adatott, vele szabadon élhettek; szükségben az el is idegenítették; azért Feudumnak nem is neveztetett soha honnyi törvényeinkben. 2). A' Magyar Nemesek Hazánk' határin kívül, önnön költségeiken, nem tartoztak katonáskodni. 3). Csak a' szükség idejében köteleztettek lóra ülni,

és fegyverhez fogni; olly esetekben nem, midőn a' Királyi seregek is elegendők voltak a' bátorság' fenntartására. 4) A' Várkapitányaink, a' várjóságának jövedelmiből egy harmad részben részesültek, a' többit a' királyi kamarába adni tartoztak. Ezek mind másképp voltak a' Vasallusoknál; azért is a' Magyar Nemesek sehol se neveztetnek Vasallusoknak, hanem Királyi Katonáknak, vagy Szolgáknak. Így tehát Magyar őseink a' feudumi Systemát telyesen bé nem vették, valamint a' Slav, Norvegus, és más több Népek se. Ezeknél a' vagyomi jus (Odelsrecht) az északi szabadság fenék köve maradott mind ez ideig. Lásd a' fenn nevezett Irókat: 10. §.

15. §. Új változást, 's becsében csekkenést szenvedett a' Nemesség a' zsoldos katonaság' felállítására, az armális levelek' osztogatására, és a' polgári rendnek vetélkedése által a' XIV-dik század óta a' XVIII-diknak közepe feléig. Eddig a' Haza védelme a' Nemeseken állott főképpen, ezentúl a' zsoldos hadi népre hárult; eddig a' Nemesség érdem jutalmul jószágokkal együtt adattott, ezentúl csupa oklevelekkel czimer és paizs által; eddig a' Nemesi rangok az országos hivatalokkal öszve voltak köttetve, ezentúl merő titulosokká váltak; eddig a' haditisztségek a' Nemesség' tulajdoni voltak, ezentúl a' polgári renddel is közöltettek; eddig az ország gyűlésein csak a' nemes Statusoknak és Rendeknek volt szavok, ezentúl a' paraszti követeknek is engedtetett. — A' zsoldos katonaság' felállítására a' feudumi Systemának hijánosságai adtak okot: t: i: az egykor helyes, 's olly célra alkalmas volt ugyan, hogy a' Fejedelmek elfoglalt tartományaik lenyomott, paraszti szolgálatra kárhoztott, és csak nem minden emberi jussoktól megfosztatott lakosait szoros zabolában tarthassák;

hogy alattvalóik' vitézségét táplálják, és serkengessék. De valamint minden legjobb intézet is idővel, az emberi rendetlen indulatok, és vágyódások miatt megvesztegetődik; úgy a' feudumi sistema is utóbb a' Fejedelmeknek és országoknak nagyobb terhőkre, mint hasznokra szolgált. Minél inkább elszaporodtak az örökös birtokosok annál inkább érzették ők, hogy nem hódította azokat engedelmességre más, hanem csak esküvések, mellynek hitét gyakran megszegték, fegyverőket törvényes Uraik ellen fordították; magok ellen szüntelen tusakodásban (Fehde) voltak; erőszakoskodások (Faustrecht) elnyomta az igazságot; a' leg sürgetőbb veszedelemben szolgáltatásokat megtagadták, vagy késleltették különféle fogások alatt. Képtelenítették tehát azok önnön kincstárakból fizetendő katonákat szerezni, ezeket minden esetre készen tartani. A' zsoldos katonaság behozatására okot adott a' puska por is; melly, úgy látszik, hogy a' sinai birodalomban esmérletes volt K. sz. utánn második században; a' Szerecsényektől Európába (Kallinikus által Bizantiumba) VII-dik században behozatott; már Salamon Királyunktól használtatott, midőn 1073-ban Nándor Fejérvárát dörgő mocsarakkal lövöldezteté; puska és ágyú töltésre fordíttatott Schwarz Berthold, Sz. Ferencz Szerzetese által, ki a' XIII-dik század' közepe táján Friburghban, Brigóviában született, és tulajdonképp Ark'tzen Constantin nevet viselt. A' vele élés' elterjedte utánn az ütközet' szerencsés kimenetele nem függött többé csupán a' személyes vitézségtől, és erős kartól, hanem a' hadi erőnek nagyobb számától, a' jobb gyakorlottságtól, és az eszebb vezéreltetéstől. E' nagy maszszát csak a' köznép' sokaságából lehetett elő állítani, a' gyakorlottság csak az állandó katonaságtól tellet ki; szükség

volt azt tehát zsoldba venni. A' zsoldos katonaság felállításával a' nemesi had ritkábban szállítatott elő; kevesebbé gyakoroltatott; végre kénytelenítetett annak helyt adni, mint ő neki hajdan a' Királyi hadi nép (Heerbann) 9. §. A' nemesség ellenben a' katonaság' tartására, és a' szolgálat' megváltására (Ritterpferd) készttetett. Ez által a' Nemesség eddig való hatalmát elveszté, 's nemünémüképp adózóvá lön. — A' Nemesség' becse vesztett az armális levelek' osztogatása által is: erre alkalmatosságot adott a' Nemzeti korona, és Vár-jószágoknak elfecserélése a' Fejedelmek által, 's az ő kicsikartatások, különbefe színek alatt a' Nemesi Rendek által: mellyből kettős tetemes kár háromlott a' Hazára: a' Fejedelmek, el idegeníthető jószágok nem lévén, az érdemes Hazafiakat nem nemesítheték többé — az egykori szokásként — birtokokkal; a' kincstár, jövedelmitől megfosztván, szüntelen pénz-szükével bajoskodott; az első hijánosság' kipótoltatására tehát a' Fejedelmek érdemes alatt valójikat, kivált a' hadi rendbélieket, nemesi jussokkal, és czimerrel paizszsal jutalmazták; a' Nemeseket pedig nagyobb rangok' titulusival ajándékozták meg. A' szükséges költségek' megszerzésére: a' nemesi szabadságokat, és titulusokat pénzen is adogatták mind a' Hazafiaknak, mind az Idegeneknek; a' nemesektől hadi segedelmet kéregettek, a' nemesi leveleket vissza vonták, 's ujjakkal váltattatták fel, 's t. e'f. Ezek által a' Nemesség nem csak inkább, 's inkább el közösült — ide járulván az Iskolai Doktoroknak is személyes nemesülése, 's a' nemesi örökösök' killebb terjesztetése is — hanem mind inkább adózóvá is lett. — A' Nemesség' becse még nagyobbban lealacsonodott a' polgári rendnek vetélkedése által: addig még fenntartotta a' Nemesség' tekintetét, míg jelesebb

culturájához képest a' hadi tisztségeket mintegy kirekesztőleg ő bírta; a' könyvnyomtatásnak XV. században feltaláltatása, 's elterjedése után a' polgári rendnek kész uttyanyilott maga kiformaltatására mind a' tudományokban, mind a' hadi mesterségben, 's az Amerika feltaláltatásával, kereskedése új életet kapván, jobb módja-is esett a' szükséges eszközök' megszerzésére; mellyekkel élván a' hadi tisztségekre is alkalmatossá 's érdemessé tette magát kifejtett talentumi által; mellyek a' Nemésekben résznyire parragon maradtak. E' dicső és jeles pályára juthatván minden képp törekedett magát megkülömböztetni. A' Hazának védelmére, 's szerencsés békesség' helyre állítására kész volt a' Fejedelemmel 's országlással egygyet érteni, 's minden nemű áldozatokat tenni, holott ellenben a' Nemesség szabadságának és jussainak féltében minduntalan ujjat vont egyikkel is másikkal is; segedelmét szűkítette, megtagadta; a' polgári rendűek az új hadi szolgálatnak munkáival nem törődven, a' Katonaságon kapva kaptak, terheit állhatatosan eltűrték; a' Nemések ellenben kivált a' birtokosok a' könnyes életre szagztatván, attól kezdettek idegenkedni, és ha reá szánták is magokat, hamar bele untak. Ezekre nézve ismét alább szállott a' Nemesség' becsé.

16. §. A' zsoldos katonaság kezdődött Franciaországban Fülöp August Király alatt, ki 1225-ban halt meg; lábra kapott V-dik Károly alatt (+. 1380.); rendbe szedetett, 's bővebben elintéztetett VII. Károly által; tökéletes állapotra vitetett XIV. Lajos' idejében. Ezeknek példáit követték rendre más Európai Fejedelmek is. Franciaországban már 1271-ben elkezdődött az armalis nemesség; Angliában a' XIV-dik század' közepében osztattak először armalis levelek, Német

országban IV-dik Károl Cs. alatt kezdettek a' kincstár' szaporítására elsőben is élni a' Nemesi titulusok' fellebb vitelével; osztogattattak örökös és személyes nemesi jussok a' polgári tiszteknek, törvény Doktoroknak, és másoknak is. A' nemes leveleknek, újra váltások végett, vissza vonatása Franciaországban vette eredetét. A' Nemességnek nemcsak férjfiúi, hanem aszszonyi ágra is kiterjesztése legnagyobb keletben volt Champagne tartományban. Ennek legjelesebb példája a' világ szerte esmeretes Orleáni leányzó. Ennek aszszonyi testvérének maradéki örökös nemességgel diszeshedtek szinte 1614-dikig. Ezen szokások idővel más Európai nemzetekre is elterjedtek.

17. §. A' zsoldos katonasággal, tudunkra Nagy Lajos Király élt Magyar országban legelőször (Palma Not. rer. Hun. e. III. P. II. p. 134.) A' Korona és várjóságok elpazaroltatása eránt magáról nyilvánvaló bizonyyságot tett II-dik András (Dipl. de an. 1218. apud Pray Hist. Reg. H. p. I. p. 120). Az ármális Nemeseknek nyomai Hazánkban láttatnak már Kun László és III-dik András Királyok alatt. (Lásd MS. biblio. Széchényia. Regnic. Vol. I. p. 490. Vol. II. p. 43. 73). Az idegeneknek hazifisítés által megnemesítését látni a' híres Suethi Forentiai familiában III-dik András alatt (Katona Hist. criti. Tom. VII. p. 1133.); ilyenek voltak az Osorai Pipó, Cillei Gróf, 's több más nemzetségek is. A' Grófi, Bárói, 's más nemesi titulusokat legbövebben osztogatta Sigmond Király) Decreti III. art. 11. §. 1.). Hogy pénzen is árúttatott a' Nemesség, látni való Albert Király' decretumából art. 16. A' nemesi levelek' újra váltásának bizonyyságát olvashatni Mátyás II. Dec. 23. art. A' Polgári rendnek nemességgel vetélkedését mutattya Sigmond' II-dik Decretumának első czikkele. Lásd : Pray Syntagma

de Sigillis p. 22. §. 17. Hist. Criticae Tom. XI. p. 686. 695. 's a' t.

18. §. Legnagyobb változást, valóságos meg-
rázkodtatást szenvedett a' Nemesség a' XVIII-dik
század' közepétől fogva a' mi időnkig, — a' Phi-
losophia kiterjedése által. Ez ama közfalat, melly
a' régiség és szokás' tekintetén épülve a' Nemesi
rendet a' polgáritól elválasztotta, csak nem fun-
damentomából kiforgatta. A' Philosophia t: i.
a' törvényes, és politikai tudományokra is repít-
te sugárait; a' Jussokat gyökereikből kitüntette;
kötelességeket megvilágosította; és világ — ked-
velte Tolmácsai (Voltaire, Rousseau, d' Alembert,
's t.) által köz tudtúl adta; hogy: „az, ki a' pol-
gári társaság' javaival él, terheit is tartozik vi-
selni”, „a' szükségben köteles kiki Hazáját fegy-
verrel is védelmezni”. „az ősről maradott Nemes-
ség csak képzeltt (ideal), a' személyes valóságos
érdem (Realitát)”, Az országok' tökéletesülése,
's boldogulása azt kívánja, hogy a' hivatalok
és méltóságok a' reájok legalkalmasabbaknak,
's legérdemesebbeknek juttattassanak; hogy min-
den erők és talentumok kifejtessenek,” 's t. e'f.
Felkapván és gyakorlásba hozván e'maksimákat
Franczia Ország a' Nemességet 1790-ben eltörölte
egészen (igazságosan-e, vagy igazságtalanul,
kérdés) Más olasz és német tartományok mege-
légedtek avval, hogy privilegiumaikat megszün-
tették.

18. §. E' veszedelmét a' Nagy Britanniai Ne-
messég szerencsésen megelőzte: ideje korán min-
den szabadságaitól, 's jelességeiről, mellyekkel
a' köznép' terheltetésével birt, 's annak ellensé-
geskedését magára vonhatta volna, önként lemond-
ván I. Henrik Király alatt, és sarkalatos jussai-
hoz ragaszkodván, hogy személye és háza min-
den törvénytelen erőszaktól mentt legyen (Habeas

corpus); a' törvényszerzésben részt vegyen; egyeztet nélkül adóval ne terheltezzék; kész volt a' köz szükségeket értékeihez képest pótolni; 's megengedte, hogy hazafi társai közzül akár ki is, habár a' legalább való gúnyhóból származott is, elmebeli tehetségeihez, 's érdemeihez képest a' legfőbb hivatalokra, és méltóságokra emeltethessék; mellyek másutt nem érdem-jutalmúl, hanem ősi tekintet' privilegiumául osztogattnak. A' Hazának mind külső ellenségi ellen, mind a' fő hatalomnak természetes önkénységre — törekedése ellen védelmező állapotba helyeztette magát a' polgári renddel egygyezőleg. Ingatlan jószágainak elosztathatatlanságához kötven méltóságát arra tett szert, hogy se az országlástól, se a' köz rendtől függeni ne kényszerítettetnek, és a' leg gazdagabb polgároktól se halladtathatnak meg értékeiben. Jussai ezen oklevelek által tartatnak fenn: charta libertatum, magna charta, Petition of rights, Declaration of rights, a' Successio' actái, és a' Scótiái és Hiberniai Unió' actái. A' tulajdoni képp való Nemesség Nagy Britanniában egyetlen egy (Nobility), mellynek tagjai Lords vagy Peers nevet viselnek; titulusaik ezek: Herczegek (Duke) Marquisok, Grófok (Earls) Viscuntok; és Bárók; közönségesen: Sirek. Különös szavak és székek vagyon, mint Királyi Tanácsnokoknak, a' fő házbán (Chamber of Peers) az ország-gyűlés' alkalmatosságával. Ezek örökös Lordok: az az: jussaik, titulusaik birtokaikkal egygyütt idősb fiaikra átszállnak, de ezek Attyaik életében egy grádicsesal alacsonyabb titulust viselnek: u: m. a' Herczegeké Marquis, vagy Gróf; a' Marquiseké Earl névvel tiszteltetnek; a' másodikak annál is előbb valóval: Báro, vagy általában Lord (Mildord) titulussal; a' harmadikak Esquir (Máster)

névvel bírnak; így neveztetnek ama birtokosabb polgárok, kiknek nemességéről az Angliai Constitutio nem tud semmit, de avval különböztetik megmagokat, hogy a' köznéppel öszve nem házosodnak; Skotiában Lairdoknak neveztetnek; tulajdon képp a' nem igazi Nemességhez (Gentri) tartoznak, melly se nemes levelekkel, se nemzetségi szármozattal (Stammbäumer), se más előbbi jussokkal nem bir. A' hoz tartoznak másodsor a' Lordoknak negyedik, és utóbbi fiaik, a' gazdagabb kereskedők, minden Tudósok és általlában a' vagyomosabbak, és csinosabb öltözetűek is. Ezek közönségesen Gentlemen nevet viselnek. A' Nobility és Gentri között állanak a' vitézek (Knights) és Baronetek. Semmi különös jussokkal nem bírnak, a' személyes különböztetés és becsületen kívül. Ezeknek ellenekbe tétetika' köznép, melly a' városi polgárokból, és paraszt gazdákból áll, kik vagy tulajdon birtokúak (Yeomen, Freeholders) vagy örökös árendások (Copyholders), vagy legtöbbnyire ideig való árendások (Farmers.) nem tudván semmit se a' robotokról, se a' vontatókról — Lordokat a' Király oklevelével szabad tetszése szerint nevezhet a' jeles érdem' jutalmául; nem különben Knighteket, és Baroneteket is. Az Érsekeknek és Püspököknek, a' fő hivatalúaknak és a' London városa Birájának (Mayor, Bailif) törvényes jussok van a' személyes Lordi méltóságra. III-dik György által az rendeltetett, hogy többé Herczegek ne szaporíthatassanak, hanem e' fő rang csak a' Királyi szülötteknek legyen tulajdona. Csak ama halhatatlan Hössel, Sir Arthur Welesleivel tétetett kivétel, ki országos érdemeiért 1814. 3-dik Majusban Wellington Herczeggé neveztetett. Most 17. Angliai 8 Skótiái, 1 Hiberniai Herczegek számláltnak. Marquisok 27 Grófok 206, Viscountok

58. Bárók határozathatatlan számmal vannak. Mind öszve sincsenek tehát szerfelett való számmal, hogy a' köz rend' (Gemeinde) jussait elnyomhatnák; mellyek szerint a' szerzendő törvényhez első szavok van; magok vethetik ki magokra az adókat, és ezek' elköltése eránt számot is kérhetnek követeik által az al-házban. (House. Chamber of commons). Repraesentánsaik rész szerint a' Schiros (Grofságok) rész szerint a' jeles városok' választottaiból állanak; öszveséggel Angliában 513. Skótiában 45. Irlandiában 100 számmal vannak, közzülök fele Lordok, kik tehát a' Fő házban meg nem jelenhetnek. A' Nemességet Angliában az is becsessé teszi, hogy nem idegenkednek a' katonáskodástól, kereskedéstől, 's fabrikáságtól. Sőt a' Lordoknak ifjabb gyermekeik rend szerint Katonák vagy kereskedők, és fabrikások. Minden intézetnek, melly csak nemzeti hasznokra, dicsőségekre szolgál, kész pártfogója, elő segítőji; e' végre tüstént kisebb vagy nagyobb társaságokat formálnak; esztendei segedelem pénzre kötelezik magokat, 's t. e'f. Ezekre nézve bátorzkodott Tudós Mösler Ur a' Nagy Britanniai nemességet német hazafiainak mustrául ajánlani. Hires Montesquieu pedig az okból magasztalta a' N. Britanniai constitutiót, hogy e' szerint a' három hatalmak megkülönböztetve vannak: a' törvényszerző hatalom a' Parlamentum (al-és főház); a' birói az esküdtség (Juri:); a' végre hajtó a' Király' kezében vagyon. A' törvény előtt minnyájan egyenlők.

19. §. A' Nemesség, az idő és nemzetség' lelkéhez képest más országokban is reformáltott. Az Oroszoknál a' Nemesség volt ó és új, fő és al. Ó volt az, melly az I. Wladimir Fő Herczegtől ajándékozott vagyomokon épült; az új, a' későbbi czároktól nyerte birtokait. A' Fő

Nemesekhez tartoztak a' Knäsek vagy is Herczegek, hihető az egykor uralkodott familiák' maradéki; az alhoz a' Dworianok (Köz nemesek). A' Nemesek' rangja azonban nem a' nemzetségeik' régisége, vagy főbbsége által különböztetett meg, hanem azon nagy Férjfiak' számához képest, kik belőlök szármoztak. Innét az alrendű nemes familia gyakran nagyobb rangú volt a' fő nemesnél, és Herczegnél is; melly szüntelen való irígykedésre adott alkalmatosságot. E' viszázkodások kútforrását elfojtani kívánván Feodor Czár 1686-ban a' nemzetségbeli rangot egészen eltörölte. Péter, Nagy Czár azt rendelte, hogy a' szármozás semmi előbbséget ne szerezzen; érdemesebb alattvalójit, akár nemes, akár nemtelen (Leibeigen) szülőktől való voltanak bár, a' régi nemes familiákkal egyenlő jussokra méltatta, és nyolcz klaszissokra osztotta Sándor Czár' intézete szerint, a' régi nemes levelek vissza vonattak, 's uj czímerekkel ajándékoztattak meg; a' nemtelen születésűek is nemességet nyernek, ha fő tisztségekre emelkednek, mint magoknak, mint azon fiaiknak, kik addig születettek, míg hivatalban voltak. A' birodalomnak egyéb tisztjei is, a' nyilván való Tanítók, 's a' t. megnemesítették személyeikre nézve. Azon Status' tisztjei, kiknek öreg Attyok, és legközelebbik Attyok személyes nemességgel felruháztatott tisztséget viseltek, just nyernek az örökös nemesség' kérésére; azok is, kik mind magok, mind Attyok fedhetetlenül eljárak hivatallyaikban. 's a' t. Többsnyire az adózás és katonáskodás terhétől senki se mentetett ki. Ezek szerint rendeltetett el az Orosz Lengyel Országi Nemesség is 1816-eszt.ben, olly jelességgel, hogy az ország' gyűlésén, a' polgárság repraesentansaival egygyütt, szava van a' törvény szerzéshez, és adó-határozhatáshoz is;

a' minek mindeddig helye nincs Orosz birodalomban, mind egyik, mind másik a' fő Synodus, és Császári Tanács' véleményétől függvén. — Svédországban 1616-dik esztendő óta a' Nemesítés, 's Nemesei Házok (Ritter) elrendeltetése a' Király' szabad tetszésétől függött egyedül. Mind az által itt kiki, a' nemzetnek akár melyik osztályából való volt bár, magának mindennemű privilegiáltt (adózástól mentt) jöszágokat is szerezhett. Erre nézve a' városi polgárok és paraszt gazdák is voksot és ülést nyertek az országgyűléseken. Azonban a' Nemesek némely különös jussokkal bírtak: u: m. hogy minden nemes familia az országgyűlésén magat repraesentálhassa, valamely kebleből választott személy által, kinek legalább 21. esztendősnak kellett lenni. A' nemesei familiák 1800-ban 1117 számmal voltak, és 1810-ben 700 — 800. képviselők által repraesentáltattak; holott a' három más (egyházi, polgári és paraszt) Repraesentansok nem voltak többen 200-nál. Azért 1810-dikben az végeztetett, hogy a' Nemeseknek több familiáji tartozzanak egygyetlen egy Repraesentanst küldeni, az arányosság' helyre állítása végett. E' változtatást három paraszti Status' képviselőji eszközölték, kik a' törvényalkotó Commissióban voltak. Többször a' Svéd Nemesek szintűgy tartoznak katonáskodni, és jövedelmeiktől adózni mint a' más rendbeliek.

20. §. Franciaország felhevültéből magához térvén, a' Nemesség' szükségét elesmérte; de mind ezen reformatioji nem látszattak neki elegendet tenni; azért birodalmi méltóságra lépte után 1805-dik esztendőben a' Nemességet újra alkotta e' principiumok szerént: „a' Nép' mászszája fölé csak a' különös talentum, fő tisztség, és gazdagabb birtok által emelkedhetni. A' különös elmébéli tehetség által fő tisztségekre, és gaz-

gazdagságra szert tehetni, a' fő tisztségek által birtokot és gazdagságot szerezhetni; a' gazdagság által kész az ut a' talentumoknak ki fejtésére, 's a' fő tisztségek' megnyerésére. Azt illeti tehát a' Nemesség, kiben e' három jelesség feltalálatik, vagy való-vagy lehetőképp". Annak osztásában a' fő hivataloktól ment ki, mellyek minden jól elrendeltt országokban a' jeles talentumoknak tanúsági; a' Birodalom fő hivatalosinak Herczegi méltóságot és titulust tulajdonított; a' Ministereket, Senatorokat, Status' Tanácsnokit, a' Törvény szerző kar' praesidenseit, és az Érseket Grófokká nevezte; a' választó Collegiumok, Törvényszékek, a' Számvevő Kamara Elölülőit, és a' Püspököket, a' 37. jeles városok' Biráikkal egygyütt, Bárókká tette; a' Legio d' honneur tagjait Chewaliereknek rendelte holtokiglan. Ez személyes megkülönböztetés maradt; a' többi ált szállíthatott az ő saját vagy fogadott fiaikra is (az Érsekeké és Püspököké az ő Unokáikra) azon esetben, ha megbizonyíthatták, hogy annyi jövedelmeket hagynak nekik, mennyi mindenik ranghoz törvényesen mérsékellett. E' szerint a' talentumhoz, fő hivatalhoz, és gazdagabb birtokhoz köttetett a' Nemesség; nem ellenkezőképp a' Nemességhez a' talentum, fő hivatal és gazdagság. Ők is tartoztak szintűgy, mint mások, a' katonáskodásra, és adózásra. A' törvény előtt egyenlők voltak hozzájuk minden polgárok. XVIII. Lajos megszüntetvén a' Napoleontól alkotott Nemesseget, 'szabad hatalma szerint nevezett Herczeget, Grófokat, Bárókat országos tisztségeikhez és tulajdon érdemeikhez képest, de a' régi nemeseket jussaikban meghagyá. Franczia ország' példája szerint intéztetett el a' Nemesség állapottya Belgiomban, és a' Német tartományokban is

többnyire; Prusszus, és Hessen-Casseli országokban még függőben vagyon.

21. §. Mind ezen rettentő változások közben szerencsés állandósággal régi formájában fenn maradt a' Magyar Nemesség mainapig: minden jussait, szabadságait, privilegiumait és praerogatíváját megerősítette, és megtartásokat esküvésével fogadta dicsőül Uralkodó Királyunk, FERENCZ, 1792. 4-dik Juniusban megkoronáztatván. Törvénymesterünk' Verböczy Istvánnak véleménye szerint Nemességünk' sarkalatos jussai ezek: 1) Senki a' Nemesek közül előbb, míg törvényesen nem idéztetik, 's törvényes rend szerint vétkesnek nem találhatik, meg ne fogattathassék, se tömlöczre ne vettethessék (kivéven néhány országosan elhatározott eseteket). 1-ae 9. 2) A' Nemes nem másnak, hanem csak törvényes fejedelmének ('s az ő helytartójának) hatalma alatt legyen; az se háborgathassa, akadályoztathassa személyében és jószágaiban rendszerént való hatalmával. 3) A' Nemesek igaz jussaikkal, vagyomaik' határi között, szabadon birhassanak 's élhessenek; minden paraszti szolgálattól, adó, portió és vám-fizetéstől menttek és kivétettek legyenek, csupán a' Haza védelmére tartozzanak. Ott. Az én véleményem szerint sarkalatosok ezek is: 1) Az állandó contributio csak a' Nemes Statusok' gyűlésén határozathassék meg. Carol. III. Decr — 1. art. 8. 2). A' törvény-hozó, megfejtő és eltörölő hatalom a' Királyt és Statusokat közösen illeti: Leop. II. Decr. art. 12. — Nem sarkalatosok ezek: Személyekre nézve. 1) A' Nemesek különös tagjai a' Magyar koronának. (1-ae 3. §. 6. 4. §. 1) 2). Tulajdon fegyverekkel címekkel, és némellyek Praedikatumokkal is bírnak (1-ae 6.) 3) csak a' nemes Jurisdictió, u: m. a' Vármegye' és Királyi Curia hatalma alatt vannak

(1647: 78. 93. 1649: 17, 's a' t. 4). A' katonának szállást adni nem tartoznak, magok is született katonák lévén (Máty. 6: 62. 1567: 39. 1662: 13. 's a' t. 5). A' Vármegyei tisztségeket és némelly jelesebbeket csak a' Nemesek viselhetik; ők minden hivatalokra alkalmaztathatók (Sigm. 6: 2. Máty. 6: 9. Ulászló 1: 34. 1681. 27. 1723: 24. 56. 97. 's a' t. 6) önnön nevökben akár kívül is perbe állhatnak (1-ae 2. 3-ae 31. 7) A' Nemes, Némzetes, Vitézlő titulus nekik különösen tulajdonok. Jőszágokra nézve: 1) Jussok van akármi birtokok' szerezhetésére, 's megtartására (1-ae 4. 13. 1723: 2) Az ő vagyomaiokból, rend módja szerint, ki — iktathatnak minden Nemtelent. ott 23. art. And. 26. 3) Jussok van a' korcsma és mészárszék' tartására, a' vadászatra, kilenczedelésre 's a' t.; az úgy nevezett Regaliákra vagy Curiafákra: Lud. I. azt 6. Wlad. 5: 18. 1729: 22. és a' t. 4) Jussok van az Urszék' tartására alattvalójik ügyében. 5) Birságok nagyobb mint a' Nemteleneké (1-ae 2. 3-ae 5).

22. §. Megtarthattya e' jövendőre is a' Magyar Nemesség mind ezen jussait: minekutánna olly jussokat és kötelességeket feszegető, 's bíráló időkorban éltünk, millyen eddig nem volt soha; minekutánna szigetelt állapotya az Európai Nemzeteknek ellenkező példájától, és a' politikai tekéntetektől egyre ostromoltatik? Ez erránt méltán aggódhatik minden igaz Hazafi! Fenn tarthattya-e magát ezen visszás környülállásban is?? Én azt vélem, fenn tarthattya. Bizom én a' Nemes Statusok és Rendek' bölcsességében, melyet több izben már dicsőül kitüntettek, hogy valamint eddig, a' más Nemzetek' példait, az idő, és szükség' kivántatásit fontolássokra méltatják, 's ezeket sarkalatos jussaikkal szépen meg-

egyeztetik. Annál bizonyosabban reméllem én ezt, mivel azt gyakran cselekedték, és néműnéműképp teljesíteni kezdték is; készek lesznek ők, az Ország' gyűlésén megszóllittatván, a' köz szükségeket önként való segedelmökkel, katona adással, értékeikhez képest, pótolgatni; mivel eddig is a' végre csak nem esztendőnként adogattak (Lásd 1569 : 6. 1574 : 1. 1595 : 3. 1596 : 5. sq. 1597 : 2. 4. 1599 : 6. 7. 8. 1662 : 5. 1681 : 46. 1741 : 63. 1792 : 6. 1796 : 2. 1805 : 1. 1807 : 1. 2. 1808 : 2. 6. 's a' t. Készek lesznek ők az adózó nép' könnyebítésére önként az úgy nevezett cassa domesticába fizetni, hogy abból önnön jurisdictiójoknak költségei; a' Vármegyék' követinek diurnumai az ország-gyűlésén, a' Tábla Bíráké a' Sedriakon 's t. e'f. ki elégíttethessenek: minekutánna a' Cassa domesticába mérséklett takszát fizettek egykor is az armalista Nemesek; 's a' koronáztatási ajándékot több ízben már magokra váltták a' birtokos Nemesek (1790. 1792. 1808). A' katonáskodásra és felkelésre köteleztetésüket a' hadi szükségekhez fogják ők szabni, valamint az 1808-diki Diétán megbizonyították. Sokat várhatni e' pontban ama választtságtól, melly a' Nagy Meltóságú ország' Birájának, Ürményi Jösefnek felügyellése alatt e' tárgyban munkálkodott. készek lesznek ők az Urbarium állapottyát jobbhágyaik' könnyebítésére elintézni, valamint 1791. 1796. 1805-diki Diétákon magokat kinyilatkoztatták, 's már több Birtokosok' házhelyeiket nekik árendábais bocsátották. Ez eránt is sokat remélhetni a' nemzeti választmány' véleményétől. Készek lesznek ők helybehagyni, hogy az Ország — Gyűlésén több városoknak, helységeknek is engedtessek voksz és' ülés, valamint helybe hagyták, hogy a' Jász, Hun, és Hajdu városi kerületek is a' Statusok és Rendek' közzé

számláltassanak 1791: 29. Készek lesznek helybe hagyni, hogy a' polgár rendűek a' Dicasteriumoknál elmebéli tehetségeikhez képest minden tisztségekre alkalmaztathassanak; valamint helybe hagyták, hogy a' N. M. Királyi Helytartói Tanácsnál, és Kamaránál Titoknoki hivatalt viselhessenek, 's t. é'f.

Ezek szerint ama grádicsonként felemelkedés, melly az egész természetben uralkodik, hazai alkotmányunkban szerencsésen fennmarad; az atyafi tagok egy testé szorosabban egyesülnek; 's a' Magyar nemesség a' minden akadékokat meghalladó, minden erőszakot trutzoló időnek előlépéseit bátran szemlélheti !!

Y.

2.

Az úgy nevezett Ketske körmökről a' Balaton' partján.

Régen magára vonta immár mind a' Tudósok', mind a' Gyalulttabbak', sőt még a' köz-nép' figyelmét-is a' Magyar tenger' partján található egy bizonyos kövé-váltt (ásvány szoros értelemben). Az úgy nevezett és már eléggé esmeretes ketske körmök azok.

A' ki azon elhiresedett ketskekörmökről itten szót tesz, maga helyben, a' hol azoktaláltattnak, nem vólt: 's így azoknak geognosticus előjöttökről, hozzávethető idejekről vagy korosságokról 's a' t. nem ítélhet. Azon résztvételen kívül, mellyet a' dolog magában-is immár, mint egy fontos ágazatja a' Természet-történetjének (a' kövé-válttak' esmeretének) benne húzomos i-

dőtől-fogva gerjesztett; most nem régiben arra birattatott, hogy azt nagyobb figyelemre méltassa.

Tek. Ries János Úr, az orvosi-tudomány' Doktora és Füredi Orvos, az elmúlt télen Füredről Bétsbe visszatérvén több annak hívott ketske körmökön kívül, egynéhány épen megmaradt példányjait és töredék-darabjait-is felhozta magával egy olyan ásványi Tsigának, melyet ő azon természeti testnek tart, melyből az úgy nevezett Ketskeköröm származna. Szíves készséggel közölvén velem egész gyűjteményjét egyszer-s mind arra kértt és nógatott, hogy a' felől 's az eránt tenném-fel a' magam gondolatját.

Mindeneknek előtte szükséges lészen, azon ásványi-tsigákat, vagy inkább azoknak teknyejit, melyek Tibanynál a' Balaton' szélén finom sárgas kovats — homok ágyon több ásványi tsigának, mint Turbínoknak, Bukardoknak 's a' t. társaságában taláztatnak, közelebből meg-esmerni. A' tsiga kettős egykorú héjjú vagy teknyeju, formája három-szegletes, mindenik teknyeje domború, hasas; domborodása egy életlen karíma által osztódik-meg, mellynek egygyik része rézsuttosan egy szárnyhoz hasonlító tompa szegeletbe végződik, a' másik pedig tsak nem egyenesen levágó függéssel. a). Zárja a' hegyén

-
- a) A' tsigát természeti fekvésére 's állapotjára nézve, úgy kell vizgálat alá venni, hogy annak szélei, melyek egészen egymásba illenek, vízérányosan (horizontaliter) fektetessenek. Ha pedig az úgy helyezettetik, hogy a' most említett 's domborodását kétfelé osztó karímaja fekszik vízérányosan; akkor a' tsiga egyfelől tsak nem egészen egyenes laposnak és szív formájúnak fog tetszeni, 's az egymásra illő szélek által oszlik-el. A' másik oldala nagyon potrohos, a' teknyőnek szélei kin ülök, élesek, szárnyhoz hasonlók és felülről egy tompa tsütson végződnek. Az egész tsiga formájára nézve nagyon közelit a' Cardita (Bruguières) Nemnek nemelly fajjaihoz.

(vagy leghegyesebb szegletjén) vagy on, mely a' domborodásnak azon oldalára görbed, a' mely egyenesen esik le. Mindenik teknyeje hezagos és nad egy válasz-barázdája, mely az egygyik teknyőnek szélén a' tompa szegletnek vá. (Fogai nintsenek). A' tsak nem egészen függőlegesen leeső oldalán a' tsiga mind a' két teknyőjén közel a' zárjához kerített, (mint a' chuma gigas, 's innét nem egészen tsukott. A' teknyők pikkelyesek (hal-héj formájúak), többnyire hosszúságok $1\frac{3}{4}$, szélességek 1, és magasságok $\frac{1}{2}$ újnyi. Ha a' teknyők öszvetetnek, a' tsiga egy újnyi magas. A' teknyők vékonyok, nagyon elmeszesedtek, színek' vesztettek, porhanyók és eltelttek azon sárgás kovats-homokkal, melyben őket lelmi lehet.

Ezen megírt jelek szerint világos, hogy ezen ásványi tsiga a' Mitilek' (Mytilus) neméből való, melyeknek nemi billyegjeik Linné után következők: „A' tsiga kettős teknyeű; a' zár (a' legtöbбекben) fogatlan, egy árformájú kivájt, hosszára-futó lineával.” Az ujjabb 's kiváltt Francia Systematicusok a' Linné által felvett Mitil nemet felosztják még a' Modiolus (Lamarck), Lithodomus (Cuvier), Anodonta (Bruguières) és Mytilus (Lamarck) Nemekre, 's ezen utolsót (nem tekintvén az állatnak tulajdonságát) a' következő esmértető-jelekre szorítják: A' tsiga tsukott, egykorú teknyeű, domborodott, három-szegletű; egygyik a' hegyes szeglet felől fekvő oldala közül mutatja annak zárját és keskeny 's hosszsan nyúló kötötske (Ligamentum) rajta”.

Noha immár ezen mi ásványi tsigánk megnyiló (egymástól való), még-is a' Mytilus nemmel (Lamarck) kell azt megegygyeztetni, holott a' többi Nemekkel még kevesebbé egygyeztethe-

tő; ha csak azt az ő ebbéli eltávozásáért egy különös nemmé nem teszszük, a' melly azonban a' Mytilussal felette atyafiságos lenne.

Ezen ásványi tsiga immár azért érdemel nagyobb figyelmet; mivel az az úgy nevezett kövéváltt Ketskekörmöknek természetéről való kételedéseket végre (legalább mint minékünk látszik) megfejtette.

Hosszasz volna itt mind azon véleményeket felhordani, mellyekkel — legnagyobb részént a' dologhoz nemértés — időről időre ezen ketskekörmök' mivolta felől elő állott. — Elhallgatjuk azt, a' mit a' Balaton-melléki köznép ezeknek eredetéről regél, melly szerént ezeknek valóságos kövéváltt ketskekörmöknek kellene lenni. A' fennforgó ásvány (a' szót itt a' legszorosabb értelemben vevén) ugyan sem nem valóságos kő, sem nem igazi kövéváltt. Nem - is hasonlítottathatik-öszve sem Born — nak Cornu - Copiájával (egy rémséges vagy képtelen fajzatja a' *Helix aspera*-nak Müll. et Drap), sem Linnének *Patella Hungarica*-jával, (tsupán a' Magyar-kutsmához-való hasonlításáért neveztetett úgy, 's nem-is Magyar-országban, hanem a' Föld középi tengerben találtatható), sem a' tsudálatos *Sandalitokkal*, (mellyek említettnek in *Ungarisch Magazin* 2 Band 2 Stük 1782. Jahr. — *Bartsch C. D. Ur*, a' Balatonról tett észrevételek' Szerzője ugyan a' most felhozott „*Ungarisch. Magazinban*” minekutánna a' legtöbb vélekedéseket felhordta volna, végre azt állítja, hogy a' Ketskekörmök azon tsiga-nemhez tartoznak, mellyet Linné *Ostrea* névvel jegyzett. Úgy látszik, hogy ezen semmi által sem támogatott vélekedés el nem fogadtatott, és több tudósok (azok között az 1818-ik esztendőben Magyar-orzágon megfordultt Franczia természet-vizsgáló 's a' Franczia

Király' tulajdon Mineralogiai Gyűjteményjének Aligazgatója Beudant Ur) az utóbbi időben úgy okoskodtak, hogy a' Ketskekörmök nem egyebek, mint zárja vagy zár-fogai valamelly órisi Carelium-nak vagy Chuma-nak. — Blumenbach az ő Természet-történelmi Kézi-könyvében (Nyoltzadik kiadás' 736. lap.) az esméretlen kővéváltak között ad annak helyet.

Nekünk ezen ketskekörmök nem egyebeknek látszanak, mint a' Mytilus' teknyeje' erősebb és tömöttebb részének. Legvastagabb és keményebb része pedig annak tsuttsa vagy hegye, a' hol az ő zárjának völgyetskéje vagy rovátka vagyon. A' mi földünkön egykor megesett természeti nagy felfordultságok' (Revolutiók) alkalmatosságával ezen nagy teknyők a' sós vizről, melly hajdan ezen tájt fedte, a' szárazra kivettetvén, 's még azután is a' hullámok' zajoskodása által ide s tova hanyatván, ezen tömöttebb rész még is minden vésznek ellent állott, míg annak gyengébb és porhanyóbb részei letöredezték 's bihenő, porrá lettek. A' ketske-körmökön egészen, meg van most is azon tsiga' hegyének formája és gyakorta meg is láthatni a' gödrötskét annak zárján.

Mind e' mellett még is mindenkor vetélkedés tárgya marad, ha vallyon a' Ketske-körmök töredék-darabjai-e egy mind eddig esméretlen, még fel nem fedezettett vagy talám immár ki is veszett Mytilus nemének az eldödi világból; vagy hogy az ismént megírtt és Ries Doctor által felfedezett kised Mytil a' ketske-körmökkel egygyütt ugyan azon egy fajhoz (species) tartozik, és a' ketske-körmök tsak maradványi valamelly nagyobb, egészen kinőtt példányoknak ugyan azon egy Mytil fajból?

A' maradványoknak (értem, a' ketske-körmöknek) nagysága ugyan azt mutatja, hogy kü-

lönözök egymástól; mert a' Mytilus' egész tek-
nyejinek, mellyeknek amazok csak egy részét ten-
nek, legalább is húszszor nagyobbaknak és erő-
sebbeknek kellene lenniük, mint ama' leírt kis-
ded ásványi Mytilusotchkák; — hogy pedig csak
egyedül a' fiatalabb és gyengébb darabok marad-
tak volna meg más környülállások között, az nem
látszik hihetőnek.

Hogy pedig ugyan azok legyenek, talám
erősíthetné a' daraboknak tökéletes hasonlósága
— a' mennyire az ide 's tova hányattatás által
megkopott töredékeken látni lehet — a' kisebb,
még meg nem sértett tsigák' egészen hozzájuk
illő részével. A' kevesebbé dörzsöltetett ketske-
körmöknek hegye szintűgy valamennyire horgas,
mint a' felebb leírt tsigáké, többnyire a' formá-
juk is ugyan az, és az ő belső alkottatások is
mind a' kettőjöknel egyforma, egy részről réte-
ges, más részről rostos.

Az eddig mondottakból tehát kitetszik, hogy
nem lehet arról kételkedni, hogy az úgy neve-
zett megkövesedett ketske-körmök a' Balaton mel-
lett, elmorzsolódott, megmeszesedett, de éppen
nem kövé vált maradványi legyenek a' Mytilus
(Lamarck) egy bizonyos neme' teknyeye' kemé-
nyebb és még zárjával is bíró tsuttsának; csak
hogy még is még mindenha kétséges marad, val-
lyon az ezen Értekezésben megírt, Tek. Ries
Dr. által a' Balaton mellett talált kised tsiga
(Mytilus), azon Nemnek fiatal, még egészen ki-
nem nőtt példányja legyen-e, mellyből elmorzso-
lódása után az úgy nevezett ketske-körmök lettek?

Partsch Pál.

Hogy azon külömbkülömbféle vélekedések
közül, mellyeket már több Tudósok 's legköze-

lebb Beudant Úr is az ő természet-historiai útazása közben, melyet Magyar-országon tett, a' Balatoni Ketske-körmöknek kövéválások és eredetek felől világ eleibe botosítottak, a' mennyire lehetne, találatások' helyén elővett vizsgálódás után legalább csak egy is vagy megállapíttathatnék, vagy mind a' nyája megtzáfoltatnék: reám bízta Cs. K. Tanácsos és a' Cs. K. Természetiek' Gyűjteményje' Igazgatója Bétsben Schreibers Úr, midőn 1819-ben tavasszal Bétsből Füredre leszállinkóztam, hogy valamit csak ezen ketske-körmök' eredetének megfejtésére kinyomozhatnék, mind azt öszveszedném és véle közölném. Julius hónapban tehát egynéhány Bétsi Vendégeknek és éppen akkor Reszthelről jött 's Füreden mulatott Liehald Doctor Úrnak társaságokban egy általrandulást tettem a' közel fekvő Tihanyi felszigetbe; 's azon gyermekek által, kik a' Ketske-körmöket szedik és az odavetődtteteket tsekély jutalmatska' fejében azokkal megkínálják, megmutattattam magamnak azon helyet, a' hol azok találatnak. A' Felszigetnek Keleti részén, ott is csak egynéhány száz lépésnyire, egy bizonyos helyen lehet azokat lelni a' sík partnak követsi között, midőn a' víz megapad. Az egész kiindult társaság testtel lélekkel rajta vala, hogy vagy valamelly különös formákra, vagy a' Ketske-körmök' eredeti tsigájára, teknyejére reá akadhatna: azonban feltéven, a' mit a' Tihanyi lakosok egy szájjal állítanak, hogy a' Ketske-körmöket a' Balaton' víze játzja ki a' partra, már majd csak nem minden reménységből kifogytunk, hogy valamelly kövé vált, vékony héjjú tsigára akadjunk, midőn a' nagyobb Basalt-Quarz-Siennitdarabok, mellyek magok is a' víz' ereje által lett hengergettetések közben jóformán megkoptak, annál inkább a' puhább tsiga-teknyőket öszvezúz-

ták 's elmorzsozták. Azalatt a' két egész hat öl magasságú partban találtunk egy veres homokból álló réteget, mellynek vastagsága egy lábnyi vala, tele külömbkülömbféle tsigák' töredékjeivel, 's majd azt is hamar észrevettük, hogy az agyagban és porhanyóbb földben, majd szanaszét, majd egy tsoportban a' Ketske-körmök is ott találtak. Mind mészszel, vagy meszes tsapó-földdel (marga) valónak eltöltve, 's vélek egygyetemben fehér, tömött vagy fűrtös formában, mint a' szőlő-fej, akkora darabokban mint az öklöm, meszes tsapó-föld is találtatott a' szürkés és verhenyeges homok között. További kutatásunk után leltünk egy lábnyi magasságú homok réteget vagy ágyat, a' víz színénél két lábnyival felebb, alul felül agyag között, mintegy három ölnyi hosszúságra, 's abban egy kettős teknyejű tsigát, mellyet én eleintén koránt sem tartottam volna a' ketske-körmök' anyjának. Azonban húzomsobb öszvehasználtatás után, úgy tetszik énnekem, hogy mind a' kettő egy és ugyan az. A' felebbi előre bocsátott leírása 's tudós megvizsgálása Tittl. Partsch Pál Úrnak igen szerentsés és tanító megfajtást adott a' dologban; sőt még az ő kétségeskedése is erősítésére szolgál a' mondottaknak. Légyen tehát nekem szabad, a' felhozott kétség ellen, mintha a' homok-rétegben lelt Mytilusnak a' kövévált Ketske-körmöktől különböző nagysága volna csak az akadék, hogy azt ezekkel egynek és ugyan azonnak tartani nem lehetne, ennyit mondanom: hogy csak azon feltevés mellett, ha a' Ketske-körmök valóban végső és tömött hegye vagy tsuttsa a' tsigának, állíthatjuk azt, hogy magának a' teknyőnek 20-szor nagyobbának kellett lenni, mint a' 2. egész $2\frac{1}{4}$ újni nagyságú épen megmaradott Mytilus. Azonban ezt feltenni, láttatnak énnékem el-

lenezni, mind a' tsiga külső formája, mind annak elég világosan kinyomott képei, melyek a' Mytilusnál és a' ketske-körmöknél félig ugyan azok, úgy hogy minekutánna a' tsiga-teknyő agyaggal és mészmargával eltöltetett, lett csak az a' kemény tömött test, melyet Partsch Úr a' tsiga' végső tsuttsának vagy annak 20-ad részének tart. Az agyagnak vagy inkább a' mészmargának nem léte vagy szűke okozta a' sárgás és szürkés homok közt, az én gondolatom szerint, hogy a' tsiga úgy, mint a' mindjárt mellette agyag vagy mészmarga fenéken találtatott, azzal el nem töltetett vagy meg nem kövesedett; de nem minden megkövesedett Mytilusok töltettek úgy - el mészmargával, hogy ketske-körmöket formáltak volna. Csak ezen kedvező környülállásnak (hogy homok-fenekre valának helyhetve) tulajdoníthatjuk tehát, hogy a' Mytilus tisztán a' maga eredeti formájában, a' nélkül hogy megkövesedett volna, több ezer esztendőkönn által megmaradott. — Az is láttatik még az én vélekedésemnek kedvezni, hogy ezen megkövesedett Mytilusokon újj fiatal Mytilusok mint egy lentse akkora és nagyobb találtatnak, mely jele annak, hogy az az állat az ő tellyes vagy azt megközelítő nagyságát tökéletesen elérte, minekutánna már a' tenyésztésre is alkalmas leve, melyet hihető hogy nem tehetett volna, ha még 20 akkorának kelle vala lennie.

Még abban is valamennyire el-távoznék Partsch Úr' vélekedésétől a' ketske-körmöknek Mytilusból való származtatásában, hogy én itt nem ama' nagy földi Revolutio' maradványit keresném, mely a' nagy tsigateknyőket a' sós vízből a' szárazra játszotta és azokat még azután is soká a' hullám ide 's tova hányta 's vetette; hanem azt tartanám; hogy ezek az ő születések,

nek helyén megmaradtak hogy egyszer a' víz el-
apadt, 's itt homokkal öntetvén el, amott a-
gyaggal kergesedvén be, soha a' víz' hullámjai-
tól ide 's tova nem forgattattak. Talám ama' nagy
familiában, a' mellyben egygyütt éltek 's a' melly-
nek kiterjedése legfelebb is ha 300 ölnyre hat-
hatott, vagy hirtelenül, még élvén, homokkal
és agyaggal úgy eltemették mint Pompeji
hamúval; vagy pedig lassanként, úgy hogy a' már
kihalt régibbek alább fekvén iszappal öntettek
el, az alatt hogy az újjabb nemzések mind ma-
gasabbra magasabbra tornyozódtak fel és mint a'
Klaris-Korallok 's egyéb állat-plánták porondok-
ká és hegyekké formálták magokat. Ha egygyik
's másik a' ketske-körmök közül valamennyire
hányt-vetettnek 's így kopottnak látszik is, bi-
zonnyal azután szenvedett az, minekutánna azt a'
Balaton a' partból, az ő fészkeből kimosta 's így
közel az ő születése helyéhez az édes víz' hul-
lámjai által ide 's tova hengergettetett; de ezen
mozgatás koránt sem vala olly erős mint Partsch
Úr gondolja, holott a' lapányos és egyenes tájjo-
kon találtnak olly megkövesedett darabok, mel-
lyeket én valamelly egyházú Tsigá' fedelének tar-
tanék, valamint anya vagy tör'sök-tsigá teknyök-
is, mellyek egészen megkövesedtek, a' nélkül,
hogy mészmárgával annyira eltöltettek volna,
hogy a' ketske-körmökhöz hasonlítanának.

Ebbéli állításom' és Partsch Úr meghatározá-
sa' erősségéül több Példányjait ragasztottam ide
a' Mytilusnak, mellyek közül némelyiknek tek-
nyején majd nagyobb majd kisebb fiatal újj nő-
vések láttatnak, és a' mint más, tőlök különböző
tsigák' társaságában találtnak, a' mint őket a'
sárgás homok öszve torlotta; végre hozzá adtam
még egy olly tsigának is két példáját, melly ha
nem más neme, legalább más fajja azon tsigá-

nak, melly a' ketske-körmök' származására alkalmatosságot adott, és a' mellyet T. Partsch Úr még le nem írtt, de megígérte és következtetni fogja.

Vég - szó. Ezen két előre bocsátott Értekezéseket Cs. Kir. Tanácsos és a' Természeti Gyűjtemények' Cs. Kir. Igazgatójának Schreibers Urnak általadtam, a' ki ezekre némelly jegyzéseket tenni, 's nagyobb világosságnak okáért 8 példányokat lerajzoltatni szándékozik, a' melly azután öszvesen a' Párisi és Londoni Tudós Társaságoknak fog elküldettni és egy Német Hónapos-Írásba is beiktattni: hogy pedig a' Haza ne idegen Írásokból légyen kénytelen, a' maga természet-históriai tárgyait tanulni, úgy véltem, hogy ezen Értekezéseknek helyet lehetne adni a' mi Tudományos Gyűjteményünkben is *), 's azért kértem Tisztel. T. Síkos István N. Györi Evangy. Prédikátor Urat, hogy azokat e' végre tisztán Magyarra által tenné. Füredenn 2. Juliush. 1820.

Ries János Ferencz:

az orvosi Tudomány' Doctora Balaton Füredenn, Hessen-Philipstbali Fő-Herczegi és Landgrafi Tanácsos, a' Cs. Kir. Meraviai és Sziléziai a' Föld-mívelést 's a' Természet' és Haza' esméretét tárgyzó Tudós, a' Jénai Mineralogiai Társaságoknak Levelező Tagja, a' Reszthelyi Georgicon' Ássessora.

3.

Egy Tekintet a' Deák Litteratúrára, Magyar Országban.

A' Római, vagy a' Nyelvszokás szerént Deák Litteratúrának hasznos be folyásit az ujjabb

---

*) Redvessen vette

A' Red.

Európai Némzetek' Tudományos ki fejlődzésekre nézve, nints senki a' ki kétségbe hozhatná. A' Gondviselés, a' Görög és Római classicus Munkákat megmentette az el vesztéstől, nyújtott külfölbfele alkalmakat használásokra, hogy a' Természeti Vadságba vissza esett Európa egyezereddél előbb ki evitzkéljen a' setétségből. Álmélkodva kell szemlélni, miként az újjabb világ, a' tisztelendő régiek' nyomain, azoknak mint egy válokra hágva, magassabbra emelkedett, — miként a' Spanyol országba megtelepedett Arabsok, — a' külfölbfele szerzetes Rendek, — a' Constantinápolyból ki futott Görög Túdósok, — az ujjonnan mindenfelé fel állított Fő Oskolák, — sok hasznos Találmányok, fedezések, kivált a' Könyv-Nyomtatás, és a' pósták' járása, — sőt a' Keresztes Hadakkal fel éledt kereskedés, — Napkelettel, annak fényűzésével, termékeivel, kézírataival szerzett esméretség. — az azon Hadak által táplált, és nemesített Vitéz-szellem, — (Rittergeist) az ebből ki fejlődött Nemzeti Poësis, — a' Polgári Rend' elő állása, a' Szorgalom' ébredése 's a' t. mind ezek miként segítették Európát azon állapotra emelni, millyenbe most láttatik, millyenbe a' Historia' tanúbizonysága szerint az Emberiség soha sem vólt? *)

---

*) A' viszonzás Túdós Írója Bouginé után az újjabb Európai Culturát 7-dik 's 8-dik Századokból akarja leszármaztatni. De ki nem tudja, hogy Nagy Károlynak ditső tudományos és egyéb Intézetei ő utánna nem sokára ismét elenyésztek? ki nem tudja hogy a' 9-dik, 10-dik, és 11-dik század vala a' legsetétebb, tudatlanabb század? A' midőn a' cultura Constantzinápolyt, Romát, és a' Spanyol országai Arabs oskolákat kivéve, egyébütt nem is vólt. — Könnyű által látni hogy az újjabb Európai cultura magva Keresztes Hadak alatt vetődött el, annak végén tsirádozott — azután nőtt és bűjt elsőbe is Itáliába a' Nemzeti nyelv culturájával, onnan átt ugrott Spanyol, Portugall, Frantzia országokba, — Későbbben Angliába és Német országba.

A' Görög és Római Litteratura azok a' két fő oszlopok, melyeken nyugszik a' tudományos világ roppant épületének boltozatja. Graeciának és Rómának máig is némely részbe utól érhetetlen Classicussaitól tanult az ujjabb Európa tudományt, igazságot, és Izlést. Értekezőnek tüzében kívül lévén felfejteni, mikbe van a' mai tudós és szép világ elébb, mikbe hátrább, az ő világnál, — bizonyos hogy a' mai Nagyságot, és igazi Izletet a' regieknek köszönheti. Nem mondom hogy a' régi Classica Litteratura nélkül a' Közép-Évi vad és nyers állapotból szelidebb 's érettebb korra nem verekedhetett volna; hanem hogy az által igazódott útba, mellyen kevésb idő és fáradság mellett tovább haladhatott, mint kész tört út nélkül. Az ujjabb Európai Litteraturát nagy részbe úgy lehet tekinteni, mint a' régi Görögnek 's Romainak másolását, copirózását, mellyen Keresztyén Romános szín láttzik. Az ideák a' régi nyelvek által bővültek, — által jöttek belőlők a' Tropusok, a' szóllás formák, — a' képzetek, előterjesztések szaporodtak, — maga, a' régi Írókon való húzamos rajta ülés sokat tett a' Lélek' erejének edzésére. A' közép-év Tudományos mivei külömbféle mesékkal, babonákkal, könnyen el hitt költeményekkel, regékkel, valónak vélt árnyékokkal voltak meg rakva. Ellenben a' Régieknél a' Critica, az Igazság' szeretete mint egy Szent Törvény úgy tekintetett. Felette kedvelték ök az igazságot, — a' mendemondákat, költeményeket, a' való és meglett dolgok' méltóságára fel nem emelték. Különössen sajátjuk ez a' Görögöknek, mellybe hiven és szerentséssen követték őket a' Romainak. Ez az oka hogy az ő elme-miveik annyi századokon által betseket és hitteleket fenn tartották 's a' próbát ki állák. Innét, az ujjabb időben feléledvén a' Classica Lát-

teratura, az igazság keresésével bélyegeztettek a' tudós mivek is, — a' mendemondák, regek, a' valóságtól meg választódtak. Kétség kívül a' Criticával bíró, igazság szerető és ki mondó régiek' nyoma után, támadhattak, az újabb Európaiak közül egy izléssel 's ítéllettel Író Macchiavelli Heury, Hume, Robertson, Gibbon, Swaitzi Müller János, Plank, Bód, és Virág Benedek. És valjon Leibnitz, lehetett volna e' Leibnitz, Plátó nélkül? Locke, Aristoteles nélkül? Pethe, Columella nélkül? Mire ment volna a' Mathesis, ha Euclides meg nem törte volna a' jeget? 's talán Hippokrates világolása nélkül mági is Paracelsus setét évjébe vakoskodnánk.

Különössen az ujj szép Litteratura minek következése, hanem ha a' réginek? Görög, Római, sőt még napkeleti izlet, Mythus elegyül a' felvad nemzetek izletével, gondolkodásával; 's ebből búvik ki az Ujj Rómános izlet. Talpra esett e' részbe Herder' hasonlítása: „az újabb Európai népek' Litteraturája „u: m: egy nagy Colossus, mellynek feje napkeleti arany, domború, melljén Görög Ezüst fénylik, — hasa, és tőmbjai Római kemény értz, — lábai északi vashól, 's agyagból vegyítve: iszonyú tsuda míve a' világnak, — a' népek' imádása, — sok századok, és nemzetek' teremtvénye.”

A' Görög Litteratura, bár nyomosb, eredetibb, 's szélesben kiterjedő a' Rómánál, emennek még is engedett a' közönségessebbe. — A' Pogány Róma az ó világnak Politicai tekintetbe szabott törvényt; Keresztyén Róma, az új Világnak Egyházi tekintetbe. A' Napnyúgoti szertartásokat, több és szelídebb levegőjű, 's szerentsésebb helyhezetű népek vették be, mint a' napkeletieket, — 's midőn napkeletet össze rázta, és feldúlta a' Vad Osmánok hatalma,

e' romlásból is épült napnyugot. A' napnyugoti Egyház Oskoláiba, 's Klastromaiba volt Tanítók 's Tűdősök az Egyházi (t. i. Deák) nyelven írtak, dolgoztak, tanítottak, a' mi, ha bar a' tudományos pallerozódásra akkor múlhatatlan szükséges volt is; de még is igen káros következése lön a' régiek' hálványozó tiszteletének. Ugyan is az Eszköz Czéllá fordítottatott, Európa' minden Országaiban, leghatalmasban 's tartósabban pedig Magyar Hazánkban. Mint az Egyházban, oskolákban; úgy a' Törvény Székeken is a' Deák Nyelvtől eltávozni vadságnak, sőt bűnnek tartatott. Mint fenn tartóztatta volna e' nyavalya az emberiség' elő haladását, a' nemzetiség kifejtődzését, 's míveltetését, hanem ha a' gondviselés nyújtott volna némelly alkalmakat, 's támasztott volna némelly nem közönséges Lelkeket, e' vas járomnak lerázására. Áldandó a' Medicisek, az V-dik Miklós, IV-dik Sixtus, II-dik Julius, X-dik Leo Pápák, a' Sfortzá-k, Bembo-k, Vallá-k, Ximenesek, Stephanus-ok, Hunyadi Mátyások 's a' t. áldozataik, mellyeket tettek a' regi Litteraturáért. De mind azok tsak Eszközök voltak a' tzelra, a' mi a' Nemzeti tökéletesülés; e' pedig tsak a' Nemzeti Litteratura által érödhetik el, azzal fejlődzik ki, arra épül, azon érheti el a' Zenith pontot. Idegen Nyelvnek tsak némelly igen kevesekbe a' Nemzetnek alig Század részébe, lehet befolyása. Az egész Nemzettest tsak saját Anyai nyelvenn mívelhető *). E' nagy

---

*) Ezen talpigazság valóságát az újjabb mívelt Nemzeteknek e' részben megegyező történetei olly nyilvánosságossá tesszik, hogy azon a' Külföldnek egy nagyobb elméje sem kételkedik többé; a' mi hazánkban még is találkoznak olly megrögzött partfogói a' holt deák nyelvnek, hogy a' Magyar Litteratura, előmenetelét, a' Nemzeti míveltség megtsökkenésének tartják.

A' Red.

és ditső tzelra tsak távulról vivő Segéd eszközök, kalaúzok lehetnek az Idegen nyelvek. A' Görög Orpheusok, Músaeus-ok, a' Frantzia, Troubadour-ok, az Angol Minstrelek, a' Német Minnesänger-ek, a' Magyar Rithmizállók, Dallosok, nem de elsőek voltak é Nemzeti nyelvek' pallérozásába, szintúgy, mint Hazájokfiai erköltseiknek nemesítésesekben, Semmivel nem kisebb az ő érdemek, a' Manuciúsok', Scaligerek', Agricolák, Janus Pannoniusok' érdemeiknél. Hogy a' Nemzet tsak saját nyelvén pallérozódhatik, szembetűnő példák ebbe az újjabb nemzetek. Vegyük fel Itáliát. E' szerentsés helyhezetű és Egű felsziget, már a' 14-dik Századból egy Danté-val, egy Petrárká-val; sőt egy olly prosaistával mint BOCACCIO, ditsekedhetik. — Mi nagy lön e' három Férfiaknak bé hatások a' nép-test' nyelve', beszéde, gondolkodása', 's érzeménye' szelidítésébe.?. Nem de nem ők tekintethetnek é úgy, mint az Olasz Litteratura', és egész Nép cultura' Attyai? Vajha e' ditső Hőseket, a' Tudósok, kivált Tanítók mindjárt követték volna,? de ők sokáig nem mertek másként gondolkodni, látni érezni, meg szállalni, mint Homér, Plátó, Aristoteles, Virgil, Ciceró, Quintiliánus. Példák Valla, Policiánus, Manucius, Muretus, Bembo, és egyebek. Egész Napnyugoton a' Tudományok szabása, az Oskolák, Collégiumok alkotmánya, a' Litteratura Czéhbéli Törvénnyei', — sőt még a' leg alsó Oskolák is (mint még ma is Hazánkba) mind Római kaptára üttettek, mintha az egész Világnak Philologusokra, Humanistákra volna tsak szüksége. — A' helyett, hogy a' régi Classicusok Lelkét bé szíván, azok szerént magokat mivelvén, évjekhez, Hazájokhoz képest, igaz Nemzeti Nagyságra törekedtek volna, a' régi Elme-miveknek inkább tsak héjjánál vesztgettek,

's kérégeken rágódtak. Hasonlók lettek azon írást tanulói kezdő gyermekhez, ki mindegy plajbásszal kívánná le rajzoltatni a' betűket, hogy azokat ténával be feketíthesse. Nem igazán mondja e' hát Fontenelle? „Semmi inkább a' jó dolog elő „mentét nem hátrálja; inkább semmi nem gátolja „az elmét, mint a' régiek szerfeletti tsudállá- „sa”.

Adjuk meg a' Régieknek az őket illető Tiszteletet. Valjuk meg az ő ditsóságokra, hogy az emberi értelemnek és okosságnak legfelségebb tárgyai, a Vallás és a' Philosophia, tiszta fényt, széles mezőt, szívreható erőt a' napkeleti Litteratúrán kívül, a' Görög, és Romai Litteratura által nyert. Ez által tisztult a' helytelen állítmányoktól, a' képtelen gondolatoktól, a' Historiai 's egyéb tévedésektől és hibáktól. De meg lássuk, hogy az arany közép utat itt is elne téveszük. Talán nem hibázunk, ha a' régi Litteratura, 's különösen a' Deák nyelv, nagyra üzött szerelméből következtetjük le Nemzeti Litteratúránknak tetemes kárát, tsorbúlását, fel nem kaphatását. Sok polgári Koszorút érdemlett derék Hazánkfiái, mint Bárótzai, Gáti, Vedres, Kiss, Pántzel, Gróff Teleky, Mátyási, Gr. Deseöffy Ösváld, 's egyebek, nem tsak éréntették e' kérdést, de velössen is felfogták és kimerítették. De a' jó dolgot soha sem lehet elég sokszor ajánlani, kívált, míg szembetünő a' szükség reá.

Ki gondolhatta volna hogy a' mi Nemzetünk légyen, Európa' pallérozott népei közt az utolsó, ki az Oskolákba, 's a' Törvény Székeken nemzeti nyelvét Honnyi méltóságra emelje? Pedig melyik nemzetnek volna nagyobb szüksége nemzeti nyelve közönségesítésére, 's terjesztésére mint a' Magyaroknak? — Azok a' tiszteletre és a' nemzet háládatosságára méltó Lelki Atyák, kik nap-

nyugotról 's Itáliából, a' Római Vallást, szertartásokat, nyelvet bebozták, meggyökereztettek, törvényes rangra emelték országunkba, kétségkívül ingyen sem álmodták azt, hogy majd a' mi veltségnek meglehetősen mértékére jutandó Magyar nemzet, mindenkor azon egy vágásban maradván, a' Deák nyelv mellől, melly egykor léptső vala a' Szittyai Vadságból való szelidülésre, utóbb még maga nemzetisége tsorbulásával, 's megtágásával sem fog elállani.

Hogy nemzetünk a' 12—14-dik Százból Abaelárdot, Daonet, Petrárkát, d' Áilly-t Gersont, nem mutathat, nem tsuda. Mint eggyes Személyeknek, úgy egész nemzeteknek is, külömbféle idő korokon kell által menni. Első ezek között az Ifjúi idő, melly Vitéz-időkor minden nemzetknél. A' melly nemzet a' Vitézséget, mint első Virtust úgy tekinti, későbbben simúlhat a' Tudományokhoz és Tudósokhoz. A' Trójai háború után több mint hat száz esztendőre támadt Aristoteles Évje. Mi nagy volt már akkor Róma, midőn Ciceró, Horátz, Virgil, diszesíték hazájokat? 's 14-dik Lajos jó Századja, nem mindjárt váltotta fel a' Keresztes Hadak' Századjait. A' mi nemzetünk minden Keresztyén népek közt legkésőbbben telepede meg Európába; 's még nints másfél száz Esztendeje, hogy a' Haza' szívébe hosszassan lakott pusztító vad ellenséggel küszködven szüntelen kénytelenített a' Vitézi idő korba foglalni inkább magát, mint a' békesség' szerető Muzsákkal kezet fogni. Sőt lehet bámulni, hogy amaz zürzavaros és szomorú 16 és 17-ik Században emelte fel levert fejét a' Magyar Litteratura, 's nem a' ditső Hunyadi Mátyás arany idejében. Itt láttzik nyilván a' Vallásbeli Reformáció' befolyása. Mi lett volna más elég hatalmas, ezt a' külömben szintén halálos rázkodásba lévő

Nemzetet a' Tudományos dolgokra eszméltetni? Mi edzhetne volna meg inkább nemzeti nyelve mellett való megátalkodásra? mi emelhetne volna olly magasra a' nemzeti Író Lelket, melly magosságba 1680-tól fogva, egy Századig nem látata többé? A' 16-dik Századba jeget törő Erdősi, Komjáthi, Telegdi, Heltai, Melius, Karoli, 's több Lelkes Tudósok, — 's a' még nagyobb Írókkal egy Pázmánnal, Szentzi Molnárral, Apáztai Cserével, Zrinyivel, Gyöngyösivel, Párizpápaival, ékeskedő 17-dik Század után, mire nem mehetett volna a' Magyar Litteratura (annál inkább hogy a' pusztító és nyers Török ellenség-től a' Haza is megszabadúlt) ha a' nemzeti Lélek az egyenes és a' saját 's eredeti tsinosodásra vezető utat megtalálván, azt folyvást követte volna?! — A' múlt Század elején a' Hazai Egyházok közt addig volt egyarányúság felbomolván — az egyik felnek elgyengülése, szegényedése, a' költsönös tusakodást megszüntette, — a' Scholasticismus felemelte fejét, 's abba kereste és találta ditsősségét, ha a' Magyar Hazát Latiummá változtathatja. Már ekkor a' Nagy Bel Mátyás Római nyelvhe öltözteté nagy elméje, és szorgalma' szép szülőtteit. Igaz, hogy az egyszer feléledt nemzeti Lelket, nem leheté olly könnyen és hamar elaltatni, 's fel fel költötték szendérgéséből a' Lelkes Faludy, Maróthi, Canonok Molnár, Bessenyei, Bárotzy. De tsak ugyan a' halhatatlan II-dik József Császár alatt történt nagy rázás leheté képes a' nemzet' Tudóssait, sőt minden fiait és Leányait, elébbi Lethargiájokból felverni, — 's azt, a' mi a' nemzetet nemzetté teszi, vélek betsültetni, szerettetni, és palléroztatni. Magyar élet mód, Magyar Köntös, Magyar nyelv, ekkor kezdték vissza nyerni tulajdon helyeket. Már ekkor nem egyenként találkoznak —

de tizenként állanak elő a' nemzeti betsületet megmentő 's felemelő Tudósok. Magyar Újság, Hónapos Írások, folyamatba indulnak, — jutalmak tétetnek fel a' sok Grammatikák, Románok, fordítások, elborítják a' Könyves Bóltokat, Tudós Társak szövetkeznek, — Nemzeti Játék-színnek láttatnak, és hogy a' nemzeti Genius' diadalma tellyes és állandó legyen, tsak a' híjja' volt, hogy az oskolákba, és Törvény-székeken is Árpád' nyelve birjon kizáró Igazsággal, Földes Úri tekintettel.

Azomban e' lángoló buzgóság, bár nem e-gésszen szalma tűz volt is; de az idő megmutatta, melly nagy akadályokkal kell még megbirkozni (mert semmi nagy és ditséretes dologhoz nem férkezhetni könnyen) a' nemzet Tudós fiainak, míg az édes Anyai nyelvet saját helyére, és igazába béiktathatják. Több nemzetiséget elevenítő intézetek dongába dültek, Tudós szövetkezések széllyel oszlottak, folyó írások, Újságok megszűntek, egy nemzeti Jádzó-szín a' Haza Fő Várossába nem állittathott, 's már már a' gonosz Genius tapsolni látzott bizonyosnak hitt diadalmán, midőn e' gyalázat letörlésére ismét támadtak némelly buzgó Tudósok, kik folyó 's egyéb írásokkal iparkodtak ébresztetni az olvasás szeretetét, és fenntartani a' nemzeti Lelket: Mint Kultsár, Pethe, Döbrentei, 's a' minden Hazai Tudósokat egybe kötő, 's külömbféle úton egy ditső tzelra t. i. a' nemzet tsinosítására 's mívelésére vezető Tudományos Gyűjteménynek felemelkedett szívű Kiadója, 's elő ítélet nélkül való Tudós Szerkeztetői. Revés Évekig élt a' Nemzeti-Gazda, az Erdélyi Museum! Ki az, a' ki ezen ne sajnálkozhatna?! Revesednek e' megbetsülhetetlen Tудо-

mányos Gyűjteménynek előfizetői is. Pedig en lehetne, sőt e' lenne Eredeti tzelja, 's Intézete szerént az, a' mi volt a' Spectator az Angolok között a' LitteraturBriefe-ek és Allgemeine Deutsche Biblióthek a' Németek között. Mi az oka hogy illy kevésbé halladhat elő nálunk a' nemzeti Litteratura? Hogy illy hamar megszűnnek a' legbetsesb folyó munkák? Hogy nem annyi új Könyv jön ki, mint a' mennyinek kellene kijönni? E' kérdés valóba, méltó a' Tudósok figyelmére. El kell álmélnodnunk, ha Tudományos termékeinkre nézve a' Kis Dánus nemzethez hasonlítjuk is magunkat. Meg kell vallanunk, hogy nemzetünknek igen kitsiny része olvas. E' kitsiny részben is, hányan olvasnak nem Magyarúl *)! Mi távol van még a' Magyar Nemesség 's Városi Polgárság tsak a' szomszéd Németektől is; — Ezek közt a' tehetőssebb Birtokosok, Kereskedők, Polgárok nagyobb részént mind birnak meglehetőes Tudományos esmérettel, közönséges folyó írásokat olvasnak, Ujságokat járatnak, tsupa fény-üzésből is nemzeti Könyvtárokat tartnak; nem is említvén a' hivataljoknál fogva Tudósokat, kik közt tsak Író több találattik Tizenhárom ezernél. Tudjuk hogy Hazánkba melly kevesek még a' Festetits Györgyök, Széchényi Ferentzek, Teleki Jósefek, Sámuelek, Lászlók, Rádai Gedeonok, Vitzai Mihályok, Jankovits Miklósok. — De azt tudni hogy az Olvasó kö-

---

*) Ezeknek száma az egész hazát felvévén jóval feljül' haladja azokét kik magyarúl is olvasnak. Az idegen nyelven 's külföldön írt könyvek megvételére hazánkba sokkal több pénz fordítatik mint a' Magyarokéra; az itt Pesten lévő 7. Könyv-kereskedők közül négy szinte kikötőleg az idegen Könyvek eladásából él, és tsak három kereskedik az idegenek mellett, valamennyire Magyarokkal is.

zönség kistsiny, nem elég. Okait kell ennek kitalálni, 's felfejtegetni.

Szabad legyen nekem Nemzetünkben az Olvasástól való idegenkedésnek egyik Fő okát a' Deák nyelvben keresni és találni. — Ugy jártunk mi a' Deák Nyelvel; mint a' Németek, Frantzok, az Angol Deisták Munkáikkal, melyek sokkal több kárt tettek Anglián kívül, mint sem belől. Az Itáliából hozzánk került Deák Nyelv is tartóssabban uralkodik rajtunk, mint sem azokon, kiknél annak hazája vala. Tagadhatatlan és kétségbe hozhatatlan igazság ez, hogy a' Nemzet, ha mivelődni, pallérozódni, a' nyers vadállapothól érett és szelid korra lépni akar, ha nemzetiségét el veszteni nem kívánja, szükség hogy magából, maga által maga saját nyelvén mivelődjön és pallérozódjon. A' Nemzet' igazi culturája, saját nyelve' mivelésével kezdődik. „A' Lélek u: m: Montaigne, emeletenkent „épít a' Litteraturába és Culturába. De hát minek „kell lenni a' Fundamentomnak, alapnak? Idegen „Nyelvnek e', vagy Anyainak? Kétség kívül „ez Utolsónak,” így szól Herder; „külömben idegen jármot hordoz.” — Mi e' helyett most is a' Deák Nyelvet tesszük alapul, sőt vég-Czélul. Ezt a' külömben kellemetes és hasznos Nyelvet nem úgy használjuk mint eszközt, mely által dolgot, Historiát tanuljunk, a' régiség nagy emberei Lelkekbe be hassunk, — hanem egészen Látiumi Irók akarunk lenni. Innét a' mi Nevelő Intézeteink Fő eránnya a' Deák nyelv, — Deák Beszéd, Deák Írás. — A' Tanulók' szorgalma, és Talentuma egyedül a' Classica Litteraturából mérettetik. *) A' leg több idő, —

---

*) Itten valamennyire a' T. Szerzőnek ellent mondani kénytelenek vagyunk. Deák nyelv, Deák Beszéd, Deák írás Os-

az Ifjuságnak leg drágább, soha vissza nem szerezhető esztendei (midőn az erő tártós, a' kedv vidám, az ész könnyen fogó, 's a' mikor volna helye és ideje a' Nemzeti Litteratúra meg szeretetetésének, 's a' valódi Tudományok' Gyűjtésének) a' Deák Nyelv Tanulásával repülnek el — Seneca szerént, „Nem Anyira az életnek, „Hazának, mint az Oskolának tanúlván.” Innét az Oskolából ki kerülven, leg többen nem kapták el a' Magyar Izlest, mindent Ciceroi szempontból néznek, Deák mértékre ütnek, 's midőn elég tsinossan irnak Deákul, — Magyar miveik el árulják a' járatlanságot. Hogy ujjabb példát ne hozzak fel, hasonlitsuk össze Kármán-nak Ráday Pál felett mondott Halotti Deák Beszédjét, egyéb Magyar miveivel; — a' Romai Classicus tollú derék Kármánt nem esmérjük meg midőn Anyai Nyelven ir. — Az Oskolákba volna igazi helye és ideje a' Nemzeti Tudományos és olvasó Lélek fel gerjesztésének, és el terjesztésének. A' Deákul ne-

---

kolánk nagyobb részének fő tréjja; de melly Deákság? valóban nem a' Ciceroé, Virgiliusé vagy Horatiusé. A' tanuló egész szorgalma, minden talentumai a' Deák nyelv megtanulására fordítatnak, de a' Classica Litteraturáról majd semmi szó sints. Legsorgalmazatosabb ifiaink is, az oskolákat elhagyván, folyvást beszélnek a' nállunk divatban lévő Konyha Deák nyelvet, és egy jó allegatiót, Mandatumot, vagy Intimatumot helyesen is feltudnak tenni de a' Cicero szédítő, a' Virgilius férfias, a' Horatius velős és az Ovidius kellemetes Deákságáról képzetek sints. Ha a' mai időben a' gögös Romának kellemetes nyelven az ujjabb nemzetek szüleményei közül valamit tisztán és ékesen írva akarunk olvasni, kénytelenek vagyunk hazánkat, hol ezen holt nyelvre arra használtatik, a' mire több századok olta történt kihalása, és megállapodása után éktelen változások nélkül nem alkalmas, elhagyni és azt a' Rülköldön keresni, hol ezen nyelv változhatatlan tisztaságában megmaradhat, tsupán arra használtatván, a' mire már Augustus idejébe is alkalmas volt. A' nem Deák Olasz és Német föld több ékes tiszta Latán írókat mutathat elő, mint a' Deák Magyar Ország.

A' Red.

veltettek közzül nem tsuda, ha kevesen izelitik meg az Anyai nyelv édességét — nem tsuda ha ritkák (tsak az választattak) látják annak ditső szépségét. A' Nevendék Ifjunak elméje hasonló a' tiszta papiroshoz; a' minő szint elsőben arra mászolnak, nem kopik az arról le többé tisztára. Ha a' nevendékekkel a' Deák nyelvet úgy nézetjük, úgy tsudáltatjuk, mint egyedül való böltsesség követ — mint valamelly non plus ultrat — olly határt mellyen túl menni nem lehet akarni bűn — —. —. tsuda e', ha a' jámbor Tanítóinak szavát fogadó Nevendék ki jövőn iskoláiból Deák Nyelvbéli szép készséggel, úgy tekintí magát mint egészen Czélt ért Tudóst, tsuda e', ha azt hiszi, hogy mindent tud, mivel folyvást beszél, és ír Romai nyelven, 's a' Tudósokat is, és Tudományokat a' Deák Nyelvtől méri? tsuda e', ha lé nézi Anyai Nyelvét, mellyhez való Izletét és Tactusát már a' Deák Nyelv, elébb el foglalta? tsuda e', ha Magyar Könyvet nem vesz, ujjságokat nem járát, nem is olvas, — mivel minek is olvasna? holott, a' mi Fő, jól érti magát a' Deákba?! — Ha ír, Cicero, vagy Caesar — ha költ, Horáitz vagy Virgil kívánna lenni, Magyar Ég alatt, 's mai időbe. Mi ennek a' következése? Az, a' minn panaszolkodnak a' Könnyv árosok, Nyomtatók, a' mitsinlenek a' Magyar Műzsák, — t: i: a' magyar elme mivek, munkák, Könyvek; nem kellenek, nem olvastatnak, és így nem is vétetnek; mert a' Fő böltsesség, az egyetlen egy Tzél, a' Deák Nyelv esmérere már el érődött. Itt is igaz Ciceróval: Multi ad sapientiam pervenire potuissent, nisi se iam pervenisse putassent. Ez az oka, hogy olly kevés magános Magyar Könyv Tárokat láthatni, — hogy olly hamar meg szűnnek a' leg betsesb folyó Munkák, — hogy a' Könyv árosok irtóznak a'

Magyar Könyvek kiadásától, a' Szerzők meg jutalmaztatásától.

Alig van nevetségesebb képtelenség, mint midőn illy mindennapi ditsekedést hallunk: „Hatalmamban van négy (Magyar, Deák, Német, és Tót) Nyelven beszélni és írni tökéletesen. „Hiszen, csak azt a' Nyelvet mondhatom én sajátomnak, azon fejezhetem ki magamat legtermészetesebben, és így leghathatóssabban és ékesebben, a' mit Anyám téjével bé szívtam, a' min gögitsélni, esméretre, itéletre, okoskodásra fejtőzni, több képeket öszve kötni kezdettem. Csak itt vagyok én örökös nemesi jussal bíró földes Ur, a' hol szabadon bánok, tselekszem, járok, kelek; — idegen és nem Anyai Nyelvbe pedlg csak zsel-lér, sőt jövevény, ki mindenkor félhetek, ne talán a' Nyelv Törvényeit által hágtam. Itt a' gondolatot azonnal formába önti a' készen álló Anyai Nyelv, — amott eszmélődés sőt keresgélés is kell, hogy alkalmas szavak, és ki fejezések merítsék ki a' gondolatot. — Itt saját kintsemmel kereskedem, amott költsönözök, és magamat adósságba verem. Valjon egy nem Magyar, tsupa nyomtatott Könyveink után, tudna e' ugy írni, mint Kis-Faludi, Csokonai, Kis János, Takáts, és Pethe?

Az Oskolákba kell neveltetni az Eredeti. Íróknak. Ugy de az Eredeti Író csak az, a' ki egyszer'smind Nemzeti Író is. A' leg nagyobb Írói mind a' régi, mind az ujjabb világnak, egyszer'smind Nemzeti Irok is voltak. Erasmus, Hutten, Leibnitz, és némelly igen kevesek itt ki fogást nem tehetnek. Különös hogy Verulami BACÓ az Angol Litteratura akkori gyarló állapotjába is, Nemzeti Nyelven írta halhatatlan munkáját, De Augmentis Scientiarum: — 's abból fordítá le Deák-

ra. Nem egyéb, hanem csak Anyai nyelven szólalhattak meg Hazánk' első rangu Tudóssai, Revai, Petzeli, Fehér, Diószegi, Pápai, Zsoldos Dr., Dugonits s' a' t. — Távol legyen hogy ellenezhető volna a' régi Litterátura szeretete; sőt tanuljuk és kedveljük azt ezután is, csak hogy ne úgy mint Tzelt, hanem mint Eszközt a' Tökélletesedésre. Kik voltak valaha nagyobb kedvellői a' régi Litteráturának, mint Barthelemy, Robertson, Blair, Wieland, Héeren, Kazintzy, Budai, *) Tóth Ferentz, és Horváth István? de valjon mint használták ők azt? nem de úgy e' mint eszközt? Lettek volna e' azokká a' mik lettek, ha úgy nézvén mint Eszközt, úgy nem bántak volna vele, mint a' méhek a' sok virág porokkal és nedvekkkel?

Méltán örvend minden Nemzete elő mentét öhajtó Hazafi, halván hogy az Oskolai Tanítók, az Ifjúsággal kívánják meg szerettetni édes Anyai Nyelveket. Ki ne ditsérné a' Psoni Kir: Gynasiumbéli Tanítók' szép igyekezetjeket, mellynél fogva némelly Tudományokat, 's esméreteket édes Anyai Nyelven tsepegtetnek nevendékeikbe. E' derék Szerzet Újj fénnyel ékessíti leg régibb 's törökös szerzetjeknek borostyán Ko-

---

*) Egyházi Fő Nótárius és Theol. Prof. Budai, ez a' Magyar Hemsterhuis, a' Nagy Heyne-nek egykor Tanítványa és barátja, kétségkívül nem kis érdemet szerzett a' Magyar Tudós világra nézve azzal, hogy Litteraturae Professor korába Hemsterhuis és Heyne lelke után fejtette, világosította és megizelítette a' régi Görög és Római Classikusokat, a' régi tudós világba által tudta tenni tanítványit. — Sok derek Tanítványi közzül így támadhattak az ő oskolájából, Tanítói széket méltán elfoglaló és betöltő Tudós Magyar Mihály és ifjabb, Pézely József. — Mi nagy szerentse hogy Prof. Budai Úr, mint egykor Ernesti, a' Classicus lelket és izletet által vitte a' Theologiai Tudományokba, változtatván Tanítói székét.

szoruját. — Ki ne örülne a' Túl a' Dunai Reformátusok Superintendenciájában fel állított Tudományos Biztosság', már is szép gyümöltseinek, melynek köszönhetjük Ratona derék Mathematica, és Physica Geographiát, Zsoldos János Diaeteticáját, ugyan annak Zsoldos *) Jákób által Magyar versekbe lett foglaltatását, Ángyán Magyar Niemayerjét, Márton Moralis Kátechismuszát, melly munka ha bár az illető Elöljárók előtt a' mértéket egészen meg nem üthette is, de mint első Jégtörő készített utat azon felséges Tárgynak, ama szerentsés tollú 's a' közönség bizodal-mát tellyessen megnyert Tóth Ferentz által le-jendő tökéletesbb 's haszna vehetőbb kidolgozá-sára. E' Tudományos Biztosságnak felállítása, egyik kellemetes Virág Mlgos Fő Curátor Szil-lasy József Úrnak érdem Virágokból fűzött ko-szorújába. E' felemelkedett gondolkodásu, 's Ke-resztyén érzésű Méltóság, mihellyt a' Túl a' Du-nai Superintendencia Kormányát 1811-dikben ál-tal vette a' Bönyi Köz Gyűlésbe azonnal fő gond-ját az Oskolai Ifjúság' erköltsi és Tudományos neveltetésére függesztette. E' végre ott mindjárt azon Superintendencia legnagyobb Tudománnyal, 's tekintettel biró Egyházi és Világi Tudóssaiból egy fenn álló Tudományos Biztosságot szerkez-tetett egybe, melynek kötelességéül tette, a' Köz-Gyűléssel együtt, az alsóbb Oskolák számá-

---

*) Zsoldos Jákób Verses Diaetetikája kéméltetlen Recensens-re akadt T. P. Urban. Bár volt e' Recensens Úrnak meg-nem gondolni, hogy Zs. J. Úr felette megvölt kötvé és szorítva a' versírásba, hogy nevétség volna a' Prosa Tex-tust Versekkel világositni, mivel inkább a' vers alá szo-kott folyó beszédbe való világositás tetetni, — és hogy minden esethen menthetetlen bátorság vala, egy az elő-illető Elöljárók által jóvá hagyott kezi Könyvet, ugyan azon Helybehagyó Elöljáróktól függeni tartozó Indivi-duumnak betsmeregni; — mert nem de „plus vident oculi, quam oculus”!

ra kiadandó Magyar Kézi Könyveknek készítését, a' készülteknek megvizsgálását, 's ítéleteknek a' Köz-Gyűlés eleibe való terjesztését. E' Tudományos Biztosság, nagy Lelkü Szerkeztetője' tzeljének már is így megfelelően, jövőre mind több több gyümölcsökkel biztatja a' Közönséget: 's ha bár (amaz Ősz' buzgó Tudós Osváldnak kívánsága ellen) tisztelt Méltóság, a' Köz-Gyűléssel együtt a' felsőbb Tudományokat meg most, Deák nyelven kívánja is taníttatni *); (mert nem lenne e' tsorbúlása az Ifjuságnak a' Magyar Tanulás mellett, midőn egyébűtt mindenűt a' Latinismus uralkodik? 's nyerne é valamit az illető közönség az ilyen különözéssel?) de az alsóbb iskolás gyermekek kezébe (a' kikből kevés Tudós válik) Magyar Kézi-Könyveket adván, bizony ez által terjeszti 's elő segílli a' népnek világosodását, esmérete szélesedését, Erköltse tsinosodását, szóval a' nemzeti Culturát gyarapítja.

Nemzeti Nyelvünk ügyének Pártfogói! Culturájának Védjei! Erköltseinek nemesítői! Tu-

---

*) Az ifúságot lehet, mivel még olly szükség vagy on hazánkba reá, a' Deák beszédbe gyakorolni, lehet, sőt kell is a' szép Latán nyelv valóságos belső természetével állapozan megismer tetni, a' Classica Litteratura szépségeinek tökéletes megítélésére vezérelni, a' nélkül hogy a' felsőbb tudományok kikötőleg deákul tanitassanak. Itten is el kell a' dolgot kezdenünk, ha boldogulni akarunk. Höl lehet pedig jobban és méltabban ezt tennünk, mint a' Reformátusok iskoláiban, és épen a' legfelsőbb, az az az egyházi tudományokban? Ezen hitágazatnak lelkitanítói hazánkba, majd minden kifogás nélkül Magyar halgatóikhoz magyarul szottlanak. Ezeknek leglőbb szükségek vagy on a' Magyar nyelv tökéletes esméretére, még pedig nem úgy, a' mint az Dajkáik szájában hangzik, hanem a' felsőbb 's legfelsegesebb képzetekre alkalmaztatva, hogy halgatóikat az ldvezitők szent tzeljához képest oktathassák. Ezeknek a' Konyha Deákságra majd semmi szükségek sintsen; ezekre nevé már most is megszűnhetne a' Latinumi nyelv tzel lenni, és jól hasznaltathatna mint eszköz.

dós fiai! kivált Oskoláink Elöljárói, 's nevendékeink Tanítói! a' Ti kezetekbe vagyon a' Nemzettestnek ügye, az ifjúságnak szíve, értelme, mivelése a' gondviselés által Ti reátok bizattott! Mennyetek e' Ditső pályán Csüggedés nélkül a' nagy Czelra! Aldás kíséri a' Ti Nemzet javaért nem sajnált fáradozástokat 's áldozatitokat! Áldást mond reátok a' mai ember nyom! Ezer áldást mondánd reátok, a' nagyobb nemzetiségre jutandó háláadotós maradék!

Tóth Dániel.

4.

A' Szolnok - vári viszontagságoknak folytatása.

d) Szolnoknak állapotja a' pártosok' idejében.

A' tizenhetedik századnak utólján, és a' tizenhétadiknak Kezdetében a' békételenkedésnek, és zendülésnek lelke szállotta, és rongálmeg a' két magyar Hazát. Én azon zürzavaros idő szakaszokat, mellyekben a' szabadságnak vérrel festett zászlóját széljel hordozván a' támadók, önnön honnyoknak kebelében dühösködtek örömebb szönyeggel borítanám-be, sem mint felderíteném, ha azoknak súlyát a' Szolnoki vár-is keserűen nem érezte volna. — Úgy láztott, hogy mind eleinte a' sokszorozott panaszolkodásokat, mind későbbre a' boszszú állást az Országba nagy számmal be-szállított; de el-szenvedhetetlenül gorombáskodó, és a' népet sanyargató német Katonák ingerlették. Azomban az ezektől való megszabadulásért haszontalanul áldozta fel életét sok

jó hazafi; a' mi sajnosabb, a' ki a' pártosokkal kezét fogni nem akart töllök áldoztatott-fel — Egész tájékok vereslettek a' szabadság helyre állításának színe alatt ki-öntött ember vértől, és egész fel-dulatott megyékben a' füstölgő üszögöknel egyebet nem lehetett látni, mivel valamerre omlottak a' lázzadtak tsoportjai, mindent tüzzel és vassal emésztvén a' pártosság dühének legszomorubb nyomait hagyták magok után. — Sokaknak nem tetzvén a' régi Kormány-szék azt tsak azért is fel-forgatni törekedtek, hogy újságot támaszszanak, a' Köz zavarodás, és rendetlenség között pedig vagyonna, és Méltóságra tehesse nek szert: ugyan azért a' szabadságnak kiáltásai, hogy be-hatóbbak lehessenek tzipra, és eles ki-ejtésekkel ékesítették-fel. Az ezekre ugy se hal-gató jámborok hogy a' támadás árjának gátot ne vethessenek fel-kontzoltattak. — De hogy annyi öldöklések, és pusztítások után se juthattak a' fel rendültek a' kívánt tzielra bizonyítják a' törté-netek, sőt tanuságos olvasni azt, hogy a' pár-tosság indítóji se garázdálkodhattak húzomosan, mert vagy egymást óltották ki, a' mi közönsé-gesen a' szabadságot mohón hajhászó békételen-kedőknek a' sorsa, és kimenetele: vagy a' segit-ségre hívott Törököktől rabságba ejtettettek, és jármoltattak.

A' Szolnoki várban lakozó pogányoknak nyu-godalmokat az előbbeni szakaszban de fordúlt törté-netek után tovább hetven esztendőknél semmi sem háborította — meg. Leg első vólta' békételen Grof Tököli Imre, a' ki a' nagyra vágyás lelkétől, és németek ellen viseltető különös gyűlölségből indittatván, minekutánna a' Lengyeleket, Tatárokat, Kozákokat magához tsatolta mintegy husz ezer emberrel ugy mint támadó Erdélyből ki-tört Magyar Országra, és azt erő-

szakossan magáévá akarta tenni. Az ő fegyverének élet leginkább érzették a' bánya Városok, és Felső Magyar Ország, a' hól mind az, a' mi az ő uralkodásra való vágyódásának meg-nem hódolt a' föld színéről el-törültetett. De széljel kőboroltak az ő seregei Hevess Vármegyében-is, kiknek győzedelmeskedő, és kegyetlenkedő fegyvereitől el-rémülvén a' Szolnokvári Törökök, mihellyt ezt a' heljet a' pártosok 1678-dik esztendőben megszállották alkudozás mellett az erősséget azoknak által is botsátották. — Ugyan ezen esztendőben fel-adta magát a' támadóknak Tarna vára Hevess, és Putnok Gömör vármegyében.

Szolnokot ezentúl Tököli Imre birta, mind addig; míg 1683-ik esztendőben (Leopold Tsászárnak diadalmas népitől megrettenvén) a' Törökök Tsászárával Mehmettel az Ország nevében szövetséget kötött, és a' Kassai Ország Gyűlésben végbe vitte azt, hogy a' Magyar Haza Török őlalom alá botsáttasson, mellyért is őtet a' Sultán Királyi nevezettel tisztelte meg a). De ezen segédelmi, és társasági Kötésnek egyik pontja szerint Tököli (kinek a' Törökök se láttattak igazán hinni) a' hatalmában lévő várakat is a' Máhomedánusoknak vissza eresztetni köteleztetett b). Illy könnyű szerrel kapák vissza a' Pogányok a' támadóktól a' Szolnoki erősséget is

---

a) Joannes Szegedi in rubricis Juris Hungarici Parte III-a folio 224-o.

b) Tököli már esztendővel előbb; az az 1682-ben Májusban az akkori Budai Bassa Ibráimmal kitsímálta volt azt, hogy ha a' Törökök által a' Magyar Nemzetnek hajdani szabadságai vissza adattatnának, azt ő a' Sultánnak adózóvá tenné. A' Bassa a' segítséget, és ha úgy tettzene az új Királynak választását is megígérte neki, a' kinek 40 ezer aranyoknál többet nem kellene a' Sultánnak fizetni. Háború idején pedig a' Haza a' Török Tábornak eleséggel tartaná. Georg: Pray Hist. Reg. Húng. Budae anno 1801. in Parte 3 a ad annum 1682.

újra, és a' Török Beg Musulmánokkal tele tömi a' váratskát.

Ugyan azon 1683-ik esztendőben Juniushan, hogy a' Tatárok Chámja néhány ezerekkel Szolnokba érkezett légyen, a' honnan Léva felé fogna indulni Tökölnek a' Budai Bassa Ibráim megírta, és eggyyszer'smind intette a' Grófot, hogy a' Nagy Vezérnek Rára Mustáphának, a' ki Györnek, és Bétsnek tartott hadaival, ő iránta teendő rendeléseihez alkalmaztassa magát a). Így szokott a' hatalmasabb segítő társ a' gyengébbnek parantsolgatni.

A' Nagy Vezér 1683-ik esztendőben Béts alatt az ütközetet elvesztvén, és az Ostriai Seregektől félbe szakadatlanul üldöztetvén a' várakat se tudta Magyar Országban megtartani. Ehez képest a' Gróf Tököli Imrétől által vett Szolokban alig volt 2 esztendeig a' Török őrizet, mert 1685-ik esztendőben, minekutánna Shultz, és Caprara Vezérek Eperjest, és Kassát elfoglalták volna; Heisler Donát, és Merzy egykik a' lovasságnak, a' másik a' gyalogságnak Generalissa Onodból, mellyet már hatalmokban ejtettek volt egy derék osztály Katonasággal le-

-
- a) Georg. Pray in epistolis Procerum R. Hungariae Parte 3-a epistola 160. in annotat. — A' Törökök főképpen a' Béts alatt történt megverettetések után Tökölitől, mind inkább inkább idegenedni kezdettek, nem tsak azért, mert álhatatlansága es minden mozgása gyanús lett előttök; hanem azért főképpen, mert a' Leopold ellen indított igazságtalan, 's reájok nézve igen igen szerentsétlen háborúnak okát nekie tulajdonították, úgy mint a' ki Mehmet Sultánt a' Frigy felbontásra birta vala. Ugyan azért ennyi tsapásoknak, és gyakori megverettetéseknek oktatóját megakarván büntetni a' Váradi Bassa a' Grófot 1685-ben elfogta és Adrianopolisba fogságba küldötte. Tsak ugyan az Asiai Török földön Pálma szerint 1704-ik esztendőben 13-ik 7-berben, minekutánna a' Cáholica hitre tért volna Nicomediában (vagy Ismidben) Anadoliának nagy, és nepes tengeri várossában) mellyben a' Török Bassa is lakik, nyughatatlan életét végezte is Tököli.

küldöttetek Szolnok alá, a' hová is, noha késő
őszkor érkeztek, még is a' várat, melly a' Török-
köktől újjontan megerősítettett vala körül kerítet-
ték. A' benne Kormányozó Beg (kinek nevét fel
nem tartották az Írók) a' várat felkivánó Német
Tábornoktól huszonnégy órát kért a' gondolko-
dásra, a' mit nékie Heisler (Heusler) annál
könnyebben megengedett, mivel a' több várak
ostromlásából ide vezetett katonáknak egy ke-
vés megpihenésre szükségek vólt, de maga is az
alatt a' tájékat bővebben kikémlelni óhajtja vala.
Le nem folytak vala azon közben a' kialkudt 24
órák, a' midőn a' kívül álló Tsászáriak előbb
csak füstölögni, azután lángba borúlni látják a'
várost. Mellyre szemfúllességek felingerlődvén a'
mikor a' dőlgot bővebben vi'sgálnák, már a'
Tisza hídja is nagy tüzzel égett, a' mi tüstént
elhitette vellek, hogy az ellenség Szolnokból a'
Tiszán keresztül elillantott, a' mi több, ne hogy
valamiképpen az ostromlók a' meggyújtott hidat
előlthathának, és az ő kergetéseknek azzal módját
ejtenék, hogy szaladásokat egészszen bátorságo-
sítsák az álló hídnak utólsó árkussát magok u-
tán lerontották, és Szegednek tartottak, melly
még ekkor az övék vala.

Semmit sem szeretett volna inkább a' Német
Vezér Heisler, mint a' szaladó Törökökkel a'
Tiszán túl való térségen megpróbálkozni; de ka-
tonái a' martaléknak a' lángoló városból való ki-
ragadozásának mohon nékie estek vala; azomban
a' hid pallókat már meg emésztette vala a' sebes
tűz, melyeknek helyre állítására szolgálható fája
sem vólt. Még-is feltalálta magát az okos Tábor-
nok. Az hamarjában öszve szedett gerendákból
túdniilik tutajokat vagy lábszákat fúratván öszve,
és néhány hajotskákat-is kaparitván, bizonyos
számú katonákat által szállított azokon a' folyónak

túlso partjára, a' kik a' futó pogányokat dühösen kergetnék. a) Ezen próbatételnek gyümölcse lett. — A' Heisler fegyveresei nem tsak két száz Török foglyokkal, hanem sok felszedett bujtorokkal, ruhákkal, és más ingó bingó halmikkal mellyeket az ellenség a' könnyebben lehető el-lábolás véget elvetett magától) meg-terhelve tértek vissza a' városba, a' mellybe, és azonszerént a' várba-is a' meg szálló sereg ki mondhatatlan örömmel be-hordozkodott vala. Így tsak nem alúva Úra lett Heisler annak a' nevezetes mind a' természettől, mind a' mesterségtől hatalmasan meg erősített helynek, a' minek el-foglalása, ha a' Máhomet fiainak bátorsága el-nem tsüggedett volna baromi munkát kívánt volna.

Szolnoknak meg-vétele után a' két Hadi vezérek, a' Balla Szent Miklósi (most Török Szent

-
- a) A' Vár vissza foglalásának leírásából két dolog világosítatik meg. Elsőben: hogy a' város még 1635-ben föld bástyákkal kerített hely volt, mellybe a' Török szüntűgy bezárta volt magát, mint a' várban. Külömben: ha nyílt hely lett volna a' Nemetek legelőszőr is abba beszállottak volna, és így azt az ellenségnek felgyújtani se engedték volna. Másodszor: Minthogy Katona István Hazai Irónk (in hist. crit. Reg. Hriae ad annum 1685.) legelőszőr ezen ostromlaskor tesz a' Tiszán volt álló hídről emlékezetet; tehát nem lehet kételkedni, hogy a' pogányok táináltatták a' Tiszán a' legelső álló hidat, mert a' mint az első szakaszban láttuk 1552-ben, midőn Pekri Gábor Kapitány, és Katonáji részent halász hajókon, részent úszva költöztek által a' Tiszán, a' hid (ha meglelt volna) annyival inkább említettethne, mivel az egész ostrom elég körülállásosan iratott le mind Istvánfi Miklós mind Ortelius Redivivus által, és még sintsen legkisebb, szó is az álló hídról ezeknél 1596-ik esztendőben pedig, midőn Maximilián Fő Hertzeg ostromja fordul elé, tsak hajó hídról tétetik említés. — A' Törökök által tett tsinálmányok örökségre építették: ilyenek voltak templomaik, váraik metsetjeik 's a' többi, nekik jutott tehát legelőszőr ezekbe, hogy a' Tiszán állandónál fennálló által járást tsak azért is készítsenek, hogy Arad, Jenő, Gyula, Szeged, és a' több várak a' Fő erősséggel Budával a' kinek Basájától a' több Török Igazgatók közel másfél századig függöttek a' közösülést fentarthassák.

Miklós) kisdud váratskának fordultak, melyet al-
kú mellett az ellenség nékiek minden lövés nélkül
fel-adott. a) Innen Szarvasra tértök, melly akko-
riban egygy megerősített városka vala; de a' melly-
ben a' felelem nem tsak a' pogány őrzőket, ha-
nem a' lakosokat-is annyira megszállotta, hogy
a' Tsászár táborának oda érkezése előtt mind
egygy lábíg onnan el szöknének, azért üressen
találván abban a' házakat a' Németek azokba téli
szállásra be-költöztek, és tavaszíg ott tanyáz-
tak.

Heuslernek, b) és Merzynek ezen
szerentsés fordulásai nagy tsapások lettek volna
az öszvé-esküdtekre nézve, ha a' pártosság szövét-
neke loboghatott volna, mert valamint most, ugy
akkoriban-is a' termékeny alföld lévén ugyszól-
ván Magyar Országnak élées háza, ezen kör-
nyékekből szedtek a' támadók seregeik számára
az eleséget, de Tökölnek a' Törökök által lett
el-fogása után a' békételenek eltsüggedvén Pet-
neházi javallására Leopold Tsászár kegyelmét el
fogadták, és hivségére állottak vagy inkább visz-
sza térték,

---

a) Balla Szent Miklóst, és Szarvast szintűgy bírták az öszve
esküdt Tökölánusok 5 esztendeig mint Szolnokot, de
ezek is 1683-ba már a' Törökökre vissza szállottak volt,
a' kik nevezetesen Szent Miklóst melyet Maximilián
Fő Hertzeg 1596-ik esztendőben lerontott vala megént vé-
delmezhető állapotba helyhezttettek,

b) A' faradhatatlan Bajnok Heisler (Donát) 1687-ik eszt-
endőben a' 28-ik törvény tikkely' 28-ik pontjának ereje-
vel Magyar Hazafinak tétetett, A' Merzi ház későbbse az
az 1723-ik esztendőben a' 125. tikkellyben honnyasitta-
tott meg. Azomban Heisler Donátot, Gróf Heister-
Sieghertel a' ki mint Feldmarschal, és Győri Fő Korm-
mányozó Vezér hasonlóképpen 1715-ben a' 13-dik törvény
tikkely szerént hazafiuságot nyert, nem kell eltserélni.

Ugyan azon 1685-ik esztendőben nyóltz van-
hatodikra kelve Cáráffa Antal a) nevezetes
hadi Vezér de kegyetlenkedéséről, és vadságáról,
még inkább el-hiresedett ember nagy táborral
Debretzenben, és a' város körül lévő falúkbán
telelt. Azután Szolnokba jöven a' vár hástyait még
inkább megjobbitotta b) a' német őrizetet abban

a) Úgy annyira elremitette Cáráffa a' föld népét kegyetlen és
durva bánása módjával, hogy most is néinelly anyák síró,
és elhalgatni nem akaró magzatjaikat az ő nevével, ijjesz-
tik Debretzenben nevezetesen, és annak szomszédságában
keservesen emlegettetnek azon sanyargatások, melyeket
Káráffa ott táborozván őaseiken elkövetni nem irtózott.
a' mi több közmondássá vált a' hazában az, hogy három
rosz fa volt Magyar Országban, Cáráffa, Mustáphá
(a' nagy Vezér) és az akasztófa.

b) Cáráffa rendelkezéből 1685-ik esztendőben igen sok pa-
lánc fákát kellett volna a' Szolnoki vár' számára a' két
egyesült Vármegyéknek hordani; hanem a' szegény falusi
Bírák az Egri Basának (mert az Egri várat a' Tsászáriak
két esztendővel későbbre nyerhették vissza a' pogányok-
tól) iszszanyatos fenyegetéseitől inkább dederegtek, mint
Cáráffa haragjától, ugyan azért engedelmet kértek,
hogy a' karóknak való fákát Szolnokba nem hordhatják.
— Talám nem tesztek kedvetlen dolgot, ha a' Megyénknek
leveles házában Egerben talált két írást ide iktatom. Az
első esedező levele a' Poroszlói lakosoknak, melyet a' He-
vess Vármegyei Vitze Ispánnak Rylavszky Ferentznek e'
tárgyban küldöttek, mely is szörül szóra így következik:
„Mindenkori hűséges, és alázatos szolgálatunkat ajánlyuk
„kegyelmednek Nemzeti Ispány Urunk, kívánván Istent
„től jó egészséget, és szerentsés boldog előmenetelt”.

„Ez alázatos supplicatióunk által kelleltik kegyelme
„det minékünk Poroszlai lakosokkal közönségesen Nem-
„zeti Ispány Urunk megtalálnunk igen igen nagy szorgal-
„matossággal, és siettséggel, mivel rajtunk lévén Múltó-
„ságos Generalis Urunk Ő Nagysága kemény, és szorog
„parantsolatlyta a' Szolnokban kívánandó Palánc fánk vé-
„get, hogy életünk halálunk veszedelme alatt mennél ha-
„marább a' Palánc fákát Szolnokban meghordjuk mi is
„azért szorgalmasan munkálkodván benne a' szekereket
„a' Palánc fának hordására elrendelvén megindítottuk
„vala, de a' Basa (Egri) levele érkezvén reánk erős pa-
„rantsolat alatt, hogy ha megtszelekeszszük minden ke-
„gyelem nélkül hét Esztendőön felül mind edgyik kardra
„hánnak bennünket érette! Immár az kettő között nagy
„anxietásban lévén éppen bizonynyára tsak Agonizálunk,
„mit kellessék tselekednünk melyre nézve kinszerítettünk

meg többítette, is azoknak eggy rendszerént való igazgatót is adott; sőt annyira meg kedvelte

„kedetekhez folyamodnunk Nemzetes Ispány Úrunk mint Isten után való földi gyámolítónkhoz hogy esedezzen érteünk Méltóságos Generalis Urunk ő Nga előtt, hogy ne tulajdonítsa ő Nga vakmerőségnek avvagy nem akaratnak hanem a' veszedelem alatt lévő lehetetlenségnek: mert örömmel jó szível cselekedtük volna ő Nga szabad velünk valahová téssen bennünket de tudván azt, hogy a' keresztényi irgalmasság lakozván ő Ngánál jobb nekünk az ő Nga könyörülő irgalmas kezeiben esnünk, hogy sem a' Pogány irgalmatlan kezei szálljanak reánk, melyben szorgalmatossággal munkálkodván Hed Nemzetes Ispány Urunk, és értünk mi is életünk fogytaig, való köteles, és hűséges jó akaratunkat szolgálatunkat meg nem tagadjuk kedektől, életünket lakó helyünkben megtartván kegyelmeikkel egyetemben, hogy Isten boldogítsa bennünket kívánnuk. — Datum Poroszló die 26-a 9-bris anno 1675. — Ezeknek utánna légyen az Úr általmában áldásában az kedetek életé kívánnuk. Adgya Isten hogy ezen alázatos supplicatiónk is találja boldog, és szerencsés órában kedeteket szívesen öhajtyuk”.

Az esedező levélnek felyül írása ez. „Alázatos supplicatióunk Nemes Heves és külső Szolnok Vrgye Ispányának Nemzetes Vitézlő Bulyoczky Ferencz Urunknak, nagy bizodalommal, és reménységgel Poroszlóról”.

A' második a' Gyöngyösieknek ugyan azon dologban az akkori Szolnokban lévő Vitzé Ispánnak küldött írása, melly levél formában készült, és betű szerént így vagon írva.

„Ajánlyuk Hegyelmeteknek alázatos szolgálatunkat. Isten sok jókkal szerentsés jó egészséggel áldja meg Hegyelmedet”!

„Egerhen lévően már régtől fogva az Fő Biránk fogva egynehányad magával két Embereinket küldöttük volt, he, hogy könyörögenének a' Pasa előtt hogy engedné meg az palánk fának alá hordását Szólnokba, minémű választ adott, és minő keményen fenyegetődzik reánk végette alá küldöttük az levelet Hegyelmedhez kérvén alázatosan Hegyelmedet instáljon Méltóságos Generális Urunk elő Nga előtt hogy ha módunk volna benne a' mit meghordhatnánk jó szívvvel megcselekednénk, de lehetetlen a' Török miatt megcselekednünk minden felől, tsak nagy veszedelemben forgunk Semsei Uram is minémű levelet küldött a' minapi tolvaj katona úgymint Dósát, Farkas megzajgatásáért azt is elküldöttük kérjük azon is Hegyelmedet csendesítse kegyelmed ő kegyelmét is, hiszen ki fog tetszeni az Inquisitióból minden cselekedeti, Dósai Farkasnak, Mi is kegyelmed hozzánk való jó aka-

a' várat, hogy 1687-ikre kelve az egész telet ott töltené, ő lévén akkor a' Lotharingiai Herceg' 5-ik Károlynak (Béts, és Buda egyik Fő szabadítójának) jelen nem létében Leopold 'Tsászárr' hadainak feje. — Tsak ugyan Szolnoki téli szállására küldötte hozzá az akkori Nagy Vezér Soleymán Péter váradról Mehmed Ágát a), több fő Törökökkel követségbe, a' ki 51-ik 8-berben a' Szolnoki várban be érkezvén, és a' Tábornok eleibe vezettetvén elő adta, hogy ő a' Musulmánok Nagy Vezérjétől küldetett békeséget kérni, a' Tsászártól noha a' Törökök ugyan mond nem szoktak senki előtt békeségre esedezni; hanem inkább ők szoktak a' Kérőknek adni békességet b) Esdeklett eggyzersmind Cárá fának, hogy engedné őtet a' béke-kötésnek

---

„rattyaért szolgálni igyekezünk. Az melly 20 akó bor véget Almási János Szolga-Bíró Úr által izent volt Hegyelméd készen vagyon. Tarcsa, és éltesse Isten hegylmedet sokáig szerentsésen. — Datum in Oppido Gyöngyös die 28 a 9 bris Anno Dni 1685. Hegylmednek alázatossan szolgálnak. Az Gyöngyösi Esküttök közönségesen. — P. S. Ha pedig arányozza hegylmed, hogy Méltóságos Generalis Urunk ő Nga inkább haragra gerjedne ne is mütassa ezen levelet ő Ngának, hanem Kapitán Urainekkel eő Hegylmet conferálja. Az embereink ismét negyed nap múlva alá — — — mennek quietantiákkal együtt”.

A' levélnek külső tizimje ez volt. „Nemzetes Vitézlő Bulovszky Ferencz Urunknak, a' T. Ns. Heves, és külső. „Szolnok uniált Vármegyék Vice-Ispánnának, bizodalmas Patronus Urunknak eő hegylménék. Szolnok”.

- a) Aga a' Törököknél annyit tett mint nállunk a' gyalogság Generalissa; azomban az olyan Török városi Igazgató is, a' ki valamely Basától függ Agának nevezetik, és iljen volt az itt emlitett Pétervárad i Agá.
- b) Leopold Tsászárr' hadainak győzedelmei következésében Magyar Ország majd egészen a' Török iga alól kimelkedvén Soleymán Vezér fejét is feltette, ne hogy gyalori megveretéseért a' fényes Porta Sincérral tisztelje meg, mert nem felejtkezett el, hogy Előzőjének a' szerentsétlen Rará Mustáphának is életével kelle adózni, ezen okból kereste a' békességet, melly most ő reája nézve, igen üdvösséges lett volna.

meg-tételére Bétsbe utazni a' Bádeni Marchióhoz és bátorsági irását adna nékie, hogy utjában akadályt ne szenvedne. Nem híven a' követtségnek Cáráffá azt felelé, hogy a' Törökök csak egyenetlenséget jöttek tenni a' Keresztény Hertzegek, és Vezérek között, és tsupán azért hirdetik a' békességet, hogy a' fegyveresekből, a' hadi tüzet, és búzgóságot ki-óltsák. Mind azon által, ha Tököli Imrének, ki kezekben vagyon fejét eleibe hozzák; úgy még is fog érní a' Tsászárnak, a' kitől, és szövetségeseitől függ a' békességnek meg-adása. Mellyre Mehmed Agai azt válaszolá, hogy a' Török Tsászár, a' ki esküvés mellett fogta óltalma alá Tökölit, hitét meg nem szegné a) A' Musulmán úgy mond meg tartya fogadását. Mind ezeket Cáráffa Bétsbe meg irta; de a' békesség el-nem következett. A' Török követtség pedig Szolnokból vissza útasítatott Péterváradra.

Ki-szabadulván a' pogányok kezéből Szolnok várossa a' Revés számú ájtatos lakósoknak a' vala első gondjok, hogy eggy alkalmas lelki pásztort keressenek b) El is küldötte kérésekre a' Szent

---

a) Igen haragudtak a' Tsászár, Hadi Vezérjei Tökölire, hogy noha tartott volna még a' pogányokkal kötött békeség még is azokat a' Tsászár földjére nem tsak behívta, hanem kálanzolta is. De szép nagy lelkűséget gyakorlottak a' pogányok is, kik a' kezekben volt Tököli vérével a' békességet megvásárolhatták volna: még is szentebb, és betesebb volt előttük ígérteiknek megtartása, mint önnön nyugodalmok, és megmaradások tsudálkozní azért méltán lehet Pray Györgyön, a' ki még is Katona István ellenére azt meri állítani, hogy a' Törökök Tökölnek megöltetését ajánlották Cáráffának.

b) Fentartották a' Catholica hitet a' mennyibe lehetett még a' pogányok hirtoka alatt is mind azokon a' helyeken, a' mik Szeged, és Gyöngyös között feküdtek, a' Szent Ferentz rendén lévő Gyöngyösi áldozó papok, a' kik mint küldött hirdetők (Missionáriusok) öszve járták a' környékeket, és a' híveknek a' Keresztényi igazságokat az üldözésekkel nem gondolván prédikállották.

Ferentz rendjének Provinciája F. egyik érdekes tagjai Tiszt: Somodi Bernárdint, hozzájuk a' ki ott több hólnapogig legeltetvén az Ur nyáját 1686-ik esztendőben 5-ik Májusban a' Hrádistyén tartatott gyülekezetben úgy nevezetett ki Szolnoki Praesidensnek, hogy oldala mellett az Isten igéjének bővebb terjesztésére még két szerzetesek rendeltetnének. Így alitódott fel még egyszer a' 135 esztendeig elpusztúlva volt Párochia Szolnokba — Nem lévén hirtelen mit tenni, az Isteni szolgálat' gyakorlására a' Török Moschea, vagy templom fordítatott; de mint-hogy naponként szaporodott a' keresztény híveknek száma, a' külömben se tákos Török épület nem lön arra elegendő; hozzá adatott tehát a' máai napig-is épségben álló, és jobb izlés szerént épített kis Sanctuarium, vagy szent hely.

Alig örvendhetett tizeneggy esztendeig Szolnok tsendességének, és imé ujjabb nyomorúságoknak, és ostromozásoknak tétete-ki mert 1697-ik esztendőben ki-ütvén az először tsak a' német Katonák ellenn indított, de későbbre nagyra nevedett, és Tokay Ferentz által vezéreltetett zendülés, a) az Kártékony árjával Szolnokot

-
- a) Vagner in Hist. Leopold : parte II-a pag. 334. ad annum 1697. a Tokay Ferentz támadását így írja le: A' Sátor-alja Újhelyi (Zemplin Vármegyében) vásárban egy német Al Százados (Procenturio) tizenhét közlegényekkel a' vásárlóktól nem tudom mitsoda vámot akart kitsikorni, a' mellyre a' piatzi nép felingerlődvén, az akkor éppen lévő, 's a' Deák ezeredeből által szökött néhány Huszárok a' nép zsaroltatásának erővel ellene szegeztek magokat, a' Vám-szedőt agyon lötték, és a' többieket megszalasztották. A' Vítze Kapitány házára ütöttek azután, és azt keresztül szúrták. Mellyre a' láрма még inkább nagyobhodott, a' Huszárok Újhellyből a' szomszéd falukra kinyargalván, minden embert a' kit elő találtak a' pártításra, és a' mellettek való fegyver fogásra fenyegetésekkel, 's mintegy erővel kényszerítettek, szóval az egész vidéket annyira fellázították, hogy számok már néhány ezerekre menne. Melly szaporodás által bátrabbakká tétetvén

is el-borította. A' támadók tudniillik minekutána Tokajt, Tálját, Patakat, és több heljeket el-foglaltak, Szolnoknak tartottak, a' várat hirtelenséggel el-foglalták, és mind azt, mind a' templomat fel-gyújtották, sőt a' lekosokat lakhe-ljeből-is ki-űzték, a' papok-is ezen lakalmatos-sággal a' veszélynek közeledése előtt el-széljed-tek; de mivel ez a' hirtelen támadott paraszti lá-azadás öszveséggel csak négy hetekig pusztította a' Tisza-környékeit, (mert Hertzeg Vaudemonte, Klöckelsperg, és Mártini Gónerális-sal széljel verte azt) tehát az azután következett 1698-iki esztendőben a' többfelé szélledett Szol-noki nép újra öszve kezdett tsoportosodni, és a'

Tokayra rohantak, ott a' kevés számu örröket, és a' kit csak német öltözetben megláttak lekaszabolták. Innen fegyverekkel megrakódva, és a' győzedelem által felfuva egy rugaszkodással Talján, Patakon és más heljeken; későbbre pedig (a' mint Friedrich Orban in Hist. Prov. előadja). Szolnokba termettek, és azt hántorgatván, hogy mind ezeket Tököli Fejedelem nevében, és őltalma alatt foglalják el, mindent felpredáltak, felégették, a' mi csak útjokban állott. A' pártosoknak (kik mindenféle gyű-levész embereknek sepredékjéből állottak öszve) feje, és vezetője Tokai Ferentz csak húsz esztendő: de ál-nok, és vakmerő Ifju vala, a' ki legelőbb közönséges hajdú lévén, azután közkatonából vásárokra járó Kalmár-ra lett. — Butler az Egri Várnagy elküldötte a' hara-miáskodók ellen a' Basompierre regimentjét; de ez ha Vaudemonte Hertzeg meg nem érkezett volna ke-veset tehetett volna. Legszerentsébb volt a' pártosok között Szalontai a' Pataki Praefectus, és Al-Vezér, Takainak kenyeres pátlása, mert ő szaladással mentette meg magát a' fogságtól. Rabai Márton a' másik társra Tokainak elfogattatott mint rab Bétsbe kísértett, és ott későbbre meghalálozott. Maga Tokai tiznkossainak megveretése után a' Krasznahorkai (Gömör Várme-gyében fekvő) hegyekbe rejtette volt magát; de tulajdon követőjétől kézbe szolgáltatván hasonlóképpen Bétsbe hurtzoltatott, a' hol Kálvinistából Pápastává lévén 1700-ben megtörődésének, és Istenhez való térésének jeleit adván egy guta-ütés végezte életét. — A' városok, és Vármegek Elöljáróinak szemekre vetik a' történet írók, hogy ezen lázzadásra korábban fel nem tudván eszmélked-ni azt vérengezővé válni szenvedték, a' mit kezdetben olly könnyű lett volna megfőjtani.

porrá égett hazáinak puszta telkeit sohajtások közt vissza foglalgatni. A' várnak, templomnak, és a' papok házának meg siratásra méltó tekéntetét el-halगतom, tsak azzal fejezem-be, hogy valami tisztí quartély házban állittatott fel egy kis könyörgő hájlék a' hól a' vissza tért szerzetesek hosszabb ideig, még a' templom be-fedtethetett az Istennek szolgáltak.

. Alig engedtetett ezek után a' sokat szenvedő Szólnokiaknak öt esztendei nyúgodalom, már II-ik Rákótzí Ferentznek támadása, melly a' fel hazát megrázta ki-ütven fel zavarta és meg-éent könyvezésre méltó állapotra juttasztott azt. Ugyan-is a' Német új helyi tömlőzből lett kiszabadulása után két esztendővel az az 1703-ik-ban megparantsola a' Fejedelmi tzimmel élő Rákótzí Deáki Ferentz Vezérjének, hogy Szolnok várát iparkodna ostrommal megvenni — Próbálták ugyan előbb az öszve szövethetettek a' Gyulai várát-is magokévé tenné; de ezen szándék-jok nem szerentséltetett. — De áki-ba azért-is helyhezette legtöbb bizodalmát, mert az már a' Tököli Imre támadása, és háborgása alatt nagy ditsérettel vezérkedett. Hogy foganatosabban ostromolhassa ez a' pártos al-Vezér a' várát, oda hozta magával Rakótzinak a' Sajó, és Hernád körül fekvő városokban lakozó hajdúkat, a' kik a' Fejedelemnek saját kifejezése szerént az örökösödés jússán ő hozzá tartoztak, és a' kik tsak ugyan ezen a' foglaláson az öszve esküdtek nek igen hasznos szolgálatot tettek, és a' Szólnoki bástyáknak a' reá rohanás, és fel-mászás által, ide járulván a' Német Várnagynak hitszegése-is, a' ki embereit elárúlta Urai lettek a) — El jöttek

---

a) Az itten szintűgy mint Tokajban elfoglalt só házoknak leginkább örvendettek a' znebonáskodók. — Ma is lehet

volt ugyan a' várnak szabadítására a' németeket már akkoriban szövetségben volt Rátzokból három ezeren Kiba Vezérjek alatt; de De á ki által meg-verettetvén , és széljel kergettetvén a' vár javára semmit sem mivelhettek.

A' szánakodást nem esmérő Kurutzoknak a' dühe annyira ment , hogy be-nem elégelvén a' városon , el-követett rablásokat , és fel prédálásokat , a' rettegés miatt menedékét az Isten házában kereső népet-is , még a' gyenge aszszonyi nemet , vagy legalább ártatlan Kisdedeket se kémélvén-meg Kardra hányni nem iszszonyodnának. Mivel pedig az óltár szolgálai , a' kik bátorságosabb heljekre vették volt magokat mérgeket ki-nem önthetik , az azon közben valamennyire helyre állított templomat fel gyújtották , és porrá tették fedelét. Az egyházi készüléteket , öltözeteket , drága edényeket elragadozták , boszszuságokban pedig az orgonát össze zúzták. De ki tudná az akkori üdöknök borzasztó jelenségeit elég írtózatosan , és vóltaképpen le-ábrázolni , a' pörtosságnak vadsága többet szokott tenni , mint a' mit emlékezettel , vagy képzelettel útól lehetne érni.

---

a' Szolnoki Só-hivatalnak író , és pénzes házában látni Rákótzai Ferentznek két vasból készült , és kemény abrantsokkal sűrűen megszegzett hosszú hordó forma , mintegy két akonyi nagyságú tonnait meljekbe Raszáját tartotta , és hempergetés által egy helyről könnyen a' másikra szállithatta , az egyik feneke a' vas-hordónak mint valami Iskatulá nyílik fel.

- a) Minthogy Dósa , vagy Székely Györgynek paraszt pártossai (lásd a' Szolnokvári viszontagságoknak III-ik szakaszát) Heresztel szoktak volt megjeleltetni , a' Deák Cruxról. Kuruksnak , és végre Kurutznak , és Kurutzoknak neveztettek. Így a' Rákótzai össze esküvése ideje amannak hasonlatosságára Kurutz világnak neveztetett , és ma is úgy hivattatik.

Midőn 1706-ik esztendőben 8-ik Májusban Nagy Szombatban Első József Tsászárnak, és Rákótzai Ferentznek birtossai a' 45 napokig tartó fegyver nyugvást meg-Kötötték, a' hadi foglyok költsönös fel-tserélésekre Szolnokat-is ki-jegyezték, a' hol a' támadók a' Tsászár Katonáit öszve gyűjtven az arra rendelendő Fő tisztnak által-adják — A' további alkúdozások azonban tökéletességre nem mehetvén, az öszve esküdteknek háborgós lelke pusztítását folytatta, a' gyújtogatások, rablások, és vérengző öszve tsapások megént el-kezdődtek — Az utolsó szcreket-is próbálta ugyan 1-ő József midőn közönséges meg kegyelmezést hirdetett a' pártosoknak, ha a' Tiszán túl lakók Rábutin a' Tiszán innen találatók pedig Stáhrenberg Guidó Tábornokjai előtt hívségére megeskünnének; de az a' Kegyelmi hirdetést tsak kevesen, a' kik tudniillik mind a' sok nyomorgást el-unták, mind birtokjoknak el-vesztését fajlalták fogadták-el. A' nagyobb rész a' szabadságért kezdett hadokozást folytatni.

Ezen megátolkodását és mind inkább nagyobodó kegyetlenségeit Rákótzai Ferentz társainak a' hív, és próbált Tsászári Vezér Rábutin tovább nem szívelhetvén Csongrádnál (a' mint Vagner 1-ső József Tsászár' Historiájában elő-adja) bátor seregeit a' Tiszán által költöztette, és Szolnoknak az öszve szövetkezettektől való vissza foglalására sietett. De melly nagy lett légyen hámulása, midőn oda érkezésekor azt a' pártosoktól meggyűjtva, és el egészszen magára hagyattatva lenni látná könnyű képzelni. Nagy nehezen tudták a' könnyű lovasok, kik előljáró seregét formálták a' szálfákhól öszve szerkeztetve
völt

volt hidat a) a' lángoktól meg-tartani, és a' palánkákat megmenteni, melyek a' várnak jobban lehető oltalmazására szolgálhattak, a' mi annyi-val inkább örvendeztette a' győzedelmes Rábu-tint, mivel azon a' földön igen szűk a' karónak való kemény fa. — Ámbár félig meddig öszve omladozva találá a' Vezér Szolnokot, még is két hónapra való eleséggel megrakata azt, és 7 ágyúkat vonata bele. A' várnak gondviselését pedig bizá egygy vitéz férfiúra Báró Degánra, a' ki egyébaránt mint jeles építő mester is el volt híresztelve, keze alá botsátván a' kétszáz lovas Rátzokból, és ötszáz gyalogokból álló őrizetet is.

Azomban nem sokára parantsolatot kapott Rábutin, hogy a' Tisza mellől seregeivel egy-gyütt elmozduljon, és magát a' Budánál táborozó Stáhrenberg Guidóval öszve kaptsolja. Nem volt ekkor mit tennie, hanem látván, hogy az előtté igen kedves Szolnoki várat már nem fedezhetné, és így az megént a' mindenfelől nyug-hatatlanul nyösögő Kurutzoknak körmeik közzé kerülne; tehát először is az ágyúkat onnan a' Tsászáriak birtokába volt Szegedre elindította. Azután pedig kiszálítván abból az őrizetet, a' várnak minden kerítéseit, és bástyáit földig le-rontottatta és az egész várat (a' megégett tem-plomat kivévén) fenekestől felforgatta, és minek-utánna ezt a' fontos heljet így elpusztította Uj esztendő napján 1707-ben Szolnokból hadi népével Buda felé megindula.

Ugyan azon 1707-ik esztendőben 16-ik Má-jushan következett a' Rákótzai Ferentz, és társai által kihirdettetett Onodi gyűlés, melyben Tu-

---

a) Innen kitettzik, hogy a' Török Bég által 1685-ik esztendő-ben meggyújtatott, 's elrontatott álló hid most sem volt helyre állítva.

rótz Vármegyének Követtyei Rákovszky Meny-
hárt, es Okolitsányi Kristóf, a' Tsaszári kegye-
lem elfogadása iránt tett javallásért hogy ötlettek
légyen meg, leírták a' Hazai történet Írók, tsak
azt szükség itt kitennem, hogy minthogy Hevess
és külső Szolnok Vármegyék is a' Kurutzok Feje-
delméhez hozzá állattak, vagy inkább hozzá ál-
lani kényszerítettek (mert ő foglalta, és birta ak-
kor a' két öszve kaptolt megyéket) ugyan azért
ezekből is a' küldöttek, vagy is inkább a' Ne-
mességnek eggy része jelen volt azon a' történe-
tekben gyakran elő forduló Onodi Gyülekezetben
mellynek 16-ik Juniusban alá irt határozásai 24
pontokba foglaltattak, és a' felrendültek között
széljel osztogattattak.

Az Onodi gyülekezet végzéseinek kihirdeté-
se után tsak esztendő múlva is Felső Vadá-
szi Rákótzai Ferentz Erdély Ország-
nak, és a' Magyar Országí confoede-
rált Státusoknak, és Rendeknek vá-
lasztott vezérlő Fejedelme, azon Ma-
gyar Ország részeinek Ura Székel-
jek, és Sáros Vármegye Fő Ispánnya
's a' t. (mert így írá magát) iránt igen mostohán
kezde magát a' szerentse mutogatni, főképpen az
1708-ikban 3-ik Augustusban Trencsinnél elvesz-
tett ütközet után. Mellyhez képest nem remél-
vén, hogy a' támadóknak legnevezetesebb fészket,
és öszve jövedelekeknek heljét Érsek újvárt a' Jósef
Tsászár diadalmos hadi népe ellen megtarthassa,
eltökéltette 1710-ik esztendőben kikeletkor magá-
ban hogy a' pusztán álló Szolnokot a' Tisza mel-
léki hadakozásnak közép pontyává teszi, és azt
újra megerősíti. Melly végből a' körül belől fekvő,
és hatalmába ejtett Vármegyékből, nevezete-
tesen Hevesből a' parasztságnak temérdek sokasá-
gát oda rendeltette, hogy a' régi várnak omla-

dékjait a' föld alól kikaparja, a' Zagyvának a) mesterséges árka újra kitisztított, és a' folyó bele eresztetett sövények fonattattak, és földel megtöltetettek, a' szegletek 4 kerek bástyákkal támasztattak b). A' megkívántató szerek, kövek, fak, és egyebek meljek nélkül az a' tájék szűkölködik szálfakon hozattak le a' Tiszán a' hegyek között a' felső Vármegyéből. Hogy pedig a' munka sebesebben haladhasson előre a' dölgosok mellé három ezer lovasok segétségül adattattak Csajági Imre vezérleése alatt, a' kinek hívségén igen sokat épített a' Fejedelem ugyan azért ötöt nevezte Vár Kapitánynak is. A' vár felemelkedése után végre tizenöt ezer embernek alkalmas tábori heljek jeleltettek, ki a' város szomszédságában, mert Rákótzí most egészen ezen erősségre támaszkodott c).

Gróf Herberstein Szeged várossának ekkori Kormányozója, és a' körüllette fekvő katonaságnak Vezérje nem ok nélkül tartott attól, hogy ha a' támadók Szólnokban magokat mintegy

a) Hogy a' Zagyva kis vize hajdonában Zogeának hivattott légyen bizonyítja Desericus (Jos. Innocentius de initiis, ac Majoribus Hungarorum).

b) Innen meglehet már magyarázni; hogy noha Istvánfi (a' mint az első Szakaszban láttuk) három szegletesnek állítja a' várat, hogy változott által az rendetlen négy szegletesse? a' Sálmi Gróf által 3 szögre épített de Rábutin által egészen eltörölt vár heljet tudniillik 1710-ik esztendőben Rákótzí a' második erősséget altván fel, nem tartotta magát annak régi formájához; hanem hasznosabbnak ítélte azt 4 szögre (a' ma is kitettző formája szerent) építeni.

c) Gróf Bercesényi Miklósnak a' Rákótzí társának is igen tetszett a' Tisza melléki tájék, mert Höld mező Vásárhely (Csongrád Vármegyében fekvő mező város) az ő örökös jószágá oda nem messze feküdt. Tsak ugyan ez alkalmatossággal Vásárhely is sokat szenvedett (lásd a' Tudom. Gyűjteménynek 1819-ki II-ik kötetbeli 2 ik értekezést a' 37-ik, 38-ik lapon).

közép pontban megerősíthetik, igen sok roszsza-
kat fognának az egész alföldre árasztani. Minden
iparkodásával azért arra törekedett, hogy őket
meggyengítse, annyival inkább, mivel a' várhoz
tartozó lovas Kurutzok a' Tiszának mind a' két öl-
dalát kitsapongásokkal nem csak nyughatatlanot-
ták; hanem a' föld népét tetemesen sántolták is.
Ugy, hogy ha azoknak gátot nem tenne az egész
Német seregre abból sok károk háromolhatnának.
Legnagyobb bizodalmát helyhez tette Herber-
stein a) Tökölire a' Rátzok Vezérjében b)
a' ki a' szaguldásban egyébaránt is igen gya-
korlott vala. Vezérlése alá botsáta tehát a' Kör-
mányozó Gróf két ezen ötszáz Rátzokat, 's a'
Szegedi őrizetnek nagyobb részét, azon kívül
eggyenéhány száz hamarjába öszve gyűjtött német
katonákat, kik mindnyájon vitézi tűzzel Szeged-
ről a' széllyel kóborló Szolnokvári Kurutzok ellen
kiindulván, és azokat Ketskéméten útol érven,
ámbár azok is nagy megátalkodással hartzolná-
nak még is derekasan megverték, a' levágott pár-
tosoknak száma nem tett ugyan többet kétszáznál;
de sokra ment az elfogattatott lovaknak, és embe-
reknek száma. Azon kívül több tábori jeleket,
zászlókat, szekereket, sőt sok szarvas marhájok
is a' Szegedi katonák töllek elragadták. Az utól-
só prédának leginkább örvendettek a' Szegediek,
mert a' teménytelen sok sántolások, és adózá-
sok annyira kimerítették volt azt a' tájéket, hogy
barmaikból is ki fogynának, és marha hús dölga-

---

a) Ferdinand, és János mind a' ketten Herbersteini Grófok még 1687-ben a' 28-ik törvény tikkely erejével nyertek bazafiuságot, meljők feküdt akkor Szegeden? Katona István Kereszt neve szerint nem teszi ki.

b) Hogy ez a' pártos Gróf Tökölinek Rokona sem volt, nem is szükség említeni.

ban még a' várbéliek is nagy szükségét szenved-
nének.

Már most hová tovább mind több több diadalmot aratván a' Tsászárnak fegyverei, Érsek-
újjvárnak bevétele utána elvégezte az udvar, hogy
a' Kurutzokat Szolnoki fészkekből is kiforgassa.
A' legválogatottabb lovasokból, és gyalogokból
annyan küldettettek le azért oda Újjvárból, a'
mennyit csak azon vidékről bátorságának veszedel-
meztetése nélkül elvonhattak az okos hadi Vezé-
rek. Ezen újjabb diadalmokra siető hadi osztály-
nak vezérlése Cusáni Jakab a) Marchióra
bizattatott. Az öszve szerkeztetett hadi sereg
October elein Jászberényből megmozdulván, 10-
ik 8-berben Szolnok mellett megálapodott, és
nem messze a' vártól magát hesántolni kezdte,
és Cusáni mindent elkövetett a' mint egy vár-
nak ostromára készülő ügyes Vezérhez illett. —
A' váron alól kis hajótskákból egy hidat is állí-
tott; de minekutánna a' vár vivást elkezdené, a'
Kurutzoknak megízené, hogy ha csak egy go-
lyobist találnának kilőni ellene őket fogná azok
helyett megbüntetni, a' kik ezen belső háborúnak
kezdetekor belépven a' magokévé tett várba adott
szavak ellen a' Tsászári öröket hitetlenül felkon-
tolták b). — A' gonosz főképpen a' gonoszság-
nak említésére megszokott ijjédni. Fogtak a' fe-
nyegetések a' pártos Vár nagyon. Az a' hatalmas

---

a) Cusani Marchió tulajdonossa egy vasas német ezere-
dek ugyan az a' személy, a' ki III-ik Károly Magyar Ki-
rály (avagy VI-ik Károly Római Császár alatt) az 1715-ik
esztendőben Posonyban tartatott Ország gyűlésének 134-ik
tziikkelje szerint Magyar haza fiúságot nyert.

b) Ezt hihetőbben Deáki Ferentznek kellett tselekedni,
a' kinek ostromát a' Német Vár Kapitány könnyítette, 's
mint áruló elő segítette. A' Kurutzok pedig köszönet fe-
jében a' Német őrizetet lekaszábolták:

Csajági a' linek eszközlésére a' Kurutzok Al-Vezérjének Otskáinak a) feje vétetett kevéssel az előtt, most Cusáni előtt reszketett, minden feltételeit vakon elfogadta, és négy száz lovagjaival szabad elmenetelt nyervén Szolnokból gyorsasággal elhordozkodott. Találtak a' Tsászáriak annyi eledelre valót a' várban, a' mennyivel ezer katonát félesztendeig lehetett volna táplálni, azonkívül tizenkét ágyú esett a' kezekbe, a' földtöltéseket pedig oljan karban találtak, hogy azokat ágyúk nélkül magokévá tenni képes se lett volna. — Cusáni Tábornoknak pedig kívül egy ágyúja sem vala. Így tette őtet rettenthetetlenül bátor szíve tsupán három napi munkája, és tsak negy fegyveresseinek elvesztések mellett a' várnak Urává, meljet Csajáginak b) kiköltözése után legottan háromszázból álló gyalog, és lovas katonákkal Octobernek 20-ik napján megrakott. A' Huszárok leginkább a' Tisza partjai mellett való széljel lovaglásra, és a' Kurutzok további intézetjeinek vi'sgálására rendeltettek. — Szándéka lévén azomban Cusáninak a' várat még johb karba hozni és az őrizet számára alkalmasabb épületeket tenni, irt a' hires Viárdinak, és Ebergennnek, kik a' Szepességben parantsoltak, hogy szükséges hozzá valókat ne késse-nek Szolnokba beküldeni c).

---

a) Nagy tekintetű férfiú volt Rákótzí seregében Otskai, a' kit a' Fejedelem jó rablónak szokott volt nevezni.

b) Csajági Imre a' Szolnoki Vár-Kapitány 'azután is nevezetes rollit jádzott a' Rákótzí követőji között, mert az 1711-ik esztendőben 1 ső Májushan Nagy Károlyhan az első József Tsászárral kötött és Pálffy János által elejekbe adott békességet midőn ő, mind Deák Ferentz alá irták. — Csajági Szolnokba lett lejövelele előtt Biró, és igazgató volt Érsek-Újvárbán.

c) Steph. Katona, Hist. Crit. Regum Hung. Tom. ord. 37-o ad annum 1710,

Szolnoknak Cusáni által lett vissza nyérése után se külső, sem belső ellenség kezébe Szolnok nem vőlt többé csak, hogy azon zürzavarok között többször elpusztulván a' tsendességnek helyre állása után se lehetett hirtelenséggel azon kevés számú lakosokat, kik a' veszedelem elől elszaladhattak, és megmaradhattak öszve szedni. Szent Ferentz buzgó fiainak sokat köszönhetett az elromladozott város, a' kik a' népnek oda édesgetésében, és öszve gyűjtegetésében fáradhatatlanul munkálódtak, és a' váron kívül nád házatskát sárral betapasztva álitván fel hamarába abban tartották az eggyenként félénken oda hullongó parasztokkal a' könyörgéseket, és szükséges Isteni szolgálatot, magoknak pedig a' Tisza parton néhány mind önnön szegény sorsokat, mind főképpen azon üdőnek mostohaságát elevenen képező rongyos tzellákat lakó heljül emelének.

(Folytatása következik.)

Gorové László.

5.

Cardinális Martinúzi.

Az a' szertelen erejű halandó, kinek képét itt festeni akarjuk, azoknak számok közzé tartozik, a' kik életekben az öszve ütődéseket, holtok után a' szidalmakat el nem kerülhették, mert a' közember mindent a' közember' mértékével mér, az idők és dolgok' hibáját a' tevőkre viszi-által, 's a' tetek' becsét a' szerencsés vagy nem szerencsés kimeneteltől szokta felfüggeszteni. Az igazság'

barátjának úgy a' kérdésbe-vett dolgokat annál inkább tisztá a' magok' fényekben terjesztien-elő, 's a' rágalmazott Vétleneknek szabad lélekkel kelni mentségekre, melly a' Frater Georgius védelmében épen nem nehéz. Érdemlette e' felemel-tetését, 's Fejedelmeinek 's Polgártársainak bi-zodalmokat; mit teve mint Minister, mint Corre-gens, mint Generális; mennyi erejével birt a' léleknek 's akarattja tisztá volt e'; mint küzdé a' fergetegekben, 's midőn járt útjáról végre elhaj-lott, tulajdon java miatt változtatá e' megmené-sét vagy a' Hazáé miatt? — bírájának minden nyomon ezeket szükség szemeik előtt tartani, ha a' Magyar Ximenezs' árnyéka eránt igazságtala-nok lenni nem akarnak. Mi, nem megírván éle-tét, — ahhoz a' hely szük, — hanem azon csak végig-repülvén, ezekre fogunk ügyelni. De előbb egygy Jegyzést, melly némelly Olvasóinknál leg-alább, talán nem lesz szükségtelen.

Hazánknak a' régibb időkben két törvénye vala, melly rá ezer veszélyt vont, és a' melly azt e' veszélyek közt ezerszer süllyesztheté vala, el, ha létünket a' Mennyeiek' karja csudatéve nem őrzötte volna: Eggyike hogy Eleink a' kor-mányt az Arpád' házának engedék ugyan, de meg nem határozván hogy a' kiholt Fejedelem' helyé-be annak mellyik tagja lépjen; Másika, hogy a' királyi parancsnak, ha az ellenkeznék a' törvén-nyel, minden polgár, egyetemben vagy fejenként, ellene kelhessen. A' Végre-hajtó Hatalom így a' teljesíthető jót sem teljesítheté, vagy legtisztele-tesebb Fejedelmeink is kénytelenek valának ál-tal törni a' korlátan, 's így, az emberi gyarló-ság szerint, azt is merék a' mit merni nem kell; — amaz elsőbb minden Királyunk' halálával láng-ba borítá a' hazát, még pedig úgy, hogy a' pusztító tűz az új választás által sem mindég oltatha-

tott-el. Míg álla a' két törvény, a' kik ezeknek védelmek alatt követének-el olly tetteket, melyek ma vétkeseknek nézetnének, háborgók, haza árulók, hongyilkosok nem voltak. Aldanunk kell a' Gondviselést, hogy nevünk úgy nem tűnel az élő nemzetek' számából mint egy szomszéd még nagyobbé, 's egyenesen törvényeinek e' két vétke miatt. Királyi méltóság nélkül sem kül erő, sem bel háborgások ellen nincs eléggé óva a' haza; az boldog, a' hól jó és nagy Fejedelem ül kormányon, és a' hol a' jó és nagy Fejedelemnek ismét jó és nagy Fejedelem lép helyébe.

Utyisenics György 1482. Dalmatiának Kamisák nevű helységében született; régi nemes házból ugyan, de a' mellynek nagyon megcsökkent egykori fényje. Anyja testvére volt Martinúsius Jakab Skardonai Püspöknek. Hogy ez inkább vonzódjék a' gyermek felé, szüléji vele a' Martinúzi-nevet véteték fel; de a' fortélynak kevés sikere vala, mert a' Püspök a' neveletlen fiut maga körül pirúla megszenvedni. Egészen el vala hagyva a' szerencsétlen, míg végre Hunyadi János, a' Királyfi, 's később az özvegy Zápolya Istvánné, a' Király' anyja, udvarokba fogadták, ez Budán, amaz Vajda-Hunyadon. A' gyermek tanulni vágyott, ötet pedig mind itt mind ott a' kályhák' fűtésére 's konyhai szolgálatokra fordították. Elkecserevedve, hogy czéljaihoz nem közelíthet, 1508. a' Sajó-Ládi Monostorban (Borsod Várm., Miskolcz és Ónod mellett) Paulinussá öltözött-fel, nem csak deákul nem tudva még, 's ezt huszonhatodik évében, de nem még csak olvasni is.

A' Szerzet' Elöljáróji nem vártak egyebet mint azt, hogy Novitiusok holtiglan Fráter fog

maradni. De látván, hogy ő mind a' Grammaticai mind a' Philosophiai 's Theologiai osztályokban minden társait maga megett hagyá, aldozó-Pappá kenék-fel. Később a' Szerzet' Cestochówi Monostora ötét, 's minden voksaival ötét, kíváná Priorának.

A' Mohácsi veszedelem után hirtelen Királlyá koronázott Zápolya, megverve 1527. Tokajnál, Zsigmond Lengyel Királyhoz szökött-által, 's ott keresse menedéket, pártfogást, segílyt; de ezt az tőle az Austriai házzal kötött 's esk által megerősített alkunál fogva megtagadá. A' szerencsétlen el vala veszve, ha ötét Tárnovsky János Krak-lai Palatín 's Fő-Vezére a' Lengyel seregeknek, ótalmába nem fogta volna. A' Cestchóvi Prior, vagy mivel törvényesnek nézé megválasztását (a' székes Fejérvári Dietán nem jelene-meg a' Nándor), vagy mivel ennek anyja eránt a' vett igen csekély jóért nem akara hálátalannak találtatni, felajánlá magát Jánosnak szolgálatajára; gyalog, az idő sanyarúságával; élete' veszedelmével nem gondolván elhagyott hazájába által jött, 's itt az elméket a' köz népnél, a' Papságnál, a' Nemes-ségnél a' Bujdoklónak segélésére hajtogatta. Megváltozván a' dolgok, 's János Király a' thrónusra lépven, Budára szállitá a' hozzá-hív és nagynak tapasztalt embert, 's azt Kincstartójának, Várad Püspöknek, Minísternek, végső rendelkezésében pedig csecsemője Gyámjának, özvegye' Corregensének nevezte-ki.

A' szerencsétlen haza' két Királyai 1538. úgy végeztek vala, hogy Jánosnak halála után ennek része is Ferdinándra szálljon, a' Zápolya' fija pedig Erdélyt kapja, Vajdái nevezet alatt. De Mártinúzi azon volt, hogy a' csecsemő Zápolya, János-Zsigmond, Királynak kiáltassék-ki. Okai, mellyekkel a' lépést igazlani igyeke-

zett, ezek valának: — Koronát nálunk választás ad, nem alku; lyánynak és idegennnek ahhoz nincs nyitva az út; Friedrich Császár ahhoz a' Mátyás Királlyal 1464. kötött béke által nem kaphata just, 's arról önkényt lemondott; az a' másik pedig, melyet Első Maximilián kötött 1491. Második Ulászlóval, nem fogadtatott-el a' Rendekek által.

Első Ferdinánd Római Király és Zápolya Jánosné Lengyel Királyi-Herczeg asszony között folytak az ellenségeskedések; amaz előbb Velse Lénárdot, később Rögendorff Wilhelmet küldé-kj: ezt előbb Enyingi Török Bálint, majd Martinúzi védé Budán, 's ez ugyan olly tüzszel, annyi bölcseséggel, hogy valamint egyéb tettei nagy Ministernek és nagy Püspöknek, úgy ezek nagy Generálisnak mutatják. Nem bízott semmit másra, mindent maga rendele-el, mindent maga vizsgál-meg; eljárta az örállásokat; a' megrongált falakat virradtig ismét felrakatta; a' Rögendorff' lyukai ellen Erdélyből elő parancsolt bányászai-val ellenlyukakat ásata; azon nevezetes nap' pedig, melly huszonötezer németet látá veszni, és a' mellyen Rögendorff maga is, halálos sebeket véve, megszökött, diadalmas sergét maga ő vezeté a' mészárlásba.

Nagy fénye irígyeket szült, 's Isabella, ki mindent Martinúzinak köszönhetett, megtagadá tőle bizodalmát. Petrovics és egyéb lelketlen sugdallóji elhiteték, hogy a' Corregens nem gyám-fija' javáért tiltja neki II. Ferdinánddal az alkudozásokat, hanem hogy ennek neve alatt ő országol-hasson.

Látá Solimán a' gyenge asszony' inogását, látá hogy magát és gyermekét el készül veszteni, 's megszállván Pestnél, azon fortéllyal akará elfoglalni Budát, melly a' Rögendorff' anbereinek

olly gyászossá leve. Felizene az özvegy Királynéhez (1541. Aug. 16. d.), hogy kedvelt barátja' kisdédét 's udvara' Nagyjait látni akarja sátorában, 's ígéretet teve, hogy sérelem nélkül vissza eresztetnek: de egyszer'smind kiadá parancsait, hogy míg nála lesz a' Királyi gyermek, katonáji, eggyenként vagy apróbb csapatokban 's mintegy bámáskodva, szállongjanak fel Budára, 's azt neki foglalják el. Isabella eliszonyodott az izenetre: Martinúzi felbátorította, elébe terjesztvén, hogy az eránt mutatni bízatlankodást, a' kitől mindent várhat, nem tanácsos. A' gyermekeket Martinúzi ölbe fogva vitte Solimán' elébe, Hujába tanácslá Mechmed, a' Belgrád' brutális Basája, hogy azt körül kell metszeni 's Stambulba küldeni: Solimán, meghatva Martinúzinak ékesenszóllása által, teljesíté ígéretét, 's a' gyermek és asszonyai, Martinúzi, Petrovics, Verbőczy és Batthyáni Orbán, vissza eresztettek; eggyedül Török Bálint veretett vásra, ki Constantinápolyban veszté el eléggé rosszul töltött életét.

Megvétetvén a' fortély által Buda, 's a' Császár oda negyed nap múlva bemenvén, tudtára adá Isabellának végezését: Ő és a' fija 's a' Corregens 's egyéb Nagyjai Erdélybe mennek, 's azt ő és a' Corregens együtt fogják a' János Zsigmond' felserdültéig igazgatni; Budát és a' János Király által bírt Vármegyéket a' Tiszáig a' Császár tartja meg, ne hogy a' Ferdinánd' kezére játszathassanak; azonban azok a' kis Zápolya' örökségei maradnak.

Ferdinánd igyekezett elverni a' Törököt, 's ennek segédre vala szüksége. Parancsola Isabellának és Martinuzzinak, hogy Erdély keljen fel, 's ez jobbnak látta pénzt adni mint katonát. A' költeni szerető asszony kiürülve látván a' kincstárt, vádakát teve Corregense ellen, 's a' Csá-

szár meghagyta Bégjeinek, hogy Martinúzit, élve vagy holtan, juttassák kezébe.

Ez szükségesnek ítélte rá-rezzeneni a' hálátalan 's habzó-elméjű asszonyra, 's felszóllítván vitéz Székelyeit, azt velek Gyula-Fejérvárba berekesztette. Akkor, hasonló lélekkel mint Imre Királyunk bánt vele, bémene a' Várba, a' Királynét gyanakodásai 's hiedékenysége miatt megdorgálta, 's nem hatalma' kiszélljesztéséért, hanem a' hon' javáért perelvén, vele megbékél, 's seregét haza eresztí.

Püspöki hivatala által Váradra szállítatván, kiméne Megyéjébe, 's a' csalárd aszág alól kiüte a' láng. Isabella, Petrovics és egyéb Tanácsosai elvégzék, hogy a' dölýfös Barát (így szereték ötet nevezgetni ezek a' gyávák) többé Erdélybe bé nem eresztetik.

Martinúzi látta hogy többé jót, sem reá sem a' hazára nézve, remélni nem lehet; ő öregszik, 's a' hűségére bízott gyermeket sokáig nem fogja védhetni; Isabella Ferdinánddal gondolatlanúl alkhatik meg; a' Török Erdélyt 's a' János Zsigmond' örökét tunyán védi, 's ezt Vasallusának, a' szabad hazát birodalma' tartományának tekinti, 's eltökéllé, hogy a' mit Isabella tenni olly régolta 's olly sok ízben szándékozott, megteszi. Felére vonván tehát Bátori Andrást, általa a' Római és Cseh Királlyal alkudozásba ereszkedik, 's ennek sergét Erdélybe beszóllítja.

A' hírre az elrémult Királyné Enyedre gyűjti a' Rendeket, 's rajta volt, hogy Martinúzi minden méltóságaitól megfosztassék. Még álla tanácskozások, midőn ez váratlanul megjelené. Isabella futott, 's Szász Sebesen állapodott meg. A' Hős Fejérvárnál terme, béizent Petrovicshoz, hogy Zrizetével rakassa le a' fegyvert, 's térjen a' neki tartozott engedelmességhez; 's minthogy

az tiszteletlenkedék, elkezdé lövöldöztetni a' falakat. Petrovics szabadságért könyörgött, hogy Isabellához küldhessen, 's vehesse parancsait. Martinúzi nem csak ezt engedte meg neki, hanem midőn az őrizet kitakarodék, 's vitte magával a' Magyar Koronát, meghagyá sergének, hogy útjokat hagyják szabadon 's vonúljanak félre, melly elégge mutatja, hogy ok nélkül vádoltatott. Ekkor bemene a' Várba, a' hazának oda futott Nagyjait tiszteletes deli alakjában 's lelketrázó ékesen-szóllásával, hogy hiu gyanúknak ne higgyenek, megintette. A' csend' felháborítása egyedül arra fogna, úgy mondá, szolgálni, hogy a' haza egészen elnyomassék.

'S hintájába vetvén magát, Szász-Sebesre ment, 's beizene a' Királynéhez, hogy vele szólni kíván. Nem volnék én méltó a' megholt Király' bizodalma, monda, ha gyermeke' 's özvegye' javát szívemen nem viselném. Engem ő ennek gyámjává, neked az országlás' gondjaiban társaddá teve: te pedig, elámítva hitetlen sugdallóid által, tőlem magadat elidegenítetéd, hogy egyedül uralkodhassál. Én eddig is éltem méltóságom' jusaival, ezután is fogok, de az neked gyűlöletes. Innen erednek gyászos versenygésink, 's az új lángokra lobbant háboru, melly hazánk' erejét szegdesi. Két hatalom szoríta közbe, 's egyyike vagy másika el fog borítani; szükség hogy szorosán csatoljuk magunkat az egyyikhez, hogy a' másika ellen óvalegyünk. Európa azt várja, hogy a' Heresztýenség ellenségivel ne fogjunk kezét, kik eddig sem voltak hív és munkás ótalmazóink. Te gyakor ízben alkudozásokba ereszkedél Ferdinánddal, 's azt én ellenzettem, mert azt híven hogy valaha kifejtezetel gyanúhid közül, 's általom segélve Erdélyt 's a' Magyar Koronát fiadnak megtarthatod. Azt nem reménylem

többé; te és Tanácsosaid mindent elrontottatok. Megtettem a' mit a' veszedelmes időben legtanácsosabbnak; legalább legbátorságosabbnak, ítélttem; a' Ferdinánd' sergei útban vagynak, ő nekem rád és fiadra nézve minden jót ígért, Fogadom, hogy valamíg mind az a' mit ígért, megadva nem lesz, hatalmát köztünk meg nem állapítja. Te tedd vigyázva lépésidet. — Isabella hasonló marada magához, 's Castaldo Erdélybe bejőve. Elkezdődtek alkudozásai:

A' Királyné és fija Erdélyért Opúlia és Aatibor fejedelemségeket fogják venni; adósságai kifizettetnek; Ferdinánd megadja házassági jegy pénzét száz ezer aranyban; Ferdinandnak leánya Joanna János; Zsigmondhoz mátkásítatik, ugyan annyi jegypénzzel; míg a' dolog megkészülend, lakása kassán lesz. Híjába kéré Martinúzi, hogy míg mindent által nem vesz, ne mondjon-le jusairól; Isabella, mintegy bosszantására a' gyűlölt embernek, egyenesen méne a' Templomba, az alku' czikkelyeit elfogadta, 's a' Koronát Castaldónak kezébe adá.

Martinúzi azon volt, hogy János-Zsigmond maradjon Erdélyben; ő azt királyi fényben fogja nevelni. Nem fogadtatott el ajánlása. A' hív férj-fiú a' Magyarországi szélekig kísérte el a' háládatlant, ott a' gyermeket sírva szorította karjai közzé, 's embereit, hogy Urok' méltóságához illelőleg élhessenek, gazdag ajándékkal eresztette el.

Ferdinánd Martinúzit Erdélyi Vajdává, Esztergomi Érsekké, Magyarországi Primássá nevezte, meghagyván birtokában a' Váradi Püspökséget. III. Pál Pápa ezen méltóságait a' Cardinálisí bíborral tetézte.

Solimán nem nézheté neheztelés nélkül a' mik történtek, 's a' Begler-Bég megvette Temesvárat és Lippát. A' Cardinális, ki holtig a' Pau-

linusok' talarisát viselé, lóra ült, esákót nyoma az infulát viselő fejre, zöld katona mentét ölte fel, maga vezeté Lippa alá seregét, Vezér vala és Katona, megmászta a' vár-fokot, 's Lippa vissza tért. Castaldo, a' ki jelen vala a' hős tetten, 's rettegé a' Cardinális' nagyságát, eltökélé, hogy ötet meggyilkolja.

Teleelőbe eresztetvén Lippa alatt a' sereg, 's Martinúzi Vásárhelyre szándékozván Dietát tartani, Castaldo jelentést tészén nála, hogy Alvinczi Kastélyában örömet lenne barátságos tiszteletére, 's ez a' gyalázatos embert a' maga szekeren viszi oda. Castaldót csak ötven Lovasai kísérek, de két ezer Spanyolnak utána kelle érkezni.

Castaldo a' gyilkosságot Sforzia Pallavicéninre bízta, 's ez López Spanyol Oberstert, 's Campegio Lőrincz, Movino János, egy Scaramuzia nevű 's egy Piacenzai születésű olasz Tiszteket veve segédjére. Egy reggel (1551. Decemb. 19-d.) a' Cardinális még öltözetlenül olvasá Vas Ferencz ifjúval Breviáriumát, midőn Castaldónak Titoknokja jő, 's kéri, hogy írná alá nevét bizonyos siető levelekre. A' Cardinális végig futja a' papirosokat, 's Marco António Ferráro (ez vala a' gyilkos' neve) hátulról 's orozva nyakába üti a' tört. A' nagytestű, szálas, izmos Öreg felriad, Jézus Mária! úgymond, 's a' gyilkost megragadja, földbe szegi. A' zajra Pallavicin berokan, 's meztelen karddal. Quid hoc est, fratres? kiálta a' Cardinális, 's a' gyilkos ketté hasítja fejét. A' négy Olasz melyébe süti pisztolyát, a' Lopez Spanyolai pedig öszve szabdalják lelketlen testét. Vas Ferencz életben maradt, de megszabdalva.

Biharban, Szabolcsban, Nógrádban még élnek maradékai. Testvére' gyermekeit Frátereknek

nek csúfolták ellenkezői és azok, a' kik az új tudomány' gátlása miatt a' nagy embert gyűlölték, 's a' FRATER DE ÉR-KESERŰ név megmaradt rajtok. Még birtokában vagynak a' helynek. Martinúzinak Krakker Egri Festő által olajban dolgozott 's egygy ölnyi nagyságú képét meg holt barátom és rokonom Fráter István Ur Asszonyvásáron , Biharban , Ér- Keserű mellett, tölem vette.

Kazinczy Ferencz.

6.

Gróf Zrinyi Jánosnak Csehországban találtató nyoma.

Ama' dicső Szigethi bajnoknak, Gróf Zrinyi Miklósnak egyik fiáról, Jánosról, a' ki 1545-ik esztendőben született, azt mondják közönségesen honyi történet íróink, hogy ifjú korában meghalálozott. Azomban anya Bátyának, Gróf Rosenberg Péternek, a' ki ezen Cseh Országi nemzetségnek utolsó magzatja vala, testamentomából, melly a' Cseh Statusok Jegyző Könyvébe be van iktatva, annak mássa pedig Schaller' Cseh Országi Topographiájának 13-dik kötetjében az 53-dik lapon olvastathatik, úgy szinte egygy a' Hohenfurthi templomban találtató sír-kőből, 's ennek, valamint egygy a' Heytaffi templomban lévő oltárnak felirásaiból, végtére: Gróf Zrinyi Jánosnak egygy tulajdon leveléből világossan kitetszik, hogy az említett Gróf Rosenberg Péter 1611-ben magtalanúl meghalván, testvér húga fiát, Gróf Zrinyi Jánost örökössének nevezte, kinek feleségét is Kollovrat Mária Magdolna asszonyt te-

stamentomában említi; hogy annakutánna tizenöt hólnappal Gróf Zrinyi János is, a' ki Ö Cs. Kir. Felségének Tanácsosa és Pohárnokja volt, életének 67-dik esztendejében meg holt, és a' Hohenfurthi Klastrom' templomában eltemettetett, a' hól veres márványból faragott egész Répe vasas pánczélban szemléltetik ezen körülírással: Illustr. ac generos. D. D. Johannes Comes a Zrinio in Chziakathurn et Eberau Dns in Rosenberk, S. C. M. a Cons. obiit 24. Febr. ano Dni MDCXII. Az említett Heytaffi templomnak egyik oltárján pedig arany betűkkel ezeket olvashatni: Anno a nato Christo MDCXIII. mense Nov. in honorem et immortale nominis monumentum Illustris et Generosi Comit. tis Domini Dni Johannis Com. de Serin, Domini in Schakathurn, Eberau et Rosenberg S. R. Imp. Matis Rudolphi Secundi quondam a Consiliis et Cyathis. .

Az érdeklett levelében, melly a' Hohenfurthi Klastrom' akkori apátúrához szöll, a' Battyának, Gróf Rosenbergnek halálát szomorúan jelentvén, magát mint annak örökössét, és a' Hohenfurthi Klastromnak Patronussát nyilatkoztatja ki. A' levél német nyelven van írva, ezen alá írassa: Hanns Graf von Serin és evvel egygyértőleg a' levél pecsétjében is a' nemzetségi czimerén kívül, ezek a' betűk H. G. V. S. még most is igen jól láttszanak.

Hihetetlen lévén, hogy a' maga nevét helyesen írni nem tudta, 's Zrinyi helyett Serint írt volna, ezen aláírásból azt lehetne ugyan gyanítani, hogy ez a' Gróf Serin talán inkább a' Serényi nemzetségnek, mellynek egyik ága Cseh országban telepedett le, egyik tagja lett volna. De Ro-

senberg Bátyjának említése, a' kinek, Zrinyivel való rokonsága közönségessen tudva van; továbbá mind a' sír köven, mind az oltáron való felírások, ott a' Zrini név', mind a' kettőn pedig a' Csáktornyai Uradalom' említése, nem különben ezen emlékjeleknek, 's az érdeklött levélnek az előforduló esztendőkkal és napokkal ki tettsző megegyezése azon kétségeskedést egészszen elhárítják.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - e s m e r t e t é s.

Egyházi Értekezések és Tudósítások 1820. I. II. III. Kötet. Veszprémbe, özvegy Szammer Klára betűivel. Az 1-ső Kötet 211. lap. a' II-dik 212. a' III-ik 202. etc. nagy 8-rétben.

Hogy Magyar Országba a' szelidebb erköltsők 's a' Tudománybeli miveltség az Egyházi Rend által jöttek be, ez tagadhatatlan történeti igazság; sőt hogy az Egyházi Rend a' miveltségnek akkori keskeny körét, az időkkal 's azoknak lelkelével előbbre menvén, mind inkább inkább szélesítette 's a' Nemzetet a' Tudományoknak tágasabb mezejére időről időre ki ki vezetgette, ez is bizonyos; de hogy Nemzeti nyelvünknek felélesztése, tsinosítása, gyarapítása is igen sokat köszönhet az Egyházi Rendnek, azt a' múlt időknek történetei bizonyítják 's mi most is naponként tapasztaljuk. — Hogy édes anyai nyelvünkön még nem csak szólhatunk, hanem azon nyomosan, tsinosan írhatunk, hogy azon írt külömb

külömbféle tudományokat olvashatunk, azt legközelebb is nagy részint az Egyházi Rend' Hazafiúi buzgó törekedésének tulajdoníthatjuk, a' melly azt életbe hozta 's a' Tudósok' nyelvét tette. Háladó szívvel emlékezünk itten mind azon tiszteletre méltó lelki Atyákra, a' kik a' Tudományos Gyűjteményt pártfogásokkal gyámolítják, fáradhatatlanul terjesztik; — forró hálados-sággal emlékezünk főképen a' Fő Tiszt. Veszprémi Püspöki Megyére, mellynek e' jelenvaló betses Egyházi Értekezések is születéseket 's virágzó életeteket köszönhetik.

Nem érzünk magunkban ahoz megkívántatódó elegendő erőt, tudományt, olvasottságot, és a' Tud. Gyűjteménynek tzeljén kívül is vagyón, az abban foglalt Értekezéseknek velejekbe, belső érdemek megítélésébe ereszkedni; azért hiven megmaradván szorúlt körünkben csak azzal kívántuk megesmertetni Olvasóinkat, a' mit nekünk megítélni illik is, szabad is 's azon oldalról, mélyet mi olvasásunk közben felfogtunk.

Ezen Folyó írás, melly már szép ideája miatt is a' Veszprémi Püspöki Megyének, az abban dolgozó Társaknak 's főképen Hazánk egyik legtisztább lelkű 's bötudományu lelki Pásztorának, Fő Tiszt. Horváth János Rudinai Apátnak, 's Veszprémi Kanonoknak, a' ki azon Értekezéseknek Kiadója, 's előmozdítója állandó betsületekre fog vállalni 's Hazafiúságoknak, kötelességek lelkes teljesítésének 's fáradhatatlan szorgalmoknak élő Tanúja, egyedül való tzeljének választotta magának a' Római Catholica Hit' igazságainak védelmezését, erősítését 's terjesztését és két részre osztlik, úgy mint: Értekezésekre és Esmértetésekre. Az első Résznek tárgyai: A' vallás Filozofiája, Exegesis, Hittudomány, Erköltstudomány, Egy-

házi Törvénytudomány, Pásztori Tudomány, Egyházi Történettudomány; a' másodiknak: Egyházi Literatura, Egyházi Régiségek, a' Püspök Megyében a' tudománybeli, vagy erköltsi culturára arányzó Intézetek, kegyes Szerzeményekről, Plébániai iskolák, állapotjáról szóló Tudósítások, Egyházi Elölépések, jeles Egyházi Férfiak, Biografiái, Jutalom Kérdések. A' tárgyak szépek 's szent a' tzel és annyival is tiszteletre méltóbb, hogy egyedül tsak a' szándéknak tisztaságából eredett, a' mint erről bennünket a' Fő Tiszt. Kiadó által az első Kötet eleibe írt Előszónak ezen jeles 's férfiúi meggyőződésből eredett szavai bizonyosokká tésznek: „A' mennyire lehetséges én ezen Írást a' mű daraboknak megválasztása, 's külső csinosság által kellemetessé tenni iparkodom; de hogy mind e' mellett is, más folyó Írásainknál szerencsésebb léssen, 's mindenek előtt kedvet talál, magamnak éppen nem hizelkedem. Elöttem áll; az is, hogy mindeneknek tetszeni lehetetlen; az is, hogy tetszeni akarni esztelenség. Más tárgyakban, más előadásban gyönyörködik az elme, a' kornak, a' kifejtekezésnek, a' természeti tulajdonságoknak külömbségéhez képest; 's a' melly dolog eggyiknek unalmat szerez, a' másikat örömmel tölti el. Az emberségnek, 's Kereszténységnek törvényre szerint való megítélést, 's igazításokat köszönettel veszem; a' czivódásra czélzó szörszáshafogatásokat ellenben csendes halgattással elmellőzöm, 's kezdett útamat még erőngedi, háborithatatlanúl folytatom. Az öszve dolgozók mindnyájan hasonló lélektől viseltetnek, 's szándékunk tisztaságában jutalmunkat mindenkör megtalállyuk”.

Meg is felelt ezen folyó Írás, ha nem mondjuk is egy általjában, ne hogy hizelkedni láttasunk, a' mi minden emberben rút és tzélját igen ritkán elérő, legalább nagyobb részint a' feltett szándéknak és közönséges várakozásnak 's egy szelidebb, de meghatározott lélek az, a' melly az Értekezéseknek nagyobb részét bélyegezteti. — Az 1-ső Kötetnek Foglalatja az érdeklött tsinos Előszón kívül ez: Értekezések: A' Sz. Írás olvasásáról, a' Bibliái Társaságokról, a' Katholika Egyházi alkotmányok rajzolatja, T. Márton István Professor Úr' ker Kathekizmusának ügyében kibotsátott fontosabb állításira tett észrevételek, az Egyházi Énekről. Tudósítások: Magyar Egyházi Literatura: Kováts József Dadi Plébános. Az Igazság Temploma. Tóth Ferentz Homiletika. Egyházi Régiség. Telegdi Miklós Pécsi Püspök Agendarius. 1596. eszt. Püspöki Intézet. A' Veszprimi Püspök megyében fertály esztendőnként tétetni szokott theolog. kérdésekről. Jutalomtétel két száz forintból, ezen három kérdésnek megfelejtésére: 1., A' Heresztény tudománynak czikkelyeit 's ezeknek magyarázatját, tsak az okosság szerint e', vagy inkább historiai tanú bizonyosságok után kell meghatározni? 2) A' historiai bizonyítások az érzékenység felett való igazságokra nézve: bátorságba helyheztetnek e' bennünket minden tsalódás ellen, és az általok szereztetett bizonyosság miképen emelkedik az Isteni hitnek méltóságára? 3) Az okosságnak minő Ju-

sa's tiszti hivatala van nevezet szerint e' vizsgálódásokban? Ezt rekeszti be egy SeilerJósef által Musikábatett ének: Az ol-tári Szentségnek Imádása az Úrnak felmutatásában, a' szent Misében. A' második Kötetnek Foglalatja: Értekezések: Verböczi 1-ső Része II-ik Czikkelyének magyarázatja, avagy az Egyházi Ren-dek polgári megkülömböztetése Ma-gyar országban, Márton István állitá-saira észrevételek, (folytatás) Barátsá-gos Tanátskozások az Egyházi Ma-gyar Ékesen szóllásról, új esztendő napjára való Ének, ugyan Seiler Jó-sef által, Tudósítások: Magyar Egy-házi Literatura: Kováts Antal Palotai Pléb. Beszéde, mellyet Sz. István Ki-rály' napjára készített, Parragh László Göllei Pléb. Prédikátzió, mellyet új Templom' szentelésekör mondott, ugyan az bold. Mélt. Ladányi Gróf Schmidegg László Úrnak ditső emlé-kezete, Egyházi Régiség Telegdi Miklós's a' t. (folytatás) Püspöki Ren-de-lés. Az 1-ső Kötetben érdeklött ezen kérdéseknek megfejtésére: A'Sz. Írás-ból: Exponatur hermeneutice peri-copa e Cap. XXI. Lucae a v. 5. usq. v. 36. cum designatione, quae illic de ever-sione gentis judaicae, et quae de se-cundo Christi adventu dicta sint? — A' Hittudományból: Quid Ecclesia de custodia Angelorum dogmatis instar proponat? idque brevibus comprobe-tur. Az Erköltstudományból: Quomo-do probatur, Fideles diebus Domini-cis et Festis praeter Missam ad Ser-

monem quoque sacrum audiendum lege non saltem ecclesiastica, sed et divina obligari? Az Egyházi Pásztori Tudományból: Quomodo eorum corrigitur opinio, qui cultum divinum publicum cultioribus necessarium haud esse contendunt? Jutalomtétel száz forintból e két kérdésnek megfejtésére: 1) Az új Filozofia minő befolyást nyert Külföldön a' Protestantismusra, kiváltképen pedig annak Exegetikájára? 2) Ennél fogva a' Protestantismus minő Oppositióba jött a' Catholicismussal? 's végre Tóldalék Sz. Ignácz Mart. Antiochiai Püspöknek levele Policarpus Smirnai Püspökhöz. A' harmadik Kötetnek Foglalatja. Értekezések: A' Zsoltárokról, Márton Ist. állítására észrevétel (folytatás) Az Egyházi Magyar Ékesenszólásról, (folytatás) a' jó Lelki Pásztornak képe. Tudósítások: Magyar Egyházi Literatura: Endrödy János. Az embernek boldogsága kifejtegetve a' józan böltselkedésnek segítségével. Egyházi Régiség: Telegdi Miklós 's a' t. (folytatás) Egyházi Elölépések: Nagy Mélt. Rudnay Sándor és Bárány Szepešy Ignácz Elölépéseik.

Miről vagyok én meggyőződve mind ezekre nézve, ez ide nem tartozik; meglehet, hogy jön egykor az idő, mellyben azt, a' miről meg vagyok győződve minden részrehajlásnak gyanúja nélkül kimondhatom: — elég az, hogy ezen Értekezések közül némelyek valóban remek, hogy ezeknek olvasása az Evangelicus Tudósoknak is jó lélekkel ajánlható. Itten újra azt ho-

zom elő, a' mit már sokszor említettem, hogy nekem nintsen olyan szent és tántoríthatatlan igazságom, melly ellen én az ellenkező vélekedést egész tsendességgel 's készséggel ki nem hallgatnám: édes örömmel 's minden gőg nélkül esmerem meg, hogy hibáztam 's hajólok a' jobbikra; tsak betsületes fegyverrel hartzoljanak ellenem 's ne fogjanak olyan hibát reám, melly bennem nintsen.

Thaisz András.

B. Külföldi Literatúra.

Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Hazánkat illetik és André Úrnak Hesperus czimű folyó írásában 1818. esztendőben találkoznak.

Januarius. „Definitiv entschiedene Steuerform für das gesammte Kaiserreich”. Temes Vármegyéből, Octoberben 1817.

Februarius. „Ein Spaziergang nach Polen im Sommer 1815”. Zipser András Professzortól Besztercze Bányán. — „Doctor Helm und dessen Versuche über den menschlichen Magen”. Csaplovits János Úrtól, humoristicus Stylusában. — „Antwort auf die Anfrage wegen des Paulyschen Urbarialwerks”. Burgerth Úrtól Kis Mártonban. — „Anfrage über Bescheinigungen, welche die Kaiserl. österreichischen Kontumaz Aemter denen Personen ertheilen, die nach überstandener Contumaz weiter reisen”. Zimonyból vagy Pancsovából vagy Erdélyből lehetne felelni.

Martzius. „Ein Spaziergang nach Polen im Sommer 1815". Zipser Professortól. Folytatás. — „Die Franken und ihre Könige aus dem Stamme der Merowinger, mit dem Versuche einer Darstellung der Urgeschichte der Franken". Burgerth Urtól. — „Über die Recension der Piringerischen Banderien". Helyes észrevételek. — „Correspondenz nachrichten aus Ungarn, vom 25. December 1717. (nyomtatásbeli hiba 1817. helyett): 1. Comitats Restaurationen. (Az Allgemeine Zeitung ellen): 2. Tudományos Gyűjtemény: 3. Ertheilung des ungarischen Literatur. Preises am 23. November 1817. 4. Melczer's Briefe über die Hochzeitgebräuche einiger Zipser Deutschen an der Poper. 5. Budai Propae-deumata Theologiae Christianae. (Dicsértetik) 16. Jos. Nicol. Kovachich Sylloge Decretorum Comitatum etc. Rummytól. — „Correspondenz. Nachrichten über den patriotischen Grafen Emanuel Waldstein, Gross Károly 30. Decemb. 1817. — „Abgaben in der Militärgränze und Population *) der Militärgränze". Temesvárról 30. Dec. 1817. — „Aufforderung an Ungarns Gelehrte zu Beyträgen zu dem Statistisch-topographischen Magazin des Königreichs Ungarn; Slavonien und Croatien, von Johann von Csaplovics". — „Oesterreichische Sternwarten, Ofner besonders". — „Erinnerung gegen eine Vertheidigung der historisch-kritischen Andeutungen der österreichischen Literatur von den Jahren 1815. und 1816. in der Chronik der österr. Literatur 1817, in Betreff der ungrischen Literatur" X. Y. Z. — „Antwort auf die Anfrage des Hesperus, Jahrgang 1816, 2-tes Heft über die

---

) 1815. Esztendőben: 471460 férjfiak és 464709, fejer személyek, öszveséggel 936169. lelkek.

Nachricht der von Celtes in Ungarn, Böhmen und Siebenbürgen gestifteten gelehrten Gesellschaft". Gyurikovics Györgytól. —

Aprilis. „Grosser Vorzug der magyarischen Sprache, mit wenigen Wörtern viel ausdrücken zu können, beurkundet durch Übersetzungen einer bekannten Gnome aus dem Arabischen". — „Über die Serbische Schrift und Sprache". Csaplovics Urtól. — „Lyceum zu Karlowitz, aus Sirmien 25. Januar 1818". — „Ungarische Literatur, Januar 1818". — „Berichtigung einer Notiz über den ungarischen Schriftsteller Gregor von Berzeviczy zu Lomnitz, in den historisch - kritischen Andeutungen der österreichischen Literatur von den Jahren 1815. und 1816".

Majus. „Übersicht der Mortalität in der slawonischen Militär-Gränze vom September 1816 bis September 1817." — „Oesterreichische Volkslieder von Schottky und Ziska Pesth bey Hartleben." — „Ofner Sternwarte." Pasquich János, Director Urtól, Budán Martz, 29-dikén 1818. — „Glatz Andachtsbuch Bécsbén Martz. 15-dikén 1818." — „Nachrichten über das Reformations — Jubiläum von Glatz. Bécsben, April. 1818. — „Professor Littrows' astronomische Vorlesungen." Budán Apr. 1 d. 1818. — „Protestanten in Ungarn und Ofner Schematismus."

Junius. „Bäder zu Mehadia im Banat. Temesvárból, April. 15-dikén 1818. — " Bemerkungen eines ungarischen Edelmanns über den im Hesperus im Jännerhefte dieses Jahres, Nr. 1. vorkommenden Aufsatz, der spanischen, sächsischen und Österreichischen Wollhandel betreffend." — „Die Franken und ihre Könige aus dem Stamme der Merowinger mit dem Versuche einer Darstellung über die Urgeschichte der Fran-

ken." Burgerth Urtól. Folytatás. — „Antwort auf die Anfrage über eine Geschlechtersitte in Ungarn im Hesperus July 1817." Rumy-
tól.

Julius. „Die Franken und ihre Könige aus dem Stamme der Merowinger" Burgerth Urtól. Folytatás. — „Von den Ursachen der gegenwärtigen Wohlfeilheit des Getreides, von den Folgen, welche diese haben dürfte, und den Mitteln ihnen vorzubeugen." Burger János, Doctor és Prof. Urtól. Ez az értekezés Magyar Országgra nézve több illetlen és igazságtalan és csipős állításokat foglal magában. *) — „Conscriptio Graeci Ritus non unitorum 1811." Öszveséggel: 1, 497, 505. — „Szernye Mocsár (Beregh Vármegyében). A' nagysága 28701 hold. — „Villányer Wein im Baranyer Comitat." — „Guillaume fragmentarische Beschreibung des Grossfürstenthums Siebenbürgen. XIV-tes Fragment: Tagebuch einer Reise von Szász Regen nach Kolosch im Jahre. 1815." — „Beschreibung eines unbekannten Raubvogels, mit einigen Digressionen, von Dominik Athanas von Guillaume, Landes Oberforst Inspector im Grossfürstenthume Siebenbürgen." — „Gelehrte Nüsse, Ungarn 26 May. 1818." Tréfa. — „Unbefangene

---

*) P. o. „Ich behaupte, was alle Welt ohnediess weiss (?), dass Ungarn mit uns nichts gemein hat als den Herrn, und dass die inneren und äusseren Verhältnisse der deutschen Staaten von Oesterreich von jenen des Königreichs Ungarn himmelweit verschieden seyen. (?) Mögen sie ihre Constitution erhalten, wo der Adel alles, der Bürger nichts (?) und der Bauer weniger als nichts ist; wir wollen den Adel nicht hierum beneiden und können für den Bauer nichts thun als ihn bedauern; aber zu Grunde wollen wir Teutsche uns von diesen Halbfürsten (?) nicht richten lassen". — „Der Ungar kann nicht verarmen (vajha igaz volna)! denn er braucht kein Geld (?); der Edelmann nicht, weil er steuerfrey ist und der Bauer nicht, weil er fast alles mit Getreide und Arbeit zahlt".

Reflexionen und Vorschlag eines wasserbau verständigen Patrioten in Ungarn in Betreff der projectirten Leitung des Wiener Kanals in die Raab."

— „Guilleaumès fragmentarische Beschreibung des Grossfürstenthums Siebenbürgen. XV. Fragment: Geschichte meiner Winter campagne." Humoristicus Stylusban." — „Berichtigung der Angabe in der Geschichte des ungrischen Reichs von I. C. Engel über den Tod des General F. M. L. Ferd. Gobert Aspremont." Gyurikovics György Urtól, Pozsonyban Febr. 5-d. 1818. —

Augustus. „Bemerkungen über des Herrn Franz Burgerth Antikritik (Hesperus Nr. 12), die Recension des Paulyschen Urbarialwerks (Chronik der öster. Literatur 1817. Nro 36. 38) betreffend." Többs kifejezése illetlen. — „Slovaken in Ungarn. Beweis, dass die Slovaken, in Ungarn Engländer sind. Halb Ernst, halb Scherz." Csaplovics Urtól. Jeles 's tréfás értekezés. „Der Dichter Georg Gaal (nem „Yaal": ez nyomtatásbeli hiba) aus Ungarn, Eisenstadt 27 Juny 1818."

September. „Feyer des ungarischen Helikons zu Keszthely am 12 Februar 1817. und am 12 Februar 1818, beschrieben von Dr. Rummy in Karlowitz. — „Slovaken in Ungarn." Folytatás. — „Die Vorschule der Landschaftsgärtnerey. An Seine Excellenz den Herrn Grafen Georg Festetics von Tolna, vom Oekonomierath C. H. Nebbienz, Pesth May 1818." Jeles Értekezés.

October. „Slovaken in Ungarn." Csaplovics Urtól. Folytatás. — „Merkwürdige Cur zu Eisenstadt (Kis Márton) von Johann Pils, Comitats-Chirurg", 12 Aug. 1818. — „Bernhards Dampfbot, Wien 9 August 1818. — „Ein

Spaziergang nach Pohlen im Sommer 1815." Zipser Professor Urtól, Folytatás. — „Topographisch-statistische Skizze der Neutraer Gespanschaft." Mednyánszky Alajos Báro Urtól, Folytatás. Derék munka, — „Menschenfreundliche Grundherrschaften in Ungarn in dem Missjahre 1816." Gyurikovics György Urtól. — „Ein herzliches Wort über einige Sanitätsgebrechen, als Kalamität für den Staat, die Menschheit, für Aerzte und Arzneykunde, von Dr. Windisch in Neutra". — „Adolph Graf von Schwarzenberg, K. K. Generalissimus gegen die Türken vor Raab, und später vor Pápa, wo er gegen die Franzosen blieb." Burgerth Urtól. —

November. „Topographisch-statistische Skizze der Neutraer Gespanschaft." Báro Mednyánszky Urtól. Folytatás. — „Versuch über den österreichischen Handel auf der Donau nach dem Schwarzen Meer." Jeles értekezés. — „Abnahme der Volksmenge im Biharer Comitát im Jahre 1817." Gyurikovics Urtól. — „Barometrische Höhenbestimmungen im nordöstlichen Ungarn." — „Personificirung des Comitats." Csipös.* — „Die Salaschen (Szallás) auf den Karpathen." — „Über Fleischpreise in Ungarn" Berzeviczy Gergely és Mednyánszky Alajos Uraktól.

December. „Versuch über den österreichischen Handel auf der Donau nach dem schwar-

---

* *) „Man kann sich ein Comitát unter der Figur eines gekrönten Manns vorstellen. Die Krone ist der Obergespan; der Kopf Vicegespan; Gehirn und Augen Notariat; die Zähne Fiscalat (den dieses muss oft die Zähne weisen); Mund und Magen Perceptorat, Intestina sind die Assessoren; Hände Stuhlrichter; Füsse Jurassoren und Commissäre; die Fusssohle misera contribuens plebs."

zen Meer." Frischling Urtól. — „Glatz Nachrichten über die Feyer des dritten Jubelfestes der Reformation in den sämtlichen K. K. österr. Staaten, und Sammlung einiger Jubelpredigten, gehalten bey der Feyer des dritten Jubelfestes der Reformation in den Kais. Königl. öster. Staaten." Bécsben 1. Oct. 1818. — „Biographie des Abbé Rudloff" (szül. Wolscheinben Alsatziában Jan. 22 d. 1753, meghalt Magyar Országban Martzius 10-dikén 1818.) Báró Mednyánszky Urtól. — „Correspondenz. Nachrichten aus Ungarn, vom 28 Septemb. 1818. Ungarischer Schematismus, Ungarisches Pensionsinstitut, Nationalismus etc." A — Z. — „Grossherzigkeit eines Ungarischen Grundherrn (Mél-tos. Cserey Farkas Urnak) in Siebenbürgen." Rumytól. — „Der siebenjährige Virtuose von Praun aus Ungarn, Brünn 1 Nov. 1818." —

Közlötte Rummy Károly György.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Eredeti Oklevelek' kivonásai.

F o l y t a t á s.

Nro 31. (1403) Gara Miklós, Magyar Ország Nádor Ispán-nya, Ludányi Simon, mint Felperes, és Miske's Eleu, Chermení Tamás fiai, mint alperesek közt támadott egyenetlenség eligazítását, nem különben a' hiteles Levelek hollétéről teen dő vallást, me' Ilyet György és István, Rusali Jakch fainak,

törvényes büntetés alatt a' Vizkereszti Octávákra parantsolt volt, az Ország nyughatatlan állapotja miatt, a' közelebbi Sz. György törvényes idejére halasztja. —

Nro 32. (1406) Sigmond Király elő számlálván az előbbeni nagy Királyi petsét eltöretésének, és azon parantsolatjának okait, hogy minden adomány-levelei az új petsét alatt nyerendő megerősítés végett mutattassanak be, Stiboritz Stibor Erdélyi Vajdának ujonan ajándékozza Wygwar (Vesztele) királyi helységét, Nyitra Vármegyében.

Ez igen szép eredeti oklevél, mert ebben a' Király Stibor Vajdának sok érdemeit és fáradságait előadván, leírja azon hadnak szinte egész történetét, melyet Nápolyi László némelly magyar Uraktól a' Királyságra hivatván, Stibor Vajda annak pártossai ellen viselt. Ezen leírásban pedig több még eddig esméretlen környüállások foglaltatnak, ezért a' jelenvaló oklevél megérdemli, hogy egész épségében közre bocsájtassék. —

Nro 33. (1406) Az előbbenivel egy napon és tsak ugyan Stibor Vajda részére költ adomány-levél, Nyitra Vármegyében lévő Berenek vára és uradalma eránt.

Nro 34. (1406) Sigmond Király Alsó Lindvai Bánffy 'Sigmond mesternek és Beathka nevű feleségének engedelmet ad arra, hogy fiú maradékik nem maradván, minden jószágait leányaiknak engedhessék által. —

Nro 35. (1408) A' Vasvári Káptalan bizonyágot teszen, hogy alsó Lindvai Bánffy László és István Kápolnai Jószágozat, alsó Lindvai László fiának, Sigmondnak által engedték addig, míg ennek Jószágot Thedén, Zathán, Penthekfalván, Huthuson és Márkfelden, melyet zálogképpen birnak és bizonyos okból most vissza nemadhatnak, neki idővel kifogják bocsájtani.

Nro 36. (1409) Az Egri Káptalan bizonyító Levele, hogy János, Rechy Márton fia, Jakab ötse nevében és a' Szepesi Káptalan' Prókatori Levele mellett, Balog helységben Zéch Pétertől zálogban tartott Jószágot Stiboritz Stibornak 400. forintért eladta, de olly formán hogy azt a' tulajdonos akár mikor vissza válthassa.

Nro 37. (1410) A' Nyitrai Káptalan 'Sigmond Király parantsolatjára le másol Leveles - tárjában találtató kétféle iromá-

nyo-

nyokat ; 's ugyan is először Raychan Helységnek Gróf Bethlem és Péter, Darag fiai által, Balint Gróf, Derecsky Péter fiának 1322-be történt eladását ; másodsor, Bertalan, Raichani Miklós fia, és László, Tamás és András, Szepthenchy Miklós fiai között, Raychani és Szepthenchi Jöszágaik eránt 1385-be történt tserét.

Nro 38. (1410. és 1415. közt) Stiboritz és Bolondotzi Stibor, Zolyom és Trentsén Vármegyék Grófja és a' Vágh vizének Ura, Léva Várossának polgárit és vendégit, a' maga birtokaiban minden Vámok és adózások alól felszabadítja.

Nro 39. (1410) A' Veszpremi Káptalan bizonyítja, hogy Katalin Baachi László Leánya, Zarka Jakabnak, Hemházy György fiának elmaradott özvegye személyesen megjelenvén, megismerte, hogy Hemházy Zarka Domokos és Mátyás által, kikre szállottak üdvözült férjének minden jöszágai, nem csak Házassági Jutalmára, hanem Mennyezői ajándékára nézve is tökéletesen kiélegettetett.

Nro 40. (1411) A' Nyitrai Káptalan, Rozgoni Simon, Országbíró ítéletének következésében, Raychan helységét Ersébet Margit és János, Raychany Derman gyermekei, továbbá György, Raychany Ipolit fia, végre Szepthenchy László és Tamás között felosztja.

Báró Mednyánszky Alajos.

2. Ú j j T a l á l m á n y o k.

Burton, Hadnagy az Angoly hajósseregnél feltalálta a' módját, mellynél fogva a' hadi hajók a' legnagyobb szelesend alatt is előre mehetnek. Ezen célt az által érte el, hogy a' hajókra kerekeket alkalmaztatott, mellyek hasonlóak azokhoz a' mellyek a' gőzhajókon evező helyett szolgálnak. Ezen találmánnyal próbák tétettek Portsmouthnál, és úgy találta, hogy egy ilyen készületű Fregata egy szekunda alatt 2 es fél tengeri mértföldre ment elé a' szél ellenébe. A' kerekeknek mozgásba hozására 200 ember kellett.

B. P.

3. I n t é z e t e k.

E' folyó esztendő Septemberének 8-dik és 9-dik napjainn, mind dél előtt, mind dél után, tartattak a' Ketskeméti Reformatum Gymnasium Deák és Magyar Oskolájának Examenei, Fő Tiszteletű Superintendens Báthori Gábor Úr, mint törvényes Elöl-ülő fontos akadályok miatt meg nem jelenhétvén, Generalis Fő Notárius Fő Tiszteletű Fodor Gerzson Úrnak, a' tanuló Ifjuság' 23. esztendők alatt Nagy Kőrösön fáradhatatlan és sok hasznú Oktatójának, és annál fogva a' Tanítói és Tanulói érdem igasságos jussal bíró megítélőjének elől ülése alatt, számos helybeli és Külföldi Úri Halgatlak jelenlétében. Az egész tanuló sereg száma ment ez esztendőben 543-ra, kik közül 247-en Deák, 296-an Magyar Oskolabeliek. A' Deák oskolákba tanulóknak éppen ötöd része Külföldi, a' többi Ketskeméti születés volt. Humanisták vagy Deákok voltak 60-nan, és ezek között Keresztes József Veresmarti, a' Poéticában; Sipos Imre Ketskeméti, az Oratoriában; Sátor Ferentz Makói születés, velut inter ignes Luna minores, a' Rhetoricában, első Eminens gradust érdemelték magoknak.

Nagy István.

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

Méltóságos Gróf Pallavicini Edvárd, Ts. Kir. Kamarás, a' kinek Nemzetsége már Nagy Károly Tsászár idejétől fogva híres, Nagy Méltóságú Atyjának, a' ki az utolsó Török Háborúban Hazánkért életét Bánáthban feláldozta, érdemeit napról napra maga érdemeivel öregbiti. Nagy Hazafi, Nyelvünknek Szeretője, a' Nemzeti Betsületnek Terjesztője 's Ébresztője, Tudományoknak Tisztelője 's Kedvellője. Mind ezek felett még a' szép Miveknek Barátja és Előmozdítója. Ebbéli Szeretetét, és remek fáradozásait látván, a' Ts. Kir. mivelő Mesterségek Akademiája ő Méltóságát e' folyó Eszt. Mártzius 12-kén tartatott Gyűlésében köz egyetértéssel Tagjának ki nevezte. Ime az oklevél tartalma:

Die Österreichisch Kaiserliche Akademie der Bildenden Künste hat durch die mannigfaltigen Beweise, wodurch der Hochgeborne Hr. Gr. Eduard v. Pallavicini, KK. Kämmerer, etc. etc. Ihre Liebe für die Künste und Auszeichnung in denselben stets bezeichnet haben, sich zur öffentlichen Anerkennung Ihrer Verdienste um die Kunst aufgeopfert gefunden, und Dieselben in der am 12. März laufenden Jahres gehaltenen feyerlichen Versammlung durch einmüthigen Beschluss zum Akademischen Kunstmitgliede ernannt. In dem nun die Akademie diesen Beschluss dem Herrn Grafen durch gegenwärtige Urkunde bekannt macht, verheisst Sie sich zuversichtsvoll, Dieselben werden nicht nur in Ihrem für die Beförderung und Unterstützung der Künste überhaupt bezeugten Eifer ferner fortfahren, sondern auch die Aufnahme dieses Vaterländischen Kunstinstituts, mit dem Sie nun mehr in einem engeren Verhältnisse verbunden sind, als einen besondern Ihnen näher liegenden Gegenstand und Zweck betrachten.

Gefertigt unter dem Grossen Akademischen Insiegel.
Wien den 12. März im Jahre Tausend acht hundert und Zwanzig.

Cs — M.

A' Pesti Kir. Fő Seminariumban Mgos és Fő Tisztelendő Gróf Nádasdi Paulai Ferentz, most a' T. Kir. Törvényes Táblának Praelatusa helyébe Rectornak neveztetett Fő Tiszt, Battyáni Battyányi Aloyz Esztergomi Kanonok, a' Sz. Theologia' Doctora, a' ki egyszer'smind a' Theologiai Tehetségnek Dékánja lett.

E' helyébe lett Vice Rector Tisztelendő Kulifay István Kémendi Plébános.

Kémendi Plébánosnak neveztetett Tiszt. Markovits Károly a' Nagy Szombathi Erseki Lyceumban az Egyházi Történeteknek 's a' Kanonok' Törvényének Professora 's a' Sz. Theologia' Doctora.

Ennek helyébe lépett Dezeri Bárá Rudnyánszky Sámuel a' Sz. Theologia' Doctora 's a' Pesti Seminariumban Studiorum Praefectus, egy nagy reménységű Hazafi.

'S ennek helyébe neveztetett Tiszt. Viber József, a' Szép Mesterségnek 's a' Philosophiának Doctora 's Esztergomi Fő Megyebeli Pap.

A' Bécsi Pázmáni Collegiumba Rectornak neveztetett Fő Tiszt. Láng Szerentsés Keresztelő János a' Philosophiának, Theologiának 's mind a' két Törvénynek Doctora 's Esztergomi Fő Megyebeli Kanonok; Vice Rectornak Tiszt. Kunszt József a' Nagyszombathi Vicariatus Jegyzője.

Ennek helyébe lett Tiszt. Krautmann József Esztergomi Fő Megyebeli Pap.

A' Primás O Hertzegsége által most felállított Esztergomi Presbyteriumba Vice Rectornak neveztetett Tiszt. Koch Ignátz ekkoráig a' Pisoni Seminariumnak Vice Rectora,

Th.

Tek. Pacsér i Császár Sándor Tek. Ns. Temes Vármegyében Fő Notáriusnak. — Tek. Cserneki és Tarkewi Desseöffy Antal ugyan Ts. Ns.] Temes Vármegyében Fő Szolgabírónak választatott, — ezen két derék és buzgó Hazafiaknak köszönhetjük, hogy e' Vármegyében esztendőnként számos Előfizetők találkoztak, — éljenek soká Hazánk' díszére, azt kívánja barátjok.

Ts. Ludányi Sándor, Szabad Ketskeméth Várossának Fő Notáriussa, Senatornak tétetett, — ezen szép lelkű Hazafi buzgó tisztelője és előmozdítója Folyó írásunknak, ő esmertette meg a' Tud. Gyűjteményt Sz. Ketskeméth Várossában s az olvasásra való kedvet annyira lelkesítette, hogy már ezen Városban minden új Könyvre Előfizetők találkoznak. — Ha minden nagyobb Városban, ha minden Vármegyében tsak egy ilyen buzgó Hazafi találkozna, a' mi valóban Hazánkfiainál kötelességek is volna; menyire mehetne a' Magyar Literatura: — minden Magyar tehát kívánhatja, hogy ezen új hivatalt sok esztendőig szerentsésen folytassa, ezt kívánja főkép iskolai társa,

Tr.

Édes örömmel közlöm a' Magyar Olvasó Közönséggel ezen itt következő emlék jelét a' magyar Literatura' gyarapításában 's Nemzetünk' ditsősége előmozdításában fáradhatatlanul munkálodo Felsőes Nádorunknak, mellyet olly szerentsés voltam Nagy Méltóságú Báró Aszódi Podmantzky Józseftől a' Király ő Felsőge belső titkos Tanácsosától 's Dániai Dannebrog jeles Rendének Vitézétől, ámbár akarátja ellen, a' ki távol vagyon, hogy sem fényes megkülönböztetésekkel, ha azokat érdemlet-

te is, kérkedni akarjon valóságos másolatban megszerezhetni. Reménylünk, hogy a' jeles Férjfiú megfogja engedni bátorságunkat, melyly tsak azon szives igyekezetből eredett, mind azt, a' mi a' Magyar Literatura eránt való lelkes figyelmét bizonyítja a' Felséges Austriai Háznak, kedves Nemzetünkkel közleni 's annak állandóbb örömet szerezni. Az emléké Jól szóról szóra ez:

1088.

Josephus Caesareo Regius Haereditarius Princeps, Archi-Dux
Austriac, et Regni Hungariae Pro-Rex

Josepho e Liberis Baronibus Podmanitzky de Aszod S. C. et
R. A. M. a Cubiculis, et Intimis Consiliis, I. Comitatum Bács, et Bodrog lege unitorum
Supremo Comiti
S. D.

Munus Literarium e Publicis Tabulariis Galliae, quam Caesaris Augusti beneficio, meritis Tuis concesso, non sine Patriae ornamento, et Boni communis utilitate longiori tempore incoluisti, industria sollicitudineque Tua ad ditandam Regni Hungariae Pragmaticam Historiam collectum, ac usibus Musei Nationalis dicatum, benigno suscepi animo; gratulor Historiae Patriae, cui de rebus hucdum potissimum incognitis, insignem procurasti accessionem, gratulor Musco Nationali Hungarico, cujus incremento etiam inter ardua Rerum Publicarum negotia, curae Tuae concredita, cum laude studuisti; gratulor cumprimis Tibi quod de Literatura Patria, qua omni tempore indefesso Zelo Temet occupasti; bene merendi occasionem naetus fueris. Propera porro quoque Decus addere Literis, eoque conniti, ut Gens Hungara cum cultissimis Europae Populis, quos inter versabare, de Gloria scientiis parta, possit contendere. Ego, accedente Regis optimi elementia, salutaria Reipublicae Instituta, ac utiles Civium in Literis conatus protegere, fovere et promovere non desinam, qualibet prompte usus occasione, qua perennis meae in Hungaros propensionis, amorisve, novum edere potuero Testimonium. Vale, et deinceps etiam oculo irretorto Patriam ornatum perge. Dabam Budae die X. Septembris MDCCCXX.

1088

Buda

Excellentissimo Domino Josepho e Liberis Baronibus Podmaniczky de Aszod, I. Ordinis Regio Danici Dannebroghii Equiti, S. C. et R. A. Mattis Camerario, et Actuali Intimo Status Consiliario, Cottuum Báts et Bodrogh artler unitorum Supremo Comiti.

Pestini.

Meg vagyunk győződve, hogy minden jó Hazafi teljes szívvel fog, ezeket olvasván az Égek Urához velünk együtt fohászkodni: Tartsa meg a' Mindenható a' Magyar Literatúrának gyarapítására 's a' Nemzeti Ditsősegek előmozdítására még számos esztendőig szeretett, egyetlen egy Nádorunkat!

Th.

---

5. Kihalt Tudósok és Írók.

Méltóságos Császári Királyi Tanácsos Nagy Kállói Kállay Miklós Úr Tettes Nemes Szabolch Vármegye Számos Esztendőig volt Rendszerint való nagy érdemű szeretett All-Ispánnya a' Magyar Litteratura sok munkáknak megszerzése által különös pártfogója, 's ebben fáradozóknak jutalmazója hasznos életének 66-ik Esztendeibe Nagy Kallóban e' folyó Esztendei Junius Holnapnak 3-ik napján három jó indulatú fiakat maga után hagyván ez árnyék világból az örökké valóságba átt költözött, szép Gyűjteményinek további folytatását legkedvesebb fiára Tettes Nagy Kállói Kállay Kristóf Úrra örökségül hagyván, bizonyosan reménylhetni, hogy ezen érdemes örökös illy jó atyáinak nyomdokát követni el nem mulasztja.

D.

---

6. J e l e s s é g e k.

A' honni szorgalom, 's mezei gazdaság' virágzatjának nagyobb előmozdítására T. Ns. Neográd Vgyének Rendei f. e. Kís-Asszony' hava 18-dikán Balassa Gyarmath Mező-városában

tartatott Köz-Cyülésökben egy több jeles Férjfiakból választott állandó kiküldöttséget rendeltek ki T. Sz. Iványi Sz. Iványi Márk, Tábla-Bíró Úr' előlülése alatt, melly szemlélődő vizsgálódásait a' mezei gazdaság' minden ágaira kiterjesztvén, az azokban tehető mindennémű sikeres javítások, 's igazítások eránt véleményes javallatit időről időre előterjesztteni fogja. Ezen hazafiúi gondoskodás, 's köz hasznú intézet valamint a' fenttisztelet Rendeknek nem kis dicsőségökre válik: úgy viszont óhajtani lehetne, hogy a' többi Ns. Megyéket is hasonló figyelemre ébresztené.

P. Sz. A.

Prof. Lee Sámuel, ki nem sokkal ez előtt a' Cambridgei Universitásnál az Arabs nyelv tanítójának kinevezetett, minden ellentmondás nélkül egy e' folyó-év' legnagyobb philológiai közszül. — Az arabs nyelven kívül tanít latán, görög, zsidó, syriai, cháldeai, szamaritán, szerecsen, koptus, persa, indus, maláj, samscrit, bengál és még ezeken kívül három európai nyelveket, u. m. Francia, német, és olasz nyelveket. Ezen széles nyelv-tudomány annál nagyobb figyelmet 's bámulást érdemel, mivel Lee Úr nem részesült semmi tudományos nevelésbe; 12 esztendő koráig egy falusi iskolában volt, hol csak csupa olvasást és számolást tanult. Szüleinnek akarátja szerint ekkor hajós-ácsnak állott, de szabad óráit tanulásra fordította, még pedig olly nagy előmenetellel, hogy három esztendő alatt minden tanító nélkül megtanulta a' latán, görög, zsidó, siriai és szamaritán nyelveket. Ezen időtől fogva segedelmet is nyert tanulásában 's abban tett előmente csak nem természet felett való volt, mert 14. esztendő alatt, 17. különböző nyelveket tett tulajdonává.

Admirál Klintnek, egy kijelelt eszméretek által híres tisztnak igazgatása alatt a' Svédnek bámulásra méltó előmeneteleket tesznek a' tenger leírásokban. — Klint Admirál épen mostanában adott ki egy átlását a' Balticum tengernek, annak leírásával együtt. Dán Admirál Loewenoern, azt itéli ezen átlásról, hogy az mindent felül mül, a' mi ezen falkban a' mi napjainkba megjelent, még az Angoly abroszokat is.

B. P.

Ú j s z ó k.

Ezen magyar szóból: áll igen nevezetes ó és új magyar szók formálódtak és formálódhatnak, ilyenek, állat, álla-

pot, állapított, alapos, alap. (Grund, Stand), állandó-ság, áthatatos-tlan, — tatosság tlanság. állatni, magána'ap, ön alap, (Selbstsändigkeit), magánalapos (selbständig), táplalap (Nährstand,) vedalap (Wehrstand), oktalap, (Lehrstand). Probáljuk meg hát, hogy valyon ezen öt új szókhoz hozzá szoktathatnók e' a' tisztelt Magyarságot.

Egy sines a' teremtmények között áthatatlanabb az ember-nél. Az állatok, semmit nem változnak, most is úgy táplálódnak, és egymással egytársalkodnak, csevegnek, fecsegnek, pityegnek, gágognak, ugatnak, morognak, énekelnek, hangicsálnak, mint ez előtt, 6000' esztendővel. Európában, vagy Ásiában úgy, mint Afrikában, Amérikában, vagy Ausztráliában. De szegény Ember! Te mindegyre és mindenütt változol, soha úgy meg nem állapodhatsz, hogy ujjabb változástól ne felj. Vajki áthatatlan alap, mellyenn allasz, és soha az nem is lesz változhatatlanul alapos, mert egy országragadozó Király azt hiszi vala; hogy már országát 's népe boldogságát jól meg állapította, és már az ő nagy birodalmában az ön alap (magn alap) kemény lábann áll; mert a' Táplalap olly tökéletes, hogy az országban soholt miveletlen föld és tövis bokor nem láttzik, és a' jól mivelt földek az alacson sorsuakat olly bővön tápláljak, mint a' gazdagokat. A' vedalap sem kevéssé biztatja, a' hazafiakat állandó békével, minthogy minden fegyveres házak fegyverekkel rakottak sok ezer katonák hadakozásban gyakorlottak, 's a' Vitézlő sereg főbb Tisztjei a' hadakozás mesterségében, a' jó könyvek olvasása által jo rendet tartván, áthatatos uralkodást, és állandó békességet csinálnak. De mind ezeket szüli a' jó rendel felállított Oktalap, mert oly alapos igazságokkal oktatja a' haza kisdedeit, nevendékeit, és felserdültyeit, hogy azok közül kiki. 15 esztendei tanulása és neveltetése után, úgy meg állapittatik; hogy a' Táplalaphnak, Védalaphnak vagy Oktalaphnak egy érdemes, és hazája boldogságát napról-napra jobban megállapító tagja leszen. De vaj ki sokszor elvétí a' himet az országragadozó Király, mert birodalma szép ifju sergének nagyobb részit mind a' Védalap fegyveres sergeibe vonnya bé, és e'kor, vajki keservesen megcsönkul a' Táplalap, mert a' melly izmos ifju kezeket a' tápláló ekére kell vala vetni; azokat a' gyilkoló fegyverek forgatására tanityák, és így megfogyatkozván a' Táplalap szükségessé tájaj, az nem táplálhatja többé illenap a'

Védalap henyéő tagjait, 's a' kor mind ezek, mind azok éheznek. De még az Oktalapnak is felkopik az álla, mert a' mivoltan mezők csak bogánes köröt teremnek. Annyi kezét hágy tehát a' Táplalapnál a' Bölcs Király, hogy az, munkaja gyümölcseivel mind a' Védalapot mind az Oktalapot bővségesen taplálhassa.

Gyarmathi Sámuel.

A' Magyar nyelv' követelt szüke felől, még mai napig is el nyúló bal vélemények' el-oszlatása, és a' róla szédelő helytelen ítéletek; 's állítások' el-döntése véget, 's legyen szabad, ellenkezőt bizonyító próbákat itten néha elő-adni, és azoknak foganyatyaival a' magyar Nyelvel kevesebbé barátkozókat, gyakran el-fogatasaitól meg-szabadítani.

p. o. ime először is a' Jövés, menés, és pedig tsak egyszerű szavakkal.

Lépek	Tsetlek	Vándorlok
Lepegetek	Jövök	Költözöm
Leptselek	Megyek	Költözködöm
Lézzegek,	Sétállok	Szarándoskodom
Lezengek	Járok,	Sietek
Mozgok	Járkállok	Futok
Ballagok	Kelek	Szaladok
Lödörgök	Ügyelgek	Ugetek
Andalgok	Inogok	Nyargalok
Amolgok	Roczogok	Dobogok
Tamolgok	Kopogók	Iramlok
Hagok,	Biczegek	El-osonok
Düllögök	Kommogok	El vitskadok;
Lükkögök	Hullározok	Iromtatok
Lükkenek	Tsampaskodom	Rúgtatok
Lödörödöm	Szállongok,	Iszamodok
Tapodok	Tambarkodok	El-vergődök
Toppanok	Forgok	Vislatok
Bojaszok	Zsambaskodok	El-vaskolok
Fanyalgok	Dünnyögök	El-szaguldok
Eregelek	Botlok	Szőpelkedek
Tsötölök	Fartolok	Vérhüdök
Peszmegek	Kunczogok	El-illantok
Botorkállok	Előre-tödulok	Szökődsélek
Gomolygok	Előre-tolakodom	El-ugrom
Poroszkallok	Tepetselek	El-fitzkándozok
Tántorgok	Lodulok	Felre megyek
Vanczorgok	Halladok	Felre ugrok
Löttingezek	Indulok	El-lábolok
Czombolok	Előre nyomulok	El-czombolok
Csoszogok	Utazok	El Fartolok
Topogok	Bujdosok	El-reppenek

El-tünők
El-bátolok
Meg-rugaszkodom
El-takarodok
El-somporkállok
El-szőkők
Bújkállok
Bolyongok
Tévelygek
Bódorgok
Fetrengek
Kullogok
Szédelgek
Sullyogok
Mászok
Csúszok
Máskállok
Csuszkállok
Köválygom,
Köszállók
Fatsargok
Salaplok
Sompordállok
Hopistállók
Köslatok
Nyaslatok
Csavargok
Czékázok
Portázok
Kalandozok
Kalandállók
Salinkolok
Csatringolok
Köborgok
Czirkállók
Fatringolok
Bitangkodok
Lépek
Lépegetek
Léptselek
Lézegek
Lézengék.
Andalgok
Amolgok
Mozgok
Hallagok
Tapodok
Toppanok
Topogok
Lödörgők
Lükkenek
Lükkögők
Távolgok

Hágok
Eregelyek
Lödörödöm
Járok
Kelek
Sétállok
Járkállok
Jövök
Megyek
Elő-tolodom
Elő-tolakodom
Elő-tódulok
Elő-nyomulok
Elő-nyomakodom
Gómolgok
Czombolok
Vánczorgok
Dölingezek
Tsetlek
Botorkállok
Csoszogok
Peszegek
Inogok
Hopogok
Ögyelgek
Botlok.
Dümyögők
Kunczogok
Fartolok
Poroszkállok
Koczogok
Tsőrtőlők
Tepetselek
Bojászok
Tsámpáskodom
Forgok
Forgolódok
Pörgők
Pördülők
Zsambáskodom
Szállongok
Támbáskodom
Tántorgok
Libbentek
Biczegek
Motyogok
Piszmogok
Billegek
Totyogok
Rommogok
Lipiczkelek
Hullározzok
Sántikállok

Tzibikelek
Düllögök
Fanyalgok
Szédelgek
Bolyongok
Bújkállok
Tévelygek
Bódorgok
Mászok
Fetrengek
Sullogok
Máskállok
Kullogok
Köválygom
Köszállók
Keringőlők
Kalozolok
Csavargok
Kötyázok
Salaplok
Köborgok
Fatsargok
Kavillalok
Portázok
Hospitallók
Koritzállók
Czékázok
Köslatok
Kalandozok
Pesletek
Nyaslatok
Csatringolok
Kalandalok
Lajházok
Hangerozok
Salkmolok
Kalandorozok
Czirkállók
Fatringolok
Nyüstőlők
Sompordállok
Satratok
Strádázok
Nyüsgeték,
Bujdosok
Költözöm
Útazok
Vándorlok
Szarandokoskodom
Költözködöm
Indulok
Halladok
Sietek

Tépelődöm	Nyargalok	El-fitzkándozok'
Vaskolok	Iszamodom	El-takarodom
Visla yk	Vérhüdök	El-vakarodom
Iromlok	El-illantok	El-szaguldok
Futok	El ugrom	El-hatolok
Szaladok	El-szököm	El-fartolok
Rugtatok	El-ugratok	El lödulok
Iromtatok	meg-rugaszkodom	El-vergődök
Dobogok	El-osonok	El-sompordállok
Ugetek	El-vitskadok	El-tünök.
Lüktetek	El-labolok	El-reppenek
Szöpelkedem	El-czombolok	

NB. II. K.

7. Ú j K ö n y v e k.

76) Egyházi Beszéd, melyet azon alkalmatosságra, midőn ditsőséges Szent István Első Apostoli Magyar Királynak emlékezetét T. Ns. Arad Vármegye Aradon a' T. F. Minoriták Parochialis Templomában Aug. 20. Napján ünnepelne Rátz Hieronymus C. M. a' Philosophiának Tanítója mondott és egy Hazáját igazán szerető Magyar Hazafi kinyomtatattott. 1820. 8. Temesváron, Klapka József betűivel. 32 lap.

77) A' Katholicusok' Tanítása a' Protestantismusra nézve. Közrebocsátotta németül a' Pápa a' Katholicismusra nézve nevezetű könyvnek Szerzője. A' Lucernai 1818.dik Eszt.beli eredeti kiadás után fordítatott magyarra Sz. Beuedek Szerzetébéli Pap S z e d e r F á b i á n által. Nagyszombatban Jelinek János' betűivel 1820. Esztend. 8 ad rét. 66 lap.

78) A' Son Excellence Madame la Comtesse Brunsvik le Jour de Sainte Anne, sa Fête. Par le Comte Lancelot Dessöffy, A' Tyrnau chez Jean Bapt. Jelinek 1820. 4-cd rét. 4 lap. (versek).

79) Am Grabe des Thränenwürdigen Joh a n n Kern bey Sr. Excell. des k. k. Staats- und Conferenz-Ministers, Herrn Joseph Grafen Erdö dy v. Monyorókerék Burggrafen in Galgócz. Seinen Verehrern gewidmet vom Verfasser. „Tyrnaus festlicher Abend". Tyrnau, auf Kosten des Verfassers im Juni 1820. 2-ad rét. 4 lap. (versek).

80) Honoribus Celsissimi ac Reverendissimi Domini Domini Principis Alexandri a' Rudna et Dívék-Újfalu, Archi-Episcopi Strigoniensis etc, tempore Installationis Suae

Die 16-a Maji 1820; pie dedicatum et oblatum a M. O. Nobile Hungaro Spaczensi. Tyrnaviae. Typis Joan. Bapt. Jelinek. in fol. 4 lap. (Heroicus Vers).

81) Öröm Dal, mellyel Divék-Újfalusi, 'a Rudnai Rudnay Sándor Ő Herczegségének, Magyar Ország' Primásának 's a' t. Esztergomi Érseki Székebe való béiktatása alkalmatosságával, 1820. Eszt. Pünkösöd' Havának 16-dik napján a' Nagyszombati Pap nevendékség fiúi buzgósággal hódolt. Nagy-szombatban. Jelinek Ker. János által, 1820. 4-ed rét, 8 lap. (Dact. Alcaicus).

82) Celsissimo Principi Alexandro a Rudna et Divék-Újfalu Archi-Episcopo Strigoniensi etc. Archi-Praesuli suo Benignissimo humillimi Parochi et Cooperatores Vice Archi-Diaconalis Districtus Galgocziensis D. D. D. Tyrnaviae. Typis Joan. Bapt. Jelinek. 1820. 4-ed rét. 4 lap. (Oratio).

83) Vota Celsissimo ac Reverendissimo Domino Domino Principi Alexandro a Rudna et Divek-Újfalu, dum Archi-Episcopi Strigoniensis ac una Regni Hungariae Primatis dignitatem capesseret, in perennitaturae filialis pietatis tesseram nomine Districtus V. A. D. Nagy-Tapolcsanensis cecinit, dicavit, sacravit Joannes Maximilianus Bokross Archi-Dioec. Strig. Parochus Sissoensis Die 16-a Maji Anno 1820. Tyrnaviae. Typis Joannis Bapt. Jelinek. in fol. 6 lap. (Elegia).

8. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

91) Freuden-Gesang zur Feyer der beglückenden Anwesenheit unseres allergnädigsten Landesvaters, Franz des Ersten, und unserer allergnädigsten Landesmutter, Caroline Auguste. Samt einem Gebethe, welches bey dieser feyerlichen Gelegenheit von den Glaubensbekennern der Mosaischen Religion der kőaigl. Freystadt Pesth in festlichen Versammlung in der Synagoge am Monat September 1820. abgehalten wurde. Verfasst von M. G. Sapfir 4. 12 lap.

92) Dissertatio inauguralis Medica de Aphthis Neonatorum, quam Annuentibus Magn. D. Praeside et Directore,

Spect. D. Decano, ac Clar. D. D. Professoribus pro Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Celeb. Universitate Hung. Pestiensis publicae disquisitioni submittit Ludovicus Tamássy Nob. Hungarus Szathmariensis, Instituto R. Sc. U. Obstetricii practici H. T. Adsistens in m. 8. 1820. 28 lap.

93) Geschichte der hungarischen Königinnen, von Entstehung des Königreichs bis auf unsere Zeiten. Mit einem Anhang, die kurze Geschichte, Hungarns und dessen Nebenländer, wie auch in Beylage die groszen Reise J. J. R. K. M. M. in den Jahren 1818, 1819, 1820. enthaltend. Verfasst von Aemilian Janitsch, Professor von Göttweih, und des berühmten Stiftes zu Monte Cassino Mitglied. 1820. 8. 184 lap.

9. Könyv megszerzésre való Hirdetés.

A' Magyar Szöllős és Boros Gazda, vagy is Tudomány és tapasztalásbeli előadás közönségesen a' Szöllő termesztésnek, és a' külömbféle Borok készítésének; a' Magyar országai Gazdálkodás ezen ágában előforduló számos esméreteknek, tapasztalásoknak, tárgyaknak, eszközöknek, szerszámoknak, munkáknak, találmányoknak, megesmértetésével, és rendszerént való leírásával, kidolgozta és közre botsátani szándékozik Berénkei Ferencz.

Az egész munka négy részekre van felosztva, az 1-ső Résztanít a' Szöllőtöről 's annak minden munkáiról, a' 2-ik a' Szürettről, a' 3-ik a' Borról, a' 4-ik A' Bor-tartó edényekről és Pinczékről: nyomtatásban mind öszve 30. árkusnál többre fog telni; azért is az ára 4. B. Cz. forintokban határozottat meg, mellyet a' munkának által tétele után kíván lefizettetni a' Szerző. Neveiket méltóztassanak a' Tittl. Urak T. Ns. Trattner János Tamás, és a' Pesti Magyar Újság Kiadójához T. Ns. Kultsár István Urakhoz a' jövő Új Esztendő napig beküldeni.

Kézi Könyv gyanánt szolgálhat akár mellyik rész is, mind azoknak a' kik a' felvett tárgyakban bővebb esméretet kívánnak szerezni. Sőt a' kik a' Magyar országai külömbféle Faj Szöllőket, mellyek ezen munkában előadatnak, rajzolatban

színes festékekkel megkülömböztetve kívánnák megszerezni, érdemes Hazánkfia Leibitzér János által a' Brüni Pomológiai társasághoz kimettzetés kedvéért küldött Magyar Szőlőgazdálkodási gyűjteményét is a' meghatározandó áron, könnyű lesz hozzá megszerezni.

Megkérettetnek ugyan ezen alkalmatossággal mind a' két Hazában lévő Könyváros Urak, hogy subscribenseket gyűjteni, és a' főt megnevezett Urakhoz béküldeni ne terheltesse nek.

10. Könyv Jelentés.

Hormayer és Mednyánszky Bárá Uraknak, Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte cím alatt Bétsben kijövő Zseb-Könyvek már a' jövő 1821-dik esztendőre is megjelent, és minden idevaló Könyvárosoknál találhatók. Különösen hazánkra nézve a' Balládák között, Kemény Simon; az életleírások között Illyésházy István, Nádorispán és Zrinyi Miklós, a' költő; a' történeti előadások között, a' Tatároknak magyar Országba 1241-ben történt bérohanások és a' Jágello Nemzetségből származott magyar Királyok; a' Nemzetségek' Lajstromai között, a' Szirmay és Sztáray Nemzetségek; a' városok' leírásai között Esztergom és Visegrád nem különben több Regék, Legendák és Jankovits Miklós Úr nevezetes gyűjteményének leírása foglaltatnak ezen Könyvben, mellyben a' Szerzők a' hasznost a' kellemetes-el olly ditséretesen ügyekesznek egyesíteni. A' hat abban előforduló rajzolatok mind könyomások. Az árra kötve tokkal 10 f. Velinpapírosan 15. fl. Vél. Czéd. —

11. J o b b i t á s o k.

A' IX-ik Kötetben ezen disztelen hibák tsúsztak be : 125. lap. 12 sor. Gesch mache; olvasd: Geschmacke. 126 l. 23. sor: Verseket; olv. Versezet. 127, l. 10. sor, Schrechniss; olv. Schreckniss. 128. l. 31. sor. dejjába; old. dijjába utolsó sor, nan'k; olv. nah'n.

A' folyó 1820. esztendei 3-dik Kötetben lévő Mezölaki Uradalomnak leírásánál történt nyomtatásbeli hibák helyre hozattak.

lap.	sorban	hibák helyett	olvasd
27	23	Uradalmakat	Uradalmakban
—	29	;	
—	30	Dinastiájával	Dynastelogiájával
—	35	esztendőről	esztendőtlől
28	5	tart mellynek	tart, mellynek
—	28	Fay	Zay
29	29	gőzöktől	gátoktól
—	utolsóban	Marczaltónal	Marczaltónél
30	5	Szelmején	Szelmezején
31	21	iszapos, helyeken	iszapos helyeken.

A' 10. Kötetben,

58	6	Divennek	Dévennek
59	21	közzé	közzé
61	27	's el-nyel'vén	elnyervén
63	7	's Tsászárnak Bouquoi 's a' t.	Tsászárnak kedvez- vén, az ő hadai minden felől előnyomúltak, Bou- quoi 's a' t.
64	33	az, Ellenseg	az Ellenség
—	36	omladékainak	omladékának
56	36	esmerkedjen	esmerkedjék.

12. Kérés azon T. T. Előfizető Urakhoz, a' kik a' Tudományos Gyűjtemény- nek árát még meg nem küldötték.

Az 1820-dik Esztendő már végéhez közelget 's annak végével a' Tudományos Gyűjteménynek idei folyamata is befejeztetik; — 's már a' jövő 1821-dik Esztendőben kiadando folyamatajára hirdetünk Előfizetést, azonban még is sokan vannak, a' kik még az idei előfizetést se tették le sőt olyanok is találkoznak, a' kik az 1817-dik 1818 dik és 1819-dik esztendőkre is tartoznak; azért kérettetnek azon T. Előfizető Urak, a' kik még a' Tudományos Gyűjteménynek árával akár mellyik esztendőre tartoznak, hogy azon tartozásait e' folyó Esztendőnek végéig beküldeni ne terheltesse-
nek, hogy így engemet a' további egyenesebb sürgétéstől megmentsenek.

Ns. Trattner János Tamás.

XI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Y. A' Nemességről. I. 3.
- 2) Ries János Ferentz. Az úgy nevezett Ketske-körmökről a Balaton Partján. I. 37.
- 3) Tóth Dániel. Egy Tekintet a' Deák Literaturára Magyar országban. I. 47.
- 4) Gorové László. Szolnokvári viszontagságok. (Folytatás) I. 65.
- 5) Hazintzy Ferentz. Cardinális Martinúzi. I. 87.
- 6) Gróf Zrinyi Jánosnak Csehországban találtato nyoma. I. 97.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- esmertetés.

- 1) Egyházi Értekezések és Tudósítások. 1820. I. II. III. Kötet I. 99.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, melyek, vagy Magyar Tudósoktól irattak, vagy legalább Hazánkat illetik és André Úrnak Hesperus czimű Folyó irásában 1818. esztendőben találkoznak. I. 105.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Eredeti Oklevelek' kivonásai. I. 111.
- 2) Új Találmányok. I. 113.
- 3) Intézetek. I. 114.
- 4) Előlépések, és megtiszteltetések. I. 114.
- 5) Kihalt Tudósok és Írók. I. 118.
- 6) Jelességek. I. 118.
- 7) Új Könyvek. I. 123.
- 8) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 124.
- 9) Könyv megszerzésre való hirdetés. I. 125.
- 10) Könyv Jelentes. I. 126.
- 11) Jobbitások. I. 126.
- 12) Kérés azon T. T. Előfizető Urakhoz, a' kikja' Tudományos Gyűjteménynek arát meg meg nem küldötték, I. 127.

T U D O M Á N Y O S
G Y Ű J T E M É N Y

---

1 8 2 0.

X I I . K Ö T E T .

Deáky Peczoni

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével,

P E S T E N,
TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. É r t e k e z é s e k.

I. Az Égiháborukról.

Az égiháboru több, nagyságokra 's öszve-köttetésökre nézve igen változható, tünetmények' öszvesége, mellyet közönségessen a' kiderültt nyári napokban egy heves tikkasztó meleg előzmeg, mikor az állatok és növények ellankadnak; a' levegő nem egészen tiszta, hanem vékony füst-höz hasonló gőzzel tellyes, és közönségessen minden szél elcsendesül. — Érkezését az akkor magokból kerekedni látszó fellegek jelentik, mellyek kezdetben igen kicsinyek, idővel pedig lassan lassan nevelkednek 's utoljára a' láthatár' nagy részét elfedik; gyakran egy másik, harmadik 's néha negyedik és ötödik helyen is hasonló felhők támadnak, mellyek majd egyesülve, majd külön külön okozzák az égiháborui tüneteményeket. Ezen felhők' esmértető jegye az, hogy hosszúra nyúló kiterjedésök hertelen kerekeseedik 's hogy külön külön részeik' megvilágosítási egymással igen ellenkezők; itt t. i. kékelő setét hamvas és tellyessen átláthatatlan, amott pedig, fénylő sárgás helyek tűnnek szemünkbe; sőt ezek mellett némelly pontokon még a' zománczos kék levegőre is kellemetes kilátások nyitva maradnak, — de ez csak a' kisebb égiháborukban történik, a' nagyobbakban pedig a' dagadt felhők az egész láthatárt elborítják. A' felhők' ezen sármazásakor már jelepnek meg némelly gyenge vil-

lámok — az erősebbek előpostáji, néha pedig ezek elmaradnak, és az égiháboru nagy rettentő dörgésektől követett villámokkal kezdődik: ezen esetben az első villámok hihetőleg a' felhő felső részeiben eredtek 's nekünk az alsó részek' vastagsága miatt láthatatlanok maradtak; vagy a' terhes fellegek más helyeken támadtak; honnét első villámaik' kitörése után felénk nyomultak. A' villámlás és dörgés közönségessen egy ideig tart minden eső nélkül, melly azután annál bővebben omlik a' földre 's minden villám kiütéssel nagyobbodni látszik; sőt némelly környüállásokban jégge is változván tetemes károkat okoz. Idővel lassanként vékonyulnak a' felhők, az az: kiterjedések egyerányossabbá és színök általlyában gyenge változásokkal vegyültt hamvasra változik, a' villámlás, dörgés, eső lassabbodik; 's utoljára egészen megszűnik; a' levegő mérték egyenlőségének 's nyugalmanak égiháborukor meg zavarodásából eredett és az alsó 's felső gőzkörnyéken keresztül sokszor ellenkező, sokszor forgó mozgással dühösködő nagy szelekből közönségessen utoljára egy mérsékelt szel támad, melly szétűzven a' fellegeket, ismét felderíti az eget. Ekkor az egész természet szinte ujra felelevenül, egy kellemetes hivesség terjed el a' tájékon, a' melegtől ki száradtt föld' hasadási bédugultak, a' növények ujra feléllednek; leveleik emelkednek, ismét szép zöld színöket vissza nyerik 's virágjaik balzamos illatot lehellnek, sőt magok az állatok is mint egy új éltető erőt kapnak.

Ezen fényes természeti jelenet, — melly a' miveletlen, előítéletektől elfogódott 's tudatlan köznépnek ugyan rettentő; a' ki miveltt 's tudományok által felvilágosított embernek pedig egy olly dicső tünemény, melly által lelke Teremtőjéhez emeltetik és az Istenség' mindenhatóságának

's nagyságának bámulására ragadtatik, melly által kegyes érzelmekre 's felséges elmélkedésekre gerjesztetik. — az emberek' figyelmetességet minden időben foglalatoskodtatta; de a' régiebb századokban, midőn még a' természeti tudományok' mezeje paragon hevert, sok babonaságokra 's helytelen képzeletekre alkalmatosságot szolgáltatott. A' korábbi Görögök és Romaiak a' régiebb népektől elfogadott mythuszok szerint azt álmodák, hogy a' menyköveket isteneik kovácsolják, és ez, vagy amaz szerencse vagy szerencsétlenség' jelentésére a' dagadt felhőkből le szorják a); innét eredett a' villámokból jövőndőlő csalfa mestersegők, innét azon alatsón babonaságok, hogy egyfelől a' menykövek eránt való tiszteletök színte az imádással határozott b), más felől pedig, hogy egy ostoba, azok' rontó erejének elfordítására alkalmasnak gondoltatott, mód, — mellyen a' villámok ellen való sziszegés — náluk lábra kaphatott. c). Azomban némelly Philosophusai ezen tüneményt csak ugyan természetesen igyekeztek meg-fejteni; így Aristotéles, ki a' villámot némelly éghető 's a' levegőben uszkáló gőz' meg gyulladásának tartotta, így többek, kiknek vélekedéseit hosszú sorban felszámolja Seneca (Quaest. Nat. lib. 2) melly könyvnek végén helyes tanítást találhatnak a' menykövektől mód nélkül irtózó gyáva lelkek. — A' Magyar 's talán más idegen pór népnél is majd köz vélemény az, hogy a' megdördült égből le csapó villám valóságos tüzes kő, melly szörnyű sebességgel rohánván állatokat öll; élőfákat szálokra hasogat, a' legerőssebb kő falakat áttöri 's éghető szerre ta-

a) Virgil. Eccl. 1. v. 16.

b) Pliniús Hist. nat. XVIII, 2.

c) Schol. Aristoph. in vespis.

lálván azt hamuvá teszi; sőt némelly csalókák illy' találtt köveket is mutogatnak 's azokkal külömbféle babonaságokat üznek. Régtől elhatalmasodott vélekedésnek látszik ez nálunk lenni, mivel nyelvünkben a' villám menykőnek is elneveztetett. — Ezen bal vélekedések' megczáfolása a' későbbi időkben miveltt természeti tudományok' érdeme.

Midőn a' multt század' elején az elektromosság' tulajdonságinak 's törvényeinek kinyomozásával foglalatoskodnának a' Tudósok, többen öszve hasonlíták az elektromos szikrát a' villámmal. Dr. Wall megjegyezte már 1708-ban hogy a' dörzsöltt gyánta' világítása és pattanása a' villámláshoz 's dörgéshez hasonlítana; hanem ő ezen megjegyzésében csak a' hasonlatosság' külső színénél állapodot meg. Nollet 1743-ban már meszszebb ment 's kijelenté; ha valaki a' tünemények' öszve hasonlításából bébizonyítaná, hogy a' menykő éppen az a' természet hatalmas kezében mi az elektromosság a' mienkben; hogy ezen csudák, mellyekkel mi kedvünk szerint bánunk, csak egy lássébb mértékű követései azon nagy erőnek, mellyek minket megrettentenek, ezen vélekedés néki nagyon tetszenék, ő maga is különös hasonlatosságaikat vette már észre 's reményli; hogy a' dörgésről és villámlásról sokkal helyesebb képzetek szereztethetnének, ha azok' fejtegetésében az elektromosság vétetnék sinormértékül a).

Mit Nollet akkor olly igazán gyanítot, azt 1746 ban már minden kétségen kívül való igazságnak állitá Professor Winkler Lipsiában, a' mesterséges elektromosság és a' villám 's dörgés

---

a) Histoire de l' Electricité, traduite de l' Anglois, de Joseph Priestley. A Paris. 1771. Tom. 1. lap. 313 's k.

közt való különbséget csak az erők mennyiségében helyheztetvén. Franklin Philadelphiában 1747-dik körül lett figyelmetessé a' villám' hasonlatosságára az elektromos szikra' tűneményeivel és nem sokára egy merész módot gondolt ki a' mondott egyenlőség' gyanításának megvizsgálására; számos tapasztalásaiból t. i. megbizonyodván arról, hogy a' hegyes testek, kivált a z ére-
zek, a z elektromosságot sokkal inkább 's nagyobb meszszeségről magokba szívják, mint a' tompák, azon nagy gondolatra vetemedett, hogy hegyes ércz póznákkal a' villámot az égből le csalya.

Franklin' nagy gondolatját nem kisebb merészséggel végre hajtották 1752-ben két nagy lelkű Francziák: Dalibard Maly-la-villeben és Delor Párisban. Az első negyven láb, magas hegyesített vas rudat selyem zsinegekkel egy karón megerősített es minden más testekkel való közösüléstől elzárt; ebből 10-dik Májusban 1752 eszt. égháboru' alkalmatosságával a' szüntelen ott vigyázó Coiffier asztalos szikrákat kapott, melyeket több tanúk' jelenlétében nyilván elektromos-sáknak lenni tapasztalt. A' második pedig kilentzen kilentz láb magas póznát emelt fel Párisnak legmagassabb helyén fekvő házának fedelén, melyből az előbbeni próba után nyoltzad napra egy terhes, de nem villámló, felhő átmenetelével ez is hasonlóképpen elektromos szikrákat nyert. Ezen próbatételek ez idő után több személyek' jelenlétében is megújítottak, 's Európa' Tudóssai, kivált az Angolyok, gyakori izben foglalatoskodtak vélek úgy, hogy Canton a' levegő környék' majd + E. majd — E' állapotját már ekkor észre vette a)

---

a) Histoire de l' Electr. Tom. 2. lap. 160 — 173.

Ugyan azon esztendőn maga Franklin is a' nélkül, hogy a' Francia Országi próbatételekről valamit hallott volna, törekedett állítását egy sárkány' fel eresztése által békizonyítani, mely eszköze két keresztül tett, hegyes vasakkal megtoldott, páltzákból 's ezekre vontt selyem keszkenőből állott, kender zsinagon pedig, de mely selyemmel végződött, tartatott a' levegőben; ez által 1752-eszt. Juniusban egy terhes felhő átmenetelekor a' kender zsinagra kötött kulcsból szikrákat kapott mellyek erősebbek lettek, midőn a' zsinag az essőtől nedves 's így jobb vezető lett, Sőt azon eszt. Septemberben egy elkülönözött vasrudat is emelt fel házában a' levegő környéki elektromosság' természetét kitapogató próbatételekre. a) Nem különben próbát tett Professor Richman is St. Petersburgban a' levegő' elektromosságáról, hanem igen szomorú kimenetellel. Ő háza' fedelén egy vaspóznát erősített meg, ettől elválasztott ércz drótot eresztet le házába hogy a' drothban meggyűljön az elektromosság 's az azon lóggó czérna szálakat el választván módot nyujtson erőssége' megmérésére. Már ma könnyen beláthatni ezen próbatétel' veszedelmességét 's maga Richman is azt mint egy előre sajditá; de bátor szívvvel ment a' veszedelem' meggyőzésére, és ime tudni vágyásának vértanúja lett! mert midőn 6-dik August. 1753-ban meszszéről dörögvén Sokolow rézmetszővel eszközéhez menne a' tűnemények' megvigyázására, 's ott a' közösüléstől elzártt drót' végéhez egy lábnyi távolyságra le bukna, a' drótból egyenessen fejére csapó, fejéres kékelő tűz gombolyaghoz hasonló villámtól holtan a' földre terítettett; az elválasztó üveg pohár szétzuzatott, a' drót darabokra olvasz-

tatott, mellyek Sokolov' ruhájára esvén azt megperzselték; Sokolon is meg szédülvén a' földre esett, de ismét magához tért; az egész ház pedig gözzel 's kénkö szaggal eltellyett 's több helyeken megrongáltatott. a). Ezen szomorú eset a' villám' és elektromosság' egyenlőségét minden kétség' kívül tette annyira, hogy ez időtől fogva a' villám' közönségesen elektromos tűneménynek tartatik.

Azomban ezen meggyőződés mellett különböző vélekedéssel vagynak a' Tudósok a' levegő környéki elektromosság' származásáról. A' mesterséges elektromosság' majd némelly testek' dörzsölése, majd bizonyos környülállásokban a' testek' csupa egymást érése, ismét a' testek formáinak elváltozása vagy csak a' melegség változtatása által illesztetik; sőt néhány állatok organumaik által is elektromos tűneményeket okozhatnak. Mivel pedig közönségesen a' mesterséges elektromosság' dörzsölés által illesztetik 's az így nyertt elektromosságot a' közösülésöket elvesztett vezetőkben öszve gyűjthetni; a' dörzsölésből iparkodtak fejtegetni eleintén a' levegő környéki elektromosságot is úgy vélvén, hogy a' levegő' részeinek a' terhes felhőkhöz dörzsöléséből keletkezzék azon sok elektromos folyóság, melly az égháborúi tűneményeket miveli. De ezen vélemény több okokból meg nem állhatónak találtatott, minekutánna a' tapasztalás bebizonyította, hogy az erős szelek inkább kissebbítik, mint sem nevelik a' levegői elektromosságot, és hogy a' levegőben hagyított testek legkevesebb nyomdokát sem mutatják az elektromosságnak.

Bizonyossabb az, hogy ezen tűnemények a' testek' formáinak elváltoztatása által okoztatnak;

ugyan is a' testek' formáinak bizonyos elváltozást az elektromos állapot' mérték egyenlőségének megrontásával, tehát elektromos okozatokkal, folyvást öszvekapcsoltatnak, így p. o. ha valamely csepegő folyóság gőzzé változtatik, vagy a' gőz megsűrűsítettik, a' véle közösülő testek elektromossak lesznek. Ha valamely erőssen megizzasztott 's az elektromosság mérőre helyhez-tett ércz-táblára egy két csep víz öntetik, azon szempillantatban, mellyben a' víz gőzzé változván felemelkedik, a' mérő — Et mutat; ha pedig a' vízgőz vízzé sűrűsítettik, + Et mutat. Mivel pedig a' testek, kivált a' víz, a' levegő környékben olly' sok forma változáson mennek által 's minden a' földön előforduló elektromos változás a' levegő környékre behat; ügyes a' következtetés, hogy abban, mint rossz vezetőben, ritkán lehet az elektromosság mérték egyenlőségben 's így elektromos tünetményeknek szükség megjelenni.

Több természet vizsgálók' fíradhatatlan iparkodási által meg alapított igazságnak látszik az, hogy a' vízgőz' levegő formában megmaradására szinte úgy szükséges az elektromosság, mint a' bizonyos mértékű melegség elannyira, hogy men-nél több vagyon e' két materiából a' levegőben, annál több gőz tartathatik ott fel láthatatlan formában; mihelyt pedig a' kettő közül valamelyik, kivált a' melegség, kisebbedik, tüstént a' láthatatlan gőzök láthatókká változnak 's felhőkké lesznek, ekkor az elektromosság, melly a' láthatatlan gőzben kötve vala, kiszabadulván a' felhőkben meggyűl 's onnét villám formában ki tör. A' meghülés' oka ez lehet: az alsó, sok láthatatlan vízgőzzel terhelte levegő részek a' meleg nyári napokon erőssen átmelegítettven 's ez által rugóssabbakká és könnyebbekké tétetven felemelkednek, felülről pedig a' hidegebb részek leeresz-

kednek, 's az elsőkel öszve elegyedvén azoknak olly mérsékletet adnak, mellyben a' vízgőz rugósságát elveszti 's látható gőzzé változik, az előbbeni meleg gőzben megkötött elektromosság kiválasztatván a' most keletkezett felhőben megmarad: ha a' meghűtés folytattatik, a' mindig nevelkedő felhőben az elektromosság meggyűl, 's valóságos égiháború támad. Ha az illy felhő egy igen meleg tájékon (p. o. izzó homokon) megy keresztül, melly által mérséklete felemelkedhetik, a' meleg 's elektromossága' felhő, látható gőzében ismét öszve köttetik, így a' gőz újra láthatatlanná válván a' felhő szemeink előtt eloszlik, mint olly gyakran tapasztalhatni. Ha pedig a' felhő egy hidegebb tárgyhoz közelit, p. o. nedves erdőhöz vagy magas hegyhez, melly melegségét kiszebbíti, a' mondott okokból egyre nevelkedik a' felhő 's ezért láthatni a' hegyek' hideg csucsait olly gyakran felhőkbe burkózva.

Innét az elektromosság mérő, ha igen meleg van 's a' levegő tiszta, alig mutat valamelly elektromosságot, mert jóllehet ekkor nagy a' víz' kipárolgása, de az elektromosság kötve vagyon 's így is marad, míg a' mérséklet helyel helyel fel nem zavartatik. Ha pedig a' felső hidegebb levegő részek öszve keverednek az alsó melegebbekkel, tüstént megjelenik az égiháború 's az előbb megkötött víz mást kiszabadulván eső formában omlik a' földre. Hogy ez nem mindig egyenlőképpen történik, a' felső szélhúzatokból eredett különbségektől vagyon, mellyeket természetesen előre nem láthatni.

Ezekből világossan kitetszik, miért olly rettentők a' melegebb tartománybéli égiháborúk; azért t. i. mivel a' levegő ott sokkal melegebb lévén több gőzt 's elektromosságot fogadhat magában, mellyeknek a' felső hideg részek által

egymástól elválasztása tehát nagyobb resultatumot is adhat. — Különös e' mellett a' meleg tartományokban olly soká tartó tiszta idő, 's ezt így fejtegethetni: ott egy olly egyformán tartó szel uralkodik, melly az egész gözkörnyeket nyugottra taszítja a' nélkül, hogy szelkerengéseket vagy más zűrzavart okozna, az egész gözkörnyek tehát alólról felfelé lassanként kissebbedő melegséggel bír, akármelly sok vizgőz legyen is tehát benne, égháború még sem támadhat, mert a' mérsékletet nagyobb grádusban semmi sem zavarja. Ha pedig a' szelek más arányzatot kapnak a' támadó ellen szelek által, vagy a' szigetek és magas hegyek feltartják a' szelhuzaatot, mindjárt előáll az égi háború 's kész a' záporosó, mellyek azért is nagyobbak lehetnek, mivel a' meleg levegő könnyebben áteresztí a' villámot mint a' hideg, — ez olly környülállás, mellyből annak is okát adhatni, miért olly ritkák téli időben az égháborúk? ekkor is ugyan elég elektromosság van a' levegőben, de ennek hidegsége a' kiütést akadályoztatja a)

A' felhőkben tehát mindig vagyon elektromosság nagyobb vagy kissebb mértékben, melly ha villám formában meg nem jelenik, jele hogy még nem gyűlt meg annyira, hogy a' fellegeket körülvevő 's a' közösülest elfogó levegőn kitörhessen. Ha vastag felhők tornyodzanak, vagy ha

---

a) Norwegia' nyugotti partjain egy északról 's keletről hegyekkel körülvéetett, vidék igen híres a' gyakor téli háborúkról, holott ellenben ezen hegyeken túl a' téli égháborúk szinte olly ritkák, mint akár hol másutt; úgy látszik, hogy a' vidék' bekerített fekvése a' tengernél ad alkalmatosságot ezen tűneményre nagyon nevezetes az a' nagy égháború is, melly 1815-ben Januariusban Wesel, Düsseldorf, Dortmund, Paderborn Városok 's más helyek felett dühösködött, és a' Villám a' tornyokba béműtött 's gyűjtött. Lásd Parrotts Grundriss der Physik der Erde. Riga und Leipzig 1815. lap. 434.

a' szél egy távol lévő felhőből fú, a' levegőben többnyire — Ezt tapasztalhatni, valamint mikor az eső esik. Minden elektromos testnek vagy on t. i. egy környéke, mellyben más nem elektromos 's a' földel közösülő testek ellenkező elektromosságot nyernek, ha köztök valamelly közösülést elfogó test, millyen itt a' levegő találhatik. Ez az elektromosság' nagyobb mértékben meggyűlésének fundamentoma, és így egy felhő csupán egy közel lévő $+E$ állapotú környezetől — E állapotra juthat. Azonban a' felhő' $+E$ vagy — E állapotja semmi különbséget sem tesz a' tümenyekben, az elektromos szikráknak és ütéseknek ugyan az a' foganatjuk, ugyan az a' törvénynek, akár $+E$ akár — E vezetőkből jöjjenek.

Ha két lapos, önnlevéllel befedett, kerékded deszkátskák' befedett lapjai vizarányossan 's párhuzomossan egymáshoz fordittatnak, melly végre az alsót valamelly a' földel közösülő testre helyhezteszhetni, a' felsőt pedig selyem zsinegek által tarthatni, hogy ezt így elválasztva leeresztetni vagy felemelni lehessen; akkor a' villámról illy helyes próbát tehetni: ha a' felső deszka közösülésbe tétetvén az elektromos makhinával megtöltetik elektromossággal 's így az alsóhoz leeresztetik, ebben ellenkező elektromosság támad; és ha ekkor valamelly vezető test mind a' kettőt egyszerre megéri, ezen az ellenkező elektromosságok kitörnek. Ha a' megtöltött felső deszka mint egy fel újnyira közelitetik az alsóhoz, akkor az elektromosság a' felsőből többnyire magától egy erős 's a' levegőt áttörő szikrával kiüt; ezen kiütés előtt a' deszkák egymást erőssen vonják, a' kiütéskor pedig elrugják, mit jobban észrevehetni, ha a' deszkák függőssen egymás mellett lógnak. Ha az alsó vagy felső deszka kö-

zepére valamely felálló test helyheztesik, az elektromosság mindég azon a' helyen szikrázik ki; ha pedig azon oda tétetett test hegyes, akkor se meg nem gyűl az elektromosság, se által nem tör, mivel a' hegyes test lassanként kiszívja.

Ezen próbatétel kissébb mértékben világosan mutatja azt, mi a' levegőben égi háborura borult akortörténik. Ekkor is, valamint ezen próbatételben, a' közösülést elzáró test a' levegő, a' felső deszka helyén képzelhetni egy elektromos felhőt, az alsó én pedig egy részét a' földnek, vagy más felhőt. A' föld terület is egy $+$ E állapotú felhő környékében mindég — E-t kap; ez által egymáshoz vonódnak 's ha az elektromossággal terhes felhő elégképpen közelit a' földhöz, vagy a' föld és felhő közt valamely vezető test vagyon; villám következik, melly közönségesen a' magassan felnyuló testeket u. m. épületeket, fákat, hajókat 's a' t. először találja, vagy mivel ezek a' felhőhöz legközelebb esnek, vagy hogy a' vezető kör' egy részében legelőbb jöhetnek. Két felhő is hathatnak illy formán egymásra, ha' az egyik vagy a' földel közösül, vagy környékében olly testekre akad, mellyekben a' magáéval ellenkező elektromosságot támaszthat. Ezen esetben több felhők' külön külön részeikben majd $+$ E majd — E támad 's a' villám egyikből a' másikba, ebből a' harmadikba 's a' t. rohanik, honnét sokszor az égen látható hosszas villámlásokat megfejthetni. Mig tehát csak kicsiny felhő vagyon a' levegőben, abból a' villámnak szükségképpen a' földre kell ütni, mert a' levegőben olly' testet nem talál, mellyre csaphatna; innét vagyon, hogy gyakran egy alig észre vett 's csak akkor keletkező felhőből a' földre üt a' villám 's épületeket ront, holott a' legnagyobb égiháborúkban, mellyek az egész láthatárt elfogják, majd

minden villámok a' levegőben maradnak. — Azon vonzathoz, melly két nagyon elektromos felhők, vagy egy felhő 's a' föld között vagyon, származnak a' felhők' rendetlen mozgási, hertelen 's változó szélrohanások, forgó szelek 's a' t. A' pornak 's más könnyű testeknek karikázó felemelkedése is részről az elektromos vonzástól vagyon, mi a' vízi oszlopoknál (Wasserhose) még inkább kitetszik.

Ezen a' levegőbéli elektromosság' származásáról való vélemény ellen illy nehézségeket hordanak fel de Luc 's mások: a) hogy megfoghatatlan, ugyan azon levegő sorban az öszve függő felhők' egy részén miképpen gyűlhet meg az elektromosság, midőn más részek vagy éppen üressék vagy kevesebb elektromossággal bírnak. De ennek lehetőségét megengedvén is b), hogy maradhatnak meg a' felhők illy különböző állapotban, ha egyesülnek is: hiszem a' köd — és nem mások a' felhők is — az elektromosságnak jó vezetője c). Ezen véleményel meg nem egyeztetetni, hogy az eső megeredvén még is tart a' villámlás és hogy a' magas hegyek' tetejénél öszvetóduló felhők égiháborút okoznak: holott ezen vélemény szerint ezen esetben minden égiháborui tűneménynek meg kellene szűnni, mivel a' terhes felhők közösülésbe jönnek a' földel. De mind ezen nehézségek nem látszatnak olyanoknak lenni, mellyek a' vélemény' igazságát elronthatnák; ugyan is ezek részszerint az előadott fejtegetésből elháríttathatnak, részszerint abból, hogy a' felhők nem jó vezetőji az elektromosságnak, és annál kevesebbé jók, mennél inkább a' levegővel öszve keveredtek, mint próbatételek által bém bizonyított a). Többnyire nem is szüka

a) Tarrott's Grundriss der Physik der Erde, lap. 464. 's k.

séges, hogy a' villám' kiütése' helyén sokkal előbb legyen + E vagy — E szabad állapotban; hihetőleg a' szükséges megsokasodás kevéssel a' villám' kiütése előtt történik.

A' villám, melly tulajdonképpen egy világitó folyóság' kitörése, és megállván tűz gombolyaghoz hasonlítana, sebes mozgása miatt többnyire világitó sugár' képében jelenik meg, mert a' világosság' benyomatja szemeinkben egy kis ideig megtart 's ott is világosságot képzelünk magunknak, hol már az eltűnt; ide járul a' levegő befolyása, mellyen, mint nem vezető testen, átmenő elektromos szikrának meg kell hosszabbodnia. Láthatni olykor, hogy a' villám', mint az elektromos szikra, egyenesen a' tárgyra üt, néha girbe gurba mozgásban vagyon, néha a' felhő egy részéből a' másikba átszökik, sokszor egy sugár többekre eloszlik; látszatik a' villámban valamelly belső forgó mozgás is lenni, mert tapasztaltatott, hogy a' henger testek hosszát csiga forma kerületekben megfutotta. Némelly esetekben pedig tűz gombolyag képpen is jelenik, mint ezt Sokolow látta Richman' halálakor 's több mások.

Mivel a' villám a' tárgy' legközelebb részét éri 's ott tör által az elválasztó levegőn, hol ez legvékonyabb, tehát külömbféle erányzatokban fel, le, fészakra, viz-arányossan 's a' t. mehet, a' mint itt vagy amott talál közelebb tárgyakra, mellyekre üthet. Innét a' felhőkből lerohanó villám a' magas helyeket, szabadon álló épületeket vagy fákat gyakrabban találja, az alatsón, magas tárgytól körülvetetett helyek pedig leginkább mentek, de vagynak még is példák, hogy a' menykő magas házoktól környékezett alatsónyabbakra csapott, hol talán a' kéményekből felemelkedő füst szabad menetetelt engedett a' villámnak.

nek. Utjában addig megy, míg nedves földet vagy vizet nem ér, mellyhez eljutván minden hathatósága elenyészik 's a' vezető nedvesség által szét oszlik a' föld' üregeiben.

Azomban a' villám' erányzásáról különbözők a' vélekedések. Maffei azt merte vitatni, hogy minden villámok (de talán még is, csak mellyek beütnek) a' földből mennek fel a). Ez ugyan a' közönséges tapasztalással ellenkezik; azomban még is igaz, hogy Maffei, Chappe D' Auteroche 's mások nyilván láttak menyköveket a' földből jönni és P. Cotte említi, hogy ő egyszerre egy villám sugarat a' földből fel, másikat a' felhőből leütni látott. Franklin' theoriája szerint ugyan a' villámnak mindég a' $+$ E részről a' $-$ E részre kell menni, de ezen dolog nem a' Systemától hanem tapasztalásoktól függ, mellyekre kell a' Systemáknak is építődni. Hogy égháborukor gyakran egy szempillantatban két sokszor mértföldekre messze helyeken beüt a' villám, onnét látszik lenni: hogy a' villámmal tellyes felhő' elektromos környéke az egész felhőnek hosszán kiterjed, ha tehát egyik része hevennyében megüresül elektromosságától, ezen környék hathatósága a' másik részen is egyszerre elenyészik, könnyen tehát beláthatni, hogy a' mérték egyenlőségnek illy hertelen helyreállítása a' távullévő helyeken is megrendülést 's ütést okozhat.

Föld felé való utjában a' villám vagy vezető vagy a' közösülést elfogó testekre akad; azokat keresve keresi 's örömet követi, ezeken erővel áttör, hogy a' legközelebb 's legjobb vezetőkhez juthasson. Legjobb vezetők az érecek, ezekre esap a' villám kiváltképpen, bennük földig, ha le folyhat, le foly, ezekért egyéb testeket el

a) Histore de l' Electric. Tom, 2, lap. 304. item lap 370 's lk.
Tud. Gy. XII. K. 1820.

hágy, ezeket csak akkor rontja meg, ha igen vékony drótok, mikor őket megizzasztja, megolvasztja, vagy kis golyóbisokká 's gőzzé változtatja. Nagyobb ércz darabok csak azon helyeken olvasztatnak vagy lyuggattatnak meg, mellyeken a' villám reájok omlik vagy rólok elugrik. Leginkább pedig meg rongáltatnak a' menykő utjában keresztül fekvő elválasztott ércz darabok, kivált ha kemény testek közé szorítottak, mellyek a' villám átmenetelét 's kiterjedését akadályoztatják:

Az érczek után legnagyobb köze vagyon a' vízzel és nedvességgel. Így az élő fáknak a' fa és héj között, hol sok nedvesség vagyon fűt le, a' fa' hejját lefejt, vagy végig barázdákra hasítja, olykor pedig az élő fákat egészen is szét szaggatja. A' felemelkedő gőz és füst is által eresztí a' villámot, innét néha a' keményen béűt a' tűzhelyre. Az eső által ugyan eloszlanak a' terhes felhők, de ezek eloszlása előtt nedvessége által a' vezetőket megsokasítván olly helyeket is veszedelembe ejt, mellyek a' száraz levegőben mentek volnának, jöllehet ugyan azon okból akkor az ütések gyengébbek 's a' külső nedvesség miatt nem hatnak annyira a' hajlék, belső részébe.

Emberekre 's marhákra is igen könnyen omlik a' villám, ha a' szabad mezőn ezek egyedül a' felnyuló testek, vagy egyébként utjában állanak. Ezen esetekben oda hagyja a' fát, követ 's a' t. hogy csak az állati testhez férhessen. Így sokszor agyonüttetnek a' fa alatt, széna baglák mellett 's a' t. menedéket kereső, vagy közel a' falhoz, a' szoba' szegletében, ajtó közben álló emberek; azomban hogy az emberhez juthasson, más testekről oldalaslag a' levegőn keresztül soha sem tesz nagy ugrást, ha csak valamelly elválasztott érczdarab nints a' testen, melly meszszebből is ma-

gához vonhatja. Arany paszomántos és nedves ruhák néha a villám sugarat le vezettek a testen minden baj nélkül, de a selyem, gyapju, szőr, bőr, száraz ruhák által lyuggattatnak, 's így a test jobban megrontathatik. Vallyon pedig a menykő az érzőinakon keresztül megye, vagy csak azokat megrázkódtatja? ezt még telyes bizonyossággal meg nem határozhatni. A' Tayler' Harleemi nagy elektromos makhinájával tett próbák megmutatták, hogy az erős elektromos ütések az által ölik meg az állatokat, hogy testök' izgatóságát elrontják, innét nagy hihetőséggel következtethetni, hogy ez legyen a' villám' okozatja is; mit az által erősíthetni meg, hogy a' jó alkalmaztatott izgató szerek p. o. hideg víz, friss levegő 's kivált a' mely' tájéknak elektromossággal megtöltése leghasznossabbak a' villámtól üttetett emberek' felelevenítésére. a) Továbbá több agyon üttettek' megvizsgálásából ki tet-szett hogy a' belső részek a' villámtól se öszve nem szaggattatnak, se meg nem égettetnek; többnyire csak a' test és ruhák közt le fut, 's égés foltokat, holyagokat, várapokat, bénaságot, érzé-

- a) Bizonyos, hogy a' menykőtől üttetett emberek, nem mindig hálnak meg tüstént következőleg annak rendje módja szerint bálnván vélek ollykor életre hozattathatnak; melly végre a' tapasztalás által helybehagyatott következő észrevételek érdemeseek a' megjegyzésre: mindenek előtt az illy szerencsétlen a' gözzel tellyes szobából vitessék ki vagy legalább az átlakok nyittassanak ki, ruhájiból vetkészesek ki 's dülös fekvésbe helyheztetessék, ábrázatja 's kivált melye hintessék meg hideg vízzel, melly ha valamelly magasságról reá csepegtetetik, még hasznosabb. Minden meghintés után az egész teste, különösen pedig melye, karai, lábai, talpai vízben vagy inkább olajba mártott gvenge kefével keféltessenek; hideg eczettel vegyített, vízbe mártott ruhák köttessenek fejére; szaglása izgatassék p. o. Salmiak szesz (Spiritus salis ammoniaci) által. — Ha ezek sem használnának, mások próbáltassanak, u. m. vízből, 's eczethől vagy dohány füstből való klystererek 's a' t. Minekutánna feleszmeledtek, adassék nékik vízzel elegyített bor.

ketlenséget okoz a' találtt részekben, legnagyobb sértések tapasztaltattak azon helyeken, melyeken a' villám a' testre ugrott 's arról elszökött, és hol a' ruhák útját akadályoztatták. A' körülállók is, kiket a' menykő nem ér, olykor érzéketlenül a' földre terítettnek 's hátok' gerenczében erős rázásokat éreznek.

Valamint a' mesterséges elektromosság, megakadályoztatván vezetése, kiszikrázik; úgy a' menykő is a' vezetésre elégtelen helyeken kitör, mi megtörténik, valahányszor valamelly ellentálló testen vagy kisterületű vezetön kell által mennie. Ezen kitörése okozza a' testek' széthányását, a' közellévő emberek' szédítő megrázását, a' kemény ellentálló testek' nagy erővel szétszagztatását. Minden kiütéskor öszvehuzódik a' villám sugár 's gyorsasága is valamennyire kisebbedik, hol tehát éghető testekre akad, azokat meggyújtja. Többnyire a' villám minden más gyulladásoktól, kivéven az elektromos szikráét, egészen különbözik, 's a' meggyújtott gőzökből sem magyaráztathatik. A' menykő ütés után érezhető kénkö szag a' villámtól természetett kénköttől vagyon. Hanem azon láng, mellyel a' menykőtől találtt testek égnék, a' közönségestől éppen nem különbözik, azért éppen úgy is oltathatik vízzel, nem pedig, mint némellyek álmodák, csak téjjel.

Ezen helytelen vélekedés ebből eredhetett: tapasztaljuk t. i. hogy az elektromos folyóság a' vékony ércz szeleteket a' vizen megolvasztja, vékony üvegcsőkben a' vizet gőzzé változtatja 's a' vezetőből egy kívül befedett edényben lévő vízbe lefolyván világít, tehát a' meggyújtott elektromos folyóság vízzel el nem oltathatik. A' villám az útjában találtt éghető testeket kevés idő alatt egész kiterjedésökben meggyújtja, már pedig

egész kiterjedésökben vagy egyszerre több helyeken meggyújtott testeket általlýában nehéz eloltani, mert míg egy helyen oltatik a' láng, addig egy más vagy több helyeken is kitör és annyira elhatalmasodik, hogy nem könnyen nyomattathatik el. — Helytelen az is, mit a' tudatlanok a' tüzes és vizes menykóról tartanak, mert egyik olyan mint a' másik. Az elektromos folyóság csak akkor gyújthat más testeket, ha maga is ég, csak a' meggyúlladt elektromosság mivelheti a' melegség materia' okozatit 's maga is csak akkor gyúlladhat meg, ha kitsiny térbe szorított; de nem minden elektromos szikra gyújt, mint a' próbatételek bizonyítják, az igen gyenge olly kevesse gyújt, mint az igen erős, ha egy papiros vagy üveg csőben puskapor tétetik 's ezen egy szikra által vezettetik, ekkor ha a' szikra igen erős a' cső puskaporról együtt szét rugattatik, holott a' gyengébb szikra könnyen meggyújtja a' puskaport. Bizonyos az, hogy a' testek meggyúlladhatására olly mérséklet kívántatik, mellyben azoknak erősebb chemiai vonzatjok vagy az éltető levegő alapjához, mint ennek a' meleg materiához, ekkor az éltető levegő alapja egyesül a' testel, 's ennek világosság materiája annak melegség materiájával öszve köttetvén tűzzé válik. Ha már az éghető testnek azon részei, mellyek a' gyúlladásra megkívántt mérséklettel bírnak, mindjárt elszélesztetnek, azok ezen mérsékletet hamar elvesztik, 's ha talán némelleyek megsvanyítatnak is, de a' tűz materiának olly sok és olly kitsiny részekre oszlása sem a' mértéklet felemelésével sem az éghető testen való világitással magát ki nem jelentheti, sőt, ha megjelenne is, tüstént el kell enyésznie. Innét vagy on, hogy valamint a' kigyúlladt kéményeket egy puskalövés, úgy a' villámtól gyújtott testet

egy utánna következő más villám eloltja. Ugyan ezen okból egy igen erős menykő, melly az éghető test' szükséges mérséklettel bíró részeit igen hamar szét veri, a' testeket meg nem gyújthatja. Azon elektromos szikra tehát, melly igen erős, melly éppen alkalmas és melly igen gyenge az éghető test' meggyújtására; ugyan azon elektromos folyóság' gyulladása, csak a' követő környülállások p. o. a' materia mennyisége, az átmene-
tel' gyorsasága 's t. e'f. különböznek, nem is lehet következőleg egyenlő okozatjok.

Ha igaz az, hogy a' villám vas abroncsokat, kardokat a' hordók' 's hüvelyek' megsértése nélkül megolvasztott a), megsavanyított, 's több illy okozatokat mivel; ezeket az elektromos folyóság' azon tulajdonságából megfejténi, hogy az erceken kapva kap 's meggyulladásá által erejéből vesz. Jóllehet pedig ezen 's hasonló tünetmények nagyítottaknak látszanak, mivel az elektromos folyóság egy vas abroncsban, kardban szélesebb vezetőre talál, mint sem hogy azon okozatokat végbe vihesse; azomban az ilyen 's hasonló tünetmények még is lehetők 's megfoghatók; hanem hogy a' villám az egész hordót elemésztette a' nélkül, hogy a' bornak hordó formáját elvette volna, vagy a' hort gözzé változtatta az üvegek' összevezuzása nélkül b), ezen tünetmények a' természet esmért törvényeivel ellenkezőbbek, mint sem hogy megfejtések fejtörést érdemelne.

Az elektromosságnak a' Növények' nyölésére 's magvak' csirzására is befolyás tulajdonítatik. Ingenhousz ezt próbatételei által kétséges-sé tette, de a' későbbi próbatételek oltalmazni látszatnak, így Achard a' tyuk tojásokat hosszabb

a) Seneca Quaest. Nat. l. 2. cap. 31.

b) Seneca ugyan ott. — Plin. lib. 11. 5.

ideig elektromossággal megtöltvén tapasztalta, hogy a' csirkék azokban formálódni kezdettek; mások pedig megjegyezték, hogy a' selyem bogár' tojásoknak elektromossággal megtöltése igen hasznos az azokból keletkező fajzatnak; sőt a' Magyar kurir 1817-ben egy próbatételt említett, melyből az elektromos folyóságnak a' növények' nyölésére befolyása egészen bizonyossá tétetni látszik. Azonban, akár mint ítéljük ezen próbatételekről, az igaz, hogy a' kipárolgás előmozdítja a' növények' nyölését, de az elektromosság számtalan próbák szerint elősegíti a' kipárolgást, tehát a' növények' nyölését is elő kell mozdítania. És alkalmasint ez az oka, hogy a' korán való dörgés után csak nem közönségesen jó aratást reménylenek a' gazdák az esmért közmondás szerint.

Némelly észrevételek szerint a' kénesőnek a' barometruban szapora emelkedéséből, más éppen olly gondos észrevételek szerint pedig annak leszállásából következtethetni a' közelgető égiháborút; sőt tapasztalásomból mondhatom, hogy néhány esztendőök előtt egy meleg nyári napon a' kéneső fel 's alá ugrálván a' csőben, kevéssel utánna égiháború kerekedett 's hullott a' jég. Tehát erről semmi bizonyosat nem mondhatni.

A' villám megrezgetvén a' vasakat azoknak mágnes erőt ad, a' magnestőknek pedig elveszi erejüket vagy pólusaikat megfordítja. Mind ezeket okozza egy erős elektromos szikra is. Általában a' villám eléadott tünetenyei 's okozatai közt egy sins, mely az elektromosság' tünetenyeivel meg nem egyezne, 's azért egy körülállás sem adja magát elő a' villámoknál, melyet az elektromos próbák által kissébb mértékben észre nem lehetne venni; mivel pedig viszontag a' felhőkből levezetett 's a' közösülés elfogá-

sa által meggyülekezett villám materia az elektromosság minden tünetényeit mutatja a' kettőjök' egyenlőségéről való meggyőződés ez által tellyesítettik. Tehát a' menykő theoriáját tökéletesen az elektromosságról való tanításra építhetni 's erről való tapasztalásokból megvilágosíthatni. — Hogy lehessen ezen theoria szerint az épületeket, hajókat 's. t. f. a' menykőütéstől megmenteni, ennek megmutatásával halhatatlan nevet szerzett magának Franklin. A' támadó 's védelmező vas rudak' felemlése' törvényeit T. Tomcsányi Ádám Ur ezen Tudomány. Gyűjt. 1817-eszt. 5 és 6-dik kötet. tudóssan megírta.

Babonás és veszedelmes szokás a' menykőbűítés ellen bizonyos füveket a' tűzhelyen égő tüzre vetni, mert a' kéménybe felemelkedő füst vezető test, mellyen a' villám igen könnyen lefuthat 's az épületet lakosival együtt veszedelembe ejtheti. Nem külömben haszontalan, sőt néha veszedelmes is a' felhők ellen való harangozás: mert a' hang csak rezgető mozgást támaszt a' levegőben, melly által ez nem folyhat, mint a' szél által, egy helyről a' másikra, következőleg a' felhőket sem viheti magával, hanem csak a' levegő 's ebben függő felhők' részei egymáshoz közelebb vitettetnek 's ismét elválasztatnak. Ha tehát az égiháboru meszsze vagyon, hiába kongattatnak a' harangok; ha pedig a' gőz környék közel lévő dagadt felhőkkel terhes és kívált nagyobb harangokkal harangoznak vagy ágyuk kisűttetnek, nem csak a' levegő hanem a' felhő elektromos részei is változtatva annál erősebben egymáshoz nyomattatnak, majd ismét egymástól eltávoztatnak, következésképpen majd ezen majd a' másik részről erősebben sűrítettnek, mennél erősebb a' hang, ez által pedig a' felhők' elektromos környéke igen kiterjesztetik, 's így a' vil-

lámok nagyobb erővel és nagyobb meszszeségre hathatnak, a' felhőkben találató viz-részek nagyobb cseppekre nyölvén sokkal nagyobb essőt adhatnak, sőt felhő szakadást is okozhatnak. Továbbá a' tapasztalás bizonyítja a' harangozás' veszedelmességét, mert a' toronyba mint magas-san felnyúló testbe, kivált a' harangozás miatt, hamarább beüthet 's a' harangozókat veszedelem-be ejtheti a) Utóljára a' földből is ütnek fel vil-lámok a' levegőbe, mit tehet tehát ezek ellen a' harangozás?

Hasznosabbak és a' tapasztaláson 's theori-án épültek a' következő észrevételek: égi háboru-hoz olly épületben, mellyen védelmező póznák nincsenek, kerülni kell azon helyeket, hol elvá-lasztott, az az: fától, kötől, üvegtől körül ve-tetett ércz darabok vagynak u. m. a' falakat, szeg-leteket, ajtó szárfákat, kéményeket, kályhákat, vas rostélyokat 's t. e'f.; helyheztesse magát az ember a' tágos 's magas szoba' közepén egy kö-zösülést elfogó testre, p. o. egy régi száraz széke-re, mellyet Franklin javaslása szerint két egy-másra duplán öszvehajtott matrátzra vagy pár-nára tehetni, leghátorságossabb hely volna egy selyem zsinegeken függő ágy egyenlő távolysá-g-ra a' falaktól 's padlásoktól. Az épület' alsó ré-szeiben bátorságossabb lenni, mint a' felsőkben; a' pinczékbe ritkán hat a' menykő, de az ott tar-tózkodás veszedelmes lehetne a' megfulladhatás

---

a) Jeles példa erre az, mit Deslandes Úr a' tudományok' Ki-rályi Akademiájának 1718-ban jelentett, hogy t. i. azon esztendőn 14 és 15-dik April. közt éjjel nagy égi háború támadván Landernautól fogva St-Pol-de Leonig Bretagne-ban a' menykő 24 tornyokba 's pedig mind olyanokba, mellyekben harangoztak, ütött be, holott azoknak, mel-lyekben nem harangoztak megengedett. Lásd Histoire de l' Electr. Tom. 2. lap. 377.

miatt ha az épület meggyulladna. a) Az utzán ne álljon az ember az ajtóknban vagy közel a' falakhoz, hanem vagy mennjen bé a' házba vagy maradjon a' tagas utza' közepén egyenlő meszszeségre a' házaktól. Igen veszedelmes olly' csatornák mellett állani, mellyeken a' ház' fedeléről omló eső lefoly. A' mezőn nem tanácsos egészen a' szabadon maradni, hol semmi más felnyuló test nincsen, sem fa, szénabagla vagy kepe mellé állani; legbátorságossabb hely lenne egy vagy több fáknak mind derekaiktól mind ágaiktól valami 16 — 20 lab. távolyságra állani. Ha semmi fa sincs közel, még is a' tavaktól 's más vizektől el kell távozni, hol a' menykő magának utat keresne az ember' testén által, 's ha lehet, inkább le fekünni, mint állani vagy ülni. Ló háton vagy nyílt szekéren menni legveszedelmesebb a' magas helyheztetés miatt, tehát le kell szállani és a' lovakhoz nem nagyon közel maradni.

Hogy a' dörgés, mint hang, a' levegő' rengésétől eredjen, már a' régiek belátták, csak ezen rengés' okáról vagynak külömböző vélekedések. Miólta a' villám' hasonlatossága az elektromos szikrával bébizonyítatott, azok kik az égiháborut csupán elektromos tűneménynek vélik, a' dörgést a' levegő' olly rengésének tartják, melly a' villám kitörésétől 's utját akadályozó testeken átütésétől okoztatik. Az elektromos szikra is minden kiütésével valamelly hangot ad, mivel a' levegő, mellyen által tör, erővel elválasztatik 's azután mindjárt öszve foly, hogy a' szikrától hagyott ürességet bétöltse, és ezen pattanás annál

---

a) *Adversus tonitrua et minas caeli subterraneae domus et defossi in altum specus remedia sunt*, Seneca *Quest. nat.* l. 6. c. 1.

Ideo pavidí altiores specus tutissimos putant, Plinius *Hist.* l. 11. c. 55.

nagyobb, mennél erősebb a szikra's mennél több kiütéseket kell tennie. Azonban a közönséges elektr. próbatételekben ezen pattanás csak szempillantatig tart, 's leg fellebb, ha a folyóság' szabad menetele több helyeken akadályoztatik, egy zörgéshez hasonlít, mellyben több pattanások' gyors következését észrevehetni.

A' dörgés' csattanása pedig tartós és sokszor fel minutáig is tart. Hanem ezen különbség, velekedések szerint, nem semmisíti meg a' dörgés' 's elektromos pattanás' hasonlatosságát, mivel azon különbség a' menykö útjának hosszúságától függ; ha rövid utat tesz, mint mikor a' felhő közel van a' földhez: akkor a' béütés' helyén sokszor csak egyetlen egy erős csattanás hallatik, talán mivel az ijjedés miatt a' gyengébb hangok észre nem vétethetnek. Közönségesen az egymást követő 's öszvefüggő hangok' sora hosszabb ideig tart, mi így történik: majd mindenkor meglehetősen nagy utat tesz a' villám egyik felhőből a' másikba, vagy a' földre 's szorossan véven útjának minden részén csattanást kell okoznia, mert a' levegőt mindenütt félre üti; ha tehát a' villám legsebesebben megy is, a' dörgés úgy tetszik a' hallónak, mint egy tartós zörgés, mivel a' villám útjának külömb részei külömb távolyságra vagynak tőle, a' csattanás pedig a' legközelebb helyről először, azután mindég a' meszszebbekről hallatik. Ha tehát p. o. a' villám közel üt ki a' vigyázóhoz 's fertály mértföldnyire külömbféle felhőkön által fut, a' kiütés' helyéről először hallani a' hangot, a' távolyabbakról mindég később 's ezen dörgés már annyi ideig tarthat, mennyi szükség a' hangnak, hogy fertály mértföldnyire halladhasson, 's melly mint egy öt másod perczeneteket tesz. A' gyengébb 's kevesebb zörgő hangok azon helyekről jönnek, hol

a' villám egyenessen át szökik a' levegőn, a' közben kevertt erősebbek onnét, hol megsokasodik 's erővel kitör. Meggondolván tehát, hogy a' villám többnyire nagy tért jár bé a' levegőben, melly fél mértföldet 's többet is tesz néha, beláthatni, hogy a' dörgésnek tiz 's több másod perczenetekig is kell tartani külömbfele változásokkal. Ide járul a' viszhangzat is; az az: a' földről felnyuló tárgyak, maga a' föld 's talán a' felhők is vissza adják a' beléjek ütközött hangot, és így a' dörgések sokasodását 's hosszabodását kell okozniok. Innét a' hegyek között tovább tart a' dörgés mint a' rónán, sőt ottan egy puska' patanás dörgéshez hasonló zörgést okoz.

Mások véleménye szerint a' dörgés onnét is eredhet, ha a' villámmal tellyes felhő, melly, valamint egyéb felhők, melegség 's talán elektromos materiával is megtöltt víz buborékokból áll, hevennyében folyó vízzé az az víz cseppekké változik; ekkor t. i. szükségképpen üressé támad, mellynek bétöltésére nagy erővel öszvefolyó levegőnek tehát dörgést kell okoznia. Azután a' víz elektromos szikra által éltető 's éghető levegőkre változtatik, és hihetőleg a' villám is a' felhők vizét ezen levegőkre változtatja, mellyek azután meggyúlladván szükségképpen dörgést okoznak. Azomban ezen előadott véleményekből egyik a' másikat nem teszi szükségtelenné vagy lehetetlenné; sőt öszve kapcsolva a' tünetény' fejtegetését elősegítik. — Mivel pedig tudjuk, hogy a' hang egy másod perczenet alatt (Cassini', Maraldi' és la Caille' pontos probatételeik szerint) 1038—1041. par. láb. meszszeségre hallad, e' szerint türhetössen meg lehet mérni azon hely' távolyságát, hol a' menykő legközelebb volt a' vigyázóhoz, csak a' másod perczeneteket számlálván, mellyek a' villám 's dörgés között elfolynak.

Az égiháborúi tűneményekhez tartozik még 1). Azon villámhoz hasonló, hamar elenyésző 's dörgés nélkül való világosság, melyet heves nyári napokon estve, midőn a' levegő meg hűl, többnyire láthatni, 's azért nálunk a' köznéptől ég hűtőzésnek neveztetik. A' villámtól az által különbözik, hogy ezt nem követi dörgés 's hogy ebben semmi erős, vastag tűz sugárát sem, hanem csak egy kiterjedő 's mindjárt elenyésző fényt láthatni. Reimarus azon fény sugárokhoz hasonlítja: mellyek az igen elektromos testek' csucsáiból kilövellenek; t. i. véleménye szerint egy elektromossággal igen teljes felhő' széleiből is illy fényes sugárok tűnhetnek ki, mellyek csak elszórva 's minden áttörő erő nélkül a' levegőbe mennek. Illy világító sugárok a' nagyon elektromos felhőkből majd itt, majd amott törnek ki, néha szünet nélkül, mint gyakran estvén 's éjszakán láthatni, nappal pedig ezen gyenge világot a' nap' erősebb világítása miatt észre nem vehetni. De az is bizonyos, hogy a' távol lévő villámok, mellyek' dörgését többé nem hallhatni, éppen illy tűneményt okoznak a' fellegeket megvilágítván, mikor erőszakos szikráikat az eső 's más felhők szemeink előtt elrejtik: ezt a' tapasztalások is bizonyítani látszatnak, mert néha ezen tűneményt egy gyenge, sokszor csak 50 másod perczet után érkező dörgés követi; innét azokat talán csak távol lévő villámoknak tarthatni.

2) Azon csergő láng, melyet a' Francziák és Spanyolok St. Elmus; az Olaszok pedig St. Péter' és Miklós' tűzének neveznek. Láthatni t. i. a' levegőbe felnyuló testeken, kivált érczen, égiháború alkalmatosságával egy csergő lángot, melly minden kártétel nélkül egy ideig azokon világít. Már a' régiek ezt megjegyezték; Plinius

a) említi, hogy a' katonák dárdájain 's a' hajók' árboczfáin csillagokat látott, melyek susorogva egy helyről a' másokra ugráltak, 's melyek ha ketten tűnnek elő, szerencsés evezés, jelenségeinek; ha pedig csak egy magános jelenik meg, az szerencsétlenség' hirmondójának tartatik. Hasonló példákat láthatni Julius Caesarnál b), Senecánál c) 's t. A' később időbeli példákat összevesszedte Reimarus, melyekből kitetszik, hogy ezen láng közönségessen nagy szél' alkalmatosságával jelenik meg, de a' melytől helyéből nem mozdítatik, 's hogy egy közelítő vagy eloszló égháború' jeleinek tarthatni.

Miólta a' villám elektromos tűneménynek tekintetik, ezen tűz is, az elektromos világosság' tűneményeihez képest, a' csucsokon és szegleteken beható elektromosságnak tartatik, melyet a' hegyes testek nem annyira a' felhőből mint a' környékező levegőből igen könnyen 's nagyobb meszszeségről is magokba szívnak. Az állati testen is néha megjelenik ezen tűz, Jallabert és de Saussure a' havasokon égháborukor újjjaikból

---

a) Existunt Stellae et in mari terrisque. Vidi nocturnis militum vigiliis inhaerere pilis pro vallo fulgorem effigie ea: et antennis navigantium, aliisque navium partibus, ceu vocali quodam sono insistunt, ut volucres, sedem ex sede mutantes. Geminae autem salutares et prosperi cursus praenuntiae; quarum adventu, fugari diram illam ac minacem appellatamque Helenam ferunt. Et obid Polluci et Castori id numen assignant, eosque in mari deos invocant. Hominum quoque capiti vespertinis horis magno praesagio circumfulgent. Hist. Nat. l. 2. 37.

b) Eadem nocte quintae legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. De bello Afric. lap. 251. edit. Bip.

c) Gylippo Syracusas petenti visa est Stella super ipsam lanceam constitisse. In Romanorum castris visa sunt ardere pila, ignibus scilicet in illa delapsis, qui saepe fulminum modo animalia ferire solent et arbusta, et si minore vi mirtuntur, deliunt tantum et insidunt, non feriunt nec vulnerant. Quaest. Nat. l. 1, c. 1.

's kalapjaik' érczgombjaiból is szikrákat láttak kijönni: Michelson paripájának mind a' két füle' hegyén illyent látott. Ekkor az elektromosság a' levegőből a' földön lévő testekbe megy, mellyek által tovább a' földbe vezettetik.

Bitnicz. S.—P.

2.

Baranya Vármegye' Topographiai és Históriai Leirása.

Kies fekvésére, termékeny földére, 's régi történeteire nézve Hazánknak legnevezetesebb Megyéi közzül való Baranya Vármegye.

A' múlt Század vége felé egy érdemes Hazánkja néhai T. Papanek György Olaszi Plebános Úr, a' Közönség eleibe botsátotta ezen Megyéről öszve szedett Topographiai, Históriai és Statistikai Jegyzéseit Deák nyelvenn; de mint-hogy ez a' Túdós Gyűjtemény, talám nem minden Megyebéli Hazafiak előttesmeretes, 's nyomtatványi is megfogyatkoztak: bátorkodom ezen Megyéről való Jegyzéseit a' tisztelt Szerzőnek, kevés ujabbakkal toldván, Hazai nyelvemenn az érdemes Közönség színe eleibe botsátani.

Baranya Vármegye veszi nevét Baranya Várról melly ma csak egy népes Helység; de Várának most is látható omladéka, régiségét, 's hajdani fényjét hitelessé tészik. Mi okonn neveződött ez ismét Baranya Várnak, nem bizonyos. — Közönséges vélekedés, hogy a' környékenn termeni szokott Bor hövségéről és jóságáról neveztetett Bor-anyának vagy Baranyának. — Larius ellembenn hozzá vetve mondja, hogy a' Vár vala-

mi Varronius nevű építőjétől, a' ki Római Ember volt Castrum Varronianumnak, vagy ha az Varro volt Castrum Varronis, Varron Várnak, 's idővel a' Magyaroktól, kik a' V betűt örömet feltserélték B-vel Baron Várnak vagy Baronya Várnak neveztetett. A' bizonyos, hogy ezen Vármegyében még mai időben is gyakran találató Római pénzek, 's kövekre vágott Inscriptiók mutatják, hogy Pannoniának ezen része Római Provincia lehetett, annyival is inkább; mert esmeretes a' Rómaiaknak azon szokások, hogy a' melly Tartományok az Adria Tenger kebelhez, akár Nap keletről, akár délről, akár Eszakról közel estek, azokat az úgy nevezett Illyriummal egybe kaptstolták, 's annak nevével nevezték. Így lévén a' dolog ezen Várnak építője lehetett Római ember, 's a' mint tábla nagyságú téglái mutatják valósággal is annak kellett lenni, csak hogy legkisebb jelét is nem láthatni, melly építőjének nevét tudtunkra adhatná, sem Pannonia régi Geographiájában a' Varron Várnak nevét nem találhatni. Talám a' régi szóllás formái leg nagyobb világosságot nyújthatnak itten. Nevezték ugyan is, 's ma is nevezik sokan a' Magyarok között ezt a' Megyét Baranyaságnak, valamint Nyírt Nyírségnek, Somogyot Somogyságnak, a' melly el-nevezés valami praerogativát tesz fel. Így már ezt a' Megyét is a' bor bővségéről Boranyaságnak Baranyaságnak a' Várt Baranya Várnak könnyen nevezhették. Annyival hihetőbb pedig ez, mivel ezen Megyében lévő három nagyobb Hegyek, sokkal alkalmatosabbaknak láttathattak a' szőlő termésre, mint azt az ő régi Római Uraik észre ne vették volna, 's a' szomszéd Sirmium példájára szőlővel bé ültetvén, az őket idővel fel váltott Nemzeteknek is ezen a' környékén jó Bortermő Hegyeket ne hagytak volna.

Ezt

Ezt az értelmet erősítik magának a' Megyének czimerei is, mellyek közt láthatni két embert kik durongonn visznek egy igen szokatlan nagyságú szőlő főt, mellyel ezen Megyének borral való bővölködése ábrázaltatik.

A' Rómaiak előtt a' millyen nyelvű szokású Nemzetek lakták Pannoniát, ugyan azok lakhatták azt a' földet is mellyet ma ezen Megye magába foglal, noha semmi bizonyost e' részben állítani nem lehet. Bonfinius Dec. I. Lib I. pag. 18 — 23 írja hogy ezt a' Földet Peutzenek lakták, kiknek maradéki építettek Pente vagy Péts városát. Strábó is említi, hogy ez a' Nemzet lakott a' Duna mellett Lib. VII. — A' Kristus születése előtt kevésel Octavianus ezt a' Földet Pannoniának egyéb részeivel egybe foglalta. Azután csak hamar el pártolt a' Rómaiaktól, de Tiberius a' Kristus születése után nyoltz esztendővel ismét meghódoltatta, Romai törvények 's tisztviselői alá vetette. Ettől fogva immár Pannonia Illyriumnak egy részét tette 's annak nevét viselte. Állandó Romai Provincia volt egész 161-ig Kristus szül. után a' mikor a' Marcomannusi Hadba belé keveredett, hogy a' Római igát nyakáról le rázhassa; de Marcus Aureliustól ismét Romai Provinciává tétetett, 's Proconsulok által igazgatott. Ezután szintén 380-dikig Romát uralta, melly nevezett esztendő körül a' Hunnuszok birtokába került. 456-ig Hunnusz birtok volt, ekkor került a' Gothuszok' kezére. A' Gothuszok megfészkelvén magokat Olasz országban 536. a' Gepidák lettek alsó Pannoniának, és így ezen Megyének is Urai, a' Felsőé pedig a' Longobárduszok. A' Longobárduszok erőt vévén a' Gepidákonn övéké lett alsó Pannonia is. Ezek ismét Olasz Országot el foglalván Pannoniát által adták az Avaroknak kikkel már az előtt eggyesültek, —

791-ig bírták az Avarok. A' IX-dik Század vége felé a' Hunnuszokkal és Avarokkal atyafi Magyarok birtokába jutott. Nem ok nélkül állítom hogy mihelyt a' Magyarok Pannoniát elfoglalták Baranya Vármegye volt az, melly egyéb Pannoniai Megyék felett legtöbbet édesgethetett magához eleink közzül kies fekvése 's termékenysége által, valamint az által is hogy a' Romaiak nyomosan lakván ezenn a' Földön sok szántó földeket 's szőlő termő Hegyeket hagyhattak magok után az ő utánok következett Nemzeteknek. De ám legyen ez csak vélekedés, — annyi igaz hogy a' Keresztyén Vallás már első Apostoli Királyunk alatt ezen Megyében jó folyamatban volt, meg tetszik onnét hogy Sz. István Pétsenn Püspökséget állított fel, Péter pedig ugyan ott Templomot építtetett. Jókor bé fogadta a' szelid Músákat is ez a' Megye a' maga kebelébe, úgy hogy már I. Lajos Királyunk idejében, Pétsenn virágzó Gymnazium volt, mellyet a' nevezett Fejedelem szép Privilegiumokkal megajándékozott, a' Tanítók számára fizetést rendelt 1367. Hát mennyire nem mehetett ez az Oskola ama Tudósok barátja 's Joltévője Corvinus Matyás országglása, 's ama Magyar Názó Janus Pannonius ide való Püspök gondviselése alatt." Tellyes virágzásban volt ez az Oskola a' Mohátsi veszedelemig, melly Kedves Magyar Hazánkat a' setéség Fiainak birodalmok alá vetette.

1540. I. Ferdinánd' kezére került Baranya Vármegye; de 1543 ba újra el foglalta azt Solimán, 's ezen időtől fogva 1687-ig hordozta a' Török jármot, melly esztendőben azt ismét Lótharingiai Károly vissza foglalta, le darabolván a' Mohátsi mezőben 28000 Törököt

Határai ezen Megyének Nap keletről a' Dunavize, és az azzal határos Báts Vármegye; Délről a' Dráva vize és az azontúl fekvő Schlavo-

nia, Nap Nyúgotról Somogy, északról Tolna Vármegye, Három szegletet mutat fekvése. Ugyan is a' Dráva Napnyúgotról érvénn ezen Megye határára, mind inkább Nap keletre hajlóann foly, 's közelebb közelebb nyomulván a' Dunához összebb összebb szoritja a' Vármegyét, és szegletet formáll.

Hasonlóképénn egy hosszú Hegy, melly Nádasdtól fogva majd a' Drávaig nyúl, és a' melly jó darabig éppenn határa a' Megyének, mind a' Dravánál, mind a' Dunánál, szegletet formáll. Hossza a' Megyének 11, legfellyebb 12, — széle 6, legfellyebb 7 mértföldeket téssen. Egész kiterjedése 91 négyszegű Mértföld. Határait szorosabb értelembenn elő adja azon Palatinalis sententia, melly költ 1696. Posonybann, a' melly Tolna, Somogy, Baranya, Vármegyék között a' Határ felett való perlekedéseknek véget vetett.

Levegője ezen Megyének a' Hegyek körül mérséklett, lapályossabb vidékeinn valamivel egészségtelenebb, sőt tellyes mértékben rossz volna, ha az igen gyakori szelek, mellyeket a' két nagyobb Folyó Vizek botsátanak, nem tisztogatnák. A' sok Tavak mellyeket a' Duna és Dráva kiáradásai okoznak, a' forró melegekbe, gőzölgések által annyira megvesztegetnék a' Levegőt, hogy az könnyenn forró nyavalyákat okozhatna de a' mint említénk a' Természet' Ura éppenn abból készíti az Orvosságot, a' mellyből a' nyavalya származik. Egyébberánt a' Német Coloniáknak kevés idő alatt felette sokra lett elszaporodása, 's a' Nép számához képest szép számú Öreggek tanúi annak hogy ezen Megyének életös egetől nem lehet félni.

Földének fekvése sem nem éppenn hegyes, sem nem eppen róna, hanem a' ketfelebből kevert és így kies, gyönyörködtető, és sokra forditható.

Nevezetesebb Hegyei a' Metsek, a' Siklósi és Baranya Vári Hegyek. A' Metsek — melyet Istvánfi most Meceknek, majd Mersetnek nevez, közép magasságú Hegy. Kezdődik Nadasdnál, 's délnek tartván nyúlik Kővágó Szőlősig, itt meg alatsonyodik, és Domb formába közel Sziget Várig terjed, 's ekképen hossza 7 mértföldet tesz. — Déli oldalát többnyire szőlők, 's egyéb szelid gyümölcsfák, tetejét, északi 's napnyugoti oldalát gazdag makkoserdők fedik. A Siklósi Hegy kezdődik Villámnál 's Nagy Harsánynál, és Sz. Márton névű faluig mintegy 3 mértföldre terjed. Hasonló fekvése a' Metsekéhez. Kevés híján mindenik oldala 's teteje szőlővel van bé ültetve. — A' Baranyavári hegy kezdődik Baranya várnál, 's kőszegig vagy Batináig nyúlik mintegy két mértföldnyire, — ez is nagyobb részent bort terem és amazokhoz hasonló fekvése vagyon. Ezen három Hegyeknek termései között legjobbak a' Villámi, Nagy Harsányi, Pétsi, Sepsei, Karantsi, Kövesdi és Gyüdi borok, melyek jó pintzében 's gondviselés alatt sok esztendőig elállanak. De a' Természetnek még egyéb ajándékaival is bírnak ezek a' Hegyek. Nevezetesen a' Baranya vári Hegybenn Kőszegnél ásnak néha láng tündöklő alabastromot. A' Metseki azon kívül hogy bőv forrásokat bortsát, Hetény-nél ad szénkövet, mész és más faragható követ, szőlősnél — márvány és malom követ 's a' t. Nevezetes Hegyek ezen kívül a' Tapoltzai, mely inkább csak egy kerek domb és az mellynek tetején fekszik a' Siklósi vár, — mind a' kettő kénköves vizet bortsát ki magából, mely némelly nyavalyákban hasznos feredővel szolgál.

Egyenes térségeit ezen Megyének a' rajtok által utazó nagyobb 's kisebb Folyó vizek, az őket által övedző Hegyek az itt és amott fel buk-

kanó Dombok, gyönyörködtetőkké, az élelemre megkívántató dolgok bővsége pedig Karahánná teszik. Fel találja ezekenn hazáját mind az valamit tsak a' Magyar földmivelő tud, és szokott termesztetni, — a' Búza, Rozs árpa, kukoritza, zab, tönköly, hajdina, köles, lentse, borsó, 's egyéb hűvelykes vetemény. Ki-szórúl ugyan néha a' Baranyai ember is a' szomszéd Bátskára kenyerért; de ennek az oka az, mivel a' Baranyai Lakosok számához képest, a' szántó földek sok helyekenn felette szűkek, másutt, mint a' Dráva menténn vizes esztendőkbenn nem miveltethetnek, vagy miveltetvénn is, a' mag a' vizes földbe örökösenn el vész, — átaljába pedig, minthogy a' Magyar Földmivelők földjeiket nem trágyázzák Egyebbaránt jó termés idejénn ez a' magára hagyattatott föld a' belé vetett magot tiz annyival fizeti vissza. — Van kendere, Lenje bővséggel, mellynek fonásábann szövésébenn követésre méltók Baranyának Magyar és Rátz Aszszonyai és Leányai. Innep napokonn a' legszebb gyoltshoz hasonló fehér ruhákba járnak mind magok, mind Férjfaik. Oda haza marad az a' Leány örökösenn a' ki fonni és szőni nem tud. Különös azomba hogy ezen erszénynek kedvező asszonyi gazdaságos foglalatosságot nem követik, sem a' Sváb. Aszszonyok, sem ezen munkás fehér népet közelebbről esmerő Aszszonykák. A' Selyem készítés a' Vármegye felvigyázása alatt, bár melly jó rendelések tetessenek is, lassan megy; mert a' bogarakkal való bánásra a' szegény polgár Leánykáknak sem kedvek, sem idejek nintsen. A' méhész gazdák ezen Megyébenn azt álitják hogy a' méh tartás sohol nagyobb haszonnal nem jár mint itt, és a' szomszéd Schlavoniábann. Ugyan ezt mondhatni a' barom, de kivált a' sertvés tartásról is. — Mélt. Gróf Batthány János ő Nagysá-

ga Trinitási Majorságábann egynéhány eszten-
dök olta nagy szaporasággal és haszonnal termesztik a' szelid komlót, mellyel ugyan ott jó féle Ser készítették. Mindenféle szelid gyümölcsökkel, kivált szilvával bővölködik Baranya, 's a' minémű gazdag borral, majd olyan gazdag pálinkával is.

Folyó vizei között nevezetesebbek, a' Duna, Dráva, Karas Csele, és a' Pétsi Hegyekből eredő Folyótska. A' Duna érdekli ezen Megyét Bátánál, mellytől nem messze két ágra oszol. A' bal ága Batskai, a' jobb a' Baranyai partokat mossa. Edgyesül ezen két ág Batinánál vagy más néven lőszegnél. Itt van a' Rév Baranyából — Batskába. Áradás idejénn félelmes itt az által költözés a' vitzől el borított Dombok, és nádasság miatt. Batinához mintegy két mértföldnyire egyesül a' Duna a' Drávával és Schlavoniát Bats Vármegyétől el választja.

A' Dráva éri Baranya Vármegyét Szőlős nevű Helységnél, 's az egész Megyében lapályságon utaz. Kártételei ellen erős töltések készítették; de a' mellyeken még is ottan ottan által ront, és sok károkat téssen a' víz mellyéki Lakosoknak. Nehai ditsősségesen uralkodó Király Mária Thérizia, és II dik József, még ekkor Corregens, mind ketten gondos Fejedelmeink, hogy Magyar Országból Eszékre az által utazást megkönnyítsék, Bellétől fogva Eszékig, az ingó lapályon, 's az azonáltal folyó Dráván keresztül, egy magas, 's egy mértföldnyi hosszúságú széles Töktést, 's e' mellett két nagy álló fa Hidakat készítették, melly négy esztendőig tartott költséges munka elvégezödvén ezen Megyebéli Földes Urak gondos Fejedelmeik eránt való igaz háládatosságoknak meghbizonyítására, egy 3 öl magasságú, 's 3 láb szélességű kő oszlopot emeltek, mellynek tetején, egy aranyzott kő Korona, közepén

a' tisztelt Fejedelmeknek jól eltalált Képeik szemléltetnek, ezen irással :

PROVIDENTIA
AVGVSTORVM
JOSEPHI II. MARIAE THERESIAE
EXPLETIS LACVNIS
TRACTA AQVARVM VI
COMMERCIO COMMEATUS ITINERANTIBVS
VIAM PONTEMQVE HVNC STATVENS
QVADRIENNI OPERE
SECVLORVM INCOMMODA SVSTVLIT.
ITA
QVOS SVBDITA GENS NOVO BENEFICIO
PIOS SENTIT PARENTES
PERENNI COERCITVS AGGERE
SVOS AGNOSCIT DOMINOS
ANNO MDCCLXXIX.

Áll ez az oszlop a' töltés végén a' Drávától mintegy 300 lépésnyire Eugenfalva megett egyenesen az Északi erősségnek általellenében. Ezen két nagyobb Folyók kiáradásai kártételeik mellett hasznot is hajtanak. Megtöltik ugyan is a' víz árkokat halakkal, 's minekutánna az apadás után csak az árkokba marad a' víz, gazdag halászatot adnak a' víz mellyékieknek. A' közelebbi Esztendőkben olly gazdag volt a' halászat hogy egyszeri megvetésével a' hálónak 300 másánál többet vontak ki a' halászok.

A' Karas vize vészi nevét a' Kárász haltól mellyel bővölködik. Több folyótskák öszve jöveleléből származik, minéműek a' Pétsvárad, Hetyenyi, Trinitási patakok. Batinánál szakad a' Dunába. Régen nem lévén bizonyos kapálisa nagy darab földet haszonvehetetlenné tett, ma a' jó kanálisok mind a' vizet, mind a' partjai körül lévő földet haszonvehetőkké teszik.

A' Csele folyótska vészi nevét eredete helyéről. Tsekély folyótska, de szomorú emlékezetre fakasztja a' jó szívű Magyar II-dik Lajosnak benne történt elvesztével.

A' Petsi folyótska veszi eredetét valami Tetye nevű forrásból, melly a' Város felett, a' Hegy oldalából fakad, és a' melly a' forrásához mintegy 300 lépésre egy nagy Papiros malmot, azután több mint 10 liszt örlő, és deszka metsző malmokat hajt. Lejövén az egyenesre fordul délnek és Szigethváronnalól a' Drávába szakad. Egy szóval alig van olyan völgy ezen Megyében, mellyen a' Hegyek oldalából fakadott források ne folydogálnának. Nevezetesebb Városok 's Helységek ezen Megyében: Péts, Siklós, Mohács, Bóly, Pétsvárad, Béle, Baranyavár, Darda, Nádasd, Rátzkozá, Üszög, Szabad Sz. Király, Szektső.

Pets (Quinque Ecclesiae) Fünf-Kirchen. — A' mi ezen névnek Péts eredetét illeti, Vollater ezt Theutoburgummal egynek mondja. Bonfin elemben és Münster a' Peutzenek maradékitól építettnek mondják, a' honnét vette a' Peutze, vagy Péts nevet. Bonfin. Dec. I. Lib. I. pag. 18 —23. Többenn vagynak kik ezen nevet Péts, ezen Tót, vagy Illyrus számtól Pet öt, származtatják. A' Bavarusok, és Karentánok megtérések Historiájában említődik, hogy midőn Nagy Károly Napnyúgoti Császár a' Bavarusokkal hadakozna, valami Slav Nemzet lakta a' Duna, és Dráva között, melly a' maga nyelvén Pétsen Petnek nevezte, mellyet idővel a' Magyaroknak könnyű volt Péts-é változtatni. Arnulphnak Diplomájában is úgy neveződik Péts mint Quinque Ecclesiae, mellyben a' nevezett Német Király Dietmár Saltzburgi Érseket Pétsnek, mint Ekklesiái Jövedelemnek birásában megerősíti, és világos szavakkal kijelenti hogy ő nem ajándékozza, hanem

megegerősíti az Érseket, az ő Antecessoraitól ajándékozott Ekkle'siai Jövedelemnek birásában. Innét látni való hogy már a' Magyarok' kijövelele előtt jóval fenn állott Péts városa, és Quinque Ecclesiae-nek neveztetett. Nem Sz. István építtette hát ezen Várost, 's nem az ő idejében kezdett elsőben Quinque Ecclesiae-nek Pet-nek, Pétsnek neveződni, akár az öt Templomról, akár azért, hogy talám az Apostoli Királytól fundált Püspökségek közt a' Pétsi volt az ötödik; hanem inkább hihető azért, hogy ebben a' Városban valaha a' Pogányoknak öt Templomaik lehettek, és innen a' Slav Nemzetektől Pet-nek, a' Magyaroktól Pétsnek, Quinque Ecclesiaenek neveztetett.

A' mondattakból kitetszik, mind a' Városnak, mind mai nevének régisége, és az hogy már a' Magyarok előtt is volt itt Keresztyén Ekkle'sia, de a' melly a' Magyarok' bejövetelekkor, kevés időre bizonyosan megszűnt. — Sz. István Ap. Királyunk Püspökséget álitott fel benne, ő kezdé építetni a' Sz. Péter Templomát is, de a' mellyet Péter vitt tökéletességre. Péter kezdé a' várost tsinosgatni, környülvétetvén azt köfallal. Időről időre nagyobbodott, és tsinosodott ez a' Város, úgy hogy példabeszéddé válna: a' mi Németnek Béts, az Magyarnak Péts. Nevelték a' Város díszét az Egyházi Személyeknek fényes épületeik, mellyek közt helyére, nagyságára, és formájára nézve legszembe ötlőbb volt a' Püspöki Palota. A' Püspöki Jövedelem annyira ment, hogy mikor a' szükség kívánta, a' Püspök 400 Katonákat kiálithatott, fizetvén e' mellett esztendőnként a' Római Sz. Széknek járandó 3500 forint annatát. Ide járult a' V. Capitulum is; már ebben az időben is jó számmal. A' Szenetesek' épületeik, mellyek között nevezetes volt a' Dominicana Apá-

tzaké, kívül a' Városon a' Sz. Lélek Kápolnája mellett. Volt hires Gymnaziom, melyet V. Orbán Pápa nyitattott, I. Lajos privilegiumokkal megajándékozott, 's a' Tanítók' számára fizetést rendele 1367. A' Mohátsi veszedelem előtt 2000 tanulók is számláltattak benne Istvánfi bizonyítása szerint. Tsak Mohátsnál 300 Ifjak állottak II-ik Lajos Hadi Zászlója alá. Istvánfi leírja a' régi város fekvését, fényjét, gazdagságát, XV-ik Rönyve 26-ik levelén.

Péts városa már ma népes, szép rendbe épült, sok jeles épületekkel ékes, tsinos, és tiszta város. Két piatzai vagynak edgyik a' Város közepén, másik a' Püspöki Palota előtt. Mind a' kétőben szökő kút vagyon. Amarról ágoznak ki az útszák kereszt formán Napkeletnek Napnyúgotnak, délnek, és északnak, és ezen fővebb útszák külön külön egy egy kapura vezetik az embert, emlékeztetvén a' régi időre, mellyben a' kerített városból bizonyos négy kapukon lehetett kimenni, mellyek még ma is megtartják neveket, Budai, Szigeti, Siklósi, és Vaskapuknak neveztetvén. — A' Város közepén lévő piatz közepén fekszik a' Plebániai Templom melly régen Török Metset volt, de a' mellyből, a' Törökös torony leronatván, a' Keresztyéni Isteni tisztelethez alkalmaztatva építtetett. Ennek által ellenben a' Napnyúgoti soron fekszik a' Gymnaziom fényes épülete, a' Napkeleti soron a' Városháza. De a' több épületeken is, kivált a' mostanába épültteken van mit látni, mellyek tserép-tetőre két 's három emeletre épültek. Mindenik kapuban mint valamelly örzők úgy állanak a' Szerzetes atyák épületeik. A' Budai Kapubann a' Remete Sz. Pál szerzete Klastroma, 's ehez ragasztott két tornyú temploma, ez ma kaszárma. A' Szigeti kapubann a' Szent Ferentz szerzete Klastroma, és egy tornyú templom-

ma. A' siklósi Kapubann a' Kaputzinus Atyák lastroma 's egy tornyú temploma; de a' mellyet már ma a' könyörülő Barátok birnak. A' Vas kapuba épült a' Seminariom. Ugyan ezen kapunn belől egy kitetsző dombonn fekszik a' Vármegye háza, melly szép tekintetű magas épület, 's a' mellynek felső emeletéből az egész várost, mezejével; szőlőjével egybe, bé lehet látni. Ezen negy kapukra vezető útszák ismét több kisebb útszákra oszolnak, mellyek mind kövel vagynak ki rakva, és jeles épületekkel diszeskednek. Különös, fényt adnak ezen, Városnak a' Fő Tisztelendő Kanonok Urak épületeik, — a' Püspöki palota — mellynek külső fényjét a' benne lévő szép Bibliothéka még félyebb emeli, — és a' Szent Péter négy tornyos Temploma. Hogy ezt Péter Király építtette bizonyos; de hogy ebbe temettetett volna el, bizonytalan. Ugyan is azon Kriptának bé menetelenn vagy homlokánn, melly Péter Mausoleumának gondoltatik, vagyon ugyan egy kő, mellyenn némelly figurák szemléltetnek, de a' mellyek nem Péter életét, és viszontagságait adják elől, hanem holmi Bibliai Historiákat ábrázolnak. Vagynak ebbenn négy kápolnák, öt jeles figurákkal ékeskedő oltárok 's a' t. A' ki ezen Templomról többet kívánna tudni, olvassa meg Fő Tisztelendő Kanonok Koller József Úrnak a' Pétsi Püspökségről irtt tudós munkáit.

A' Várost környül veszik mindenfelől a' szép majorságok, vagy, külső Városok, mellyek közt legnagyobb az a' melly a' Budaí Kapunn kívül vagyon. A' mint a' Városból ki megy az ember, bal kéz felől láthatni a' Sz Ágoston Szerzete Klastromát és Templomát. Ugyan erről az oldalról fenn a' Hegyen fekszik a' Havi Boldog - Asszony Temploma, ugyan itt közel azon folyótskához, melly a' Tetye forrásból rohan, van a' Minden

Szentek' Temploma, ugyan ennek szomszédságában volt a' Dominikána Apátságának a' régi időben Klastromjok. A' már említett Tetye nevű forrás, melyből kijövő patakotskának egyik ága malmokat hajt, a' másik ágával közli kedves itálú vizét a' várossal. Vas tsövek vezetik a' vizet a' Városba, és kövekbe foglalt Cisternákba kiadják. Illyen Cisterne immár kettő vagyou az első pia-tzon, harmadik a' Kaputzinusok' Klastromában, a' negyedik a' Vármegye házán alól. De más források is vagynak a' melyekből tsövek vezetik a' vizet a' Városba, különösen a' Fő tiszt. Kánonok Urak' házaikhoz, a' Semináriumhoz, és a' Püspöki palotához.

A' Szigeti Kapura fekvő külső Városba közel a' Kapuhoz esik a' városi Szegények' Ispótllya, a' hozzá ragasztatott kerek templommal, és ugyan kerek magas toronnyal, mely valaha Török-metset vólt. Ugyan ebben a' külső Városban vagynak Xaveriusnak és Sz. Rochusnak Templomaik is. Mindenik külső Városnak több útszái vagynak, melyekbe keveset kivéven, 'súppal, 's náddal fedett közönséges épületekben laknak a' Lakosok, kik Magyarok, Németek, és Illyrusok, és mindnyájan R. Catholikusok. Napkelet, és Dél felől gazdag veteményes kertek, északról 's N. nyugotról szőlő Hegyek keritik a' Várost, — ugyan Napkölte és Délfelől gazdag rétjei és Kenyér termő mezei 's szántóföldjei vagynak. Egy szóval olly boldog város, mely a' maga határjában feltalálja, nem tsak azt a' mi élelmére, hanem azt is, a' mi gyönyörködtetésére való. Vagnak négy Országos vásárjai, ezen kívül Hétí vásárjai Szerdán és Szombaton. Fehér borai jó erejűek izűek, — legjobbak melyek az arany hegyről valók. Lakosai valamillyen munkások mint boros gazdák, éppen ollyan barátságosok is.

1780-dikban számláltatott a' Sz. K. Városok közzé, 's mint Királyi Városnak első Birája volt Nemes Blasovits András.

A' mi Pétsnek vizsontagságait illeti, a' hadakozás ostorait, mindenkor együtt érezte a' Megyével. I. András idejében 1045 a' Pogány-ságra vissza tért Magyarok 1242 a' Tatárok, 1384-ben a' Mária Királyné ellen zenebonáskodók, 1526-ban a' Mohátsi szerentsétlen ütközet után a' Törökök pusztították. 1540-be ugyan Ferdinánd' kezébe került; de 3 esztendő múlva ismét elfoglalták a' Törökök, minekutánna az Egyházi Személyek kiűzetettek, a' Nemesség, és a' Városi polgárságnak nagyobb része leöldöstetett.

Első Török Kormányozója volt Pétsnek Dermis Aly, kinek némelly Helységek adót fizettek. Ennek idejében lakott Pétsen valami Draskovits nevű Keresztyén Fő Uri ember, a' kinek Nagy Harsány, minden esztendőben adott Jobbágyi adóban 20 forintokat, egy mázsa szárított halat, és egy Kaftánt, vagy bokáig érő Dolmányt. Dermis Aly ki halván Zlaistán Basa lett a' Kormányozó, 's egyszer'smind Pétsnek Földes Ura, de a-zomba robotolt, nagy summa pénzt fizetett a' Sultánnak is, 's mikor kívántatott katonákat állított. Sok Urai lévén ekképen a' Baranyai Helységeknek, a' sok és nagy sartzolást megúnt Nép széllyel oszlott, és sok faluknak tsak nevek maradt. Nagyobb része a' Baranyai Faluknak tartozott Dombóvárhoz, katonái pedig függöttek a' Budai Basától. Midőn 1680-ban a' Törökök Bétszet ostromlanák Baranya Vármegye 6000 Katonákat adott. Aga Basa' zászlója alá önként állottak 5000-en. Minden Helységnek a' Török Császáron kívül két Földes Urai voltanak, úgymint egy Török, és egy Keresztyén, amannak több, emennek kevesebb szolgálatokat tett. Kilentz Me

'tsetjei' voltak a' Töröknek Pétsbe, és sok egyéb épületei, mellyeket mire használtak nem tudhatni. Olly erősek hogy holtozataik minden fedél nélkül, mind ez ideig az idők' viszontagságait kiállottak.

Minekutánna ez a' Város 143 Esztendőig nyögött a' Török járom alatt I. Leopold' győzedelmes fegyvere által ismét vissza tért a' Keresztyéni szelid Kormány alá 1686-ban. Buda visszavétele után a' Török Nagy Vezér, midőn a' széllyel botsátott 'Tatár lovasság által, a' Duna körül lévő gabonás tartományt felégette, az erősebb várakat őrizetekkel megrakta, számtalan sok rabokat hirtzolván magával, vagy féltébe, vagy Császárhoz parantsolatjához szabván magát, Fehérvárról Eszékre, onnan ismét Belgrádba által hordózkodott. Lotharingiai Károly, ha mind nehezen is előre lépett a' Keresztyén táborral az elpusztított tartományon által. Maga a' segítő seregekkel által költözött Kalotsára, Bádeni Lajost pedig a' Várak ostromlására kiküldötte, és hogy az ostromló Keresztyén Seregeknek segítségére lehessen mikor kívántatik Hidat veret a' Dunán, 's mindenik végét őrizetekkel megrakja, hogy a' Törökök a' hidat elne ronthassák. Azomban Bádeni Lajos a' Nagy Vezértől elhagyatott, 's egyedül a' magok emberségekre hagyatott őrizetekre hamarabb reájok ront, mintsem féltekben kifohászkozhatnák magokat. Elsőben is Simontornyát veszi ostrom alá, melly, minekutánna megigérte a' Keresztyén Fő Vezér, a' benne lévő Török őrizet szabadon botsáttatását: azonnal megadta magát. Innét Badeni Lajos egyenesen Péts alá ment, melly megrakva Török őrizetekkel, kik kiszégezven 6 veres, és egy fekete zászlót feltettek hogy halálig oltalmazták a' Várost. — Az előre küldött Lovasság megütközven

a' köfalakon kívül a' Törökökkel, azokon diadal-maskodott, és sok prédát nyert. Azomba Október 14-ik napján Scherfenberg is megérkezett Horvát katonáival, 's azonnal elkezdődék az ostrom. — Az ostromló Sereg eddig való győzedelmei által is; de kivált Hazája eránt való szeretetétől lelkesítettén olyan tüzrel hartzol, hogy az őrizet bátorsága kevés napok alatt megtörettetett. Segitette a' Város megvételeát az hogy Bádeni Lajos a' Városba szolgáló vízi tsatornákról a' vizet félre vezettette, és ekképen a' víz szűke miatt a' városi népnek nagyobb, de az ostromló Keresztyén Vitézeknek annál kevesebb kárával, megvette a' Várost. Az őrző Sereg fogságra került, 's minden bűtora a' győzedelmesek' prédája lett. Harmadnap nyugvása után a' H. tábor a' Siklós Vár ostromlására indult. Még alig kezdett ez a' Város romladozásaiából épülni, midőn 1704-be újabb veszedelem érte. A' zenebonáskodó Rátzok bérontván a' Városba a' tehetőssebb Lakosokat ki-prédálták és öldösték, az Egyházi Személyeket minden kedvezés nélkül gyilkolták, 's holt testeiket az útszákra kihányták, a' Házaknak tüzet vetettek; de a' kik a' Vármegye Magistratusainak szorgalmatos gondossága által elszélesztettek, elfogdostattak, és méltóképpen megbüntettettek.

Valamint masutt, úgy itt is voltak kik Rákotzihoz szítottak. Különösen megrettentette ezt a' Várost a' Rákótzai felekezetének azon végzése, hogy a' melly Városok I. Józsefet esmérők Fejedelmeknek, felégettessenek, mellyek között egy volt volna Péts, mellynek nagyobb része I. Józsefhez hajlott. De Rákótzinak ezen titkos követői Baranyának egyetértő lakosai, által megvertettek, és elszélesztettek.

Siklós, melly délre esik Péttől a' Dráva felé mintegy 2 mértföldnyire, és a' mellyet Bon-

finius Soklósnak, Istvánfi és minden egyéb Magyarok Siklósnak neveznek, Várára nézve nevezetes leginkább a' Magyar Geographus szeme előtt. A' Városnak déli oldalába egy kerek hegytetejére épült ez a' Vár. Hasonló ez a' Hegy a' tengerből fel emelkedett szigethez; mert a' körülötte elterült róna, a' viz egyenes színével, vagy hátával vetélkedik. A' Hegy kerülete mintegy 1000 lépés's mennél fellyebb megy, annál szűkebb. Aljába fekszik a' Város, oldalait erős kőfalak övedzik, teteje a' várral büszkélkedik, mint valamelly koronával. A' vár régi munka, 's mint a' tzimerek mutatják vagy a' Gara Familia építtette, vagy az is csak újitotta, — jóllehet mások a' Perényi híres Familia tzimereinek mondják.

Gyermek korunkbann úgy tanultuk hogy ez a' Vár egy időbenn egy Magyar Fejedelemnek Zsigmondnak tömlötze volt. Igaz é ez? lássuk egy két szóval. Két régi íróink t. i. Istvánfi és Bonfin úgy adják elől Zsigmondnak a' Siklósi várbann létét mint fogságos. Istvánfi nevezetesenn azt mondja XV. K. 260 dik old. hogy hat hónapokig volt itt Zsigmond mint rab, kit a' töle fel boszszontatott Ország Naggyai egy 80 lépés mélységű tömlöztbe tettek le ezen Várba, 's birták Gara Miklós Palatinus Fiainak őrizetekre. Bonfinius Dec. 3. Lib 3. pag. 380 emliti, hogy a' Garák' annya sokszor hallván a' Király' sohajlásait le járt hozzágyakrann a' tömlöztbe, 's megígérte neki hogy megszabadítja. Mind a' két Író állítását kétségessé tehetjük e' következő okokonn: Gara Miklós, a' Vár tulajdonossa, annak a' Garának Fia volt, a' ki Máriának Zsigmond' első Feleségének, míg még Sigmund a' Magyar Királyság fel vételére el nem jött, és Máriát feleségül el nem vette is nagy pártfogója volt, és ugyan érette meg is ölettetett. Ugyan ez az ifjabb
Gara

Gara Miklós pedig fő eszköz volt abbann hogy Zsigmond Magyar Király, és Máriának férje legyen, ennek köszönhette Maria a' Novigrádi tömlőtzből való ki szabadulását 's elébbeni méltósága vissza nyerését, valamint ugyan ez az ifjabb Gara is Mária királynétől Zsigmond lett házassági egybekelése előtt sok szép hivatalokkal megtiszteltetett. Ez a' húzamos barátság immár a' Fejedelmi Ház, és a' Gara Háza között, meg erőltleniti azt az álitást, hogy Gara Miklós Zsigmondota' maga Várábann raboskodtatta; a' mit ha tselekedett volna, mind magának és Attyának, a' Fejedelmi Ház eránt ki mutatott sokszori hivségét hé piszkolta volna: mind I. Lajosnak az ő Attyához, és Mária Királynénak ő magához mutatott kegyelmeiért, bizodalmaért háládatlansággal fizetvén, magát igen megalatsonyította volna. Hihetőbb inkább hogy Gara Miklós, azon tzelből vitette Zsigmondot a' maga Várába, hogy ott a' háborgó felaktól távol lévén élete bátorságosabb, — 's ha hogy az ellenkező indúlatok le tsendesednének, — elébbeni méltóságának vissza nyérése annál könnyebb légyen. Nem is szűnt meg a' király ellen törekedöket arra kérni, hogy meggondolvánn melly sok veszedelmek fenyegetik a' Hazát az ilyen részekre való szakadások miatt, bánják meg fel kent királyyokonn elkövetett kegyetlenségeket 's mutassanak eránta engedelmességet. És hogy bizodalmat szerezzen benne, mind ő maga, mind a' király eránt, addig mig a' Király, és a' fel háborodott Nagyok közt a' béke megkészülhetne, a' maga Fiát Miklóst, és ötsét Jánost ajánlá nékik zálogúl. Ezen okoknál fogva ha ártunk is említett Iróink' hitelességeknek; de használunk régi őseink emlékezetének, megmutatvánn hogy egy régi Magyar Fő Ember nem azért vitette Várába Királyt, hogy rabos-

kodtassa, hanem hogy az néki mentő helye legyen.

Bél Mátyás említi hogy Zsigmond azon szobában, melly néki tömlőtül szolgált, tulajdon kezeivel vágta ezen Sz. Irásbéli helyet a' kementze kövére: misit Deus misericordiam super me, et eripuit me de medio catullorum Leonum, — dormivi conturbatus. Az igaz hogy a' Vár déli oldalában levő egyik szobában az említett szavakat még ma is lehet olvasni; de egy az, hogy a' betűk' formái későbbi időre mutatnak, más az, hogy ha Zsigmond írta is azokat tzeleozhatott azokkal az ő Visegrádi tömlőtzből való ki szabadulására, a' honnan mint az oroszlanok' kölkei közül ki szabadulván, bátorságosabb helyre vitetett. Zsigmond vissza tétetvén Királyságába Gara Miklósnak, eránta mutatott hivségét, gazdagon megjutalmazta, sőt ezen Familiával atyafiságra is lépett, el vevén feleségül Borbálát, Gara Miklós Feleségének Annának testvérjét Czillei Gróf' II-dik Hermánnak Leányát. A' Siklósi Vár Archivumában megnevezetnek azok a' Helységek, mellyekkel ebbenn az időbenn a' Siklósi, Uradalom nagyobbított.

Ki halván a' Gara Familia került Siklós a' Perényi Familia birtokába. Láthatni ezen Familiának tziemerét, mind kívül, mind belől a' bástyákon, úgy mint, egy szakállas Ferjfiat kiterjesztett szárnyakkal, 's ragadozó madár lábakkal. A' Franciscanus Atyák Klastroma mellett egy oldalos tornyonn, négy ölnyre a' Föld felett, egy a' falba bé helyeztetett kövönn olvastatnak az Idvezítőnek ezen szavai: Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quae possidet. Luc. 11: 21. Melly kövönn ismét láthatni a' közelebb említett tzimert.

Által adta ezen Várat Töröknek Vas Mihály a' Vár Praefectusa a' mit Schmidt így ír le: „Siklós Vára; mellyet mind a' természet, mind a' mesterség megerősített a' Török erőt tsúffá tette, hette volna, ha a' Praefectus gyávasága el nem árulta volna. Soliman hire annyira megrettentette, hogy minden ostrom nélkül által adta a' Várat. Le omolnak ugyan is ott a' köfalak a' hol a' kormányozó bátorsága meg tsökken. Az öri-zők méltatlanok lévén arra hogy a' magok gyá-lázatjokat szélyel hordozzák, fegyvereikből le-vetkeztetvén le vagdaltattak.” Lib. I. pag. 156. Siklós megvétele után a' győzedelmes egye-nesenn Buda felé indult. Ettől az időtől fogva 143 Esztendőig birta a' Török ezt a' Várat a' Várossal együtt.

A' Török uralkodás alatt lakott Siklósonn valami Teskulai nevű Keresztyén Uri Ember, ki-nek adózott Gyűd mint Földes Urának, Siklós pe-dig a' Sultánnak. A' több Helységek is Siklós körül nagyobb részént a' Török jobbágyi vá-lának, némelly része pedig Keresztyén Földes U-rak alatt volt. —

Buda vissza vétele után a' kisebb erőssé-gek csak hamar megadták magokat a' Keresztyén erőnek. Nevezetesen Bádeni Lajos el foglalván Pétset, harmadnap múlva a' Siklósi Török őrizet is az ostromtól való féltében el hagyta a' Várat. A' Török ki költözése után valamint a' Várnak, úgy a' hozzá kaptsólt Hellységeknek is, legelső Földes Ura lett Gróf Kaprara Aeneas, a' ki az egész Várat újabb Formába akarta vétetni, 's már három oldalait kevés híjjával fel is építette, mi-dőn a' halál szándékabann meggátolta. Gróf Ka-prara után által ment a' Siklósi Uradalom a' még most is virágzó Méltóságos Batthyány, Grófi Fa-miliának birtokába melly a' Várat egészen fel

építtette 's bástyáját régi formájára vissza állította.

A' Vár négy egyenlő oldalú épület. Mindenik oldalonn három sorral vagynak a' szobák, magas falakra, bőv ablakokra, 's ajtókra. Napkeleti oldalábann az épülettel öszve ragasztva vagyon egy Kápolna, mellynek Segrestyéje N. kelet felé a' Városra néz. Vagyon egy mély kút is a' Vár údvarábann; de a' mellynek vize ihatatlan Fekvése a' Várnak gyönyörködtető; egyfelől az egyenes és nagy kiterjedésű termékeny mezőség környékezi, az alatta épült mező Várossal; másfelől a' gazdagonn termő Szőlő Hegyekre, a' tsavargó Dráva vizére 's a' sűrűnn épült Falukra látni belőle. Nap kelet, és Észak felől a' Várés Bástya között, szintén a' Bástya magasságára fel emelt, 's kövel kirakott széles Gang vagy isétáló hely vissza emlékeztetik a' nezöt a' Török dőre, a' mikor ez az ő Török Urának kedves mulattató helyül szolgálhatott.

A' régi város feküdt a' Vár, Napkeleti, és Északi oldala felől, a' Hegyallya felé a' hajlsonn. Kerítésének egy része, egy vagy két tsonka tornyával ma is fenn áll, 's egyik vége N. keleti, a' másik a' N. nyugoti oldalát éri a' Várnak. Volt itt régenn a' Trinitariusoknak Apáturságok, valamint a' Sz. Benedek szeretének is klastroma és Temploma; de a' mellyet ma a' Sz. Ferentz Szerzetesi Birnak. Ennek a' régi Városnak kerítésén kívül az egyenesenn fekszik a' mai Siklós Városa. Sokfelé ágozó útszái között legszebb az a' mellyenn által megy a' rendes Pósta út, mellybenn helyel közzel jeles épületek vagynak. Három különböző Nemzet lakja ezt a' Várost, úgymint Magyar Német és Rátz, és ugyan három különböző Vallás is vagyon benne t. i. Rom. Kath. Nem egyesültt Görög szertartású, és Re-

formata. Mindeniknek jeles Tornyos Temploma, 's Egyházi szolgálai vagynak. Élnek Lakosai szőlő, és Földmivelesből, kéri mesterségekből és kereskedesből. Veres boraik jó erejűek, és sokáig elállanak.

Moháts, mellyet a' régiek Anamantianak neveztek, esik Péttől Napkelet felé négy mértföldre éppen a' Duna partonn. Napkeletről tágos, de motsáros térség környékezi, Nap nyugot felől felemelkedettebb 's dombos határja vagyon melly szőlővel vagyon be plántálva. Ezen útaz által ama fatalis Csele patakja, melly innét le ereszkedvén az egyenesre, vagy másfél száz lépesnyi útja után omlik a' Dunába. Északnak esnek a' Duna Szigetei, mellyek a' harmoknak jó legelőt adnak. Delről esik ama tágos merőség, mellyenn esett ama szerentsétlen Mohátsi ütközet.

Földes Ura Mohátsnak a' Pétsi Püspök. More Filep olly szép házat építtetett itten, hogy a' szerentsétlen Mohátsi ütközet előtt II. Lajos Királyunknak kedves szállása vólt. A' Király táborának nagyobb részével elesvén a' Mohátsi ütközetben, a' Törökök minden tartalék nélkül prédálták, 's pusztították az ütközet után Baranyának Városait, 's Helységeit. Elpusztúlt ezek között Moháts is, 's ha valamit épült is ezután; de ismét 1687-ben, midőn a' Törökök nem meszsze ezen Várostól, a' Keresztyén tábortól megveretettek, újra pusztulásra jutott. Jeles épületek ebben a' Városban a' Plébániai Templom, a' Franciscanus Atyák' Temploma, Klastroma, a' Püspöki Palota, a' Királyi Só Ház. A' Rom. Katholikusokon kívül, vagyon a' Reformátusoknak és nem egyesült Görög szertartásúaknak is, jeles tornyos Templomjok. Lakosai ezen Városnak Magyarok, Németek, és Rátzok, 's élnek kézi mes-

terségekből, föld, szőlő miveltésből és Halászatból.

Térjünk már által Moháts mezejére. Sok Íróink említik a' Mohátsi mezőt, a' kik talám nem értik, hogy ezen mind azt a' térséget kell érteni, valami egyéb szomszéd Helységek határaikból, a' Mohátsi mezővel egy folyvást való, majd közel víz hátú kiterjedést tesznek, millyenek: a' Darási, Kis-Faludi, Báni, Baranya-vári mezőségek Dardáig; Dardától fogva Nagy Harsányig, attól fogva a' Villámi, Virágosi, Lapán'sai, Lútsi, Német-Mároki, Tötési, Bólyi, Kis-Budméri, Nagy-Budméri, Borjádi, Béla-Vári, Gyulai, Olaszi, Hidori, Kémendi, Nyomjai, Szederkényi, Szajki, Babartzi, Nagy-Nyarádi, Lantsoki, Bari, mezőségek egész Mohátsig. Egy olly kerek kiterjedés, melly Baranya Vármegyének harmad részét, legalább is magába foglalja. Mikor hát a' Mohátsi veszedelemről szó lévén említődik a' Mohátsi mező; az említett Helységek határait is bele kell érteni, mellyek a' Mohátsi mezővel össze függve egy sík Tengert ábrázolnak.

Keressük fel hát ezen a' nagy mezőségen Vitéz eleinknek megavúlt sírhalmait, tsak azért hogy egy szíves fohászkodással, megmutassuk hogy háládatos unokáik vagyunk. Keressük ki a' Mohátsi szerentsétlen ütközet' helyét, rendét, menetelét. At quis talia fando temperet a lacrymis!

II-dik Lajos, Attyának II-dik Ulászlónak halála után felült ugyan az ingadozó Tronusra; de tsak azért hogy a' Királyságnak árnyékát mutassa. A' Ríntstárt üresen, a' Katonai fenytéket kihalva az Országot részekre szakadozva találta. Magában, minden ostromló külső erő nélkül is utolsó romlását várhatta az Ország; az ő Nevelője miatt elpuhult Lajos pedig, és az Ország ellen fenekedő Ozmáni erő, még inkább siettet-

ték azt. Nem lehetett Országunk' elgyengülését úgy eltitkolni, hogy azt amaz éles szaglász Soliman észre ne vette volna, a' ki, hogy kitanúlhasssa a' Magyar Udvar' Hadi erejét, Budára küldé Berhám Követét olyan szín alatt, hogy tudná meg, ha kívánna é a' Magyar Udvar, az ő Attyával kötött békességet tovább is fenn tartani, vagy pedig a' hadat választaná? vagy azért azomba hogy II-dik Lajos az Ország' Nagyjainak ösztönzésére megölette a' Követet, mint Istvánfi írja; vagy a' mi inkább hihető, azért, hogy a' Követ egész esztendei várakozása után sem kapott feleletet, megsértettnek tartván magát Solimán; vagy utóljára azért; mert ekkor volt legjobb alkalmatossága a' Magyarok' megrontására. Szabátsot elfoglalván 1521. Belgrád alá viszi győzedelmes fegyverét. A' Belgrádi kevés főből álló őrizet látván Solimán hadi erejét, 's észrevévén a' Várbéli Rácz őrzőknek a' Törökkal való titkos alkudozását feladta hamar a' Várost 1521. Aug. 20. Még ezután ugyan Tomori Pál Szirmiumba, Frangepán Kristóf pedig Jaitzánál megütögették a' Törököket; de éppen ez a' győzelem nyitott utat, valamint a' Magyaroknak a' puha életre: úgy Solimánnak is a' nagyobb hadi készültre, a' ki 1526-ban tavasszal 200,000 népet vezetett ki a' Magyarok ellen 's megszállván Péterváradot addig töreti bástyáit, míg 10 napok múlva a' nyíláson bérohanván katonái, a' Várost beveszik, 's az őrzőket Soliman szeme láttára leöldöszik. II-ik Lajost tsak ugyan felkölté a' közelgető veszedelem a' puhaság öléből, sürgeté mindenféle a' segedelmet; de az Ország nagyjainál szunnyadozva mentek a' hadi készületek. Kiindult hát a' neki keseredett Ifjú Fejedelem Budáról, éppen tsak 3000-ből álló maroknyi sereggel Júl. 15-dikén. Tolnához érven 4000-rel szaporodott a' Magyar

tábor, és megtelepedett a' Tolna, és között eső mezőségben. Ide várta a' Király magához a' többeket, érkeztek is noha kevesen. Azomban a' Török elfoglalván Illokot minden ellentállás nélkül pusztit, a' Lakosokat rab-lántzra fűzi 's öldösi, — a' Klastromokat, Várokat puska-
porral széllyel hányatja. Vukovárt elfoglalja, onnet Eszékre megy, 's hidat vervén a' Dravára által jő Baranya Vármegyébe, még is az ellenségnek ilyen szapora jövetele nem költetheti fel az egyenetlenkedő Magyarokat az álomból, 26,000-
mernek a' 200,000-nek ellenébe állítani. Lajos, és a' Fő Vezérek a' Mohátsi mezőt választják tábor helynek. Kiterjesztik a' Magyar tábor minél tágosabb térségre hogy a' roppant Török tábor körül ne vehesse. Jobb szárnyát a' Magyar Seregnek tették az Illyriai katonák kiknek Vezérek volt Batthyán Ferentz. Feküdt ez a' Lantsúki és Babartzi mezőségben. Balszárnnyát, melly 10,000 főből állott vezette Perényi Péter Feküdt ez a' Lantsúk és Moháts között eső mezőségben éppen azon a' tájon a' hol most Pósta út vagyon. Ezen két szárny között derékban állott az a' sereg mellynek közepén volt a' Király kinek jobja felől az Esztergomi Érsek és Püspökök balja felől a' Nádor Ispány, és az Ország Nagyjai állottak. Állott ez a' Sereg is mint egy 10,000-ből Lajos sátora mint egy 1000 lépésre esett Lantsúkhöz, a' honnét mind a' maga, mind az ellenség Táborára elláthatott. A' Magyar Tábor szekerei élelemre valói, bútorai a' Lantsúki és Babartzi mezőség dombosabb részén állottak a' Jobb szárnytól fedeztetve, az ágyúknak egy része pedig a' Mohátsi mezőben, más része a' Babartzi szántóföldeken rakattak le.

A' Török Ármada feküdt a' Mohátsi, Kőlkedi, Daloki Tavak partjai körül, 's a' régen Föld-

vár ma a' Török Tábor helyről Satoristye vagy Satoritza nevű Helység mezején. Ugyan itt tétettek le a' Törököknek ágyúi egy részről, más részek pedig a' Majsi dombon. A' Tábori szekerek, élelemre valók, bútorok, ökör, juh seregek az egész Kisfaludi, Báni, Baranyavári mezőséget elfogták. Udvarnál voltak lerakva Solyman drágaságai 's Tábori Archivuma, ugyan ott hordott össze Solymán annyi Földet, hogy egy magas halom lett belőle, mellyről szemlélte mind a' maga Tábort mind a' miénket.

Minekeltötte el kezdődne az ütközet, II-dik Lajos őrizetére rendeltettek 1000 Vasas vitézek, különösen pedig Rajkai Gáspárnak, Török Bálintnak Kállai Jánosnak mint próbált Vitézeknek meg hagyatott hogy a' Király oldala mellől el ne távoznának, és ha ellenkezőre ütne ki a' dolog a' király Felséges személyét bátorságos helyre vezetnék. Drágfi Jánosnak mint Zászlótartónak a' régi Magyar szokás szerint sarkantyúi le oldattak, hogy meg ne futamodjon. A' két Fő Vezér Tomori Pál és Zapolya György pedig semmi bizonyos helyet magoknak nem választottak, ha nem hogy a' hanyatló erőt segethessék most egy majd más szárnyát kormányozták a' Magyar Tábornak. El jött azonba Augustus 29-dike ez a' Magyar Krónikában leg nevezetesebb Nap. Már a' Magyar sereg hadi rendben állott, jelt ad az ütközetre, midőn más felől Solyman a' maga Népet még meg sem mozditja, úgy hogy már a' Magyarok meg unták a' várakozást, a' midőn éppen dél tájban egy sereg A'siai Lovasság által rohan a' Nagy Nyárádi dombon melly választja el a' két Tábort egymástól. Olly tzelből küldötte ezeket Solymán, hogy a' Magyar Tábor helyet vagy el foglalják vagy legalább Táborunk egy részét annak oltalmára tsalogatván a' különben is

tsekély Magyar hadi erőt két felé szakasztanák. Tomori, hogy megtudhassa hová igyekezik ez az előljáró sereg három Vezéreket küld egy kis csoportottskával eleibe, kik alig hogy megindultak, azonnal az egész Török Ármada is nagy sikoltással az említett dombon által rohan a' miénkire. A' két Magyar Fő Vezérek is bátorítván a' népet ki viszik az ütközetre. Lajos is öszve szedvén Lelkének minden erejét Sisakot kér, melly mikor Fejére tétetnék ábrázatja el halaványodott. — Ugy rendelte Solymán a' Török Tabor hadi mozdulásait, hogy az el terülvén a' Sátoritzai és Nagy Nyárádi mezőségen a' két szárnya siessen egymással egyesülni, éppen mint a' nevelkedő Hold szarvai szoktak egymáshoz közelíteni-hogy a' Keresztyén Tábornak közbe szoríthassa 's mindenfelől vesztegethesse. Az első öszve tsapáskor ki lövette Solymán ágyúit a' miénkire noha nagyobb lármával mint kárral, mellyre mind a' két Fél egyenlő hevelességgel viaskodott, kész lévén vagy győzni, vagy vezérei láttára meghalni. Egy órai viadal után megfutamodott a' Török Lovasság olly rettegéssel hogy az egész Tábornak rendetlenségbe hozta. Bátori András ezen első győzedelem híret tudtára adván a' Királynak, a' megvidámult Fejedelem azonnal maga ki indítja, a' második sereget az ütközetre. A' Király jelenlétele annyira néki tüzelte a' Magyar Vitézeket hogy már Solymán test őrzőit kezdék nyakazni 's közel megvan a' tökéletes győzedelem, midőn egy hír, t. i. hogy a' Tabor helyet a' Törökök el foglalták 's az őrizőket le öldösték hirtelen nagy felelembre hozta a' keresztyén Tábornak. Ugyan is Solyman parantsolatjából Belibég a' Belgrádi Basa azon völgyön melly Nagy Nyárádról Babartz alá megy a' Keresztyén Tabor észrevétele nélkül által lopakodott azon mezőségre, melly Babartz és Lantsük

között a' Keresztyén Tábor bútorának szállása volt, az őrzőket le öldöstette, a' Tábor helyt el foglalta, és ekképpen a' tellyes győzedelem alapját megvetette.

Ezen hirre elsőben is a' Horvát Katonák vesztették el bátorságokat Nevelte a' Magyarok félelmet az, hogy Solymán egész erővel ágyúztatott reájok. Mindazáltal nem vesztették el még ekkor is egészen Ősi vitézeink az ő bátorságokat, azzal a' tüzzel viaskodtak, mellyel az ütközetet kezdték, 's már szintén el foglalták az ellenség ágyúit, mellyel lelket öntöttek még a' megfélemllett bajtársaikban is annyira hogy ők is ütközetbe keverednének, midőn látván az ellenség sokaságához képest nagyon tsekély számát a' Keresztyén Vitézeknek alkonyodás felé a' még meg maradtott kevés Magyarok futásnak eredtek, kiket ha mind nem sokáig és meszsze is követett a' szerentsétlen II-dik Lajos. Solymán nem tudván felelemből e' vagy hadi fortélyból futamodtak meg a' Magyarok nem előbb mint a' be setétedéskor hotsátá ki Katonáit az ő nyomozásokra.

Az ütközetben 's futás közben elestek 12,000 gyalogok 's 10,000 Lovasok a' miéink közzül. Több mint 500 elől kelő Nemesek maradtak a' tsata piatzon az Egyházi Méltóságoknak nagyobb részével 80 nagyobb és 60 kissebb ágyúink kerültek az ellenség kezére. Mind ezen veszteséget pedig tellyes mértékre vitte II-dik Lajos szerentsétlen halála. Moháts és Bar között folydogál egy sáros fenekű patak, mellyet Tselének hívnak, ezen midőn által akarna gázolni, bádjadtt Lova lerogyott, 's rajta ülő Urát az iszapba nyomta életének 20-dik Esztendejében. Egy Sleziai Nemes a' ki az ütközetből nagy nehezen kiverekedvén egyedül maga követte a' Királyt, midőn látá hogy az iszaphól ki nem húzhatná megjegy-

zette a' helyt, a' hol a' Király elmerült, a' hol azután megtaláltatván Fehérvárott a' Királyok' temető helyében eltemettetett. A' hadi szerentsében felfuvalkodott Solyman azonba kiküldötte mindenfelé garázdálkodó katonáit, Budát melly minden őrizet nélkül volt — könnyen elfoglalta 's tzelja volt hogy Magyar országot egyszerre Ozmani Kormány alá vesse, mellyet el is ért volna ha némelly Á'siai pártütések vissza nem parantsolták volna. Kani'sai Dorottya Perényi Imre Palatinus özvegye 400 férjfiakat fogadott pénzen, kikkel a' Mohátsi mezőben elesett Magyar Vitézek holt testeket eltemettette.

Valamillyen emlékezetes a' Mohátsi Mező a' Magyaroknak 1526-ban ott esett veszedelmekről: éppen olly nevezetes a' Törököknek 1687-ben Aug. 12-dikén ugyan ott történt megverettetésekről is. Ama' halhatatlan emlékezetű Lotharingiai Károly ugyan is lerontván a' Dráva hidját elsőben is, azután Siklós Várát minden szükséges hadi készülétekkel, eleséggel, 's őrizettel megrakta 's letelepítette a' Várhoz közel hadi népét a' Nagy Harsányi, Tapoltzaí, Beremeni, Kássádi mezőségen, egynehány ezeret hagyván a' Bólyi mezőben is, ott éppen a' hol most azon nevű Városotska fekszik 's Borjád Falu határán. Megjelent a' Török és két nap mulva minden hadi népével 's egynehány ezeret hagyván Dardánál, a' többit a' Baranyavári, Lútsi, Lipovai, Báni, Helységek határiban letelepítette. A' Keresztyén hadi Vezéreknek értésekre esvén, hogy a' Török Nagy Vezér nem akar ütközetbe botsátkozni, arra határozták magokat hogy Fehérvár alá vissza nyomúlnak 's azt ostromolják, minthogy a' Nagy Harsány és Baranya vár között fekvő mezőség még azon időben a' Karas vize kiöntései által a' hadi mozgásra alkalmatlannak látszott. A' Keresz-

tyén Vezérek ezen szándékát megsejtvén a' Nagy Vezér szökésre magyarázta, 's megparantsolta Sciaus és Jegyhen Basáknak hogy 6000 Lovasokat magok mellé vévén a' Keresztyén katonaságnak utolsó tsapatját fognák el. A' Nagy Vezér ezen fortélyát egy Retiumi Görög Ifjú tudtára adván Lotharingiai Károlynak, ez azonnal megváltoztatja elébbeni feltételét 's rendelkezéseket tesz a' Törökök megtámadására. Elébb is kitanulván a' Nagy Harsányi He~~gy~~ytetejéről az ellenség mozgulását maga a' Fő Vezér előbbre vezeti a' Keresztyén Tábor Jobb szárnyát szintén a' Nagy Harsányi Hegy tövéig, balszárnyát pedig a' Baváriai Elector Beremenig. Mind ezekről semmit nem tudván a' Törökök eszek nélkül futkároztak, sikoltoztak fellyebb alább a' Sz. Istváni Lútsi erdőkben nyughatatlankodván hogy a' sűrű erdők akadályoztatnák abban hogy a' Fehérvár alá útba lévő Keresztyén hadi népet elfoghatnák. A' Keresztyén katonaság a' következő éjjelt nyughatatlanságba húzta ki a' Nagy Harsányi, Siklósi és Beremeni mezőkben. Másnap hajnal hasadtakor észre veszi Lotharingiai Károly hogy a' Baváriai Electort megtámadták a' Törökök, hirtelen oda nyomúl 's hadi népét egyenesen az ütközetbe viszi az előre botsátott Török Lovasságot nyomba követett nagyobb Török Ármádia ellen. Picolominit Mersit küldi az Elector segítségére, 's megparantsolja nekik hogy a' Beremeni Hegyekről a' mi Táborunkra alá rohanni akaró Török gyalogságot minden erővel tartóztassák. Dünevaldnek pedig meghagyta, hogy a' Beremeni Hegyet északról fedező erdőségből üssön az ellenség oldalára. Picolomini nem csak megtartóztatta, hanem helyekből is kimozdítván derekasan nyakazta a' Jantsárokat. Azonba köd ereszkedven észre sem vette midőn az ellenségtől környülvé-

tetett; de kiszabadította ötet ezen szoros helyből
 a' Baváriai Elector négy tsapat katonaságot küld-
 vén segítségére. E' meglévén az egyesültt Ke-
 resztyén Seregek nyomni kezdik a' Törököket az
 erdőkön és a' Karas Vizétől elborított lapályon
 keresztül. Alig maradhatott volna csak egy is é-
 leiben a' futó ellenségből, ha a' Keresztyén Vi-
 tézeket a' sűrű bokrok 's víz-árkok nem hátráltat-
 ták volna. A' Nagy Vezér a' Török Tábor na-
 gyobb részével a' Baranyavári mezőben várta a'
 jó szerentsét, de meg is találta, mert Lotharing-
 iai Károly a' Nagy Harsány és Villám felől Ba-
 ranyavárra vezető utakat ágakkal, 's fákkal fel-
 töltetvén, azokon minden hadi népével 's szer-
 számaival együtt által hordozkodott 's közel a'
 Nagy Vezérhez letelepedett. Hozzá érkezett Batt-
 hyán Ádám is Vezérlése alatt lévő hadi népével
 a' Bolyi és Borjádi mezőről. Itt újra elkezdődött
 az ütközet. A' Jantsárok az első tüzet meg lehető-
 sen kiállották, utóbb még is alább hagytak a' há-
 torságban. Észre vévén a' Keresztyén katonaság
 hogy az egész Török Tábort befutotta a' félelem
 néki rohan a' Sántzoknak azokat egy szempillan-
 tás alatt megveszi 's a' futó ellenséget tulajdon
 ágyúival teríti. A' Török Lovasság látván a' Ke-
 resztyénség Zászlóit kitűzettette a' Sántzokon
 odébb állott által lódulván a' Báni határban lévő
 Török Táborba. A' magokra hagyatott 's bujkáló
 Jantsárokat pedig kedvekre vadászták Batthyán és
 Kaprara Vitézei, a' Baranyavári Hegyekben és a'
 Karas ligetei között míg azoknak gyilkolásától
 ötet Lotharingiai Károly le nem tiltotta. Alko-
 nyodáskor újra letelepedett a' Keresztyén Tábor
 a' Törökök Báni Tábora előtt, melly az elfoglalt
 Tábor helyhez mintegy 1000 lépésre esett. Alig
 látták meg a' Törökök a' miénket azonnal eze-
 renként szöktek el a' Tábor helyről, kiket Batt-

thyán és Kaprara Vitézeik utól értek és leöldöstek. Maga a' Nagy Vezér is még azon éjjel maga mellé vévén a' Lovasságot Eszékre által illantott de nagy veszteséggel, mert a' rohanó Török Lovasság alatt leszakadván a' Karas hídjá Baranya vár és Monostor között, sokan a' Karas vizébe merültek, mások előtt pedig az út elvágódván a' Heresztyénség fegyvere által el vesztek. A' Lovasságtól megfosztódott Jantsárok is minden Vezér és Zászló nélkül ide 's tova lézzengvén vagy elfogattattak vagy leöldöstettek. A' kik közzülök úszással akarták életüket megtartani azok is vagy a' golyóbisoktól által verettettek vagy a' sebes Dráva halai eledeleivé lettek.

El estek ezen II-dik Mohátsi ütközetben a' Törökök közzül mint egy 10,000 gyalogok 's 7,000 Lovasok, el fogattattak mintegy 30,000-en. 68 nagyobb és kisebb ágyák 1,000 mása puska por, igen sok eleség, 7,000 ökör, 6,000 Ló, 1,500 Teve, sok Falka Ásiai Juhok, 's olly sok szekerek kerültek a' győzedelmesek kezére, hogy nagyobb részeket el kellett égetni, 's ez a' nagy győzelem mint egy 500 heresztyén Vitézeknek életükbe került.

A' Heresztyén Katonaság száma a' segítő seregekkel egybe állott 92,500 főkből.

A' Török Katonaságé 168,000-ből.

Bóly Mező Város Mohátshoz délnek Pétshez napkeletnek, e' két Város között éppen közben amattól 2, emettől 3, vagy négy mértföldre esik termékeny 's egyenes mezőben. Mostani Földes Ura Mált. Gróf Batthyán Nep. János ő Nagysága. Batthyán Adám Horváth országi Bán, 's 2000 Magyar Lovasság vezére nyerte ezt a' hozzá kaptsolt Uradalmi Helységekkel egybe I. Leopoldtól hadi érdemeiért mellyeket szerzett a' Török háborúban 1685-től fogva 1688-ig. Nem régi

Város. 1701-ben építtetett itten ez a' Grófi Familia magának Házat, mellyben laktak a' Tisztek is. 1710-ben telepedtek meg benne 12 Bosniai Familiák 's alacsony Kunyhókba laktak. 1725-ben Németek szállották meg, kik amazokat csak hamar ki heverték, 's húsz esztendő alatt annyira szaporodtak, hogy sok utszákból álló Helységet formáltak. 1773-ban számláltatott a' M. Városok számja közzé. Lakosai ma mind Németek kik Valásokra nézve mindnyájan R. Catholicusok, 's élnek földmivelésből, kézi mesterségekből. Utszái Geometriai rendbe épültek 's tsínos Házaiból állanak. Jó disznó 's Ló Vásárjai vagynak. Jeles épületek benne a' Grófi Palota a' hozzá ragasztott 3 oldalú Istállóval mellybe Lovak neveltetnek, az Uradalmi Director Háza, a' kisebb és nagyobb élés Ház, mellyek, közzül az első 4, a' második 7, emeletes. Amaz 7000, emez 30,000 Posonyi mérő eleségnek elegendő helyt ad. Ez idő szerint Bóly kedves Hazánkunk legboldogabb Dynastiái közül való. Földes Ura nagyobbán Jóságában tartózkodik közelebből kívánván mind Tisztjei Gazdálkodásbéli készségét, mind Jobbágynai állapotját ki tanulni. Nyájjas le ereszkedése leg szegényebb sorsu Jobbágyában is bizodalmas bemenetelt munkál Grófi Palotájába mikor mire szüksége van, 's meg vigasztaltatva tér vissza Feleihöz. A' közelebbi 181⁶/₇-dik Esztendei drágaságban ez az Ifju Méltóság szintén keresve kereste Jobbágyi között a' szűkölködőt hogy vele jól tessen Midőn élés Házaiból ki fogyott a' Gabona, hajókon szállíttatott annyit a' mennyit Jobbágyi közt a' szűkölködőknek eltartására elegendőnek gondolt. Ez az a' holdog Úr, kit úton útfélen áldanak sok ezer Jobbágyi. Éljen ez a' Második Jó'sef számos esztendőig, virágozzon ez igaznak Háza sok századokig.

Péts.

Pétsvárad Pétshez 1. mértföldre esik. Észak-
ra a' Duna felé éppen a' Metsek Hegy déli olda-
lába mint Péts, 's meglehet hogy a' benne lévő
régí vár éppen a' közel eső Pétsről neveződött
Péts Várának vagy Péts - Váradnak. Hajdan Vas-
Hegynek is neveztetett Vas-bányáiról, melyeket
újra felfedezni iparkodnak munkás lakosai. Vára
négy oldalú régi épület. Nevezetes arról hogy Sz.
István Apáturságot állított fel benne, és sok Helly-
ségekkel együtt a' Sz. Benedek Szerzetének aján-
dékozta, mellyben első Apátur volt Astricus, a' ki
idővel Kalotsai Érsek 's a' Római sz. Székhez Követ
lett. Voltak ebben a' Klastromban hajdan egyszerre
50 Szerzetesek is, mellyből hozzá vethetni gazdag
Jövedelméhez. Most a' Kamara birja. A' Város a'
Vár mellett igen gyönyörű helyre épült. Egy út-
szája ugyan is a' Metsek alatt az egyenesbe menő
Pósta útban fekszik, a' másik ezen Pósta útról
egyenesen felmegy a' Metsek felé a' hajláson.
Mind kettőben szép tsinos épületek vagynak,
mellyek közt leg kitetszőbb az útsza közepére
épült R. Cath. Templom 's a' Nemes Vármegyé-
től a' Pósta út felre épített Lovas katonák Ka-
szármája a' hozzá ragasztott tágos Magazinnal 's
pintzékkal. Lakosai ezen Mező-városnak Magya-
rok, Németek és Rátzok. Vallásokra nézve R.
Katholikusok Reformatusok és nem egyesültt ó
Hitűek. Élnek föld, szőlő-mivelésből 's kézi-mes-
terségekből. A' Metsek oldalából fakadt tserge-
dező patakok, szőlő-hegyek, termékeny szántó-
földek, szilvás, gesztenyés 's a' t. Kertek ezt a'
Várasotskát nem kevéssé ajánlják a' vizsgálódó úta-
zónak.

Béle, Bélye, vagy Bélyia Falu esik Eszék
és Darda között, amához egy, emehez fél mért-
földre az Északi töltés végén Magyar Hazánkfelől.
Napnyúgotról 's Északról szép szántó földek,

Napkelet, és délfelől ingoványos lap környékezi mellyen megy keresztül ama' százados munkát mutató Eszéki magas töltés. Nevezetessé tette Bellet ama' halhatatlan emlékezetű bajnok Eugenius az által, hogy 1708-ban egy jeles Váratskát épített benne, melly négy oldalú, bévagyon sánzolja 's az ostromot jó ideig kiállani alkalmas. Ezen Váron kívül jeles épületek az Uradalmi Tisztek Házaik a' Rom. Cath. és Refor. Templom; de a' több Házak is valamint itt úgy az egész Uradalomban szép Geometriai rendbe, magas téglavagy vályog falakra, keményre, tsinosan vert nád tetőre épültek, 's alig ha láthatni Magyar Országban tsinosabb Magyar Falukat mint Bellei Uradalomban, mellyben a' Ház tsinosságával a' benne lakó Paraszt gazda vagyonossága, tisztasága, gazdálkodó barátsága 's szelid egyenessége egygyütt jár. Minthogy az Uradalmi Szék Bellén tartatik, innét az egész Uradalom Bellei Uradalomnak nevezetik. Igen gazdag Uradalom ez. Vagnak kövér szántóföldei, nemes bortermő Hegyei, makkos Erdei, gazdag halászatú Tavai mérséklett Levegője, egy szóval mindene. Lakosai nagyobb részről Magyarok, kisebb részben Németek és Rátzok, kik vallásokra nézve R. Catholicusok, Reformatusok és nem egyesült ó Hitűek. Mostani Földes Ura Albert Cs. R. Fő Herceg ő Magassága.

Nevezetes Helységek ezen Uradalomban Baranya-vár, Sepse, Villám, Isip, Veresmart. Baranya-vár Római épület. Sepse, Villám jó borokat teremnek tsép nevezetes Eugenius 12 Hajóiról, mellyeket 1697-ben Baranya Vármegye elegedendő eleséggel 's hajós Legényekkel megrakott, melly hazafiúi buzgóságát ezen Megyének látván a' Nagy bajnok Isépen Péter Apostol tiszteletére egy Templomot építtetett. Veresmartnál hasonló

buzgóságát mutatta ezen Megye ugyan azon esztendőben, éjjel és nappal foglalatos volt az élés Házak építésében 's megtöltésében, elegendő szarvas marhákkal 's lovakkal gazdálkodott a' Keresztyén Tábornak, melly haza fiúi áldozatokat látván Eugenius Fő Vezér ő is megígérte, hogy addig a' háborúból vissza nem tér, míg a' Keresztyénség ellenségét a' Törököt meg nem törí. — Nevezetes Helység még ezen Uradalomba Kőszeg vagy Batina. Itt van az által költözés Baranyából Bátskába. Ennek Hegyein még ma is láttatnak némelly régi Várak omladékai, mellyek IV-dik Béla alatt a' Tatárok ellen mondatnak építtettek lenni.

Darda esik Béle és Baranya-vár között a' Mohátsi Pósta útban amattól fél, emettől másfél mértföldre. Itt feküdt a' Török Tábornak egy része, midőn a' Keresztyén hadi Vezérektől megverettetett 1687-ben. Generalis Veterani szép Kastelyt építtetett itten. Hajdan Baranya szebb Városai közzül való volt, most egy népes Helység, mellynek lakosai Rátzok, és Németek, Valásokra nézve R. Catholicusok, és nem egyesült ó Hitűek, 's élnek földmivelésből 's barom szaporításból. Délről nádas, tavas lap környekezi, mellyen keresztül a' régi Rómaiak egész Slavoniáig hosszú erős Töltést tsináltak. Követte őket Solyman is a' ki Dardától fogva Eszékig egy 8,565 lépés hosszúságu 's olyan széles töltést építtetett, hogy 3 kotsik egy más mellett könnyen elmehettek; de a' mellyet Zrinyi 1664-be felégetett. Még azután is megújítódott ez a' töltés; de a' Keresztyén Fő Vezérektől azon okból, hogy a' Törököknek annál nehezebb legyen Magyar országba által törni végképpen lerontatott. Földes Ura Dardának, 's a' hozzá tartozó szép Uradalomnak az Eszterházi Grófi Familia

Nádasd egy népes Helység a' Metsek Hegy alatt. Földes Ura a' Pétsi Püspök. A' Török ki-
verettetése után egy elpusztúlt Templom omladé-
kainál egyebet nem lehetett látni ennek helyén.
Gróf Nesselrode telepített itt le 1717-ben Német
lakosokat, kik kevés idő alatt úgy elszaporodtak
hogy már ma Nádasd egy igen népes nagy Hely-
ség. Klimó György Nehai Pétsi Püspök építtetett
itt egy szép Palotát, Templomot, és Parochi-
alis Házat.

Szektső népes Helység a' Duna mellett. Ez
előtt kevés idővel egy régi Vár omladéki látszot-
tak itten a' Falun kívül valc dombon, melyek
Római művet mutattak; de a' melyek fundamen-
tomig le vagynak márma rontva's matériái újabb
épületekre fordítottak. Lakosai ezen Helységnek
Magyarok, Németek és Rátzok. Régen birta ezt
a' Várat és Helységet a' Jakosits Familia, erről
ment a' Bezerédi Familiára. Mai Földes Urai a'
Bésán és 'Sauska Nemes Familiák.

Rátzkozár kies helyen és szép rendbe épült
M. Város a' Metsek napnyúgoti oldala felől So-
mogy és Tolna Vármegyék öszve jövetelénél.
Gazdag szántóföldek, legelők 's szőlő Hegyek
környékezik. Birja Eszterházi Miklós ö Hertzegi
Méltósága.

Üszög egy dombon épültt Kastély Pétstől
napkeletnek fél órányi járó földre. Itt tartódik
Széke az úgy nevezett Üszögi Uradalomnak. Ré-
gen 'Su'sa Cs. K. Fő Vezér birta. Ez meghalván
Gróf Pálfi Leopoldra szállott, mint az említett
Fő Vezér Leánya Hitvesére. Mai Földes Ura
Gróf Batthyán Antal ö Méltósága.

Szabad Szent Király Mező Városotska. Vette
Sz. Király nevét Templomától, melly Sz. István
Ap. Király pártfogása alá van ajánlva. Szabad
nevét lakosaitól kik nemesi szabadsággal bírnak

's élnek földművelésből. Vallásokra nézve Rom. Catholicusok.

A' közelebbi esztendőekben felvétellett a' M. Városok közé Vaiszló is. Földes Ura a' Kamara, Lakosai Magyarok. Vallásokra nézve R. Catholicusok és Reformatusok. Élnek földművelésből 's disznó szaporításból. Jó disznó Vásárjai vagynak. Esik Pétstől délnek 3 mértföldre a' Dráva mellett.

Bódai Ferentz.

3.

Az erdők régi, és mostani állapotjáról, Pusztulása okairól, és hogy miképpen lehetne különösön a' községek, és magános Személyek közös erdei Pusztulásinak eleit venni?

Nints a' Tudományoknak oly ága — nints oly hasznos Intézet és Találmány, mellyet az irigy tudatlanság mérgesen rágalmazni ne bátorkodna. Házunk, Tüzünk, Szekerünk, Hajónk, Hidunk, és több száz és ezerféle szükséges szerszámaink, fából telvén ki, tudja hiszi és vallja kiki, hogy ez olly szükséges élet eszköz, melly nélkül egy átaljába nem lehetünk el. Tudja, azt is hogy a' semmiből semmi se lesz, — 's annál fogva a' minnek ma nagy bővsége van, holnap szűki lehet annak, még is ha a' Fák, erdők oltalmáról, gondviseléséről, gyarapításáról, műveléséről, van a' szó, minden értelmes emberi okoskodástól elálva, azt mondja sok ember: erdő volt, van, és lesz is mindég. Nem kell azt gyarapítani, csak pusz-

titani, nem kell azt oltalmazni tsak vágni. Lám! azt mondják ezek: a' mi atyáink is azt tselekedtek tsak, hogy pusztították az erdőket, a' mint tudták — princípium volt nállok cedat Silva aratro — még is volt Fajok elég; hát nekünk is van, és lessz. Fájdalom! és erről a' meg világosodott Századról, a' maradéknak is intés, tanítás, nem pedig gyalázat képpen legyen mondva, hogy Physicat, Philosophiát, Törvényt, és más elme pallerozo Tudományokat végzett, meg élemedett emberek is találkoznak sokann, kikimigy böltselednek. Azomba még e' tsak el menne: de a' közönséges végezéseknek is, olly nagy akadályt vetnek ezek — olly alattomosan — olly veszedelmesen, hogy sokszor a' Törvényé tett meghatározásokat is majd majd semmivé teszik, ezekenn segíteni nem lehet! Hát született nyelvemenn szolva édes Hazámfiához, vegyék ezt a' miket jó szívből mondok, különösön azok kedvesenn, kik ama bal itelletektől még nintsenek meg vesztegetetve, 's kiknek az erdei musákat, érthető édes anyai hangon beszélleni hallani alkalmatosságok nem volt. Milyenek a' Földes Uraságok, erdő birtokosok, Helységek birái, Tisztviselői, és erdők gondviselői közt, bőven fognak találkozni.

A' Régiek bővölködtek Fával és erdővel, az igaz, a' Romai Irok a' Német Országi erdőket, Hercinia Silva név alatt, rettenetesen írják le; mely Schkewián, Franconián alsó és felső Saxonián, egyfolytába ment keresztül, temérdek szélességgel és hosszúsággal. Már ma pedig tsak apró részekbe áll ez még, mellyek a' Harz — Thuringiai — és Schwarz Wald. Ezer hét százhuszon hatba Báro Zuána, a' mindenkor figyelmetességet érdemlett Máramarosi Hegyekből való Só vágás és Szállítás kedvéért, Betsből Mára-

marosba küldetvén, nevezetesen a' Tisza völgyéről azt mondja, hogy annak Fenyvesi ki meríthetetlenek. Es aggódó gondoskodásba esik, mit kellessen azonna rengeteg Fenyvesekkel tsinálni. Azomba alig telik el 50 esztendő hogy az utánna következett Királyi Commissarius Grof Festetits azt, mint egy hat mérföldre egész a' Lengyel Határokig, nem tsak a' Tisza, hanem más völgyekenn is, el pusztitva találja, és hogy az erdőt meg kémélje, és jövődöre helyre hozza, a' leg jobb és fundamentomosabb erdő intézeteket kentelen oda bé vinni, mellyek mind azon nagy érdemű Commissarius Urnak, minu segítő Társainak, méltó betsülletire válnak — kivált azon idődbe, mikor még a' magyarnak gondolatjába se volt, ha az egy Posonyba 1770-be ki jött Holz und Wald-ordnung für das Königreich Ungarn — ki veszed, ilyenekről álmodni. Vajha ezenn bõlts munka több kezeken fordulhatott volna meg, és vajha azok kiknek kezeken meg fordult, mindnyájan illendő Figyelmetességgel vizsgálták, és pontoson tellyesítették volna azt!

Hogy más részeibe is édes Hazánknak voltak erdők, mellyek helyébe mások nem nevekedtek, a' figyelmetes Utazó sok helyeken, és sok Jelekből tapasztalhatja. TT. Magda Úr leg-ujjabb Statistikája, a' bánya városok, Huták, és Hámorok környékin legtapasztalhatóbnak allítja azt — mint magam is a' Lengyel Országi So főzéseknél, a' rengeteg erdők között tapasztaltam. A' napról napra nevekedő Fa szűki, annak még a' hegyes és erdős helyek közepetteis gyakori felettéb való ára, mind ezt bizonyitják. Különösen pedig az irtásoknak a' Fels: Urbarium által lett Tilalma — a' lapályosabb Helyeken, majd minden 5-dik 6-dik Határon találtató sequestrált vagy bezárt erdő, végre hogy édes Hazánk boldogságára fáradha-

tatlanul fel vigyázó nemzetünk nagy oszlopai, az 1805-dik esztendei Ország gyűlésen, buzgó kívánságaik közt erre is ujjolag kiterjeszkedtek; hogy Felséges Urunk atyai szívére vévén erdeink pusztulásit, jó rendelések által annak eleit venni méltóztatna.

Azomba hogy már a' Regieknél is nem példa nélkül való se a' Fa szüki, se az erdőre való Fel-vigyázat, 's azoknak mivélése megtetzik Horatiusból, ki a' Deák ifjat jó Katonának akarván neveltetni azt adja regulául „ut discat matris ad arbitrium severae, Fustes reportare recisos” melly annyit tesz, hogy a' Deák vagy Latinusnak, nem esett a' tűzi fa az udvarára, hanem annak megszerzése, hátan való haza hordása, a' leg sanyarubb munkák közzé számláltatván Italiába vagy Latiumba szüki volt a' Fának. Azután mivel ugyan a' Romai Történet írők állitják, hogy már Julius Tzézár fő erdő fel vigyázó Tiszteket rendeltetett, kik az erdőre és a' Hajonak való Fák nevelésére ügyelnének. Hogy a' régiek telyes erőjökbl pusztították volna az erdőket, azt se lehet ezeknél fogva vakmerőség nélkül 's átalýába rollok mondani. Tsak ott eshetett az meg, az hol az erdők felesleg valók voltak, mert vegyük fel tsak a' Romaiakat és Görögöket: ezeknél a' berkek, erdők, töbnyire szentek, a' hasznosabb, 's nevezetesebb Fák pedig, a' nagyobb Isteneknek pártfogások alatt voltak u. m. Jupiteré alatt a' Tserfa, Minervae alatt az Olajfa 's a' t. Nem tsak, de anyira egybe volt nállok szöve az erdők állapotja a' vallás vagy Mythológiával, hogy az erdőknek külön Isteneik, Silvánussaik, és minden Fának is külön Istenkéji voltak, kik a' Fába benne laktak, es Dryásoknak nevezettek. Ezek a' Fának pajkos, szentség törő megsértéséért, vagy le vágásáért, hoszút is állottak az emberen.

Ebből azt hozom ki hogy a' régiek — a' hol kellett — oltalmazták és gyarapították is erdeiket, mert erre oly bős és bizonyos eszközt választottak, melly a' mait, minden tudos Intézetivel együtt is fellül mulja.

Méltán azt hihetjük azért hogy a' régiek az erdőket átalýába véve nem pusztították, hanem az ujjabb és mai emberek pusztítják azt. Mert minekutánna a' keresztény vallás fel derülésével, az erdők megszűntek szentek lenni, a' Silvanusok eltűntek, a' Dryások el enyésztek: az erdőknek és Fáknek nyilvánágos ellenségei, mind e' mai napiglan, szemlátomást szaporodnak. Le telepedvén ugyan is a' vándorló Nemzetek is, söt velek a' honyi Nomadesek maradéka is, egy itt, más amott; minden gazdának Ház, Kamara, Istálló Tsür, Szin, Szántó föld, Kaszálló, Szöllös Kert's a' t. kellett. A' midön pedig a' Tudatlanság közep üdeje elmulván, a' Tudományok, Találmányok, mesterségek, Kereskedés, manufacturák virágozni kezdettek — a' Luxus is az által nevedett, száz és ezer ellenségei támadtak ujra, a' minden Pártfogás és oltalom nélkül hagyatott erdőknek, mind addig mig annak szűkit, és a' fa drágaságát sajnoson érezni kénytelenek nem voltak a' Nemzetek Magam láttam kevés esztendőkkel ez előtt, hogy a' Lengyel Paraszt Urának erdeibe, egész hegy oldalokat, utolsó itéletett képzelte-tő Tűzzel pusztított, hogy birtokát terjessze. Magyar Országónis közönséges volt, hogy a' Paraszt a' leg jobb erdőkbe Uráuk híre nélkül jól be vigye Kerítését, hogy ha az Isten élteti ő maga, ha pedig meg halna, fia pusztítsa azt ki kaszállónak. A' mi több, nem régibe is igen szokásba volt édes Hazánkba, hogyha a' földes Uraságnak pénzre volt szüksége, a' Tisztartók — kik töbnyire az erdőknek is fő gondviselői vol-

tak — tüstént valamely jó fekvésű erdőt vágattak le kopaszon, elalkudván előre, a' Tüzi fat ugyan a' folyó áronn, az épületre valót pedig — mivel már ehez több kívántatott — a' hogy tudták, vagy vették. Magam tudnék példát hozni réá — valamint arra is, hogy a' hamu sir egető 'Sidónak, a' jó fekvésű erdő, minden jövendőre való ki nézés, és erdő mivelő principiumok nélkül adatott el, úgy a' hogy. Ne vádoljuk hát azzal a' Régieket hogy pusztították az erdőket, és ne ditschedjünk azzal hogy nekünk még is van és lesz, mert már is nem sok, vagy leg alább nem ott van a' hol, és a' hogy kellene. Ki nem tudja hogy nem tsak Magyar Országon de Erdélybe is tüzelnek marha ganéjjal? Hogy a' Duna partjain fekvő Pest és Budánn 25 's több forintokon is el megy öli a' Tüzifának. A' Status erdeit ugyan — hová tartoznak a' Cameralis, Politico fundationális, Papi, Királyi városi, és bányász vagy montanistica erdők — édes Hazánk meg hetsülhetetlen nagy hasznára, Felséges Urunk a' pusztulástól kegyelmesen meg mentette. Mert az egész Országba fel vigyázo Fő erdő Inspectorokat tett. És nem régibe Fő erdő Inspector Duschék Urat, édes Hazánk boldogulására a' Status erdei mellett, mind az erdei, mind más Tudományokba, mesze ki terjedő esmerettségénél fogva, buzgó Hazafiui szível tett nagy érdemiért. Királyi Consiliariusi rangal méltóztatott megjutalmaztatni. Ezenn felséges Intézettől nyerte osztán Lételeit a' Schelmetzi királyi bányász akademiába, és későbbben Máramarosba Szigeten fel állitatott erdei tudós Cathédra is, hol az esztendei meg vizsgálta Mts Consiliarius és Adminisztrátor Gerzon Ur protectioja alatt, a' jelen lévők tellyes meg elégedésekkel éppen mostanába tartatott. És midőn édes Hazánk Thesaurariusza, és a' F. K. Ma-

gyar Camarának Praesesse Székhelyi Gróf Majláth Josef Ö Excellenziaja, mint közönségesen a' Tudományoknak és szelid mesterségeknek, úgy ezenn ujjabb erdei Intézeteknek is hiv barátja, Maecenassa, buzgó oltalma alatt megyen ezenn említett Status erdeinek művelése, és jövődöre való gyarapítása; méltán hálát adhat édes nemzetünk a' magyarok Istenének, ki támasztott kebelébe idején ily álhatatos jó Szívű, Királyához és Hazájához egyformán hiv, gyökeres és hatalmas Hazafiát, és adott mellé oly segédet, ki az Isoptul fogva a' 'Tzédrusig minden plántát esmér, és édes Hazánk hasznára kíván nevelni, gyarapítani — bátorságba léven az eránt, hogy valaha a' Status erdei ezeknek fel vigyázások, és bölts ut mutatók alatt el pusztulhasson.

Az említett felséges Intézet szükséges voltát, az erdők gyarapítására és fentartására, megésmérték az Erdélyi Statusok és Rendek is, midőn a' javallot Fő erdő Inspectort, hasonlóul nem tsak elfogadták hanem a' magok költségén egynehány Ifjatis küldöttek fel a' Schelmetzi Királyi Academiába, az erdei Tudományok tanulására: ennek felette a' Községek erdeire való Felvigyázást, a' Megyék Föld mérőinek szabták kötelességül elejekbe. Így esmérték meg az erdők gondviselésének szükséges voltát ezek után a' magános birtokosok is, és követték a' jó példát, mint ezt a' Karánsebesi erdői Institutum a' Bánátba, Hertzeg Eszterházié — hol több Professorok tanítanak — Sz. Mártonba, Gróf Festeticsé Keszthelyen nyilván bizonyítják. Ki nem tudja a' mi vidékünkön hogy a' Mts Grof Károlyi Ház Tutora Gróf Waldstein, a' mult esztendőbbe minden Uradalmit ezen Crófi Háznak, tapasztalt idegenekkel töltötte meg, kik által tulajdon tapasztalásom szerint, a' leghelyesebb erdő vágások-

kat , és Intézeteket tétette. Illyen nyomos , és már rég folyamatba lévő , erdő Intézetekről esmeretesekektől a' Dunán a' Gróf Eszterházi , innen a' Tiszán lévő Kerületben pedig a' Gróf Schönborn Dominiumi is.

Ezekből úgy látszik hogy édes Hazánk az erdők művelésébe is nem marad hátra , és egyedül csak a' közös , és községek erdei maradnak árván , 's úgy szólván minden pártfogás nélkül. Ennek különös oka az is , hogy sok embert egy akaratra venni , a' legnehezebb dolog e' világon. Innen ezen erdők birtokossi , és usurpátori — értem a' Jobbágyokat , kiknek a' Fels. Urbarium néminémű , az usus pedig és a' gondatlanság , többnyire tellyes Just adott az erdőkhez — azok , kik minden erdei intézeteknek , mint egy mérges ellenségi. Mert elmellőzván , hogy a' Jobbágyok , Libertinusok legörömeztobb kereskednek fával , míg csak egy szál az orrok előtt fenn áll — a' szemesebb sokszor egy két telekes birtokosok , — kik gyakran csak ebből a' Tzélből is acquirálnak — szabad kények szerént , kevés nyereségért , héjbe sok szép erdőt elpusztítottak , 's pusztitnak ma is , míg minden egy szível szájjal — nem tudván jobb tanátsot se magának , se másnak adni — sequestrumra provocál. Pedig sequestrumot tenni az erdőre , az az tellyes erőben a' marhára , néminemübe pedig a' vágásra nézve tilalomba tenni azt akkor , mikor már elpusztult , és tán a' Gyökerek , 's Törsökök is megvénültek , a' sarjadzásra alkalmatlanok , igazán nem sokat ér. Utcunque enim propagines , — így szóll a' tudós Reaumur — e terra exire properent , et fortasse novas etiam radículas sub terra ejiciant , in mentem tamen nemini venire potest , radices immortalitatis jure gaudere. Melly után a' halhatatlan emlékezetű P. T. Mitterpacher Ur ezt teszi : „hogy

mivel a' gyökerek éltető erejek annál jobban kisebbedik, mennel gyakrabban kerül elő a' vágás, nem tsuda ha végre az erdők Tserekké változnak. Ez mindnyájunk tapasztalásával is megegyezvén — látja ezt t. i: akármelly szemes erdő Kerülő is, hogy sok Törsök tovább nem akar sarjadzani; — azt merem én is állítani, hogy a' közös erdőknek minden veszedelme, ezen hamis és vakmerően felvett principiumból következik; hogy a' Törsökök és gyökerek örökké tartó sarjadzó erővel bírnak. Holott midőn a' mindenható a' keskeny Levelű Fáktól a' sarjadzást megtagadta, többnyire szárnyat adott azoknak magvainak, hogy a' szelék hátán jár hassanak. De bezzeg a' legszükségesebb tüzi, és épületre való széles levelű Fáknak, a' Bikkfának és Tölgyfának — mert igen ezek teszik a' szelidebb helyekenn is az erdőt — más sorsa van, mert azoknak szárnyatlan, nehéz magvait, szorgalmatosan felétetjük sertéseinkel, felszedegatjuk egyet más végre, a' többit elhordják az egerek, vad Disznók, Mókusok, és Medvék. Miből lesz hát erdő az erdő helyébe? ha sarjadzani megszűnt.

A' Gyökerek és törsökről való erdő nevelést, az erdő mivelők a' mesterséges erdő nevelések közé számlálják ugyan: mindazáltal ez sokkal könnyebb, kevesebb figyelmetességgel, és Tudománnyal járó mód lévén átalýába vévén, mint a' természeti vagy mag-vető erdő nevelés, több helyeken eleitől fogva tsak a' Törsök és gyökér hajtások által kivánták, az elpusztult, vagy levágott erdők hijjánosságát visza pótolni. Más meg az, hogy hamarább feltseperedvén a' sarju erdő, 's épületre való jó fára belölle számot nem igen tarthatván, hamarább adózik, és gyakrabban, 's ennél fogva nagyobb haszonnal ketsegtet — de tsak ketsegtet, mert a' mint Hartig meg-

mutatja, több fát és jobbat nyerünk a' magból nőtt erdőkből, ha a' fa szűki miatt sarju erdő nevelésre nem szorultunk.

Ezen fontos Kérdésnek megfejtése annakokáért „miképpen lehessen a' közös és község erdeit, a' pusztitástól megmenteni” a' principiumra nézve, melly ellen oly gyakran hibázunk, tsak ide megyen ki; hogy a' keskeny Levelű fák ugyan átalyába véve soha se, a' széles Levelűek pedig gyökerek és Törsökökről tsak bizonyos ideig sarjadzanak, míg t. i. az öreg Törsökök gyökereikkel élnek, és elegendő sarjadzó erővel birnak. Következésképpen hogy azok, kik az széles Levelű erdőket tsupa sarjadzás által akarják megújítani, veszedelmesen hibáznak. Tudni kell hát az erdei Gazdának, hogy ez vagy amaz erdő, vagy annak valamely része, magról termett e' vagy sarjú erdő? — ha az utolsó, hányszor vágódott le már? Tudni kell millyen erőben vagynak a' Törsökök? mint egy mennyi idejük? Így dolgozhatik osztán az erdei Gazda nyomoson, és haszonnal, nem vaktába. És ha magát — a' mint szükség — ezen principium igazságáról meggyőzi, ama hasznos következtetéseket maga is felteheti — hogy az erdőt megritkítani, annyival inkább elpusztítani, a' sarjadzó erőbe módnélkül való bízta, soha sem kell. — Hogy az egészen elpusztult erdőt, tsak kézből vetett magról — a' ritkást, lehullot magról vagy természeti vetés, és egyszerűsmind azzal egyesült sarjadztatás által — a' jó állapotba lévő sűrű vagy zárt erdőt pedig tsupa sarjaztatás, vagy tsupa önként lehulló mag által is, lehet majd minden kétség nélkül megújítani.

Azomba a' millyen fontos és szükséges az említett principiumról való meggyőződés, és az abból folyó Tudomány útmutatása szerint való intézete a' vágásoknak: oly fontos és szükséges a'

vágások módját is meghatározva követni, mellyeket a' tapasztalás a' fő Tzélnek elérésére egyedül valóknak és alkalmasoknak talált; mert minden jó principiumunkal se megyünk mire is, ha azon módokat nem tudjuk, mellyek tzélunkra legrövidebb útonn vezetnek.

A' ki tehát erdőt akar nevelni, akár sarjú, akár mag erdő legyen az: kerülje szorgalmatosan:

a) Hogy szabadon az egész erdőbe, szanaszét és válogatva fát ne vágjon. Mert ez a' vágás módja a' marhát soha se zárja ki az erdőből. Azomba a' rendetlen, majd nagy majd kicsi árnyék és oltalom úgy, mint a' Szekerek, Marhák, Emberek tapodási, és a' ledülő fák rohanási, a' tsemétét és sarjú növéseket, magokba is számtalanszor semmivé teszik. Ez a' vágás módja pusztította el együl egyig, a' régi rengeteg, és különben örökké való erdőket. Ez pusztítja még ma is a' közös, és község erdeit, és másokat is ott a' hol még a' fának illendő betsi nints.

b) Hasonlóul kerülje a' kopasz vágást is; mivel ez által a' sarjú 's Tsemete erdő, a' hideg, meleg, rohanó hó, kö, föld, eső, és szelek árta minak szabadon kilévén téve, többnyire ifjantan semmivé is tétetik azok által, mind a' mellett is hogy a' kártévő barmot és embert az erdőből kirekeszti. Számtalan erre a' példa: a' mikor osztán az erdei Gazda ut ignotos fallat, azt mondja „jaj ez a' föld nem termi meg ezt a' Fát”. Holott pedig az előbbeni erdő, mellynek még a' gyökerei élnek — mint példát tudok reá — gyakorta éppen ilyen volt. Lásd ezekről Lauropot, ki mind a' Természetből mind a' tapasztalásból ezeknek okait bőven, és szépen kimagyarázza. Melyből azután következik.

d) Hogy a' fa szűkit már bőv mértékbe megsajdított nemzetek példája szerint — míg még nagy szűkibe nem vagyunk annak, vagy a' milyenbe vagyunk a' szerint — taxáljuk vagy betsűljük meg erdeinket. Légyen azután minden esztendőnek a' maga szükségéhez alkalmaztatott vágása, mellybe az első ritkító vágás után, még elég mag fát hagyunk, hogy az magrával a' ritkás helyeket betöltse, a' nevedő tsemetének úgy mint a' sarjú erdőnek is, a' hely magosságához, plagájához, climájához, és a' szelek járásához képpst, a' Levegő viszontagsági ellen bizonyos meghatározott üdőig elegendő oltalmat adjon.

Ezen kevés és egybe szorított erdő nevelő principiumokon és regulákon nyugszik az erdő Tenyésztetés majd minden Titka. De minthogy ennek egész kiterjedésében való Tudása, megértése, hoszas tapasztalást, gyakorlása pedig botanica, physica, és mathematica esmereteket is kíván, minden erdő birtokosnak vagy erdő Gazdának, kötelessége másoktól tanulni, kik nállánál ebbe a' dologba több tapasztalással bírnak.

Vajha azért illy virágzó állapotja és környűl állási közt az erdő művelésnek, mint a' millyennek édes Hazánkba azt felyebb megmutattam; T. T. Pethe, és Nagy Váti Urak ntánn édes Hazánk erdei Músái is magyarul szóllának már a' Magyarhoz. Így bizonyára a' magános birtokos is a' Jobbággyal, bé vennek és megtanúlnák, az ő magok és maradékok javára szolgáló erdői principiumokat, — és nem tsak gyarapitanák erdeiket a' meddig kell; de még annak száz fele gyümöltseit is minden productumival és eductumival, mások példája szerint böltsen használni el nem múlatnák, sem annak 'sirját másoknak nem engednék — sőt azonn sok jó Kenyeret is mellyet

most

mostokáiknak bőven osztogatni kéntelenek; édes gyermekeiknek ezer örömmel adnák. —

Gáty Károly.

4.

Az oktalan állatok' megevéséről, haszonra fordításáról 's az azokkal való bánásról némelly gondolatok.

Megengedié a' természet, vagy a' természet-hez képpest való gondolkodás, hogy az ember az oktalan állatokat a' maga hasznáért megfossa életektől? Ez a' kérdés különösnek tetszhetik mi előttünk, kik az embereknek fenn álló, 's az emberek emlékezetektől fogva gyakorlott szokások szerint, mint szabados 's kétséget sem szenvedő dolgot úgy nézzük azt, hogy az oktalan állatokat, mint az érzéketlen természetű dolgokat szabadon fordítsuk hasznunkra, azoknak életeken uralkodjunk: de a' gondolkodó elme nem állapodhatik-meg abban, mi a' szokás, hanem mindennek fundamentomát keresi, 's ha helyesé az, tudni kívánja. Tudjuk hogy voltak Philosophusok is, kik természet ellen valónak tartották a' baromnak tsupán eledel szerzés végett való leöletéseket, 's az élő állatnak élő állat által való megemésztetését. Így szól Pythagorás képében Ovidius (Metamorph. L. XV. Fab. 2)

Melly iszonyú tett? mások belseit zárni be-ledbe,
Hívántsín felfaltt testel hizlalni te tested',
Élőnek más élő állat vesztivel élni.

Nyilván olly sok jók közt, bővön mellyeket e' föld

A' legjobb Anya szül, nints úgy ínyedre tenéked
Semmi egyéb, mint rágni dühös fogaiddal
A' veres sebeket, és Cyclops törvényt kezdeni ismét.
'S gyomrod poklának más vesztivel fojtani éhét.

Első tekintettel valósággal úgy látszik, hogy az embernek nem természeti eledele a' hús. A' hús evő, ragadozó állatok, kivált az olyan nagyságúak mint az ember, a' hús és tsont rágásra erős fogakkal, a' préda fogásra körmökkel, és nagyságokhoz képest különös erővel vagynak felfegyverkezettve, 's a' megerősödött állapotra hamar eljutnak, és mint kitsínységekben a' téj szopásra, úgy fel nevedvén az eledelekre szolgáló állatok elfogására 's felkonczolására természetl' ösztönöztetnek, 's az ő eledelekre szolgáló prédák fajtáiban megegyeznek, a' hús elkészítésére semmi szükségek. Az ember mint a' természet szüli fegyvertelen, sok ideig erőtelen, az eleven állatok felkonczolására 's a' nyers hús evésére különös hajlandóságát, természeti ösztönöztetését nem tapasztaljuk, kivált a' föld melegebb részeiben, a' hol külömben a' ragadozó, hús evő állatok száma nagyobb, sőt néminémű iszonyodással van az eránt az ember, és még a' vadság állapotjában is ritkán eszik nyers húst, az Ámerikai vad is legalább megpirítja, vagy süti azt. *) Az enni-való állatok fajtáiban sem egyez az ember egymással. Az Európai embereknek kedves eledelek a' sertés, melly az Ásiai népek előtt utálatos; a' ló, eb, matska némellyeknek jó izű eledel, mások azoktól irtóznak. De meg úgy látszik elég gazdag asztalt készített a' természet az embernek a' plánták országában, és az ebből való élés, a'

---

*) Robertson Amérik. Hist. a' Magy ford. I. Köt, IV Könyv
548 l.

mellett hogy az érző valókon erőszakot nem tesz,
's az embert kegyetlenségre nem szoktatja, úgy
tartják, hogy az egészségre nézve is használato-
sabb, és a' régi idők Hagyományai szerint is az
ember elsőben Kertben lakott, gyümölcsökből
élt; és mint egy Philosophus és Poëta szóll:

Óh bóldog idő eleinte!
Mely jó földével elégedtt,
És a' gyávultt bujaság még
Mellyet nem vesztegetett még,
Könnyen lelt erdei makkal
Hosszú éhségit elűzé.

De a' mondottakra ezeket felelhetjük: A' ter-
mészet cél nélkül semmit se készít, ha mi azt
mindenkor el nem láthatjuk is. E' pedig az em-
bernek nem csak örlő fogakat adott, hogy füvek-
kel és gyümölcsökkel élhessen, adott harapó és
metsző fogakat is, hogy a' húst haraphassa. *)
A' belső része úgy van alkotva, hogy mind az
állatokból, mind a' plántákból vett eleséggel él-
het, gyomra alkotása, a' vak-bele is rövidségére
nézve olyan, mint a' hús evő állatoké? vékony
belei pedig hosszaságokra, a' vastag belektől va-
ló különbözésekre nézve, így a' kólikás bele is
(Colon, Grimm-darm) alkotására nézve a' fű-evő-
kéhez basonló. **) Hogy pedig az ember olly
erős tagokkal, ösztönnel mint a' vadak felruház-
va nintsen, hogy a' nyers hústól néminémű iszo-
nyodása van, az enni valók nemeiben egymástól
külömbözik, ez attól van: hogy ő a' természet
bölcs Urától az erő és ösztönök helyett az ezek-
nél sokkal előbb való ajándékkal, az okossággal

---

*) Dr. Zsoldos Diaetetik. 2-dik Kiad. 16. l.

**) K. Sz. Pethe F. Termész. Hist. 102. l.

ékesítették-fel, hogy valamint egyéb szükségére valóknak, a' ruházatnak, hajléknak megszerzéseken, úgy ezekben mintegy magától és sokkal többre mehetne, mint az oktalan állatok, és mint a' nemzésre való kívánságát, úgy az eledelével való bánást ez igazgatná. Attól is van pedig ez, hogy az ember nem lévén a' földnek egyik vagy másik tájékához köttetve, mivel annak minden részeiben elterjedett, 's a' különböző részeken különböző eledeleket próbált, néha maga tetszése szerént, néha pedig kénytelenségből is, ez által különböző szokások jöven be, a' gyenge idejétől fogva kezdett szokások benne, ezen tekintetben is mintegy természetté váltanak, mint az e'felét némelly szelid állataink körül is tapasztaljuk. Azomban az embernek minekutánna érett erőre jut testéhez képest nagy ereje is van, kivált nemellyekben, kik jól is termettek, a' gyakorlás által erősítették is magokat szembetűnő ez. Általában pedig azzal tartják, hogy az ember az ő tagjainak ízekre való legtökéletesebb elosztatásoknál fogva (articulatio) legtöbbször mozgásokra alkalmas, *) melly végre ugyan tsak, 's egyszerűsmind az ő erejének különös nagyságára, 's a' munka győzésre sokat tesz az ő 450 inas hússokkal (musculus) megrakott teste **) Találtatnak olyanok is, kik a' nyers hústól nem olly igen iszonyodnak, 's azt, még a' mások előtt nem igen kedves állatokból való is megeszik. — A' mi pedig a' hús evésnek egészségünkre nézve való munkáját illeti, az Orvosok azt általában ártalmasnak nem tartják. Így ír e' felől Tudós Hazánk-fia Orvos Doctor Zsoldos János Úr Dietetikája 2-

---

*) K. Sz. Pethe F. Term. Hist, 102 I.

**) P. Henr. Walser Phys. Spec. p. 524.

dik Kiad. 16 lapján: „Az embernek mind a' hús,
„mind pedig a' növények táplálására lehetnek.

„A' tsupa hús elrothasztana bennünket, a'
„tsupa növény elásztatná, elnyálkásítaná testün-
„ket. A' hús és növény eledel keverve legegés-
„ségesebb.

A' midőn tehát a' természet bölts alkotója a'
hús evéshez illő részeket adott az embernek, és
ez annak táplálására igen alkalmas is; és a'
midőn a' pallerozódástól még nagyon messze álló
állapotban élő ember is az állatoknak eledelére
való fordítását követi: méltán állíthatjuk, hogy
a' hús evés nem természet ellen való reánk néz-
ve. És ha a' természet más állatoknak megenged-
te, hogy azok az állatok' némelly nemeiből ve-
gyék eledeleket, 's egyik állatot a' másiknak e-
ledeleül szerezte 's rendelte: nem kegyetlenség és
a' természet selforgatása az emberben ha az né-
melly állatokat eledelére fordít.

Szabad tehát az állatokat eledel szerzés vé-
gett megölnünk; ha pedig e' szabadós, szabados
dolog annyival inkább azokat munkáinkban segit-
ségünkre fordítanunk, 's azoknak némelly hasz-
naik elvételek által könnyebbségünket előmozdí-
tanunk. Mert a' természet intézetei szerint úgy
látszik nem társainkká, velünk egy rangúakká
tevődtek ezek, hanem inkább a' mi hatalmunk
alá, jó állapotunknak az okosság igazgatása alatt
jótettszésünk szerint való eszközeivé rendeltettek
Mert noha nem csak élettél, hanem érzéssel, és
a' Léleknek úgy nevezett alsóbb tehetségeivel is
bírnak: távol vagynak mind az által az emberi
rangtól, mellynek czímerei az okosság; szabad
akarat, az ezek szerint való gondolkodás és élet.
Mint szabadok vagyunk azért a' plántákkal, no-
ha azok is élnek, még pedig nem a' mi akara-
tunk által élnek: úgy szabadok vagyunk az okta-

lan-állatokkal is, noha azok éreznek, némelly es-
méretekkel is bírnak, a' mellyeket nem mi álta-
lunk vésznek. Ezen oktan-állatokon való hatalom
nélkül, nagyon tsonka, hijános is volna az em-
beri élet boldogsága. Az állatok, kivált a' meg-
szelidített állatok haszna vételében áll a' palléro-
zott emberi élet boldogságának nagyobb része;
és hogy az embert társáva, a' több élő és élet
nélkül való dolgokat pedig eszközüvé tudja az é-
let boldogságának tenni, ebben tetszik meg egy-
gyikben főkép' az embernek okossága. Úr tehát
az ember e' földön, valamint ennek termésein,
úgy állatain: de az okosság által, melly azt kí-
vánja, hogy szükségtelenül haszontalanul semmit
ne tegyen, mindenben, a' mi hasznosabb azt mi-
velje. Nem engedi azért a' természet, a' termé-
szeti okosság, hogy az állatokat szükségtelenül
le, vagy rakásra öljük; hogy azokat kínozzuk,
kegyetlenkedéssel végezzük-ki, Nem engedi hogy
azokat nyomorgassuk, egy szóval azt kívánja az,
hogy azoknak úgy vegyük hasznokat, dolgoztas-
suk, nyirjük, fejjük, fordítsuk eledelünkre, hogy
ezek azoknak szükség nélkül vesztegetésekre, 's
így magunknak is kárunkra ne legyenek. Ezekből
minden józanon gondolkodni tudó kíláthatja, mik
legyenek a' barmok eránt kötelességei. Rövide-
den: hogy úgy bánjon azokkal, mint érző va-
lók, mellyeket hasznára fordíthat, de kínzás
és kegyetlenkedés nélkül.

Sipos József.

5.

A' Magyarok', Vezeték' Nevei *).

Magyar Eleinknek, kivált a' XI-dik és XII-dik Századokban, sőt némelyeknek a' XIV-dik Század' közepéig is tulajdon Vezeték neveik (Cognomen) nem voltak. Horváth István Úr, ki a' régi Magyar Nemzetségek' Tagainak öt féle neveket is tulajdonit, azt mondja a) hogy. „A' Római Cognomenek, az az; Állandó Vezeték nevei csak a' XIV-dik Század' közepe előtt kezdetek használatni vagy az Atyai nevekből vagy az Agnomenekből”. Ezt a' véleményt láttatik erősíteni Gatterer is b) ezen szavaiban. „Ueber tausend Jahre lang seit Christi Geburt gab's noch keine Familien Nahmen”. Valósággal úgy is volt: és midőn Magyar Eleink valakit megakartak nevezni, a' megkülömböztetés végett, egy úttal annak hivatalát, vagy Attyát 's Nagy Attyát is említették, hogy t. i. ez 's ez Püspök, Érsek, Gróf, Bán 's a' t. vagy ennek 's ennek a' fia, unokája. Láthatni ezt a' régibb Ok-levelekben; nevezetesen Timonnál c) IV. Lászlónak 1273-dik esztendőben költ Ok-leveleiben, mellynek aláírása minden Vezeték név nélkül nagyon.

---

*) Ezen Értekezés épen az nap adatott a' Redactionnak kezébe, midőn az e' f. e. III dik Rötet' 116-ik 's k. lapj. levő Hérelem sajtó alá bocsátatott; ezt különössége miatt tartottuk szükségesnek feljegyezni, hogy két egymástól tavol lakó Író, azon egy időben, ugyan azon egy gondolatra jutott, a' nélkül, hogy egyik a' másiknak szándékáról valamit tudott volna.

A' Red.

a) Illy' tsmű szép értekezésében: Magyar Ország' gyökerei régi Nemzetségeiről. Pest. 1820. a' 109 lapon.

b) Abriss der Genealogie. Göttingen, 1768. I. 36.

c) In Imag. nov. Hung. Cap. 6.

Láthatni W a g n e r n é l a) Lajos Királynak 1357-diki Ok-leveleéből, hogy még a' XIV-dik Század' közepén túl is nem minden Magyaroknak volt Vezeték nevök. A' hol, és több számtalan Ok-levelekben ily' aláírások: Venerabilibus in Christo PP. et DD. Nicolao Strigoniensi, Vgolino Spalat. Archiepiscopis — Demetrio Varadiensi, Joanne Vesprimiensi Episcopis 's a' t. és ily' neveztetések: Egregius Thomas filius Comitis Nicolai — Magister Dominicus Nepos Comitis Oliverii 's a' t. fordulnak elő. Láthatni a' Bela névtelen Írójánál tsak nem minden tzikkelyben. De láthatni az I. Lajos Király 1351-dik esztendőben költ Decretumának berekesztésében is, a' hol az akkor élt Püspököknek és Ország' Nagyainak tsak a' Kereszt neveik említettnek, nem lévén még akkor tulajdon Vezeték neveik.

Voltak ugyan régi Óseinknek Ázsiából magokkal kihozott Pogány neveik is; de azokat, a' Keresztény Vallásra való térésekkor, apródonként elhagyogatták: és mind addig egyedül tsak a' Kereszt nevek mellett maradtak, míg idővel a' Familiák elágadzottak, a' Nép szaporodott, és több hivatalok, tisztségek 's méltóságok hozódtak az Országba; a' mikor, a' nagyobb zürzavarok' elhárítása okáért, a' Kereszt nevek mellé Vezeték neveket is vettek fel. Ugy látszik, hogy legelsőben is a' fi végezetű nevek jöttek szokásba, mellyek leginkább a' Kereszt nevekhez raggasztattak, nem lévén még akkor ezeknél egyéb nevek. Bizonyosági ennek: Abafi, Ábrahámfi, Antalfi, Bálintfi, Bertafi, Bertalanfi, Dezseöfi, Györgyfi, Györfi, Gyulafi, Imrefi, Istvánfi, Lászlófi, Márfi, Mártonfi, Mátéfi, Miklósfí, Pál-

---

a) Anal. Scep. I. 134.

fi, Péterfi, Sándorfi, Simonfi, Jakabfi, Jánosfi; az az Filius Joannis, Joannides, Johnson; mert ilyen fi értelemben toldatnak a' Kereszt nevekhez a' Deáknál az ides — a' Németnél a' son — a' Tothnál a' viz végezetek. Pray után tudjuk, hogy már Salamon Király' idejében meg volt a' Dersfi név.

Hogy régi Öseink' Scitha, Hunn's Avar neveik, mint Árpád, Áttila, Bleda, Bontz, Kund, Opor, Vajk's a' t. jelentettek é valamit vagy nem, azt nem tudjuk; de hogy minden Kereszt neveknek tulajdon jelentéseik vagynak, azt azoknak eredetökből tudhatjuk. A' Kereszt nevek között nintsen egy is valóságos Magyar eredetű; sőt Magyarra fordított is csak az egy Farkas van. Ez a' Deák Lupus-ból (nem Volfgangusból melly a' közép Századok' szüleménye) lett: a' minthogy az O Kalendáriomban, 23-dik Augusztusban (melly a' mi 4-dik Septemberünkre esik) Lupus napját láthatni; és az Oláhok, mint Római maradékok, ezt a' Kereszt nevet, máig is Lupu-j-nak mondják. Valyon nem ilyen nyöstény farkas — Lupa — lehetett é az, melly Romulust és Rémust szoptatta? A' Farkas név nem a' ragadozástól (noha némely régi Nemzeteknél ez is vitézségnek tartatott); hanem úgy látszik inkább a' bátorságtól, erőtől lett emberi névvé: a' honnan ez az állat a' Rómaiaknál Mársnak volt szentelve; ezért adja Horatius is a' Farkasnak ezt az epithetumot Martialis. Megvolt ez a' név, nem csak a' Rómaiaknál, hanem a' Görögöknél is: Lycus (λυκος) Lyciscus (Farkaska), Lycaon, Lycosthenes (Farkas erejű), Lycophron (Farkas természetű), Lycurgus (Farkas rekesztő-fogó); sőt az Arabsoknál is Zéeb farkast téssen, és ezt a' nevet láthatni a' Sz. Írásban Bir: VII. 25. Némely Kereszt nevek Zsidó eredetűek, mint: Ádám

(Veres föld-agyag), Éva (Élő), Ábel (Hijjába valóság), Rákhel (Juh), Jónás (Galamb), Deborah (Méh), Jonathán (Isten adománya), Zsuzsánna (Liliom), Gedeon (Fa-törzsök), Ábrahám (sok Nemzetségek' Attya), Mózsés (Vizből kihúzatott), Jákób (Másiknak sarkát fogó. I. Mos. 25. 26.) 's a' t. Némelyek Görög eredetűek, mint: István (Στεφανος, Korona), 'Sofia (Σοφία, Böltseség), Péter (πετρα, köszikla), Katharina (Καθαριος, tiszta), Gyöngy (Τεργιος, Földmivelő), Ándrás (Ανδρεανος, Férjfi), Sebestyén (Σεβασος - Augustus, Felséges) 's a' t. Némelyek Deák eredetűek, mint: Pál (Paulus), Kelemen (Clemens), Domokos (Dominicus), Klára 's a' t. Magyar Eleinknek tehát elsőben csak ilyen Kereszt neveik lévén, nagyon hihető, hogy ezekből kezdtek Vezeték neveket formálni. Így volt ez a' Rómaiaknál is: eleinte ő nekik is csak egy neveik. — Praenomeneik voltak; de idővel, midőn szaporodtak és a' Sabinusok 's több más Nemzetek hozzájuk költöztek, a' Praenomenek lassanként Cognomenckké váltak, a' mint ezt Valerius a) nyilván mondja. „Quae olim Praenomina fuerunt, nunc Cognomina sunt, „ut Postumus, Agrippa, Proculus, Caesar”? Ezt bizonyítja Priscianus is (Libr. 2.) „Inveniuntur multa, quae in aliis personis sunt Praenomina, loco Cognominum accipi”.

Továbbá Magyar Eleink az ő Vezeték neveiket, valamint más minden egyéb Nemzetek is, az Állatoktól, plántáktól, ásványoktól, foglalatosságoktól, születésektől, vagy más egyéb tulajdonságoktól 's hasonlatosságoktól vették: és ez

---

a) Sajnálni lehet, hogy Valeriusnak X-dik Könyve. De Praenomine elveszett: mindazáltal a' mint Julius Paris kidolgozta lásd Valerii Maximi dictorum factorumque memorabilium, Libri Novem, Biponti. 1783, p. 492.

az oka, hogy tsak nem minden Vezeték névnek tulajdon jelentése vagyon. Ezért mondja Valerius „Omnia autem (nomina), quae ad unumquemque „nostrum definiendum excogitata sunt, eandem „vim significandi hominis obtinent”? Így a' Zsidóknál ez az Állattól vevődött név Rhámor az az Szamár, Fő ember neve volt, I. Mos. 35. 19. Mervan az Arabsok' hires Chalifája tiszteletből neveztetett illy' titulussal: Rhámor aldschezira az az Szigetnek (Mesopotamiának) Szamara, t. i. erős, munkát győző oltalmazója. A' Rómaiaknál is voltak Asina, Asellus, Asellius, Asinius nevek. Agabus olyan Zsidó szótól jön, melly Ptrütsköt téssen: és ez Próféta volt, Tsel. XI. 28. Tábítha, Zsidó szó, Asszony' neve, Görögül Δοξα, Vad-ketskét jelent, Tsel. IX. 36. Náhás, Zsidóul Kigyó, az Ammoniták' Fejedelme, I. Sam. XI. 1. Így a' Görögöknél, Rómaiaknál, Galenus (Vidám, vígkedvű), Pyrrhus (πυρ, tűz — innen Veres, tűz, lángszínű), Flaccus (Nagy fülű), Marcus (a marcendo, fonnyadt), Crassus, Naso, Cicero, Catullus, Probus 's a' t. Így a' Németeknél Engel, Teufel, Fischer 's a' t. és így minden más egyéb Nemzeteknél. De meg kell jegyeznünk, hogy nem minden nevek Nemzeti nyelven vagynak: így p. o. Magyaroknak is van Görög, Deák 's a' t. neve. Ennek oka részént az embereknek egyik Országból a' másikba való vándorlása, részént pedig az, hogy volt olyan Század, mellyben gyönyörűségeknél tartották az akkor élők, ha neveiket idegen, nevezetesen Görög vagy Deák nyelvre változtatták által. Így lett a' XV-dik Században Joannes Capnio, Reuchlinból; mert χαπνιον Reuchliut-Füstötskét téssen. Így lett Joannes Oecolampadius (Haussehein), Philippus Melanchton (Schwartz-

de), Joannes Oporinus (Hans Herbster), Martialisnak ezen verse szerint:

Si daret Autumnus mihi Nomen ὀπωριῶς essem,
Horrida si Brumae sidera, Χειμεριῶς.

Így lett Magyar Országban is Juhász Péterből Melius Péter, Holtzmann Istvánból Xylander István, Erdösi Jánosból Sylvester János 's a' t. és így származtak a' Faba, Faber, Frater, Miles 's több Deák nevek is. Gerardus a' Belgák' nyelvén olyan formát tesz mint a' Deák desiderare, és némely Tudósok' értelme szerint innét lett a' Desiderius név, melly a' Görög Eras-mussal, 's az Arabs Mohammeddel egy jelentésű.

Innen 's több számtalan példából láthatni, hogy tsak nem minden Névnek ez vagy amaz nyelven van tulajdon jelentése. Nagyobb világosságnak okáért, elmefuttatásúl, egynehány előttem esmératesebb Magyar Vezeték neveket szándékozok én az É. Olvasókkal olly' tzelből közleni, hogy mind a' dologhoz nállam jobban értők' figyelmét felgerjesszem, mind pedig édes Hazámnak kissebb nagyobb rangú sorsú polgárjai között lévő neveket ollyan kútfőkből származtassam, honnan eredetöket vehették. Így p. o,

a) A' Kereszt nevektől: Abafi, Ábel, Ábrahám, Ábrahám fia, Ádám, Ádám, Ágoston, Albert, Ambro, Ambrozi, Ambrus, Andor, András, Antal, Antalfi, Áron, Balás, Balási, Bálint, Bálintfi, Benedek, Bentze, Bernát, Berta, Bertafi, Bertalan, Bertalanfi, Bertók, Bogdány, Boldisár, Borbus, Bogyiszló, Dani, Dániel, Dánieli, Dávid, Demény, Demeter, Dömötör, Deseő, Deseőfi, Domokos, Domonkos, Domján, Döme, Elek, Elekes, Eszterházi, Fábján, Farakas, Ferentzi, Fülöp, Filep, Gábor, Gábori,

Gál , Gáspár , Gázsó , Gedeon , Gedő , Göde , Gerson , Gergely , Gyárfás , Gyenes , Györgyi , Györgyfi , Györfi , Gyulafi , Illyés , Illési , Illés-házi , Imre , Imrefi , István , Istvánfi , Izsák , Iván , Iványos , Kálmán , Kálmántzhelyi , Károly , Kati , Katus , Kelemen , Klára , László , Lászlófi , Latzi , Latzka , Latzkó , Latzkovits , Lázár , Lőrintz , Lőrintzi , Lukáts , Lukátsi , Márkus , Márton , Mártonyi , Mártonfi , Máté , Mátéfi , Mátyás , Mátyási , Mátyus , Matyók , Menyhárt , Mihály , Mihályházi , Miska , Miklós , Miklósi , Miklósfí , Mórítz , Mózsés , Orbán , Osváld , Pál , Páli , Pálfi , Palkó , Panda , Péter , Péteri , Péterfi , Pongrátz , Salamon , Sámson , Sándor , Sándorfi , Sári , Sebestyén , Simon , Simonfi , Szaniszló , Tamási , Tóbiás , Tódor , Tzirják , Zsiga , Zsigmond , Zsigmondi , Jákób , Jakab , Jakabfi , Jakabos , Jánosi , Jánosfi , Jánoska , Janka , Jankó , Jankovits , Janikovits , Jantsó , Jantsovits , Jónás , Jó'sa , Jósika , Vazul , Ventzel , Vintze .

b) Méltóságoktól 's tisztségektől :
Bán , Bánfi , Ember , Érsek , Hertzeg , Kapitány , Keresztes , Király , Királyi , Nemes , Pápa , Pohárnok , Prépost , Püspöki , Rang , Szabadi , Szabados , Tárnok , Tsászár , Tsászári , Tsillag , Tzímer , Vajda .

c) Hivataloktól 's szolgálatoktól :
Barát , Bárdos , Bárdosi , Biró , Botos , Deák , Deáki , Dékány , Drabant , Eskütt , Fráter , Fegyveres , Hajdú , Hadik , Hartzos , Hartzi , Huszár , Író , Ispány , Kalaúz , Kalmár , Kalmárfi , Kántor , Kardos , Katona , Klastromi , Komornyik , Labantz , Mester , Pap , Polgár , Polgári , Porkoláb , Posta , Puska , Puskás , Remete , Remetei , Szablás , Szolga , Tanító , Tsatai , Zsoldos , Jobbágyi .

d) Foglalatosságoktól 's állapotoktól : Bába , Beres , Dajka , Dönti , Fatsar ,

Fejszés, Főző, Gulyás, Halász, Harangozó, Hajas, Hidas, Kanász, Kapás, Kapus, Kaszás, Kertész, Kiáltosi, Kotsis, Lovász, Madarász, Nyerges, Őri, Pásztor, Pásztori, Rab, Rakó, Révész, Sáfár, Strázsai, Sütő, Szakács, Szántó, Szekeres, Tegzes, Törő, Tséplő, Tsordás, Tsősz, Juhász, Vadász, Vágó, Vámos, Varró, Vigyázó.

e) Mesterségeiktől: Asztalos, Áts, Beretvás, Borbély, Bodnár, Esztergályi, Faragó, Fazekas, Festő, Fésűs, Fűrő, Gelentsér, Gombos, Gombkötő, Gömbös, Ijjártó, Kadas, Kádár, Kallós, Kerekes, KerékJártó, Korsós, Kovács, Kőmives, Lakatos, Mészár, Mészáros, Molnár, Nyeregjártó, Olvasztó, Ötvös, Pintér, Süvegjártó, Szabó, Szappanos, SziJJártó, Szűts, Tagló, Takács, Tímár, Tímári, Tsapó, Tszimadia, Üveges, Varga.

f) Muzsikai szerektől: Furulyás, Furuglyás, Dobos, Dobosi, Dobozi, Dudás, Hegedűs, Kürti, Orgonás, Sípos, Trombitás, Tzimbalmos.

g) A' termettől: Apró, Darabfi, Deli, Görbe, Hoszszú, Kerek, Kis, Kövér, Magas, Nagy, Sánta, Sima, Száraz, Szeles, Szép, Tsajkos, Tsutak, Vastag, Vékony.

h) A' belső részekből: Bél, Faggyas, Kontz, Lépes, Szív, Szivos, Tsont, Tsontos, Tüdős, Vér, Veres.

i) Testi alkotásoktól, 's tagoktól: Bajusz, Beteg, Bodor, Botlik, Darabos, Éltés, Erős, Fejes, Fodor, Fogas, Füle, Fülés, Fülesi, Göndör, Gyenge, Hajas, Hajdani, Kemény, Kép, Képes, Kesely, Kézi, Kondor, Kopasz, Koros, Láb, Lábos, Lábosi, Lábodi, Markos, Nehéz, Nyakas, Szakál, Szakálás, Szemes, Szügyi, Tar, Tarkó, Tompa, Torkos, Tsonka, Tzorba, Tsukli, Ujj.

k) Az indulatoktól: Bús, Dallos, Énekes, Engedelmes, Mosolygó, Siró, Szerelem, Szerelemfi, Szerelemhegyi, Szerelmes, Szomor, Tsók, Tántzos, Ugró, Vig.

l) Természeti tulajdonságoktól 's a' maga viselettől: Angyal, Balog, Bátor, Bátorfi, Beszédes, Bölts, Böltsföldi, Böltskei, Böltsvölgyi, Bujdosó, Dongó, Fene, Forgó, Futó, Gondol, Gondos, Győző, Gyújtó, Halka, Hamar, Hideg, Igaz, Kaján, Kegyes, Kudartz, Lassú, Lelkes, Legény, Manó, Ördög, Okos, Ravasz, Ravaszdi, Sebes, Serényi, Sűgő, Szél, Szeles, Szentés, Terhes, Tiszta, Tolvaj, Tsendes, Tsínos, Tsintalan, Jó, Jámor, Jámorfi, Vad, Vadas, Vitéz.

m) Az italoktól 's az ezekhez tartozóktól: Bor, Bori, Boros, Boráros, Bornemisza, Habi, Ittész, Kortsma, Kultsár, Pintész, Pályinkás, Pohár, Palatzk, Palatzki, Seres, Sörös, Tsaplár, Tsupor, Tsuporos, Zajos, Zavaros. Jeges, Józan, Vedres, Vintzellér, Vízi, Vizkeleti.

n) Az ízekből: Édes, Késérű, Kozma, Mézes, Sós, Tejes, Tejfelesi, Túró, Zsíros.

o) A' színektől 's a' színes dolgoktól: Barna, Bársony, Fehér, Fejér, Fényes, Fekete, Füstös, Gyöngyi, Korom, Kormos, Liszt, Lisztes, Ősz, Piros, Setét, Szén, Szenes, Szurok, Szőke, Zöld, Zöldi, Veres, Vörös.

p) Az értéktől 's ennek tárgyaitól: Boldog, Dús, Gazda, Gazdag, Kalás, Kalásos, Kenyeres, Kintses, Pénzes, Pór, Szerenztés, Tengődi, Tzipó, Uri, Zsemlye, Vagyon, Vermes.

q) Az értzektől 's értz-művektől: Arany, Aranyász, Aranyi, Aranyos, Atzél, Bá-

nyai, Buzogány, Harangi, Horog, Kapotska, Kasza, Lántzi, Lántzos, Ónadi, Pallosi, Pántzél, Pais, Patkó, Réz, Rézi, Rozsda, Tsákány, Tsákányi, Tsörgő, Zabolai, Vas, Vasas, Vasadi.

r) A' Pénzekről 's pénz-jegyekről: Bankó, Bankós, Forintos, Garas, Grajtzár, Máriási, Peták, Tallér.

s) A' határ' fekvésről 's a' környékről: Berek, Berkes, Berkesz, Berki, Bokros, Dér, Dombi, Dombai, Édenfi, Erdei, Erdős, Földi, Gyepes, Halmi, Harmat, Harmati, Haraszti, Hegyi, Hegyesi, Homoki, Láposi, Mező, Mezei, Motsári, Ország, Pallagi, Parti, Pázsit, Réri, Síkos, Szigeti, Teleki, Telekesi, Tószegi, Tserháti, Újvári, Világ, Völgyi.

r) Az épületekről 's az ahhoz tartozókról: Ékesházi, Forgács, Gáti, Gerendai, Gödör, Gödri, Házi, Hidas, Kementzki, Kövi, Kúti, Kútasi, Lakos, Major, Nagyházi, Pados, Palotás, Sátor, Szekér, Szita, Talyiga, Tornyós, Töltésj, Tserépi, Téglási, Tzövek, Udvari, Utasi, Ujházi, Városi.

u) A' folyó vizekről: Aranka, Árvai, Fejérpataki, Ipolyi, Marosi, Pataki, Rába, Tisza, Túrótz a), Zsitva, Zsitvai, Jordán, Vági.

x) A' fákról, gyümölcsökről 's növényekről: Ág, Ági, Ákátz, Almási, Bab, Babos, Bimbó, Bogyó, Bors, Borsos, Borsó, Borsós, Búzás, Diósi, Dinnyés, Dinnyési, Egresi, Fa, Fái, Fűzi, Fűzesi, Fűzeséri, Gombás, Gyertyánfi, Gyömbér, Hagyma, Hagymási, Kapos, Kaposi, Káposzta, Kása, Komlósi, Konkoly, Kőkeny, Kőlesi, Körtvélyesi, Lentsei,

---

a) Túrótz és Árva Vármegyék magok is a' hasonló nevű folyó vizekről neveztettek el, Lásd Kollár Sect. IV, Cap. 1.

tsés, Makk, Medgyesi, Mohos, Mogyorósi, Nárantsik, Nádas, Oltványi, Pálma, Parély, Paprika, Répási, Rózsa, Rózsahegyi, Rozsos, Sáfrány, Somosi, Szalma, Szeder, Szegfű, Szénási, Szili, Szilvai, Szilvási, Szilvátsi, Szöllősi, Torma, Tormási, Tőke, Tökés, Tölgyesi, Tönköly, Törzsök, Tseri, Tserei, Tseresnyei, Tseresznyés, Tser-tő, Tuskó, Tulipánt, Zeller, Viola, Virág, Virágos.

y) Az állatoktól: Agárdi, Bagoly, Baki, Bakos, Bárány, Barmos, Békási, Bika, Bogár, Darázs, Darvas, Darvai, Disznósi, Farkas, Galamb, Galambos, Gerlitz, Gólya, Göböl, Göbölös, Halas, Halasi, Hangya, Hangyás, Hartsa, Hering, Héjja, Holló, Hollós, Hollósi, Kakas, Kárász, Keszeg, Ketskés, Kos, Lovak, Lovas, Lovasi, Matskási, Méhes, Medve, Nyúl, Nyúlasi, Ökrös, Ölyvödi, Őz, Pávai, Pille, Póka, Rák, Róka, Rigó, Sas, Sáska, Sárkány, Seregély, Sólyom, Solymos, Szarka, Szárnyai, Szarvas, Szunyog, Süllő, Tikos, Tsirke, Tsiha, Tsíz, Tsík, Tsóka, Tsókási, Tsuka, Tsukás, Tsödör, Tulok, Tzinke, Juhos, Varjú, Varjas, Veréb, Verebes.

z) Az innepektől, napoktól 's Szentektől: Böjti, Böjtös, Farsang, Hajnal, Héti, Karátson, Mindszenti, Nyári, Ősz, Pünkösti, Péntek, Szerdai, Szerdahelyi, Szombati, Szombathelyi, Szent-Kereszti, Szent-Királyi, Szent-Léleki, Szent-Gáli, Szent-Györgyi, Szent-Imrei, Szent-Iványi, Szent-Mariai, Szent-Miklósi, Szent-Páli, Szent-Péteri, Vetsernyés.

j) A' Nemzetektől 's Népektől: Bosnyák, Erdély, Erdélyi, Görög, Hajdú, Horváth, Horváthi, Kozáki, Kun, Kurutz, Lengyel, Magyar, Magyarai, Moldovai, Morvai, Muszka, Németh, Nimeth, Németi, Németszegi, Oláh,

Olasz, Orosz, Oroszi, Palótz, Persa, Polák, Pogány, Rátz, Szász, Székely, Szeretsen, Szilágyi, Talián, Tatár, Tóth, Török, Tseh, Tzigány, Zsidó.

v) A' Vármegyéktől, Városoktól, Helységektől 's birtokoktól: Atsádi, Bihari, Debretzeni, Egri, Fehérvári, Gömöri, Gyulai, Hevesi, Ibrányi, Kassai, Liptai, Maróthi, Nánási, Nyitrai, Oltsai, Örsi, Pápai, Rohontzi, Somogyi, Szepesi, Tajnai, Tsanádi, Tzeglédi, Ungi, Ürményi, Zombori, Jókai, Várad, -- és még számtalanok: úgy hogy kevés Helység van, kivált a' régiebbek között, mellyről valaki nem nevezetne, vagy mint birtokáról, vagy mint születése — vagy pedig mint lakhelyéről. Kérdésbe lehetne tenni, hogy valyon az emberek nevezettek é el ezektől, vagy ezek és a' Vezeték nevekhez hasonló Helységek az emberektől? Ugy látszik, hogy költsönösen, egyik a' másiktól. E' végre a' kinek ideje 's kedve volna e' tárgyat bővebben kidolgozni, nagy világosságot nyújtana, ha azon mint egy másfél ezer Magyar nevezetű 's jelentésű Városokat, Helységeket 's Pusztákat, mellyek Országunkban találtnak, illy' formán össze szedegetné mint én a' fentebbi Vezeték neveket, mellyek között nintsen egy is olyan név, mellyről Országunknak egyik vagy másik részében valaki nem nevezetne. A' Városok 's Faluk' nevei között mintegy 170. falva, 125. háza, és 143. fa végezetű Helységek vagynak. Különös az, hogy a' fa végezet, mint Asszonyfa, Mihályfa 's a' t. leginkább Vas, Szala és Baranya Vármegyékben találtnak. Vasban ugyan is van mintegy 44, Szalában 33, Baranyában 24, de van Pósonyban is 13, Somogyban 9, Sopronban 5, Veszprémiben 3, Győrben 3, Tolnában 2, Biharban pedig és Ungvárban, Sárosban, Abauj-

ban, Gömörben, Nyitrában, 's Mosonyban egy egy fa végezetű Helység a). Illyen formán a' folyó vizek 's Hegyek' neveit is öszve lehetne szedni, és ezeknek eredetöket kitapogatni valóban szép foglalatosság lenne.

Sebestyén Gábor.

6.

Retzés Sáfránynak (Crocus Reticulatus) leírása.

Hogy Magyar Hazánk több természeti Ritkaságokkal bővelkedik, azt Hazánk fáradhatatlan

- a) V a s b a n: Andrásfa, Asszonyfa, Badonfa; Bakófa, Balogfa, Bekefa, Besfa, Bodonfa, Boldogasszonyfa, Híszasszonyfa, Nagy Asszonyfa, Osztfi Boldogasszonyfa, Csekefa, Domokosfa, Farkasfa, Gösfa, Himfa, Jakfa, Karátsfa, Katafa, Kormafa, Lipoldfa, Makfa, Mátéfa, Mihályfa, Pethő Mihályfa, Mukfa, Orbánfa, Pálfa, Péterfa, Pösfa, Prosznekfa, Salamonfa, Sz. Péterfa, Sz. Ivánfa, Sz. Mihályfa, Sz. Péterfa (2), Szombatfa, Táplánfa, Taródfa, Terestyénfa (2), Timafa. — S z a l á b a n: Alibánfa, Apátfa, Asszonyfa, Ákosfa, Bánfa, Bodorfa, Boldogfa, Boldogasszonyfa, Borsfa, Botfa, Bötöfa, Budafa, Dorsfa, Gógányfa, Győrfa, Györkefa, Jakabfa, Kálótzfa, Karátszonyfa, Keménfa, Lukafa, Majosfa, Mihályfa, Miskefa (Miskfa), Naprádfa, Orbánosfa, Péterfa, Pokafa, Salfa (Salfölde), Szelefa, Sz. Antalfa, Szombatfa, Zelefa. — B a r a n y á b a n: Asszonyfa, Bánfa, Betzeffa, Budafa, Büdösfa, Gilvánfa, Helesfa, Hernádfa, Ibafa, Ipatsfa, Karátsondfa, Katadfa, Lukafa, Mánfa, Kis-Asszonyfa, Márfa, Marotzfa, Mártonfa, Megyefa, Péterfa, Radfa, Ránódfa, Ronádfa, Tessénfa. — P o ' s o n y b a n: Balásfa, Beketfa, Kis és Nagy Budafa, Csefa, Csenkefa, Cséntőfa, Csötfa, Péterfa, Podafa, Pösfa, Pösfa, Sz. Mihályfa. — S o m o g y b a n: Asszonyfa, Boldogasszonyfa, Böszénfa, Cserenfa, Gálosfa, Háromfa, Lukafa, Pátosfa, Simonfa. — S o p r o m b a n: Dénes (Dienes) fa, Gógánfa, Jánosfa, Salamonfa, Vadosfa. — V e s z p r é m b e n: Asszonyfa, Csötfa, Csunfa, — G y ö r b e n: Asszonyfa, Menyfa, Mesterfa. — T o l n á b a n: Mutsfa, Pálfa. — B i h a r b a n: Tsefa. — U n g v á r b a n: Bártfa. — S á r o s b a n: Bártfa. — A b a u j b a n: Szászfá. — G ö m ö r b e n: Mihályfa. — N y i t r á b a n: Belánszfá. — M o s o n b a n: Bámfa.

Természet Búvárjai nyilván Munkáikban megvalósították, és megmutatták. Így megmutatta ezen állításomat a' halhatatlan Ritáibelnk, Vinterlénk, Lumnitzerunk, és mások. Ezt bizonyítja fáradhatatlan Sadlerunk, a' ki mennyire ment, tsak onnan is kitetszik, hogy több Tudós Társaságoknak a' külföldön Tagjává választatni érdemlett, és Hazánkat ékesíteni egyetlen egy tzelja. Ezt erősíti Genersichünk, és mások, a' kikről egyenként szólni itten nem tzelem. — De bizonyítják ezt a' Külföldiek is, a' kik Drága Hazánkat meglátogatták, köz megegyezéssel, és egy akarattal. Illyenek Vahlenberg; Schultes; Trattinnick, és egyebbek. — Méltán is; mert akár az Állatok országát, akár a' Növényekét, akár végre az Értzekét tekintelbe vesszük, tagadhatatlanul minden Országban a' fáradhatatlan Természet vizsgáló olly bő-séget talál, hogy egész élete elégtelen azoknak megvizsgálásokra. — Bár Hazánkban többen a' bő Természet körül, a' mellynek kebele mindenikünk előtt nyitva van, vizsgálódásokat tennének; de leginkább módjok volna a' Patikárosoknak! Így történhetne, hogy több egyes Flórákból tökéletes Magyar Flórát lehetne, alkotni; ámbár nem tagadhatni már, hogy több Vidékekben végbevitetik ezen óhajásunk némelly érdemes Patikáros Hazánkfiái által. — Ezen Országokba, de főképpen a' Növényekébe eresztém én is magamat, (a' melly engem különösen gyönyörködtet,) és üres óráimat azoknak szentelém. Tudniillik akarván azt némelly Német Szomszédjainkkal elhíttetni, hogy Édes Hazám nem olly homályos, a' mint azoktól festetk, hanem méltatlanul. Azomban erről máskor egynéhány szót mondok. — Hogy tehát a' dolgot elkezdjem, 1810-dik esztendőben Tek. Tolna Vgyében mulatván Tengeli-

tzen (Pakshoz, és Tolnához is $1\frac{1}{2}$ órányira; Györkönyhöz $\frac{3}{4}$; Nagy-Doroghoz $\frac{1}{2}$ órányira fekvő termékeny Pusztá) Tek. Gindly Antal Tábla Bíró Úrnál egészségem kedvéért, észrevettem a' Tájéknak kies, 's gyönyörködtető Flóráját: annak okáért valamint eme képletes (pittoresque) vidéknek; úgy az egész Vgyének is Növényeit kezdém nagy szorgalommal, 's fáradsággal vizsgálni. — Több Növényei között, a' mellyeket nagyobb számmal meghatároztam, és a' mellyeket rövid idő múlva a' Tudományos Gyűjteménybe bé fogom iktatni, akadtam egyre, a' melly Bieberstein Kaukasz Hegybéli Florája, és halhatatlan Atyánk Linné Károly Alkotmányjának Schultes, és Römer által tett újabb kiadása szerint — „Retzés Sáfrányt, *Crocus reticulatus*, találtam. Ennek hagymája több retzés hálóból áll, de a' legbelsőbb retzészetje egész, merő; a' levelei szálasok, és körülveszik annak virágjait; a' himek majd egyforma nagyságúak az anyaszárokkal, a' mellyek tsonkitott-szaggatottak. A' bokrétaja hosszú nyakú tsöves; karimája felálló, kinyiló, 6 hasábú. A' virágja halovány, sárgáskék, vagy verhenyes színű kívülről. 4 — 6 újnyira nő, Virágzik tavasszal Mártziusban, és Április holnapban. Mintegy 20-ik Mártziustól fogva 10-ik Ápriliséig virágzott Tengelitzen, t. i. ennek erdejében; a' Duna-Szent-Györgyi szőlők között, a' Kölesdi út mellett fekvő völgyében, és berkeben a' Tengelitzi Szőlők felett, és Tengelitztől egész Tolnáig mindenütt az erdőben. — Másokkal is közlöttem én ezen Növévényt, úgy mint: Sadlerral Pesten, Bártschtsal, és másokkal Bétsben. — A' kik ebből kívánnának példányokat akár Magyar Hazámban, akár a' Külföldön, tölem frankózott leveleik mellett kaphatnak 1820-ikban Május holnaptól fogva annyit, a' mennyit kíván-

ni fognak, hagymákból is egyszer'smind az ált-plántáltatás, és teendő próbatételek kedvéért.

Cseremiszky Miklós.

7.

A' Szőlőmivelésről.

A' Szőlőmivelés Hazánkban a' Mezei gazdaság egy fő ágának, és a' szántás vetés után mindjárt elsőnek méltán tartathatik, mind azért, mivel a' gazdaság ezen ágában ezerek foglalatoskodnak 's általa kenyereket keresik; mind azért, mivel jó gazdasági törvényekhez való ragaszkodás mellet, a' szőlőtő gyümöltse a' bor, legnagyobb nyereséget adó és legfontosabb tárgya lehetne a' külső kereskedésnek. Megérdemli tehát, ha a' mite' részben a' naponként gyarapodó szorgalom talál, vagy haszonnal egy helyen gyakorol az másokkal is közöltessen.

Miképen kelljen a' szőlőt úgy mivelní, vagy miben álljon a' szőlő mivelésnek az a' módja, a' melly szerént miveltetvén ugyan azon szőlőhegy, jobb és nemesebb borokat terem, mint a' közönséges vagy az olyan mivelés szerént a' melly minden szőlő mivelési törvényekre és regulákra való figyelmezés nélkül gyakoroltatik, — ezt Hazánkban, egy több közhasznú munkáival magát érdemesített Literatora T. Fábján Ur, Chaptal után bőven előadja. Az én értekezésem tárgya pedig nem egyéb, mint azt a' módot előadni, miképen lehessen, akár egész ujj szőlőket szaporra haszonnal plántálni; akár a' mindjárt megmon-

dandó esetben , a' szőlőtők sorainak parasztjait könnyű és ezen esetben a' bujtásnál vagy döntésnél szaporábban betölteni.

A' fellyebbi esztendőekben hatalmaskodott tavaszi hidegek és fagyok, átaljába véve is a' szőlő hegyeket nagyon megrongálták, annyira megvesztegetven sok tőkéket, hogy azok vagy mindjárt, vagy egy ideig tartó szilárdos után egészen kiveszték; de különösen szembetűnő volt a' fagnak ártalma a' szőlő hegyek álljába, lapályos részeibe, és az olyan szőlőkön, a' melyekről az ártalmas vastag gőzölgéseket a' szelek el nem hajtathván, a' derré és fagygyá vált gőzök a' tőkéket jobban megvesztegették, a' mely részeken olly hosszú közre is kivészték a' tőkéket, hogy a' soroknak vagy utaknak bujtás által való betöltésére több esztendő kivántatnak.

Ezen esetben már, és egész ujj szőlők plantálására igen ajánlható a' szőlőtők szaporításának az a' módja, a' mely gyökereztetett vagy is inkább csiráztatott vesszők ültetése által megy végbe, és a' melyet itt Fejér Vár szomszédságában jó haszonnal gyakorolnak. Ezen csiráztatásnak módja ez:

Tavaszzal metszéskor, az elmúlt ősszel már kijelelt tőkékről, a' legegészségesebb és termő vesszőket szedd össze, egybe egybe százat számolván kötd nyalábokba, fentebb is alatt is körülkötvén. Ezen nyalábokat töves részekenél fogva állítsd egy arasznyi mélységű vízbe — öt hat napig hagyd ott ázni, azután kivévn, ha lehet ollyan helyen, a' hová a' nap legtovább szokott sütni, áss a' nyalábok temérdek és hosszú voltakhoz mért kerületű és mélységű gödröt vagy árkot, melybe azok könnyen bele férjenek. Ebbe a' gödörbe vagy árokba hegyivel aláfordítva rakd bele a' nyalábokat, úgy hogy a' mely ré-

szek eddig a' vízbe volt, az most egy arasznyira egészen a' föld színén felyül maradjon, melly végre üss keresztül a' nyalábokon egy egy botot az árok szélességénél jóval is hosszabbat, a' két kötés között, — ez a' bot nem engedi hogy a' vesszők fenekig érjenek, és a' mint kívántatik egy arasznyira a' föld színén felyül veti a' nyalábok töves részét. E' meglévén az ároknak a' nyaláboktól be nem töltött üredékjeire rakj nádat, gajat vagy szalmát, hogy a' gödörbe semmi gaz vagy föld bele ne hullhasson, ezután temesd el porganajjal a' vesszők kiálló töveit egészen mintegy más fél arasznyi magasságra a' föld színén felyül, ezt a' porganajt naponként vízzel öntözgesd, míg 10 — 20 napok között, néha későbbben, ezen porganajban lévő vessző tövekből, tövis formán és sűrűen kezdenek fakadozni a' jövőendő 's esztendő alatt azzá válandó hajsza gyökerek.

Mikor már ezen tövis forma sarjazások mutatják magokat, vedd ki a' nyalábokat az árokból, és a' kicsirázott vesszőket vagy furó után, vagy egyes gödrökbe, vagy árkokat nyitván, azokba rakd és plántáld el, a' melly vesszők ha megerednek, a' harmadik esztendőre el kezdik a' gyümölcsozést.

Ámbár pedig a' furóval való plántálás nem is oly költséges, szaporább munka is, mint a' gödör és árok nyitással való plántálás: mind az által ez az utóbbi mód az elsőnél, a' hol lehetséges, még is sokkal jobb és hasznosabb. Ugyan is a' furó az ő földbe nyomultával tömöttebbé tévén maga körül a' földet, a' szőlő vessző kifakadt sarjazási akadályt találván benne, nehezebben terjeszkedhetnek: ellenbe a' gödörbe 's árokba oly puhán lehet hinteni a' földet, a' mint az elplántált vessző természete kívánja; — a' fűrt

likba alig lehet valamitske porganajt is eresztelni, a' gödörbe 's árokba pedig, az ember tetszése szerént elegyithet a' föld közzé, a' melly osztán nagyobb elevenségbe tartja az ujj plántát, jobban is meghajtja 's gyökerezteteti, mint a' fúró által megtömődött sovány legalább ganajtalan föld. Az is igaz, hogy az esső és a' nap melege jobban megjárják az árok hányással megritkitott földet, a' mi pedig a' plántának mind nevekédésére, mind kivált a' gyökerek verésére mulhatatlanul szükséges.

Az ilyen kitsirázott vesszszökkal való szőlő-plántálás, ment azon kifogásoktól, mellyeket szoktak a' fa oskolában gyökereztetett vesszszök ellen tenni, egyedül tsak ezen az egy okon, mivel az ilyen módon csiráztatott vesszszőnek nintsenek még tulajdonképen való gyökerei, hanem tsak meg van inditva a' gyökerezésre, következésképen ez még semmi földhöz semmi oldalhoz szokva nem lévén, elébbeni helyének 's állásának megcsinlésétől tartani nem lehet.

A' szőlő vesszszök gyökereztetésének fellyebb leirt módja van e' szokásba másutt, én azt nem tudom; de azt tudom bizonyosan, hogy sok helyeken erről semmit sem tudnak, én hát a' tapasztalt módot, az illyen helyen lakóknak, hazafiui szeretetből kívántam előadni.

Ágoston József.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmertetés.

Kurzgefasste und doch vollständige englische Grammatik, nach eigener Methode bearbeitet, nebst einer Anweisung zu einer leichten und zweckmässigen Lehrart. Von Karl Szeleczky, Professor am Evangelischen Lyceo zu Pressburg 1820. Im Verlage bey Joseph Landes.

A' Tudományos Gyűjtemény' X-ik Kötetében lévő Recenzióknak végén, melly Szeleczky Professor Ur Frantzia Grammaticájának ajánlását foglalta magában azt ígértük, hogy a' feljebb említett munkát is vizsgálásunk alá vesszük; ezen ígéretünket annál szívesebben teljesítjük, mivel ez csak a' szerző Ur javára válhatik, midőn az ő érdemeit mellyeket a' Külső Literaturának Hazánkban való terjesztése által szerzett érdemek szerint megesmerteti, és nem csak az ő elmés és könnyű tanítás módját illendően ditséri, hanem az ő alapos nyelv tudományát is megismeri. Az igazi és fontos előadás mondathatik az első, és tzelhoz vévő könnyű tanításmód a' második szükségesebb dolognak egy jó nyelv tudományba, a' rövidség pedig, a' menyire a' telyességet és világos érthetőséget meg nem bántja mondathatik az ő legnagyobb ajánlásra méltó elsőségének.

Hogy ezen Grammatika méltán megítélhetesék annak elő beszédjére utalunk mellyben a' szerző Ur azon kívánatokra mutat, mellyeket a' szerző tehet 's mellyeket már a' Könyv titulusa is nemű némüképen megszorít, 's egyszer'smind azt a' módot is mutatja melly szerint ezen Grammatikának hasznát kel venni, 's melly az ő alko-

tását meg igazolja. Valóban ajánlja is magát Szeletzky Úrnak Grammatikája rövidege mellett a' leglehetőb telyesség által, mert a' regulák a' feladásokba, mellyek mindent a' mi alkalmaztatásokra szükséges magokban foglalnak, 's jó németiségek, 's alkalmas kifejezések által magokat minden itten esmeretes Angliai Grammatikát fellett meg különböztetik, olyan igyesen vagynak beszöve, 's annyira a' nyelvvel identificálva, hogy nem csak a' Tanuló figyelmét, el nem kerülük, hanem azt még sok szókkal 's a' nyelvnek több különösségeivel megesmértetik: valóban egy nehéz megfejtésü feladás. Az Angoly nyelvnek megtanulásában a' legnagyobb nehézség a' kimondás; mert lehetetlen Német betűkel a' hangoknak minden leágazásait főképpen a' magán hangzóknak az Angoly nyelvben kijelenteni. E' részben használt a' szerző Ur a' legtöbb esetekben a' mint látsszik a' Fahrentrüger által megjobbitot Arnold Grammaticáját, 's illy keskeny körben minden lehetőt teljesített. Ezt a' jegyzést bátorzkodunk itten tenni, hogy a' tanulónak könnyebségére igen jó volna ha minden szók mellet, mellyek Példágyanánk felhozattak 's főképen a' kivételeknél minden Angoly szó mellet a' Német jelentés állana, melly által a' tanuló olvasás közben sok szókat tanulhatna, a' mint ez azoknál mellyek kivételt tesznek szükséges 's a' mire Fahrentrüger sem figyelmezet mindenöt holott az Angoly szót lehetetlen helyesen olvasni, ha csak azt nagyobb részent nem értjük. A' Görög d alkalmaztatása th helyébe ámbár ez a' gondolat nem új, helyes, csak el nem kellett volna felejteni, némely elől utóljáráknál 's határozóknál a' th, melly d helyesen jegyeztetik lágyas kimondása. A' Syntactical reguláknak alkalmaztatása mindjárt a' lefordítandó szókat helyes; de az alkalmas lett volna a'

tanulókra nézve, ha a' Syntacticaí reguláknak citatioi mellet a' Lap is megjegyeztettetnék, mellyen ezen Regula ál, hogy a' tanuló azt sokáig keresni ne kénytelenétesék, valamint egy betű rendbe hozott jegyzéke a' rendetlen égéknak is sokat könnyítet vólna rajta. Egynehány szólás módoknak, beszélgetéseknek, Anglicismusoknak, 's némely Angoly olvasás gyakorlásoknak gyűjteménye szaporitana ugyan egynehány ivvel ezen Grammaticát, de nagyon is tökélyetesítene. A' nyomtatás tiszta 's tsak igazságot teszünk, ha ezt a' Grammatikát mind a' tanulóknak, mind a' tanítóknak a' mint tsak lehet ajánljuk.

Eifert Károly.

B. Külföldi Literatúra.

Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, mellyek vagy Magyar Tudósoktól irattattak, vagy legalább Magyar Országot illetik és André Úrnak Hesperus című folyó írásában, 1819. esztendőnek Januarius — Junius hónapjaiban találkoznak.

Januarius: „Aufforderung zu Beyträgen von Nachrichten über die Slowaken”. Csaplovics Úrtól. — „Péter von Balogh” (meg halt Octob. 16-dikán 1818), Pestről Oct. 30-dikán 1818. — „Die ältesten bekanntesten Slawen und ihre Wohnsitze, von Johann Ferdinand Anton Ritter von Schwabenhau”. Tudós értekezés. — „Lorenz Putz in Oedenburg Gewichte und Ignatz von Meszlényi's Mühle zu Velencze („welche zugleich Getreide mahlt, die Hirse enthülset, Oel presst, die Oelkuchen wärmt, das Oel durchseihet und Häcksel schneidet”). — „De lana caprina. Kosa (Kosza): ob es im Ser-

bischen Haar oder Haarzopf bedeute, gegen Herrn Professor Fritz in Prag". Csaplovics Urtól. — „Stanislaus Staszic Beschreibung der Karpathen, in polnischer Sprache".

Februar. „Die ältesten bekannten Slawen und ihre Wohnsitze". Folytatás. — „Bevölkerung des mittleren Szolnoker Comitats vom Jahre 1817" *). Gyurikovics Urtól. — „Von Hietzinger Statistik der Militärgränze". — „Bevölkerung des Békéscher Comitats im Jahre 1817" **). Gyurikovics Urtól. — „Bevölkerung des Krasznaer Comitats im Jahre 1817" ***). Gyurikovics Urtól. — „Arany-Idka in metallurgischer Hinsicht". Csaplovics Urtól, Bécsben April. 1818.

Martzius. „Personal-Veränderungen bey den K. K. Consistorien und den evang. Gemeinden in Wien". Bécsböl Januar. 12-ik 1819. (Wächter, Glatz, Bredetzky, Bogsch, Katscher, Pauer, Blaskó Magyar Országból valók). — „Beschreibung des Neusiedler Sees, von Michael Ugroczy, Prediger in Mörbisch bey Oedenburg, frey bearbeitet nach des Herrn Dr. Joseph von Ris Beschreibung des Neusiedler Sees im ersten und zweyten Bande von Romy's Monum. Hung. vagy Magyar Emlékezetes Írások". — „Graf Széchényi und ungarisches National-Museum". — „Beyspiele von sehr hohem Menschenalter in Ungarn" Gyurikovics Urtól. — „Freymüthige Kritik über den im Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst Nro 46—51. 1818. befindlichen Aufsatz: Noch ein Wort eines

*) Öszveséggel: 88643 Keresztyén és 562 Zsidó.

**) Öszveséggel: 118390 Keresztyén és 117 Zsidó.

***) Öszveséggel: 27902 Keresztyén és 13 Zsidó.

ungarischen Edelmanns über den Zustand der Bauern in Ungarn". Burgerth Úrtól.

Aprilis. „Beschreibung des Neusiedler-Sees". Ugroczy Úrtól. Folytatás. „Über die Abkunft der Scythen, Gothen, Bulgaren und Magyaren, eingesendet aus Sirmien von R—y". (Magyarúl a' Tudományos Gyűjteményben Juniusban 1817). — „Philologische Wünsche und Bemerkungen, mitgetheilt von Rummy". (Mlodi nyomatásbeli hiba mluwiti helyett, mlod nyomt. hiba mluw helyett). — „Bessere Ansichten über die Fleischtheurung in Ungarn, als jene des Herrn Gregor von Berzeviczy und des Freyherrn von Mednyánszky im Hesperus vom November 1818". Habicht Úrtól. — „Correspondenz nachrichten aus Ungarn, von Dr. Rummy in Karlowitz, 4. Februar 1819). Schwimmschule zu Pesth. 2. Neu vorgeschriebenes Lehrbuch des ungarischen Criminalrechts vom Professor Vuchetich. 3. der magyarisch sprechende Bibliothekar Mezofanti zu Bologna". — „Dr. Brights Reise durch Ungarn". (London Constable Könyvárosnál; az ára 4 font Sterling és 4 Shilling). — „Pferde-rennen zu Csapring" (Soprony Várme-gyében). V. S. A-tól.

Majus. „Die Franken und ihre Könige aus dem Stamme der Merowinger, mit dem Versuche einer Darstellung über die Urgeschichte der Franken". Burgerth Úrtól. Folytatás. „Über Kosa (Kosza) Pragai Professor Fritz Úrtól, Csaplóvics Ur ellen. — „Heilmittel gegen das Fieber". Petőcz Mihály Doctortól Nyitrán. — „Einige Zweifel in Betreff der im Hesperus, Jänner 1819, Nro 4. gerühmten Vortrefflichkeit des neuen inländischen Thees aus Mais (Kukurutz)." Rummytól. — „Beschreibung des Neusiedler-Sees" Ugroczytól. Folytatás. — „Die

Regulirung des Leytha-Flussus betreffend." H-tól Sopronyban. — „Thomas Mauksch, Botaniker zu Kásmark." („ein Mann über 70 Jahre, dem Wahlenberg bey Bearbeitung seiner Flora Carpatica den grössten Theil seiner Beyträge zu danken hat den wir auch in Schultes Flora Oestreichs bey der Rosa Maukschii vereinigt finden, arbeitet itzt an einem Werke: Beobachtungen und Erfahrungen in und unter den Zipser Alpen gemacht" 's a' t.) Opitz Úrtól Prágában. — „Goldwäschen im Banat, Temesvár 7 April 1819." *) — „Der Räuberhauptmann Peter Kwochka in Croatien".

Junius. „Beschreibung des Neusiedler Sees". Ugroczy Úrtól. Berekesztés. — „Erklärung als letztes Wort in Betreff der ungeziemen- den Angriffe im Angyalyschen Werke über die Schaftkultur". Rumytól. „Beförderungen und Ehrenbezeugungen in Ungarn". (Genersich János Késmárkon, Romy Károly György Karlovczán, Schneider János Késmárkon, Farkas Rector Rosnyón, Liebbald Julius Tamás Magyar Óváron, Zipser András Besztercze Bányán). — „Gefundene byzantinische Münzen zu Bulkesz in der Bácsér Gespanschaft". Rumytól. — „Liebbald's Resignation zu Ungerisch-Altenburg am 12. Februar 1819". — „Literarische Nachrichten aus Ungarn, von Dr. Romy, 5. April 1819. die neuesten geographisch-statistischen Werke von Csaplovics und Magda, Prof. Anton Faber's Institutiones Statisticae, Ovid's Elegien ins Serbische über-

---

*) „Wie wichtig die Ausbeute an Gold ist, welches aus den Flüssen Siebenbürgens und Ungarns jährlich gewaschen wird, erhellet daraus, dass nur allein die banatischen Goldwäscher in den letzten 6 Jahren 2138. Dukaten 2. Gran reines Waschgold ablieferten".

setzt von Abraham Mrazovics". — „Pan-
nonien, ein neues deutsches Wochenblatt in Pesth,
April 1819". — „Beytrag zur Beantwortung der
Anfrage in Betreff der böhmischen und deutschen
Sprache, im Hesperus 1819. Januar". Rymtől.
(Stross nyomtatásbeli hiba Stóosz helyett).
— „Graf Georg Festetics, Keszthely 1.
April 1819". — „Correspondenz Nachrichten aus
Karlowitz, 17. April 1819. 1. Tod Seiner Excel-
lenz, des Grafen Georg Festetics in Keszthely,
2. Sonnenblume von Folnesics in Ofen.
3. Helikoni Kedvtöltés, Pesten Trattnernál. 4.
Lexicon mineralogicum, etymologicum, auctore
Michaële Kováts". Rymtől. — „Csap-
lovics Slavonien und herauszugebendes ethno-
graphisches Gemälde von Ungarn". Bécs, Aprilis
13-dikán 1819. „Mineralien, aus Pressburg, 9.
April 1819".

Közlötte Romy Rárolý György.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtfáfolások és Igazítások.

A' Tudományos Gyűjtemény X-ik Kötete 64-ik lapjára / való
Feleletül

Hogy 1797-től fogva a' S. Pataki Collegiumba, mind az
a' mi szorosan a' Vallást illeti magyarul taníttatik, 's a' De-
ák nyelven való tanítás, tsak a' Hazai Törvényekre — mivel
még a' Törvények Deákul vagynak, és a' Perek is a' Királyi
Táblán azon folynak —, és a' Historiára — mivel a' mit né-
lünk

künk Magyaroknak Deákul kell írni, vagy a' Törvényes. vagy e' mellett a' Historiai elő adás módjára tartozik — szorított, 's így van ez kivált a' Vallás tudományará nézve, mind a' Debreczeni, mind a' Pápai anya Oskolaikban is, ki is jöttek már az Anyai nyelven a' kézi Könyvek is, mint p. o. Néh, Tiszt. Szatthmáry Dániel, Tóth, és Varga Uraké (nem tudom ki jött e' a' Budai Esaás Uré.

2. J u t a l o m T é t e l e k.

Nagy érdemű Liedemann Sámuel János Pesti Kereskedő a' Szép és helyes írásnak elő mozditására, melly a' mi közepszerűsége alól lévő időnkben tökéletes hanyatlásában vagyon az Evangelicusok oskoláira nézve, két, esztendőnként September' eleivel Pesten kiosztandó jutalmakat rendelt az egyiket 40 fl.ból V.Cz. a' másikat 20. fl.ból V.Cz. azon Tanítoknak a' kik az illető esztendőben legtöbb szép és helyes írású Tanítványokat képeznek. Az Írás példányainak Examen alkalmatosságával elmondás után írva, az Író' nevével alá írva 's az Examen' Elölülőji által meghitelesebbítve kell lenni; így küldetessenek be az Evang. Oskolak' Fő Inspektorához.

Th.

3. Ú j j T a l á l m á n y o k.

Kedves Hazánkfia T. T. Farkasfalusi Farkas Ferentz Gróf Brunszvik Futaki és Cserovitsi Uradalmainak Fiskálisa e' f. e. October 1-ső napján tett Bétsben több hiteles nézők előtt a' Duna vizében tapasztalatásokat a' maga bűvári találmányával, mellyet ő Delfinnek nevez, mellynek segítségével minden folyóban, tóban, vagy tengerben 's azoknak minden mélységeiben, a' viz alatt 's a' viz fenekén minden akadály nélkül, kézzel lábbal szabadon dolgozni, minden idegen segedelem nélkül önkényesen a' viz színére felemelkedni, vagy annak közepében tetszés szerint mozogni 's így egész napot is a' viz alatt folyvást és erőltetés nélkül tölteni lehet,

Th.

4. I n t é z e t e k.

Az emberi Nemnek Jóltévői közt egyikét a' legfőbb helyek közt érdemli Méltóságos Gróf Keresztszeghi Csáky László felszentelt Tinniniai Püspök és Nagyvárad Nagy Prépost, a' kiről számos nemes tselekedetei miatt e' Tudományos Gyűjteményben is már többször méltó ditsérettel emlékeztünk 's a' ki nemes tetteinek hosszú sorát ismét egy új nemes hazafiúi tettel nagyobbította ez által, hogy tíz ezer forintból álló Capitálist szerzett, mellynek Intereséből jövendőben a' Magyar Nemzeti Múzeumnál szolgáló Tisztek 's azoknak özvegyeik Pensiót fognak kapni, olly feltétel alatt, hogy addig, míg illyen eset elő adná magát az esztendei 600. fl.ból álló Interes is a' tőke pénzhez kaptassék 's Interesre adassék. — Gyengéknek érezzük magunkat ezen nagy Hazafiúságnak méltó magasztalására 's a' késő maradékokra bizzuk ezen Intézetnek, mellynek jóltévő következéseit érezni fogják méltóbb meghálálására.

T. T. Szenovitz Mátyás Professornak szorgalom Oskolája Eperjesen már 1794-dik esztendőből óta mellyel későbbben egy különözött Leány nevelő Intézet köttetett össze 's melly több jeles Asszonyokat nevelt most is virágozik sőt azon vagyon, hogy napról napra nagyobb tökéletességre emelkedjék. Helyes oktatás, jó példa adás, szoros felvigyázás, szelid bánás ezen oskolának fő tulajdonai 's tzielja, hogy jó Feleségeket, jó Gazdaszonyokat és jó Anyákat neveljen. — Az oskolai esztendő kezdődik Septemberben 's végződik Juniusban. Az ételért, lakásért, fűtésért, gyertyáért, szolgálatért, felvigyázásért hónaponként 25. fl. és egész esztendőre egy zsák búza termésben, fizettetik; a' többi tárgyakért külön kell fizetni. Többet erről szöll azon Tudósítása Szenovitz Úrnak, melly e' é. c. Debretzenben nyomtatott.

Th.

5. Elölépések, és megtiszteltetések.

A' tiszteletre méltó 's általunk is érdeme szerint többször ditsért kegyes Oskolákbeli Szerzet, mind a' két Magyar Ha-

zában, mely Tud. Gyűjteményünk számára is több Írókat nevelt e' f. e. September 25-kén Vaczon tartotta a' maga minden hatodik esztendőben az Elöljárók választása végett tartani szokott Káptalanját, melyen mind a' 27. Háznak Kővelei jelentenek meg. Fő Tiszt. Bolla Márton eddig volt Provinciális újra erősített meg előbbeni Hivatalában 44. szavak által. Tanakodóknak választattak Fő Tiszt. Aigl Glitzer, a' Pesti Gymnasiumnak érdemes Igazgatója, és Nagy Leopold a' Váti Collegiumban Matheseos Professor 's a' Tud. Gyűjteménynek egyik Tisztelt Írója. Mint Asszistensek előbbeni Hivatalokban erősítettek meg T. T. Alber, Strobel, Géczi, Guul, Hegedüs és Rakovszky, a' kiknek neveik többnyire jeles munkáik által a' Haza előtt esméretesek.

Az Ágostai Valláson lévő Evangelicusok Bányavárosi Nagy. Tiszt. Superintendentiájokban e' f. e. August 30-kán Pesten tartatott Gyűlésben Fő Inspectornak választott T. T. Baloghi Balogh Lajos, több T. Nemes Vármegyéknek Tabla Biraja, egy jeles fő 's a' Vármegye és Ország Gyűléseiből eléggé esmeretes Hazafi.

Ö Cs. 's A. Kir. Felsége méltóztatott Fő Tiszt. Gyöngyösi Pált a' Szombathelyi Gymnasium' Praemonstratensis Rendbeli Igazgatóját a' Csornai és Horpátsi nem különben a' Túrjei és Jánoshidi Praemonstratensis Prepostságra emelni.

Hasonlóképen méltóztatott Ö Felsége Mélt. és Fő Tiszt. Benyői Benyovszky Jánost, Lysztrai Lycaoniában és Mélt. 's Fő Tiszt. Urményi Urményi Pétert Ciliciában fekvő Coryci felszentelt Püspökké kinevezni.

Nem különben méltóztatott Ö Felsége Mélt. és Fő Tiszt. Gróf Nádasdi Paulai Ferentzet, Fogorasznak örököse Urát, T. Nemes Romárom Vármegye' Fő Ispáni Hivatala' sorsosát, Sekszárdi Sz. Idvezítő Apátját, az Esztergomi Erseki Megye' Kanonokját, és a' Pesti közönséges Seminarium' Rectorát a' Tettes Királyi Törvényes Tabla Praefatusának kinevezni.

Ö Cs. 's Kir. Fő Hertzegsége Országunk' Nádor Ispánja, a' ki egyetlen egy alkalmatosságot sem mulaszt el, mely a' köz jót 's Hazánk' Intézeteinek virágzását gyarapíthatná méltóztatott T. T. Szadler Józsefet, a' szabad művészsegnek, a' Philosophiának 's az Orvosi Tudománynak Doctorat es a' Jénai 's más tudos Társaságoknak Tagját, a' ki több természet

historiai, Chemiai és Technologiai Értekezései által esmertessé tette magát a' Magyar Nemzeti Múzeumhoz a' Természeti ritkaságok' Tárházában Segédnek kinevezni.

Th.

6. Kihalt Tudósok és Írók.

E' f. e. October 29-kén halt meg Budán Fő Tiszt. Taucher Ferencz Ex Jesuita, a' Pécsi Káptalannak betsületbeli Kano-nokja, a' Philosophiának és Theologiának Doctora, a' Királyi Budai Tsillagvizsgáló Toronynak jubilált Igazgatója életének 83-dik esztendejében.

Th.

7. J e l e s s é g e k.

A' Bogáti jeles Fabrika.

Föl emelkedett lélek éleszti minden igaz Hazafinak Szívét, midőn Földes Uraink' telkein, mellyek közönségesen a' kényes fény üzésre, vagy csupa természetbeli gazdaságra fordítatnak, természetményeket elkészítő fabrikákra 's mielő intézetekre is találván, a' pallérozott Angol, Franciaia, Helveta, Szaksz, Cseh, és Morva országokban véli magát lenni. Illy érzés fogott el engem is, midőn Méltóságos Szerletz Jóssef Cs. R. Kamarás Úrnak Bogáti, Nemes Vas Vármegyében, Szombathelyhez félórányira fekvő jóságán minden égetett szerezket (Spiritusokat) készítő fabrikáját szemlélhettem. Eme mindedig maga nemében egyetlen intézet méltó a' köz esmertetésre. Különös jelességei ezek:

1-ször Altala egyszerre gyümölcsből, kerti és mezei veteményből Spiritusokat égethetni, 's sört is főzhetni. A' gyümölcsökből vagy veteményekből való Spiritusok' égetésére, a' Krumpliból a' pálinkának kivonatására, és a' sör-főzésre három különös üstök szolgálnak.

2-szor. Mindenek a' forralt víznek gőze által fejtetnek ki; az, melly a' Spiritusok' égetésére, 's a' sör-főzésre szolgál az üstöket csak köröskörűd hevíti; azért azok minnyájan erős,

vörös fenyő , vas abréncsos hordókban fedetve vannak; a' krumpli égetésre való pedig bebocsátatik az üstbe; azonban ez is hordóba bévan fenekelve a' tűz' veszedelmének eltávolítására.

3-szor. Az üstökbe a' nagy kazánkból kikerekedő réz csöveken bocsattatik a' heves gőz; a' csövéken minnyájokon csapok vannak; mellyekkel a' közöltetés elzárattathatik, ha a' dolog úgy hozza magával.

4 szer. Mindenik üst mellé hűtő-kád (condensatorium) van helybesztetve; azon csövének végén, melly az üstből a' kádon keresztül megyen, az égetett szerek' lefolytatására csap vagy on, hogy annak idején megnyittathassék , vagy elzárattathassék.

5-ször. Az üstök' fenékén lyuk van, mellyen ha megnyitattik, a' megemésztett szerek egy köz csatornán a' mellék hizlaltató istállóba lebocsáttatnak.

6-szor. Az Üstök alá helybesztetett egy nagy 15. akós kazán; teteje kigőzölőghetetlenül (hermetice) bévan zárva, 's több kereszt-vasakkal megerősített. Szoros száju kemence által forraltatik föl benne a' víz; melly ha a' 80—85° hévség grádiesot elérte a' Reaumür' mértéke szerént, három perczetnek (minuta) múlva a' kifejtődött Spiritusok lecsapoltatnak. Ezen mértéknek észrevételére a' csapok között a' kazánnal egyesülő hőség-mérő szemléltetik; 's ne hogy a' szerfölött való hőség miatt az edények szétpattannyanak olly cső is szolgál ki a' kazánból, mellynek ajtaja (Klappe) a' fölöttébb való hőség által önkét fölnyittatik, 's nyitva áll még eléggé meg nem enyhül.

7-szer. Hogy a' víznek fogyatkozása által a' kazán el ne olvadjon, a' kemence szája fölött a' fűtőnek szemci előtt közösülő üveg-cső áll; a' kazán fölött pedig egy réz fazék teli vízzel: Ha az üveg-csőben egy újnyira szállott le a' víz, egyet; ha kettőre, kettőt; ha fenékig, háromt ránt a' vízöntőn (emboluson), 's a' réz fazékból a' víz' fogyatkozása kipótoltatik.

8-szor, Ezen üstök, és a' rézfazék a' fűtő-kemenczének kéménye körül, mintegy két □ ölnyire, vannak helyheztesztetve; a' kémény tehát mind az említett edények 's fűst által való melegítésére, mind a' felső emelet' bolthajtásának tartására is szolgál egyszer'smind.

9-szer. Mivel eme fabrika jelesen a' finomabb Spiritusok készítésére van Szánva; a' hűtő kadokhoz közel balfelől áll a' törő makhina, melly két egymásba vágó hengerekből alkotott össze; az allyán lévő nyíláson csatorna által a' leves nedvesség egyenesen az üstbe vezettetik.

10-szer. Mivel azon Fabrika egyszer'smind sör-főzésre is szolgál; ennek érdekében közösül egy 50. akónyi való; mellyen vas csövek által friss víz hocsáttatik keresztül kosul, és a' sör néhány minuták alatt minden zavarás, vagy legyezés nélkül meghűtetik. A' felsőbb emeleten áll balfelől az árpa csirázató, jobbról a' szárító; mellynek allya réz-táblás; a' főlebb említettett gőz-kazánból ide szolgáló cső, és a' kéménynek melegsege által eszközöltetik rajta a' szárítás téli, tavaszi, és őszi időben.

11-szer. A' Fabrikai épület négy osztályokból áll: földszint esik a' fűtő kemenczének szája a' fás kamarával együtt; az első emeleten vannak az üstök, hűtő kadok, a' törő makhina, 's a' sör-hűtő való: a' második emeleten az árpa-csirázató, 's szárító. A' Födél' padlattya az árpa-csirának szárítására szolgál nyári időben. A' fabrikai épület egy három kerekű malom, 's hizlaltató istálló közzé van helyhezsettve.

12-szer. A' malom-kerekeknek egyike úgy van alkotva; hogy egygyik szárnyába akasztott lopó (embolus) által deszka csatornán a' vizet a' második emeletbe fölvonnyá; forgásának minden rövidege nélkül. Ott a' csatorna két felé oszlik, egyik ága a' kazán fölött lévő réz edénybe, a' másik a' sör-hűtőbe hocsátkozik le; csapok vannak mindenikén, hogy a' nem szükséges rész szabadon elzárattathassék. Más egy csatorna a' szükségtelen vizet a' malom árkába vezeti.

13-szor. Ezen Spiritusokat készítő makhina mind idő mind erő nyereségekkel jár. Fél ölnyi fával 50. akónyi szerezket égethetni rajta két, legfőllebb három személyek együtt munkálkodásával: egygyik a' hűtő, másik a' csapokra vigyázó, harmadik a' törő makhina forgató. Ha a' makhina folyvást dolgozhatnék, száz marhának hizlaltatására elegendő étket szerezhetne; az általa készitendő Spiritusok száztól tiz forintokkal olcsobban árultathatnának, még is elegendő jutalommal jarna készittetcsők.

14-szer. Az előterjesztett Fabrikának használtatására következő termesztések szolgálnak: a' becses Földes Uraságnak 80. holdokból álló nemes szabad, tisztán birt telekének két harmad része bé van gyümölcs (megy, cseresnye, barack, alma, körtvé, szilva) 36. ezer számú fákkal ültetve sorossan; hogy a' fák' közei kaszállóul Szolgálynak egyszer'smind. A' Gyümölcsfáknak olly bő a' termékenysége, hogy némelly esztendőekben csupán a' megy 1600. forintnyi hasznót hajtott. Ezeknek gyümölcsei tehát egy darab szőlővel egygyütt elég égetni valót teremnek. A' mezei, 's krumpli vetemények a' szomszéd Sz. Királyi jószágából szereztetnek elő. Malmának a' birtokos Úr az által szerzett elégséges vizet, hogy a' Gyöngyös vizének nagyobb részét telekének felső határánál fogva széles egyenes csatornán reá vezette, az alsónál pedig árkával ismét egyesítette. Most a' Gyöngyösnek régi árka csupa zuggóul szolgál a' malom' csatornájának, mellynek jó nagy része szabadon áll, hogy a' jég áttakarodhassék. A' Gyöngyös árkának és malom' csatornájának köze tulajdon szigetet formál, 's az egész teleknek harmad részét teszi; ez bevan ültetve egészen jegyene, 's különféle nyár-fákkal, mellyek azokkal egygyütt, mellyek a' gátok partjain, és út' mellékein pompásan állanak, a' fabrikának elég tűzellő és szükséges szerszám fákat szolgáltatnak *), — Megvannak tehát ezen fab-

---

*) Ez a' valóságos Angol lélek és izlés a' kertek' készítésében, 's elintéztetésében a' vidéki telekeken, hogy minden föld az ő neme 's tulajdonsága szerént használtassék, és a' termesztet nemesítették erőltetés nélkül. A' mi földes Uraink azonban avval kívánnák az Angol kertészkedést majmozni, hogy a' legszebb réteknek legeltetőknak való földeiket száz megszáz, sőt ezernyi holdokként se nem gyümölcsöző, se nem vágható, nagy részint külföldi fákkal, virágos ágyokkal, 's t. e' f. beültetik; haszontalan, költséges pompájú. épületekkel, tókkal, patakokkal, hidakkal, bartangokkal, 's a' t. megrakják — önnön jóvedelmeknek rövidítésével, 's alatt valóiknak szorongatásával. csupán hogy árnyékos sétalóik, kocsizó helyök 's — Angol kerttyek legyen! A' Bogáti kertben sincs szám kivette a' jó izlés: a' változó többféleség, a' különbségeknek

rikának minden mesterség - 's tudománybeli kívántatási a' Spiritusok' készítésére; eszközei a' legjelesebb Mivészektol készítették Bécsben; a' Polytechniai Mesterektől helybe hagyatták, 's a' Felseges János Cs. K. Fő Herczegtől, mint Mesterség-Esmérőtől megdiesertettek; azért csak keletet, 's foglatosságot kívánkatni szerencsés előmenetelére *).

Y.

A' társalkodásbeli Szotár (Conversations-Lexicon) közelebről meg jelenik Stockholmban Sved nyelven az ötödik kiadás szerint. Ezen munkának Dan fordítás nagy részint készen-va-gyon, a' holand fordítónak pedig első Darabja már megjelent. Frantzia és Angoly Országban egy hasonló Ideának végre bajtása kezdetett-el, a' német munka vétevéen talpkövíül. Így ügyekeznek minden nemzetek a' masok-

---

egyezése, a' tekervényes, föl murvázott ösvények; a' helyel helyel lévő épületek, a' mesterséges hidak, 's a' t. Gyönyörű benne ama nyílás, melly a' kastéltól az egész 80. holdnyi teleken a' Szombathelyre vivő utig vezet a' nezőknek szeméit; diszes amaz épület is, melly a' Kastélhoz közel uri istállóloul szolgál. De a' Bogáti kert nem csupa sétálásra, 's kocszászra való mint más, hazánkban egész dühig elszaporodott — Angol kert.

- *) A' nemes szívű földes Ur Ö Cs. K. Fölségének, koronás fejedelmünknek olly ajánlást tett, hogy minden katonai Status szükségére kívantató Spiritusokat száztól tiz forénttal olcsóbban szolgáltatni fogja, mint sem eddig szerzetett a' hadi fő hivataltól; mellyet is a' kegyes Fejedelem köszönettel elfogadott, 's e' végre az ajánlót a' fő hadi tanácshoz utasította. Ennek előterjesztéséből azonban kitetszett, hogy ő azokkal, kik a' Spiritusokat Cseh Országból szolgáltattyák, föl nem tehet: mivel ezek semmi vám és harminczad alá nincsenek vettetre; a' Magyar Fabrikásnak pedig annyi vámot és harminczadot kellene fizetni, melly fáradságának nagyobb részét elnyelné, azon adótól pedig semmiképp se menekedhetné ki. Így tehát csak a' magános kereskedők számára készíthet Spiritusokat, kiknek kívansági bár bővebbek, 's tetemessebbek volnának.

nál tett fáradozásokat hasznokra fordítani, így lesznek a' közhasznú munkák az egész miveltebb Európára nézve valóban közhasznúak. Mikor fogunk mi ezekkel egy lépést járni? Mikor fogjuk mi a' miveltebb Nemzetek naponként nevelkedő fáradozásait egészszen magunkévá tenni, hogy azokon építve, idővel mi is masoknak követő például szolgáljunk? Y.

---

8. K é r e l m e k.

A' Birói Hatalomnak az a' fő tzélja Itéleteinek közönsé-
gessé tételében, és a' Czégéres vétkek a' népszemei előtt vegre
hajtatni szokott büntetésében, hogy a' roszra való hajlandóság
elnyomásán mind a' fenyítés, mind a' feuyétettnek szenvedé-
se rémitő például szolgáljon: hogy ez nem maradjon fo-
ganat nélkül, talán kérdést se szenved: de azt az észre-
vételt szűli, hogy midőn a' Társág a' gonoszokra nézve rémi-
tő példáról gondoskodott: hogyan történhetett meg, hogy a'
jókra nézve ébresztő példákról megfeledkezett: magába a' jó
tselekedethez feltaláltatik ugyan a' jóságnak jutalma, de mivel
a' virtus nem kérkedő, és maga érzésivel megelégszik, a' Tár-
saságra nézve annak példája többnyire elenyészik vagy csak
kevésckre terjed ki foganatja: pedig vajmi hasznos volna ha
az emberi nem sok szorongatásai és a' gonoszoktól szenvedett
nyomorgatásai között magát azoknak példájával vigasztalhatná:
Ez a' gondolat engemet arra vezetett, hogy a' publikomot ar-
ról kérdezném meg ha nem volna é hasznos: egy ollyas peri-
odica írást közre botsájtani, melly egyedül a' nemes tsele-
kedetek elő adásával foglalatoskodna.

Mellyet én e'képpen gondolnám végrevihetőnek: meg kellene
kérni a' publicumot hogy ha annak érdemes Tagjai akar hol
akár ki által véghez vitt nemes tselekedetet észre vennének;
melly érdemes volna a' köz hirül tételre azt a' gyűjtőnek maga
neve alatt, a' Hely és személyek megnevezésével együtt bekül-
denék.

Sz. K.

9. Ú j K ö n y v e k.

84) Celsissimo ac Reverendissimo Domino Domino Principi Alexandro a Rudna et Divék-Ujfalú, Archi-Episcopo Strigoniensi etc. D. D. D. Lycaeum Archi-Episcopale Strigoniense, et utrumque Seminarium Tyrnaviae existens, occasione sollemnis Inaugurationis Die 16. Maji 1820. Tyrnaviae, Typis Joannis Bapt. Jelinek. 4-ed rét, 12. lap. (Kováts József, Theol. Doct. és Mathesis Prof. által. Heroic. vers Jegyzésskel).

85) Hymnus ad Beatissimam Virginem Mariam Radnensem, Gratiarum Matrem, dum Celsissimus ac Reverendissimus Dominus Dominus Princeps Alexander a Rudna et Divék-Ujfalú, Archi-Episcopus Strigoniensis etc. post receptam in ipso Consolatricis afflictorum conspectu Plenitudinem Pontificalis Officii, atque Insigne Apostolatus mox Ordinis S. Stephani R. Apostolici Praelatus crearetur. Tyrnaviae Typis Joannis Bapt. Jelinek 1820. 4-ed-rét. 4 lap (Kováts József, Theol. Doctor, és Nagyszombati Mathes. Professor által. Oda Sapph.)

86) Haec Celsissimo ac Reverendissimo Domino Domino Principi Alexandro a Rudna et Divék-Ujfalú, Archi-Episcopo Strigoniensi etc. pro solenni ejusdem Inaugurationis die 16. Maji Anni 1820. nomine totius Provinciae Nitriensis, quae praecipuo jure sibi Eum vendicat, Collegium Nitriense Scholarum Piarum vota nuncupat. Per Andream Géczy e S. P. C, N. R. et A. P. Tyrnaviae, Typis Joannis Bapt. Jelinek, 4-ed rét, 8. lap. (Elegia, Jegyzésskel)

87) Tisztelet Oltár, melyet Fő Méltóságú, 's Fő Tiszteletű Hertzegnek Rudnai, és Divék-Ujfalvi Rudnay Sándornak, Magyar Ország' Primásának 's a' t. midőn Érseki Székebe iktattatnék, Pünköszt Havának 16-kán 1820. tartozó Tiszteletének Zálogául emelt a' Csornai Convent. Győzött, Streibig Leopold' betűivel. 4-ed rét, 8 lap: (hatos versek)

88) Elegia Honoribus Celsissimi Principis D. D. Alexandri Rudnay de Eadem et Divék-Ujfalú, I. Regni Hungariae Primatis etc. dicata, dum ritu solenni munus Archi-Episcopale adisset Strigonii Tertio decimo Calendas Junii

1820. a Conventu Csornensi Canoniorum Reg. Praemonstrat. Typis Leopoldi Streibig. 4-ed rét. 10 lap.

89) A' Magyar Hazának, midőn Csábrághi és Szitnyai Kóhary Ferencz, a' Nagy kegyelmű Hertzeg Ország Fő Cancellariusának neveztetett Május 2-kán 1820. 1820-ban szentelte Klauzal Imre.

10. Trattner János Tamásnál készült

Ú j K ö n y v e k.

94) Verzeichniz der Musikalien, welche bey K. A. Hartleben Buchhändler zu finden sind. 8. 1820.

95) De Educationis publicae in Regno Hungariae praecellentia. — Dixit Occasione Legum Juventuti Academicae Jaurinensi publicatarum Georgius Fejér, Regius in Districtu Litterario Jaurinensi Studiorum et Scholarum Director 1820. m. 8. 24 lap.

96) Rev. ac Clar. D. D. Aloysio Batthyányi de Eadem, SS. Theol. Doctori, Eccles. Metrop. Strigoniensis Canonico, Seminarii Gen. Cleri R. Hungariae et Partium eidem annexarum Rectori, dignissimo. Dum Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Canonicum ac una gen. Semin. R. Pestani Rectorem reauantiaretur. Obtulit in grati animi Tesseram Josephus Schönbach Areli Diöce. Strigon Presbyter, ac Eccles. Pestiensis ad Assumptam B. M. V. Cooperator. die 1 Nov. 1820. 4. 8. lap.

97) Memoriae Anniversariae Bibliothecae His-Honthanae Senioratus Evang. H. C. die 13 Sept. Anno 1819. Alsó Széklnokini celebratae 1820. 8. 226. lap.

98) Egyházi Beszéd, mellyet Pétsi Püspök ö Méltóságának Király József Urnak a' Mohátsi szerentsétlen ütközetnek örök emlékeztetésére tett Fundatiója szerént annak Mezején föl állított Kápolnánál az öszve gyűlt Keresztyénekhez tartott Gózvits György Szerényi Plebános, 29 Augusztushan. 1820. 4. 20. lap.

99) Ordo Officii Divini Secundum Rubricas Breviarii et Missalis Romani nec non juxta Decreta S. R. C. pro Anno

Christiano eoque post Bissextilem primo MDCCCXI. in Usura
Dioecesis Vuciensis vacante Sede Episcopali editus 2. 1820.
128 lap.

100) Erdem koszorú , mellyet Tek. Czinke Ferentz Urnak,
Nagy Hazafinak a' Pesti Kir. Universitásban a' Magyar Nyelv
és Litteratura rendszerént való Tanítójának , midőn véd
Szentje ünnepét ülné , tanítványi háládatosságból fűzték a'
böltesség szeretés II-dik Eszt.beli Hallgatói. Dec 3, 1820.
Róchel János által 8. 1820. 8 lap,

101) Dissertatio Inauguralis Medica de Iritide in genere
ejusque Speciebus quam Annuentibus Magnifico Domino Prae-
side et Directore Spect. D. Decano , ac Cl. D. D. Prof. pro
Doctoris Medicinae Laurea rite consequenda in Alma ac Ce-
leb. Universitate Hungarica Pestiensí publ. Disquisitioni
submittit Joannes Nep. Kenczky. 1820. m. 8. 72 lap.

102) Emlékezet kövekkel megrakott Temető- Kert , vagy
olly Halotti Prédikáziók , mellyeket külömb' külömb' helyo-
ken 's időben elmondott Báthori Gábor , a' Theologia' Docto-
ra , a' Helv. Vallástételt tartó Dunán innen lévő Magyar Su-
perintendense , a' Pesti Ekklesiá' Lelki Pásztorá. Első Rő-
tet. m. 1820. 480 lap.

103) Institutiones Physicae quas Compendio dedit Ada-
mus Tomtsányi in Regia Scientiarum Universitate Pesthínsi
Physicae , et Mechanicae Professor Publ. Ord. Pars I. Com-
plectens Physicam generalem cum figuris 71. aeri incisis. m.
8. 1820. 290 lap.

104) Pars II. Complectens Physicam Particularem cum
figuris 126. aeri incisis. m. 8. 1820. 725 lap.

105) Dissertationes in Selectu Argumenta Historiae Ec-
clesiasticae Joannis Nepomuceni Alber e Scholis Piis S. Theol.
Doct. Ling. Hebr. Archacol. Bibl. Introduct. in Libr. Can.
Vet. Pest. Apologiae Eorund. et Exegeseos in Reg. Scienti-
Universitate Pestiensí Professoris Publ. Ord. Libr. Hebr. in
Hung. Revisor. Reg. nec non Facult. Theol. Senioris. — To-
mulus I. 1820. m. 8. 475 lap.

106) Tomulus II. 1820. m. 8. 568 lap.

107) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Szath-
mariensis Anno Domini MDCCCXI. ab Erecta Sede Episcopali
Anno XVII, 1820. 8. 84 lap.

108) Közönséges Históriai - Biographiai Kézi - Lexikon a-
vagy Rövid Élet-leírások 's a' t, Írtá Mokry Bénéjamin. Negye-
dik Kötet. R—V. 1820. m. 8. 362 lap.

109) Schematismus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis
Quinque Ecclesiensis ad Annum Christi MDCCCXXI. post
gissextilem Primum Dierum CCCLXV. 1821. 8. 132. lap.

110) Tisztelet Oltára, mellybe midőn Tek. Tomtsányi
Adám Úr Nagy érdemű Hazafi, a' Pesti Kir. Ünverszítésban
a' Természeti Tudomány rendszerént való Tanítója Nève nap-
ját ünnepelné, égő kívánságát lerakta a' Böltesség szeretést
2. Eszt. Halgató Magyar Ifjúság. Dec 23. 1820. Röchel János
által 1820. 8. 8 lap.

111) Vaterländischer Almanach für Ungarn auf das Jahr
1820. herausgegeben von D. J. G. Zerffi und T. Habermann
1821. 8. 214 lap.

112) Munkás Lelkipásztor a' Betegek, Haldoklók és Rabok
mellett. 8. 1821. 332 lap.

113) Gyakorlása azon fájdalmas, és Szent Útnak, mellyet
a' halálra ítéltetett, Heresztel terheltetett Jésus Kristus Pilá-
tus házától, Kálvária hegyére járt. Már régen több Római Pá-
páktól nevezetessen, és legutóbb XII-dik Kelemtől 1731-dik
Esztdőben nagy Bútsúkkal ékesítettett. 8. 1820. 48 lap.

114) Theater Taschenbuch auf das Jahr 1821. von J. Ertl
und F. Aybl, Souffleurs der Königlichen Städtischen Theater
in Ofen und Pesth. 1820. 32. 112. lap.

115) Familiae Clericorum Regularium Scholarum Piarum
Provinciae Hungariae, et Transilvaniae Pro Anno 1821. fol.
6 lap.

116) Közönséges Lelki Aldozatok, avagy az Istent imádó
Sz. Gyülekezet Imádságai az elő fordulni szokott alkalmas-
ságok szerént. Köz haszonra készítette Négy Szakaszbán ki is
adta Szikszai György a' Debretzeni R. Ekklesiának egyik Préd-
ikátora, mostan pedig a' nyomtatásbeli hibáktól megtisztítva
és némely tsekélységekbe megváltoztatva kiadattak Szikszai
József Hajmáskéri Ref. Préd. és a' Fő Tiszteletű túl a' Dunai
Superintendentia Assessora által. Negyedik Kiadás. Első
Darab. 1820. m. 8. 410 lap;

11. Nyilvános Köszönet.

A' Tudományos Gyűjteménynek előmenetelét Hazánk' több nemes lelkű fiainak köszönhetjük; de azt nevezetesen az 1820-dik esztendőben mozdították elő ezen T. T. Urak:

Fő T. Hornyik János, Veszprémi Kanonok.

Fő T. Szmodits János, Veszprémi Kanonok.

Fő T. Kolosváry Sándor, Veszprémi Kanonok.

Fő T. Kis Ferentz, Veszprémi Kanonok.

Melt. Felső Pataki Kenderessy Mihály, Erdélyi Kormányszéki Tanácsos.

Tek. Kis-Dobronyi Isaak Samuel, T. Ns. Szathmár Vármegye Első Al-Ispánja.

Tek. Kis-Jókai Udvarnok Lajos, a' N. M. Kir. Magyar és Erdélyi Cancelláriánál Agens Bétsben.

Tek. Pacséri Császár Sándor, T. Ns. Temes Várm. Fő Nótáriussa, és

Tek. Csernekies Tarkevi Desseffy Antal, T. Ns. Temes Várm. Fő Szolgabirája.

Nagy tiszteletű Bittnitz Lajos, Szombathelyi Prof.

Nagy tiszteletű Farkas József, Theologianak Prof Pétsett,

Nagy tiszteletű Márton István, Theol. Professora Nagy-Várádon.

Tek. Mihálkovics József, T. Ns. Kún 's Jász kerületek Fő Jegyzője.

Tek. Forgó György, T. Ns. Pest Várm. Physicusa és Nógrádnak Tábla-birája.

Tek. Peretsényi Nagy László, T. Ns. Arad Várm. Szolgabirája.

Tek. Ivánszky Antal, a' Magyar Nyelv 's Literatura' Professora Egerben.

Tek. Peterka József, T. Ns. Kúnságnak Fő Orvosa.

Tek. Banni István, Phil. Doctor és a' Törvények' Directora a' Kolosvári Kir. Lyceumban.

Tek. Horváth József Elek, több Ts. Familiák Fiskálisa Szombathelyen.

Tek. Gyurikovits György, Szab. Kir. Posony Városa' Senatora.

Tek. Szirmai Szirmai György, Ts. Ns. Szathmár Vár.
Szolgabirája.

Tiszt. Jankó János, Pétsi Megyében Nevendék Pap.

Tiszteletes Szilágyi János, Ref. Prédikátor és Professor
Szigethen.

Tiszteletes Mispál Gergely, Rosnyói Evang. Oskolának
Professora.

Ns. Mócsy Elek, Cs. Kir. Posta Expeditor Pápán.

Ezen Tudós Hazaíak, hol több Példányokat rendeltek magoknak 's azokat elosztogatták, hol számos Előfizetőket gyűjtöttek, azért kötelességünknek tartottuk szíves köszönetünket ezennel közönségessé tenni

A' Redactor
és a' Kiadó.

---

12. K ö n y v J e l e n t é s.

A' hires Német Országi Könyváros és Kiadó Cotta, Bárá Hormayr Jósefnek, a' kiról már az 1819-ik esztendei Tudományos Gyűjtemény 1-ső Kötetének 119-ik 's következő lapjain mint Austriának igen nevezetes Írójáról és annak munkájiról is emlékeztünk, minden munkáját ki fogja újra adni. Ezen új Kiadás mind azon által a' közönséges új Kiadásoktól abban fog nevezetesen különbözni, hogy ez által az Olvasók nem az előbbeni Kiadást kapják meg új nyomtatásban, hanem hogy a' Munkamaga is meg fog újítani, bővitetni és jobbitatni 's mintegy egészen újjá születni. — Bárá Hormayrnek munkái úgy is annyira esmeretesek, hogy azokat itten előszámlálni 's megditsérni szükségtelen volna. Kínél kínél esmeretesek legalább az ő Taschenbücher für vaterländische Geschichte, (1811. — 1814) Archiv für Geographie, Historie, Staats und Kriegskunst, 's Österreichischer Plutarch, melly több idegen nyelvekre fordítatott által; mellyért nem lehet kételkedni, hogy ezen új Kiadás kedves leszen az olvasó Közönség előtt. Ez eránt teendő rendeléseket el fogad Geroldnak Könyv kereskedése is Bétsben:

Th.

XII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Bitnitz. Az Égi-háborúkról. I. 3.
- 2) Bóдай Ferentz. Baranya Vármegyének Topographiai és Historiai Leirása. I. 31.
- 3) Gáty Károly. Az Erdők' neveléséről. I. 69.
- 4) Sipos József. Az oktan állatoknak haszonra fordításáról. I. 81.
- 5) Sebestyén Gábor. A' Magyaroknak Vezeték Neveiről. I. 87.
- 6) Cseremiszký Miklós. A' Retzés Sáfránynak leirása. I. 99.
- 7) Agoston József. A' Szőlő mívelésről. I. 102.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyv- es mertetés.

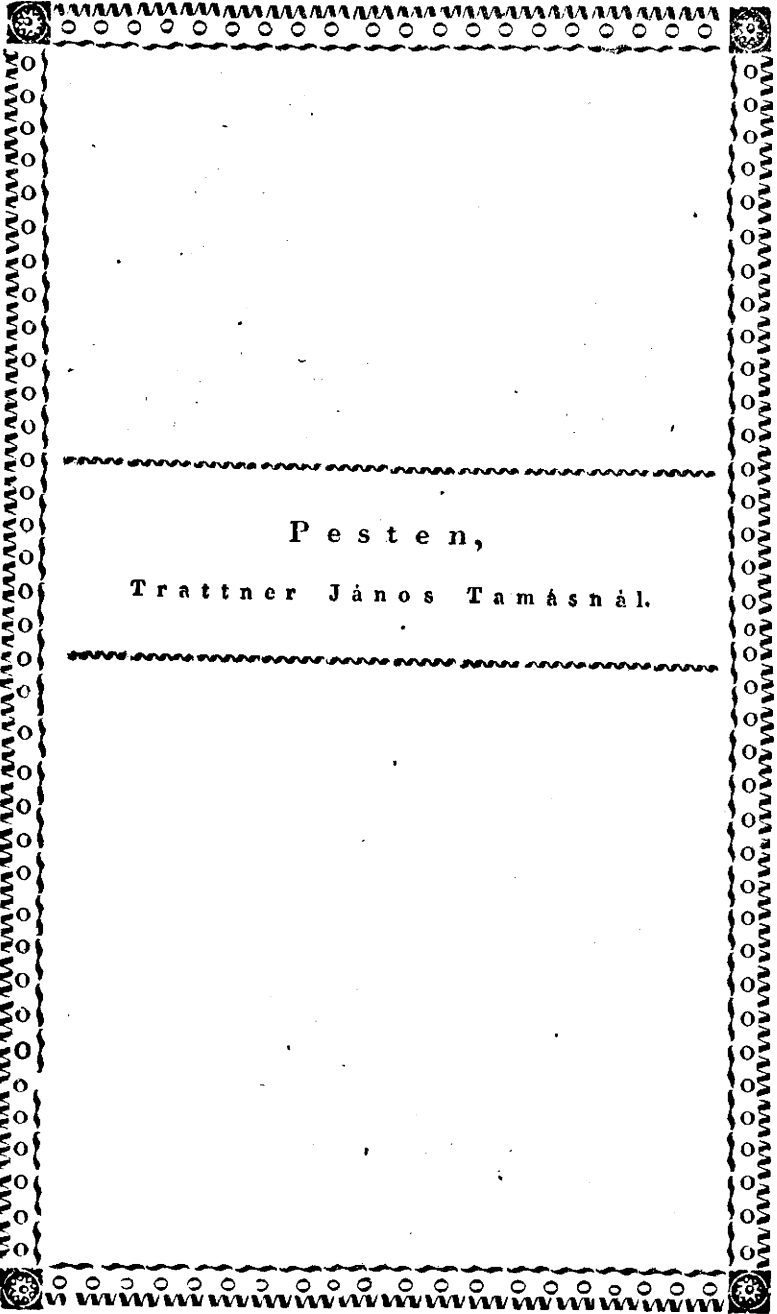
- 1) Szeleczky Károly. Kurzgefasste und doch vollständige englische Grammatik's a' t. I. 106.

B) Külföldi Literatura.

- 1) Feljegyzése azon Értekezéseknek és Tudósításoknak, melyek, vagy Magyar Tudósoktól irattak, vagy legalább Magyar Országot illetik's André Úrnak Hesperus nevű Folyó irásában 1819. esztendőnek Januarius — Junius hónapjaiban találkoznak. I. 108.

III. Tudománybeli Jelentések.

- 1) Megtáfolások és Igazítások. I. 112.
- 2) Jutalom Tételek. I. 113.
- 3) Új Találmányok. I. 113.
- 4) Elölépések, és megtiszteltetések. I. 114.
- 5) Kihalt Tudósok és Írók. I. 116.
- 6) Jelességek. I. 116.
- 7) Rérelmek. I. 121.
- 8) Új Könyvek. I. 122.
- 9) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. I. 123.
- 10) Nyilvános Köszönet. I. 126.
- 11) Könyv Jelentés. I. 127.

P e s t e n ,

T r a t t n e r   J á n o s   T a m á s n á l .

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkal-
matos munkáikkal elősegítik, tőlem mindenik ívnyitől 4
forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyűjteményből minden holnap végével egy 7-8. ívnyi
Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adattatik ki;
mellyre itt helyben 14. forintok, a' postán elküldetéssel pedig
18 forintok fizetnek elő Bécsi érték szerint.

Trattner János Tamás.